

DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 13687

Bender Memorial Book

Kehilat Benderi

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

©2003 THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY AND
THE NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

TITLE Kehilat Benderi : sefer zikaron / 'arakh M. Tamari ; [ha-homer nilkaṭ 'al
yede Mordekhai Sevir].
IMPRINT 880-03 Tel-Aviv : Va'ad yots'e Benderi be-Yiśra'el, be-hishtatfut yots'e
Benderi be-Artsot-ha-Berit, 1975.
DESCRIPT 446, xlii p. : ill. ; 29 cm.
SUBJECT Jews -- Moldova -- Bender.
 Bender (Moldova) -- Ethnic relations.
 Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Moldova -- Bender.
ADD'L NAME Tamari, Moshe.
ADD'L TITLE Bender (Țigina) yizker-bukh

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

קְהֵלַת בְּנֵי דָרִי

סֵפֶר זְכוּרֹן

ערך :

מ. ת מ ר י

הוצאת ועד יוצאי בנדרי בישראל
בהשתתפות יוצאי בנדרי בארצות-הברית
ה'תשל"ה — תל-אביב — 1975

ועדי־הספר

(עפ"י א"ב)

בישראל: פנחס בנדרסקי, עו"ד מאיר גרינברג ז"ל,
זלמן דרובצקי, חנניה וולובץ, אברהם חייט,
מרדכי סבר, יצחק סברדליק, יוסף רביב (רבינוביץ).

בארצות־הברית: ליאון גורפל, דוד כרמל, יעקב פיין.

הוועד בישראל, בישיבתו ביום י"ב בטבת תשל"ה
(26 בדצמבר 1974), הביע את הוקרתו ותודתו
ל פ נ ח ס ב נ ד ר ס ק י על טיפולו המסור
והנאמן בכל הנוגע להופעת ספר זה.

החומר של הספר — תמונות, מסמכים ורשימות
נלקט בארכיונים, ספריות, מוסדות־מדע וזכרון
ואצל בודדים בארץ ובחו"ל ע"י מרדכי סבר.
המפה בראש הספר שוחזרה מתכנית ישנה ע"י
מ ר ד כ י ס ב ר

כל הזכויות שמורות
לוועדי יוצאי בנדרי בישראל ובארה"ב

עם הספר

ה שואה שהומטה על יהדות אירופה והחריבה אלפי קהילות יהודיות מושרשות, מהן שנתקיימו כאלף שנה, עקרה את תושביהן היהודים והובילה אותם לגלות ולהשמדה במיתות משונות — הצמיחה ספרות מיוחדת במינה, שאין כדוגמתה אצל שום עם ולשון. אלו הן אסופות של זכרונות ואזכרות, מגילות-קינות, בצורת ספרי-זכרון. כך חיפשו למעלה מ-400 קהילות תיקון לנפשו בתיאור עברן, בייחוד של שני הדורות האחרונים, על-ידי הצבת יד-ושם לבני-עירם, ולקרוביהם, לבל יאבד זכרם בתהום-הנשייה, ולמען יסופר לבאים אחריהם על קודמיהם וכל הקורות אותם. מפעל-ענק אלו, שנאספו, נבדקו, נופו והוצא-רלאור, מתוך שקידה ומסירות לאי-שיעור, אשר אוגרים בתוכם מסמכים ותיאורים במשך שלש-עשרות שנים, וממה שניצל לפניהן, הם בעלי חשיבות אנושית-תיעודית, לא רק **להמשך-קיומו** של עם ישראל, אלא גם **לטעם-קיומו** של העולם כולו. כך הגיעה גם שעתה של קהילת **בנדרי** — אולי אחת האחרונות — לתנות את עדותה ולצרף לבנתה לבניין אדיר וטראגי זה.

ב נדרי שעל גדתו הימנית של הדנייסטר, שוכנת מול העיר הפודולית טיראספול, בחבל בסרביה (או מולדאוויה), שעבר במשך מאות שנים מיד ליד (טורקיה, רוסיה, רומניה, הכיבוש הנאצי, הסיפוח הסובייטי). חבל-ארץ זה משתרע בין נהרות הדנייסטר והפרוט. בנדרי (או „טיגינה“ בתקופת-השלטון הרומני, ובמסמכים עתיקים „בנדר“ או „טיהין“) מקומה צפונית-מערבית לאודיסה, והיא קרובה לקשינוב, בירת החבל. עד לגמר מלחמת-העולם הראשונה היתה בתחומה של רוסיה הצארית, ולאחריה סופחה לרומניה. בזאת נקבע גורלה ועוצבה דמוית בשנות העשרים והשלושים של המאה הנוכחית. בימי השואה נחרבה הקהילה ותושביה היהודים היו בין המוגלים מעבר לדנייסטר. לפי מחקרים (של ד"ר ת. לביא לוינסטין ומ. קארפ ב„ספר השחור“, שהוצא בשפה הרומנית ונמצא למשמרת ב„יד-ושם“) נחתם בבנדרי ביום 30 באוגוסט 1941 ההסכם הידוע לשימצה — „הסכם טיגינה“ — על „הטיהור האתני“ — שהוא: הגליית-והעברת-אוכלוסין, מנימוקים כלכליים, כביכול — שטבע את המונח-המושג „טראנסדניסטריה“ — ההגלייה למחנות-מצוקה-ומוות לאוקראינה, שמעבר לדנייסטר. (שהסכם זה לא היה בא לעולם בלי השתתפותה הפעילה של רומניה-דאז, מוכח מנאומו של סגן ראש הממשלה, מיכאי אנטונסקו, ביום ה-3 ביולי 1941).

מצבה הטופוגרפי של העיר, ההרכב האתנוגרפי של אוכלוסייתה, יחסי השכנות והשפעה תרבותית הדדית, חסידות מיוחדת במינה, האמונה הציונית והנהייה לאוץ-ישראל, הרוסיפיקציה והזעזועים הטראגיים שהגיעו לשיאם בשואה המחרידה — יצרו דיוקן של עיר ששאבה את השראתה מקשינוב ומאודיסה בתקופת-פריחתה והגיעה לדלדול ולסף-התנוונות בתקופה הרומנית, שבין שתי המלחמות. כל התכונות האלו גם באו לידי גילוי בשמירה על עצמיותה בימי השלטון הסובייטי ולאחריה — בשואה. את הגורמים והמניעים לכך ניתן לחפש ולצרף קו לקו במסמכים ובעדויות — והם לצערנו מועטים — בתיאורים ובזכרונות, בתצלומי מראות-הנוף ובדיוקנאות, אישים בולטים שהטביעו חותמם על העדה, ופשטי-עם, ששימשו מסד וריקמה, מוסדות ציבוריים, חדרים, בתי-כנסת-ומדרשות, בתי-ספר וספריות, תנועות-נוער ואגודות-ספורט, מקהלה ולהקה דרמטית, — ועל כל אלה באהבה הגדולה לארץ-ישראל והתערות עמוקה, בתוך מזיגה בעלת אופי עצמי של המורשת היהודית העתיקה, ספרות התחייה ובתרבות הרוסית, רחבת-האופקים ונושאת היעוד האנושי עד למהפכה. בתוך יחסי-שכנות תקינים-יחסית עם הסביבה הנוצרית, ידעה קהילת בנדרי לשמור על הייחוד שלה, שהבדיל אותה מהסובב אותה ויצר חטיבה אתנית-תרבותית בפני-עצמה. השרידים, מהם שמצאו דרכם לארץ-ישראל, או שנתערו בתפוצות (בעיקר בארה"ב), הם המספרים והעדים שתוך כדי פעולתם בשטח-ציבור חשובים שונים, העלו מנבכי העבר שפצעיו לא נגלדו עדיין, מי בדקדקנות עניינית, ומי בנימה נוסטאלגית, את זכרונותיהם בדפים רוטטים.

ב ספר זה התכוונו להעלות, בתוך פנורמה מקיפה ומגוונת, ככל האפשר, את נוף העיר, חייה ומנהגיה, רבניה, פרנסיה ועסקני-הציבור, המנהיגים והמחנכים, דיוקנאות אוטנטיים, שמילאו את חובתם לציבור — לעיתים מתוך שפע ורחבות,

ועפ"י הרוב בדחקות ועוני — את שמחותיהם הלבביות הצנועות, ואת יסוריהם ורישם. בני בנדרי נטלו חלק מכובד בעלייה לארץ, החל מהעליות השנייה והשלישית, בהעפלה ובהשתרשות בה, מילאו וממלאים תפקידים רבי-חשיבות ומועילים, עשו לשגשוג המדינה ולפריחתה, להגנתה ולביצורה. אף אלו שהתפזרו בתפוצות, בעיקר בארצות-הברית, תרמו כל אחד בשטחים נכבדים ושומרים עד היום על קשרם עם בני-עירם בישראל, ובעזרתם ובהשתתפותם יכלו דפים אלה לראות אור-עולם.

בני בנדרי הרגישו חובת-הלב — להנחיל מורשת זו, שנותרה בידיהם לפליטה, לבאים אחריהם, למען ידעו את צור-מחצבתם, יכירו שורשיהם, ילמדו את הגבורה הנפשית בחיי יום-יום ושעה-שעה — אפורים לעתים כלפי-חוץ, אך נאמנים ונעלים כלפי-פנים — בני-עלייה ופשוטי-עם, אשר השפע והעושר לא השמין לבם, אלא העמידו את טובם לטובת הציבור ; והעוני והמצוקה לא ניוונו את נפשם והם שמרו מכל משמר על חיוניותם ועל אמונתם בימים טובים יותר, שעוד יבואו. עד שהוגלו ונעקרו, נכרתו ביד זידונית מארץ-החיים. הי"ד.

שני מדורים עצובים בספר זה — על תקופת השואה והעלאת זכר בני-המשפחות בדיוקניהם (במידה שנשמרו בידי היורשים) ובכמה שורות מרטיטות-לב, המספרות על חייהם. מצווה זו של „חסד-שליאמת" שאין למעלה הימנה, והיא מתת-אמת על שום שאינה מצפה לתגמול. שכן חסד לאדם חי, תמיד יש עמו תקווה למידה כנגד מידה ; מה שאין כן מאלו שהלכו לעולמם, ובייחוד ציבור שלם, שבמשך שלושים השנה — כימי דור אחד — אף טושטשו הזכרונות. היה דרוש מאמץ וריכוז כוחות רב, למען צרף פרט לפרט ומאורע למאורע, לשרטט הדמויות קו לקו, כדי שישמר זכרם ולא יאבד.

אם ניתן לציין יבול נכבד בחומר נרחב ומגוון מחייהו של העיר, הנה — למגינת-הלב — מועט החומר שנשתמר על תקופת-השואה, פרט לעדות אוטנטית אחת ורישום על מחנה טראנסדניסטר. הסיבה היא משום שלארכיונים הרומנים נמנעה גישה חופשית, חלק מתעודות נהרס בהפצצות וחלק מהם הושמד בכוונה תחילה בידי השירות החשאי הרומני ; ורק — למרבה האירוניה — אלו שבארכיונים הגרמניים יש בהם כדי להרחיב את היריעה. מה שנשאב מחומר אוטנטי הוא מתוך דברי ד"ר ת. לביא-לוינשטיין, ומתוך „הספר השחור" למתתיהו קארפ, השמור במקורו הרומני ב„יד-ושם". כל החיפושים והבדיקות האחרים ב„יד-ושם" לא העלו דבר, פרט למה שמובא בספר זה בחלק „בהומט שואה". נציגי ועדת הספר אף נפגשו לשיחה עם ד"ר ת. לביא-לוינשטיין ב„יד-ושם" ועל-פי הדרכתו ובעצתו העלו את שרידי-הידועות האפשריים המצויים וקבעום בספר. לעומת זה ניתן ליחס חשיבות מיוחדת ל„יומנו של נע-ונד" (שנכתב באסיה התיכונה) ונמסר לנו ע"י הרב שמעון אפרתי — מסמך מעמיק ומפורט, המתאר את תקופת הכיבוש הסובייטי בבנדרי.

ב חרדה וברטט-לב יוצא ספר זה לאור-עולם. מתוך הרגשת כובד-האחריות ובידיעה ברורה על החסר ואי-השלמות. בתנאים רגילים מן הראוי היה שהחומר יושמה עוד וייבדק על כל תג שבו. אולם אחריות זו שנטלו על-עצמם יוצאי קהילת בנדרי, היא גם שהדריכה אותם לא לדחות יותר — אלא להציל את הניתן להציל, מתוך הכרה בחשיבות מפעל זה, להם ולבאים אחריהם, ואולי גם — אם תתגלגל הזכות לידיהם — למעגלים רחבים יותר ; יבואו אחרים, יוסיפו וישלימו מחומר ומתעודות שעוד יתגלו, בימים שיבואו.

הספר מופיע במלואות שלושים שנה לשואה — הוא אחד מ-400 ספרים ומעלה מסוג זה, ואולי מן האחרונים שבהם. גם אם רב הדמיון בין הקהילות שנחרבו (שכן דומה היה החתך הסטרוקטוראלי של הקהילה היהודית בגולה) — תמיד נמצא בכל ספר דבר שייחדו מן האחרים, מה שנתן צידוק להופעתו. אנו מאמינים, כי קהילת בנדרי — מהסיבות שהובאו לעיל ותוארו בפרקי הספר בהרחבה — אמנם היתה מיוחדת לעצמה. על אף האיחור בהופעתו, הוא מתאר את המיוחד בבנדרי. ואם לא בכולו, הרי בחלקים ממנו אין בא רק להדגיש ולחזק את הקודמים לו, אלא גם תורם תרומה — ולא גם צנועה — משל עצמו ומשלו בלבד.

מ. תמרי

טבת, ה' תשל"ה
ינואר, 1975.

דור לדור יביע אומר...

בימים הראשונים נקראה העיר טייגנאי במול-דאוויה, במחוז טישנו, גליל בסרביה. השם בנדרני גזור מטורקית ששמה הנכון היה "בנדורי" ופירושו, "שער" על שום הגדה הימית של נהר הדניסטר, שמוצאו מהרי הקרפטים ושפכו לים השחור.

בצפון העיר עומד המבצר שנבנה במאה ה-15 על ידי העם הגינואיזי, שנכבש אחר-כך על ידי המולד-אוונים. בסוף המאה ה-16 נכבש על ידי הטורקים, אשר במאה ה-17 הרחיבו את העיר, שינו את מבנה וקראו לה "בן-דורה". ב-1709 ביקר בבנדרי המלך השוודי קרל ה-12. אחרי הקרב הפולטאבי ובימי מל-חמת רוסיה-טורקיה חזרה העיר לטורקיה. שלוש פע-מים נכבשה מהם על-ידי הרוסים, וב-1812 סופחה סופית לרוסיה.

ב-1818 נעשתה בבנדרי לעיר-מחוז. המבצר שופץ מחדש בצורה מעולה.

הצאר אלכסנדר הראשון — הידוע בהיסטוריה בשם "אלכסנדר הטוב" — היה אדם ליברלי, השתדל להכניס לבסרביה זרם נרחב של יהודים, שלפי תכניתו הם היו היחידים, שביכולתם לפתח את החבל הזה ומ-שום שהאמינו שיהודים הם חומר אנושי טוב לרוסיפי-קציה בו. לשם זה העניק לאותה היהודים שרצו לעבור לשם זכויות ועדיפויות מיוחדות וכל מיני הנחות. הם היו משוחררים ממיסים, פטורים משירות צבאי. ברור, לכן, שהיתה אבן-שואבת למחנות יהודים מרחבי-רוסיה וגם מוולאכיה ורומניה הגיעו שמה.

כשנערך מפקד-אוכלוסין בשנת 1918 מטעם ה"ז-מסטווה"¹ (בתורת נער לקחתי בו חלק עם חברתי דאז, המורה יעווה טיומקין), מנה היישוב בבנדרי, יחד עם הסביבה בוריסובקה וגיסקה, כ-32 אלף תושבים, מהם כ-10,600 יהודים (כשליש אחד) והיתר — קצאפים², מאלורוסים, מולוקאנים³, ארמנים, מולדאוונים וגרמנים.

בתי-אולפנא לבנים ולבנות

בעיר היו שני בתי-ספר יסודיים לבנים ושניים לבנות: בחלק מהם למדו בנות יהודיות, יחד עם תל-מידות נוצריות, ואחרים היו בלעדיים לתלמידים נוצ-ריים. עוד היו בית-ספר על-יסודי עירוני, ושני לו מק-ביל לארבע כיתות גימנסיה — היה בית-ספר טכני

אמר המחבר: מנהג נאה נהוג בעמנו לעלות להש-טטח על קבר-אבות, להעלות זכרם ולהתייחד עם מור-שתם. בבחינת "זכור ימות עולם, בינו שנות דור-ודור" (דברים ל"ב, ז'). לכן, אולי, התחזקה הנטייה הנפשית, והתגברה הנכונות הציבורית, לקיים ימי-זכרון, לרשום ספרי-עדות, להקים מפעל-הנצחה; לאחר השואה הא-יומה שירדה על עמנו, גבר הצורך בהקמת יד-ושם לקהילות הנכחדות, כדי לשמור על ערכי-הדורות שלא ירדו לטמיון — ויישכחו; לחשל את השרשרת של קודמינו לבין צאצאיהם הרוחניים וההיסטוריים, לבל תחסר אחת מחוליותיה... אכן, כל קהילות יהודי מזרח-אירופה נכחדו, ולא כולן נותרו מהן שרידים שיתנו אסונן; חובה קדושה עלינו, יוצאי קהילת בבנדרי שבסרביה, אודים מוצלים, עדים שנותרו לפליטה, להקים גל-עד לעירם, לזכרון-עולם.

קהילת בבנדרי היתה חטיבה אחת עמוקת שורשים, מגוונת, ששימשו בה יחד — מסיבות שיבוארו להלן — גם יהדות וגם התבוללות. האווירה דאז, של סוף המאה התשע-עשרה ותחילת המאה העשרים, ששררה בעירנו בשנות ילדותנו ונעורינו, היא שעיצבה את פני-דורנו. היו אלה חיים של שאיפה לשלמות, שהכניפו אותנו באידיאלים נעלים, לאמונה ביצירה ובעילוי האדם.

לא קל הוא, לאחר עבור שנים רבות כה סוערות, להחיות אותה האווירה ולשבץ בה דמויות אבותינו, מורינו, אחינו ואחיותינו. אנסה בכל כוחי להעלות הזכ-רונות על עירנו וקהילתה. פרט לתיאור גיאוגרפי שהור-צאתי מהאנציקלופדיה, אעלה זכרונות וחוויות אישיים.

תולדות העיר בבנדרי נמשכות מהמאה ה-16 כפי הרשום במסמכים, אשר היו תחת ידי. שם העיר מקור-רותיו ופירושו:

¹ "זמסטווה" — רשות מקומית-אזורית, לפני מהפכת אוקטובר 1917.

² "קצאפים" — הרוסים, בני הרוריקים צאצאי רוסיה הלבנה ומייסדי רוסיה.

³ "מולוקאנים" — כת נוצרית פראווסלאבית ברוסיה הצארית.

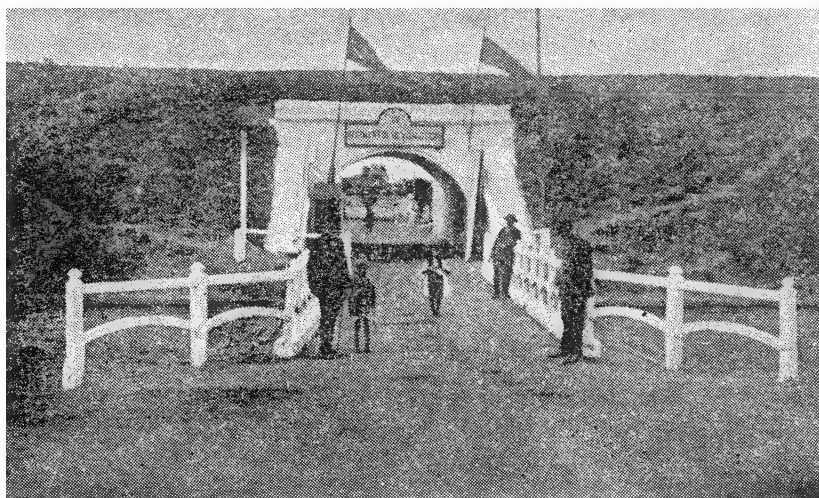
בלביץ גוגול, שהיה מבין מנהיגי "פועלי-ציון" בציו-
נות הרוסית. לבנדרי נתגלגל כחייל ב"פודולסקי פולק"
("הגדוד הפודולי") שחנה בעירנו. בהיותו בשירות
הצבאי נטל חלק בארגון "פועלי-ציון" בבנדרי, (בח-
שאי, כמוכן). לתנועה היה מסור בלב ונפש, משך וצי-
רף אליה חברים.

ב-1910 עזב את עירנו. בזמן המהפכה של 1917
הצטרף לרבוצקי ששימש ב"ראדו" (המועצה) האוק-
ראינית בראשותו של סקורופדסקי כתת-שר לענייני
היהודים באוקראינה. גוגול, שהיה חדור רעיון ההת-
גוננות נגד נחשול הפרעות והפורעים, הספיק להקים
גדוד יהודי מבין החיילים היהודיים ששירתו בצבא
הרוסי. הגנה עצמית היתה משאת-נפשו. עוד בהיותו
מורה בגימנסיה הסביר את הרעיון של הגנה עצמית

גרידא: להכנת עובדים מיוחדים ופקידים למסילת
הברזל. אלה היו כולם ממשלתיים.

חוץ מאלה קיימו בעיר גימנסיות לבנות, שאחת
מהן "קאזיונאיה" — ממשלתית. ושתי גימנסיות לב-
נות פרטיות (של גב' בויקו וגב' גראסימנקו). בשנים
הבאות נפתחה גם גימנסיה לבנים, גם היא ממשלתית,
שנשאה שמו של הצאר אלכסנדר הראשון; נוסף על
אלה היה גם בית-ספר ריאלי.

נכבדי היהודים, שהיו קשורים בלב ונפש לזרם
הציוני ושאוּפו להקנות לבניהם חינוך יהודי ציוני, הוז-
מינו בשנת 1909 לבנדרי את אחד הפדגוגים היהודיים
המעולים באותו-הזמן, צבי בן יעקב שוורצמן, שנודע
כאדם יקר-רוח מסור לתנועה הציונית, מסרו לו לפתוח
פרוגימנסיה⁴ עברית, הכוללת לימוד כללי ברוסית.

המבצר (הקרפוסט)

שהיהודים צריכים לקבל עליהם כאחד הרעיונות של
הציונות.

ואמנם הצליחו הוא וגודו שהקים להדוף וללמד
לקח את כנופיות הפורעים האוקראינים שהשתוללו
בימים ההם. עד שחלק מה"ראדו" החליטו לחסל אותו,
והוציאוהו להורג. כך נותק פתיל חייו של מורנו הדגול
והאהוב עלינו, מכל הבחינות.

בשנת 1918 אחרי שבסרביה נותקה מרוסיה
וסופחה לרומניה,* נפתחו באישור ממשלתי — נוסף
לגימנסיות שהיו בעיר — שיעורי-ערב לתלמידים,
מבוגרים כצעירים (ללא הגבלת גיל), למען אלה שלא
היה סיפק בידיהם לבקר בגימנסיות הרשמיות. הלי-
מודים היו ברוסית ותוכנית-הלימודים היתה דומה לזו
של גימנסיה ממשלתית. שיעורי-ערב אלה היו בניהולו
של ניקולאי פיודורוביץ בולדיר. המורים היו אקדמאים.

באופן כזה ניתנה האפשרות לילדי היהודים לא להז-
דקק דווקא לבית-ספר של גויים שקיים "נומרוס קל-
אוזוס" (מכסה קבועה — מספר מוגבל). הנסיון הזה
פתח אשנב חדש לדור הצעיר וליכד אותו סביב הת-
נועה הציונית.

בהשתייכותו של המורה שוורצמן לפלג השמאלי
של התנועה הציונית השתדל לנטוע בלב הנוער את
האידיאל של תנועת-עבודה, וכעוזרים לו ידע תמיד
לבחור מבין המורים, את אלה שהיו קרובים להשקפה
תיו.

מבין סגל המורים אזכור במיוחד את יונה יעקו-

⁴ „פרוגימנסיה” — גימנסיה בת ארבע כיתות.

* בסרביה נכבשה על-ידי צבאות רומניה בינואר — מרס
1918 (ר'), „ביסאראביה היהודית”, דוד ויניצקי, חלק א',
עמ' 35).

ביניהם ראויה להיזכר המורה להיסטוריה מריה איבנובנה איבנובה — שהקשבה לשיעוריה גרמה לתלמידים עוגג. היא נמנתה עם הריבולוציונרים הפרוגרסיביים והכניסה נימה פוליטית אקטואלית בשיעוריה, ובזה עוררה עניין רב.

הרבה מהתלמידים הללו, לאחר שגמרו ללמוד בשיעורי-ערב אלו, נתקבלו לאוניברסיטאות ברומניה וסיימו בהם חוק-לימודיהם כאקדמאים.

חדרים ו"תלמוד-תורה"

חוץ מחדרים רבים עם מלמדי דרדקי, ובדרגה גבוהה יותר, מלמדי-גמרא שבאו אחריהם, נמצאו בעיר גם שני "תלמוד-תורה": שאחד מהם (די אידישע תלמוד-תורה) לעניי-העיר שידם לא השיגה למסור את ילדיהם למלמדים שהלימוד אצלם היה כרוך בתש-לום שכר-לימוד, שם למדו גם מקרא ומעט גמרא. מאור-תה הסיבה, שהזכרתי לעיל, גם ה"תלמוד-תורה" השני, נקרא "די רוסישע תלמוד-תורה", בו למדו השכלה חילונית, תפילה ומעט חומש, וכל שאר הלימודים לפי התוכנית של בית-ספר יסודי ממשלתי. זה נמצא בהש-גחת רשות החינוך הממשלתי. המורים צריכים היו להיות מוכרים על-ידי הרשות הממשלתית, לאחר שקיבלו חינוך סמינריני ממשלתי.

את שני ה"תלמוד-תורה" נדב לקהילה היהודית הנדבן ר' וועלוול רבינוביץ בסוף המאה ה-19.

את ה"תלמוד-תורה" השני ניהל ר' יהושע בן איסר טיומקין, הוא עצמו יליד ליטא ובוגר הישיבה וולוז'ין, גם גמר את הסמינר של רשות החינוך הממשלתית הר-סית. כן סיים בית-ספר לרפואת-שיניים, ושימש במשך שנים גם כרופא-שיניים, מבין הראשונים בתחום זה בעירנו, בר-אוריין בלימודים העבריים: תלמוד, תנ"ך, הראה בקיאות בהקניית לימודי קודש.

הדיבור בשפה העברית באותם הימים היה נדיר ולא היה שגור בפיו, אך הטיב להתבטא בחופשיות, כפי שמקובל בימינו. שמו הלך לפניו, ולבנדרי הגיע על פי הזמנת המפקח הממשלתי, לפי המלצותיהם של המש-כילים בעיר. בטרם הגיע לבנדרי, פעל יד ביד עם המורה אברהם אברונין ז"ל, הבלשן העברי הידוע, — שניהם פתחו פרוגימנסיה עברית בעיר פריילוקי שבמחוז פולטאבה. אף כי היה יהודי מסור בלב ונפש, היה מעורב יותר בתרבות הרוסית של אותם הימים. לתנועה הציונית לא הצטרף, למרות חלומו העז בשנים האחרונות לעזוב את הגלות ולעלות לארץ-ישראל, אך

⁵ „רוסיפיקטור(ים) — שהטיפו להתמוג בתרבות הרוסית.
⁶ „קלויז" — כינוי לבית-מדרש קטן בקהילות ישראל בגולת אשכנז.

מסיבות בלתי תלויות בו לא היה יכול להגשים את חלומו — להתיישב בא"י ונפטר בגלץ. היה יהודי גאה אשר לא הראה אף פעם נחיתות בפני הגויים, ולא פעם בא בריב קשה עם השררה ועם מפקחיו. את ביתו ניהל ברוח התרבות הרוסית, אך מילאו תוכן יהודי.

כמורים המסייעים על ידו שימשו המורה ליאנ-דריס ללימודי רוסית; גם הוא ליטאי ובוגר הסמינריון החינוך הממשלתי. כמורה ללימודים עבריים שימש לכתחילה מר לב — בר-אוריין; כאשר הוא עזב את בנדרי ועבר לאודיסה בא במקומו נח ליפשיץ ז"ל — המורה לעברית הראשון בעירנו. תודות למסירותו של טיומקין הוציא "תלמוד-תורה" זה מתוכו הרבה תל-מידים, שהמשיכו ללמוד בבתי-ספר ממשלתיים גבוהים. את התלמידים המוכשרים היה בורר והכין אותם בחור-דשי הפגרא, שלא על-מנת-לקבל-פרס, אלא מתוך מסי-רות להוראה ולכישוריו של התלמיד. הוא שימש להם גם שתדלן בפני הרשות הממשלתית וגם היה להם לפה, עד שעלה בידו להעבירם לבתי-ספר יותר גבוהים. כאלה היו המורים האידיאליסטים בימים ההם.

הקהילה היהודית העמידה מעצמה אפוטרופסים של ה"תלמוד תורה" הזה, חלק מתוך המשכילים הכל-ליים וחלק מרוסיפיקטורים⁵ ממש. אחד שעמד בראשם היה הרוקח וויינשנקר. אלה, כמובן, נטו לתרבות הר-סית ולהשפעתה. אבל ההתנגדות לקיצוניות הזו באה מטיומקין, אשר לא נתן בשום-אופן להפקיע את הרוח היהודית מתוך ה"תלמוד-תורה" הזה. השני היה ר' יצחק ניסנבוים, שהיה ידוע בנדיבות-לבו, — שהקים בכספו בית-חולים יהודי, למען מחוסרי-אמצעים הז-קוקים לאשפוז — נידב גם מחלקה ב"תלמוד-תורה" זה, ללמד ילדי-ישראל מלאכה, והכניס לשם מכוונות וכלים. לשם זה נבחרו מורים מיוחדים וניתן לומר שזו היתה ההתחלה לבית-ספר למקצוע ולמלאכה לילדי יהודים בבנדרי.

בתי-תפילה

שנים-עשר בתי-כנסת היו בעירנו, מהם חמישה שנקראו „קלויז"⁶: הסדיגורי, הטאלני, החדש, הקצ-בואי ושל הרב בעיר. כן היו: בית-מדרש ישן, בית-כנסת של הרב יוסף שאפושניק, של הזבנים, של הח-ייטים וחלק ממנו היה שייך לסנדלרים. כן היו „שטיב-לך": בית-הכנסת הקטן, נעים-האווירה, של לייזער-יונה פרקאנסקי, ששימש כבית-תפילה ליהודים שגרו בסביבת ה"אודיטוריה" ובית-הסוהר. וה"שטיבל" הש-ני ב"תלמוד-תורה" היהודי.

כיתת-לימודים של ה"תלמוד-תורה הרוסית" בניהולו של מר יהושע בן איסר טיומקין
עם המורות והתלמידים, 1923

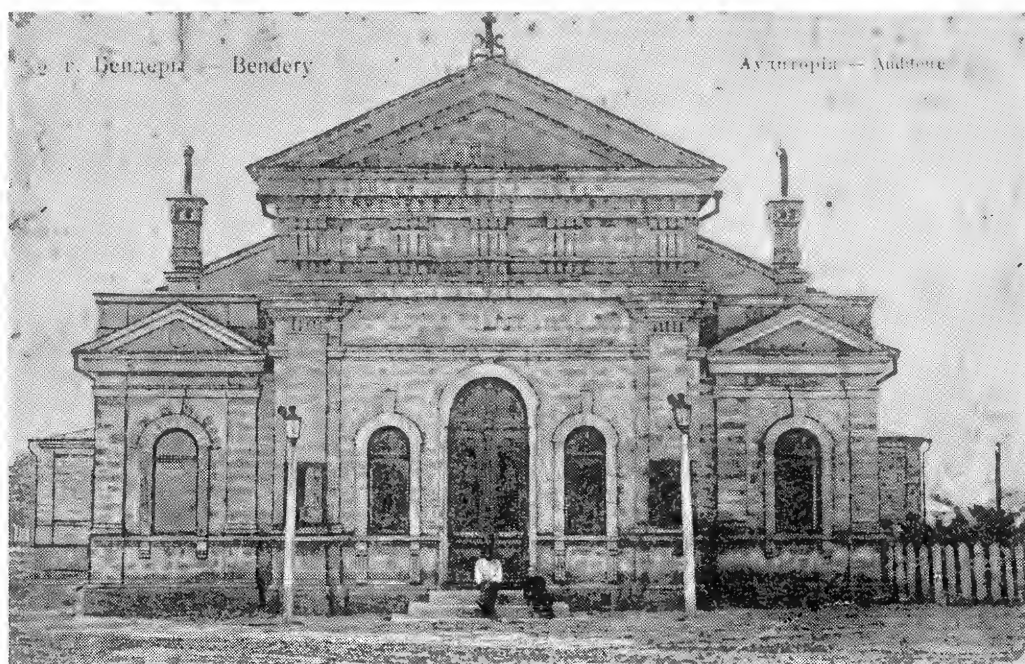
לימוד תורה בבתי מדרשים

שמש, כפי שקראו לו. הוא אשר ידע כל תג ותג, כל דף ודף, והיכן למצוא רגע כמימרא מה שדרוש. בלילות ראש-חודש או בערבי קידוש לבנה, אחרי לימוד פרק משניות, היו מתישבים לסעודות על דג מלוח וכעכים עם כוסית יי"ש, מלווים בריקודים ובזמרה חסידיים נלהבים.

ה"אודיטוריה"

מרכז התרבות של האינטליגנציה בעיר, היהודית והרוסית, שימשה ה"אודיטוריה", שריכוזה כוחות מעור-

המניינים למנחה ולמעריב היו מלאים מתפללים — קודם-כול "לחטוף ברכו וקדושה", אבל גם בהזדמנות להנות מלימוד דף גמרא, פרק משניות או "אור-רח"חיים". לשם זה היהודי היה סוגר את חנותו, וסתם סוחר השתחרר באותן השעות מעסקיו, שיוכל להצטרף ללומדי תורה, אשר היו מתישבים פעם בין מנחה למעריב, ואחרי זה עוד שעה אחרי מעריב, סביב שולחן ארוך, לאור נרות או עששיות, כשהם שקועים בלימוד, בחידוד הדדי, בוויכוחים ובהתנצחות בדבר-הלכה,

ה"אודיטוריה"

לים שקיימו הרצאות והצגות תיאטרון. זכורני, איזר התרגשות עוררו בואם של השחקנים הרוסים הידועים: מורמזוב, פידוטובה, וויאלצובה, סמרין ירמולובה ואחרים משיעור-קומתם. גם אזכור את הופעתו של צ'ס-ויץ מדווידייב* בזמרת שירים קלאסיים, שירי עם וחלקי אופרות — חוויות שלא אשכח לעולם. את ההרצאות של הכומר פטרוב ("באטישקה פטרוב") מי שהיה ברוסיה מרצה פופולארי לפילוסופיה, איש מדע חשוב היה, ומעולם לא שבעתי לשמוע את הרצאותיו. בינו ובין מישה פוסטאן נתגלע פעם פולמוס עז בשעת הרצאה על המשורר והדרמטיקן הבלגי מוריס מטרלינק מעל בימת ה"אודיטוריה". מלבד זה יש להזכיר את הנשפים ונשפיי-המסכות בחגי המולד הנוצרי וליל

בהם השתדל, מי שהיה ביכולתו, להראות את חריפותו או את בקיאותו.

זכור לי במיוחד בין-השמשות בקלויז הטאלני. ה"ארי שבחבורה" היה ר' חיים, בן הרב לוי-יצחק, בנה של איטלה הרבנית, שהיה נכד לרבי לוי-יצחק מבר-דיטשב. הוא היה בר-אוריין, שהיו אומרים עליו שסיים שלוש פעמים את הש"ס, ואילו היה נזהר מעט מיי"ש של 96°, היה מגיע אף לגאונות. הפוסק האחרון בקורסיות היו הוא ואחריו השמש של בית-המדרש רב יוסף

* היה בנו של רב שהמיר את דתו אחרי שנתקבל באופרה הצארית בפטרבורג. שלום-עליכם מזכירו ב"פון דעם יאריד", כחבר שלו.

היודיים הרוסיים, הקשור עם שמחת ה"מאסליניצה" ב"אודיטוריה". ופעם אחת אפילו הופעתי אני עצמי על הבימה הזו — שלא בכוונה תחילה — בשעת חגיגת 300 שנה לבית הרומנובים. היה זה בשנת 1913. מטעם בית-הספר הטילו עלי לדקלם את השיר "קטו און" ("מי הוא") של אפולון ניקולייביץ מייקוב. אחרי הדקלום ניגש אלי המורה לספרות הרוסית פיודור ניקולייביץ ולייקוב, נשק לי במצחי והגיש לי פרס מטעם בית-הספר את שירי פושקין. מה רבה היתה גאוותי שדווקא אני "יהודון" מבין הגויים שאתם למדתי, דווקא אני זכיתי בפרס על הדקלום של אחד מגדולי משוררי רוסיה.

ה"אודיטוריה" שימשה במה רק בימי החורף; בימי הקיץ נועד התיאטרון ה"באלאנובי" לכל מיני אירועים תרבותיים. הקרקסים המפורסמים כמו של דורוב ואחרים, היו אורחים תכופים בבגדרי, שמצאו את הזירה במקומנו כמתאימה ביותר. מלבדם נוהגים היו לבקר בבגדרי גם להקות יהודיות כמו זו של אברהם פישווק, של פפי ליטמן, עם הצגותיהם באידיש כמו "חסיה היתומה", "המלך ליר" וכן גם האופרות של גולדפאדן. הלהקה של אדלר הרשימה ביותר את חובבי התיאטרון היהודי שראינו את עצמנו נמנים עליהם. שיחקנו בל-הקה של חובבים בבימויים של האחים מ. וי. אשכנזי. לא פעם הצגנו ברציפות מחזות רוסיים בשביל הנוער הלומד ולמען חובבי התיאטרון הרוסי, כגון את "גן הדובדבנים" ואת "הדוד ואני" לאנטון צ'חוב, וגם של אוסטרובסקי.

ארבע העונות

האביב

זו העונה היפה ביותר בחיי אדם, הפותח את לבו לקראת התעוררות הטבע, לחיים מחודשים. בבסרביה, כמו בכל חלקי דרום-רוסיה, מתחיל האביב באדר. נראה היה לנו, כי הפסוק "משנכנס אדר מרבין בשמחה", כאילו חופף במיוחד עונה זו ומאפיין אותה. עם בוא האביב יצאנו משלהי החורף כאילו התנערנו מהכפור, מהרפש ומהבוץ שטבענו בו; בתקופה זו אפשר כבר לפתוח לזמן מה את החלונות ולהכניס אוויר צח לבתים. השמש כאילו מחייכת חיוך רפה ומלטפת בעדינות. נטיפי-קרח מגגות הבתים מפשירים ומטפטפים. במדרכות ובשבילי רחובות שלא היו בהם מדרכות, אתה דורך כמו על קרקע ספוגית, כי האדמה הבוצית עוטה קרום-יובש מלמעלה. הניצנים נראו בארץ. הסנוניות מבשרות-האביב כבר מרחפות באוויר. בכול מורגשת יקיצה משינה עמוקה. וגם שינון פסוקי "שיר-השירים"

עם הרבי ב"חדר", גם הוא הותקן כאילו לעונה זו, והוא מלווה בניגון המיוחד שלו בשעת השינון.

סימני-האביב ניכרו גם בהכנות לקראת החגים: פורים ולאחריו הפסח. בערב פורים נסגרו בתי-המסחר היהודיים מבעוד-יום; בעלי-המלאכה הניחו מלאכתם — וכל יהודי העיר מיהרו לבתי-הכנסיות לשמוע את קריאת המגילה. למחרת נסגרו בתי-המסחר בצוהריים; מלבושי-החול הוחלפו בבגדי-החג והחלו ההכנות לסעודת-פורים החגיגית, שהתחילה בבית-הערביים. עקרו-הבית היו משולהבות, טרודות בהכנת ה"פלאדן", "אונגיהמן", "מלכות-ברייטלאך", למען המשפחה ולמשלוח מנות לקרובי-משפחה ולידידים. כל עקרת-בית עמלה מעל לכוחותיה, למען ש"משלוח-המנות" שלה יעלה על זה של חברותיה.

במשך היום שליחים יצאו בהולים ודחופים, ונשאו על גבי טסים, מכוסים במפיות צהורות, בהם היו, כרגיל, בקבוקי-יין, פלאדן (מין מאפה של אגוזים מבושלים בדבש), אונגיהמן, והסעודה היתה דשנה במאכלים שונים, מיוחדים ליום זה.

בני-הבית הסבו לשולחנות, יחד עם כל שאר בני-המשפחה — בעל הבית בראש השולחן. האוכל והשתיה כדת — ובכל בית יהודי אורה ושמחה.

יוצא פורים והחלו ההכנות לפסח. זה התחיל באפיית מצות, מיד לאחר פורים, הכנת חמיצת-הסלק שבועות לפני-כן, וכך הוכנה החמיצה: העמידו אותה בעביטים קטנים, למען שתחמץ. הכינו חדר מבודד שניקו אותו מכל חשש של חמץ, חלילה. לאחר שהעמידו את החבית עם הסלק, אסור היה באיסור חמור להיכנס לאותו חדר במלבושי-חמץ. החדרים סויידו והספרים אווורו — והבית כמהפכה.

את המצות אפו אצל פיני בקר (דובוסרסקי) — המאפייה היהודית היחידה שהוכשרה לכך. כל עקרת-בית בחרה לעצמה יום אצלו, שתהא נוכחת להשיג את אפיית המצות של משפחתה. אחרי האפייה ארזו את המצות בסדינים לבנים ותלו על מוט, שנישא על-ידי שני סבלים למשפחה. גם המצות הושמו למשמרת — עד ליל הפסח — בחדר המבודד.

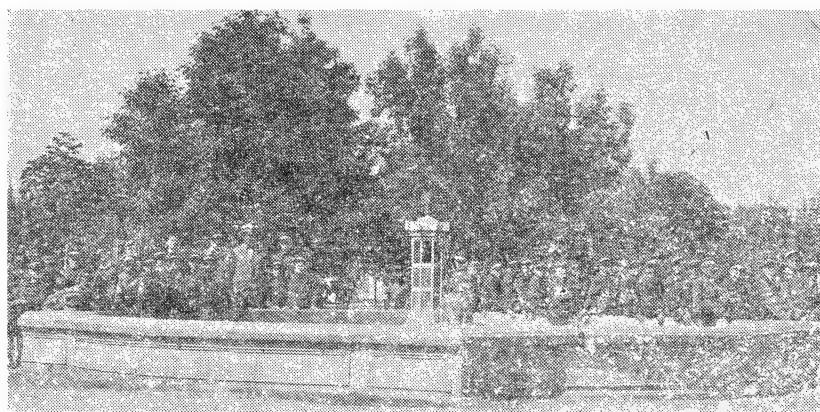
מה אהבתי את עירי בעונה זו! כה איוותי לשוטט ברחובותיה ולהנות מיופיה וריחה האביבי. העיר טרבלת בירק: משני צדי המדרכות עומדים עציה-שיטה (האקציה), בהדר-לבושם הירוק, ביחוד ברחובות פושה-קנסקאיה וניקוליבסקאיה — הרחובות המובילים לשדרה ("בולוואר") הישנה. מהעצים הללו משתפלים איגודי שיטה לבנה, ומפשירים את ריחם הטרי והמתוק, שעדיין נשמר באפי; גם הלילך נותן ריחו.

תושבי העיר היו נוהגים לצאת לטיול ב"בולוואר

מכּוּסִי טל. מי יעצור כּוּחַ לפרט את כל החמודות האלו! עונת הרחיצה בסוכות-הרחצה העומדות במי הנהר מתחילה בתקופה זו. הרחצה בנהר בקיץ היתה אחת מהתענוגות בעיר. אורחים רבים היו מתכנסים מהסביבה ואפילו מקישינב — כל אלה שברחו משאון העיר והאבק בימי-החום מצאו את שלוותם והנאתם מרחיצה בדנייסטר ומהאוויר הצח של ה"בוריסובקה" — פרור העיר. אלה היו שוכרים חדריים בבתי הגויים, אשר עמדו בין השדות והגנים וקרובים ליער הנושא שם זה. יער זה היה חמדת-העיר. הוא שימש לא רק לטיולים בימי הקיץ לנוער הלומד ונוער אחר, אלא גם לאסיפות בלתי-ליגאליות של הנוער הציוני. היינו מתאספים לוויכוחים ציוניים פוליטיים, שעמדו על סדר-

הישן" לנשום אוויר צח: היהודים בכל שבת אחרי הצהריים והנכרים בימי ראשון. שם הורגש במיוחד המעבר מהחורף לאביב וממנו — לקיץ הבא אחריו. הדשא התרענן אף הוא. על הדנייסטר התחיל מסע גלידי-הקרח (ברוסית "ליודוחוד"); לנו, הילדים, היתה זו חוויה מיוחדת לעמוד שעות על גדות-הנהר ועינינו לא שבעו מהתבונן במסע-הקרח.

אבל אין טוב בלי רע. החודש מאי בעיצומו של האביב, הוא גם חודש-חרדה: בו צריכים בני הנוער הלומד לעמוד בבחינות, כדי לעבור ממחלקה למחלקה. וזאת לדעת, שבזמנים ההם לא היה די לדעת החומר של כל שנת הלימודים במחלקה; בכדי לעבור למחלקה יותר גבוהה היה צריך גם לעמוד בבחינות! וזאת דווקא

ה"בולוואר"

היום; לבילוי זמן בשירים, שירי-עם ושירי-ציון. המנצח על כל אלה היה המורה העברי פרוז'נסקי, שנמנה עם "פועלי-ציון". מה נעים היה בילוי-הזמן הזה בחיק הטבע, בצורה כזו, ואינו חוויות השאירו בנפשתינו הצעירות. כפי שהזכרתי, גם ה"בולוואר" תפס מקום חשוב אצל תושבי העיר וביחוד הנוער — שזה היה המקום שבחר בו לפגישות בנים ובנות.

שלטונות-העיר, העירייה, עשו מה שביכולתם להנעים לתושבים את הבילוי ב"בולוואר". בימי-שבת ובימי-ראשון לעת-ערב ניגנה תזמורת כלי-נשיפה של הצבא שחנה בעיר, מארשים, ואלסים, קומפוזיציות של קומפוזיטורים רוסיים, קלאסיים ועממיים. אולם לילדים היהודים בעיר היו שם תמיד התנגשויות עם נערי-הנכרים — ה"שקצים" מהסביבה — שבאו שמה, ביחוד בימי-שבת, להילחם בילדי-ישראל ולמנוע מהם את התענוג של טיול-שבת ב"בולוואר". הקרבות היו נמרצים, על-ידי ידיית אבנים של מחנה במחנה, מקלות

בעונה כה יפה כאשר הכל מסביב מחייך ומלטף, אתה התלמיד התהלכת בנפש חרדה. אתה עובר בפני שבטם של המורים, המפקחים בעלי הפנים הרציניים, ששום חיוך לא נראה בהם. ברור שזה דיכא כל תאוה והישרה מין מצב-רוח של מבוכה. רק כשעבר התלמיד את הבחינות והצליח בהן — רק אז התחיל להנפש מחדש ועם מצב-רוח מרומם נכנס לקיץ, שהביא עמו גם את החופש הגדול בחודש מאי.

הקיץ

גם לתקופה זו הקסם שלה. העיר ופרבריה וסביבתה העשירים בכרמים, בגני פירות עסיסיים, ירקות השדה שהאיכרות מהסביבה היו מביאות העירה מפרברי ה"פרקאן" עד ה"גיסקה". הצננויות האדומות הרעננות, הבצללים והמלפפונים הירוקים, העגבניות הטריות שהתושב העירוני כה השתוקק להם בימי החורף הקשים, התפוחים האנטונביים והשזיפים שהיו עוד

וחבלים. יהודים הגיעו בקבוצות, כי ילד יהודי לא העז לטייל שם לבדו, מפחד נערי-הגויים.

האזרחים הנוצריים מחשבי-העיר, סוחרים עשירים, קציני-צבא — כל אלה יסדו לעצמם מועדון משלהם בתוך ה"בולוואר" עם מזנון וחדרי-משחק. כדאי לציין, שחלק מעשירי היהודים והאריסטוקראטים שהיו מעורבים בין הגויים, "נוער-הזהב" שלנו, גם הם לא וויתרו על המועדון הזה, על פי רוב כדי להשתתף במשחקי קלפים או בביליארד. בקיץ היו מביאים לשם זמרות צועניות. הראינוע הראשון ("אילוזיון" בלע"ז) בעיר גם הוא נבנה בתוך ה"בולוואר" — בשם "מדע וחיים" — ("נאוקה אי זיין") בשנת 1907, בצריף ענק של קרשים, את הסרט הראשון (אילם) בשנות-חיי, ראיתי שם. הכניסה עלתה עשר קופיקות. הציגו את "שלושת המוסקטרים" של אלכסנדר דיומה (האב) ונוסף עליו סרט של מקס לינדר, הקומיקאי הפופולארי בשנים ההן.

כעבור זמן לא-רוב העביר אליו הצקילעוויץ את ה"אילוזיון" לחצרו שברחוב חארוזינה. חוץ מהראינוע הזה צצו במשך השנים ההן עוד שני בתי-ראינוע: "רקורד" ו"דקדנס". התמונות היו מלוות על ידי נגינה על פסנתר על ידי חיים שאכנובסקי, בנו של החזן טוביה, וגם על ידי גב' בון-מילר הפסנתרנית.

הסתיו

אם חג הפסח מבשר שמחת האביב, הרי חג הסוכות הוא זמן שמחתנו, במיוחד כאשר בשיאו חל שמחת-תורה, שהיה חגיגה-דוה לעילא.

בליל שמחת-תורה נתקהלו לבתי-הכנסיות גברים, נשים, נערים ונערות — כולם עומדים יחד — הפעם היחידה בשנה — ומתערבבים זה בזה. הנשים והנערות באו לנשק את התורה, לברך את ההולכים בהקפות "דערלעבט איבער איאר" ולקבל תשובה "גם אתם!" שעה ארוכה לפני ההקפות תפסו הנערים והנערות את הספסלים בבתי-הכנסת כאשר הנערים מרימים את הדגלים שבראשם תפוח ונר דולק תקוע בו.

חזן ר' צלאל מתחיל את ה"אתה הראית לדעת". לראשונה מכבדים בהקפות את נכבדי-הציבור, יושבי כותל-המזרח, ואחריהם — את יתר בעלי בתים ממתפללי בית-הכנסת, לכל אחד, לפי מעמדו בציבור.

השמחה האמיתית מתחילה רק למוחרת היום, כשהמתפללים מוליכים כל גבאי לבית-הכנסת שלו. כל העיר רוקדת; (ואפילו הגויים השכנים, נראה היה שהם מתייחסים בדרך-ארץ לריקודים אלה). את הגבאי מקיפים מכל הצדדים והציבור, מעט בגילופין, רוקדים

מסביבו כאשר בקבוקי-יין בידיהם, מובילים את הגבאי בפאר והדר. ברחובות מלאים חגיגות כאלה, כל בית-כנסת הולך ובא עם הגבאי הראשי שלו. ואז מתגלה לפניך היהודי שתוכו כברו. מה לו הגלות, מה לו דאגות הפרנסה?! מה לו עול מלכות! היהודי שמח בתורתו, נדבק באלוהיו וכל בני-ישראל יחד. ככה ידע היהודי בגולה לשמוח את שמחת עמו ואלוהיו.

כל עונה — וקסמה. בדרום-רוסיה מורגשים ההבדלים במעברים מעונה לעונה. רק אטומי-רגש לתופעות הטבע, או מחוסרי השראה כלשהי אינם מסוגלים להתרגש ממעברים אלה.

הסתיו בבנדרי לעתים העביר חלחלה בגוף. באו ימים סגריריים. הרטיבות חדרה לעצמות. הסתיו הביא עמו דאגות, כגון ההכנות לחורף, המעסיקות את האנשים בעונה זו, בפרט יהודים יושבי-הכרכים. סימנים מברשים של הסתיו היו השלכת ודמדומי-הערביים; משבי-הרוחות הקלים גם הם מאותות עונה זו.

בשעת הטילים בעונה זו ב"בולוואר הישן" שלנו, אהבתי להתבונן בעצים הנשירים ולהקשיב ללחשם. אמנם, יש מקום להזכיר את התוגה המיוחדת בלב היהודי שבאה עם עונת הסתיו, נוסף לכל הדאגות שהביאה עמה. הלך-רוח נוגה זה היה תואם את מראות הטבע בימים אלה.

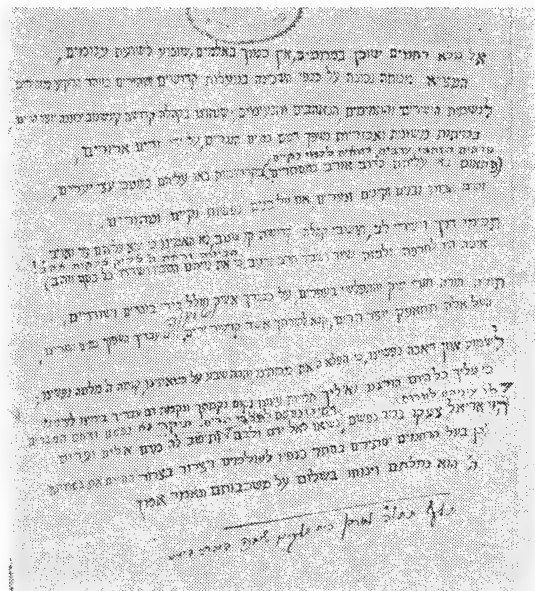
הגיע ובא חודש מרחשוון, שאף כי, כמאמר המ"שורר אלחריזי, הוא "יפה וטוב, והוא במיני מעדנים דשן ורטוב" — השמיים מעוננים וקודרים, אפורים כבדיל, ומוסיפים לדאגות וחרדה ללב היהודי. כי בעונה זו קיים חוק התייצבות לשירות צבאי. מי לא יזכור את הגניחות של יהודים בשיחות ברחובות וב"קלויז" ובכל התכנסות.

ההתייצבות לשירות-הצבא (ה"פריזיון") העכירה רוחם של הורים-לבנים בכל ימות-השנה, ובהתקרב יום ההתייצבות נגזלה מנוחתם בלילות. כדי להימנע מצרה צרורה זאת — הכול היה כדאי, ובלבד לא ללכת לצבא של "פונייה". נוהג היה לחפש ערים ומחוזות ששרי המחוז והרופאים הצבאיים העומדים לבחון את המתייצבים יהיו "טובים" — או שנודע שםם כ"טובי-לב". או אפשר היה לקנות את לבם... וכך יצאו אבות-לבנים, נדדו הרחק ממשפחותיהם במשך שבועות וימים רחים, בערים שונות, טרחו להשיג לכל הפחות "זאט" שוטנה קוויטאנציה" — מין מסמך המשחרר את הבן משירות בצבא ומשאירו בעתודות ("רוזוה") — גם זו לטובה! או שחיפשו מחוז כזה שאפשר יהיה לרשום שם את הבן כבן-יחיד, ועל ידי כך לקבל כרטיס "לבן". הישג כזה בוודאי שנחשב גדול, והיו חוגגים אותו

מתי הופיעו היהודים הראשונים בבנדרי? מה היה מספרם מאימתי נתערו היהודים בעיר שלבשה צורת-יישוב — אין ענייני כאן בסטטיסטיקה ובאסמכתות — שיבואו במקום אחר בספר — כי אם התרשמויות וזכרונות.

שושלת הורטהיים

בבית-העלמין העתיק של בנדרי לא נמצאה אבן אחרת שיהא חרות עליה תאריך מדויק על בואם של היהודים הראשונים לעיר — מלבד המצבה של "הצדיק הזקן" שהיתה בנויה בצורת בית קטן עם גגון משופע משני הצדדים. הצדיק היה אבי-אבותיו של המרא-דאתרא ר' שליומקה ורטהיים. מקובל היה בבנדרי, שתודות לברכתו של הצדיק — כפי שהיו מהלכין לא-גדה — לא ידעו יהודי העיר פרעות, כפי שידעו זאת יתר ערים ברוסיה, וקישנוב במיוחד. באשר לי, נוטה אני לייחס זאת ליחסים הטובים ששררו בעיר בין היהודים לבין הגויים שבה בהיותם משולבים ביניהם במסחר ובחיי-חברה. עד שבאה השואה כחתף, ולא עמדה לה לקהילתנו סגולה זו, ואף היא הושמדה כאחרות. הי"ד.

התפילה לעילוי נשמותיהם של קדושי פרעות קישנוב בשנת תרס"ג (1903), בחודש ניסן. בכתב-ידו של ר' יוסף ורטהיים.

כדי לתאר — ולו תיאור צנוע — את דיוקנה של בנדרי היהודית, נתחיל מהמרא-דאתרא. הלא הוא הרב ר' שמעון שלמה ורטהיים, העילוי והגאון שהוא ומש-

במשפחה כחגיגת-חתונה. ואם גם זה לא עזר, נשאר רק להרכיב לבחור איזו מין מחלה שתאפשר לשחררו מן הצבא על ידי כרטיס "לבן". למרבה הצער נגמר הדבר בהרבה מקרים — בנכות חלקית או תמידית ולעתים נדירות — גם למעבר ל"עולם האמת"...

ה"שקצים", מהכפרים היו מתאספים לבנדרי למ-טרה זו. כעיר מחוזית שימשה בנדרי מקום-דריכו להתייצבות לצבא. נערי-הגויים האלה — שנקראו "זערעבניקים" היו מטילים אימה ופחד על התושבים היהודים בעיר, היו שותים לשכרה וצווחותיהם פראיות השתוללו בהתהללות ברחובות. בייחוד פחדו ההורים היהודיים להרשות לבנותיהם לצאת לרחוב בערבים ההם, אפופי הסתיו הקודר.

החורף

החורף הופיע במלוא-הדרו — לאחר שהוקפאה האדמה הבוצית. הבוץ הבנדראי היה לשם-דבר בפי תושבי המחוז, או מזדמנים מהכרך. היה בחורף קסמו המיוחד והוא מעורר עד היום זכרונות נעימים, בייחוד בעיצומו, כשהשתררו הקור, הכפור והשלג. בימים אלה חלו ימי-הפגרא — חופשת בתי-הספר, הקשורה עם החגים הנוצריים בעונה זו. היו שעשועים נעימים — לגלוש בעגלות-חורף, להחליק על הקרח, בכל העלה בעיר, בייחוד בתעלה הגדולה, בשעת חזרה מבית הספר הביתה. ותעלות בבנדרי לא חסרו. בקיץ, למשל, מצאו להם השיכורים הגויים מקום נוח להתפרקד ולהירדם בהן; לנו שימשו בחורף מקום לבילוי-זמן נעים.

בעונת-החורף נפתחה ה"אודיטוריה" לנשפים, שהתחילו מאילן חגי-המולד. אחרי כן החלו הרצאות, הצגות של כוחות אמנותיים מעולים מאלה שהיו קיימים ברוסיה בימים ההם — וייאמר לשבחם — לא שכחו את הפרובינציה הזו, כי מצאו בה קהל אינטליגנטי, שהבין להעריך נכונה אמנות טובה. בדרך זו היתה ל"אודיטוריה" השפעה גדולה בבנדרי על האינטליגנציה המקומית ועל הנוער הלומד והעירני לכל דבר-תרבות.

ה"נוף היהודי" בעירנו

ומהנוף שבטבע לנוף תושבי המקום, וביחוד לתור-שבים היהודים. שכן זו הלא שאיפתנו — להעלות גר-תמיד לאבותינו, אחינו ואחיותינו — על רקע הזמנים שחינו בהם — חיים שתמו ולא נראה אותם יותר. וי-סופר כאן על דמויות העיר, כפי שנחקקו בזכרונותי, על הנעלה ועל המגוחך שבהם, בשלמות חייהם, בתרבותם, במנהגיהם, באופיים ובתקוותיהם.

בית מכובד בהוזרו מן ה"יריד" באחת העיירות בפור-
דוליה והושיבו ישיבת-קבע בבנדרי. בין כך ובין כך
— הוא היה השתיל הזה שהצטמח ונתן את פריו לתפ-
ארת ולברכה לעירנו.

ר' שליומקה היה בו דמיון לדיוקנו של אביו ר'
יצחק'ל — דמות רבת-רושם ומקסימה, שעוררה כבוד
אצל היהודים והגויים כאחד; מעיניו התכולות קרנו
חן-של-תורה וכל-כולו אומר חוכמת-מורשת רבת-
דורות. ניתן היה ליחדו מרוב רבנים בבסרביה בכך.
שאיחד בתוך עצמו גם הווה, את ההשכלה בת-דורו עם
העבר שהנחילוהו הוריו. חכם הרואה את הנולד. את
עתיד עמנו ראה בבנין ציון כמולדת לעם ישראל. אחרי

פחתו היו המרכז בקהילת בנדרי, נצר מאילן-היחס
בדורות קודמים שהם וצאצאיהם ישבו על כסא הרבנות
בבנדרי תקופה של מאה וארבעים שנה. אבי שושלת
זו היה הצדיק הזקן ר' אריה-ליב, אחיו של הרב משה
מסאווראן וחתנו של המגיד ר' נחום מטשרנוביל (שב-
חבל אוקראינה).

איך הגיע הרבי הזקן, ראש שושלת היוחסין הזה,
לבנדרי? —

על כך מסופרות שתי גירסאות: האחת אומרת
שהרב הזקן נשלח לכהן בבנדרי במצוותו של האדמו"ר
מסאווראן — הוא הצדיק ר' אריה-ליב ורטהיים.

לפי גירסה אחרת — הובא לבנדרי על ידי בעל-

חברת ראשונה
שנה ראשונה

ה י ו נ ה

ירחון חלמודי-ספרותי

מה יונה זו מחזקת בכל חרש וחורש
גון, כך ישראל ספרותי בכל חרש תורה
וכעצים טובים (מ' הזית פ"א).

עורך ומסודר בעוה"ש"ת על ידי
יהודה ליב הכהן פי שמאנן
 (החוב"ק אונגנעני (מחבר מ' הנותן כ"ס דרך")

יוצא לאור ע"י אנדרת "מפיצי התלמוד" העוסקת תחת השגחת הרב הגאון
 ר' שמעון שלמה ווערטהיים הי"ד אבר"ק בענדערי.

גנזי יוסף בירושלם

אדעסא, תרס"ז.
 ברכ"כ האת"ב בלעפניוקי.

פרעות קישינב נסע לפריז לנהל מו"מ עם הבארון הירש על התיישבות משפחות חקלאיות מבסרביה בא"י. גם מקס נורדאו הביע התפעלות מקסמו של הרב של יומקה ז"ל. הרב שלמה ורטהיים יחד עם הרב י. ל. פישמן, הרב מאונגני, הוציאו ב-1907 ירחון דתי ציוני בשם "היונה". שניהם היו עמודי-התווך בתנועת "המזרחי".

גם את בניו חנך הר' שליומקה לציונות: הבן הבכור, שהיה דומה לאביו הן בחיצוניותו והן בפני-מיתו, נתבקש לכהן כרב ראשי בהרבה כרכים של רוסיה ושל פולין. עוד טרם קם "המזרחי" בתנועה הציונית הוא יסד את אגודת הציונים החרדים. בסוף ימיו עלה לא"י — מקום-שאיפתו — ונפטר והובא למנוחת-עולמים בירושלים.

בשנת תרע"ד, בהתחלת מלחמת-העולם הראשונה, הגיע הרב ורטהיים ז"ל דרך קושטא לא"י. מכתביו הוקראו בפני ציבור קטן וחברים לדעה. היו מלאים חיבה לארץ, ויחד עם זה רוויי-קינה על שכינתא בגלותא. משפחת הרב היתה כולה פארה של העיר; כל אחד מהם היה בבחינת פניה מיוחדת לעצמה; ולכל אחד מהם — חלק חשוב בבניין העם והארץ. חוץ משה לושט ילדיו — דוד, חיה וישראל — שלא הגיעו לארץ, אף כי שמרו את קשריהם עמה ועם הציונות ואף תרמו את חלקם בפעילות הציונית — רובם עלו לארץ וכאן המשיכו את פעילותם בבניין הארץ בשטחי-פעולה שונים.

שמור בזכרוננו הרושם הרב והכבוד שהנחיל הרב ליהודי בנדרי כאשר השררה הצארית בחרה ברב ורטהיים לנשיאות של הבוחרים לדומה⁷ השמינית מהגליל בסרביה.

דיינים ושובי"ם

גם כלי-הקודש האחרים בבנדרי, שנלוו לרב — הדיינים והשוחטים — היו בעיני שונים מאלו שב-עיירות אחרות בבסרביה — גם בחיצוניותם וגם ברוחניותם. מין אצילות מיוחדת ניכרה בהם: מלבושיהם נקיים, צורתם מטופחת, ומשאת-נפשם אך הם, בדומה לרב, הקמת ציון ובניינה.

"האריזות" שבחבורת ה"כלי-קודש" היו הדיינים, שיצקו מים על ידי הרב, והם הר' פנחס דין, יהודי בעל חזות פטריארכלית, בן-תורה. האבות אשר רצו לראות בכניהם אנשי תורה, מסרום לידיהם ללמדם תור-

⁷ "דומה" — המועצה הלאומית העליונה בפטרבורג דאז.

רה; אפילו הרב ורטהיים עצמו, מסר את ישראל ליק בנו לשמוע תורה מפיו. אחריו בא הדיין אברהם (אברהם-ל-יחאל-ברוכס) איש תמים וישר, אשר לא יצא מפתח אוהל-של-תורה, כפוף תמיד על הגמרא. הוא היה המוהל בעירנו.

כמהם גם השוחטים; ראש וראשון להם — ר' לייב ברודסקי, יהודי בעל שיעור-קומה והדרת-פנים, בקי במירה נבוכים ובכוזרי, כתב ספר היחוסין מאדם הראשון עד דורו, הגיע מעצמו לידי הבנה באסטרונומיה. אמרו עליו שכל מאמרי חז"ל שעניינם ארץ-ישראל היו שגורים בפיו.

אחריו בא השו"ב ר' זיידל יותם, יהודי בר-אוריין הולך נכוחה ומעשיו נאים, בעל-עצה ובעל-תבונה. הבא אחריו הר' לייב כוונים טשאפליק, נוצר-תורה, חרד לדבר ה', איש בעל כוח-שיפוט ושכל מפותח. חוץ משחיטות, שימש גם חזן, בעל גנינה שקולו נעים. חיבר והוציא ספר בשם "אור ליהודים". רב בן-ציון ברדישבסקי, הולך לתומו, מפורז קצת, נראה כמרחף בעולמות העליונים בהליכתו, ישר-דרך ונקיי-כפיים.

אחרון אחרון חביב ר' משה סברדליק (בארץ הח-ליף את שם "משפחתו ל"סבר"). אצלנו קראו לו ר' משה'לה מתוך חיבה, כי היה כולו איש-חמדות ויקר-רוח, עליו ניתן לומר: מעיין הנובע, בר-אוריין גדול, מעמיק-מהשבה ובעל-סברה, ירא-אלוהים וטהר-לב. חוץ מעיסוקו בתורה — גודע בין בני-הכי שהיה בקי בכל ש"ס — לא הניח ידו מעיסוק בצורכי-ציבור באמונה. עוד בטרם נוסד הבנק היהודי להלוואות ולחי-סכון בעירנו, דאג הוא לבנק גמילות-חסדים לעניים ולקופה להכנסת כלה. אדם פעיל ובעל מרץ. ידו היתה רבה לו בכל מוסד שהוקם לעזרת ה"איש הקטן".

במשך שנים דלה וכינס פתגמי חז"ל, שהוצאו על-ידי מוסד הרב קוק בשלושה כרכים (ועוד ידובר בהם בספר זה). כציוני נמשכה נפשו לציון, עלה לארץ והתיישב בזכרון-יעקב על כסא אביו ז"ל שהגיע הנה שנים הרבה לפניו. גם אביו בקי בחדרי-תורה, איש חכם ובעל הדרת-פנים שימש רב המושבה. רבים שאלו לעצתו וביקשו את הדרכתו.

כאלה היו השו"בים שלנו — לא במלאכתם בלדי-עסקו, אלא קבעו עיתים לתורה ולהלכה ואף נתנו ידם לעסקנות ציבורית.

מעשי-אבות — סימן לבנים: גם בנו של ר' משה סבר — מרדכי סבר — בעל כשרונות בתחומים שונים: ציור, מוסיקה ופיוט; מתרגם מעולה של שירים מאי-דיש ורוסית. בארץ עבד בעבודות שונות. התחיל בעבודות הרכבת, עבר למזכירות בבית-חולים "הדסה"

בצפת, שימש כתב בעתון „על המשמר“. וכעת עורך תולדות חיים של אישים רבי-פעלים בתנועת העבודה, מטעם הוועד הפועל של ההסתדרות.

יהודי בנדרי

שונה היתה העיר בנדרי ותושביה היהודים ניכר ייחודם מיהודי בסרביה האחרים. למען נבין שורשיו של-דבר, מן הראוי לציין את ההבדל הניכר בין יהודי צפון-בסרביה לבין יהודי הדרום שלה: הבדלים בתרבות, במנהגים ששיוו לכל אחד משני אלה דיוקן קר-בוצי, שהושפע מסביבתם האתנית.

השפעת אודיסה וולאכיה

כידוע השתרעה בסרביה בין נהרות הפרוט והדנייסטר, יהודי צפון-בסרביה, שישבו על גדות הפרוט, ספגו בקרבם יותר את תרבותם ואת אופיים של יהודי וולאכיה ורומניה. בדיבורם ובשפתם נשמעים ניב אחר, אצל הצפוניים „ריש“ וה„אה“, בשפת האידיש התבלטו באופן חריף ובולט; ואילו אצל הדרומיים, כבנדרי וא-קרמאן, האותיות הללו היו רפות יותר.

יהודי בנדרי לא היו דומים לאותו היהודי הבס-רבאי העמלני, הפשוט והטבעי. בניגוד ליהודים מעיי-רות אחרות בבסרביה, שאפו יהודי בנדרי לאורח-חיים של כרכיות, תמיד חשבו איך להידמות לאנשי אודיסה הגדולה, לכל הפחות — זאת מחמת הקירבה לכרך זה. בין אם מתוך המצב הטופוגרפי של העיר, אשר ישבה על גדות הנהר הדנייסטר ופניה לצפון, לגליל חרסון והעיר אודיסה בראשו, ובין אם מפני הרכב חומר אנושי אחר — ספגה העיר לתוכה וינקה משתי התרבויות: התרבות הרוסית, והמיסטיקה הוולאכית. מאודיסה, שריכוזה בתוכה מיטב האינטליגנציה, התרבות הרוסית, והאמנות בזמנו, הושפעה העיר השפעה לא-מעטה. בנדרי גם חיתה תחת השפעתה של וולאכיה. יכולנו למ-צוא בה מכאן חסידים של אדמור"ים, ומכאן — מש-כילים ואפילו רוסיפיקטורים, נוסף על קבוצות פעילים פוליטיים מכל התנועות והזרמים שהיו קיימים בזמנים ההם ברוסיה.

לא כל תושבי בנדרי נולדו בה; אבות-אבותינו, וגם הרבה מאבותינו נתקבצו מכל האימפריה הרוסית, והתיישבו בתוכה: רוב רובם יהודי אוקראינה, אבל גם באו מליטא, מפולין ומריסין.

מעשה בחנות שנפתחה בשבת

על אף הבדלי-המוצא חיו יהודי בנדרי ביניהם בשלום ובאחוזה. לא זכורה לי מחלוקת עדתית בבנדרי,

פרט, אולי, למחלוקת הראשונה כאשר קיזר, בעל חנות לספרים ולמכשירי-כתיבה שברחוב חארווינה פינת אלכסנדרובה, הפר את המסורת ששררה בעיר במשך דורות. הוא היה הראשון שהעז לפתוח את חנותו בשבת. איני יודע, אם עשה זאת כ„מומר להכעיס“, או בגלל דרישה מטעם השלטונות שחנות אחת לכל הפחות של מכשירי-כתיבה תהיה פתוחה גם בשבת. (הגימנסיה הרוסית לבנות וגם הריאלית ויתר בתי-הספר היסודיים והעל-יסודיים קיימו לימודים בשבת) לכן התאוננו המורים וגם התלמידים — שהיו זקוקים לספרי-לימוד או מכשירי-כתיבה בשבת. — שאינם יכולים להשיג אותם, כיוון שמסחר זה נמצא רק בידי היהודים, לכן עלתה דרישה לפתוח חנות כזו גם בשבת. המחלוקת היתה גדולה והעיר היתה כמרקחה: „הנשמע כדבר כזה? לפתוח בבנדרי חנות בשבת!“ חילול-שבת כזה בפרהסיה לא ידעה העיר מעודה. למרות שהעיר היתה מעורבת — תושביה יהודים ונוצרים — היתה מראה בשבתות וחגים כעיר יהודית טיפוסית: השוק ריק מרוכלים ותגרנים גויים, כל החנויות סגורות, היהודים נוהרים לבתי-הכנסיות. כל העיר לבשה שבת וחג. „והנה בא רשע מרושע זה, אחיהם של דתן ואבירם — וחילל את הקודש“. העיר געשה, בראש הגועשים עמדו אביגדור שרייבמן — ממשפחת השרייבמנים — יחד עם חצקלביץ הזקן („לוטבאק שרוף“ היה) וסבי המנות. כל יראי-השמים האלה, הקימו רעש בעיר ועיכבו את קריאת התורה בשבת. הם יצאו גם נגד המרא דאתרא, הרב שליומקה — שאינו מרעיש עולמות על חילול השבת. אט-אט שככה הסערה סביב העניין הזה. זו היתה מחלוקת ראשונה.

בחירות „רב-מטעם“

המחלוקת השנייה — כפי שאזכור — היתה סביב בחירת „רב-מטעם“. במשך שנים כיהן במשרה הזו מר קולפקושי — יהודי בעל תרבות ואציל-נפש ממשפחה מכובדת מאוד ומשכילי העיר רחשו אהדה אליו. הוא היה מהמשכילים היהודים, שלבו מלא אהבת ישראל. בשנה שצריכים היו לפי החוק לקיים בחירות ל„רב-מטעם“, הופיעה לפתע פתאום מועמדותו של סטודנט יהודי עני, אפרים דרבריימדיקר, נצר למשפחת הרב לוי יצחק מברדיטשב. אף כי היה ממשפחה מיוחסת — נכדם של רבנים מכובדים — הרי אי-אפשר היה להשוותו עם קולפקושי. העיר התחלקה לשני מחנות: המשכילים שבעיר היו לצידו של קולפקושי ו„עמך“ עם זלמן מנקה-הארבות בראש, צידדו בדרבריימדיקר. יש לציין, שזלמן זה לא ראה את עצמו בין קוטלי-קנים

פעת החצר של ר' ישראל הריז'נאי ובניו, שנראו גם הם לא כאדמו"רים אחרים, אלא מין אצילות מיוחדת היתה משוכה עליהם: התנהגו ביד רחבה, ברב הוד ורושם — אימפוזנטיות מיוחדת. אבי שושלת זו הושיב את בניו בהרבה תפוצות של אוקראינה ורומניה וולא-כיה. לכן בניו כמו הרבנים מפשקאן, באהוש ואג'וטה (ערים ברומניה) מצד אחד, וסידאגורה מצד שני, גם הם מבניו של האדמו"ר ר' ישראל מריז'ן, הקימו את מבצרם בבנדרי. יש להוסיף, שחוץ מחסידי הריז'נאים נמצאו בבנדרי מקצת חסידי חב"ד ועוד קבוצות קטנות של אדמו"רים אחרים בתחום רוסיה, כגון טאלנה, אל-סקי וקארלין. אבל אלה היו במיעוט ולא התבלטו. על חסידי פשקאן נמנו: ר' יוסל שאפושניק ור'

ר' שמואל-אבא סודיט

חיים אימס, שאביו ר' וולול, היה מיקירי בנדרי וגבי-ריה, שעמדו בראש החסידים החשובים האלה. המעניין בדבר זה, ששני אחיו החורגים של חיים, מעני ויעשה אימס, כפי שקראו אותם בעיר, למרות שהם עצמם לא נהגו מידת חסידות, ואפילו כ"אריסטוקראטים" נחשבו, גם הם היו מתומכי האדמו"רים של אביהם. הרבנים האלה היו בין המבקרים התדירים בבנדרי. כל פעם שהופיעו בעיר, תמיד היה מלווה בואם ברוב פומבי, הדר וחגיגות. הם התאכסנו לרוב אצל ר' יוסל שא-

דווקא; והנה, דבר היותו מנקה-הארובות של העיר — לא מנע בעדו מלהיות בין הקופצים בראש בכל עניין ציבורי, ולא סתם, אלא בכוח — בצעקות ובגידופים, היה מסוגל אפילו לקפוץ על הבלעמור בבית-הכנסת בשעת קריאת התורה בשבת ולהכריז את הכרזותיו בין אם בעניין הקהילה וה"קורובקה",⁸ ובין אם בבחירות ועדים או ראשי-ועדים. ידו היתה בכול. והיות שהיה איש פשוט וגס-רוח, וגם רינגו אחריו שהיה "אוכל-קורצא" ("מוסר לשלטון"), לכן פחדו מפניו. משום שלא רצו לשמש נושא להתנפלותו הגסה או בגלל היותו "קרוב למלכות" ויתרו לו. האיש הזה כאילו החזיק בכ"פיו את הקהילה היהודית. עד כמה שלא נראה הדבר פרדוקסאלי — האבונים ובעלי-המלאכה עמדו מא-חוריו ותמכו בו. לכן, כאשר הגיע זמן הבחירות ל"רב-מטעם", מצא לו ולמן מיודענו שדה-פעולה. הקים רעש והמולה, וברעם ובקול גדול הכריע את הכף לצידו של זרבריימדיקר "כרב-מטעם" לבושת-פניה של העיר. יש לציין, שזולמן מנקה-הארובות נעזר על-ידי אחד בוני דארוב, שהתייחס על משפחה טובה ומכובדת מאוד בעיר.

תקופת החסידות בעירנו

שושלת הריז'נאים

תקופה זו היתה תקופת-גידולה של החסידות בחלק של יהדות מזרח-אירופה, וגם בבנדרי היתה קשורה לתנועה זו. החסידות בבנדרי היתה מושפעת מאדמו"רי וולאכיה ומולדאוויה, וביחוד משושלת הריז'נאים. זה היה גזע מסועף מאוד. ואכן, הרב איציקל, אביו של רב שליומקה, נהג מנהג אדמו"ר בעיר, ולא נתן דריסת-רגל לחסידות אחרת. בזמנו לא יכול היה לבקר את העיר שום אדמו"ר, מאיו "חצר" שהיא, כל עוד שהוא חי בעיר זו. היות והוא חשב את עצמו כ"ור-המשך של הבעש"ט, לכן הגיע לו בלבד כתר האדמו"רות בעיר. למרות כל אלה הוא לא השאיר אחריו חסידים משלו. לעומתו, רחשו חסידי בנדרי אהדה רבה לאדמו"ר רבי ישראל מריז'ן ולבניו אחריו, אשר השפעתם היתה גדולה על דמות החסידות של בנדרי. חסידי בנדרי לא היו דומים לחסידי פודוליה, ווהלין ופולין. נוהגים היו כמנהג החצר הריז'נאית. לבושם תמיד נקי, מטופחים בחיצוניותם, היו הם לא כחסידים אחרים במזרח-אירופה, אלא מאופקים יותר. זה ניכר אצלם בוודאי בהש-

⁸ "קורובקה" — מס מיוחד שהטילה הקהילה היהודית על כשרות, שבתמורתו השתמשו לצרכים דתיים ולשורה לעניי-העיר.

פושניק, יהודי חרד מאוד, בעל בעמיו, עשיר-נכסים, נהג את ביתו בממדים נרחבים, בנה בית-כנסת משלו ובית-מרחץ ומקווה על-ידו. היה גם בעל-צדקה גדול, והשפעתו בעיר היתה גדולה.

יתר החסידים החשובים שדי להזכירם בגלל השפעתם בעיר ובקהילה גם הם היו מחסידי גזע הריז"י נאי. ר' שמואל-אבא סודיט, "הארי-שבחבורה", אהוב וחביב בשל פיקחותו הרבה, נהג בחוכמה במהלכיו עם הבריות. אמרותיו היו "אמרות-כנף" בין יהודי בנדרין. למדו ואיש פיסח, שהיה אהוב על כל תושבי-העיר, בעל עצה ובעל תבונה. מצווה שבאה לידי, לעזור למי שזקוק לעזרה — לא החמיצה; לשם-כך התגבר על כל מכשול. היה מבני-עליה והאציל מרוחו על סביבו. היה מהחסידים הנלהבים של האדמו"ר מפשקאן, ומראש הבריהם בעיר. מכבד כל אדם, ללא יוצא מהכלל, ואפילו היה האיש חילוני שאינו טועמו ונוגד את השקפותיו. למרות שהיה חסיד וירא-שמים, לא פסל אף את "הש-קצים היהודים". אהב להיכנס אתם בוויכוחים, והם אתו, ותמיד נפרדו ברוח טובה. כיהודי חרד לא הושיט ידו לנשים ולא קיבל את ידן, אבל אם נמצאו נשים כאלה שלא ידעו זאת, והיו מושיטות את ידן לשלום היה עונה: "איך גלויב דיר אויפן ווארט". בין יתר החסידים החשובים האלה נמנו: ר' לוי הוכברג (לוי ציגל-ניק, שנקרא כך על שום שהיה בעל בית-חרושת לל-בנים בבנדרין), אף הוא ירא-שמים ומקובל על הבריות. הרבה שנים שימש כמאסף התרומות מהקופסות של מאיר בעל-הנס בעיר ומעבירן לארץ-ישראל. הוא עצמו ושני בניו עלו לארץ. ר' לוי נפטר ונטמן בארץ-ישראל, כפי שציווה עוד בחייו. גם ר' ישראל צ'ולאק ובניו חסידים נלהבים היו, ובויה אברמוביץ, — בו נתקיימו "תורה וגדולה במקום אחד" — איש אמיד ונדבן לצור-כי-ציבור. כל אלה היו מהמקורבים ביותר לרבי. הם יחד עם חיים וולובץ, יהודי חרד ונעים-הליכות, המ-קובל בין נכבדי העיר כישר באדם ונוח לבריות, היו חסידי חב"ד מהמקורבים לאדמו"רים.

חסיד חב"ד

מלבד החסידים הללו, כפי שהזכרתי, נמנו עליהם חסידים בעלי-משקל של תורת חסידות אחרת — חסידי חב"ד. ה"ארי שבחבורה" זו היה ר' שבת'ל ברמן. תל-מיד חכם, בעל-בעמיו, תקיף; וכיוון שכך הוא נבחר לעתים לועד הקהילה מטעם החרדים, ושם הוא משל בכיפה. בין החב"דניקים, התבלט ביותר ר' אהרון-משה שניאורסון, נצר ממשפחת השניאורסונים שהתייחסה על הרבי שניאור-זלמן מליאדי, ראש וראשון לחסידי

חב"ד, שנתפרסם לשבח בלמדנותו וברוחו הנדיבה. ר' אהרון-משה שניאורסון נחשב בעירנו כחכם-לב ובעל-תורה, בעל מחשבות "סיני ועוקר הרים". הגה בתורה, שהיתה משאת-נפשו, ימים ולילות. גם אמרותיו היו כמרגליות והיו מתפשטות בעיר סמוך לאמירתן. מהן אזכור אחת. סיפרו עליו שפעם, כאשר ישבו הוא ובנו של הרב, ר' יוסל'ה, בבית-הכנסת של הרב, ולמדו גמ-רא, ניצב פתאום ר' אהרון-משה בין מנחה למעריב על יד החלון, וראה גוי שיכור רובץ לו בהרחבה על המד-רכה שעל-יד בית-הכנסת. הסב ראשו אל יוסל'ה ופנה אליו בזה הלשון: "רואה אתה, ידידי, את הגוי הזה? חיינו, שהוא הגון יותר מאתנו?" "הייתכן?!", שאל אותו ר' יוסל'ה ור' אהרון-משה ענה: "הגוי הזה הולך בדרכי אביו, כלום אנחנו גם כן הולכים בדרכי-אבותינו?!"... אף כי יהודי חרד היה, לא מנע מבניו ובנותיו ללמוד לימודי-חול, ואפילו הרשה להם לקנות השכלה רחבה. אחת מבנותיו הגיעה ברוסיה להימנות לראש-קתדרה באוניברסיטה; בתו בלומה החיה בארץ, היתה מהגגנות הראשונות ב"תרבות". דיברה עברית כבר בימים ההם וחינכה ילדי-ישראל לציונות. היא היתה מבוקשת בבסרביה לניהול גני-ילדים "תרבות". בן אחר החליף את שם-משפחתו ל"וואלי" והשתתף שנים רבות כעתונאי ב"דבר".

ר' משה'לה לנדמן

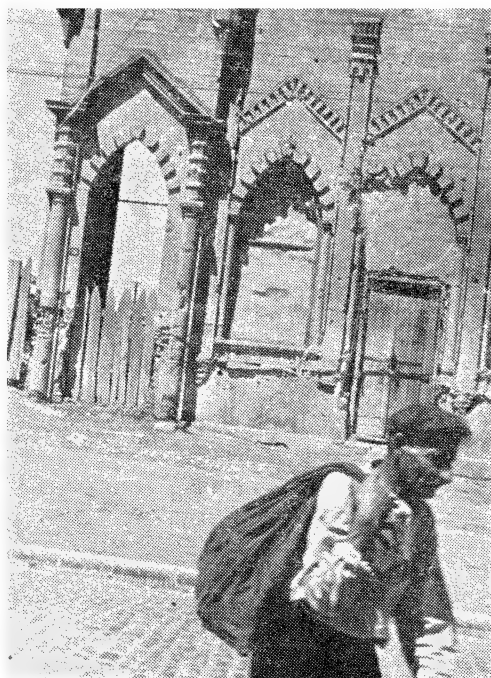
האדמו"ר משה'לה לנדמן הגיע לבנדרי מפולין בשנים 1908/9. לא אזכור מוצאו, רק ידוע לי שעם בואו לעירנו, התיישב בה והתחיל להתנהג כמנהג אד-מו"רים. קיבל פדיונות ו"פתקאות" וריכו סביבו קהל-חסידים בעלי-מלאכה מפשוטי-העם; היו אלה יהודים שבכל ימות השבוע מצאו את פרנסתם בדוחק, שכפפו את גבם על מלאכתם ועבודתם. לכל אלה היה ר' משה-לה משען והחיה את רוחם, — והם — זהירים במצוות, חרדים ושומעים מפיו את לקחו בפרשת-השבוע.

בהיותו איש-נוח, בעל מזג-רוח שקט, יכול היה להשפיע על חסידי ולהדריכם. ברחוב היה מהלך בראש מורכן — מסתבר, שנתכוון לא להיכשל ולהציץ בנשים זרות. רגיל היה ללכת למקווה כאשר הוא הולך לפנים והגבאי שלו, ר' מרדכי, אחריו — ומעולם לא זה ליד זה בשורה אחת. מי שלא ראה את הזמרה והריקוד סביב שולחנו של הרבי הזה בימי השבת בשעת "שלוש הסעודות", בחגים, או בראש-חודש — לא ראה שמחת-אמת. היתה זו שמחה מיוחדת במינה; אורות ניצנצו בפניהם של החסידים האלה, ודומה היה, כאילו נכנסו לעולם שכולו טוב, ומסירים מעצמם כל דאגה וכאב.

טליגנציה הרוסית ומיטב הנוער שלה, לצאת מהעבדות הצארית ולשנות את דמותה של "אמא-רוסיה". התסיסה באינטליגנציה הרוסית השפיעה לא-מעט על הנוער והמשכילים היהודיים.

חדרים ומלמדים

הכוח המניע בהלך-מחשבתם של המשכילים היה הרעיון הציוני. ההורים התחילו לחפש דרכים מתוך מזיגה של החינוך הכללי המקובל באותם ימים, לבין החינוך היהודי-הלאומי. הילד היהודי התחיל לימודיו ב"חדר" מגיל 3, המשיך עד ה"בר-מצוה". הלימודים

בית-הכנסת של הרב

היו: חומש ורש"י עם קצת משניות וגמרא. בחדר-הדרדקי בגולה, — ששימש אז כמו "גן-ילדים" בימינו — התחיל הילד היהודי מ — "א-ב", הגיע עד חומש ורש"י — במגמה לעיצוב דמותו היהודית לחנכו בדרכי התורה ולקיים מצוותיה. ברכת הבוקר — "מודה אני" — היו משננים לו, עד שידעה בעל-פה. על התרשלות, שכחה או התחצפות נענש הילד בפרגול או בשבט, או לפחות בצביטה בלחי. עונש חמור יותר, מבייש ומבודד היה העמידה ב"קינה" (פינה). מלמד-הדרדקי ר' שמואל קראסילובר — למרות שאצבע-הקמיצה בימינו היתה קטועה, עם זה כה התמחה בצביטות, עד כי לחיי הילד

ראש החסידים האלה היה ר' מרדכי אלי כהן (גיסו של ר' דוד גורפיל ז"ל). מרדכי אלי הסג"נהור, כפי שקראו לו בעיר, התפרנס בצמצום וחי בדוחק, אך תמיד היה שמח בחלקו ועבד את ה' בשמחה. מי ידמה לו ומי ישווה לו כאשר נמצא במחיצתו של הרבי שלו! הוא היה המנהיג של החסידים והמקורבים מאוד לרבי. אחרי המלחמה — עם אחרוני ניצולי השואה מבני-דרי הגיע גם ר' משה'לה לארץ. התיישב ביפו וגם כאן ריכוז מסביבו חסידים מפשוטי העם, יוצאי רומניה, ביניהם כאלה שנהרו אחריו עוד בבנדרי והספיקו להגיע לארץ. ביפו גם יסד בית-כנסת קטן משלו, ונהג מנהג אדמו"רים. נפטר ונטמן באדמת ארץ-ישראל, כשאיפתו של יהודי חרד. השאיר אחריו בן, עובד מדינה, ובת נשואה.

ההווי היהודי

קווי-אופי של יהודי-בנדרי

כפי שכבר נאמר על-ידי, אני רואה את היהודי איש-בנדרי כבעל צביון מיוחד בקשת הכללית של יהדות בסרביה. אחינו-בני-ישראל, בני עיר זו, נתאספו מכל קצוות רוסיה והתיישבו בה, בשכונות עם גויים, לפעמים דלת ליד דלת. גם מיקומה הטופוגרפי של העיר והנוף המיוחד המגוון עיצבו את דמותה המיוחדת: הדנייסטר מצד אחד עם הגוי האופייני לו, והפרברים הכפריים עם השדות הירוקים סביבם. המבצר עם הר-חבה סביבו, מחנה-הצבא ("הלאגר") מחוץ-לעיר. הצבא שחנה בעיר, הגדוד הפודולי ה-55 ה"חונטא הקוזקית" גם היא חנתה בעיר. כל אלה, בלי שום ספק הטביעו את חותמם על חיי הכלכלה והחברה בה. את חייה הפנימיים היהודיים עיצבו שני זרמים ביהדות בנדרי, החד-סידים — והמשכילים. לכל אלה היה הערך המכריע על התפתחות יהדות זו בכלל ועל הנוער שבה בפרט. גם החסידות בבנדרי היתה בעלת אופי מיוחד לעצמה: לא היה בה מאותה התנגדות למשכילי העיר להניח את היסוד להתעוררות לאומית, לתרבות-אירופה בכללה, כפי שהתרחשו הדברים במקומות אחרים בקרב היהדות הרוסית, או ביהדות מזרח-אירופה בכללה. המשבר הפנימי בהשכלת יהדות רוסיה, בסוף המאה הקודמת, פגע לא-במעט במשכילי בנדרי, שחיפשו דרכים להשכלה כללית, בלי לנטות מערכי היהדות, היינו: חיים מודרניים בלי להתרחק יתר-על-המידה מהמסורת היהודית. באותם ימים כבר נישאו בציבוריות האידיאות של תחית-עם, הקמת מולדת לישראל, לחיות חיים פרודוקטיביים — בעלי תוכן סוציאלי לעם. אמנם, האידיאות האלה השתלבו יחד עם חתירה של האינ-

נעשו נפוחות וסמוקות; זה היה, כפי הנראה, הידע העדכני של הפדגוגיקה בימים ההם אצל מחנך זה ושכמותו; תורת-פרעבעל לא ידעוה, ואלה ששמעו עליה — שללו אותה לגמרי. כדאי לציין, כי מלמדים אלה — הם עצמם לא ידעו יותר מקריאת "עברי" ואמירת תהילים.

עוד מלמד-דרדקי היה בעיר, ר' "שלמה המלמד" — קטן-קומה, בעל לב רך וטוב, ומאושרים היו הילדים שנפלו לידיו; רק לעתים רחוקות השתמש בפרגול. העוזר ("בהלפר") שלו, היה מביא לחדר ארוחת-צהרים מבית-הוריו של הילד, כי יש לזכור, שהילד ישב ב"חדר" מהבוקר עד שעת ערבית, אכן קל היה לאמהות! כמובן, שמכל ארוחת-צהרים קודם כל צריך היה לטעום ה"בהלפר" עצמו. תפקידו האחר: בעונת החורף, עמס על שכמו את הפעוטים כדי להעביר אותם דרך הבוץ הסמיך, בשעה שהחזיר אותם הביתה. אחרי הלימודים צריך היה ללוות שורות שורות ילדים; וכך היה מחנה אחד ממתין מעבר לבוץ עד שה"בהלפר" לא העביר את האחרון בהם.

המלמד השלישי היה ר' אברהם מריח-הטבק ("שמעק-טאבקי"). כפי הנראה, על שום שאהב להריח הרבה "טאבקי". מלמד זה היה תחילה "בהלפר" ו"עלה לגדולה". והיות ששכר-הלימוד אצלו לא היה יקר — מסרו עניי-העיר את ילדיהם לידיו. ה"חדר" שימש גם שובך-יונים, לכן היה בו גם בידור לילדים — נעים ומועיל גם יחד. אצל המלמדים האלה למדו הילדים לפי "הזמן", שהתחיל מסוכות ונמשך עד פסח. ואחרי "הזמן" התחילה אצל המלמדים הריצה אחרי בעלי-הבתים כש-הם משתדלים — ולעתים מתחננים ממש — למסור את הילד לידיהם דווקא.

בהיוולד בן-זכר, היו המלמדים מאספים את ילדי-החדר ומביאים אותם לחדר היוולדת. (בימים ההם היו הנשים יולדות בבתי-הן.) בהיכנסם בסערה, היתה החבריה המפוזת פורצת, לפי פקודת המלמדים, בקולות-הם הדקים את ה"אל מלך נאמן, שמע ישראל" — קוראים "קריאת שמע" לשלום התינוק, ערב ה"ברית"; בעד המצווה שקימו, היה ה"בעל-שמחה" מחלק לז-אטוטים עוגות מתוקות וסוכריות בשקיות-נייר, שמחת הילדים היתה גדולה. (היו בין הילדים נוצנים, שלא התביישו לבקש שקית נוספת עבור אחיהם הקטנים שנשארו בבית).

מחדר הדרדקי היה עובר הילד למלמד חומש ורש"י. וכאלה היו בעיר ארבעה מלמדים: ברוך קולקר, יהודי גבוה וצנום, ירא-שמים וטוב-לב; השני היה יואל דובסרר, גם הוא טוב-לב שידע את מלאכתו; אלי גמבורגר, אף כי לבש קצרות, לאחר שחזר מארצות-הברית, היה קפזן ומחמיר, והילדים לא ליקקו דבש

מידיו. אצלו למדו חוץ מחומש ורש"י גם קצת עברית וגם קצת דקדוק עברי, ההורים אשר העדיפו שילדיהם ינסו מזה ומזה, היו מוסרים לידיו את ילדיהם; יענקל לינבסקי, תלמיד-הכם שנתבשם מעט מההשכלה, היה מלמד, חוץ מעברית ודקדוק, גם קריאה בתורה. בחי-דרים האלה היו התלמידים מבליים מהבוקר עד החשיכה. בערב-החורף הארוכים היו חוזרים הביתה לאור קלוש של פנס קטן — שבו נר דולק — אשר כל תלמיד החי-זיק בידו. בעוברים כך ברחובות, היו מחנות הילדים הללו מקימים רעש והמולה, צווחות וצעקות בטעמי-המקרא ולא פעם אירע, שתלמיד כזה היה חוזר לביתו רק עם ערדל אחד, כשהשני נשאר תקוע בבוץ. חנוכה וחמישה-עשר בשבט היו חגים מיוחדים לתלמידי החדרים.

בחנוכה — המשחק בסביבון, הציפייה לדמי-חנוכה מההורים, מהסבים והסבתות, מהדודים ומהדודות, זו היתה שיחתם של הילדים בשמונת ימי החג הזה וכל ילד רצה להתפאר שהוא יותר עשיר מחברו — דבר שהביא לא פעם לקטטות בין חברים טובים.

חג החמישה-עשר בשבט לבש צורה אחרת: ביום זה כל הילדים הביאו עמם לחדר פירות הגדלים בארץ-ישראל לרוב חרובים, אבל גם תאנים, צימוקים, ומי שידו השיגה — גם שקדים. ה"רבי" יחד עם התלמידים היו מתיישבים סביב לשולחן ומברכים את ברכת "שה-חינו" והוא היה מספר לילדים מסיפורי "א", עד כמה שהיה בקי בהם. ובזה יכולנו להזכיר, כמה לב יהודי נכסף לא"י שגם פירות הגדלים בה הביאו להתעוררות ולגעגועים לארץ ישראל ולירושלים.

מנהג היה בידי מלמד חומש, רש"י ומשניות, לבוא מדי שבת אחרי שנת-הצהריים לבית הורי התלמיד בכדי לבחון אותו ולהראות להורים את הישגי ילדם — תלמידו — בלימודים. התלמיד הוזר עוד ביום השישי על הביקור הצפוי הזה, ועליו היה לשנן היטב את תלמודו, לבל ייכשל חס ושלום. שני הימים, שישי ושבת הפכו לחרדה וגולו מנוחתו של הילד, עד שעבר את הפרענות הזו...

הגיע נער הגמרא למצוות, היו מעבירים אותו למלמד מיוחד, שנקרא "מלמד-גמרא". כאלה היו שניים: ר' פנחס דיין, בר-אוריין גדול, ור' לייב סונים השוחט. על-פירוב היו מוסרים את בניהם לידיהם החסידים וכל ה"כלי-קודש" שבעיר.

רוח לאומית בחינוך עתיק-המסורת

משב-רוח והתעוררות לחיים לאומיים ולפעולה ציונית החלו לפקוד את הרחוב היהודי והוא שמשך אחריו את לב יהודי בסרביה לרבות את אחינו-בני-ישראל בבנדרי. וכך החלו אצלם תהיות וחיפושים

המורה השני מאותה קטגוריה היה ר' אברהם'ל (כפי שהיו רגילים לקרוא לו) קרייצמן. גם אצלו למדו עברית ודקדוק עברי, חוץ מלימודי-קודש. אבל, בניגוד לחולדנקה, גם הוא היה מקיים את המנהג של המלמדים לבקר בשבתות את בית תלמידיו, כדי להציג בפני האבות את הישגי בניהם — תלמידיו. גם לחדרו נהרו תלמידים, שלמדו בבתי-ספר ממשלתיים רוסיים, ללמוד אצלו תורה ועברית; הכניס לחדרו מורה שני לעזרה — את חיים גלאס. זה הגיע לבנדרי מפולין. בנערותו היה חובש "ישיבה" ובהתבגרו התמסר לאותו זרם בת-נועה הציונית ששימש לאחר-מכן היסוד לתנועת-העבודה והיה מקובל על תלמידיו, היה חבר להם והם אהבוהו. דאגתו וחרדתו לחינוך הנוער העסיקה אותו

לחינוך מודרני ההולם את רוח-הזמן, היינו, חינוך שימזג בתוכו יהדות מסורתית עם שאיפה לאומית והשכלה מודרנית.

שני חדרים מודרניים מסוג זה היו קיימים בעיר, מקום שם למדו בעברית וגם דקדוק בהכתבה — נוסף על לימודי תורה והנביאים שהמשיכו להיות הבסיס העיקרי גם בלימוד מחודש זה. שני המלמדים שהתחילו במצווה זו, הם עצמם היו חובבי-ציון מובהקים, והיו משתתפים פעילים בפעולותיה של התנועה הציונית בעיר, ואחד מהם — מראשי המדברים בה. היה ר' ברוך חולדנקה — איש חמודות, יקר-רוח ובקי בחדרי-תורה. הוא שהיה מעריץ נלהב של זאב בנימין הרצל ומסור לתנועה הציונית, נוהג היה לכנס סביבו בכל

„חדר מתוקן“ — בראשותם של ר' אברהם'ל קרייצמן, ר' ברוך קולקר וחיים גלאס — ותלמידיהם

מאוד והוא האמין ברוח המתחדשת. גם אני הייתי בין תלמידיו ב„חדר“ של קרייצמן. כספרי-הלימוד בעברית (עד כמה שאני זוכר) שימשו: „מסילה חדשה“, „שפת עמנו“, כריסטומטיות של יהודה שטיינברג, ו„נטיעים“ של א. ז. רבינוביץ.

העבודה הציונית בעיר התרכזה ב„חוגים“, ביחוד בין התלמידים והנוער הלומד והעובד, פקידי חנויות ובעלי-מלאכה. במרכז הפעילות עמדו, כפי שהזכרתי, המורים לעברית. בין יתר המורים לעברית היו אשר נתנו שיעורים פרטיים בבתי התלמידים, ביניהם ראוי להזכיר את מר נח ליפשיץ, מורה מעולה, בקי בעברית, שנטע בלב תלמידיו את היחס האידיאלי ל„חיבת-ציון“ שרישומיו לא פג אצלם. הוא אהב לחשוף את האור הגנוז במקורותינו, המהווים יסוד ועיקר בייחודנו. הוא עצמו היה תלמיד ישיבה, בה בילה את ימי-נעוריו עד שנתפס להשכלה ולתנועה הציונית בראשית דרכה.

שבת, בשעת התפילה, ב„פלוש“ של בית המדרש, ציו-נים ותלמידי בתי הספר הרוסיים, היה פותח בויכוח אתם בבעיות שהציונות העלתה אז ברחוב היהודי; זכורני, איך התעמק בסוגיות שבספר „על פרשת דר-כים“ לאחד העם. היה מביא אתו מדי שבת לבית המד-רש את העתון „הצפירה“ וכתבי-עת עבריים אחרים והיה קורא לפני שומעיו, מתרגם ומפרש את המאמרים החשובים שבעתונים, כך היה מהנה קהל שומעיו בפ-ניו של נחום סוקולוב (ה„אורח לשבת“) בפליטונים שלו ב„הצפירה“. היה ציר בכמה קונגרסים ציוניים. תלמידי „החדר“ שלו נימנו עם אלה שנתבשמו מההשכלה ומהתנועה הציונית, בנים להורים שביקשו לאחד ביהודי בן-דורם את ערכי היסוד של היהדות, המסורת עם לימודים חילוניים. לא בכדי תלמידי בית-הספר הריאלי היו מתלמידיו הראשונים שהגיעו לחדר זה אחרי-הצהרים, לאחר שגמרו את לימודיהם.

חבורת — רומנים של שומ"ר, מי שהיה הרומניסטן הראשון שכתב באידיש עוד בטרם שהופיעו הקלסי-קונים פרץ, מנדלי ושלום-עליכם. תמורת קופיקה עבור הקריאה ברומני שומ"ר, היה משאיל חבורות למנויים שלו. רומני שומ"ר, שהיו מקובלים על הקוראים, ובייחוד הקוראות היו: "די כלה אויף דעם בוים", "דער אנטלאפענער חתן", "די בייזע שוויגער", ועוד. היו אלה סיפורים סנטימנטליים, מלאי טראגדיות — על כלות, חתנים, חמיות וכו' — מחיי היהודים בתפוצות מזרח אירופה. עיני הקוראות היו זולגות דמעות, בקוראן לאור הדל של העששית, או לאור נרות-החלב בליל-שבת. הקריאה ברומנים אלה היתה מלווה בפיוצו גרעינים.

חברי הנהלת הספרייה היהודית (בכניסה לספרייה)

כל הרחוב המיכאילובי, הנקרא גם "די מלמדישע גאס", היה מלא קוראות אלה. הנה כי כן, הספרייה הראשונה בבנדרי נוסדה... אצל מרדכי "פאקענטרעגער". הספריות, כאמור, השפעתן היתה מורגשת על ההתפתחות הכללית בעיר. נתחיל מהספרייה העירונית ששכנה בבית העירייה ("אופרבה"), ספרייה גדולה ועשירה ברוסית. בחדר-הקריאה השקט, הגדול והמרווח ומלא-האור, ניתן היה לפגוש תמיד, בבוקר ובערבים, רכונים על ספרים, תלמידי בתי-הספר וגם מהאינטלי-גנציה של העיר, אשר התעניינו בסוגיות שונות של החיים הפוליטיים, התרבותיים, וההגות הפילוסופית. לא פעם יכולנו לראות ביניהם גם את המורים מבתי-הספר שלנו. ניתן למצוא שם רוב העתונים ברוסית, שהופיעו ברחבי המדינה. הספרן של ספרייה זו היה

לבנדרי הגיע מקישינב, שם שימש מזכיר לאגודת "חובבי-ציון", וכאן התחיל בהוראה, ביחוד בשפה העברית ובדקדוק. כאיש-שיחה נעים ידע לתבל את דיי-בורו בדבריי-חוכמה ובאמריי-שנינות. ביתו היה בית-עדי-לחכמים, ולנוער אשר נמשך לציונות. לרבים מבני-הנוער היה הסנדק שלהם בציונות והוא שהכניסם לתנועה זו. גם פירסם מאמרים ב"השילוח" וב"הצפירה": קורספונדציה מהפרובינציה היהודית.

כן התקיימו שיעורי-ערב לעברית לתלמידות של בתי-ספר רוסיים, בניהולם של פרוז'נסקי ופוסטלניק (שהגיע מפולין). הם היו הראשונים שפתחו בעיר גם "גניילדים" עבריים בשם "תרבות", בהם שמע הילד העברי לראשונה שיר עברי וגם ניתן לו לחזות בהצגה עברית לגיל הרך.

נעלה גם את זכרה של הפרוגימנסיה הראשונה בעירנו, שנפתחה על ידי המורה היהודי, המשכיל מר ריינומן. זו שימשה התחלה לבנות יהודיות אשר הוריי-הם לא הסכימו שבנותיהם ילמדו בבתי-הספר הרוסיים. אולם הלימוד והחינוך בפרוגימנסיה זו היה מבוסס על התוכנית של בית-ספר תיכון רוסי ממשלתי, ונוסף לה כתיבה וקריאה באידיש. בשבתות היה בית-הספר הזה סגור, מה שהקל על ההורים לשלוח אליו את בנותיהם. הלומדות בו רכשו השכלה כללית רוסית ובחלקה — גם תודעה יהודית. בנות הרבה, שסיימו בית-ספר זה, נתקבלו למחלקה החמישית של הגימנסיה הממשלתית. כה טובה היתה ההכנה בפרוגימנסיה זו, שקנתה לה שם טוב בין הפדגוגים הממשלתיים. (קומץ קטן מהתלמידות ההן חי אתנו עד היום.) ב-1908 נסגרה הפרוגימנסיה הזו שהתנהלה על ידי ריינומן ובנותיו.

ייתכנוג בית-ספר זה כאחד הגורמים להתחלת ההשכלה בקרב יהדות בנדרי.

הספריות

העבודה התרבותית בבנדרי התרכזת, בעיקר, סביב הספריות העממיות. ואכן, לספריות היתה השפעה גדולה על ההתפתחות התרבותית, על הנוער ועל האינטליגנציה בכללה.

ראשית ההתעניינות בקריאת ספר חילוני אצל הציבור היהודי בבנדרי — בלהיטות אחרי רומני שו"מ"ר אצל "עמך": התופרת, תופרת-הלבנים, הכובענית, בעיקר נשים היודעות קרוא וכתוב באידיש. המספק להן את הספרות הזו, היה ר' בריש "פאקענטרעגער", אשר מלבד תשמישי-קדושה, כגון ציציות לארבע כנפות, סידורים ומחזורים אשר היו מונחים בסלו, וששי-מש כחנות) — עמו היה מסתובב ברחוב ופורש אותם בבתי-הכנסיות ובבתי-המדרשים, היה גם מחזיק בסלו

ספרייה היה דרוש רשיון ממלכתי, אחרת היתה חשודה בעיני השלטונות כקונספירטיבית.

ביוזמת המורה המחנך הציוני ר' נח ליפשיץ וב- עזרת הציונים הכלליים, הרש קוגן, משה חכם וישראל בלאנק, וכן הנוער הציוני — יסדו יחד ספרייה שנקראה "רוסקאיה יברייסקאיה ביבליאטיקה" (הספריה הרוסית-יהודית). תחילה שוכנה בביתו של נח ליפשיץ — ששימש גם הספרן הראשון שלה — עד שעברה לבית ועד הקהילה אצל פידוטוב חרוזינה; וכאשר העבירו את הספרייה למקומה החדש, נעשה בה ספרן יאשה (יעקב) בנדרסקי, בנו של ד"ר שלמה בנדרסקי, הרופא והעסקן הנודע.

גוספודין (אדון) ואניושיקה, איש-חמודות, תרבותי, לי- בראלי בדעותיו, ספוג תרבות רוסית קלאסית וידע פילוסופי, וגם בקיא בתרבותם של עמים אחרים. מעולם לא הצליח מישוהו להוליכו שולל. כאשר בא מנוי להחליף ספר, לא היה מחליפו, בטרם נוכח, שבאמת קרא אותו מנוי את הספר שברצונו להחליפו, וכי הוא קורא רציני. היה בוחן אם הקורא הבין את הנקרא, והיה נכנס אפילו בוויכוחים עם הקוראים. אזי לו לאותו קורא שהיה מגמגם ולא ידע את תוכן הספר; אזי היה מייצץ לו: "מוטב לך בחור שתקח את הדקדוק של ניקראסוב ותקרא בו".

הספרייה היהודית בבנדרי — שנודעה לה השפעה

הספרייה הרוסית-יהודית. (הספרן יאשה בנדרסקי והספרנית י. ליפשיץ משאילים ספרים)

נוסף על הספריות הללו היתה קיימת עוד ספרייה קטנה ע"י הגימנסיה העברית של ד"ר צ. שוורצמן, שהוא ניהל אותה. הקריאה היתה ללא תשלום. כפדגוג מעולה השגיח בעצמו על קריאת הספרים, וידע ליצץ לכל תלמיד ולבחור למענו את הספר המתאים להישגיו. לא פעם בחן את התלמיד אם הבין ויכול לנתח את תוכנו של הספר שקרא. הספרים בספרייה זו היו ממיטב הקלסיקונים הרוסים וגם של סופרים יהודיים. צוות המורים היהודיים בגימנסיה כיוון את הקריאה בספרים שנושאייהם לקוחים מחיי-הלאום היהודי והישגיו התרבותיים.

כללו של דבר: הספריות בעיר שימשו מקום להתפתחות ההשכלה בקרב התושבים היהודיים.

העתונות הפרוגרסיבית באידיש

עוד מקור שממנו שאבו המשכילים בעיר את

על הנוער בעירנו — נוסדה בשנים 1907-1908 על- ידי קבוצת נוער מתלמד ב"פוליש" של בית-הכנסת של המרא דאתרא, ביוזמתם של: בן הרב, דויד ורט- היים, יצחק פיין, וודובז וכותב הטורים האלה. כל כולה היתה מורכבת משלושה מדפים שעליהם ספרים קטנים בעברית, שיצאו בזמנים ההם, סיפורים קטנים של יהודי דה שטיינברג, א. ז. רבינוביץ, בן-עמי (מתורגמים מרוסית), הירחון לנוער "שבליים" וכדומה. המנויים לספריה זו נבחרו מבין הנערים שלמדו כבר עברית כלשון חיה ואשר היו קרובים לתנועת "חובבי שפת עבר". דמיה-השאלה החודשיים עלו חמש קופיקות. (כל מנוי גם הוזהר, להמנע מניבול-פה, לא לדבר בכותלי הספרייה בשפה אחרת מאשר עברית — על כל עבירה כזו נקנס הקורא בחמש קופיקות נוספות — ששימשו לרכישת ספרים). לפי תנאי הימים ההם — גם הספרייה הזו היתה בלתי-חוקית. שכן, כדי לפתוח

חוג ההשכלה

כנהוג בעולם, היה בכל חוג בחיי הציבור בעירנו, ה"ארי שבחבורה" שלו — כן גם למשכילים היה משלו, איש-חמודות, יקר-רוח ואציל-נפש, דויד אברמוביטש נתנוזן. הוריו לא נימנו עם האמידים, שומרי-המסורת. בכוחות עצמו עלה והתעלה לשיאי-התרבות, שחרגו מתחומים מקומיים, ואף ארציים. היה מעורב בחלקו הגדול בתרבות הרוסית, פובליציסט שנון, השתתף כעיתונאי ב"אודסקיה נובוסטי", עיתון פרוגרסיבי מהגדולים ביותר בדרום-רוסיה, שהיה נפוץ בקרב האינטליגנציה הפרוגרסיבית. עיתונאים יהודים רבים,

השראתם — העתונות הפרוגרסיבית באידיש, שראתה אור בזמנים ההם ברחבי רוסיה ופולין. ראש וראשון — העתון האידישי "דער פריינד" שהופיע בפטרבורג — משוכלל ואינפורמטיבי, ביחוד באשר לחיי היהודים ברוסיה ובעולם. שני לו העתון "מומנט" — שהופיע בוארשה, פולין, גילה נטייה לציונות. וגם העתון "היינט" באידיש, הנפוץ ביותר בפולין. עתונים עבריים "הצפירה", "השחר" ו"השילוח", גם הם נתקבלו בעירנו בבתים של ציונים מובהקים ביותר ויודעי-ספר. מש-כילים קוראי רוסית, היו מקבלים את ה"ווסחוד", "רוסבייט", שהיו ירחונים ציוניים מובהקים, ו"יברייס-קאיה ז'יון", ירחון שעסק בחיי היהודים בכללם ללא

בנק הלוואה וחסכון (דאס אידישע בענקל) בבנדרי

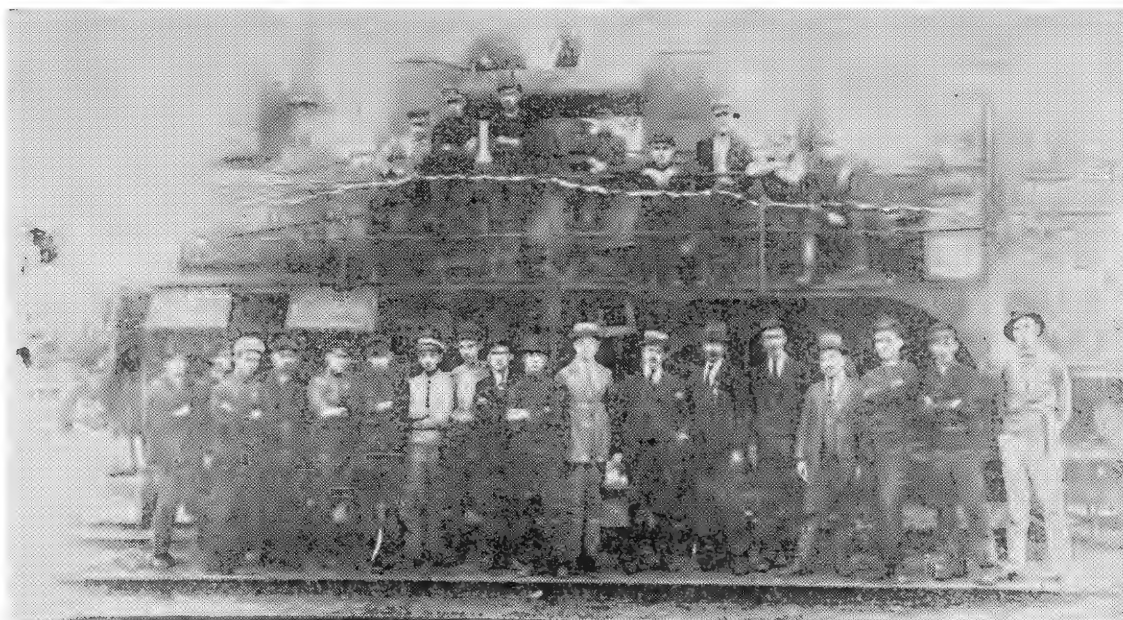
מקרב משכילי-הדור אף הם לקחו חלק בכתיבה בו. ד. א. נתנוזן גם נמנה עם הכתבים בעיתון הרוסי הנפוץ — מהמתקדמים ביותר בבסרביה — "בסרבסקאיה ז'יון", שהופיע בקישינב. כעורכת שלו שימשה ז'וקוב-סקאיה, אשה מתקדמת מתנועת "ווליה נרודה". בשנת 1910, בערך, יסד והוציא בעריכתו את העיתון הרוסי הראשון בבנדרי בשם "יוז'ני קראיי", קירב אליו את טובי הכתבים היהודים שכתבו רוסית. כדאי להזכיר אחד מהם, והוא רופא-השיניים, חין, פיליטוניסט מעור לה; ציבור הקוראים היה להוט ביותר אחרי הפילי-טונים שלו. מלבד עיסוקו בעיתונאות ובעריכת עיתונו, לא שכח נתנוזן את עמו היהודי. היה תמיד בין המייסדים מוסדות עבור "עמך" ודאג להם. בתנועה הציונית לא לקח חלק, כי היה ממפיצי התרבות הרוסית בקרב היהודים, שהאמינו, כי בבוא חילוף השלטון ברוסיה יוטב גם ליהודים, ובימים ההם ראו סתירה בין שאיפה

מגמה ציונית. כן ראוי למנות את העתונים כמו "אוד-סקיה נובוסטי" ו"בסרבסקאיה ז'יון", שהיה שייך לחב' להפצת השכלה בין יהודי רוסיה. כעיתונים עיקריים בהרבה בתים. אחריהם באו "רוסקויו סלובו", שהופיע במוסקבה, ו"רוסקאיה מיסל" שהופיע בפטרבורג — שני עיתונים פרוגרסיביים בעלי השפעה על חיי הרוח ברוסיה בזמנים ההם. נוסף להם הירחון המצויר "ני-בה", שגם הוא היה בין הירחונים העשירים, בתוכנו ובאילוסטרציות שלו. ירחון זה היה אהוב ביותר על הנוער המתלמד, בו השתתפו מהכוחות הטובים ביותר מבין סופרי רוסיה והמתקדמים בזמנים ההם, ביניהם אנדרייב, ארציבשוב, גורקי, טשחוב, בלוק, יסנין, אפוחטין ואחרים. בביתנו התקבל ירחון זה בשמחה, בהיות אבי המנוח מגוי עליו, ציפיתי בחוסר סבלנות להופעתו החודשית. כל אלה הזינו את דור ההשכלה הן בעולם היהודי והן בעולם הרוסי.

חיי-הציבור בעיר לא התנהלו רק על-ידי ועד הקהילה, כי היו גם עסקני-ציבור שכל אחד מהם בחר תחום לעצמו, והיו מסורים לו. מהם כדאי להזכיר את חיים-הירש וייסמן, סוחר, משכיל ומכובד, מעורב עם הבריות, חנך את ילדיו בחינוך מסורתי לאומי וגם היקנה להם השכלה כללית. בעל לב יהודי רגיש, לא נח ולא שקט עד שעסק באיזו עבודה ציבורית. חיים-הירש וייסמן בא לבנדרי מהעיר פרוסקורוב שבאוק-

זו לבין הפעולות הציוניות, גם בפעולות ועד הקהילה לא נטל חלק.

הוא היה ראשון המייסדים של הקופה הראשונה לעזרה לסוחר היהודי הזעיר ולבעל-המלאכה; כל ימיו חייו (שלדאבוננו היו קצרים), עמד בראש המוסד הזה ועזרו על-ידו השוחט ר' משה'לה סברדליק (סבר), הרוקח ויינשיינקר, אלכסנדרוב ועוד. כל אלה שהיו מעורבים בחיים הציבוריים היהודיים בעיר, היו בעלי

סטודנטים ב"ד"פ"ו של הרכבת, 1920

ראינה. התערב בחיי-העיר, שהיו קרובים ללבו; גילו דאגה מיוחדת לפשוטי-העם ונטל תחת חסותו את ילדי ה"תלמוד תורה" (לקיים את הפסוק: "ותלמוד תורה כנגד כולם").

לב יהודי חם, והם עמדו בראש הדואגים לאיש הקטן והנצרך. בעיר קראו לקופה זו "דאס אידישע בענקל".

ועד הקהילה

בוועד הקהילה היו פעילים משכילי-העיר, אשר יחד עם החסידים ועם ה"כלי-קודש" ניהלו אותה. בין שני גורמים אלה היה קיים עימות מתמיד: המשכילים דרשו פיקוח, ביחוד על ה"קורבקה" ועל המחלקות האחרות, כמו: "מלביש-ערומים" "מעות-חיטים", "הכנסת-כלה" ו"חברה קדישא". הפעילים ביותר בוועד הקהילה מבין הפרוגרסיביים (עד התערבות הציונים בה) היו האחים י. ומ. אימס, ויינשיינקר הרוקח, לייבל בלאנק מטחנות-הקמח, אלכסנדרוב וחיים פוסטאן. מהחרדים היה היהודי החרדי והפרנס מבין "אגודת ישראל", ותקיף-הקהל ר' שבת'ל ברמן, אברהם'ל ורטהיים, שמואל אימס ואחרים. כמובן, לא חסרה בוועד הקהילה גם התערבותו של זלמן מנקה-הארובות ("קוימענקערער").

נהג-קטר יהודי ראשון בעירנו

אחד מבניו, פנחס, היה חבר יקר לי; הוא היה עלם שופע-אור, טוב-לב, מסור לחברים, ודואג לזולת. בהיר-שער ועיניו עיני-תכלת גדולות. אשווה לנגד עיני פניו הנאים, מחייכים שנשקף מהם טוב-לב, וזכור לי, איך שנינו חלמנו על הוצאת ביולטין בעברית, שנועד לנו-ער, וגורנו זה על זה לשוחח בינינו לבין עצמנו בשפת-עבר, וקיימנו זאת במאמצים מרובים. בשנות 18-1917 עבר, בימי מהפכת קרנסקי, הוא היה הראשון מבין יהודי עירנו, שחשק בעבודת-כפיים — וזאת — ללא כל הכנות מוקדמות. לשם זה בחר לעבוד כמכונאי יהודי ראשון על קטר מסילת-הברזל, רבים מהנוער היהודי בעיר הביטו בו בקנאה. הוא היה אידיאליסט, וכוז

הכרנו אותו, אלא לדאבוננו הרב — ולצערנו של המשפחה — הלך לעולמו אחרי מחלה קצרה והוא עדיין צעיר לימים. מותו עשה רושם עז על חבריו וכל יודעיו התאבלו עליו. יהי זכרו ברוך.

אבות־הקהילה בסוף המאה התשע־עשרה

אבות הקהילה היהודית בבנדרי — עד כמה שאז כרם עוד — ולפי המסורת שהיתה בידינו מאבותינו, שראו אותם כמייסדי הקהילה ומנהיגיה בסוף המאה שקדמה, הם: איצי ניסנבוים, וולוול אימס, מרדכי קלמן פניטש, שמעון סולטאן, וי. פרלמן.

כל אלה נימנו עם חוג החרדים, סוחרים עשירים ונדבני־צדקה. הם שמשלו בכיפה בשעתם בוועד הקהילה, והם שהיו מראשי־המדברים בה; ראשון להם היה ר' איצי ניסנבוים (אותו אזכור, ועל האחרים שמעתי מאבותי).

ובכן, ר' איצי היה איש־המעלה, בעל־צדקה נדיב־לב, וידו רחבה, לאביוני־העיר דאג כאב לבניו. והיה בנפול סוס אצל מוביל־המים פנה לר' איצי, וכן הביני־דוויזניק⁹ והאיזבושטשיק¹⁰ וכלה ללא נדוניה — למי היא תפנה, אם לא לר' איצי? אלמנה שאין לה במה לשלם שכר־לימוד למלמד אף היא היתה שוטחת תחית־נותיה בפניו. לא היה אחד שיצא מפניו בידים ריקות. וכאשר הגיע זמן של מעות־חיטים והיו פונים אליו למתנת־ידו, היה משיב „כמה שכל יהודי־העיר יתנו יחד, אני אתן נגד זה כפליים“. וכאשר ראה שבני העיר היהודים, ובמיוחד האביונים שביניהם, זקוקים לאיש־פז, קם והקים להם בית־חולים חדש, לפי מושגי ה־מנים ההם — בניין שהיה לתפארת העיר, ושם נקרא לו „דער אידישער שפיטאל“ (בית־החולים היהודי). והיות שהיה עשיר גדול, התנהג בחייו ברחבות. כל בוקר היה נוהג לצאת בכרכרה שלו, הרתומה לזוג סוסים, לפקח על העבודה בבית־החולים, וכאשר מצא שלא נהגו כראוי, היה משליט סדר.

וכמותו גם האחרים שהזכרתי, הצטיינו במידות נאות; ובאשר לחלוקת צדקה לעניים בערב החגים, באחזקת בית ה„תלמוד־תורה“, ובית הכנסת־אורחים — היו כאילו מתחרים ביניהם ורצו להקדים זה את זה. על כן היו מכובדים מאוד בעירנו ומקובלים כפארה של העיר.

מנהג נאה נוהג היה בעירנו (כבקהילות אחרות) באותם הימים, שנמשך עד לזמננו אנו: בלילי שבתות

⁹ „בינדוויזניק“ — בעל עגלת־משא, בנוייה קורות ארוכות על ארבעה אופנים, רתומה לזוג סוסים.

¹⁰ „איזבושטשיק“ — בעל כרכרה, לצרכים שמשחמשים במו־נית בימינו.

היה קיים נוהג, שהשמש בבית הכנסת היה ניגש לכל בעל־בית ומציע לו אורח לשבת. (השמש כבר ידע להציג בפני בעל־הבית אורח לפי טעמו). הבעל־ביתים קיבלו את ההצעה בעין־יפה. וככה יכולנו למצוא בה־בה בתים אורחים לשבת. לא פעם קרה שבין האורחים האלו בעיר נקלע גם אורח־שליח מארץ־ישראל, שליחי דרבנן (שד"ר) — ואזי השמחה היתה כפולה ומכופלת. לבית שנקלע אורח כזה היו מתאספים השכנים אחרי סעודת ליל־שבת, לשמוע מפיו סיפורים על א"י ועל ירושלים.

יושבי כותל־המזרח

הגלריה של היהודים ההם, כפי שהם יושבים בכותלי המזרח של בתי־הכנסת סאדיגורה וטאלנה, אזכור את כולם לפי קלסטר־רפניהם — יהודים יפים, מכובדים, שהדרך־ארץ ויראת־הכבוד נרחשת כלפיהם: השרייבמנים, הסירקיסים, הוויסרים, ר' שמואל טשאפ־ליק, ר' שלמה פאגיס, בויא אברמוביטש, יהושע רזניק, משה־לה לוינשטיין ואברהם קושניר. בבית־הכנסת הטאלנאי — את ר' ש. ל. בוריס, ח. אימס, י. ומ. אימס, ש. א. סודיט, א. פוסטרנאק, ור' הרש מאנדל. בבית־הכנסת סאדיגורה, מחוץ שהיו בעלי בתים נאים, הם היו בעלי מידות נאות, מה שנקרא „לאלוהים — ולבריות“.

השמשים בבתי־הכנסת, גם הם לא היו בורים בלימודי ישראל. ביחוד שמש בית הכנסת הטלנאי, ר' יוסל. זה היה תלמיד חכם, בר־אוריין גדול. לא פעם נוכחתי, שבשעת הלימוד בבית־הכנסת בין מנחה למ־עריב כאשר „ר' לוי דער רביצינס“ בראש הלומדים ומלמדים, היו נמצאים בסוגיה קשה ולא יכלו לתרץ אותה — היו פונים לר' יוסל השמש, והוא היה מראה להם היכן ימצאו את התירוק. והוא הדין לגבי ר' אלי השמש בבית הכנסת הסדיגורי ור' לייב שמש מבית־המדרש הישן. מכאן, שגם שמשים נבחרו לא רק לפי יכולתם לשמש בבית־הכנסת, אלא שיהיו גם תלמידי־הכמים ויראי־שמים.

חזנים

החזנים שבעירנו נחשבו בין העידית שבהם, בכל מקום שיצא שמש; עיקר עיסוקם בחזנות. היו בעלי מידות נאות. החזן בבית־הכנסת הסדיגורי, ר' פיני מיסונזשניק, בעל קול נעים, יודע־נגן על־פי תווים, היה מיקירי החזנים בעיר. הוא עצמו תלמיד־חכם, מקובל מאוד על הציבור, לא רק בבית־הכנסת שהיה מתפלל בו, אלא גם אצל הרבה בעל־ביתים. בחגים ובימי הימים הנוראים היה אוסף סביבו משוררים לעזרתו מבניו

ר' בצלאל שטיינר („ר' צלאל חזון")

את חלקו, שם מתחת למפת השולחן באין-רואים ומס-
תלק בחשאי, למען יוכלו להכין לעצמם צורכי-שבת
כך נהג כלי-ימי-חיו בבנדרי, עד שעלה לא"י.
מאז ומעולם היו נדיבי-לב כאלה לפלא בקהילות-
ישראל — ושמן ינון לברכה.

כאמור היה יהודי חרד, אך זה לא מנע ממנו ליתן
לילדיו גם חינוך חילוני. אחת מבנותיו היתה מהגנות
הראשונות ב„תרבות" ובגימנסיה שוורצמן בבנדרי.
את ילדיו שלח לפניו לארץ-ישראל, אחריהם עלו גם
הוא ואשתו; כעבור שנות-חיים בארץ נפטרו ונטמנו
בחיפה.

החזנים האחרים גם הם בלטו בבתי-כנסיות
ובבתי-מדרשות: ר' טוביה שכנובסקי בבית-המדרש
הישן; שמעון (שימל'ה) גרינברג (הנקרא גם „גענזיל",
על שום היותו צנום כמקל) היה החזן בבית-הכנסת
של הזבנים.

רופאים וחובשים

בין האישים המוכרים בעיר יש להזכיר את החובש
רויטמן שנמנה עם החוג הרפואי המקובל ביותר בעירנו.
ממש לא יאומן, אך לא פעם הרופאים בעיר, היו מי-

ימחובבי חזנות נעימי-קול שמבין הנוער; על המקהלה
ניצח קראסילצ'יק. מתוך אותה מקהלה יצאו כעבור שנים
חזנים ידועים, כגון יוסף שוורצמן, בנו של הסנדלר ר'
טמחה שוורצמן ומוני בלבן, בנו של ר' משה בלבן.
היושב בארגנטינה.

ר' בצלאל שטיינר, ידוע בשם ר' צלאל חזון, היה
חזן בבית-הכנסת הטאלנאי כל ימיו. בעל קומה גמוכה.
איש תם ועניו, ירא-שמיים וחסיד. הנוסח שלו היה
תחנוני, כמי שמפיל תחינתו בפני הריבונו-של-עולם
לקינות שלו בתשעה-באב היה נוסח מיוחד משלהו.

היה חסיד טאלנאי, אך מידה נאה למד — כנראה
— ממאיר' פרומישליאנר זצ"ל. כידוע, הצדיק מפרו-
מישליאן, למרות שהוא עצמו אביון גדול היה, ידע
לחלק מעשר עני מהפדיונות שקיבל מחסידיו שמהם
נתפרנס — וחילק לכל נצרכי חסידיו בכל ערב שבת.
גם לרב צלאל מנהג היה שבכל יום חמישי לא ישב
לסעוד סעודת ערבית, בטרם הפריש ממשכורתו הש-
בועית שקיבל מהקלוזי הטאלנאי, מעשר עני. אחרי
שהוריד את חלקו הוא, היה עיד פונה לבעלי-בתים
לצרף את חלקם, ועם הכסף הזה היה מבקר בבתי-הם
של כל הנצרכים הידועים לו, היה מכניס לכל אחד מהם

בויה אברמוביטש
מיקורי בנדרי

היתה ממשפחה מיוחסת בעירנו. (להלן עוד יכתב על משפחות אחרות מעירנו, שעלו בעלייה השלישית).

המצב הכלכלי של התושבים היהודיים

רוב יהודי בנדרי היה מורכב: מסוחרים, מחנוונים, ממתווכים ומסרסורים, מ"כלי-קודש" ומהמקצועות הידועים בימינו כמקצועות "חופשיים". היו שעסקו במלאכות שונות: חייטים, סנדלרים, נגרים וחבתנים, בורסקים, פחים, כובענים ופרוונים.

כל המלאכות הללו היו נתונות בעיקר בידי היהודים, לכן נקראו "מלאכות יהודיות". במסחר עסקו סוחרים תבואות ויין — ענף שפירנס עשרות משפחות. בעיר היו מצויים אמברים גדולים לתבואה וגם מרתפי יין גדולים.

מהסוחרים הגדולים ראוי להזכיר את ר' אשר קישניבסקי, שעמד בראש סוחר-התבואה. איש הגון וסוחר מכובד, בעל-בעמיו, בעל מידות טובות ונאות, ואת מוצא-שפתו שמר. היה בעל-צדקה גדול ואהב להטיב תמיד למי שמצבו דחוק. הודות לשמו הטוב, שהלך לפניו, היה מקובל גם בקרב השררה, והמלצות שניתנו על-ידיו היו להועיל.

שני לו — משה חכם, גם הוא סוחר-תבואה גדול. בראורין. היה בין הפעילים הציונים הכלליים, מסור לרעיון הציוני.

ראויים להיזכר השרייבמנים והסירקיסים. על ראשי סוחר-היין נימנה ר' משה רבינוביץ. תלמיד-חכם, שחיבר חוברת בעברית. ביינותיו היו משתמשים לארבע כוסות אפילו המהדרין-למהדרין. ר' שלמה פגיס — ירא-שמים, מכובד, נגיד ובעל-צדקה.

בין סוחר-קמח, שמלבד היותם סוחרים, היו גם תלמיד-חכמים ומשכילים — שמואל-אבא סודיט — עוד סוחר קמח היה ר' הרש וויסר, אביה של רופאת-השניים הראשונה בעירנו — אניטה וויסר-בוריס. משכיל, חקן, מעורב בשתי התרבויות: היהודית וה-רוסית. איש פיקח, בעל עצה ותבונה. לילדיו היקנה חינוך כללי ועברי ואת ביתו נהג ברוח תרבותית ול-אומית.

בעיני-רוחי אראהו עומד נשען על פתח-חנותו ומתבונן, שקוע במחשבותיו, בעולמו של הקדוש-ברוך-הוא. אהב להיכנס לזויכות חקרני, מקורי במחשבותיו, רחב-דעת ועמקן.

לסוחר-העצים נשתייכו דוד ושלמה סטוליאר, (ברחוב קרפוסטנאיה), לסקין, גוליגורסקי, מאחורי בית-הסוהר בואכה פרוור גיסקה. סוחר-המכולת היו האחים י. ומ. אימס (חנותם היתה הגדולה ביותר מסוגה).

עצים — במקרים מיוחדים — לפנות אליו. כה בקי היה באומנותו, שלא אחד הציל ממוות. וכן ניתנה לו רשות גם לרשום תרופות, אמנם, מזור היה בהליכותיו, עם המקל תחת זרועו. סימן-היכר שלו — שהיה נוגס את שפתו התחתונה. כך היה נוהג להיכנס לחולה. כאשר רק נכנס לבית המזמין אותו היה פונה בטרוניה: "מה! לא מצאתם למי לבלבל את המוח? החולה יישאר אי-ה בחיים!"

רופאים טובים לא חסרו בבנדרי, מהם ראויים להיזכר: ד"ר ברנשטיין — רוספיקטור מובהק; בורו-בסקי — בעל לב יהודי חם; וונדרבארג — מזור, עצבני וקפדן — רופא בית-החולים של איצי ניסנבוים; ריינומן — בנו של המורה ריינומן, ומהגויים ד"ר דובגל, רופא צבאי, ידען במלאכתו אבל שיכור גדול וגם שונא-יהודים. לעומתו ד"ר פטרוב, רופא המרפאה הרוסית, היה איש נוח לבריות ונעים לחוליו.

יהודים, "יוצאי-דופן"

שני יהודים יוצאי-דופן ניכרו בזה, שבין פקיד הממשלה הצארית היו היהודים היחידים בעיר. הם היו חלק מן הגוף הבנדראי, שלא יתואר בלעדיהם. הראשון בהם, השוטר כהנוביטש, שנבחר כפי הנראה לתפקיד זה — על אף היותו יהודי — משום שנשאר עוד מה-צבא הניקולאיבי (מהקאנטוניסטים שנשבו והוגלו בלדותם בימי ניקולאי הראשון). שפתו היתה רוסית מובהקת, וגם האידיש שלו היה במבטא רוסי. דמות מיוחדת ונבדלת. זקן רחב ועבות עטר את פניו, מכנסיו תחובים במגפיים וחרבו לצידו — בבגד-שרד כראוי לשוטר ("גארדובוי"), היה צועד בעיר בצעדים מהירים, עם התיק תחת זרועו. עבודתו במשטרה היתה לחלק הודעות מטעם המשטרה לתושבי-העיר. לעתים היה גם עומד על המשמר ליד הדלת של התיאטרון הבלאי-נובי ולפעמים על יד הדלת של ה"אודיטוריה", כאשר הועלו שם הצגות.

השני, ר' יעקב ליאב שירת כפקיד יהודי ממשלתו, היה השוקל בתחנת הרכבת הישנה בבנדרי ונמנה על פקידי מסילת-הברזל בבנדרי. גם הוא חבש כובע-שרד עם קוקארדה; הוא היה יהודי שקט, בעל-נימוסין, נוח לבריות, ירא-שמים ומכובד מאוד. איך הגיע למשרה הזאת? — נעלם ממני. את ילדיו חינוך ברוח המסורת היהודית ויחד עם זה היקנה להם גם השכלה כללית. את אחד מבניו שלח בשנות העשרים כחלוץ בין החלוצים הראשונים מבנדרי לארץ-ישראל בעלייה השלישית. כאשר נכנסו הרומנים לבסרביה, עזב את משרתו ועבר עם חלק ממשפחתו לארץ, כאן השיא את בתו, ובנו שהגיע לפניו לארץ, אשתו של ר' יעקב ליאב

סוחר־הדגים — משה'לה סלטנוביטש, משה'לה לוינשטיין.

בעלי בתי־המרחקת: מולמאן, זיידמן וויינשנקר. כל אלה שהוזכרו — אנשים הגונים, בעלי מידות טובות, מעורבים עם הבריות ומכובדים על כל בני העיר, מהם שומרי־מסורת, חרדים ומהם מהמתבוללים המובהקים, (פרט לוויינשנקר, שאצלו הורגש ניצוץ יהודי... אהב לפעול בתחומי הקהילה היהודית). הא־חרים מסוגו היו הרוסיפיקטורים — שוחרים מובהקים של התרבות הרוסית. גם מבין העם הפשוט, העמלנים שחיו על גייעת־כפיהם, ראוי לציין דמויות חיוביות. חייטים: החייט לאטמן, היה מהפעילים בתנועה הציונית בעיר. בביתו היינו מתאספים לדיונים בבעיות ציוניות, בהפצת שקלים, בחלוקת אגרות שהגיעו מה־מחוז. כל אסיפה כזו היתה נסתרת מעיני המשטרה; כידוע, בזמן הצאר התנועה הציונית היתה אסורה, בדומה לכל תנועה ליבראלית בימים ההם. לכן צריכים היו להודקק לכל מיני תחבולות ולהיעזר בהן, להסתתר מעיני המשטרה. ביתו היה פתוח לעבודת־מחתרת זו. במיוחד היו מתאספים אצלו בשבתות סביב שולחן ערוך עם כיבוד (לשם ראוה) ועוסקים בעניינים שעמדו על סדר־היום. הוא עצמו היה מבקר בבתים להפיץ שקלים, שימש בתדירות גבאי בית־הכנסת של החייטים. בהיותו ציוני מסור הגשים שאיפתו — עלה לארץ עם החלוצים הראשונים של העלייה השלישית. הוא ואשתו נפטרו בארץ. השאירו אחריהם בנים ובנות, ההולכים בדרכי הוריהם.

ראוי גם להעלות זכרו של שלמה בוכבינדר, אף כי לא היה כה פעיל בתנועה הציונית, היה מסור לחיבת־ציון. גם הוא — כקודמו — היה הגבאי השני באותו בית־כנסת. הוא שלח את אחד מבניו, עוד בשנת 1910, לארץ־ישראל עם העלייה השנייה. בן זה התקרב לתנועת־עבודה, היה חבר קיבוץ; כעת, לעת זקנתו, נמצא בבית־אבות. גם הוריו עלו לארץ עם חלוצי העלייה השלישית ופה נפטרו.

עוד יהודי הגון אדם יקר שנמנה עם בעלי־המלאכה היה בעיר מבין הסנדלרים — ר' שמחה שוורצמן. יהודי שומר מצוות, אוהב תורה ושוקד עליה. את בנו יוסף מסר, בהיותו נער, להיות משורר אצל פני החזן; יוסף זה עצמו נעשה כעבור שנים חזן בארצות־הברית. את ילדיו חנך ר' שמחה שוורצמן בדרכי ישראל ומ־סורתם.

הובלת המשאות בבנדרי — שפע התבואות, היין, הקמח והפירות למיניהם — בין אם למסילת־הברזל

ובין אם למזח אשר על הדנייסטר — נעשתה על ידי „בינדויגות“.¹¹

מה„בינדויגות“ הללו עבדו למעננו במחסן וב־חנות. לנגד עיני עולה דמותו של מר סובול, שהיה גר בבית קטן משלו שעל גדות הדנייסטר ושם גם החזיק את אורותיו. יהודי יקר־רוח, ירא־שמים גדול, שמר תמיד, בכל תנאי, מוצא־שפתיו — ומעולם לא הפר הבטחתו. לכן היה מקובל על תושבי העיר ומכובד עליהם. איפשר לילדיו השכלה כללית. אחד מבניו למד באוניברסיטה בחרקוב ואחר כך עבר לקיוב. יהודים כאלה, שקיימו לימוד תורה גם בהיותם עמלים קשה לפרנסתם, היו לכבוד לעירנו. יהודי זה נספה מכדור בשעת חילופי־היריות בין הבולשוויקים לבין הרומנים משתי גדותיו של הדנייסטר.

עיבורה של בנדרי

נראה בעיני, לצורך תיאור זה, לחלק את העיר לפי אזוריה, פרווריה ותושביהם. אינם דומים תושבי חלק זה של עירנו לתושבי חלק אחר. כל אזור ואזור וסוג תושביו, הנבדלים מזה כאילו לבשו אופי מקומי משלהם, שעוצב במרוצת השנים.

האזור המקיף ממיכאילובסקאיה (הנקרא גם „די מלמדישׁע גאס“) עד הקאושנסקיה, היה לו צביון משלו: רוב תושביו היו מבין השוחטים, המלמדים וסתם „עמד“. ואילו האזור שמסובורנאיה עד „אודי־טוריה“ היה שונה: מיושב היה בעלי־בתים, חסידים, סוחרים ידועים, כגון: השרייבמנים — ור' שמואל בראשם, הסטוליארים שהיו סוחר־עצים, כל אלה שמקום־התכנסותם היה בית־הכנסת הטאלנאי, ששכן בתוכם.

מן „אודיטוריה“ ועד „גיסקה“ היו מתגוררים סוג מיוחד של בעלי־בתים — מיוחסים. זה היה אזור, המכונס כאילו בתוך־עצמו, וכל אחד ידע את הנעשה אצל שכנו. הקרבה הגיעה עד כדי כך שאפילו השתדכו זה עם זה. היו ביניהם סוחר־תבואות, יין ובעלי מחסני־עצים. הבעלי־בתים המכובדים שבעיר: ר' עזריאל שרייבמן, ר' לייזר־יונה פארקנסקי, ר' יחיאל בורטניק, ר' הירש לאסקי ור' אלטר פוסטרנק.

שונה ממנו לחלוטין היה האזור המקיף את חרור־זינסקיה (אגב, זוכר אני, שעד 1907 נקרא הרחוב הזה דריאסובסקיה), ניקולאיבסקיה, פושקיןסקיה ואלכ־סנדרובסקיה. על־פי־הרוב גרו כאן היהודים מעור־רבים בין הגויים, ביחוד המולוקאנים. כאן גרו מהעילית של העיר — יהודים מכובדים, סוחרים בקנה־מידה נרחב. ר' אשר קשיניובסקי (שכבר הזכרנוהו לפני כן), ר' חיים וולוביץ — יהודי יקר־מידות, ירא־שמים,

¹¹ „בינדויגות“ — עגלות בנויות קורות ארוכות (ר' לעיל, 9).

ישרי-הליכות עם אלוהים ואדם. גידל משפחה לתפארת. מולמן הרוקח, שהיה ראש המתבוללים בעירנו, אדם מגומס וישר-דרך; בעל אינטליגנציה רחבה, וכן גרו שם יהודים משכילים ומקובלים בעיר. היה זה אחד האזורים השקטים — שם שכן גם הדואר וה"זמסקאיה אופראווה".¹² השפה הרוסית היתה מהלכת כאן בראש חוצות — בקרב הנוער, במיוחד.

אזור שונה מזה מקצה רחוב קאושנסקיה עד סר-גיבסקיה עד הגלינישעס; באזור זה גרו יהודים תל-מיד-חכמים, כגון ר' משה סברדליק, אהרן-משה שני-אורסון, שהוזכרו לעיל — עד "פני-העיר" כהבלאנקים, יהודים עשירים, נדבנים, פעילים בקהילה היהודית ובחיים הציבוריים היהודיים בכלל — שם נמצאה טחנת-הקמח שלהם. משה שטרן, גולדנפלד — בעלי בית-חרושת לבירה, יהודי עשיר, השתייך לאינטליגנציה בעיר. לשני הבתים הללו — הבלאנקים והגולדנפלדים — היתה השפעה לא מעטה בעיר. לידם חיו עמלים פשוטי-עם, פועלים לכל עבודות בעיר; תקועים בע-ניותם וקשי-חיהם, מרוכזים היו בגלינישעס, שנמשכו מן הבקעה עד שקשה היה להבדיל בה בין רחוב לרחוב. בחורף היה הבוץ שם עמוק. אזור זה גם הוא היה מעורב יהודים וגויים, קצאפים שחיו שם על גדות הדנייסטר והמעגן. כמו באזור המולוקאנים היחסים בין היהודים והגויים היו תקינים. כאן התגוררו מפקדים שיצאו בדימוס מהשירות הצבאי. בניהם של אלה — "קדטים" (צוערים) לפי השכלתם — היו "ידופובים" (שונאי-יהודים), אשר לא פעם נטפלו לילדי-יהודים שעברו ברחובם, היו משסים את כלביהם הרוגזים על נערים יהודיים, שלפעמים לא טמנו ידם בצלחת והעזו ללחום בהם באבנים; שני הצדדים יצאו על-פי-הרוב, מהמאבק הזה בראשים מחוצים...

החיים הציבוריים והפוליטיים

בנדרי ראתה את עצמה כחלק בלתי-נפרד של התנועה התוססת ברוסיה במאה הקודמת. טבעי, איפוא, שהשפעת התנועה הלאומית היהודית בשילוב עם רוח התרבות הרוסית, נתנו אותותיהן בהתפתחות שהורגשה כבר בשנים האחרונות של המאה הקודמת: גם בקרב האינטליגנציה היהודית היתה תסיסה, וסימניה: ההת-קוממות נגד ההתבוללות ששאפה להחדיר בקרב ההמו-נים היהודים את האמונה בפתרון מתעה של בעיית היהודים. האכזבה מתנועת הפרוגרסיביים¹³ של האינ-

¹² "זמסקאיה אופראווה" — המשרד המשפטי האחראי לניהול ענייני החקלאים ובשלי-הקרקעות.

¹³ "פרוגרסיביים" — בימים ההם ברוסיה מובנו של מושג היה: התביעה להנהגת ליברליזציה בממשל הממלכתי.

טליגנציה הרוסית, שהיתה תוצאה מן הפרעות ביהודים שנתחוללו בקישינוב ובאודיסה, שיכנעו עוד יותר את האינטליגנציה היהודית, שהפתרון אינו בהתבוללות, וכי יש לחפש את הדרך לגאולת העם על-ידי שיבה לעצמו, לנטור את כרמו הוא ולא כרמי-זרים...

הפעילות התרבות, בעיקר, במוסדות. הקואופרציה האשראית, ספריות ציבוריות, חדרים ובתי-ספר אשר רוב מוריהם היו ציונים מסורים ופעילים. מלבד זאת באה לביטוי העבודה המעשית בהפצת שקלים, באיסוף כספים למען קרן הקיימת לישראל. בייחוד התרכזו חוגים בקרב המתלמדים ושאר חלקי הנוער, כמו פקי-דים, זבנים, חייטים ותופרות. כמובן, שבמרכז עמדו המורים העבריים והם אשר חינו דור שלם של עברים וציונים נאמנים. רבים מהם היו בין החלוצים הראשו-נים בעלייה השנייה, הראשון בהם היה חנינא קרצ'בסקי, ששימש כמורה למוסיקה בגימנסיה "הרצליה" בתל-אביב, והוא שמשך אחריו חלק ממשפחת הזיפשטיינים. אחריו באים כספ, מראשוני "הפועל הצעיר" בארץ, עובד דפוס היה, והראשון שערך שביתה בדפוסם של האחים שושני בארץ, נגד ניצול של פועלים. אחרי כך נעשה בעצמו בעל דפוס גדול ברחוב העבודה, הקיים עד היום בהנהלת בנו ואחיו בקריית-המלאכה בדרומה של ת"א. השלישי בעלייה זו היה בוכבינדר, חבר "פועל-על-ציון". (זכורה לי עדיין יציאתם מבנדרי לארץ-ישראל).

הציונות הכתה שורשים, בעיקר בשתי שכבות של הקהילה היהודית בבנדרי: בקרב האינטליגנציה — זו השכבה אשר כבר הספיקה לספוג לתוכה את טעם ההשכלה הכללית והעברית. ובקרב שכבת הסוחרים הזעירים ובעלי-המלאכה. החוגים הדתיים עמדו אז מנגד לתנועה הציונית ולא התערבו בה.

הנוער הלאומי התרכז ב"צעירי-ציון" ו"פועלי-ציון".

כמו ביהדות מזרח-אירופה כולה, גם בבנדרי צמחה התנועה הציונית כולה מ"חובבי-ציון". הפעולה התנהלה בעיקרה על-ידי הד"ר שלמה בנדרסקי — ראש המ-דברים של הציונות בבנדרי, יקר-רוח, אציל-נפש וטהר-לב, השתתף בקונגרסים הציוניים הראשונים ונבחר כמזכיר גליל בסרביה של התנועה הציונית עד בואו של ד"ר יעקב ברנשטיין-כהן. ניהל את הדואר הציוני, עסק בהפצת מכתביו-חוזרי שהגיעו מהמרכז למען הציונים הפעילים. בחום-לבבו הצית ניצוצות בנפשות היהודים והטה אוניהם לתנועה הלאומית הציונית. השפעתו של ד"ר שלמה בנדרסקי היתה לא רק על ציבור-המשכילים כי אם גם על אנשי-העמל, שנהו אחרי החוג של "פועלי-ציון". ריכוז סביבו את המשכילים הפעילים ביותר מבין יהדות בנדרי, כגון

ר' הרש קוגן, יהודי משכיל ותלמיד-חכם, נואם מובהק, בעל השפעה רבה על קהל שומעיו — ודבריו נהפכו לאמרות-כנף בעירנו; את מר ברוך חולודנקה — שתי-ארתיו לעיל — וכן סטודנטים. ד"ר שלמה בנדרסקי נפטר ביום י"ח בחשוון תרס"ט (1908).

באותה שנה פרצה מגפת טיפוס הבהרות — בעיר טיראספול הקרובה לבנדרי, מעברו השני של הדנייסטר. ידי הרופאים באותה עיר היו מלאות עבודה ולא הספיקו להיאבק עם המחלה. טיראספול לא היתה בתחום-עבור דתו של ד"ר שלמה בנדרסקי, אך כרופא הנאמן לשבור עתו לא נרתע ויצא לעזרת חבריו. אירוניית-הגורל היא, שמבין כל הרופאים המקומיים בטיראספול נדבק ד"ר בנדרסקי ולא קם מהמחלה. בהיוודע על פטירתו העצב והצער היו גדולים בעיר, גם בקרב התושבים הגויים שכיבדו אותו מאוד, כרופא וכאדם. לוותיו היתה רבת-

אחרי הסתלקותו של ד"ר שלמה בנדרסקי החלה התארגנות מחודשת בקבוצות הציונים בבנדרי, מתוך אחריות להמשך הפעולה. הקבוצה החדשה, שנטלה על עצמה להמשיך היתה מורכבת: הרש קוגן, מסור לרעיון הציוני, איש נמרץ ונבון; המורה נח ליפשיץ, שיצק מים על ידיהם של „חובבי-ציון" עוד בקישינוב, ואחד מהמקורבים ביותר והעוזרים לד"ר בנדרסקי, הוא והרש (צבי) קוגן היו מראשי המדברים בתנועה, שאליהם נילוו ישראל בלאנק, משה חכם וברוך חולודנקה. אלה ייצגו את התנועה הציונית הכללית בעיר באותן השנים,

„פועלי-ציון" ו„צעירי-ציון"

בתחילת המאה הנוכחית, החלו להתגלות ניצני הנינונות העובדת, שנשאה עמה שאיפה לחדש את חיי

„צעירי-ציון" בבנדרי (תרס"ו — 1906)

1. שפרה אימס, 2. לאה רבינוביץ-גרינברג, 3. חנינא קרצ'בסקי, 4. אוליה ריבלין, 5. חיים גרינברג, 6. פאולינה בנדרסקי, 7. נח ליפשיץ, 8. יונה גוגול, 9. אסתר ליפשיץ-כספ, 10. דוד נתנון

העם בארץ-ישראל על יסודות עבודה ועל-ידי פרודוק-טיבוציה, להבריא את מצבו האנומלי של העם היהודי במולדתו.

הנוער הלומד היה „החלוץ העובר לפני המחנה" והעם נמשך אחריו. המורה גוגול, (שכבר היתה לי ה-דמנות להזכירו), יחד עם חיים גרינברג מראשי „צעירי ציון בבסרביה, היו מהראשונים שהניחו את היסוד לזרם של תנועת-עבודה בציונות. בהשפעתו של חיים גרינברג העמידו את עצמם לעבודה ארגונית מיטב הנוער המתלמד בעיר. זו היתה התחלה נאה; ואילו העבודה האינטנסיבית בתנועה הזו התחילה רק אחרי מהפכת שנת 1917 — ביחוד לאחר הכרות הצהרת בלפור.

רושם; מכל המחזות של בסרביה הגיעו משלחות של התנועה הציונית. השתתפו גם מהשררה של בנדרי ונציגים אחרים של הציבור הנוצרי העירוני.

חיים גרינברג שהיה אורח קבוע בבנדרי, מפעיל בתנועה הציונית-הסוציאליסטית, קיים עמו קשר הדוק בפעולה הציונית, לרבות קשר ידידותי. גרינברג היה אחד מבעלי-הכשרון הגדולים אשר נתן ביטוי ליסודות התנועה. הצטיין כנואם מזהיר, שהלהיב את הנוער וכפולמסן נמרץ שנלחם בשער עם המתנגדים לרעיון הציוני. בימים ההם היה צעיר עדיין; נעים-הופעה, ברחובות העיר יכלו לראותו מהלך במגפיו, כובע עגול לראשו ושכמיה על כתפיו. כל ביקור שלו בעירנו היה בבחינת חוויה לנוער הציוני המקומי.

קבוצה
„פועל-ציון“ בבנדר
בשנת 1913

בהתפשט התסיסה הכללית בחוגים המתקדמים שברחבי רוסיה, החלה התעוררות בציבור היהודי ובתנועה הציונית. „צעירי-ציון“ התחילו לפעול בממדים נרחבים:

כידוע, היו השנים 1910 — 1917 שנות-קיפאון בפעולה הציונית ברוסיה בכלל ובבנדרי בפרט. חוץ מאוסף כספים למען הקרן קיימת לישראל והפצת שק-

ראשוני העלייה השלישית
מבנדרי,
תר"ף — 1920

אמנם, עבודה תרבותית כבר התנהלה בבנדרי לפני-כן, אולם תנועת „צעירי-ציון“ הרחיבה עיסוקה גם לעבודה ציבורית ופוליטית. בבחירות לאסיפה היהודית ו„ל-אסיפה הרוסית“, נחלו הציונים ניצחון מכריע, לעומת

לים, לא היתה התנועה הציונית פעילה באותה תקופה בשום „געגנווארטס ארבעט“;¹⁴ רק בשנת 1917,

¹⁴ „געגנווארטס-ארבעט“ — הכוונה לפעולה מעשית, יומית.

„צעירי-ציון“ ללבן לעצמו את הבעיות הלאומיות וה-סוציאליות שרווחו באותו זמן. בפולמוס שנתגלע בין שני זרמים אלה, עלה בחלקי להופיע כבעל-פלוגתא של ה„בונד“, להגנת עמדתם של „צעירי-ציון“, כדי להסיר מהם את מסווה האשליות, שבהן לקחו לב ההמונים. ברם, „צעירי-ציון“ לא רק נאה דרשו, אלא גם נאה קיימו: הם היוו את החלוצים הראשונים של העלייה השלישית לארץ-ישראל, אחרי שנות מלחמת-העולם הראשונה.

ראשוני העלייה השלישית מבנדרי

בשנת 1920 עלתה לארץ הקבוצה הראשונה — בת שבעה חברים בלבד — מבנדרי. הניצנים הראשונים מבנדרי בעלייה השלישית היו החברים: פנינה ורטהיים (בת-הרב), פנחס בנדרסקי, שתי האחיות — חוה ושושנה טיימקין (חוה, המלווה אותי בחיים ואחותה שושנה רופאת-השיניים) אברהם סירקיס, מוניה לב ודוד וויסר. בהגיענו לארץ-ישראל, שמנו פעמינו הראשונים — בעקבות חלוצי העלייה השנייה — לאם-המושבות — פתח-תקוה; וכמותם — גם אנו התחלנו לבנות את

ה„בונד“ (שהיה קיים אז בעיר) שנחל כשלון. החל מ-1917 היו ראשי תנועת „צעירי-ציון“ בבנדרי מוני פוסטאן, דוד ורטהיים (בנו של הרב), יחד עם קבוצת נוער מתלמד. השפעת פעולתם הערה היתה מורגשת בחיי העיר, ביחוד בקרב הנוער הלומד והעובד. כמו-כן כדאי להזכיר את סני נתנון, בנו של קופל השמש של ועד הקהילה. הוא בעצמו בחור תרבותי היה בעל השפעה מרובה על הנוער העובד בעיר. מרקסיסט לפי השקפותיו, היה מסור לתנועת „פועלי-ציון“. הוא ואשתו אסתר'קה ביתם היה בית-ועד לנוער האינטליגנטי שהיה מתאסף שם לזיכוכים פוליטיים ותרבותיים. הוא נספה בידי הנאצים בעיירה רומנובקה, והיא — בגלות רוסיה.

בשנת 1919 התקיימה בקישינב הוועידה הציונית הראשונה אחרי מלחמת-העולם הראשונה. בין האנשים המרכזיים בוועידה היו מוני פוסטאן ודוד ורטהיים, יוסף קושניר; הציונים הכלליים היו מיוצגים ע"י הרש קוגן (שעליו כבר עמדנו לעיל) וישראל בלאנק — איש צי-בור רב-מעש.

באותו זמן הופיעו בקישינב: השבועון „ערד און

ראשוני העלייה השלישית בעבודה בפרדס בפתח-תקוה, תרפ"א — 1921

שורה שנייה — עומדים (לא ידוע); שורה ראשונה יושבים:

פנינה ורטהיים, חוה בנדרסקי, פנחס בנדרסקי, מאיר לוי (מוניה לב)

חינו החלוציים בעבודה. כעבור יומיים לבואנו ארצה יצאנו לפרדסים בסביבתה והטוריה על שכמנו. „אינט-ליגנטים“ בעלי ידיים לא-למודות עבודה — התעתדנו להיות לאנשי-עמל. ידינו הכאיבו, אך רוחנו היתה מרו-ממת — כי הלא זו היתה שאיפתנו, ולכך ציפינו.

ארבע המשפחות הראשונות שהקדימונו

כפי שצינתי לעיל, היינו אנחנו — לכאורה — הסנוניות הראשונות שעלו בעלייה השלישית מבנדרי. כך היה מקובל על כולנו; אך לאמיתו-של-דבר, בה-

ארבייט“, כלי-ביטוי של „צעירי-ציון“. ביוזמתו של מוני פוסטאן נוסד העיתון היומי הראשון באידיש „דער איד“, וכעבור שנתיים — „אונדזער צייט“ — גם הוא נוסד על ידי „צעירי-ציון“.

חברי תנועה צעירה זו תבעו את חלקם בוועד הק-הילה — וכאן נתקלו בהתנגדות קשה מצד החרדים בעיר, וביחוד ממי שעמד אז בראש „אגודת ישראל“ ר' שבת'ל ברמן. עובדה פיקנטית היא, שד. ורטהיים שהיה מחותנו — עמד בראש המאבק הזה נגדו. במלחמה הציבורית עם ה„בונד“ שקד הנוער של

בשנת 1923 החלו לעלות לארץ קבוצות-נוער מ"השומר הצעיר" שנקלטו בקיבוצים.

חסידים ומתבוללים

העולים בעלייה השלישית בוודאי הניחו רישומם על חיי העיר, שבינתיים התנהלו במסלולם. השפעתה של התרבות הרוסית הטביעה את חותמה גם על תושבי עירנו, ושום תנועה מבין האינטליגנציה והמתקדמים במרכז של רוסיה לא פסחה עליה, בלי שתמצא הד בבנדרי. לעומת החסידים ושוחרי ההשכלה — שחוגיהם היו נרחבים למדי — ולמדנים מופלגים בתורה, כהרב דמא ור' לוי ("דער רביצינ'ס") — דרברמדיקר, נחמן דין ופנחס דין, השוחטים ואחרים המשרתים בקודש יחד עם ר' אברהם קושניר ושמאל-אבא סודיט, מהסוחרים, עוד רבים כמוהם היו עושים אצלנו לילות כימים בלימוד תורה והתייחסו באדישות להוויות העולם. חוץ מהם היו קיימים מתבוללים גמורים שדיברו רק רוסית, אף כי גם אצל משפחות, שהיו מקובלות כתומכות בציונות — דיברו רוסית בבתיהן, ועם זאת שמרו על דמותן הלאומית, ולא נבלעו בזרם-ההתבוללות, שכן הגורם החשוב כנגד ההתבוללות היתה התנועה הציונית.

בראש המתבוללים עמדו הרוקח מולמן, זיידמן וד"ר ברנשטיין, אבל אלה לא מילאו שום תפקיד מיוחד בחיים הציבוריים היהודיים דאז. בהשקפותיהם היו קרובים לחברה להפצת השכלה בין יהודי רוסיה, שהיו חלק מהחברה היהודית תרבותית הכלל-רוסית, א.פ.י. ("אובצ'סטבו ראפוסטראניעני פרוסביסציניא מעזידו יבריעמי וו רוסיה"), שמרכזו היה בפטרבורג.

"בונד", "ס"ד וס"ר

התנועה השנייה, בחשיבות משקלה הציבורי אחרי הציונות, היתה זו של ה"בונד". גם התנועה הזו — למרות שנפרדה מהמפלגה הסוציאלי-דמוקרטית הרוסית אחרי הפוגרומים ב-1903 — היוותה מפלגה עצמאית. הם גם דגלו בכך, שהפתרון הטוב ביותר יכול להיות רק בחיים מעורבים ומשותפים עם התנועה המהפכנית הרוסית. ה"בונד" עורר לפעולה סוציאליסטית בין חוגי העובדים ובעלי-המלאכה. בראשם עמדו אושן, קראסילצ'יק ואחדים מן הנוער המתלמד. הוויכוחים בין הציונים — בפרט "צעירי-ציון" — לבין ה"בונד" היו סוערים, בייחוד אחרי מהפכת קרנסקי ברוסיה. בבחי-רות לוועד הקהילה ולרשות העירייה היתה מלחמת המפלגות בעיר ערה מאוד, ובסופו הצליח ה"בונד" להכניס את אושן לעירייה. הוא היה נואם מובהק ולקח

גיענו לפתח-תקוה, כבר מצאנו ארבע משפחות של בעלי-בתים מבנדרי, שהקדימו אותנו בחודשים מספר, וכבר עלה בידם להתבסס קמעה במושבה והם: ראובן קריצמן, מי שהיה יהודי אמיד מבוסס בבנדרי — ואף בפתח-תקוה שיחק לו מזלו וכבר הספיק להשתרש. רכש לעצמו טחנת-קמח במושבה והצליח במעשי-ידיו. מש-פחת רמפל, בת שבע נפשות, אשר ראשה היה בבנדרי בעל-פרנסה מבוסס. מוטל שרייבמן ומשפחתו בת חמש נפשות, שבבנדרי היה סוחר-תבואה. (בני משפחות שרייבמן, האבות והבנים גם יחד, שהיו סוחרים בבנדרי, נעשו אנשי-עמל בארץ-ישראל, מביניהם גם יצאו לעבוד בפרדסים). ועוד משפחה בת שלוש נפשות — ויסמן. בבנדרי היה רוכל אבל בארץ-ישראל הלך לעבוד בקילוף שקדים והתקיים מכך.

כל אלה לא היו שייכים, בהיותם בבנדרי, לתנועה הציונית ולא נטלו שום חלק בפעולותיה, אלא רק כיסו פים טבעיים של יהודי לציון, הביאום לארץ-ישראל ולא ביקשו מזלם באיזו ארץ אחרת. המשפחות האלה היו לנו למשען בבואנו לארץ, ויחד אתם היינו לחברותה של בני-עיר; אנו שבעת הצעירים, יסדנו לעצמנו מעין "קומונה בועיר-אנפין" — היתה זו הקומונה הראשונה של בני עיר אחת, שיצא לה שם במושבה, בחריצות חבריה ונאמנותם לעבודה, לכן לא היינו חסרי-עבודה, והיו מחזרים אחרינו. הנשים בתוכנו — פנינה ואשתי — ניהלו את משק הבית והגברים יצאו לעבודות-חוץ. היינו שמחים בחלקנו, שכך עלתה לנו, עד לשנה השנייה לשהותנו בארץ. אחרי-כך התפורנו למקומות שונים והתחלנו להתבסס בכל מיני עבודות שנתקלנו בהן — כל אחד בפינתו הוא.

עולים בעלי-בתים¹⁵ וקבוצות מ"השומר הצעיר"

בעקבותינו המשיכו והגיעו עוד משפחות שלמות מתושבי עירנו, כגון: המורה נח ליפשיץ, החייט לטמן ואברהם קושניר.

אברהם קושניר היה נחשב על האמידים בבנדרי — בעל בית-חרושת למחברות היחיד אצלנו. יהודי תלמיד חכם, פיקח מאוד, מכובד ומקובל בעיר, שגור-ניותו היתה לשם-דבר ואת שמו תמיד הזכירו אצלנו: "כה אמר ר' אברהם קושניר".

החייט לטמן היה ציוני פעיל; הוא והמורה ליפשיץ היו מהראשונים של חוג הציונים הכלליים שנחשבו כסנוניות ראשונות בעלייה השלישית מהחוג הבעלי-בית.

¹⁵ "בעלי-בתים" — בבנדרי התכוונו בכך ליהודים מכובדים-מיוחדים מבני המעמד הבינוני.

את לבם של תושבי העיר; מטעם בעלי המלאכה נכנס לעירייה החייט קסלמן, שבסופו של דבר — אחרי סיפוחה של בסרביה על ידי הרומנים — עזב גם הוא את בנדרי ועלה עם משפחתו לא"י, עבד במקצועו וחי כל ימיו בארץ.

מלבד התנועות האלה, התקיימו בבנדרי חוגים שנמנו עם זרם המהפכנים ברוסיה — הס"ד והס"ר. ביום שישי אחד — אם זכרוננו אינו מטעני, קרה הדבר בשנת 1911 — לפני קבלת שבת — ירו שני בחורים יהודים על הפריסטאב מקריצקי ברחוב החור' ז'ינה. ההד הרועם של שתי היריות נשמע היטב בעיר, שהיתה עיר שקטה בכללה ולא הורגלה ליריות. כאשר נפוצה השמועה בקרב התושבים נפל פחד עליהם. באותו ערב שבת של פוגרום רק מעטים יצאו לבית הכנסת לקבלת שבת, ורבים הסתגרו מפחד בבתיהם באותו לילה. אחרי חיפושים מדוקדקים מצאה המשטרה את המתנקשים מתחבאים על הגג של בית המסגר קונ' שטיין. הפריסטאב ניצל, ואף לא נשרט. את שני היי' הודים העבירו למצודת פטרופבלובסק שבפטרבורג ומשם הוגלו לסיביר.

אני שותף ל... קונספירציה

אפיזודה מאותן השנים, שהייתי שותף מעט לה, אירעה בשנת 1912 בערך:

באותה שנה נשלח — כפי הנראה לפי הוראה ממרכז הס"ר — לבנדרי סטודנט שהזדהה בשם מישה סוקולוב. כפי הנראה היה מולוקאני, לכן שכר לו חדר אצל סבי וסבתי שגרו אז בין המולוקאנים ברחוב הני-קולאיבי, מול הדואר הישן, מתוך כוונה שישימש לו כדירה קונספירטיבית — מסתור מחתרתי כפול: גם אצל יהודים חרדים וגם בין מולוקאנים. מישה זה הופיע במסווה של מורה-עוזר לתלמידי בתי הספר התיכוניים. הייתי בין תלמידיו ויחד עמי חברי הטוב זויזה ברוג' שטיין. משום מה מצא סוקולוב זה ששנינו מתאימים להיות לו לעוזר בתפקידו, שהוטל עליו. הבחור שהיה אינטליגנטי מאוד ובעל יכולת ביטוי, כבש את לב שנינו. הוא מסר לנו כרוזים על-מנת לחלקם בין פועלי הדיפו של מסילת הברזל בבנדרי. כמובן, שהכין אותנו היטב וצריכים היינו להישבע לו בשבועה קדושה: „להיות סגורים, לא לפטפט ולא לחשוף את עצמנו". ההוראות שציווה לנו היו: עלינו להיפגש עם בחור אחד מעובדי ה"דיפו" (סדנאות מסילת הברזל), בשם סמיר' נוב בחחנת הרכבת הישנה — „בבנדרי פרוואיה" (ה'1) למסור לו את ה"פרוקלמציות" (כרוזים) לחלוקה בין העובדים במסילת הברזל. שלוש פעמים מילאנו את ההוראה ועמדנו בנסיון, עד אשר יום אחד, הזהיר

אותנו סמיר'נוב, שהמשטרה חושדת בדבר ושמה עינה בנו; עלינו, איפוא, להזהיר את סוקולוב וגם עלינו להיזהר. ברור, שהודענו לסוקולוב ולמחרת הסתלק מהעיר, מבלי להשאיר עקבות. כך הצלנו את עצמנו ומנענו אי-נעימות מהורינו.

בנדרי היתה — כמו ערים מסוימות אחרות — חשופה לכל מיני תנועות מהפכניות שנודעו בשנים ההן בכל רחבי רוסיה הגדולה ואף היא הושפעה מהן.

אורחים מארץ-ישראל

רושם רב נתרשמנו — הנוער במיוחד — מביקורם של האורחים שהגיעו אז מארץ-ישראל: בנו של המלמד אברהם'ל קרייצמן ולוי פניטש שהיו תלמידי הגימנסיה „הרצליה". (גם יצחק פיין למד אז באותה גימנסיה). הופתענו לראות את לבושם: מכנסיים קצרים עד הבר-כיים וגרביים ארוכים. זו הפעם הראשונה ראינו בעירנו בחורים מגודלים בלבוש כזה. הדבר היה לשיחה בפי כול. פליאה שנייה היתה השפה בפה: עברית בהברה מוזרה — ולא כפי שהיינו שומעים אותה מפי מורינו. אז לא הבינו, שזו ההברה הספרדית. מאושר היה כל נער אם יכול היה להושיט להם יד ולקבל מהם יד, ומי שהם הואילו לקבלו לחברותם לטיול ברחוב. זוכר אני, באיזה קנאה הביטו אחריהם, וכל אחד חלם להגיע לדרגתם. אורחת שביקרה בבנדרי — אחותו של המורה קרצ'בסקי — גם בואה עשה רושם רב. היא, כמו אחיה, היו עד לעלייתם לא"י תושבי בנדרי. זכורה לי הופעתה בעיר בשעת טיוליה ברחוב, בעבאיה לבנה על שכמה, אשר הדהימה, נוסף על שפתה העברית, והיתה לשיחה בין הנשים. כל אחד חשב לו לכבוד להימצא בחברתה. היחס למבקרים אלה היה כאילו לאנשים שלא מעלמא הדין.

תחת עול רומניה

בנדרי לאחר כיבוש בסרביה על-ידי הרומנים

מאורע כביר שטילטל את עירנו טלטלה עזה, היה סיפוחה של בסרביה לרומניה וכניסת הרומנים לבנדרי בשנת 1918. זעזוע חריף זה השתקף מייד בחייהן של שכבות האוכלוסיה בכלל והיהודים בפרט. כפי שהזכרתי לעיל, הרי מראשית המאה ה-18 נכבשה בסרביה פעמים אחדות על-ידי צבא רוס; אך הוא לא החזיק בה זמן רב, אלא החזירו — כל פעם — לטורקיה; בשנת 1812 סופחה — לפי חוזה בוקרשט — לרוסיה, ומאז התחיל תהליך של רוספיקציה בחבל זה. השלטון הרוסי על בסרביה כולה נמשך עד סוף

מלחמת-העולם הראשונה. במשך שנות המלחמה מ-1914 דרשה רומניה מארצות-ההסכמה דאז, להחזיר לה את החבל הזה; אולם רוסיה הצארית התנגדה בהחלט. רק אחרי מהפכת פברואר 1917 והתלקחות מלחמת-האזרחים ברוסיה, הסכימו ארצות-הברית, וצרפת בעי-קר, לספח את בסרביה לרומניה. ברם, רוסיה שנעשתה זה עתה סובייטית, לא הסכימה לסיפוח זה. צבאות הקומוניסטים, שעמדו מעבר לדנייסטר, חצו את הנהר כדי להילחם ברומניה. הרוסים שידעו על מחסן-התחמושת שהשאיר צבא הצאר במבצר הבנדראי, התכוונו לפגוע במטרה זו ואכן ביצעו תוכניתם. ההתפוצצות בעיר היתה מחרידה והטילה זעזוע עצום על תושביה. היתה זו הפעם הראשונה שתושבי העיר חיפשו מקלט לעצמם במרתפים. חילופי-היריות רעמו בין שני צבאות. תושבים אחדים נהרגו, ביניהם העגלון מר סובול (שהוזכרתי לעיל) שהיה גר על הגדה הבסרביאית של הדנייסטר, שנפגע מכדור שנורה בו מעברו הרוסי של הנהר, בשעת ההצלפות של השומרים. טחנת הקמח של האחים בלאנק עלתה באש והמהומה וההתרוצצות הטילה אימה. הרומנים השתוללו באכזריות פחדנית, כשהם רכובים על סוסים אשר בזנבותיהם היו קלועים סרטים אדומים, כלעג לדגל האדום של רוסיה הקומוניסטית. ללא כל בירור ירו והרגו עוברי-רחוב מקריים, כנראה מתוך כוונה להטיל מורח בלב התושבים ולהכניעם. רבים עזבו את העיר באותם הימים, נטשו את בתיהם על כל רכושם ונגררו לכפרים ולעיירות שמיסביב לעיר. היתה זו הפעם הראשונה שתושבי-העיר, והיהודים במיוחד, טעמו טעם של היותם פליטים. אלה שלא הספיקו לצאת מבעוד מועד מהמרתפים, פשט הצבא הרומני לצוד אותם. הרבה בתים נגזלו על ידיהם והשאירו אותם ריקים. מתוך המרתפים הוציאו הרומנים שני יהודים חפים מפשע, את מר שוסטרמן, איש מכובד מאוד בעיר, בעל חנות מנופקטורה גדולה, ואת מלך "מוכר פחם, עץ וסיד", יהודי חרד ושקט. את שניהם הוציאו להורג בירייה, והקהילה התאבלה על שני הקרבנות היקרים.

בגלל הניתוק מרוסיה הצטמקו החיים התרבותיים והמצב החדש ערער גם קיומם הכלכלי של יהודי העיר. בנדרי שהיתה אסם של תוצרת חקלאית, ושולחת את תוצרתה לכל רחבי רוסיה הגדולה — לפתע יבשה קרן-השפע שלה. לאחר הסיפוח לרומניה נשתנה המצב מעיקרו, כי רומניה כארץ חקלאית בעצמה, לא היתה זקוקה לחקלאות הבסרביאית. המסחר, כמקור-פרנסה רב, היה נתון בתנאים קשים, ובקשים אלה מצאו את עצמם סוחרים אמידים, כשהם מתרוצצים — מתוך מאמץ רב — לחפש דרכים לממן את מסחרם. הממשלה הרומנית הטילה על המסחר מסים גבוהים, שנגבו בקפדנות רבה

ובתנאים ברוטליים. הסבל בין הסוחרים היה ללא-נשוא, ויהודים שנחשבו במשך עשרות בשנים סוחרים הגונים ומכובדים, ירדו עד כיכר-לחם. רבים מעוזרי-המסחר, שהועסקו אצלם, פוטרו. גם בעלי-מלאכה קופחה פרי-נסתם בעטיו של המשטר הרומני החדש, ואילו בעלי מקצועות חופשיים היו תלויים על-בלימה, מתוך אי-ידיעתם את השפה הרומנית, במיוחד סבלו מזה עורכי-הדין, המורים, ביניהם הרבה מורים רוסיים, שלא רצו להישבע אמונים למשטר הרומני ולקבל אזרחות שלו. ברור, שהמצב הזה דחף להגירה רחבה מבנדרי, כמו מבסרביה כולה. מהם היגרו לכל הארצות שהסכימו לקבל יהודים. אבל רוב-רובם של היהודים עלו לארץ-ישראל מתוך כיסופים אליה. העיר כמעט התרוקנה מאנשי-ציבור ידועים ומנוער אינטלקטואלי. עגום היה מצבה.

במצב זה ובתנאים כאלה התגברה התנועה הציונית על כל המכשולים והתרחבה. אבן-היסוד לתנועת "החלוץ" — פארה וגאונה של התנועה הציונית — הונחה בסיוון תר"ף — 1919, בוועידה הציונית בקישינב. מטעם ציוני בנדרי השתתפו בה: דוד ורטהיים, מוני פוסטאן בשם "צעירי-ציון", ישראל בלאנק וחיים פוסטאן מטעם הציונים הכלליים. הוועידה היא עוררה הד בכל נפות בסרביה. מספר ניכר של חברים — משורות "צעירי-ציון" בבנדרי — עלו לארץ עם ראש-שוני העלייה השלישית, כסוללי-נתיב לבאים אחריהם. מעשה-ההגשמה היה לגורם חינוכי משכנע ברחוב היהודי בבנדרי ותודות לכך גברה והלכה השפעתם של "צעירי-ציון" בין שורות הנוער בעירנו. עלייתו של כל אחד מתוכה היה מאורע חשוב בחיי הנוער הציוני — ומכאן חשובים כל-כך פעמיה הראשונים של העלייה הזו שהתחילה בשנת 1920.

באותן השנים — 1919-1920 — זרם לעירנו זרם נרחב של פליטים יהודים, וביניהם חלוצים רבים מאוקראינה. בנדרי שנמצאה כבר בידי הרומנים היתה עיר-הגבול בין רוסיה הקומוניסטית — שעיר הגבול שלה היתה טיראספול מעבר זה של הנהר — לבין רומניה. די היה אם הצליחו לחצות את הדנייסטר, שהפריד בין שתי ערים אלו, בכדי להימצא במקום מבטחים — על אדמת בסרביה. למרבה הצער, קרבנות לא-מעטים נפלו במעבר מסוכן זה. מתושבי-עירנו היהודיים שחזרו לעיר מולדתם אחרי שברחו מהשלטון הקומוניסטי מצאו את מותו מנה אימס, מחשובי העיר ומנגידיה.

תמו דברי. ברשומות אלו התכוונתי להעלות את אותן השנים הרחוקות, מימי ילדות ונעורים חסרי־מנוח, שנות־חיים שזרמו בגלים שקטים עד פרוץ מלחמת־העולם הראשונה ב־1914 — ועד פברואר 1917 עם המהפכה הסוערת, שנעצרה על מפתנה של בסרביה לאחר סיפוחה לרומניה.

עם ריחוק השנים, דומה שזכרונות אלו התבהרו והצטללו, קרבו זה לזה וכאילו נראו לי בראייה מחודשת. כל חוליה וחוליה מצטרפות לשרשרת אחת, המשמרת את האווירה של הימים ההם. ואם ירצה מי למצוא בר־שימות אלו „פטריות מקומית“ — של מאוהב ללא־תנאי בעירנו, בנופייה ובאנשיה, מודה אני בזאת. אם יסייעו רשומות אלו להניח עוד לבנה על־גבי לבנה

להקמת גל־עד לזכר עירנו בתוך כל הקהילות הקדושות של היהדות — הרי שמילאו שליחותן. ואם פסחתי פה ושם, על שם ומאורע, הרי זה לא, חלילה, כיוון שאינם ראויים גם הם להעלות זכרם, ואל יחשבו לי זה חלילה לעוון; לא מפני פתיחת־הכבוד אליהם לא הזכרתי אותם, אלא מטעם שקצרה היריעה למלא את רצוני. עם כל אלה, שאת שמותיהם לא העליתי ברשימותי, הסלי־חה.

כל אלה שנשארו לאחר שעזבתי את העיר משנת 1920 ואילך, ימלאו הם את שהחסרתי, — להעלות נר־הזכרון לקדושי עירנו, שלאור־זכרה נזכור גם אנו וגם הדור הבא אחרינו, להמשיך את השרשרת של קודמינו ולהזכיר את התקופה שחלפה ואיננה עוד.

לתולדות העיר

מצודה ועיר-מחוז

(מתוך אנציקלופדיה)

קדישא", כפי שנמצא רשום בפנקס של אותה חברה. לפי הספירה של 1847 היו בבנדרי 553 משפחות. בשנת 1861 היו בבנדרי יהודים: 2349 גברים, 2263 נשים. ב-1897 הגיע מספר תושבי-העיר ל-31797 ומהם 10654 יהודים.

ב-1909 היו בבנדרי 11 בתי-תפילה (ב-1861 היו רק 5 בתי תפילה): "סדיגוראי", "טלנאי", "עזרי-מסחר", "נגרים", ועוד.

בית-החולים הוקם ב-1884, חברת "עזרת עניים" התקיימה מ-1904. קופת מלווה וחיסכון. שני בתי תל-מוד-תורה, מהם אחד פרטי, שאיחד בתוכו 4 חדרים ו-150 תלמיד, והשני ציבורי עם כיתה למלאכה ו-100 תלמיד. 20 "חדרים". 2 בתי-ספר פרטיים, אחד לבנות ואחד לבנים. הכנסות מכס-הבשר 9000—9500 רובל. משלוח-ידם הנפוץ ביותר של היהודים הוא מסחר והכנת בגדים.

בבנדרי כעיר-המחוז — היו ב-1847 מלבד תושבי בבנדרי גם קהילות יהודיות רבות בסביבה.

בנדרי, מצודה ועיר מחוזית בבסרביה על גדות ה-רנייסטר. ב-1812 סופחה לרוסיה וב-1818 נעשתה מרכז מחוזי אדמיניסטרטיבי. כשהעיר עוד נמצאה בין החומות, ב-1770, נבנה בה בית-הכנסת; כשהעבירו את העיר למקום חדש, במרחק של קילומטר אחד מהמצודה, היו מבקרים את בית-הכנסת רק ביום-כיפור. בשנות הארבעים של המאה החולפת, לפי החלטת הרב הראשון המקומי, הצדיק ר' לייב ורטהיים (נכדו של הרב מווינה ר' שמשון ורטהיים), נהרס בית-הכנסת מפאת מצבו הרעוע ואבניו שימשו לבנין מוסדות-צדקה. על בית-כנסת זה סיפרו זקני-הדור אגדות שונות. בבית-הקברות העתיק לא נמצאו מצבות (המצבה הוותיקה ביותר מיוחסת לשנת 1781). המוני בית-ישראל היו נוהגים לבוא להשתטח על קברו של הצדיק ורטהיים בבית-העלמין הישן ובאוהלו שעליו היו מדר-ליקים נרות וכל מבקר היה משלשל לתוך תיבה מיוחדת פתקה, בה תינה את צרותיו, עוניו ודחקו והיה מבקש מהצדיק שימליץ עליו לפני אבינו שבשמים. בעלותו על כסא-הרבנות ב-1810 יסד הרב ורטהיים את ה"חברה

ליד בית-המלאכה של האחים קרסנולוב: עובדים ומתלמדים (כאן היה ריכוז הנשק של ההגנה העצמית של יהודי בבנדרי).

בשלהי המאה הקודמת

(בנדרי בראי, "המליץ" בשנים 1882—1898)

זה אשר ביקש לקצץ פתיל חיי שבעת נפשות ברגע אחד, ויספר להם ל. א. כי הוא שכנו היושב בחצרו פ. ב. ויחפשו בבית הנחשד וימצאו אצלו תחת הכיריים רעל. וכאשר שאלו את אשתו: מה היא, ותען: "לקקו ותדעו"; וכאשר הכירו הרופאים כי ארס הוא, לוקחו האיש והאשה לבית הסהר ויובאו במשפט. מרדכי אטשוקאווער

„המליץ” 1882 יוני (8/20)

אפוטרופסות מתוך אחריות

ב־15.10.82 נסע בשביל־הברזל: סוכנו של ה' פירשטנברג בעל טחנת־הקמח לקבל חטים שנקנו בכפר סאידאק ובהתרחקו בעגלה מתחנה זולטין כשלוש וורסטאות רצח אותו העגלון.

הקול נשמע (כלשון ההודעה) כי ה' פירשטנברג קיבל על עצמו לכלכל את משפחת הנרצח עד אשר יגדלו בניו.

„המליץ” 1882 (9/21)

מעשה צדקה וחסד

„שמר” (כותב ההודעה) משבח את ה' יהושע שי־באל וקלמן פאניש וכ' המאספים תרומות להזולת מחיר הקמח לעניי הקהילה הגביר — — למלא רוב ההיזק מכיסו וה' צבי פירשטנברג מוכר מחיטיו לשם מצווה בלי רווח ואף טוחן אותו בריחיים שלו בלי מחיר. „שמר”

„המליץ” (13) 1883

תחילת בנייתו של „בית־החולים החדש”

הגביר הנכבד ה' יצחק ניסנבויס מסייע מכספו לבנות „בית־חולים” וקנה מגרש רחב ידיים במחיר 2450 רוב.³

„המליץ” (31) 1883

רדיפות ונגישות של המלמדים בבנדרי

שר המחוז תבע מאת הרב מטעם לתת לו רשימת כל המלמדים, המחזיקים חדרים שלא כדת מטעם השל־

אמר המלבה־ד: צרור הרשומות, המובאות בזה, הוא לקט־כתבות מתוך „המליץ”, שנשלחו על־ידי „קורספונדנטים” מבנדרי: ישראל בנדרסקי, יצחק מילר, בן־אריה, „חסיד דורותיו”, „שמר”, מרדכי אטשוקאווער, והבולט ביניהם — ברוך חאלאדענקא. חומר נדיר זה זורע אור על החיים בעיר־השדה היהודית לפני כמאה שנה, שהיו רצופים מעשי חסד ונדיבות, וכדרך־הטבע — מחלוקת, וגם דברים יוצאי־זופן.

הטרנסקריפציה ניתנה בלי שינויים, כדי לשמור על אוטנטיות החומר ולשמר, במידת האפשר, את האווירה הציבורית בימים ההם.

- א. נקמה בעזרת רעל, רחמנא ליצלן (1882).
- ב. אפוטרופסות מתוך אחריות (1882).
- ג. מעשה צדקה וחסד (1883).
- ד. תחילת בניינו של בית־החולים החדש (1883).
- ה. רדיפות ונגישות של המלמדים בבנדרי (1883).
- ו. אנטישמיות (1884).
- ז. מחלוקת (1885).
- ח. חנוכת בית־החולים החדש המורחב (1889).
- ט. בית לתלמוד־תורה ועזרה לעניים (1890).
- י. היתר ללמוד גמרא, לפי הוראה מגבוה (1897).
- יא. דאגה לאנשי־צבא מאחינו־בני־ישראל (1898).

נקמה בעזרת רעל, רחמנא ליצלן

בנדרי — אחד הקצבים פ. ב. נשאר חייב להבעל־טאקסע ר' ל. א. 100 רוב. וכראות הבע־טכ כי לא יחפוץ פ. ב. לשלם נשיו, גרשו מעל פניו ולא נתנו למכור בשר. וייחר אף הקצב ויאמר לקחת נקמתו מהבע־ט וביום 9 מאי בבקר השליך סם מות בסיר־נפוח (סאמאואר)¹ אשר לקח לבית ל. א. וכאשר שתה הוא ואשתו ושלוש ילדיו ושפחה נוצריה ונערה משכני ביתו, החלו להקיא ולא יכלו לעמוד על רגליהם. ולולא ד"ר גורודצקי (מאחינו) מהר לעזרתם, כבר תמו לגוויע. בבוא הפוליצי והחוקר־דין לחקור, מי הוא

¹ „סיר נפוח” — מיחם — סאמאואר —

² „שביל־הברזל” — מסילת־הברזל.

³ כתבה מפורטת על פתיחת בית־החולים החדש הובאה ב„המליץ” ביום 6 בנובמבר 1889.

אנטטיש מיוט

יוסף אימאס מודיע מבנדרי, כי ביום ב' — 30.7.84 „הלך אחד מתושבי העיר, איש ישר-דרך וכ' בשוק לקנות משהו. רגלו כשלה בלכתו ויפול על אחד הא-כרים. הרים האכר צעקה כי היהודי רצה לגנוב את כספו („מצלחתו“) מכיסו. לצעקותיו התנפלו על היהודי כ-200 איכרים שנמצאו בשוק ויכוהו מכות רצח עד אשר נפל מתבוסס בדמו ומפרפר בין החיים והמוות... החזתם: „חסיד לדורותיו“

„המליץ“ (61) 1883

מחלוקת

„המליץ“ בענדער: אחד בשם אברהם רבינוביץ כותב ב„המליץ“ 5. מ-18.1.85 על המריבות בין הרב וחסידיו מטאלנא והרב המקומי שלא רצה להוסיף עוד שוחט על 7 אלה שישנם כבר. חסידי השוחט הלשינו על הרב שביתו נבנה בלי רשיון והיה משפט והרב יצא זכאי. אח"כ טפלו האשמות כי עם בוגדים חלקו של הרב וביתו הוא מעון לאנשי בליעל ובני-בלי-שם ומקור — והגיע פקיד לשר המחוז לחקור הכל על אודות הרב, וגדל הריב ותרבינה הדיבות והמלשינות מאיש על רעהו... וכדי בזיון וקצף.

הערת החו': אם כנים הדברים, אזי ראוי לקרוע על מעשי אחינו יושבי העיר הזאת, הראויה להיחשב עליידם כעיר הנדחת, כי כסודם היתה לעמורה נדמיתה.

„המליץ“ 62, מ-16.8.85, עמ' 998

פתיחת בית-החולים החדש

בענדער (בסרביה) 6.8.85: היום חגגה עדת ישראל פה את יום חנוכת ביה"ח החדש הנבנה לתלפיות בהשתדלות ה' י. ניסנבוים, בכסף אשר עזב אחריו חותנו המנוח ה' בלאנק ז"ל ובעזר נדיבי העיר. בחצות היום נועדו כל הקרואים הנכבדים, בהם כ-50 איש מבעלי פקודות העיר ושרי צבא, רופאים ורוקחים וכל נכבדי העדה. כולם התאספו לחצר ביה"ח ויעמדו במעגל, והחזן המפואר ה' פיניע מחערסון (אשר נקרא הנה לחגיגה זו) עם להקת משוררות עמדו בתוך ושוררו תפלת „אל מלך נצור“, הנותן תשועה, אזכרה לנשמת משה מונטיפיורי, שרו „מזמור שיר חנוכת הבית“, שתו לחיי הקיסר יר"ה ואח"כ לחיי מנהל ביה"ח וכל העם קראו: הייד! אח"כ ערכו שלחן בחצר ביה"ח בעד כל הנאספים והרב מטעם הטיפ מלתו וירבה לספר בשבח כל המשתדלים בבנין הבית וכל הנאספים שמחו שמחה גדולה.

טון, באיום, כי העוברים על הפקודה ייתבעו לדין ויבואו על ענשם...

„המליץ“ (61) 1883

בהשכלה ובלאומיות — הצלתנו

מתפרסם מאמר בשם „השכלתנו היא הצלתנו“ בחתימת ישראל בענדערסקי, סטודענט בהמדיצינה, פא-קולטעט בקיוב. המ' פותח בשורות אלו: הודות למש-כילי דורנו האמיתיים, הנושאים ונותנים בתחיית אור מתנו ובעתידנו בדברים של טעם, החל המון העם בימינו לדבר ע"ד יישוב א"י, בשבתם סביב לשולחנם עם בני משפחתם ובבואם איש אל אחיו לברכו בברכת החג ובכל פינות שהם פונים...

מצד אחד יקראו המתבוללים („אסימילאטורים“) כי נשליך במצולת הזידונים את כל אשר קנינו אנחנו (ולא הם) ואבותינו בדמינו ובנפשותינו, אלה מזה — יבואו וילחכו את רגלי האנשים הרומסים אותנו כטיט חוצות, וינשקו את הידים המוחצות ראשינו ויתאמצו לחבק את מנדיהם המדיחים אותם בשתי ידיים. ומצד השני — משכילי דורנו, החרדים לתחיית-עמם, ישאו מדברותיהם על אודות השאלה: „במה יושע ישראל?“ יש אימרים, כי רק בפרוש הציוויליזציה את כנפיה מלוא רוחב ארצנו, אז בצלה יחסיון בני יהודה, וישראל לבטח ישכון, וגר יצחק עם איוואן, ויעקב עם יאָהאַן או עם זשאן ירבע...

בכל דור ודור עומדים עלינו צוררינו לכלותנו ולהשמידנו מגוי. אחת היא לנו בעצם, אם הסיבה לכך היא רליגיוזית (שנאת-יהדת), נאציאנאליזם (לאומית) או עקאנאמית (המחיה והכלכלה)...

מספר עובדות של הדחת רופאים מהוללים מקבלת משרות (אחרי שריפאו מגדולי הממשלה הרוסית), העוול לפרופ' מאנדעלשטאם — רופא-עיניים — ש-חבריו הפרופסורים הדיחוהו ולא בחרו בו להמשיך במשרתו בגלל יהדותו... תובע להרבות דעת והשכלה וכך זה יכול לחלצנו מכל צרה וצוקה. מסיים באפיוודה שבמלאת 50 שנה לאוניברסיטה בקיוב נשלח — — — הפרופ' בנדיקט (BENEDICT), אשר בעוד טרם בא נבחר כחבר-כבוד לאוניברסיטה, ורב היה יגונם כשנודע להנהלת האוניברסיטה, כי בנדיקט זה יהודי.

ישראל בענדערסקי

„המליץ“, 83, עמוד 1334, מתאריך 22.10.1884

4 „לקרוע“ — להתאבל כאבל על מת.

5 „עיר הנדחת“ — עיר שתושביה נדחו לעבוד עבודת-אלילים (סנהדרין א', ה').

6 במאמר מפורט מיום 6.11.1889 מספר ב. האלאדענקא בהרחבה על חנוכת הרחבת בית-החולים החדש הזה. לפי הנרמז שם נראה, כי גם הכתבה היא (ארבע שנים לפני) נכתבה על-ידו.

אחרי הודיעי את דבר חנוכת ביה"ח, לא אוכל לכתוב תחת לשוני, כי לדאבון לב לא יחדלו ריב ומדנים בעדתנו ועי"ז כל ענייני העדה יגעו, ואת אשר יבנה האחד יהרוס השני, וגם בדבר בנין ביה"ח רבו המתנגדים והצועקים חמס על העוסק בבניינו ודורשים ממנו חשבון על מעשיו וכל הכסף אשר אסף וקבץ לבניין הבית וכמה הוציא על זה ומי יודע אם ע"י קטטות ומריבות אלה יוקם הבית לאורך ימים.

הכחות

ב"המליץ" 68, 9.9.85 עמ' 1103: מכחיש בן-גרשום את דברי הקטרוג, בהודיעו כי עוד ב-1883 קנה ניסנבויים את הבית והחצר לבניין ביה"ח ואסף עוד 2000 רוב' מהעיר ו-800 ממכס הבשר ובכסף זה תיקן את הבית, וד"ר ה. גאָראַדעצקי (רופא שלא ע"מ לקבל פרס בביה"ח) קנו כל כלי הבית ומכשיריהם. וכל המנהלים וראשי העדה נתנו לה' ניסנבויים תודה וברכה והעריכו מעשיו.

ב"המליץ" 104, 10.5.1887 מעיר ב. חאָלאַדענקאָ למאמר שנכתב ב"המליץ" 92, על ששיבח יחד עם... באודסה גם בית הת"ת (התלמוד תורה) בבנדר, והש' תוממנו למראה עינינו, כי אנו כולנו יודעים ג"כ נא-מנה, כי איננו ראוי לתהילה ולברכה, כי בית אפל הוא ומלא נגעים מפה לפה, וכל חלון לא נקרע בו להאירה, בית המכנים ואינו מוציא, כי יבלע בכל שנה ושנה כ-3000 רוב' וזה השנה השביעית להוסדו וכל פרי לא ישוה לו, האם בית כזה יהיה למופת לערים גדולות רבות?!

חפצתי לגלות את אופן הסופר הזה, כי לא כן יעשה איש נכבד כמוהו להכחיד האמת תחת לשונו, או לכתוב דברים רק מפי השמועה בעלמא ולהוליד שולל את הקוראים התמימים המאמינים בכל דבר אשר ישמיעו הסופרים בכת"ע לבני ישראל.

חנוכת בית החולים החדש לעברים (המורחב)

בענדער (פ. בסרביא), 30 אוקטאָבער. — תמול חגגה עירנו חג חנוכת ביה"ח החדש לעברים ברוב פאר והדר. עוד בשנת 1884 החלו אחינו פה, ובראשם הג'

⁷ מס מיוחד („קורובקה“) שהטילה הקהילה היהודית על כשרות-הבשר, שתמורתו הוקדשה לצורכי דת ולעזרה לעניי-העיר.

⁸ כר — הכוונה בוודאי למגרש רחבי-ידיים.

⁹ תהלים קי"ח, פסוקים: י"ט — כ"ג.

הנכבד ה' יצחק ניסנבויים כי נחוץ לבנות ביה"ח בעירנו, ויגשו אז אל המלאכה ויכלוה, וביום 6 אוגוסט 1885 נפתח ביה"ח, כאשר הודעתי אז ב"המליץ" כדבר בעתו. אולם ברבות הימים ראו מנהליו ויוכחו כי קטן הבית הזה מהכיל את כל החולים העניים המובאים שמה, עד כי היו אנוסים להעמיד עוד שש מטות בין עשרים המטות הקבועות ולא מצאו להם: וע"כ באו במכתב בקשה לפני שר הפלך למסור בידם את הסך 21,111.18 ר' משירי מכס הבשר, המונה באוצר הממשלה ול-הרשות להם לבנות בכסף הזה ביה"ח שני לעברים. השר נעתר להם וימלא חפצם. אז העמיס הג' ה' נ"ב הנ"ל עבודה גדולה על שכמו, ומלבד הכרס הנרחב שלו אשר על יד ביה"ח הראשון, אשר נדב לביה"ח החדש, השתדל בכל ולא נחל ולא שקט עד אשר הוציא את המפעל הטוב הזה למענהו, וכמעט חלפו חמשת ירחים ועינינו תחזינה בית חומה גדול ורחב ידיים בעל שתי מכפלות בנוי כמו רמים לתלפיות, ולא אגום אם אומר כי ביה"ח הזה יוכל להתחרות את בתי החולים אשר בערים הגדולות; כי מלבד תמונתו החיצונה המרהבת עין, אין קץ להדברים הטובים המתקנים ונערכים בקרב הבית פנימה. הלשכות מרווחות ונהדרות במכלל יופי, לכל ענין, לכל חפץ לשכה מיוחדת, דבר לא נעדר, ומימי הדניעסטער הטובים המובאים בצנורות מחוץ לעיר הולכים הלך וסבוב בכל פנות הבית, ומי הרחצה ואשר חלאתם בהם נבלעים ונשקעים במקומם. את הבית הזה אשר כלו אומר כבוד למיסדו הג' הנעלה הר' יצחק ניסנבויים ולאחיו המנהלים, חנכו ביום א', 29 אקטאָבער.

וזה סדר החנוכה: בשעה העשירית בבוקר כבר היה ביה"ח מלא אנשים מפה לפה, והקוראים הנכבדים כיהודים כנוצרים וכל רבי העיר וגדוליה, איש לא נעדר. התאספו ללשכה מיוחדת גדולה ורחבת ידיים. והחזן האברך המפואר, יליד עירנו, ה' מ. שאַכנאַווסקי עם להקת משורריו שרו בטוב טעם את חמשת הפסוקים: פתחו, אודך, אבן, מאת, זה, ממזמור קי"ח, מזמור שיר חנוכת הבית עד תומו, הנותן תשועה שיר העם „יה מלך נצור“ ויסים במכתם הנודע „קאָל סלאָווען“. שירתו הנעימה הפיקה רצון מאת השומעים ואז קרא הד"ר בערנשטיין מעל ספר את תוצאת ביה"ח הראשון מיום הוסדו עד עתה ובאותות נאמנים הוכיח את נחיצות ביה"ח הזה השני לעירנו, ויראה בעליל כי אף אם הבית הזה נוסד ומתנהל עד עתה רק ככסף אחינו, וזה שמו אשר יקראו לו „בית החולים לעברים“, בכל זאת לא יפלה בין עברי לנוצרי, ונוצרים רבים נתקבלו בתוכו ונרפאו.

שר המחזו קרא באזני הנאספים טלגרמה מאת (שר) הפלך, אשר בו יביע את ברכתו ותודתו למיסדי הבית הזה, ומפני סבות שונות לא יכל לבוא אל החנוכה. אח"כ נאספו הקרואים הנכבדים ללשכה אחרת מיוחדת ויתר ההמון באו לשאר הלשכות ושם שלחנות ערוכים בכל ומפיקים מזון אל זון והיין רב כיד הג' הר' נ"ב. טלגרמות ומכתבים רבים מאת שרים גדולים ונכבדים ממדעסא ומיתר הערים נקראו בפני הנאספים. האחרונים קראו הידד ופניהם צהלו משוב לב. ראשי המסובים הטיפו מלים לכבוד הבית ומיסדיו, ובתוכם גם הד"ר בלומענפלעד מקישינב, הכהן הנוצרי אמר כי אספת הקרואים לשמחה זו תזכירה פרק אחד מדברי ימי המחוקק הנוצרי, אשר בבואו לירושלים מצא חולים רבים מכל האומות והלשונות בבית החולים לעברים, ומי יתן והיה זה שלום גם בין הבריאים...

ראש העיר ו.ו.א. וולאסענקא הוסיף לאמר: «אדוני! נשתה נא כוס לחיי העם העתיק יומין הנדכה והנענה בכל ארצות פזוריו ובכל זאת נשגב ונעלה הוא במדור תיו המוסריות עלינו הנוצרים השוקטים לבטח. קצרה לשוני מהביע שמץ קט צדקת העם הזה ומפעליו הטובים. בכל דבר טוב ומועיל הוא הראשון ואנחנו, לאחר פתנו ולבשתנו, הננו אחרונים, ולעתים לא רחוקות גם אחרונים לא נהיה. שערנו נא בנפשכם אחי: הן אנחנו קבלנו הרשיון זה רבות בשנים לכונן ביה"ח כללי בעיר רנו, גם כסף לא יחסר לדבר הזה, והנה הספיקו אחינו העברים לבנות מכיסם ביה"ח אחד וגם שני, בעוד אשר אנחנו נעמוד על עמדתנו וממקומו לא משנו. אל תדמו, אחי, כי רק המקרה הזה הביאני אל ההחלטה הזאת על העם הנפלא הזה. לא, אחי! אנכי כראש העיר היודע מעשי בני עירי ותחבולותיהם באתי לידי הכרה פנימית אשר אין לאל יד איש להכזיבה, כי כנים דברי. נקחה נא את בית המרחץ למופת; הן כלנו זוכרים כי בקיץ הזה נשרף בית המרחץ לעברים, ומה תחזינה עינינו עתה? בית גדול מכלל יופי כל בני אבני גזית עומד על תלו, שקמים נשרפו וארזים החליפו, עוד עלו תמרות העשן מבין השרפה והנה מעבר השני נשמע קול כשיל וכליפות בעצים ובאבנים, וידי הבונים מלאות עבודה ליסד הבית... אכן נפלא הוא הלאום הזה ונפלאים מעשיו»...

ואם כדברים האלה ידבר נוצרי נכבד בעל בעמו בפני שרים רבים גדולים ונכבדים ולא יבוש-אנן מה נענה אבתריה? ¹⁰ שפתים ישק. משיב דברים נכוחים, מי יתן וירבו כמותך בין הנוצרים! החגיגה נמשכה עד הערב. בני מקום הלכו הלך

ונמוג וההמון הלך ורב, וה' נ"ב נתן צו לעושי דברו לתת יין לכל הבא אל החצר ככל אות נפשו, והיין נשפך כמים בכל פנות החצר והעיר צהלה ושמחה. הג' ה' נ"ב נדב מאה ר"כ לעשות נעלים לתלמידי מידי הת"ת היחפים, ועשרים וחמשה ר"כ לתלמידי ביה"ח העיר הכללי (גורוד אוטשיל). הנוסד ביום 17 ח"ו, לזכר הנס שעשה ה' לאדונו הקיר"ה ביום 17 אקטא-בער 1888. וכה נפרדו איש לאהלו בלב מלא רגשות ברכות מאליפות למיסדי הבית הזה.

לאחרונה הנני להודיע בקצרה חשבון הוצאות והכנסות ביה"ח בעירנו, ומספר החולים העברים והנוצרים אשר נאספו אל תוכו מיום הוסדו עד עתה:

בשנת 1885 היה מספר החולים 67 (עברים 53 ונוצרים 14). נרפאו 62, מתו 5; ההוצאות בשנה עלו לסך 5405 ר"כ; בשנת 1886 — מספר החולים 201 (עברים 151, נוצרים 50). נרפאו 174, מתו 27; הוצאות — 6861 ר'; בשנת 1887 — מספר החולים 282 (עברים 210, נוצרים 72). נרפאו 258, מתו 24; הוצאות — 5822 ר'; בשנת 1888 מספר החולים 302 (עברים 218, נוצרים 84). נרפאו 272, מתו 30. הוצאות — 6408 ר'; בשנת 1889 — מספר החולים 306 (עברים 217, נוצרים 89). נרפאו 272, מתו 34. הוצאות — 5500 ר"כ.

הכנסות הקבוצות הן: מקופת מכס הבשר 4000 ר"כ לשנה; הכנסות החברים בערך האמצע 1300 ר"כ לשנה. נוסף לזה בעד שלומי החולים הבאים להתרפאות 9 ר"כ לחודש, מלבד נדבות פרטיות. ההוצאה וההכנסה עולות כמעט בד בבד.

ב. חאָלאַדענקאָ. („המליץ", נומ. 241, 6 נאָוועמבער 1889)

בית לתלמוד-תורה ועזרה לעניים

(כתבה מ־20.2 ברוך חאָלאַדענקאָ)

שינויים בהנהלת הת"ת (התלמוד תורה). הג' הישיש זאב רבינוביץ נדב בית חומה גדול ורחב ידיים אשר לו בקצה העיר לבית ת"ת ורק 200 רוב' יקבל לשנה משכורת מאוצר הת"ת כל ימי חייו ואחרי מותו ישאר לצמיתות קודש לבית ת"ת ולשאר צרכי הקה"ל לה. מחיר הבית עולה ל־5000 רוב'. עד כה היה הבית שכור ושלמו בעדו 600 רוב' לשנה...

הג' ה', זאב אימאס נדב 200 רוב' לבית הת"ת להוסיף בו מחלקה לחרושת המעשה ¹¹ לתלמידי הת"ת בשנה הבאה.

צעקת העניים האומללים הגוועים ברעב והנקפאים מקור, נגעה עד לב עשירי עירנו ובשבוע שעבר התאספו אספה וישמיעו על השקלים, ויאספו על-יד כחמש

¹⁰ „מה נענה אנו אחריו?"

¹¹ „מחלקה לחרושת המעשה" — מחלקה ללימוד מלאכה ולהקניית מקצוע.

מאות ר"כ בעת-האסיפה ועוד יד הנדיבים נטויה...
הכספים יחלקו... עד אשר יפיח האביב רוח חיים באפני
המסחר ועל ידו יושעו גם העניים המרודים היושבים
בחיבוק ידים ומצפים לעבודה ואין.

(מעיר און ראשי עירנו והרב בראשם, לעשות
סדרים טובים ונכונים בדבר חלוקת המצות ו"מצות
חטין" לעניים, כי הסדרים בעניין זה בשנה שעברה
לא ישרו בעיני כל בעל נפש ישרה.) —

ב. חאלעדענקא

(המליץ" 48, 27.2.1890)

היתר ללמוד גמרא — לפי הוראה מגבזה

כותב יצחק מיילר :

על פקיד משגיח על בתי הספר והחדרים, שאסר
בשם הממשלה ללמוד גמרא, כי זה בניגוד לרשיון
שניתן להם — ואחרי המהומה והמבוכה — פנה הרב
ר' שמעון שלמה ורטהיים, שמנהל את עניין הת"ת,
אל הרב הג' ר' צבי רבינוביץ אבד"ק קובנא. האחרון
שלח לרב ש.ש. ורטהיים את תוכן הצירקולר ברוסית
(הכל מובא במקורו ברוסית). וכאשר הראו לפקיד את

הצירקולר, נתן תודה לרב ש.ש. ורטהיים על השתדל
לותו לבירור העניין והתנצל וכו'.

יצחק מיילר

(המליץ" 22, 27.1.1897, עמוד 3)

דאגה לאנשי-צבא מאחינו בני ישראל

כותב בן-אריה, כי הגביר הנכבד ר' מיכל אימס,
דאג לטובת אנשי הצבא מאחב"י הרבים החונים בעי-
רנו (בבשר כשר), בזה הלשון :

בענדער (בסרביה) — תודה יאתה להגביר הנכבד
ר' מיכל אימס, אשר נדבו לבו לדאוג לטובת אנשי
הצבא מאחב"י הוא מכתת את רגליו ללכת לקבל כסף
מכל אחד ואחד, אשר התחייב לתת ויכלכלם בארוחות
שבת ויו"ט בכל מיני מטעמים, וביחוד בשנה הנוכחית
בחג הפסח השתדל בכל מאמצי כוחו ואונו וישכר להם
מקומות להאכילם ולהשקותם כאוות נפשם. ישלם לו
ה' כפעלו וכמעשה ידיו, ותחולנה על ראשו ברכות
אה"צ (= אנשי הצבא) ויתר העניים אשר החיה את
נפשם.

בן-אריה

(המליץ" 110, מספר 1898, 29.5.1898)

בשולי "המליץ"

א'. "אוהבים את הרבנית"...

בענדער (פלך בסרביא), 10 אוגוסט 1887

(חדשה בארץ — נקבה תשוב!) כבר היה לזרע
ולגועל נפש לרוב הקוראים לשמוע את תעתועי הבלי
אחינו לזנות אחרי קדושיהם וצדיקיהם המוצצים את
לשד חיתם ואוכלים אותם בכל פה. וכל אשר יענו
אותם, כן תרבה וכן תפרוץ אמונתם בהם, וכבר גם
הראינו לדעת כי עמל הסופרים ותוכחתם לבקרים
להורות את העם הדרך הישרה ולהשיבם מטעותם
יעלה בתהו, בכל זאת אחשוב לא למותר להודיע בקהל
הקוראים את הנגע החדש אשר נראה בקירות בית
ישראל. זה שנים אחדות אשר הופיעה בגליל בסרביא
בת הרב מטאלנא בלוית גבאים וסריסים — לא כהגא
ושעשגו¹ — העוזרים על ידה, ובמרכבות מרקדות
לגזוז את צאן אביה ולבצור על סלסילי שאר הצדיקים,
אשר מקום הניחו לה להתגדר פה. ותהי ראשית דרכה
לקישינוב. שם חלבה את פרותיה כדלות כבריאות

¹ עפ"י אסתר ב', ד; י"ד.

² עפ"י במדבר ו', ג'.

ותאסוף כאלף וחמש מאות רז"כ, משם שמה פעמיה
דרך הנה ותבא אל עירנו ותסר אל בית האלמנה הי-
גבירה מ. ב. ותתאכסן בביתה שמונה ימים; והימים
האלה היו ימי משתה ושמחה לחסידי עירנו, השונאים
את המלאכה ואוהבים את הרבנית, כשמחת שמונת
ימי החג בחצרות הצדיקים, אכלו, שתו ורקדו כאילים,
וביום השבת התפללו שם בצבור וגם ס"ת טלטלו ו-
הביאו שמה, ולעת האוכל הסבה הרבנית על השלחן
כמשפט הצדיקים, והמון אדם רב נאספו עליה והיא
חלקה להם משירי מאכלה והיין רב כדת הצדיקים...
ובכל ימי היותה פה סבבה במרכבה כבודה על בתי
נדיבי עירנו אשר בחסידים יתחשבו, והם הכינו כרה
למענה להביא ברכה אל בתיהם, ובח"י ח"י קדמו פניה,
וצאן אדם רב נמשכים אחריה מבית לבית במנגינות
שותי שכר, והעיר בענדער צהלה ושמחה, ובצאתה
הלכו לשלחה הדרך עד תחנת מסלת הברזל כשתים
עשרה עגלות צב² מלבד המון העם הרב ההולך ברגליו.
בראותי את המחזה ראשונה היתה זאת נחמתי באמרי
אל לבי: אך מקרה בלתי טהור הוא, ואם קרה הפעם
לא יקרה שנית, אך מה נפעמתי בראותי כי שגיתי
במשפטי, וכי הרבנית ההיא יספה שוב אלינו שנית

ושלישית ותהי נסיעתה לחוק בישראל מימים ימימה. בימים האלה נראתה עוד אחת בעירנו, היא כלת הרב הנ"ל, אם הצדיק הקטן מטאלנא, ותבא גם היא בעקבות רעותה אשר סללה דרך לפניה לעולל אחריה, ובימים אחרים הוציאה מפה יותר ממאתים ר"כ. אללי לי, אקרא לבני עירי כדברי הנביא, כי הייתם כאספי קיץ אשר אם ינועו ונפלו על פי אוכל; כי כ" תומם באו עליכם כל דברי הנביא האחר: "עמי נוג" שיו מעולל... ונשים משלו בו!" אהה, הגם ביד אשה ימכור ה' את ישראל? האם הצדיקים יגזרו אומר ש" הבת יורשת עם הבן? ואם בת מלך היא — הלא כל כבודה פנימה ועליה לשבת תחתיה עד אשר במנחה פניה יחלו עשירי עם ולא לסבב בערים ובכפרים לגבות מס ירושתה.

בושו והכלמו אחי, הנכם קופצים את ידכם מתת לכל דבר טוב ומועיל כאשר הסכנתם מעודכם, ולאשה הזאת הזילותם כספכם כמים בלי מעצור ותשישו כי מצאתם אותה! ידעתי אחי, כי בדברים לא תוסרו ועל מה תוכחו עוד תוסיפו סרה, אבל ידוע תדעו כי יש צופה ומגלה את צפונותיכם; אם תשמעו ואם תחדלו — אני את חובתי מלאתי.

ב'. מעוננים ומכשפים

(בעי³ ישלח יד). אתמול בבוקר בבוא העם לבית מועד לכל חי לבקר שם את קברי מתייהם, כמשפט אחינו בימים האלה, ראו קבר אחד שנחצב לפני שנה ויותר, והנה גדר אבניו הגדולות אשר עליו נהרסה,

וכאשר נגשו אליו מצאו בין האבנים המשלכות עצם יד אדם מתגוללת. הרואים רצו העירה ויבהילו את בני החברה הקדושה וגם פקיד העיר ושוטריו נלוו עמם ויחפרו את הקבר ויראו והנה הוא סתום בערמת העפר כאלו לא נעשה עמו דבר, ויתבוננו בהמת הקבור שם והנה ידו האחת כרותה והשנית מושפלת לו לאחוריו. אין ספק כי ידי-אדם היו במעל הזה, יען כי כל חיה לא תעצור כח להניד את האבנים הכבדות אשר משקל כל אחת יעלה לעשרים פוד ויותר ולחזור למלאות את הבור מחוליתו; אבל לאינו מטרה נעשתה התועבה הזאת? — אין יודע פשר דבר ברור. רבים מחליטים כי ידי גנבים עשו זאת, יען כי מסורה בידם אשר ביד המת יפילו תרדמה עזה על הישנים; אבל כאן יש לשאול מדוע לקחו רק עצמות אחדות מפרקי האצבעות החסרות ולא לקחו להם את כל היד? לכן ישערו אחי ריב, כי העצמות נלקחו לאחר הידעונים לקסם קסם. ועוד יפלא מדוע השאירו את היד בחוץ ואת ערמת ה" עפר השיבו הבורה? לכן יחליטו החשוכים ואחריהם כל ההמון ימשוך, כי יד אלוה נגעה במת הזה בשביל איזה חטא הנמצא עתה בעיר... כהוא מעשה דגלגולתא דיהויקים המובא בתלמוד. אנכי בהיותי רחוק מחקור במופלא ממני ואין לי עסק בנסתרות לא אכריע בין הדעות האלה ואניח את הדבר לפי שעה בתיקו, ואם יתגלה הדבר ע"י הקירה ודרישה בעתו אחישנו להור" דיע ב"המליץ".

ב. חאלאדענקא

(„המליץ", 1887)

אגרות-שלומים

(ד"ר ת. הרצל — יצחק יעקב ריינס — שמעון שלמה ורטהיים)

מחוני במאד. שמחתי על כי כת"ר בכלל רוחש אהבה וכבוד לרעיונו ומסור הוא אליו בכל לבבו ובכל נפשו. ומשנה שמחה שמחתי בראותי, כי כת"ר אינו אומר לצאת ידי חובתו לרעיונו רק בדברים בלבה, אלא כי הוא מכתת את רגליו והולך לעבוד בפועל ומעשה לטובת הישוב בארצנו. ואני תקוה, כי עמל כת"ר לא יהיה לשוא ויגיעו לא יהיה לריק ועבודתו תביא לנו ולרעיונו ברכה מרובה למדי. ואלקים הבוחר בציון יופיע על כת"ר ועל מעשיו הטובים וישלח את הברכה במעשי ידי ויחזקהו ויאמצהו לפעל ולעבד בלי הרף ובלי חשך לטובת רעיונו הקדוש ויהיה שמו לתהלה ולברכה לרגל הטובה הרבה אשר יביא לענינינו.

והנני מבקש מאת כת"ר להודיעני ע"ד אחרית

ב"ה, לידא, יום י"ז לחודש כסלו תרס"ד

יצחק יעקב ריינס

אב"ד בלידא

ל ש כ ת ה מ ז ר ח י

252.

רב שלום, טובה וברכה לכבוד הרב הגאון, נודע לשם ולתהלה, הוגה דעות נעלות וגבר רב-פעלים, מסור לעמו וארצו בכל לבו ונפשו וכו' כש"ת מל"ה שמעון שלמה ווערטהיים שליט"א — שלום לכת"ר ולכל הנלוים אליו שלום וברכה!

מכתבו היקר הגיעני ואין קצה לעונג אשר הש" ביעני. דבריו הנכחים הרוו אותי שובע שמחות ויש

³ עייקבר

תוצאות מסעו שנסע לפאריז להשתדל אצל היק"א לטובת חמישים המשפחות החפצות להתישב באה"ק. האם הצליח הפץ ד' בידו? האם הטו בעלי היק"א את לבם להצעתו? האם יש לו התקוה להוציא למענהו את המפעל הגדול והקדוש הלזה? תאבה נפשי מאד לדעת אחרית ההצעה הגדולה הלזו.

ואני תקוה, כי לכשישוב כת"ר אל ביתו ואל נוהו, אז ישים את לבו אל עירו וישתדל ביסוד אגודה של חרדים ציונים בה. והתקוה תשעשעני; כי כת"ר לא יאמר עוד בזה די והשתדל ישתדל בהפצת הציונות בכל הגליל מסביב, הנני מחכה לדברי כת"ר, ע"ד האמצעים שעלינו לאחזו והדרכים שעלינו ללכת כאן, בשביל לטעת את הציונות על תלמי-לבבם של החרדים אשר בפלך בסרביא ויתר הפלכים מסביב. ידעתי, כי שם כת"ר גדול שם ונודע למדי ובכחו לעשות שמה הרבה, הרבה מאד. — להרב ממאנוזיר כתבתי וככל אשר יאמר אלי כת"ר במכתבו.

ובחכותי לפעולותיו הכבירות של כת"ר ולדבריו הנעימים תמיד, הנני אומר לו שלום וברכה מקרב לב ונפש. ידידו המכבדו ומוקירו ככל ערכו ומברכו בברכת ציון וירושלים.

יצחק יעקב ריינוס אב"ד דכל

שמעון שלמה ווערטהיים

אב"ד בענדער בעסראביע

ב"ה ח' שבט תרס"ד

25 יאנואר 1904 למספר עמים

בענדער.

כבוד ד"ר נכבד, גדול ליהודים, דורש לעמו.

תהלתו על קצוי ארץ. ה' ת' הירצל הי"ו

שאלתי ובקשתי על אחי בני עמי. בעירי בענדער נאלצים כחמשים משפחות לעזוב את ארצם, לרגל המציק אשר התגבר מאוד בימים האחרונים. האנשים האלה רובם צעירים. כנים וברורים ומוכשרים לעבודת האדמה. הם נכונים להקריב חלבם ודםם ולהלחם על כל מכשול אשר יפגשו על דרכם לארץ אבותינו. אך באין עזר ותושיה מצד אחת החברות והוועדים, ייבצר מהם חפצם זה. מאוד לבי עלי דוי כי הנפשות היקרות הללו יאבדו בערבות ארגענטינא לקחתי על שכמי עבודה נוראה. נסעתי לפאריס, התאמצתי להטות לב יק"א להושיט עזר להמשפחות האלה להושיבם על אדמתם בארץ ישראל ולא עלתה בידי. כל שהבטי-חוני — לקבלם לאנאטאליע אחר שימסר דבר קניית הקרקע בשם, העומד כעת על הפרק. אחר כל ההבטחות ודבריהם המנומסים נוכחתי לדעת, כי כל מעשיהם תוהו והם רק לארגנטינא ישאו את נפשם.

נועצתי בזה עם ידידינו הרב הנכבד כת"ר ריינעס. ראש המזרחי, והחלטנו לפנות אליך, אדון נכבד! כי לך יאתה להמציא עצה ומומה, איך לעזור לאנשים האלה. הם מוכנים לנסוע לא"י על הוצאותיהם, הם יתאמצו להשיג הרשיון להתישב, אם ע"י קבלת עול מלכות תוגרמא או באופן אחר. מלבד כ"ז יוכלו לאסוף ביניהם כעשרת אלפים רו"כ. טכס נא עצה איך להצילם משיני היק"א. זאת החיה הנוראה אשר תמגר ותכלה את שארית ישראל, אלה הכוחות הצעירים הרעננים נחוצים לנו בארצנו בכל פנות שאנו פונים. אתה אדון נכבד, לב ישראל, בטח תשים לב למצוא פתרון נכון לשאלה זו וכל עצתך נמלא.

ברגשי כבוד ויקר כערכך הרם והנשגב, שמעון שלמה ווערטהיים

תשובה לרב שמעון שלמה ורטהיים

למכתבו אל ד"ר הרצל

ל ש כ ת

המרכז „מזרחי"

ל י ד א

ב"ה יום ז' לחדש ניסן תרס"ד

3130 מס'

רב גדול ונעלה וחבר נכבד ויקר!

את מכתבו הגלוי קבלנו והננו ממהרים להשיבו. כי לפני השבת קבלנו תשובה מאת הד"ר הירצל על דבר חמישים הצעירים מעירו החפצים להאחו בארץ אבות ובידם סכום של חמישים אלף רו"כ ואלה הם דבריו: „את הצעתי אמסור למנהל סניף בית-האוצר ביפו, האדון לעוואנטין, ולחיות-דעתו אשמר באיזה אופן היכלת נתונה לנו להפק חפצם. ואם באפשרי מאלי מובן, כי בתאות לב נתמך אותם להובילם למטרתם". אחרי הדברים האלה הננו חושבים, כי אם יוכל הבנק ביפו לעשות דבר לטובת הבנים היקרים האלה בודאי עשה יעשה, כי יודעים אנו את ה' לעוואנטין טין לציוני נלהב וחפץ בישובה של ארצנו ובחיוזקה. וטוב היה אלמלי פניתם גם ללעוואנטין בעצמו ול-הרצות לו פרטי הדברים ולבקשו לבא לעזר לאחינו אלה.

הכתבת אליו היא:

Direktor des Anglo-Palästina Compania,
Herrn MD Lewontin, Jaffa, Palästina.

והננו אומרים שלום לכת"ר, לעבודתו, והננו מברכים אותו בברכת חג כשר ושמה.

ברגשי כבוד ויקר,

לשכת המזרחי

הערה: שלושת המכתבים דלעיל, ניתנו בתשתיק (הטרנס-קריפציה) המקורי.

בין שתי מלחמות-עולם

יהודים בין מבצר ובין גשר

בשורות ארוכות, ושדרת עצי-האקצציה הלבנה נמשכה עד קצהו של הרחוב. המשפחות היהודיות היו מרובות-ילדים ורבות מהן קשורות בקשרי-חיתון.

אוכלוסיית רחוב היהודים היתה מעין קהילה קטנה, מגובשת לעצמה, שחיה את חייה בשקט פאסי-טוראלי, ללא סימני מרידות וללא קנאה. העזרה ההדדית היתה ניכרת מאוד ברחוב זה. יהודי בסרביה נודעו תמיד ברוחב-לבם, בהומור השופע מטוב-לב. הם ידעו לשמוח בשמחותיהם ובחגיהם, ובצר להם — להתגבר על מצבים קשים באימרה שנונה המעלה

זכרונות-ילדות הם כמטבעות שנטבעו לשנים ארוכות בזכרוננו של אדם; אשרי האיש שמטבעות אלו נוצצות וזוהרות לאורך דרך-חייו כולה.

הרחוב בבנדרי, שבו נולדתי, התמשך בין המבצר העתיק שנבנה ע"י הטורקים (בתקופת שלטונם בדרום-רוסיה) ובין הכנסייה הנוצרית (הסובור הפראבוסלאווי) המוקפת גדר, כשכיפתה מתנוצצת לאור השמש והבניין כולו בוהק בלובן, במרכז השוק הסואן.

רחוב זה היה מאוכלס כולו יהודים ומשום כך גם נקרא „רחוב היהודים“. מוצאו — בשורה של

ה„סובור“ — כיכר הכנסייה
(„סובורנאיא פלושצ'אד“)

בת-צחוק משחררת ומפיגה מועקת-לב. ואכן, דרי רחוב זה ידעו להבליג ולחכות בציפיייה לימים יותר טובים...

מאחורי הרחוב הזה זרם הדנייסטר והוא רחב בקטע זה (כ- $\frac{1}{2}$ קילומטר בערך). מעליו התנוסס גשר רב-מידות. המבצר שכן על גבעה גבוהה, בצדו התלול של הנהר. מבצר עתיק זה, הבנוי לתלפיות, נראה כמתכונת המבצרים המתוארים באגדות-עם: צריחים מזדקרים בארבע הפינות, קירותיו גבוהים מאוד

מחסנים האוגרים תבואה למסחר ולמשלוח לשווקים הגדולים שבמרכז רוסיה. עם שחר היו נפתחות הדלתות של מחסנים אלה, שהיו סגורות על-בריח במשך כל הלילה. בפתחי הדלתות הרחבות עמדו הסוחרים וקנו את התבואה המובאת העירה על-ידי איכרי-הסביבה. התבואה נערמה בערימות גדולות במחסנים רחבי-הידיים. הסוחרים עמדו על המקח ומישמשו בידיהם את טיב הגרעינים. תמונה זו היתה חוזרת מדי בוקר בבוקר, עד שעות-הצהריים.

בתי היהודים השתרעו משני צדי הרחוב הרחב

ובנויים אבני-גזית, חסרי חלונות כלפי-חוץ, ותעלה עמוקה מפרידה בינו לבין הסביבה.

במבצר הזה שכן אז הצבא הסדיר של דרום רוסיה ובו קסרקטינים לחילים ובתי-מגורים לקצינים. במשך כל היום היו מאמנים בו חיילים וביניהם גם פלוגות הקוזאקים מאזור הדון בלחבושתם הססגונית. אלה שוכנו בקסרקטינים מיוחדים, ומדי בוקר היו יוצאים מן המבצר והולכים אל האורוות שנמצאו מחוצה לו, לרחוץ סוסייהם ולהברישים.

בין המבצר המתואר לבין רחוב היהודים משתרעת כיכר רחבת-ידיים שנועדה למסדרים של הצבא בימי מועד, חגא וחיגא... *

אנו, ילדי היהודים בסביבה ההיא, היינו צופים בחגיגות אלו שנערכו בלוויית תזמורת צבאית, באק-רובאטיקה של הקוזאקים על גבי הסוסים האבריים. לא הרגשנו פחד ומורא בסביבה זו, הגם שבין הצופים המרובים היו גם "שקצים" מהסביבה הקרובה. זכרונות אלו נחרתו בזכרון לכל החיים!

מצדו השני של הדנייסטר — מראה הגשר הגדול, האפור, הקלוע מרישי-פלדה שחיבר את שתי גדות הנהר. מעבר לגשר שכן כפר בולגרי — פרקאני — שתושביו גזעיים, תמירים וחרוצים מאוד — שעידו את אדמתם הדשנה; מדי בוקר היו חקלאים אלה חוצים את הגשר ומביאים את תוצרתם החקלאית המשובחת למכירה בשוקי בנדרי.

גברים ונשים בשיירות ארוכות היו נושאים בסלים קלועים מנצרים — ירקות, דברי-חלב, דגים חיים מפרפרים.

השיירה היתה לעתים ארוכה, ארוכה. עם מאזניים בידיהם מוכנים היו האיכרים גם להתעכב ברחוב היהודים ולמכור בו במקום את תוצרתם הטרייה. הרחוב היהודי כלל גם יקב ליין, שהיה שיין למשפחת ר' שמואל שרייבמן. בקיץ היו מתמשכות שיירות של עגלות טעונות סלים גדולים שהיו עמוסים ענבים לתעשיית יין. חביות גדולות מוכנסות ומוצאות אל החצר וממנה ורית היין התוסס נדף למרחוק. לא

חסרו חנויות למכירת מכולת וסידקית ובתי-מלאכה של חבתנים, נגרים, סנדלרים וחיטים וכו'.

את חותם ימי השבת והחג ברחוב היהודים הטביע השקט המוחלט שהשתרר ביום זה, באין מקח וממכר — אין יוצא ואין בא... יהודים שלווים נראים צועדים לבתי-הכנסת בלוויית צאצאיהם, ובידיהם טליתות וסידורי-תפילה. בימי סוכות היו מציינים את החג בהקמת סוכות גדולות, משותפות למשפחות שכנות, ובשמחת-תורה המו בת-הכנסת מבית ומחוץ מרוב קהל והשמחה רבה. כזה היה מראה הרחוב בימי חג ומועד.

בימי-הקיץ החמים היינו נוהרים בנעורינו וב-זקנינו להתרחץ במימי הדנייסטר; הגברים לחוד ובמרחק מה — הנשים לחוד. בימי שישי אחרי-הצהריים היינו רגילים לראות את העגלונים היהודים והנוצרים רוחצים את סוסייהם בנהר.

שמחת-חיים כזו, שזורה חיי-עמל, היתה נדירה בהרבה עיירות אחרות של תחום-המושב ברוסיה הצארית.

השפה המדוברת היתה אידיש עסיסית מתובלת פה ושם במלים רוסיות.

אמנם, הדור הצעיר שלמד בבתי-הספר הרבה לדבר רוסית. אך בבית קיבלו הילדים שיעורים בשפת-עבר, כי ברובן היו אלו משפחות מסורתיות, והרעיון הציוני, בלוויית מכירת שקלים וכד' חדר גם לרחוב זה. נשי העיר היו חברות בחוגים לעזרה הדדית — "עזרת חולים", "הכנסת-כלה" ו"מתן-בסתר" וכו'. פעולות אלו ציינו את רוב הנשים ברחוב היהודים.

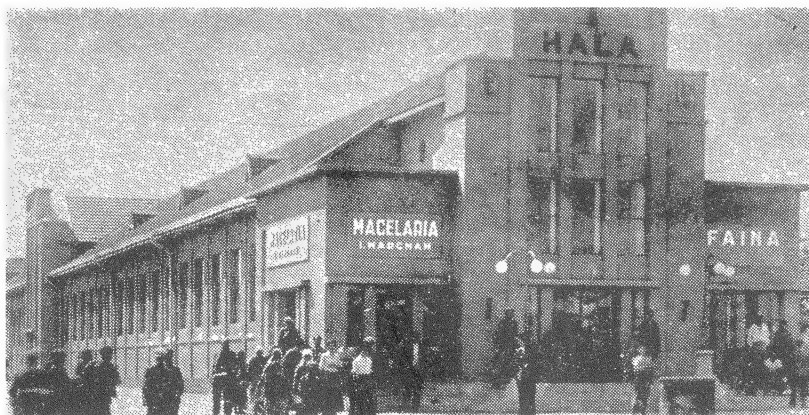
הדעה הרווחת היא, כי במרחק של שנים ובפרספק-טיבה של זמן נראה הכל ורוד, אך כאלה הם זכרונותי, זכרונות ילדות רחוקה ומאושרת בבנדרי שמלפני חמישים שנה ומעלה, מאז עליתי עם משפחתי לארץ-ישראל בשנת תר"פ — 1920.

* כיכר זו היתה בימי השואה לגיא-ההריגה של 700 שרידי היהודים שלא הספיקו לברוח מהרוצחים הנאציים — הגרמנים והרומנים גם יחד.

ימים שחלפו...

מדופלם, אבל כבעל נסיון רב ברפואה נחשב בעיני התושבים כדיאגנוסטיקן מעולה. אדם טוב היה, טיפוס עממי ואהוב על הבריות. כשהוא נשען על מקלו היה מבקר מבית לבית ומרפא גם שלא על-מנת-לקבל פרס. מרובים היו השוחחים עצתו ועזרתו ואכן עלה בידו להציל הרבה חולים. הוא המציא פטנט נגד כאב ראש שנתפרסם בשם "רויטמן פרושק" (אבקת-רויטמן), חי בעוני ומת בשיבה טובה לפני פרוץ מלחמת-העולם השנייה.

נולדתי ערב פרוץ מלחמת-העולם הראשונה, כאשר עירנו היתה כלולה בתחום רוסיה הצארית. הייתי ילד בימים ההם; עוד אזכור את רעם התותחים, פיצוץ הגשר שעל הדניסטר, הריצה להסתתר במרתפים. בעזרת האנגלים והצרפתים נכבשה בסרביה — ובתוכה בנדרי — ע"י הרומנים ב-1918, וכך נותקה מרוסיה אחרי שלטון של למעלה ממאה שנה. מעבר לנהר השתוללו כנופיות פורעים — גדודי פטלורה, מאכנו ואחרים — וערכו פוגרומים ביהודי אוקראינה. אך

השוק החדש בימי הרומנים

אבי, אברהם לבונסקי — שהיה ידוע בעיר בשם "ר' אברהם מלמד" — התפרנס מהוראת ילדים יהודים קרוא וכתוב והקים דורות של תלמידים. תחילה גרנו ברחוב מיכאלובסקי ומשם עקרנו לרחוב לרמונטוב, שנקרא "די מלמדישע גאס" (רחוב המלמדים) על שום שרוב המלמדים החזיקו בחדרים שלהם ברחוב זה. יום-יום באו לביתנו ילדים ללמוד אצל אבא. כיוון שבית-הכנסת שאבי התפלל בו, ניווק מהמלחמה והיו צריכים להעביר משם את ספרי-התורה — נעשה ביתנו לבית-כנסת פעם בשבוע — וכשני מגיינים יהודים היו באים אליו להתפלל בשבתות. אבא היה ידוע כבעל-תפילה מעולה, והיה עובר לפני התיבה: היה לו קול נעים ויפה ואהבנו לשמוע את התפילה שלו היוצאת מן הלב.

רומניה, שרצתה להתבסס בקרב האוכלוסיה החדשה ולשאת חן בעיניה, לא יכלה עדיין להרשות לפרוע פרעות ביהודים — ואולי תודות לכיבוש הרומני ניצלו אז יהודי בסרביה מפרעות.

בעיר השתוללה מגפת הטיפוס והפילה חללים רבים, מצב האשפוז היה בכל רע, בתי-החולים לא היה בכוחם לקלוט את כל החולים, השלטונות הקימו בתי-חולים ארעיים במקומות ציבוריים שונים, ואף ב"אודיטוריה". בבתי-חולים אלה היחס לחולים והטיפול בהם היה כה ירוד, שהרבה מהם ברחו לבתיהם והסתכנו בכך, שלפי החוק היו צפויים לעונש חמור... אחרי שכל בני-משפחתי החלימו ממחלה זו, חליתי אני והורי החביאנוי בבית; ואם נשארתי בחיים, הרי בוודאי בזכותו של "רויטמן פלדשר". "רויטמן פלדשר" — החובש — לא היה רופא

ר' אברהם אליהו חזין היה אחיה של הרבנית בובקה — בתו של ר' נחמן דייק, שהיה יהודי ישר וטוב-לב, אהוב על הבריות, פעיל בחיים הציבוריים. הוא נספה במיתה טראגית — ברצונו להגיע לבתו דובה ולבעלה — בסוף מלחמת-העולם השנייה בדרכו לאסטראכאן שבברית-המועצות; שאר בני-המשפחה, בתוכן הרבנית בובקה, מצאו שם את מותם.

בבנדרי, כבערים אחרות, התפרנסו יהודים ממלא-כות, כגון: נגרים, חייטים, זגגים, סנדלרים, נפחים. כיוון שנהוג היה, מלפני דורות, לכנות אנשים על שמות מלאכותיהם — עולים בזכרונם אחדים מהם: שמעון סטאליאר (פישמן), שמואל קאוועל (נפח), משה יחיים גלזר (גרשקוביץ), שלמה באדנער (חבתן), מאלציק שניידר (חייט), זלמן בלכר (פחח), שמחה שוסטער (סנדלר), זלמן קוימענקערער (מנקה-ארוכות). היו גם שנקראו לפי עיר-המוצא: „הערשל טולצ'ינר“ (הרשל בן העיר טולצ'ין); לפי סימן-היכר חיצוני („אידל דער בלינדער“ — אידל העיוור), או לפי איזה אירוע בחייו — „רישטאנט“ (האסיר). רובם ניספו בימי השואה האיומה; חלק מהם הצליחו להימלט לפנים-רוסיה ואחרי המלחמה חזרו לבנדרי. מעטים הגיעו אחרי המלחמה גם לארץ-ישראל.

כבר נאמר, שניתוקה של בסרביה מרוסיה נתנה את אותותיה במצבה הכלכלי של בנדרי; העיר שותקה ולא התפתחה יותר — כשם שלא התפתחו הרבה ערים אחרות בצל שלטונם של מלכי רומניה, פרדיננד וקארול השני. לא היו בתי-חרושת; מקורות-פרנסה אחרים נסתמו. בינתיים גדלו והתבגרו בני-נוער, אשר לא יכלו להשלים עם המצב הזה; אלה שסיימו את הגימנסיה, לא לכולם היתה יכולת להמשיך בלימודים. גם השוליות והנערים שלמדו מלאכות לא ראו שום עתיד לנגדם. דרך התפרנסותם של הוריהם — חנויות ומסחר בכללו — לא נראתה בעיניהם; התחילו — איפוא — לחפש משהו מבוסס, כדי להטיב את מצבם ולשפר את חייהם. כך התפתחו — כבכל ארצות הגולה במזרח אירופה, ואף במערבה (פרט לרוסיה המועצתית) תנועות של נוער ציוני מכל השכבות ולמען כל הגילים. קם דור צעיר, שקשר את עתידו עם התנועה הציונית. נערים ונערות התאגדו ב„השומר הצעיר“, ב„גורדוניה“, ב„החלוץ הצעיר“, ב„בית-ר“ ועוד. בני-יובנות-טובים — שעזבו את ספסלי-הלימודים — מהם עוד לפני סיום הלימודים — התכוננו לצאת להכשרה לקראת עלייתם

היינו משפחה גדולה. גרנו בביתו של איצל פישמן (או כפי שקראו לו „איצל גלזר“ — הזגג) על-שם מקצועו, בשני חדרים קטנים, ללא נוחיות המקובלות בימינו.

אחרי מלחמת-העולם הראשונה החלו ימים קשים. הפרנסה לא היתה מצוייה והצרכים מרובים. המוני פליטים, שברחו מפרעות פטלורה, עברו את הדנייסטר, נדדו ממקום למקום וחיפשו אפשרות להגיע לאמריקה. המלחמה הפרידה בין משפחות רבות אשר ציפו לרגע שיוכלו לשוב ולהתאחד. בינתיים השתקעו בבנדרי — ונתקבלו בעירנו בזרועות פתוחות. בביתנו גרה בימים ההם אחות אמא ולה שתי בנות; שש שנים ציפתה לנוסע אל בעלה באמריקה. ואכן, אחרי טיטולים רבים, הצליחה להגיע אליו.

כעבור מספר שנים עברנו מביתו של „איצל גלזר“ לגור אצל דוד בוק, הידוע בשם „דוד שקראבניק“ על שום שהיה מתקן נעליים; הוא היה יהודי פשוט, בריא בגופו, בעל קומה זקופה ומוצקה ושופע מרץ. יהודי זה היה שייך לדור הקנטוניסטים ששירתו את צבא הצאר הרוסי במשך חמש-עשרה שנה. נוהג היה לספר סיפורי אלף-לילה-ולילה מתקופת שירותו. הרבה פעמים היינו מתאספים, ילדי הרחוב, לשמוע את סיפוריו. לעת-זקנתו שיפץ את בית-הכנסת שבחצרו שנקרא „די ציוניסטישע שול“ — בו נקבעה כתובת לזכרו.

הוא מת בשיבה טובה לפני פרוץ מלחמת-העולם השנייה.

בשנות השלושים ישבו במחוז בנדרי, לרבות בעיר המחוז עצמה, קרוב לשבעה-עשר אלף יהודים. בתוכם כאלה, שהגיעו מעיירות קטנות, ברוסיה ובאוקראינה, נאחזו בה והתפרנסו. היו אלה יהודים טובים וישרים, עמלי-כפיים, שהיו עסוקים וטרודים כל ימות-השבוע בענייני פרנסה, אבל בשבתות ובחגים נחה עליהם זיווה של הנשמה היתרה.

כידוע, ישב על כסא-הרבנות של ר' שליומקה ורטהיים, זמן קצר לאחר פטירתו, נכדו ר' אהרלה — הוא בנו של ר' יוסלה, שהיה אז רב בפולין. בימי-ילדותי נחרת בזכרוני ההספד שהספיד ר' אהרלה את סבו ר' שליומקה ליד בית-הכנסת הגדול; שם גילה את הסוד, שאחד מבניו, לייבלה, נרצח בידי פורעים בדרך לבנדרי אחרי מלחמת-העולם הראשונה — דבר שהעלימו מר' שליומקה עד אז.

לארץ. הודרוזו לכך, משום שרצו להספיק לצאת את המדינה לפני הגיע תורם לשרת בצבא, כי השירות הצבאי היה למענם בזבוז זמן לריק. ברם, שערי ארץ-ישראל היו נעולים, מחמת הפוליטיקה של האנגלים, שהיו בעלי המנדט, שהושפעה מפרעות 1929. הנוער לא התיימש וחילש אפשרויות שונות. הרבה עלו לארץ בעזרת דרישות מקרובי-משפחה; אחרים כתיירים לתערוכת "יריד המזרח" ול"מכביה" — וכבר נשארו בארץ. חלק נסעו לארצות אחרות באמריקה ובאירופה, בתקווה שברבות-הימים יגיעו למחוז-הפצם האמיתי — ארץ-ישראל. אך לא כולם הצליחו. כך פזורים עד היום יוצאי בנדרי בפניות שונות בעולם.

בסוף שנות העשרים למאה שלנו הצליחה המפלגה הקומוניסטית שהיתה בשיא-הפופולריות שלה, בעיקר על רקע השפל הכלכלי באירופה ובאמריקה, לתת אותותיה גם בשורות התנועה הציונית, ובעיקר בקרב הנוער שלה. הרבה צעירים הצטרפו למפלגה זו. היו צעירים רבים שברחו לברית-המועצות, בעיקר בחורף, כשהדניסטר קפא. השלטונות לא השלימו עם מצב זה, והחלו לרדוף את הנוער ולדכאו. בתי-הסוהר ו"הסי-גורנצה" (המשטרה החשאית) נתמלאו צעירים. שכן הרומנים מאוד חששו מפני הבולשביקים וברדיפותיהם לא הבדילו בין נוער ציוני לבין לא-ציוני — הכול היו חשודים בעיניהם; לפני כל חגיפות-ביצעו מאסרים המוניים. זכרני אחד החיפושים ביום השישי אחר-הצהריים בספרייה היהודית. באותה השעה חדר-הקריאה היה מלא נערים ונערות שבאו לקרוא בעתונות או לעיין בספר; הבלשים-הרומנים פרצו כרוח-פרצים וסחבו את כולם ל"סיגורנצה", בחרפות ובגסות-רוח.

בבנדרי לא היתה רווחת האנטישמיות כבערים אחרות, אולי על שום שהיחסים בין האוכלוסיה היהודית לבין הלא-יהודית היו תקינים; בסוף שנות העשרים התחילה לנשב רוח אחרת. האות לכך נראה אצלנו אחרי שסטודנטים נוצרים מרומניה ביקרו זמן-מה בעירנו במגמה להחדיר את תעמולת-קווא האנטי-שמית. ליהודי בנדרי נודע על ביקור זה והם התכוננו לקראתו — ובעיקר התארגן הנוער להגנה-עצמית שהיתה מוכנה לקבל את פניהם. ואמנם, כעבור כמה ימים כשהוברר שהסטודנטים האנטישמיים לא הצליחו לגרום לפרעות — חזרו בבושת-פנים למקומותיהם.

ב-1932 הגיע גם תורי לצאת להכשרה ולהתכונן

לעלייה. את ההכשרה עשיתי ביאסי, בחווה חקלאית של תנועת "השומר-הצעיר". אחרי שחזרתי מההכשרה — ועדיין העלייה היתה סגורה — קיבלתי, למולי הטוב — דרישה מאחי משה ז"ל, אשר היה כבר אז ותיק בארץ, ובעזרתה הצלחתי להגיע לארץ בערב פסח בשנת 1933. (שנה לפני-כן הגיעה אחותי בתור תיירת לתערוכה).

עם עלייתי לארץ הצבתי לפני מטרה, להביא את יתר בני-המשפחה; ואכן הצלחתי, תוך זמן קצר, להביא את ההורים וגם את אחותי עם בעלה, סיומה מירונינסקי המנוח, שנרצח בשנות הארבעים בארץ בצורה טראגית על ידי הבולשת הבריטית. היה זה במלחמת-העולם השנייה.

סיומה היה איש משכיל, אחד מעמודי-התווך של תנועת "השומר-הצעיר" בבנדרי, פעיל בחיים החברתיים והציבוריים גם בארץ, מסר את נפשו למען האידיאלים שהאמין בהם, לא זכה לראות את מיגור גרמניה הנאצית ולא בתקומתה של מדינת-ישראל.

בהגיע ההורים לארץ, השתכנו ליד אחי ז"ל במושב "בית-עובד" (אשר ליד נסי-ציונה). אבא היה יהודי שומר מצוות, רגיל ללכת כל יום לבית-הכנסת ובמושב טרם היה בית-כנסת. כיוון שהיה יהודי בעל מרץ ויוזמה, קשר קשרים עם אנשים שונים במושב נסי-ציונה הקרובה ובעזרת הרב ר' חיים טפר מנסי-ציונה ואחרים, הקים את בית-הכנסת הראשון במושב בית-עובד; אף השפיע על ה"מושבניקים" לבוא בשבתות להתפלל, ואכן ראה בכל זה סיפוק-של-מצווה. בן 68 היה בפטירתו. יהי זכרו ברוך. הוא היה יהודי טוב לב, חכם וישר, הכיר את מציאות הארץ ובצוואתו לא ביקש דבר, שיחייב במשהו את הבנים, מחשש שמא לא יוכלו לעמוד בזה.

אמי, ראכיל לבונסקי, לבית ר' נחמן רוטפרב, נולדה בפרוסקורוב שבאוקראינה וגדלה בקשינוב. היתה מעורה במסורת היהודית ואשה מתקדמת לפי רוח הזמן. קראה הרבה ספרות והיתה ערה לכל המתרחש סביבה. נוחה לבריות, הבינה לרוח הצעירים ומצאה שפה משותפת עמהם, כמו עם מבוגרים. על אף מצב בריאותה הלכתי לא התאוננה מעולם והיתה שמחה בחלקה. מתה בגיל 74 לאחר שזכתה לראות בתקומת ישראל. עמדה להורי הזכות לחיות ולמות בארץ, שניהם נטמנו בבית-העלמין בנסי-ציונה.

קרוב ל-40 שנה חי בארץ אחי משה ז"ל, שעלה אליה בדרך-לא-דרך בהתחלת שנות העשרים. עבד בכבישים ובייבוש ביצות והיה חבר בגדוד העבודה.

לעזור לכל מי אשר רק הראה רצון ללמוד, למד ולימד עברית; היה מורה בית-הספר באיזמאיל ומנהלו הרבה שנים, מסור לעבודה ולהוראה בלב ונפש, הקים דורות של תלמידים. עם פרוץ מלחמת-העולם השנייה הצליח להימלט לברית-המועצות. אחרי המלחמה חזר לעיר מולדתו והמשיך ללמד בבית-הספר, הצטיין כמתמטיקאי והיה ידוע בעירנו בשם „אלוף-המתמטיקה“.

לאחר שלושים ושלוש שנות-היעדרות מעירי, ביקרתי בבסרביה, עברתי את טיראספול, ביקרתי בקיישוב, צ'רנוביץ, עברתי את בלץ, אורחוב ואת חוטיץ. בדרכי לקיוב עברתי בעיירות ובכפרים רבים ואף ביקרתי במוסקבה. בכל מקום ומקום נפגשתי עם יהודים רבים, הצמאים לשמוע מהמתרחש בעולם היהודי. נפגשתי עם כל בני-משפחתי שנותרו בחיים, אך את בנדרי — עיר מולדתי ונעורי — ראיתי רק מרחוק ולא הצלחתי להגיע אליה.

אחרי שחלה בקדחת נסע לצרפת להתרפא, חי בצרפת חיירותו, אבל התגעגע לארץ וכעבור שנה וחצי חזר, התפרנס כפועל חקלאי בפרדסי נס-ציונה, הקים בית במושב השיתופי „בית-עובד“; מסור בלב ונפש למפעל ההתיישבות. איש עבודה וחובב ספר, ישר-דרך, חי מעמל כפיים, ובסוף שנת החמישים, כשמצבו הכלכלי השתפר וחלם כבר על חיים קצת יותר קלים, חלה במחנה אנושה שממנה לא קם עוד והוא בן 58. יהיה זכרו ברוך!

לא אהיה שלם עם עצמי אם אסיים פרק של חיים וזכרונות מבנדרי ולא אזכיר את אחי הנמצא עדיין בנכר, הראשון במשפחה שקשר את גורלו עם התנועה הציונית, ממניחי היסוד של „השומר-הצעיר“ בבנדרי. פעמיים היה בהכשרה, אך לא הצליח לעלות לארץ, לפני גיוסו לצבא וגם אחריה, העלייה היתה סגורה. אמנם, היתה גם לו אפשרות — כפי שעשו רבים כמוהו בתקופה ההיא — לנסוע לדרום-אמריקה — אבל הוא לא רצה בזאת, כי הדרך היחידה בשבילו היתה עלייה לארץ — ובכל זאת לא הגיע לכך. היה מהתלמידים המצטיינים בגימנסיה שוורצמן ותמיד מוכן

שבח (סיומה) בליי (חיפה)

בימי מלחמה ומהפכה

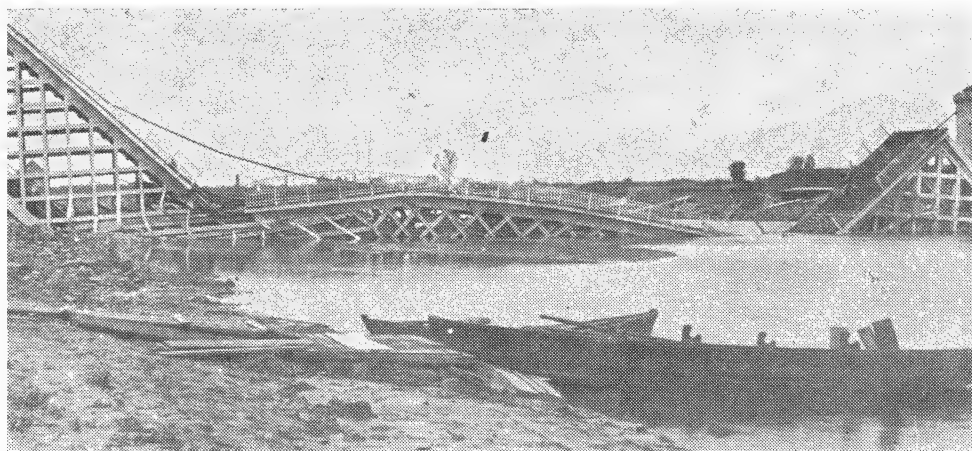
עירנו והניחו את היסודות לקרקע פוריה של חיי-התרבות בעיר: ח. פוסטאן, א. אלכסנדרוב, ישראל בלאנק, ב. א. נתנון, הרש בוגר ועוד.

אזכור את עירנו בעיתות מלחמה, מהפכות וחילופי-שלטונות וכיבושים. חוויה מיוחדת נודמנה לנו בשנת 1910 (או 1912), כאשר נודע שהצאר ניקולאי השני, בכבודו ובעצמו, יעבור בעירנו. בני-העיר רצו ברגל לשדה, ואני בתוכם — צמא להתרחשויות המזומנות לנו. בהגיענו למקום-הפצנו, נתגלתה לפנינו הרכבת שנסעה באיטיות רבה ועל מדרגות הקרון עמד הצאר בלבוש תפארתו ופארו.

זכורה לי הכרזת-המלחמה בשנת 1914, והגיוסים שהתקיימו באולם האודיטוריה בעירנו, וכן את העיר וצורתה.מיד אחרי פרוץ המלחמה: עירנו נהפכה למרכז צבאי ובכל בית שוכנו חיילים. בביתנו השתכנו מבין חיילי הדיוויזיה הטאטרית שאפילו התיידדנו אתם, ולאחר שיצאו לחזית היו כותבים לנו מכתבים משם. בגמר המלחמה פרצה המהפכה ובעקבותיה — ההפגנות של פועלי-הרכבת, השתוללות החיילים ופורקי-העול מהאספסוף. הפורעים שפכו יינות במרתפים, שדדו, בזזו והשמידו מכל הבא לידם. בזמן ההוא נוסדה

עירנו, בנדרי, שונתה בשנות-השואה עד לבלי הכר; לא נשאר בה אף סימן-היכר מההווי שלנו בימים ההם; מיטב ימי-נעורינו, חלומותינו, הגייגנו וכיסופינו שהושקעו בה, נגוזו לעולמים.

גם היום, לאחר יובל שנים, צפה ועולה לעיני-רוחי יופיה המיוחד של עירנו, שכה כבשה את לבנו. על הפרבר „בוריסובקה“ עם ה„דצות“ (קייטנות) שלה; על הדניסטר הנהדר שהיינו יושבים וחולמים על גדתו, או חוצים ועוברים אותו; על גני-הפירות מסביב והריח הניחוח שנדף מהם בקיץ ובסתיו. זכורות לי חופשות-הקיץ כשהנוער שלמד מחוץ-לעיר היה חוזר אליה ומעשיר אותה בחדוות-נעוריו. לעומת זאת בחורף, יופי-הדניסטר שכולו מושלג, לבן ועטוף קרח, ו„אזור-הלחימה“ בכדורי-שלג בין הנוער שלנו לבין ה„שקצים“, היו גם כאלה שנהנו מן הספורט על המגלשים והתענגו כצופים. במיוחד מן הראוי לציין את התקופה הסוערת דאז: הנוער התוסס והיפה בבנדרי לזרמיו השונים: מכאן — הציוני-חלוצי ביניהם מחלוצי ההתיישבות וממייסדי הקיבוצים בארצנו; ומכאן — הנוער המהפכני, ביניהם ממשותפי מהפכת אוקטובר... האישים, שכבר אז היו עמודי-התווך של

הגשר על הדנייסטר שנהרס אחרי מלחמת-העולם הראשונה

בקבוצות, קרועים ובלואים, בלי נשק וללא תחמושת חזרו לגרמניה.

מלחמת-האזרחים ברוסיה היתה אז בעיצומה; הצבא האדום כבש עיר אחרי עיר, הצבא של הלבנים, הדניקנינצים, נסוגו בבהלה מאוקראינה דרך הגשר שעל הדנייסטר לעירנו. בין היתר, גם אני עמדתי על הגבעה שמעל הגדה, ראינו רכבות שחזרו בלי סוף, בהתקרב הרכבת האחרונה, גורש פתאום קהל הסקרנים והגשר פוצץ ע"י הרומנים. היה זה שוב ביום השישי בשבוע. לאחר זמן-מה הגיע צבא צרפתי לעזרת הרומנים והתבצרו בכל אורך הגבול נגד רוסיה. רוב רובם של צבא זה היו סיניגלים שחורים. העיר קמה שוב לתחייה.

במוצאי-שבת אחד ביום חג של הרומנים, נערכה עלי-ידיהם חגיגה גדולה, בהשתתפותם של כל תושבי העיר כמעט. רקדו ושמחו עד מאוחר בלילה. בשובנו הביתה שמחים ועליזים ומלאי רשמים, קשה היה להירדם מחווייה זו, והנה שוב הפתעה: יריות, רעש, בהלה. כולנו רצנו החוצה מבוהלים ולפני עינינו נתגלה המחזה כי אותם הרומנים שלפני זמן כה קצר אירחו אותנו ושמחו — נסים בבהלה בהשאירם את העיר מאחוריהם. אז נתברר, כי חלק מן הצבא האדום הצליח לחצות את הדנייסטר, הסיניגלים הצטרפו אליהם ובגדו בצרפתים, הם הובילו אותם לאוקראינה ולאחר זמן התפשטו הרוסים בכל חלקי העיר. הכוח העיקרי הצרפתי שוכן אז ב„בוריסובקה“, חיילים עברו להתקפה נגדית, ובעזרתם גורש הכוח הרוסי. בברירתם הספיקו הבולשביקים לצרף אליהם את מיטב הבחורים שלנו, שעבדו במחתרת. נותרו רק כ-5-6 בחורים שכבר לא הספיקו לברוח והסתתרו בתוך העיר. באותה התקופה גילה הסוכן חשאי של הסיגורנצה (השירות החשאי הרומני), את מקום-הסתר של הבחורים

מיליציה מקומית שהסטודנטים היהודים שלנו היו בה הראשונים ובראשה — הנוטריון הגרוזיני צחנקלי. אז חלה בגידת הרומנים ב„אנטנטה“ (מדינות-הברית נגד גרמניה) בעת מלחמת העולם-הראשונה, כשהגרמנים כבשו את מחצית רומניה, עשו הרומנים שלום נפרד עמהם. כפיצוי ניתנה אז יד חופשית לרומנים לכבוש את החבל שלנו — בסרביה. הם עברו את הגבול, כבשו את העיר קישינב וב-27 בנובמבר 1917 לפי המניין החדש הפגיוז ב-4 לפנות בוקר את עירנו בנדרי בצד המבצר. הם פגעו פגיעה ישירה במחסנים של התחמושת שע"י המבצר. כתוצאה מזה פרצה דליקה עצומה, ברעמים מחירדים הועפו לאוויר חלקי תחמושת בלוויית עשן-שחור שכיסה את פני השמיים. את העיר כולה אחזה אש ענקית. לא-הרחק מהמקום התבוננתי מתוך סקרנות במחזה-אימים זה. המראה היה מחריד; רצתי הביתה, מקום שם דאגו לי הורי, שהחליטו לעזוב את העיר ככל התושבים. התחלנו לרוץ לכון המחנה הצבאי — ה„לאגר“, להסתתר שם. יום זה נחרת במיוחד בזכרוני, כי באותו היום הגעתי למצוות — מלאו לי 13 שנה. לפני כן הוכנו למעני תפילין, שכבר לא הספקתי להניח אותם — וכך הופר החג הגדול שבחיי נער יהודי.

למחרת היום — היה זה יום שישי בשבוע — ומפה לאוזן הודיעו, שהרומנים כבשו את העיר ועירנו בנדרי הפכה לעיר-גבול.

חילות הגרמנים הגיעו ברכבת ועברו במצעד צבאי את רחוב הארוזינסקאיה ומשם פנו אל הגשר, לעבור דרך טיראספול לאוקראינה. לאחר זמן לא רב פרצה בגרמניה עצמה מהפכה, ובעקבותיה החלו שוב לזרים חיילים גרמנים דרך עירנו, מי ביחידות ומי

הללו ומסרם למשטרה הרומנית. סוף גורלם לא נודע. עבדתי אז בבית-מרקחת של לבובסקי-קוגן-קאושאנסקי והלקוחות שם היו מהצמרת השלטון. בבואם אלינו דיברו ביניהם על ההתרחשויות. והרבה נודע לי אז בעקיפין מפיהם. אז היה עלי לשמוע, לבלוע ולשתוק... לאחר זמן מה נרגעו קמעה הרוחות והחיים חזרו למסלולם. נוסדה תנועת "השומר הצעיר" שאליה

הצטרפתי גם אני. הנוער הנבחר עזב אז את העיר והתפזר בכל קצוות העולם. אנכי עליתי ארצה בשנת 1925 בקבוצה הראשונה של "השומר-הצעיר" ונכנסתי מיד לקיבוץ ג' של "השומר הצעיר", שנתפלג לאחר-מכן לקיבוצי "גבעת חיים" ול"מעבדות" בעמק-חפר. שלום לך פושקינסקי-בולוואר, ולך כולך שלום, עיר מולדתי בנדרי!

מיכאל לנדאו (תל-אביב)

לאחים אהובים שאינם עוד

יישובים יהודיים בסרביה

לכל אורך הדניסטר, שהפריד בין רומניה לבין רוסיה, בתקופה שבין שתי מלחמות-העולם היתה קיימת שרשרת עיירות וערים בהן כל האוכלוסיה, או מרביתה, היתה יהודית. אוכלוסיה זו יושבת על גדות הנהר, שלא שימש גבול לפני 1918, אלא רק הפריד בין בסרביה לבין אוקראינה, — אשר שתיהן היו חלק מרוסיה. עיירות אלה פיתחו בתקופת השלטון של רומניה (1918-1941) חיים למופת. שרשרת-היישובים: חוטינ — אטאקי — סורוקה — רזינה — רשקוב — בנדרי — (טיגינה) — אקרמן ועוד, היוותה את חוט השדרה של חינוך עברי, תנועה ציבוריים-ציונית, חיים קהילתיים כאלה, שלא היו ידועים לפני תקופת 1918. הציבור היהודי, שנמצא אז באביב המהפכה הרוסית, חיפש את עולמו בתוך מערבולת מושגים ואידיאלים שאינם שלו והתרכז במה שהיה טבעי לו: בפיתוח חייו היהודיים. בסרביה היתה פרובינציה בשולי האימפריה הרוסית-הצארית, שבה היו מליוני יהודים מפוזרים בערי-התחום, בין אם באוקראינה ובין אם בפולין, ובכל המקומות האלה היה מספר היהודים כה ניכר, שהיישוב הקטן בפלך בסרביה, לא יכול היה לפתח באותה תקופה חיים תרבותיים עצמיים, כפי שעשו זאת היהודים באוקראינה או בפולין. אולם קרבת האזור הזה לאודיסה, — שבה התרכזו כוחות אינטלקטואליים יהודיים, שהקימו והזינו מוסדות תרבות יהודיים, מוסדות סוציאליים למופת ותנועה ציונית שורשית — אפשרה לבסרביה להנות מכוחות גדולים שבאודיסה ובאוק-ראינה בכלל.

בסרביה היהודית כשהיא לעצמה גידלה סופרים

* אוסמוזה — מיוונית: דחיפה; דיות — חדירת פרודות של תמיסת-נוזלים לתמיסת נוזלים (כאן הכוונה להת-קרבות ארבעת חלקי היהדות זה לזה).

גדולים בשפה העברית ובשפה היהודית גם יחד. המרכז היהודי שבאוקראינה הקרין מזהירו על יהדות בסרביה, שמספרה לא עלה על 300,000 איש; יישוב זה קלט את ההד של התנועה הלאומית באחתה הגדולה. סופרים כמו יעקב פייכמן, ש. בן-ציון, יהודה שטיינברג ורבים אחרים, אם כי נהרו מעבר לדניסטר — לאודיסה, לחרקוב או לייקטרינוסלב, — הרי ביצירתם לא רק שלא שכחו את בסרביה הדשנה, אלא בכל הזדמנות הזכירה בחיבה וציינו אותה לטובה.

לפתע פתאום נתלשה בסרביה מהמקור התוסס, מאחתה אוקראינה, מסיבות מדיניות, ונקלעה למעגל של יהודים אחרים, השונים בתרבותם, בשורשיהם בתרבות העברית והיהודית, ומהשפעותיהם הברוכות במשך תקופה ארוכה על יהודי בסרביה. הם נכללו במסגרת המדינית החדשה — "רומניה הגדולה" — שבה היה מעט מזער מן המוקד של תרבות עברית ושל לאומית-יהודית צרופה.

האוכלוסיה היהודית של רומניה היתה בסוף מלחמת-העולם הראשונה, מורכבת מארבעת גווי תרבות-יהודית, עם שפות זרות אחת לרעותה, עם עבר היסטורי שונה, עם מנהיגים חדשים. האוסמוזה* בין היהדות שבארבעת האזורים: רומניה הישנה, טראנסילבניה, בוקובינה ובסרביה, היתה יכולה איפוא להעשות רק במישור אחד, בכל אופן — בתקופה הראשונה של גידולי היקף האוכלוסיה היהודית ברומניה הגדולה.

אמנם, הייחוד של כל אחד ואחד מהאזורים, בכל התקופה שבין מלחמות-העולם, הפריע להידברות בין היהודים השונים; אבל כשהיה מדובר בבעיה הציונית, — הרי שכל הטענות, הסייגים, ההסתייגויות והמחשבות התת-הכרתיות, נעלמו. כך אירע שבשלהי 1918, כשלושת

רבעי שנה אחרי כניסת הצבא הרומני לבסרביה, התקיימה ועידה ציונית ביאסי, שאליה באה משלחת ציונית מקישינב. ולא זו בלבד שמצאה שפה משותפת עם הציונים מרומניה, אלא גם התחילה בשיתוף פעולה בין שני האזורים, שבא לגילוי בהשאלה הדדית של כוחות הנהגה והוראה.

בשנות העשרים שרר בבסרביה מצב־חירום, מחשש של הסתננות כוחות קומוניסטיים בלתי־סדירים מעבר לדנייסטר. מצב זה גרם למתיחות לא־מעטה בין השלטון הצבאי לבין האוכלוסיה. אמנם היה מן ההגיון לחשוב, שהיהודים בבסרביה, כמו שהמולדוונים בחבל־ארץ זה לא היו יכולים להוות אירדנטה לפקודת רוסיה (בייחוד שזו האחרונה, בתוהו ובוהו, ששרר אז, היה בכוחה לארגן באופן סדיר אירדנטה כזאת). אבל היהודים נדחקו לקרן זוית, כאלמנט כמעט־בטוח בעיני הצבא הרומני, בזמן שיתר המיעוטים (אוקראינים, רוסים, גרמנים, גאגאוזים) הם שריכוזו על עצמם את תשומת־לבו של השלטון החדשני. היהודים ניסו כבר בסוף שנת 1918, — ולאחריה, — להוציא עתונים בשפת יידיש או בשפה הרוסית, וכך חשבו ללכד את 300,000 היהודים ולהדריכם בקו הפוליטי החדש שנוצר במקום. (אין זה מענייננו עתה להעריך את טיב העתונות הזו בזמן ההוא. עובדה היא שהיתה קיימת, אם כי בחלקה היו לה מטרות חומריות.)

ההתפתחות הלאומית בבסרביה התחילה בנסיון של עתון בונדיסטי "דאס ווארט", שלא האריך ימים ואחריו עתון יומי, ציוני, "דער איד", שזכותו היתה מרובה בחינוך ההמונים, בשיפור היידיש המדוברת, בדחיפה להקמת בתי־ס עבריים — גני־ילדים, בתי־ס יסודיים. במקביל לכך הוקמו בתי־ספר יסודיים ומקצועיים ששפת־ההוראה בהם היתה ביידיש השפיע גם על השטח הקרוב של חיי תרבות; רשת מקבילה — אם גם לא גדולה, אך חשובה — של בתי־ס באידיש שגשגו בעיקר בערים הגדולות.

החיים היהודיים בבנדרי

בנדרי ("טיגינה" — ברומנית) היתה עיר מחוז קטנה, עם כשתי רבבות ומעלה תושבים, ששלושה רבעים מהם היו יהודים: בעלי־מלאכה, סוחרים זעירים ומעט אינטליגנציה יהודית המיוצגת ע"י רופאים, עו"ד ואחרים. האווירה בעיר הזאת — הצטיינה בשיתוף־הפעולה ההדוק שבאוכלוסיה היהודית, בכל הנוגע לחיים ציבוריים. האנשים שעמדו בראש הקהילה ידעו, שאם יש כוח המדריך את מעשיהם, הריהו רק בשני מישורים: הלאומי — ע"י התנועה הציונית; הסוציאלי — ע"י "הבונד". פה ושם היו ניצנים של התנועה

הקומוניסטית, שחיה במחתרת ולעתים היתה גם מסתתרת מאחורי הפעולות הסוציאליות של ה"בונד". אך כוחם של הבונדיסטים בבנדרי היה קטן מכוחם של הציונים וחיי הקהילה היו מושפעים מהמתרחש בארץ־ישראל, מהנעשה במפעלי־תרבות עבריים, מהנאמר בעתון הציוני "דער איד" ומאוחר יותר — "אונזער צייט". ההרגשה היתה, שליהדות זו שני פתרונות: (א) האחד עליה לארץ־ישראל או הגירה לאמריקה; (ב) השני להישאר במקום, בתקווה מרחיקה־לכת על המדינה הגדולה, השכנה ממזרח... (אלה האחרונים היו מעטים).

בעירות הסמוכות לה — שבאותו מחוז — היו מקימים נקודות הכשרה־חקלאית כפי שהיו עושים זאת גם במחוזות אחרים, באזורים סורוקה, בלצי, אורחייב, חוטין וכו'. האינטנסיפיקציה של החיים היהודים, משמעותה: — פעולות ציוניות וחלוציות. זרם ניכר של עולים מבסרביה עצמה, ובעיקר מהפליטים הרבים שבאו מאוקראינה, היה מכוון לארץ־ישראל ורבים הם הקיבוצים והמושבים בארץ, שבאותה תקופה ינקו מהיישובים הקטנים של בסרביה, שבע הרבבות של פליטים שבאו מאוקראינה לבסרביה, שישבו על מזוודותיהם, מוכנים להגירה או לעלייה, נדחפו נגד רצונם להגירה לאמריקה, כששערי ארץ־ישראל היו נעולים, או פתוחים רק בפתח צר מאוד. הדוגמה החיה לחלוציות שימשו מאות הצעירים והצעירות, שבאו מפלך חרסון שבאוקראינה ונשארו במחנה־מעצר בכפרי בסרביה — כמו בקוטוויני־מארי, עד שסודרו להם אפשרויות חוקיות לעלות לארץ. שליחים רבים באו מתנועת העבודה בארץ־ישראל — לעודד, לכוון, להדריך ולהכין את הצעירים מעירות בסרביה, שנחנקו באווירה של מצב חירום ושל חוסר־תקווה לחיים חדשים במקום הזה.

כאמור, היתה בנדרי דומה לכל אחת מהערים והעירות של בסרביה והמנהיגים במקומות היו מתחרים זה בזה באיסוף כספים לתמיכה בעלייה. להגירה היו מקורות מהג'וינט מאמריקה, וכל מה שהציונים יכלו לעשות היה לדאוג, שלפחות הצעירים יעלו לארץ.

מתוך בני־העיר זכורים לי אחדים, שבינם היה בית־ועד לתנועה הציונית לכל גווניה. היהודי הליטאי, החכם והמושרש במקורותינו, שכל אמרתו — פקחות וכל מעשיו מחושבים לטובת התנועה הציונית, חיים פוסטאן, בעל דפוס במקום: רעיתו הרגשנית, המדברת תמיד בקול רם, בהתלהבות וכל מעשיה — אהבה, כל מחשבותיה — קידום ענייני היהודים במקום. במידה שלחיים פוסטאן היו שורשים עמוקים ביהדות, באותה

מידה עצמה שורשיה של אשתו, עמוקים בתרבות הרוסית ובספרותה. לא דיברה אידיש ולא עברית ונראתה גם כאחת הנוכריות הנהגות מהאדמה הדשנה של בסרביה!

הם גידלו תחילה בן, בת ולאחריה עוד בן, שנעשה חבר בתזמורת לונדון ונפל במלחמה בבורמה, — שלושתם נוסף לילדים מנישואין ראשונים של המנוח חיים פוסטאן. הבן הבכור משה, הופיע בבסרביה, כמטאור ממש, בשנת העשרים, אחרי שגמר את האוניברסיטה באודיסה. אם כי גילו לא עלה בהרבה על 20 שנה, הביא אתו רוח של מחשבה חדשה ורעננה בתנועת „צעירי-ציון“. תוך פחות משנה אחת ששהה בבסרביה, אחרי שבא מאוקראינה השסועה והסוערת, הצליח להקים את העתון היומי „דער איד“, הוא נבחר לעמוד בראש המנהיגות הציונית בוועידה הציונית בקייב, באפריל 1920. היה אחד משני הצירים (הוא וד"ר יעקב מ. ברנשטיין-כהן) שנסעו לוועידה השנתית הציונית בלונדון, וכמו כל כוכב-שביט המאיר לזמן קצר מאוד, הוא עזב את שדה-הפעולה בבסרביה ועבר ללונדון, לחזור וללמוד בביה"ס המפורסם לכלכלה. מיד אחר סיום הלימודים, נתמנה כמרצה באוניברסיטת לונדון שבה גמר את לימודיו. בן 38 זכה להתמנות כפרופסור מן המניין לכלכלה מדינית של ימי-הביניים באוניברסיטת קמברידג'.

אריה שרייבמן (כפר-סבא)

בספינת מפרשים בים סוער

(עלייתנו בתוך מחסן-פחמים בשנת תר"ף)

מתן חינוך לבתה היחידה בלה, ולארבעת בניה — מאיר, אריה, אלישע ואברהם.

ביתנו היה בית יהודי שמרני, אף כי לא מן המדקדקים בהלכות דת. אנחנו הבנים, התחנכנו על ברכי השפה העברית, עוד בגן-הילדים העברי מן הראשונים בבסרביה, בו ספגנו את הקשר האמיץ למולדת הרחוקה: בשירים על הירדן והכרמל, השרון והחרמון. באותה רוח עצמה נמשכו הלימודים בגימנסיה העברית של ד"ר צבי שוורצמן, אשר נוסדה בעיר, ביוזמת אבי וידידיו, בשיטת „עברית בעברית“. ביתנו היה פתוח לכל שוחרי השפה וכמהי-המולדת ספוג אווירה עברית וחזון הארץ הנכספת — ארץ-ישראל. מאז היינו מתעניינים ושותים בצמא כל דרישת-שלום מארץ רחוקה-קרובה זו.

אבינו ר' מרדכי שרייבמן, יליד 1879, עלה לארץ-ישראל בשנת 1920 עם משפחתו העניפה — בספינת מפרשים, באורח בלתי-ליגלי.

היה מותיקי היקב בפתח-תקווה; כאשר התיישב בכפר-סבא (ב-1927), התייצב לצידו של ציבור הפועלים בכל מאבקיו הציבוריים בתחומי העבודה העברית ובשלטון המקומי. כאיש-ציבור מקובל ומעורה במושבה, היה בין תשעת הממונים הראשונים, שנתמנו ע"י המושל הבריטי למועצה המקומית הראשונה. כיהן כגבאי ראשי בבית-הכנסת הגדול בכפר-סבא, ופעל רבות למען קיומו התקין, שיפורו ופיתוחו. אבי היה אחד מששת האחים שרייבמן בבנדרי, מכובד ומקובל על תושבי העיר ולרגל עיסוקיו היה תמיד טרוד ועסוק בנסיעות. אמנו יוכבד, אשה נאה וחכמה, ניהלה את הבית הגדול ושמרה על

הראש. הוא ישב זקוף וגאה, לוחש תפילת הדרך. החבלים נותקו והסירה החלה גולשת בדומייה הימה, הולכת ומתרחקת מהיבשה ונישאת על ידי המפרשים למרחבי הים הגדול.

למחרת לעת צוהריים החל הים גועש וסוער. נחשול־קצף התנפצו אל דפנות הסירה וטילטלו אותה על הדכיים כקליפת אגוז, בהתיזם עלינו סילוני מים מלוחים. באחת עולים לגבהים במעלה הגל ובשנייה יורדים תהומות, מחלת הים עשתה בנו שמות. קרבינו התרוקנו הימה וכל רזרבות הלימונים שהיו עמנו אזלו. כל אחד נאחז בשארית כוחותיו בדפנות הסירה, כשאמא אינה מוצאת מנוחה לעצמה ודואגת לכל אחד מבניה לבל יגלוש, חלילה, הימה. רוב הנוסעים התעלפו ושכבו חסרי־אונים. אפילו הערבים מחזיקי ההגה הבלתי יציבים, שנלחמו במפרשים המשתוללים בכוח הודו, כי טרם התנסו בסערה מעין זו. כל רגע חרדנו שמא תתהפך עלינו הסירה ונאבד במצולות. המאמינים כבר סיימו את תפילת הווידוי והיתר הצטנפנו חרדים כל רגע למה שעלול לקרות. וכל זה — הרחק הרחק מחופי הארץ הנכספת, בלב ים.

בשעות הקטנות של לילה־העלטה, הצליחו הערבים בכוחות על־אנושיים, להטות את הסירה לכיוון החוף המיוחל, להתקרב אל סביבות עתלית, אשר ליד חיפה. שם על אחת הגבעות, בין חורבות מבצר עתיק, שכנה בתוך סוכת איקליפטוס, קבוצת דייגים עבריים. בחסות הלילה, הם נכנסו עירומים המימה ועל כתפיהם ממש נשאנו אל חוף מבטחים, כשאנו מעולפים ורטובים עד לשד־עצמותינו.

כך נולדנו שנית במולדת חדשה; מאז נטלנו חבל פעיל בהתיישבות, בבניית היישוב ובהגנה על המקום בימי פקודה.

באוניית הנוסעים, בה הפלגנו בים השחור, הגענו לקושטא, ללא־יכולת לנוע בדרכנו הלאה בלי רשיונות מסע וכלי־שיט. אבא התרוצץ, החליף כספים, השתדל, ולבסוף קיבלנו היתר־נסיעה רק עד ביירות. לאחר שבועיים ששהינו בבתי־מלון, ירדנו לבטן אוניית־משא, אשר זה עתה התרוקן בה מדור ממתען־הפחמים. במחסן שחור ומפויח זה, השתכנו על הרצפה — אנו, ילדי התפנוקים, אבא — אמא, ועוד קבוצת עולים צעירים, סטודנטים מרוסיה.

מביירות המשכנו דרכנו בדיליז'אנס. בין חבילות ועל חבילות, שקועים בהרהורים, על הצפוי לנו בדרך־לא־דרך זו ומנסים לנחש עתידות... כבר שמענו הרבה בשורות נוגות ותהינו: אבא אנו באים? ... ובינתיים בין כה וכה והדיליז'אנס הולך ומתקרב לצידון, — נמל קטן בארץ הלבנון. השמש שקעה. נעזבנו באחת הסימטאות הירדות לנמל הדיג — מקום זר, עיר זרה, ואנו — משפחה גדולה על תלאותיה וצרותיה. אבא חילק את הצרורות בין הילדים, איש־איש לפי כוחו ויכולתו. לאחר שהיתרו בנו לבל נשמיע קול, היינו כגנבים כמחתרת וירדנו בשורה עורפית אל החוף. פשטנו את בגדינו העליונים ונכנסנו המימה עד שהגענו לסירת־מפרשים, אחת בין יתר סירות הדייגים שהיו קשורות לכלונסאות בים. אלינו הצטרפו הסטודנטים הצעירים אשר עשו אתנו יחד כברת־דרך ויהודי ירושלמי, החוזר לארץ. קברניטי־הסירה — שני ערבים חובשי תרבושים אדומים ולובשי מכנסיים רחבים, הורו לנו להרכין את ראשינו עמוק־עמוק אל תוך הסירה, לבל יראונו מן החוף. כאשר לא נהגנו בציותנות, הטילו עלינו שמיכות, למען ניראה כמטען. היה זה לילה נהדר. הים היה רגוע. הלבנה שפכה אורה השלו על מפרשי סירות־הדייגים שהבהיקו בלובנם. רק היהודי הירושלמי לא הסכים להרכנת

ה"הרטיבונאל"

סיפור חיי בבנדרי

ב. המאבק לקיום

מה היה מקור-קיומם של יהודי בנדרי? ממה הת-
פרנס אבי, יצחק ז"ל?

בנדרי שימשה מרכז מסחרי לפריפריה כפרית.
יהודיה ינקו את מחייתם מאיכרי הכפרים הרומניים
שבסביבה. הגויים הביאו העירה את תוצרתם החקלאית:
תבואות, פירות, מוצרי-חלב ובחורף — גם עצים וקני-
סוף להסקה, והצטיידו בה במצרכי-הספקה שונים:
מכולת, סדקית, בדים, כלי-עבודה. תיקנו עגלות ופר-
זלו סוסים וכיו"ב. לצרכים אלה החזיקו היהודים אכ-
סניות גדולות — "חאנים" — בחצרות רחבות-ידיים,
לאכסון הסוסים, השוורים והעגלות, שבהם הגיעו
הכפריים העירה. בתי-מרזח ובתי-הה, חנויות ובתי-
מלאכה. נפחים, פחחים, רצענים, מסגרים ונגרים יהו-
דיים שירתו את הגויים. וכן התפרנסו היהודים זה מזה:
חנויות-מכולת קטנות היו בכל קרן רחוב. צבעים, זגגים,
חשמלאים, בתי-מרחץ, בעלי בתי-ראינוע וכמובן —
"כלי-קודש": רבנים, דיינים, שוחטים, חזנים וכו'.

גורלו של אבי יצחק היה עצוב: כשלוש ורבע שנים
היתה לו חנות למכירת בדים באחד הרציפים שבכיכר
הכנסייה. אותן שנים מעטות שרר שובע בבית,
גם היה אור, אור ממש — של חשמל. מיחס-נחושת
זמזם חרישית שעות ארוכות, בבוקר ובערב. בלילות-
שבת שררה אווירה של קדושה. מפה לבנה נפרשה על
השולחן וחלה עטויה מפית צחורה מונחת היתה בקצה.
אמא מברכת על הנרות שבפמוטי-הכסף. אבא חוזר
מבית-הכנסת ובין כותלי הבית, שקירותיו צבועים
דגמים פרחוניים, נשמע מזמור-השבת "שלום עליכם,
מלאכי השרת"! ישבנו לשולחן הערוך ובעת הארוחה
ולאחריה שרנו זמירות שטעמן הערב מלווה אותי עד
היום.

בהיותי בן חמש נערכה חגיגה בביתנו, לרגל קיום
המצווה "בן חמש לתורה". באו קרואים רבים. היתה
אווירה חגיגית. בהדרכת הרבי שלי קראתי קטע מה-
תורה. הרגשתי "כמלך בגדוד".

אבל ימים טובים אלה לא ארכו. בגלל סיבה שאינה
נהירה לי, סגר אבי את חנותו ולא פתחה עוד;

חיי בבנדרי היו רוויים עצבות של ילדות ונעורים.
ללא תכלית; נשקף מהם עמק-הבכא של העיירה היה-
דית, שבמזרח-אירופה, בין שתי מלחמות-העולם: עיי-
רה גוועת, שקיומה תלוי על-בלימה. נראה לי, כי חיי
בבנדרי הם דגם אופייני לחיי הנוער בן דור.

1. עצבות של ילדות

א. בשחור-ילדותי — אימה ופחדים

ההכרה הראשונה בקיום ה"אני" שלי קשורה בת-
חושת-האימה של מלחמת-הכיבוש הרומני.

הייתי בן שלוש שנים ואחותי מאניה בת שלושה
שבועות; נצמדים לאמא, אנו יושבים על חוף הדנייסטר
אבא מטפל בסידורי העברה בסירה לחוף השני, אל
הדוד אהרון שבטיראספול; טלטולי חזרה לבנדרי; רי-
צות מבוהלות למרתף טחוב וקר, מאימת יריות והפג-
זות; שהייה ממושכת מתחת לפני הקרקע; אפלה, רעם
אדיר של פיצוץ הגשר שעל הדיינסטר; הפוגה — ושוב
ריצות מבוהלות למקלט המרתף; הפוגה — וחוזר חלילה.

אחרי הכיבוש חוסר בטחון. רכבת ההולכת
מקשינוב הותקפה בדרך ע"י שודדים. נוסע יהודי נהרג.
העיר כמרקחה. בלילות — גניבות, פריצות ושוד. לפני
השינה בודק אבא בקפדנות את בריחי הדלת ותריסי
החלונות. בליל שוד הרכבת, התעוררנו לקול רעש:
מישהו מבחוץ טילטל בחזקה את הדלת, בנסיון לפרוץ
אותה. הורי ואנוכי פרצנו בזעקה: "קאר-אול"! (משמר)
— "הצילו"! הרעש מבחוץ פסק, אבל לי נדמה שהפורץ
חדר הביתה, כורע על ברכיו ופורט על פני שבכת
המתכת של משענת מטתי. חלחלה עוברת בקרבי. מתי
כבר תסתלק הדמות האפלה אשר למרגלותי? כך נר-
דמתי.

כעבור זמן-מה השתלט השלטון החדש על המצב.
ובמשך כשתי עשרות שנים נעו מעגלות חיינו בשני
מסלולים אופייניים לעיירה היהודית שבתחום המושב
הרוסי לשעבר: מלחמה נואשת לקיום; קיום הוויה
יהודית.

1. הגימנסיה העברית

בחצר ביתינו גרה משפחת "צלאל החזן" (היה זה כינויו של רבי בצלאל שטיינר החזן). בתם הבכורה, בתיה, היתה גננת בגן-הילדים שליד הגימנסיה העברית שוורצמן, והיא שהניעה את אמי למסור אותי לגן-הילדים הזה. הייתי אז כבן ארבע. ומאז, כעבור עשר שנים רצופות, עשיתי בין כתלי הגימנסיה העברית של ד"ר צבי שוורצמן, זכרוננו לברכה.

וכך ספגתי משחר ילדותי את הלשון העברית. לשון-הקודש של התפילה והתורה היו לשפת-דיבור חיה בפי. מחוץ לבית-הספר — בבית, ברחוב ובחברה, דיברנו אידיש או רוסית, אבל בבית-הספר — עברית.

התרושש — ושוב לא התאווש. מאז רעים ומרים היו שנות-חינו: את הדירה הנאה עזבנו ועברנו לדירה צנועה הרבה יותר ומאז נדדנו מדירה לדירה.

אבא הסתובב באפס-מעשה. כעבור זמן התקשר לאיזה כפר רחוק, נידח, קשה לי להגדיר את טיב עיסוקו שם. הוא מכר בדים לכפריים בתנאים מיוחדים. עובדה היא, שלימים רבים נעדר מן הבית, כדי להוציא פרנסה בכפר ההוא; ואילו אנחנו בבית, ידענו מחסור מהו. וכאשר חזר, גם אז היתה השמחה מאתנו והלאה, כי על-פירוב שב בידים ריקות.

אף-על-פי-כן, גם מאפלת המצוקה הכלכלית בוקעים אלי ממרחק-הזמן, קווי-אור של מאבקנו לקיום הווייתנו היהודית.

הגננת בתיה שטיינר מכיתה א' וגן-הילדים שע"י הגימנסיה שוורצמן (במרכז — ד"ר שוורצמן והגננת בתיה) (1922 — 23)

ג. קיום הווייה יהודית

ובהברה אשכנזית. לא כל המקצועות נלמדו בעברית. מחוסר ספרי-לימוד או מורים מתאימים. היו הרבה מורים נוצרים. אולם הרוח בביה"ס היתה עברית-לאומית — והיא אשר עיצבה את התשתית האמוציונלית של הווייתנו היהודית. החגיגות לקראת כל חג ומועד עברי.

את המאבק לחינוכי, להשכלתי היהודית, ניהלה אמי פסיה, זכרונה לברכה. והיא עשתה זאת בשני מי-שורים: הגימנסיה העברית; החדר — תלמוד-תורה.

הטביעו את חותמן הלאומי. לא אחת הדהדה שירת „התקווה“ בין כותלי בית-הספר והיא אשר חרתה עמוק בלבנו את האמונה, כי „עוד לא אבדה תקוותנו, לשוב אל ארץ אבותינו“. אין תימה, שרבים מתלמידי הגיי-מנסיה נהרו לשורותיהן של תנועות-הנוער הלאומיות: „מכבי“, „השומר הצעיר“, „גורדוניה“ ו„ביתר“ של התנועה הרביזיוניסטית, ולתנועות נוער ציוניות אחרות, ואף עלו לארץ. הנתיב השני, אשר בו הוליכה אותי אמי, היה „החדר“, — „תלמוד-תורה“.

2. החדר

אמא דאגה לא רק ללימודי-החול שלי, אלא גם ללימודי-קודש.

באותה חצר ביתנו, ששם התגוררה הגננת בתיה, שכן גם „החדר“. וביתו של המלמד ר' א. האדמוני, („דער רויטער“). עוד לפני גן-הילדים, בהיותי בן שלוש וחצי, כבר הזדרזה אמי ושלחה אותי אליו ללמוד אצלו „אידישקייט“. וכאן, במציאות החדשה על משקל דברי קוהלת (א', י"ח) „ויוסיף דעת — יוסיף מכאוב“ — אני יכול לומר „ראשית דעת — ראשית מכאוב“: בחדר ארוך וצר שבדירתו ישבנו על ספסלים ללא-משענת, משני צדי שולחן ארוך, לפני כל ילד מונח היה, פתוח, סידור-תפילה או חומש. הרבי שלי ישב בראש השולחן. לפי תור היה מתיישב על ידו ילד לכמה דקות והרבי היה מלמד אותו. כך גם אנוכי למדתי מדי יום ביומו. כעבור שבועיים ישבתי אצלו כמנהגו וקראתי „קמץ אלף — א.“ „פתח בית — ב!“ הכל הלך למיש-רין, אך לפתע נעצרתי: נשמט מזכרוני כיצד לבטא כף עם חיריק. הרבי נתן בי מבט חמור, כשה„טייטל“ הא-רוך שלו מונח על אבן-הנגף שבסידור התפילה הפתוח לפני. אך זה לא עזר. כדי לעורר את זכרוני הרך, הוא פתח מגרת השלחן וללא אומר היפנה את תשומת-לבי לשבט דק המונח שם. לא ירדתי לסוף-דעתו — וזה לא הועיל. לא זכרתי — וחסל! לפתע, כהרף עין, הצליף עלי בשבטו בתנופה עזה כל כך, עד כי התגלגלתי מהספסל ומצאתי את עצמי על רצפת-הטיט, שמתחת לשולחן, צורה וצווח במלוא כוחי: „אני רעב... אני רעב... אני רוצה לאכול...!“

כשאני מיבב יבבות קטועות טיפסתי חזרה אל הספסל. הרבי לא גילה לי את סוד התשובה שלא ידעתי. וכשילבי הקטן רוחש לו שנאה עזה, חזרתי אל מקומי, שבקצה השני של השולחן.

ומרבי זה — למלמד אחר. רבים היו מלמדי, גם כשלמדתי בגימנסיה, במיוחד בחופשות הקיץ. וכש-התרשננו, שלחה אותי אמא אל „תלמוד-תורה“. זכו-

רני שנת-לימודים, שבה למדתי לפני הצוהריים בגימ-נסיה ומכאן הלכתי ישר ל„תלמוד-תורה“, שבקצה השני של העיר, וחזרה הביתה בחשכת הערב, אל קצה אחר, מקצה רחוב הסובורנאיה.

מכל מלמדי זכורים לי לטוב שניים, שב„תלמוד-תורה“: ר' שמעון הזקן ומר יענקל לוניבסקי הקפדן. הלימוד ב„חדר“ וב„תלמוד-תורה“ היה יבש, סכי-מטי. תרגום אידי מילולי של קטעי פרשת השבוע כגון: „וידבר — און ער האט גערעדט, „משה“ — משה, „אל“ — צו ה' — „גאט“, „לאמור“ — אזוי צו זאגן. עם פי-רושי רש"י. אולם על אף הליקויים הדידאקטיים, הש-פיע „החדר“ על טיפוח רגשותינו. הקריאה בצוואת של פרקי-התפילה, קריאת-התורה בניגון של טעמי-המקרא, הנעימה הרגשית של ברכות ההפטר — כל אלה עז-ררו התרגשות ואף הביאו התרוממות-הנפש. ידיעת השפה העברית, שלמדתי בגימנסיה שורצמן, הפיחה נשמת חיים באותיות שבספרי הקודש של „החדר“ ו„תלמוד-התורה“.

מלבד הגימנסיה העברית והחדר, הטביע עוד גור-רם אחר את חותמו על חינוכי בבגדרי: תנועת-הנוער.

3. תנועת הנוער

אם לחדר ולגימנסיה כיוונה אותי אמי, הרי לתנועת-הנוער „השומר-הצעיר“ הגעתי ביוזמתי שלי. אבא לא התערב; אמא לא הפריעה. אני לא מצאתי כל ניגוד בין חיי „החדר“ ובין ההווי שבקן „השומר הצ-עיר“. הייתי בן שמונה ובאתי הנה בגלל סיבה פשוטה מאוד: חיבה יתירה היתה לי לילדה בת גילי והיא נהגה לבקר ולשחק עם חברתה, אשר גרה בחצר הס-מוכה למועדון-התנועה. בגדר שבין החצרות היו פרצות. כדי שאוכל לראות את חמדת-לבי בעד הפרצות אלה שבגדר, הצטרפתי ל„שומר הצעיר“!... יתר-על-כן, כדי לעשות עליה רושם אף נרשמתי בספריה העירונית, אצל הגברת פיסטרוב, והתחלתי לקרוא ספרים בעברית!

עד-מהרה נשתכחה מלבי הסיבה המקורית והייתי לחבר הנלהב של התנועה. כבש את לבי ההווי של הקן: ההשתייכות לקבוצה וה„פעולות“ במסגרתה; השירה והשיחה המשותפת; מחנאות; הטילים בחיק-הטבע והמשחקים המרתקים ביער — כל אלה הפעילו את לבי הילדותי. החיים בצוואת, החינוך להתחשבות בזולת, עזרה הדדית בין חברים וסעד לחלש — אלה טיפחו בקרבנו ערכים חברתיים. אין בכח מלים לספר ולתאר כמה אהבנו את מדריכינו ניוניה בנדרסקי ודוד סטוליאיר!

התנועה עוררה בלבנו זיקה ללימוד עצמי ועודדה

אותי; מה יהיה עתידי? מה אעשה בחיים כשאהיה מבוגר?

2. נעורים ללא תכלית

א. החמרת המצב הכללי

שנות-נעורי המעטות בבנדרי היו ביטוי להחמרת המצב הכללי לגבי היהודים, ובמיוחד לנוער היהודי: מצוקה כלכלית גוברת והולכת והחמרת רדיפות השלטון נגד התנועה הקומוניסטית. אשר רבים מהנוער היהודי נסחפו אליה בהתלהבות.

מדי פעם חצה מישור את הדניסטר, אל ברית המועצות. אני זוכר את משה קאושנסקי ויוסקה ליבר-בסקי ואחרים ששמו נשמט מזכרוני. כל חצייה של הנהר גררה אחריה הגברת אמצעי-הבטחון, רדיפות ונגישות. ברדת החשכה הוצבו שוטרים בכל קרן רחוב. עלול היית להאסר בגלל דבר מה בכך, בשל קפריזה של שוטר. מסוכן היה להחזיק ספר בעל משמעות סוציאלית. פעם, באחד במאי, הלכתי לספרייה עם הספר "הרעב" של פינק, כל הדרך קינן בי הפחד כי הנה יעצרו אותי ויאסרוני. על מידת האינטליגנציה של השוטרים אפשר לעמוד מהמקרה הבא שקרה לי:

היה זמן והיתה בי נטייה לאסטרונומיה. מאד הש-תוקקתי לראות את הירח בטלסקופ. טלסקופ לא יכולתי להשיג. אבל החלטתי להשתמש ב"פרינציפ" של המכ-שיר. בליל ירח בהיר עמדתי עם חבר ברחוב עם שתי מראות קטנות וזכוכית מגדלת. קיוונו לראות לבנה מוגדלת בעזרת אביזרים אלה. מיד הופיע לצדנו שוטר והחל חוקר אותנו על מעשינו שנראה לו חשוד. האם אין זה מין איתות קומוניסטי? שאל אותנו. ההסבר "האסטרונומי" שלנו לא נתקבל על דעתו, והוא לקח אותנו למשטרה, שם שיחרר אותנו הקצין התורן, בחיוך. בין כה וכה עזבתי את הגימנסיה לפני סיום לימודי בה.

ב. עזיבת הגימנסיה וההעברה ל"אורט"

בראשית שנת-הלימודים תרפ"ט, עזבתי את הגימ-נסיה ועברתי לביה"ס המקצועי "אורט". מדוע לא סיימתי את הגימנסיה אחרי שנים רבות כל כך של לי-מודים בה? היו כמה סיבות לכך. אחת מהן וודאית מקורה בדאגה לעתידי. מה יהיה אחרי הסיום? עם תעודת-גמר של גימנסיה שזורצמן אפשר היה להמשיך בלי-מודים אוניברסיטאיים רק בחוץ-לארץ. האוכל אף לח-לום על אפשרות כזאת? — לעומת זאת בביה"ס "אור-רט" ניתן ללמוד מקצוע. אולי זוהי דרכי להסתדר בחיים?

להשתלמות עצמית. שקעתי רובי ככולי בקריאת ספ-רים. למדתי בעצמי אידיש והתחלתי לקרוא בעזרתה ספרות רצינית בגיל צעיר מאוד.

התנועה ערכה פגישות אזוריות של הקנים, בסבי-בות כפריות וביערות. בדרך זו נקשרו יחסי חברות בין קנים מרוחקים. טופחו קשרי-ידידות, התכתבות בין חברים בודדים ואף ביקורים הדדיים כשאנו מתארחים זה אצל זה.

הייתי שקוע בהווי היום-יומי ולא תפסתי כלל את הצד האידיאולוגי של "השומר-הצעיר", שמעט-מזער ממנו בא לביטוי בשיר הערש האידי:

"שלף מיין קינד, מיין טייערער!

די גרויסע הייזער, די שיינע פאלאטן

זיי זיינען געבויט פארן רייכן מאן.

ווען דו מיין קינד וועסט אַמאַל עלטער ווערן

וועסטו וויסן דעם אונטערשיד צווישן אַרעם און רייך? *

עם זה שרנו בדבקות:

"אבינו מלכנו, חננו ועננו, כי אין בנו מעשים

עשה עמנו צדקה וחסד והושיענו!"

אבל היה מי שעינו היתה פקוחה ואזוני קשובות לצלילי "הטריפה הסוציאליסטית" של "השומר הצעיר". כעבור שנתיים או שלוש, נסגר הקן ע"י הבולשת הר-מנית ופעילותנו ירדה למחתרת. לא עוד המועדון ה-יפה עם החצר הגדולה, אלא התכנסות בקבוצות קטנות, בדירות החברים. לבסוף עבר הקן כולו לבנין התנועה הספורטיבית "מכבי". בזמן ההיא השתכנה באותו בנין גם תנועת-הנוער החדשה "בית-ר" הרוויזיוניסטית. הסתופפנו יחד, תחת קורת גג אחד — בית-ר, "השומר הצעיר" ו"מכבי".

הפעילות בתנועה נחלשה מאוד וזיקתי ל"שומר הצעיר" התרופפה. בהדרגה עברתי ל"מכבי", שם מצאתי יותר עניין במשחק השחמט, שהחל תופס אצלי מקום חשוב מאשר בפעילות הספורטיבית. שזו היתה בעצם עיקר תוכנה של "מכבי".

על כל הפעילות הענפה בגימנסיה, בחדר ובתנו-עת הנוער, פרוש היה הצל הקודר של המצוקה בבית. היא אשר מנעה את השמחה הטבועה בשנות ילדותו של האדם. היא אשר הפכה את ילדותי לילדות-של-עצבות.

ובינתיים גזו, חלפו ימי-הילדות. אני כבר בן שלוש-עשרה, על סף הנעורים. הדאגה החלה להטריד

* "שכב וישן, ילדי היקר!

הבתים הגבוהים, הארמונות היפים,

אלה ניבנו בשביל בעל-הנכסים

ועת תגדל פעם, ילדי,

תבין ההבדל בין עני לעשיר."

באידיש, ברוסית, ברומנית. לסירוגין גם ביקרתי ב"מכבי", במיוחד כשהצלחנו להקים בה סקציה פעילה של שחמט. בינתיים סיימתי את ביה"ס המקצועי "אורט". ומה הלאה?

ד. עם סיום "אורט" — מלמד-דרדקי...

ובאמת, מה אפשר היה לעשות בבנדרי עם מקצוע — כאשר לא היה כל ביקוש לו? ב-1932 סיימתי את חוק לימודי ב"אורט". אבל בעל מקצוע לא הייתי וגם לא היתה כל אפשרות להסתדר בעיירה במה שלמדו ב"אורט". מה אעשה עתה, ואנוכי כבר בן שבע-עשרה? והנה "שיחק לי מזלי" ונזדמנה לי עבודה של "מורה" בכפר קיצקאני אצל

ב"אורט" למדתי שלוש וחצי שנים; מסגרות, חרטות וגלווניזציה. המנהל תמיד היה מהנדס יהודי. שלושה היו בזמני: פינקלשטיין, פלכסר ווסילייב ולאחרונה שוב פינקלשטיין הנמרץ. אבל ה"מייסטר", המדריך המקצועי, היה תמיד גוי, רוסי בעל-מלאכה מעולה. ויהיה אשר יהיה, שפתו היתה תמיד מתובלת בקללות רוסיות עסיסיות וארוכות כגלות ישראל. היה פותח באחת, בבית-המלאכה ומסיים אותה בנפחיה, שנמצאה במרחק של כ-50 מטר, בחצר.

ידי לא היו אמונות למלאכה. במקצועות העיוניים הייתי תלמיד מצטיין. בעבודת-כפיים — למטה מבינוני. לא הייתי מוכשר לעבודה. טעיתי. לא היתה זו הדרך הנכונה שבחרתי. שלוש, ארבע שנות נעורים אלה, (מבן שלוש-עשרה עד שבע-עשרה) שהן בדרך כלל היפות בחיי אדם, היו לגבי שנים אפורות של הכשרה לא

בית-הספר המקצועי "אורט"
(מורים ותלמידים)

ארבע המשפחות היהודיות שהיו כאן, בעלי-חננויות. נשכרתי ל"עונה", חורף או קיץ, ללמד את ילדיהם הקטנים כבני-עשר — עברית, תפילה, תורה, חשבון וכו'. כל שבוע שבועיים החלפתי אכסניה. לפי התור התאכסנתי מדי פעם אצל משפחה אחרת. חמישה, שישה ילדים באו אלי ללמוד כמה שעות ביום וכל שאר הזמן הארוך, הייתי בטל.

האמנם אלה יהיו חיי, מלמד-דרדקי? שמא כדאי בכל זאת, לסיים את הגימנסיה? פניתי בעניין זה אל גריגורי יעקובלביץ שוורצמן, והוא הסכים לאפשר לי לגשת בסוף כל שנה לבחינות הגמר של שנת-הלימודים. בתנאי, שאבקר בגימנסיה כמה ימים בראשית שנת-הלימודים. עשיתי כן. בזמן הפנוי הרב שעמד לרשותי בקיצקאני למדתי את החומר של המחלקה השישית, שעזבתי והתכוננתי לבחינות של סוף השנה.

מתאימה לחיים והחרפת המחסור בבית עם גידול משפחתנו. כבר היינו שש נפשות, ארבעה ילדים: אנוכי ושלוש אחיותי: מאניה, ביילה ואטלה התינוקות.

ג. החרפת המצוקה בבית

כצל קודר מלווה אותי כל הזמן המחסור והעוני ההולכים ומחמירים. אף-על-פי-כן לא פסקו אצלנו חיי-הרוח: אמא חסכה מן הפת, שלא היתה מצויה, למען צרכי הלימוד: ספרים, מחברות, ואח"כ — גם מכשירי שרטוט בעת השתלמותי ב"אורט"

בשני דברים שיקעתי את עצמי בשנים הללו: במשחק השחמט ובקריאת ספרים. לא אחת הלכתי לשחק בתחרות או דו-קרב, על קיבה ריקה ולאורה של עששית נפט קטנה. עתים אף ללא זכוכית, אלא לאורו הדל של הפתיל בלבד, ישבתי וקראתי ספרים לרוב,

אולם העניינים התגלגלו אחרת: נסחבתי בסערה לרעיון העלייה לארץ-ישראל. הכיצד?

3. המוצא: עלייה לארץ-ישראל

א. כוננות לעזיבת המקום

את הגימנסיה לא סיימתי. המקצועות שלמדתי ב"אורט" היו ללא-תועלת. בבית — מציאות נכאה של דלות. ואנוכי מלמד-דרדקי בכפר, מתגולל ממשפחה למשפחה. היו אלה ימים שאין בהם חפץ, חיים ללא טעם מה יהיה מחר? בעוד שנה, שנתיים?! לבטים אלה הולידו בקרבי את המחשבה לעזוב את בנדרי — לנטוש את רומניה.

עוד בילדותי נוכחתי ושמעתי על עקירת קרובים ומכרים מבנדרי. בהיותי בן חמש היגרו דודתי חנה ובעלה, מיד לאחר נשואיהם לארצות-הברית, והתיישבו בניו-יורק. באותו זמן עלו לא"י חברי הטוב מירון קליינמן עם אמו ואחותו. כעבור שנתיים עלה ארצה, כחלוץ. נחום פיקר והשאיר לי למזכרת ספר עברי עם תמונות צבעוניות. דוד אחר שלי, נחום, היגר מזמן לארגנטינה. היו שנסעו לקנדה או לברזיל. הנה כי כן תרמה בנדרי את חלקה בתהליך הכללי, באותה תקופה, של הגירת יהודי מזרח-אירופה, והנה הגיע תורי. החינוך העברי של גיל-ילדותי נתן את אותותיו בבוא עת-ההכרעה. משהועמדתי בפני הדילמה: "לאן?" היה זה, מובן מאליו, שהתשובה היא: "לארץ-ישראל!" אך כיצד אפשר להגשים את הרעיון? דרך אחת היתה לפני: ההכשרה החלוצית, באמצעות תנועת-נוער ציונית. כך הגעתי ל"גורדוניה". ומשהייתי לחבר התנועה, חדל הדבר עד מהרה, להיות בשבילי אמצעי, ונעשה מטרה בפני עצמה — מטרת-חיים.

אופקים נפתחו לפני, דרך-חיים חדשה נתגלתה לעיני בתנועת "גורדוניה". מעתה זרמו חיי בשני מסלולים עיקריים: ההווי החברתי והרעיוני ב"גורדוניה"; ההכשרה החלוצית.

ב. ההווי החברתי-רעיוני ב"גורדוניה"

מלבד ההווי החברתי, שדומה היה לזה של "השור-מר הצעיר" בילדותי (מהוץ לצופיות, שלא היתה נהוגה ב"גורדוניה") — המיוחד את חיי תנועת-הנוער באותה תקופה, בגולה, היה: הקנאות האידיאולוגית, להט הוויכוחים הרעיוניים, הדיונים הנרגשים בינינו לבין עצמנו והוויכוחים הסוערים עם יריבים מתנועות אחרות, שברחוב היהודי. קשת-היריבים היתה מגוונת. החל מקומוניסטים וצעירי אגודת-ישראל וכלה ב"השומר הצעיר" ובית"ר הרוויזיוניסטית. ועל מה לא התדיינו

והתווכחנו? על ברית-המועצות, כהתגשמות "חוץ אח-רית-הימים", ובירוביג'ן כפתרון הבעיה היהודית; על האינטרנאציונלים השני והשלישי; על חבר-הלאומים כמכשיר שלום בעולם. עניינים אשר הטרידו את תנועת הפועלים בארץ, אותנו הם הסעירו: ארגון משותף עם הפועל הערבי; ציונות וסוציאליזם; הון פרטי והון לאומי; התיישבות לאומית או פרטית? מהי צורת ההתיישבות האידיאלית; מושב עובדים, קבוצה או קיבוץ?

לכל בעיה או נושא, היתה לנו עמדה ברורה, חד-משמעית: אמונה בלתי מעורערת בצדקת השקפתנו, באידיאולוגיה של התנועה.

א. ד. גורדון המנוח, היה אבינו הרוחני, וכתביו — כאורים-ותומים, בהם ובפרסומי ההנהגה הראשית חיפשנו את התשובות לכל לבטינו, את "השטעלונג" — העמדה, לכל העניינים העומדים ברומו-של-עולם, ובפרט — בעולמנו היהודי.

האידיאולוגיה של התנועה לא היתה מעוגנת בחיי-הרוח בלבד, אלא היתה מעין ציון-דרך בחיים: חלום שניתן להפוך אותו למציאות חיה, שכן התנועה יש בכוחה להפוך רעיונות למציאות ממשית. קראנו לזה "הגשמה".

כל תנועה היתה לה "ענדע-ציעל" — "מטרה סופית", משלה. כמובן, שהאמנתי כי "המטרה הסופית" של "גורדוניה" היא-היא הנכונה, הצודקת, היפה מכולן, והיא: הגשמת חזון-העבודה של א. ד. גורדון, ע"י המיגה האידיאלית של האדם והטבע. ודרך ההגשמה היא כה פשוטה! צריך לעלות לארץ-ישראל, ולחיות בה חיי קבוצה מיסודה של דגניה, ולהשתייך לחבר הקבוצות (ולא לקיבוץ המאוחד, חלילה!). וכה דבקתי באמונת האידיאל של חיי-קבוצה בארץ, עד כי לא ראיתי עוד כל טעם לא רק במקצועות של "אורט", אלא אף בסיום הגימנסיה. לשם מה זה נחוץ לי בקבוצה, בארץ, שי-סוד-חיה הוא עבודת-אדמה בחיק-הטבע במולדת? לכן מוטב להקדים את היציאה להכשרה, כדי להגיע בהקדם אל "המטרה הסופית".

היה זה באביב 1933. לפני יציאתי להכשרה הלכתי לגריגורי יעקובלביץ שוורצמן, יהודות לו על האפשרות שנתן לי לסיים את הגימנסיה. מסרתי לו על תכנית-חיי. הוא לחץ את ידי ובירכני בברכת "עלה והצלח"!

יציאתי להכשרה חלוצית בתקווה, כי לא יעבור זמן רב, ואהיה בקבוצה, בארץ-ישראל.

ג. ההכשרה החלוצית

צעירים וצעירות רבים מבנדרי התפרצו להכשרה

מתאים לחיי-הקבוצה הוא אשר זכה לרשיון-עלייה, הפודה והמציל. אנוכי זכיתי להיות בין "הראויים" לעלייה שכן נמצאתי ראוי לחיי-הקבוצה. אבל ארבע שנים ומעלה עברו עד אשר זכיתי לקבל את ההודעה על עלייתי. זה היה בחודש אפריל 1937. בהיותי בהכ"ר בבבלצי, הגיעתני ההודעה הגואלת: "עליך לשוב הביתה ולחכות למועד-עלייתך הקרוב". חזרתי הביתה וחיכיתי בקוצר רוח ליום-העלייה הנכסף.

ד. העלייה — 48 שעות של חרדה

יום עזיבתי הסופית את בנדרי היה בו משום סמל לשנות חיי העגומים בתוכה. ראשית דעתי בבנדרי — באימת המלחמה ואחריתה — בשעות הארוכות של חרדה, ערב עלייתי לארץ-ישראל.

סוף-סוף קיבלתי מברק ממרכז "החלוץ", שעלי לנסוע לבוקרשט שם אקבל את ניירות-העלייה ומשם לקונסטנצה, נמל-ההפלגה לארץ-ישראל.

היה זה יום שבת. הלכתי אל תחנת-הרכבת עם אבי ואמי. קנינו כרטיס לבוקרשט, ועלינו לרציף, ולפתע ניגש אלי מאן-דהו ושאל אותי: "לאן אתה נוסע?" כשעניתי לו לתומי "לבוקרשט", הצטרפו אליו מיד שני שוטרי-חרש אחרים עצרו אותי והובילוני לחדר צדדי, שבבניין התחנה. רק אח"כ התברר לי, כי למחרת עמדו לבקר בבוקרשט, ראש ממשלת פולין ושר-החוץ שלה, הקולונל בק. והנה, אחד מאמצעי-הבטחון שנקטו שלטונות רומניה היה מניעת נסיעה לבוקרשט של טי-פוסים "חשודים" "חורשי-מזימות", כמוני.

כל זה נודע לי אחר כך. אך בינתיים הוחזקתי במעצר יחידי, בודד, כשהנני כולי טרף למחשבות גוראות. למה עצרו אותי? התחלתי לחטט ב"קופת-השר-צים" של עברי כלפי השלטון. מה פשעי ומה חטאתי? ועל-סף עלייתי דווקא? ואולי קשור מעצרי עם העלייה לאי? הלא דחו את שירותי הצבאי למשך שנה! עתה יולי; בינואר עלי להתייצב שוב בפני ועדת-הגיוס... שמא עצרו אותי כדי למנוע את יציאתי מהארץ, לבל אשתמש מן הצבא? אלי, אלי, מה יהיה עתה? מה צפוי לי? האמנם אאלץ להשאר בעמק-הבכא הזה לשירות צבאי ממושך? חלחלה חלפה בלבי. אימה נוראה תקפה אותי. הדמות האפלה, שעמדה למרגלות מיטתי בהיותי ילד קטן, שוב צפה ועלתה לנגדי. התרוצצתי אנה ואנה טרוף-חרדה.

עברה כחצי שעה, שנראתה בעיני כנצח. מבחוץ נשמעה צפירה ממושכת של הקטר. שקשוק גלגלים כבדים. הרכבת לבוקרשט עזבה את התחנה. נסעה לה, ואנוכי נשארתי. אל-אלוהים, מה גדול אסוני!

של "החלוץ" כדרך היחידה להשיג רשיון-עלייה לארץ-ישראל. מעטים נתקבלו להכשרה. בודדים מהם זכו לעלות. הצרכים היו גדולים ורבים, ואפשרויות-העלייה מצומצמות להחריד. לכן התגוללנו במשך שנים בהכ"רות. אני הייתי ב"הכשרה" ארבע שנים, לסירוגין. במאי 1933 יצאתי לראשונה ועליתי לארץ רק ביולי 1937.

חושי, אורשטי, סופיפקה, ריפיצ'אני, בלצי, "מסדה" ושוב בלצי. אלו הן התחנות בדרכי הארוכה לקראת העלייה לא"י.

בחושי גרנו באורווה שניקו אותה מהזבל והעמידו בתוכה דרגשים צמודים זה לזה, במקום האבוסים לסוסים. באורשטי עבדנו בכרמים מבוקר עד ערב. בסופיפקה — בשדות-סלק, הצטופפנו בבקתה קטנה, שהיתה צרה מהכיל את כולנו. משהכינונו, בכוחות-עצמנו, איזה מבנה דמוי-אוהל העשוי מקני-סוף, הרי בערב הראשון ירד גשם שוטף, אשר פרץ פנימה, ובאיי-שון-לילה נמלטנו אל הביקתה. אך בשדות הסלק של סופיפקה היכרתי את סויבה ברקוביץ, מאקראמן, רעייתי היקרה כיום. בריפיצ'אני עבדנו בבית-חרושת לסוכר, משמרות-עבודה ביום ובלילה. בבלצי היינו חוטבי-עצים. הדוחק רב; שרר חוסר-עבודה. בודדים עבדו וקיימו את השאר. רעבנו. פעם, כשרצינו מאוד לבקר בתיאטרון היהודי של ברטוב, התחכמנו עם קיבתנו. קמנו בצוהריים ובדרך זו חסכנו ארוחת-בוקר. בערב הלכנו להצגה וכשחזרנו כבר היה קרוב לחצות, ומי זה אוכל ארוחת-ערב בשעה מאוחרת כזאת? שכבנו, איפוא, לישון ולמוחרת חזרנו על אותו "קונץ"-תעלול, וחסכנו את הסכום הדרוש לשתי הצגות תיאטרון רצופות.

בחוות-ההכשרה ב"מסדה" שליד בלצי, כבר היו סידורים נאותים לדיוור, וההכשרה החקלאית היתה ראויה לשמה. אבל "מסדה" היתה רק אחת ואפשרות הקליטה בתוכה מצומצמת לעשרות חברים בלבד.

קבוצת חברי "גורדוניה" מבנדרי עובדת בחריש ב"מסדה" בלצי (אוגוסט, 1937)

אין תימה, שבתנאים אלה והסיכוי הקלוש לעלייה, נשרו רבים בדרך הארוכה של ההכשרה. כן נפסלו רבים מטעם התנועה, כבלתי-מתאימים לעלייה. בשם "סל-קציה" כינו את הבחירה הקפדנית של הראויים להימנות על גרעין-הקבוצה, שיזכו לעלות לא"י. רק מי שנמצא

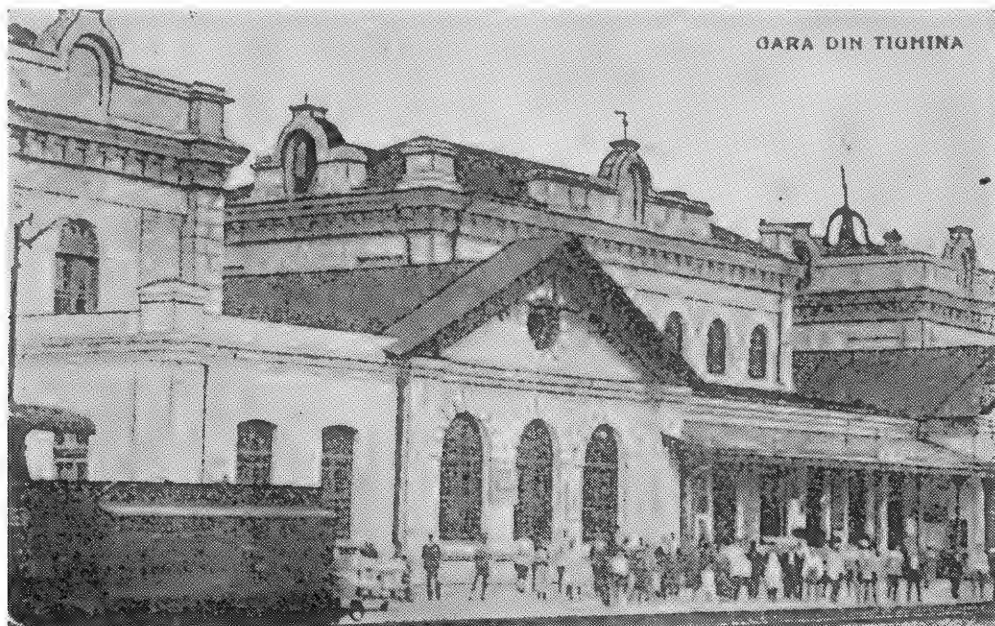
משקבל דמי "לא-יחרץ". עברתי את הרציף, עליתי לרכבת, ישבתי על הספסל לבדי בתא. לפתע הופיעה אמי, זכרונה לברכה, דמות רזה, חיוורת, מעונה מתל-אות-חייה האכזריות. שאלתי אותה בתמיהת-מה: "אמא, מה קרה?!" והיא ענתה לי רכות: "אני רוצה לראות אותך עוד פעם אחת, בני!" הסתכלה בי ארוכות, באהבת אין-קץ והלכה לה — לעולמים... לא זכתי לראותני עוד. הרחק-הרחק, בקאזאכסטן, בעצם מלחמת העולם השנייה, ב-1942, מתה ונקברה ע"י אחיותי ואבי, בחולות שלחוף הים הכספי, כשלבה נשרף בגעגועים אחרי — בנה יחידה בארץ-ישראל, כפי שכתבה לי אח"כ מאניה אחותי.

לילה, ועוד לילה נסעתי בדרכים עקלקלות, בהעברות מרכבת לרכבת עד אשר הגעתי ביום השני בבוקר לקונסטנצה. כל הדרך הארוכה הזאת רחש לבי חרדה וחששות כבדים: היעבירו מבוקרשט את ניירותי

בלש נכנס לחדר ואמר לי ללכת הביתה, אך הזהיר אותי שלא אעז לנסוע לבוקרשט. אבן כבדה נגולה מלבי. אכן, אין זה קשור בשירות הצבאי, אבל מה יהיה עכשיו על נסיעתי לארץ-ישראל? הניירות שלי בבוקרשט; האונייה מפליגה מקונסטנצה ביום השני הבא ובנסיבות אלו — אנה אני בא?!

הלכתי עם אבי לדואר ושלחנו מברק למרכז "החלוץ בבוקרשט. הודעתי, כי מחמת סיבה בלתי-תלויה בי אני נוסע ישר לקונסטנצה ומבקש להעביר לשם, למשרד הארצישראלי את ניירותי. ...בחצות יצאתי ברכבת לגלץ, במגמה להגיע לקונסטנצה...

היה ליל ירח בהיר, כשנפרדתי מבית-הורי. אחיותי הקטנות, ביילה'לה ואטה'לה ישנו. נשקתי להן חרש, התנשקתי עם אחותי האהובה מאניה, הצעירה ממני בשלוש שנים. נפרדנו כלאחר יד, בנשיקה חטופה ולחי-

תחנת-הרכבת בנדרי (טיגינה)

בעוד מועד? האם אצליח להגיע בזמן הנכון לאונייה? האם לא יעצרו אותי בתחנת-הרכבת בקונסטנצה? אולי מסרה הבולשת מבנדרי לבולשת בקונסטנצה למנוע את יציאתי מהארץ?

כאשר הגעתי סוף-סוף, אחרי טלטולי-דרך רבים לקונסטנצה, ראיתי חולית-ביקורת של בלשים, ביציאה מתחנת-הרכבת. מה לעשות? אין ברירה. שמתי נפשי בכפי. התקרבתי אליהם, חלפתי במהירות על פניהם ולא עצרו אותי! אני חופשי!

צתייד חברית; כי אני ואחותי האמנו לתומנו, שפריד-תנו תהיה קצרה מאוד: בעוד שנה-לכל היותר, נתראה ודאי בארץ. גם היא היתה חברה בתנועה "גורדוניה" וקיוותה לעלייה קרובה.

אמא, אבא ודודי ליוו אותי לתחנת-הרכבת. כל הדרך החזיק אבי ידו ואחת בכיס בו מוכן היה כסף למתן שוחד, בשעת הצורך.

התחנה היתה כמעט ריקה מאדם. בפתחים עמדו בלשים. אחד מהם ניגש לאבי והעיר לו בשקט, כי אין אני רשאי לנסוע מבנדרי. אולם התנגדותו חלפה מהר

אחרי הצהרים עליתי על סיפון האניה "רומניה".
אט־אט התרחק החוף, אשר מעבר לו — עמק־הבכא של
בנדרי...
מה גדול הכאב, שרק אנוכי, אחד במשפחתנו,

ניצלתי ממנו. הורי ואחיותי היקרים, לא זכו להיגאל.
אמי ואבי מתו ברעב בימי־המלחמה. אחיותי נשארו
בחיים. חזרו לבנדרי, הקימו משפחות ונמקות גם עתה
ב"עמק הבכא" הנורא ללא־תכלית...

חסידות בבנדרי

בנדרי בספרות החסידית

בהכנסת אורחים ואוכלי שולחנם, בהחזקת לומדי תורה, ישיבות, בתי תלמוד-תורה וכד'.

כשבאה הציונות לעולם היו הצדיקים על חסידיהם הבסרביים ממתנגדיה הקיצוניים, בחשאי ובגלוי וב- פעולות, בשנאה ובמשטמה. בבתים לא-מעטים הופרע שלום-הבית והמשפחה, קטטות ומריבות בין אבות וב- נים הגיעו לידי שערוריה. אחרי סיפוחה של בסרביה לרומניה (1918) עברו הרבה צדיקים מבניהם ובני-בני-הם של השושלת הטשרנובילית והסדיגורית לגור בבס-רביה... אולם מספר החסידים פחת והלך.

התנועה הציונית כבשה את לב העם, והציונים ירשו את ההתלהבות והדבקות החסידית. (מתוך מאמרו של נ. הוברמן בשם "החסידות בבסרביה" שנתפרסם בספר "על אדמת בסרביה". קובץ א', תשי"ט, בעריכת ק. א. ברתיני.)

חסידות בנדרי

בעשור השני של המאה ה-19 הוקמה לראשונה חצר צדיקים על אדמת בסרביה: ר' אריה-לייב ורט-היים, שיסד את השושלת הבסרבית של הצדיקים לבית ורטהיים, קבע את מכוני-שבתו בבנדרי.

ר' אריה-לייב היה בנו של ר' שמעון-שלמה מסוור-ראן ואחיו של ר' משה-דב מסאווראן. בקשרי-משפחתו הוא התייחס על החשובות שבין משפחות הצדיקים באוקראינה. היה נכדו של המגיד ר' נחום מטשרנוביל, אבי שושלת הצדיקים בטשרנוביל (הצדיקים לבית טברסקי) וגיסו של ר' שלום מפרוהוביץ, שהיה נכדו של המגיד ממזריץ ואביו של ר' ישראל מרוזין.

בשנת תקע"ד נתקבל למשרת רב בבנדרי ובתפקיד זה שימש במשך 41 שנה — עד פטירתו בשנת תרי"ד והוא בן 82 שנה. אך למעשה נהג כאדמו"ר וצדיק. חסידיו היו נוסעים אליו, מגישים לפניו פתקאות, והש-פעתו היתה פרושה לא רק על בסרביה — כפי הנראה, בעיקר על חלקה הדרומי. — אלא גם על יהודי אודיסה. בפנקס של חברת "אומרי-ההילים", החתימה הרא-שונה היא זו של הצדיק ר' אריה-לייב ורטהיים; ההר-שמה האחרונה בפנקס זה היא משנת תרמ"א.

בספרות החסידית נזכר שמה של העיר קישינב כבר בתקופת ר' לייב שרה"ס (ת"צ-תקנ"א). באגדה אחת על הקיסר פראנץ-יוסף וכן הוזכרה העיר בנדרי ע"י ר' יעקב מפולנאה: מעשה-מאורע משנת תקכ"ט (1769) שסיפר לי אחד מעיר בנדרי, שהנוהג מקדמת דגן שאין רשות למלך קידר להיכנס להמבצר השייך למלך ישמעאל ובשנה זו נכנס מלך קידר ולקח קנס משר העיר על שהניחו להכנס.

אגב, בבנדרי ישב על כסא הרבנות הצדיק ר' ליב ורטהיים, נכדו של ר' שמשון ורטהיים מוינה, הידוע באגדות החסידות בשם ר' שמשון וינר. אין מהותו של הצדיק ר' לייב ידועה לפרטיה, כשם שאין תורתו ושי-טתו ידועות, ברשימת הצדיקים המפורטים, שנפטרו אחרי הבעש"ט, נקבעה גם שנת מותו בשנת 1782 בערך. יהודי בנדרי באו להשתטח על קברו ולהדליק נרות ולהשאיר פתקאות ובקשות לפי הנוהג אצל חסידי פודוליה מימות הבעש"ט...

בבסרביה החסידית תפסו מקום ניכר השושלת הסאדיגורית והטשרנובילית. וסימני הגבולות ביתדות שנתקעו ע"י בתי-הכנסת על-שמות הצדיקים... והפיצול הביא, כידוע, לידי מחלוקות. בתי-כנסיות וקלויזים שימשו לפרקים מקום מועד לפורענות. אולם החסידות הבסרבית לא היתה לוחמת ועל-אחת-כמה-וכמה לא תוקפנית, לפיכך בוטלו מהר כל הטכסים האיסטרי-טגיים ושככו הרוחות. עובדה היא, למשל, כי עד שנת 1847 היו קיימים בבנדרי בתי-כנסת על-שם צדיקי טאלנה וסדיגורה כאחד, וכן היה המצב ביתר ערי בס-רביה. מעטים היה מספר בתי-הכנסת של חסידי חב"ד בבסרביה. צאצאיו של משפחת שניאורסון יוצאי חלציו של "הרב" מייסד חסידות חב"ד, התיישבו בכמה ערים בבסרביה. ושם יסדו גם בתי-כנסת ע"ש רבם. חסידי בסרביה הצטיינו במידות נאות: בין העשירים היתה קיימת כעין התחרות בחלוקת צדקה לעניים לפני החגים.

(1) ווסרמן, השלוח, כרך י"ד, אגדה זו מובאה אצל א. כהנא, ספר החסידות.

(2) בן פורת יוסף, קורין תקמ"א, דף פ"ו.

(3) הלולא דצדיקיא, ווארשה.

הנה מאוסכם ארצות אלפים ואלפים בלתי חסרי סמך ולפיכך רבבותם כוללת באחת
והוא המאמר הזה הפשוט והנכון והחשוב שיהיה נראה לכל העינים אשר יקראו בו
בלי דבר אחר או תוספת אלה כל מה שהיה צריך להודיע לנו עליו וזהו הכל הנמצא
בן קום ואלה בדעותי אשר הוריתי לבנות בספר זה למען ידעו ויבינו ויפיקו
מהכלל ללב אחד ואשר יזכרו וישתמשו בהם ויאמינו בהם ויאמרו להם
ואולי יגידו הרבה דברים אשר לא ידעו ולא ישימו לב אליהם ויאמרו
שהם בעצמם ידעו הכל

ה' תש"ח

[illegible]

(א) אברהם אבינו
אברהם אבינו
אברהם אבינו

ה' אסתר ודוד אורכאמור במס
א' ושה בין אחריו ב' ושה
ג' ושה ד' ושה ה' ושה ו' ושה
ז' ושה ח' ושה ט' ושה י' ושה יא' ושה יב' ושה יג' ושה יד' ושה יה' ושה יז' ושה יח' ושה יט' ושה כ' ושה כא' ושה כב' ושה כג' ושה כד' ושה כה' ושה כו' ושה כז' ושה כח' ושה כט' ושה ל' ושה לא' ושה לב' ושה לג' ושה לד' ושה לה' ושה לו' ושה לז' ושה לח' ושה לט' ושה לך' ושה לם' ושה לנ' ושה לו' ושה לז' ושה לח' ושה לט' ושה לך' ושה לם' ושה לנ'

(1) יהודה בן חנניאל
 (2) דוד בן חנניאל
 (3) יצחק בן חנניאל
 (4) אברהם בן חנניאל

(אין תפילתו בחרו מאורס)
אם נוצר יצא מחר אחרת
והוא יצא עם יצא בחר
אחר אחרת

(1) משה בן נחמן בע"ה
 (2) משה בן נחמן בע"ה
 (3) משה בן נחמן בע"ה
 (4) משה בן נחמן בע"ה

(1) וידבר אליו
 (2) ויאמר לו
 (3) ויאמר לו
 (4) ויאמר לו
 (5) ויאמר לו
 (6) ויאמר לו
 (7) ויאמר לו
 (8) ויאמר לו
 (9) ויאמר לו
 (10) ויאמר לו
 (11) ויאמר לו
 (12) ויאמר לו
 (13) ויאמר לו
 (14) ויאמר לו
 (15) ויאמר לו
 (16) ויאמר לו
 (17) ויאמר לו
 (18) ויאמר לו
 (19) ויאמר לו
 (20) ויאמר לו
 (21) ויאמר לו
 (22) ויאמר לו
 (23) ויאמר לו
 (24) ויאמר לו
 (25) ויאמר לו
 (26) ויאמר לו
 (27) ויאמר לו
 (28) ויאמר לו
 (29) ויאמר לו
 (30) ויאמר לו
 (31) ויאמר לו
 (32) ויאמר לו
 (33) ויאמר לו
 (34) ויאמר לו
 (35) ויאמר לו
 (36) ויאמר לו
 (37) ויאמר לו
 (38) ויאמר לו
 (39) ויאמר לו
 (40) ויאמר לו
 (41) ויאמר לו
 (42) ויאמר לו
 (43) ויאמר לו
 (44) ויאמר לו
 (45) ויאמר לו
 (46) ויאמר לו
 (47) ויאמר לו
 (48) ויאמר לו
 (49) ויאמר לו
 (50) ויאמר לו
 (51) ויאמר לו
 (52) ויאמר לו
 (53) ויאמר לו
 (54) ויאמר לו
 (55) ויאמר לו
 (56) ויאמר לו
 (57) ויאמר לו
 (58) ויאמר לו
 (59) ויאמר לו
 (60) ויאמר לו
 (61) ויאמר לו
 (62) ויאמר לו
 (63) ויאמר לו
 (64) ויאמר לו
 (65) ויאמר לו
 (66) ויאמר לו
 (67) ויאמר לו
 (68) ויאמר לו
 (69) ויאמר לו
 (70) ויאמר לו
 (71) ויאמר לו
 (72) ויאמר לו
 (73) ויאמר לו
 (74) ויאמר לו
 (75) ויאמר לו
 (76) ויאמר לו
 (77) ויאמר לו
 (78) ויאמר לו
 (79) ויאמר לו
 (80) ויאמר לו
 (81) ויאמר לו
 (82) ויאמר לו
 (83) ויאמר לו
 (84) ויאמר לו
 (85) ויאמר לו
 (86) ויאמר לו
 (87) ויאמר לו
 (88) ויאמר לו
 (89) ויאמר לו
 (90) ויאמר לו
 (91) ויאמר לו
 (92) ויאמר לו
 (93) ויאמר לו
 (94) ויאמר לו
 (95) ויאמר לו
 (96) ויאמר לו
 (97) ויאמר לו
 (98) ויאמר לו
 (99) ויאמר לו
 (100) ויאמר לו

הרב ר' משה'לה וחסידיו

העיר התנהלו קרבות בין "האדומים" לבין ה"לבנים", ככיבושים ונסיגות לסירוגין, כשדרכם זרועה הרג ואובדן דן חי'אדם.

אבי, החסיד המסור והנאמן, לא נרתע מפני המכשולים המרובים והסכנות, התגבר על כל חרדה והיה נעלם בכל יום שני למשך כמה שעות. תחילה לא הבינו, אך יכול היה אבא לעזובנו לעת כזאת, וללכת מתוך סיכון עצמי רב ברחובות העיר השסועה, שפה ושם פורצות להבות מבתי הרוסים, כאשר חללים מתגוללים בחוצות. אולם אמי פייגה, — מנוחתה עדין — הרגיעה אותי, שאבא עושה מאמצים להגיע לבית הרבי לראות שלומו ושלום בני-ביתו ואולי יוכל גם לעזור במשהו...

אז הכול הובן לי; לא שאלתי יותר...

הגיעו גם ימים יותר טובים, ימים מלאי אור ושמחה. ריקודים וניגונים חסידיים — שבמרכזם הרבי הקדוש.

רבים מבני-עירנו בוודאי זוכרים עוד את שמחת תורה כפי שנחג בבית-הכנסת של הרבי משה'לה זצ"ל. יחד עם החסידים והמתפללים הקבועים, באו המוני יהודים להנות מהשמחה וההילולה החסידית. היו מאורשרים שנתכבדו בהקפות; אם נתמזל מזלם זכו גם ב"פרקה" — תבשיל מבשר טחון, מעורב באורז ועטוף בעלי כרוב — מעשה-ידיה של הרבנית. הכרוז היה מכריז ברוב חדווה ובקול בוטח: "לפלוגי הפרקה ולגויים המכה". הקהל עונה בצהלה ובמחיאות-כפיים. שוב היו יוצאים החסידים בריקוד סוער, כנפי הקפוטות מתעופפות, כשהזיעה ניגרת מעל כל פנים. ניגונים מושרים בקולות נחרים והכול מתמוגגים מרוב חדווה. מסירותו של אבי והערצתו את הרבי היו מהמפורסמות. כאשר הוציא מפתח-פיו את שמו של הרבי הוסיף תמיד: "לחיי..." ("דער רבי זאל לעבן"); אולם, נראה היה לעין-כול, שגם הרבי החזיר לו כגמולו: כל דבר שהיה לו קשר כלשהו עם פנחס בלבן, היה בעיניו

אינן בדעתי לכתוב בנושא זה בכל היקפו, כפי שרצוי לדעתי לעשות, ובטוחני שכבר הקדימו אותי גדולים וטובים ממני.

ברצוני רק להאיר ולתאר את החסידות בעירנו, כפי שהיא השתקפה בזכרוננו של ילד רך בשנים, אשר בזכות אביו — פנחס בלבן ז"ל — הסתופף במחיצתו של הרבי משה'לה לנדמן וניתן לו לספוג הרבה רגעי קדושה והתעלות-נפשית ולרוות מהאוירה והקדושה שהקיפה את דמותו הנעלה והנערצת של רבנו זצ"ל. הדבר הראשון שהטביע בי רושם בלימחיה היה המעשה ברכישת הבית ובית-הכנסת עבור הרבי ובני-ביתו.

החסידים — ואבי, מנוחתו עדין, בראשם — החליטו למכור כרטיסי-הרגלה בין יהודי העיר, במטרה לרכוש (בתמורה שתקבל ממכירת הכרטיסים) בית מרווח לרבי, בתנאי מיוחד ורב-עניין: הזוכה בהגרלה ימסור את הזכייה לרבי. העיתוי לא היה נוח ביותר: היו אלה ימי-מלחמה ומצוקה; אעפ"י-כן לא נרתעו והחליטו לקיים החלטתם זו. עקבתי אחרי מעשה זה של אבי וחבריו החסידים בהתפעמות-לב: באיזה להט וחרת-דת-קודש עשו כל אשר לאליהם להצלחת ההגרלה. ואכן, היא התקיימה במועדה — ועלתה יפה. וכאשר אמנם נרכש הבית לא היה קץ לאושרם ולשמחתם.

כך הוגשו מתת לרבי: בית ובית-כנסת משלו. אבי ז"ל לא אמר די במעשה זה, ויהא חשוב ככל שיהיה, אלא היה חרד וטורח לבל יחסר, חס-ושלום, דבר בביתו של הרבי. כיוון שעסק במכירת דגים, נטל על עצמו לדאוג, שיהיו בכל שבת וחג דגים טריים בשפע על שולחנו של הרבי, לו ולחבר-חסידיו. וכך הוגשו לקהל החסידים גם כ"שלוש הסעודות" דגים ממולאים וטעיימים, מעשה ידיה להתפאר של הרבנית, מנוחתה עדין.

במלחמת העולם הראשונה ובימי המהפכה הבול-שביתית, שבאו לאחריה, נאלצה האוכלוסיה לא-אחת להסתתר במרתפים מפני ההתקפות על העיר; היו ימים שלא היתה כל אפשרות לצאת מהם החוצה. ברחובות

חשוב ומהימן. דרך משל: מים לאפיית מצה שמורה (שחס־ושלום להטיל ספק־ספקא בכשרותם) מנין יוקחו אם לא מהברז שבחצר שלנו?! — וזאת על־אף שה־ מרחק מבית הרבי עד ביתנו היה רב למדי. שבועות אחדים לפני פסח היתה מגיעה „שיירה“: שמשו של הרבי בראש ובעקבותיו חבר חסידים כשבידיהם דליים ליטול מים כשרים מהברז שלנו, לאפות מצה שמורה. הייתי ילד בימים ההם — ומראה זה היה מקור לא־ אכזב לסיפוק ושמחה: ראוי־נא איזה כבוד נפל בחלקנו, שמכל הברזים, בכל העיר, זכה דווקא הברז שלנו! ...

המנהג הזה נמשך עוד שנים רבות גם אחרי שאבי הלך לעולמו.

כאשר אבי הנאמן המסור נפטר גמל לו הרבי כבוד אחרון וליווה את ארונו ברגל עד לבית־הקברות הישן, שהיה רחוק כחמישה קילומטרים מהעיר. הדבר היה לשיחה בפי הבריות, שכן זה היה מקרה יחיד במינו, שהרבי יעשה חסד כזה עם נפטר. כזה היה הרבי בעירנו, נערץ על סביבותיו, מוקף חסידים שלומי־אמונה ישרי־לב וברוכי־מעש. יעמוד זכרם לעד.

בעליה השניה

רבקה מחניימי (חולודנקה), ז"ל (עין-חרוד)

בימי העלייה השנייה

1911

זמני עולה הגלילה

ומעיפת מאוד, אך הנוף היפה כל כך משך את לבנו
שלא הרגשנו כלל בטלטולים.

ביום החמישי ליציאתנו לדרך הגענו לחצר כנרת,
שם פגשנו חברי הקבוצה. אין מלים בפי לתאר את
ימי-הכנרת בהתגלותו לעיני בפעם הראשונה — והוא
שקט, רחב ועמוק. עם כל ההרגשות שתקפוני לא ש-
כחתי את מטרתי העיקרית שהיא: עבודה. מיד ניגשתי
אל אחד מחברי הקבוצה ושאלתי על מקום-עבודה
למעני, בו ברגע ניגש חבר לא-מקומי ושאלני: אם יש
לי כבר מקום עבודה, ולא — יש לו עבודה בשבילי
בהווה חדשה על ההר "פוריה" בה חמישה חברים,
הזקוקה לחברה לבישול ולשאר עבודות הבית. שמחתי
מאוד להצעתו ומיד הסכמתי לנסוע אתו.

הגענו לחווה בהר כנרת. לעת-ערב בחצר המגודרת
מצאתי "מהפכת-סדום ועמורה": כולה מלאה אבנים
וקרשים, הומרי-בנין פזורים ללא כל סדר. בליל שפות
נשמע מכל עבר, ובולטת ביניהן בעיקר השפה הערבית
— מכאן הבינותי, שאלה הם הפועלים הערביים, שבאו
לבנות את בתי-החווה. אחר-כך נתברר לי שגם היהו-
דים הספרדים דיברו ערבית. בעודי עומדת על מקומי,
הגיעה לאזני שירה אדירה מחדר-האוכל הרעוע, אשר
דמה יותר למחסן-עצים מאשר לחדר-אוכל. בחדר
האפל אי-אפשר היה להבחין בדמויות האנשים, רק
נשמעו קולות שירה ודפיקות רגלים קצובות של ריקוד
פראי. באור הקלוש של עששית קטנה נראו האנשים
כצללים. פתאום נשמעו נקישות עמומות וצורמות ב-
ברזל שהבהילוני במקצת: זה היה פעמון הקורא לאכול.
בתוך האפלולית, ליד ספסלים ושולחנות עשויים
מקרשים נשמע קשקוש כפות וצלחות מלווה בדיבורים,
ההמולה הלכה וגברה מרגע לרגע והפכה לרעש מחריש
אוזניים. שוב נשמעה אותה השירה "אל יבנה הגליל"
ושוב פרץ מחול פראי. ישבתי והסתכלתי נדהמת. רציתי
לקום ולהסתלק מהמהומה, אך לא ידעתי איך להתחמק
מהגיהנום הזה: החדר מלא עד אפס מקום ללא אפשרות
להזיז יד או רגל. לבסוף יצאתי החוצה המומה מהרעש
והשאון. לבי התכווץ בקרבי, געגועים תקפוני; הרגשתי,
כי עוד מעט אפרוץ בבכי. לבי נתמלא ספקות רבים וקול

באתי לארץ ביום ז' בתשרי תרע"ב, בחודש ספ-
טמבר 1911, שלושה ימים ערב יום-הכיפורים. הובאתי
עם שאר העולים למלון הידוע של חיים-ברוך ביפו,
שהצטיין בכלוך ובאי-סדר. לפנות-ערב ניגשתי לקלוב
הפועלים להיפגש עם הזנשים ולהודיע על מקום-עבו-
דה. בלבי החלטתי לנסוע לגליל. כששאלתי איזה ע-
בודה אמצא בגליל ענני אחד החברים: "אם את רוצה
לבשל או לכבס, אזי תמצאי שם עבודה!" לא הסכנתי
לדבריו; תיארתי לעצמי שבארץ-ישראל אעבוד בשדה.

רבקה מחניימי (חולודנקה)

ככי שעושות זאת האיכרות הפשוטות ברוסיה, לא
השבתי שאבוא לארץ-ישראל להיות משרתת. כעבור
רגעים מספר עניתי לו: "גם בזה לא תפחידני!"
ובכן, אני נוסעת הגלילה! התחלתי להתעניין איך
מגיעים מיהודה לגליל ונודע לי כי בחול-המועד סוכות
נוסעים כמה חלוצים לשם. נפגשתי אתם.
יצאנו לדרך שלושה-עשר איש, רובם עולים חד-
שים ומיעוטם "ותיקים בארץ". הדרך היתה קשה

החברים שלנו קודחים בלי-סוף; יום יום נופלים הם למשכב, תשושים כזבובים.

איך יהודים בונים מולדת?

5 בדצמבר

היום קבלתי מכתב מהבית. כה שמחתי לקראתו! אבא שואל אותי, מה עשו כבר בארץ ומה עושים בה כיום? הוא רוצה לדעת, איך יהודים מעבדים אדמה ובונים ארץ-מולדת. אמנם כציוני ותיק הוא יודע על הארץ יותר ממני, אבל אני בין המאשרות שחיה ורואה במו-עיני את ארץ-ישראל יום-יום ושעה-שעה, והוא יודע על הארץ מקריאה בספרים ורק מתוך עבודה קשה בגלות. מה נורא הדבר! אבא טרם ראה בעיניו את ארץ-ישראל ומי יודע אם עוד יראה אותה... זה רק שלושה חודשים שאני רחוקה מהבית וכמה אני מתגעגעת לבני-משפחתי! מה מאושרת הייתי אילו יכולתי לראות את אבא בארץ-ישראל.² אבא מוסר כל כך הרבה מחייו למפעל הציוני עד היום הזה. והנה דווקא הוא, טרם ראה את צעדיהם הראשונים של ה-חלוצים שהקדימו אותי בארץ.

מפעם לפעם אני חוזרת וקוראת במכתב וגעגועי תוקפים עלי עד לבלתי-נשוא. פחד אופף אותי למחשבה המתגנבת ללבי: „התוכלי לעמוד במבחן זה“...

השעה מאוחרת. טוב שאף אחד לא בא לחדרי; יש לי רצון להיות עם עצמי בלבד.

המטבח בראשיתו

12 בדצמבר

היום כתבתי מכתב הביתה ושלחתי פרחי א"י מיובשים. סיפרתי בו על עבודתי במטבח בשביל חמישים-שישים איש. טוב, שאינם יודעים באיזה תנאים קשים אני עושה זאת.

סידרתי את ה„מטבח“ הראשון בחווה. תליתי שקים אחדים ונתקבל כעין חדר-בישול, חפרתי תעלה, הנחתי אבנים אחדות, שעליהם עומד הסיר. אני שרוייה בדאגה תמידית, פן יתהפך הסיר או הבישול לא יצלח. אספתי עצים בעת הגשם מהבניין שבחצר ומעט זרדים וקוצים מהסביבה. בשמלתי הצרה לפי אופנת חוץ-לארץ, שהפריעה לי לקפוץ מעל התעלה, נאלצתי לעשות שני חתכים בצדדים. נעלי-העקבים-הגבוהים שלי מקשים מאוד על העבודה.

שעות-העבודה הן: מארבע וחצי בבוקר עד תשע בערב. אחרי העבודה אני עושה עבודות שונות לחברים: לזה מתקנת מכנסיים, לשני — מכבסת חולצה, כי אני חברה יחידה בחווה והבחורים אינם רגילים לעשות עבודות כאלה.

פנימי שאלני בלעג: „האם תוכלי להישאר במקום הזה? האם אינך רוצה כבר לברוח מפה? לשוב הביתה?“ אותו רגע חשבתי: מה טוב היה, לו היה פה מישוהו שאוכל להתיעץ איתו כיצד להשיג עבודה במקום אחר.

בעוד אני מסתובבת יחידה, ניגשו אלי חברים אחדים והתחילו לחקור אותי: מאין באתי? מה בדעתי לעשות? האם אשאר פה? ואף הפצירו בי להשאר ב-חווה בתורת מבשלת. לאחר-מכן נודע לי מפיהם על המקום הזה, על עברם הם, על עבודתם, סבלם ובדידותם ועל תכניותיהם לעתיד. עזובה שלטה בכול. כאן גם נודע לי על החווה במגדל, שבה נמצא אחד מבני-עירי. החלטתי להגיע אליו ויהי-מה ולהתייעץ איתו מה עלי לעשות. בבוקר השכם פניתי למגדל מבלי להגיד מלה ל„אקונום“.¹ הנוף הבהיר והמפליא הקסים אותי והדרך עברה עלי ב„קפיצת-דרך“.

במגדל פגשתי את החבר שחיפשתי. דיברנו רבות על הבית, על החברים המשותפים ועל ארץ-ישראל. הוא הציע לי להשאר במגדל. סירבתי בזכרי את המצב בפוריה. לפתע הופיע במקום האקונום מפוריה, שבא לחפשני. סיפרתי לו את פקפוקי. לאחר שהסביר לי, כי זו חווה חדשה והחברה עדיין צעירה ובלתי-מנוסה, החלטתי לשוב לפוריה. וכך נהייתי ביום ההוא שותפה לבניין הארץ הנגאלת למען עם ישראל.

הקדחת עושה שמות

10 בנובמבר 1911

זה כמה שבועות שאני עובדת במטבח. אין זה כל כך נורא, כפי שחשבתי תחילה. פחדתי מאוד שההשכמה בבוקר תקשה עלי. עתה נוכחתי לדעת, כמה טוב לי הקדים קום כאשר עוד ישנים, גם העבודה מתקדמת אז יותר טוב, באין מפריע, וניתנת אפשרות לעבוד וגם לחשוב בראש צלול על העבודה. בימים האחרונים אני משתדלת להתעורר עם-שחר וכך להספיק לקרוא מעט בעודי שוכבת במיטה. הספרייה אינה מסודרת עדיין ואין להשיג ספרים. ספרי שהבאתי אתי מהבית מפורזים אצל ה„חברה“. כתבתי הביתה שישלחו לי כמה ספרים מאלה שהשארתי. חבל שלא לקחתי אתי יותר.

מחר תהיה אסיפה שידונו בה על העבודה. קשה לחברים לעבוד יחד עם הערבים. אני מסתכלת בחייהם: במשך כל היום הם אוכלים את הפיתה הדקה שלהם, לאחר חימום על האש; לפעמים הם מכינים איזה קפה שחור, שאי אפשר לשותותו. ובלילה ישנים על האדמה. אכן, חיים עגומים, ובכל זאת הם אינם קודחים, ואילו

¹ „אקונום“ — החבר הממונה על הכלכלה בקבוצה.

² אמי מתה עלי בעודני תינוקת.

אסיפת החברים הראשונה

5 בינואר 1912

זה כה נורא, אפשר לסבול... העיקר, שהחברים לא יקדחו כל כך הרבה. לפני שבוע הייתי בכנרת — שם קודחים בצורה עוד יותר קשה, למרות זה שהם מקב־לים באופן קבוע כינין — התרופה נגד קדחת. גם אצלנו דיברו כבר באסיפה שיש לחלק בכל יום כינין לחברים.

העבודה בשדה אינה קלה עכשיו — יישור אדמה לחרישה, לגידול שקדים וגם זיתים. הוי! כמה הייתי רוצה כבר לגמור את העבודה במטבח ולעבוד בשדה!... אך תחילה ברצוני לסדר את המטבח שלחברה החדשה יהיה יותר קל לעבוד בו. כתבתי ולא הרגשתי שהשעה מאוחרת ואני צריכה כבר עוד מעט לקום לעבודה.

חולי הקדחת מתרבים

22 בינואר

השבוע כמעט שלא קראתי כלום, מפני שטיפלתי בחבר החדש שכבר הספיק לקדחת. הוא חלה קשה, היה לו חום גבוה ולא יכולתי לעזבו. אם גם מחר ירגיש לא בטוב, אזי נביא אותו לרופא ליבנאל. כל היום שכב החולה לבדו. נכנסתי אליו כמה פעמים במשך היום, והבאתי לו לשתות, אבל בזמן העבודה גם זה קשה למלא. גם ד. חזר היום מהעבודה בחום גבוה; גם אצלו, כנראה, קדחת. חולים עכשיו הרבה חברים ואין להם מקום לשכב. זה מצער אותי מאוד. יחד עם המטבח ייגמרו גם כמה חדרים לחברים. הלכתי היום לאוהלים של הבידואים להשיג אצלם מעט חלב בשביל החולים. לא יכולתי להבין אף מלה מדבריהם. נתתי להם את הכלי והראיתי להם את הכסף. בקשתי גם כמה ביצים. שילמתי להם כמה שביקשו ובשמחה חזרתי הביתה. בפעם הראשונה הלכתי לשם עם מאירק'ה חזנוביץ,³ אבל עכשיו כבר ידעתי למצוא את הדרך בעצמי. מספר החולים הולך ורב ואי־השקט בלבי גובר והולך...

אבא מרצה בסניף „צעירי־ציון“

28 בינואר

היום קבלתי מהבית מכתב מכמה חברים בצירוף פרוטוקולים אחדים מאסיפות „צעירי־ציון“. הם כות־בים שבסניף העבודה מרובה וכי גם חברים חדשים נכנסו לפעולה. הם מספרים לי בהתלהבות גם על אבא⁴ ושלחו לי גם העתקה של הרצאתו שנתקיימה

היום התחלתי לסדר את המטבח החדש. הותקן תנור לבישול וכבר לא אירטב עוד בגשם. בימים אלה תבוא החברה החדשה — ולשמחתי אין גבול. מה קשה להיות בחורה יחידה במקום, מכל הבחינות. ועל כל אלה — אין מי שיחליף אותי בעבודה. מחמת הגשם הגדול, נשארו כל החברים בבית ולא יצאו היום לעבודה. זה, כמובן, הפריע לי בעבודתי. בגלל רטיבות העצים, האש כמעט שלא בערה, — מה שהכביד על הכנת הארוחה.

אחרי ארוחת־הערב באו כמה חברים למטבח ועזרו לי להדית את הכלים. הם ריחמו עלי ואמרו לי שבימי־גשם לא כדאי לבשל אלא להסתפק באוכל יבש. לא הסכמתי להצעה זו והמשכתי לבשל גם בימי־גשם. יום־טוב לי היום: שמעתי, שבעוד כמה ימים ת־בוא הנה משפחה אחת עם ילדים, אשר לה גם בנים מבוגרים בכנרת וביבנאל.

מחר תהיה אסיפת־חברים ורבים הדברים שצרי־כים לדון בהם. אני עדיין מעט מבינה עברית. רק עכ־שיו מרגישה אני בשגיאה שעשיתי בבית: מסרתי כל כך הרבה זמן ללימוד השפה הרוסית, במקום ללמוד עברית. החלטתי לדבר עברית ויהי־מה, אך זה ניתן לי בקושי. כמה חברים שידעו יפה את השפה, מ־ש־תדלים לתקן את שגיאותי. אין לי כל אפשרות ללמוד את השפה החדשה, כי אין מי שילמדני ואין לי אף רגע פנאי: הקדחת גוזלת ממני הרבה זמן, כי אחרי העבודה עלי לטפל בחברים חולים.

כינין לחברים — תריס בפני הקדחת

10 בינואר

הלוואי שבניין המטבח החדש ייגמר כבר! יהיה שם חדר בשבילי וגם בשביל החברה החדשה שצריכה להגיע. עוד מעט ואדע כבר לבשל ואז גם הבישול יהיה יותר טוב. אולי אבקר בשבת בכנרת אצל חנה מייזל ואקבל ממנה הוראות איך לבשל מהפרודוקטים של הארץ. למרות כל הקשיים בעבודתי אני חושבת שאין

³ נהרג בהתנפלות על שדות מרחביה ב"ז באייר תרע"ג.

⁴ רבקה היא בתו של ר' ברוך חלודינקא, מחנך נודע, ציר לקונגרס הציוני והכתב הכולט ב„המליץ“ (ר'), „בשלהי המאה הקודמת“ בספר זה).

בסניף. טוב, שאבא מתמסר לחברה הטובה הזו המת-
לבטת הרבה. הם מקנאים בי שאני זוכה כבר לחיות
בארץ. אילו עלה משהו מהם ארצה! ...

אני מוזמנת למרחביה

5 בפברואר

קיבלתי מכתב-הזמנה לבוא לעבוד למרחביה. קשה
לי להחליט, כי כבר התרגלתי למקום, רכשתי חברים
ויש לי עניין רב בכל המתהווה בפוריה. מלבד זאת אין
לי רצון לעבוד שוב במטבח, אם כי אין זה מפחיד אותי
כמקודם.

בליל שבת מסדרים מסיבה לכבוד גמר הנטיעה
החדשה והחברים אמרו שבלעדי לא יקבלו על עצמם
לסדרה. נטלתי על עצמי את קישוט חדר-האוכל והכנת
הארוחה. המנהל אמר לי שלא אצא לעבודה לשדה
ושאתחיל בסידורים, אבל חבל להפסיד יום-עבודה.
אנחנו עובדים בקבלנות וכל אדם יקר לנו בעבודה.

השבוע קיבלתי מכתבים מהבית. בקרוב יבוא אחד
החברים הטובים שלנו. היום ביקרו כאן כמה תיירים
מאמריקה, צילמו אותנו בעבודה. בוודאי יציגונו ב-
סינמה באמריקה. ואולי משהו מהקרובים שלי יכירני
בתמונה. ההד מהבית שהגיע אלי הוסיף לי מרץ ב-
עבודה.

שכרי — כשכר הפועלים

8 בפברואר

הג לי היום — חמש חברות באו לפוריה! הערב
כבר סידרנו את העבודה בינינו. חושבים להתחיל ב-
שתילת גן-ירקות לשימושנו העצמי. מאז באה החברה
החדשה, עבדתי זמן-מה בכביסה ואחר-כך — בשדה;
עתה אני עובדת בסיקול. ממחר אתחיל לעבוד במשתלת
הזיתים. בחווה התנהל חשבון פרטי לכל פועל. ביום
הראשון קבעו לי שכר-עבודה 9 גרוש (הבחורים קיבלו
2 פרנק, דהיינו — 11½ גרוש טורקים!) כעבור כמה
ימים השתכרתי לא פחות מיתר הפועלים. העבודה
בשדה קשה: מסקלים, עוקרים סידריות, * שותלים זי-
תים ושקדים. שני משגיחים ניצבים כל היום על ה-
עובדים. על אף כל אלה, שמחתי גדולה: עולם חדש
נגלה לפני: אני מרגישה מה רב ערכה של עבודת-
השדה בחיי-אדם!

קצת תעבודנה שתי חברות במטבח, אני בשדה.

* סידריה — מערבית שם עממי לשזיף — עץ-בר קוצני
הנפוץ כמעט בכל אזורי הארץ, מעמיק את שורשיו ונעקר
בעמל רב.

אחת בכביסה ואחת — בגן-ירקות. מעתה יתחילו ה-
חיים כאן לקבל צורה של יישוב: במקום כבר ישנן
שתי משפחות, היינו אנשים יותר מבוגרים; טוב, שיש
כבר ממי ללמוד לעבוד.

אני רוצה למצוא דרכי בחיים

11 בפברואר

היום עבדתי ליד חבר מומחה לנטיעות. הוא כבר
ותיק בארץ — קרוב לשנתיים. גם אני הייתי רוצה
כבר להיות ותיקה יותר בארץ. עוד לא הספקתי לראות
את הארץ, ואף את היישובים הקרובים לפוריה טרם
ראיתי. בשבת ביקרתי בכנרת. הכנרת כה יפה, שלא
היה לי רצון ללכת משם.

בבואי לראשונה לכנרת, הציעו לי להיכנס לחווה
שבראשה עמדה חנה מיזל, אך לא הסכמתי באומרי,
כי אני רוצה בעצמי למצוא את דרכי בחיים... שם,
בחברה, וודאי, היה לי יותר קל ללמוד לעבוד ולהשתלם
בעברית, אולם כאן יש לי יותר עניין, גם אם זה כרוך
אפילו בהרבה קשיים. יש רצון ליצור דבר חדש, בשעה
שבחוות כנרת היה עלי לבוא אל המוכן. רוצה הייתי
כבר לראות פרי בעבודתי. לראות בהתפתחות המקום,
בו התחלתי את יום-עבודתי הראשון בארץ.

במקום עבודתי מבקר אותנו לעתים קרובות מש-
גית. זה לא נעים. אמנם, הוא יודע היטב את עבודת
השדה, הוא כמעט יליד-הארץ. היחסים בינו לבין ה-
פועלים טובים, אבל תפקידו אינו יפה.

שאפנו לדבר-מה נעלה

12 בפברואר

היום היה לי יום-טוב בעבודה — זרענו שקדים
ועבדתי במשתלת הזיתים. מה יפה הוא השדה לאחר
החריש! העבודה בשדה מחייה את האדם בגופו וברוחו.
בשדה ישנה אפשרות לשקוע במחשבות, להקשיב לציוץ
ציפורים ולפעמים מתפרצת גם שירה מאליה. כל זה
מעודד להמשיך וליצור, למרות שבלב מפרפר דבר-
מה ומחפש מוצא להתפרץ... יש כמיהה למשהו יותר
משניתן לנו בחיים אלה.

הנני חשה מאוד מה חסרים לי כאן החברים מה-
בית, עמהם גדלנו יחד ושאפנו לדבר-מה נעלה יותר...
בבואי מהעבודה הרגשתי שיש לי קצת חום. אולי
זו כבר הקדחת? כי עוד טרם קדחת. לא סיפרתי ל-
איש על זאת. מתוך חשש שלא יתנו לי לצאת מחר
לעבודה. חבל להפסיד יום-עבודה, אקבל כינן ואולי
לא יעלה החום.

אני כבר עגלונית!

4 במארס

של החולה ואגב שואלני: מתי אלך לישון? איך אעבוד מחר אחרי שלא אישן כל הלילה? אני סונטת בו ושווה אלת: איך אוכל להשאיר את החולה בלי כל עזרה? אני בריאה ולא יזיק לי אם לא אישן הלילה...

מה יהיה עם החולה? מה יהיה אתנו, עם כולנו? „קאדאכעס!“ (קדחת!) אומרים כאן כולם.

בהקשיבי לנשימת-החולה הנני שומעת מרחוק את שירתו של מאירק'ה חזנוביץ, השומר. אחרי חצות. החולה מדבר מתוך חום ולפרקים תוקף אותי פחד. פתאום הוא פנה אלי: „רבקה, בריינג מיר א וואגן מיט גומענע רעדער און פיר מיך אפ אהיים!“ (הביאי לי עגלה על גלגלי-גומי והוביליני הביתה!). פרצתי בצחוק. השקטתי אותו. מדדתי לו את החום. החום נטה לרדת. שמחתי מאוד. התחיל להזיע, סגרתי את החלון לבל יתקרר ונתתי לו שני כדורי כינין...

השומר ניגש לחלוני והודיע לי שאני צריכה כבר לצאת לעבודה. בשקט, על בהונות-רגלי, יצאתי מהחדר. מה רב הצער לעזוב את החולה לבדו. במשך היום אשתדל לגשת אליו מפעם לפעם.

מובילים התבואה הגורנה

6 במאי

השבוע התחלנו בהובלת התבואה לגורן. אין לתאר מה רב הסיפוק: קמים בשתיים בלילה, דממה מסביב, הכול ישן עוד. יוצאים לשדה, מעמיסים עגלה אחרי עגלה, גבוה-גבוה, ומובילים אותן לגורן. הלבנה מאירה לנו את הדרך ואין אנחנו מרגישים כלל ששעות-לילה הן. לאט-לאט מאיר הבוקר. מופיעים חברים ההולכים לעבודה. בשעה אחת-עשרה עוזבים את העבודה ונחים עד שתיים בצהריים. בשתיים חוזרים ועובדים עד הערב. בסיכום — יום וחצי כל יום. זבובוני הברחש מציקים מאוד... לאחר הובלת התבואה אסע למרחביה — כך החלטתי. אעבוד זמן-מה לשם נסיון ואולי אשאר שם.

איני מתחרטת על צעדי

5 ביוני

אני זוכרת: כשאבא נוכח לדעת שלא יוכל להשפיע עלי, שלא אסע ארצה בגיל כה צעיר,⁵ שוחח אתי ור אמר: „איך תוכלי להשתכר, כאשר בחייך עוד לא נסית לעבוד אפילו יום אחד?“ עניתי: „בוודאי ישנם אנשים כמוני, וגם הם עובדים...“ אינני מתחרטת על החלטתי. כבר עשרה חדשים שאני בארץ ואם כי אינני יכולה להגיד בפה מלא שהכל מספק אותי, אבל העיקר ניתן לי. כמובן, השלמות עוד איננה באופק ואני אף רואה אי-אלה ליקויים בתוך חיינו, אך תקוותי שהם יתבטלו

היום המשכתי לעבוד עם החבר ר. הוא עגלון ואני העוזרת שלו. השדה היה זרוע אבנים גדולות וקטנות. לא הרחק ממנו ישנו ואדי ועלינו לסתום אותו באבנים. בקשתי את ר. שיתן לי את המושכות, אך הוא לא הסכים. הפצרתי בו ולא הרפיתי ממנו עד ש-הסכים, אבל בתנאי ש-אני אעמיס על העגלה את כל האבנים הגדולות, והוא — את הקטנות. אני, כמובן, שמחתי מאוד וקיבלתי את המושכות לידי. לא היו איכפת לי התנאים שהוא הציג לי מתוך לצון, גם לא הרגשתי בכך שום עלבון. כל היום הובלתי את העגלה ורוחי היתה טובה עלי. דבר אחד הצחיק אותי מאוד: כאשר היינו מתקרבים לוואדי היה יורד מהעגלה כי פחד פן אהפוך אותה... בערב, ליד השולחן, סיפר על עבודתנו המשותפת ו-„התנאי“ על העמסת האבנים... והוא היה „מבסוט“ וכל „החברה“ צחקו מאוד. לעומתו — מבטיח לי החבר ש. ללמדני לנהוג בעגלה בלי כל תנאים...

ערכי בקבוצה הקבלנית עולה

14 באפריל

היום עבדתי עם ש. הוא עובד יפה. בעוד כמה ימים מתחילים לקצור את התבואה, אני אעבוד אתו בהובלה. כמה טוב!... בחוץ-לארץ קנאתי באיכרות הרוסיות העובדות בשדה, ועל עבודה זו רק חלמתי — ועד היום טרם ראיתי קציר בארץ. עייפתי מאוד בעבודה. התקנו צינורות-השקאה לקו חדש. מחר אצא לעקור סידריות. את העבודה קיבלה קבוצת חברים בקבלנות, וכמובן שגם אותי לקחו בחשבון. שמחתי מאוד לכך.

ליל שימורים עלייד קודח

2 במאי

בזמן חלוקת ארוחת-הערב הרגשתי, שחסר בחדר-האוכל אחד החברים החדשים; אמרו לי שהוא חלה. גמרתי את העבודה במטבח, לקחתי מגורה והלכתי למתבן, שם שכב החולה קודח בחום. ביקשתי את החבר שהיה עליידו כי ישכיב אותו במיטתי. התחלתי לטפל בו: שמתי לו תחבושות קרות על הראש והכינותי כינין בשבילו.

שקט בחדר האוכל, כולם ישנים ואני יושבת ורו-שמת בפנקסי. לפעמים ניגש השומר ומתעניין בשלומי

⁵ בת 17 הייתי בעלותי לארץ.

עם התפתחותנו בארץ וגידול מחננו. הארץ תפרח ובה גם ישגשג עם ישראל וימצא בה את תקומתו.

פריחים ליום-ההולדת

11 ביוני

היום היה יום חם בשדה וקשה היה להמשיך לעבוד. חפרנו בורות לנטיעת זיתים. שבת מהעבודה עייפה מאוד וב"מצבר-רוח". זה שבועיים שלא קיבלתי מכתב מהבית. אחי מארגנטנה מזמין אותי, "בכל הרצינות", לבוא אליו; אם אסכים אזי יסדר לי את הנסיעה. הוא בטוח בוודאי, שמצבי רע מאוד. הודעתי בקבלי מכתב זה ולא אענה לו כלל.

החלטנו לסדר אסיפת חברים ולהתחיל בפעולה תרבותית. הן אי-אפשר לחיות הרבה זמן ללא פעולה תרבותית.

בשובי מהעבודה הופתעתי מאוד: מצאתי בחדרי זר פרחי-שדה בצנצנת על השולחן. בתוך הזר פתקה: "שלום, רבקה, היום יום-הולדתך. באתי לברכך אבל לא מצאתיך. חבל, אין לי אפשרות להישאר. זכרתי את יום-הולדתך מלפני שנתיים והחלטתי לברכך. בדרך אספתי פרחים בשבילך". ואני לגמרי שכחתי על יום הולדתי וד. (תלמידו של אבי) זכר אותו ולא התעצל לבוא ממגדל לברכני. מבינה אני, למה עשה זאת — הוא שמע שאני מתגעגעת הביתה וכמבוגר יותר, רצה לפזר את מחשבותי הנוגות...

חיי-חברה מתרקמים

22 באוגוסט

הערב התאספו בחדרי כמה חברים, וסיפרו על הנעשה בעבודה. קראנו מעט, גם בעתונות חוץ-לארץ. שרנו שירים ארץ-ישראליים. היה טוב. כאשר כולם התפזרו, החלה מועקה להציף את לבי. כבר שנה שלא ראיתי אף אחד מבני-הבית. מה הייתי רוצה לראות את אבא! לא תארתי לי שאהיה בארץ שנה תמימה ולא אראה את אבא. קיוויתי שהוא יבוא, כי היתה תוכנית שהוא ישותף במשלחת; אבל עד עתה, טרם התגשם הדבר.

במרחביה

זמן רב לא נטלתי את יומני ביד. זה כחודשיים אני במרחביה. יש לי הרגשה, שלא אמשך כאן הרבה.

⁶ חושה — בקתה כפרית ערבית, עשויה חומר וקש.

גם פה רכשתי לי חברים: כבר עבדתי בכמה עבודות שונות. עכשיו אני עובדת עם עוד חברה במטבח. ב"קואופרציה פה ישנם כיום 90 חבר וחברה. הכלכלה כאן כמעט דומה לזו שבפוריה. החברה פה יותר מבורגרת, האנשים עושים רושם, שידועי-דבר הם. בערבים יושבים ותיקי-מרחביה בחדר-האוכל ליד השולחן ו-שרים יפה בעברית, ברוסית ובאידיש. ואני אינני יודעת, מדוע קשה לי פה מאוד ונמשכת אני לשוב לפוריה.

טיול בסביבה

10 באוקטובר

זו הפעם הראשונה שיצאנו היום, חבורה שלמה, לטייל בסביבה. יפה מאוד מסביב. השדות מכוסים פרחים, כשטיח. אחד הידוע פרק בתנ"ך, הסביר לנו מה היה כאן בימי-קדם, איך נכבשה מרחביה ועל מה חולמים חבריה. לפנות-ערב שבנו, עייפתי מאוד, אבל הייתי מוכרחה להיכנס לעבוד במטבח. מכיוון שאחת החברות חלתה. גם פה מרבים לחלות.

אני מוכרחה לקרוא עברית!

12 בנובמבר

זה כמה ימים שאני שוכבת בחדר-החולים, מאחר שהותקפתי כבר כמה פעמים בקדחת. חדר-החולים סודר באחת החושות⁶ שסיידה למטרה זו. המיטות מכוסות בסדינים לבנים, החובשות דואגות מאוד ל-חברים — אכן, בית-חולים ממש. אולם כאשר מתחיל לטפטף גשם, אזי מתכסים הסדינים הלבנים גושי-חומר הנושרים מהתקרה. אוי-ואבוי אז למצב-הרוח של ה-חולה ושל החובשת! ... אך לפעמים יש גם מישוה שפורץ בצחוק.

חומי טרם ירד. נותנים לי לבלוע כינין ואני כבר חירשת מזה; מזומם לי באוזניים ואין אני שומעת מה מדברים אלי. נחלשתי מאוד. בחורה חזקה כמוני מת-ביישת בכך. זה שבוע ימים שאינני עובדת ואני פשוט מתגעגעת לעבודה. י. ביקר אותי, ישב עליידי הרבה זמן וקרא לפני משירי ביאליק. קשה לי להבין דברי שירה בעברית, אבל הוא הסביר כל מלה ומלה. הוא מבטיח לי להתחיל ללמדני עברית. אולי כאן אצליח בכך יותר, כי שעות-העבודה הן הרבה יותר מסודרות. אם לא יכניסו אותי שוב למטבח אוכל ללמוד וגם ל-השתתף בערבי-קריאה שמסדרים לעתים. י. הביא לי את הספר "אנה קרנינה" לל. נ. טולסטוי בעברית. הקריאה עדיין קשה עלי, אך אני מוכרחה להתרגל לקרוא עברית.

שוב בפוריה

10 במארס

8 באוקטובר

בשובי לפוריה היתה לי הרגשה כאילו שבתי הביתה, אם כי החיים במרחביה מצאו חן בעיני. הייתי רוצה מאוד לחיות חיי-קבוצה, כאן ישנם כמה חברים הרוצים מאוד שניצור יחד קבוצה.

האושר מהול בעצב רב...

16 באוקטובר

תקופה חדשה התחילה בחיי: אני עומדת ליצור משפחה. אינני יודעת מדוע דווקא עכשיו אני רואה את כל המגרעות שבחיים. הרגשתי-האושר מהולה בי בעצב רב. כתבתי מכתב רטוב מדמעות ובישרתי להם את החדשה...

אני רוקמת דגל...

21 באוקטובר

כמה מחברינו בפוריה ועוד חברים ממקומות אחרים עומדים בקרוב לעלות לנקודה חדשה בגליל — לשרונה (בין בית-גן וסג'רה). התחילו בהכנות. המנהל מחוותי-פוריה ינהל את העבודה גם שם. כל הלילה רקמתי דגל לעלייה עם כתובת: "תחזקנה ידיכם, כובשי שרונה, עלו והצליחו!" שמחה אופפת את כל המחנה. הנה מה-טוב — עוד נקודה בגליל! אני שמחה שמחווות-הצעירות שבכנרת תלכנה לשרונה כמה חברות, גם לי רצון להצטרף אליהן.

א. שב היום מהעבודה והרגיש לא טוב. יש לו הרבה חום, אני וש. ישבנו על-ידו כל הלילה: אני עד חצות — וש. עד הבוקר. החולה כל-כך שקט ורק לי עתים מבקש מים. כמה הוא נחמד, עודנו ילד! אילו היתה אמו על-ידו, בוודאי היה לו יותר טוב, אבל גם אנחנו מטפלים בו בדאגה רבה. הוא אהוב על כולם, הוא קורא לי "אחותי!"; הזקנות קוראות לי "די מאמע" של הילדים.

אני עתידה להיות אם...

10 בדצמבר

עוד מעט יתגלה סודי: אני עתידה להיות אם. לבי מלא שמחה וגם תוגה. מדוע? אני אהיה אם — מה רב

באה לארץ חברה אחת מהגולה, מהבית. היא מסרה לי דרישת שלום חיה מביתי ובפרט — מאבא, הממשיך בכל שבוע להרצות בחוג "צעירי-ציון", ומרגיש את עצמו טוב בין הצעירים. לחברים נודע, שאבא כתב צוואה, איך לחלק את הונו לאחר מותו: חצי מהרכוש יש למסור לחוג ציוני, חלק לאשתו ואת היתר — ל-רשות ילד שיסע לארץ-ישראל. הדבר עשה רושם על הכול. געגועים רבים תקפו אותי בערב זה, ולא היה לי רצון לראות אף איש. הערב הרגשתי מה זו בכייה-מתוך-שמחה.

הנשקפת דרך חדשה לבניין הארץ?

18 במארס

עלי להחליט סוף סוף שאין אני נשארת כאן. אבל מה לעשות — לשוב לפוריה? היקבלו אותי ב-חזרה? אינני מוצאת לי פה מקום, אף כי יפה כל כך ונשקפת למקום התפתחות בעתיד. אולי גם צורת-החיים תשתנה, החיים המשותפים יכולים להיות דרך חדשה לבניין-הארץ בה יוכל כל אדם למצוא עניין. הנה מד-ברים כבר גם על חינוך משותף לילדים. אמנם, כל זה עדיין בבחינת תוכנית; אבל אם הדבר יתגשם, זו תהיה מהפכה גדולה בחיינו. היום דיברתי בעבודה עם חבר שנמצא כאן כבר שנה וחצי ואיננו מרוצה, אך לא יעזוב את המקום — כי הוא קשור מאוד למרחביה. לדעתו, לא צריך להיות חשבון פרטי. צורת-חיים כמו בדגניה היא המסגרת הטובה ביותר והיפה ביותר. גם לי נראה שהוא צודק. היה לי עניין רב בשיחה זו אתו.

אני לומדת לאפות לחם

4 באפריל

אני ממשיכה לעבוד במטבח, אנחנו כבר יודעות לאפות לחם. עד עתה לא ידעתי זאת. שפרה בצר, חברה ותיקה בארץ, לימדה אותי כל מיני עבודות. היום הכנסנו את התבואה מהגורן לחצר. אני שמחה מאוד להכיר חברים ותיקים ולהימצא בין יותר מבוגרים.

אנו גרות ארבע חברות בצוותא. בחדר די נעים ואנו "הופכות עולמות". הערב יהיה ערב-קריאה ב-חדרנו.

עתה, בחושבי על היצור שיוולד לי, יודעת אני מה מאושר יהיה בהיותי לו לאם. אם לא זכיתי אני לאהבת-אם, הנה יזכה ילדי לאושר זה. אמסור לו את כל אהבתי, את נפשי, את כולי — הכול מה שמגיע לו...

האושר! ... אהבת-אם לא הרגשתי מעולם, כי אמי מתה עלי בהיותי בת שנה וחצי. אין אני זוכרת אפילו את דמותה, אבל את געגועי לאהבת-אם אני זוכרת יפה... אזכור, איך בילדותי קנאתי בכל ילד שהיתה לו אמא.

1914

לה, והיא תלוני לבית-החולים. התרגשתי מאוד: אשה זקנה זו הבינה לנפשי ובאה בחצות הלילה להציע לי את עזרתה, לא ידעתי איך להודות לה על החסד שעשתה עמדי.

בת ראשונה בפוריה

6 באפריל

ילדתי, גאולה, היא כבר בת חודש ימים. תינוקת נחמדה, שקטה, שוכבת כל היום מבלי שירגישו בה. מבית-החולים באו לקחתני בעגלה הביתה. הדרך היתה רצופה עליות וירידות וסיבובים. וגם העגלונים שלנו "מומחים" הם... בבואנו הביתה בדקתי את ילדתי אם לא ניוזקה בדרך. מיטה טרם היתה לי בשבילה. ה' מיטות שלנו עצמנו היו: קרשים על גבי ארגזי-נפט. סידרתי אותה על הרצפה בגיגית נחושת ומסביבה — כרים ושמיכות. מרת אברמזון, המדריכה שלי, אומרת לי כי הילדה טובה ומתפתחת יפה. היא מרגיעה אותי בכל פעם שאני מתעצבנת וחוששת לבריאות הילדה בגלל אי-רצון להתעורר מתרדמתה העמוקה בהגיע שעת-היניקה. החברים מרבים להתרוצץ סביב התינוקת ואינם נותנים לה מנוחה. כל פעם בא מישו מהם לראותה ומגלה בה דבר מה חדש. הן "בתי-יחידה" היא — ילדה יחידה בחברתנו. אושר רב מכניסה בתי הקטנה בחיינו.

גאולה — לעם ישראל

12 באפריל

קיבלתי מכתב מאבא: "מי יתן ובימיה תבוא ה' גאולה לעם ישראל וגם לנו, שנזכה להתראות פנים ואכיר את נכדתי היקרה"... הוא מרוצה מהשם שנתנו — גאולה — שם סמלי ולא שיגרתי.

שיט על הכנרת

4 במאי

כמה חברים החליטו לעשות טיול שיט על פני ים-כנרת — וכמובן, שבלעדי אין נוסעים. פחדתי לנסוע

אני עולה לשרונה

10 בינואר

זה זמן רב שלא החזקתי את פנקסי ביד. לא רשמתי אפילו על העלייה לשרונה, על אף התרגשותי הרבה ביום הזה. יום יפה היה זה. התהלכתי ברגל נמר שכה כל הדרך מפוריה עד שרונה, בשירה וריקודים. עגלה הובילה פרודוקטים (מצרכים). ח. החזיק את הדגל. לפנות ערב הגענו למקום המיועד למחנה. נכנסנו לאחת החושות הנטושות והתחלנו לנקות ולהכין מקום לחברים, אשר יישארו כאן עד הלילה. זו הפעם הראשונה בחיי זכיתי לעלות לנקודה חדשה ביום הראשון להיווסדה.

בבית מחכים לבשורה

18 בינואר

אני מחכה כבר בכליון-עיניים ליום שיבוא ומחשבותי נטרדות: איך אסתדר עם התינוק? מי יגיד לי איך ומה לעשות? אמנם, מרת אברמזון היא היועצת שלי, המלמדת אותי דרך בחיים, אבל... אני שקועה כולי במחשבות על חיי תינוקי... בבית מחכים בכליון-עיניים לבשורה מאתנו.

אני מצפה...

4 בפברואר

הערב, אחרי העבודה, תפרתי לבנים לתינוק.

בטבריה

בחודש מארס

לבדי, רחוקה מכולם, אני מחכה ללידה. מסביב אנשים זרים וגם לא מעניינים. למרות כל אלה קיים בי רצון להתגבר. הן לא בת חמש-עשרה הנני, אלא אדם מבוגר, בת קרוב לעשרים, אשר עליו להיות חזק ומחושב יותר. הנני מתביישת בפני עצמי על חולשתי ועל אי-השקט שלי. אני לנה במלון בטבריה ומצפה ללידה. בחדרי אין איש, אני יושבת ורושמת בפנקסי ומטיילת בחדר לסירוגין. באישון-לילה נכנסת לחדרי בעלתי-הבית ואומרת לי: אם ארגיש לא טוב — שאקרא

עם הילדה, אבל החברים קיבלו אותה על-אחריותם וגם אנחנו הצטרפנו לטיול. היה זה טיול נהדר. בעבר השני של הכנרת ביקרנו בטבחה, שם גם נחנו. גם את בית-הכנסת בכפר-נחום ראינו. יום אחד כזה מוסיף מרץ להרבה זמן. גם לילדה הטיול לא הזיק, כי היה זה יום יפה והים היה שקט.

הערב אוותר על בילוי הזמן בחדר-האוכל עם החברים, כי עלי לקום מוקדם לעבודה במטבח ועד אז יש לי הרבה לעשות לבתי הקטנה. עלי גם לכבס, וטוב כי י. הכין לי מים בבית ולא אצטרך להביאם מרחוק.

בכרם-השקדים

25 ביולי

היום עבדתי בכרם-השקדים. אחד החברים הביא לי את גאולה למקום-העבודה. הוא לא עבד היום, לכן הרבה לשחק אתה ואחרי-הצהריים הלך לטייל עמה. מאוד שמחתי לביקור זה וגם התינוקת היתה מרוצה. היא בדרך-כלל, איננה מקשה כלל על עבודתי. בזמן עבודתי במטבח היא שוכבת בשקט בחדר-האוכל על המחצלת ומשחקת.

המלחמה פרצה

1 באוגוסט

היום קיבלתי את תמונתה הראשונה של גאולה כשהיא יושבת בכסא. אשלח את תמונתה הביתה, אני מתארת לעצמי את השמחה שתהיה שם. מה היה מאושר אבא לו ראה את גאולה עין-בעין? ! הן אבא הולך ומזדקן, ומי יודע אם עוד נתראה? הנה פרצה המלחמה ומי יודע כמה זמן תימשך? המצב אצלנו הורע כבר, וזה רק התחלה... עלינו להמשיך את העבודה ביתר מרץ, ליצור מה שיותר ואולי גם להתחיל לפתח בארץ מיני תוצרת, שלא נהיה זקוקים להביא הכול מחוץ-לארץ.

בביתניה

12 באוגוסט

מפוריה עברנו לביתניה. היו כאן סיכויים לקבל חלקת אדמה. י. נמשך לכך. נאלצתי לעשות זאת גם למען בתי הרכה גאולה, שתהיה לה חברת-ילדים ות-בקר בגן. כאן יש מורה הממלאה תפקיד של גננת. אך אין לי רצון להישאר במקום, כי החיים כאן אינם מרשכים אותי. ונוסף לכך מאיימת עלינו הקדחת הממארת.

⁷ טאבון — תנור ערבי כפרי.

⁸ ואדי-פיג'ס — שם נהרג יחזקאל ניסנוב בכ"ה בשבט תרע"א — 1911.

לפני שבוע קדחנו כולנו, ולא היה מי שיגיש לנו מעט מים. אמנם, סידרתי גן-ירקות, אבל אין זה יכול לספק אותי. אין כאן לא חברה וגם לא עבודה, מי יעזור לי? עם מי אפשר להתייעץ?

בשבת הייתי בפוריה. המקום מתפתח כל כך יפה, מדי פעם ופעם מורגש בו שינוי לטובה ואני מצטערת מאוד, שעזבנו את פוריה. חשבתי ללכת לעבוד בכנרת ל"קבוצת-העשרים", אבל איך אסדר את ילדתי? להשאירה על השגחתו של י. איני יכולה, כי הוא עובד רחוק מהבית. לא! לא אעזוב אותה, אין לי כל זכות לכך.

תנאי-החיים קשים מאוד

25 באוגוסט

פנו אלי שאלך לעבוד לזמן-מה למטבח פועלים לבית-גן. הסכמתי. גאולה עם האב נשארו בביתניה ואני מבקרת אותם. הפועלים עובדים כאן בייבוש ביצות. ביניהם ישנם גם חברים מ"קבוצת הרועים". לשכת טבריה סידרה כאן מקום-עבודה לפועלים ומטבח של ההסתדרות. כל הדאגה נופלת על העובדות במטבח (אני ועוד חברה אחת). הפועלים מקבלים בתוך שכר-עבודה: חיטה, חומצה, קטניות, אולם שמן אין בנמצא. הסר גם נפט לפרימוס. את העצים והקוצים אנו מקור-ששות בסביבה. בישול החמיצה על אבנים נמשך זמן ב מדי. את הלחם אנו אופות בטאבון⁷. את החיטה טוחנים בכפר ערבי עבודה, וכשאין מי שילך לשם, אני הולכת לשם לבדי ושק החיטה על החמור. בדרך צריך לעבור את ואדי פיג'ס⁸. לא תמיד נטחן הקמח בזמן ולכן לא תמיד נאפה גם הלחם לפני שהפועלים יוצאים לעבודה. יש ולא אחת שוכבים לישון רעבים. סוכר אין לנו, תה שותים עם דום (פרי קטן של סידריות). דבש מלאכותי מחרובים, המשמש לאפייה וגם לתה. ולרוב משתמשים ב"קמרדיין" (מאכל ערבי: מישמש מבושל ומיובש, בצורת עיגול מהודק ומקופל), אותו אנו מב-שלים ומורחים על הלחם. תנאי-החיים קשים מאוד: הפועלים ישנים במתבן ובחוץ — על גבי מחצלות ו-סמרטוטים. היום כמעט שלא יצאנו לעבודה. ואכן, איך אפשר לעבוד בלי אוכל? למרות הכול השתדלתי להכין את הלחם בלילה, אך הוא לא היה מוכן בבוקר. אין בי כוחותי לתקן את המצב. חשבתי לראות מישו מהוועד ולדבר אתו, שאין כל אפשרות לחיות בתנאים כאלה והעבודה כל כך קשה. היום נשבר הטאבון — ואיפה נאפה את הלחם? הלכתי לכמה מקומות לבקש שיתנו לי לאפות, אבל לא הצלחתי, כי אצל כולם הטאבון ת-פוס. אצטרך לעשות הרבה אטריות. קשיים רבים היו

לי היום גם עם הבישול: לא היו לי עצים להסקה; יצאתי לקושש, אבל לא מצאתי כלום, עשיתי ארוחה קלה. נדמה לי שאני אשמה בזאת, שהכלכלה פה כל כך רעה, כי מחובתי היה למסור על מצביהדברים כאן כבר מזמן, אזי אולי היו דואגים לעשות דבר־מה?

לבדי בדרך מסוכנת

26 באוגוסט

קבלתי מכתב מי. בביתניה, המודיע כי ילדתנו גאולה חלתה ושעלי לבוא הביתה. המכתב הגיע אלי אחרי־הצהרים, כל החברים היו בעבודה. מה עלי לעשות? איך אשאיר את חברתי לבדה במטבח? ובעיקר הקשתה בעית הקמח, כי ידעתי שהיא לא תלך לבדה לטחנת־הקמח והחברים יישארו מחר בלי לחם... מסרתי לה הוראות שונות, ביקשתי בכתב את האקונום שישתדל לעזור לה ויצאתי לבדי לדרך. לא היתה לי כל ברירה. המחשבות על ילדתי הקטנה מנעו ממני את האפשרות לחשוב על הסכנה שבהליכתי זו. הן הוסיפו לי אומץ וכוח ללכת מהר. לא הרגשתי איך שהגעתי למחצית־הדרך והנה לקראתי רוכב מישוהו על סוס. זה היה א. שלא היכרתיו מרחוק. אין לתאר את התרגוזותו, בפוגשו אותי לבדי בשעה המאוחרת. הוא התחיל לצעוק עלי, איך העזתי ללכת לבדי לפנות־ערב בדרך זו! לעולם לא ראיתי

אדם שקט כמוהו רוגז כל כך! קשה היה לי להוכיח לו, שהייתי מוכרחה להגיע הערב לילדתי החולה, גאולה. לה. לאחר שנרגע, סיפר לי כי יצא מיבנאל, במחשבה לבקר אותי. בדרך ביקר את גאולה, בכדי למסור לי שלום ממנה. בבואו לביתניה נודע לו שגאולה חולה. אז החליט לרכב אלי ולהביאני לביתניה. מה רבה היתה שמחתי שפגשתי, כי אחרת הייתי מגיעה לביתניה מ־אחר בלילה.

את גאולה מצאתי קודחת בחום גבוה מאוד. הת־חלתי לדבר, אבל היא לא הכירה אותי. כל הלילה י־שבתי על ידה. רק בבוקר גאולה הכירה אותי ופרצה בבכי: «את לא תסעי יותר, אני לא אשאר פה!» לבי התכווץ בקרבי מרוב כאב. בכיתי יחד אתה...

ל, רוקח המקום אמר לי כמה פעמים, שאם רוצה אני בילדה בריאה, עלי להוציא אותה מביתניה, כיוון שהקדחת משפיעה עליה רע מאוד. החלטתי להעבירה לבית־וגן, למרות החיים הקשים שם.

היום הוטב לה. היא קמה מהמיטה. ביקשה ללכת אתי לטייל... אך בו ביום נפלתי ליד מיטתה של גאולה. חשבתי שמתוך חולשה בא הדבר. אבל כאשר מדדתי את החום, הוברר לי שהוא למעלה מ־40. שוב תקפה אותי הקדחת.

היום בא חבר ש. מבית־וגן לראות מה שלום גאולה ומסר לי מה קשה ורע היה מצבם בימים אלה בלעדיו.

הגימנסיה שוורצמן

בתיא שטיינר-פייגנבאום

(„אפעל" — קרית-סגל)

גן-הילדים בגימנסיה העברית

לזכרו של ד"ר צבי שוורצמן מנהל הגימנסיה.

הרוסית בתוספת מעט עברית. חלקי הנדרש בתוכנית זו היה — להיות גננת בגן-הילדים שיפתח ע"י הגימנסיה.

לאחר סיימי את הקורסים הפרבליים של יחיאל הלפרין ז"ל באודיסה, חזרתי לבנדרי להיות גננת עברית לילדי-ישראל. זה היה חלום-חיי — והתעדתתי

גן-הילדים שליד הגימנסיה, 1928

עד היום שמורים בלבי דבריו שאמר לי באותו מעמד: „הילדים יקלטו מהר את השפה — לזה כבר תדאגי את; הם ימשיכו בעברית בכיתות הראשונות, ובמרוצת-הזמן נגיע לכך, שהשמיניות תהיינה בעברית ואף תעודת-הבגרות תיכתבנה בעברית — כך נגיע להבראיזציה גמורה! סיים בהתרגשות, כשבפני ארשת של מי שנושא את חזון העתיד... כמובן, שהסכמתי להצעתו בנפש חפצה.

ראוי לזכור, שדרכו של ד"ר שוורצמן כמנהל הגימנסיה לא הייתה סוגה-בשונים, והוא הדין — בפתיחת הגן. ההורים משכבות ה„אינטליגנציה" חששו,

לקראתו בלב נרגש. אולם בתחילה היה מנת-חלקי — מפח-נפש. חלפו ימים, שבועות, שהצטרפו לחדשים רבים — ואיש אינו פונה אלי בדבר עבודה, ובידי אין שום כתובת אל מי עלי לפנות. ייאושי גבר והלך מיום ליום. „כנראה שלבני-עירי אין צורך בגן-ילדים עברי ובגננת" — הרהרתי מתוך כאב. עדיין ציפיתי לנס. וציפיתי לא היתה בכדי.

באחד הימים הזמינני מנהל הגימנסיה ד"ר שוורצמן; בבואי אליו פגשני בלבביות רבה, וגלל לפני תוכניתו הנועזת על עברורה („הבראיזציה") המלא של הגימנסיה שלו. שעד אז התנהלו בה הלימודים בשפה

יום חורף. מבעד לחלונות נשקפים שמי-עופרת והקור העז מהחץ מורגש בגן. זה היה ביום ה"חמישה-עשר בשבט". סיפרתי לילדי-כיתי על חג האילנות במולדת, על אחיהם ואחיותיהם הקטנים היוצאים ביום זה לשדות וליערות, לשתול ולנטוע. הקטנים הקשיבו בנשימה עצורה ועיניהם קרנו. הם בירכו על מעט הפירות: התאנים, החרובים והצימוקים כשהם שרים: "בארץ-ישראל השמש זורחת, בארץ-ישראל התאנה פורחת"... והגן, שנראה לפני שעה קלה עצוב, נתמלא חום ואור!

ואכן, הזרע שנטמן נתן פרי-הילולים: זכיתי לכך, כי רבים מאותם הילדים סיימו את הגימנסיה בעברית, עלו לארץ, בנו בה את ביתם, ועד היום מקדישים לה מכשרונם, מרצם ואהבתם. וכל זאת בזכותו של איש חזון ומעש — ד"ר צבי שוורצמן.

(רשמה מפי המחברת אחותה ל. ש.)

כי שפתם הרוסית של ילדיהם תיפגע, חלילה; ואילו האדוקים חשדו, כי ילדיהם יהיו לאפיקורסים. נותרו, איפוא, המעטים שהתלהבו לרעיון זה, אך לרובם לא היה בידם לשלם שכר-הגן. על-כן התחלנו ללא תקציב, ללא הציוד הדרוש לגן וללא הביטחון, כי אמנם יקום הדבר ויהיה.

כגננת מתחילה הייתי עדיין חסרת-נסיון. המחברות הכרסתניות בתורת הפדגוגיקה, המתודיקה וכו' — שהבאתי עמי מהקורסים — לא סייעו לי אלא במעט בעבודתי המעשית, ועוד כאשר הוטל עלי ליצור "יש מאין". ד"ר שוורצמן, ביחסו האצילי, נטע בי אמון בכוחותי וביכולתי. כך התקדמנו צעד אחרי צעד: הנה כבר זכיתי, שילדי מדברים עברית ואף מתקוטטים בעברית. עד היום אזכור את נשף החנוכה בגימנסיה, כשילדי, תלמידי-הגן הרכים, עלו לראשונה על הבמה, צעדו בסך, בידיהם דגלי תכלת-לבן ונרות דולקים, והם שרים את "שיר המכבים", כשעיניהם זוהרות מגיל.

בניין הגימנסיה שוורצמן

הגימנסיה בימי-חולין ובשעות-התרוממות

לזכרו הברוך של ד"ר צבי שוורצמן

תלמידי הגימנסיה בשנת 1912

ובמצוקה חומרית מתמדת. והמחשבה שמא, חלילה, יתחסל בית-אולפנא זה הדריכה את מנוחתי והיה לה למחשבה זו על מה שתסמוך!

בוקר חורפי בדרכי לגימנסיה. הרחובות עטו שלג צה, האוויר רענן והכול סביבי כה חגיגי ומשובב-נפש. אך — אבוי! — בהיכנסי לכיתה מצאתיה כמעט ריקה, ומפה לאוזן עברה השמועה: לא יהיו היום לימודים, כי המורים שובתים, ובכיתה קור-כלבים, התנורים לא הוסקו. —

מזה ימים רבים גונבה לא פעם לאוזני שיחה מחדר-המנהל — גריגורי יעקובליץ — כשהוא משוחח עם הורי-תלמידים: אינו יכול להמשיך עוד, כי כלו כל הקיצים, החובות חונקים אותו; ואילו הם, החנוונים, מתאוננים, כי החורף קשה, האיכרים אינם באים העירה, אין פדיון; "יחכו עד אחרי ה"חגואות" שלהם; ואילו

נתקבלתי לגימנסיה שוורצמן רק לאחר שנעשתה קואדוקציונית — היינו: חינוך מעורב של בנים ובנות, ולפי תוכנית לימודים אחת. היה זה היום הגדול בחיי עד אז. וכל כך למה? שכן בית-ספר יהודי לא היה קיים עדיין בעירנו ולבתי-ספר של ה"גויים" סירב אבי לשלוח אותי, כי היה חסיד גדול, ולא השלים עם זה שבתו עלולה, חלילה, לחלל את השבת. באין-ברירה ישבתי בביתי וקנאתי בכל ילד וילדה שעברו ברחוב וילקוט על שכמם. להורי חסרו האמצעים הדרושים לשכור עבורי מורים ללמדני, ורק מפעם לפעם זכיתי ללמוד אצל מורה בשכר מועט או לשיעור חינם, ואין תימה שלא ידעתי סיפוק בכל לימודי הראשונים ולא טעמתי את טעם האושר להיות תלמידה. נקל להבין, עד כמה יקרה לי הגימנסיה, אך ידעתי, כי היא מת-קיימת בנס ממש: תמיד נרדפת ע"י המשטר העוין

שמחה צהובל, זליג סופר, וייסר (שנים הראשונים תרמו גם בארץ הרבה מכשרונם והשלישי פנה בה לעבודה ולשמירה). הם גם היו המנצחים על המחולות והרקדנים הפוטנציאליים. שוב נשמעים צלילי הולס; אך הפעם המחוללים הם תלמידינו — נערים ענוגים המעמידים פני קאוולרים, נערות דקות־גו ביישניות, שזה להן ריקודן הראשון עם נער, מסמיקות. גשם קונפטי, דואר־מעופף, צחוק וצהלה.

בשעות הקטנות של הלילה היו מתקבצים תלמידים

הכלי־קודש אפילו מועד כזה אינם קובעים, אלא מב־טיחים סתמית; "שלם נשלם, ב"עזרת השם" הם אומרים; ובעלי־המלאכה — בביתם, קור, חולי ורעב — ממי יתבע? נפשי עגומה מאוד ובחוץ להקת עורבים שנחתו על עצי־האקציה המושלגים מקרקרים: רק רע, רק רע...

והנה מעשה נסים! מנהלנו שוב יצליח לחלק, כקברניט מאומן, את ספינתו — הגימנסיה — מבין המשברים, ולא זו בלבד, שאנו ממשיכים, אלא אף מת־

המורים ותלמידי הגימנסיה בשנים 16 — 1915

סביב מנהלנו והוא השמיץ באוזניהם ניגונים ושירים חסידיים, שר בדביקות ובעצימת־עיניים; במיוחד זכור לי הניגון והשיר "מפני מה, הנשמה יורדת למטה"... והוא נראה אז כמרחף בעולמות אחרים, הרחק מכל התכונה שסביבו ומתפקידיו. יש והתלמידים ניצלו רגעים אלה ומבלי שירגיש בכך הרכיבו אותו על כתפיהם ומריעים: "הידד" — "בראו"...

המשטרים מתחלפים, הגזירות חוזרות ונשנות — ומנהלנו ד"ר שוורצמן נוהג ביד־אמונים את ספינתו — הגימנסיה העברית בבנדר.

כוננים לנשף חנוכה. התכונה רבה, כולנו הופכים לארטיסטים, בוני־במה, מציירי תפאורות ותוכניות. המקהלה והתזמורת שוקדים על החזרות ובערב הנשף האולם מקושט בשטיחים וירק, שתי תמונות גדולות במסגרות מזההות מתנוססות על הקיר הראשי: באחת דמות־דיוקנו של הוד מעלתו הצאר ניקולאי אלכסנדרוביץ, ובשנייה — המלכה מריה פיודורובנה.

בינתיים ממשיכים לפי התוכנית: "הדלקת נרות חנוכה, מחזה על "חנה ושבעת בניה", מערכונים מאת צ'כוב, י. ל. פרץ, שלום־עליכם, ועוד — ואחר־כך באה תכנית הבידור, השחקנים המצטיינים שלנו תלמידינו:

תזמורת הגימנסיה
בשנת 1917

כיתה ז' בגימנסיה עם המורה ס. י. גורין
שורה ראשונה (יושבים) : טינקלמן, גנדלמן, יהודה לונבסקי, המורה גורין, שלום חיט,
כסח גורפיל ; שורה שניה (עומדים) : זיסיה שפושניק, דוד פיסטרוב, שלום ברשדסקי,
זכריה קליינמן, י. רוטמן, רוזן צוויט (ורדי)

המחזור הראשון
של בוגרי
הגימנסיה שוורצמן

בית-הספר „תרבות” שלא האריך ימים...

„תרבות” ברחוב פוטשטובנאיה. בית-ספר זה קשה היה לו לקיים את עצמו בלי התמיכה הממשלתית שנמנעה ממנו — שעה ששכר-הלימוד שנתקבל מן ההורים, נוסף לתמיכה הקטנה של מוסדות יהודיים, לא הספיקו. על אף מכשולים אלה הצליחו היוזמים להעלות את בית-הספר לרמת-לימודים נאותה בעזרת חבר מורים מעולים: בן-ציון פוסטלניק, דוד פרוז'אנסקי, חיים גלאס, ישראל ורטהיים. את השפה הרומנית הורו המורים גרינברג, שוסטר ועוד.

השלטונות לא ראו בעין יפה את בית-הספר הזה וכעבור מספר שנים — לאחר שגם לא היה תקציב להחזקתו — נסגר בית-הספר „תרבות” ותלמידיו התפזרו על פני בתי-ספר אחרים — מי לגימנסיה העירונית הממשלתית ומי לגימנסיה העברית של ד"ר שוורצמן.

אחרי מלחמת-העולם הראשונה, עם כיבוש בנדרי על-ידי הרומנים, הקימו השלטונות בתי-ספר עממיים והיהודים נצטוו לשלוח אליהם את ילדיהם, דבר שהיה עלול לגרום לסגירת החדרים הפרטיים. יהודי בנדרי נמנעו מלשלוח את ילדיהם לבתי-ספר אלה, שבהם היו מלמדים בשבתות. מאידך, הגימנסיה העברית של ד"ר שוורצמן לא היתה מסוגלת לקלוט את כל הילדים היהודיים. גימנסיה זו, בעלת דרגת-לימודים מעולה, לא קיבלה תמיכה ממשלתית. למרות הרמה הלימודית הגבוהה לא הכיר השלטון הרומני בתעודת גימנסית שוורצמן כמספקת להשתלמות אוניברסיטאית ובוגריה נאלצו לנסוע לצרפת, בלגיה ולמקומות אחרים, — מקום שם היתה תעודה זו מוכרת — להמשכת הלימודים.

כך הוקם, בתחילת שנות העשרים, בית-ספר עברי

המורה חיים גלאס עם כיתתו בגימנסיה שוורצמן (בשנות העשרים)

תנועות-הנוער

אגודת „מכבי“

הביאו מדריך לספורט — רוסי, איש צבא לשעבר, שהיה נותן לנו שיעורי התעמלות. בעזרת קרן מיוחדת נרכשו מכשירים לספורט. בזמן המהפכה מ-1917 — ועד 1919 החליטו ברטנסקי, שחזר מבלגיה, יחד עם אברהם זיגברמן ז"ל לחדש את פעולות ה„מכבי“. הפעולות היו לפי השיטה הצ'כית. נרכשו חברים חדשים והגענו ל-200 חברים מגיל 8-18 מלבד חבר הפעילים. הוועד הורכב מהחברים: ישה פיין, יקיר קלייטמן, בנו דובוסרסקי, אברמוביץ ועטלים. מאז עבדנו שנתיים ימים כסניף של ה„מכבי“ מקישינוב, שסיפק לנו חומר לעבודה. מצ'כוסלובקיה הובא מדריך מיוחד ושמו טרינצ'קה. כל הפעילים — חוץ מזיגברמן — נסעו לקישינוב ולאחר השתלמות בקורס מיוחד להד-רכה, חזרו לסניף כמדריכים.

היינו מסדרים נשפים ספורטיביים בעיר ובסביבה, שהצליחו, והכנסותיהם שימשו למימון הפעולות בסניף. מספר החברים בסניף הוכפל. קרנה של „מכבי“ עלתה; לעזרתנו התארגן ועד בראשותו של רופא־השיניים ד"ר ירוסלבסקי; כעבור שנתיים נבחר ד"ר גורפונקל כיושב־ראש.

עם התקדמותו של הסניף, אורגנו קבוצות בראשות המדריכים: להתעמלות — זוניה ביטנסקי; לאטלטיקה קלה — אברמוביץ; התעמלות נשים ומכשירים — עטלים; כדורגל — גרנובסקי.

סמל „מכבי“ בנדר (טיגינה)
(עבודת־יד של ליבל בנדרסקי ז"ל)

סוניה עטלים

צעדים ראשונים

אגודת „מכבי“ החלה את פעולותיה הראשונות בבנדר ב־1916 ע"י נוטוב וסאיצקי, בקבוצת־ילדים קטנה שנתאספה על מגרש ריק.

„מכבי“ בבנדר

טינסקי גילה קורת־רוחו שנוער יהודי נוטל על עצמו את ההגנה על אנשים שבאים להרצות. ואכן, נהפך הדבר למנהג קבוע: כשהיו באים העירה בריוני "משמר־הברזל", היו נציגי־ציבור פונים ל"מכבי", שנענה וארגן קבוצות־התגוננות מיוחדות (בזמן הצורך נעזרו בקבוצת קצבים שהתארגנה למשימות מיוחדות).
ה"מכבי" גם זכה להכשרה מהשלטונות: לצעדות הצבאיות, שקיימו הרומנים, היו מזמינים גם את "מכבי", ששיתף קבוצות ילדים ונוער בתהלוכה. כמה פעמים צויינה לשבח ההליכה המסודרת של הסניף ב"תהלוכות" — והדבר הוסיף כבוד לעירנו.

עם פטירתו של זוניה ביטנסקי קיבל על עצמו את האחריות לפעולה — עוזרו יקיר קלייטמן.

בהנהלתו של ליובה שוורצמן הורכבה תזמורת־מיתרים של כ־20 נערים שהתרחבה אח"כ לתזמורת כל־יורח; התזמורת ניגנה בכל נשפי "מכבי".

בקבוצות השתתפו בצורה פעילה — ישה לדרמן, פוליה ברמן, נדיה רובינובסקי, מרוסיה דובוסרסקי, זינה עטליס, האחיות קוגן, ועוד.

ב־1925 ביקר בבנדרי זאב ז'בוטינסקי. "מכבי" ארגנה את קבלת־הפנים, לרבות משמר־הכבוד. ז'בו־

קבוצת הכדורגל, "מכבי" של בנדרי

יצחק סברדליק (תל-אביב)

שנות־התרחבות

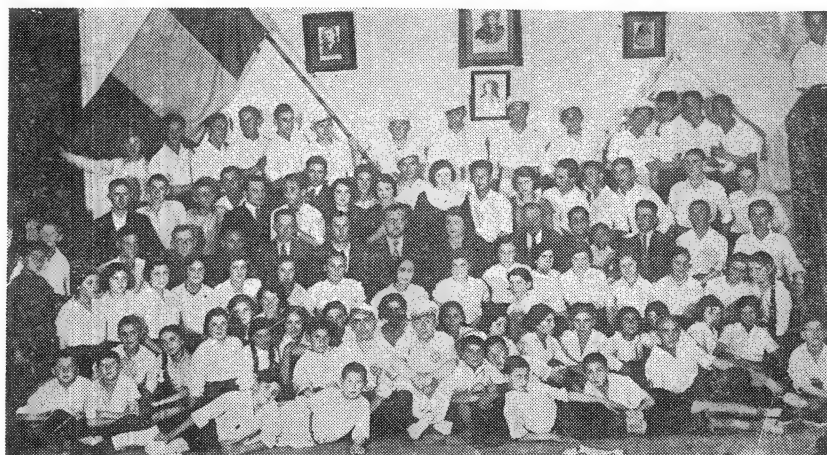
בי" ברומניה. הוטל עלי להיות האחראי על הסקציה התיאטרלית של "מכבי" בעירנו.

ביני לבין ועד האינסטרקטורים היה קשר הדוק. בוועד היו: יצחק אברמוביץ, יקיר קלייטמן, לייבל ו־חיים בנדרסקי, חיים שאפושניק, גרישה שוורץ וסיומה בוקשטיין. כל אחד התמסר בכל מאודו לארגון הנשפים הספורטיביים והתיאטראליים של "מכבי" שהתקיימו מדי חודש בחודשו בעירנו.

הצטרפתי כחבר השורה להסתדרות "מכבי" ב־בנדרי, שמנתה אז כ־150 חבר, שעה שבוועד ה"מכבי" היו א. זיגברמן, מר פוסטאן, אשר קישינובסקי, גב' מאנוס, העו"ד פישר. לפי המלצת הוועד עברתי עם קבוצת חברים קורס להדרכה ספורטיבית ולאחר־מכן נתמנתי כגזבר בוועד "מכבי". בשנות 1931-1934 כיהנתי כיו"ר ועד המדריכים ויחד עם אהרון אלתר נתמנינו כמפקחים על מקומות־ההכשרה של חברי "מכבי".

מדי שנה בשנה — בחגיגת יום-העצמאות הרומני — להשתתף בתהלוכה החגיגית שנערכה בכיכר הכנסייה המרכזית בעיר. מסדר ה"מכבי", בראשותי, הופיע, כ" רגיל, עם דגל רומני ועם דגל תכלת-לבן. בהגיענו

עם התגברות ההתפרעויות האנטישמיות של קבוצת "משמר-הברזל" ברומניה, התארגן גם הנוער היהודי די אצלנו להגנה עצמית. בהגיע קבוצת סטודנטים רומניים ברכבת, החלו להשתולל והתנפלו באמצע העיר

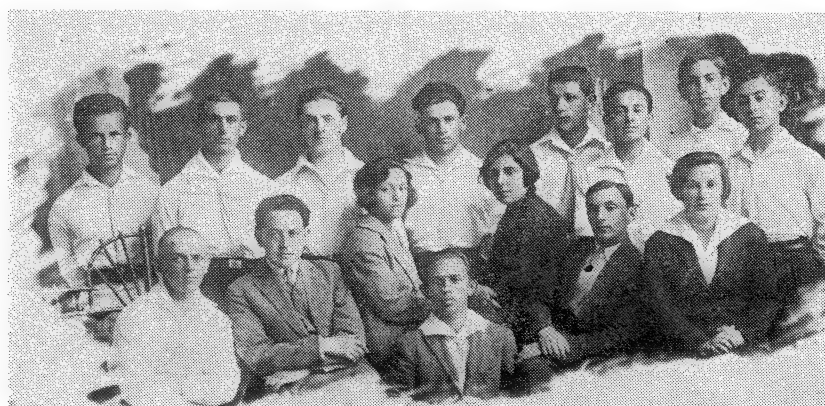

„מכבי", 1934 (עם עלייתו של יצחק סברדליק לארץ-ישראל)
באמצע יושבים (מימין לשמאל): עו"ד רובשסקי, יצחק סברדליק, מישא פוסטאן

למקום שסומן בשבילנו מראש, ניגש אלי הקצין, האחד-ראי לחגיגה, ובקשני באדיבות לקפל את דגלנו הלאומי, עניתי לו גם אני באדיבות תקיפה: „אנו נישאר עם דגלנו הלאומי, ולא — נעזוב את המקום". וכך היה: כשנענינו בשלילה, נתתי פקודה: „מכבי", דום! קדימה צעד אל אולמי ה"מכבי"!"

לאחר שפירקנו כבר את הדגלים ופיזרנו את המש-תתפים, הגיע אלינו הסנטור מ. זיפשטיין, בלוויית ראש-העיר, וביקשו מאתנו לחזור למקום המסדר על דגלינו, כפי שדרשנו. אולם לא חזרנו לחגיגה והוכחנו בעליל את עמידתנו האיתנה למען כבוד דגלנו הלאומי.

על הסנטור היהודי, בן-עירנו, משה זיפשטיין ז"ל, ורק בעזרת המשטרה ניצל ממוות בטוח. כתגובה על כך ארגנתי קבוצת חברים — מישא פראביס, ליוניה ברו-נפמן, דוד פאלביש ויוסף שפיגל — וירדנו לתחנת ה-כבת מספר 1; שם התחלנו לפרק את פסי המסילה, כדי שהרכבת עם האנטישמים תרד מהפסים. אולם גרם מזלנו-הביש: שוטרי-חרש רומניים גילו אותנו וכלאונו בסיגוראנצה. רק הודות לטיפולם של הורינו בעלי ה-עמדות הציבוריות בעיר, ושל הסנטור מ. זיפשטיין, שוחררנו, לאחר מאמצים, כעבור 48 שעות. מקרה שני: השלטונות הזמינו אותנו — כמנהגם

מדריכים ב"מכבי"

הכשרה לקראת עלייה לארץ-ישראל

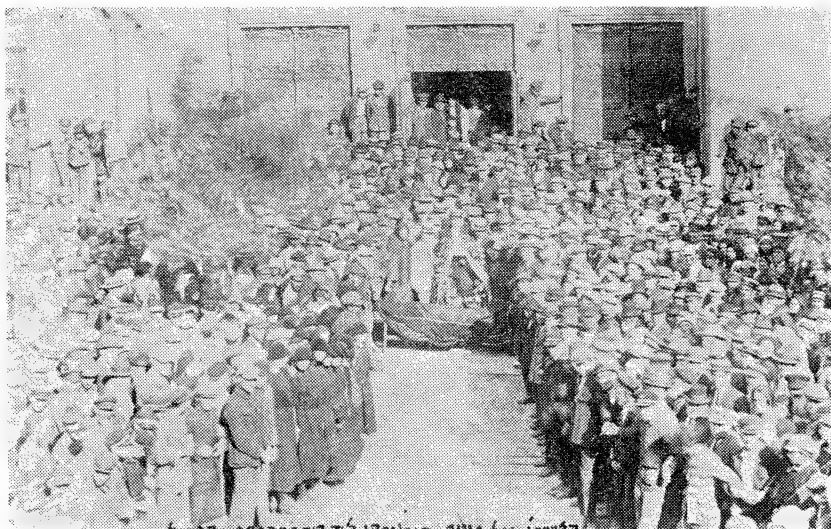
סוניה ביטנסקי ז"ל
מייסד „מכבי” בנדרי

בשנת 1932 ביקרו בסניפנו שליחי מרכז „החלוץ”, במטרה לארגן יציאת חברים להכשרה. ציפינו, שלאחר תקופת-ההכשרה יינתנו לנו סרטיפיקטים לעלות לארץ-ישראל כחלוצים במסגרת „מכבי-הצעיר”.

התארגנו כעשרה חברים שנשלחו בשנת 1933 ל-ליאונטי (בקירבת בנדרי) להכשרה בעבודות כרמים. בנקודת ההכשרה הזאת היו כ-80 חברים מכל סניפי „מכבי” ברומניה.

העבודה היתה מפרכת, תנאי-הדיור קשים ביותר, ואנו טרם הורגלנו לעבודת-שדה. המנהלים התייחסו אלינו באכזריות, באימם — בהראותם אקדחים ב-כיסיהם — באמתלה של שמירה על הסדר. בתנאים אלה לא יכולנו להחזיק מעמד ואט-אט התחילו חברים לחזור לבתיהם.

כך התפרק סניף ההכשרה של ליאונטי אחרי ח'-דשים מועטים לקיומו, אולם חברי „מכבי” לא ויתרו ועברו הכשרה במקומות אחרים, וכך יכלו להגשים את עלייתם לארץ-ישראל.

הלווייתו
של סוניה ביטנסקי ז"ל
ליד בית-הכנסת הגדול
של בנדרי

„השומר הצעיר“

(נתן) בנדרסקי, יאשה (יעקב) שוידקיי ז"ל, מוניה פור-רונצ'יק (כיום — מנחם צפרוני), ביביק פרנק (כיום — דב בן-שאול), סיומה (שבח) בליי, סיומה (זלמן) עטליס, יצחק שאפושניק (כיום שפי), בוויה ברנשטיין ואחרים. ה„אולם“ הראשון של סניף „השומר הצעיר“ נשכר אצל ה' חצקלביץ בחצרו ברחוב הראשי (תארוזינסקאיה אוליצה) בשכנות עם הראינוע „נאוקה אי ז'יון“, שם גם נערכו הצגות ע"י סניף „השומר הצעיר“. האולם עצמו קושט בדגלים ובאמצע על הקיר נתלתה תמונתו הגדולה של יוסף טרומפלדור (ציורו של מ. סברדליק) מתחתה התנוססה הכתובת „טוב למות בעד ארצנו“ ומסביב סיסמאות שונות, מודעות על פעולות, טיולים, וכד'. והגודד הראשון של „השומר הצעיר“ בבנדרי גם נשא את שמו של י. טרומפלדור).

שמע הקמת סניף „השומר הצעיר“ התפשט חיש מהר בעיר, ונערים ונערות החלו נוהרים לקן ושתו בצמא את דברי המדריכים הצעירים. הפעולות היו מגוונות כללו פעולות צופיות למיניהן, משחקים, טיולים, לימוד איתות לפי שיטת מורזה, שיחות על נושאים ציוניים, על הקיבוצים בארץ (מרחביה, בית-אלפא, דגניה, משמר-העמק וכו'). כל שיחה היתה, כנהוג, מתחילה בשירים והידועים בהם היו: „קדרו, קדרו פני שמיים“, „לא ביום ולא בלילה“, „אל הצפור“ של ח. נ. ביאליק, „שחקי“ מאת טשרניחובסקי וכדומה. לימים, עם התרחבות הסניף, הועבר „האולם“ לדירה נרחבת יותר, בקרבת המקום שקראוהו „סטפ“ (ערבה) סמוך למבצר העיר („קרפוסט“).

ואכן, בימים ההם הגיע הקן של „השומר הצעיר“ בבנדרי לשיא פריחתו והתפתחותו ובו כמה מאות בני-נוער. הידקנו קשרינו עם יתר סניפי „השומר-הצעיר“ בבסרביה וברומניה כולה (קשינוב, יאסי ובוקרשט) ושותפנו בפעולות ארציות ע"י כינוסים ומפגנים במ-קומות שונים, שהיו מוקדשים לנושאים אקטואליים שעמדו ברומו של העולם היהודי. בתחילת שנת 1923 עלו ארצה שני חברינו הראשונים של „השומר-הצעיר“ — שלמה קלבנסקי (כיום שלמה לבני) ומרדכי סבר-דליק (סבר); זה האחרון היה שולח מכתבים ואף ספרים לקן בבנדרי (חוברת „הקבוצה“ ו„בני-קריניצה“, שהוק-

„השומר הצעיר“ נמנה עם ראשוני הארגונים של הנוער הציוני בעירנו. שנים מספר לפני כן, כמה ההס-תדרות „מכבי“, שפעלה ליד ארגון „צעירי-ציון“, שמטרתה העיקרית היתה פיתוח הספורט בקרב הנוער הציוני. בשנות 1921/22 הוקם בעירנו ארגון תנועת הצופים הכלליים (ברוח מייסדה בדין-פאול) ע"י צעיר רוסי נמרץ ובעל-חלומות, תלמיד הגימנסיה העירונית, — ליוניה קרייסין, יחד עם קומץ בחורים רוסיים וביניהם — מספר יהודים. תנועת הצופים הכללית היתה אמונה על פעולות הצופיות העולמית („סקאוטינג“) שבאה לביטוי בסיסמאות, בקיום טיולים, מילוי חובת „עשרת הדיברות“ של הצופה, תלבושת אחידה — ומעל לכול — התנוססה על דש חולצה שלנו החבצלת, הנודעת כסמל הצופיות.

בחוגי הנוער הלומד היהודי בבסרביה הוקמו בכמה ערים ועיירות חוגי-נוער בשם „התלמיד“, „החבר“ וכו', שהיו מסגרות אקדמאיות ללא חריגה מהן ובלי יציאה למרחב לקראת חיי-הגשמה בארץ. כדוגמת חברי „החלוצ“ שהתארגנו בימים ההם מבין הצעירים הציו-ניים — פליטי אוקראינה — ואשר ראו את שהותם בבסרביה כמקום מעבר בדרכם לארץ-ישראל.

תוך כדי חיפוש דרכים, שימזגו את מגמות „התל-מיד“, „החבר“ ו„החלוצ“, נחלצו כמה מתלמידי הגימ-נסיה העברית מיסודם של ד"ר צבי שוורצמן ואחרים, והחליטו על הקמת סניף להסתדרות „השומר הצעיר“ בבנדרי, בהקבלה לארגוני „השומר הצעיר“ דאז שהחלו לפעול בכמה וכמה ערים בבסרביה — קשינוב, בלצי וכו'. סמלה של הסתדרות „השומר הצעיר“ היה אגודת „השומר“ בארץ; שמע מעללי-הגבורות של חבריה בארץ — בשמירת המושבות העבריות וארגון קבוצות ההת-יישבות בנקודות-הספר הגיע לרחבי הגולה, ואף תוארו במידה מסוימת בכתבי-עת שהופיעו אז, כמו „יזכור“, „קהילתנו“ וכו'. בימים ההם נישא גם בפי כול בגולה דבר מותם של יוסף טרומפלדור וחבריו בהגנתם על תל-חי, במאורע שהפך לאגדה והצמיח כנפיים לנוער היהודי לחתור לקראת חיי-עבודה והגשמה בארץ-ישראל.

עם היוזמים להקמת סניף „השומר הצעיר“ בבנדרי נמנו — מוטיה סברדליק (כיום מרדכי סבר), ניוניה

דשו לבעיית הקבוצה) והיה בכך שלב ראשון של הקשר הממשי עם הארץ.

עם התבגרות חברינו ב"שכבת הבוגרים" צפה בעיית "ההגשמה העצמית" והיו ויכוחים סוערים — האם להמשיך בלימודים או לצאת להכשרה חלוצית? מסביב לוויכוחים הללו היו גם מאבקים פנימיים עם הורים ומורים, שדעתם לא היתה נוחה מכך שחברינו יפסיקו את לימודיהם הסדירים ויהרסו ע"י כך את הגשרים לעלות בשלבי הקארייריזם. בשנת 1925, בערך, הוקמה חוות ההכשרה הראשונה בעיר יאסי ולאחר תכונה רבה יצאו ראשוני חברינו להכשרה חלוצית וביניהם זכורים לי החברים יחיאל איידלמן (כיום — אפרתי) ביביק פרנק (כיום — דב בן-שאול), יצחק שאפושניק (כיום — שפי), שלמה זידל ז"ל, האחים קראסיק, חנה שוידקיי, ז'ניה זאיק, ועוד.

לאחר הקשרים הראשונים שמרדכי סבר — שהיה כבר בארץ — קשר עם הקן והיו להם הדים רבים, עלו לארץ גם משפחת אפרים ויינמן (כיום — כרמי) ומשפחת רוניק ששתי בנותיהם היו חברות ב"השומר-הצעיר". אחריהם עלו עוד כמה מחברינו לארץ והקשרים נתהדקו ביתר-שאת. בינתיים, חברינו המתבגרים שלא היו עדיין מוכנים, מסיבה נפשית או משפחתית,

לצאת להכשרה ליאסי או לבלצי, הקימו סניף הכשרה מקומי בגנו של הרב-מטעם ר' אפרים דרבריימדיקר ("הרבינר"), בפרוור העיר ליד תחנת הרכבת העתיקה ("פרווי בנדר"). שם נמצאה קבוצת-הכשרה קבועה של מבוגרים ואנו הצעירים יותר (שכבת הצופים) היינו יוצאים בימי-הפגרה או בחופשות-חגים לעזור להם בעבודות הגן. קבוצה זו היתה גם נשכרת לעבודה בעיר בחטיבת עצים, בעבודות בבית-החרושת וכו'.

לימים נתקדדו שמי-המציאות מסביבנו; שמועות עגומות הגיעו אלינו מהארץ על מאורעות דמים והפסקת העלייה. גם המצב הכללי בבסרביה הלך ורע ב-עקב המשבר הכלכלי והחמרת המשטר הפוליטי. עם עלייתם לשלטון של המנהיגים האנטישמיים ברומניה, היו היהודים הראשונים שסבלו מנגישות והגבלות חמורות. כל אלה הטביעו את חותמם על מצב-רוחו של הנוער שלנו שגרם למשבר נפשי בקרבנו, מאחר שלא ראה כל עתיד סביר להתערות במקום; מאידך — גם לא היתה כל תקווה כי יוכל לעלות לארץ-ישראל, מהמת ההגבלות החמורות מצד השלטונות המנדטוריים הא"י. במציאות זו של בין-המצרים, נאלצו כמה מחברינו להגר לארצות-נכר — לאמריקה הצפונית והדרומית — וביניהם ידידינו יקרים כמו המדריך

קן „השומר הצעיר” בבנדרי בשנות העשרים

„השומר הצעיר“ בבנדרי — קבוצת חברים
במרכז — פינקו בן-שואל (חבר קיבוץ מעברות) ; שורה שנייה משמאל : אליושה זאק (נשען על מקדו) ;
הקיצוני מימין — ליונה קארשנסקי ; בשורה העליונה : מאיר הורודצקי (תושב נתניה) ;
בשורה העליונה במרכז : יונה שוידקיי ז"ל (היתה חברת קיבוץ עין-המפרץ)

האהוב ניוניה (נתן) בנדרסקי, סיומה (זלמן) עטליס,
יעקב טיליס, אוורבך ואחרים.

יש לציין, כי במצב של דיכוי מבחון ומבפנים,
כשהנוער שלנו שרוי בדכאון ללא-מוצא, השפיעו עליו
כמה מסיתים קומוניסטיים במקום והצליחו להטות את
לבם של כמה מחברינו הטובים ביותר להאמין, כי רק
הקומוניזם יפתור את בעיית עמנו המדוכא והנרדף עד
צוואר. אולם, תקופת-שפל זו חלפה, לאחר שנתקבלה
עזרה בהדרכה מסניף „השומר הצעיר“ בקייסינוב. אז
החלה שוב התעוררות למעשים ולפעולות בין הנוער
שלנו ונוסף לכך הופעלה גם להקה דרמטית ואף הוצג
המחזה של שלום עליכם „מענטשן“, שרישומו נשאר
לימים רבים.

בשנות 1928/9 נסתמנו באופק מוראותיה של מל-
חמת-עולם חדשה והמפלגות האנטישמיות, בראשותם
של שונאי ישראל גוגה וקוזה וגרוריהם, חתרו להצרת
צעדי היהודים באמצעי-דיכוי פוליטיים וכלכליים. ה-
שלטונות התייחסו בחומרה יתירה ליהודי בסרביה ב-
האשמות, שהם לויאליים יותר לברית-המועצות שמעבר
לנהר הדנייסטר, מאשר לשלטון הרומני. במיוחד סבל
הנוער היהודי שם, כשלא ניתן לו ללמוד באוניבר-
סיטאות הרומניות והמשטרה החשאית, „הסיגוראנצה“
הידועה לשמצה, היתה מתנכלת לצעירים יהודים ו-
אוסרת אותם בהאשמת השתייכותם למפלגה הקומו-
ניסטית, כביכול.

מאז היו עיני השלטון הרומני בולשים אחרי כל מה שנעשה בקן "השומר-הצעיר". נערכו מאסרים ו- חיפושים בקן, במגמה לגלות "ספרות אסורה" או כל דבר אחר שהיה חשוד בעיניהם. לרגל זאת, נאלצנו להסוות את עצמנו ע"י כל מיני תחבולות, כמו איחוד עם ה"מכבי" וכשנודע לשלטונות על כך, החלו גם ל- הציק להסתדרות ה"מכבי". כן נאלצנו מדי פעם ל- החליף את מקומות הסניף, פעם בבית משפחת שוידקיי ופעם בביתנו אנו. ברור, שבעקב הנגישות המתמידות של השלטונות, סבל קן "השומר-הצעיר" והשפעתו על הנוער בבנדרי פחת והלך וכל תפארת-הזוהר שלו מ- ימים עברו נמוגה למעשה, ונשאר גנוז עמוק בלב ה- חברים לכל ימי-חייהם.

ה"מכביה" העולמית הראשונה שנערכה בתל-אביב

והתרת הנסיעה לחברי ה"מכבי" להשתתף בה, הפיחה מעט תקווה בנוער שלנו ע"י עלייתם של כמה מחברינו באורח בלתי-ליגאלי לארץ, ומאורע זה פתח מעבר צר לעלייתנו ארצה.

לאחר שנים רבות של סבל ויגון שפקדו את קהי- לתנו בבנדרי בכלל ואת חברינו מאז בפרט, כשאנו עו- שים את חשבון הנפש שלנו בפרספקטיבה היסטורית, נוכחים אנו לדעת, עד כמה נכונה היתה דרכנו אז, כש- אנו — צעירים מחוסרי-נסיון והדרכה, ראינו כבר בימים ההם פתרון אחד ויחיד להמוני עמנו הנרדפים והתלושים בתפוצות — דרך ההכשרה העבודה והעלייה כחלוצים לארץ והכשרת הקרקע לקראת עליות המוני אחינו בני-ישראל אחרינו לארץ מכורתנו.

פנחס בן-שאול (פינקו) (קיבוץ מעברות)

מראשוני ארגוני-הנוער

לא הייתי בין מניחי היסודות של תנועת "השומר- הצעיר" בבנדרי, בהיותי עדיין צעיר מאוד, בכדי לה- מנות עם מייסדיה.

"השומר-הצעיר" היה בין ראשוני ארגוני הנוער הציוני בבנדרי. שלושת עקרונותיו: ציונות, חלוציות וקיבוציות, הקנו לו זכות-ראשונים כתנועת-נוער חלו- צית.

עיקר זכותו בכך, שתבע מכל מי שהצטרף לשו- רותיו הזדהות אישית, רוחנית ואידאית, שבאה לידי ביטוי בחינוך ללאומיות ולהכשרה עצמית בעבודה גופנית (הכשרה חלוצית), בעלייה לארץ, ובהגשמה אישית בחיי קיבוץ בארץ.

חיינו בתקופה סוערת של התעוררות לאומית וחב- רותית; משב-רוח אביבי, רענן, נשב בין הנוער הלומד בעירנו, שהיה מלא שאיפות לפעולה ולהשכלה. "השו- מר-הצעיר" ניסה למצוא תשובה למאוויו הלאומיים והחברתיים.

היה זה בשנות העשרים המאוחרות. בקירבת-מקום, מעבר השני של הדנייסטר, קסמה ברית-המועצות, הע- טורה עדיין הילת המהפכה האוקטוברית הגדולה. הש- מות לנין, טרוצקי, בוכארין ואלקסנדרה קולונטאיה היוו שמות אגדתיים בקרב חלק מהתלמידים והאינ- טליגנציה היהודית בעירנו. כך נתפסו רבים-רבים לרעיון הקומוניסטי אשר עשה שמות בקרב טובי הצ- עירים בעירנו.

ואילו הארץ היעודה, ארץ-ישראל, היתה רחוקה, סגורה ומסוגרת על מנעול וברית. העלייה לארץ הופ- סקה, והגיעו משם שמועות קודרות על מאוראות-דמים, שהשרו דכאון וייאוש בין חברינו הבוגרים, שעמדו על סף העלייה. באין מוצא, היגרו חלק מבוגרי "השומר- הצעיר" לארצות אמריקה הלטינית, כ"מקלט לילה" זמני עד ששערי-הארץ ייפתחו לעלייה.

הייתי צעיר כשהצטרפתי לתנועה זו, וזכיתי ש"ראש הגדוד" שאליו השתייכתי היה נתן (ניוניה) בנדרסקי, מחנך מחונן ומקסים בהשפעתו, לא דווקא מטענו האידיאולוגי וההשכלתי הכריע את הכף — אלא גישתו החינוכית. השיחות האישיות, עם כל חניך וחניך, טיור- ליה-הלילה וערבי-ההווי ליד המדורה, עלה בידו להחדיר בנו שאיפה לעולם יפה ביותר, שונה מעולמנו המצי- אותי היום-יומי; אף גם נטע בתוכנו ערכי טוהר, צדק ואמונה באדם. כזו היתה האווירה החינוכית ששררה בכל הקבוצות, בכל השכבות, לרבות בגודי הצופים והבוגרים.

הקן השומרי בעירנו — כבערים אחרות — היה מעין "אי-ארץ-ישראל-עברי" בים של התנכרות, "הת- בוללות אדומה" וחיים סלונים עקרים של "נוער זהב" תוהה ונבוך.

לא זו בלבד שהקפדנו על שיחה עברית בקן, אלא חייבנו גם דיבור עברי ברחוב, יחד עם שמירה מכל משמר על מילוי ציוויי-התנועה האחרים.

הציונית החלוצית כבעלת אידיאולוגיה סוציאליסטית רדיקלית היתה לציונים בעיני המשטרה החשאית הרור־מנית (הסיגוראנצה). זמן ממושך היינו נתונים במעקב, והשיחו עלינו בשבע עיניים. לא פעם, מצאנו למחרת נעילת המועדון, מנעול עם חותמת־שעווה של המשטרה החשאית יחד עם הזמנה „מנומסת“: להתייצב למחרת במשרדי המשטרה החשאית.

נקל להבין, איפוא, שכל שומר ושומרת ראו בחיים בגולה חיים ארעיים, מין פרוודור לעלייה ולהגשמה עצמית בקיבוץ השומרי בארץ. הדוגמה האישית של המדריכים השפיעה על החניכים וכאילו הקרינה אור על סביבותיה ושימשה מופת לנוער הבלתי־מאורגן, אשר גם אם לא הסכימו לדרכנו ולהשקפת־עולמנו ה־חברותית, התיחסו אלינו בכבוד ובדרך־ארץ.

קבוצת „השומר הצעיר“ על דגלה

ואכן ריכוז סביבו „השומר־הצעיר“ את מיטב הנוער העברי בעיר והפעולה החינוכית והציונית נמשכה — על אף הקשיים והמכשולים, עד הכיבוש הסובייטי וסיפוחה של בסרביה לברית־המועצות. אז הונף הגרזן על כל הפעולה הציונית־הלאומית — בכלל הפעולה הציבורית־יהודית, שהופסקה בגזירת השלטונות — כארגונים עוינים לשלטון הסובייטי ולמשטר שלו.

כך תמה, עם הכיבוש הסובייטי, תקופה סוערת רבת־יופי ומלאת־תסיסה חברותית בקרב הנוער היהודי בעירנו. נסתם הגולל על תקוות מאות צעירים וצעירות אשר חלמו ולחמו להיות שותפים למחנה הבונים של מדינת ישראל — ולא זכו.

אולם מאות רבות של חניכי „השומר הצעיר“ מעירנו זכו ועלו לישראל והם חיים בקיבוצים, במו־שבים ובערים, נוטים שכם — כל אחד על־פי דרכו —

לשיא־שיגשוג־ופריחתו הגיע הקן השומרי אצלנו בסוף שנות העשרים, כאשר ריכוז בתוכו מאות נערים ונערות מכל הגילים ומכל השכבות. העבודה החינוכית התנהלה לפי תוכנית, ברמה מעולה, תודות לקשרים עם התנועה במדינה. השתתפנו בסמינריונים שנערכו בקי־שינוב, בפגישות גדודים, טיולי ל־ג בעומר ביערות הסביבה, וגם בנשפים הפומביים אשר הפכו לשם־דבר ומשכו המונים לאולם הגדול בגימנסיה העברית של ד־ר שוורצמן ז״ל. כן קיים „השומר־הצעיר“ שלנו שי־תוף־פעולה פורה עם ארגונים ציונים אחרים — „צעיר־רי־ציון“, הציונים הכלליים ו„גורדוניה“.

הפעולות המשותפות היו: התרמות לקרן־הקיימת, אסיפות־עם הקשורות למאורעות שהתרחשו בארץ וב־עולם היהודי; בבחירות לקונגרסים הציוניים, ובמס־גרת כוללת של „ארץ־ישראל־העובדת“. נקלענו גם למשברים לא־מעטים. „השומר־הצעיר“, תנועת־הנוער

ומעורים בבנין הארץ ובהתפתחותה. רוב רובם חברים בהסתדרות הכללית ובמפלגות ציוניות סוציאליסטיות. תמיד יהא שמור בלבי רגש תודה והוקרה לכל

חברי המדריכים, והקרובים ברעיון ובשאיפה, על ש- העניקו לנו את כל הטוב והיפה, במסירותם להאדרת הקן השומרי בבנדרי — והביאונו עד הלום.

יונה בלבן (קבוצת חולדה)

תנועת „גורדוניה“

סניף „גורדוניה“ בעירנו ראשיתו ב„החלוץ“ הצעיר שמייסדו היה מ. מלמוד.

באביב 1927 הודמנתי במקרה ל„אולם“ (כפי שנקרא בפי חברי הסניף ובני-העיר בכלל) והורשיתי להשתתף — כמאזין מן הצד — בשיחה שקיימה קבוצת הבוגרים. את השיחה ניהל מ. מלמוד, על הנושא: „עדות וכיתות ביהדות“; באותו ערב נתייחד הדיבור על הקראים. הקשבתי בפה פעור לתוכן השיחה וממש הוקסמתי מעצם העובדה, שהנה בני-גילי דנים בנושא רציני ומתווכחים עליו — ובכך מוותרים, מרצונם הטוב, על בילויים ועיסוקים, כנהוג בין צעירים. באותו ערב הגשתי בקשה להתקבל לתנועה זו.

בסתיו 1928 התקיים האיחוד (או, יותר נכון: „סיפוח-התנועה“) של ארבעה סניפי „החלוץ הצעיר“ ל„גורדוניה“.

השושבין הראשי לאיחוד זה היה האיש הדגול והציוני הנלהב שמשון שחטר ז"ל, ממרכז „החלוץ“. אחרי האיחוד ראינו את עצמנו כחלק מתנועת-הנוער החלוצית הגדולה והמסועפת, הפורשת כנפיה על חבלי-ארץ שונים בארצות-הגולה — ולה הנהגה עולמית בעלת ייעוד ומטרות מוגדרות וברורות.

שאיפתה העיקרית של „גורדוניה“ היתה — חינוך הנוער לקראת הקמת עם-עובד בארץ-ישראל — המולדת הישנה-חדשה, חברת עובדים המבוססת על

¹ בשמשי כמזכיר הסניף באו אלי פעם ילדים בני 9-10 שנים וביקשו להירשם בסניף „גורדוניה“. לצערי נאלצתי להשיב פניהם ריקם, כי קיבלנו ילדים רק מבני 12 שנה ומעלה. כעבור כמה ימים הופיעו שוב אותם ילדים ובפיהם דברי-קנטור: „כבר איננו צריכים אתכם! דער „מזרחי“ האט זיך שוין אויך געעפנט א „גורדוניה“: (גם המזרחי פתח לו גורדוניה...) והם קיבלו אותנו ברצון (באותו זמן נפתח סניף „בני-עקיבא“ בחסותה של המפלגה הדתית-ציונית „מזרחי“).

שוויון, צדק סוציאלי, תרבות עברית מקורית וגולת-הכותרת שלה — הקבוצה (הקומונה) — הקיבוץ. לאור המטרה הזו ניהלנו את פעולתנו החינוכית.

קבוצת „גורדוניה“ — לקראת היציאה להכשרה (במרכז — שליח מא"י — הח' משי) נובמבר, 1929

הצעירים חולקו לשכבות לפי הגילים¹: בני 12 שנה — כ„צופים“; בני 14 — ב„מתעוררים“; בני 16-17 — כבוגרים; ובני 18 — כמגשימים. אלה אחרונים התכוננו לצאת להכשרה חלוצית. כל שכבה הופרדה לקבוצות הפעולה המעשית היתה: בשכבות הצעירות — לימוד השפה העברית, שירי-מולדת, ספרות אידיש ועברית, תורת הציונות, ידיעת הארץ, היסטוריה עברית וכד. בשכבות הגבוהות יותר: תנועת הפועלים — היהודית והכללית — תורת הסוציאליזם, התנועה הקיבוצית וכד'.

לילות-השבת היו קודש לשירה, ובמוצאי-שבתות התקיימו, כרגיל, שיחה כללית בהשתתפות כל חברי הסניף, ריקודים וסתם בילויים.

לשם כיסוי החזקת האולם וליתר הוצאות הנהגנו מס-חבר; ובד בבד דאגנו להשלמת התקציב להכנסות מ„הצגות“ ומנשפים שערכנו למען הקהל הרחב. ויזכר

ותולדות הציונות, עלינו גם ללמוד לעבוד ולהסתגל לחיות בחברה שיתופית. למטרה זו הוקמו ע"י "החלוץ" מקומות-הכשרה, שבהם הוכשרו בני ה-18 שהתכוונו לעלות לארץ.

ליד העיר בלצי היתה חווה חקלאית בשם "מסדה". ברשותה — 120 הקטר אדמת עידית, רפת קטנה ולול להספקה עצמית. שם "עשו הכשרה" חברי "גורדוניה", וביניהם גם בני עירנו.

"החלוץ" (בעזרת ידידים — ציונים) החזיק את החווה הזו והחברה השתדלו "להוציא לחם מן הארץ". היו עוד מקומות-הכשרה, כגון ריפיצ'אן (בית-

לטוב הח' אומנסקי מ"צעירי-ציון" ששימש לנו כבמאי ב"טיאטרל סקציה", שאורגנה והודרכה על ידו.

חברי הסניף השתתפו גם בפעולות כלל-ציוניות, כגון: פעולה למען קק"ל, השתתפות-פעולה — של הבוגרים — בבחירות לקונגרס הציוני, באסיפות-עם למען הציונות וכד'.

גם לא משכנו ידינו מפעולות ספורט. ל"ג בעומר זכור כאחת החוויות המרגשות לצעירי הסניף. באותו יום יצאנו בהשכמה, עם קרני-שמש ראשונות — ועברנו בסך, ברחובות העיר, כשדגל כחול-לבן נישא לפנינו ברמה², שירים מרנינים בפינו ובצעדים מאו-

חברי "גורדוניה" בבנדרי, 1932

חרושת לסוכר) וארשט (כרם-ענבים גדול), שקלטו עשרות ומאות בני-נוער שהשתוקקו לעלות ארצה.

אחרי סיום ההכשרה במשך 6-8 חדשים נבחרו המועמדים ואושרו לעלייה.

החל המשבר. כידוע, הקציבה ממשלת המנדט מעט מדי סרטיפיקטים לעלייה החלוצית ו"אין הקומץ משביע את הארי"... על כל סרטיפיקט היו עשרות מועמדים והעלייה לארץ היתה קשה כקריעת ים-סוף.

הרבה בני-נוער חיכו שנים עד שזכו לעלות. יחידים גם התייאשו והיגרו לארצות שמעבר-לים, בהבטיחם בכנות, שיחפשו דרך להגיע משם לארצם הנכספת — ארץ-ישראל.

אמנם, בגלל סיבות שונות, ובעיקר בשל קשיי

ששים היינו פונים לחורשות וליערות שכיתרו את פרוורי עירנו (בוריסובקה, גיסקה). בהגיענו למקום, כבר מצאנו שם אוהלים וסידורים אחרים שהכין "חיל-החלוץ" שיצא בעוד-לילה. במשך היום קיימנו סעודה משותפת. משחקים, ריקודים, תחרויות-ספורט היוו תוכן של יום חגיגי זה ובסיום — מסדר חגיגי.

בעקבותינו באו גם המוני יהודים ששימשו לנו כקהל צופים והגדילו את השמחה.

היה ברור לנו, שכשם שאנחנו לומדים עברית

² כאשר היינו עוברים בסך ברחובות העיר בל"ג בעומר — או בכל תהלוכה אחרת בשנה — היו הנשים שהציצו מהחלונות, — מפטירות: הנה ה"אולם" הולך (דער אולם גייט). וכל כך למה? כי הילד היה מודיע בבית: "אני הולך לאולם" (ז. א. לסניף) וככה נקראנו בפי ההורים: ה"אולם".

העלייה, לא העמידה "גורדוניה" בבנדרי המוני חלוצים-
עולים, אולם גם אלה מהחניכים שלא עברו "הכשרה"
ולא זכו לעלייה, גם להם הקנתה "גורדוניה" מטען רציני
של ערכי יהדות, ציונות וסוציאליזם.

אין ספק בלבי, כי אלה הם שעיצבו את דמותם
היהודית והאנושית לכל ימיהם.

משה הורוביץ — מרדכי פרנק (נתניה)

הסתדרות הנוער בית"ר

מאורעות הדמים של שנת תרפ"ט-1929 בארץ —
הטביעו רושם עמוק בלבבות יהודי התפוצות והביאו
להתעוררות של בני-הנוער בעירנו.
בספטמבר 1929 כינסו אברהם זיגברמן ז"ל ותל-
מידים אחדים של הגימנסיה העברית קבוצת-נוער ו-
הניחו יסוד לקן ברית טרומפלדור (בית"ר) בבנדרי.
בתקופות מסוימות נחשב בית"ר בעיר כהסתדרות
הנוער הגדולה במספר חבריה וכמצטיינת בשטח הפעור-
לה הציונית.

מייסדי הקן

בין מייסדי הקן נמנו, בין השאר: בלאנק נטע, יתום
משה (בן הרב), סברדליק צבי, ספוגר שמואל, פולסקי
מיקה, קפוסטה אברהם ואחרים. תוך שלושה חודשים
מיום ייסודו הגיע מספר החברים בו ל-70-80 בני-נוער,
רובם תלמידי הגימנסיה. הפעולות הראשונות התנהלו
במועדון "מכבי"; עם התרחבות הקן, עבר למקום-קבע
בבניין הגימנסיה העברית.
חודשים מספר לאחר ייסוד הצטרף לקן יוסף ויס-
ליב ז"ל, מראשי המדריכים של "מכבי" בעיר ותחת
הנהגתו גדל והתפתח עד ל-250 צעירים מכל הגילים
והשכבות.

הפעולות

פעילות הקן התרכזת בשטח החינוך וההסברה
הציונית, לימוד השפה העברית, הכשרה ספורטיבית-
צבאית וחקלאית.
הפעולות התרבותיות-הסברתיות נוהלו בעיקר ע"י
תלמידי הגימנסיה העברית ועסקני התנועה הרביזיו-
ניסטית במקום: העו"ד ח. רובשבסקי, מישה פוסטאן,
שלום חייט, ישראל פוסטרנק, דוד דורפמן ואחרים.
חברי הקן השתתפו באופן פעיל בכל הפעולות
המעשיות של ההסתדרות הציונית, קק"ל, הצ"ח, קרן
"תל-חי", החלוץ הבית"רי, ובהפצת העתונות והספרות.

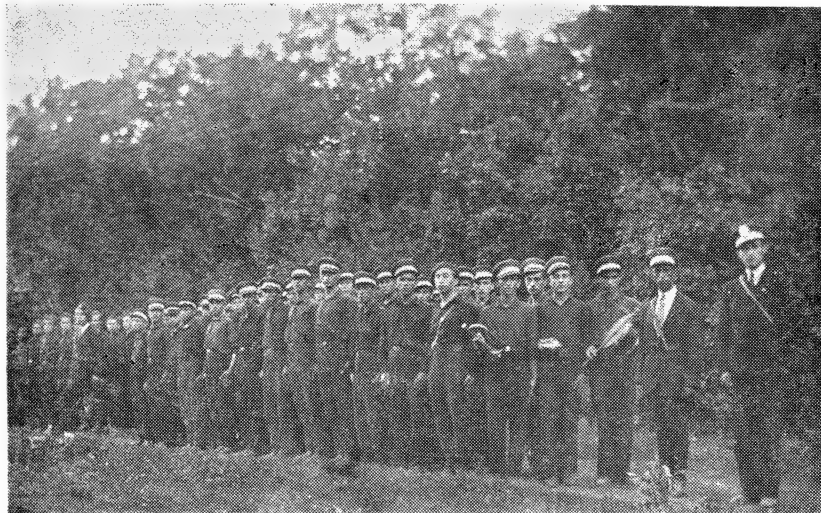
הציונית והרביזיוניסטית, בין שכבות-הציבור בעירנו.
עד לשנת 1932 נמנו עם חברי הקן רק הבנים;
באותה שנה הצטרפו אליו קבוצות בנות.
שני ימים בשבוע הוקדשו ללימוד השפה העברית.
כן נתחייבו לדבר עברית בין כתלי הקן ונשיאת סמל
"ע" (המסמל דובר עברית) על דש התלבושת. הפיקוח
על פעולה זו היה בידי תלמידי הגימנסיה.
הקן הוציא עלון שבועי בעברית ובאידיש, בערי-
כתו של ד"ר י. לדרמן-ירדור; בהנהלתו התקיים חוג
דרמטי שהציג ממוחזות של פרץ, אנסקי, שלום עליכם,
וכן מחזות עצמיים שנתחברו על-ידי מנהל החוג.
בהנהלתו של מר קוגן, החזן הראשי של בית-
הכנסת, התארגנה מקהלה בת 40 איש, ששילבה את
פעולותיה עם פעולות החוג הדרמטי.
כן התקיימה תזמורת של כלי-מיתרים-ונשיפה,
בהנהלתו של שמואל קוגן (בנו של החזן), שליוותה את
פעולות החוג הדרמטי וכן השתתפה במופעים, בנשפים
ובחגיגות של הקן ומחוצה לו. הופעותיה של התזמורת
— מחוץ למסגרת הקן — שימשה לו מקור הכנסות
נכבד.

פעולות ספורטיביות והגנתיות

הפעולות הספורטיביות-צבאיות הראשונות נוהלו
ע"י חיים שאפושניק, אברהם סאוצקי ומדריכי "מכבי",
שהצטרפו לקן.
בשנת 1932 התקיים בקן קורס מרכזי למדריכי
הכשרה הגנתית, בהנהגתו של יוסף דוקלר, שליח הנ-
גת בית"ר מאצ"ל בארץ ישראל.
הקורס נמשך שישה שבועות והקים צוות מדריכים,
שפעלו לאחר-מכן לא רק בקן בעיר, אלא גם בקנים
אחרים ברומניה כולה. עם בוגרי הקורס נמנו: אושן
יעקב, ברודסקי פימה, בורסוצקי מרים, גרבט שוקה,
גרבט בומה, הורוביץ משה, וודובז מלכה, טומשפול-
סקי חיים, סברדליק מלכה, פרנק מרדכי, פלביש דוד,

הניסיון הראשון לעלייה זו נעשה בשנת 1934 בידי משה הורוביץ שעמד לעלות באוניית-בקר, אולם ניסיון זה נכשל מפאת גילוי "דרך זו" ע"י שלטונות המנדט בחיפה והחזרת המלווים לנמל-מוצאם. מבין חברי הקן שעלו לארץ בדרך בלתי-ליגאלית באוניית "אף-על-פי" של בית"ר היו, בין השאר: ברוך

פירמן פימה, קישינובסקי חיים, רוניק חיים, ואחרים. בשטח הפעולות הספורטיות התארגנה קבוצת כדורגל מבין חברי הקן, אשר התמודדה גם עם קבוצות-נוער נוצריות ויכלה להן — מופעים ששימשו מקור-עידוד-וגאווה לבני העיר כולה. אחד האירועים המרכזיים בחיי הקהילה היהודית

קן בית"ר ביער בוריסובקה, קיץ 1932

נפמן מרדכי, גולדמכר מנדל, האחיות גרביץ אסתר ושושנה, גוטסקווק יוסף, הוכמן פסח, טומשפולסקי חיים, מיטלמן יצחק, פרידגילר משה, נורל אריה, סלטונוביץ אריה, קליאן משה, קאושנסקי משה, רוניק חיים, רוניק ריבה, שולץ נתן וכן רבים מבני העיר אחרים, שלא נמנו על חברי בית"ר.

חילופי משמרות

עם עלייתו של יוסף ויסליב ז"ל קבל את הפיקוד על הקן ד"ר י. לדרמן-ירדור. בהנהגתו שיגשג הקן והרחיב את פעולותיו התרבותיות-הסברתיות והאחרות. גולת-הכותרת של פעולות ד"ר לדרמן-ירדור הייתה ארגון העלייה הבלתי-ליגאלית בקנה-מידה ארצי. למטרה זו עבר לבוקרשט, בה פעל רבות, בשיתוף עם יוסף קלרמן ויוסף כצנלסון, לעליית יהודי רומניה. ראוי לציין, שלעזרתו של בית"ר בעירנו הוקם ועד "למען בית"ר", בהנהלתו של הגב' אקסנפלד, אשר פעל הרבה למימון פעולות הקן המקומי.

סגירת הקן

עם כניסת הרוסים לעיר נסגר הקן ומפקדו האחרון גרבת בומה וסגנו אידלמן בומה נאסרו והוגלו לסיביר.

בעיר היתה תהלוכת הסתדרויות-הנוער בל"ג בעומר. בית"ר הצטיין והתבלט במיוחד בסדר הופעתו הנאה בתלבושתו האחידה ובצעידה מופתית.

חטיבה בוגרת ועבודה חקלאית

על-יד הקן התקיימה חטיבה בוגרת של יוצאי צבא בשם "ברית החייל" בהנהגתם של א. סאוצקי וזיסקה כמליס, בת כ-100 חברים, כחלק מהתנועה הרביזיוניסטית בעיר.

מבין חברי הקן יצאו לעבודה חקלאית, במסגרת החלוץ הבית"רי, כ-70 חברים בסניפי ההכשרה בבלצ'י, זסטבנה ומקומות אחרים, במטרה להכשיר את עצמם לעבודה מעשית בארץ.

בקיץ 1934 קיים הסניף, בהנהלתו של משה הורר-ביץ, סניף הכשרה מקומי — במסגרת החלוץ הבית"רי — בכרמו של אלי אברמוביץ.

חברי הקן שימשו כמדריכים וכמנהלי החלוץ הבית"רי בסניפי-הכשרה שונים ברומניה.

העלייה הבלתי-ליגאלית

עם צמצום מספר הסרטיפיקטים החלו חברי הקן להתארגן לעלייה בלתי-ליגאלית לארץ.

*:
*

סקירה זו, שהיא תמציתית בלבד ואין בה כדי למצות את כל שטחי הפעולות של הקן בשטח הציוני ובחיי הקהילה היהודית אינה מתיימרת לכתוב תולדות הקן בעירנו. ייתכן שמפאת שכחה, מחמת הזמן הרב שעבר מאז, לא הוזכרו שמות כל הפעילים — ואתם הסליחה.

עם פרוץ מלחמת העולם נפוצו חבריו, יחד עם שאר יהודי העיר, במרחבי רוסיה ורבים מהם מתו במלחמה. לאחר הרבה שנות גלות בסיביר הצליחו אידלמן בומה ובני-משפחתו לעלות לארץ לפני מלחמת ששת הימים. כן הגיעו ארצה חברי הקן פרסיס אברהם, כמ-ליס מלכה וזיסקה.

בתקופת 11 שנות קיומו של הקן בעיר כיהנו כ-מפקדיו החברים זיגברמן אברהם ז"ל, רייפמן דני, ויסליב יוסף ז"ל, ד"ר לדרמן-ירדור יבל"א, פולסקי מיקה ז"ל, גרבט בומה ז"ל.

סמלי בית"ר בבנדרי, 1932

עיר ויושבי-בה

חוטר לשני גזעים

(פרקי בנדרי על ר' שליומקה ור' שבתיל)

דיסה ומראהו כמראה גוי, ר"ל: חבוש כובע בעל "הקורדה", (ה"סמל") והכפתורים נוצצים, כמנהג "ראסייה" בימים ההם. לדפיקתו בדלת פתח לו הסבא. האורח החווה קידה ושאל "האם מתגורר כאן אברהם סולומונוביץ?" הביט בו הסבא, עטור הזקן ובעל הפי-אות המתולתלות, חבוש השטריימיל לראשו ולבוש קאפוטה של משי — ואמר לו ברוסית העילגת שלו: — "מילא אברהמ'ל — אברהם, עוד אוכל איכשהו להבין, אבל אני — סולומונוביץ? מה אתך, איזה מין סולומונוביץ אני? פה! אבל כיוון שבאת, היכנס-נא, שב, אקרא לך את אברהם סולומונוביץ שלך".

בתשובתו היו הן התנגדות למודרניזם והן רתיעה מקבלת התנאים החדשים והרוחות החדשות, תוך כדי אנחת-הסכמה, כאמור. סבי זה, המרא-דאתרא נדלק לציונות, היה חולם על יישוב הארץ. אירגן קבוצות תומכים בבנדרי ובסביבה, כמאה משפחות, ונסע בשמם — באביב 1913 — לארץ-ישראל, ערב פרוץ מלחמת-העולם הראשונה, בילה בה כמה חדשים, נשא ונתן עם השייך של רמלה (אז עיירה ערבית) על קניית כמה אלפי דונם מאדמותיו שבכפר. הלך לפאריס אל הבארון רוטשילד להשיג את תמיכתו ביישוב מאה המשפחות הראשונות. לפתע פרצה מלחמת-העולם והוא היה נאלץ לחזור בדרך עקיפין דרך סקנדינוויה והצפון לבנדרי, מבלי לגמור את העיסקא.

בנסיעתו זאת נתלווה אליו יהודי מיקרייה-עיר — שמעון כרקר; בשונו נערכה לו קבלת-פנים בבית-הכנסת של הסבא. בנאומו ובסיפוריו על ארץ-הקודש תפסו מקום ניכר, כמנהג יהודי בסרביה, ענייני האוכל והמאכלים בכל ההערכה על ארץ-ישראל. וכך אמר בלשונו האידיש העסיסית-בסרבאית: "ארץ משונה מאוד היא ארץ-ישראל, שהעניים בה אוכלים תפוזים, תאנים ורימונים, והעשירים מתפקעים מרוב זלילת תפוחי-אדמה..." כי זאת לדעת: בעת ההיא תפוחי-אדמה היו בבחינת מותרות בארץ-ישראל.

כיליד בנדרי, מתייחס אני לשתי המשפחות, האחת משפחת שבתיל ברמן והשנייה של הרב ר' שמעון שלמה ורטהיים; ראויות שתיהן כי יכתב עליהן בספר, ויקצר המצע מהשתרע.

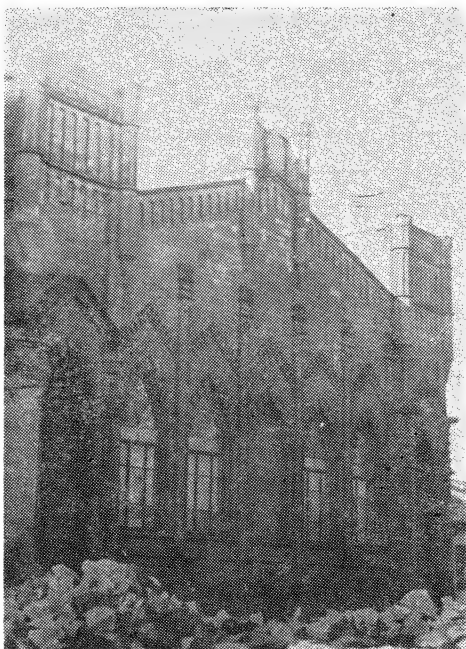
שתי המשפחות היו שונות, נבדלות זו מזו, לשתייהן גישות מנוגדות והפוכות בכל הנוגע לצורכי הפרט והכלל, וברבות הימים — גם לעניין הציוני. אבל שתיהן כאחת מסורות לענייני העיר ותורמים לה — האחת מתבוננת ומכספה והשנייה מחוכמתה ומטוב-לבה — אלו תכונותיהן שנחוננו בהן.

קשה לתאר את בנדרי באותם הימים בלי שני עמודי-התווך הללו — ר' שבתיל ברמן (שאני, נכדו, בנו של משה) ור' שליומקה ורטהיים: הראשון — חסיד חב"ד נלהב, עתיר-נכסים, קיצוני באדיקותו, נוקשה בתביעותיו היהודיות, קנאי בלי חת, נלחם בשער למען עמו, עומד עמידה קנאית בפני הרשות, "רודה" בעם כמעין "בעל-הטקסא" (כמתואר בספרות על-ידי מנדלי מ"ס); כזה בערך היה סבי שבתיל ברמן. והוא, שחי כל ימיו בבנדרי, כמתנגד חריף לציונות, אשר גידל את שלושת בניו בשיבת ליו-באוויץ' על תורת "התניא" — זכה לעלות לארץ ולסיים בה את מעגל-חיו בירושלים, והוא בן צ"ו, ולהיקבר בסנהדריה.

כנגדו סבי השני, שליומקה, איש-אשכולות ביהדות ובהוויות-העולם, בקיא בתורה וידען בחוכמת-ישראל, השזורות בו, לבלי-הפרד, בחומכת-חיים. נולדו לו חמישה בנים. הראשון ר' יוס'לה, זכה בכתר רבנות; השני ר' ליב'לה עסק במסחר; שלושת הצעירים יותר — אברהמ'ל, דוד'ל וישראל'יק — פנו לעסקנות ציונית. אלה סיימו גימנסיות, נסעו לאודיסה ללמוד — ובדרך קיצצו בפיאות, ולאחר-מכן — גם את זקניהם ו"איבדו" את הקפלושים. ראה האב והבין, כי לא יעמדו לו כוחותיו לשחות נגד הזרם ובאין-ברירה השלים באנחת-הסכמה עם הרוחות החדשים, שהחלו נושבים בעולם. — —

מעשה שהיה, והבן אברהמ'ל שלמד באודיסה, הגיע לחופשת פסח לבנדרי ובא לראותו חברו מאר-

לעבוד, יצא אליו הסבא וציווה עליו להפסיק וללכת לבית-החולים, — אל ה"באָלניצע". לא נאות, בטענה כי הוא רק שכיר-יום, ואם יפסיק עבודתו לשם ריפוי הפצע — במה יפרנס את משפחתו? הוויכוח היה נוקב, לבסוף תקפה עליו מצוות הסבא והלך לחובש. כך נעדר מהעבודה כמה ימים ובחזרו לא הסכים לקבל שכר

„בית-הכנסת של הרב“

נבנה בשנת תרמ"ו ע"י הרב הצדיק ר' איציקל זצ"ל
נחחדש בתיקון גדול בשנות תרצ"ו (ליובלו ה-50)
(בהשתתפות ה„סוסייטי“ של בנדרי
בניו-יורק — ברוקלין)

יומו עד שהסבא איים עליו, שאם לא יקבל — יתבע אותו לדין תורה. למען השלום, ומשום כבוד הרב — נאות, באין-ברירה, לקבל מעותיו.

בבית סבי ר' שמעון-שלמה גרה אשה אחת באה בשנים. איש לא ידע בת כמה היא, מניין היא, מה טיבה והילוכיה, מה מוצאה ומהיכן הגיעה לבנדרי. במשך השנים הילכה בממלכת הרב דמתא והפכה מין כוכב-לכת לכל המערכת, אשר תועלתה אינה מרובה, אך בלעדיה — אי-אפשר. לפני שנים רבות התרקמה כעין אגדה סביב דמותה, שהיא התאלמנה והתגלגלה לבנדרי וקבעה מושבה בחצר הרב. שם משפחתה לא היה ידוע מעולם ומסופקני אם מישו מבני-המשפחה והפמליה שמסביב ידע זאת אי-פעם. היא התהלכה על

בית סבי ורטהיים עמד במרכז העיר, ברחוב קר-מנדנטסקיה, (לא הרחק מכיכר הכנסייה המרכזית) ושייך מש בית-ועד לתלמידי חכמים, שדר"ים „משולחים“ ובעיקר — ל„נכדים“ למיניהם — „אייניקלעך“ של בני המשפחה הרבנית הרחבה והמסופעת. לאחר הש-ריפה הגדולה, בשנת 1910 בערך, אשר מחתה מעל פני האדמה את כל הבית, בית-הכנסת, והמחסנים, כבר נבנה באותה חצר בניין „מודרני“ (לפי מושגי הימים ההם) למגורים ושורת חנויות לצד הרחוב. בתקופה הקצרה מאז ועד פרוץ מלחמת-העולם הרא-שונה, היו מהלכין לאגדה, שבבית ההוא, לא עבר לילה, שלא ילוננו בו כמניין אורחים עוברי-אורח. ובבוא איש נוסף היה הסבא, כדרכו, מקבלו בזרועות פתוחות ובסבר פנים יפות אומר לו: „לאכול תוכל אצלי כאוות-נפשך, אולם לישון — יש מקום רק על גבי השעון“...

הסבא נתאלמן בעודו צעיר לימים. אשתו, הסבתא מרים-רבקה, מתה, בעת שהקשתה ללדת בפעם-המי-יודע-כמה ולאחר מותה נשאר בבית עשרה ילדים. הוא נשא אשה שנייה, אך ללא-הצלחה; רק הזיווג הבא עם בת הדיין של בנדרי, — שנודעה בפי כל המשפחה מאז ועד היום „די מומע באַבקע“ — עלה יפה. כיאות לבית רב מהסוג שלו — העוני היה מרובה; הילדים ישנו שניים במיטה, מי על גבי ספסל שהיו מכניסים מבית-הכנסת, ומי על כסאות הישיבה שהיו מסדרים בלילה למשכב. המשכורת מהציבור שולמה, כנהוג אז, בצורת שכר-שבועי (וואַכן-געלט) בכל יום חמישי בע-רב. היה זה יום שחיטת הבקר לשבת. ובהעדר הכנסה מספקת לטקסא — לא היה במה לשלם לשני הדיינים ולאב"ד (אב בית-הדין) ואז ה„מומע באַבקע“ היתה עושה מין מלווה פנימי. במזווה שלה היתה שורה של קופסאות-צדקה; ישיבת „ר' מאיר בעל הנס“, „ישיבה דמודיעין“, „הכנסת-כלה“, „סומך-נופלים“ וכיצוא בא-לה. היא היתה משלמת להם מכסה שבועית קבועה. אך בהעדר המשכורת, היתה פותחת את הקופסאות ושמה בהן פתקה בזו הלשון: „קיבלתי מר' מאיר בעל-נס גמ"ח סך 8 קופיקות“. וכשהרחיב הקב"ה את גבולה בראשית השבוע — היתה מחזירה, בדרך-כלל עם תו-ספת כלשהי, ר' מאיר היה מקבל „דיווידנדה“ וערך המניה שלו לא פחת חו"ש, בשום אופן.

שלא כמו אצל הסבא שבתיל, לא היתה לו לסבא שליומקה סוכה בנויה. אלא בכל מוצאי יום-הכיפורים היה תוקע בחצר יתד לסוכה שהיתה נשענת על מסד המדרגות של „עזרת הנשים“ בבית-הכנסת.

בעל-החזקה להקמת המבנה היה זלמן הנגר: יהודי גוי, עב בשר, אדוק עד לשגעון, שעבד כשכיר-יום מעלות השחר עד צאת הכוכבים. לימים הכה בגרון על אצבעו ונפצע קשה. קרע כותנתו, חבש פצעו, והמשיך

שואלת. "מה לעשות?" ואילו היה מה לעשות — האם הייתי עושה דבר וחצי דבר? הרי הכול בידי שמיים! "ה' נתן וה' לקח — יהיה שם ה' מבורך!"

הסבא ר' שמעון-שלמה נסע לארץ-ישראל לייסד בה מושבה נוספת של יהודי בסרביה; הוא חזר לבגדאד סמוך לחג הפורים. על רשמיו והתרשמותו מארץ הקודש והתלהבותו הציונית-הדתית בקרבו יעידו כמה ממכתביו, אשר נשארו לפליטה שהוא שיגר מארץ-ישראל לבני משפחתו. עם שובו מהארץ נערכה בבית-הכנסת שלו מסיבת קבלת-פנים לכבודו. מאות יהודים נדחסו בבית-הכנסת ואלפים נשארו בחוץ, מחוסר מקום בפנים. סבי בירך ברכת "הגומל" ושר שיר הלל ושבח לארץ-ישראל.

בנסיעתו זאת של הסבא לארץ גלוה אליו בנו הצעיר ישראל'יק, אשר נשאר ללמוד בגימנסיה "הרצ" ליה"; עם פינוי נתיני רוסיה חזר לבגדאד, דרך מצרים והבלקנים. מאז נסיעתו לא"י ידע עברית ונשאר ציוני מסור עד שנספה בשואה.

בבית סבי ר' שמעון-שלמה היה גבאי ר' נחמן — לא של בית-הכנסת, חלילה, אלא של הרב, ששימש כ"רבי". משפחת ורטהיים היו "רביים" מדורות, ורק אבי סבי, הוא ר' איציק'ל, לא רצה לשמש כ"רבי", חדל "לקבל פתקאות" ורק עסק ברבנות — שימש אב"בית-דין-צדק בעירנו. המשיך בדרכו זו גם בנו בכורו, הוא סבי ר' שמעון שלמה.

ר' נחמן גבאי, שעוד בימי ילדותי היה איש זקן ושבע שנים — עבר, כמסופר, בירושה בשירותו בקודש שלוש דורות. המסורת סיפרה עליו, כי מוצאו מבס"חבית. עבר וטעם, התקרב ולגם. נהנה מהחיים והכול תפילין. בהיוודע לו הדבר, נצטער צער רב, התאבל עליו וגירש אותו מעל פניו. — ומאז נסתפח לבית ר' איציק'ל.

ר' נחמן זה היה יהודי קטן-קומה, עב"בשר, בעל אף נשרי, גבות עיניו עבותות, מגודל זקן ופאותיו מגודלות. היה יהודי בריא וטוב לב. תמיד שמח ומשמח לב זקנים וצעירים. אהב את הטיפה המרה, וכנראה לא ידע לשתות הרבה. פעם, בסעודת פורים, כטוב לב המסובין במשקה ובמאכלי-מטעמים — אזל היין מעל

פני אדמות ונודעה בשם הדודה אטיל — "די מומע אטיל".

היה בבגדאד יהודי אחד, סולטאנאוויטש שמו, שישב באלמנותו שנים הרבה, והוא בעל חנות לכלי בית וזכוכית. חנותו היתה הראשונה בעיגול מסביב לכנסיית העיר. וכדי להבדילו מיתר הסולטאנאוויטשים, שכנראה היו עוד בעירנו, הוסיפו לשמו "פון דער סאבאָרני פלושצ'אָד", (היינו: מכיכר-הכנסייה). והיה היום ותלך הדודה אטיל לחנות הזאת וביקשה קערית מזכוכית; בחרה את הדרוש לה והתחילה לעמוד על המקח. השעה היתה בין-ערביים והימים ימי אביב. שואל אותה סולטאנאוויטש: — דודה אטיל, לשם-מה לך הקערית? ענתה: לאכול בה; ענה לה: אם כך, קני קערה גדולה ונאכל יחד... השידוך עלה יפה.

הסבא ר' שבתיל היה עשיר מופלג. אמרו עליו הבריות: ר' שבתיל איננו כאותם ה"מיליונרים" שיש להם עשרת אלפים רובל; הוא — כך אומרים עליו — יש לו מיליון רובל בבנקים במוסקבה.

ואמנם, עתיר-נכסים היה. היה לו חוזה-חכירה רב-שנתי על היער הגערבוביצי וכן על שטח רחב-ידיים של ביצות הדנייסטר, אשר הצמיחו קני-סוף. עם בוא ימות-הקרה, היו הביצות קופאות והגויים היו יוצאים וקוצרים את הסוף, שהיה נמסר לצבא ונמכר גם לתור-שבים, לשם הסקת התנורים.

בליל שבת, בשלהי מלחמת-העולם הראשונה, פרצה מערכה כבדה של חילופי אש-ארטילרית בין הרומנים העולים על בגדאד, לבין הצבא הרוסי הנסוג. פגזים נפלו באזור הביצות ובשטחי האחסנה של קני-הסוף הנקצר — והכול עלה באש. כל העיר כוסתה באפר ובפיח. עם שובו של סבי ר' שבתיל מבית-הכנסת הביא אתו מניין יהודים לקידוש, והתברך שנגאל מדא-גותיו לעושרו ויוכל מעתה להתמסר יותר ללימוד התורה ולקיום מצוות.

הסבתא טשאָרני מתה באביב 1924. זה היה בשבת בבוקר. הסבא הלך לבית-הכנסת, חזר, קידש, דרש לערוך השולחן כמדי כל שבת ורק ציווה לא לשיר זמירות.

במשך יום השבת לא הורשה שום ילד ואף אחד מן המקורבים להזיל דמעה, להתייפח או להיות עצוב — שלא לחלל את השבת. לאחר ההבדלה התחילו הבכיה והאבל. הבת הצעירה ("המיזיגקה") החלה להתייפח ולזעוק: "מה לעשות? ! מה לעשות? !" ניגש אליה הסבא שבתיל וסטר על פניה: "מה פירוש את

השולחן. רמז הסבא לר' נחמן לרדת למרתף ולמלא את הכדים. נטל ר' נחמן את שני הכדים והלך. עבר זמן ולא חזר. שלח סבא את השמש לראות היכן נעלם נחמן. כעבור רגעים ספורים חזר השמש עם כדי יין ודיווח, כי מצא את נחמן שוכב על גבי החבית, כש- צינור הגומי בין שניו — וישן. כנראה החליט ללגום קצת, הגזים בלגימה — ונרדם.

פעם בחר בו סבא לנסוע לקאושני לקנות שתי חביות יין, מהמין המשובח שהתברכה בו הסביבה. בא

ר' נחמן גבאי
בבית-הכנסת של שושלת הרב ורטהיים

ר' נחמן לכפר, הלך ליקב הכשר והמכובד ביותר, ירד למרתף רבי-המידות, כשבידו גביע, וטעם מעט מכל חבית. עבר וטעם, התקדם ולגם. נהנה מהחיים והכל בברכה אחת. מקץ הסיוור במרתף, לאחר שעה ארוכה, פנה אל בעל היין ושיבח את תוצרתו, אבל דומני — כך אמר לו — כי הסחורה בחבית הט"ז היא הטובה ביותר. מזוג נא כוס יין מלאה, כדי לעמוד בביטחה על טעמו. היו מספרים, כי במרתף היו 120 חביות-יין. לעת זקנתו — והוא כבר מעל לשמונים וקרוב לתשעים — חלה ר' נחמן ונחלש מאוד. הכניסוהו לביה"ח היהודי. מירר נפשם של המטפלים בו, רצה להיוודע מפיהם, מה טיב מחלתו. לא רצו לגלות לו. משתכפו תביעותיו, נעתר לו הרופא ואמר לו כי הוא סובל מ"פלעורייט" (דלקת קרום-החזה). — "פלעורייט" מה זה ?

הסביר לו הרופא, שיש אצלו מים בצד. — אצלי מים?! — התפרץ ר' נחמן — ימח שמם וזכרם של המוזגים הללו, עם הערשל קוניצער בראשם! נבזים כאלה, עוכרי-ישראל, פרחחים, שקרנים, נבזים! באשמתם אני חולה! זה רק מפני שהם מהלו מים ביין וביי"ש שלהם — ולכן אני חולה עתה! בהזכירי את בית-החולים היהודי, נזכר אני בעוד אפיזודה אחת.

כידוע, היה הסבא ר' שבתיל בין מייסדי בית-החולים הזה וגם עסקן פעיל בהנהלתו כל השנים. מהיותו אדוק-קפדן, חסר-סובלנות, היה מקפיד על הכול בנוקשות. לעומתו ר' שמעון שלמה, רב העיר, היה מיקל, רודף-שלום, מהפש-פשרה, חי בשלום עם הבריות, שוחר "שביל-הזהב" ליישב הדורים, לפי רוח הזמנים.

והימים ימי ראשית שנות העשרים של המאה. כאשר רבו הפליטים מרוסיה הקרועה והשסועה לגן-העדן הרומני שהשתרר אז בבסרביה. בין הפליטים הגיע גם לייבלי'ה גלאנץ, החזן המפורסם (נפטר בארץ לפני כמה שנים). כבר היה ידוע בעולם החזנות היהודים; היה צעיר, יפה-תואר, אולם עודנו רווק וללא חתימת זקן. רצה הסבא — וזאת בהשפעת בניו שהיו חברים בתנועת "צעירי-ציון" אשר גם לייבלי'ה גלאנץ נמנה עמה — להזמין להתפלל תפילת-שבת, משום שהיה זקוק לפרנסה. התנגד ר' שבתיל, שהיה גבאי ראשון בביה"כ"נ כל ימיו; פה, מחותן, כיצד יכול כבודו להעלות על הדעת לתת ל"אינגל" הזה לעבור לפני התיבה — והוא שרוי ללא אשה ומהלך ללא זקן?! ענה לו הסבא ר' שמעון שלמה מניה וביה: מחותן, ר' שבתיל, בוא ונשיא לו אשה את דורה מרקובנה, ואז תהיה לו גם אשה וגם זקן (דורה מר-קובנה היתה האחות הראשית בבית-החולים, והיא היתה רווקה זקנה, עם חתימת זקן...).

עם כל קשיחותו לא יכול היה ר' שבתיל להתאפק מצחוק מהצעה מקורית זאת — ונתן הסכמתו לתפילת לייבלי'ה גלאנץ באותה שבת; תפילתו סללה לפניו את הדרך לכהונת חזן ראשי בקישינב, ולאחר-מכן ברחבי אמריקה, עד אשר עלה לארץ, לאחר קום המדינה. היה עוד נטע — שקראו לו "נטע בעלי-מעיים", וכל-כך למה? — כיוון שהיה סוחר במעיים. שנים הרבה הסתופף בצל הכנסת-אורחים של סבא הרב. יש אומרים עשרים, ויש אומרים שלושים שנה — ואולי אפילו יותר. הוא הגיע לבגדרי מעיירה בוהליק, מקום שם עזב אשה וילדים וחיפש בית צדיק לשמש בקודש. מהי הדרך בה הגיע לבית-סבי-קני ר' אי-ציקל? — לא אדע, ואין זוכר עוד. מכל מקום נטע זה נחשב תמיד כבן-המשפחה, אף כי בעצם לא היה

סיפרו כי סופר לסבא מהרבנות בקשינוב, שנפטר ונקבר שם.

ועוד היה זלמן: קטן-קומה היה האיש, כמעט ננס. בעל שיער שחור כזפת עם זקן עבות ומדובלל וגבות עיניים אשר כמוהן לא פגשתי ולא ראיתי מעודי אצל שום אדם אחר. היה קצר-ראייה, כמעט עיוור. יליד בנדרי, בן-המקום מכמה דורות, ולא איזה עובר-אורח ובכל זאת לא-יוצלת, אשר אף בצעירותו לא יכול להיות אפילו פועל פשוט, שכיר-יום.

סוף סוף הצליח זלמן להתמנות לתפקיד שמש בבית-הכנסת של הסבא. — — —

לו שום תפקיד רשמי, לא בבית ולא בחצר. היה גר בחדר צר, ללא חלון, ע"י ה"פלוש" של בית-הכנסת. בו החזיק גם את מלאי הסחורה שלו — המעיים. חולני היה האיש, ומשתעל שיעול עז ועמוק, מכעכע בכמה אוקטבות, היה עולה מעלה ומתדרדר ויורד ומשתתק. תמיד היה מצליח להיות בכל מקום שהיתה דרושה שם עזרה, גם בלי שנתבקש לכך. במיוחד היה לו כשרון להצליח להיות תמיד העשירי למניין. ידע, שכר המצווה של העשירי למניין גדול מזה של מצטרף רגיל ואולי, מפני שהיה דר ליד דלת הכניסה לבית-הכנסת והיה תמיד מוכן ומזומן. יום אחד נעלם האיש ולא נודע גורלו. כעבור זמן

לאה שטיינר (תל-אביב)

האחרונה לבית הצדיק מבנדרי

הלכו ונהרסו ובהם התגלגלו רהיטים, כלים שבורים ומלבושים אכולי-עש למכביר, שאיזה הדר דהה מימים עברו נשתמר בהם. מבנים אלה שימשו לנו למשח-קים ב"מחבואים", ב"קלאס", בחתונות נוסח-"רביים", שפייג'לה ניצחה עליהם בכושר ובמשובת-לילות. העי-כבישים שם טוו קוריהם, השממיות טיפסו על הקירות, התקררות, החולדות היו מגיחות בין סדקי הרצפות שהעלו אוזב, וכולם כאילו שיתפו עצמם במשחקנו.

בחזית החצר נמצא ה"שילכל" של ר' לוי, שמרי-שיו נתעקמו ותקרתו מטה לנפול. בשבתות ובמועדים עוד בקעו משם קולות תפילה ורינה של החסידים ורבים, ובימות-החול היינו מסתגרות בפנים על מנעול ובריה, שלא ימצאונו בקלקלתנו. שם קראנו בהתפעמות את הספרים הראשונים בתרגום לרוסית: "בן המלך והעני", "אוהל הדוד תום" — וכן את כתבי טולסטוי, פושקין, גורקי, דוסטויבסקי ואחרים. פייג'לה הזדהתה עם הגיבורים המיותמים והמקופחים. טובת-לב היתה, ואת הפרוטה האחרונה חילקה לעניים ועמם חילקה ארוחתה הדלה. גם שמרה על ימי צום ותפילות.

זכורתני, ביום-הכיפורים היתה היא הילדה היחידה ב"עזרת-הנשים" שרויה כל היום בצום ובתפילה ונראתה כמרחפת בעולם של קדושה וטוהר; ב"שלוש סעודות" ב"שטיבל" בעמדה סמוך לר' לוי סבה, שבירך על כוסי-היין בדבקות והיא החזיקה ב"גרה-הבדלה", הזורע אור על פניה הזוהרות...

לא ארכו הימים ור' לוי, הסב הנערץ, נפטר; גם סבתה, איטלה, הנאהבת, הלכה לעולמה והיא — פייג'לה, נותרה לבדה עם דודתה שרה'לה, אשה נכה ורתו-

עד היום אדאב את אבדנך, פייג'לה! היה זה בבוקרו של תשעה-באב שנת תרפ"ו. ל"סי-גורנצה" (המשטרה הרומנית) שבעירנו הכבושה ע"י הרומנים נכנסה נערה דקת-גוף, בעלת פנים אצילות וחיוורות ועינים גדולות ושחורות כפחם, שנראו אז ודאי מבוהלות, פנתה אל השוטר התורני: "אנא איסרוני, הרגתי את דודתי..." אך השוטו לא הבין מה היא שחה, וגירש אותה מהמקום. אז פנתה אל חוף נהר הדנייסטר ובמימיו הצו-ננים סיימה את חייה הקצרים, רבי-הסבל.

היתה זאת פייג'לה, נכדת הרבי ר' לוי דרברימדיקר, נינת "הצדיק" מבנדרי, שוקני-העיר ידעו לספר עליו נפלאות ונצורות. פייג'לה נולדה בעיירה אוקראינית, בבית סבה הרבי מציצילניק — אבי-אמה; אמה נפטרה בדמיימיה, ובהיות פייג'לה בת שבע, הובאה ע"י אר-מנתה לעירנו, לבית ר' לוי אבי-אביה. הכרתיה לראשונה ב"קידוש" שערכה, לכבוד בואה, הסבתה שלה איטלה — די רעבעצן. זכורתני — שולחנות עמוסי כיבוד ערו-כים בחגיגות. הנשים שהוזמנו, ביניהן אמי, הוקסמו משכלה וידענותה של הילדה הרכה, ואנו, הילדות, נמש-כנו אחריה, כי היתה יפה, חברותית ויוזמת-משחקים. לעת בואה של פייג'לה, כבר הועם הזוהר של ה"ש-טיבל" מימים עברו. ר' לוי היה כבר ישיש מופלג ות-שוש, והמבנים בחצר, שנועדו לחסידים שהיו באים ממרחקים אל רבם וכן אלה שנועדו למשרתי-הבית,

קה למיטה. שתי נפשות אלה התקיימו ממכירת שארית דבריהן הערך ותכשיטים שנותרו בבית. פייג'לה כבר זכתה בתעודת-בגרות ונחשבה לעילוי, אך בעירנו לא נהגו לעודד כשרונות, להעניק להם מילגות. היא קיווה תה להגיע בכוחות-עצמה לאוניברסיטה משאת-נפשה, אך לא הגיעה.

מחורף לחורף הרסו הרוחות והשלגים חלק נוסף של ביתם והן התגוררו בין עיייה מפולת. עצביה של הנכה התמוטטו מחיי-הדחקות, אדיקותה העבירה אותה על דעתה. פייג'לה נפלה קרבן להתפרצויות-הטירוף, למרות אהבתה הרבה אותה. פעם נדמה לנכה, כי עסקה בתפירה ב"ראש חודש" האסור למלאכה או שהטריפה כלי, הבשר לא היה שרוי זמן די-הצורך; נדמה היה לה, כי משכנה או מכרה עדייה מבלי ידיעתה — הכול היה מלווה התפרצות היסטורית — ופייג'לה מנסה להרגיעה.

מה קרה באותו בוקר גורלי של תשעה-באב? מי יודע? — אך ניתן לשער, כי בהיותן שתיהן שריות בצום הותקפה הנכה בהיסטריה מלוות אשמות וטענות ופייג'לה ניסתה, כתמיד, להרגיעה. גם עתה כאילו אש-מע את קולה המתחנן: "הפסיקי, הפסיקי, מדעתי אצא ממך", או רואה אותה מתרפקת על צווארה ומנשקת פניה המעוותות. "אנא, הרגעי..." אך לשווא. ואז זימן לה הגורל מתחת ידה חפץ ואיזה קול סמוי לחש לה: "הנה נסי-נא בזה להפחידה... והיא תפסיק, ואז תוכלי לשוב לספריך... הגיגיך..."

והפור נפל: יד רכה זו, אשר סעדה אומללה זו במשך שנים היתה בנכה... כי לפתע ניתק הקשר בין המחשבה והמעשה ואחר המעשה לא היה עוד על צוואר מי להתרפק, ממני לבקש סליחה ומחילה.

זכרונות בית אבי

בעזרת עגלות ואם בהעמסת אנשים על כתפיהם, פשוטו כמשמעו.

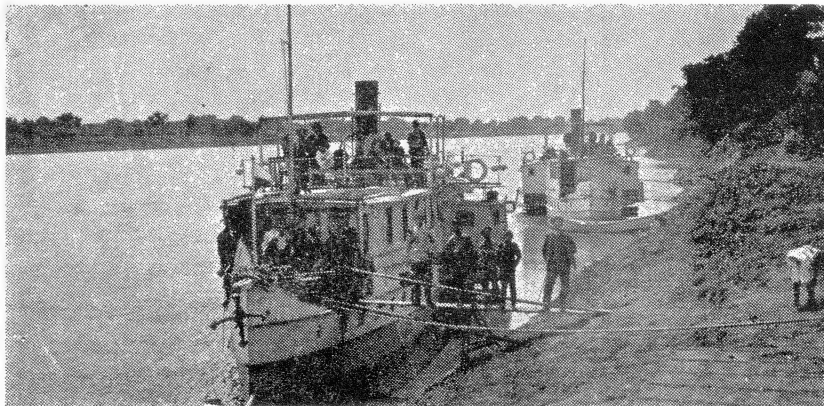
קרוב למחצית תושבי העיר מנתה האוכלוסיה היהודית, אשר שמרה תמיד על צביונה העצמאי במוסדותיה וכליה הארגוניים. היו בה ארבעה-עשר בתי-כנסת, ופעלו בה "כלי-קודש" ועסקני-ציבור, "חסידיים" ו"מתנגדים", מוסדות-חינוך-ותרבות שונים, ספרייה עברית-יהודית-רוסית ואף גימנסיה עברית, מן הראשונות בגולה. שד"ר צבי שוורצמן ז"ל ייסדה עוד בשנת 1912, ובה נתקיימו במשך עשרות בשנים פעולות שונות של תנועות הנוער למיניהן, ארגוני ספורט ולהקות דרמטיות לרוב בשפות אידיש ורוסית, היתה גם מקהלת "הזמיר" שנוסדה בימי מלחמת-העולם הראשונה והופיעה אף ביישובים יהודיים שמעבר לדנייסטר. להקות אלו היו עורכות נשפים והצגות למטרות צדקה וסעד, למוסדות כמו "עזרת-חולים" ו"מלביש-ערומים" וכו' ולגדקקים רבים שסבלו מחסור.

ביוזמתם של הנדבן עתיר-הנכסים ר' איצי (יצחק) ניסנבוים ואמידים אחרים בעירנו, הוקם בית-חולים יהודי מפואר, קויים מושב-זקנים, הותקנו בתי-מרחץ יהודיים, תודות להשראתם של כמה בעלי מעוף ותרבות, הונחו יסודות איתנים לקהילה יהודית מאורגנת, הוצאו עיתונים רוסיים בעריכתם של יהודים, שהיו מבטאים נאמנה את חיי הקהילות המקומיות וזיקתה לכלל היהדות הרוסית והעולמית. מסביב לעיתונים

...אינני יכול להפסיק לדבר על שכיות-החמדה ויקירי זכרון-יעקב, מבלי להזכיר את היושב אתנו, ייבדל לחיים, השוחט הרב משה סבר, שהנחיל לספרות ישראל את מכלול פתגמי חז"ל, שלא נוצר עוד כמותו בין מאספי חז"ל והוא יישאר ויזכר לתפארת... אנחנו יום-יום משתמשים בספרות זו, ואגיד תודה לו בשם כולם, בשם כל קוראי דבריו בפתגמי חז"ל... (מדברי הנשיא השלישי למדינת ישראל ש. ז. שזר, ביום כ"ג באב תשכ"ג בזכרון-יעקב, ב"מסע הזכרונות" שלו)

בנדרי — עיר-מחוז על הדנייסטר

יפה היתה עירנו על הדנייסטר, בעלת השם הטורקי — בנדרי. היתה זו עיר מחוז בבסרביה שברוסיה, מוקפת הרים וגבעות וטובעת בתוך בוסתני-פרי, כרמים ויערות. בימי קציר ובציר היתה הומה ושוקקת מרוב עבודה ומלאכה, מסחר-מכר ומהובלת פרי ותבואות. אולם בעת שידפון ובצורת היו תושבים רבים בקהילה היהודית, אשר מלכתחילה נמנעו מהם ע"י שלטונות הצאר זכויות לחיות חיי כלכלה בריאים ויציבים, נתונים לסבל כלכלי חמור ואף לכפף ולקור בימות החורף. לכל אלה היתה נוספת בעונת-הגשמים מכת השלוליות והביצות ברחובות, ואנשים היו מוצאים להם פרנסה מהעיר ברת עוברי-אורח מצד אחד של הרחוב למשנהו, אם

נהר הדנייסטר

הקטנות לאור עשית הנפט על השולחן ומפזם בקולו הערב את ניגוניו. לא אחת הייתי מתעורר בעריסתי ומתפעם לזמירתו הנעימה ושוקע שוב בתרדמה עמוקה עד אור הבוקר.

כשגדלתי, נסתבר לי באורח מוחשי יותר הכתוב בתהילים, "אעירה שחר" ו"חצות לילה אקום להודות לך" וכל אותה האגדה המקסימה המספרת, כי "כינור היה תלוי למעלה ממיטתו של דוד (המלך) כנגד חלונו וכיוון שהגיע חצות לילה, היתה מנשבת רוח צפונית והיה מנגן מאליו. מיד היה דוד עומד ועוסק בתורה עד שעלה עמוד השחר". תוך כדי כך, הבחנתי כאילו מחדש בנעים-זמירותיו של אבי, שדמותו נתמזגה אצלי בדתו של דוד וכינורו עד שהיו לאחת וללא הפרד.

אבא — בשבילי אגדה, הלכה ומציאות

נחושה היתה החלטת אבי להעניק לי, לבנו בכורו, את אשר נשלל בימי נעוריו, לכן ראה לנכון ללמדני תורה ומצוות ולהשקיע בי ממיטב המסורת של ישראל — סבא, מכאן, שלא זכור לי אפילו אם אי-פעם לימדני איזה "רבי" אלף-בית, כי בבואי ל"חדר" הייתי כבר מושלם בידע זה. יתר על כן — אבי היה נוהג לספר לי הרבה אגדות מאוצר תרבותנו העתיקה והדמויות של אדם וחוה והנחש, נמרוד, דור ההפלה, נוח ותיבתו, האבות והאמהות, מכירת יוסף, יציאת מצרים, גיבורי ישראל ומלכיו, המקדש, החורבן, המכבים, הגלות וחזון חבלי-משיח ותחיית-המתים, — כל אלה נחרתו בדמיוני הרך לאורך ימים. לאחר-מכן הכרתי גם את מסגרת-חיי-הם של אישי האומה במסורת היהודית, שהדגולים בהם נצטיירו בדמיוני כענווי-עולם למופת ובצניעותם כי רבה היו משכמם ומעלה, כמו — רבי עקיבא, הלל הזקן, רבי חנינא בן דוסא, שאגדות מופלאות שיבצו את עטרת חייהם.

עם זאת חנכני אבי למצוות מעשיות — שאילוה אליו לבית-הכנסת, שאברך על המזון, שאקפיד על קריאת-שמע של ערבית, שאלבש "ארבע כנפות" וכו'. עם כל אלה, לא היסס להביא הביתה ספרי-לימוד עבריים (כריסטומטיות בלע"ז) עם ציורים פרימיטיביים שהופיעו — כמדומני — בעריכת יעקב פייכמן ולובר-שיצקי וכו'; כן זכורים לי ספרי דקדוק של שצקי, חלקים א' וב' שהביא לי הביתה.

פעם הפתיעני אבי בזמירת שירים עבריים בעלי צביון לאומי שהבינותי תוכנם: משיר אחד בנעימה היהודית העממית הנודעת "אמאל איז געווען א מלך", זכורות היו לי שתי מילים בלבד שגרמו לי עוגמת-נפש, והן: "דודי עזבני" שהמכוון היה להקב"ה ולכנסת-ישראל המשולים במסורת ישראל לחתן ולכלה; והשיר

הללו התרכזו סופרים ומשוררים בעלי-כשרון, שביטאו את מאווייהם המוקדשים לצורכי השעה, לעם ולפרט. המסחר, התעשייה הזעירה, טחנות-הקמח, בתי-הדפוס, בתי התה והמרזח, היו מרוכזים בידי התושבים היהודיים. והרווחים בהם היו באים לרוב מאיכרי הסביבה. כזאת היתה העיר בנדרי בתקופה של ערב מלחמת-העולם הראשונה, בה נולד, חי ולמד אבי את רוב שנות נעוריו. שם גם הקים משפחה בנשאו את אמי רחל שהיתה לו לעזר במפעל חייו הגדול, אשר עליו ידובר עוד להלן.

אעירה שחר... כינור היה לדוד

בעיר זאת שימש אבי כשו"ב, על אף היותו מוסמך לרבנות, ונתגלגלו הדברים שאף שימש כרב וכשו"ב בעיר בולגראד שנתיים ימים לפני כן; ומעשה שהיה כך היה: סבי — אבי-אבי — השו"ב ר' ישראל בנדרי, נאלץ היה לפי עצת הרופאים להחליף בדחיפות את האקלים ועלה ארצה בשנת תרס"ז (1907) ומקומו שנת-פנה היתה בו "חזקה" לפרנסה בטוחה ומכובדת ועל יסוד זה התנה כי אבי, שבא לעבוד במקומו, ישלח לסבי סכום מסוים ממשכורתו זו, לקיומו בארץ הקודש. מאז כינוהו כל יהודי בנדרי בשם-החיבה רב משה-לה שוחט, ובזכות זאת זכה גם כותב השורות לכינוי "שלוש-עליכמי" מובהק — "מאטל משה-לה שוחט-ס".

בזכרוני נחרתה לתמיד נימת-הריטון של אבי על כך, כי בעקב היות אביו מטופל בילדים, קופח הוא במידת-מה בקבלת השכלתו מפי מורים ומלמדים כמו בני-גילו האמידים, ורוב לימודיו בימי בגרותו נאלץ היה לרכוש בכוחות עצמו עד הגיעו להיות מורה-הוראה, באיצטלה זו נשא לאשה את אמי רחל בת הרב ר' מתתיהו מורנגשטרן, אב"ד בעיר בולגראד ויחד עמה זכה לשיבה טובה, לבנים, לבני-בנים, ולנינים עד יומו האחרון. אך הגדולה שבזכויותיו, נחשבת ההצלחה היוצאת מגדר הרגיל שהיתה לספרו המדעי-התורני המונומנטלי "מכלול המאמרים והפתגמים", שדלה ממקורות תרבותנו. במפעלו זה הגיע לממדים בהיקף ובידע יסודי של המקורות, עד כדי מאה אלף פתגמי חז"ל, שניפה והעלה לשירות הציבור הרחב באווירה הביתית הרגועה והשלווה שיצרה אמי-הורתי, בביתנו הצנוע בזכרון-יעקב. כיצד הגיע למפעל חייו זה בעוונה וללא פרסומת, אף מבלי להתכוון לכך תחילה, עוד יסופר להלן, ומן הנכון יהיה להקדים כמה קווירקע של הווי חייו של אבי, כפי שהם זכורים לי מימי ילדותי הקדומה, שהביאוהו לביצוע משימה זו.

בנכבי זכרונותי, מצטיירת דמותו של אבי וצל-לנגד עיני, בהיותו רכון על דפי הגמרא בשעות-הלילה

שאלות מביכות, קיפוחים מדומים ו„המצאות־ילדות“

בגיל ה„חדר“ מסרני אבי לראשונה למלמד־דרדקי בשם שלום צפ, ולא נהיר לי עד היום אם היה זה שמו האמיתי או כינוי קרתני נלעג לזקן־התיש שלו (צופ באידיש — תיש). ב„חדר“ שלו למדו גם ילדות וריש־הדוכנא שלו (ראש־הדוכן — „בעהעלפער“ באידיש), היה נושא אותנו על גבו לבתינו בימות גשמים ובזך. תוך כדי ספיגת סיפורי־עם ואגדות מפי אבי, נתעוררתי במרוצת הימים להרהר ולערער על כמה דברים מעוררי־מבוכה, כמו: איך זה ייתכן שכל אחד אומר ב„קריאת־שמע“ — „מימיני מיכאל ומשמאלי גבריאל“ וכו'; הן מלאך גבריאל אחד בלבד קיים בעולם.

השני הוא שיר־הערש הנודע „שכב הרדם בן לי יקיר“, מאת א. לובשיצקי.* כך הכניסני אבי ל„טרגדיה המשפחתית“ של הרבשׁ״ע עם כנסת־ישראל, ואני מאוד סבלתי מחוסר „שלום־בית“, זה, וכל בשורת־פיוס שנביאינו וחכמינו הביאו לעם בדבריהם, היתה גם לי, כצרי בגלעד. קרוב לוודאי, כי אבי שמע שירים אלה באחד מבי־קוריו בחוגים הציוניים בעירנו, ובהם היתה מופיעה לעיתים מזומנות להקת „הזמיר“, שם הושרו שירים באידיש, בעברית וברוסית, מאת פרוג ואחרים. לימים הפתיעני אבי בגילוי חדש ששימחני מאוד בשכבי חולה במחלה השנית (וסקרלטינה) בבית־החולים והוא — ששלח לי ציורים של ציפורים ובעלי־חיים אחרים. בתים ועצים — מעשה־ידי.

ר' משה סבר — מלמד תורה לבנו שבתי

* הנני מכיר תודה למוסיקולוג, המלחין והפולקלוריסט ר' משה ביק, על כי המציא לי את תוכן השירים הנ"ל במלואם ומהם נודעו לי שמות המחברים: המלים „דודי עזובני“ הן מהשיר „יונה הומיה“ בן 16 בתים מאת מאיר הלוי לטריס ואביא רק שלושה מהם:

„אוי, קי עֶטְקֶה אָני!	דֹדִי צֶנְבְּנִי,
אָני אַךְ נִדְדֶת,	עַתָּה בִּי אַמֵּן תִּרָּה
מִקְעוֹן תִּגְנִי סִלְעִי	צֶעַן הוֹלִיכְנִי
הוי, אָני יוֹרְדֶת...	שׁוֹלֵל רוּחַ סָרָה...

תִּמּוֹל עָלִי — צוֹבָה,
תֵּשֶׁב לִי דֹדִיךְ,
תִּגְנִי סִלְעִי שׁוֹבָה
וְאַחֲסֶה בְּקִנְיֶיךָ!

והוא הדין לגבי המלאך מיכאל, וכיצד זה יתואר שבאותו ערב עומד ליד כל קורא „קריאת-שמע“, אותו מלאך? או — לפי האגדה מסופר, שכל המצרים טבעו בים ואף אחד מהם לא נותר, ובמקום אחר מספרת האגדה כי פרעה נשאר בחיים, כדי לחזות בניסים שעשה הקב"ה לאבותינו.

את אבי הייתי שואל שאלות, אך מהמלמדים פחדתי פן אשקול למטרפסיה ואיענש כחבר אחר ל„חדר“ שהעז לשאול — איך זה ייתכן שהמים בעת קריאת ים־סוף עמדו כנד והיהודים עברו בו בחרבה והרבי ענה ברוגזה לעומתו: „הן עיניך הראות!“ („זעסטו דאך?“) ... בגיל הגמרא נתן לי פעם רבי ללמוד „תוספות“ בעצמי, וכששאלתיו מה פירוש המלה „מפתח“, דפק בשולחן בכעס והפטיר: „תמיד הנך שואל אותי דברים שאינך צריך לדעת“ ... וכשהיה רוצה להיפטר משאלות מביכות של תלמידיו, היה נוזף בו, בהכריזו את מימרת חז"ל: „סתם מקשן עם־הארץ“. כך נוצר אצלנו ב„חדר“ הווי של בדיחות, משחקים ומשחקי־מלים וחרוזים, שאחד מהם זכור לי עד היום לפי סדר האלף־בית בבביל השפות אידיש, רוסית ועברית, הפותח בשורות אלו: אח, בויסאקעס, גויים דוראקעס, הונט וואס זייט־איר, חזירים טרייפניאקעס וכו'.

מרוב דגילה בדמוקרטיה החליט אבי, כי אלמד עם בני דלת־העם ב„תלמוד־תורה“; אשר לא מעטים מהם היו באים ל„חדר“ חצירעבים. זכורני, כי חברי הטוב אז היה אחד בשם שקולניק, בלי הורים, שחי והתחנך אצל סבו הבלן בבית־המרחץ, ולעתים מזומנות היה סועד עמנו בביתנו. פעם כשחילקו לילדי ה„תלמוד־תורה“ בגדים חמים ומגפיים לחורף ועלי פסחו, פרצתי בצווחות־זעם על הקיפוח הזה. רק עם התבגרותי הביי־נותי כי לא צדקתי, כאשר הבגדים והמגפיים לחורף חולקו לילדים מחוסרי־כול, ולי בבית היו משלי.

* גם שירו של א. לובושיצקי, מתייחס לאותו נושא בצורה אליגורית בשיר ערש שנחתפק בכמה מבתי:

שָׁכַב, הָרָדָם, בֶּן לִי יְקִיר,
שָׁמַע אֲדַבֵּר שִׁיר;
בִּימֵי־קָדָם בְּמִרְתָּקִים,
הָיָה הָיְתָה עִיר.

אֲבוֹתֶיךָ הַקְּדוֹנִים
לְפָנֶיךָ גָּרוּ שָׁם;
אֲנִי הָיִיתִי אוֹשֵׁר
אֲנִי הָיִיתִי עָם...

אֲךָ הָאֲבוֹת מְרֹאב טוֹבָה.
עָזְבוּ תוֹרַת אֵל;
וְעָלִי שָׁמַשׁ הַצִּלְהָתָם
עָלוּ עָבִי צֵל.

וּבְהִתְקַצֵּף אֵל עָלֵיהֶם —
גִּרְשָׁם מִן הָעִיר...
שָׁכַב, הָרָדָם בֶּן לִי יְקִיר,
שָׁמַע אֲדַבֵּר שִׁיר...

אבי היה מאפשר לי לצייר, לכתוב, לבנות ולהרכיב, לשחק במנגנונים של שעונים ישנים ולהתחקות על סודות המקול (הגרמופון) המשמיע קולות אדם, מצינור דמוי הצבעוני. זכורני מעשה קונדס אחד, כש„בניתי“ בחצר ביתנו מעין־גרמופון, בהיכנסי מתחת לארגז ובקומקום שהועמד עליו, ציוויתי על אחי הצעיר שישל־של אבן לתוכו ואז אפתח בקול שירה. ואכן, לתדהמת קהל השכנים שבחצר והגוי מוביל־המים שעמד פעור־פה, נשמע לפתע קול־שירה בוקע מ„תיבת הגרמופון“: „שכב הרדם בן לי יקיר, שמע אדבר שיר“...

אבא מספר על המשורר ח. נ. ביאליק ומגילת־היוחסין שלנו

לימים הקימותי לי „מדינת־פלאים“ על גדר־העץ הגבוהה, ובעזרת פטיש ומסמרים תליתי עליה שעון־קיר מקולקל, חישוקי־חביות, סירים וקומקומים משו־משים, פרסות־סוסים, ערדליים קרועים וכו'. כשלפתע — גזירה מן השמיים — ניתך מטר־סחף שאיים להציף את כל „ממלכתי“, וכך, בעמדי נבוך ואובד־עצות ומצפה לנס, קראני לפתע אבי בדחיפות: מאטעלע, בוא מהר ותראה אילו ספרים יפים קיבלתי מביאליק באודיסה! חשבתי שאלה הם ספרים עם ציורים, אך נתאכזבתי מרה כשמצאתי שני ספרים מהודרים אמנם, בכריכות־בד שחורות, בשם „ספר האגדה“ מאת ח. נ. ביאליק וח. רבניצקי, אך הם לא לקחו אל לבי והיו זרים לרוחי לחלוטין. רק במרוצת הזמן, סיפר לי אבי מ־יהם ביאליק ורבניצקי ומהו מפעלם והוסיף, כי ביאליק כותב גם שירים יפים, תחילה ביד ואח"כ נדפסים אלה בספר ובעיתון, ואפילו משלמים לו בעבורם כסף מלא... — וכמה שלמת לו בעד הספרים הללו? — שאלתיו.

— לא כלום ענה אבי. את הספרים קיבלתי במתנה מהמחברים...

לימים הבינתי, כי אבי גילה שגיאה בפירוש ובהסבר על הנושא „גבאי-צדקה” שבספרם. ובתשובה למכתב-ההערה שלו למחברים, הם שלחו לו בלוויית הספרים גם מכתב-תודה עם הבטחה שהשגיאה תתוקן במהדורה הבאה. על מקרה זה מסופר בספרו של י. ח. רבניצקי „דור וסופריו” בהוצאת „דביר” בארץ.* גם התייחסותו של אבי על צאצאי השל”ה (המחבר ישעיה הלוי איש הורביץ, שחיבר את הספר „שני לוחות הברית”, ובנוטריקון של”ה) לא עשתה עלי כל רושם, עד שבבואי ארצה בתחילת 1923 נודע לי מפי אס-אבי, סבתי מינדל ז”ל, כי היא נולדה בטבריה העיר, לאביה הרב ר’ שבת-ישעפטיל הורביץ, אשר ישב שם על כס הרבנות במאה הקודמת והיגר לרוסיה והיה רב בעיר קיליה בבסרביה. אחד מבני השל”ה (שחי לפני 300 שנה) שמו היה שבת-ישעפטיל הורביץ, ואין ידוע אם סבו של אבי היה האחרון בשושלת השל”ה בטבריה, שישבה על כס הרבנות דור אחרי דור, או לא. מה שידוע הוא, כי רוב הנמנים על המשפחות הורביץ מתייחסים לצאצאי השל”ה הקדוש, שספרו הנודע דן בתרי”ג מצוות לפי סדרן בתורה עפ”י הקבלה, והשפעה רבה לו בקרב היהדות הדתית. אמנם, הרבה חוקרים ניסו לאחות את השושלת של צאצאי השל”ה, אך ישנן חוליות בשושלת זו, מאז השל”ה ועד ימינו שאבדו בתהום הנשייה.

אבי רוצה ב„תיקון עולם במלכות-שדי”

איש מידות תרומיות היה אבי ובעל זיקה סוציאלית-קונסטרוקטיבית עמוקה למפעלי עזרה-הדדית. בהיותו חסיד הרבי דסאדיגורה, נמנה עם האסכולה של בית-הלל, בהיותו אוהב ללמד זכות על אנשים; הוא ידע לכבד כל אדם באשר הוא אדם ונזהר מלפגוע בכבודו של הזולת, כקטון כגדול. סיסמתו, שהיה חוזר עליה מפעם לפעם, היתה מימרת חז”ל: „הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא!” משאת-נפשו להטיב לזולת ולהקל על החלש והמדוכא, באה לעתים גם על ביטויה במאמרים שפירסם בעיתונות העברית והרוסית בחו”ל. היה מסביר, בלוויית מספרים ודיאגרמות, את

* מכאן, הנני רואה חובה להודות לידידי המלומד, הביבליו-גרף ג. קרסל, אשר היפנה את תשומת-לבי לדברי י. ח. רבניצקי בספרו „דור וסופריו” על אבי ולמאמרי אבי שפירסם בעיתון „המודיע” בפולטאווה שברוסיה, במספר 10 משנת 1913, על „הכנסת כלה” ומספר 25 משנת 1914 על הצעה להקמת קופת-פנסיה למזדקנים.

החשיבות שבהצעותיו לעזור לבנות ישראל המגיעות לפרקן על ייסוד קופה לעזרה הדדית בתמיכת הציבור בשם „הכנסת כלה” ע”י מס-חבר, בה תקבל משתתפת סכום-עזר לנדוניה בהגיעה לחופה. והוא הדין בהצעתו המפורטת לפני 60 שנים לייסד קרן-פנסיה לזקנים. הצע”ת זו הוזכרה בפרסום מאמר-שבחים מיוחד בכתב-העת „גילולאות” לביטוח פנסיוני שליד ההסתדרות. בתמוז תשכ”ה — יולי 1965, שם מצטטים את דברי אבי שבהצעה: „שומה על החברים לחשוב ברצינות על אותם הימים, שבהם לא יוכלו בעבודתם הם לרכוש אמצעי-קיום לעצמם, ואז בזכותם יהיה לתבוע את העזרה לפי החוק ולא בתורת חסד”. כך התמסר גם להקמת „הכנסת אורחים”, „תלמוד תורה” קופות-מלווה שונות, ולאחרונה — בזכרון-יעקב התמסר להתקנת פנקס בית-הקברות דשם, אגב שמירה על המצבות המתיישנות של איכרי המקום ושל פועלי זכרון-יעקב הבודדים אנשי העלייה השנייה שמתו מי מקדחת ומי מתשישות, מבלי שקרובי-הם בחו”ל אפילו יידעו את מקום-קבורתם.

נאה דורש היה ונאה מקיים; זכורני: בילדותי, בכל ליל-שבת היה נוהג לצאת האחרון אחרי התפילה — שמא נקלע עובר-אורח בודד בבית-הכנסת ואז היה מזמינו לסעוד בביתנו ארוחת-שבת מסורתית. בדבקות יתרה היה מתמסר לארגון הארחת חיילים יהודים שעברו עם הצבא הרוסי את עירנו, או הארחת פליטי-חרב יהודים מאוקראינה אחרי ימי המהפכה והפרעות. עודני רך בשנים הייתי עוזר על-ידו בחלוקת תבשילי-השבת למאות אורחים כאלה ליד שולחנות ערוכים, בבית-הכנסת הישן בעירנו.

שבת אחת פרץ אבי בבכייה מרה בצאתו אל ה„פלוש” של בית-הכנסת דחסידי סאדיגורה ובידו מכתב מאוקראינה שנמסר לקריאה מיד ליד ע”י פליט אחד מאוקראינה. במכתב זה תוארו הזוועות שחוללו הפורעים מצבאות דניקין, פטלורה, מאכנו וכדומיהם, ימח שמם וזכרם, ברצחם באכזריות אנשים, נשים, זקנים וטף ובהרימם על חניתות רוביהם עוללים ויונקים.

אותות-הזמן ותקריות

ב„מלחמת-דורות”

קרוב לוודאי, שאבי קיווה כי יזכה לראותני פעם מוסמך-להוראה כמוהו, בהללו אותי כי יש לי „ראש טוב” („א גוט קעפל”) לקליטת לימודים. לכן היה מקפיד תמיד שאהיה צמוד לכיתת תלמידים משנני-תלמוד, אצל מורים מעולים, שהוזמנו במיוחד מפולין או מליטא. אפס, רוחות-הזמן עשו את שלהן ויחד עם קבלת עיתונים וספרים עבריים ואידיים, כמו — „הצפירה”, „המודיע”, „הפסגה”, „אונדזער צייט”, יידישע ביבלאטעק בהוצאת

י. ל. פרץ וכו' הנה נפתחה גימנסיה עברית וחבר כיתתי מילדות ללימודי קודש, הפך בן-לילה לגימנוסט, "רחמנא ליצלן"... אבא לא רצה להפריד בינינו, ואף אמי רצתה שאלמד בגימנסיה העברית, והחלו הלבטים איך לפרוץ את הגדר ולהכניס את בן-השוחט לגימנסיה... ותהום העיר... עד שאבי-חברי השפיע על אבי שירשום גם אותי לגימנסיה היהודית, שם אין לומדים בשבת, חלילה, ואף לומדים תנ"ך ועברית נוסף ללימודים הכלליים.

אחרי שקלא-וטרין, הציב אבי תנאים ללימודי בגימנסיה העברית, דהיינו: אם אתחייב, יחד עם חברי, להמשיך בלימודי-קודש בשעות שלאחר הלימודים, ועם זאת להתפלל בבית-הכנסת יום-יום ואשמור על קיום מצוות וכו'. כמובן, שההסכם נערך באורח מפורש ואכן קיימנו את התנאים בזמן הראשון..

ליל-חורף אחד בטרם שחר ואני כבן 10 — 11, הלכתי לבית-הכנסת למניין הראשון. השמים נראו גבוהים וזרועים כוכבים מנצנצים ואני אינני אלא כתם שחור קטן בים של שלג המכסה את הרחוב, ולפתע — מעשה שטן — צץ לנגד עיני במרחק-מה איזה שד גבוה עטור שתי קרניים הפרושות לצדיהן. הוא מתקרב אלי, ואני מרוב פחד קופא על עמדיו... עד שנתגלה כי היתה זו גויה גבוהה ובריא-בשר שנשאה על שכמה אסל ושני כדיר-חלב למכירה בעיר. כששבה רוחי אלי, שמעתי קולה הפונה אלי ברוך, ברוסית כמובן: טי קודא, מלצ'יק! (לאן אתה, ילד?) התאוששתי ועניתי לה: "וו סינאגוגו, מוליטסיה!"... (לבית הכנסת, להתפלל!) הגויה התרשמה כנראה והפטירה ברוך: "סלאונו, מוליי סיא בוגו מלצ'יק!" (יפה, התפלל לאלוהים ילד!).

ואולם את חטאי אני מזכיר, כי לא תמיד עמדתי בדיבורי, ולימודי בגימנסיה היו לאבי בחינת "ויחד": מחד גיסא, שמח שאני קונה השכלה כללית בגימנסיה עברית ולא ברוסית-גויית; מאידך גיסא, חשש וחרד — ובצדק — מהתרחקותי מלימודי-הקודש ומשמירה על ערכי-הדת אשר עליהם חונכתי בבית. ואכן, שיעורי הלימודים החלו להעסיקני יותר ויותר ולא נשאר לי פנאי ללימודי הש"ס כימים ימימה. אבי היה לומד עמי שיעור בתלמוד, ולעתים הייתי משנן בעצמי, אך ראשי לא היה נתון עוד בבעיות של "שור שנגח את הפרה" או "ארבעה אבות נזיקין" או "ביצה שנולדה ביום-טוב" ולא-כל-שכן — בבעיות של מסכת גיטין, יבמות או נידה, ובליט-ברירה, מחמת חוסר זמן. התחלתי להתפלל ביחידות בבית לפני צאתי לגימנסיה וכך הש-תבש ההסכם ללא-תקנה. הדבר גרם צער לאבי, אך בהיותו מתון ואציל-רוח, ניסה להשפיע עלי במקל-נועם, ופעם עת הלכנו ברחוב, לא התאפק ושאלני לפתע... "אמור נא, מאטעלע, וכשאני אמות התלך לבית-

הכנסת יום-יום לומר קדיש אחרי?"... הזדעזעתי משאלה זו, וברצותי להפסיק דעתו, עניתי בוודאות — "כן"!... כאן הגיב אבי ללא שהות: "אז מה איכפת לך שאני חי?!" ובת צחוק של ניצחון השתפכה על פניו; נסתתמו טענותי...

התנגשות אחרת היתה בינינו, עת סידרתי מאותיות בודדות מעין "וויזיט-קארט" והחתמתי את כל ספרי בשמי באותיות רומניות (בתקופת כיבוש בסרביה ע"י הרומנים בשנת 1918 ואילך) ותחת מרדכי סברדליק היה כתוב מאקס סברדליק... פעם בפתחו את ספרי בשפות הלועזיות שהוטבעו בחותמת הזאת, העיר אבי בלגלוג — מה זה מאקס סברדליק ומי זה מאקס זה... מכות (באידיש מאקעס) חסרות לי... הערתו זו העלתה צחוק בביתי וואף הוא עצמו התחייך בעצב, אך בזאת נסתיימה ה"תקרית".

מפעלו של אבא בארץ, שמעו הולך לפניו

עשרות שנים עברו-חלפו מאז שנת תרפ"ג (1923) עת עלה אבי ארצה עם המשפחה "על-פי דרישה" מסבי, אבי-אבי. אני הקדמתי לעלות בחצי שנה לפני כן כ"חשמלאי מומחה", שהיקנה לי זכות-עלייה לפי חוקי המנדט, ואז טרם הגעתי לגיל הבגרות. אבי קיבל מסבי את עבודת השחיטה במושבה זכרון-יעקב וסבי המשיך לשבת כיו"ר משפט השלום העברי בזכרון-יעקב והסביבה, ואני — אחרי כמה חודשי-עבודה בבניין מוסד-הילדים בשפיה ובסלילת הכביש זכרון-שפיה, עברתי לחיפה לחפש עבודה. והימים ימי-חוסר-עבודה חמורים: עבודה אין, פועלים סובלים חרפת-רעב וחרפת-"סיוע". רבו הירידות מהארץ, ואף נתרבו התאב-דויות בין הפועלים, שבאו לידי גילוי במאמרי התרסה ואזהרה מפני סופרים ועסקנים לא להיתפש ליאוש. התנדבתי לכיבוש-העבודה במשק הממשלתי, והתחלתי לעבוד כפועל-רכבת, שם היו היהודים מיעוט קטן בים של פועלים ערביים, מצרים וחורנים.

מחמישה ילדים בבית נשארו שלושה בנים בלבד, שהכפילו ואף שילשו את מספר הצאצאים וההורים אף זכו לנכדים ונינים. המאושר מכולנו היה אבא, אף כי ראה גם ימים קשים בתחומי-חיים שונים בימי-חלדו. הוא המשיך כמקודם, לעסוק בצורכי-ציבור באמונה, בעידוד קופות-מלווה בתנאים נוחים לנזקקים, בקיום בית ל"הכנסת-אורחים". בהעשרת הספרייה בבית הכנסת, ואף בכריכת הספרים שהתפרקו וברכישת סידורים למתפללים, בסידור פנקס "החברה קדישא" במקום, אף מכתיבת מאמרים בנושאים שהעסיקוהו לא משך ידו. כגון "בית הכנסת כערך חברתי בחיי תושבי הקהילה", או גיוס-בנות — חובה, לפי התורה

אלא לפי הנושא, אשר לפיו — כל מי שאינו זוכר את התחלתו של המאמר, יוכל למצוא את מבוקשו על נקלה. במו"מ עם הנהלת הוצאת "מוסד הרב קוק" בו השתתף כותב-הטורים, הותנה במפורש, כי אבי בגילו המופלג אין בכוחו לטפל עוד בעריכת הספר לקראת מסירתו לדפוס, ואכן — סוכם שההוצאה תמציא עורך מתאים למטרה זו ואכן משימה זו הוטלה על העורך המוכשר מר א. דרום, ביוזמת מנהל ההוצאה ח"כ יצחק רפאל. בשנות תשכ"א — תשכ"ב הופיעו 3 כרכי הספר של אבי, בשם "מכלול המאמרים והפתגמים" על מראי-מקומותיהם, ולאחר-מכן נתפרסמו עשרות רבות של מאמרים בעתונות — מלאי הלל ושבח. הספר זכה להפצה רבה לא רק בארצנו, אלא גם באמריקה ובאירופה. לאחר רונה הפך הספר לרב-מכר וספר-עזר מומלץ לסטודנטים ע"י מרצים באוניברסיטאות. ובהזדמנות זו אעיר כי בביקורי בשנת 1966 בברית-המועצות, עת הצגתי את עצמי בפני הרב הראשי הר"י לוינ' במוסקבה, כבנו של הרב מ. סבר שפרסם כמאה אלף מאמרי חז"ל, הפסיקני הרב בשאלה: "המכלול? ... הספר הזה נמצא אצלי והוא חשוב ורב-ערך" ... מאחר שהספר נערך לפי הא"ב של תחילת כל מאמר ומאמר, החל אבי בעצמו לערוך את אוצרו לפי הנושא, תוך כדי שילוב תוספת ומילואים של אמרות שנקלעו בדרכו, ואף הגיע לשני שלישים של השגת מטרתו, אך לא זכה להשלים את המלאכה ונפטר בשיבה טובה ביום ט' בסיון תשכ"ז בן פ"ו שנים. על מצבת קברו חרתנו את הכתובת דלהלן:

הרב ר' משה בר' ישראל סבר (סברדליק) שו"ב,
ת. נ. צ. ב. ה.
איש תורה והגות, תם וישר, אוהב המקום והבריות
ומשרתם, בעל "מכלול המאמרים והפתגמים".

עירית פתח-תקוה מנציחה את מפעל חייו בספריית

במלאות שנה לפטירתו של אבי, החל חברי כאת לי — אליעזר רואי — מנהל הספרייה העירונית בפתח-תקוה, לדבר על לבי, כי אתן את דעתי על כך שבספרייה העירונית בפ"ת תיפתח בקרוב ספרייה תורנית ע"ש הרה"ג ראובן כץ זצ"ל והוא מציע שמשפחתנו תתרום לספרייה התורנית את ספרייתו של אבינו המנוח, ממנה דלה את פניני חז"ל, וזו תישא שם "המדור לחכמת ישראל" ע"ש הרב משה סבר זצ"ל". מאחר שבזכרון-יעקב, בה חי אבינו קרוב ליוכל שנים לא היה מוסד מתאים לשכן את ספרייתו, ומאידך

וכו'. אף אודה ואבוש, כי בשנות העשרים לא חשדתי ואף לא עלה על דעתי, כי אבי, בהמשיכו ללמוד השכם והערב בספרי הקודש, היה נוהג לאסוף מאמרי חז"ל ופתגמים מן המקורות שלנו ולרכזם בדפים מיוחדים עם ציון מראי-המקומות וכו' של המקורות. עד שלפתע החלו יודעי-דבר לרנן, כי משהו נכבד ורציני מתהווה במעבדתו של אבי וכי אוספו הגיע להרבה רבבות אמ-רות — ועוד ידו נטויה. ביקורם של ד"ר יו"ט לוינסקי וג. קרסל, שהחלו אז לערוך את הביטאון לפולקלור בשם "ידע-עם", היה הפתח הראשון לפרסום מאמרים על אבי בביטאונים "ידע-עם" ו"ובר השבוע". לדבריהם עלה אוספו של אבי על לקט מאמריהם של ביאליק ורבניצקי שהגיע לכדי אלפיים חמש-מאות, וכן אוספו של ק. א. פרלה שהגיע לשבעת-אלפים ואף על אוספו של הרב אהרון היימן מלונדון שהגיע לשלושים אלף. בביקורו של הרב היימן בבית אבי בזכרון-יעקב בשנת תרצ"ז (1937), ובהיותו אורחו כשבועיים ימים, התרשם מאוד מכך, שאבי הגיע באוספו לכדי מאה אלף פתגמים ומאמרים, ואף החלו לעודדו ולבשר לו שם-עולם במפ-עלו זה והוא עצמו — הרב היימן — מוכן ומזומן ליעץ ואף להשתתף ולסייע בעריכת הספר הזה. אולם כעבור שנים-עשר יום לאחר ביקורו זה, נפטר הרב היימן, לדאבון-לבו של אבי וכל החלומות הסובבים בתחום זה לא נתקיימו.

הרב י. ל. מימון מעודד הוצאת הספר

במרוצת השנים הגיע שמעו של מפעל אבי לחכמים, רבנים וסופרים שהחלו אף לבקרו בביתו בזכרון-יעקב, כמו הרב י. ל. פישמן (מימון), הרב הראשי א. א. הרצוג, הרב עמיאל, הרב פרופ' שמחה אסף, השר דוד רמז ויבדלח"א — ש. ז. שזר, נשיאנו הנעלה לשעבר, הסופר דור זכאי, הבלשן יצחק אבינרי ואחרים. וכל המבקרים שראו במו-עיניהם את פעלו כי רב, יצאו מלאי התפעלות ממנו. מאז החלו להתפרסם, מפעם לפעם מאמרים על העבודה העצומה והמקיפה שמשקיע איש אחד, בשעה שמפעל כזה דורש עבודת-צוות מאורגנת לאורך-ימים. יחד עם זאת, היו באים אל אבי מכתבים לעשרות רבות מן הארץ ומחו"ל — מרבנים, סופרים ומלומדים, מבל-שנים ואנשי-עמל יודעי ספר וכל אחד מהם שואל למ-קורה של מימרה זו ולמוצאו של מטבע-לשון זה, ואבי היה עונה לכל אחד ואחד בשמחה רבה וללא כל שהיות. לפי הצעת הרב י. ל. מימון העתיק אבי את אוספו הגדול על כרטיסיה — מאמר לכרטיס, מאמר לכרטיס. וזאת — בהנחה כי אפשר יהיה להוציא את הספר לא רק לפי הא"ב הרגיל הפותח את המאמר כלשונו במקור,

גיסא הרי בפתחתקוה ובסביבה קיימות ישיבות רבות ואוניברסיטה בראילן, ראינו טעם והגיון סביר, כי אכן ספרייה זו תוכל לשמש נאמנה את תלמידי הישיבות והאוניברסיטה וכל שוחרי תרבות תורנית — מגמה התואמת ביותר את רוחו של אבי, והמדור לחכמת ישראל" הנושא את שמו, יהיה גלעד חי לפועל-חיו

הוא ולמופת לדור הצעיר שישאב ממקורות מים-חיים של תרבותנו הנצחית. וכך, עם מסירת ספריית אבי לספרייה העירונית בפתחתקוה נתקיים הכתוב (בבא מציעא פ"ה, ע"ב): "מכאן ואילך — תורה מחזרת על אכסניה שלה". (,"קטיף" ח', פתחתקוה, תשל"א)

לאה בת חיה ובצלאל

עלבונה של ילדות

לזכר אמי נ"ע

הגבאי, לשלוח אותך אליה מחר: היא מבקשת לכבדנו במלפפונים כבושים משלה. חשתי לא בנוח מהמשימה שהוטלה עלי בהרהרי: "לשם מה המלפפונים של זו, כשיש לנו משלנו?" אך לא העזתי לסרב לאמא.

למוחרת אחרי-הצהריים הלבישה אותי אמי מעילי, ששרווליו הגיעו לי עד המרפק, עטפה ראשי בסודרה שאף הוא נראה עלוב למדי, נתנה בידי סיר-חרס כרסנני. מבלי להציץ בראי הרגשתי, כי הנני נראית מגוחכת בלבושי. שירכתי דרכי ללא-חמדה לביתו של ר' שלמה הגבאי, בהגיעי לשם, עמדתי זמן רב לפני הדלת המזוגגת, הצצתי פנימה והתפללתי בלבי שלא אתקל במישהו מהילדים. אך תפילתי לא נתקבלה. כאשר רק לחצתי על כפתור-הפעמון, שמעתי יחד עם הצלצול דילוגים פראיים ממדרגות הקומה העליונה ולפני עמד "האדמוני", זה הבן-יחיד של ר' שלמה, הוא לא פתח את הדלת ורק מעבר לזכוכית מדדני מכף רגל ועד ראש בעיניו הירוקות והלגלגניות, ולבסוף פרץ בצחוק מרושע. הכלב שהחזיק עמו פתח אף הוא בנביחה עזה. נחרדתי: שמא אומר רשע זה לשסות בי את הכלב? וכבר ראיתי את עצמי נאבכת עמו, קרועת בגד, סרוטה ונשוכה. אמרתי להימלט על נפשי, אך באותו רגע הור-פיעה המשרתת שלהם, "גויה" זקנה רחמנית. היא גערה בנער ואותי הכניסה פנימה לבית, בלי לומר דבר, רק הצטלבה פעם ופעמים, ניענעה בראשה השב אנא ואנא, ומתוך הצער שנשקף מעיניה חשתי, כי שותפה היא לעלבונות-פחד. היא ציידה אותי במלפפונים, כמצוות גבירתה, ושלחה אותי בשלום.

בצאתי מביתי היה עוד אור יום בחוץ, אך בשובי נראו כבר כוכבים בשמים והודלקו מנורות בבתים. פסעתי יחידה בשביל המושלג, מסביב התעופפו פתיתי-שלג זעירים שקופים, אך הפעם לא שיעשעו את לבי כתמיד. עצב ירד עלי; אפשר היה זה רגש האשה שנפ-

אמי ע"ה היתה צדקת גמורה ושמרה על המצוות, קטנה או גדולה. בעירנו לא היה קיים "עירוב",* והיא נהגה לא לשאת בעצמה בשבתות, בלכתה לבית-הכנסת, את ה"קרבן-מנחה" וה"תחניות" — והדבר הוטל עלי, כיוון שהייתי קטנה עדיין. תפקיד זה נעם לי ביותר בשבתות בימות-החורף.

היינו יוצאות בבוקר מן הבית, והנה שלג לבן וצח מכסה את רחובות-העיר. כל בקתה עלובה, כל גדר עקומה, כל ערמה מרופשת ותעלה מעופשת — נעלמו כבמטה-קסמים מתחת לפלומה הלבנה; כלתה רגל מן השוק, שיכורים אינם רובצים לפתחי בתי-המרוח, שבעליהם — "המוזגים" — לבשו קוטנות-של-שבת ופניהם מועדות לבית-הכנסת. שלות-השבת נסוכה על הכול, ומסביב לארובות העשנות מדלגים דרורים בציוצים עליזים. ידי בידה החמה, הרכה של אמי — טוב וקל על הלב.

בבואנו סמוך לבית-הכנסת היינו פוגשות את נשות-ה"גבירים", בעזרת-הנשים שמקומן במזרח, כשהן עטות פות ב"רוטונדות" מפוארות. היתה זו שכמיה ארוכה עשויה קטיפה שחורה מרופדת ומקושטת פרווה יקרה, לא אחת הייתי מעבירה את כף ידי על גבי הקטיפה בזהירות, שבעלת ה"רוטונדה" לא תרגיש בכך. רטט-הנאה היה עובר מקצוות אצבעותי אל לבי, הייתי מש-תוקקת, שגם לאמי תהיה רוטונדה. לבי היה דואב למ-ראה פרוותה העלובה והקירחה, אולם חלומי זה לא נתגשם, כשם שלא נתגשמו עוד הרבה מחלומות-הילדות. באחת השבתות, בצאתנו מבית-הכנסת, פנתה אלי אמי ואמרה: "לאה'לה, הבטחתי לצירל אשת ר' שלמה

* עירוב-תחומים, עירוב-חצרות — תיקון חז"ל להתיר לאדם לצאת (ולשאת) בשבת מחוץ לתחום הקבוע של תשעים אמה ממקום מושבו.

לסרב לאשת שלמה הגבאי. כעת היא דואגת לי". זירותי צעדי והגעתי הביתה.

כשעליתי על משכבי אותו ערב, אחר "קריאת" שמע", * כרגיל לפני השינה, הוספתי תפילה משלי: "כשאגדל — שלא אהיה חזנית, שלא אלבש פרווה עלו-בה כשל אמי וכשאהיה אמא, שלא אצטרך לשלוח את הילדה שלי לאשת הגבאי לא לקבל מלפפונים ולא בשביל שום דבר אחר.

גע בי לראשונה, כי עיניו הירוקות-הלגלגניות של הנער ליווני כל הדרך.

כאשם בכל אלה ראיתי את הסיר הכרסתני על המ-לפפונים שבתוכו. רגע אמרתי להיפטר ממנו: הנה אניחו מן הצד ובחזורי הביתה אומר כי נפל מידי ונש-בר. אך מיד חזרתי בי: "הכיצד? לרמות את אמי ולג-רום לה צער? וכי מרצונה שלחה אותי? ודאי לא יכלה

אבי ר' בצלאל החזן ו"הטאלנר קלויז"

לזכר אבי ז"ל

ובטליתות, חרדת יום-הדין נסוכה על פניהם, תוגה חרישית נישאת מהנברשות הדולקות ומנורות-הזכרון. בתוך הדממה מתחנן קול אבי לפני רבון-העולמים: "סלח-נא לעוון העם הזה" "סלח לנו, מחל לנו, כפר ל-נו" ! ... ומ"עזרת-הנשים" נישאות בכיות תמרורים.

כשם שידע אבי להתאבל על חורבן-המקדש, לשווע לסליחה ומחילה ביום הכיפורים — יום הדין, כן ידע גם לשמוח בשמחת-תורה ולהדביק בהתלהבותו את כל הקהל: "אנא ה' הושיעה-נא, אנא ה' הצליחה-נא" היה משתפך קולו בלהט, באמצע את ספר-התורה אל לבו. פניו קורנות וכל הקהל מצטרף ל"תהלוכת ההקפות". אף אנו, הילדים, שרים ורוקדים כשבידנו דגלים מוכתרים בת-פוחי-עץ ונרות תקועים בתוכם.

בוקר-קץ, אבא עומד שקוע בתפילה, עטוף בטליתו ואני ילדה קטנה מנסה לתפוס את קרני השמש שהסתננו מבעד לצמרות האילנות שבחצר, והאורות מרטיטים, מפזזים על רצפת-העץ המאובקת. הלך עייף נכנס ל"קל-ויז" ויושב לנוח. אבא מסיים תפילתו, מקפל טליתו ופור-נה לאורח במאור-פנים: שלום-עליכם, ר' יהודי, פון וואנען איז א ייד? ! (מניין בא יהודי? היתה זו דרך הת-וודעותו השיגרית אל אורח...). היה מזמינו לביתנו. אירע שהאורח נשאר ימים ושבעות ואמא דואגת לכל מחסוריו ובלילות-שבת, אבא היה חוזר מה"קלויז" והאר-רח עמו. "שלום עליכם" וה"זמירות" משתפכים ביתר שמחה והודיה — והבית מלא אורה לקבלת שבת-המל-כה...

בית-המדרש, עתיק היומין של חסידי טאלנא, נמחק מעל מפת עירנו בנדרי ואיננו עוד, ככל יתר בתי-הכנסת שהיו שם. שלושים וחמש שנים עבר שם אבי לפני התיבה, שליח נאמן היה לעדתו, אך לי היה המקום נוף-ילדות. הרבה חוויות מאז שמורות עמי עד היום הזה. לנגד עיני עומד ה"קלויז" הישן שקירותיו עבים כשל מבצר. אכן, מבצר היה לחסידי הטאלנר, עמהם נמנה גם אבי. "פלוש" ארוך ומזוגג הוביל פנימה. בימות-הקיץ החמים שררה שם צינה נעימה ואפלולית נמשכה מעצי-האגוז עתירי-העלווה. בשבתות ובחגים היו מוד-מנים לשם נערים בני המתפללים כשהם מטפסים על העצים, קוטפים אגוזים וממלאים בהם כיסיהם, עד ש-היה יוצא אליהם ר' יוסלה, השמש הזקן, עטוף בטליתו הבלויה, וצועק חמס: "שקוצים, גויים, מחלל-שבת-ני-קים" ! ... זקן-התיש שלו מרטיט, עיניו הזועמות זור-עות אש, אך הקונדיסניקים כבר נתפורו לכל רוח...

בציפייה הייתי מחכה לשעת פתיחת ארון-הקודש והקריאה בתורה, כדי לראות את ספרי התורה, העטופים משי וקטיפה בשלל צבעים, מרוקמים ועליהם כתרי-כסף ופעמונים. הגווילים ההם — אים? ומתפללי ה"קלויז" וכל קהילת עירנו אים?

זכורתני לילות "תשעה-באב", כאבלים יושבים יהודים על הארץ חלוצי-נעלים לאור נרות-חלב וקור-אים "מגילת-איכה" וקול אבי מהדהד עדיין באוזני: "איכה ישבה בדד העיר" ... בקינותיו בוטאה כל אימת החורבן. ואני ילדה קטנה ראיתי בעיני-רוחי את מקדשנו עולה בלהבות, התאבלתי יחד עם כל אבל-יציון. ויום כיפורים אזכורה: המתפללים עטופים בקיטלים לבנים

* קריאת-שמע — תפילה הנהוגה לומר לפני השינה.

אכן, לא בכדי מאריך אבי בתפילה וגוזר על עצמו תענית. צרות ישראל מי ימנן? אני רואה אותו יושב בין צאן-מרעיתו, קטן-קומה, צנום, חיוור-פנים, רק עיניו יוקדות באור של רחמים גדולים: הוא מחזק אמונתם ב"בורא" מעודדם: ה"אל רחום וחנון" לא יעזבם, וכן מבטיח לעשות למענם ככל האפשר. אך יש ושיביב של מרדות ניצת בעיניו כאומר: "התחת אלוהים אנכי?!" רגע נדמה כאילו מבקש להימלט על נפשו, אך עוד באותו יום הוא יוצא ומחזר על פתחי בעלי-הבתים אמידים שבעיר ומעוררם לעזור לאחיהם העניים.

גם שמחות ידע אצל בני החלכאים דריי-הפרוור בשם "לינישיס", שנולדו להם הרבה ילדים, לרבים מהזכרים היה ה"סנדק" בברית, לזוגות צעירים היה עורך חופה וקידושין — חנם, כמובן — ואף מסייע לאחת לבעל-השמחה לממן את הוצאות החתונה. ואז היה קול שירתו עולה ובוקע מתוך הבקתה: "קול ששון וקול שמחה, קול חתן וקול כלה". הכל ידעו אז: הן זה השר והמשמח דבבות ר' בצלאל הוא, אבי המקופחים!

יום-חורף. מבעד לחלונות של ה"קלויז" נראה הגן טובע בשלג עמוק. אהר'לה התמהוני, עוזרו של יוס'לה השמש, מביא עמו חבילת עצים שנדב "בעל-יארצייט" אחד להסקת התנור. סביב אבא התקבצו לעת "מנחה ומעריב" יהודים קשיי-יום שהשיחו את לבם לפניו: האחד מספר כי הרוח העיפה בלילה את גג-ביתו, השני — כי השלג מוטט אצלו את התקרה, אצל החלבן חלתה הפרה. אצל העגלון התפגר הסוס ואצל הסבל — הבית מלא טפליה, יש מחסור בלחם, אין עצים להסקה והנערים בטלים מלימוד-תורה כי אין להם נעליים ללכת ל"חדר". עוד אלה מספרים ובבכייה קורעת-לב מתפרצת אשה אל ה"קלויז": ר' בצלאל, התפלל נא בעד בתי — "אם לתנוקות רכים, המקשה ללדת..." והנה אשה צעירה לבושה שחורים, מביאה את בנה הרך ומבקשת ללמדו "קדיש-יתום" אחרי אביו ועוד אלמנה באה ומספרת בדמעות, כי בנה היחיד — מפרנסה נלקח לעבודת-הצבא במקום בנו של הגביר ששילם "שוחד" — "ר' בצלאל, איפה הצדק, איפה?!" מתייפחת האשה.

רפרופי זכרונות – על ימים שחלפו...

א. גלריה של משפחות

— כך אני מעלה מפעם לפעם בעיני-רוחי את רחובות-עירי: חארוזינסקיה (הרחוב שבו היה הריכוז הגדול של החנויות), קונסטנטינובסקיה, ניקולאיבסקיה, אלכסנדרסקיה, סרגייבסקיה, פבלובסקיה וקאושנס-קיה. עולים בזכרונני כמו-חיים האנשים, בני-המשפחות שהיו ואינם, או שנפרדו דרכיהם והם מפוזרים באר-צות רבות.

אביא גלריה של משפחות, המהוות חתך כלכלי-חברתי של עירנו: דוברסקי (בעלי-מאפייה); יאני-שבסקי (חייט), יאנישבסקי (בעל-חנויות), לבובסקי (בעל הקולנוע והפרפומריה); אימס, רבינוביץ, שאפושניק, נוטוב, גולדברג, סירוטה, טילים, ברמן, ד"ר קיפניס, לבונסקי, חמליס, פרונצ'יק, סברדליק, בורס, פיגלר, שיטמן, קלייטמן וקריימרמן — (בעלי חנויות-בדים), משפחת ניסנבוים, שאחד מבניה היה פעיל בארץ כמנהל בית-חולים "הדסה" בחיפה. קרסנוב (בעל בית-המרקחת), פישביין, ד"ר פטרויב, דראכליס, אברהם זיגברמן (מי שהיה שומר-הראש של ז'בוטינסקי בבני-קורו בבנדר), אביו המורה, זלצר, פפר, פיין, שניאור-סון, גולדפרב, קרסנוב, הרש קוגן, ישראל בלאנק, ח. פוסטאן, ריבלין, נתנון, מולמן — (בעל בית-המר-קחת), מאכליס, דולינר, זלצר, והחון של העיר פיני חזן (מיסונז'ניק).

הורי נמנו על הפטרונים של בית-הספר וגם פעי-לים בעזרה הדדית ובהקמת המטבח לנצרכים. ביתנו היה פתוח וכל הבא בצל-קורתנו נתקבל בסבר-פנים-יפות.

אזכור בהערצה את ד"ר צבי שוורצמן, מנהל הגימנסיה העברית. אדם יקר, בעל אישיות דינאמית ורחבת-אופקים שידע להקנות דעת והאציל על כולנו מרוחו. בניו, ד"ר יעקב ובוריס, ירשו את תכונותיהם האצילות של הוריהם של ד"ר שוורצמן ורעייתו יקרת-הנפש.

ב. אוספים עדיים למען ארץ-ישראל

יהודים טובים היו בעירנו, בעלי רוח-התנדבות

לכל מפעל ציבורי, החל בבתי-כנסת וכלה בהקמת הגימנסיה העברית. בשעה שבאו לעירנו ד"ר וילנסקי וחיים גרינברג כשליחים מארץ-ישראל, אספה אמי עדיי-זהב כתרומה לבנין הארץ ולחיזוקה.

ג. העשיר — בעל הנפש הפיוטית

מר בן-ציון פסטלניקוב, מורה לעברית, בעל נפש, חיבר שירים באידיש שזורים נושאים עצובים: על הווי היהודים בכלל ובעירנו בפרט; על גורל העם בתפוצות, על פוגרומים ועל סבלות האדם הקטן. אברהם החייט היה מזמר אותם בחן וברגש, וגם זינה פיסטרוב השתתפה בשירה ובלחן.

ד. בית הכנסת החדש נפתח במפתח-זהב

אזכור את פתיחת בית-הכנסת החדש ברחוב מי-כאילובסקי. היה זה מאורע חגיגי וכל בני-העיר נהרו לפתיחתו במפתח-זהב הגדול.

ה. מלחמה אידיאולוגית...

כבר נאמר הרבה על תנועות-הנוער שהיו רווחות בזמני: כאן רק אזכיר את המלחמה האידיאולוגית התמידית ששררה בין "השומר-הצעיר" לבין "צעירי-ציון". הייתי מדריכה ב"מכבי", לאחר שהוכשרתי לכך על ידי מוניה פלדמן מקישינוב. עסקנו אז בפעולות רבות למען ארץ ישראל, ביניהם גם ארגון נשפים, שבהם נאספו תרומות.

ו. בני בנדרי בפעולה ציבורית

אמנם, עיר קטנה היתה בנדרי, אך העמידה אנשים רבים בעלי השכלה גבוהה, בעלי יוזמה ויצירה, שפעלו בהצלחה רבה בשטחי-פעולה חשובים. עם כל חילוקי הדעות והדרכים השונות — כדרך הטבע — היה בעירנו ציבור יהודי מגובש — ועל כך גאוותנו. מן הראוי להזכיר את בני-עירנו שתפסו עמדות בארץ ובתפוצות: העו"ד יוסף קושניר (מי שהיה גם

בורית בארגון אמהות עובדות, בויצ'ו ועוד — נקלטנו ופעלנו בכל התחומים, לטובת הציבור.

ז. עלייתי לארץ־ישראל

עזבתי את בנדרי בעודני צעירה מאוד; שנתיים חייתי בצ'רנובין, ולאחר מאמצים רבים הצלחתי להתקבל שם לאוניברסיטה, מאחר שלא רצו לקבלני תחילה בגלל יהדותי. נאלצתי לעבור אז בחינות קשות, אך גאוותי הלאומית דחפה אותי להוכיח, שגם אנו, היהודים, יכולים להגיע להישגים. אני גאה על שהצלחתי באחד הימים להוכיח את עצמאותי לגבי הגויים, בהזדמנות הראשונה, כשקיבלתי סרטיפיקט לעלייה לארץ־ישראל.

שנים רבות עברו מאז, אך נזכרת אני בגעגועים ובהוקרה בכל אותם האנשים אשר רק חלק מהם העליתי פה; הזכרונות שצפו מחדש, העלו בי תקופה נפלאה בחיי, שלא אשכחנה כל ימי...

חבר־כנסת); שלמה קלבנסקי — מזכיר אגודת טכנאים השיניים; פנחס בנדרסקי — מנהל בדואר; דוד פיס־טרוב, הפעיל בהסתדרות בפתח־תקוה; בני משפחת דוד ורטהיים ז"ל שהיה פעיל בהסתדרות, בתנועת "צעירי־ציון" ברוסיה ובארצות־הברית, אברהם ורט־היים שכינה כממונה על יחסי־עבודה בהסתדרות; הרב יוסף ורטהיים ז"ל; פנינה ורטהיים ז"ל, אחות ראשית ב"הדסה"; ינטל גננת; חיה אשת אחי ד"ר פיין; ראובן שריב (שרייבמן), פעיל בהסתדרות; חיים רדי לבית ברמן, מזכיר כללי במשרד החוץ; רות (רסיה) ברמן, קצינת ח"ן; בתיה שטיינר, שעוד בבנדרי היתה גוננת עברית והמשיכה במפעלה בארץ. ש. צחובל ז"ל שהיה שחקן ב"אהל"; אחי: ד"ר יצחק פיין ויאשה פיין (שהוא מזכיר אגודת יוצאי בנדרי בארה"ב); יוסף פיין בארגנטינה; אחותי דוניה פיין, אשת פרופ' אורלינסקי; פולה ברמן הנמצאת כיום באורוגוואי, דובסרסקי הנמצא בצרפת וכן לרנר, גם אנו, הנשים, נמנות עם הפעילות בשטח העבודה הצי-

אבא ספיר (שאפושניק) (תל־אביב)

בית־אבא פתוח לרווחה

עד נסיעתי לגלץ הייתי מעורב בכל שטח משטח־החיים היהודיים בבנדרי:

(א) "עזרת חולים" — היו"ר שלה היה הרוקח איסק מולמן, וחברי הוועד היו: ד"ר חין, שמשילבין, משה דולינר ואחרים. תפקיד המוסד היה להגיש עזרה רפואית לכל נצרך ע"י הרופאים: רנומן, וונדרבאר, בונדרוב ואחרים. הנצרכים קיבלו מלבד עזרה רפואית, גם תמיכה כספית לקניית תרופות, וכן סעד כלכלי בחולים.

(ב) "מלביש ערומים" — תפקידו היה להלביש ולהנעיל ילדים נצרכים שלמדו בשני ה"תלמוד־תורה". מכספי תרומות שריכוזו חברי הוועד: יואל וודובו, שמעון אברבוק, דוד ורטהיים, כותב השורות האלו, ועוד. בשעתו לא היתה קיימת קהילה רשמית בבנדרי, אבל כל פעולותיה נעשו במסווה של "החברה לעזרת עניים", שחבריה היו: אימס, פוסטאן, ישראל בלאנק, הרש קוגן ובעל הטורים האלה.

בית־אבא היה פתוח לרווחה לרבנים שהיו מבקרים בבנדרי ולאדמו"רים, מרחמיסטריווקה, טאליני,

ר' אבא שאפושניק (ספיר) נולד בבנדרי ב־1897 להוריו ר' יוסף וסימה ז"ל. היה בן־זקונים במשפחה בת עשרה ילדים.

(ראיין — י. רביב)

למדתי בבית־המדרש הפרטי שהוקם ע"י אבי ז"ל ברחוב סרגייבסקי, בקבוצת תלמידים, שנמנו עליה ליבל בן חיים אימס, בניו של שמואל־אבא סודיט, פנחס שאפושניק ועוד.

הרבי שלנו, רב הרשיל טולצ'ינר, הגיע אלינו מפולין. הוא העמיד תלמידים הרבה, שמהם גם הוס־מכו לרבנות — ר' אברהם־ל קוניצ'ר והרב מרדכי יתום, בנו של ר' זידל שוחט — זכרונם לברכה. לפני־כן למדתי אצל הרבי ברוך קולקר וממנו עברתי ללמוד בבית־המדרש.

כשהתבגרתי עסקתי במסחר וב־1921 עברתי לגור בגלץ. נשאתי לאשה את רעייתי טובה, בתו של האדמו"ר ר' שמעון הלוי גוטסמן. למעלה מעשרים שנה הייתי המנהל בפועל של הקהילה היהודית בגלץ. נמנתי עם מייסדי "המזרחי" ו"הפועל־המזרחי", ומשם עליתי לישראל בשנת תש"ד.

פאָשקאַן, באהוש, אגוט וכו'. אבי ז"ל היה ראש חברת ש"ס, וכל שנה בחנוכה היו עורכים בבית-הכנסת "סיום" לש"ס, שהיה מלווה בסעודה; במאורע זה השתתפו כל הרבנים ותלמידי-החכמים בבנדרי. לייבל'ה בלאנק, — ממשפחת אלתר בלאנק — בעל טחנת-הקמח, נמנה עם "החופשיים", רצה להיכנס כחבר ל"חברת-ש"ס", אבל משום-מה לא רצו לקבלו. בהזדמנות שהרבי מרחמיסטריווקה התאכסן בביתנו, ביקש לייבל'ה מהרבי, כי ימליץ עליו שיאותו לקבלו ל"חברת-ש"ס", בזכות אביו שהוא חסיד של שושלת זו. בהמלצת הרבי נתקבל לייבל'ה לחברת ש"ס והיה משתתף בכל ה"סיומים" של חברה זו.

יחיאל אפרתי (חיפה)

טיפוסי "עמר" בכבלי-המציאות

בהיותו נאלץ לצרכי פרנסתו להשכים קום, הטרידה והציקה לו המחשבה, האם אינו מניח תפילין מוקדם מן הזמן המותר (כנראה, נעלם ממנו הדין, ב"שולחן ערוך", הלכות תפילין, סימן י', סעיף ב': "זמן הנחתן (את התפילין) משיראה את חברו הרגיל עמו קצת, בריחוק ד' אמות — ויכירנו"). היה ישר, תמים-דרך, מתקיים ממלאכתו ולא נגע באיש לרעה.

ב. "גריהצדק" — מנקה הארובות

היה בעירנו גרי-צדק, שעיסוקו בניקוי הארובות — קראו לו אברהם מנקה-הארובות ("קוימען-קערער"). בין ניקוי ארובה אחת לשנייה, היה סר אלינו לשתות רבע ליטר יין. גם הוא, כקודמו, לא הסתפק בעניינים ארציים, אלא שאף למשהו נעלה יותר. אך לא היתה זו פוליטיקה, אלא — פילוסופיה. מתעניין בהווית העולם, בסיבה ומסובב — ואף היה מקשיב לדעותי בהיותי עוד תלמיד הגימנסיה. הוא היה איש תמים ובת-צחוק מרחפת על פניו. העריץ אנשים משכילים ושתה בצמא את דבריהם. מתפעל מכל חידוש. לא ידע קרוא וכתוב ונזקק לטור בתם של אחרים לשם קניית דעת. לכן בכל יום גילה איזה חידוש אחר, והיה שש עליו כמוצא שלל רב.

ג. החולם לעלות לארץ-ישראל

ברחוב סרגייבסקיה, על-יד ביתנו, גר סנדלר,

אבי יוסף מנדל איידלמן (הקרוי יחיאל ברל'ה חזנס) היה סוחר-יינות ברחוב חארוזינסקיה, פינת סרגייבסקיה. בהיותו סוחר סיטוני, אסור היה לו למכור בקמעונות; למרות האיסור המשכנו במכירה קמעונית — מה שנקרא "בית-מרוח". כך היו יהודים נכנסים לעתים מזומנות לשתות כוס-יין. על ידי זה בזדמן לי להכיר טיפוסים אחדים, שנחרתו בזכרוני, וברצוני להעלותם עתה:

א. "סקאמייקה"

את שמו לא אזכור, אך זה היה כינויו: "סקאמייקה" שפירושו ברוסית כסא. בשמוע האיש כינויו זה, היה זועם ורוגש על אלו שהתקלסו בו. פרנסתו היתה על מכירת עורות-בהמות. היה יוצא מביתו עם שחר, מסובב בכפריים, קונה עורות מהאיי-כרים ומוכרם לסוחר העורות שבעיר. כך היה נודד בכל יום ויום מימות השבוע בכפריים, לבוש כאחד הכפריים, ולעת-ערב חוזר העירה. בבואו לביתו, התלבש בבגדי-שבת ועונב עניבה (לא היה מגדל זקן), היה יוצא לקנות כיכר-לחם טרייה ונקניק, נכנס ומזמין ליטר יין אדום — וסועד את לבו (מהיותו חסר-שיניים, היה אוכל רק את פנים-הלחם ומותיר את הקרום הקשה). לאחר שסיים סעודתו, היה מקפל את הקרום, אורזו וגוטלו עמו. למדן לא היה, ודומה כי אף לא ידע לקרוא עיתון, אך היה להוט אחרי פוליטיקה ואוהב לשוחח עליה.

שאת שמו לא אזכור, אך נקרא בפי כול „אלתר שוס-טער“. היה בעל-בית, ולכן ראה את עצמו כאחד מבעלי-הבתים שבעיר, אולם עם כל שאיפתו לצאת מגדר של בעל-מלאכה, לא הגיע מעולם למעמד של „בעל-בית“.* עודני נער הייתי יושב בבית-המלאכה שלו, בו היה עובד יחד עם בנו, ומתבונן בהנאה בזריזות-כפיו. אף הוא לא הסתפק בחיים האפורים שמסביבו, אלא

לאה שטיינר (תל-אביב)

נתיבי-היסורים

ובפנים החנות איכרים בפרוותיהם הרחבות, נשיהם עטופות בסודרי-צמר צבעוניים; דודתי מאחורי הדלפק מנהלת את הפרקמטיה בזריזות ובמתקשפתים; דודי מהלך סחור-סחור כשהוא בולש בעיניים חשדניות, בתוך שקיהם, כליהם. סרתי למחסן הכלים החשוך, הצטנפתי בפינה ונפשי כבדה עלי מאוד. כך עבר עלי היום הראשון כתלמידת ביה"ס. למדתי, אך גם הרבה עלבונות ספגתי שם, בהפסקות היו הילדים סוגרים אותי במעגל צר, מתקלסים בי בלי רחמים. דמיתי אז לחיה קטנטונת שנלכדה במלכודת ומוצא אין לה. כאשר הת-קדמתי בלימודים וגילו שאני יכולה להיות להם לעזר, הפסיקו תעלוליהם, החלו להתקרב אלי, מבקשים לפתור להם שאלה בחשבון, להעתיק ממחברותי, ובעיקר ללחוש להם כאשר ייקראו אל הלוח.

ילדה הייתי עדיין, כשכל עבודות-הבית הוטלו עלי ע"י דודתי „אשת-החיל“: רק בערב הגעתי להכין שיעור-רים או לקרוא בספר — לאורו הקלוש של פנס-הרחוב שבחזית ביתנו, בכדי לחסוך נפט לדודתי. מחוסר מעט חיבה וקרבה בבית, חיפשתי זאת בין כותלי ביה"ס. להוטה הייתי לקרבתן של חברותי הגויות, בקשתי לה-דמות להן בכל. כדי לזכות לתשומת-לב הכומר החביב, הייתי נוכחת בשיעורי-הדת שלו, אף כי לא חייבוני לכך. הצלבים, צלצול פעמוני-הכנסייה לא החרידו יותר את לבי כבראשונה, חדלו הגעגועים לבית סבתי הטובה, ל„חדר“ של משה-קלמן המלמד. וכך נעקרת אט אט ממקור מחצבתי.

עד אשר מקרה אחד החזירני אליו. וכך היה המ-עשה: מורתנו, בת-הכומר, עלמה צעירה, שחיבתיה מאוד, הכינה אותנו להופעה בנשף הסיום של ביה"ס. כתלמידה מצטיינת זכתה אותי בדקלום שיר בשם: „נתיבי-היסורים“ המתאר את צליבתו של ישו. הודהתי עם „יסוריו של המשיח“, ודקלמתי ברגש עד שעניי מורתי זלגו דמעות, ואני כבר ראיתי את עצמי על הב-

...כך סיפרה לי חברתי: עד שנתי השישית גדלתי בבית סבתי בעיירה אוקראינה צ'רני. אחרי פטירתה, אמצני דוד אמי-המנוחה, תושב בנדרי, לדודי ולדודתי היה בית נאה, חנות-מכולת גדולה, אך חשוכי-בנים היו, קמצנים וקשוחי-לב. הגעתי אליהם בימות-החורף. בצא-תם השכם בבוקר לחנותם היו סוגרים אותי על מנעול וברית, וכך הייתי יושבת רוב הימים על אדן-החלון ומציצה החוצה כאסירה מתוך כלאה. עד שהרהבתי עוז בנפשי ופניתי לדודי בבקשה לשלחני ללמוד ב„חדר“ (שני „זמנים“ — חצאי-שנה — ביקרתי לפני-כן ב„חדר“ בעירתי). מבלי לשאת את עיניו מתוך ספר-החשבונות המשוּמָן ענה לי נרגז: „כאן בעירנו ילדות אינן מבקרות ב„חדר“, ולביה"ס כבר מאוחר להכניסך“. אמר וחזר לחשבונותיו. לימים שוב פניתי אליו, הפצרתי בו וב-כיתי, התחננתי: „ללמוד אני רוצה! לצאת מן הבית!“ בוקר אחד, בצאתו מן זמבית, לקח אותי עמו מבלי לומר דבר. שעה ארוכה בוססנו בשלג ואיברי קפאו מקור. עד שהגענו לכיכר הכנסייה הפרוסלאבית. הצל-בים המוזהבים שעל הכיפות הבהיקו באור מסנוור לנוגה-השמש. עצמתי את עיני שלא להביט בהם מחמת חטא. פתע משכני דודי פנימה לתוך החצר שממנה נשמע צלצול. ומתוך ביה"ס שע"י הכנסייה יצאו ילדים עם מורם להפסקה. מבוהלת הייתי: „לאן זה מובילני?“ — „וואסילי וואסיליץ!“ קרא דודי למורה מודעו, שהיה מלקוחותיו. הוא מסרני לידי יחד עם מתן ראש גדול של סוכר-גביש.** רוסית לא שמעתי, מהשיעורים לא הבנתי מאומה, הסביבה הזרה החרידתני. נבוכה ותוהה שבתי לאחר השיעורים הראשונים לחנות מלאת הקונים.

* על הגדרת „בעל-בית“, כמקובל בבנדרי, — ר' הערה 15 בסוף מאמרו של פ. בנדרכסי בספר זה.
** בימי רוסיה הצארית היה נהוג לייצר סוכר בגבישים גדולים בצורת קונוס.

חברתי זו עשתה חיל בלימודיה, הגיעה לאוניברסיטה וסיימה בהצטיינות. תוך מאבק קשה על קיומה. גם שקדה על לימוד השפה העברית ומקורות היהדות במרוצת-השנים היתה למורה מעולה לילדי-ישראל בבתי-הספר העבריים בגולה, והמשיכה בביה"ס לילדי-העובדים בארץ, אהובה ומקובלת על חניכיה. רצה הגורל האכזר, שתהיה גם מורה ל"כתב-ברייל" והיא מקנה אותו בהצלחה, תוך התנדבות ומסירות, לתלמידיה ההולכים ב"נתיבי-היסורים" משלהם...

מה: הקהל מוחה לי כף, והכול משבחים אותי. בכליון-עיניים ציפיתי לשעה גדולה זו בחיי! ערב הנשף ביקר בבית-ספרנו המפקח (האינספקטור) והוא ביטל את הר-פעתי: "גדוּדה פטובונה", קרא "אלוהים עמך, הרי היא יהודיה!" אמר למורתי בחומרה, לאחר שמדדני מכף רגל ועד ראש בעיניים חוקרניות ומרושעות. ימים רבים רדפה אותי אמרתו: "הרי היא יהודיה!" עד שמצאתי לה תשובה: "יהודיה הנני — ויהודיה אש-אר".

לאה שטיינר

בנדרים שלי

מדרש שנתמלאו בשבתות ובמועדים עד אפס מקום ובימים-הנוראים היו בוקעות משם קולות המתפללים בעוצמה כזאת. עד שדימיתי כי קולותיהם וקול השופר מגיעים אף לרחובות ה"פריצים" שבקצה העיר.

בסביבתנו שובצו גם כל ה"חדרים" וכל העובר את הרחוב שמע קול תינוקות — כפעמוני-כסף זעירים: "קמץ אלף" חוזרים אחרי מלמדם בהברה אשכנזית, והגדולים יותר חוזרים על דף בחומש תוך-כדי תר-גומו באידיש: "וידבר" — און ער האָט גערעדט, "משה" — מוישה...

אך כאמור, גם נשתלו בסביבתנו רוב בתי-המרוח, שהיו ענף-הפרנסה העיקרי של יהודי הסביבה. כתוצאה מן הסביבה, בבתי-המרוח בעיקר, היו קטטות בין שיכורים מעשים בכל יום — קראו לזה "דראקה" וכשאלו החרפו היו מגיעים שוטרים ומכלים חמתם בניצים — שריקותיהם ויללות המוכים היו מעוררים בהלה, והחנוונים נחפזו לנעול את עסקיהם ובתיהם. האמהות היו כונסות את הילדים שנמצאו בחוץ לתוך החצרות, נועלות את הפשפש, וחיוורות מפחד היו מצוות עלינו להחריש — לא להוציא הגה מן הפה. נשמעו הילדים והיו שותקים; אך בלבנו כירסם הספק: "וכי מה זה יועיל?"...

אך לא רק פחדים היו, אלא גם שמחות: רק נשמע קול חצוצרה בחוץ, וילדינו היו הראשונים לקדם מצעד צבאי הבא מן המבצר: בעבור חיילים ברחוב. לב ילד לא יצהל? היינו אורחים בלתי-קראים בחתונות של יהודים ושל שכנינו הגויים. אהבנו את הכליזמרים ועל כולם — את אברהם'לה הכנר, קטן-הקומה, שנחשב למומחה באומנותו: כאשר תחב את הכינור מתחת לזקנו הפרוע והעביר עליו את קשתו — יבבו המיתרים

באומרי "בנדרים שלי", אינני מתכוונת לעיר-המחוז דרוסית הנאה ואף לא לקהילה היהודית שלה על מוס-דוּתיה ופעולותיה. אלא למקום, שם עמדה עריסתי, שם עברו עלי ימי ילדותי — אלה הרחובות והסימטאות שנקראו: "די אידישע גאַסן", ובמרכזו הרחוב שנקרא על-שם המבצר הטורקי העתיק וסופו בכיכר ה"סובור" — הכנסיה הפרוסלאבית. זכרונותי הראשונים מתעוררים בי עם מראות דליקות ("פּוֹז'ארים"), שהיו פוקדות את סביבת ביתנו לעתים מזומנות בלי-לות-הקיץ החמים. זכורתי, לילה של דליקה, כשאני נישאת בזרועות-אבי החוצה מתוך הבית, ובחוץ — חרדת אלהים: להבות-אש, תמרות-עשן, יהודים סוח-ב-נטלטלים מהבתים ודליים-מים לכיבוי האש, בכיות נשים וילדים פולחות את האוויר. וכרגיל הסיבה לכך היתה, כאשר אחד מ"בעלי-הבתים" ביקש לשפר-כביכול, את מראה רחובנו ושלח "תרנגול אדום" בנחלתו הרעועה, היוצא מזה — שתמורת ליל-בלהות, אחרי שהלה זכה בפיצויים מהביטוח, התנשא בית-אבן חדש בין הבתים הישנים...

עם פעמי-האביב, עת הפשיר השלג, היו הרחובות והסימטאות מוצפים בוך שחור, דליל ונוצץ, שאפילו במגפיים קשה היה לעבור בו לעברו השני של הרחוב; בקיץ — העלתה כל עגלה שעברה ענני-אבק. החצרות שלנו, רובן היו קרחות ללא סימן ירק, ומלאי התפעלות היינו מציעים דרך סדקי-הגדרות אל תוך חצריהם של שכנינו הגויים, מקום שם גדלו עצי-פרי למיניהם. אך אוי לו, לנער ששלח ידו בפרי...

בסביבתנו התגוררו בעלי בתי-מרוח, חנוונים קמ-עוניים, בעלי-מלאכה זעירים, דלפונים, כלי-קודש יח-סנים וקפדנים. אך עשירים היינו בבתי-כנסת ובתי-

הכומר הכרסתן בגלימה מוזהבת וצמתו מתבדרת על עורפו השמן.

זכורתני, כי עם כל החרדה ויראת־החטא להסתכל בצלמים — איך אפשר היה שלא לראות תהלוכה מר־היבת־עין כזו? יש וחגם זה חל בימי החנוכה שלנו, ואזי הועם זוהר החג שלנו והשמחה שבתה. מתחילת הערב היו מוגפים התריסים והדלת נסגרה במוט ברזל. הלב חרד. ליל־שימורים להם בכנסייה, אך גם לנו הוא ליל־פחדים־ובהלות. המתיחות בבית גוברת לעת חצות. כשפעמוני הכנסייה בוקעים בצלצולים מסתוריים ממושכים כמוהירים: „היכנונו לטבח!“ בני־הבית דרוכים לכל רחש מן החוץ ופניהם — כפני מעונים. גם אני, אז ילדה קטנה, שותפה לחרדה וממאנת לשכב לישון עד שהעפעפים נצמדים מעצמם — ואז פוקדים אותי חלומות מבעיתים... אך מה עולץ לבי כשאני מתעוררת בבוקר והנה ביתנו עומד על תילו — וכולנו חיים! מאחר שהלילה עבר בשקט, האיכרים חזרו לכפריהם וידם לא היתה בנו — הודלקו שוב בערב נרות־החנוכה, השלהבות הזעירות האירו וסיפרו על גבורות המכבים — „על הניסים ועל הנפלאות ועל התשועות ועל המלחמות שעשית לאבותינו בימים ההם בזמן הזה“...

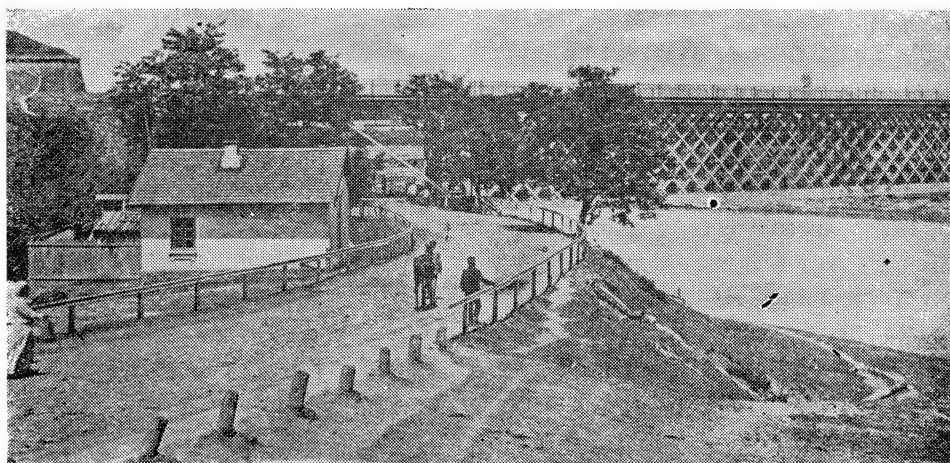
בצלילי־בכי־ושמחה, שנגעו עד לבנו והביאונו לידי התפעלות שאין למעלה הימנה.

למותר לספר, שמקור־התענוגות הגדול ביותר, היה לנו הדנייסטר. בקיץ, כשוך חום־היום, היו האמהות יורדות עם ילדיהן לנהר. מה אהבנו להשתכשך במים הצוננים, לעקוב אחר עבודתן של הכובסות שהיו חוב־טות את כבסיהן על גבי אבנים ומשתפכות בשירים אוקראיניים עליזים או נוגים.

עגלונים ושואבי־מים היו נכנסים עם בהמותיהם לתוך הנהר, אלה שוחים ואלה צפים על פני המים. בקנאה והתפעלות ליוונו את השחינים המצוינים, המפליגים למרחב הנהר ועקבנו אחרי להטוטיהם: רגע נעלמו מתחת לפני המים, ונדמה כי טבעו שם; והנה צפו בצהלה ותרועה. לפתע הופיעה ספינה („פארוחוד“) מתחת לגשר כשעל סיפונה מטיילים — וביניהם ילדים כמונו. (שיט כזה עדיין היה לנו בבחינת חלום).

יום חורף עז, הרחוב עוטה לובן, השלג מזהיר לנוגה השמש. חגי־המולד מורגש בעיר. הכפריים הגיעו בהמוניהם לכנסייה ונשאז צלמי קדושיהם. בראשם צעד

קצה רחוב מיכאילובסקי ליד הדנייסטר

יחיאל הסנדלר מלמדני פרק בציונות

באחד הימים שאל אותי, בהצביעו על התמונה שבמרכז הקיר: "היודעת את מיהו האיש?" מבלי לחכות לתשובתי אמר בחגיגות: "זהו ד"ר תיאודור הרצל!" והמשיך — "כמשה רבנו היה ליהודים, אמר להוציאנו מבין הגויים הארורים, הפורעים בנו פרעות, רצה להביאנו לארץ אבותינו — אך כמשה גם הוא לא הספיק להשלים מלאכתו, הוא מת..." פתח שוב, "אך הוא אמר: 'אם תרצו — אין זו אגדה'. אם היהודים ירצו — נוכל להגיע בכוח עצמנו. — ואיך נגיע לארץ-הקודש והמשיח עוד לא בא?" שאלתי נבוכה, יחיאל גיחך בטוב-לב לאמר: "נגיע בלי משיח — ובמהרה בימינו; נשכור אוניות, נפליג בלב-ים מאודיסה לקושטא, ומשם דרך כמה ימים, אנו ביפו — בארץ-ישראל!"

אני כבר ראיתי בדמיוני אוניות-ענק, בתוכה כל דרי ה"אידישע גאסן" שלנו בנעריהם ובזקניהם ובטפם — בני משפחתי ואני. רטט-גיל הציפני! יחיאל המשיך בסיפורו על ארץ חמדת-אבות, ארץ שגדלים בה תפוחי-זהב, תאנים, תמרים, שקדים, צימוקים ועוד פירות, שאנו טועמים מהם רק בחמישה-עשר בשבט. ילדי-ישראל שם אמיצים, גיבורים כבני-המכבים! אינם יודעים פחד מהו!

עוד לבי הולך שבי אחר דבריו, נפתחה הדלת ועם סילון הקור שפרץ פנימה, נכנסה פייגה-אטל זוגתו, כשהיא מכורבלת בסודרה העלוב וכולה רועדת מקור. יחיאל הפסיק את שיחו, נטל מגף בלוי מתוך הערמה, מתח אותו על האימום והלם בו בפטישו בכוח, כאילו ביקש לכלות בו את חמתו על החלום שנפסק בעטייה של זוגתו...

זמן-מה ישבה מחרשה; אחר פתחה את פיה חסר-השיניים ופנתה אלי בלגלוג: "גם לך הוא מספר על פלשתניה שלו, שצאן ובקר אוכלים שם תמרים ותאנים ותפוחי-זהב, אוי ואבוי, הוזה הזיות הוא, מבטל זמנו לריק ולמחיה אינו דואג". בצאתי עוד הדהדו באוזני דברי-הבלע שלה; מבושת ונבוכה הייתי.

ערב, מבעד החלונות המכוסים ציורי-כפור של בית-המרוח שברחובנו אפשר לראות שיכורים ניצים, עשן טבק-המכורקה פרוש על הכול, משם נישא ריח זיעה, ריח של קיא ויניות-פיגולים, מישוה מנגן על הרמוניקה ושר בקול-שיכור צורמני. באחת הפינות יושב לו יחיאל וממשיך לרקום את קורי-חלומותיו:

"חיליק'ל (יחיאל) שוסטער" — כך כינהו על שום קומתו הנמוכה. הסנדלרייה שלו שכנה לא-הרחק מאתנו בצריף רעוע שמעבר גגו חדר הדלף. בפנים שולחן נמוך שעליו כלי-עבודתו, שני שרפרפים וכמה ארגונים ששימשו ככסאות. תנור-ברזל מוחלד עמד שם בחורף ובקיץ. את הקירות כיסו פלקאטים דהויים עם דמויות של ג'נטלמנים, גברות הדורות וילדים חייכניים שהבליטו את נעליהם האלגנטיות; יחיאל הדביקם על גבי הקירות — לא לשם נוי, אלא כתריס בפני הרוח והגשם, שהיו חודרים מבעד לסדקי-הקרשים. מעל לערמה של "שקרא-בעס" — נעליים ומגפיים בלויים, על הקיר הראשי, התנוססה תמונתו של ד"ר הרצל ומסביב לה אוסף של "שקלים" דהויים, שרכש במשך שנים בפרוטותיו האחרונות.

הסנדלרייה שלו שימשה מעין מועדון לכל בעל-מלאכה שלא ידע קרוא וכתוב. בבוא אורח כזה — היה יחיאל מפסיק את מלאכתו. לאחר שבחורף היה מפטם את התנור בתוספת של "שקראבעס" כדי שייחם לאורחו, שלף מאחורי קורה חבילת עתונים מעוכים, קרא והסביר את מהלכי הפוליטיקה של אותם הימים וכפרפרת הוסיף מנה גדושה של ציונות.

הסנדלרייה משכה גם אותנו הילדים, אם כי הנפחיה של שמואל קסמה יותר, אך זה הרגזן, השחור מפיח, לא נתן לנו להתקרב ורק ממרחק הרשה לילד לראות את המפוח הפלאי, העולה ויורד ומלהיט את הגחלים, ואת שוליותיו הקטנים שפניהם שחורות ועיניהם לבנות והם הולמים בקורנסים על מטילי ברזל מלובנים; כיצורים דמיוניים נראו בעינינו.

לעומת זאת אצל יחיאל היינו אורחים רצויים. תוך כדי מלאכתו היה מספר לנו סיפורים: על מלחמות, שודדים ונסיכים שהלהיבו דמיונינו; אף גם הכרנו לו טובה על שתיקן נעלינו הישנות ותפר לנו נעליים חדשות לחגים.

ביום-סגריר, נעים היה לשבת בסנדלרייה של יחיאל, עת התנור להט באש עליזה, לראותו שפוף על מלאכתו, מנקב נקבים אינ-ספור במרצע לתוך הסוליה ונועץ לתוכם בוריות מפליאה את מסמרי-העץ שבפיו, הפטיש מרקד בידו המגויידת. כשתמה המלאכה הבריק את הסוליה באגודלו העקום והמזופת החליק עליה הלך ושוב ופיזם בנחת: "לשוב לארץ, ארץ אבותינו..."

על העיר בזל, שם נערך הקונגרס הציוני, על אולמות-
פאר המוארים בנברשות-בדולה, הרצל נושא את דברו,
זיו וזוהר מפיקים פניו. המשיח! מלך ישראל! ואפשר
הינו כבר במולדת הנכספת, הרחק מהגולה, הרחק
מחיי-ההשפלה, הרחק מפייגה-אטל מרת-הנפש, שהוא
כמתעתע בעיניה, הרחק מבית-המרוח המקולל. —

המפלט מיסוריו בשיר: «נשוב לארץ, ארץ אבותינו...»
מ.פ.ם הוא חרט ברטט של אושר.
אך לא זכה יחיאל, כרבים מבני עירנו, החלכאים
והנדכאים, שנשאו לבם לציון, האמינו בגאולה, בפדות.
הם נספו, נטבחו, אבדו בדרכים; תוך מנוסה אבד גם
הוא.
יהיה זכרו צרור בצרור כל קדושי-עירנו.

בתחנת-הרכבת של בנדרי — ליווי עולים לארץ-ישראל
(עם ע'יית משפחת לידר לארץ)

המשכיל אציל-הנפש

הוא ועוד ילדים מסביבתנו זכו לחתימתו והוא ערך למעני בקשה לשחררני מהעירבון. למחרת-היום לבשתי את שמלת-השבת שלי ויצאתי ליעדי לא בלב קל: ילדה רכה וביישנית הייתי ועלי להגיע לרחובות שלא ביקרתי בהם אף פעם, ולהתייצב לפני אדם זה בבקשתי. נתמלאתי מורא, אך כשהגעתי לשם מה הוקסמתי ממראה-עיני: הבתים נראו בעיני

אבי ז"ל היה משומרי-החומות ועל הכתוב: "כל המלמד בתו תורה כאילו לימדה תפלות" (סוטה ג', ד') שמר בחירוף נפש. מלמד-דרדקי לימדני "עברי-טייטש" ותפילות; קריאה ברוסית רכשתי מאוחר יותר ובסתר, והייתי שואלת ספרים מחברות — תלמידות ביה"ס, ששאלום בספריית "פושקינסקאיה". כמשב-רוח רענן היתה לי קריאה זו ומשאת-נפשי

רחוב בבנדרי בצל האקציות...

כארמונות-מלכים. לראשונה ראיתי מדרכות רצופות ושפע כזה של ירק. היה זה יום אביב זיוותני. עצי השיטה (האקציות) לבלבו בכל הדרן וריחן שיכרני. הפליאני השקט, הרוגע שמסביב. השוויתי את הסביבה עם שלנו "די אידישע גאסען" הקירחים, המונחים, על שאונם והמונם ודלותם. אך פתע חשתי עצמי בור דדה וזרה במקום, נבוכה כולי הגעתי למערכת. עמדתי לפני בית הדור דו-קומתי. אני מונה את המדרגות, אך לעלות לא העיזותי. אומץ לבי עזבני, כבר אמרתי להסתלק מן המקום ולנוס הביתה כל עוד רוחי בי. אך באותו רגע ראיתי לנגד עיני את הספרייה — שלט

היתה להגיע בעצמי לאותה ספרייה. אך נדרשו לכך שני רובלים כעירבון ואלה חסרו לי. טכסתי עצה ומצאתי: נער-גורדיסט (תלמיד ביה"ס העירוני) היה לשכננו החייט, יהודי פשוט ודל. כל גאוותו היתה על הנער הזה. גם בעיני נחשב למשכיל. פניתי אליו שיעוץ לי עצה. מפיו שמעתי לראשונה על דוד אברמוביץ נתנוון — שהיה עורך העתון "יוז'ני קראי" (החבל הדרומי), ש"ל בעירנו בשפה הרוסית, והוא גם חבר הנהלת הספרייה על שם פושקין — כי בחתימתו אפשר לקבל ספרים בספרייה ללא עירבון, ואגב גילה לי כי גם

גדול באותיות זהב כתוב: "פושקינסקאיה". באיזה דחף פנימי עליתי על המדרגות ואני — במערכת! נתנזון ישב רכון על מכתבה גדולה ועיין בניירות. כפי הנראה לא הרגיש בכניסתי. כך עבר עלי רגע ארוך של ציפייה ומבוכה, אך הנה הסב את פניו אלי ומבעד למשקפיי־הזהב שלו נח עלי מבט חם, ידידותי, כאילו הכירני מכבר, כאילו חיכה לבואי. מבט זה עודדני וה־ביכני כאחד, רק: "זדראסטווייטיה" ("שלום" ברוסית) הצלחתי לומר. כל המילים, שעליהם חזרתי ושיננתי לעצמי כל הדרך בדבר בקשתי, כאילו פרחו מזכרוני. אפס, הוא הבין מה הביאני אליו; הזמינני לשבת, שאל לשמי, חתם על הבקשה, בירכני בהצלחה באותו המבט המלטף ומעודד הבלתי־נשכח... מאז נפתחה לפני הספרייה העשירה הזאת ובמרוצת־

השנים נתגלו לי אוצרות־הרוח וההגות של גדולי היו־צרים הרוסים: פושקין, לרמנטוב, טולסטוי, דוסטויבסקי ואחרים. זה נתן לי הדחף למרוד במימרה: "כל המ־למד"... וללמוד על מנת להתקדם. על גורלו של מיטיבי אדע רק זאת: הוא היה אחת הדמויות היפות בעירנו. מלבד עריכת העיתון, היה גם הרוח החיה בכל תחומי הקהילה היהודית, אך פעור־לתו הברוכה באמצע נפסקה — בן שלושים ותשע היה בפטירתו. יהיה דף זה ציון לבן־עירנו המשכיל, אציל־הנפש שלפי דרכו ביקש להאיר את הדרך לאחיו בחשכת־הגלות — וגם לנו הילדים המקופחים — עזר בחומר וברוח. יהיה זכרו ברוך.

בהומט שואה...

מיומנו של נע נד

אנשים ונשים רצים מחנות לחנות וכל אחד צוררו בידו. זה מנעלים וזה חתיכת בד — לזה סוכר בסלו ולזו קמה בשקה. ההכנה רבה וגדולה ליום בוא המשיח האדום לגבול עירנו; אבל אנשי עירי לא שוכחים גם בעת הזאת את רבם: זה בא בכדו יין וזה בא בצרורו, למען גם הרב לא יסבול מחסור בימים הראשונים.

בשעה השתים-עשרה אנו שומעים את קול תרועה — זה קול הצבא האדום שעבר את הדנייסטר והולך ובא לעירנו. רבים — גם מאנשי הימין — ענבו לצוארם עניבות אדומות והלכו לקבל את פני הצבא האדום. אני וארקי-חזן הזקן עומדים אנו בביהכ"נ של הסבא ז"ל ומביטים מבעד החלון על גדודי הצבא ההולכים בקומה זקופה דרך רחוב הרב ושירתם שירת הנוצחים וכובשים את כל העולם כולו. בלבי הרגשתי אז שתקופה אחת בחיי נגמרה, ומתחילה תקופה שני. ומה עגום לבי בשמעי שירת "מוסקבה שלי" ובאמת העיר מוסקבה צהלה ושמחה היא צועדת בצעדי-ענק היא כבר עומדת אצל נהר דוני⁵ הנהר המרכזי של אירופה, ואני עומד שקוע ברעיונותי. ופתאום אני שומע קול הישיש ר' ארקי: "רבי, בוא ונטבול לכבוד האורח הגדול שבא יבוא אלינו ושבת-קודש שמו". אני מסכים לדבריו ויורד ממדרגות ארון-הקודש שעליהם עמדתי ואנו יוצאים החוצה בכיוון למקווה. הרחובות הומים מאנשים ונשים וטף, מלובשים בבגדי יו"ט — לעומתי אייזיק פינקלשטיין אומר: — "רבי, זה היום שקיוונו לו בא, לא נראה עוד את השחורים האלה שמררו ב"קווי וגוגה"⁶ את חיינו, אני מרכין לו ראשי כאומר: "הלואי שלא תאוכזב, אתה וכל המאמינים בביאת "משיחם".

באתי מהמקווה, לבשתי בגדי-שבת שלי, וגם את ה"שטריימל", אף שאבלמן התנגד לזה, אני עניתי לו: אינני רוצה להראות למי-שהוא, שהרבי כבר מנוצח — ונכנסתי לביהכ"נ להתפלל.

יומן אשר מצאתי אצל רב אחד מבסרבי שבאסי' התיכונה שבק חיים, והשאיר יומנו זה לירושה לנו ואני מוסר אותו לדפוס ללא שום שינויים.

הי' ¹ זה ביום החמישי בערב בעמדי בש"ע ² של תפילת מעריב נכנס לביהכ"נ ³ מוטי פינקלשטיין ועוד הוא אצל הפתח קרא בקול, זה עכשיו שמעתי ע"י הרדיו שממשלת רוס' הסובייטית מסרה אולטימטום לציר רומני גפנקה שעל רומני' לפנות עד כ"ד שעות את בסרבי' ואסור לה לנזק את רכוש הממשלה הנמצא בבסרבי'. — אני גמרתי את תפילתי ונכנסתי הביתה ושם כבר חיכה עלי ידידי זה רעי ר"ש בעריל אבלמן, בן הגאון ר' יהונתן אבלמן מביאליסטוק. יהודי פיקח וחרוץ ת"ח גדול. התחלנו להתייעץ מה לעשות. אני אמרתי, שעליו לצאת ביום מחר ליאסי — וגם ששם הפקיד בבנק כל רכושו — והוא באחת אני לא אעזוב את הרב ולהציל את נפשי — ושם איפה הרב יהי, שם גם מקומי. בשעה שתים-עשרה בלילה שמענו את הירי' הראשונה שעל הדנייסטר — הגבול בין רוס' ורומני' עד היום.

ביום ועש"ק. ⁴ מאור הבוקר בעיר תנועה גדולה:

¹ לפי בקשת הרב ש. אפרתי ניתן מאמר זה ככתבו, וביחוד מלים בסיומת, "ה" לאחר ה"י", שתחתה תבוא מרכא, שלא לנקוב בשם, כפי שנוהרים חרדים ושומרי מצוות.

² ש"ע — תפילת שמונה-עשרה, שמתפללים שלוש פעמים ביום.

³ ביהכ"נ — בית-הכנסת.

⁴ ועש"ק — יום ו' (שישי), ערב שבת-קודש.

⁵ "דוני" — נהר הדונא.

⁶ "קווי וגוגה" — קוזה, גוגה — מנהיגים אנטישמיים ברומניה, שונאי-ישראל יודעים לשמצה.

ה ש ב ו ע ה ר א ש ו ן

מוש"ק (מוצאי שבת קודש)

העו"ד ר. ראש הרביוניסטים לשעבר, ומצאו אצלו טמון במרתפו אבנים טובות ויהלומים ואסרו אותו — והיום כבר כמה מעשירי העיר באו בעצמם לבנק-ממשלתי וצורר-כספם בידם, וביקשו שיקבלו מהם רכושם לטובת אוצר המלוכה. הם לא סירבו ולקחו בתשלום מצער. היום בא אלי הראש-הקהל לשעבר, אדון ב. ואמר, שרוצה לחסל את רכוש הקהילה, ז"א את בניין הגימנסיה העברית — אחד מהבניינים המפוארים בעיר, ובניין הת"ת, וכן בית-הבראה בפרוור העיר. הוא רוצה למסור לעירי' הזמנית הנקראת ועד-הפועל העירוני — שתחת חסותו ישנה ועדה לנכסי העיר, המפקחת על כל רכוש ונכסי דלא נידי של העיר. ולהועדה הזאת הוא צריך למסור את רכוש הקהילה, מכיוון שהוא מחסל את הקהילה וכבר פיטר את כל העובדים והפקידים — השוחטים יעבדו בתור עובדים האוגרים את הנוצות, וגם ישחטו בבית השחיטה בקוואר פריטב של חברה אוגרי שחקין וסמרטוטים וכל דברים ישנים. ז"א הממשלה מעוניינת באגירת הנוצות, היא מרשה לשחוט בבית-השחיטה העומד תחת פיקוח החברה הנ"ל, וכל הבא לשחוט הוא משלם בקופה לא בשביל השחיטה רק בשביל ניקוי העוף מהנוצות שעל השוחט לעשות זאת. בשכר זה הוא מקבל כרטיס-חבר מאגודת העובדים בתור פועל שחור, ומשכורתו הוא ג"כ כמו פועל שחור, רק שהרשות בידו לשבות ביום השבת. בתור יום מנוחה המגיע לו פעם בשבוע. ולכן כל השו-חטים, גם שוחטי גסות,⁸ נכנסו להחברה הזאת מכיוון שלבית-מטבחיים לא נותנים להם להיכנס — ומיום המחר והלאה לא יהי' כבר בשר-בהמה כשר — ומכיוון ששחיטה כבר אינה קיימת בעיר ות"ת וגימנסיה נסגרו, א"כ נשאר לרשותה של הקהילה רק הבית-קברות והוא שואל אם ברצוני לקבל את החברה-קדישא על אחריותי שאני אנהל אותה ואהי' האחראי לפני הרשות, מכיוון שאין אף חבר אחד מהקהילה הקודמת רוצה להשתתף בעבודה זו. ומקור-פרנסה אחר אין לפני כעת. הסכמתי להיות נוכח ביום מחר במשרד הקהילה בעת חיסול הקהילה ואישור חברה-קדישא שעלי לעמוד בראשה. הוא אמר לי, שעדיין איננו יודע מה יהי' גורל בניין הקהילה ששם משרד הקהילה וגם מאפי' למצות מסודרת עפ"י כל חוקי הטכניקה, אם הם יחרימו גם הבניין הזה או יתנו לי עבודה שם. אודות המאפי' הוא אמר שקואופ-רטיב של הנכים מתעניין בה ורוצה שם לסדר מאפי',

יום השבת שעבר עלינו הי' כעין שבת-חזון — רבים מהמתפללים הקבועים לא באו בפחדם שלא יחשדום ב"מחזיקי נושנות"; לעומתם באו מתפללים חדשים מביהכ"נ "שערי-ציון" — שהיו ראשונים שסגרו את בית-הכנסת שלהם מפני הרשות, שלא יאמרו עליהם שציונים הם והם שונאי העם. — דבר אחד מה שעבר עלי כדאי כאן לציין: בבוקר, כשקמתי בשעה מוקדמת, יצאתי לשער החצר לראות, אם יבוא מי-שהוא ממגידי תהילים בכל שבת, בעמדי עם א' מחשובי העיר עברה — מכונה (מכונית) עם נערי-ישראל ואחד מהם, כמדור מני הקטן שבהם, כשראה אותי, התחיל לצעוק "הלואה, השב!"; ואנו כך עמדנו שחוחי-ראש לעבר נערה אחת, שעבדה מקודם בתור עוזרת בחנות, עם אמה, לבושה בגדי-שבת. ובראותה עומדים אמרה לאמה בקול שאנחנו נשמע "האיך הם מקנאים בנו". את הנערה הזאת ראיתי אח"כ בעת המלחמה באסי' התיכונה. הזכרתי לה את הבוקר של שבת — והיא הודתה באמרה: "כן, רבי, האמנתי אז שמלכות הצדק והיושר באה אלינו — אבל נתאכזבתי."

בשבת ניגשו אלי מתפללי ביהכ"נ "שערי-ציון" וביקשו שאקבל תחת חסותי ספרי-תורות וארון-הקודש מבית תפילתם, מפני שהממשלה בראותה שאין איש דואג עבור הביהכ"נ יחרימו הכול. — אני נעתרתי לבקשתם והבטחתי להם שביום אחר אעביר כל מה שיש להעביר מביהכ"נ שלהם אל בית-הכנסת שלנו. כפי שמסרה החנויות היו פתוחות⁷ ואנשי העיר הכינו להם מזונות ומלבושים לזמן רב.

ביום הראשון

היום היו גם כן החנויות פתוחות. השלטונות הכריזו צו, שכל מי שיש בידו לייאות — ז"א שטריי-כסף רומניים — עליהם להחליף בבנק הממשלתי באר-בעים כנגד אחד — ז"א ארבעים ליי כנגד רובל אחד. אנשים אצים ועומדים בתור על בית הבנק להחליף חיסכוןם. אומרים, שאתמול בלילה ערכו חיפוש אצל

⁷ כפי הנראה, למרות שהיה יום שבת, — כפי שמסתבר גם מהאמור להלן.

⁸ „גסות” — בהמה גסה — בקר (להבדיל מן הצאן, הנקראת בהמה דקה (קידושין א', ד'))

אבל יכול להיות שאת המשרד יתנו לי להשתמש בו.

ביום מחר נראה איך יפול דבר.

ביום השני

היום העברתי את כל המטלטלים של ביהכ"נ "שערי-ציון" וספרי תורות לביהכ"נ שלנו ואת המפתחות מסרתי למנהל של הרכוש העירוני טשיזיקוב. משם הלכתי לבית הקהילה שם כבר חיכו לי ראשי הקהל ב. וגם מ. ותיכף בא ב"כ הקואופרטיב לנכים מר קרישצנקא ואמר, שהוא מקבל לרשותו את המאפי' עם המכונות וגם חלק מהמשרד. ובעבורי ז"א בעד החברה-קדישא, השאירו את החדר הקטן שבו הי' הפנקסי' של הקהילה וכמובן, הוכרתי להסכים לזה, וכך נעשיתי למנהל ופנקסן של החברה-קדישא. ברשותי נשארו שני הפועלים מטהרי המתים וגם שומר ביה"ק.⁹ באמצע השיחה בא טשיזיקוב והוא הסביר, שלפי חוק בתי-הקברות הם שייכים לרכוש העירי', רק שהם מרשים לנו לטפל בהם על אחריותי ואני הסכמתי. מר שמאלץ, היו"ר לח"ק¹⁰ לשעבר, הסכים לעבוד אתי בתור חבר הוועדה. אני שבע רצון מזה.

הלכתי הביתה. בדרך ראיתי את חיילי הצבא האדום, ההולכים מחנות לחנות, קונים מכל מה שיש רק בחנות. בעלי החנויות קיבלו צו למכור את כל סחורתם ולהכניס את הכסף הפדיון לבנק הממשלתי. רבים מבעלי החנויות הביאו את המפתחות מהמחסנים והחנויות לעירי' באומרם, איננו רוצים עוד למכור ולסחור בסחורה זרה — הסוחרים הולכים כפופי-ראש, אינם שבעי-רצון מהפדיון הגדול, בידועם שעליהם יהי' להשלם כפל כפליים ממה שפדו באמת.

ביום השלישי

היום ביקר אצלי ראש הנ. ק. וו. ד. ז"א מנהל הבולשת. ביושבי בחדר שאצל ביהכ"נ שלי נכנס הוא והציג א"ע¹¹ לפני ואמר, שהוא רוצה לידע את טיבי ומהותי. אני עניתי לו, שהריני רב בישראל. על שאלתו אם אני מאמין באמת עניתי לו, שאני מאמין באמונה שלמה שיש מנהיג לבירה וא"א¹² לעולם בלי מנהיג וא"א לספינה בלי קברניט. הוא שאלני אם קראתי אודות המטריאליזם הדיאלקטי, וכשעניתי לו בחיוב, שאלני

⁹ ביה"ק — בית-הקברות.

¹⁰ לח"ק — (ל) חברה קדישא.

¹¹ א"ע — את עצמו.

¹² וא"א — ואי-אפשר.

מדוע לא מוצא חן בעיני תורתם. אני הסברתי לו, והוא יצא ממני מאוכזב ונרגז.

היום נכנסתי לעבודתי בתור מנהל החברה-קדישא. אני עם מר שמאלץ עשינו את התקציב ואני מקבל מאתיים רובל לחודש. בכל זאת מכרתי היום את השעון שלי. החיילים נופלים על כל שעון ושעון כמו על מציאה. אין דבר חשוב בעיר כמו שעונים, ויהודים מוכרים את שעוניהם ומקבלים את שוויים ברובלים שהם מעריכים ב-40 ליי רומניים וכ"א חושב שבמכירה הזאת הרוויח במאתים אחוז, כפי ששילם בכספי רומנים. יעבור עוד זמן ואז יווכח שמקח טעות הי', אבל לע"ע היהודים מוכרים והחיילים קונים.

לחדרי נכנס שומר ביה"ק, גוי רוסי שעומד במשרתו זה כשלוש-עשרה שנה. כששאלתי אותו: מה שלומך, "חבר" מרקו? אז הוא בתמימותו השיב, אינני יודע מה זה תואר "חבר"? אצלי אדוני הוא הרב ואני מרקו. ואילו בניו כבר נכנסו אלי בדרישת שלום: "שלום, חבר רב!" ואני עניתי להם כרצונם.

ביום הרביעי

היום חיסלו את החנויות, ז"א בעלי-החנויות היו צריכים למסור לוועדה שהקימה העירי' את כל הסחורות הנמצאות אצלם בחשבון וגם את כסף הפדיון עבור הסחורות שמכרו מיום בוא הצבא האדום. בזה הם התחילו ל"נצל" את בעלי-החן. את בתי-החרושת המעטים הנמצאים בעיר, כבר ביום אתמול "לקחו" הפועלים לעצמם והקימו ועדות מבין הפועלים וכל ועדה וועדה צריכה אישור ממזכירות המפלגה, שעובדת כבר בבניין המפואר של מושל המחוז לשעבר. מדברים על הלאמת הבתים הפרטיים הגדולים — ז"א מ-700 מ"ר. רבים מבעלי-בתים גדולים מחפשים להם בתים קטנים בפרוורי העיר, והמקח על בתים בעלי שני חדרים עולה והולך.

בעיר כבר הולכים ועדות בנות שלושה אנשים ועושים רשימות של כל דיירי העיר עם שאלונים דפוסים (מודפסים). בין השאלות העיקריות הן: מה מלאכתו? גודל דירתו (בת כמה חדרים)? מוצאו (במה התעסק אביו)? שייכותו במפלגה (אם הי' חבר פעיל במפלגה ובאיזה)? היום גם הכריזו שמיום ראשון הבא יתחילו לתת תעודות-זהות לכל אזרח — ועל כל א' וא' (אחד ואחד) להביא אתו את התעודות שיש לו ע"ע, (עד עתה) ויחליפון בתעודות ובנתינות הסובייטית.

כל אחד ואחד משתדל שיזכה בתעודה, שעלי' יהי' רשום שהוא שייך לסוג הראשון שהוא — סוג הפועלים. כפי שהסביר לי יהודי אחד הבא מעבר הדנייסטר, יש שלושה סוגים: סוג א' הוא פועל — ואשרי לו למי

הנלהבים שלהם הצטערו על מיתתו, רק שאמרו, שאדם צריך לשלוט על נפשו, וכך היא הדרך המובילה ל"גאון-לה", ואם יש קורבנות או צריכים אנו להשלים עם זה. אחרי הלוי' באו אלי ק. י. הוא שעבד אצלו בתור פקיד ובכה בדמעות-שליש: "ככה — אמר — הם באו לשחרר אותי מתחת עולו של ק. ז. מי ביקש זאת מידם?" אני שהייתי חופשי לנפשי, עבדתי עבודתי בשלמות ובנאמנות והוא ה' בטוח שאת תפקידו אמלא.

ומה גדלה שמחתי בבוא יום השבת! באתי לביה"כ מנופש, בבוקר קודם התפילה, ושם כבר חיכו לי חברי לשיחה בטלה, שהיתה ג"כ מעין ס' מג"ע¹⁴ וכשבעת קה"ת¹⁵ ועלה בידי לחטוף שיחה עם שכני בביה"מ עד שלא ירגיש — ויגער בי. כמה ממנוחת-הנפש היתה בהתפילה הזאת! ואחר התפילה הלכתי ל"התקדש", מקודם אצל אמי ולקיים מצות כאו"א,¹⁶ ואח"כ אצל אחי ואחיותי, ואח"כ באו הם אלי וכך חזר חלילה. השבת היתה מנת חלקנו ובגבולה לא ה' באפשרות למי שהוא להיכנס וכעת אני עובד ואני הלוא מיוחס. שהשני פועל לשעבר, ז"א מה"מנוצלים", אני פוחד ורועד. מיוחד יום ופחד לילה "שבת ממני משוש", כבר לא אטעום ג"ע (גן-עדן) שבמנוחת שבת — וגם פרנסתי לקוי' היא — אם לא שאמעול בשליחותי — ואני לא הורגלתי בכאלו אצל ק. א.

בשעת שיחתי בא מ. ל. ואמר, שבעל בית-חרושת לסבון א. איבד א"ע לדעת. הוא ה' איש ישר-לב ודן-נפש, ה' מן הראשונים שבנדבכים, לכל מי שדורש ממנו וכמה פעמים דרשת ממנו סכומים גדולים עבור מוסדות הציבור או עבור הקרנות, בחפץ לב נתן. ואף שלא ה' בין העשירים נחשב — הוא בעצמו עבד בבית-חרושת זה שהכיל חמישה פועלים שחיבבוהו ואהבו אותו. — כפי שאומרים, הניח מכתב לאשתו וביקש סליחה ממנה על מעשה זה אבל — הוא כותב — לא ה' בידי לעשות אחרת, הוא מרגיש שלא יוכל לחיות — באווירה זאת של שנאה.

עלי, בתור מנהל הח"ק, ה' לנסוע על ביה"ק ולהכין שורה חדשה עבור מאבדי א"ע לדעת. כמובן שעשיתי זאת, אבל מה עגמה נפשי על עדתי, עדה קדושה וטהורה. "שתי חרדות חרד יצחק אבינו: אחת בהעלתו על העקידה ואחת בהביא לו עשיו מטעמים ואיני יודע איזה מהם גדולה".¹⁷ אם החיים בזמן בראטיאנו¹⁸ וחרדת קווה גוגה או חרדה השני', איזו מהן גדולה? — אינני יודע — ולאלוקים פתרונים.

ביום השישי

היום התחילו את הטיהור אצל עורכי-הדין. כמובן שאלו שהיו הגדולים והמובהקים נפסלו. — כל מועמד חקרו

שזוכה לשם תואר כזה. סוג ב' הוא סוג של פקיד — אבל בעל-התואר הזה הוא גם מנאמני המשטר. אבל אוי לו למי שזכה בתעודתו שהי' סוחר או בעל בית-חרושת, או לבעל-אחוזה כותבים לו בתעודתו "קולאק", ששמו ופירושו הוא: "מנצל". בעלי התעודות האלו הם המועמדים להישלח לארץ גזירה. ואני על ד' השלכתי יהבי מה שיעשו בי הוא רק מה שנגזר עלי מן השמים. אינני יכול לומר שהיחס אלי הוא רע מאוד, אף שהוא לא טוב, וכשאני הולך לבוש בלבושי הרבני ומקלי בידי, אז הם מביטים עלי כעל מפלצת שבאין ברירה הם מוכרחים להרשות לי לחיות ולהתקיים. אבל הם בטוחים שהם ינצחו אותי, בעירי', ביחוד אצל מנהל הוועדה של הרכוש העירוני, שאתו אני בא במגע תמידי בקשר לעבודתי כמנהל הח"ק — אינם מביטים עלי כעל "שונא העם" — הביטוי שלהם לכל בורגני ובעל הון לשעבר — ויכול להיות מפני ששם עובדים רבים מצעירים יהודים מבני עירנו ולכן היחס שלהם אלי עדיין לא הועם. אבל ישנם כאלו שהם מפחדים לשאול בשלומי וח"ו לדבר עמי ברחוב. למשל, העו"ד ב'. שהי' א' מיידידי, היום כשהוא רואה אותי בצד זה, אז הוא עובר לצד השני — ואינני מתרעם עליו: "ההוא גברא בההוא פחדא נמי יתיב"¹³ — בימים הקרובים יתחילו את הטיהור בין עורכי-דין והוא מיוחד שלא ייכשל ח"ו.

ביום החמישי לבואם

היום התחילה עבודתה של המחלקה לדירות בהנהלתו של יהודי שפיגל גס-הרוח והקרבן הראשון ה' ז. ק. יהודי אציל-הרוח. הוא היה סוחר בקר בעל הדרת-פנים אצילות ונדיב-לב — כשזרקו אותו מדירתו לא יכול להבליג על זה ומת משבץ-הלב. עלי ה' לסדר את הלוייתו בתור מנהל הח"ק, כל המלווים, גם הפועלים ביניהם, הלכו שחוחי-ראש וכפופי-קומה. גם החסידים

¹³ "ההוא גברא בההוא פחדא נמי יתיב" (סנהדרין צ"ה, ע"ב) — פירוש: אדם זה אף הוא יושב באותו פחד, כלומר: גם הוא נתון בצרה זו.

¹⁴ ס' מג"ע — קרוב לוודאי — "שישים (מטעם) גן-עדן" עפ"י האמור (ברכות נ"ז, ע"ב), חמישה אחד משישים בגן-עדן ואלו הן — שבת אחד משישים לעולם הבא

¹⁵ קה"ת — קריאת התורה.

¹⁶ כאו"א — כיבוד אב ואם.

¹⁷ השווה: — "שתי חרדות חרד יצחק: אחת בהר המוריה כשעקדי אביו ונטל את המאכלת לשחטו, נגלה הקב"ה עם המלאכים ופתח את הרקיע ויצחק נשא עינו וראה חדרי המרכבה וחרד ונודעו וקאן חרד חרדה וכו' והיתה חרדתו גדולה מאותה חרדה (תנחומא, תולדות כ"ב)

¹⁸ בראטיאנו — ראש-ממשלה ברומניה.

וידרשו בשבע חקירות, ואם מצאו שמץ פסול, די הי' לפסול את כשרותו. הטעם מדוע הם מעוניינים בטיהור זה: אצלם אין שעו"ד יהי' לו משרד פרטי ששם יקבל את המבקרים אותו. פה יש רק לשכה כללית. כל עו"ד ש"נתכשר" הוא חבר בלשכה. בראש הלשכה עומד א' שכשרותו ונאמנותו היא במאה אחוז. כל אחד שנפל בפח — כי הלוא משפטים מסחרים אין כאן — מכיוון שאין כאן מסחר פרטי — ובכן, המשפטים הם רק עבור עוונות וחטאים שחטאו לנגד חוקי הממשלה. כמו, למשל, ביום הראשון בבי"מ¹⁹ עמד איש שעונו הי' שמכר ביצים למאפי', ואח"כ נודעו, שאת הביצים הללו קנה אצל האיכרים וחזר ומכר אותם למאפי' ברווח של פרוטות — וזה עון פלילי ששמו "ספקולציה" או "מפקיע" שערים". ועונו גדל מנשוא מכיוון שהוא איננו חי מיגיעת כפיו, רק קונה וחוזר ומוכר — וזה שהוא גבר חלש וכוחו אין אתו לעבד והוא עני ומתפרנס בדוחק "מעסקו" — זה לא עניין שלהם — ולכן נאסר האיש ההוא. אז אשתו באה ללשכה העו"ד, ושילמה ליו"ר ומנהל את מכסת הכסף שעלי' לשלם והלשכה שלחה עו"ד מבין חברי הלשכה, כמובן, שגם העו"ד אין ביכולתו ובאפשרותו לעשות דברים גדולים כי הוא "פקיד ממשלתי", ועליו רק לבקש חנינה לפני השופטים שהם נקראים שופטים לאומיים והבית-דין שנקרא "בי"ד של העם" מורכב משלושה חברים: היו"ר הוא שופט מוסמך ושני החברים הם נבחרים ע"י מועצת העירי' מבין הפועלים. וכיוון שהם והם, אלו ואלו מפוזים ומכרכרים להראות את נאמנותם, הם קובעים פסק-דינם לפי ההלכה

ולא לפי הצדק והישר, ואיש שהרוויח בביצים כמה פרוטות "מרוויח" שמונה שנים. וכך אומרים שמה "בפתגם העממי", כי בנקל אפשר לקבל "שנים", עד כדי כך כשהבעל נפרד מאשתו והולך לעבודתו אז האשה מלווה אותו וברכתה על שפתותי': "בעלי! לך לשלום ובוא בשלום, רק לא עם "שנים". ובכן הם לא מעוניינים שהעו"ד יהי' בקיא מופלג. העיקר שיהי' מוחזק בכשרות. הם טיהרו, למשל, אחד זקן וישיש, חירש שאינו שומע, שכבר לא שימש בכה"נ נתן, כהונת עו"ד, בכל משך השנים שהרומנים היו בבסרבי' וגם ברוסי' מלפני המלחמה הקודמת, הוא לא הי' עו"ד רשמי רק עו"ד למחצה ושליש, אלא כתב בק"שות וכהנה — וכעת, עמדה לו זכות בנין, שהיו מחברי המפלגה, והוא התכשר לכהונת עו"ד ואחיו שהי' עו"ד מוסמך ומובהק אותו פסלו, מפני שהי' לשעבר ראש-הקהילה. בראש הלשכה העמידו אחד מחברי המפלגה ומנאמנים שלה — ואני שפעם הוצרכתי להיכנס להלשכה לשאול דבר, כשנכנסתי, — החירש הנ"ל שהכיר אותי — עמד מכסאו ונתן לי לשבת ושאלתי ויצאתי, כמובן, בתשובה שלילית. באותו יום נכנס אלי החירש העו"ד ואמר לי שהיו"ר גער בו אח"כ, מדוע נתן כסא לשבת לרב, שהוא "שונא העם". עד כדי כך גדלה אהבתם לשומרי הדת, אבל ב"ה עבר שבוע מיום בואם ויום השבת ממשמש ובא. את המקווה כבר סגרו וכפי ששמעתי הם רוצים להרוס את המרחץ הזה ולבנות מרחץ מתוקן. אין כבר טהרה במקום הזה ובך אשים מיבטחי.

השבוע השני

במו"ש (במוצאי-שבת).

עברה השבת השני' תחת משטר הרוסים. הביהכ"נ הי' ריק למחצה, אך לעומת זה יש כבר בביהכ"נ שני ארה"ק²⁰ של ספרי תורות: אחד לצד מזרח ואת השני שהביאו מביהכ"נ "שערי-ציון" מלא ספרי תורות, אותו העמידו — באין מקום במזרח — לצד מערב, בוא שמנו ספרי תורות הפסולות. גם ספסלי-ביהכ"נ נתרבו, אך מתפללים נתמעטו. והלב עגום; ומה יהי' הלאה אם יבטלו שאר בתי-כנסיות בעיר? אנה נעמיד ספרי תורות ואת תשמישי קדושה? כפי שמסרו לי היום, היו

¹⁹ בבי"מ — בבית-משפט:

²⁰ ארה"ק — ארונות-הקודש.

²¹ "כולהו דג' טעמי איתנהי בהו" — כל שלושת הטעמים (הנימוקים) קיימים כאן.

ארבעה בתי-כנסיות סגורים על מפתח מבלי באי מועד, ועלי להשתדל להעביר את הספרי תורות הנה.

בית-הכנסת של הקצבים, שהוא בניין מפואר, אחד מהבתים המפוארים בעיר, עומד להימסר ליד העירי'. וכפי שמסרו לי, מזכיר העירי' דרש מהגבאי לשעבר, שיגישו לו כתב-בקשה חתום בידי המתפללים, שהם מוסרים את הבית לרשותם, והעירי' רוצה לייסד שם "בית-עם". וכתב בקשה כזה יימצא כי מי מהמתפללים לא יחתום — מפני הפחד, ומפני החשד, ומפני הסכנה? ! כולהו דג' טעמי איתנהי בהו²¹. שם יש ארון-קודש נהדר ועלי להתעניין להשיגו ביחד עם הספרים.

אתמול בלילה, בעת סעודת-שבת, בא אלי אחד ממזכירי העירי' ומסר לי הזמנה למזכיר העירי', ולבי פחד בקרבי: מי יודע מה הם ידרשו ממני? — אני רואה הבניין הגדול, שאותו טפחו ויסדו אבותי הקדושים

היום התחילו בהלאמת הבתים. הלכו ועדות של שלושה אנשים, טופסי הלאמה חתומים בידי ראש-העיר ומזכיר המפלגה. כבר החרומו כמעט שמונים אחוז מבתי העיר. כל בית שיש בו יותר משתי (שני) חדרים נחרם (הוחרם). המידה הזאת היתה לגבי בעלי-מלאכה וכדומה לגבי הסוחרים. מידת-הדין היתה חמורה עד כדי כך, שכמעט בית שיש בו חנות, או בעל חנות במקום אחר ויש לו בית-דירה, גם אותו החרמו. המידה היא, לפי החוק, שבע מאות מטרים מרובעים, אבל הם גם לא הביטו על החוק. על מספר בתים הם מינו פקיד אחד, שהוא בתור בא-כוח של המחלקה להדירות. עליו להשגיח על הבתים ועל הדיירים, שישלמו שכר-דירתם וגם — לתקן בדיקת-הבתים. איפה שצריך, אז על הדייר לפנות אליו ואם הוא מוצא לנכון אז הוא קורא בעל-מלאכה ומתקן. גם את הבית שלנו החרמו אף שלהבית יש יורשים רבים. וכל אחד הוא פחות מ-700 ממ"ר. אבל כפי שדיברתי עם מנהל המחלקה, לא יועיל ערעורי בבית-דינם. כי הלא הבית של הרב הוא.

היום הוא הזמינני ללשכתו בעירי' כדי לדון בענייני בתי-כנסיות שבעיר. כפי שנודע לי, החרמו את הבית הקרוב לבית-הכנסת שלנו, עומדים לייסד שם בית-חולים לעובדי הצי של הדנייסטר ורוצים להשקיע שם סכום גדול, אך לפי דעתם הם צריכים גם לבנות של בית-הכנסת שלנו כדי להרחיב את בית-החולים. אני בתוך השיחה שלי עם המנהל הגשתי (הדגשתי?) שמזה הם צריכים לשכוח: את בית-הכנסת שלנו לא אמסור בשום אופן, ואין להם שום תקווה להרחיב על חשבוננו את בית-החולים שלהם.

ביום השלישי

היום באתי למשרד הקטן, בבית ועד-הקהילה לשעבר, ושם חיכו אנשים רבים שרצונם כעת להקים מצבות על קברי אבותם. בידעם שכל זמן שיש בידי החומר, כגון מלט וכדומה, יש אפשרות לעשות אבל אח"כ אם אצטרך לממשלה שהיא תספק לי החומר אז בוודאי לא אקבל. ולכן הדרישה על מצבות היא גדולה — ומנהל המאפי' שבחצר הקהילה התחיל לגעור בי שהוא לא ירשה שיבואו אנשים רבים דרך החצר. אני עניתי לו, שלא בצדק לקח גם את המאפי', אבל הוא איים עלי, שהוא ישתדל אצל הרשות שיעבירוני משם — החלטתי שאעביר את משרדי לחדר שאצל בית-כנסת שלי, אבל רציתי לקבל את הרשיון של מנהל הרכוש העירוני, מקודם. באתי אליו בלוויית מר שמאלץ. היינו נרגזים על החמס הזה שעושים לנו: לא די שלקחו את

הולך ונהרס — כפי שאני רואה יש להם תוכנית מוכנה לחסל את כל בתי-הכנסת שבעיר, אבל היושב בשמים עדי שאת בית-הכנסת שלנו, אותו יסד ובנה סבא ז"ל במו ידיו, אותו לא אמסור לידם ועד שיזל טיפת דם בעורקי אלחם — וד' יעזור לי.

יום ראשון

היום אחרי התפילה הוכרחתי לילך למשטרה למסור את תעודתי, ובקשה שיקבלני תחת חסותה של הממשלה הסובייטית. — עמדתי בתור עם בני-עדתי, אף שהיו כאלו שרצו לוותר לי תורם — לא רציתי, בכדי שלא להעיק על אותם האנשים שרצו לכבדני — שמי שהוא יוכל למסור לרשות שהם ממכבדי הרב. חכיתי עד לבוא תורי ואז נכנסתי לחדרו של המנהל. אחרי שנוכח שאני הייתי עד היום נתין פולני, אמר: טוב, ניתן לך נתינות סובייטית, ואני בטוח שאתה לא תמעול במתנה טובה שנותנים לך. עלינו לבוא בעוד כמה ימים לקבל את התעודות.

בחוף עמדו יהודים והתווכחו, למי יתנו תעודה כשרה ולמי עם "סורכא"²² ביניהם עמד ינקל העגלון רחב-הגוף, משכמו גבוה מכל החבריא. כשראה אותי אמר בקולו קול עבה: "לא! לרבינו לא "ניתן" תעודה בעלת מום. הרב הי' רבם של העניים. כשנכנסתי להרב בזמן שסוסתי הלכה לעולמה וסיפרתי לו, אז רק הוא ור' דוב אבלמן השתדלו או נתנו מכיסיהם — "הרוח יודע" — וקניתי סוס חדש. והגבירים ייכנס בהם הרוח הם לא רצו ליתן לי אף פ"א."²³ מהמשטרה הלכתי לעירי' שם קיבל אותי המזכיר, הכניסני לחדרו ואמר, שהוא מבקש שאתן לו רשימה של כל הגבאי בתי-כנסיות. אני, כמובן, לא נעניתי לו ואמרתי, ששמות הגבאים הוא ימצא בארכיון של הקהילה ואני בעצמי אינני יודע. כפי שאני רואה התחילו ה"בדיקה" לבירור, מי המה הנאמנים להם ולמשטרם. שם במסדרון פגשתי גם כומר פראווסלבי. בוודאי גם אותו קראו למטרה כזו — גם הם הולכים כפופי-ראש. היום היום הראשון שלא נתנו לצלצל הפעמונים בכנסי' שלהם.

²² "סורכא" — סירכה, בהלכות שחיטה וכשרות — חיבור, הדבקות, וביחוד פגם בריאה של בהמה... בהשאלה: פגם, מום, חסרון. וכאן — מי שאינו כשר לפי מושגי השלטון הסובייטי.

²³ פ"א — פרוטה אחת.

²⁴ בראש יום זה לראשונה וכן בימים הבאים לסירוגין, נרשם בכתב-היד המקורי ב"ה. נראה, שאין זה מקרה, ולא מחמת שכתה. דומה שהרבי-המחבר נתכוון לרשום בצנעה ולא בימי השבוע הראשון של יומן זה...

ימתקו לו רגבי אדמתו. ההלו' עשינו על חשבון של חברה קדישא, בה עבד עד יומו האחרון באמונה.

ביום החמישי

החיים נכנסו למסלולם החדש, ורבים הצליחו להסתגל לחיים החדשים. הרבה מאנשי שלומנו בחרו

ר' דב (בערל) אבלמן

במקצוע של "שומרי" ליל, ושומר מקבל משכורת כמו פועל שחור ובתקציב של כל מוסד יש משכורת לשומר. אנחנו אין בידינו לברר, מדוע אצל הרומנים בכל הרחוב המרכזי עם החנויות הגדולות די ה' בשני שומרים וכעת כל חנות וכל מוסד צריך לשומר-ליל. כפי שאני ידעתי, זהו ירושה מימי המהפכה, שה"קונטרבלציונרים" השתדלו להזיק את הרכוש הממשלתי והוכרחו להעמיד (שומר) על כל בית וחנות — ובכן "השומרות" נעשה למקצועם של יהודים שומרי-שבת, "שבמלאכתם" זאת אינם צריכים לחלל את השבת. גם ר' בערל אבלמן שלנו נעשה לשומר של המשרד הנמצא בביתו. ובכל לילה ולילה הוא נכנס למשרדו ומדליק את החשמל בחדר-האוכל שלו לשעבר, ומשקיע כל ראשו בסוגי עמוקה, וכך הוא "שומר" את הרכוש הממשלתי. יש בזה עניין לא של פרנסה גרידא. גם אלה שעדיין יש להם מחסכונם מלשעבר מה למכור ומה לחיות, ג"כ משתדלים למצוא איזה עבודה. הם מביטים על כל אחד שאינו

כל רכוש הקהילה שעולה למיליונים, כגון הבניין הנהדר של הגימנסיה ובניין הת"ת (התלמוד-תורה) שזה לא מזמן הקמנו ושכללנו אותו, וגם הסאנטוריום בפרוור העיר, וגם פה בחצר הקהילה לקחו את המאפי' של מצות, בניין גדול ורחב-ידיים עם מכונות (מכונות) וגם את חדרי משרד-הקהילה לקחו לבית-דירה למנהל המאפי' שלהם, ולנו נתנו את החדר הקטן (הצר) מהכיל חמישה אנשים, אבל עינם צרה גם בזה. — אני ושמאלץ חיכינו לבואו של המנהל — ופתאום שמאלץ הישר באנשים הרגיש א"ע לא בטוב — ובין רגע קיבל התקפה, ועד שאני זעקתי לעזרה, נפח נשמתו הטוהרה בחדרו של המנהל. כמובן, שנזעקו כל העובדים של העירי' והשמועה נפוצה בכל העיר והמונים נהרו לעירי'. את הגוי' העברנו לדירתו וככה אבד לנו עוד אחד מנאמני וישרי-לב שבעיר. חבל על דאבדין ולא משתכחין.

ביום הרביעי

העיר כולה עמדה תחת הרושם של פטירתו הפתאומית של שמאלץ. הוא ה' טיפוס של איש שנולד להורים עניים — והוא אהב לספר, איך שמימי-ילדותו למד לחסוך — שכל פעם בעת ה' אצל הוריו רעב ללחם, וכשעלה בידו לקבוצ' כמה פרוטות הטמין אותם על התקרה — וכך חסך פרוטה לפרוטה, עד שעלה בידו לקבוצ' כדי הוצאות עד לאודיסה. שם עבד ועמל בתור פועל שחור אצל הנמל — ובו בזמן למד מלאכת המסגרות, וכשבא לבגדרי ה' כבר אומן מקצועי. וב"ב (ובבגדרי) נשא אשה ופתח בית מלאכה למסגרות. והודות לחיסכונו בחיים עלה בידו לאט לאט להקים בית-חרושת הראשון בבסרבי' למנסרות. — היחס שלו אל הפועלים ה' יחס ממש של אב לבניו — הם אהבו וכיבדו אותו, בין בני-ברית בין אינם בני-ברית. הוא דרש מהם שיקחו אותו למופת שלא יבגדו ולא ישתו לשכרה. גם בעת עלה לגדולה וה' בעל בעמיו ולקח חבל בכל המוסדות ותרים בעין יפה לכל דבר שבקדושה — לא סגר את המסגרי' שהיתה בביתו. ובכל פעם אחרי עבודתו בביהח"ר ובקהילה, איפה עבד — כשבא לביתו עייף ויגע אהב ללבוש את בגדי-מלאכה שלו ועבד כשעה או שעתיים במסגרי'. — הוא ה' חלוץ התעשי' בבסרבי' ושאף לעלות לארץ בזמן מן הזמנים. — וכשבאו הסובייטים לב' (לבגדרי) החרים את בית-החרושת שלו וגם הבתים שלו — והוא ידע מזה שעוד מעט וגם אותו יזרקו מדירתו והלב לא יכול לשלוט על הגיון, או להיפך — ונפל. ההלו' היתה רבת-עם. הספידו אותו אצל בית-הכנסת גם אחד מפועליו, גוי רוסי שחיבב אותו, וכמובן אני שמתי מחסום לפי.

עובד כעל "פרזיט", ז"א אוכל ואינו עושה. ואחד המיוחד בין חוקי הקונסטיטוציה של סטאלין הוא "מי שאינו עושה איננו אוכל". ולמשל, ב' אבלמן אף שהוא מוכר בכל יום ויום מכלי-ביתו, הספסלים ושולחנות, והבע"ב החדשים קונים בכסף מלא, אף הוא השתדל למצוא עבודה מהוגנת, לפי גילו וכוחו לעבודה ואיזהו? — "שומרות". ומהמשכורת הזעומה אי-אפשר לחיות וכששאלו את א' מנין הוא חי? אז אמר, שהוא לועס ואוכל ספסלים ושעונים, שולחנות ותשמישי-בית — וכך מסתגלים לחיים חדשים, — חיים שאין בהם עושר וכבוד.

ביום השישי

היום נראו פנים חדשות אצלנו. בעיר קישינב, העיר המרכזית של הריפובליקה, שלחו את כל האנשים שאינם בטוחים בהם בנאמנותם למשטר החדש, כל בעלי-ההון לשעבר ומנהלי-המפלגות הפוליטיות. כמובן, שבראש וראשונה — את הציונים, ללא הבחנה אם "החשוד" הוא זקן או נער, בריא או חולה, וככה נישלו מאות אנשים מדירתם וממקומות-מגוריהם, והם באו לעירנו, אף שהיא ג"כ בירת המחוז — וצרורותיהם בידיהם הם — ביניהם גם חולי-הרוח. כגון התעשיין ב. — כמה הוא מסוכן למשטר הסובייטי? — כמובן,

אנחנו עושים הכול כדי לאכסן אותם בדירות — אבל יודעי דבר אומרים, שזוהי רק התחלה ובמשרדי הממשלה מכינים את החומר של חקירות ודרישות — ואחרי הבדיקות הללו, הם רוצים לשלוח ל"עומק הארץ"²⁵ יותר ממיליון איש. בק. (בקשינוב) גם אסרו כמה ממנהיגי הציונים וביניהם המנהיג "המזרחי" הרב לוי שטרנברג. סיבת מאסרו "הם" מוסרים, לא מפני ציוניותו, רק שהי' לו קשרים עם ממשלת חוץ. וכך אסרו את העורך רוזנהפט וד' ויניצקי ואחר'. בבנדרי אסרו גם את ראש העירי' לשעבר, איש זך-הנפש וטוב לב — ליברלי במלוא מובן המלה. בשעתם של הקר-זיסטים אסרו אותו, מפני שהוא כביכול היה "שבת גוי"²⁶ של היהודים ובאמת חבל על האיש הזה. הוא תיקן ושיכלל את בית ה"תלמוד תורה". מעת בואו להנהלת העיר, שונתה לעיר כלילת יופי. בעת כותבי זאת, נודע לי שהוא איבד א"ע לדעת בהשליכו א"ע לסיר של מים חמים. וכך אבד אחד מחסידי אומות העולם.

היום בא אלי י. בלאנק, מנהיג הציונים של עירנו איש יקר-רוח ושפך את לבו לפני — "והאי גברא בהאי פחדא יתיב".²⁷ הוא אומר, שלדעתו שגורל כולנו יהי' כמו שבקשינוב, רק הם עושים את עבודתם לאט לאט — וד' הטוב ישמור עלינו.

השבו ע השלישי

מוש"ק (מוצאי שבת קודש)

לביהכ"נ שלנו באו מתפללים חדשים מבתי-כנסיות שנעצלו דלתותיהם, כמו מביכ"נ של הקצבים, באו כמה מתפללים, מבית-המדרש משניות ג"כ באו מתפללים. התעמולה לכפירה עובדת במרץ רב. אבל בכל-זאת יש שבאים לביהכ"נ גם קצינים מהצבא האדום אף שלמראית-עין הם באים רק להביט במו"עיהם בטכס התפילות וכדומה. אבל להביט לעיניים המלאות רגשי-קדושה בעמדם על סף בית-המדרש, אז תווכח לדעת, שאמנם כי בתוך תוכם של נשמתם הם שואפים ועורגים לקדושת-תפילה כמו האנוסים של האינקביוצי' החדשה.

²⁵ "עומק הארץ" — פנים הארץ.

²⁶ "שבת-גוי" — גוי-של-שבת — הממונה על כיבוי הנרות והסקת תנורים בבתי היהודים (מנדלי מר"ם, רכ"ח); כאן ההיפך: עשה טובות ליהודים.

²⁷ ר' הערה 13 לעיל (אדם זה אף הוא נתון בצרה).

²⁸ אי"ה — אם ירצה השם.

היום בעת התפילה דברו אודות השמועה, שהעירי' עומדת להטיל מסים גדולים על בתי-כנסיות ובוזה יאלצו את גבאי בתי כנסיות שיסגרו אותם, מפני שהאחריות הם מטיילים על הגבאים. ובכלל הגבאות נעשתה "למציאה" שאין עלי' קופצים. כמעט בכל בתי-הכנסיות הפתוחים התפטרו הגבאים ממשרתם — ורק זקנים וישישים שאין להם לפחוד מאימת-הדין הם מעמיסים על עצמם את "נזר" הגבאות. אבל אם תהי' שאלה של אחריות עבור שילום המסים הגדולים, אז גם הם לא ירצו ל"סכן" את רכושם, ועלי יהי' אי"ה²⁸ ביום אחד לקרוא לאסיפה של גבאי בתי-כנסיות. אבל יהי' מקודם להכנס למשרד המסים ולהוודע בדיוק גודל המסים ועל מי הוטלה האחריות. היום באו לביהכ"נ הפליטים החדשים מרומני' שבאו לחסות בצל המשטר הסובייטי. הם ילידי בסרבי' ובמשך הזמן קבעו דירתם במחוזי רומני' הישנה — וכעת ניתנה להם האפשרות לשוב לארץ-מוצאם — רבים ביניהם שעזבו הונס ורכושם שרכשו וברחו מרומני' והלוואי שלא יאוכזבו.

ביום השני

היום הייתי בקישינוב. ביקרתי אצל הרב צירל-סוהן²⁹, ידיד מאז. ומה איום המראה אשר נגלה לעיני: גם הישיש הזה לא חסו על גילו ונישלו אותו מדירתו הגדולה וגם את בית ב"ד³¹ החרימו ולהרב צירלסוהן מסרו רק חדר אחד, בו הקים את הספרי הגדולה אשר לו. והוא יושב בודד כערבה ביער. הרבנית מתה זה שבועיים והוא בהיותו חשוך-בנים נשאר גלמוד וערירי, אין מי שישגיח עליו. רק אחרי השתדלותם של יחידים באה אליו אשה זקנה אחת — והיא מבשלת לו את ארוחתו — והרב בטוב לבו לא התרעם על מידת-הדין ורק דבר אחד מה שמרר את נפשו, והוא: שיש לו חיבור גדול שעדיין לא נדפס. ובקשתו זאת ביקש ממני: שאבטיח לו, שבאם יעזור לי השי"ת³² ואצא לחופש, אטפל בהדפסת הספר, שהוא ספרו האחרון, ובו השקיע מיטב חלבו ודמו. אני, כמובן, הבטחתי לו. ואני בקשתי ממנו שיבוא אלי לבי (לבנדר) ושם אשגיח עליו בעינא פקיאח. אבל הוא ענה: הלא תבינו לרוחי, הריני כבר זקן ושבועיימים, ואני מוכן ומזומן שה' הטוב יקח את נשמתו, ואני רוצה להיקבר בקבר אשר כריתי לי אצל הרבנית שלי, שרבות עמלה וטרחה למען אוכל לישב במנוחה ולהגות בתורה — בדברו זאת ולגו עיניו דמעות. גם מעיני ירדו דמעות בזכרי את עברו של הגאון הזה שהי' אחד מיוחד ממנהיגי היהדות החרדית.

אני העירוני לשרידי היהדות החרדית בק' (בקישינוב), מדוע הם לא מבקרים את הרב ולא משגיחים עליו? אבל גם הם ענו, שפחד הממשלה עליהם, היות "שהרב צירלסוהן נחשב להשונא בעם מס' 1" וגם נוכחתי שמצבם שם עוד יותר גרוע ממצבנו אנו בב' (בבנדר) בהיות ק' (קישינוב) בירת המדינה, מפקחים בשבע עינים על כל איש ואיש. חזרתי הביתה מדוכא ונרגז.

ביום השלישי

היום קיבלתי ע"י הדואר העתון "הכוכב האדום" בשפת אידיש. כמובן, התוכן כולו הוא "פרולטר" ורק השפה היא יהודית — וכל העניינים והמאמרים מועתקים ברובם מעיתונים רוסיים. המדובר הוא — טובת הקולכוזים והאיך אדם שעובד במרץ בקולכוז הוא יכול לפרנס את ב"ב³³ בכבוד. והידיעות הן מה שמתרחש בעולם הסובייטי ושירות ותשבחות "להון ומפרנס יוסף"³⁴. אבל מה שהדאיג אותי ביותר הוא בקוראי את ההלל הגדול שגומרים על הסרט "חמל"

היום הגיעתנו השמועה אשר למשמע-אוזן תחיל²⁹ הנשמה: הדבר שבכל אומץ-הלב לחמנו כנגדו כבר בא. נשואי התערובת כבר התחילו לחדור למחננו — נכדתו של הישיש ש. היום נישאה לגוי שחום-העין ורע-הלבב. וכבר מדברים על בת-ישראל אחרת, שעומדת להינשא לאחד מקציני הצבא. חומה זו אותה שמרנו כבת-עינינו, פרצות נראו בה. והסדקים הולכים ומתרחבים. בתי-ספר לילדי ישראל אין כבר בעיר הזאת. טהרת-המשפחה — אין. שמירת שבת — אין. ואם גם נשואי-תערובת יתרבו, אז אנה אנו באים?.

היום כבר העברתי את משרדי מבית-הקהילה לשעבר לחדרי אצל בית-הכנסת. פה בד' אמותי אשב ולא אתראה בחוצות. יש שמתנכרים לי ואינם רוצים להראות שבזמן מן הזמנים הי' להם איזה קשר אתי — "השונא". אבל יש אנשים והם קשורים אלי בכל נימי נשמתם — גם אני בהלכי ברחוב יש שאני משים א"ע טאינגי מכיר את האנשים ההולכים ואינני דורש בשלומם ומתחמק, שהם לא ידרשו בשלומי.

בפינה אחת ברחוב הראשי יש מרתף של עושה-פחם, יהודי אדוק ושומר-שבת, ובכל פעם כשעברתי על יד מרתפו הוא היה מקדים לי שלום בקראו בקול רם, "צפרא טבא לרבי!" אבל בעוברי היום ממולו והוא ראה אותי קרא בקול, שאשמע: "בוקר טוב, רבי!" והניי כדי למנוע את קריאתו זאת עברתי במכוון לעבר השני שלא יראני. הקצינים, שעברו שם, הביטו עלי אם אני הוא (זה) שקוראים אותו רבי. אז החלטתי לקבוע משרדי ודירתי שם. בבית-הכנסת אשב ולא אראה בצרתם. — היום סגרו את בית מושב-זקנים שהי' מוסד למופת עבור יהודים ישישים, עם ובלי משפחה. האזוירה היתה משפחתית-יהודית, והיום ציוו עליהם למי שיש לו קרובים שילכו לבית-קרוביהם ומי שאין להם קרובים — אז הם שולחים לבית-זקנים משותף עם גויים, וכמובן ששום איש מהם לא הסכים לזה והם

²⁹ "תחיל" — תיאחו חיל, חלחלה, פחד.

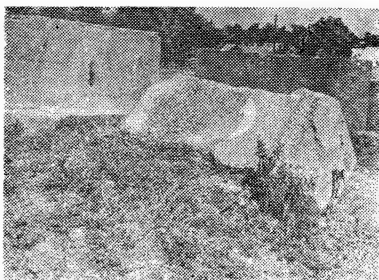
³⁰ "צירלסוהן" — הכתיב של השם ניתן בזה כפי שהוא במקור. הכוונה לרב יהודה-לייב צירלסון (תר"ט — תש"א), רבה הראשי של בסרביה. נהרג על קידוש השם בשנות-השואה.

³¹ ב"ד — בית-הדין.

³² השי"ת — השם יתברך (האלוהים, יתברך שמו!).

³³ ב"ב — בני-ביתו.

³⁴ "הון ומפרנס יוסף" — הכוונה: יוסף סטאלין.

מצבות הפוכות בבית-הקברות בבגדרי
(מאוסף הרב אפרתי)

מנהל-רכוש העירוני, שהוא סגן יו"ר העירי' ותחת פיקוחו נמצאו בתי הקברות בעיר, עלה בידי להביאם לקבר ישראל. היום הי' גם מקרה של איבוד עצמו לדעת של ח. ק. אחד מגדולי הסוחרים בעירנו שהפיל א"ע מהרכבת — בנסעו לעיירה הקרובה. גם את גוויתו לא רצו למסור לנו, אבל בקושי הוצאתי את גוויתו והובלתי אותה לבית-הקברות, וקברתיה בשורה של מאבדי-עצמם-לדעת, שאותה חנקתי מעת בואם של הצ"א³⁹ לעירנו. בהיותי בבית-הקברות סיפר לי השומר מרקו, שאתמול באו שם עובדים מהעירי' ולקחו מהקרשים שאני הכינתי וקבצתי שם, כדי שלא אצטרך לבקש שהם יתנו לי עבור ארונות-מתים ממחסנם.

שם הכינתי גם אבנים מידי אנשים פרטיים עבור הקמת מצבות. אני צלצלתי לה"חבר-המנהל ושאלתי, באיזה זכות הם לוקחים מרכוש הפרטי של מוסד שאיננו ממשלתי וע"ז ענה לי, שרשות בידם להחרים כל דבר שהם צריכים לסלילת כבישים שהם צורכי הצבא. אני הזהרתי את שומר ביה"ק, שלא ירשה להוציא בלי נוכחותי שום דבר עד שיודיעני ואז אבוא לסדר פרטי-כל שהם יחתמו שלקחו מה שלקחו, מפני שיכול להיות שאח"כ ידרשו ממני דו"ח מהדברים שקניתי בכספי המוסד. נתקיים בי: «והיו חייך תלואים לך מנגד».⁴⁰

עירותי לו, שאני עובד ב"חברה-קדישא" לא בתור רב רק בתור מנהל ופנקסן, ענה לי: בכל זאת, הח"ק היא איננה מוסד ממשלתי וכל העובד במוסד כזה עליו לשלם 40 אחוז מס". ובדבר ביהכ"נ אמר לי, שיש בדעתו מקודם להטיל עליהם מס-ביטוח, מפני שלדעתם הבתים הללו הם רכוש המלוכה וסוף-כל-סוף יעברו לידי המלוכה, ולכן עליהם לרשום אותם בחברת-ביטוח ועלינו לשלם את המס-ביטוח. אני לא עניתי לו דבר וכשרציתי להיפרד ממנו — אמר לי: «יש לך דרך אחת, והוא: להשתדל שימסרו לנו כמה מבתי-כנסיות שבעיר, ואז נקל מעליך עולך» — אני השבתי לו, שמעולם לא אשתדל אצל מי שהוא שימסרו להם את בתי-התפילה שבהם התפללו אבותינו ז"ל, ויצאתי ממנו שקוע ברעיוני הנוגים. — ואני חושב חשבוננו של בורא עולם: האם אחרי חורבן היהדות בפולין גם היהדות הבסרביאית תיהרב? על סף הדלת פגשתי את הישיש ר' צבי גולדיס. הוא הבין לרוחי ואמר בקול רם: «רבי, אל יאוש, כתוב: "כי אני ד' לא שניתי ואתם בני-יעקב לא כליתם" (מלאכי ג' ו')».³⁸

ביום התמישי

בעיר פרצה מגפת טיפוס, אשר רבים חללים הפילה בתוכם גם חבר בית-דיני, הרב ר' אברהם חיים אשכנזי ז"ל, נצר ממשפחת אדמו"רים מפורסמים, ועלי הי' לטפל בקבורתם. היו מקרים, שהנהלת בית-החולים לא רצתה למסור לידינו את גוויות המתים, להביאן לקבר ישראל, ואני לא שקטתי והודות להשתדלותי אצל

³⁸ פירוש: על אף מעשיכם הרעים לא הושמדתם, כי כן הבטחתיכם.

³⁹ צ"א — הצבא האדום.

⁴⁰ דברים כ"ח, ס"ו.

עדות

נשלחו יהודים נוספים מבנדרי לגירוש כ"אֶלמנטים בלתי־בטוחים".

ב־4 ביולי 1941, כמדומה, פלשו הגרמנים לבנ־דרי וגייסו את כל הנוער לעבודות־הצבא. לשכת הגיוס התמקמה בבניין הגימנסיה שוורצמן לשעבר. במהלך הקרבות נהרס המבצר (ה"קרפוסט") וכל העיר

ב־1936 קשר שר החוץ הרומני, טיטולסקו, קשרים הדוקים עם ברית־המועצות ובעקבות אלו הוקם מחדש הגשר על הדנייסטר, שנהרס עם כיבושה של בנדרי ע"י הרומנים. בכל יום היתה עוברת על פני הגשר רכבת — ללא נוסעים — בכיוון בנדרי־טיראספול, הלוח ושוב.

המזח של הדנייסטר
(ברקע — הגשר שעליו עברה בכל יום, הלוח ושוב,
רכבת־נוסעים ריקה — בנדרי — טיראספול.)

עלתה באש. להבות־השריפה נראו בטיראספול שמעבר לדנייסטר.

לפני הכיבוש הגרמני הודיעו הסובייטים ברדיו: "הרוצה לעזוב את בנדרי, יוכל להצטרף ל"אֶשלונים" שהוכנו למטרה זו". רוב יהודי המקום הצילו את נפשם מהגרמנים בבריחתם ברכבות שהשלטון הסובייטי הכין מבעוד־זמן. את החולים הביאו באלונקות ובעגלות לתוך קרונות־הרכבת. בין הנמלטים היה גם ר' אליעזר סובול, שהיה חולה בסרטן, ומת בדרך גדודיו ליד דנפרופטרובסק, והובא שם לקבורה על־ידי בניו.

ביולי 1945, כשהשתחררתי מן הצבא, חזרתי לבנדרי ומצאתיה חרבה, כי הרוסים ירו מהכפר פרקני על הגרמנים והרומנים שהתבצרו בעיר לפני נסיגתם. בהיכנסי העירה מצאתי כמאה יהודים, ואח"כ נוספו עליהם גם יהודים שהגיעו מן ה"אווקאציה" — השילוח

כעבור כארבע שנים, ב־28 ביוני 1940, כבשו הרוסים את בנדרי, בכלל כיבושם את בסרביה ובור־קובינה. חצי שנה לאחר הכיבוש הגיעו לבנדרי אנשי ה"נקו"ד" בליווי חיילים ואסרו את האזרחים שנחשבו בעיניהם כ"אֶלמנטים בלתי־נאמנים" ו"קולאקים" (יהודים ונוצרים), ציוו להכין מזון ליומיים וכן מטלטלים, ושלחו אותם, יחד עם משפחותיהם, בשיירות ("אֶטא"־פים) לגירוש בסיביר. בין המשולחים — טוביה אורגון, יעקב אוטשאקובסקי, העסקן הציוני החשוב ישראל בלאַנק ורעייתו סוניה, משה פרוקופייץ. חוסלו כל אירגוני הנוער הציוני — "מכבי", "השומר־הצעיר", "גורדוניה" וכו'. היהודים שלא נגעו בהם לפי־שעה לרעה, הסתדרו בעבודה ציבורית ובחנויות הממ־שלתיות.

ב־22 ביוני 1941, כשהתקיפו הגרמנים את רוסיה,

(ב־1958 נאלצו הרבה יהודים לעזוב את בנדרי, כי רוב המזון הועבר למרכז רוסיה ובעיקר למוסקבה, והיוקר היה לבלי־נשוא; מאלה חזרו עתה לעירם).

בנדרי הפכה מחדש למקום־מרפא. כיום היישוב היהודי בבנדרי מדולדל ומדוכא וממשיך קיומו העלוב. — —

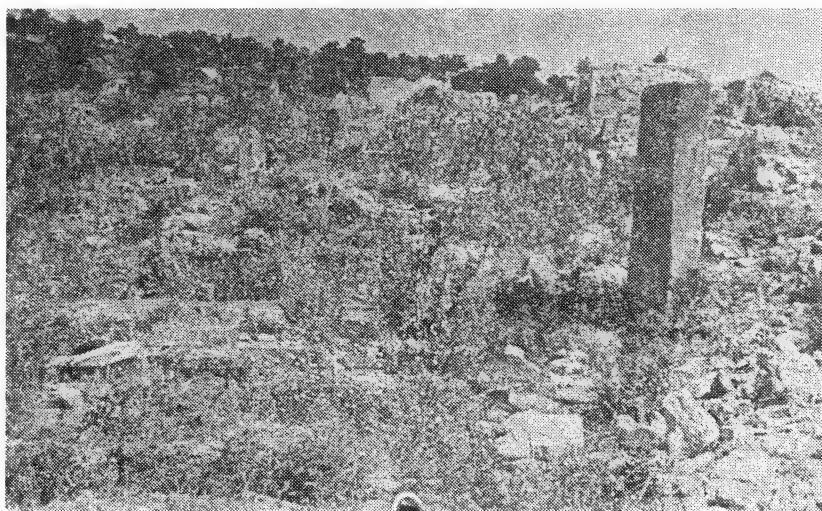
מירה גבע

מירה גבע היא נכדתה של חייקה קוגן (לבית אימס).

גיא־ההריגה שליד המבצר

ב־22 ביוני 1941 נכנסו הרומנים לבנדרי. הסבתא חייקה קוגן (לבית אימס), רעייתו של הרש קוגן, יחד עם נכדה ליובה ואשתו, התכוננו — כמרבית תושבי העיר — לעלות על הרכבת שנועדה

ואשתו. אולם לאסונם, יצאה הרכבת לפני הגיעם למקום והם נשארו בידי הרומנים, שעה שהנאצים כבר נכנסו לבנדרי. הפאשיסטים הרומנים אספו לראשונה את היהודים

הריסות בית־הקברות הישן בבנדרי

להוביל את כל תושבי העיר, שרצו בכך, לצאת לא־זוקאציה לפנים־רוסיה. כשהם הגיעו ל"אשלוך", לקבר־צה הארוכה ברכבת, נזכרה אשתו של ליובה, כי שכחה איזה חפץ בבית; היא העריכה, כי עוד יהיה סיפק בידה לחזור לביתה, לקחת את החפץ האמור, לחזור מהר ולהספיק לעלות על הרכבת היוצאת. הסבתא אמרה, כי לא תסע לבדה ותחכה לשובם של ליובה

הזקנים של העיר, הובילום אל המבצר. גם הסבתא נסחבה עם האחרים, יחפה, לאורך דרך של שישה קילומטרים. בהגיעם למבצר ירו בכל הזקנים וביניהם גם שמואל אימס וקברום בקבר־אחים. לאחר־מכן אספו יתר שרידי היהודים ולאחר שהומתו, נקברו ליד הקר־בנות האחרים. גיא־הריגה זה ליד המבצר היה ה"באבי־אר" של בנדרי.

הסכם טיגיניה והגירוש לטראנסדניסטריה

הרומנים להעביר את כל היהודים למחנות-הסגר... מזור ממש, שעדיין נמצאים מחברים השואלים: "מי יזם את גירוש היהודים לטראנסדניסטריה?" ברוסאט סבור, שהן התוכנית והן ביצוע הגירוש לטראנסדניסטריה בתנאים איומים, נעשו אך ורק ע"י הרומנים... למעשה, אין אפשרות למצוא השפעה גרמנית בטרנסדניסטריה.

בדבר אחד מודה גם ברוסט: אמצעים אלה מצאו חן בעיני הגרמנים. לברוסאט היתה ההזדמנות לחקור כתבי-יד של הגנרל האנסן, ראש המשלחת הצבאית הגרמנית ברומניה. ברשימה מ-17 באוגוסט 1942 מוסר האנסן על פגישתו עם המארשל אנטונסקו, שבה מסר לו מנהיג רומניה "הודעות אשר בוודאי ישפיעו לטובה על היטלר ויגבירו אצלו את הרצון הטוב לרומניה", ככה כותב האנסן. מלבד ההודעה על "המאמצים המתמידים בשטח הצבאי והכלכלי הנעשים ע"י רומניה למען המטרה המשותפת", מוסיף המארשל, שבסרביה ובקובינה הן נקיות עכשיו לחלוטין מיהודים (והאנסן מוסיף: "אני ידעתי שהודעה זו איננה אמיתית בדיוק") כידוע הוחלט על "הפתרון הסופי" בוועידה המפורסמת בוואנזוי ב-20 בינואר 1942.

האמת היא, שהצבא הרומני, אפילו האזרחים, השתתפו בפרעות. אבל כל הפוגרומים האלה פרצו רק באזורי-הקרבות ממש. כאן ניתן להסיק מסקנה נוספת: כשם שאנשי העולם התחתון של החברה האזרחית, איכרים בורים או אנשים ממעמד מפקפק, היו נוהרים לשדוד את הנרצחים, כן גם החיילים הרומנים אמרו לעצמם: היהודים הם בין כה וכה חללים-בכוח — הבה נחסל אותם אנחנו. מבחינה מדינית הם השביעו את רצונם של האדונים הגרמנים, ואילו מבחינה מעשית נהנו מכל אשר שדדו מהיהודים.

ועם זאת רצו הרומנים להתחמק מאחריות להשמדת היהודים. בדו"ח מס' 3 מהמחצית השנייה של אוגוסט 1941 נמסר:

"הצבא הרומני עבר את נהר הפרוט ב-2 ביולי 1941, ובסרביה כולה נכבשה רק ב-26 ביולי. ב-5 ביולי כבר בוצע הטבח ביאדיץ, — נרצחו 500 יהודים. ב-6 ביולי — 60 נרצחים בנובוסיליץ. ב-7 ביולי — 10 בפירליץ. מחוז בלצי; ב-8 ביולי — בבריצי ובליפ-קאני. הרשימה היא ממש אין סופית... בבלצי היה הטבח הראשון ב-11 ביולי, וכך ממשיך בעל-הכרוניקה לשזר את המאורעות.

גירושם של יהודי בסרביה הוצא לפועל בבת-אחת בספטמבר 1941, לאחר שבחודשי-המלחמה הראשונים הושמדו למעלה ממחצית תושביה היהודיים. מקום הגירוש היה טראנסדניסטריה, מושג גיאוגרפי חדש שניתן לשטחים שבין הדנייסטר לבין הבוג.

ב-30 באוגוסט נחתם בטיגיניה (היא בנדר) הסכם בין הגרמנים לבין הרומנים ביחס לטראנסדניסטריה. על החתום מטעם הרומנים גנרל-בריגדיר טאטריאנו; ומטעם הגרמנים גנרל-מאיר חאופ. זהו הסכם בין שתי מפקדות צבאיות, ולא בין שתי מדינות — כך מדגיש ברוסאט.

סעיף 1 של ההסכם קובע, שרומניה אחראית לביטחון, למינהל ולניצול הכלכלי של טראנסדניסטריה. דרכי-התחבורה כפופים, לפי סעיף 3, למפקדה גרמנית. ההגבלות אינן מצטמצמות בכך בלבד. בסעיף 4 נאמר: "בראש המינהל בטרנסדניסטריה יעמוד אדמיניסטרטור רומני. למען האינטרסים המשותפים של המלחמה, הוא יהיה קשור בהחלטות המפקדה הצבאית העליונה..." לראש האדמיניסטרציה הרומנית בטרנסדניסטריה מוסיפים פיקוד גבוה מהמינהל הצבאי הגרמני, לשם ייעוץ.

בנוגע ליהודים נאמר: "העברת היהודים אל מעבר לבוג מזרחה איננה עדיין אפשרית. משום כך יש להחזיקם במחנות-הסגר ולנצלם לעבודה, עד אשר תהיה אפשרות להעבירם מזרחה".

מאקס מינק, שחיבורו הנ"ל היתה עבודת-דוקטורט במשפטים, קובע, שבהסכם מטיגיניה הכריחו את

הסיבות היא גם שאיפת הרומנים לרכוש לצדם את תושבי המקום, הן בבסרביה והן בטרנסדניסטריה.

אם נביא בחשבון כל זה, אין להתפלא על כך, שעל אף העובדה שבטרנסדניסטריה היה מושל רומני כבר מ־19 באוגוסט 1941, ועל אף ההסכם אשר נחתם ב־30 באוגוסט עם רומניה ביחס לאזור זה, ממשיכים הדו"חות של ה"איינזאצגרופן" למסור על חיסולים אשר בוצעו ע"י גרמנים.

(מתוך „על אדמת בסרביה“, קובץ א', עמ' 151 — 157)

הרומנים גירשו אלפי נכים וילדים בלתי מוכשרים לעבודה מבסרביה אל האזורים שבתחום האינטרס הגרמני. כתוצאה מכך גורשו בחזרה 27500 יהודים אל: סוואנטיה, מוהילוב-פודולסק ויאמפול. מבט על המפה מראה לנו, שיאמפול ומוהילוב נמצאות בעבר המזרחי של הדנייסטר, מול מחוז סורוקה, בכניסה לטרנסדניסטריה צפונה לבסרביה.

בהסכם מטיגיניה בסעיף 7 נאמר: „העברת היהודים אל מעבר לבוג מזרחה איננה אפשרית לעת-עתה“. המשפט הזה מעיד על כך שהיתה נכונות מלאה מצד רומנים להסגיר את היהודים לידי הגרמנים. אחת

אז בצורה ברורה את תוכניתם. ב־3 ביולי 1941 נאם מיכאי אנטונסקו, סגן ראש-הממשלה, באוזניה של ראשי הממשלה הרומנית שנשלחו אל בסרביה ובר-קובינה, המפקחים המינהליים והפראטורים: „מבצע הטיהור האתני ייעשה על-ידי הרחקה או בידוד במחנות-עבודה, במקומות שמשם לא תהיה אפשרות להשתמש בהשפעה מזיקה וזה נוגע לכל היהודים וכן לבני אומות זרות אחרות, אשר נאמנותם מפוקפקת. אם להשלמת הטיהור האתני יהיה הכרח גם בהגירה כפויה, יודיעו עליה השלטונות המחוזיים ויפעילוה כלפי האלמנטים היהודים, מכיוון שאין להם מה לחפש בבסרביה או בבוקובינה“.

(מ. קארפ, „הספר השחור“, כרך ג', עמ' 91)

(בנושא זה ידועה לנו גם הצהרתו של י"ן אנטונסקו, ב־8 ביולי 1941.)

„ב־1.9.1941 הודיע המפקח הכלכלי של המשטרה למפקד הו'נדרמריה במחוז טיגינה על-ידי מברק ב־צופן, כי ב־6 בספטמבר יתחילו בגירוש היהודים בקבוצות של אלף איש ודורש ממנו להכין יחידות ו'נדרמים לליווי וכן עגלות להעברת המטען“.

(מ. קארפ, „הספר השחור“, כרך ג', עמ' 85 — וכן תעודה מס' 73, עמ' 17 — 116.)

בדו"ח מס' 88, מ־19.9.1941, מדובר על מצבם של יהודים מטיגינה, „שרוכזו במחנות וסודרו בעבור דות שונות. בחלקם נועדו להשמדה. בדרך כלל ניתן להבחין במגמה אנטי-יהודית חריפה אצל האוכלוסייה הרומנית“.

(„יהדות בסרביה“, אנציקלופדיה של גלויות, עמ' 474.)

אורל מרקולסקו

במחנה-הסגר בטרנסדניסטריה (1943)

„ב־30.8.1941 נחתם בטיגינה הסכם לטיהור אתני, כלומר — לגירושם של היהודים אל הטריטוריה החדשה שתמצא בהנהלה רומנית ובפיקוח גרמני — טרנסדניסטריה“.

(„יהדות בסרביה“, עמ' 482)

„הסכם טיגינה בנוגע לטרנסדניסטריה נחתם רק ב־30 באוגוסט 1941. השליטים הרומנים הביעו

בנדר י אחרי חורבנה

מהמשר המגל, הגואל, שהזדהו עמו כל-ימיהם, היתה לאין-שיעור.

תוך שנה אחת בלבד — מה-28 ביוני 1940 ועד ליום המצמיח רעות — ה-22 ביוני 1941 — היום בו התקיפה גרמניה לפתע את „בת-בריתה“ — ברית-המועצות — נפגעה שלמותה של קהילת בנדר עד-כדי-כך, שידידים וחברים משנים רבות נעשו זרים זה לזה, מתוך שהתייחסו איש אל אחיו בחשדנות ואי-אמון, מחמת חוסר הביטחון לגבי תפקידו של החבר במסגרת-עבודתו תחת עול השלטון הקומוניסטי.

שליטי ה-„נקוד“ גילו את שיטתם: מפעם לפעם היה נעלם יהודי זה או אחר; וכאשר הגיעו הבשורות הרעות — לא העז מי שהוא לפנות למוסדות המתאימים לברר סיבת הדבר, ולהשתדל לסייע, כפי שנהוג לגבי אנשים עצורים בסרם הוכחה אשמתם. כל פנייה שהיא נתפרשה מיד כעין זיקה פוליטית, ולכן נמנעו מכך כל מי שעדיין היה חופשי לעשות כך, שלא להחשיד את עצמו, ועם כל הכאב והצער — נאלצו להסב את גבם שיתקבל רושם, כאילו העניינים ברורים ומובנים מאליהם, ואין להרהר אחריהם...

הנעלמים הראשונים היו: יוסף הלפרין, העו"ד יפים רובשבסקי, משה זופשטיין, מישה קשינובסקי, פישל בנדרסקי (מהחנות לדברי-ברזל בקריפוסטנוי) ואחרים.

ההתעללות ביהודי קהילת בנדר הגיעה לשיא ביום המר הבלתי-נשכח, ה-13 ביוני 1941, בו ביום לפנות-בוקר פשטו אנשי הנקוד כזאבים רעבים — כמו בכל ערי בסרביה ובוקובינה — ועצרו בברוטליות וללא כל סיבה סבירה כל מיני אנשים על לא עוול בכפם.

באותו זמן התקיימה ועידת עורכי-הדין של הרפובליקה המולדאונית בקישינוב, בה השתתפו גם עורכי-דין מבנדר כגון גרינברג, קרוסון ועוד, כשחזרו לביתם, עם גמר הוועידה, שמעו לתדהמתם על מעצורים בקרב קבוצה גדולה של יהודי בנדר; הללו הוגלו בתוך קרונות, שנועדו לבהמות, כשהם מפורדים ממשפחותיהם: הגברים בקרון אחד וכל יתר בני-המשפחה בקרון אחר. היה ברור לעין כול, שזוהי אכזריות סדיסטית שתוכננה במוחות מעוקמים ללא זיק אנושי בהם. בין העצורים האלו נמצאו: אליה אברמור-

שני מעגלים סימנו את כליונה של קהילת בנדר. את המעגל הראשון פתח המשר הרומני הפאשיסטי, שהרים ראש לאחר עלייתו של היטלר לשלטון בגרמניה ב-1933, המשיש שנים הרחוב את השפעתו על חיי היהודים בבסרביה עד שנת 1938. ואם החלו רדיפות נגד יהודים בכלל בתחום שלטונו של משר-אמים זה, הרי על יהודי בנדר הוגבר הלחץ ביתר-שאת, משום שבעיני השלטונות הרומנים נחשבו יהודי בנדר בכל שנות השלטון הרומני כבולשוויקים. מחמת קרבתה של עיר זו לדניסטר, שמעבר לו עיר-הגבול הסובייטית טיראספול, קרה, איפוא, לא פעם, שאחדים מיהודי בנדר, אשר בדרך כלל היו מהימנים ומקובלים כאזרחים לויאליים על השלטונות, הוזמנו למשרדי ה-„סיגוראנצה“ לענות על השאלות או להסביר פעולות שמאלניות, שידם לא היתה בהן כלל. התפתחות העניינים בכיוון זה התמירה עד-כדי-כך, שבערבים היו מפחדים לצאת מפתח-ביתם בגלל התנפלות טירוריסטית של „ארגוני הימין“ שפעלו בשמו של „משמר-הברזל“ הידוע לשמצה. בפיקודו של רומולוס ברטיאנו; הללו היו מתנפלים על אנשים ברחוב. הנוער היהודי התארגן להגנה עצמית.

הרדיפות הגיעו לשיאן עם הוצאתם של עורכי-הדין היהודיים מלשכת עורכי-הדין; ידועי-שם ביניהם כגון — יפים בוריסוביץ רובשבסקי, ויטקה זמורה, פינקוס גרינברג, בוריס טיטינר ואחרים, לא העזו להיכנס לבתי-המשפט לאחר שנשללו מהם כל זכויותיהם.

עוד בטרם נסגר מעגל-הרדיפות וכבר נפתח בפני יהודי בנדר מעגל שני שהתחיל עם כיבושן של בסרביה ובוקובינה על-ידי ברית-המועצות ב-28 ביוני 1940. הטרגי הגורלי הוא, שאם בעיני המשר הפאשיסטי נראו יהודי בנדר כבולשוויקים, הרי הרוסים ראו בהם טרוצקיסטים, שאינם ראויים לאמון. ולא רק בעלי פרנסות „בורגניות“ כביכול, אלא אפילו היהודים שנמנו עם הפלג הקומוניסטי שבציבוריות היהודית כגון רדיבובים, איזיק קופמן, יוסקה גלפרין, ברל ספיבק מקאושני ואחרים, היחס אליהם לא היה יותר טוב מאשר לכל יהודי „בורגני“ אחר. אך לא רק היהודים נפסלו בעיניהם, אלא אף הקומוניסטים הנוצרים כמו: האחים ביצ'קוב, איוון קופטונקו ורבים אחרים ראו את עצמם לפתע — להפתעת כולנו — במצב קשה מאוד ואכזבתם

ביץ', שבת'ל מריסיס, שורה שינפלד, גנדלמן פנקוס גרינברג ואחרים.

אין בכוח עטי לתאר את סבלם של העצורים האלה, בני קהילתנו, ואת מצבם הבלתי-נסבל: כשראינו את הכפייה הבלתי-אנושית להינתקות אבא-המשפחות מיקריהם תהינו, עד היכן יכול אדם להגיע בסבלו! רק נביא עובדה אחת ונשאיר לקורא שיסיק בעצמו את המסקנות...

האבות אשר שמעו את קולות נשיהם וילדיהם מהקרן השני, שהיה קשור לקרון שנמצאו בו הם עצמם, לא היו מסוגלים להושיעם ולבוא לעזרתם של קרוביהם, אשר בכל הטלפונים במשך ימים רבים היו נתונים לסבל נפשי וגופני ללא-נשוא. המבוגרים נאלצו לעשות צרכיהם בנוכחות ילדיהם הקטנים, בגלל ההסגר והצפיפות האיומה. הקרונות היו סגורים מכל הצדדים ומחמת החום הכבד ששרר באותו חודש יוני היו אנשים, נשים וטף ערומים-למחצה; ואם לא די בכך הרי החזיקו את האנשים האלו שלושה ימים בתחנת הרכבת לטעינת סחורות „בנדרי פרוואיא“, בסביבה התקהלו מאות אנשים מתושבי בנדרי שבאו להיפרד מקרוביהם; מבוכתם היתה גדולה, כי לא ידעו לאן עומדים לשלוח את קרוביהם והאם ומתי יוכלו לראותם שוב. לא ידעו, האם מקרה כזו או חלק מתוכנית: למה דווקא אלה ולא אחרים? — לא נמצא מי שמוכן לענות לשאלה זו. יהודי בנדרי עדיין לא ידעו שזאת היא רק ההתחלה וההמשך שיבוא ירוקן את העיר מיהודיה ויביא את קהילתנו לחורבנה הגמור.

גיוס הצעירים עם פרוץ המלחמה

עם פרוץ המלחמה קיבלו כל הצעירים צווי-גיוס מידיים. מקום הגיוס היה בבנין הגימנסיה הממשלתית לנערים, מקום שם שהינו שמונה שעות; מבעד לחלון נות ראינו טייסת גרמנית מפציצה את מסילת-הברזל שבין בנדרי לטיראספול. אותה שעה נצטוו כל המשפחות להגיע לתחנת-הרכבת על מנת לעזוב את העיר. זו היתה הרכבת הראשונה מבנדרי, שאחריה היו עוד נוספות. קשה לתאר את מצבנו, כי חשבנו שכל יקירינו הושמדו. יחידים תפסו אופניים ונסעו לראות מה אירע והביאו לנו את הבשורה, כי כולם שלמים.

לאחר שנתאספו בגימנסיה ומסביבה כ-250 איש, העבירו אותנו לפתע לגימנסיה שוורצמן. שם גדל מספר האנשים עד 500 והמקום היה צר מלהכיל את כולם. החזירו אותנו שוב לגימנסיה הממשלתית (קאזינוגאיה גימנסיה), וכאשר הגענו אליה פגעה פצצה בגימנסיה שוורצמן והרסה את הבניין. לרגע נשמנו לרווחה, כי אילו נשארו שם, לא היה אחד מאתנו ניצול. ההאפלה

המלאה לא מנעה מהגרמנים למצוא את מוסדות הקהילה היהודית ומקומות אחרים שנמצאו שם מגויסים. ראוי להזכיר כי בודדים מהאוכלוסייה, היו מעוניינים לאותת לגרמנים מקומות מסוימים — וכתוצאה מכך נפגעו כל בתי-הכנסת בהפצצות.

כעבור חודש פקד המטה הכללי של צבא-ברית-המועצות לשחרר את כל החיילים מהשטחים הכבושים ולהעבירם לעבודה בתעשייה הצבאית — מה ששימש אות לחוסר האמון באוכלוסי השטחים שנספחו לרוסיה לאחר הסכם ריבנטרופ-מולוטוב ומחמת העריקה המרובה משורות הצבא.

משפחתי הגיעה לאודסה ואני המשכתי בחיפושים אחריה — וכך הגעתי לתחנת-הרכבת שבה, וראיתי את עצמי בתוך המון שנאמד בלמעלה מחמישים אלף איש. מכל הסביבה הספיקו לעבור לאודסה לפני שה-גרמנים הרסו בהפצצות את תחנת-הרכבת „ראודל-נאצי“.

העיר בנדרי נתרוקנה בין-לילה. אי-אפשר היה לחצות יותר את הגשר לטיראספול באופן פרטיזני, רק עם „קומנדירובקה“ (רשיון-מעבר). כיוון ששימשתי יושב-ראש אזורי של אחת מלשכות עורכי-הדין, השתדלתי לתת רשיונות כאלו לכל דכפין, בניגוד לאסור; ואכן, הרבה אנשים ניצלו בדרך זו. העו"ד בלאציאנו — שהיה שר המסחר — עזר לי הרבה; יחד אתנו עבד במחלקה אחת שמקומה בחנותו של רודשבסקי. בהעברות היו הרבה טרגדיות משפחיות, לדוגמה: יוסף-חיים לוויט עזב את בנדרי ומשפחתו נשארה, ועוד הרבה בני-משפחות שנפרדו ולא ידעו זה מזה דבר. אלה שברחו מהעיר, חלק מהם ניצלו אך הנשארים נהרגו בידי הנאצים, ביניהם אבלמן עם אשתו שנקברו באמצע הרחוב (לפי עדותם של הנוצרים).

ליהודי בנדרי היו שתי אווקאציות: האחת לסטאלינגרד והסביבה והשנייה — לפטרובסקיה. — אך הגרמנים התקרבו בצעדים מהירים ובסוף אוקטובר 1941 נאלצנו לברוח גם משם.

בנמל מחצ'קלה (MAKHACHKALA) לחוף הים הכספי היה ריכוז של כ-300.000 יהודים פליטים ושם מצאתי את אמי ואחותי. משם הגענו לסמיי-פלטנסק. הטרגדיה היתה — משך הנסיעה, ורק בעמל רב הגענו לתחנה האחרונה. במשך חודש וחצי נסענו ברציפות בלי להתפשט ובלי להתרחץ, קיימנו את עצמנו בלחם צר ומעט מים חמים שהיו מקבלים בתחנות שבדרך. הכינים הציקו לאנשים וממש אכלו את בשרם. לאחר מכן פרצה והתפשטה — בשל חוסר תנאים סניטריים מינימליים — מגפת טיפוס-הבהרות שהפילה חללים רבים.

בהגיענו לסמי-פליטנסק התחילו לשלוח את האנשים לקולחוזים. קיבלתי מינוי של מנהל אזורי ללשכת עורכי הדין וככה השתדלנו להחזיק מעמד; שהיתי שם עם משפחתי עד ספטמבר 1944, כשנתקבל אצלי מברק משר המשפטים של ברית-המועצות מורוזוב לחזור למולדאווייה ולהופיע לפני שר המשפטים של הרפובליקה המולדאוויית. הדרך לקשינוב היתה קשה ובדרך כלל התקדמו קילומטרים אחדים ביממה. רק הודות למברקו של שר המשפטים לא היה לנו כל קושי להתקדם במהירות יחסית והגענו עד בנדרי. ירדתי העירה ומשפחתי המשיכה לקשינוב.

קשה היה להכיר את העיר שהשארנו מאחרינו: כל החלק המרכזי עם החארווינסקיה נהרס, חוץ מביתו של ויסמן. הראשון שפגשתי היה מוניה טומשפולסקי שמכר לחם בבנין ויסמן. אחריו בא לקראתי גיסו של שטופלמן, שעסק במכירת תרופה עשויה יין אדום

רותח. מהבית שלנו לא נשארה אבן על אבן, חוץ משלוש-ארבע מדרגות...

אחריהם פגשתי את גב' גינגיס ומסרתי לה דרישת שלום מבנה, שהיה יחד אתי בסמי-פליטנסק, והיא כבר לא האמינה שהוא עודנו בחיים.

פגשתי את אימס הקטן, בנו של זיפשטיין, ואת לוינוזן. הם מסרו לי שיש לי קרובים בבנדרי החיים בקרון ורעבים ללחם. נפגשתי אתם והחלטתי לעזוב את בנדרי; יחד אתם הגעתי לקשינוב והצטרפתי למשפחתי.

ביולי 1941 היה חודש פיזור האוכלוסיה של קהילת בנדרי וספטמבר 1944 היה זמן החזרת המפורזים מכל חלקי רוסיה הגדולה וכאלו לצערנו היו מעטים מאוד.

(מפי העו"ד מאיר גרינברג ז"ל, רשם י. רביב באפריל 1970)

הרב ישראל ברונפמן (ירושלים)

(רב ושו"ב בבנדרי. בשנות 1945-60)

בנדרי אחרי השואה

מפי תושבים מרובים — אנשי-מעשה — שמעתי, שבלבם קיננה "תפילה" אחת — לכניסת הסובייטים... וה' האזין לתפילתם והסובייטים כבשו את בסרביה. ואמנם הונח ליהודי בנדרי לזמן-מה, אחרי נגישות ורדיפות הרומנים, שהגבירו את הטרור נגד היהודים בשנים האחרונות לפני הכיבוש הסובייטי. למרבה הצער, לא נמשכה שמחתם זמן רב והשלטון הסטאליני גילה את טלפיו בדיכוי טוטאלי של החיים הכלכליים והתרבותיים של היהודים — מצב שלא השתנה עד ימינו אלה.

בשנת 1941, עם פרוץ מלחמת רוסיה-גרמניה, החלו המוני יהודים לברוח מפני קלגסי הנאצים לרוסיה הסובייטית. שלטונות הסובייטים איפשרו את "הבריחה" הזאת ואלפי תושבים יהודים ולא-יהודים ניצלו את ההזדמנות והיגרו בהמוניהם לרוסיה התיכונה. במיוחד קל היה ליהודי בנדרי לעבור לרוסיה, לרגל קירבתם לדנייסטר, שהיה הגבול הטבעי בין רומניה לבין רוסיה. הודות לכך הצילו את עצמם הרבה יהודים מהשמדה ע"י הנאצים. מפי מקורות מהימנים שמעתי, שיהודי בנדרי ניצלו ברובם, ולעומת יישובים יהודים אחרים באזור-הכיבוש, סבלו יחסית פחות מההשמדה ע"י הנאצים, אם כי "הפחות" הזה התבטא במספר של כמה מאות נפשות, שהוכרעו לרצח זדוני ואכזרי

בבנדרי ע"י הדנייסטר, בקירבת המבצר הטורקי העתיק, גרו לפני מלחמת-העולם השניה כ-5,000 משפחות יהודיות (כ-18 אלף נפש בקירוב). בעיר היו 18 בתי-כנסת, בית-חולים יהודי, מושב-זקנים, מספר בתי-ספר, גני-ילדים תלמוד-תורה וגימנסיה יהודית, ועוד מוסדות-ציבור בתחומי ארגון, תרבות, כלכלה וסעד.

אורח החיים של הקהילה היהודית היה, בדרך-כלל, כנהוג בכל שאר הקהילות בתחום-המושב היהודי ברוסיה הצארית. בשנת 1918 כבשו הרומנים את בסרביה והשתלטו עליה.

עיסוקם של רוב יהודי בנדרי היה: מסחר, מלאכה ותעשייה זעירה, מקצועות חופשיים, כלי-קודש וכו'. הרבה מהם היו שקועים בדאגת-הפרנסה, נתונים בדלות ודאגות-הקיום ליום-מחר הטרידו את מנוחתם. לכך נוסף גם הפחד המתמיד מפני סרדיוטי הרוסים (בתקופה רוסית הצארית) והקומיסארים הרומנים, שלטשו עין על מקורות-הפרנסה של היהודים ושלחו ידיהם הטמאות לכיסי היהודים שנואיי-נפשם.

נולדתי בשנת תרע"ה — 1915 ואיני יכול לשמש עד-ראייה למצבם של יהודי בנדרי בתקופת רוסיה הצארית ובימי שלטונה של רומניה, כי הייתי אז מחובשי ספסל בית-המדרש עד לכיבוש הצבא האדום. אולם

של זקנים, גברים, נשים וטף חסרי־מגן — השם ינקום דמם!

עם סיום המלחמה החלו פליטי המלחמה והשרידים לשוב ממקום־גלותם למקומות־מגוריהם הקודמים. בנובמבר 1945 השתחררתי מצבא־העבודה וחזרתי לעיר מגורי קאלאראש שמצאתיה הרוסה וחרבה כמעט כולה. מכיוון שלא היתה לי שום אפשרות חומרית להסתדר בה, הציע לי הרב יוסף אפלבויס — הרב דקשינוב, לעבור לבנדרי, שקהילתה היתה זקוקה למנהיג רוחני. קיבלתי את הצעתו זו ובאתי לבנדרי. מה היה מצבה של קהילת בנדרי בימים ההם? עם שובם של הניצולים מבין יהודי בנדרי אל עירם, ראשית צעדיהם היתה להשתטח על קברי קרוביהם ויקריהם בבתי הקברות של העיר וים של דמעות ויגון נשפך וזרם בקרב שרידי הקהילה. לאחר התאור־ששות־מה התארגנה מיד במקום „חברה־קדישא“, נתארגנו מנייני מתפללים בשבתות ואח־כ גם בימי החול. מכול בתי־הכנסת בעיר נשאר שלם רק בניין בית־הכנסת הסאדיגורי, המכונה „סאדיגערער קלויז“ ששימש בימי הכיבוש הנאצי אורווה לסוסים.

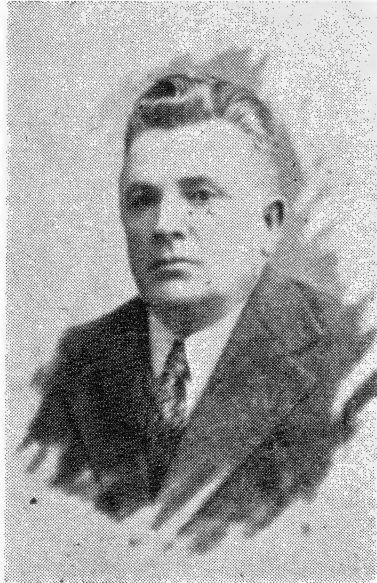
מיד עם שובם חידשו יהודי בנדרי את הבניין המחולל של בית־הכנסת: שיפצוהו והשקיעו מאמצים מרובים לנקותו ולהכשירו כיאות לתפקידו החדש. כן סודר, ע״י מחיצה מתאימה, מקום ל„עזרת נשים“. מר שוסטר, נכה המלחמה העולמית, הוזמן לשמש כחזן לתפילות „הימים הנוראים“, ובפעם הראשונה, אחרי מלחמת־העולם השניה, התפללו יהודי בנדרי בראש־השנה וביום־הכיפורים תש״ו בבית־הכנסת היחיד המשפץ בעיר.

לאחר־מכן, הוקמה גם הנהגה יהודית בעיר בהשׁתתפות: יעקב קוצ׳וק, חיים־משה פישוב, יוסף־משה גולדמאכר, מאיר הוכמן, יהודה־לייב אלתר, אלתר איצקוביץ, אפרים סודיט, אברהם פינקלשטיין (צ״ר־אליס). כן השתתפו בפעולות המעשיות היום־יומיות גם צעירים נכים שחזרו מהמלחמה. ליו״ר ההנהלה נבחר מר יעקב קוצ׳וק ז״ל, ששימש כל שנותיו מנהל־חשבונות בבית־מסחר של זיידל קאצאפ שבעיר. הוא היה איש עדין־נפש, בעל מידות תרומיות ובעל השקפות לאומיות והודות למסירותו הנאמנה, ובעזרתם הפעילה של קבוצה נוספת מבני־העיר, נתארגנה מחדש קהילה יהודית מסודרת ומבוססת בעיר.

אחרי חג הסוכות הוזמן יעקב קוצ׳וק למועצה העירונית („גורוסובייט“) והודיעו לו שעליו לרשום רשמית את הקהילה במיניסטריון של הרפובליקה המולדאוית בקישינוב. המורשה לעניינים דתיים דרש

גם למנות מנהיג דתי לקהילה, בהתאם לחוק הסובייטי בנידון, וביום י' בכסלו תש״ו — 15.11.45, אושרתי רשמית כמנהיג דתי של קהילת בנדרי.

במנהיגות הקהילה דאז פעלו: יעקב קוצ׳וק — יו״ר הקהילה (הלך לעולמו בשנת תש״ט — 1949); יוסף משה גולדמאכר — גבאי ראשון (עלה לישראל בשנת תשט״ז — 1956, ונפטר בה בשנת תשכ״ז — 1967); שלמה בורשטיין נ״י, ויהודה־לייב אלתר (עבר בשנת תשי״ח — 1958 לריגה ונפטר שם). בוועדת הביקורת היו: אלתר איצקוביץ (עזב אח־כ את בנדרי).

י. יעקב קוצ׳וק — יו״ר ועד הקהילה בבנדרי שפעל באמונה ובמסירות לשיקום הקהילה אחרי השואה. נפטר מהתקף לב

אברהם דוד גיטרמן — איש־טוב (חי לאורך ימים בבנדרי) ונויחוביץ.

בין פעולות הקהילה בראשיתה, מן הראוי לציין, כי אחרי שיפוץ בית־הכנסת החלה הקהילה להכניס סדר בשני בתי־הקברות שבעיר: בבית־הקברות הישן, בחלקה התחתון של העיר, בקרבת חוף הדנייסטר, ובבית־הקברות החדש, בחלקה העליון של העיר. את בית־הקברות הישן החלו עוד הנאצים והרומנים להרוס והרוסים סיימו בו את עבודת־ההרס. בתפקידי כיו״ר הקהילה (בשנות תש״ז־תשי״ז — 1947-1957) הופיעו אצלי אנשי השלטון הסובייטי פעמים רבות ודרשו ממני לחתום בשם הקהילה — על מסירתנו מרצון את בית־הקברות הישן לשלטונות, לשם חיסולו. אולם אני סירבתי בתוקף. כמובן שהשלטונות לא התחשבו בסירובי והחרימו את המקום, בלי ידיעתנו ובלי הסכמתנו, והפכוהו למקום גידול חזירים. ביום בהיר אחד פרצה

מדינת ישראל בברית-המועצות. לרגל מאורע זה הגישו יהודים רבים בקשות לעלות לישראל. ה-נ.ק.וו.ד. — המשטרה החשאית — חשדה, כי יד הקהילות היהודיות היתה בכך.

בתקופת שלטון סטאלין לא התערבה ה-נ.ק.וו.ד. בענייניהן הפנימיים של הקהילות והרשות היתה בידיהן לבחור במנהיגי הקהילות ללא אישור מיוחד. לעומת זאת „שרצו“ בבית-הכנסת סוכנים מיוחדים, שמסרו ידיעות מפורטות על המתרחש בו. ב„ימים הנוראים“ אפשר היה להתקל, בין המתפללים, אף בנוצרים —

מגפה בין החזירים; מאות מהם התפגרו שם והיה הכרח לפנות את המקום. בראותנו שבית-הקברות הישן הרוס כבר כליל, הכרזנו בבית-הכנסת, שכל מי שיש לו קרובים הטמונים בבית-הקברות הישן, רשאי להע- בירם לבית-הקברות החדש. הקהילה העבירה את ארבעת קברות הצדיקים לבית ורטהיים לבית-הקברות החדש, והקימה שם מיבנה-„אוהל“ הקיים עד ימינו אלה. הנור- צרים השכנים ניצלו את מצבות בית-הקברות לצרכי בניית בתייהם. גם השלטונות הקימו גדר אבנים ממצבות אלה מסביב לאיצטדיון העירוני; אחר כך התנצלו שזה

הרב ישראל ברונפמן בתוך משפחתו
(רב, שוחט ומוהל בבנדרי בשנים 1945 — 1960)
בחצר ביתו ברח' פוטשטוביה, פינת רח' מיכאלובסקי

פקידי ה-נ.ק.וו.ד. בלבוש אזרחי. בתקופה זו לא היה לחץ מיוחד והתערבות בענייני הדת, כמו-ביחס לברית-מילה, חופה ושחיטה, אלא שאני בתור רב ושוחט הייתי חייב בתשלומי מיסים גבוהים. אנשי הקהילה נענו לעזרתי ושיתפו עצמם בעול תשלומי המיסים הכבדים האלה. בדרך-כלל שמרו בני הקהילה עלי ואף אני נזהרתי שלא ימצא שום פגם בתפקידי כלפי השלטונות ועל הכל — שמר עלי שומר ישראל...

מצב זה נשתנה אחרי מותו של סטאלין: בתקופת חרושצ'וב כשה-נ.ק.וו.ד. הוחלף ל-ק.ג.ב. מאז לא ניראו עוד סוכנים בבית-הכנסת, אולם המועמדים להנהגה הדתית של הקהילה היו זקוקים לאישורו של המורשה לעניינים הדתיים. מצב זה היצר עוד יותר את האוטו- נומיה של הקהילה. מאז, מובן מאליו, שהנבחרים היו מאנשי „מה-יפית“ של הק.ג.ב.

נעשה ע"י השלטונות הרומניים עוד בשנת 1943. בתקופת סטאלין קיים היה יחס קפדני ונוקשה של השלטונות לקהילה היהודית. אנשי הקהילה הוזמנו פעמים מספר ונמסרו להם הוראות חדשות ביחס לנוהל הקשור בהחזקת בית-הכנסת, בית-הקברות, אפיית מצות ואפילו בדבר הזמנת חזנים לתפילה בבית-הכנסת. בשנת תש"ח-1948 — אחרי הקמת מדינת ישראל — נערך ע"י השלטונות חיפוש מדוקדק בבית-הכנסת. חיטטו ובדקו בקפדנות יתירה כל פרט ופרט. אני, כיו"ר הקהילה, לא ידעתי מה היתה העילה לכך. תוצאות החיפוש היו „משביעות-רצון“ ולא נמצא שום דבר אסור. אחרי זמן נודע לי, כי באותו יום ובאותה שעה נערכו חיפושים כאלה בכל בתי-הכנסת של הקהילות היהודיות במקומות אחרים. כנראה, שהיה לכך קשר עם בואה של הגברת גולדה מאיר למוסקבה, — הראשונה לשגרירי

הרב ברונפמן (שני משמאל)
ויו"ר הקהילה מונבליט — (שני מימין)
בבנדרי, 1957

1960, אסרו עלי השלטונות לשמש בתפקיד רב הקהילה.
עזבתי את בבדרי ועברתי לאודיסה.

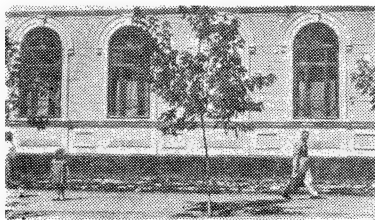
בשנת תשי"ז-1957, פקד עלי המורשה לעניינים
הדתיים להתפטר מתפקיד יו"ר הקהילה. ובשנת תש"ך-

משיחה עם הרב ישראל ברונפמן (ביום א' ט"ז באייר תשל"ב — 30.4.72)

„בפולמוס של היטלר בשנת השת"א
בראוריין ובר אבהן נרצחת גם אתה.
נפש ידידך במותך גיעגעת
ולא נשכחך מאז ועד עתה.”

כשנגזרה הגזירה מטעם הרשות על הריסת בית
הקברות היהודי הישן, לא זו בלבד שנדדה שנתו של הרב
י. ברונפמן, אלא אף בלכתו ברחוב רדפו אותו מראות
הקברים ההרוסים של רבני וצדיקי בבדרי; רק לאחר

בית-הכנסת הסדיגורי
(מאוסף הרב ש. אפרתי)

שהעביר את קברותיהם של יהודה-לייב ורטהיים, ר'
איציקל ור' שליומקה ור' לוי דרברמדיקר לבית-העלמין

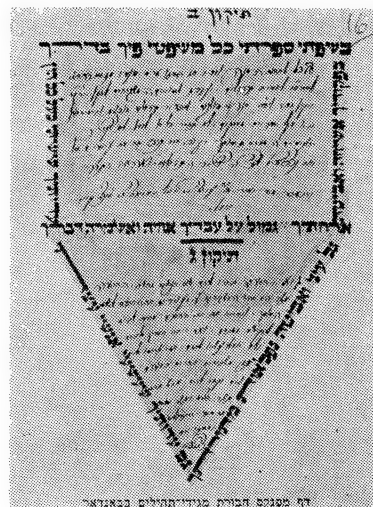
על אף ההתעניינות לא הצליחו לערוך את רשימת
הנרצחים ע"י הנאצים ביום הטבח בבנדרי בקבר-האחים,
כי הרבה מבגי המשפחות לא חזרו למקום ורק כל אחד
ידע את אבידתו אך לרשימה כללית מדויקת לא הגיעו.
אחרי שמעט היהודים, כ-300 משפחות (כ-800 נפש)
חזרו לבנדרי, השתדל הרב ברונפמן אצל השלטונות
להקים מצבה על קבר האחים והמהנדס-הארכיטקט
בעיר אז, ה' ברונפמן, אף צייר תכנית של מצבה בגודל
של 18 מטר ומעלה, אולם ראש-העיר איסייב שקיבל
את הבקשה לרשיון הביצוע ואף נסע בעניין זה לקייסנוב,
כנראה לא קיבל שם את האישור לכך, וכשהרב פנה
אליו בבדון זה נענה בגסות: „אל תבלבל את המוח”.
כנראה שדב. אבלמן היה מאחורי הנרצחים בגיא-
ההריגה שבין המבצר („הקרפוסט”) לבין הדנייסטר,
כי לאחר שחזרו השלטונות הסובייטיים לבנדרי, השתדל
אחינו של אבלמן, שהיה מקורב לשלטונות, לחפש את
גופתו ומצאה כשהיא עטופה בז'ילט שלו ואף ב„ארבע-
כנפות” („טלית-קטן”) וגם תעודת-הזהות שלו נמצאה
אתו. לפיכך העבירו את גופת המנוח לבית-הקברות
החדש ועל קברו ציון בלשון זו:

החדש, חדלו ממנו המראות בלכתו ברחוב אך הטרידוהו עדיין בלילות-ביעותים. רק לאחר שהוקם על הקברים הללו „אוהל“ בצורת מיבנה של כמה וכמה מטרים — והושם שם „נר-תמיד“, הונח לו מנדודי-לילה.

את בניין בית-החולים היהודי, ובסמיכות לו את מושב-הזקנים — הפכו השלטונות לבית-ספר לאחיות.

את בניין בית-הכנסת דסדיגורה הפכו השלטונות למועדון לספורט.
את בניין בית-הכנסת של הקצבים הפכו השלטונות למחלבה לתעשיית חלב וחמאה.
את בניין בית-הכנסת הגדול אחדו לאורך כל המרתף עם ביה"כ של שפושניק והפכו לבית-ספר מס' 3.
את התלמוד-תורה היהודי רחב-הידים הפכו לבית-ספר למוסיקה.
את הגימנסיה העברית של ד"ר צבי שוורצמן הפכו לבית-חרושת לתעשיית נעליים.

דף מפנקס חבורת מגידי-ההילים בבנדרי (תר"ד — 1844)

על קבר אבות

(רשמי ביקור חטוף בבנדרי ב-1966)

ארץ והפרחת שממות, — אם כי בתנאים שונים ובאמצעים אחרים.

מבטנו מופנה קדימה, אך המחשבה נסוגה אל העבר הרחוק, אל בנדרי היהודית: הגימנסיה העברית על מוריה ותלמידיה (היכן הם כולם? ...) תנועות-הנוער השוקקות חיים, בהן רקמו מאות צעירים וצעירות את חלום העלייה לארץ-ישראל; מפלגות ציוניות פעילות; בתי-כנסת ובראשם בית-הכנסת הגדול והמפואר ("די נייע שול"), שלפני תיבתו עברו מטובי החזנים בעולם, החל מרויטמן וגמור בלייבל'ה גלנץ הנודע; גני העיר, בהם בילינו שעות חיים יפות.

אגב, זכורני כיצד התאספנו פעם קבוצת בני-נוער, בגן הציבורי "החדש" שבמרכז העיר, מצויידים במקלות ובאבנים, דרוכים לקראת בואה של קבוצת "אנשי משמר-ברזל", שלפי השמועה עומדה לבקר בעיר. אך "העומות" נמנע לאחר שנרמזו לאורחים מהחוץ, שביקורם בעיר הוא בלתי-רצוי.

הזכרונות אינם פוסחים גם על שירותי הביטחון הרומניים דאז (סיגורנצה), הזכורים לשמצה, שהטילו חתימה על הציבור ועל הנוער היהודי בפרט; על הזנדרמריה, בה הוכו ועונו צעירים על עוון השתייכותם לתנועות הנוער, על שום שנחשדו ב"בולשביזם".

מה מצפה לנו עתה בביקורינו בעיר? אכן, איננו מצפים להפתעות. הדברים ידועים פחות או יותר; כל אשר אנו רוצים הוא, להיפגש עם מעט הידידים והחברים, שנשארו עוד לפליטה.

מישהו מאתנו (דומני, כי היה זה חברנו מרדכי סבר, שנמנה עם קבוצתנו הקטנה) ביקש מאת המלווה שלנו לאפשר לנו לראות את ה"באבי יאר" של בנדרי, הוא המקום שבין הגשר והמבצר, שם נרצחו באכזריות כ-700 יהודים — גברים, נשים, זקנים וטף.

והנה אנו במבואות-העיר. מרחק לא רב אנו רואים את ה"בוריסובקה", הזכורה לטוב. אנו עוברים על-יד המבצר. בפתחו ניצב זקיף מכותף רובה — תמונה מהימים ההם — כאילו נשאר קפוא על עמדו.

"מי שביקר פעם בבנדרי, מן ההכרח, כי יחזור וכי יבקר בה שנית; משהו בלתי-נתפס מושך אל העיר הזאת. השמש הדרומית המלטפת, הרחובות הישרים והמתמשיכים, הבתים הלבנים הטובעים בירק-הגנים. — בכוח בלתי רגיל נמשכים לכאן הלבבות, מוקסמים מהעיר שעל גדות הדנייסטר".

את השורות הנלהבות האלה קראנו בחוברת נאה ברוסית המוקדשת לבנדרי, ושבהוצאת מחלקת התיירות "אינטוריסט" בקישינב.

פליאה היא שעל אף התעמולה והפירסומים לעידוד התיירות, אסורה הכניסה לבנדרי לתיירים זרים. אך אנו, הישראלים, שהעיר קישינב היתה תחנתנו העיקרית בביקורינו בברית-המועצות — במרחק שעת-נסיעה אחת בלבד מבנדרי — לא רצינו לוותר, לאחר עשרות שנות-ניתוק, על ביקור בעיר-מכורתנו, בה עמדה עריסתנו ובה עשינו צעדינו הראשונים בחיים.

החלטנו, איפוא, לבקש רשות כניסה לבנדרי, ולו לשעות מעטות בלבד. הרשות ניתנה לאחר שהסברנו, כי משאלתנו היא לבקר בבית-הקברות, כדי להשתטח על קברי אבות וקרובי-משפחה...

במכונית שהועמדה לרשותנו, יצאנו שלושה ישראלים לדרך, כשאלינו מתלווה, מלבד הנהג, אחד מעובדיה הבכירים של מחלקת התיירות, שתפקידו המוצהר להדריך אותנו בסיוורנו. אך הוא התנצל בפנינו, כי לא יוכל להילוות אלינו בכל סיוורנו, שכן עליו להמשיך בדרכו לטיראספול העיר. הרגענו אותו כי, אכן, מקווים אנו שנצליח להסתדר גם ללא עזרתו.

זה היה באחד מימות-הקיץ החמים של שנת 1966. לאורך כל הדרך עקבנו בדריכות ובסקרנות אחרי כל מה שהעין מסוגלת לתפוס, כשמלוונו הרוסי מסב את תשומת-לבנו, בגאווה מובלטת, אל השדות הירוקים ואל מפעלי החרושת המזדקרים אל-על.

אכן, מצא מלוונו החביב יחס של הערכה לכך אצל תייריו הישראליים, שגם להם סיפור מאלף על בניין

בשדה רחבי הידיים, שבין הגשר והמבצר — אין כל סימן ועדות לטבח האכזרי, שנערך כאן במאות אחינו בני ישראל, כשם שלא מצאנו — בהמשך סיורנו בברית המועצות — בביקורנו ב"באבי יאר" בקיוב, כל עדות, כי אכן נקברו שם חיים אלפים מבני־עמנו...

וכך הננו נוסעים על פני הגשר המתוח על נהר הדנייסטר (במקום שחציו שקוע במים, לאחר שהרוסים פוצצוהו בנסיגתם בימי מלחמת־האזרחים ברוסיה). אנו מפנים מבטנו אל חופי הנהר ונזכרים באותם הימים, כאשר הפריד בין מדינות עוינות ועל מימיו הקפואים בחורף עברו בכיוונים הפוכים, מכאן לשם — בחורים הנושאים נפשם אל ארץ־המהפכה; ומשם לכאן — איכרים אוקראיניים תשושי־כוח ורעבים ללחם, המחפשים מקלט מאימת הקולקטיביזציה הכפויה.

מאז זרמו מים רבים בדנייסטר. עתה עובר הנהר בין שתי ערים ידידותיות, כשבמימיו מתרחצים להנאתם תושבים משתי גדותיו כאילו לא אירע דבר בחבל־ארץ זה מאז עזבנו את בנדרי ועד היום הזה שבאנו לחונן עפרות יקירינו שאינם עוד אתנו.

אנו מגיעים אל מרכזה של העיר וכאן נפרד מאתנו מלוונו בהודעה כי יחזור בשעה הקבועה, עם תום סיורנו, להחזירנו לקשינוב.

נאמנים ליעדנו, אנו פונים לראשונה לבית־הקברות. אכן, אם רצונך לרענן זכרונך על העבר, בקר בבית הקברות, מקום שם יזכירו לך האותיות העבריות

המרובעות שעל אבן המצבות את האנשים והנשים שבחייהם עיצבו את פני העיר. המצבות — מהן הדורות ומפוארות — ניצבות כגלעד לזכר קהילה יהודית מפוארת, שהיתה ואיננה עוד.

אנו חוזרים אל מרכז העיר, וכל אחד מאיתנו פונה אל עניינו ואל אשר חשוב לו לראות, שהרי מטרת ביקורנו בעיר היא להיפגש עם חברים וידידים שנותרו. ואכן, מצאנום בלי יגיעה רבה ולשמחת הפגישה לא היה גבול; אלה חברים, שעוד הספקנו לעשות עמהם כיברת־דרך משותפת "בטרם מבול". הרי זה דור אחרון, שעוד "ידע את יוסף" ומשתייך בחלקו לעבר שחלף ולא ישוב עוד. הנוף החברתי, שידענוהו לפני עשרות שנים, נעלם לבלי השאר אף זכר מאז, באין מוסד אחד שיסמל חיים יהודיים...

העיר שינתה צורתה. התעלות המפורסמות בעירנו מלאות המים והבוץ ברוב ימות השנה, נעלמו אף הן. פה ושם בנייני־מגורים גדולים, הדומים בחיצוניותם לשיכונים שלנו. הרחוב הראשי ע"ש לנין — הלא הוא חארוזינסקיה לשעבר — נקי ורחב ידיים, ולכל אורכו בניינים וביניהם בתי־מידות.

לאחר קבלות־פנים חמות בבתי יהודים שיחות רעים חטופות ופרידות רוטטות ובלתי־נשכחות אנו עוזבים את בנדרי עמוסי חוויות ומבטי חברים וידידים, המלווים אותנו עד היום הזה.

בינתיים חזר מלוונו להחזירנו למלונו בקשינוב. בדרך הוא, ספק מעיר — ספק שואל: "נכון כי נעים היה להיפגש שוב עם קרובים וידידים?" "כן, נעים" — אנו משיבים לו מתוך נימוס...

אִישׁ יָם

י. ל. טויבמן (יונתן) ז"ל

שושלת הורטהיים

(לתולדות כסא-הרבנות בבנדרי)

שלוחה — וממנה אילן רב פירות

— כך נחלקו הדעות ביחס למספר האורחים המסובים בסעודה הגדולה שלאחר החופה. המספרים נעו בין מאה, „מניינים“ למאה וחמישים. מתוך זיכרונות-דעת שאל אחד הרבנים, אם לברך ברכת המזון „בדרך לד' אלקי ישראל, שאכלנו משלך“...

באשר לשני הניגונים, שהביאו המחזנים אתם לחתונה זו, הרי האחד הוא הניגון שלבש מיד את המלים של „אדון עולם“ ושרו אותו בליל-הקדוש ותחילתו וסופו תחינה ותחנון, כיסופים וגעגועים; והשני ה„וואלעכיל“, שתחילתו יגון ובכי, התייפחות של ילד שהלקוהו על לא דבר, וסופו חדווה וגיל, שעליו עוד נייחד את הדיבור.

שני הניגונים כאחד נקלטו, הועברו כבזק מפה לפה, הוסעו בעגלות ובמרכבות ברחבי ווהלין, הושרו ב„שטיבלאך“ של חסידי סטולין-קארלין בנעימה של „ירגוון“, ואצל חסידי טריסק בשובה ונחת עד ל„בגילופין“. להקת הכלי-זמר העבירה אותם על הכלים בהטעמה משלהם והם הנעימו שמחות ישראל ברחבי ווהלין.

לאחר שבע ברכות נפרדו המחזנים וחזרו ל„ארצם ומולדתם“. לדברי עדי ראייה היה בפרידה זו מן הבת משהו דומה לפרידת אמנו רבקה, אף כי לא הרכיבה על גמלים ומניקתה נשארה בבית; זו רק בכתה על צווארה, שכך עלתה לה בגורלה לנוד למרחקים — לבנדרי שבבסרביה. הסבא, אמרו, היה נרגש מאוד בשעת הפרידה, והיה מיצר ודואג על התרחקות הבת מביתו. אולי היו אלה סתם געגועי-אב על בת האהובה עליו מאוד, שזרעה בסביבה של בנים וגברים חן של ילדה, אשה ואם. ואולי ניבא לו לב-אב חרד, שבעודה באבה יקופד פתיל-חייה, והוא יתבשר על כך בימיו האחרונים. מכל מקום קשה מאוד היתה עליו הפרידה.

לאחר שעמדה על סף חדרו בעיניים נוצצות מדמעות ושמה את ידה על המזווה, חזר הסבא עצמו על מימרה של צדיק אחד: „ברוב שרעפי בקרבי תנחומיך ישעשעו נפשי“. כשמתעוררות אצלי מחשבות על ההנהגה ח"ו — „תנחומיך“; כשאני נזכר שאתה מנחה ומנהיג את זה, „ישעשעו נפשי“ — בלשונו: „ווערט פרייליכער אויף דער נשמה“. וכך נפרד ממנה והיא נסעה לבנדרי.

לא תהיה תורת הבית שלמה ללא פרשת הבת, זו הבת של הסבא — האדמו"ר מברזנה (ווהלין), שהרבו לספר על יופיה ושכלה; שציוו עליה להימלט כשחיכו לבואו של הרופא הפולני ליימאן; שידעה למצוא בעצמה דין בשולחן-ערוך אף שלא למדה תורה, כשם שלא לימדה חוכמות חיצוניות. מרים-רבקה'לה זו שותלה באדמת בסרביה הרחוקה וגידלה פירות הילולים — בנים ובנות — לברכה.

האמת היא, שהשם הזה, „בסרביה“, הפחיד את הסבא מאוד. מעיירה שלנו בוהלין לא הלכו ולא נסעו לבסרביה, כי אם נדדו והפליגו, כלומר: „זיך אוועק-געלאזט“. איש לא ידע בדיוק איפה נמצא חבל-ארץ זה ברוסיה הגדולה: אך מקובל היה, שהוא רחוק יותר מאודיסה, אי-שם במדינת „וואליכיי“.

אף-על-פי שנכסף הסבא להרכיב ענף שלו באילן גדול, שושלת רבת יוחסין ותפארת של „הרב הזקן“ מבנדרי — ר' אריה-לייב, אחיו של ר' משה-צבי מסאווראן — היו לו בכל זאת היסוסים ופחד, בשיקר מחמת המרחק. בסרביה! עמד ונטל עצה מעצמו ומאחרים, ולבסוף אמר לויוג טוב — „ענבי הגפן בגפן“. כי הרי אבי-המשפחה, ר' אריה-לייב, היה חתנו של המגיד ר' נחום מטשנוביל, שושלת שלו.

במשך שנים סיפרו על החתונה המפוארת שנמשכה כחודש וגרפה בנחשולי שמחתה ויפעתה עיירות וכפרים רבים מהסביבה הקרובה והרחוקה. כינו אותה גם בשם „החתונה הגדולה“.

הפריץ, בעל האחוזה, העמיד לרשות המחזנים שתי מרכבות שלו רתומות לארבעה סוסים, להקביל את פני החתן והמחזנים. החניה היתה בפונדק של ר' שייץ, על אס-הדרך, ורץ בא להגיד שהגיעו — ומחכים. כמנין „קוזאקים“ שהפכו את פאות הראש והזקן שלהם לבלורית קוזאקית, יצאו ברכיבה, דיברו ביניהם „תרגום לשון“ והביאו את החתן והמחזנים עד לשער השיר, ואז יצאו הסבא ועשרות מכר-בדים במרכבות של הפריץ לקראתם, הקיפו את השוק ואת ה„רוטהויז“ שבע פעמים ואיכסנו אותם בבתי הגבירים של העיירה.

כשם שלא נודע מניינים של תרגולי-הודו וברבורים אבוסים, שהובאו על ידי החסידים מהכפרים והועלו על השולחן בסעודות של כל מיני ה„אויפריפאכץ“, „פארשפילעך“

בנדרי

בנדרי זו — אם נכונה דעת רבים, שבסרביה דומה בנופה, מזגה ואקלימה לארץ-ישראל — הרי בנדרי, דמתקריא טיהין, מתא דיתבא על מי הדנייסטר ומי מעיינות אחרים היא פתחה וספה של הארץ שבין הפרוט והדנייסטר, כביכול יפו של ארץ-ישראל.

נכנסת לתחומה של בנדרי, עלית על ההר המקיף את המבצר החרב למחצה, ונגלתה לך בסרביה.

ארץ זו מקופלה כולה בשטח ערבה כהה, שזופה, רבודה רגבים חומים-שחורים וכולה משקה. בגשמי-ברכה ובטללי-שובע נתונה היא בסוד ההריון. רוב חודשי השנה היא עמוסה לעייפה, מניבה חיטה וגפן, פרי וירק, ממליטה ושוגרת בקר וצאן.

שעת-בוקר. השוק הומה איכרים. הסלים מלאים מיני שזיפים — שקופים עסיסיים, בעלי חוד „ונגריים” המכוסים שכבה לבנה, דקה ככפור. הנה אגסים עגולים-תפוחים; הנה „בקבוקים” צהובים עדיני-עור כאתרוגים — פרי-הדר; והנה תפוחים מסמיקים, שגרעיניהם מצלצלים צלצל עמוק, כהד רחוק בערבה. כיכר גדולה זרועה סלים תפוחים במכסות-בד ונושאים כתובת טעונים ענבים, זן אל זן נבחר, לשם משלוח למרחקים. הפיליפונים, בעלי זקן-הפשתן, מריקים בתנופה רחבת-לב את הסלים המלאים למחסני היהודים האקס-פורטרים ולערמות-הפרי בשוק. תליתלים של אבטיחים ודלועין ענקיים פוזרים דרך הפקר, מתוך ביטחון שאיש שלא יחמוד אותם לזכות בהם במשיכה.

מאחת הסימטאות מגיח יהודי גוף וכחוש, וטלית תחת זרועו. הוא נמנה בוודאי עם עשרת הבטלנים שבעיר, מבלי-עולם. אנשי-מעשה, בעלי זרוע ועורף, מצויים בשעה זו בשוק — נעים מדוכן לדוכן וממשמשים בתרנגולים, בודקים את דגי-השיבוטא השמנים, שנמשו זה עכשיו במכמרות-ליל מהדנייסטר, לוחצים את האבטיחים באימוץ השרירים ומריחים מתוך נשימה עמוקה את האבטיחים הצהובים המבוסמים, בוחרים ובוררים מהטוב והמעולה וחוזרים בסלים מלאים, כבדים, הביתה.

מאחד מבתי-המרוח כבר נשמע קול רינה של חבר זריזים — איכרים מבוסמים. טובת לב ונפש היא שירה זו, בת-חורין מצער-היום ומדאגות מחר. מזמור שיר הוא לרוסיה ולמולדאוה, „וולגה” ו„דווינה”. זהו ה„וואליכעל” שנהפך במשך דורות, מימי הבעש”ט שטייל מתבודד לא רחוק ממקומות אלה, לניגון המרעיד נימי הלב היהודי. גילגלו בניגון גילגולי-גרון החזנים בערי ישראל, ניתן לו תיקון בפי גבאים בחצרות-הקודש של האדמו”רים בשטיפנשטי ובהוש, והגיע ל„חתונה הגדולה” בבית הסבא על ידי המחזתנים. העניך החזן, יהודי מטופל ביסורים ועני מדוכא רחמנא ליצלן, ישיר את הניגון הזה, ששינן אותו לשני עוזריו המשו-רים והתאים אותו ל„כבקרת...”, „הוי כבקרת רועה” שה...

תועה נידחת ברחבי ערבה שוממה. „הוי רועה רועה...” אין אשוב ואראה פני אבא והשה איננה. „מעביר צאנו...” מחפשים את הנידחה — והניגון משתפך בסלסולי קריאה לתועה לשוב... עוד מעט והשמש שוקעת. „כן תספור ותמ-נה...” ועת האסף הצאן — הניגון עולה בתרועות צהלה וגיל: נמצאה השה, חזרה לשדר.

היה בניגון זה של „כבקרת” בשנה ההיא אחד משישים ממקהלת מלאכים וכרובים.

בלב השוק ההומה בשעות הבוקר וישן שנת-צוהרים, בנויה חצר הרב ובה בית-הכנסת המפואר. עין האורח נצמדת לבניין זה, שסגנונו כשל הבניינים המצויים על מפות-משי לחלות „לכבוד שבת ויום טוב”, המתקבלות מהישיבות הקדושות שעל הר-ציון בירושלים עה”ק תובב”א. שני מגדלים זעירים מזדקרים לשני צדדיו של כותל החזית, קיר-המזרח, ובין זה לזה כרכוב מהוקצע חודים וזיזים, רמוזים לחמוות העיר על-יד „מגדל-דוד”: כהה האבן ומלוי טשת — אבן ירושלמית ממש. ובפנים? גם בפנים שונה בית-כנסת זה מכל בתי-הכנסות: צייר-אמן הובא מאודיסה וישב כמה חדשים בבנדרי ועבד בשקידה לשוות לבית צביון-מה מחומותיה ומגדליה של ארץ-ישראל. הקיר המערבי, קיר הכניסה, כולו כותל מערבי — אבן מקיר זה תזעק שבועת אמונים של „אם אשכחך ירושלים”.

יושבי „מזרח” — הרב ר’ איציקל ובנו האברך ר’ שלמה-נין, שטליתו החדשה המעוטרת עטרת-כסף לא התרגלה עדיין לקיפוליה — מכוונים עצמם לקראת ארץ-ישראל. אליהם דבקו כדרישה לציון כמה וכמה מבעלי-הבתים החשו-בים בבית-הכנסת, ובראשם השו”ב ר’ לייב ברודסקי. יהודי בעל הדרת פנים, בקי ב„מורה נבוכים” ו„כוזרי” וידע חכמת ה„וויסנשאפטען” מ„ספר הברית”. מאמרי חז”ל, המדברים בשבח ארץ-ישראל, שגורים בפייהם.

מוכן ומזומן עומד בית-הכנסת זה להתגלגל לעיר-הקודש, לירושלים, לקול-קריאה ראשון.

האם נתנו הרב ר’ איציקל והקרובים אליו ידם לציונים החרדים? לא! עוד בטרם נוסדה סיעת החרדים הדורשים ציונות, היתה הנהייה הגדולה לציון, והלב ער לבת-קול המנהמת כיונה מחרבות ירושלים.

כל אחד נשא בחובו אוצר בלום של אמרות ומדרשים מבתי הגנוזים של הראשונים, המדברים בשבחה של ארץ-ישראל. במשפחת רבנים אצילה זו התהלכה המימרא על סיני והר-המוריה, ששניהם, כידוע, חשובים וגדולים, ובכל זאת הר-המוריה קודש והר-סיני חולין, מפני שהר-המוריה בתחומה

צדיק ורב לחסידים, ובתור כזה עשה לו נפשות. בעניני איסור והיתר עסק מורה-הוראה — „הדיין“. השפעתו הרוח-נית של „המלך“ נתנה אותותיה בדורו ובדור שלאחריו. בכתב-הרבנות השני, שניתן לבנו של ר' אריה-לייב, אשר תיבותיו בראשי-הפרקים מסולסלות כדוגמת העיטורים שב„המלך“ ב„מחזורים“ לימים-נוראים, כתוב: „בהקבץ

של ארץ-ישראל הוא ועל כן נתקדש לדורות, והרסיני הוא בחוץ-לארץ, אמנם הוא מיוחס, כי הוא חתן-תורה, אך פקשה הקדושה ממנו. היתה זו קדושה לשעה. במשך דורות היתה תשוקת-הלב לציון ללא שם ותואר. מזמן לזמן נודמן „משולח“ מהכוללים, שד"ר משיבת ר' מאיר בעל-הגס, והוא מבושם מריחה של ארץ-חמדה, והכול

חזית בית-הכנסת של ר' איציק'ל זצ"ל

עמים יחדיו אלופי ישורון" נימנו וגמרו למנות את בנו הר"ר שמעון-שלמה, „להאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו“. השושלת נוסדה והורכבה רשמית הכרה „דה-יורה“.

אלופי ישורון אלה חותמים רובם ככולם, במחילה מכבודם, במס"ק (במסירת-קולמוס) ; אמנם, מבחינה זו לא חל עדיין שינוי לטובה, אבל בינתיים נוצרו חיי-חברה-וריעות: יש קהל חסידים. בפנקס של ה„חברה קדישא“ משנת תר"ד אנו מוצאים כמה סעיפים, המשקפים את אורח-חייהם של יהודי בנדרי בימים ההם — יהודים המשתוקקים לגמול חסדים, לזרוע צדקה ולהיות כשרים. הפשטות העממית שלהם נשתלבה יפה באמונת חסידים. האותיות הועירות הן, אמנם, נחלת יחידים — אלה בעלי המצחים המקומטים, תשושי הכוח וה„חלשים“ המסתופפים במחיצתו של הרב — אבל הלא יש ספר התהילים, שהוא מתנת-חינם להמוני ישראל שלא זכו להבין את פירוש המלות בסידור ובחומש. באמירת תהילים, סתם אמירה, אומר הרב, יש משום סגולה לתיקון הנשמה ומקבלים עליה שכר כעל לימוד בתורת נגעים ואהלות.

חורף, ליל שבת אחר חצות. השמש הזקן לבוש פרוות-כבשים גדולה ואזור-עור הדוק למתניו, מהלך בחוצות, מכה על התריסים, קורא קריאות ומעורר לקום וללכת לבית-הכנסת של הרב לומר תהילים.

מתאבקים בעפר-רגליו שזכו לדרך על האדמה הקדושה. החצר שרויה בשמחת-חג. חיי שישה דורות חלפו בחצר זו הסגורה כמ"ם סופית. תקופה בת מאה וארבעים שנה מקופלת בדירות אלה, העוטרות את בית-הכנסת ועזרת-הנשים בצדו.

איך הגיע אבי הגזע והשושלת ר' אריה-לייב מאוקראינה לבנדרי שבבסרביה?

האגדה אומרת, שהובא לבנדרי על ידי „בעל-בית“ מכובד מ„היריד“ שנודמן אליו — מעיירה בפודוליה. השתיל שהובא מיום-השוק נשתל במקום החדש, הכה שרשים ועשה פרי.

מה ראה אותו סוחר מבנדרי באברך זה, שקפץ עליו ולקחו על דעת עצמו אחר כבוד לעירו, ואפילו לא נמלך בטובי-העיר — אין לדעת אל נכון.

כתב הרבנות השמור במשפחה, שנכתב ונחתם בשנת תקע"ד, ניתן להרב המתמנה „להיות מלך בבנדרי, מאן מלכי רבנן“. מקציבים לו תשלום חודשי של שני אדומים לשבוע.

יש יסוד לשער, כי הרב החדש מילא בעיקר תפקיד של

אמנם, השעה מוקדמת, שעון-העיר צלצל רק שלוש — אבל רוב אנשי חברת-ההילים כבר ישנו שבע שעות רצופות אחר הסעודה. חורקים הצירים בדלתות; נשמעים הדי

הרב ר' איציקל ורטהיים זצ"ל

צעדים ברחובות העוטים חושך. בדרך נפגשים ומתחברים להליכה בצוותא. בוססים בבוך הקפוא למחצה, וליצינים

לא יבואו בהם גם כן לאמירת תהילים, ואיש אשר יבוא במלבושים אלה יזהירו אנשי החברה בשפה רפה".
נחרשה קרקע דשנה שחורה זו של בסרביה בידיים אמונות, נבטו ניצינים של חסידות עממית חמה ואמונת צדיקים.

הבת בכותלי הבית

לא על נקלה הסתגלה הכלה, בת האדמור"ר מוהלנין, למנהגי החצר אצל חותנה וחמותה בבנדרי שבבסרביה. מכתביה לסבא סיפרו על געגועים עזים על הבית, על אבא, על כל המראות הקרובים מסביב לבית. מסתבר, שגם השפע בפירות וירקות, שרבים בהם נודעו לאנשי ווהלנין רק מפי השמועה, לא היו לרוחה. הענבים, שהופיעו על שולחן הסבא בסעודת-הליל של יום שני דראש-השנה, לברכת „שהחיינו“, ורק ארבעה או חמישה מהם נפלו בחלקו של איש לברכה ונעלמו מיד, לאחר שמילאו את שליחותם הקדושה כאתרוג והלולב — הנה כאן הם מובאים בסלים מלאים הבייתה. אף פרי-הגפן — היין — שהיה כולו דבר שבקדושה לקידוש ולהבדלה, מבושם בבשמים ובאורים-של-חג — עולה כאן מן המרתף כל יום בכדים לשולחן-חול. ואף האנשים מסביב שונים הם כאן וצריך להתרגל אליהם. הרהורי-לב אלה היתה מסיחה לפני אבא במכתביה.

פנקס חבורת מגידי תהילים בבנדרי וקטע מעמוד החתימות (שנת תר"ד — 1844)

והאב משיב לה באגרות אהבה רבה. מפעם לפעם הוא מתבשר בשורות מזל-טוב על נכדים ונכדות, והוא שולח ברכות, נותן שמות, מצרף משלוחי-כסף, שיותר משיש בהם משום תמיכה, נאצל מהם שפע אהבה.
לא יצאו שנים הרבה ובא היום המר, שהלכו אחרי מיטתה חמישה בנים וחמש בנות, ומיד בסמוכין — שריפת הבית.

אומרים, שהליכה זו אסמכתה לה בתהילים: „בבית אלקים נהלך ברגש“ — נוטריקון בוך רוח גשם שלג.
בימות הקיץ יש יורדים לדנייסטר, נהנים מטבילה במים הצוננים וחוזרים עם המגבת והחלוק ביד ישר לבית-הכנסת. אולם סעיף מפורש בפנקס אומר: „לכן מלבוש בזוי כמו התאלאט או הגאטעס, אשר לא יגשו בהם אל המלך פנימה,

מנרות של חג-השבועות נפלה דליקה בחצר וכל הבני-ינים עלו באש. שלושה ימים לפני כן נסתלק הרב ר' איציק'ל. היה בכך משום רמז, שהשושלת מתחילה למנות מניין חדש. הכול עלה באש: הצליחו להציל רק את הכסא שבראש השולחן, ועליו טס-כסף ב„כתובת“: „זה הכסא של הצדיק הקדוש שנת תר"ד לפ"ק“.

על כסא הרבנות מכהן פאר הבן, הרב ר' שמעון-שלמה ורטהיים. דמותו היתה בבואה לדיוקנו של אביו הרב ר' איציק'ל: במראהו יצוק קסם. פניו מפיקים חן-תורה וחוכמת-אדם.

אם ר' איציק'ל היה צופה לעבר, הרי היו פני הבן, הרב ר' שמעון-שלמה, מופנים גם לעתיד, לשבילי הבנים. שוב שלושה דורות בחצר, שהוקמה על תלה.

הרב ר' שמעון-שלמה ורטהיים זצ"ל

האב, המכונה בפי אנשי העיר ר' שלמה'ניו: האברך בן פורת יוסף ר' יוסף'ל — והוא אב לבן, ולו תלת-ליזהב בשער הראש והפיאות; ואהר'ל — אלה תופסים את קצה-השרשרת ומשליבים את חוליות-חייהם שברשרת-האבות. החצר הומה מגנינות חדשות, בנים ובנות, חברים וחברות.

הנה בן אחד, מעודן-המראה כאתרוג, משוטר זקן, הגדל במשמעת דרוכה. הוא נאם כבר בעברית רהוטה ב„חובבי שפת-עבר“ והיה ציר לקונגרס. נתחם בבית תחום לחדש,

ועיני האב צופות באהבה וחרדה שלא יהרסו חלילה יותר מדי. עד כאן!

לרב אחד שהביע חשש על אורח הבנים, הסביר האב את דרכו, שהוא דרך בחיר-האבות יעקב: „ואני אתנהלה לאטי לרגל המלאכה אשר לפני לרגל הילדים (בראשית ל"ג, י"ד) — והיפנה אותו לעיין בפירושו של אברבנאל על „לכו בנים שמעו לי“. לא כתוב בואו בנים, מאחר שהדור החדש עמוס נטל כבד על גבו, ואין לקרוא בן-אדם הרובץ תחת משאו להשמיע לו דברי מוסר ותוכחה, אם גם נכונים הם כנכון היום. אי לזאת יש להבין לדרכם, הזרועה מוקשים, וללכת עמם צעד צעד וללמדם יראת ד'.

והנה בן שני, והוא ללא חתימת-זקן. יש אומרים: בתער, ולא בסם, הוא נתגלגל אחר שנים לאמריקה והיה שם מראשי העושים והמעשים בתנועת צעירי-ציון, גומא ערים וארצות מעבר לאוקינוס ומעורר המונים לארץ-ישראל ולבניינה.

והנה בנות הרב, גדולה התהייה בשבילים לא-דרוכים — קיוב, אודיסה, לימוד בקורסים לגננות, שיעורים לאחיות, הכשרה לארץ-ישראל. והבית מושך בחבלי-אהבה לאבא המבין וממילא סולה. כציפורים חוזרים לקן לחגים ומועדים, סופגים חום, צוררים בצורות רחשי-אהבה וגעגועים לבית — ויוצאים שוב.

והבן הבכור, המכהן ברבנות בכרכים חשובים, יסד עוד לפני היות „המזרחי“ את „אגודת הציונים ממפלגת החרדים“. האב והבן, עם הרב פישמן הכוהן מאונגני הקרובה, מתכנים תוכניות למצוא הכשר בשביל רבנים ואדמו"רים לציונות, להתירה לבוא בקהל נאמני תורה בישראל. המטבע של החצר היא ארבעה חלקי „שולחן-ערוך“ מצד אחד, ואהבה לציון, ללא סייג ותנאי, מצד שני.

שותפות זו של רב ורבי — שאלות ותשובות באיסור והיתר, ו„שולחנות“ ערוכים לחסידים, פסקי-דינים ופדיונות — היא בפירוק (בדיחי-הדעת אמרו — הרב שלנו הראה מופת גדול יותר מסבא שלו, „הרב הזקן“: ההוא כשהביאו לו אשה שנכנס בה „דיבוק“ רח"ל, גירש את הדיבוק; הרב שלנו גירש את שתיהן — את „הדיבוק“ והאשה כאחת). יש ב„לשכת הרב“ שולחן-כתיבה ירוק וטלפון, „בית-דין“ בשעות קבועות ועסקנות ציון בכל שעות היום והליל. בבית, על קיר המזרח, תלויה תמונה — „פאנאראמע דעם הייליגען לאנדעס“, ובשעת קידוש והבדלה בשבתות ובמועדים העיניים מכוונות אליה.

בשנת תרס"ג, אחרי הפרעות בקישינוב, נוסע הרב ר' שמעון-שלמה לפאריס, ומנהל מו"מ עם פקידות הבארון על התיישבות חמישים משפחות חקלאיות מבסרביה בארץ-ישראל. הוא מעודד את היציאה מגיא-הכבא לעלייה לארץ-ישראל מתוך ידיעה ברורה שהוא מקבל על עצמו אחריות גדולה, דיני נפשות.

בפאריס הוא מכנס אסיפה של יהודי מזרח-אירופה, וד"ר מכס נורדוי מתפעל מה„גראנד ראבין“ של בנדרי.

הוא מושיט לו עזרה — מבטיח שיענינו, יבדקו ויודיעו. בטלגרמה התשובה היה כתוב: „פאלעסטינא אי־אפשר. מסכימים לאנטוליה“.

הביקור של החתן אצל חותנו הסבא, בדרכו מפאריס, עמד בסימן של הידוק הקשר המשפחתי, בסימן של תימהון והשתאות למשמע הפלאות, פלאי עולם זר ורחוק — פאריס. החתן הירבה לספר על הכרך ועל הרב אב"ד שלה, ר' צדוק הכהן: הוא ממש רב ות"ח, ואפילו ירא־שמים! הוזכרו שמו של רש"י ו,חכמי פאריס, אם כי לא בלי חששות ידועים.

בפעם הראשונה ראו בעיירה בבית הסבא פנס חשמלי. האורח ציווה להוציא את המנורה ולסגור את הדלתות, והוציא מכיסו מכשיר קטן, לחץ בכפתור — ויהי אור. בידי האורח היה גם עיתון „הצפירה“, שהסבא הציץ בכותרת שהתנוססה עליו: „ליהודי רוסיה אין עדיין שיווי זכויות“.

שאל הסבא: ראשית, מאי קא משמע לן? והשנית, הרי אנו מושבעים ועומדים לא לדחוק את הקץ, ולהיות זהירים בכבודה של מלכות...
בפרוץ המלחמה העולמית (הראשונה) נמצא הרב בארץ־

ישראל. מעיינות געגועים נפתחו בלבו כשדרכו רגליו על האדמה הקדושה. במכתביו שהגיעו בדרך נס, לאחר שנשׁ תבשו כבר הדרכים, הוא מתאר את רשמ־סירותו בארץ: „אנו נוסעים מיפו לירושלים בדליו־נס. מתקרים למטרופולין של התבל, ואני יושב כעל גחלי רתמים... לוד... רמלה... ביתר... כל שם מסעיר את הנפש“.

צר לו ללב אחד להכיל את כל שפע הרגשות של שעות גדולות אלה בחייו. הוא שואל את עצמו מפעם לפעם: במה זכיתי? „שעורים בחלומי לא ראיתי“ — „הרואה שעורים בחלומי יצפה לישועה“. הוא מחפש פשר לזכות ומוצא אותו — במכתב המסומן תרע"ד, פ' שלח, פ' המרגלים, כתוב: „זכות אבותי עמדו לי, מזרעא דדוד קא אתינא, שבא משבט יהודה ונשיאו כלב בן יפונה, ואף אבותי ואני נקיים מחטא המרגלים“.

למרום רגשות־הנפש הגיע ליד הכותל המערבי. הוא כותב: „חפצים אנו לראות בטוב ד' בארץ חיים אם רק חפץ ד' בנו ואם ח"ו כבני אפרים, שדחקו את הקץ, נחשבנו, יהי מה שיהיה! לא נרווה יותר ונדשן אדמת זרים בדם ולשד עצמותינו. אני ובני הלוי שלי קרענו כדין, ושפכנו שיח שיקוים בנו, והיה טרם יקראו ואני אענה“.

בעקיפין, במסע תלאות של שבועות, הגיע לבנדרי. הוא מקהיל קהילות ושובה לבבות בסיפורי המראות מהארץ הקדושה...

הבנים והבנות מפורים בארצות שונות. הצו הקדוש במשפחה הוא: ארץ־ישראל — אוהל־מועד לפגישת בניו ובנותיו ולוקחי בנותיו שקיבלו אורו — אור ציון. ראשונה מעפילה ועולה הבת פנינה. הידיים הענוגות

לוחמות ביבלית של „עין גנים“, ואחר כך חייה קודש למעשי־חסד, להביא בבתי־חולים בצפת וירושלים ישע וסעד לא רק בתרופות ותחבושות כאחות, כי אם גם בדברי־עידוד ונחמה, ברחמים גדולים לעלובי־גורל. היא לא הקימה בית לעצמה, לא ידעה חי־משפחה: חייה חלפו בין כותלי הבית הלבן. אחריה עולה הבת השנייה, ולאחריה הבן, הממלא תפקידים של משכין־שלום, „בורר“ המדינה, מפשר בין טוען ונטען בתוקף החוק. מעשי רב ללא כסא רבנות. ואחריה הבת השלישית.

כל אחד בגלגל־חייו ומעגל־מזלו, וכולם בכוחו של אותו אב וכוח־כוחו — אהבה לארץ־ישראל ללא תנאי וסייג. עיני הרב נעצמו לעד מתוך ייחוד מחשבה ביום האחרון ב„אחד“, בזה ששיכן את שמו וקדושתו בארץ הסגולה. כמבוש עומד הכסא בראש השולחן, בתביעה אילמת להמשך. דומה: ניתן פה לדורות לשפתי ישנים שהגישו את „הכתב“ שלהם בהובה מפורשת, „להאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו“.

והבן הבכור, ר' יוסף? מכהן ברבנות בקהילה גדולה בכלין. עליו רבו שתי קהילות חשובות, שהביאו את טענותיהן ודרשו דין־תורה.

קהילה אוסטרזה דגלה בשמו של המהרש"א וכבוד תורתו. „אינו מן הדין“ — טענו שני פרנסי־העיר — „כי רב, שנקרא אחר כבוד לכהן ברבנות בעיר זו, יסרב“. באי־כוח קהילת הרובשוב טענו בשם כיבוד־אבות: הסבא של הרב שימש ברבנות בעיר זו.

פסק־הדין — של הרב מרובנה — היה לטובת כסא הרבנות המשפחתית הרובשוב.

ר' יוסף מטופל ב"ה בבנים ובנות, מושל בכיפה של חסידות קנאית של בלזי וגור, העוינת את הלהט הציוני שלו לתנועת „המזרחי“. הוא, הבן הבכור, רואה עצמו כנבדע ראשון לפרעון החוב, למלא בבנדרי את המקום הריק, והוא שולח את בנו, האברך ר' אהר'לה, למלא לזמן־מה את מקומו. הוא מבקש על ידו ארכה.

לאחר זמן קצר הורכב הענף הישיר לגזעו. הבן חזר לבית אבא והלב משתוקק להפלגה קרובה ממל רומני לארץ־ישראל. לבנדרי יתרון — היא קרובה יותר לארץ־ישראל.

ראש חודש טבת ת"ש. בנדרי. הרוסים נכנסים לבסרביה. מעבר לדנייסטר מנסר קול, מטיראספול: — „באביב נהיה אצלכם“. הוצא הפתק: ארץ־ישראל. בשלטון זה לא תהיה תקומה למסורת רבנית. כשומר החותמת ממנה הרב ר' יוסף את חתנו, ובעצמו עולה.

בוקר־חורף של יום אחרון בגולה הוא משתטח על קברי חמשת הדורות, נפרד מן הציונים בבית־העלמין בפרקי תהילים ובהצהרה:

„סבא יקר. שש שנים זכיתי לשבת על כסא אבא — כסאך. סהדי במרומים, עשיתי במיטב כוחי לא לבייש את

בירושלים נשתל הענף של אילן רב־שורשים זה בגולת־
 ישראל החרבה — בסרביה. כסא־הירושה עבר יחד עם
 התמונה „פאנאראמע דעס הייליגען לאנדעס“.

לא נותקה השרשרת. — —

(מתוך „נוף וגוש“...)

שמך. הגיעה לי עת דודים לעלות עם משפחתי לארצנו,
 ארץ משא־נפשכם. מובטחני בכם, קדושי־עליון, שהנני
 עושה כמצוותכם...”

דומה, יותר מכל הציונים ב„אוהל“ נשקף ביגונו, יגון־
 הבדידות, גל־קברה של אם־הבנים — בת הסבא מברונה
 שבווהלין.

הרב ר' שמעון־שלמה ורטהיים עם בני־משפחתו

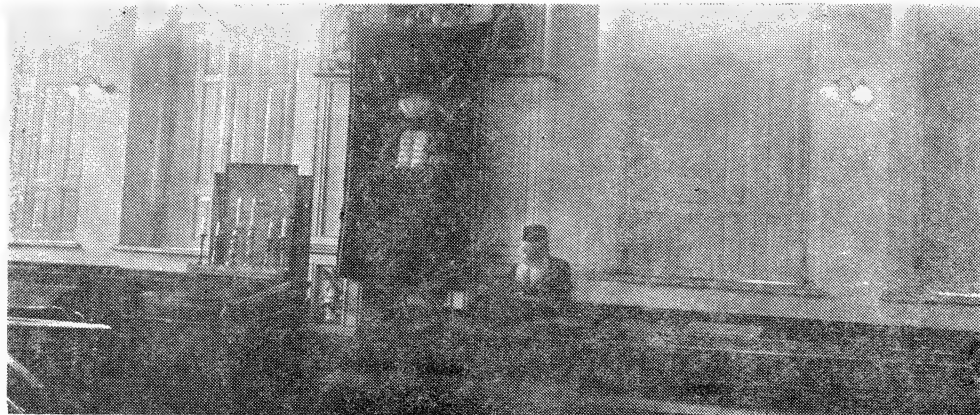
ג. ל. טויבמן (יונתן) ז"ל

ר' יוסל'ה ורטהיים

מוקף בבית ובחוץ, בלי ברכה. הוא כולו להט לפעולה למען ארץ-ישראל.

שנים לפני היות „המזרחי“, הוא מייסד „אגודה ארץ-ישראלית ממפלגת החרדים“. יוסל'ה דולה ומשקה, מפיץ מעינותיו חוצה. קולו הערב מצלצל מעל במות בתי כנסיות והוא עושה נפשות לתורה ולציון.

סלסול זה בשם, שמעניקים בחצרות צדיקים לילד, ל„ינוקא“, והוא נאמץ, והוא מעורה לנושא עד זקנה ושיבה — שיקף פה, בבעל-שם זה, כל אותה העממיות והפשטות הטובה, שמקורה באהבת-ישראל, אותה רחבת-לב-דעת, טהר-נפש-ורוח, שקרנה מכל ישותו, מראשית צעדיו בחיים, עד יומו האחרון ב„הדסה“ שבירושלים.

„בית-הכנסת של הרב“

נבנה בשנת תרמ"ו (1886) ע"י הרב ר' איציק'ל זצ"ל
ונתחדש בתיקון גדול — ליובלו בשנים תרצ"ו-ז (1936-7)

אין לך תעודת-הכשר בבסרביה החסידית, שלטונה של שטיפנשטיינ-בהוש וכו', מאשר זו, שבבית הרב מבגדרי כבר נפסקה ההלכה: חיבת א"י אינה רק בגדר המותר, כי אם היא בבחינת „קום ועשה“, מצווה כיתר המצוות. ויפה אז כוחו של הבן ככוחו של האב, בארגון, בשקידה להפצת הרעיון הארצישראלי ולחבבו על החוגים האלה שנשמעים לו. בינתיים יוסל'ה מוסמך להוראה מגדולי הרבנים, שעה שהוא מטופל כבר במשפחה — נלקח אחר כבוד לאוסטילה על כסא-הוראה מורשת-אבות, ממשפחת אשתו הרבנית, בת-לויתו הנאמנה, תיבדל לחיים, והוא אז בן עשרים וארבע. הוא מעמיס על ראשו כתרי-רבנים שאינו משובץ כולו יהלומים קלים, העיירה היא עיירה פולנית חסידית ושושלות של צדיקים מפורסמים חותרות, בגלוי ובהסתר, לכוח-השפעה, לשליטה על הרב.

הרב הצעיר, הרב הציוני שהוא בעצמו „מן המקצוע“, בנן של צדיקים, נתון במצב עדין וקשה. הוא נוקט בקו עצמאי, ללא טשטוש הדמות, ללא ויתור על ערכים שהם ציפור-נפשו.

בבית אביו, הרב ר' שמעון שלמה, האב"ד בבגדרי שבבסרביה, בחיי הסבא ר' איציק'ל, ששימש כרב וכרבי גם יחד — שם עוצבה הדמות, ממקורו המבורך של אביו דלה תורת-ההוראה, מגנזי הראשונים והאחרונים. ממבוע זה, מפכה חוכמת-חיים והליכות-עולם, בחיק אבא ויחד אתו, שאבו את חלום ציון, שיבתה ובניינה, ומהסבא מתבסמים מרזי תורה וחסידות, כיסופין עילאין. את הסבא מעריץ יוסל'ה כצדיק — הוא הנכד הוא גם החסיד.

פעם בילדות הרכה — היה רגיל לספר ר' יוסל'ה — בשיא ההתלהבות במשחק האגוזים בחג הסוכות, הסתכלתי וראיתי את הסבא יושב יחידי בסוכה, הצצתי בפניו ולא יכולתי עוד לחזור למשחק, ניטל החשק. הוויקה הרעיונית הזאת לא פסקה אף ליום.

באותן השנים בעוד שני האבות בחיים, חי אברך המשי יפה-התואר ובעל הצורה היהודית להפליא, חיי תורה ושמחת עבודה. הוא אינו נהנה מכל הטוב, האהבה והמסירות שהוא

לא קלה היא השהייה במים אלה. עומדת לו לעזרה האהבה של עדה, אהבה ללא-גבול, ודמות-דיוקנם של האבות שהוא נמלך בהם בכל מעשיו, והם מעניקים לו עידוד וסעד.

קיימת כבר הסתדרות „המזרחי“, נוצרה המסגרת. הוא בין הראשונים למניין, סובב בערי ישראל, מקהיל קהילות, משתתף בכינוסי-רבנים ובוועידות הסתדרות „המזרחי“. ליוסל'ה יצאו מוניטין משלו, הוא בעצמו מוסד רבני, על כל הטוב הגלום בתואר זה בישראל מאז ומקדם.

עיירה זו נעשתה צרה לו ולמעוף-פעולתו, שכן גדולים ורבים הם התפקידים החורגים מתחומי-ההוראה בעיירה קטנה. ישנה נהייה למרחב, רצון לבוא במגע עם ציבוריות יותר ערה ופעילה.

לכן קסם לו כתב-הרבנות שהובא לו מאוסטראה, קהילה גדולה וחשובה בוואלין, קהילת המהרש"א ז"ל. הימים הם ימי פורענויות, יהדות רוסיה מרוסקת איברים. הייבסקציה מטילה את מרותה וכל מי שיכול מציל את נפשו ובורח משם.

פתאום היתה אוסטראה לעירי-הספר; במרחק קטן ממנה, כתחום-שבת הוא הגבול הרוסי. שנים אלה, שנות-כהונתו כרב ואב"ד באוסטראה הן שנות עלייה לו בסולם השלימות, בחובת-הלבבות והמידות.

מתוך סכנת-נפשות הוא פותח את דלתות ביתו — יותר נכון: את עליית-הגג — להסתיר אישים, לכלכלם ולסדרם בתעודות מתאימות, לאפשר להם את הצלתם. החל מהרב הראשי לתל-אביב, הרב אהרונסון ז"ל, וגמור בעיתונאים, סופרים, חזנים מפורסמים או בלתי-ידועים וסתם יהודים „מי שהיו אנשים“, „בורגנים“ מרודים שהופיעו בקור הצורב בחורף בבגדי קיץ קרועים לעורם ובכובעי קש לראשם, ומצאו את ביתו ששפע חום ומסירות.

פליטים אלה ריפאו בביתו את שברי חייהם, איחו הקרעים, ומעודדים התחילו לבנות מחדש את עולמם.

לא מליצות-סתם היו פסוקי-הברכות בפי כל הניצולים האלה, שהיו ל„ראש יוסף“, „ליוסף המשביר בר שנשלח למחיה“ וכו', „בן פורת יוסף“ וכו' וכו'.

שנים נוקפות. יהדות פולין נאבקה קשה על קיומה (בפולין המחדשת את שלטונה וממלכתה). העניינים רוויי-עצבות, העומס אינו קל, לא שררה היא לרב הנושא באחריות גורל עדתו. אבל הוא היה מאלה שהחכם הגדיר „דאגתם בלבם וצהלתם בפניהם“ אותה הסברת פנים ואותה בת-צחוק

מרגיעה המלווה את הסיפור על הצדיקים הראשונים, ואת האימרה השנונה.

אביו, הרב ר' שמעון שלמה ז"ל נפטר, וכסא זה, שעליו תלוי שלט „זה הכסא של הצדיק הקדוש, שנת תר"ד לפ"ק“, קרא: יש לחזור „הביתה“. ר' יוסל'ה ידע שלא קל יהיה לו התפקיד אחרי כהונתו במשך שנים בערי פולין. אבל כלום הוא יהיה זה שחוליתו לא תשולב בשרשרת-דורות זו? ועוד — העיקר. בנדרי תהיה התחנה האחרונה בגלות — היא הלא כמעט שוכנת על פתחה של ארץ-ישראל.

שש שנים עשה ר' יוסילי ברבנות בבנדרי. בשנים אלה ראתה יהדות בסרביה הרבה רעה ור' יוסלה עומד בפרץ, כאב נאמן ומסור. הדרשות שלו בשבתות ב„קלויז“, היו כצרי לשומעים לכל ימי-השבוע. הוא גם קורא אותם שיצילו את עצמם בעלייה לארץ-ישראל.

הרעמים הראשונים, שבישרו את סערת העולם, כבר רעמו. עמדה לו זכות אבות במידה מרובה שיציל את עצמו בזמן.

ר"ח טבת, ת"ש. בנדרי. ר' יוסילי משתטח על קברי חמשת דורות, נפרד מציוני הורים ועולה לארץ-ישראל.

הנכונות לארץ-ישראל וההכשרה לקבל את כל מה שמינתה לו ההשגחה היתה להפליא. „לכהן כשמש באחד מבתי-הכנסיות בעיר הקודש בירושלים, זו היתה זכות גדולה לאדם כמוני. ליותר מזה אינני שואף“ — כה אמר.

אם זכה ר' יוסלה ולו בית-כנסת משלו, עם קהל מתפללים מכובד, ויהודים לומדי-תורה ידידים שומעים שיעור בהלכה ואגדה ממנו, הרי שאין קץ לאושרו. יום לא עבר עליו בהיסת-הדעת בלי רחשי-הדחיה למי ששיכן את שמו בעיר הזאת על החסד שגמל לו. „במה טוב אני מאבותי ואבות-אבותי שעד נשימתם האחרונה חלמו את חלום שיבתם לארץ-ישראל ולא זכו לכך? במה קא זכינא („במה זכיתי אני“) ? — תרגשה זו לא עכבה אותו עד יומו האחרון — יום מר לכולנו, קרובים ורחוקים.

את מבטו מערש-הדווי שלו ב„הדסה“ הוא כיוון מפעם לפעם להר-הזיתים, הקרוב, למקום מנוחתו האחרון. „אין לי — אמר לרושם השורות — מה לצוות ביחס למקום. כל העיר ושטחה נתקדשה בקדושה אחת לשהה ולדורות“.

ימתקו לו, לר' יוסל'ה היקר, רגבי-עפרו של תל צנוע זה, עפרה של ארץ משאת-נפשו, שבהר הזיתים. זכרו ברוך.

(„הצופה“ — ב' אייר תש"ו — 3.5.1946)

ד"ר שלמה בנדרסקי

תוך כדי הגשת עזרה רפואית נדבק בטיפוס הבהרות
ונפטר ביום י"ח בחשוון תרס"ט (1908).

(מתוך הספר „פעמי גאולה" מאת א. צנציפר
(רפאלי), עמ' 102).

חוזר ששלח ד"ר שלמה בנדרסקי

כמורשה הגליל בסרביה-והלין *

חבר נכבד !

הקולוניאל-בנק העברי מודיע לנו ע"י הוועד הפועל
הווינאי, כי אדוני הנהו אחד המאספים והקורספונדנטים
של הבנק. הנני פונה אל אדוני לא רק כאל אחד המאספים,
כי אם עוד יותר — וקודם כול — כאל אחד מאחי העוסקים
ברעיון אשר הפיח רוח-חיים חדשים אל תוך אפרי האומה
הישראלית... אהבתנו הטהורה לעמנו ואמונתנו החזקה
בתקוותיו לעתיד, נתנו לנו כוח וחיל להחם את הקרירות
ולהחליש את השנאה, אשר הפיצו רבים מאחינו, ולברוא
לנו בית-אוצר שאין דמיונו בדבריי-הימים...

החיים המדיניים של העמים, יש אשר איבוד שעה
מוכשרת אחת, יאבד טובה הרבה, בהרחיקו על (למשך)
עשרות בשנים את התגשמות שאיפותיהם. אנחנו, אשר
ענייני עמנו נוגעים ללבנו, והרואים בהבנק הזה אחד
הדברים שע"י נוכל להגיע למטרתנו — משאת-נפשנו —
לתחיית ישראל בארץ אבותיו — איננו יכולים ואיננו
רשאים לתת את בית אוצרנו לאבוד את השעה המוכשרת
שיכולה לבוא בקרוב.

אי-לזאת הנני פונה עתה אליך, חברי הנכבד, ומבקש
ממך לבל תאבד זמן ותוסיף לעבוד בשארית-אונים לטובת
ענייני עמנו ע"י הפצת המניות של בית אוצרנו וקיבוץ
התשלומים של אותן המכורות מכבר.

אהבתך בלבב שלם לרעיונו, היא שעוררה אותך לעבוד
לטובת ייסוד הבנק בשנה שעברה, והיא תעזר לנו גם עתה
בעבודתך בשכלולו. והיה כאשר כל אחינו המסורים לרעיונו
יעבדו עבודתם ברגש, נלך לבטח דרכנו ונצליח איה"ש
במעשינו...

בנדר, י"ב בניסן תר"ס.

ד"ר ש. בנדרסקי

* החוזר (בסטנסל) נכתב ע"י ד"ר בנדרסקי — בעברית.

ד"ר שלמה בנדרסקי

נולד בקישינב ב-1866. בנעוריו יסד בה — יחד עם
מאיר דיונגוף — אגודה ראשונה „חובבי ציון". היה חבר
באגודת הסטודנטים „נס-ציונה" באודיסה, בה למד מדעי-
הטבע באוניברסיטה (גם צבי בלקובסקי ושמעון רוזנבוים
היו חברים באותה אגודה). משם עבר לאוניברסיטה בדור-
פאט, למד רפואה והוסמך בתואר דוקטור לרפואה, וזמן-
מה כיהן בה כמרצה. ב-1897 נכנס לשירות כרופא בגליל
בנדר.

התמסר לפעולה הציונית. היה ציר בקונגרס השלישי
בבאזל, ב-1899, נבחר לוועד הפועל הגדול ושימש מורשה
לגליל בסרביה-והלין במשך שנים אחדות. היה מראשי
הארגון הקהילתי ומוסדות העזרה ההדדית בעיר (קופת-
המלווה והחיסכון, ועוד).

דוד אברמוביץ נתנזון

היה גם חבר כבוד של הספרייה העירונית הרוסית שבעיר — „פושקינסקיה“, ממייסדיה של הספרייה הרוסית-אידיש, חבר בצלב האדום, ב„עזרת עניים“, „מלביש ערור

דוד נתנזון

מים“, „עזרת חולים“ ועוד ועוד. יסד וליווה את פעולותיו של בנק החיסכון הקואופרטיבי („דאס אידישע בענקל“) מתוך תשומת-לב לסוחר הקטן ומהמעמד הבינוני שאין בכוחם לשאת הלוואות בריבית גבוהה. כן היה פעיל בקרב פועלי הרכבת שב„דיפו“, ובעוד פעולות ציבוריות שתקצר המצע למנותן.

מהראשונים בשורת האינטליגנציה בעיר, התבלט בה במיוחד. לכל פעולה ציבורית התייחס במסירות ובנפש חפצה ומילאה בשלמות בכל יכולתו. מקובל על שתי העדות, היהודית והרוסית כאחד. בעיני רבים היה הסמל ליושר-לב ולמסירות לענייני-ציבור; כל מי שפנה אליו מצא בו און קשבת, לב פתוח ויד מושטת לעזרה.

נפטר ב־26 בספטמבר 1916 — באודיסה, לאחר ניתוח. מותו עורר צער רב וכל תושבי העיר התאבלו מרה על לכתו בעודו במיטב כוחותיו וכשהוא בשיא דרכו הציבורית הברוכה.

נולד בטיראספול (פודוליה) ב־1877. במלאות לו 9 שנים עברה משפחתו לגור בבנדרי, בה למד בבית-הספר העל-יסודי („אויעזדניה גורדצקיה אוטשילישטשה“) ולאחר שסיים בה 3 מחלקות והחל להתכונן לתעודת-הבגרות, נאלץ להפסיק לימודיו בגלל פטירת אביו, וקיבל עליו את העול של פרנסת המשפחה. הקים בית-דפוס בו ביצע עבודות בשפה הרוסית ולידו חנות למכשירי-כתיבה, שנוהלה על-ידי רעייתו עתליה (לבית משפחת בנדרסקי, שמוצאה מדובוסרי שבפודוליה).

חוסר ההשכלה הפורמלית לא מנע גילוי יכולתו הענפה והמזהירה ושפע כשרונותיו הברוכים. בשנות חייו המעטות היה פעיל בשטחים שונים ומגוונים. הקים את העיתון הרוסי בבנדרי — „יוז'ני קראי“ ושימש העורך הראשי בו; כן השתתף כפליטוניסטן בעיתון הדימוקרטי הגדול בדרום רוסיה — „אודסקיי נובוסטי“ — בו פירסם מפרי עטו בפסיכונים „סידוי“. היה מקובל על קוראיו, וכל משכילי הדור ההוא קראו דבריו מתוך התעניינות.

עתליה נתנזון

חולים לשעת חירום לאחר שקיבל מיטות ושמיכות מנציג הסוכנות היהודית אליעזר דורי (דוסטובסקי). על פעולתו בטיפול בפצועי צפת זכה לשבחים מהנציב העליון הבריטי וכעבור זמן־מה קיבל אף מכתב הערכה משר המושבות הלורד פספילד.

ייסוד תחנת מ. ד. א.

ב־1931 הטילה ה„הגנה“ על ד״ר ניסנבויס לדאוג לפתיחת תחנה של מגן־דוד־אדום בעיר. ד״ר ניסנבויס היה למעשה לראש השירותים הרפואיים של ה„הגנה“ בחיפה והמחוז, תפקיד אותו מילא עד קום המדינה.

ד״ר ברוך ניסנבויס

במלחמת־העולם השנייה קיבל מינוי רשמי מהוועד הלאומי לתפקיד של „ממונה רפואי לשעת חירום“. עם פרוץ הקרבות בדצמבר 1947 דאג ד״ר ניסנבויס, בעזרת קופת חולים, להפוך את בית־ההבראה בורוכוב על הכרמל לבית־חולים צבאי. בבית־חולים זה קיבלו טיפול קרוב לאלף נפגעים מקרב תושבי חיפה, ובעיקר — הלוחמים הפצועים של ה„הגנה“ שהובאו לכאן מכל הסביבה.

ד״ר ניסנבויס פרש לפרקטיקה פרטית מסיבות שונות עוד ב־1932, ופרט לכהונה של שנה אחת כרופא מחוזי של משרד הבריאות, לאחר קום המדינה, היה כל השנים בחינת „רופא פרטי“. הוא הוסיף לפעול בהתנדבות בעיקר למען מגן־דוד־אדום.

העיתונים הכלליים בדרום־רוסיה וכל העיתונות היהודית מלאה דברי אזכרה והערכה לאיש ולפעולותיו החשובות. רעיתו, עת ליה, אישיות בעלת־תרבות בזכות עצמה, פקחית ובעלת אופקי־תרבות נרחבים, עמדה לימין בעלה בכל פעולותיו, מכובדת על כל בני האינטליגנציה שבעיר. בתם, סוזי, שטרם הכירה את אביה, בהיותה פעוטה בעת פטירתו, זכתה ועלתה לישראל ומשמשת במשרה נכבדה במשרד התקשורת. יהי זכרו ברוך.

פנחס בנדרסקי

ד״ר ברוך ניסנבויס

נולד ב־30 באפריל 1886 בבנדר. בגיל צעיר נתייתם מאביו. אמו שנתאלמנה ולה חמישה ילדים, דאגה להקנות כמעט לכל ילידיה השכלה גבוהה. לאחר הפוגרום בקייסנוב, ב־1903, החליטה אמו לעלות לארץ־ישראל, נפטרה בארץ, והיא בת 99.

אחיו עלו לארץ והתיישבו בתורת איכרים, מייסדי המושב ביבנאל. ד״ר ברוך ניסנבויס ביקר לראשונה את אחיו בארץ ב־1911. סיים חוק לימודיו ברפואה בסטרסבורג (אז גרמניה) ועמד בבחינות ממשלתיות ברוסיה בשנת 1914. נשלח כרופא לחזית במלחמת העולם הראשונה, כ־3 שנים שימש כרופא־משנה בגדוד הפינלנדי והוכתר ב־4 מדליות. בחזרו פעל כרופא בשכונת הפועלים באודיסה ובפרקטיקה פרטית. עלה לארץ באניה „רוסלאן“ (האחרונה שהותרה לעזוב את ברית־המועצות) ונתקבל ל„הדסה“; פעל בבתי הבוחרים ובמאה שערים בירושלים. לאחר שנה נתמנה מנהל מחלקה פנימית בבית־החולים.

היה מחלוצי הרפואה בארץ ופעל רבות בתחום הבריאות. אות. ראש השירות הרפואי של ה„הגנה“. ממייסדי הראשונים של מגן־דוד־אדום וסגן הנשיא שלו.

כעבור שנה הועבר ל„הדסה“ בחיפה עם פתיחת ביה״ח שם, וגיהל כמה מחלקות בו. וכן כיהן כמנהל בית־החולים. במשך יובל שנים פעל כרופא בחיפה.

במאורעות אוגוסט 1929 נמלטו תושבי השכונה היהודית הישנה ארד אליהוד להדר הכרמל. ד״ר ניסנבויס נטל על עצמו את הדאגה לאיכסונם בבית־הספר הריאלי ובטכניון והצליח להשיג אמצעים לכלכלתם ולסיפוק כל מחסורם. אין צריך לומר שדאג גם לבריאות הנשים והילדים.

תוך כדי כך נודע לו על הפוגרום ביהודי צפת. מיד שלח אמבולנס עם רופא מחיפה. לאחר זאת טיפל בהעברת הפצועים — 60 במספר — לחיפה. לשם קליטתם הצליח להפוך תוך 24 שעות קומה שלימה של הטכניון לבית־

לתמוך בו. בנסיבות אלו נאלץ היה לפרוש מן הבית ולהתקיים על מתן שיעורים פרטיים.

לאחר קבלת תעודת בגרות — והוא בן עשרים, השתלם שלוש שנים באקדמיה למסחר בקיוב, חי במצוקה והתקיים ממתן שיעורים. בשנת תרע"ב — 1912 — נבחר ע"י קהילת העיר בנדרי כרבי-מטעם. בתפקיד זה כיהן עד שנת ת"ש — 1940.

ר' אפרים היה אציל-רוח ובעל לב יהודי חם. הצטיין בפעילות ציבורית בקרב יהודי בנדרי בכלל ובתחום הציונות בפרט. היה ער לכל פנייה אישית אליו והשתדל לעזור לזולתו בכל לבו. בשנות העשרים היה גם מורה לתנ"ך בשפה הרוסית בגימנסיה הממלכתית לבנות. תרם הרבה מכוחו למען קיום הגימנסיה העברית של ד"ר צבי שוורצמן בבנדרי.

בשנת תרפ"ה — 1925 — כשעמדו למכור את בניין הגימנסיה שהיה שייך לבעלים פרטים, התנדב הרב אפרים דרבריימדיקר לנסוע עם ד"ר שוורצמן ללונדון וכו' וע"י פעולה מקיפה הושגו האמצעים לקניית הבניין של הגימנסיה. ע"י כך נתאפשר המשך הקיום של המוסד החינוכי החשוב הזה, שהיקנה חכמה ודעת במקצועות כלליים ויהודיים וחינך דור של צעירים וצעירות ברוח ציונית וחלוצית עד סגירתו ע"י שלטון הזדון, בשנות השלושים (1936). אחרי מלחמת העולם השנייה והאבאקואציה, חי בעיר צ'רנוביץ וכיהן כרב בבית-הכנסת עד ערוב יומו. אישיותו המלבבת והאהובה על הכול, לא תסוף מתולדות העיר בנדרי.

אברהם אלכסנדרוב

אברהם אלכסנדרוב היה יהודי בעל מרץ ומשכיל ונתמנה על ידי ה' יצחק (איצי) ניסנבויס לנהל את כל עסקיו, ובעיקר את האחוזה שלו בבנדרי, וכשהיו פונים בבקשת עזרה ל"זקן", היה מפנה אל אלכסנדרוב: "לך אליו, ומסור לו בשמי לעזור לך בכך וכך — ותקבל ממנו את אשר הבטחתי".

אלכסנדרוב היה יליד גובגורוד. אחרי שעזב את עבודתו אצל ניסנבויס, היה מנהל הבנק להלוואות — "קרדיטני באנק" — ולאחר מכן קנה והפעיל בית-דפוס, שהיה המשוכלל ביותר בבנדרי. בביתו של אלכסנדרוב היו מתכנסים נכבדים ואנשי-תרבות שונים. אף זכה, שח. נ. ביאליק התארח אצלו פעם. בין ידידיו הקרובים נמנה גם ד"ר צבי שוורצמן, שנעזר על-ידי אלכסנדרוב לסיים את חוק לימודיו האקדמיים.

לאחר קום המדינה המשיך ד"ר ניסנבויס לשמש כרופא מחוזי של הג"א בחיפה והמחוז, והיה למעשה זקן קציני הג"א. רק בהגיעו לגיל 75 לפני חמש שנים פרש מתפקיד זה.

זכה להוקרה רבה על פעולתו הרפואית הענפה והמסורה רבת-השנים ונבחר כאזרח כבוד של העיר חיפה. נפטר בחיפה בח' כסלו תשל"א (1971), בן 84 בפטירתו.

הרב ר' אפרים דרבריימדיקר

הרב אפרים דרבריימדיקר
(הרב מטעם בבנדרי)

הרב ר' אפרים ברב שניאור זלמן דרבריימדיקר, חוטר מגזע ר' לוי יצחק מברדיצ'ב (שגם שם-משפחתו היה דרבריימדיקר) נולד בעיירה לאדיון, ברוסיה בשנת תרמ"ו — 1886 ונפטר ביום כ' באדר תשי"ח — 12.3.1958. בגיל צעיר נתייתם וכשהגיע לבר-מצווה החל להתחנך בבית סבו (שהיה נכדו של ר' לוי יצחק מברדיצ'ב). במסירותו ללימודי תלמוד ופוסקים, חתר לקבלת סמיכות לרבנות. אולם, כשהחליט להשתלם בלימודים כלליים על-מנת לקבל תעודת בגרות, התנגדה משפחתו לכך וחזלה

ברוך חולודנקה

במגע אישי ובחליפת-מכתבים עם גדולי-הדור ביהדות הרוסית, כמו עם הסופר והעסקן ש"ר וכו'. הוא חינך כמה דורות של תלמידים נושאי דגל התחייה הלאומית ורבים מהם אף עלו ארצה כשדמותו החביבה והוהרת של ב. חולודנקה מלווה אותם. צאצאיו היו מראשוני העלייה השנייה והשלישית בארץ, מזירים בחייה-גשמה בקיבוץ ובמושב, בעיר ובמושבה ואף ביישוב-ספר קיבוצי מרוחק בנגב. צר מאוד, שעל אף כמיהתו במשך כל ימיו לבקר בארץ והתמכרותו ללא-גבול למען תקומתנו, לא זכה להגשים את חלום-חייו ולראות את הארץ הנכספת. זכרו של ר' ברוך חולודנקה יגון בין גדולי החולמים והלוחמים למען תחייתה של אומתנו בארץ-ישראל.

הכתובת על מצבתו :

איש זך וישר דגול מרובה
נהנה כל ימיו מיגיע כפיו
שמו נשאר לברכה
כפי מעריציו ומכבדיו
החרוץ הבקיא והעמקן
צנא מלא ספרא
ר' ברוך ב"ר ליב חולודנקה
שבק חיים בן ע"ה שנה
ב' תמוז תרפ"ה

ת.נ.צ.ב.ה

אברהם אלכסנדרוב

הוא היה מכובד ביותר על הקהילה היהודית בכללה וגם על אנשי הרשות. היה בעל לב יהודי חם והתמסר מאוד לכל ענייני הקהילה וגם לעבודה הציונית.

סוניה כהנוב

ברוך חולודנקה

העתונאי העברי הראשון בבנדרי

נולד בשנת תר"י (1850) נפטר ב' תמוז תרפ"ה (24.6.1925)

בשורת האישים הדגולים בקהילת בנדרי היתה דמותו של ר' ברוך חולודנקה מיוחדת במינה : איש-האשכולות ובעל סגולות תרומיות, העוסק בצרכי-ציבור באמונה. הוא היה העיתונאי הראשון בין יהודי בנדרי שידע לספר בכשרון רב בעיתונות העברית בסוף המאה הקודמת ובתחילת המאה הזאת („המגיד“, „המליץ“ ועוד), על חיי הקהילה בבנדרי, על לבטיה, מאבקה והישגיה. לתשומת-לב מיוחדת ראויה הכתבה המרשימה שלו ב„המליץ“ המובאת בספר זה, על כינון בית-החולים היהודי בבנדרי, שהיה בימים ההם לחג-לאומי בלתי-נשכח בקרב האוכלוסיה היהודית, בעת שראש-העיר הרים כוס-ברכה לחיי הקהילה היהודית ולחיי העם היהודי כולו.

בהיותו נציג מכובד של הקהילה, הוא נבחר כציר לקונגרס הציוני השביעי ולוועידות ציוניות ברוסיה ; בא

ד"ר אלכסנדר חין

בין הדמויות המופלאות, המתקדמות והחלוציות בבנדרי, בלט באורח מיוחד רופא-השיניים ד"ר אלכסנדר מיכאילוביץ חין, שנודע כעסקן ציבורי מעולה, עתונאי ופובליציסט שנון וכעורך-עיתונים מובהק על הנושא היהודי בשפה הרוסית. בתור עיתונאי קבוע חתם לרוב על הפליטונים שלו בפסבד-דונים „אודוס”. —

ד"ר אלכסנדר חין

היתה זו דמות אצילה בלתי-רגילה, וכל חייו היו קודש למען הזולת, במיוחד למען פעולות הסעד והשיקום למוסדות הסוציאליים בבנדרי, כמו „עזרת-חולים”, „מליש-ערומים” וכו'.

הוא גם הצטיין בכך שפיתח וטיפח פעולה תרבותית עניפה בקרב האוכלוסיה וקיבל תחת חסותו את להקת החובבים התיאטרלית שהופיעה מדי פעם בפעם והוא גם העלה ביקורת מעודדת להופעותיה.

סיפור תולדות חייו מובא להלן ע"י בנותיו ובנו:

אלכסנדר מיכאילוביץ חין, אשר נולד באחת העיירות של חבל מוהילוב, נמנה עם האנשים המפותחים והתרבותיים

חלק בלתי-נפרד מן הנוף הבנדרי הוא המורה הזקן ר' ברוך חולודנקה, החובש על ראשו כובע שחור, מרופט, ורגליו מלאות עבודה, כלומר — סוחבות גושי בוץ — מן הבוקר עד הערב.

מהו סדר יומו של ר' ברוך? — ראשית כל — ביקור בשלושה-ארבעה בתים על מנת להרכיב זוגות לערב להתרמה לקרן-הקיימת בחתונה שתערך באולם הגדול. משסיים מעשה המרכבה, נפנה הוא לשני „שטונדן” (שעות פרטיות) ללימוד עברית. משנתפנה מהם יאוז להתייעצות המתקיימת ב„אפטיעטשני-סקלאד” (חנות לחומרי רפואה) של הרש קוגן, בדבר הזמנת נואם ציוני מאודיסה ל„דיסקוסיה עם הבונד”, (ויכוח פומבי), ולאחר מזה יש לו שוב שני „שטונדן” וכו' עד לשקיעת החמה ושעות הערב הראשונות.

זכות מיוחדת היא לרב ברוך שהוא גם „צד” בעניין: בתו רבקה* עלתה בגיל 17 בשנת תרע"א (1911) לארץ ישראל לבנות את הארץ ולחונן עפרה על-ידי עבודת אדמה ומלחמת העולם הראשונה ניתקה את קשרי המכתבים ביניהם עד תום המלחמה.

ברור מאליו, שמלבד העבודות המעשיות, הטכניות, שהוא עסק בהן כל השנה, הזמן הוא גם להרצאות. בחנוכה מרצה הוא על החשמונאים ונושא „נצחון הרוח על החיל והכוח”. בחודש אדר תסוב הרצאתו על „לך כנוס”, ולפני חג הסוכות על „ולקחתם לכם משלכם” וכו'.

בביתו ישרור המחסור והעוני, וזוגתו אינה מתריסה כנגדו, אינה יורדת לחייו, מחמת שהיא מעריכה את פועלו ומעשיו.

ובדבר עלייה לא"י משאת נפשו, אף אינו מעיז לחלום. עיניו הכהות נוצצות מדמע כשהוא שומע ד"ש חיה מא"י, והוא מאושר להקשיב לשיר עברי חדש. וכאשר ביקר בבנדרי יש"י אדלר, שהיה אז מורה בגימנסיה „הרצליה” שבתל-אביב, היו בשבילו ימי ביקורו בעיר בבחינת שבת, אשר מהנשמה יתרה שבה ניוונים כל ששת ימי החול.

כך חי ר' ברוך חולודנקה באווירה ארץ-ישראלית שבבנדרי, בוסס ברגליו הכושלות בבזך בחורף, ושואף אבק בריאותיו הפגומות בקיץ, ולא ירפה מעבודת הקודש.

הוא הקים דור של תלמידים לעברית, לציון, לחלוציות, עד אשר הגיע לערש דווי בבית החולים של הקהילה, מעליו לא ירד עוד.

י. ל. יונתן

(מתוך „פרקים על יהודי בסרביה”) ניסן תשי"ח — 1958

(* היא רבקה מחניימי ז"ל אשר חייתה כל ימיה בקבוצ ביעין-חרוד, ואשר יומנה מתפרסם בספר זה.

אבא ואמא נהרגו בדרך למחנות, לא רחוק מרודלניה, וכנראה שגם קבורים בקבר אחד. אנו מקווים, שכל ידידיו ומוקירי זכרו יזכירו אותו במלה טובה.

דוד פרוז'נסקי

דוד פרוז'נסקי

הגיע לבנדרי מרוסיה הלבנה — בשנת 1908 — משם הוגלה ע"י הממשלה הצארית בגלל „חטאיו הרבוציונליים". כידוע, שימשה בסרביה, מלפני כמאה שנה, מקום-גלות ל„אלמנטים בלתי-רצויים" לצאר ניקולאי הראשון, והוא גם היגלה לשם את פושקין. אין תימה, שהבולשת הרוסית חשבה את בסרביה לפינה נידחת, בימים ההם — ואלה שלחה אסירים פוליטיים, שלא היו ראויים לסיביר... אך לגבי דוד פרוז'נסקי לא היה בבנדרי משום „גלות" והוא הרגיש עצמו בה בנעימות ובנוח.

בהגיעו לבנדרי החל לשמש מורה פרטי לשפה העברית, ועד-מהרה נתגלה כפדגוג בעל-כשרון. גם היה איש-רעים, מעורב עם הבריות ונתחבב על כל יודעיו. הוא התיידד עם הנער הרוסי הליברלי ובמיוחד — עם הנער היהודי שבמקום. היה בעל ידיעות מרובות ונרחבות בספרות הכללית וביהודית. הרצאותיו היו רצופות רעיונות הלאומיות, ברוח ציונית-

בזמנים ההם ; את בית-הספר התיכון גמר במוסקוה, שאליה הוזמן על-ידי אחיו, סוחר גדול שהיה בעל זכות-מגורים בעיר הבירה. במוסקוה למד את השפה הרוסית על בוריה, שלוש ילדיו התחנכו ברוסיה המרכזית, למדו בגימנסיה רוסית, אבל בבית חינוך ד"ר חין את ילדיו ברוח היהודית, לאהוב את העם היהודי, את מסורתו, ואת הארץ המובטחת ליהודים. כציוני נלהב ביטא את יחסו זה בעבודה ציבורית בכל השטחים. במשך כל ימיו עשירי-התוכן היו כל מעשיו מכוונים ליצירת אגודות ציבוריות חדשות לטובת הכלל ולהשגת כספים למימון. חברתו בחיים עזרה לו הרבה בחיים הציבוריים והיתה שותפת לכל הצעדים הראשונים של אגודה זאת או אחרת, למרות שנסיעותיו המרובות הכבירו עליה.

קווי-האופי שלו היו יושר לא-יתואר והתמדה — וכך חינוך גם אותנו וממנו ירשנו את הסדר והיחס לעבודה. השפעתו על הילדים היתה רבה ודי היה במבט עיניו שנבין שאין אנו הולכים בדרך הנכונה.

כוח העבודה שלו היה בלתי-נלאה ועד ימיו האחרונים עבד במרפאת-השיניים בבית-החולים. לא היה מוותר על הליכה לעבודה, הן בקיץ והן בחורף, ולא התחשב בחום ובקור גם בגילו המבוגר.

בבנדרי הוא חי שתי תקופות : בפעם הראשונה בתור נער, ובפעם השנייה ב-1912. חזר לבנדרי וחי שם הרבה שנים. עבודתו הציבורית בבנדרי היתה ענפה ורחבה. הוא היה אחד ממארגני חברת „מלביש-ערומים" והיה מתומכי הגימנסיה העברית של שוורצמן (ופעם גם מסר לו שני חדרים בדירתו בשביל שתי כיתות שלא היה להן מקום בבניין הגימנסיה).

כתב מאמרים בעיתונות המקומית, וגם בעיתונים באודיסה התפרסמו מאמריו (לדאבוננו נאבדו כל המאמרים שאספנו בעמל רב).

בבנדרי היה פעיל באגודת „הזמיר", שם היתה מקהלה, חוג לתיאטרון והיו מציגים תמונות חיות ; באחת מתמונות כאלו השתתפתי גם אני בתור „פלשתינה הפצועה". יחד עם עוד צעיר בשם קאושנסקי, שאחר כך עלה לארץ והחליף את שמו לאנדתי, ונדמה לי שיצר את בית-הספר למחול הראשון בארץ. ב„הזמיר" היתה משתתפת הזמרת זינה פיסטרוב, שנעשתה אחר כך לזמרת באופרה בבוקרשט.

לא היה בבנדרי איש אשר לא היה בטוח כי מד"ר חין יקבל את העזרה הדרושה או שהוא יקבל עצה והדרכה בעניינים ציבוריים — וכמו כל פעולתו הציבורית — שלא-על-מנת-לקבל-פרס.

הבל על איש כזה שכל ימיו חשב ופעל למען ארצו, והוא עצמו לא הגיע לשם בחייו. אנו, כל הילדים חיים ופרשלים בארץ שהוא כה אהב ולכך חינוך אותנו כל שנות חייו.

סוציאליסטית ועמד במיוחד על המשמעות הלאומית ב„אוטו-אמנסיפציה“ ל. ל. פינסקר.

לאחר שהצליח לרכוש סביבו קבוצה של נוער, הקים ארגון „פועלי-ציון“ (שהייתי אחד ממשתתפיו). על אף האיסור החמור לכנס אסיפות היינו נוהגים להתכנס בשבתות אחה"צ — כל פעם בבית אחר — לשיחות פוליטיות, לשמיעת הרצאות ספרותיות ולמשחק-שחמט.

דוד פרוו'נסקי היה מדריכנו ובדרך-כלל שימש המרצה הקבוע אך היו גם ביקורים מן-החוץ, כגון להקת התיאטרון היהודי של אסתר-רחל קמינסקה. ההתלהבות מהופעתה היתה לעילא, וכאות-הוקרה הוגש לה ע"י פרוו'נסקי אלבום מפואר, בחתימת כל בני-הנוער שבעיר, והיא הביעה תודתה עליו במלים נרגשות.

כאשר נוכח, שבספרייה המקומית חסרים הקלסיקנים היהודיים והכלליים — לא נח ולא שקט עד שהקים קרן לרכישתם באידיש, וכל הספרים הוזמנו מוארשה. אדם לבבי ובעל יושר אינטלקטואלי, הבין את הבעיות החברתיות בסביבתנו — ונתחבב על הנוער כולו.

עם כיבוש בסרביה בידי הרומנים, נודע שהיה בחשאי איש-אמונם של השלטון הסוביטי שמעבר לגבול... לאחר מלחמת-העולם הראשונה ביקרתי בבנדרי ומצאתיו כמנהיגה של קבוצת „פועלי-ציון“ השומרת אהדה למהפכת אוקטובר... אך לאחר מלחמת העולם השנייה כבר ניכרה במכתביו האכזבה המרה מהירידה של הקומוניזם הסוביטי. יחסו לקומוניזם נשאר אוהד, אך היה בעל הכרה ציונית ולבבו החם ער לסבל היהודי ולצער הזולת.

בביקורי זה, כשליח מארצות-הברית שיתפתי עמו פעולה בארגון סניף ה„קולטור-ליגע“ בבנדרי, וכך עמדתי על פועלו החשוב ויחסו של הנוער אליו. הלך לעולמו בשנת תש"ל. יהי זכרו ברוך.

ל. ג. ברוקלין, נ"י.

פרו'נסקי — נפגשתי. זכור הוא לי מהימים ההם — „מלפני המבול“ — זה כחמישים שנה. שמחנו לפגישה.

הוא השיח בפני, מה שעבר עליו. מה מעשהו עתה? — הוא פנסינר. אינו חסר קיום דל. „התדע“, הוסיף במין גאוה, „לעת-זיקנה נעשיתי... צייר“. אמרתי, שאין בכך חידוש, באמריקה רבים עושים זאת. מסתבר, שלא ירדתי לסוף דעתו. גם עתה, לעת זיקנתו, הוא מרביץ תורה... כמוכן, מסוכן הדבר. אך מי לא יטול עליו סיכון כזה?! יש לו שני צעירים, יהודיים. אם הם יכולים לסכן את-עצמם, אני על-אחת-כמה-יכמה. אלא שאין לנו ספרי-לימוד — מה עושים? — ובכן, הנני מצייר אותיות לפני הים — וכך הם לומדים. שתי תלמידים יקרים — מסירות-נפש, שאין למעלה ממנה. — — —

(„יידישער קעמפער“, ניו-יארק)

ב-1966 בביקורי במשך 7 שעות בבנדרי נפגשתי עם ידידי המורה ר' דוד פרוו'נסקי. והוא — זקן מופלג, רזה וצנום ומפניו המגולחים למשעי השתקפו עיניו היהודיות החמות והעצובות. השתדל לדבר רק עברית והתאונן כי אין להשיג אף ספר לימוד לעברית. הצטערתי כי לא הצטיינתי בספר כזה.

לאחר מכן נודע לי כי היה כל השנים מורה לעברית עד ערוב יומו.

הבאתי לו דברי לבוש חדשים כמתנה והוא היה מאושר מתשומת הלב שגיליתי לו. כשנפרדנו — התנשק עמי בחמימות רבה ולאחרונה ביקשתי שיתאר את תולדות העיר בבנדרי כפי שהכירה מאז שנות השלושים, תקופת השואה ושיקום יהודי בבנדרי, אך לא מילא בקשתי מסיבות בלתי ידועות.

מ. ס.

הרש קוגן — (צבי כהן)

המרכז הציוני אצל הרש קוגן בבנדרי

ה„אָפטייעטשני סקלאד“ של הרש קוגן (המחסן הרפואי של צבי כהן) היה שנים רבות המרכז הציוני (בלי מרכאות) בית-ועד לעסקנים ציונים בבנדרי.

הרש קוגן היה גבה קומה, תמיר, מתוח ככלונס. זקנקנו החום היה גזוז במיוחד, עיניו הפיקו פיקחות, לשונו היתה שנונה בוויכוח עם יריבים, ואימרות-כנף, קולעות אל המטרה, ניתנו בכל רגע שנדרש להן.

בביקורו של הפרופ' יצחק פיין (מבלטימור, ארה"ב) בברית-המועצות נפגש עם דוד פרוו'נסקי, והרי רשמיו על שיחתו עמו:

„...להורים עדיין מותר ללמד את ילדיהם אלף-בית יהודי. אך כמה מהם מקיימים את זה? — רשמית, אין לכאורה איסור להכניס ילד לבריתו של אברהם אבינו, לחגוג בר-מצווה, לבקר בבית-הכנסת — אך „שומר נפשו“ מוטב לו שיימנע מאלה...“

וכאשר יהודי מבוגר רוצה ללמוד? — עושים זאת בחשאי; שכן, בלתי-ליגלי הוא ללמד לימודים „מסוכנים“ כאלה. עם אחד מהם, יהודי בן למעלה משמונים — דוד

ריחות הבושם שהיו נודפים ממנו העידו על אומנותו. יום-יום בין שתיים עשרה לשתיים אחר הצהריים, נועדה חנותו הנקייה והמצוחצחת — לציונות : שם נפגשו בקביעות עסקנים, ידידים ותיקים שהרעיון הציוני עשאו חטיבה אחת. היה שם מר אלכסנדרוב, יהודי עשיר, בעל בעמיו ובעל השפעה בעיר ; על ידו היה יושב מר ח. פוסטאן, בעל בית דפוס, על ידו תפס מקום סלומון-פבלוביטש ריבלין, שלשונו רוסית ושגורים היו על פיו דברי ציטוט של „אלטלינא“ — לז'בוטינסקי. למותר לומר, שבחברותא זו לא נעדר מקומו של המורה הזקן ב. חולודנקה שבא למסור קבלות וכסף.

הרש קוגן — צבי כהן
ראש הציונים הכלליים בבנדרי

במאוחר קצת היה פוקד את חנותו של הרש קוגן ר' שבתי ברמן, המכונה בשם ר' שפסיל, קנאי דתי — בר-דבא של הציונים, שאהב את ארץ-ישראל על פי דרכו.

משהגיע ר' שבתי ברמן נתגלע ויכוח חריף בינו לבין הציונים. היו פותחים בעקיצות, שהתגלגלו להתנצחות ודברים-שלהכעיס, וסיימו בדברי-פיוס כדי להשאיר מקום לוויכוח של מחר באותו נושא.

(בין כה וכה היה בעל החנות נשמט מפעם לפעם מבין המתווכחים, מוכר חתיכת סבון, שוקל „אודי-קולון“ או

מסביר לקונה פעולתה של „פיקסאפון“ — תרופת-פלאים לגידול שיער.)

שנים רבות שימש ה„אפטיעטשני-סקלאד“ מרכז לציונות בבנדרי. נכרי שנודמן לאותו מקום באותן השעות, ודאי היה מגיע למסקנות, שיהודים אלה הרעיון והמעשה הציוני הם העיקר, והקיום והפרנסה טפלים להם.

ובנדרי לא היתה יוצאת מן הכלל. שכן בהרבה ערים ועיירות בבסרביה שבני ישראל היו מצויים שם, נתקיימו כמעט בכל אחת מהן „טריטוריות“ ארצישראליות, שהיו מקור-השראה ציונית למבוגרים ולצעירים רבים. ארבע אמות של א"י קבעו להן משכן ב„אפטיעטשני-סקלאד“ של קוגן וכדומה, ובהן הצטופפו יהודים נאמנים לחזון הגאולה ולתקומתו של עם ישראל.

ישמשו טורים אלה ציון צנוע לאותם מקדשי מעט שבוכותם וכיוצא בהם הגענו למדינת ישראל.

י. ל. יונתן

(מתוך „פרקים על יהודי בסרביה“, ניסן תשי"ח, 1958)

על הרש קוגן (צבי כהן), מספרת נכדתו, שגדלה אצלו כבת :

בהיותו איש נבון ומסביר פנים לכל הפונה אליו, היו באים אליו אנשים רבים מכל שדרות-העם לקבל אצלו עצה ותושיה. גם כמרים היו באים אליו לשוחח על נושאים תנ"כיים ואמונה שבדת.

הוא פחד כל ימיו בימי השלטון הסובייטי, כי ישלחוהו לסיביר ב„עוון“ ציונות. הרבה מידידי הנוצריים עמדו לצדו בעת צרה והצילוהו מנגישות ורדיפות. אולם הוא סבל הרבה גם בגלל העובדה, שנכדה אחת שלו המירה דתה ונישאה לנוצרי. הוא מת בגיל 72 שנה, ביום ה' בסיוון תש"א (31.5.1941) כשלושה שבועות לפני פלישת הרומנים, בעזרת הגרמנים, לבסרביה.

שתי אפיזודות זכורות היטב לנכדתו ונחרתו בלבבה :
(א) פעם הלך ר' הרש קוגן לפגוש את ביאליק שהגיע לבנדרי ברכבת. הם הלכו ברחוב הראשי ברגל, וביאליק, כדרכו, היה כל הדרך משוחח ומספר. כשהגיעו לביתו של ה. קוגן, הזמינו האחרון להיכנס לביתו ואמר : „הנה כאן ביתי, ניכנס הביתה ושם נמשיך בשיחה“. אולם כשנכנסו לבית הפסיק ביאליק את שיחו ולא הוסיף עוד... על כך הצטער ה. קוגן כל ימי חייו.

(ב) יושרו היה למופת ולדוגמה לכול. כשנכדתו, המס-פרת, רצתה לעלות עם הבחור שלה ארצה ור' הרש קוגן עמד אז בראש המשרד הישראלי בקישינב ובדידו היו סרטיפיקטים לחלוקה, הודיע במפורש לנכדתו, כי הוא לא

ה"קאמרי", המשורר זרובבל גלעד, העסקן דוד ורטהיים ז"ל (שהיה תחילה תלמיד ואחר כך מורה ומחנך באותה גימנסיה)

ד"ר צבי שורצמן

והפרופ' יצחק פיין, החי עתה בארה"ב. כן אפשר למצוא את תלמידיו בין חברי-כנסת, רופאים בעלי-שם ובעלי מקצועות חופשיים. אף זאת: ד"ר שורצמן ידע לרכז חברי-מורים מעולים, אשר נחלצו גם להוציא ספרי-לימוד עבריים מקוריים, שהיו לשם-דבר אף מחוץ לגבולות רוסיה. כך הופיעה הגיאורגרפיה העברית המצויירת מאת ד"ר שורצמן בתחילת שנות העשרים, ספרי-חשבון בעברית מאת המורה בגימנסיה זו יצחק רוניקוב, וספרי-היסטוריה מאת המורה שמואל גורין. על-פי ספרים אלה לימדו גם במוסדות חינוך שונים בארצנו זמן רב למדי.

שבעה מדורי גיהנום ומצוקות ללא-גבול היו מנת-חלקו של ד"ר שורצמן בכל המשטרים בבסרביה — בימי הצאר, במשטר הבולשוויקים ובתקופת הכיבוש הרומני, אך הוא נאחז בצפורניו ממש במציאות הנוקשה ושמר על קיום הגימנסיה מכל משמר. על כן כה אהבוהו תלמידיו ומוקיריו. כשעלה לארץ במחצית שנות השלושים נערכה לו מסיבה חגיגית בהשתתפות מאות רבות של תלמידיו שהקדימו לעלות לפניו כחלוצים.

אך כאן בארץ שאף להקים מוסד חינוכי משלו, אך בגלל קשיים אויביקטיביים רבים ושונים נבצר ממנו הדבר, והוא נחלץ לרכוש את לשכת-העבודה למורים ליד הסתדרות המורים. גם בפעולתו זו נתגלתה אישיותו האצילה בעלת המידות

יתן להם סרטיפיקטים, מחוץ לתור, ולא תעזור להם כל פרוטקציה ולחץ.

באותו זמן ביקר בארץ ה' ברגר מקשינוב, ובביקורו אצל ה' יצחק גרינבוים סיפר לו כי ה' קוגן מסרב לתת סרטיפיקט לנכדתו ולאישתו. י. גרינבוים כתב מכתב מיוחד למשרד הארצישראלי בקשינוב והמליץ על מתן הסרטיפיקט. באותה ישיבה, שצריכים היו לדון בה על מתן הסרטיפיקט הנ"ל, קם הרש קוגן, ששימש כרגיל כיו"ר במקרים אלה, והודיע למשתתפי הישיבה: „הערב אינני יושב בראש הישיבה, כי צריכים לדון על מתן סרטיפיקט לנכדתי ול-בעלה... ועזב את הישיבה.

ד"ר צבי שורצמן

(מורם ורבים של אנשי-שם)

אלפי תלמידיו של ד"ר צבי שורצמן זוכרים בהערצה עמוקה ומזכירים עד היום הזה בהתפעמות-לב את תקופת לימודיהם וחניכותם בגימנסיה שלו. בשנת 1912 הוא הניח את אבן-הפינה לגימנסיה העברית בבנדרי, ששומעה יצא הרחק מעבר לגבולותיה, ותלמידים רבים נהרו אליה מהעיריות והכפרים שבסביבה ללמוד תורה ולקבל חינוך עברי-לאומי מתקדם.

אין תימה, שד"ר שורצמן נחשב עד היום הזה כחלוץ החינוך העברי בדרום-רוסיה, אשר קידם את ה„נעשה“ ל„נשמע“ עוד לפני מלחמת-העולם הראשונה. העסקנים שבעירנו, ו. וייסר וחבריו פנו אליו, בשם קבוצת הורים בבנדרי, ליטול עליו את המשימה הזו, והוא נעתר להם, ויתר על הקאריירה שלו, בעיצומם של לימודי-הרפואה בברלין, לשם נסע אחרי גמר השתלמותו במכון הפסיכ-מתמטי באוניברסיטה באודיסה, והתייצב לשרות העם — לייסד גימנסיה עברית בבנדרי. במלוא הכרתו וכוח-רצונו נחלץ למשימה זו, ובאמצעים מצומצמים, ללא סעד ממשלתי, יסד תחילה את הפרוגימנסיה העברית בת ארבע הכיתות הראשונות ולאחר-מכן, עם עליית המחזוריים, גם את הכיתות העליונות. עבודת נמלים ממש הושקעה ביצירת כלים בחינת „יש-מאין“ ובהעלאת נדבך על גבי נדבך. ואכן, המוסד זכה להוציא, במרוצת השנים, תלמידים ותלמידות לאלפים, רובם ככולם בעלי ידע עברי וחדורי הכרה לאומית מתקדמת. לא מעטים מתלמידיו אף זכו במרוצת הזמן להיות דמויות מכובדות בתחומי התרבות, האמנות והפעילות הציבורית. נוכל להעלות כאן רק שמותיהם של אחדים מהם, כגון שחקן ה„אוהל“ ש. צחובל ז"ל ויבדל"ח — אברהם בן-יוסף, איש

התרומיות, כפי שמעידה רשימתו הנלבבת של המחנך מנחם רודניצקי (אדיר) („הד החינוך, אלול תשי"ב), „לדמותו המאירה של ד"ר צבי שוורצמן", מיד לאחר פטירתו, בן ס"ב.

על אף טרדותיו הקשות, הן החומריות והן הנפשיות, במשטרים הנוקשים השונים, ידע ד"ר שוורצמן גם לטפח קשרים אישיים עם תלמידיו ולייעץ להם בקידום התפתחותם ובהרחבת ידיעותיהם. גם היום — חצי יובל שנים לאחר מותו זוהר זכרו של ד"ר שוורצמן יקר-הרוח ויפה-הנפש בלב תלמידיו וידידיו, וכזה ישאר בלב כולנו כל הימים.

מרדכי סבר

(„הד החינוך", כרך מ"ב, גל. י', כ' חשוון תשכ"ח)

„קבלת הפנים" בארצנו למחנך זגול

כשעלה ד"ר שוורצמן לארץ בפעם השנייה, בשנת 1937, מיד נתקל במציאות הקשה וביחס הבלתי-הוגן של מחלקת החינוך (של הוועד הלאומי) למורים-עולים — שהעדיפה בוגרי-סמינר צעיר על מורה מנוסה ומעולה בשל גילו. דלתות בתי-הספר היו נעולות בפני המורים-העולים ועבודה אחרת כמסודות הלאומיים לא ניתנה להם להחיות את נפשם. בתל-אביב בלבד התרכזו למעלה מחמישים מורים מובטלים, שהיו עוזבים לנפשם זמן רב ורבים מהם הגיעו עד כיכר לחם. נואשים התהלכו כצללים ותו-הדכאון על פניהם. הסתדרות המורים לא חשה לעזרתם עד שצרתם נגעה ללב מורים אחרים, שלחצו על הסתדרות המורים להגיש עזרה לאחיהם מחוסרי-העבודה ולהצילם מחרפת רעב. בהשפעתם החליטה הסתדרות המורים להטיל על המורים העובדים תרומת שכר-שנתי-מי-עבודה למען המורים העולים. סניף המורים בתל-אביב בחר בוועדה מיוחדת לטיפול במחוסרי-עבודה ופתח לשכת-עבודה.

ד"ר שוורצמן, שהיה בטל מעבודה, נתמנה למזכיר הלשכה. הוא היה האדם הנכון במקום המתאים: חבר נאמן ואח-לצרה לכל מורה סובל. הוא תבע את עלבונם ודאג להם ולא הסתיר את דעתו אף לרגע ממצוקתם. הוא טיפל בעצמו במגבית של שני ימי העבודה והיה מכתת את רגליו והולך ממוסד למוסד.

לא פעם שמע דברים קשים מפי אותם מורים, שהיו משתקטים ממילוי החובה, ספג עלבונות לא מעט ממחוסרי-עבודה מרי-נפש, שהמצוקה החומרית העבירה אותם על דעתם. אך ד"ר שוורצמן היה שולט ברוחו ומוחל על כבודו. נטל כבוד הוא העמיס על עצמו, שכרו היה זעום מאוד ולא

הגיע לשכר מורה מתחיל. בשנה האחרונה נתרופפה בריאותו ובכל זאת המשיך לעבוד במרץ ובאמונה.

הוא הסתיר את מכאוביו מאחרים עד שכר-נפל בעומדו על משמרתו, בשעת ישיבה עם חברי ועד הארגון של מורים מחוסרי-עבודה. גם ברגעיו האחרונים לא רצה להטריח את חבריו וביקש מהם סליחה על הדאגה והטיפול בו.

אם לשכת העבודה רכשה לה כבוד ואמון, ואם רבים היו הישגי הלשכה בסידור מורים מחוסרי-עבודה — הרי זה בזכות ד"ר שוורצמן, שהיה מסור לעבודה בכל לב ונפש. תלמידיו, חבריו ומוקיריו הרבים שומרים בלבם הכואב את זכרו היקר ואת דמותו המאירה של ד"ר שוורצמן, שהלך ללא עת.

מנחם אדיר

(„הד החינוך", כרך מ"ב, גל. י'. כ' חשוון תשכ"ח)

זליג סופר

הכרתיו לראשונה בהיותי בן 8, עת התכוננתי לבחינות הכניסה לגימנסיה העברית של שוורצמן בבנדר, ומורי אז היה תלמיד ביה"ס התיכון — דוניג ריבלין. באחד השיעורים הופיע זליג, חברו של דוניג, והתנדב מרצונו הטוב לסייע לי לבטא נכון את הניבים הרוסיים, לפי כללי הדקדוק. מהרגע הראשון חשתי את חמימותו האישית ורצונו לעזור לי, לילד יהודי שהתקשה לעכל את השפה הזרה לו — שפת המדינה דאז. כאשר נודע לי אח"כ שהוא מצטיין בציור, עלה ערכו של זליג בעיני עשרת מונים, באשר נושא זה של ציור היה קרוב מאוד ללבי.

כעבור שנים אחדות וזליג בעל הנשמה האמנותית מופיע כשחקן מבדר על הבמות של תיאטרוני החובבים בשפה הרוסית בעירנו יחד עם סניה (שמחה) צחובל ששיחק לרוב בתפקידים רציניים. זליג הרגיש את עצמו כ"כ חופשי על הבמה הרוסית, שהרשה לעצמו להכניס גם „יידשיזמים" בשפה הרוסית, כמו — „א, חכם!" וכנראה שבעבור שיבוץ זה (פ'ארץ אריינזעצן פערעמדע ווערטער אין רוסישען טעקסט) קראו לו בשם „זעץ" וכינוי-חיבה זה בפי ידידיו דבק בו כל הימים.

באמצע שנות העשרים נפגשתי עם זליג בעת סיוריו כאדמיניסטרטור ראשון של ה„קומקום" ואח"כ ה„מטאטא" — תיאטרונים סאטיריים ראשונים בארצנו. הוא היה שקוע בכלכלת העניינים של התיאטרון, צנום ורזה וגבוה ולעתים גם היה נשקף מעיניו היוקדות מעין רעב, פשוטו כמשמעו; היה מדבר עמי בלבביות על המשורר אביגדור המאירי מייסד „הקומקום", על פוריותו ויצירתו החדשה, השיר על ירושלים

הנראית מ, מרומי הר-הצופים, ומפטיר : „אילו היה משהו יכול לדאוג שאביגדור המאירי יקבל מנת אוכל חם יום יום, כי אז היה הדבר חשוב ביותר...” על עצמו, מחסורו, סבלו — לא הוציא הגה מפיו.

בשנת 1936 הגיע ארצה לראשונה מנהל הגימנסיה בבני-דרי, ד"ר צ. שוורצמן. הייתי בין התלמידים הראשונים, ואולי הראשון, שבאתי לראותו בהיותו מורה במוסד החינוכי ב„גבעת-המורה” ליד עפולה. לאחר מכן יזמנו, קבוצת תלמידי דיו, עריכת פגישה עמו, מעין בנקט של תלמידיו לשעבר לכבודו. נשלח חוזר כללי לכל התלמידים בארץ בחתימת חמשה חברי הוועדה היוזמת, וביום א' אדר תרצ"ו, קיימנו נשף-בנקט שזכרו ישאר חרות בלב כל אלה שנכחו בערב המפגש הזה. זליג היה הפותח והמנחה של הנשף, שבו הופיעו בנאומים כמה מתלמידיו ואחרים ; כן העלו קטעי הצגה ושי-רה ש. צחובל דוד וייסר, זכרונם לברכה, בהם נכללו גם מהו"אנר של ההופעות בנשפי הגימנסיה בבנדרי בימים עברו. בשנים ההן, בתרצ"ו-תרצ"ח, התחוללו מאורעות-דמים בארץ ; כנופיות הערבים הפורעים הגבירו מיום ליום את מסע הדמים והטרור נגד הישוב העברי ע"י הצתת יבולים בשדות, השמדת רכוש, התקפת יישובים ורציחת יהודים מכל הגילים באשר הם יהודים. הממשלה המנדטורית החליטה להתקין בקרבת גבול הצפון את „גדר הצפון” או „חומת טאגארט”, עלי-שם יזמה, לאורך עשרות קילומטרים.

ואכן, המצב הבטחוני הורע מיום ליום, ובמיוחד בקרבת הגבולות החשופים והפרועים לצד סוריה ולבנון, שהיו פרו-צים גם לכנופיות הטרור ומבריחי הנשק. זו היתה בעצם גדר-תיל בגובה של 2 מטרים ומעלה וברוחב של ששה מטרים על גבי 4 טורים מקבילים של עמודי ברזל.

אז שרר גם חוסר עבודה קשה בא"ץ, וגם לרגל זה רבו המתגייסים לעבודה זו. בימים ההם החליטו המוסדות על אף גזירות ממשלת המנדט להקים שורת יישובים עבריים בגבולות ובנקודות איסטרטגיות — בטחוניות שונות בארץ.

בלילה אחד, 21.3.38, עלה מחנה גודרים גדול בצפון הארץ. וכל זאת נעשה באותה התקופה בה נערכו התקפות עזות של הכנופיות על יישובים ועל נוטרים יהודים. העיתות-נות הודיעה חדשות לבקרים על הצתות ויריות ליד טבריה, חבלות ושרפות במשקים ובשדות, יריות על משטרת הגבול, רציחות בדרכים וכו'.

המחנה בחניתה הסתדר לראשונה באוהלים בלב יישוב ערבי עויין, בשטחים שוממים ומרוחקים מיישובים יהודים, תוך סערת אבק, בהיותו חשוף לכדורי מרצחים. לא אחת נחלצו אנשי המחנה לצאת לעזרה ליישובים מותקפים. בין אנשי המחנה היו גם קרבנות בנפש מידי הכנופיות.

כסופר, „דבר” בגליל העליון, באתי יום אחד למחנה בח-ניתה ובין מאות המכירים שלי צץ לפתע מולי זליג סופר, כמעט ערום, כשכל גופו השווף חשוף לשמש ורק מכנסיים

קצרים מעל רגליו הארוכות. זליג עסוק בכל מאודו בסחיבת אבנים, חצץ, חומרי בניין להקמת אהלים — והוא מהראשו-נים למתגייסים ולעובדים במחנה העבודה הגדול הזה. „שלום זליג !”, „שלום, שלום, מה שלומך ?” השיחה חטופה, כי השעה דוחקת והמלאכה מרובה ורק בעת הפסקת-עבודה לשעת-הארוחה, נתגלגלה שיחתנו על נושאי היום והשעה והוא — זליג — החלץ, בפשטותו המלבבת הנסוכה על פניו הצנומים ועיניו השחורות היוקדות מספר ברוך ובע-רגה על הא ועל דא ומפטיר : „המצב דורש, והנה אני במתנ-דבים בעם !”

מאז — עברו שנים רבות. אני בצפון הארץ ובירושלים, והוא בדרומה, רק לעיתים רחוקות מתארעת פגישה פה ופגישה שם והכל חטוף ומהר... ממהרים, עסוקים... נדברים על פגישות לעתים יותר מזומנות. בעברי לגור בתל-אביב, נסתבר כי זליג עובד כבר בשדה התעופה בלוד, ואח"כ — בבית ציוני אמריקה, ושוב — זליג חולם על אמרגנות כי בדמו נסוכה כמיהה זו, כי מקצועו הוא... זליג חולם וזליג לוחם על קיומו... וזליג נעלם מן האופק...

עד בוא העיתון באחד הבקרים ובשורת איוב בו, כי זליג איננו עוד אתנו. זליג הטוב והמיטיב, זליג החלץ, זליג נושא התרבות, החולם והלוחם הנצחי שלנו... זליג שלנו !

מרדכי סבר

זכרונות על זליג סופר

היכרתי את זליג בשנים 1926/7. אינני זוכר בדיוק באי-זה נסיבות פגשתי, כעבור כמה דקות הרגשתי כאילו הכר-תיו זמן רב ; מלבד זאת גם הוא, כמוני, היה „חולה-תיא-טרון”. — וכך נתקרבו זה לזה מהרגע הראשון להיכרותנו. ב-1927 נוסד התיאטרון „הקומקום” ע"י אביגדור המ-אירי ואליעזר דונת, ולי היתה הזכות להיות בין השחקנים הראשונים. בלהקה היו 5 שחקנים (ביניהם — רפאל קלצ'י-קין) הצייר עיר-שי ועוזר במה. המגמה היתה : ליצור מין קברה ספרותי, הן פוליטי-סטירי והן במה אמנותית ועירה. בתכנית הראשונה עבדנו בלי אדמיניסטרטור, אך בשנייה נכנס זליג לעבוד בתפקיד זה. עבדנו כקולקטיב והתקיימנו בקושי, אך היינו צעירים ונלהבים ושום דבר לא יכול היה לעמוד בדרכנו. זליג היה תמיד בחור בעל-מרץ, אך לא יכול היה לנצל, כי האופקים אז היו צרים מאוד. כעבור חודש-חודשיים עברנו את כל הארץ וצריך היה להציג כבר הצגה חדשה.

בוץ, מי לעבודה בכבישים, ברכבת, בשמירה וכו' — נשאר יעקב לטפל בתנועה בגולה וכשרצה אף הוא לעלות ארצה — היתה העלייה סגורה ורבים כמוהו מפעילי התנועה, נאלצים היו לעקור מאוירת המחנק של השלטון הפאשיסטי-למחצה דאז ולנדוד אל מעבר לים — לארגנטינה, לצרפת וכו'.

בצרפת השתלם יעקב כמהנדס-כימאי ואף הקים משפחה, כשחלום-נעוריו מקנן בלבו ובביקורו בארץ לפני כמה שנים אף הבטיח לשלוח את בנו ובתו ששרדו (בתו הבכורה נספתה בשואה) לבקר בארץ, ואכן אחרי ביקורם שהתה הבת כחצי שנה בגן-שמואל והחליטה להשתקע בארץ, אולם יעקב עצמו לא זכה לראות בהתגשמות הדבר, עקב התקפת-לב שקיפדה את פתיל חייו בנכר. שלוש שנים עברו מאז, ואין ניהומים על אבדנו ללא עת.

בני-משפחה וחברים

„על המשמר“, 6.9.1965

אברהם ורטהיים

בן הרב שמעון-שלמה. דור שמיני לבעש"ט. גם הוא שמו הטוב הלך לפניו. עוד בראשית פעילותו הציבורית

אברהם ורטהיים

נרתם לעזרתם של אלה שהגורל המר להם. כאשר נחלץ ה„ג'וינט“ לעזרת הנפגעים היהודים אחרי מלחמת העולם

לאחר שנה פרץ סכסוך ב„הקומקום“ בין מנהלו, המשו-ר א. המאירי, ובין חברי הלהקה (ובתוכם זליג) אשר עז-בו את המאירי ויסדו ב-1928 את התיאטרון הסאטירי ה„מט-אטא“ בהנהלתו האמנותית של הבמאי י. מ. דניאל. מובן, שזליג היה האדמיניסטרטור של ה„מטאטא“.

נוסף למרץ היה גם בעל כשרון לציון-גראפי, ואת המו-דעות הראשונות של התיאטרון צייר הוא; יש לרשום לו-כותו כמה מודעות יפות שעשה בתקופה הראשונה. כאשר עזב זליג את ה„מטאטא“, פתח משרד למכירת כרטיסים להצגות „הבימה“ כשזו באה ארצה, בסוף שנות העשרים.

אחרי שהתחיל לעבוד עבודתו בשדה התעופה בלוד לא ראיתיו זמן רב, עד ששוב דבק בו „חידק אמנותי“ והנה פגשתי ב„בית ציוני אמריקה“, באירועים שסידר. אחר כך שוב לא נפגשנו עד ימיו האחרונים.

הוא היה בעל חוש הומור וגם חבר טוב, המוכן לעזור לזולתו בעת צרה. חבל שהלך יחד עם התקופה, שאמנם הי-תה קשה אך היו בה פשטות וחברות, — אשר, לצערי, כיום שוב אינם באופנה...

יעקב טימן, שחקן

יעקב שווידקי

בימים ההם, בראשית שנות העשרים, כשיעקב שיקע את עצמו יחד עם קומץ חבריו בהקמת רשת סניפי „השומר-הצעיר“ ברחבי בסרביה ורומניה והתמסר להדרכת הנוער לקראת חיי הגשמה בארץ, התברכנו בו כולנו, כי ראינו בו מדריך ומחנך להפליא שידע בעצמו להשלים את ידיעותיו ולתת מחילו ומידעו לדור הצעיר. על-כן כה אהבוהו חבריו ומקורביו, ובמיוחד — אותו קן-הפעוט, הנערים והילדים, שהיו כרוכים אחריו ימים ולילות.

הנוער היהודי דאז, שהיה נתון בסבך הניגודים האידיו-אולוגיים ששררו ברחוב הכללי והיהודי גם יחד, חתרו בכור-חותיהם — ללא צו והכוונה מלמעלה (כי שם לא היה עדיין „למעלה“ כזה), — לרכוש ידע פוליטי, השכלה תנו-עתית והכרה לאומית וסוציאליסטית, שיעלו בקנה-אחד עם תביעת הדור היהודי בימים ההם. מצוייד בכל אלה ומלווה באינסטינקט העמוק שלו, מצא את עצמו נוער זה בין מניחי היסוד לתנועת „השומר-הצעיר“ ומעצבי דמותה.

יעקב היה בין הראשונים בתחום זה וברבות הימים היה פעיל גם בהנהגה הראשית של התנועה. על-אף היותו צעיר מחבריו לפעולה, התבלט כבעל שורשים עמוקים בתרבות היהודית העתיקה והחדשה וכבעל תרבות כללית רחבה ביותר. כל אלה גם יחד וכשרונותיו האישיים — העמידוהו בשורה הקדמית של נושאי דבר התנועה. עם עליית כמה חבריו ובני משפחתו לארץ — מי לקי-

דוד ורטהיים

פעיל בהאדרת מפלגת „צעירי-ציון“ באמריקה בקרב הנוער היהודי שם. עם בואם של החברים חיים גרינברג וד"ר דוד רבלסקי לארצות-הברית עמד עמם יחד בראשות המפלגה עד המיזוג עם „פועלי-ציון“ בשנת 1930, ומאז נקראה המפלגה בשם „צעירי-ציון — פועלי-ציון“. בשנת 1931, שנה לאחר המיזוג, נבחר למזכיר ראשי של המפלגה המאוחדת ועמד בתפקיד זה ברציפות 13 שנים. הוא הכניס במרצו הרב לתנועת העבודה הציונית בארצות-הברית, את הפעילות למען הקרן-הקיימת, המגבית היהודית המאוחדת, מגבית ההסתדרות, הקונגרסים הציוניים והמועצה הציונית בארצות-הברית, ועמד במרכז הפעולות הציוניות בארצות-הברית כולה. וכן היה פעיל ב„אפעל“ (אידישער נאציאנאלער ארבעטער פערבאנד) וב„איחוד העולמי“. הצטיין כנואם עממי והביא את דבר הציונות, במשך עשרות בשנים, בארצות-הברית וב-20 ארצות אמריקה הלטינית להמוני בית ישראל, בכשרון רב, בשנינות ובהחדרת ערכי היהדות והציונות החלוצית. נאומיו באידיש ובעברית היו מתובלים בדברי תורה, אגדה, חסידות, הווי חלוצי בארץ ולענייני השעה בציונות נחשב כטריבון עממי בארצות-הברית, אחרי המטיף צבי מסליאנסקי וד"ר שמריהו ליון, שחרשו חריש עמוק בקרב יהודי ארצות-הברית, וקירבו לצינונות. השתתף בכל הקונגרסים הציוניים החל מהקונגרס ה-15 בשנת 1927 עד הקונגרס ה-23 בשנת 1951. משנת 1935 — חבר הוועד הפועל הציוני — משנת 1945 ועד פטירתו (בהפסקה של שנתיים) היה מנהל מגבית ההסתדרות בארצות-הברית

הראשונה, היה מראשוני עובדיו וקבע מושבו בבריסק-דליטא. בגישתו הלבבית ובהאבת-האדם הטבעית שבו היה כקרן-אור לרבים מאלה שהיו זקוקים לעזרתו בחשכת-הימים ההם. בראשית צעדיו תרם רבות להצלחת פעולות „אורט“ במחוז-פעולתו ואחר-כך — מבריסק. דרך מלחמת האזרחים ודרך ערבות אוקראינה, הגיע לווארשה, משם עלה לארץ, התיישב בה, בנה משפחתו והמשיך בפעולתו הציבורית תחילה שיתוף פעולה עם המנוח ד"ר ברנשטיין-כהן בתחום גאולת הקרקע, אולם יצחק גרינבוים ביקשו להצטרף לצוות העובדים במחלקת העבודה של הסוכנות. בתפקידו זה נאבק ורטהיים בהצלחה לא-מעטה בגזירות המנדט.

עם קום המדינה עבר לעבודה בממשלה וכשהוקמה המחלקה ליחסים-עבודה במשרד העבודה היה הממונה הראשי שלה. למחלקה הביא עמו מטען של מורשת-רדיפה-אחרי-הצדק, שאיפה לעשיית דין-אמת וחקירת כל עניין לאשורו. הוא זכה לשרת את מדינת ישראל ומדינתנו זכתה שאיש בעל מידות תרומיות כמוהו היה מראשוני עובדיה וממניחי היסודות של שירותה. ואמנם, לאור הירושה שהשאיר וברוח פילוסופיית-החיים שהנחיל לממשיכים אחריו, התנהלה עבודתו כל ימיו, מאז מותו ועד היום.

חיים רדי

(„דבר“, 14.11.1968)

דוד ורטהיים

בן הרב שמעון שלמה, נולד בבנדרי בשנת תרנ"ו — 1896, נצר למשפחת רבנים ותיקה, ששימשה שבעה דורות ברבנות בבנדרי ומתייחסת למעלה בקודש לצאצאי הבעש"ט ולגדולי החסידות. בבית אבא הדתי-הלאומי ספג את רוח היהדות התורנית והחסידות העממית. קיבל חינוך דתי ותורני-לאומי בחדרים ובגימנסיה העברית מיסודו של הרב עזריאל הילדסהיימר בברלין. בימי מלחמת-העולם הראשונה שירת בצבא הרוסי.

בהיותו בן 17 יסד בבנדרי אגודת נוער ציוני, מטובי הצעירים המתלמדים בעיר, ויחד עם חבריו לדעה הניח יסוד לספרייה עברית בבנדרי. כתוצאה מידיעותיו היסודיות ביהדות ובהשכלה כללית, התמסר בשנות ה-20 הראשונות לעבודת החינוך והצטיין במקצועו כפדגוג מנוסה ומומחה למופת, מקודם בבסרביה, ואח"כ גם בארצות-הברית בתחומי ההוראה לעברית בבת-ספר. במיוחד השפיע על בני-הנוער וקירבם לצינונות העממית ולתנועת „צעירי-ציון“ והדביק בהם את להט החסידות, אהבת ישראל ואהבת ציון.

בשנת תרפ"ג — 1923, הגיע לארצות הברית ונטל חלק

להזכיר את שמותיהם של שני הפטרונים להרבה מוסדות שלה — והם : אריה־לייב ונאדיה בלאנק.

אריה־לייב בלאנק, בעל נכסים גדולים, טחנת־קמח גדול־לה במחוז ומנסרה. נולד ב־1874 לאביו ר' אלתר ולאמו מירל בלאנק. תחילה נתחנך על ברכי היהדות בבית מסורתי אדוק, ואח־כ־נטש את דרך החיים המסורתי ועבר לפרוגר־

סיביות הרוסית, שרווחה אז בעולם היהודי ברוסיה וגם בעולם היהודי בכלל. הווג בלאנק ניהל את ביתם ברוח זו. החינוך היהודי המסורתי שנתחנך אריה־לייב בילדותו הטביע את חותמו על אופיו. כמו כל ה־אפיקורסים של השנים ההם, ידע ר' לייב מה הם צורכי עמו. היה מקורב לשררה, הרבה יהודים ניצלו את החסות שלו כאשר נזדקקו לעזרה. בייחוד היה מורגש הדבר בשנות־המלחמה הראשונה של 1914, בהיותו מקורב למושל המחוז עלה בידו לשחרר הרבה יהודים משירות צבאי. כיהן כחבר האפוטרופסות של בית־הספר הריאלי ושל הגימנסיה הממשלתית לנשים ; עזר לשחרר הרבה תלמידים נזקקים משכר־לימוד גבוה. כן נטל חלק פעיל בוועד הקהלה היהודית יחד עם הרוקח ויינשנקר, למרות שהיו ביניהם חילוקי־דעות חריפים. נתבקש הרבה פעמים על ידי רב שליומקה לתרום למוסדות היהודיים

והביא את דבר ההסתדרות לרחבי ארצות־הברית ובארצות אמריקה הלטינית.

עם קום המדינה ניסה להשתקע בארץ ושימש בתפקיד ראש „היאס" בישראל, במשך שנתיים. אולם, לרגל נסיבות משפחתיות, אולץ לחזור לתפקידיו הציבוריים בחו־ל.

הנסיעות המרובות והתכופות והעבודה המפרכת בשלי־חות המגבית, במשך שנים באמריקה הלטינית התישו את כוחותיו הגופניים והגבירו את מחלת לבו. בשעת ביקורו מטעם מגבית ההסתדרות בהאואנה — בירת קובה — ל„סדר השלישי" המסורתי, נפל למשכב וביום כ"ה בניסן תשי"ג (10.4.53) נפטר בביה"ח בהאואנה.

נפל על משמרת העם והציונות בנכר, והוא רק בן 57. הובא למנוחת־עולמים בניו־יורק. השאיר אשה (מורה לעב־רית) ובת.

זכרו יגון בין חלוצי התקומה המעולים והנאמנים ביותר שהוציאה העיר בנדרי במאה הזאת.

אריה־לייב ונאדיה בלאנק

אין לכתוב על חיי עירנו ועל נוף־האדם שבה, בלי

נאדיה בלאנק

אריה־לייב בלאנק

נח ליפשיץ

בין המחנכים הראשונים והמקימים דור ציוני בבנדרי, נחשב מר נח ליפשיץ עמדה-התווך, אשר הדור הצעיר נשען עליו.

נח ליפשיץ נולד בקישינב בסוף שנות ה-70 למאה הקודמת.

את שנות-בחרותו בילה בישיבת ר' שלום פרלמוטר בקישינב, שם נתפרסם כעילוי בלימודי התלמוד והתנ"ך. בנערותו כבר נתפס להשכלה רחבה. אחרי גילגולים, בא לאודיסה והשתלם בה בהוראה. באותו זמן הצטרף לתנועת

נח ליפשיץ

„חובבי-ציון“ בעירו תחת הנהגתו של מ. דיונגוף ו"ל ונבחר למוכירה.

ב-1890 הוא — יחד עם קבוצת חובבי-ציון בקישינב — נבחר כציר לכינוס הראשון של „חובבי-ציון“, שנתקיים באודיסה בהנהגתו של ד"ר פינסקר. יחד עם ד"ר ברנשטיין כהן לקח חלק פעיל בכינוס הזה. בשובו משם נבחר כמוכיר התנועה בקישינב, ויחד עם מ. דיונגוף קיבלו עליהם להפיץ את הרעיון הלאומי בין יהודי בסרביה.

שבעיר, ואף פעם לא סירב. כל נזקק — בעל-מלאכה עני, בעל-עגלה, אלמנה, כלה ענייה — ידעו, שאם יפנו לעזרתו לא יצאו ממנו ריקם. על אף היותו תמיד טרוד בעסקיו, החל בשנות השלושים לחייו לשכור לעצמו מורה ללמוד תלמוד ומשניות. הוא בחר בר' אברהם'ל דיין, שהיה בא אליו מדי יום ללמדו דף גמרא, עד שנוכח שזה מעל לכור חותיו הפיסיים ונאלץ להפסיק את לימודיו.

נפטר במיתת-נשיקה בשנת 1930 ונטמן בעיר קישינב. בהתחשב בכך שהיה נדבן גדול, סירבה החברה קדישא בקישינב לקבל דמי-קבורה ממשפחתו.

אשתו נאדיה, עזר כנגדו, גם היא היתה פעילה מאוד במוסדות יהודיים שונים ורוסיים בחלוקת צדקה לעניים.

בהגיע זרם פליטים יהודיים מרוסיה לבסרביה, ובהת-חולל מחלת הטיפוס, הקימה נאדיה צריפים לחולים הללו, הגישה מתוך התמסרות להם נזירה, עד שחלתה בעצמה בצורה מסוכנת, ובהלוף מחלתה זו עברה לגור לפאריס, יחד עם אחותה מבנותיה, ושם מתה.

פ. בנדרסקי

ישראל בלאנק
מראשי הציונים הכלליים בבנדרי

אחרי סגירת הבנק חזר נח ליפשיץ למקצוע ההוראה ונתקבל כמורה ללימודים יהודיים בתלמוד-תורה הרוסית בהנהלתו של י. טיומקין.
ב־1921 עלה עם שארית משפחתו לארץ. התפרנס מעבודתו כמזכיר ראשי באחד מבתי-הספר של תל-אביב.

צבי כספ ובני-ביתו

כאן הוא מצא את בנו יוסף ששלח אותו בשנת 1910 ללמוד בגימנסיה „הרצליה“; את בתו אסתר שהגיעה הנה בשנת 1911 וכאן התחתנה עם בן עירנו מעלייה זו, חבר פועלי-ציון כספ, בעל בית דפוס גדול בתל-אביב; את בתו השנייה מלכה שעלתה לארץ שנה אחרי אחותה הבכירה ועבדה במטבח הפועלים של „אחדות“ ברחוב נחלת בנימין.
ב־ט״ו באלול תרצ״ה (1935) נפטר נח ליפשיץ בשיבה טובה ונטמן בבית-העלמין בנחלת-יצחק שבתל-אביב.

פ. בנדרסקי

חנינא קרצ'בסקי

חנינא בן יצחק קרצ'בסקי נולד בשנת 1877 בעיירה פטרובקה (יהופץ) שבבסרביה. בנערותו עברו הוריו לגור בבנדרי ושם קיבל הילד את חינוכו בתלמוד תורה. עוד בקטנותו הצטיין חנינא בקול נעים ובטביעת-אוזן מוסיקלית דקה. כשהיה שומע שיר, היה מוסר אותו בדיוק נמרץ, להתפעלות כל בני המשפחה, שרובם חוננו גם הם בכשרון מוסיקלי. בבית הספר היה קולו הצלול והרווי מתיקות נישא על כל קולות הילדים, ובזה הסב אליו את תשומת-לבו של מר שכנובסקי, מורה בתלמוד תורה, שהיה גם חזן. הוא התחיל לטפל בילד בחיבה רבה ולמד אותו תוויו-זמרה ונגינה על הפסנתר. עיקר שאיפתו של הנער היה אז לשורר במקהלתו של אחד החזנים, אבל הוריו התנגדו לזה בכל

אחרי שנים של פשילות ציונית וציבורית רחבה בעירו, התגלגל לעירנו בהתחלת שנות העשרים. כאן התחיל את הקריירה שלו כמורה פרטי ללימודי עברית לפי שעות בבתי-הם של בעלי-בתים יחידים, אשר רצו לתת לבניהם גם חינוך עברי מלבד הלימודים החילוניים בבתי-הספר הממשלתיים, והתפרנס משיעורים פרטיים. בשדה העסקנות הציונית שימש כמזכיר כללי בתנועה הציונית בעיר, ויחד עם ד״ר שלמה בנדרסקי גם כמזכיר לשכת הדואר של מחוז בנדרי, שהוחלט עליה אחרי הקונגרס הראשון. עיקר העבודה הזו נפלה על שכמו של נח ליפשיץ, ואותה הוא מילא במרץ ובמסירות בכל נפשו ומאודו. מסביבו התאספו תמיד מיטב האינטליגנציה היהודית והיהודית-רוסית. העריצו אותו על התנהגותו העדינה, ענוותנותו וצניעותו, על ידיעותיו הרחבות שרכש בתרבות היהודית והרוסית הקלאסית.

ברצותו למשוך את הנוער, וביחוד את הנוער המתלמד, לתנועה הציונית, החליט לפתוח ספרייה למענו, כדי שיוכל לקנות בה ידיעה בתורה ובתרבות היהודית. לשם זה אסף כ־300 ספרים ששימשו יסוד לספרייה זו.

כספרנית הראשונה בספרייה זו, שימשה בתו הבכירה אסתר, עד שעלתה לישראל עם החלוצים הראשונים של העלייה השנייה. הספרייה מצאה את מקומה תחילה בחדר אחד של הקלוב הציוני, עד שהופיעה המשטרה הצארית וסגרה אותה על מנעול, (כפי הנראה אחרי הלשנה לשלטון). כידוע, מוסדות כאלה היו אי-לגאליים בזמן המונרכיה הצארית. את ליפשיץ תבעו למשפט; אחרי השתדלות רבה, ולא בלי עזרת אגודת מפיצי תרבות חילונית בין היהודים ברוסיה — טושטש העניין ומפטרבורג בא הרשיון לפתוח מחדש את הספרייה.

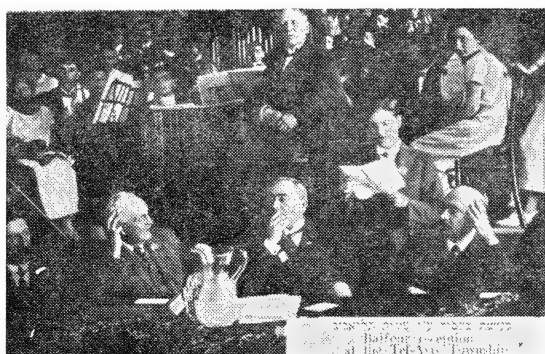
תחילה העבירו את הספרייה לבית-מגוריו של ליפשיץ, שיושב כאילו זאת ספרייתו הפרטית. לאחר שנתקבל סוף-סוף, הרשיון, שכרו שני חדרים בחצרו של יפיפנוב ובעזרת מצנאטים אחדים מבני העיר, עלה בידם להרחיבה (נודעה אח״כ בשם „רוסקיה-יברייסקיה ביבליוטקה“), עד שהכילה כמה אלפי ספרים חדשים. אפשר היה למצוא בה גם מהעתונות הרוסית הפרוגרסיבית והליברלית. חוץ מזה קיימו שם פגישות מפלגתיות והתנהלו וויכוחים. זה היה מין קלוב לאינטליגנציה היהודית בעיר. הספרנית השנייה היתה בתו השלישית של ליפשיץ, רחל, עד שהעבירה את המשרה הזו ליאשה בנדרסקי (בנו של ד״ר בנדרסקי).

נח ליפשיץ, בהיותו מעורב בחיי הקהילה היהודית בעיר ומקובל מאוד בה, אירגן והניח את היסוד לקואופרציה של הבנק היהודי בעיר („דאס אידישע בענקל“), למתן הלוואות בתנאים נוחים למעוטי-האמצעים אשר היה זקוק לזה. הוא נבחר לכהן בו כפנקסן ראשי והיה בו האיש המרכזי עד סגירתו עם כיבוש בסרביה על ידי הרומנים.

הרגיש בנפשו כוח של יצירה מוסיקלית, ומפני שלא רצה לשיר את שיר ה' על אדמת נכר, עזב את משרתו בגולה ויטכור לא". וכאן מתחילה עצם עבודתו ובעיקר — יצירתו. לפני שמונה עשרה שנה היה כל מורה בארץ בבחינת יוצר, בורא יש מאין. והמנוח אף הוא היה אחד מאלה הראשונים, שזכו להיות בין המפלסים נתיב, בין הסוללים מסילת חינוך בארץ. המנוח בא לארץ טעון אהבה ואש היצירה, ופיו ולבו מלאים שירה כים. זמן קצר לאחר שבא לארץ, התחיל ללמד שיר וזמר בבית הספר לבנות ובגימנסיה „הרצליה“, ולמן הרגע הראשון הרגישו בו חבריו המורים כוח חשוב, יוצר. לפניו היתה השירה בבית הספר חיוורת וחסרת תוכן מוסיקלי. התלמידים לא היו יודעים תווים-זמרה כלל והיו שרים רק באוניסון. המנוח היה הראשון, שהתחיל ללמד את הילדים סולפג' וסדר מקהלות של שנים וארבעה קולות. ויפות היו המקהלות שלו: סדורות, קצובות, ספוגות הר-מוניה, חן וטוב טעם. על פי רוב היה בוחר בשירי עם ובשירי בית-הכנסת, שהיו חביבים על המנוח עוד מילדותו. יחד עם זה היה מלמד גם קטעים ממיטב השירה הקלסית האירופית. הוא היה הראשון שסידר גם תזמורות, חלילית ומיתרית, בגימנסיה, ובבית-המדרש למורות היה מלמד את התלמידות לנגן על קונצרטנו. נשפי החנוכה שלו בגימנסיה, שבה היה לו כר נרחב לשבועה, היו תמיד מאורע בתל-אביב. השירים שהיה מלמד, הן משלו והן משל אחרים, היו מושרים לא רק בכל בית בתל-אביב, כי אם גם בכל הארץ ואפילו בחוץ לארץ. כשלא היו לו שירים מן המוכן,

חנינא קרצ'בסקי

קבלת-פנים ללורד בלפור בעיריית תל-אביב (משוחח עם מ. דיזנגוף וחיים וייצמן; חנינא קרצ'בסקי (למעלה, במרכז) מנצח על המקהלה).

היה עושה לילות כימים, יוצר, מעבד, מתאם. ובהיותו מטבעו נוח להתהלהב ולהתפעל, היה יודע להלהיב גם אחרים ולעודדם לעבוד במקצוע החביב עליו. כשהיה מוצא תלמידים, או סתם צעירים, בעלי כשרונות למוסיקה, היה מלמד אותם גם באופן פרטי, שלא-על-מנת-לקבל-פרס. והרבה מאלה שהיו תלמידיו, סידרו אחר כך מקהלות ולמדו

תוקף. במקרה נודמן לבנדרי החזן הידוע זידל רובנר והוא דיבר על לב הורי חנינא למסור את הנער למקהלתו. אחרי תחנונים רבים של המשורר הקטן, הסכימו ההורים סוף סוף והוא עבר לקישינב, מקום מגוריו של זידל רובנר. בזמן קצר נפוצה השמועה על הילד הזמיר בכל העיר, ובית הכנסת היה תמיד מלא קהל גדול, שבא להתענג על הסופרנו הערב של חנינא. השמועה הגיעה גם לאוזני פקידי הממשלה ושר הפלך, שהיה חובב נגינה, בא אף הוא בלוויית פקידי גבוהים לבית הכנסת לשמוע אל הרינה של הילד הנפלא הזה, ששר אז סולו. הקול הרך והגמיש, הצלול והמצלצל כפעמוני כסף, הקסים אז את שר הפלך שהעתיר על ראשו שפע תהילות וברכות. אולם רק זמן מועט שהה חנינא אצל זידל רובנר. הידיעה על הסופרנו הנפלא, וביחוד על טוב הטעם וההבנה של חנינא, עשתה לה כנפים בכל הערים אשר מסביב, ומחרסון בא איש מיוחד לקישינב ודיבר על לב הילד לעבור לחזן של בית-הכנסת הכורלי שבחרסון, ושם נשאר חנינא זמן רב ולמד תורת המוסיקה מפי המנצח של המקהלה.

בשנת העשרים ושחים לחייו נסע ח. ק. לוארשה, עמד שם למבחן וקיבל תואר של מנצח על תזמורת ומקהלה, וזמן מה שימש גם בתור מנצח של תזמורת צבאית ח. ק.

שירה בנקודות שונות בארץ. גולת הכותרת של פעולתו, היתה המקהלה הגדולה של קרוב למאתיים איש, שערכה קונצרטים בתל-אביב ובירושלים, ובשעת פתיחת האוניברסיטה, היה הוא המנצח על מקהלה גדולה זו, שעשתה רושם לא ימחה מלבות אלפי השומעים.

אכן, דרכו לא היתה תמיד סוגה בשושנים. לא מעט צער גרמה לו עבודתו. הוא היה חושש תמיד, שמא לא עשה את כל המוטל עליו ולמרות המחמאות הרבות שחלקו

לו חבריו ותלמידיו, היה לבו נוקפו, שמא יש לעשות עוד. והוא לא עשה. בכל עבודתו, היתה תמיד עוברת כחוט הסקרא תוגה דקה מן הדקה, געגועים טמירים על איזה דבר נאצל ורם, שאיפה לשלמות אמיתית. ואולי משום כך היה צודה את נפש השומע לאהבה אותו ואת שיריו; ואולי משום כך רבו כה המבכים את אבדן המורה הראשון לשירה העברית בבתי-הספר בארץ-ישראל.

י. דושמן

חיה גלס

☆

לאמא

וּכְבֹּא הַשְׁעָה בָּהּ תִּקְפֹּא הָאֲרֶחָה
פִּי יִכְבֹּד זֶה הַנֶּטֶל מִנְשׂוֹא —
לִי יֵאִיר מִבֶּטֶךְ מִבְּעַד הַקֶּרֶחָה,
אֲתִנְעֵר וְאוֹסִיפָה לְנִשְׂוֹא...

זרובבל

תרצ"ב

אֶת נֶטֶל חַיִּינוּ נִשָּׂא בְּדַמָּה,
כְּגַמְלִים הַהוֹלְכִים בַּמִּדְבָּר.
קוֹדְרִים נִשְׁתַּחֲחִי אֶל חִיק־אֲדָמָה
עַת הַסֵּעַר בְּדֶרֶךְ יִגְבֵּר.

המשורר זרובבל הוא

בנה של חיה גלס ז"ל.

נולדה בח' אלול תרמ"ז

נפטרה בכ"ו טבת תשכ"ד

נולדה באנאייב, בדרום רוסיה, במשפחה עמלה — בית בירבראיי. בילדותה עברה עם המשפחה לגור בעיר בנדר, שעל הדניסטר, בבסרביה.

חיה, הבת הבכירה, גמרה בית-ספר מקצועי לבנות ומשחר נעוריה החלה לפרנס את משפחתה, בעבדה כתופרת מומחית. ומשחר הנעורים הצטרפה גם לתנועת הנוער הציונית, „חלוצי ציון" ואח"כ — „צעירי ציון", והיתה מנאמניהן ומפעיליהן. בתנועה פגשה את חברה-לחיים — חיים גלס, ויחד הכינו עצמם לעלייה לארץ. והנה נולד בנם בכורם, זרובבל, על סף פרוץ מלחמת העולם הראשונה, ועלייתם לארץ-ישראל נתעכבה.

המלחמה ולאחריה שנות טלטולים ונדודים — שיבשה את דרך המשפחה הצעירה לארץ. רק בשנת 1923 הגיעו, בדרך ארוכה, האם ובנה הקטן, ארצה ולעין-חרוד. האב בא שנתיים אחריהם. בעין-חרוד נולד להם הבן השני, יובל. חיה היתה בין החברות המבוגרות במשק כבר בשנותיו הראשונות. אבל מרצה, נסיון-חיה ותבונת הכפיים שלה עזרו לה להשתלב בחיי החברה הצעירה והסוערת. היא

חיה גלס

יצחק רוניקוב

מורנו הדגול והבלתי־נשכח יצחק בן ברוך־משה רוניקוב, נולד בשנת תרמ"ו (18.10.1886) באוקראינה, נפטר ב־כ"ז בטבת תש"ד (23.12.1943) בירושלים. „איסאק בוריסוביץ“, כפי שקראוהו כל הימים, היה דמות־מופת של מחנך ומורה, מדריך וחבר לתלמידיו,

יצחק רוניקוב

תלמיד־חכם, שגון ובעל חוש־הומור, אהוב ונערץ על כל אלה שנקלעו בדרך־חייו. הוא היה מידידיו הנאמנים ביותר של מנהל הגימנסיה העברית בבנדרי — ד"ר צבי שוורצמן — ועזר לו בכל נפתולי הזמנים שפקדו את המוסד החשוב הזה. הוא הטביע חותמו על כל תלמידיו לכל חייהם, כי מעל לכול היה בן־גילם וחברם ולא רק מורם; עזר בנאמנות לתלמידיו המצטיינים להופיע על הבמה בנשפי הגימנסיה. עם זאת היה צנוע בהליכותיו ולעתים אף סגור ומסוגר, אך הכל ידעו כי היה אישיות רבת־סגולות, פדגוג יקר רוח ועדין־נפש. איש מושרש בחיי האומה ובתרבותה, תלמיד הישיבה הנודעה באודיסה בניהולם של מנדלי מו"ס ו, רב צעיר". מראשוני המחברים של ספרי־לימוד להיסטוריה וחשבון בשנות העשרים בבסרביה שלמדו בהם אף בארץ־ישראל.

אחרי שבע שנות כהונתו בגימנסיה בבנדרי היה למנהל גימנסיה עברית בקייסנוב ולאחר־מכן נסע לגרמניה להשתלם באוניברסיטה ולהורות בעברית. בברסלאו אירגן „קורסים אינטנסיביים“ לעברית שהיו לשם־דבר ובין תלמידיו נמנו ממנהיגי הרוחניים והמדיניים של יהדות גרמניה. שם הוציא את העתון העברי המנוקד „הגשר“ שהקדים את

עבדה בכל עבודה שהבחורות עשו — בבישול ובטיפול, בכביסה ובתפירה. ובימי גיוסים עונתיים — בעבודות השדה והמטע. אך רוב הזמן עשתה במקצועה כתופרת ואח"כ, כשנצטרכו החברות לתופרת מומחית לחגורות אורטופדיות — למדה, חיה, ביוממה את המקצוע ועזרה לחברות במלאכתה זו. שמחה בהישגיה של עין־חרוד והתנועה וכאבה מכאור־ביהן. וכאב־הפילוג במשק כמכווה בלבה. בשנים האחרונות ידעה סבל רב במחלתה. אולם בשעות־של־חסד אהבה לספר ולדבר על עין־חרוד, מאז ימיה הראשונים, „היחפים“, לרגלי הגלכוע — עד הימים האלה, עשירי הנוף, כאן, במשק הגדל. היא החברה הראשונה של עין־חרוד שזכתה לחבוק — ג'ן. ראשונה לשרשרת־דורות בקיבוץ.

הבית של משפחת גלס

הכרתי את חיה בשנת 1910, אם זכורני אינו מטעה אותי, בפגישה ראשונה של חברים, שנתכנסה בבנדרי, בסרביה, לייסוד האגודה „חלוצי ציון“. לפגישה זו הגיעו חברים מכל בסרביה. רובם נוער לומד, בני הורים מן המעמד הבינוני. חיה היתה מן הפרוליטארים המעטים בינינו. מנעוריה עבדה כתופרת, ומקצוע זה נחשב אז ל„פרוליטארי“ בהחלט.

שאפנו לקרב לאגודה חברים עובדים ומאוד שמחנו כשהצלחנו להפוך את הפרוליטארים הבודדים, שהצטרפו אלינו, לחברים בעלי הכרה ציונית וסוציאליסטית, לפעילים להלכה ולמעשה. וכזאת היתה חיה. היא למדה עברית מפי מי שעתיד היה להיות בעלה, — המורה העברי חיים גלס. הוא עלה לארץ עוד בשנת 1909 אך חלה שם בקדחת קשה ונאלץ לחזור לרוסיה, לריפוי. כתחנת־ביניים בדרכו חזרה ארצה, הגיע לבנדרי. וכאן נשתלב מיד בעבודה הציונית ועורר את הנוער לדבוק ברעיון ארץ־ישראל. הוא נשא את חיה לאשה וכשנולד להם בן קראו לו בשם „זרובבל“. ביתם נעשה לבית האגודה שלנו. כל הפעולות התרכזו שם והיה זה בית־ועד מכניס אורחים בעין יפה, פתוח בפני כל המסתופפים תחת דגלנו הציוני.

ובאמת, רישומו של בית משפחת גלס נחרת בזכרון החברים לכל ימי חייהם ובפרט בזכרונם של החברים שזכו לעלות ארצה.

רפאל שופמן

(כפר יחזקאל)

„הגה“ ו„אומר“ בארצנו. כן הוציא מילון עברי-גרמני, חוברת-עזר ללימוד עברית ו„ספריה עממית קטנה“ ממיטב היצירה העברית בעריכתו, שנועדה להקלת הקריאה. הוא גם תירגם בשנות השלושים את הספר „אופיר“ של מדר לעברית, שהופיע בהוצאת „אמנות“ בתל-אביב. בעלותו ארצה סבל בזמן הראשון מחבלת-קליטה וקשיי התעורות בעבודה. אז ערך סידרת הרצאות בבית-העם וב-„סמינר הפועלים“ בירושלים, עד שלבסוף הוזמן לכהן

כמורה לעברית, ספרות ותנ"ך בכיתות הגבוהות בגימנסיה העברית „רחביה“ בירושלים שם התחבב מאוד על תלמידיו וחבריו המורים. בעצם עבודתו, כשעוד כוחותיו עמו להוסיף להעניק לדור הצעיר מתורתו ומאוצר ידיעותיו, ניתק פתיל חייו, לדאבון לבם של כל תלמידיו, חבריו, ידידיו ומכריו. זכרו הזוהר ילוונו תמיד.

מרדכי סבר

ד"ר פ. ירוסלבסקי

ד"ר פ. ירוסלבסקי

ד"ר פ. ירוסלבסקי, שעבר כבר את גיל הגבורות וחי עמנו בארץ כיום, התגורר בבנדרי משנת 1918 עד סוף 1922 כרופא-שיניים והתמסר לפעולה ציבורית וציונית במקום בתחומים שונים.

מפעולותיו העיקריות ראויות לציון:

- (1) הוא אירגן את הסניף „צעירי ציון“ בבנדרי, שידע לפני-כן תקופות גאות ושפל לסרוגין, וכיהן כיו"ר הסניף.
 - (2) הוא יסד עם קבוצת פעילים מקרב הנוער את הסתדרות „מכבי“ בבנדרי, אשר מלבד פעולותיה הספורטיביות-מקצועיות פעלה גם בתחומים לאומיים קונסטרוקטיביים, כמו הקרנות הלאומיות וכו'.
- כן נטל חבל באירגון ובהתפתחות סניף „אורט“ בבנדרי בשנים הנ"ל.

עם העלייה השלישית

בנדרי של אז – ותחת שלטון סובייטי

„נומרוס קלאוזוס“

פעולה ציונית וויכוח עם ה„בונד“

עם התחלת הפעולה הציונית בבנדרי, אחרי מה-פכת 1917, החלה אהבתי זאת לארץ-ישראל לקרום עור וגידים. עודני עול-ימים אז, אך אזכור יפה את האסיפה הציונית בבנדרי, שנתקיימה בראינוע „דקאדנס“ תיכף אחרי המהפכה. הפולמוס עם אנשי ה„בונד“, שרצו להכשילנו; נגדם יצאו הציונים: ח. פוסטאן, הרש קוגן, ישראל בלאנק ועוד. עד היום מהדהדים באוזני דברי פוסטאן: „שקצים“ – צעק לאנשי ה„בונד“ – לא אתם תעכבו את גאולת א”י! רעיון א”י חזק מכם! ואכן, מן היום ההוא ראיתי את עצמי שותף למימוש רעיון גאולת-ישראל בארצו.

זמן-מה ביקרתי בתנועת-הנוער „השומר-הצעיר“, ולאחר מכן בחוגים של נוער לומד ועובד ב„צעירי-ציון“. השתתפתי במכירת שקלים, בהרקת הקופסאות של הקרן-הקיימת-לישראל, במכירת פירות ארצי-ישראליים בט”ו בשבט, בשיחות על החיים בא”י וקריאה בספרות העברית. בחדירת „החלוץ“ לבנדרי ראינו את דרך-ההגשמה לגאולת ארץ-ישראל.

עם גידול החוג הרציני של „צעירי-ציון“ בביתם של סוניה ודוד פיסטרוב, עברנו לאולם גולדפרב. שם היו נוהגים להופיע גם מרצים מהמרכז בקישינוב, כמו לייב גלאנץ, דוד ורטהיים – ויבדל לחיים הח’ סקביר-סקי, שידע להלהיב את הנוער ברעיון יישוב-ארץ-ישראל. מאז התחלנו לשאוף לקיים הלכה למעשה חיי-עבודה בארץ, להשתתף בהקמת יישובים ובהגנה עליהם. על חוגי-נוער אלו גם השפיעה עלייתם של כמה משפחות מבנדרי, וביניהם – ידידים וקרובים כמו משפחת גולדמן, סברדליק (משה’לה שוחט) ומשפחת משה חולודנקה.

אלה לאוניברסיטה ואלה להכשרה ולא”י

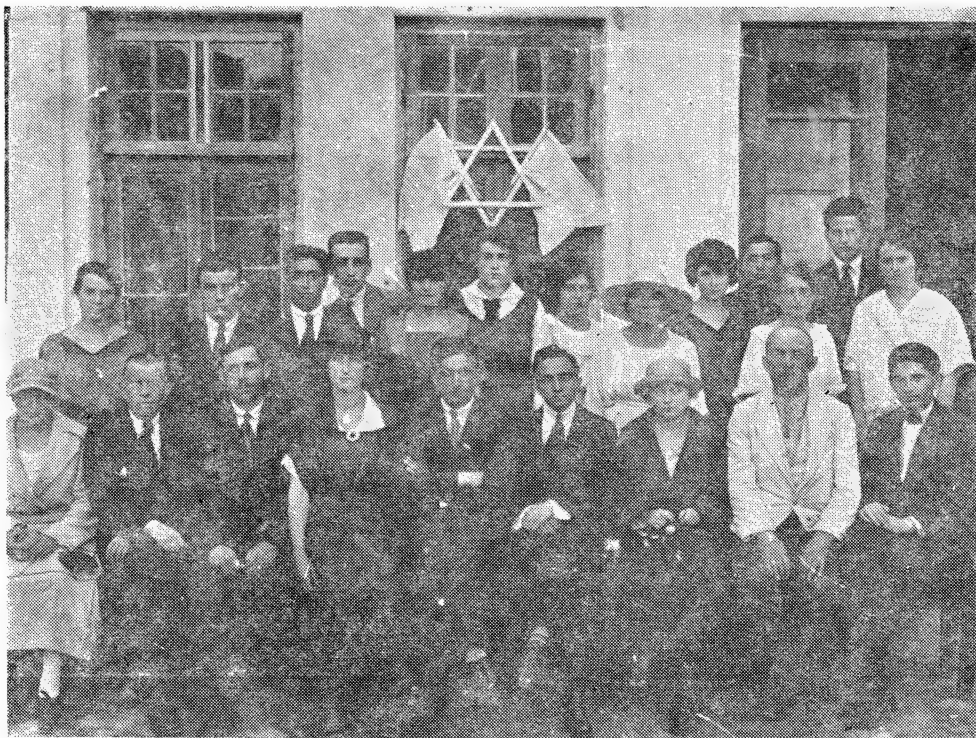
בסיימי את הגימנסיה ב-1923, התפזרו מרבית גומרי גימנסיות שורצמן באוניברסיטאות פרג, גנט, בריסל, ועוד. אף אני הייתי מוכן לנסוע לגנט; אבל נראה שהכמיהה לארץ דחקה את נסיעתי לגנט והביאה אותי אל „החלוץ“ שברחוב בנדרסקיה בקישינוב. זוכר אני שאלותיהם של הרבה יהודים טובים בבנדרי,

עיר-מולדתי בבנדרי, חיה בדמיוני מהיום שהתחלתי ללמוד ב„חדר“ של מורי אציל-הרוח, יעקב לונבסקי. במיוחד נחרת בזכרוני התפקיד החשוב שהוטל עלי: שואב-המים – „הוודווינק“ – היה מביא את חבית-המים פעמיים בשבוע. הטיל עלי ה„רבי“, למנות כמה פעמים הוא הולך עם האסל מהחבית שבעגלה אל החבית שעמדה בכניסה. במה זכיתי לכך? כנראה, מפני שהייתי „בעל-חשבון“ בעיניו, ואכן ראה את הנולד – כי זה השפיע גם על הקריירה שלי בעתיד: כשנתק-בלתי לגימנסיה העברית של שורצמן.

מה„חדר“ של לונבסקי עברתי לחדרו של אלי גמבורד ולמדתי כל שעות אחרי-הצהריים. (לפני הצוהריים למדתי – כנערים אחרים בני-גילי – בבית-הספר העממי „פריחודסקויה“).

כשגמרתי את לימודי בו וציוני היו טובים הגשתי את התעודה לבית-הספר העירוני („גורודסקיה“). ביום התחלת הלימודים, כשבאתי עם אבי להודיע על גורלי, הודיעו לאבי, שאמנם ראוי אני להתקבל לבית-הספר, אבל השנה אין קבלת תלמידים יהודים כי יש „מבול“ של תלמידים רוסיים. כמובן, שלהלחם נגד הגזירה הזו לא היה לי נשק אחר מאשר לעמוד ולבכות. אבי, כנראה, ריחם עלי מאוד ואמר לי לפתע: „נו, אם כך נלך לגימנסיה שורצמן“. בגימנסיה שורצמן – שבה עמדו כבר לפני התחלת הלימודים – קיבל אותנו גריגורי יעקוביץ בכבודו ובעצמו, וכשאבי מסר לו על מצבי, אמר: „אמנם, זמן קבלת התלמידים נסתיים כבר ומחר מתחילים הלימודים, בכל זאת“ – פנה אלי – „אבחן אותך בחשבון – ונראה!“... הבחינה עברה בהצלחה, כי שמעתי באומרו לאבי: „על תלמיד כזה חבל לוותר“ וכך נעשיתי, בשעה טובה ומוצלחת, לגי-מנויסט.

שמונה שנות-חיי בגימנסיות שורצמן מלאות חוויות ורשמים בחברת תלמידים יהודיים. היה זה אחרי שלוש שנות-לימודים יחד עם ילדים רוסיים, והנה קיר-בוני לחיים היהודיים ויחד עם לימודי השפה העברית ותנ”ך ע”י מורים ישראליים – כמו נפתלי זיגלבוים, משה אפשטיין ואחרים – נשתלה בלבנו האהבה וה-זיקה לארץ-ישראל.

„צעירי-ציון“ בבנדרי בשנות הששים

בעבודה ובהגנה

לאחר שנות דור להתערותנו בארץ, יחד עם חברת-חיי שולמית לבית ברוך חולודנקה, המחנך הדגול, עברנו מהעמק לשפלה. שלושת ילדינו נולדו במושב געתון שע"י רחובות. תחת אש-היריות בימים ההם, רכשנו את תורת ההגנה והכרת הרובה, בידענו, כי איש מלבדנו לא יעזור לנו, שכן, „אם אין אני לי — מי לי?“...

חיינו על הגבול חישלו את אופי אשתי — היא רעייתי שולמית — להגן על הילדים בזמן היריות ובזמן החופשי לעזור על-ידי בכל תחומי ההגנה.

כך הגענו, יחד עם שלושת ילדינו — ששניים מהם חיים כיום במשקי-הספר — וזכינו להקמת המדינה — בעבודה מפרכת במשקנו ועם הרובה ביד בלילה ולפעמים גם ביום.

עם כל אלה לא שכחנו את מכורתנו בבנדרי ולא פעם חלמנו לשוב ולראות את עיר-נעורינו מימים עברו. ואכן, כשברית-המועצות איפשרה לישראלים לבקר את קרוביהם במולדת הישנה, החלטנו להגשים את החלום לבקר את שרידי משפחת חולודנקה בקישי-נוב ולהשתדל לבקר בבנדרי.

שחששו שנסייעי תשפיע לרעה גם על בניהם: „האם אתה באמת חושב להביא את הגאולה? האם אמנם תמיר את האוניברסיטה בחטיבת עצים ובעבודה שחור-רה?“ החלטתי להגשים את שאיפתי. מאות ואלפי צעירים בבסרביה ויתרו — כמוני — על השכלה גבוהה; מהם גם על משרדים ומסחר, שרפו את הגשרים מא-חוריהם ופנו אל „החלוץ“ — לצאת להכשרה להתאמן בעבודה ולהשתור בחיים החדשים בארץ. הייתי בין קבוצת הראשונים שחנכו את סניף „החלוץ“ ביאסי שברומניה. זוכר אני את היחס היפה של יהודי רומניה שפתחו את דלתות בתי-החרושת לחלוצים והושיטו להם כל עזרה בזמן ההכשרה. ב„פקורר“ — היה מקום מש-כנו של „החלוץ“ ביאסי שנעשה מרכז חברותי של הנוער היהודי בעיר וספג את האווירה הארצישראלית.

עזבתי את הבית בעצב רב, אך האמנתי, שב-מרוצת-הזמן אעלה גם את משפחתי לארץ; ואכן, אחרי מאורעות 1929 באו אחותי ובעלה, ואחריהם עלו גם הוריינו.

הגבורה הנפשית ועוז הרוח שהיו לחלוצים אלה בימים הקשים ההם והנכונות להקרבה ולעבודה בכל התנאים למען הארץ, היוו את היסוד שעליו קמה אחר-כך מדינת ישראל.

ביקור בבנדרי לאחר ארבעים שנה

ב־1964 נסעתי יחד עם אשתי שולמית — לביקור בקישינוב וקיבלנו רשיון לבקר גם בבנדרי. מאושרים יצאנו במכונית (אמנם, עם מדריך "מלווה") מקישינוב לבנדרי אחרי העדרות של למעלה מארבעים שנה.

מבנדרי היהודית של ימי־הנעורים, עם החנויות והיהודים בפתחם, בתי־הכנסת, הגימנסיה וסתם יהודים טובים, "עמך", שברחובות ובשוק — לא נשאר זכר. כשעברנו ברחובותיה לא ידעתי במה להסתכל קודם — אם בשינויים הרבים בעיר, או לשים עיני במדריך היהודי המתנכר, המספר בשטף על העיר בנדרי, כאילו לא דרכנו ברחובותיה בשעה זו. רציתי לשאול אותו: "חבר יקר! מתי ניגש לראות את בית־הכנסת של סא־דיגורה, מקום שם התפללתי עם הורי במשך כל הימים? ומה עם הגימנסיה שוורצמן, בה ביליתי את ימי־נעורי הטובים? איפה כל המוסדות היהודיים ו־תנועות־הנוער השונות?" אולם על כל אלה יכולתי רק לחשוב — ולהתאבל בחשאי — וכשבאנו לבית משפחת קרובים, הביטה האשה קודם כל לא עלינו, כי אם על מי שמאחורינו ורק לאחר שנסגרה הדלת נפתחו הלבבות. הרגשנו את הערגה לימים, כשכל המשפחה היתה מרוכזת בצוותא: אבא מקדש על היין, אמא מ־ברכת על הנרות ובבית — שמחת־שבת. כל זה נעלם מההווי הבנדראי, ותחתיו באה האווירה הקרה והזרה מסביב, הרצון שלא ירגישו ולא יחשדו בך, הקשר בין הקרובים למבקרים קיים רק במבטים באמצעות חושים דקיקים בלתי־נראים לעין.

אכן, הנקודה היהודית שחיפשתי אינה קיימת עוד בבנדרי, מצאנו יהודים תלויים מהיהדות, המפחדים להתראות עם קרוב מ־ישראל, אנשים התלויים באוויר, שכל רוח קלה יכולה לטלטלם, והשאלה המנסרת בחלל היא: מה יהיה?!

זהו סיכום "היש" בברית־המועצות אחרי 50 ש־נות־המהפכה, ודרך הפריזמה היהודית נראו הדברים כאובים ומייאשים נוכח העובדה, שמרץ וידע יהודיים ללא־ספור הולכים לאיבוד, והם כה דרושים לנו במו־לדתנו הנבנית.

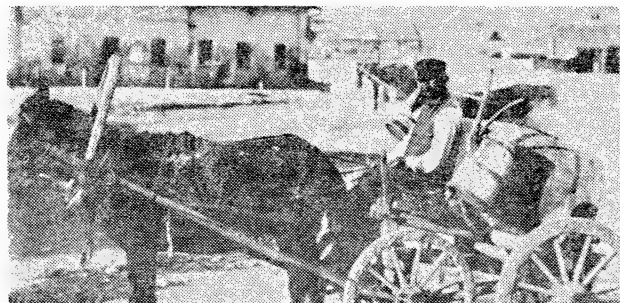
הגעתי, איפוא, למסקנה, שאין כל תקווה להמשך היהודי שם ואם לא יבוא מפנה — נאבד, חלילה, את השבט היקר הזה שהמלה ישראל היא בשבילו חזות־הכול.

על הוו־יבות העבר

כך הפך חלומנו הגדול לראות את עיר־מכורתנו, למציאות עגומה וזרה; עזבנו את בנדרי מבלי למצוא אף חוט דק, שיקשר את העבר היהודי העשיר של בני־דרי עם ההווה הקודר של עכשיו. שפת האידיש אינה נשמעת עוד, לא ברחוב ולא בבית, ומי שאינו יודע רו־סית, בכלל קשה לו להידבר עם הקרובים ביותר. רק הזקנים זוכרים עדיין את השפה, אבל לדבר איתם ב־אידיש נראה מוזר להם — והם עוברים לשפה הרוסית. אף אחד מיהודי בנדרי אינו מוכן לדבר על העבר, בין אם מתוך פחד ובין אם מהרצון לשכוח את הבלתי־נמנע... רוב תושבי בנדרי, יהודים כרוסים, כאילו זרים הם במקומם — בעינינו — אינם זוכרים את העיר ו־שמות הרחובות הקודמים. קשה היה להיות אוביקטיבי ולראות את התקדמות העיר בשטחים שונים, בידענו שהיהודים אינם שותפים לכל זה והם רק נסבלים שם. כואב לראות את הפחד התמידי בעיני הקרובים עם השאלה התמידית: "מה אתם עושים בשבילנו?"

קשה להסביר להם, שאין ביכולתנו לעשות הרבה, על־אף רצוננו העז. רבים הם הגעגועים לארצנו. אך שומעים על כך בחדרים סגורים, בלחש וברחש, בראש־מורד. בעינים היוקדות משתקפת דאגה גדולה, לקטנים ולגדולים... מה יהיה עלינו? על אף החופש הגדול וה־שכחה של חיים יהודיים, כולם רוצים שהילדים יהיו בין יהודים ולא ישכחו את מורשתם! אין כל דמיון בין החיים היהודיים התוססים בעיר בנדרי לפני חמישים שנה לבין חיי־התלישות והזרות של היום. התקווה היחידה, שיבוא יום והיהודים הטובים האלה יוכלו להתאחד אתנו והיו לאלמנט חי, יוצר ובונה במולדתנו החופשית.

בלב דואב עזבנו את בנדרי, כשעל שפתותינו נישאות המלים הגואלות: להתראות בארצנו!

מוביל־המים (ה,,וודבזניק")

דוד וייסר ז"ל (פתח-תקוה)

תמרורי-דרך לארץ-ישראל

חבלי-ילדותי בין ילדי הגויים

האחרון שלמדתי תורה מפיו היה ר' אברהם מ'ל "דער רויטער", מומחה להצלפה, וכמוני גם שאר הילדים התענו תחת ידו.

אבי המנוח — וולוול (זאב) וייסר ז"ל — היה עסקן ציבורי, בקי ביהדות, וגם הלשון הרוסית והלכות המדינה לא היו זרות לו. היה ידוע כאיש בעל ידיעות נרחבות ופעיל בתנועה הציונית בימים ההם. אמי שיינדל ז"ל לבית ויינשטיין, נצר ממשפחת דיינים, היתה אשה נבונה, חכמה ויפת-תואר, דאגה

בהיותי ילד בן חמש הובאתי לבנדרי מאוקראינה. גרנו בעיר זו בסביבה עוינת בין נוצרים, אנשי "המאה השחורה", שכל יהודי היה כצנינים בעיניהם. מובן מאליו, שכנער יהודי חיי לא היו קלים בין "השקצים", ולא פעם ספגתי מהם מכות רצח על לא עוול בכפי. לא הבלגתי על התנכלויותיהם, וגמלתי להם תמיד מנה אחת אפיים.

דוד וייסר ז"ל מנחה בערב האקדמיה של ד"ר צבי שוורצמן
(נתקיימה בתל-אביב במלאות עשרים וחמש שנה לפטירת ד"ר שוורצמן)

לפרנסת הבית; בין באי-ביתנו היו מן העילית של האוכלוסיה הנוצרית, העריצו אותה וקראו לה "שיינדל היפה והנבונה".

אבי דואג לחינוכי

אבי טרח בכל מאודו להכשירני לעמוד ברשות עצמי ולהקנות לי השכלה בעברית ובשפת-המדינה.

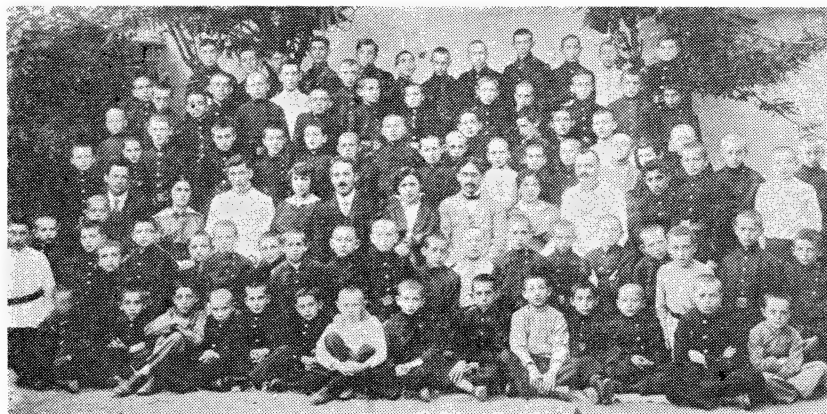
ביום בהיר אחד — ואני בן תשע — נאלץ הייתי לברוח מהבית ולהסתתר כחודש ימים. והסיבה לכך: חיבלתי באחד "השקצים" עד היותו נכה לכל ימי-חייו. חזרתי הביתה ונחלצתי מנקמה רק לאחר שהורי הגיעו להסכם מסוים עם הצד הנפגע. כך נותקו הקשרים ביני לבין ילדי הגויים. אבל גם חברים יהודים לא היו לי, ונשארתי גלמוד ובודד. במשך שנתיים טולטלתי מ"חדר" ל"חדר". ה"רבי"

מה היתה לנו הגימנסיה שוורצמן?

עם היפתח בית-הספר הזה על ארבע כיתותיו הראשונות נקרא „פרוגימנסיה“. אור וחסד קרנו אז ברחוב היהודי. ילדי היהודים לא היו זקוקים עוד לחסדי הגויים. כעבור ארבע שנים הושלם מספר הכי-תות ל-8, והשם „גימנסיה“ התנוסס ברמה על שערי המוסד.

הנוער היהודי זרם בהמוניו מערי-השדה והסביבה

את ראשית צעדי בעברית עשיתי בבית-ספרו של המורה בן-ציון גרצנברג, שהלימודים אצלו התנהלו בשיטת עברית-בעברית, בניגוד לכל כללי ה„חדרים“ דאז. למורה זה שמורה תודתי על שעורר את לבי לאהבת שפתנו הקדושה, המתעוררת לחיים. בבית-ספר זה גם הוצגה הצגה ראשונה בעברית — בשם „על גדות הירדן“ — בה השתתפתי גם אני. לאחר-מכן מסרני אבי לידי מנהל בייס „תרבות“, מר שלמה בן-צבי ליאנדרס — מורה מחונן וגאה ביהדותו.

הגימנסיה העברית שוורצמן על מוריה ותלמידיה
(1915 — 1916)

הקרובה לינוק ממעיני הישועה, ללא מעצור וחסימה. גם אני עברתי לגימנסיה זו ונתקבלתי לכיתה החמי-שית. נקלעתי לסביבה יהודית טהורה ונשמתי לרווחה. חיש מהר רכשתי לי שם חברים כלבבי. לגימנסיה שלנו יצאו מוניטין ברחבי רוסיה ומחוצה לה, תודות לרמת-הלימודים הגבוהה שלה. ד"ר שוורצמן הצליח לרכז סביבו צוות מורים מעולה וביניהם את יצחק בוריסוביץ רזניקוב, דוד ורטהיים (בנו של הרב), נפתלי זיגלבוים, — זכרונם לברכה, ועוד אנשים בעלי תרבות רחבה ביהדות, מהם ינקנו את ידיעותינו תוך אהבה לשפתנו ומולדתנו. כן מן הראוי להזכיר את המורים הנוצרים שלקחו חלק פעיל בנשפית-הפאר של הגימנסיה שלנו בפורים ובחנוכה, והם: דימיטרי ייגור רוביץ ניקולי, מורה ומבקר תיאטרוני, שהדריך אותנו בהצגות למיניהן, ומורה למוסיקה דימיטרי סאווע-לייטש פירליק, שניצח על תזמורת-המיתרים. שניהם אוהבי יהודים על-אף נצרותם האדוקה — ושניהם ייזכרו לטוב.

לזכותה של הגימנסיה שלנו יש להוסיף, שממנה יצאו אנשי-שם כמו: הפרופסור יצחק פיין שבאמריקה וחבר-נעורי שמחה (סניה) צחובל ז"ל, אחד השחקנים

כעבור שנה עמדתי בבחינות ונתקבלתי לביה"ס העירוני, שם שוב נקלעתי לסביבה עוינת ספוגה אנטי-שמיות, מה שגרם לדאגה אצל אבי: „מה יהא על בני?" אבל לא רק לי דאג אבי: בראותו את מצב ילדי היהודים בתחום החברותי והתרבותי, שדלתותיהם של בתי-הספר הממשלתיים אינן פתוחות לפניהם — צץ רעיון נועז במוחו: לפתוח בית-ספר עברי בעירנו. יחד עם חבריו, משה חכם ז"ל וישראל כצמן ז"ל, השתדלו הללו אצל השלטונות ובעמל רב הושג ונתקבל הרשיון לפתיחת בית-מספר. כמנהל לבייס זה הוזמן מעיר בלטה שבאוקראינה ד"ר צבי בן-יעקב שוורצמן, תלמיד חכם בעל השכלה אקדמאית במקצועות הפיסיקה והכימיה, נעים-הליכות ועדין-נפש, מורה ומחנך מעור-לה. (את דמותו ציינתי בהוקרה רבה בערב האזכרה ב-י"ט בחשון תשכ"ח — 22.11.1967 — במלאת 25 שנים לפטירתו.)*

(* הכותב המנוח היה יו"ר הכנס הזה ניהלו בכשרון רב ובהומור שהיה אופייני לו וזכה להכרה ולהוקרה מצד מאות המשתתפים בו — תלמידי וידידי הגימנסיה שוורצמן.

בשנת 1919 — אנו תלמידי הכיתה השמינית נרתמנו בעול ופתחנו בעירנו קורסים להשתלמות לאנשי-העם בכלל ולאיש היהודי העובד בפרט, במקצועות שונים, ואלה הוכשרו בידיעות נרחבות לקראת עלייתם הקרובה לארץ-ישראל. לכיסוי ההוצאות קיבלנו תרומות מיחידים ומן הקהילה היהודית.

מראשוני העלייה השלישית
חנה ופנחס בנדרסקי, רוזה טיומקין
ופנינה ורטהיים

אנו, ראשוני העלייה השלישית

בשנת 1920 גמרתי את חוק לימודי עם המחזור הראשון בגימנסיה שוורצמן ובאוגוסט אותה שנה הפגנו קבוצה מאורגנת בת ארבעה חברים, כחלוצים באונייה מנמל העיר גלץ שברומניה לטורקיה, בדרכנו למולדתנו — לארץ-ישראל. בטורקיה נתווספו אלינו פנחס בנדרסקי ורעייתו יווה (חנה) עם אחותה רוזה לבית טיומקין ופנינה ורטהיים, שהיתה אחרי-כך מהאחיות המוסמכות הראשונות של "הדסה" בארץ. יחד הגענו לחופי יפו באניה "מחמודיה" ביום ג' בכסלו תרפ"א — 14.11.1920. בזה נותק הקשר הישיר בינינו לבין העיר בנדרי.

בשנת 1936 נערך בתל-אביב נשף-בנקט, ביוזמתו של זליג סופר ועוד מחניכי הגימנסיה לשעבר, לגריי גורי יקובלביץ שוורצמן ולרעייתו הכבודה — אספירה בוריסובנה, לרגל עלייתם לארץ. ובערב מרשים זה, במפגש חברים רב-המשתתפים, בעיקר מחניכיו מכל קצוות הארץ, הועלו זכרונות-העבר בלוויית קטעי-הצגות מהימים ההם. העבר המפואר של שנות הנעורים בעירנו-אמנו בנדרי לא יישכח מלבנו.

הטובים בישראל. שמו של צחובל יצא לתהילה גם בחו"ל בזמן סיורו של ה"אהל" בגולה. אזכיר כאן גם את יצחק נתני (נתנון), עו"ד ודמות בולטת במפגש שבאנגליה, יוסף קושניר, עו"ד חיפאי וחבר-כנסת לשעבר, ואליהו שאפושינק — רופא במרפאת זמנהוף תל-אביב, ועוד יוזמים ופעילים בתחומי התרבות והאמנות בארצנו.

מעשה במשתמט מ"קמחא דפסחא"

נתברכה עירנו גם בהוצאת שני עתונים ששיקפו נאמנה את חיי הקהילה בעיר ובתפוצות היהדות. והם: "בסרבסקי טלגרף" ו"יוז'ני קראי". השתתף בו כתב בכינויו הספרותי "יוריק", בחור ממולח-מפולפל, בעל אוזן קשבת ועין חדה לקרוב ולרחוק, לשון ועט שנונים. לא נעלם ממנו כל מקרה יוצא-דופן. כאן כדאי להזכיר את העניין הבא:

בערב חג פסח אחד הטילו ראשי הקהילה על האוכלוסיה האמידה מס "מעות חיתין" (קמחא דפסחא), לעזרת הנצרכים.

אחד מה"מגנטים" שבעירנו, בעל-בעמיו "פלמוני" (אינני מזכיר את שמו במפורש. הוא כבר שנים רבות שוכן בעולמו של הקב"ה), הקשיח את לבו וסירב לתרום את חלקו באומרו, ש"הסכום המוטל עליו קצת מנופח". הדבר הגיע לאוזני "יוריק". הנ"ל בכשרונו הרב הפליג במאמרו העוקצני בגנות ה"פלמוני" ובסיום דבריו אמר: "יותר קל להשחיל את מר קרדונסקי בעל הראינוע "דקדנס" דרך חור המחט מלקבל תרומה שהיא מבעל "הדבר".

העניין סודר, תוך ריטון, על הצד הטוב ביותר. קרדונסקי מצדו טען והתלונן שאינו כה כבד משקל ורב-ממדים כמתואר ע"י "יוריק". הוא אמר שמשקלו קרוב רק ל-9½ פוד (150 ק"ג בערך).

בנדרי מושיטה יד-אחים

בשנת 1918 שינתה העיר את צורתה: מאות רבות של יהודים, פליטי החרב והפוגרומים, עברו אלינו עם בני משפחותיהם מאוקראינה. הקהילה גדלה ולבם החם של יהודי בנדרי נפתח לרווחה לעזרת האחים. חלק גדול מהנמלטים שוקמו על ידי קרובי-משפחה, והיתר — ע"י פרנסי הקהילה והקהל. לכולם הובטחה פרנסה בכבוד.

לדרך חדשה

למקום-מבטחים. מפיהם שמענו על התלאות והמצוקות, שבהן התנסו, ועל חבריהם שנשארו נמקים בערבות-סיביר. אכן, כל מה שעבר עלינו נתגמד והחוויר בעינינו נוכח גורלם של אחינו שם.

בירכתי האונייה, על גבי רצפה מעופשת, עשינו את לילותינו; מזונותינו היו דלים וקצובים, אך הגולים מרוסיה הדביקו אותנו בהתלהבותם — שעלתה על זו שלנו — השיחות, השירה, והריקודים לא פסקו כל שעות-הנסיעה כמעט.

ביום השישי למסענו, עם שחר, נתגלתה לעינינו חיפה בכל יופיה והדרה. הר-הכרמל היה עטוף ערפלים כחלחלים, שמבעדם בקעו קרני-זריחתה של שמש-המולדת. הלב הלב החזק. שירת „התקווה” פרצה מפינו בעוז וברטט-קדושה.

עוד אנו יורדים מן האונייה ושרים, הקיפנו ספנים ערביים כרסתניים, לבושים אברקיים רחבים ומשונים בעינינו. הכפיות חיפו על עיניהם הזידוניות. את שפתם לא שמענו — והם בצעקות-אימים דחפו אותנו לתוך סירותיהם הרעועות. כשודדיים נראו בעינינו, בימים ההם לא יכלו האוניות להגיע עד החוף או לעגון ברציה, והללו קיימו את המצווה והביאונו לחוף הנכסף — כמובן לא בלי „בקשיש” ואף לא החמיצו הזדמנות לגנוב מאתנו מה שבא תחת ידם.

בבית-העולים קיבלנו זריקות-חיסון שלא הועילו הרבה ולירה ארצישראלית — הלוואה מהסוכנות-היהודית לחלוצים, לסידור הראשון בארץ. מכאן ואילך התפזרנו — אלה פנו למושבות-הדרום לעבוד שם כפועלים חקלאיים; אחרים הלכו לגליל ולשומרון, לקיבוצים ולקבוצות, חלק מאתנו הגיע לעפולה והצטרפו לגרעין קיבוץ ג' של „השומר-הצעיר”.

באותם הימים היתה עפולה שדה-קוצים-וחורולים שהשתרע מאופק עד אופק עד לרגלי הרי-נצרת. זעיר פה זעיר שם נראה שלד של בית קטן שעמד בבניינו ועל פיגומיו חלוצים קרועי-בגדים ונעליים מרופטות, אכולי-קדחת, נשאו על גבם לבנים, שקי-מלט, בנו וטיחו ושרו: „יד ענוגה”, „הכניסיני” ואת ההמנון לעיר, פרי יצירתם: „עיר עפולה תיבנה, אי, אי תיבנה”...

חברינו הצטרפו אל הבונים; שיכורים מאושר

עם כיבוש בסרביה על-ידי רומניה בשנת 1918 לא נשללה מהיהודים חירותם הלאומית ולא היה גורלם כשל אחיהם-האנוסים ברוסיה. אך כיצד לנצל חירות זו? — ועירנו — בנדרי — שגם בימים קודמים דופק-חייה פעל באטיות — הנה לאחר מלחמת-העולם הראשונה, בהיותה מנותקת מרוסיה, נשארה מדולדלת ומרוקנת מכול. לא נמצאו בעירנו מפעל שיספק עבודה, אף לא מוסד-המשך ללימודים — ולנוער לא נמצא שום אתגר. מצב זה דחף רבים מן הצעירים לזרועות הקומוניזם ובעיני השלטונות הרומנים נחשדו בכך, כל תושבי העיר כמעט, ומכאן — הלשנות ומאסרים. בימים ההם הייתי תלמידת הכיתה השישית בגימנסיה העברית של שוורצמן. כל תלמידי כיתתנו נתייבו לשאת עמם תעודת-זהות ולהתייצב מדי חודש בחודשו ב„סגוראנצה” (המשטרה החשאית). ספגנו על-בונות רבים ומנהלנו ד”ר שוורצמן היה מתרוצץ שם מפקיד לפקיד, נבוך ומסכן, בנסותו לשחרר תלמידיו ממאסרם. את השפה הרומנית כמעט שלא למדנו, כי מה טעם לשבת בבית עם תעודת-הבגרות ולקרוא ספרים — כלום לשם כך חסרה לנו עוד שפה נוספת? באוניברסיטאות יד „הקואבצים” האנטישמיים היתה על העליונה: סטודנטים יהודיים הוכו וגורשו. לא היה כל סיכוי למקום תורה או למקורות-פרנסה.

לא פלא, איפוא, ש„החלוץ” וההכשרה לעלייה, היו עבורנו עוגן-הצלה, קרן-אור, משבר-רוח רענן. השלטונות לא עמדו לנו בדרך. אך מה קשים היו החיים במקומות-ההכשרה, שנאבקו על קיומם: העבודה מפרכת, תנאי-דיור איומים, נזונים מ„מאמליגה” בלבד וחיים בצפייה לסרטיפיקטים.

בשנת 1925 עליתי יחד עם קבוצת חלוצים בני-עירנו. מטעמי ביטחון יצאנו בחשאי מן העיר. את דרכנו עד עיר-הנמל קונסטנצה עשינו בקרונות-רכבת מזו-המים ומרופשים. מפעם לפעם נעצרה הרכבת — אם בשל איזה תקלה או בגלל מחסור בפחם, והיה עלינו לרדת ולחכות לבואה של רכבת אחרת. לבנו רעד — שמא הלשינו עלינו ואומרים לאסרנו ולהחזירנו. רק בהגיענו לקונסטנצה המועקה סרה מלבותינו — ונשמנו לרווחה. בעלותנו לאונייה ציפתה לנו חוויה בלתי נשכחת: עמנו יחד עלו צעירים מאסירי-ציון שברוסיה, שריצו את עונם” בסיביר, ובדרך-לא-דרך הגיעו

נראו. היו חוזרים מעבודתם וידיהם אכולות סיד, זבות־דם־ומוגלה וההמנון בפיהם. ה"ברחש" העפולאי קידם את פנינו. היו אלה זבובונים זעירים, עוקצניים וטרדניים, שהיו באים מחנות־מחנות ומנוס לא היה מפניהם. היו חודרים לתוך העיניים, האוזניים ונחירי־האף. לפי עצת ותיקי־המקום היו חברינו מורחים את עצמם בנפט והריח של "צבא־העבודה" שלנו הלך לפניהם. הקדחת אכלה אותנו בכל־פה ומחלות אחרות שתנאי־המקום והכלכלה הגרועה גרמן, אך ההתלהבות היתה גדולה והכרת הייעוד התגברה על כל המכשולים ועם הזמן בני החנוונים, התגרנים, הסוחרים והכלי־קודש היו לפועלים, למדו לחיות על יגיע־כפיהם תוך שיתוף ושוויון — אכן, היו אלה חיי נעורים תוססים. לאחר שבוע של עמל מפרך נחנו מעמלנו: הועלו מדורות, שהאירו את המרחבים כמשואות בימי־קדם וסביבן רקדנו "הורה" עד שהשחר הפציע. מעגלים, מעגלים: חברי קיבוצי השומר־הצעיר, חברי קבוצות, חברי גדוד־העבודה ופועלים בודדים, רקדנו עד כלות

הנשימה והיה בריקודינו — משמחת היצירה, מחדוות־ההגשמה של חוון־דורות, גם מגעגועים לבית אבא־אמא, מאכזבות וקשי־הסתגלות, ועוד. ואנו רוקדים ושרים: "קיבוצנו חי עד בלי די" ... "עיר עפולה תיבנה"...

העיר עפולה נבנתה והיתה לעיר ואם בישראל. הקיבוצים פשטו בכל רחבי מדינתנו. מאותו קומץ חולמים ומגשימים — קיבוץ "ג'" קמו והיו שלושה יישובים מפוארים: גבעת־חיים איחוד, גבעת־חיים המאוחד וקיבוץ "מעברות" של "השומר־הצעיר".

בני־הנוער של עירנו אלה שבאנו יחד בשנת 1925 ואלה שבאו לפנינו ואחרינו — מהם הנמצאים בקיבוץ צים, מהם במושבים, במושבות ובעיר. הם היו מבוני הארץ ומגיניה, והקימו דור של בנים ובנות, אנשי עבודה, לוחמים ומגינים.

רבים מחברינו כבר אינם בין החיים. יהיה דף זה בספר על עירנו נר לנשמתם וזכר לפועלם שיימשך, יגדל וישגא.

אגדת השרייבמנים — מעז יצא מתוק

השרייבמנים, התגלותם בארץ הקודש הכתה גלים בסביבתנו והעיקר נגע עד לב יהודינו — היותם שכיריים. "היתכן", טענו וריחמו עליו, שהרי ר' מוטל שרייבמן, יהודי אמיד ומכובד היה, גבאי בטאלנר קלויז ומקומו ב"מזרח" בו, ביתו נאה ומשפחתו חייתה בעושר וברוחה — והנה עתה היה לשכיר־יום בארץ־ישראל ואף אשתו ובתו מתענות עמו תחת יד־הגורל הקשה — — — והיה זה נושא לשיחות ברחוב, בשוק, ב"מרחץ" ובבית־המדרש — עד שבדרך הטבע נרגעו הרוחות — ונשתכחו.

והנה הגיע מכתב מר' מוטל, בו בישר, כי אחר נסיונות רבים הגיע לנחלה — התאכר בקולוניה בל־פוריה, הנקראת על שמו של הלורד בלפור. עתה הינו בעל משק, שדה וכרם וכו'. היו יהודים שהתברכו בו, אף השוו אותו לבועז התנ"כי. לעומתם טענו אחרים — כי קל לברך: "המוציא לחם מן הארץ", אך לא כן לעבד את האדמה בפרך. הגיעו עוד מכתבים; תוכנם נפוץ בין התושבים. כל יהודי הוסיף עליהם נופך מדמיונו הפורה — וכך נרקמה אגדה על השרייבמנים בסביבתנו — "די אידישע גאסן" — של בנדרי עירנו. בשנת 1925 עליתי לארץ. תחילת דרכי כחברת קיבוץ ג' בעפולה. ביום קיץ לוהט, סמוך לבואי, הלכתי לבלפוריה השכנה, לראות את משפחת השרייבמנים. התעניינתי להכיר כפר עברי במולדת, שעליו חלמתי

כידוע, פלשו הרומנים לבסרביה; בבנדרי היו נטושים קרבות עזים בינם לבין הצבא הרוסי בתוך עירנו שעברה מיד ליד. בוקר אחד עם שחר פסק זמזום הכדורים וקולות נפץ־התותחים — השתרר שקט. נמצאו "נועזים" שהציצו החוצה והם בישרו לנו, כי הצבא הרומני עובר ברחובנו — רחוב המבצר (ה"קרע" פוסטנאיה), וכי ר' מוטל (מרדכי) שרייבמן, מדיירי רחובנו, יצא לקראתם עם "לחם ומלח". לא ידעו האנשים אם לשמוח או להצטער. לב היהודי, שהסכין לפרענות — חרד. והראה: אותו יום התרו מ"מקום מוסמן" בשרייבמן, כי ידוע להם על מעשהו וכש"הסובייטים יחזרו לעירנו בקרוב", יסדרו אתו את ה"חשבון". כזכור, הם אמנם חזרו — אך רק כעבור עשרים וחמש שנה! לכאורה היתה לו לר' מוטל שהות לחכות להם בבנדרי — אך הוא לא חיכה ובאחד הלילות נטש את ביתו על כל שהיה בו ויצא עם משפחתו מן העיר. עבר זמן רב עד שהגיע מכתב לקרובי־משפחתם, בו תיאר שרייבמן את מנוסתם הרת־הסכנות את טלטליהם על פני יבשות ובים באוניית־פחם רעועה במשך חודשים, אך בעזרת ה' הגיעו לארץ־ישראל שעליה חלם כל חייו בגולה. עתה הם בפתח תקוה — אם המושבות — הוא, אשתו ובתם מועסקים בעבודה בפרדסי־המקום.

מעשה ה"לחם והמלח", העלמם המסתורית של

הסתכלתי ביוכבד־האיכרה — „אחותי הקשישה“ לדרך.
לעת־ערב חזרו ר' מוטל ונעריו מן השדה. היו
שטופים אבק וזיעה — אך נתלוו להם ריח ניחוח של
שדה וניר. אני זכרתי ילדים חיוור־פנים מפונקים —
עתה נראו חסונים, זקופי־קומה — כבני־כפר מבטן
ומלידה.

ר' מוטל החי חיי איכר במולדת, אהב את עבודת־
האדמה, קשור היה למשקו והשקיע בו מאונו, מרצו
וכושרו, ואף גֵּאָה היה על נעריו שהיו לאיכרים כמוהו.
כעבור שנים, לאחר פטירתה של יוכבד אשתו, כאשר
בלתי־אפשרי היה להמשיך לקיים את המשק — עברו
לכפר־סבא. הבנים המשיכו בעבודת־כפיים, התערו
במקום והיו מפעיליה של כפר־סבא וממעצבי דמותה.
המשפחה גדלה והסתעפה. ר' מוטל זכה לנכדים ונינים
והגיע לזקנה מופלגת. בהסתלקו מעולמנו השאיר אח־
ריו שם טוב — הוא ויוכבד בת־לוויתו הנאמנה בדרךם
המשותפת הנועזת יישמרו בלבנו בחיבה והערצה.

רבות בגולה. והנה הוא לפני — קרם עור וגידים והיה
למציאות: בית־איכרים חבוי בין אילנות, חצר עוטה
ירק־דשא קידמו את פני געיית פרה, נעירת חמור,
קרקור עופות והמיית יונים בשובך. ליד הטאבון —
תנור ערבי כפרי — עסקה אשה באפיית לחם. האשה
היתה חבושה מטפחת מתחתה שער סתור ופניה הצרו־
בות מרוחות ושמם היו משולהבות מחום התנור.
הרהרתי ותמהתי: „הזוהי הגבירה יוכבד“? ! נזכרתי:
יום חורף עז והיא עוברת ברחובנו לבושה ב„רוטונדה“
הדורה, פניה יפות ורעננות, מאירות מבוהק השלג
שעטה הכול סביב. ואני עודני ילדה קטנה — עיני
מלוות אותה בהתפעלות. — — — היא הרגישה בי,
הכירתני מיד, באה לקראתי, אספתני בין זרועותיה
בחמימות: — „לאה'לה, לאה'לה חיה'ס“, לחשה ודמעות
בעיניה. חשתי, כי יחד עמי היא חובקת אל לבה את
מכורתה הקודמת, כל מה שהיה קרוב ויקר לה שם —
את חייה השלוים השאננים מאז. הזמינתני לביתה.
שיחתנו נסבה על עירנו, על הבית ואני בהתפעלות

ראשוני העלייה השלישית מבנדרי בשנות העשרים

נסים על הים

בימי חנוכה בשנת 1934 יצאתי מניו-יורק לביקור בארץ-ישראל. עליתי על אונייה שהפליגה מטרייסט ליפו. היתה זאת אונייה איטלקית מלאה עולים, חלוצים וגם אנשים מבוגרים יותר. רציתי להכיר את החלוצים, ולכן ירדתי אל המחלקה השלישית. אז ניגשו אלי בחור ובחורה ושאלו, אם אני מאמריקה. שוחחנו על המצב הקשה באירופה ועל הצרות שבאו על היהודים. פתאום גילו לי השניים את הסוד, כי על הסיפון נמצאים 23 בחורים מפולין ומהונגריה שאין להם תעודות, לא דרכון ולא סרטיפיקט (רשיון-כניסה). הבטחתי להם שאעשה כל מה שביכולתי. הם הציגו אותי לפני הבחורים, שהיו עצבניים מאוד, כי חששו שיגלו אותם.

החלטתי לעשות משהו בשבילם. הכרתי כמה מ־אנשי-הצוות, מלחים איטלקיים. ידעתי רק מלים אחדות באיטלקית ובכל זאת מצאנו שפה משותפת. הגענו לידי הסכם. שכמה מלחים יעזרו לנו להוריד את הנוסעים „השחורים” בשכר של חמש לירות שטרלינג עבור כל עולה בלתי-חוקי. שכר זה הצטרף כדי 575 דולרים, סכום גדול בימים ההם.

רבי-החובל הירשה לנו לערוך מסיבת-חנוכה על סיפון האונייה, בצורת קונצרט לטובת הקרן הקיימת. לפני הקונצרט עברנו מתא אל תא של המחלקות הרא־שונה והשנייה ואספנו כסף. בין הנוסעים היה גם ד״ר נחום גולדמן, שנתן לנו 10 לירות שטרלינג. גם יתר הנוסעים תרמו ביד רחבה.

הנשף הצליח מאוד וכמעט כל הכסף הדרוש היה בידנו. מסרנו את הסכום למלחים, והם קיימו את הבט־חתם. כשעגנה האונייה בנמל יפו, הם הורידו לחוף — בהסתייעם בכל מיני תעלולים — את הבחורים. אצל השולחן, על סיפון האונייה, ראינו איך יצחק בן-צבי ז״ל, שהיה היושב-ראש של הוועד הלאומי, המייצג את היישוב לפני השלטונות הבריטיים, ביקר יחד אתם את הדרכונים והסרטיפיקטים של העולים.

בחוף יפו נפגשתי עם הבחורים, וקשה לתאר כמה היו מאושרים, שיצאו בשלום והגיעו בשלום. היה זה גם בשבילי היום המאושר ביותר בחיי, שזכיתי לעזור לאחים בצרה. אז נזכרתי בדברי הנביא: „ופדויי ה' ישובו ובאו ציון ברינה ושמחת עולם על־ראשם.” (ישעיה ל״ה; י״; נ״א, י״א).

(נדפס ב„למשפחה”, י״ג בניסן תשכ״ד, ניו-יורק)

מדינת ישראל הכריזה על שנת תשכ״ד כעל שנת העלייה הבלתי-חוקית לזכר ספינת-המעפילים הראשונה שהגיעה לפני שלושים שנה לחופי הארץ. ומאז התחילה פרשה מלאה גבורה ומסירות-נפש שאין לה דוגמה בהיסטוריה האנושית. בהתחלה היו אלה פליטים מגר־מניה הנאצית, מפולין ומהונגריה — ארצות שבהן היה היהודי נרדף על ידי ממשלות-רשעה. החלוצים האלו רצו להגיע לארץ-ישראל ולא יכלו, כי המפתח לשערי הארץ היה בידי השלטון הבריטי הזר.

תושבי ישראל, שעלו לארץ לאחר קום המדינה, והנוער שנולד מאז, מכירים את פרשיות הגבורה של עלייה ב' רק מתוך סיפורים. השנה הם ילמדו בבתי-הספר ויראו בתערוכות את האניות והסירות האלה וישמעו את הסיפור המזעזע על „פטריה”, האונייה שהתפוצצה בנמל חיפה, ושנהרגו בה אנשים רבים, ועל „יציאת-אירופה”, האונייה הגדולה עם אלפי מעפילים, שהבריטים החזירו אותה בכוח לגרמניה.

המעפילים השתמשו בתחבולות שונות, כדי לפרוץ את ההסגר הבריטי. היו שהתקרבו אל החוף בחשכת-הלילה; היו שזיפו תעודות או נסעו בלי תעודות. הסי־פור שלי מוקדש ל„שנת העלייה הבלתי-חוקית”.

זה קרה בשנות השלושים, בימי השלטון של הנא־צים בגרמניה. אלפי פליטים יהודים נדדו בימים ההם על פני אירופה, הלכו מארץ לארץ והתאמצו להגיע לארץ-ישראל. המוסדות הציוניים התחילו לארגן את העלייה הבלתי-חוקית (עלייה ב'), כדי להביא לארץ-ישראל יהודים שלא קיבלו רשיון כניסה מאת ממשלת המנדאט. בעיתונים באמריקה נתפרסמו בימים ההם ידיעות, שהבריטים אסרו יהודים שנמצאו על אונייה יוונית בלי תעודות, החזיקו אותם במשך 84 ימים ב־תנאים קשים ובלי אוכל מספיק, ולאחר-מכן גירשו אותם למקום בלתי-ידוע, ושוב קרה, שהבריטים תפסו ספינה קטנה של מעפילים ובה 60 גברים ו-5 נשים בקרבת חוף יפו ודנו אותם לכמה שנות-מאסר.

שורשים במולדת

הסופרת רבקה דוידית, לבית דוידוביץ, ז"ל

רבקה דוידית

נולדה בבנדרי בט"ז באדר א' תרס"ח (17.2.1908). עלתה לארץ עם הוריה ב־1921 ונתחנכה בתל־אביב. עסקה בהוראה — בכלל זה שנתיים בקיבוץ. פירסמה מ־1930 שירים, סיפורים, פיליטונים וכן שירי־ילדים (בעיקר ב„דבר” וב„דבר לילדים”). גם קיימה במשך שנים מדור קבוע ב„דבר” לענייני ביקורת קולנוע ותיאטרון — (בחתומות „עטלף” ו„בת לוי”). ספרי־הילדים שלה: „זיפתינוק”, „חרצית הבר הקטנה”, „מי אוהב מה”, „דגי זהב”, „עשרה מחזות לילדים”, וכן תרגומים.

(מתוך „לקסיקון הספרות העברית בדורות האחרונים”, ג. קרסל, כרך א')

במלאות שנה למותה

י ב ל י ת

באותו הלילה חלמתי חלום מוזר. אני נמצאת באולם מרווח של בית־המשפט. בצידי הקירות יושבים שופטים רבים אל דוכנים מיוחדים, קהל סקרנים ממלא את האולם.

הנה נפתחת הדלת ונכנס שומר המוליך עמו אשה קטנה, שידיה כבולות.

— הנה היא! — אומר השומר.

— מי היא זו? — אני שואלת אותו.

— הפושעת! — הוא עונה.

נתתי עיני באשה הקטנה. לתמהוני נראים לי פניה רגילים ביותר, ללא סימן של פני פושעת. היא נראית לא מכוערת ביותר ולא יפה, לא חכמה ולא טיפשה. מין אשה שניכר בה שאינה אוהבת ואינה שונאת שום דבר, אלא שהיא מדוכאת ומכווצת כחיה נרדפת.

אני ניגשת אליה בכוונה טובה, אבל למראה שתי אוזניה המשוונות, המזדקרות לצדדים, אני מתמלאת שאט־נפש. אין זאת כי אשה אומללה היא, אני אומרת בלבי, ויש לרחם עליה.

האשה מבינה, כנראה, את המתרחש בלבי ואומרת:

עלה על דעתי לעשות גינה ליד הבית. לשם כך היה עלי קודם־כל לסלק את ה י ב ל י ת, אותו עשבי־בר העולה בכל מקום שלא זרעהו, המשלח שורשיו בכל צמח רענן ומכלה את לשדו.

עונג רב הוא להגיע בחפירה אל השורשים החבויים בעומק האדמה, אל „שורש הרע” כפי שהצטיירו אלה בדמיוני, ולעקור אותם משם בחוזק־יד, יש שהם מת־פתלים כנחשים יבשים וערמומיים, ודומה שאין בהם סימן של חיות, אך אל תאמין בכך, מוות מדומה הוא, כל זלזל שבהם, ולו היבש והמצומק ביותר, אורב לש־עת־כושר ראשונה כדי לשלח זרועות חמדניות ימינה ושמאלה.

עקרתי, איפוא, בשצף קצף את העשב הטפיל, ככל שהשיגה ידי. לא השארתי לפליטה אפילו חוטר קטן שבקטנים. במהרה התנשאה לידי ערמה גבוהה של העשב העקור. עמדתי להעלותה באש, כיוון שנאמר לי, שכל זלזול של יבלית עלול להכות שורש מחדש ולהת־פשט עד בלי די, אך משירדה החשכה וגברה עייפותי, דחיתי את „ביעור החמץ” ליום המחרת.

— שמה היא „אפס” — אמר.
— אפס ?
— כן. רציתי לומר: יבלית !

התעוררתי בהרגשה של אי־נוחות. טרם האיר השחר והיתה לי שהות להרהר בחלומי. „אין איש אוהב על לא דבר”, אמרה האשה הקטנה. האמנם כן הוא? האמנם רק יחסי־חליפין „מסחריים” קיימים בין בני־האדם? והכל אוהדים, איפוא, רק את היפה, העשיר, השלם, הבטוח. זה שהוא „בעל־נכסים”? אם כך, הרי אהבתנו נתונה לזה היכול להתקיים בלעדיו, ואילו את הדל, המכוער והחלש, כלומר דווקא את זה הזקוק לכך ביותר — אין אנו מסוגלים לאהוב.

ואם כן, מה חוכמה וגבורה היא לאהוב את הדגוי־לים? הלא טובת־הנאה יש לך מהם. אולם אתה, לך ונסה לאהוב את ה„יבלית” — ולו רק מפני שעלובה היא ושום איש אחר בעולם לא יתן דעתו עליה.

— אי־אפשר לאהוב אותי, לא תואר לי ולא הדר. לא חוכמה ולא כשרונות. הכול שונאים אותי; ואת — כמו כל האחרים.

— אני אינני שונאת אותך — אמרתי לה — אני מרחמת עליך.

— לא! אינך מרחמת עלי. אני גנבת. איש אינו אוהב יצור שכמותי, כי איש אינו אוהב על לא דבר. לכולם דרושה תמורה בעד אהבתם.

הייתי מזועזעת מדבריה, מצאתי בהם הגיון ואף יושר גדול. קרבתי אליה ואמרתי: אני אוהבת אותך, רק אימרי לי מדוע את גונבת.

היא נתנה בי מבט לועג ואמרה:

— איש אינו נותן לי דבר מרצונו הטוב, לכן אני גונבת. ואת משקרת: אינך אוהבת אותי.

שאלתי את השומר בלחישת: מי האשה ומה שמה?

„דבר הפועלות”, 2.71 [107]55

„ואהבת לרעך כמוך”. גירסה זו השמיע נשיא המדינה לשעבר זלמן שזר ז”ל — כשהכוונה לחלש יותר, למקופח, לזה הזקוק לעזרה ועידוד.

איתן הבר, כתב צבאי

לוחם ותיק — בתפקיד חדש

האלוף־משנה אהרן דוידי
הוא בנה של רבקה דוידית ז”ל

הראשונה של המתכננים והמבצעים בפעולות אלה. צנוע, קר־רוח, שקול בדבריו ובמעשיו. התנהגותו המופתית ועוז־רוחו באחת מפעולות־התגמול, זיכו אותו בציון־לשבח על־ידי הרמטכ”ל דאז, רב־אלוף משה דיין. היה זה באחת הפעולות הראשונות מסוג זה, בקרב על עזה. מחמת טעות, הסתערה אחת היחידות על מכון־מים, תחת אשר הוטל עליה להסתער על המחנה הצבאי שנמצא לידו. תוך כדי הסתערות נהרג מפקד כוח זה, הסרן סעדיה („סופאפו”) אלקיים. בין אם משום שתעה בדרכו, ובין אם בגלל שנהרג מפקדו — השתררה, לדקות ספורות, מבוכה בקרב הכוח הזה.

אהרן דוידי (שהיה אז בדרגת רב־סרן), נטל מיד את הפיקוד לידיו. חזר וארגן את כוח־המשנה והמשיך בהסתערות לעבר הכיוון הנכון — המחנה הצבאי. דוידי, שמלכתחילה לא היה מיועד לפקד על כוח זה, פיקד עליו עד לסיומו של הקרב.

עם מינויו של אלוף־משנה אהרן דוידי כקצין צנחנים ראשי בצה”ל, עולה היום קצין צעיר ורב־פעלים מנבכי האלמוניות — לאורם של זרקורי ההת־עניינות הכלל־ציבורית.

אל”מ דוידי הוא בן ה„דור השני” של הקצונה הבכירה של צה”ל. ניתן לומר עליו, כי הוא נמנה גם עם „דור העתיד” בצבא, וכי עוד נכונו לו עלילות.

ציון־לשבח

מי ששירת בצה”ל בימים שקדמו למבצע סיני, בימי הפשיטות על בסיסי ה„פידאיון”, או שהתעניין בנושא הבטחון בכלל — אין צורך להציג לפניו את אל”מ דוידי, יליד ת”א ובן ה־38. הוא חלק בלתי־נפרד מ„גופן” של פעולות־התגמול ותקריות־האש, בשורה

בימי סיני

בכפר־דרום, זמן קצר בטרם נכבש בידי הגייסות המצ־ריים.

לפני שהגיע לצנחנים היה מדריך בבית־ספר לקצינים. ביחידות הצנחנים שירת כמפקד פלוגה, כסגן מפקד גדוד וכמפקד גדוד, ובשרות חיל זה נמנה — בימי סיני — עם לוחמי מיצר־המיתלה. בתום המערכה נשלח ללימודים בבית־ספר הגבוה ללוחמה («אקול סופרייר דה גר») בפאריס.

עד לשירותו בצנחנים שירת דויד, כמפקד־זוטר, ב"הגנה" — בתפקיד של מפעיל רשתות־קשר. מאוחר יותר נמנה הוא עם חניכי קורס מפקדי כיתות של ה"הגנה" בשפיה.

במלחמת העצמאות שימש כקצין בחטיבת "הנגב" ובדרך כלל עסק בענייני קשר. הוא הספיק לשהות

(„ידיעות אחרונות", ז' תשרי תשכ"ו — 3.10.65)

צלילי ההד

אי האחים, האחיות, שנדדו בשיירות ?	איה השיר אותי העיר מהחלום בבקר־יום ?	בדד אדד לי בשדות ואלקט צלילי ההד, —
אים כלם בני העם, — האם נדם לעד קולם ?	האם אבד השיר לעד, האם אבד ולא שרד ?	ההד הרם של בני־העם אשר כיס ירעים קולם...

מרדכי סבר

הדודה שלנו לאה

מוכנה לעשות עבורם כמיטב יכולתי. ובאמת — הגיע היום ובאו חיילים שלנו. אירגנו פה, בפרדס-חנה, מעין מועדון קטן והיו לנו פה הרבה מאד חיילים מכל הסביבה. למרות שהיו לי ילדים קטנים בבית באותה תקופה — הסתדרנו. אפשר להגיד שאנחנו מלוים את צה"ל מיומו הראשון — דודה לאה מחייכת; היא מרבה להשתמש בגוף "מדברים" לא משום שאינה יודעת היטב עברית, חלילה, אלא מתוך צניעות אמיתית.

כן, אני אוהבת מאוד את החיילים שלנו והם הדבר היקר והנפלא ביותר שיש לנו. למען האמת — לא חשבתי שהעניינים יתגלגלו בצורה כזאת. בתחילה חשבתי שאעשה בסביבה שלי את כל מה שאני יכולה, והתחלתי בפעילות בבסיס מסוים. מפקד הבסיס עבר יום אחד ליחידה אחרת והוא עמד על כך והפציר בי לא "לנוטש" ביחידתו החדשה וכי אאמץ אותה. ככה התרחבה הפעילות לאט-לאט. אנחנו היינו הגרעין שהתחיל בזה.

"סבתא שלי היא... דודה"

"לאט התרחבה פעילותי התוספו אימוצים וסניפים של הוועד למען החייל בכל מקום בארץ. אנחנו משתתפים אתם בפגישות ובישיבות ומסייעים להם. הוועד הארצי נותן לי את כל העזרה הדרושה. אמנם כעת העבודה כבר לא קלה ופשוטה כבעבר, אבל כל עוד יש לי כוח — לא אעזוב את זה. הילדים שלי גאים בי. אפילו הנכדים הם לא קוראים לי סבתא, אלא דודה.

"מה שאנחנו עושים זה בשרך ככה: אני הדודה של חיל האוויר, וכן של נח"ל ומשמר הגבול. כשאני באה לבסיס בחיל האוויר אני מסייעת לסידור מועדונים, רהיטים ותמונות לחדרי-אוכל, וילונות לחדרים, כלים מיוחדים שצה"ל לא נותן. כמובן שמסדרים חדרי טייסים ומועדון עם פריז'ידר, טוסטר... בקיצור משתדלים עד כמה שיותר להנעים את החיים לחיילים ולטייסים. כמובן, גם גנים ומגרשי-משחקים לילדי חיילים, מועדונים למשפחות, מרפאה משופרת וחדרים. כל מה שאפשר אני עושה עבורם. אנו גם רוכשים כלים לתומרות... מארגנים אספקת עיתונים ומשחקים.

"כן לפעמים היו לי רגעי עייפות" אומרת לאה, "אבל לא רגעי משבר. מעולם לא חשבתי לעזוב את זה. בלי זה אני לא יכולה לחיות. אפילו כשאני נחה פה, בבית, מצלצל הטלפון; תמיד זקוקים לי. כל אחד חושב שאני קיימת בשבילו בלבד... ובעצם אני קיימת בשביל כל כך הרבה...

(מתוך, "בטאון חיל-האוויר", שנה 20, מס. 76 מאי 1968)

סיפרו לנו שהיא תופעה מיוחדת במינה ושכל מה שנכתוב עליה פשוט לא יספיק. ניסו למצוא מילים יפות וביטויים מתאימים להגדירה בדיוק, לתארה במשפט אחד — ולא הצליחו.

לאה רחמן (לבית ארליך)
[הדודה לאה"]

"משהו" סימפטי ואנושי, שעצם הזכרתו בבסיסי, אוהלי ומשרדי חיל האוויר מעורר מין לטיפה נעימה בלב; משהו שהוא מעל ומעבר למדים, לדרגות ולתפקיד — זוהי רוח אנושית חמימה שאין לעמוד בפניה. שמענו עליה מפי אחרים העובדים עמה, ומפיה עצמה. אך כשלעצמי — לא שיערתי שהדודה לאה תהיה באמת כל-כך... "דודה לאה" אמיתית.

בתחילה סיפר לנו על לאה סרן א. קצין החינוך של חיל האוויר: "ביום בו נכנסתי לתפקידי, שמעתי כמה וכמה פעמים את השם דודה לאה. חשבתי בתחילה שמדובר בדודה של מישו. מאוחר יותר נערכה פגישה פורמלית בינינו והוצגה בפני כנציגת הוועד למען החייל. אבל ההתרשמות האמיתית — נוצרה תוך כדי העבודה. התחלתי לראות אותה פחות כממלאה תפקיד רשמי ויותר כאמא טובה שדואגת לילדים שלה שיתלבשו טוב, יאכלו טוב וכו'." הדודה לאה מסבירה, איך מצאה דרכה אל חיל-האוויר שלנו:

"בתקופת המנדט הסתובבו פה הרבה חיילים אנגליים. חשבתי לי, ככה, בלב, כשהיו פה חיילים משלנו — אהיה

נוף והווי

יעקב פיכמן

נולד בבילצי (בסרביה) ג' כסלו תרמ"ב —
25.11.1881 — למשפחה בסרבאית ותיקה שעסקה
במסחר ובחקלאות (אביו היה מגדל-צאן, חוכר שדות
וסוחר).

יחד עם לימודי-קודש וקריאה שקודה, נתגלתה
בו הזיקה לטבע ולנוף, שתלווהו כל ימיו ויעתיקה
לאחר שנים לארץ-ישראל.

נפטר בתל-אביב כ"ח באייר תשי"ח — 18.5.1958.
בסוגייה-אלגיה הבאה מביע פיכמן את אהבתו
ל"נוף מוצאו" ולגורל המר שמונה לתושבים היהודיים
בקהילות ישראל בבסרביה.

(הפרטים הביוגרפיים — עפ"י "לקסיקון הספרות
העברית בדורות האחרונים" חלק ב', עמ' 602).

יעקב פיכמן

בְּסֵר בִּיָּה

נוף מוצאי, אי תחיה נוהמת,
אדמת-שדות נובכת ותמה;
הריאות שם, פאקוד עזוב בשמש,
סב לאטו אלם בצחב קמה.

נוף כה שקוף! בפאת-קרימים רוקם את
צלו אגוז מול ערבה חומה;
אך בעמק אפרים פחלות עונמת
ובסתר זינא נוגנת וחולמה.

שם יהודים פשוטים, שותקים כנגבים,
דורכי-גינות, שולקי-גבינה, בלחט
קיצים שרכו דרכם ובטיט-סתוים.

אֵים עתה? אי סופת-ליל נושאה את
אפרם, פזר בקר נקר זועם,
וכחל שדות דמם עוד יפעם.

דמויות וצללים שנגוזו

האם רק עם הגלים העולים, יהיה מזמור-שיר לים?
האם לא יישמע השיר גם עם הגלים הנופלים? ...
רבינדרנאט טאגורי

„המגלב המצרי שהצריב חותמו על הגב היהודי
המשועבד“...

לא אשכח את ה„שחרית“ הראשונה לפני תחילת
הלימודים בגימנסיה, שנפתחה בנגינת הלחן הלאומי
הנודע „בכי ישראל“, בידי הכנר הצעיר י. ריידיבויס,
חברי לספסל הלימודים... באחד הימים לאחר כניסתו
לכיתה א', נתייתם ריידיבויס זה מאביו העורך-דין
המכובד וכעבור זמן לא רב איבד חברי זה כליל את
חוש-השמיעה שלו ללא תקנה... בגיל רך מאוד נתלש
נער-חמד זה באכזריות מן החיים התקינים של חברת
נוער לומדת ומתפתחת לקראת הבאות, ולא נודעו
עקבותיו...

אזכור בדאבה רבה את חברי הצעיר ממני — מאיר
דיקלר השנון והחביב, שנפל חלל על הגנת חבל סטאלינ-
גראד נגד הצורך הנאצי, בהשאירו אחריו אלמנה צעירה
לאנחות...

זכור אזכור, עת בימי נעורי הקדומים, כשהתפללתי
ליד אבי בבית-הכנסת דחסידי סאדיגורה, לימדני ר'
פיני חזן, תוויזימרה (נאטן בלע"ז) לקראת השתתפותי
המיוחדת כ„משורר“ — אלט במקלה שלו בפרוס
הימים הנוראים, אך בנו הצעיר — שמריה — התנגד
שזאטוט כמוני יהיה אף הוא בין המשוררים. אני
השתדלתי להפיס את דעתו ואף לשחד אותו בקופייקא
שקיבלתי מאמי, אך העליתי חרס...

באותו בית-כנסת סיפר לי פעם ר' לייבל'ה שמש
— בתשובה לשאלותי, — את תולדות חייו, כיצד בא
לעירנו בנדרי מן העיר לוצק — בודד וגלמוד — למצוא
בה את פרנסתו. בחיוכו העצוב הוא הרצה את דבריו,
אגב קירצוף ריצפת-העץ של בית-הכנסת וניקוי ספסלי
המתפללים מאבק...

אזכור את הסבל משל (משה) העמוס לעיפה, אשר
בדרך-כלל לא דיבר כמעט, אלא תמיד נשא את משא
גורלו בדומייה. כבר אז הוא המחיש בעיני את קללת-
העד הרובצת על המין האנושי מאז ימי האדם הראשון:
„בזיעת אפיק תאכל לחם.“

רבות, רבות לאין ספור, הן דמויות-העבר המלוות
אותי בדרכי עלי אדמות ודומה כי ממשיך אני כאילו
את הדו-שיח עמהן עד היום הזה. הפעם הכתוב איננו
מתיחס ליחיד-הסגולה אשר הילת חייהם מבהיקה
באור-יקרות בקורות עירנו, אלא — לאותם ענווי-עולם,
אילמיי-שפתיים ואנשי „עמך“ בתוך קהילת בנדרי,
שנאבקו בבדידותם על זכות קיומם, פשוטו כמשמעו,
והסתלקו בדומיה מזירת החיים.

ברור, כי אי-אפשר להקיף במצע צר את נתיבות
חייהם של כל מורי ורבותי, קרובי, עמיתי ומכרי משכבר
הימים. עם זאת, אנסה להעלות — ולו אפס קציהם
בלבד — כמה חוטי זכרונות מהם, כפי שהם משתקפים
בתוך הפריזמה של חזיונות ילדותי וחלומות נעורי
בעיר מכורתי — בנדרי.

כבסרט ראינוע עוברות וחולפות לנגד עיני דמויות
הזמן האבוד, כאילו רק אתמול נתרששו הדברים:
הנה עומדים לנגד עיני רב הרשל — מלמד הדרדקי
ורב מרדכי האדמוני — מלמד החומש, הממשיכים
להאבק אצל חבר הוועד של ה„תלמוד-תורה“ בבנדרי,
על העלאת שכרם המקופח במשך כל השנים.

הנני רואה בעיני-רוחי את מורי ורבי הנערץ ביותר
— דער אלטיטשקער מרדכי (רב מרדכי הישיש) נמוך
הקומה ועטור זקן-השיבה, חבוש ביארמולקה (כיפה)
מפלויש על ראשו. הן מכל מלמדי היה הוא היחיד
שלימדני מלבד גמרא ומפרשים, גם צרפתית ותורת
הלוגיקה (ההגיון), מבלי לשאול את הורי על כך.
והנה מורתי האצילה והנאה בשיא פריחתה —
קלרה שרייבמן, המכשירה אותי לקראת הבחינות בגימ-
נסיה העברית, בהדגימה בעצמה לפני כיצד לקרוא
ספרות בדיקציה נכונה ומושלמת.

אזכור, עת בוקר אחד הופיע אצל אבי, המשורר
הצעיר והמבטח — מיליה ליאנדרס, ששירו בשם
„יציאת מצרים“ שפירסם לכבוד חגי-החירות בעתון
היהודי בשפה הרוסית בעירנו בשם „יוז'ני קראי“
מהדהד עד היום באוזני ונחרת בזכרוני המשפט על

וממשל הסבל — אל הקבצן העיוור שהיה בוסס בבז' ליד צריף העץ בשוק הדגים ומקבל ממני את הפרוטה שניתנה לי בבית. לשם קניית כעך בצאתי לדרך אל ה"חדר"... ולידו של העיוור וממולו — מוכרות הדגים, הירקות והעופות, ליד סירי גחלים-לוחשות לחימום ידיהן הקפואות...

בזכרוני צפים ועולים ערבי השבתות והחגים וימי ה"ירידים", עת עירנו היתה הומה מיהודים שוחרי טרף לבתייהם המטופלים וביניהם — מתווכים, שדכנים, מוכרי-פיס (קאָלעקטאָרים), אשר לא כסוחרים, כורמים או חוכרים מבוססים ולידם גם בעלי-מלאכה שקיומם היה מבוסס יותר או פחות, היו יהודים אלה בעלי "פרנסות-הרוח" נאבקים קשה על קיומם.

ועוד אזכור שתי דמויות בעירנו: האחד היה יידל דער בלינדער (יידל העיוור) שבהשקפתו היה נאמן לשלטון ה"דומה" הרוסית ובשנינותו כי רבה ידע ללגלג על עצמו באמריו, כי דווקא את השר הנודע גוטשקוב, שעבר אז את עירנו, היה רוצה לראות בכל מאודו... והשני, לעומתו, המהפכן, אשר בחיי יום-יום היה מוכר-סדקית בשורת החנויות מסביב לכנסייה (צרקובני ריאד) — לפתע, ביום פרוץ המהפכה האוקטוברית, ראיתיו רוכב כמו אביר על סוס שלאוכף שלו נצמד דגל-אדום, ובחצוצרת הנחושת שבידו הוא תוקע ברמה, בהתקדמו לאורך כל הרחוב הראשי וכאילו מבשר לכל באי עולם: „באה הגאולה לעולם!“...

וכך נמשכת שיירת הדמויות של אנשים, נשים, זקנים וטף, כפי שראינו ושמענו אותם בשחרית-חינו, אם ברחבת בית-הכנסת בעת קריאת-התורה בשבתות ובחגים ואם בספריה העברית-רוסית (רוססקו־ייבריִיס־קאיה ביבליאוטיקה), — באולמי הראינוע ובאודיטוריום העירוני הנרחב ליד גן-העיר, בטיילת ברחוב הראשי, בבורסה ובשוק, באסיפות-עם ובהלכות של תנועות הנוער השונות, ואחרון-אחרון — בתחנת הרכבת, ברגעי פרידה מלאי תוגה וחרדה, ממשפחות ומיחידים שעקרו מעירנו, — מי לארץ-ישראל ומי ליבשות אחרות מעבר לימים, עד... עד שהגיעו אלינו בשורות-איוב המחרידות, מה שעלתה לקהילת בנדרי בימי עברה וזעם — זו הקהילה שבימי מלחמת העולם השנייה והשואה שבאה בעקבותיה, הפיץ הגורל הזידוני את בניה ובנותיה כמוץ ברוח על פני ערבות טראנסדניסטריה, קווקז, אסיה המרכזית, סיביריה ועוד, ואותם מאות השרידים בעירנו שלא הצליחו לעזובה בעוד מועד, הוכחדו ביד רצחנית ללא רחם עד הנפש האחרונה.

להם, לכל אלה הנזכרים בשורות אלו במפורש ובמרומו מקהילת בנדרי שמסרה נפשה על קידוש השם כ ב נ י ש ר א ל, לכל אלה אשר מילאו את חיי נעורינו

הקדומים בתוכן והווי המיוחדים ליישובנו זה, בימי יגון כבימי ששון, ויד הזמן מחתה את עקבותיהם לעור למים ושיקעה אותם בתהום הנשיה, — להם מוקדשות שורותי הדלות בלב מורתח לדאבון עולם. לפניהם הנני מרכין את ראשי ביראת-כבוד וביקר לזכרם.

שיעור בסוציאליזם בבית-הכנסת

„במשה כתוב: תפילה למשה איש-האלוהים, ובעני כתוב: תפילה לעני כי יעטוף ולפני ה' ישפוך שיחו, — זו תפילה וזו תפילה, להודיעך כי הכל שווים בתפילה.“

(שמות רבה, כ"א)

„צלזלזל דעני אקדימת קמי קוב"ה מכל צלותין דעלמא...“ (תפילת עני קודמת לפני הקב"ה מכל התפילות...)

(זוהר, ח"א, קס"ח)

„אין דבר קרוב לשמים וחשוק, מתפילת הששוק.“

(עמנואל הרומי)

כד הווינא טליא (כשהייתי צעיר לימים), היתנה עמי אבי זצ"ל כי יסכים שאלמד בגימנסיה העברית בעירנו, אם אקפיד על תפילת שחרית בציבור ואמשיך בלימודי הקודש בבית. ואכן, יום-יום בטרם שחר, הייתי הולך להתפלל עם המניין הראשון בבית-הכנסת ע"ש רחמן בבנדרי.

כנהוג, ניתנה זכות הקדימה לעבור לפני התיבה לאלה, שהיה להם יאָרצייט לקרובי המשפחה שנפטרו. והנה בוקר אחד התייצב לפני העמוד יהודי נמוך-קומה, שפל־רוח ולבוש קרעים, שעיסוקו היום-יומי היה איסוף סמרטוטים בעיר. כשראה אחד הגבאים את הסמרטוט עומד לפני העמוד, גער בו וצעק כי לא יתן לו לעבור לפני התיבה מחמת לבושו המרופט... פרצה מהומה וכל טענות המסכן כי יש לו יאָרצייט אחרי יקיריו שנפטרו, לא שיכנעו את הגבאי העם-הארץ.

נער הייתי וטרם הגעתי למצוות, אך חרה לי מאוד הדבר ובתקיפות התרעתי בפני הגבאי כי לפי המסורת היהודית הכל שווים בפני הריבוני-של-עולם ולא זו בלבד אלא שניתני בגמרא כי גדול אחד בחכמי ישראל, ורבא שמו, שהיה נוהג ללבוש קרעים ובלאים לפני התפילה במכוון, כדי לתנות את מרי-שיחו לפני הקב"ה כעני ממעש ושפל-ברך. ועוד טענתי, כי חטא לא יכופר הוא למנוע מיהודי לעבור לפני התיבה ביום היאָרצייט שלו.

הגבאי לטש עיניו בתמיהה — מיהו הזאטוט הזה המתחצף בבית-הכנסת שלו ומוכן היה לטרפני חיים, אך כשנאמר לו כי אני בנו של רב משה'לה שוחט, הסיח דעתו ממני, כביכול... אך הסמרטוט התאזר עוז ואיים על הגבאי כי יתבעהו לדין-תורה אצל הרב. לאחר שגם כמה מהמתפללים נעמדו לצד בעל היאר-צייט, ניתן לו לבסוף להתפלל ליד העמוד והוא התפלל ברוב כוונה לבורא, בחינת „תפילה לעני כי יעטוף ולפני ה' ישפוך שיחו...”
היה זה שיעורי הראשון בחיי, בתחומי הדמוקרא-טיה והסוציאליזם.

ה ת ל ו י

פעם בלכתי אל ה„חדר” בשעות הבוקר, ראיתי קהל רב מצטופף בשער החצר שבפינת רחוב קאושאנ-סקיה פינת הרחוב חארוזינסקיה, ליד חנות המכולת של וולוול צ'ולאק.
סרתי אל החצר ושם ליד מיבנה העץ האחרון שהכיל את המחסנים ובית-השימוש של דיירי החצר, מצאתי את המורה העממי הנודע בעירנו, בעל המבטא הליטאי המובהק, מר ליאנדרס, עומד וקורא באוזני הקהל מגליון הכתב שבידו. כשקרבתי עוד יותר, ראיתי בפנים המיבנה זקן תלוי על חבל הכרוך סביב לצווארו, שנפח את נפשו.
נסתבר כי הוקרא מכתבו של המתאבד הזקן שהש-אירו כצוואה, ובו ביקש לא להאשים איש במותו וכי עשה את מעשהו הנואש מחמת היותו גלמוד ובודד וחסר אמצעי-קיום.
למעלה מיובל שנים עברו מאז, ועד היום זכור אזכור את נעימת הקריאה, מלאת הצער והיגון, של המורה ליאנדרס ודבריו הנרגשים על גורל האדם הבודד והמרוד עלי-אדמות.
להוותי, חיו בקהילתנו בבנדרי הרבה גלמודים שכוחי-אל וחשוכי-כול, כאלה וכדומיהם, ורק טיפולם של מעטים מבני העיר, בעלי הזיקה הסוציאלית, הצילו רבים מהם מכליון חרוץ, אך לא לכולם הגיעה היד המושטת לעזרה במועד הנכון.

יאבד יום איולד בו...

(איוב ג', ג')

ילד ער ורגיש הייתי בשחרית חיי, אך לא מן השקדנים המצטיינים בלימודים. אולם הרבה אירועים גורליים בתולדות עמנו שתוארו בתנ"ך ובאגדות קד-מונינו, הטביעו עלי חותמם לכל ימי חיי. כך, למשל,

הנני נושא בחובי עד היום הזה את הזעזוע שפקדני בלמדי את הסיפור על מות משה שלא ניתן לו להיכנס לארץ המובטחת, לאחר טלטוליו וטרדותיו המרים בעת יציאת-מצרים ותלאות המדבר. הן הוא היה האיש — האיש משה — שנשא בעול וביסורי הנדודים ושבע מרורים עד-בלידי מבני עמנו קשיה-עורף וכפויי-הטובה.

בדומה לכך, התרשמתי עמוקות מסיפורו של איוב בתנ"ך שהיה איש תם וישר, ירא-אלוהים וסר מרע, ולו — שבעה בנים ושלוש בנות, אלפי צאן וגמלים, בקר ואתונות, עשיר מופלג וגדול מכל בני-קדם... ורק בעקב הימוריו של השטן עם האלוהים, הועמד איוב בנסיונות אכזריים לאין-שיעור עלידי אובדן בניו ורכושו והוכה בשחין ממאיר, אך לא הימרה את פי האלוהים, ולכל היותר — במרי-שיחו — קילל את עצמו, ככתוב: „יאבד יום איולד בו...”

בהיותי עמוס רשמים אלה וכדומיהם, חזרתי פעם בשעות בין-הערביים מן ה„חדר” שלי ב„משניות-שול” כשליד החצר של מחסן-העצים של משה טרר, ראיתי בחור בגיל-בגרות לבוש קרעים ובלואים, יושב על האדמה ומכסה ידיו בכפיו ומסביבו מצטופפים הרבה ילדים. כשהתקרבתי אליו, שמעתי מפיו את הקללה באדיש: „פארשאלטן זאל זיין דער טאג וואס כ'בין געבוירן געווארן!” (שפירושו „ארור היום בו נולדתי!”) לנוכח תמונה מדכאה זו, זועזעתי מצירוף הנסיבות ממה שלמדתי ב„חדר” על איוב ומה שראיתי ושמעתי במציאות ובעיני-רוחי ראיתי בכך „אצבע-אלוהים” המעמידה אף אותי בנסיון...

הייתי אז זאטוט חסר-אונים, באין לי תושייה לעזור למסכן ובלית-ברירה חזרתי קודר ומדוכא הביתה. אצלי היתה זו המחשה אליגורית והשוואתית בלבד, בין מה שלמדתי לבין מה שראו עיני ושמעו אוזני; אך בחור אומלל זה, שלא הכרתיו מעולם, המחיש בעליל בהכרתי במרוצת התבגרותי, את הטרגדיה האי-שית של צעיר יהודי בודד ועוזב שחסר קורת-גג והתעטף ברעב בראש-חוצות. בשעה גורלית זו נת-קפלה בצעיר זה כל הוויית-חיו המתבוססת בדמיה, ואין עוזר ותומך בו...

לעולם לא אשכח תמונה מזעזעת זו מהווי עירנו בימים ההם.

החייל היהודי האלמוני

יש קולות המרדפים את האדם כל ימי חלדו עלי אדמות, מעבר לתחום אירועיו האישיים; וכך נשתמר גם אצלי מימי ילדותי הקדומים אירוע אחד מחיי עירי, שעד היום אזכרנו בהמיית-לב.

בוקר אחד, בהימצאי ברחוב פאוולאבקה בקירבת בית-הכנסת של הקצבים, הגיעו לאוזני יבבות קורעות לב של נשים מדירתה של תופרת אחת. כשהתקרבת לבית, ראיתי קהל רב מצטופף מסביב למקוננות, ובפנים — על הרצפה ליד דלת הכניסה — ארון-מתים סגור מעץ-לבן. נסתבר כי בארון הזה הובא חייל יהודי, שנפל בקרב במלחמת העולם (הראשונה), שהשלטונות העבירוהו לבית-המשפחה לפי בקשתה. החייל שנפל היה חתנה של התופרת הצעירה שמיררה בבכייה. הווי המלחמה יצר אצל היהודים שירים עממיים מלאי עוגמה וגעגועים, שהיו מושרים בעיקר בפי התופרות ושוליות החייטים ובעלי-המלאכה למיניהם בימים ההם. וחרותם עדיין בזכרונם פסוקים בודדים של פרידת בני המשפחה מהמתגייס וחזור חלילה, בשפת העם באידיש:

„לאַמיר זיך געזעגענען, אוי, יאָשע פאַרט אַוועק“, (שפירושו — הבה, נפרד, יאשה (יעקב) עוזב אותנו). וכדומה לזה — דברי הפרידה בדיאלוג שבין החייל היהודי ובני משפחתו, אף הם באידיש:

„זייט־זשע מיר געזונט, מיינע ליבע שוועסטער... ביי אונדז ביסטו געווען דער שענסטער און דער בעסטער...“

(שפירושהם — שאו נא שלום, אחיותי האהובות...)

אצלנו היית הטוב והנאה ביותר... רבים הם שירי העם, רווי הנכאים והיגון שליוו את החיילים היהודים בשירות הצאר הרוסי, שנכרתו באיבם על אדמת נכר, מבלי דעת על מה ולמה נכפתה עליהם מלחמה לא־להם זו עם אויבים לא להם ואף עם אחינו בני ישראל במחנה האויב שאף הם נגררו למלחמה לא להם.

עד היום הנני מרכין ראשי לזכרם של קרבנות עולה ההם בגולה הדוויה.

יהיו נא שורות אלה מקדש־מעט וגלעד לבני עירנו ויקירי משפחותינו שהלכו מאתנו ללא שוב.

הנאהבים והאהובים

בחייהם ובמותם

שני קונדסים שחרחרים בתלבושת גימנזיסטים ענודי כפתורים נוצצים, ישבנו על ספסל הגימנסיה העברית בבנדרי. חברי לספסל, יצחק באוך, היה נער יפהפה, ער וחייכני ומפזם מדי פעם בפעם שירי חזנות ומנגינות־עם. גם כשעבר ללמוד לגימנסיה הממשלתית, זכרתיו לטובה בשל מידותיו ותכונותיו האצילות.

אחרי הכנת שיעורי בביתי, הייתי מבלה עם שכנתי החמודה בת השמונה מהחצר הסמוכה — זינה. זינה היתה ילדה ענוגה בהירת־עיניים, ששערה כעין הפלא־טינה. בשיא יפעתה אזכרנה כשהיתה לבושה בסאראפאן האוקראיני הלבן שנרקם ע"י אמה מאסיה. בהתבגרותה, היתה זינה גימנזיסטית יפה, פעילה ב"מכבי" בצד אחיה המאמן והספורטאי המעולה — סוניה עטליס. כשעקרה משפחתנו לדירה ברובע אחר בעיר ואני התמכרתי עם חברי לייסוד תנועת "השומר־הצעיר", נתרחקנו זה מזה ורק בפגישות מקריות היינו מחליפים מילות־ידידות. חלפו שנים. הנוער בעירנו התפור על שבעה ימים ואני בן 17, עליתי עם ראשוני "השומר־הצעיר" מעירנו ארצה בראשית 1923. אלה שנותרו שם, השתלבו במציאות הבנדראית בכל התמורות והתהפוכות שפקדוה בימי חילופי השלטונות והמשטרים.

לימים הגיעה הידיעה לארץ כי זינה נישאה ליצחק באוך, שהיה אז סטודנט למשפטים, ואף ילד נולד להם למזל־טוב. שמחתי מאוד לדבק הטוב, כי שניהם היו יקרים וחביבים עלי ביותר.

לאחר מלחמת העולם השנייה והשוואה, הגיעה אלי בשורת־איוב, כי יצחק באוך שהיה קצין בצבא־האדום נפצע אנושות בקרבות סטאלינגראד. זינה יחד עם אמה וילדה הרך, נדדו לאסיה התיכונת. שם עוד "זכו" לראות את יצחק שהוחזר להם וגווע לעיניהם. כמו ידיהם, הביאוהו, האלמנה והיתום הרך והאם הזקנה, לקבורות על אדמת נכר. בדכאונם הרב, מצאה זינה חסות בפליט יהודי מבוגר ממנה בשנים, והוא שתמך במסירות בזינה, באמה ובילדה אפרים, בימי בדידות, מחסור ורעב ללא מוצא. זינה נישאה למיטיבה, אך המשיכה לשמור על שם־משפחתה הקודם — זינה באוך.

אחרי 44 שנות היעדרות, ביקרתי בבנדרי בשנת 1966, לפי רשיון מיוחד שניתן למטרה זו במקום חנייתנו בקישינוב; לראשונה הלכתי לביתה של זינה, ברחוב הסמוך לדיינסטר, בו גדלתי בימי עלומי הקדור־מים. כשדפקתי בשער, יצאה זינה לקראתי ומיד היכרנו זה את זה. על אף אותות הזמן, מצאתי בפניה של זינה את שרידי החן והיופי מימים עברו. בשעה ההיא היתה בבית האם הישישה ובנה אפרים בן ה־29, שהיה כבר אב לבן, גיאולוג במקצועו ומשורר ביעודו. האם הישישה וזינה קיבלונו בביתם ככך־משפחה ברוב חמי־מות ובדמעות־גיל. לזכר ביקורי, קיבלתי ממנו אחד מספרי שיריו ברוסית בלוויית הקדשה. שם הספר — "חשמליות לילה", ממנו תירגמתי ופירסמתי את שירו המרגש "הילד הקטן מן הגיטו" המובא בספר זה.

לפני עוזבי את קישינוב, באו זינה ובעלה, במיוחד ברכבת, מבנדרי להיפרד ממני. במשך שעות שוחחנו

א. באר

הילד הקט מן הגטו

הוא לש לחם מחול לעת צהרים
ביום קיץ בשמש לוהטת.
הגמד העצוב וגדול העינים —
הילד הקט מן הגטו.
וכלל מבלי דעת חמרת השעה
התפרץ מגרונו צחוק־פתע,
אך הבחין במבע הפנים כי פשע
הילד הקט מן הגטו.

ובלילה, רכון, עם זקנו הסבור,
בעיני תונה גבונות שהעיבו,
התפלל מעליו הסבא ברוך
שפניו נצפרו והצהיבו.
אחר־כן הנקנים בלכן התעטפו,
הרצפה סאטאו בידים, —
כמו תולדות ללא־גיד הם ישובו
ותפלה מלמלו בשפתים.

אין זאת כי קשה לרצות אלהים:
כמה דמע נשפך אז ברגטט...
פעוט הוא היה, אך הרבה כבר הבין
הילד הקט מן הגטו.
הגמד העצוב וגדול הרואות,
לא בבדידות הוא שם חי לו:
ידידים לו היו — כוכבים רבואות,
לא צהבים — אך ההם מן הלילה —
כוכבים לבנים. זה ברור הוא ראם
ולהם הוא צפה לעת חשך.
הוא ידע: עת ההם יאדימו ברום,
אז לכל יהיה טוב, יהי אשר.

מי יתנני לדאות כענן ברוחות —
לכוכבי השמים אקרב! —
אני ילד קטן ורע לי מאד —
גם לא־אֶרְאֶה, לסבתא ולסבא.
מדוע כפּוֹ אוֹתָם קוֹם להקדים?
אמרו: שם יותר טוב — אחרת...
ארבה ענקית. הנה כאן נולדים
בני־ענן שחרחרים לתפארת.

אך מדוע בוכה זקני הישיש,
הן הוא לא ידע ומה פתע ז...
אשריה, חביבי, לענן תהיה חיש —
ילדי הקטן מן הגטו...

...ויהי שלום. וילדים גלגלו חשוקים
ביום קיץ בשמש לוהטת.
ומעליהם רחפה עננה בשחקים —
הילד הקט מן הגטו.

מרוסית: מרדכי סבר

Он делал хлеб из песка, он был занят
в солнечном полдне лета,
печальный карлик с большими глазами,
маленький мальчик из гетто.

И вдруг из горла вырвался смех,
а он ведь не знал, что это,
но понял по лицам, что это — грех,
маленький мальчик из гетто.

А ночью над ним, качая бороду,
с глазами печально-мудрыми,
пел молитву дедушка Борух,
сухой и желтый, как мумия.

Потом старики накрывались белым,
худыми ладонями пол мели,
садились в ряд, шептали и пели, —
недвижные белые холмики.

Наверно, трудно разжалобить бога:
ведь столько слез было пето!
Он был ребенком, но знал он много,
маленький мальчик из гетто.

Печальный карлик с большими глазами,
он не был из одиночек.
Звезды были ему друзьями.
Не желтые. Те, из ночи,

белые звезды. Он видел их ясно,
он ждал и смотрел на них часто так.
Он знал:
лишь звезды станут красными,
всем будет свободно и счастливо.

Ах, облачком стать бы, помчаться с ветрами
к тем звездам. Придете ли скоро вы!
Я мальчик, мне плохо, и папе, и маме,
и бабе, и дедушке Боруху.

Зачем их заставили рано подняться!
Сказали, что там будет лучше...
Труба пребо́льшая.
Так вот где родятся
красивые черные тучки!

Зачем же он плачет, мой дедушка старый,
ведь он и не знает, что это!

Ты счастлив, мой милый.
Ты облачком станешь,
маленький мальчик из гетто...

Был мир.
И дети катали обручи
в солнечных полднях лета.
И тихо плыло над ними облачко —
маленький мальчик из гетто.

בפחד־מוות זה בהיותי בן חמש?... רק אחרי 60 שנה, כשמשה זה היה לז"ל ונפל בקרבות סבסטופול במלחמת העולם השנייה, שקעתי בתוגה חרישית, בהיזכרי כיצד זה שיחקנו, אנו הילדים, במשחק החיים והמוות, מבלי להשיג כמה טראגי הוא גורל האדם על־אדמות, כשהמוות קוצר את חיי האדם על ימין ועל שמאל ועת משחק־ילדים הופך למציאות מרה — לו, למשפחתו, לקרוביו ולידידיו.

ר' יוסל'ה שורצמן החזן

(י"ח בשבט תרס"ב — 26.1.1902)

— ז' באדר תשכ"ט — (25.2.1969)

משחרית נעוריו היה מלבב וחביב על כל יודעיו ביושר דרכו ובמידותיו האצילות, כן הקסים בקולו הערב כסוליסט־אלט במקהלות בתי־הכנסת „החדש“ ו„הסדיגורי“ אצל החזנים גדליה גורמן ופיני חזן — הוא פנחס מיסונזשניק. לאחר לימודים ב„חדרים“ ובי „ישיבה“, נסע בגיל 18 לניו־יורק והשתלם במוסיקה אצל הפרופ' אולאף ב„מטרופוליטן־אופרה“ ואחרים, ולימים היה לחזן מושלם ומעורה בחברת גדולי החזנים דאז, כמו — דוד רויטמן, ד. מ. שטיינברג, לייבלה גלאנץ ואחרים. לבסוף כיהן כשלושים שנה בבית־הכנסת של קהילת „אהבת אחים“ באטלנטה. הוא זכה להערכת הציבור במקום ולקבלת תואר־כבוד מיוחד מטעם הסמינר התיאולוגי היהודי באמריקה. כן נבחר כחבר המרכז של איגוד החזנים בארצות־הברית ובקנדה. בהיותי בארץ משנות העשרים, שמעתי כי יוסל'ה שורצמן נמצא באמריקה ומרוב החיבה וההוקרה שר־חשתי לו מנעורי, כמהה נפשי לדעת מה אתו ולכן חיפשתי שנים רבות למצוא קשר מכתבים אליו, אך לא הצלחתי. רק לאחרונה בשלהי שנות השישים נוצר הקשר בינינו בעזרת ידידנו המשותף דוד כרמל בארה"ב, ומאז נתחדשה ונתהדקה ידידותנו ע"י חליפת מכתבים חמה ומתמדת; ופעם, כשלא הזדווגתי לענות על מכתבו באותו שבוע, קיבלתי ממנו מברק דחוף, כי הוא מודאג... במכתביו הארוכים אלי, העלה יוסל'ה זכרונות גם מתקופת „הזמיר“ בבנדרי, עת הלהקה היתה נוסעת לערוך קונצרטים גם ביישובי הסביבה ובעת ההפלגה באניה על הדנייסטר, היתה שירתה בוקעת ומתפשטת אל עבר שתי גדות הנהר. הוא הזכיר גם השתתפותו בלהקת חובבי התיאטרון בעירנו במחזות של גולדפדן, גורדין וכו', פירט שמות כל בתי־הכנסת, החזנים, השמשים והמלמדים, ואף הבטיח למלא בקשתי ולכתוב מאמר מיוחד על התפתחות החזנות בבנדרי. בתמונה

והעלינו זכרונות, אך עיניה של זינה סיפרו לי יותר מכל דיבוריה והתחננו ללא מלים: „קחני־נא עמך לארץ!“ וברגע היותנו שנינו פנים אל פנים, לחשה לי כמתנצלת: „...הייתי בודדה ואובדת עצות עם אמי הישישה וילדי הרך באסיה התיכונית, והאיש הזה (בעלה) הציל אותנו ממש מכליון חרוץ!“

בדרך לתחנת הרכבת בקייסנוב נפרדתי ממנה ומבעלה בנשיקות חמות ואף בחזרי ארצה המשכתי לשמור על הקשר ע"י חליפת מכתבים עם זינה. עד טלפני שלוש שנים הגיעתנו הבשורה המרה כי זינה נפטרה מהתקף־לב.

דמותם של זינה ויצחק באוך, הנאהבים והנעזמים בחייהם ובמותם, וגורלם המר והנמהר על אדמת נכר, לא תמוש מזכרוני כל עוד רוחי בי.

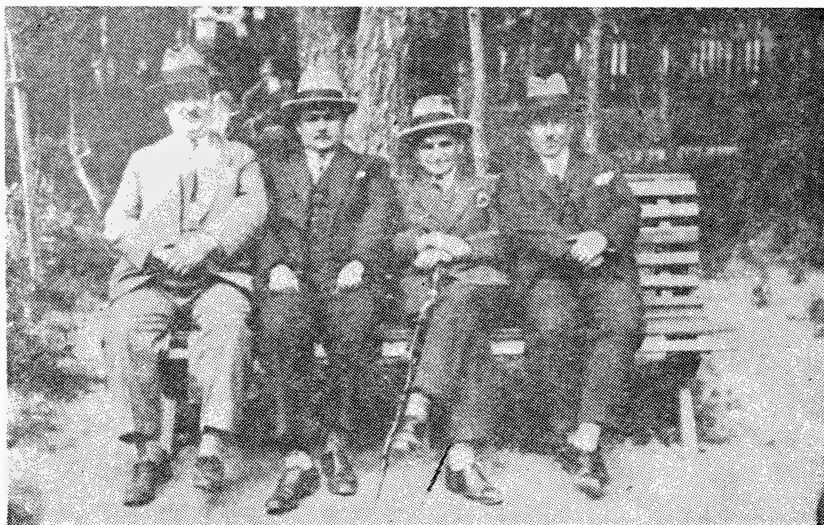
משחקי־המוות...

אישיות עממית צנועה אך מכובדת על הבריות. היה ר' שמחה הסנדלר. בבגדי שבת ומועד הזכיר את דמותו של ד"ר תיאודור הרצל בזקנו השחור. כ־ח"י שנים כיהן כגבאי בבית־הכנסת של החייטים ובבתי־כנסת אחרים בעיר בשבתות ובחגים ועובר לפני התיבה שם. בימי ילדותו שיוותיו לקבוצת התנאים מסוגם של ר' יוחנן הסנדלר ור' יצחק נפחא, לאור התמסרותו לצרכי ציבור באמונה.

אשתו הניה היתה אשת־חיל ועקרת־בית למופת ויחד עם ר' שמחה חנכו את 3 בנותיהם ו־5 בניהם על ברכי המסורת היהודית. היתה צופה הליכות ביתה ואף אופה בעצמה את הלחם למשפחתה המטופלת. בשבתות ובחגים היתה קוראת לפני הנשים בביה"כ מתוך „הקרבן־מנחה“ וה„מחזור“ את התפילות וה־„זאג־עכצן“ כיאות. כשהיתה קמה, היו גם יתר הנשים סביבה קמות וכשהיתה יושבת וממרת בבכי, היו גם הנשים עושות זאת, ולא בכדי כונתה בשם המסורתי בימים ההם „די פירוז־גערן“...

שכנים היינו בחצר אחת והקרובים לי ביותר היו שני בניה יוסל ומשה, שנולדו אחרי שתי בנותיה רוזה וחנה. יוסל החל מימי ילדותו להתבלט ולהצטיין בקולו הערב, כפי שיסופר להלן. אחיו משה, שהיה מבוגר ממני בשנה אחת, היה חברי למשחקים בילדותי. פעם, הפחידני משה, עת נטל את סידור התפילה של אביו מתוך ארון הבגדים בביתם ואיים עלי כי יתפלל בסידור לפני האלוהים שאני אמות, אם לא אמלא אחרי תביעותיו במשחקינו. כל השנים זכרתי בחיוך על שפתי את השובבות התמימה הזאת, והר־הרתי לא פעם, על מה ולמה צריך היה משה לזעזעני

חזנים

(מימין לשמאל: ר' אהר'לה געלפאנד,
קיפנים (שירי-עם) ומשה קוסאָוויצקי

ר' פנחס מיסונזשניק
(פיני חזן) ז"ל
חזן בבית-הכנסת של חסידי סדיגורה בבנדרי

החזן יוסף שוורצמן עם משורריו
בבית-הכנסת של הקצבים בבנדרי

תרגיש את ידידותי האמיתית אליך, בבדידותי זו שאנשים חיים כאן שנים רבות ונשארים שרויים בבדי-דותם... זה היה מכתבו האחרון אלי מארה"ב. כעבור 5 ימים, ב-25.2.69, נפטר לפתע חברי הבלתי-נשכח, יוסל'ה שלי, משבץ לב, בביתו באטלנטה.

זמן קצר אחרי מותו הביאה אלי בתו מארה"ב צרור מכתבים, תמונות וכתבי-יד שמצאה על שולחנו, ובין היתר — גם את מכתבו-הוא אלי, שהחל בכתבתו עת אני בימי ילדותי עמדתי על-ידו בחצרנו ברחוב יומיים לפני מותו, ב-23.2.69, ולא זכה לסיימו ולחתום עילו. במכתבו זה הוא תיאר בצבעים עזים אירוע מיוחד עת אני, בימי-ילדותי, עמדתי על-ידו בחצרנו ברחוב סרגייבסקאיה והסתכלנו בשריפה הגדולה של הבית וביה"כ של הרב, משם עפו ברוח הרבה "שמות" של "סידורים ומחזורים" ובעיר דיברו, כך כתב הוא במכתבו זה אלי, כי ה"שמות" עפו לכיוון בית-העלמין הישן בבנדרי, שם הובא למנוחת-עולמים ימים מספר לפני-כן הצדיק הישיש משושלת הוורטהיימים — רב איציק'ל זצ"ל.

אותיות פורחות על כנפי רוח... זכרונות ילדות שחלפו ללא שוב... חלומות שלא באו על פתרונם ומאווים שלא באו על פורקנם... מכל אלה זוהרת לפני מנבכי העבר, דמותו האהובה עלי לנצח של ר' יוסל'ה — מחמל-נפשי.

של להקת "הזמיר" שקיבלתי, נכתבה הקדשה בשפה הרוסית "לסוליסט האלט יוסף שוורצמן" בתאריך שצויין 25.8.1913.

בשלל המכתבים שקיבלתי ממנו, הוא תיאר לי את תולדות חייו והתפתחותו ההדרגתית ואגב — קבל מרה על הגורל שהתאכזר לו — שאביו ואחיו נספו בשואה ובמלחמה, שתי אחיותיו נפטרו בדמי-ימיהן אחיו הצעיר ששרד בבנדרי וביקר אצל יוסל'ה באטלנטה לפי דרישתו, פחד לפצות פה מחמת אימת השל-טונות בעירו כשיחזור ואף אחותו הבכירה בארה"ב נתאלמנה. גם הוא נתאלמן. על אביו כתב: "הנאצים רצחו את אבי ואני מקיים את היאָרצייט שלו ביום-הכיפורים".

הוא לא השלים עם העובדה שהוא ואני לא מצאנו זה את זה במשך יובל שנים ומעלה ועז היה רצוננו להתראות בקרוב בימינו בארץ. במכתבו אלי מיום 6.10.68 כתב לי יוסל'ה בעברית: "... נפשי קשורה בנפשך וידיד אמת אני לך..." אך יום אחד נסערה רוחי עלי כשכתב לי במכתבו מיום ב' פרשת שמות, ט"ז בטבת תשכ"ט — 6.1.69: "מאטעלע, בביקורך ע"י הכותל המערבי, התפלל-נא לאלוהים בעבורי: יוסף בן שמחה והניה..." במכתבו מ"כ בשבט תשכ"ט, פרשת תרומה, 20.2.69, הוא כתב לי בין היתר: "...אם יהיה רצון הבורא, כי אז אני — בדרך נס — אבוא לארץ להתראות אתך, אך אם חלילה לא נזכה לכך, לפחות

חברי ישראל

המורה יוסף ריבקין —

גר ותושב בבנדרי

בבוקר חורפי אחד הופיע בכיתתנו בתחילת השיעור מנהל הגימנסיה בכבודו ובעצמו ופנה לתלמידי הכיתה בזו הלשון: לעירנו הגיע מורה-פליט בשם יוסף ריבקין והוא נותן שיעורים פרטיים בעברית, תנ"ך, חשבון וכו'. אני ממליץ בפני התלמידים וההורים על מורה זה, שיוכל לעזור לתלמידים, הזקוקים לכך, בלימודיהם ויוכל להכשיר תלמידים לפני בחינות. כל המעוניין יוכל לפנות אליו בשמי.

בו בשבוע הוזמן המורה ריבקין לביתנו ללמד את אחי הצעיר עברית, תנ"ך וחשבון, לאחר שעות לימודיו הרגילים ב"חדר"; לאט-לאט היה יוסף ריבקין לבן בית ומקורב בביתנו. היה זה יום שלג וכפור נוקב ההודר לעצמות, עת נכנס המורה אלינו. לפנינו עמד יהודי ליטאי ממושקף, צנום-גו ולבוש בגדי-קיץ מרו-פטים, כולו רועד מקרה, אחוז עווית-קצרת ומשתעל תכופות. במקום מעיל-חורף התכרבל בצעיף-נשים ישן שהידק אותו אל חזהו בידו הקפואה.

אמי קיבלה את פניו בסבר-פנים יפות, הגישה לו תה חם ותקרובת ואף הזמינה אותו לבוא אלינו בוקר-בוקר לשתית תה חם. וכך נוסף לאורחניו הקבועים לארוחות-הבוקר — השמש הגברתן של בית-הכנסת הסמוך ר' שחר (יששכר) דיארדע וחילל יהודי אחד בשם מאיר-לייב שחנה עם גדודו אז בעירנו, — גם המורה החדש, וכל אחד מן האורחים היו ניגשים בעצמם אל המיחם (סאמובאר) הגדול ושותה תה לרווייה. הוא התאזרח בביתנו והרגיש טוב בחברתנו ואף הרבה לשוחח על הא ודא, אולם כל כמה שניסינו להוציא מפיו איזה מידע, אם הוא בעל-משפחה ואם יש לו קרוב וגואל איפה שהוא בקירבת מקום או במרחקים, העלינו חרס. יוסף ריבקין סירב בעקשנות לענות על שאלותינו אלה והיה חומק לנושא אחר.

בהתקרבו אלינו, נתגלה כאיש תרבותי ומעניין, ליטאי חריף ובקי בתחומי-חיים שונים, כדאמרי אינשי — א ליטבאק א צלם-קאפ (הכוונה היא לכפירה ואפי-קורסות, רחמנא-לצלן). ואכן, יוסף ריבקין היה "מתנגד" מושבע ומלגלג על "חסידים-שוטים" המשליכים יתבם על הרבי" שיעזור בעזרת השם ויציל מכל הצרות... כן היה לועג לעמית-הארצות המתמררים לשאת דברי-תורה, כביכול, מבלי דעת פירושם האמיתי. פעם, בסעודת ליל שבת בביתנו, סיפר כי שכן שפגש בו שאל אותו בתוס-לב אם כבר הקביל פני שבת, בזו הלשון: "...האט איר שוין מחלל שבת געווען?", שפי-

בתקופת לימודי ב"חדר" של רב שמואל קראסילי-ווער ז"ל, היה חברי ישראל מבוגר ממני בשנה אחת לערך. היה זה בחור ג'ינג'י מובהק, מנומש, מרושל ובעל-דמיון. בעל לב-טוב היה ואהב לשרת את הזולת בכל לב. דומני, כי נתייתם מאמו בעודנו רך בשנים וחיפש חמימות אצל הזולת. רגיל היה לספר דברי הווי והבאי במעורבב.

זכורני, כי הוא-הוא שהלהיבני בסיפוריו הראשונים על הווי הגימנסיה העברית של שוורצמן בעירנו ותיאר בהתפעלות את דמותו הבלתי-נשכחת של איסאק בורי-סובין (הוא — יצחק רוניקוב ז"ל), המורה לעברית המופלא שנתגלה כחבר וידיד-אמת לתלמידיו. מאז התאהבתי אף אני בדמותו של המורה הזה, עוד בטרם אכירנו פנים.

אך מה שהלהיב במיוחד את חברי ישראל, זו היתה תלבושת תלמידי הגימנסיה, בעלת הכפתורים הנוצצים והכובע המיוחד עם גליל-הטבעת הכחול מסביבו. בעיקר שבה את לבו סמל הגימנסיה המוכסף שלנו.

את השיא במעמד החברתי בימים ההם הוא ראה בנושאי המדים, ועל הכול — בחיילים ובקציניהם המטורזנים. היה זה אצלו תסביך שלא מצא לו פורקן ומדי פעם בפעם הייתי רואהו רץ עם יתר הילדים אחרי כל גדוד חיילים שהיה עובר בסך ברחובות העיר בשירה ובנגינה.

לימים נשר חברי ישראל מן הגימנסיה (ואולי אפילו מן הכיתה הראשונה) ולצערי הרב נסתבר לי ברבות הימים כי היה בין המפגרים בתחום החברתי והאינטלקטואלי, ולא אחת הייתי מהרהר בצער: מה יהיה בסופו של חברי זה?

למעלה מיובל שנים עבר מאז נפרדנו בגולה. אני והרבה מחברי עלינו ארצה ומדי פעם בפעם כשהגיעו אלינו מכרים וידידים מבנדרי, הייתי שואל בין היתר גם על חברי זה מתקפות נעורי הקדומים.

"ההוא, — נעניתי מיד, — עובד כיום ב"מכבי-אש" בבנדרי ונושא בגאווה את מדיו הססגוניים..." כעבור שנים הודיע לי אחד מידידי שעלה ארצה כי ראה אותו במדי "קונדוקטור" (מבקר כרטיסים) ברכבת...

מאז ימי מלחמת העולם השנייה והשואה, לא שמעתי עליו דבר. אך תוך כדי כתיבת שורות אלו, סיפר לי ידידי ב. כי סיפרו שישראל התמכר לטיפה המרה...

אולם זכורני יפה שהיה חורה לו ביותר, כשהייתי מתפרץ לפתע בצחוק אדיר ללא כל סיבה. אך היתה סיבה לכך, כי על ידי היה יושב קרוב משפחתי — איציק, ודי היה שאחד משנינו נביט איש בעיני רעהו באמצע הלימודים — שנתפרץ בצחוק רועם... כדי

ר' שמואל קרסילובר (הורביץ) — המורה והמלמד הדגול בבנדרי

לבליט ולחנניק את צחוקי, הייתי מהדק באצבעותי את נחירי אפי, ומעשה-שטן — הריעותי עוד יותר, כי אז היה צחוקי פורץ בירייה משונה שהיפנה את תשומת-לב כל תלמידי ה"חדר" וזו העלתה עלינו את חמתו של ה"רבי": "...באמצע הלימודים לצחוק מבלי דעת על מה ולמה?"... אך מכיוון שפיקח היה ורוחו היתה לרוב טובה עליו, היה סולח לנו על "מעשי-נערות" שלנו והיה מסתפק במילתא-דבדיחותא: "הראית, איך הכסיל דוחף אותם"... (האסטו געזען ווי דער נאָר שטופט זיי?...) (עליו)

הרבה בדיחות ודברי ליצנות מספרים עד היום עשרות תלמידיו, כאילו היו הדברים רק תמול-שלשום. זכורני, פעם באתי ל"חדר" כשעיני נפוחה ומיד פגשני ר' שמואל ב"ברוך-הבא" משלו: ראוי-נא — הוא "חטא בעגל" (זו פאָראַפּראַזא ד'משמעת באידיש: "חוטא בייגל געווען" — "חוטא באייגל" (בעין) — "חוטא בעגל"). הוא הדבר היה כשלמדנו בפרשת השבוע כש-

רושו — האם כבר חיללת את השבת?, תחת לשאול אותו — האם כבר קיבלת פני שבת?... גם מאלה המתיימרים להתחזות כלמדינים, היה שואל לא פעם: "אמרו נא לי, מדוע כשאתם מתקשים להבין מילה או משפט לא מובן בגמרא, הנכם מפזמים ניגונים ארוכים עד בלי די?"

לא זכור לי אם אמנם זכה לתלמידים רבים לפי המלצת ד"ר שוורצמן ואם הצליח להגיע למעיל חורף חם, כראוי לו. אם איני טועה הרי בביקורי האחרון בחדרו הקר והעלוב, נוסף לו רק שולחן קטן וכמה ספרים שקיבל מבית אבי למזכרת לפני עלותנו ארצה. לאחר שנים כשעלו ארצה כמה ממכרי שהכירו את יוסף ריבקיין ושאלתי עליו, סופר לי כי הוא נשאר בודד וערירי בבנדרי עד יום מותו, מבלי שאיש יידע אם היה לו איזה קרוב או גואל. סודו זה נטל עמו אל קברו.

רבי שמואל קראסילובר —

ה"רבי" שלי

כל אחד מאתנו, נושא בזכרוננו את תקופת ילדותו הרחוקה ואת הדמות האהובה עליו בשחרית חייו, כאור טוריטה שהאמין בה כ"בכל-יכול" וזו נחרתה בלבו ברוב הוקרה לכל ימי חייו.

אחת האוטוריטות שלי, שדמותו נחרתה אצלי לכל ימי חלדי, היה מלמד-הגמרא שלי — רבי שמואל קראסילובר לבית הורביץ. שם-הלוואי קראסילובר ודאי נבע משם העיירה שהוא או הוריו באו משם — קרא-סילוב או קראסיליבקה.

בעירנו בבנדרי היה ר' שמואל שם-דבר, יהודי למדן וחכם מופלג ועל-הכול — בעל הומור ובדיחות הדעת מאין כמוהו. הוא היה איש-הופעה נאה בעל זקן לבן ועיניים יוקדות שמבטן היה חודר ונוקב את האדם לפני ולפנים כמו בהיפנוזה. ולא בכדי היו תלמידיו יראים ממבטו יותר מה"קאנטשיק" (המגלב) שלו, שהיה עשוי מכמה רצועות-עור, כמו רצועות-תפילין, להבדיל.

לאמיתו של דבר, פחדו תלמידיו יותר מכל מהבוהן הכרות ביד ימינו, אשר הבריות היו מספרים כי אצבע זו נקטעה אצלו במכוון כדי לשחררו מעבודת הצבא אצל "פוניא" — הצאר הרוסי... הנה דווקא באצבע בלתי-נראית זו, לכאורה, כשהיה צובט את התלמידים במקום הידוע, היה כל אחד מהם רואה את סבתו בחלום. אני עצמי איני זוכר שהיה מרביץ בי או צובט אותי, אולי משום שבדרך-כלל הייתי שקט מטבעי.

יעקב אבינו מבכה את מותה של רחל אמנו: „ואני בבואי מפדן-ארם... מתה עלי רחל...” ואחד התלמידים היה מהסס רגע לפני הקריאה, היה ה"רבי" מזרזו ופותח: נו, קרא כבר: ואני... ואני שואב המים... (וואני דער וואסערפירער). או באותו מקום בתורה כשיעקב לפני מותו קורא לבניו אל מיטתו: „היקבצו — סאברייטעס חלאַפצין” (היקבצו — התאספו-נא בחורים (ברוסית). וכעבור זמן כשהתחלנו ללמוד גם גמרא ואחד התלמידים לא מצא ידיו ורגליו בוויכוח המפולפל שבין שני התנאים: „זה אומר כך וזה גורס כך, והיוצא מזה... והיוצא מזה...” „והיוצא מזה — היה מסיים ה"רבי, שהברווזים מתהלכים יחפים...” „גייען די קאטשקעס באַרויס”).

אינני יודע אם אמנם היה לו כל-כך טוב שהיה רגיל להתלוצץ וליצור מצב-רוח טוב, אך עומד הוא לנגד עיני-רוחי כאיש אציל-רוח פאטריארכאלי ובדמיוני הילדוּת הייתי לא אחת רואה בו את דמותו של אברהם אבינו ובאשתו ה"רביצין" טובת-הלב — רחל היה שמה — הייתי רואה את שרה אמנו ובשתי בנותיהם — מלכה ושרה — הייתי רואה את האמהות לאה ורחל התנ"כיות.

יום אחד, ואני אז בן 6 שנים, זיווג אותי רב שמואל עם חברי ל"חדר" — חיליק היה שמו — ואמר לנו: „היום הנכם מתחילים ללמוד גמרא אצלי, אפס — זכרו ילדים: זה סוד כמס, ואסור לכם לספר על כך בבית...” ובדברו פתח לפנינו ספר-גמרא גדול ורחב-מידות שב-עמוד הראשון בלטו אותיות גדולות „בבא מציעא” והחל לסלסל בניגון את המשנה הראשונה: „שניים אוחזין בטלית, זה אומר — אני מצאתיה וזה אומר — אני מצאתיה” בהצביעו עלי ועל חברי חיליק, ובדמיוני כבר העביר אותי על דעתי בשכחי כליל את עצם הפלוגתא בין השניים שבגמרא, ובעיני רוחי ראיתי איך אני וחיליק מחזיקים כל אחד בקצה השני של איזו טלית ישנה וכל אחד מאתנו טוען: כולה שלי... בדמיונות אלה הלכנו שנינו הביתה אחרי הלימוד כשדעתנו זוחה עלינו וראשינו זקופים מגאווה: „בחורי גמרא אנחנו, פשיטא... ובשרכנו כך את דרכנו הביתה, פיזמנו את שירו של „שלום עליכם” בסיפורו: איי, איי, ניטשעווא, (שפירושו ברוסית: היי, היי, — אין דבר,

ניע בואימסיא ניקאאווא לא נפחד מאף אחד, —

טולקו בוגא אודנובו... רק מאלוהים בלבד...

...דבר של מה בכך... אנו לומדים כבר „בבא מציעא” ומניה-וביה, בבואנו הביתה, לא אני ולא חברי חיליק, לא יכולנו, כמובן, להתאפק ומיד „פוצצנו” את הסוד בפני ההורים והשכנים, שאנו לומדים כבר גמרא... פש... וכמובן, למחרת היום כשה"רבי" שאל אותנו אם

אמנם שמרנו את הסוד כפי שהבטחנו? פרצתי בבכייה מרה... אך ה"רבי" הרגיעני מיד ואפילו הביאני לידי צחוק רם כשסירס בכוונה תחילה את כינויי „הטעמים” בפרשת השבוע ובמקום לומר: „מירכא, טיפחא, מנחא, אתנחתא” פיוס: מירכא — וואס שטיפסטו, מנחא — וואס לאכסטו? (שפירושו: מירכא — מה אתה דוחק, מנחא — מה אתה צוחק?).

ועוד היינו לומדים דברים שהיו מעלים לנגד עינינו מורא ופחד מכל מיני שדים ורוחות, נחשים ועקרבים וחיות רעות. כך, למשל, היה ה"רבי" מתרגם את השם שפיפון — א פופערנאטער, עקרב — אן עקדיש, ראם — א וויזלטיר — שקרני מגיעות עד השמים והלווייתן — כשהוא נע וזע בים ומניע בזנבו, זה מביא מיד לידי רעידת אדמה, חלילה, והשור הבר... מוטב לא לדבר ולהזכירו בלילה...

כל פירושו ובאוריו בלימודי הקודש מצאו מאוד חן בעיני ואף היפרו את דמיוני עד כדי-כך שבמרוצת הימים התחלתי להעלות על הנייר ציורים שונים על הנושאים שלמדנו, האירועים והדמויות שראינו אנו הילדים בעיני רוחנו כפי שה"רבי" תיאר את הדברים לפנינו. זכורני, שציורי הראשונים ב"חדר" היו עשרת השבטים כפי שהתורה ציירה אותם: „ראובן — פחו כמים... יהודה — גור-אריה... משה רבנו זורק את מטתו בבית פרעה מלך מצרים והמטה הופך להיות נחש-עקלתון... ועוד דמויות מן התנ"ך. ה"רבי" שלי, רב שמואל קראסילובר וה"רביצין" רחל, נשמתם עדן, הסתכלו בעין-יפה בציורים שלי שנרשמו בעפרון כחול-אדום ושחור ובהחליקם על ראשי, היו מפטירים: „יפה, יפה!...”

מאז ועד עתה עברו למעלה מיובל שנים שלא ראיתי עוד את רב שמואל קראסילובר, במרוצת הזמן מתה ה"רביצין" רחל, הוא עצמו הלך לעולמו, נפטרה גם הבת הבכורה — מלכה ז"ל, ומכולם נשארה בחיים הבת הצעירה — שרה (חיה בארצות-הברית), נשארו נכדים מגזעו של ה"רבי" שלי, החיים בארץ ובחוץ-לארץ וזוכרים בהוקרה את כור-מחצבתם. אולם ברכה מיוחדת היא העובדה שעשרות רבות של תלמידיו החיים עוד אתנו בארץ ובחו"ל, כולם בלי יוצא-מן-הכלל, שומרים את דמותו המופלאה והחביבה של מורם-מחנכם, אשר ברוחו הטובה וההומור הבלתי-נשכח שלו, הנציח בלבנו את דמותו, ולא אחת אנו נזכרים וחוזרים על בדיחותיו-הלצותיו, אם בצורת פאראפראזה של פסוק זה או אחר ואם על-ידי האליטראציות והאסונאנסים שבביטוי זה או אחר, כמו הפסוק המדבר בתורה על שחרור העבד מבית-אדוניו (שמות, כ"א, ג') עם אשתו או בלעדיה: את הפסוק „אם בגפו יבוא — בגפו יצא”

היה מבטא לא פחות ולא יותר: „בשקאפע יבוא — בשקאפע „יצא“ שפירושו: „בסוסה יבוא — בסוסה ייצא...“ או המינרא שבהגדה של פסח: „כשמצה ומרור מונחים לפניך“, היה אומר בסירוס המלה „מונחים“ — „כשמצה ומרור מחותנים לפניך“... כן היה מכניס אי אלה סירוסים קלים בביטוי זה או אחר ומעורר צחוק אדיר בפי כולנו, כמו במתכוון — עבדים היינו, היה מבטא בבדיחות בשפת אידיש: „א וואָגן מיט הינער“ או — „לזמן לזה“ היה מבטא „לאַז מען אַזוי“ שפירושו באידיש: עגלה טעונה תרנגולות, „יהי כן“.

רבקה (ריבה) טרר-דרובצקי ז"ל

רשמים מירושלים בשנות העשרים

רבי שמואל קראסילובר חניך וגידל כמה דורות של תלמידים, שזוכרים אותו תמיד בלוויית בת-צחוק של טוב-לב על משובת-הנעורים שהעניק להם בימי חלדם בגלות המנוונות של נגישות השלטונות, קיפוחי זכויות אזרחיות, חברתיות, כלכליות ותרבותיות. הוא עצמו, ודאי שלא העלה בדמיונו כי לאחר עשרות רבות של שנים, יעלו תלמידיו את זכרוננו הטוב בהוקרה עמוקה ובהכרת תודה על זכר המגע המבורך עמו, זכרוננו לברכה.

ובכן, אתחיל בראשית דרכי אליה, בדרך העולה מיפו לירושלים:

נסעתי בחברותה במכונית ציבורית, אף כי קיימת גם מסילת-ברזל לירושלים, אלא שהדרך ברכבת מעייפת מאוד ואינה נוחה. בשעה שבמכונית נמשכה הנסיעה לשם כשעה וחצי, הרי במסילת הברזל היא נמשכת כשעתיים בערך. הנוף לאורך הדרך יפה להפליא. קשה לציירו, דומתני, אפילו לצייר הטוב ביותר. כאשר עוזר בים את יפו העיר אין מרגישים לכתחילה שום יוצא מהכלל, רק רואים ערבה ומישור שטוח כשולחן; פה ושם נראים בוסתנים של פוחי-זהב, לפרקים גם קצת חורשות. אבל רק מגיעים למחצית-הדרך — וכל הנוף משתנה. לפתע מתגלים הרים על צבעם השונה. יש לציין כי ירושלים גבוהה למעלה מ-800 מטר מעל פני הים התיכון, שהוא גם לחופה של יפו, לכן האוויר שם הרבה יותר קריר וסקוף יותר מאשר ביפו.

בקנין משמשת ירושלים כעיר-קייט לתושבי הדרום ויושבי השפלה, לכל אלה הנמלטים מהחום השורר שם. בחורף שורר שם קור עז, ולפעמים יורד שם גם שלג המגיע לעיתים עד ארשין (מידה רוסית, בערך 36 אינטשים) בעומק. ההרים מסביב לירושלים עולים עליה בגובהם ומתבלטים ביופים.

הדרך שעוברים בה מיפו לירושלים מתפתלת כאילו בשביל צר העובר בין ההרים. המכונית שאנו נוסעים בה, נדמית כזכוב המטפס על הקיר ורוצה לעלות עליו וכל הזמן הנך נמצא תחת הרושם, הנהיגה תפול, חלי-לה, מטה לבקעה. ישנם מקומות כאשר הדרך עוברת

ריבה דרובצקי, מי שהיתה רעיתו הראשונה של ז. דרובצקי יבל"א ובתו של רב משה טרר ז"ל, היתה אישה יקרת-רוח, אצילת-נפש, חביבה ונחמדה; התבל-טה בעדינותה, צנועה בהליכותיה, דרכה בשבילי-החיים במתינות ובחן. לא היתה שוחרת כבוד, גם אם הגיע לה. אבל חוץ מכל המעלות האלה, יש להוסיף גם עוד מעלה, והיא: להעלות על הניר כל מה שעינה רואה ולבה ער לו, בעין חדה וחודרת היא קלטה מראות ואירועים וידעה להעלותם בכשרון מיוחד לה, בסגנון רוסי מצויי, והקורא קרא תמיד בשקיקה כל מה שהיא פירסמה. מן הראוי להביא בספר זה שניים ממאמריה להעלאת זכרה ושמה הטוב שנשאר בזכרוננו — לכל אלה שהכירו אותה.

שני מאמרים אלה היא כתבה לחו"ל בשעת חייה בארץ-ישראל והם פורסמו בעיתונים השונים, שהופיעו בבסרביה דאז, בשפה הרוסית. הנה מכתבה הראשון על ירושלים ורשמיה ממנה (פורסם ביום 21 בדצמבר 1923 בעיתון „יוזנאיה בסרביה“).

א. מכתב מירושלים

„עד כה יש לכם מעט ידיעות על העיר ירושלים. העיתונות האירופית מתעניינת מעט מאוד בפינה זו של כדור-הארץ — עיר הבירה, הנישאת מעל כל הבירות שבעולם, כפי שהיא מצטיירת במחשבותיו וברגשותיו של בן העם היהודי.

ממש על שול־התהום: מצד אחד הרים המגיעים עד לשמיים — כביכול — ומצד שני מין תהום עמוק, והעצים בו נראים ככרי־עשב. השביל הזה מתפתל כנחש בקווי־שבר מסוכנים. הנשימה נעצרת ממש כאשר מביטים למטה. קשה לתפוס איך עוברים את פי התהום הזה, אבל המכוננית דוהרת לה כאילו שום דבר לא נוגע לה ולא יעצור בעדה; היא ממשיכה לדהור כמעוף־ציפור, עד שנדמה לך שהנהג מוביל אותה ממש בעיר־

ריבה טר־דרובצקי

פולי־חשים. האוויר דוקר בפנים כאילו במחטים, אבל הפחד הוא ממך והלאה, כיוון שהעין צמודה כל זמן הנסיעה למראה הנוף — ליופי הסביבה, עד שאתה מאבד את החושים והנך מתעלם ממה שעלול לקרות. יש רצון לעוף כציפור עד קצה הגבול וכאשר הנך מגיע כבר עד פרוורי ירושלים, רק אז הנך מתעורר כאילו מחלום מתוק. כמה חבל, שהחלום הזה נפסק כבר!... ירושלים עושה רושם מעורב. מי שמצפה לראות בה עיר אירופית יתאכזב חיש מהר; מאידך גם אינה נראית כעיר בעלת סגנון מזרחי טיפוסי, גדולה בממדיה ורבגונית. בניינים אחדים נבנו לפני מאות בשנים,

ואהרים — לפי האדריכליות המודרנית ביותר. בצורה כזו אין העיר נראית כמקשה אחת. עיבורה המקיף אותה מכל צדדיה, יפה עד כי קשה לתארו. מה שצדה עיני וברצוני לצייר לכם, זה שכל מה שנמצא בעיר הזו כה הולם וכה מבטא את קדושתה, המעוררת בך הרגשה מיוחדת, כי על אדמה זו דרכו נביאינו הקדושים. ברצוני לעמוד על אחדים מהסימנים המייחדים אותה כעיר קדושה לנו: עיר היסטורית, עשירת־זכרונות, המדובבים את הלב היהודי. אתחיל בכותל המערבי, כשארית מבית־מקדשנו שנשמר ממנו אחרי החורבן, שהאזוב הזה מביא את המתפללים על ידי הכותל למין דחילו ורחימו. תמיד נמצאים שם קהל מתפללים העומדים לחנן ולבקש מריבוננו של עולם, שיעזור להם להיחלץ ממצוקתם.

לא רחוק מהכותל, על גבעה העולה עליו, עומד היכל השובה עין ביופיו החיצוני (מסגד כיפת הסלע). מלים אחדות על יופיו של הבניין הזה:

הוא נבנה לפני כאלף שנה בערך על ידי סולטן טורקי אחד, באותו מקום שעמד לפניו בית־מקדשנו. פנים ההיכל והיסוד שלו נשמר באותה צורה שהוקם לפני מאות בשנים. — בכניסה להיכל אין העין יכולה להקיף את כל העושר שבפנים. קשה להביע זאת במילים פשוטות. הכיפה של ההיכל משובצת באבנים יקרות. ההיכל מרופד בשטיחים יקרי־ערך. שטיח משטיח שונה. בתוך ההיכל בליטת־סלע, כאילו הוא צומח מתוך הקרקע והוא מוקף סביבו במעקה. לפי האמונה, זהו המזבח שהכהנים בזמנם הקריבו עליו קרבנותיהם. הנך מרגיש ועוזע פנימי כאשר הנך מתקרב למקום הזה. מתעוררת בך המחשבה על המהלך ההיסטורי שעבר עלינו מאז גלות וחורבן ירושלים. השיחה מתנהלת שם בלחש, מפנה לאוזן, כאילו לא לעורר מתרדמתם את הדורות הקודמים. בתוך הקיר חצובים כאילו שני כסאות־מלוכה, שלפי אגדה ישבו עליהם המלכים בשעת ביקורם בבית־המקדש.

במבצר, לא רחוק משם, נשמרו עדיין אורוות המלך

שלמה — כאילו רק לא מזמן בנו אותן, — מתחת לרצפת ההיכל.

מכאן יצאתי לדרך אל קבר רחל אמנו, הנמצא בבית־לחם, בין ירושלים לחברון. רק בחודש אלול הערבים נותנים ליהודים לבקר את המקום הקדוש לנו. קשה, קשה לי מאוד, לשכוח את החוויה הזו המזדמנת לך לעיתים רחוקות מאוד, לכן כדאי להביע זאת על הנייר.

* לפי המסורת היהודית, הסלע הזה הוא אבן־השתייה, שממנה הושתת העולם.

ב. רשמים מהעלייה הרביעית

מכתב שני של ריבה ד. שנשלח לעורך „נאשי וורמיה“ ב־16 בספטמבר 1924:

דבר העורך: לפני מונח כעת מכתב שרק כעת קיבלתי מהארץ. המחבר שלו כותב אותו בלי משוא פנים, אלא כאיש המתבונן לכול ומסתכל מהצד. הוא מביע במילים פשוטות וכנות אשר הוא רואה בארץ־ישראל החדשה. מוצא אני, לכן, לנכון להביא קטעים אחדים ממנו לקוראים שלנו אשר בניין הארץ קרוב ללבם. וזו לשון המכתב:

„...אין נטייה להגר מכאן לארצות־הברית, אף אחד לא זז מכאן; להיפך, בזמן האחרון מורגשת עלייה מפולין בממדים חזקים. עולים לא רק אנשי־עבודה, אלא גם אנשים אמידים בעלי הון, הבורחים משם מלחץ השלטון הפולני. מגיעים גם אחדים מרוסיה, קרבנות שלאחרי המהפכה, אבל אלה חסרי־הון הם, לכן הרבה תקוות תולים בעלייה מפולין. מתכננים כבר להקים בתי־חרושת ובתי־מלאכה. ברור, שמכל זה נהנית תל־אביב כמרכז של הארץ; תל־אביב נהפכת בהדרגה לעיר מסחר ותעשייה. כעיר חדשה היא מושכת תשומת־לב מרובה, באדריכלות החדשה ובצביונה המיוחדת. כל הישגי התרבות כבר נמצאים בה. הנשים

אשר מקרוב באו מפולין משתוממות ממש מהמודר־ניזציה של העיר, הן תיארו להן שתגענה לעיר פרי־מיטיבית, אסיאתית ופראית, והנה מה עיניהן רואות: הרבה דברים שעדיין אירופה לא הגיעה אליהם, ביחוד במלבוש, בריהוט ובאביזרים שונים — וכל אלה מתור־צרת־הארץ הם. יחד עם זה היצירה במשקים הנעבדים בידי אחינו ישראל, הן בגידולים, בפירות ובירקות, והן בגידול החי, משתוממות הן ושואלות: האלה הם היהודים, שבגולה נחשבים לפרזיטים? פלא על כל פלא!

כל זה מביעה אני לפניכם בכדי לעורר בכם מחשבות על הארץ.

ר. ד. תרגם מרוסית פ. ב.

מהמכתבים שאנו קוראים בהם אנו לומדים עד כמה העין של ר. ד. היתה חדה, לראות דברים ולהקיפם ולבה היה ער לכל בעיות השעה, הן הציבוריות והן הלאומיות.

ריבה דרובצקי חיתה בארץ משנת 1921 עד 1927, וחזרה מסיבת בריאות לקויה לבנדרי ושם נפטרה ב־1930 בדמי חייה, כשהיא רק בת 30.

(למאמר „שמחה צחובל“ בעמ' 236)

שמחה צחובל ז"ל

לי, שמחה צחובל ז"ל, שבמשך שלושים שנה ישבנו זה בצד זה בחדר-האיפור והתהלכנו כחברים בחיי יום-יום.

שמחה צחובל ז"ל היה שחקן בעל יצרים גדולים ושופע חדות-יצירה, בעל טמפרמנט סוער ומסעיר, שידע להתעלות ולהעלות עמו את חבריו. קולו העמוק והחזק היה מהנדרים על במותינו. שקט ועצור היה בחיי יום-יום, וקפדן מאין כמוהו בחיי התיאטרון, — לו מסר את נפשו. בדבריו היו המלים יוצאות מפיו מהוקצעות ואיטיות, כך בשיחה עם חבר, וכך בעת ויכוח כללי על נושא זה או אחר. "סנקה" — היינו אומרים לו בהלצה, — "אמור כבר משהו קונקרטי..." והוא היה מחייך בטוב-לב, גם אם לא קיבלנו את דעתו; אולם על הבמה היה לו מה להגיד — ובלי חשך...

"השקט האולימפי" שלו בעת חלוקת תפקידים למחזה חדש היה תמיד למופת בעינינו. הוא לא ידע להפלות בין תפקיד לתפקיד. אימרתו הקלסית של סטניסלבסקי, "אין תפקידים קטנים, יש שחקנים קטנים", — אימרה, שהפכה אצל רבים מ"שלנו", כמעט, לשם נרדף ל"ציונות", — היתה לצחובל, עד יומו האחרון, תורת-אמת: תפקידים קטנים, "הקצב" ו"השטר" בהצגת "המכשפה", "הבלן" בהצגת "מסעות בנימין השלישי", הגנרל הישיש קרוטיצקי ב"חכם והוא פתי", ורבים אחרים — הפכו בידי צחובל לפנינים מבריקות; הוא גילם תפקידים אלה בחדווה ובאהבה, ללא קלות-ראש כהוא-זה — ממש כפי שגילם את תפקידיו הגדולים והבלתי-נשכחים: לבן הארמי ב"יעקב ורחל", "ירמיהו", המלך ליר, שלמה המלך ושלמי הסנדלר, נישצ'סטליבצב ב"היער", ועוד. דומה היה עלי, לעיתים, שבשחקו בתפקיד אפיוזי הוא משחק לא רק לפני הקהל, אלא גם לפני חבריו על הבמה, כמפגין ומדגים מה אפשר וצריך לעשות בתיאטרון.

התיאטרון היה ביתו, וחבריו — משפחתו. הוא היה אחד המעטים ששמח בכנות על הצלחתו של חבר, כשם שידע לעודדו בעת חולשת-דעת. הוא התרחק מכל פירסום שאין לו קשר ישיר עם עבודתו האמיתית. הוא היה אומר: "שום בית-קפה, ויהיה זה אפילו קפה-האמנים, לא יצר עדיין שחקן טוב..."

חוק-ולא-ייעבור הוא בכל המדרשות התיאטרוניות בעולם הגדול לשלב בתכנית-לימודים הכללית, — כחלק נכבד מתכנית זו, — שיחות והרצאות על תולדותיהם ודרכי-יצירתם של שחקנים גדולים בעבר. נוהג זה

שמחה (סאניה) צחובל

חיוני הוא, הן מהבחינה המקצועית והן מהבחינה האתית. מה שאין כן — עדיין — אצלנו; משום-מה מהלכת אצלנו התנכרות-מדעת ל"יש" ההיסטורי המעט שלנו. יש לקוות, כי התנכרות זו תיעלם בעתיד, אך תקווה זו אינה פוטרת אותנו, לפי-שעה, מהחוב שאנו חבים לשחקנים גדולים ודגולים שהיו לנו, מיוצרי וממעצבי של התיאטרון העברי בישראל. דברי הבאים יוקדשו לזכרו של ידידי ורעי כאח

והוא לא ידע התפארות, מעולם לא דיבר על עצמו "בגוף שלישי", מעולם לא התפאר בהצלחותיו, ובכך היתה תפארתו...

שמונים וחמישה תפקידים הספיק צחובל לעצב על במת תיאטרון "אוהל": תפקידים שמעטים מאוד השחקנים שהגיעו לרב־גוניות כזאת, — תפקידים טרגיים וקומיים, ראשיים ואפיוזדיים, לפעמים שונים

ישראל גור

צחובל ותפקידיו

אומר ש. צחובל — "מקור־יניקתי התיאטרוני הראשון". מקור יניקה שני שימשה הקירבה לתיאטרון בכלל. המש" פחה גרה מול תיאטרון הקיץ העירוני, ששימש בעיקר להצגות קירקס. רוב השחקנים שהגיעו לכאן מבחוץ היו מתאכסנים בחצרה של משפחת צחובל, והילד שמחה היה בא עמיהם במגע הדוק. הקירקס כבש אותו לחלוטין, ובמהרה החל בעצמו להתעסק במלאכה זו. בוקר וערב היה מתאמן על טראפציות, "ועד היום הזה" — הודה בפני צחובל כמה חדשים לפני מותו — "יש לי סנטימנט לקרקס ולחזנות" (במאמר מוסגר: עד כמה טעמנו סנטימנט זה במישחקו על הבמה! התזכרו את צניחתו הקירקסית "ממרומים" בתפקיד ג'ו דינמור בהצגת "עיר המחר" לפריסטלי; או בחזותו האקרובטית כמקי סכינאי ב"אופירה בגרוש"? או קורט בה"גזע הטור" לקדלבורג; או כשהוא מרקד שם, ב"פישקה החיגר", בחתונה, וכל עצמותיו אומרות זמר).

בבית הספר התיכוני נימנה עם המשתתפים הקבוי עים בהופעות ובהצגות בימי חג ומועד. כבר אז בלט בכשרונותיו הדרמטיים. המורה שעסק בהצגות טיפח אותו וחשב להמליץ עליו בפני בית־ספר דרמטי ידוע, אך מהפכת 1917 שמה קץ למחשבה זו. נותרה רק השאיפה לכך.

אל העיירה היו באות גם להקות יהודיות, ששחקננו מאס בהן כבר מהופעותיהן הראשונות. הן התנכרו בנטור־רליזם המופרז שלהן, באורח־חיים מדכא ובברק חיצוני עם עוני פנימי.

מתוך הספר: "המשחקים אביון ומלך", תשט"ז

שמחה צחובל

ר' מנדל ב"פישקה החיגר" לר' מנדלי מו"ס

ההרמוניה הנפלאה הזאת בין צלילות הקול ותנועת־הגוף אצל צחובל נעוצה עמוק במעבי הביוגרפיה המוקדמת שלו, שם בעיירה הרוסית טיראספול שעל שפת־הדנייסטר, ולאחר שנים מספר — בבנדר שבבסרביה. אכן, נטיה למישחק היתה לו, לצחובל, עוד מילדות, והיא לו מורשה משפחתית (מצד האם). הסבא היה חזן והוא "משל בכיפה" בעיירה (שוחט, חזן וכו'). והגם שחינוכו של הילד היה רוסי — הרי הושפע מאוד מסבו. ניגוניו של הסבא החלו במהרה להשתפך בקולו הערב של הנכד, והכל ניבאו לו קריירה של חזן. "זהו" — היה

י. מאניק
.....

עמוק בלילות סתויים

עמק בלילות סתויים
על פני עזרות חרבות אנוע.

נחשול-דם כשפיפון
מרדף צעדי וחוסם דרכי.

הן זה לא מכבר פכו פה חיים,
התרוגן הנגון הערב,
והכירו היטב צליל-שפתי החמים
הפכים מסביב והיער...
הן פה, לא מכבר, לבלבו געורי...
ועתה, אך ינשוף יקנן בעיים
וכרות-רפאים תארוב טחנת-רוח
רסוקת-כנפים...

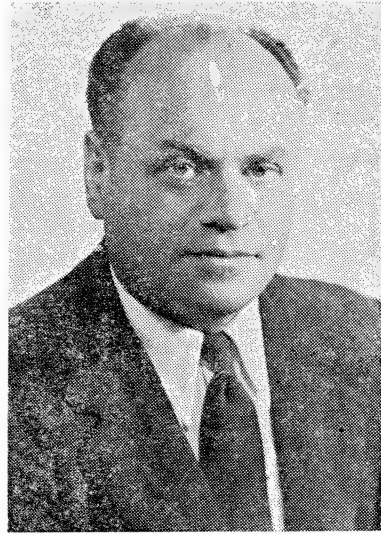
דומני — אלהים בעצמו
נעונו בסמטאות עזובות,
רדוף נעקות-אימה
הרוגמות כאבני-סקילה,
ובוכה...

בית-כנסת מט — זכר לחרבן,
בו נדם לעד קול בעלת-תפלה;

ספר-תורה מיתם
שאין עוד מי שישמח בו;

מנורה ישנה,
שעם דעיכתה האחרונה
כבו פה כל השבתות...

מאידית: מרדכי פכר

י. מאניק

המשורר י. מאניק (לעדערמאן) ז"ל

יליד בנדרי. בנעוריו למד ב"חדרים" בבנדרי
ובכוחות-עצמו התמסר לרכישת השכלה כללית. נסע
לאמריקה ושם השתלם באוניברסיטת שיקאגו.

בשנת 1935 עלה לארץ כחלוץ, והמשיך בעבודתו
הספרותית.

פירסם באידיש חמישה ספרים: שירים, משלים,
סאטירות, ולעיתים — סיפורי-ילדים.

מיצירותיו תורגמו לעברית ולאנגלית.

זכה לביקורות טובות בארץ ובחוץ-לארץ.

בני ורטהיים בעולם־העשייה

א.

ד"ר יוסף קרוק

„לכולנו רבי אחד“

(על אברהם ורטהיים)

האיומים ביותר גירשו שלטונות הצאר את כל האוכ־לוסייה היהודית מערים, מאיזורים ואפילו ממחוזות שלמים. אותה שעה הוכיחה האינטליגנציה היהודית הצעירה רוח־התנדבות מופלאה: אנשים שמעודם לא לקחו כל חלק בפעולה ממשיה — כמו סופרים, אנשי־מדע, סטודנטים, בחורי־ישיבה — עזבו את עיסוקיהם והלכו להציל חיי־יהודים בתוך הבערת הגדולה. אברהם ורטהיים נמנה עם טובי הפעילים האלה, נציגי מוסדות יהודיים, שעסקו בהצלת הפליטים.

גם כאשר הסתיימה מלחמת־העולם הראשונה, לא נסתיימו צרות ישראל. פרצו פוגרומים ביהודים, באו־קראינה ובדרום־רוסיה. ערים ועיירות שלמות נחרבו, וכל הגשת עזרה כרוכה היתה בסכנה רבה. אברהם ורטהיים הצטיין במרצו הרב, באהבתו הרבה לעם ובחוכמתו, והוא גילה תושייה במצבים הקשים ביותר. היה נוסע לעיתים תכופות לנקודות המסוכנות ביותר, שבהן נשקפה סכנת פוגרום — או היה מגיע לשם בשעת הפוגרום ממש, ולפעמים כבר לאחר הפוג־רום — להציל מה שניתן עוד להציל. בשנת 1919 נסע ורטהיים כנציגו של „הצלב־האדום“, להגיש עזרה מ־עם ארגון נייטרלי זה. „במחלקה לניזוקי הפוגרומים“ של „הצלב האדום“ ניהל את פעולת העזרה וההצלה. כמה פעמים ביקשתי את ורטהיים וחרזתי וביקש־תיו שיכתוב את זכרונותיו מהימים ההם, (ייתכן שבעז־בונו ימצאו מסמכים כלשהם מהתקופה ההיא). חשיבות רבה נודעת למשימות, אשר לא פעם העמיד בגללן חיו בסכנה ממש — להציל חיי יהודים, אחים הנתונים בצרה ובשביה.

האינטליגנציה הרוסית הצטיינה בקווים מיוחדים משלה. דווקא מעמדם, שהעניק להם זכויות־יתר, היה עליהם למשא: לבם היה עם המדוכאים, מעוטי־ומשוללי־הזכויות. במשך עשרות בשנים הדהדה הסיס־מה: „ללכת אל העם“, להתקשר עמו ולסייע בידו.

ה„הליכה אל העם“ נתקבלה גם על־ידי בני האינ־טליגנציה היהודית, שהרי הם ועמם היו „בראש התור“ של הנרדפים והנדכאים. במשך עשרות בשנים דגלו הנוער, הסטודנטים ואף גימנזיסטים — בסיסמה של „הליכה לרחוב היהודי“. לסוג זה השתייך אברהם ורטהיים ז"ל.

הוא היה בן למשפחה רבנית גדולה, שנמנו עמה גאונים, צדיקים (הבעש"ט, האדמו"ר מטשרנוביל, המהרש"א, בעל תבואות שור), מוצאה של אמו מווהלין, והיתה בתו של האדמו"ר מברזנה. כבר בימי־שחרותו הצטיין אברהם ורטהיים במוח חריף והכול ניבאו לו עתיד גדול בעולם הרבנות. ואמנם, היה תלמיד־חכם, אך לא עשה את התורה קרדום לחפור בה. רבים היו האינטליגנטים היהודים, גם כאלה ששמש יצא לתהילה לאחר־מכן, שדרכם היתה מ„הישיבה“ אל התרבות הרוסית. רבות היו הסיבות, שבגללן פנו עורף ל„ישיבה“, והם ראו את הצלחתם האישית והכללית בתרבות הרוסית (או לאחר־מכן — הפולנית). אברהם ורטהיים התמסר במרץ רב לתרבות הרוסית. אך למעשה לא עזב אף פעם את ה„ישיבה“ ולא עבר אל „החוף השני“. הוא חיפש תמיד את המזיגה של ההשכלה הכללית והיהודית — של הגאולה היהודית־לאומית עם זו הכלל־אנושית.

במלחמת־העולם הראשונה

בצורה בולטת ביותר התבטאה פעילותו של אב־רהם ורטהיים בימי מלחמת־העולם הראשונה. בתנאים

בפולין

בשביל מאות אלפי היהודים ברוסיה ובאוקראינה נתברר אחר־כך, שהצלחתם היחידה היא בבריתה מה־

„לכולנו רבי אחד“

משחר נעוריו היה אברהם ורטהיים ציוני וסוציאליסטי. הוא הצטיין באהבתו האמיתית לעם היהודי ובתפיסת-עולמו הסוציאליסטית-הומאניסטית. המוסר הסוציאליסטי והשאיפה להקים חברה חדשה — היו את הקו המנחה שלו. עם היותו איש-מפלגה הבין מעל לכול את ההכרח באחדות הפועלים. הוא סייע בשנים האחרונות להקים גם את „המועדון הסוציאליסטי הבלתי-מפלגתי“ בירושלים, כדי לאפשר בו ויכוח חופשי ולהדגיש את הצורך בשיתוף-פעולה של כל הזרמים בתנועת-העבודה, ובהקמת אחדות פועלים כנה. אופייני מאוד היה נאומו בכינוס הראשון של עובדי המדינה (1953), שהתקיים בהשתתפותו של ראש-הממשלה והשרים האחרים. הוא נעל את הכינוס בדברים אלה:

„מעשה בשני חסידים שלגמו מן היי"ש אחר ברכת-ההבדלה במוצאי-שבת, וכטוב לבם עליהם, החל כל אחד מספר על גדולת הרבי שלו. אמר אחד: לרבי שלי גילוי אליהו, והוא לומד תורה מפיו ומפי קדושים ומלאכי-עליון. התלהט החסיד השני ואמר: מה הוא הרבי שלך לעומת הרבי שלי, שזכה לרוח-הקודש ועלה לשמיים? בקיצור, שני החסידים החלו לריב: רבו של מי גדול יותר? עד שהמריבה עברה לקטטה, ואנשים היו חייבים להפריד ביניהם. לאחר שהפרידו ביניהם שואלים את האחד: מי הוא הרבי שלך? ענה: ר' יצחק מטשרנוביל. שאלו את השני, ואף הוא ענה, כי הרבי שלו הוא ר' יצחק מטשרנוביל. ורק אז נתברר שרבי אחד לשניהם. על שום, איפוא, רבו?

והוא סיים: „בינינו נתגלו כאן חילוקי-דעות. גם רבנו באופן חברי. אך, דומני, שלכולנו רבי אחד, ורבנו הוא מדינת-ישראל.“

הלך מאתנו אדם יהודי נהדר.

(„דבר“, ט"ז טבת תשי"ח — 8.1.1958)

גיהנום ובהגירה לחו"ל. אז עבר גם אברהם ורטהיים את הגבול הרוסי והגיע לפולין.

אך גם הפעם הזאת לא בא כאיש פרטי — כדי להציל את עצמו — אלא להמשיך את פעולת העזרה ולארגן אותה. הוא הצטרף לחבר העובדים של ה„ג'וינט“ האמריקאי, במיוחד ב„מחלקה למחוסרי בית ורפטריאנטים“. שם גם ארגן מחלקה לקופות גמילות-חסדים — והיה המפקח הכללי על קופות אלו. אלא שלא היה זה מפקח ומבקר רשמי, אלא אדם שהצטיין ביוזמה ובאהבה רבה להמונים. תוך כדי פעולתו זו נסע על פני ערים ועירות שבפולין הקונגרסאית, גליציה, ליטא, ווהלין.

ב א ר ץ

בעלותו לארץ, ב-1933, החל כעובד אחראי במחלקת-העבודה שבסוכנות היהודית; ועם ייסודה של מדינת ישראל עמד בראש המחלקה ליישוב סכסוכי-עבודה שבמשרד-העבודה.

לא היתה זו עבודה קלה כלל וכלל; במדינה הצעירה, שעתידיה היה קשור בפיתוח מוצלח של הכלכלה — היה צורך לנהל מדיניות נבונה ומרחיקה-ראות, שאנשי-העבודה ייהנו מכל הזכויות, כדי שיהא בכוחם להמשיך בחיים יוצרים ויצרניים. אך יחד עם זה הכרח היה לנהל את מדיניות-העבודה בצורה כזו, שיהיה בה מקום להתפתחות מתמדת של התעשייה והטכניקה באופן יעיל, חדיש ויצרני. משום כך לא קל היה להסדיר את היחסים בין נותני-העבודה לבין מקבלי-העבודה, ולא-כל-שכן כאשר המדובר הוא בטמפרמנט היהודי הקפריסי... ורטהיים עזר הרבה — בסכסוכים קטנים כגדולים — בטאקט שלו, בידעיותו המקצועית ובפיקחותו לצאת מן המיצר. אין ספק, שהוא כתב פרק יפה בפעולה הבלתי-קלה של משרד העבודה.

רחב־לב

(על דוד ורטהיים)

היהודיים. גברה גזירת הצמצום על מידת הרחבות — והיתה זו פגיעה ראשונה שבלב.

מידת הרחבות היתה אחד מנימוקיו של דוד ורטהיים בעד איחוד תנועת־העבודה הציונית בארצות־הברית. הוא האמין בקרבת־לבבות, שכוחה גדול מפירוד שבדיבורים. על כל חילוקי־דעות להלכה שאין להם ביטוי וכיסוי למעשה, יכסה איחוד המעשה לחיזוק כוחו של המחנה העובד בארץ־ישראל. בכוח זה התגבר על הקשיים שבדרך לאיחוד ובמיוזוג המת־אחדים. בתנועה ה"רחבה" שלו חתר ללכד קרובים ולקרר רחוקים, אף כי בנפשו פנימה ידע מה צרה היא המסגרת וישאף למרחב — ואהבתו לארץ־ישראל החיה, הממשית, הנושמת ביצירתה, גברה על כל האהבות האחרות.

קצרים היו ימיו של דוד ורטהיים בארץ־ישראל, אך הוא התהלך בה כבשלו, כאדם בתוך ביתו. ראה בעיניו את קשיי קליטת ההמונים, חבלי מיוזוג גלויות, אך הוא חי בתוך עמו, בתוך מדינתו.

רחבות־לבו לא ידעה גבול, אך לא עמד בו הכוח להתייצב במלוא מידת האהבה מול כוח־המשיכה של צמצום־ההשגה־והחיים.

הרבה שלוחים מלווים את האדם הנאבק על שלימות דרכו ולא ידע האדם את מקומו. במאבק בין מרחבי מדינת ישראל ובין הצמצום של משיכת־חוץ — גבר הכוח המושך בחבלי הצמצום.

השיבה לנכר פגיעתה היתה קשה. תש כוח מאבקו, באחת מנסיעותיו למען ארץ־ישראל העובדת כרע־נפל.

רחבות־לב היתה מידתו של דוד ורטהיים. רחבות־לב שנבעה ממידת האהבה הרבה שהיתה נטועה בלבו ואשר ניצוצותיה חדרו בכל אשר יתהלך, יפעל ויעשה. הוא היה עובד מאהבה. אהב יהודים, אהב חברת אנשים, אהב את חבריו, את תנועתו; אהב את המלה העברית ועל הכל אהב את ארץ־ישראל. דברים שאהבם דבק בהם, דברים שדבק בהם אהבם בכל לבו ובכל נפשו.

דוד ורטהיים היה איש תנועה, לא איש מפלגה כבול במסגרתה, כי אם איש שהתנועה היתה לו מסגרת־חיים. גם בשנותיו הראשונות בארצות־הברית, כאשר תנועת ה"התאחדות" — "צעירי־ציון" היתה צרה ומצומצמת לאיש חובק ורועות תנועה עולמית, היה הוא בין המניעים אותה בכוח הדוחף של רחבות־הלב. דברו מעל הבמה בסערת־נפש וניגונו בחוג חברים בהשתפכות־נפש ושניהם — הדברים והניגון — היו מלווים אותה תנועה חובקת הכול, כאילו גם ימינו וגם שמאלו פשוטות לקבל כל אחד, לקרבו ולהשפיע עליו שפע רב מעולם האהבה.

התכונה הטבעית של רחבות־הלב נתקלה בצמצום מתוך הכרח, במציאות שגם על המעט יש להיאבק בכוח אמונה ובמאמץ־נפש רב. כן היה בשטח החינוך, בבית־הספר העברי, או תלמוד־התורה, שעל ההוראה בהם היתה פרנסתו.

דוד ורטהיים בא מעולם יהודי רחב, עולם של תורה ושל חסידות, של חכמה יהודית, תרבות עברית, וערכים מושרשים. צר היה לו המקום בין כותלי ה"תלמוד־תורה" ובתחומים הצרים שתוחמו ללימודים

רב אלי שו"ב ז"ל — תלמיד-חכם ועילוי

א.

בעיר בנדרי הסואנת מימים ימימה, היו האניות על הנהר דניסטר מביאות בעונת הקיץ קייטנים ומפליגות בחזרה עמוסות מטעני פירות וירקות. הרחובות היו שוקקים כמו ב"יריד" מרוב סחר-מכר שהתנהל ליד עגלות טעונות מישמשים, ענבים, שזיפים ואבטי-חיים. לעומת זאת, בעונת החורף היתה שוררת שם ממלכת הדלות, המחסור והקור אצל הרבה שכבות האוכלוסיה היהודית.

בימים ההם, — בתחילת העשור השני של המאה הזאת, — הי לו בבנדרי יהודי עניו ובר-אוריין, רב אלי שוחט לפי כינויו ושם משפחתו טשאפליק. מלבד עבודתו היומיומית כשוחט וטיפולו בשבעת יתומיו, מצא לו ר' אלי זמן להתמסר גם להרבה דברים העומדים ברומו של עולם, כגון — פילוסופיה, אסטרו-נומיה, פוליטיקה, לאחר קיום מצוות ומעשים טובים, לימוד שיעורי גמרא ופוסקים לפני יהודים בבית-המדרש של חסידי סאדיגורה; ובליילה — עד השעות הקטנות, היה נוהג לכתוב את ספרו "קיצור דברי הימים וסדר הדורות", החל מתולדות אדם הראשון וחוה וצאצאיהם וצאצאי-צאצאיהם לפי הסדר המובא בתורה שבכתב ותורה שבעל-פה ועד... תחילת המאה העשרים של המאה הזאת. בספר זה נרשמו הרבה מבואות, הערות והסברים על גדולי הדורות ביהדות, והוא נדפס ויצא לאור בשנת תרע"ב — 1912 בעיר אודיסה שברוסיה.

מאז ועד עתה פקדו גם את העיר בנדרי הרבה פורעניות ותלאות רווי דם ודמעות ואוכלוסייתה היהודית נפגעה קשה כמו ישובים רבים ללא ספור באירופה. במלחמת העולם השנייה נחרבה העיר בנדרי כמעט כליל. רובם של היהודים שם נמלטו על נפשם בבהלה מנחשולי ההשמדה. הרבה מהם נספו במיתות משונות על-ידי הרוצחים הנאצי-פאשיסטיים — הגרמנים והרומנים — הן בעיר גופה והן בדרכי-נוד בטרנסדניסטריה, באסיה התיכונית ובסיביר. שארית הפליטה, כ-500 משפחות, שזכתה לחזור אחרי השואה, מצאו בעירם שרידי חורבות ועיי-מפולת. עם שיקומה של העיר, ממשיכים בה יהודיה את קיומם העלוב בחומר וברוח, ללא כל סיכויים לחדש את חייה התרבותיים של הקהילה היהודית שם כבימים עברו.

מתוך העבר הקודר והעגום הזה, צפה ועולה לנגד עיני דמותו הזוהרת של רב אלי שוחט ז"ל. היה זה יהודי בעל קומה זקופה וקווי-פנים עדינים, עטור זקן-שיבה ארוך ונאה. עיני-התכלת שלו היו נוגהות בחכמה וטוב-לב ועד היום הזה זכור אזכור את צליל קולו הצרוד קמעה, אך הנעים והמלטף ומחמם את הנפש.

ב.

זכורני ערב אחד בבית אבא-אמא, אחרי מלחמת העולם הראשונה, עת הדוד אלי (כך קראנו לו בבית, כי היה בדיעבד דודו של אבי ז"ל), ביסבו עם הורי ליד השולחן הארוך בחדר האוכל על כוס-חמין, החל לשוחח על אבי-אבי ר' ישראל ז"ל, שהיה כבר בימים ההם תושב ארץ-ישראל... לפתע פנה אלי הדוד אלי בשאלה, ואמר:

— אמור-נא לי, מאטעלע, התדע היכן נמצאת ארץ-ישראל?

— כן, עניתי במין ביטחון מופלג, ואני אז תלמיד-דרדקי ב"חדר", — זה... שם... רחוק... מעבר לנהר הדיינסטר...

— הקשב ושמע! המשיך הדוד אלי לדבר אלי והחל לשרטט מפה גיאוגראפית על גליון נייר לבן... שים לב, הנה פה זורם הנהר דניסטר אל הים השחור. הלאה אתה רואה מדינות וימים... לאחר-מכן מגיעים לים התיכון, והנה שם, ליד חוף הים התיכון מתחילה ארץ-ישראל... הנה כאן, באמצע אדמת ארץ-ישראל, לא הרחק מים-המלח, נמצאת ירושלים עיר-קדשנו. ופה — חברון, — עיר האבות, ובה — מערת-המכפה. ליד חוף הים התיכון, הנה פה למעלה, שוכנת העיר חיפה וכאן למטה — יפו. והנה פה באמצע הדרך באיזור החוף, קרוב יותר לחיפה, נמצאת המושבה זכרון-יעקב. הנה במושבה זו, גר הסבא שלך — רב ישראל...

בערב ההוא קיבלתי את שיעורי הראשון בגיאוגרפיה.

כעבור זמן, קיבלתי מהדוד אלי גם את שיעורי הראשון בהיסטוריה. עת הביא אל ביתנו במתנה את ספרו שהזכרתי לעיל, שהוא עצמו חיבר אותו. "אדם הראשון", פותח הספר, "נברא ביום ששי למעשה

קיצור דברי הימים

וסדר הדורות

הנחת אליו קיצור ותוכן אנרת תשובת האונים רבינו שרירא ובנו
רבינו האי גאון ז"ל.

מסדר עפי "אלפא ביתות" ובסדר "היוזים"

החשפתי גם איזו ספרי מעשיות מעדולי אומתנו

כיון ילקח ונסדר מאת

אליהו בהר"מ שו"ב משאפליה

דפה בעמדה פגך בעסאראביען

נגמר בכי טוב בשנת ה'תקכ"ב גא'ני כל דור ודור" - דפ"ק

אדעסא

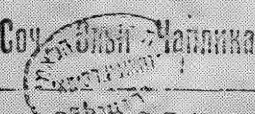
כרפס פ. דובנא ושיקאוסקי 80

1912.

КИЦУРЪ ДИВРЕ ГАЮМИМЪ

СОЙДЕРЪ ГАДОИРЕСЪ

т. е. КРАТКАЯ ИСТОРИЯ

Соч. Чаплика.

ОДЕССА

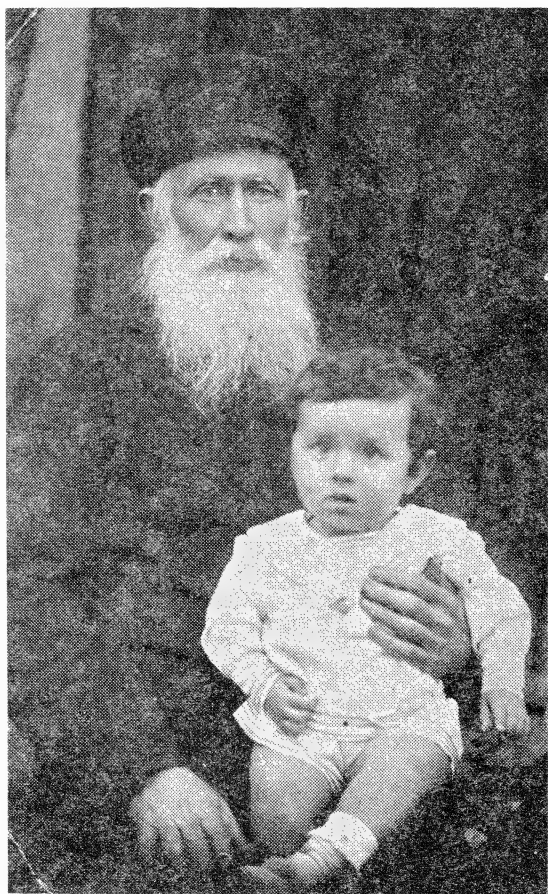
Типо-Литография Ф. Дыхно ул. Жуковского, № 30

1912.

על התוקף. הכדור פגע בסוס והחייל המתפרע נמלט על נפשו...

ד.

בתמונה המובאת בזאת, מצולם רב אלי שוחט עם נכדו בן השנה ובהקדשה שמעבר השני של הצילום כתובה ההקדשה בזו הלשון:
"לבני יקירי, כמר יצחק ובני-ביתו. לזכרון —

השוחט ר' אלי' טשאפליק ז"ל
ונכדו אהרן אווערבוך הי"ד

תמונת אביכם אלי' שו"ב טשאפליק ונכדי
כמר אהרן אווערבוך יחי'".
הדוד אלי מת בשיבה טובה ביום ט"ז תשרי תרצ"ט
(11.10.1938), ושבע הרבה נחת וכבוד בימי-חלדו, עוד
בטרם הציפו נחשולי ההשמדה וההרס את אירופה.
אולם הנכד אהרן אווערבוך וכל משפחתו נכרתו
מן העולם על-ידי הרוצחים הנאציים, ימח שמם וזכרם.
לאחר עשרות שנים לחיי בארץ, נזכרתי בספר
ההיסטוריה של הדוד ר' אלי ז"ל, הלא הוא "קיצור

בראשית, חי תתק"ל שנים"... לאחר מכן באה שורה
ארוכה של שמות מי מתי נולד: "...שת, אנוש, קינן,
מהלאל, ירד, חנוך, מתושלח, למך וכו', הכל לפי
המקורות, כמובן. וכך נמשכה השרשרת — האבות,
הנביאים, המלכים, השופטים, אנשי-כנסת הגדולה,
החשמונאים, התנאים, המפרשים ומאורי הגולה, רבנים,
מנהיגים וכן הלאה עד תחילת המאה שלנו — מעשיהם
ומעלליהם.

בכל עת שנקלעתי לביתו של הדוד אלי, הייתי
מוצא אצלו מפות גיאוגרפיות שהוא ציירן במו ידיו,
ובצידי השולחן — גמרות וספרי-קודש שעל שולי
דפיהם היה מוסיף מדי פעם בפעם, את הערותיו
בכתב-הפנינים שלו.

שיעורי השלישי שקיבלתי בעקיפין מאת הדוד
אלי, בא לי מכתובת שהתנוססה מעל לעמוד התפילה
בקרבת ארון-הקודש מצויירת באותיות דפוס יפות,
בבית הכנסת ע"ש פייערמאן, שם היה הדוד מתפלל.
מכתובת זו באה אלי ההשראה הראשונה של תחושת
מוסר-ההשכל על חי-האדם.

כתובת זו מדברי חז"ל נחרתה בזכרוני עד היום
הזה:

"אדם דואג על איבוד דמיו,
ואינו דואג על איבוד ימיו;
דמיו אינם עוזרים,
וימיו אינם חוזרים." *

נראה, כי אימרת חז"ל זו, היתה גם לדוד אלי
מעין עמוד-אש בחייו היומיומיים, ואם איני טועה, אף
צוירה כתובת זו ע"י הדוד עצמו. זכורני, שעד ימיו
האחרונים, היינו — בני-המשפחה בארץ — מקבלים
ממנו גלויות ומכתבים מקושטים בכל מיני ציורים
ואיורים מעשי ידיו, שהיה להם אופי יהודי מסורתי.

ג.

בימי עברה וזעם של מהפכות ופרעות ביהודים,
היה הדוד אלי נוטל חלק פעיל גם בענייני חולין והש"י
תתף בארגון ההגנה העצמית ברובע מגוריו בעירנו.
הנני זוכר מקרה, שהוא יחד עם בנו יצחק, ועוד כמה
מחברי ההגנה, הדפו נסיון התנפלות על ביתם. זה היה
כשחייל-פרש וחרב שלופה בידו, דהר על סוסו בהכ"י
ריזו בצעקות: "הלאה הקומיסארים הז'ידים!" ועמד
להתפרץ לחצר. הדוד אלי שעמד בראש משפחתו
בביתו, יצא את הפתח וירה ברובה-הקאראבין שבידו

* השווה: "ואומר המשל: אנוש קובל על איבוד דמיו
ואינו קובל על איבוד ימיו..." (מראה המוסר ח', א').

דמותו של רב אלי שו"ב ז"ל, האיש יקר הרוח ואציל הנפש כתלמיד-חכם וחוקר, בקרב בני קהילתו

בני השוחט ר' אליהו טשאפליק

הצנועה בבנדרי, תזהיר כל הימים כאחת הדמויות המופלאות בקהילה הקדושה בעיר זו.

דברי הימים", שעותק אחד ממנו נמצא פעם בבית הורי בחו"ל בשנות העשרים, אך כאן בארץ במשך יובל שנים מאז, לא ראיתיו עוד.

פניתי אל בנו יצחק שחי בארץ, והוא הודיעני כי בשנת 1938, בעת ביקורו אצל אביו ר' אלי בבנדרי, נטל עמו עותק אחד, שלא היה אלא צרור דפים בלים ("שמות" בלשון העם)...

לאחר חיפושים, נמצאו העלים אצל נכדו של ר' אלי פה בארץ, כשהיא מכורכת בעטיפת מחברת של בית-ספר ועליה כתוב בכתב-יד ברור בשפה הרומנית, כי "מחברת זו לשפה הצרפתית, שייכת לתלמיד אהרן אווערבוך"...

זו המצבה היחידה שנותרה מהתלמיד אהרן אווערבוך, השם ינקום דמו.

אינני יודע כיצד זה אירע, אך נראה כי יד ההשגחה היתה בדבר, שבספרייה הלאומית של המכללה העברית בירושלים, נמצא ונשמר עותק יחידי שלם של ספר יקר-מציאות זה.

משה סבר (סברדליק)

שו"ב (זכרון-יעקב) ז"ל

השפעת בתי-הכנסיות

לקיום האומה, חיוזוק היהדות ואחדות העם, לכן רצה להפריד בין הדברים, שלא יהיו להם בתי-כנסיות ובתי-מדרשות, כי כינוס לצדיקים הנאה להם והנאה לעולם "ועמך כולם צדיקים". ובביטול הכינוס בבתי-כנסיות ובתי-מדרשות, ממילא יתבטלו החינוך הדתי, התורה והתפילה בציבור, שהמה עמודי-היהדות, כי ביהכ"נ הוא המרכז המאחד והמאגד את כל המפגות לאגודה אחת, להשכין אהבה ואחוזה לכלל ישראל. על ידי זה שכל ישראל היו נפגשים ביחד בעלייה לרגל, היו מספרים זה לזה איך שנוהגים במקומותיהם, וידעו הגדולים — חכמי-ישראל — מה לתקן בכל עיר ועיר ובכל כפר ומושבה, לטובת הכלל. בתי-מדרשות, הם המחתכים את הדור להדריכם ולהורות להם הדרך אשר ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו, ומוריהם אחראים לנפשות צעירי הצאן, כי "אם אין גדיים אין תישים".

במשך השנה בכל שבת ושבת קורא הש"ץ לפני הקהל בספר התורה את כל התרי"ג מצוות שבתורה, כדי שכל אדם יבין וישכיל לדעת איך להתנהג במצוות שבין אדם למקום ושבין אדם לחברו, כי תורתנו היא

חז"ל אמרו: "אני חומה" — זו כנסת ישראל, "ושדי כמגדלות" — אלו בתי-כנסיות ובתי-מדרשות (פסחים פ"ז). בית-הכנסת הוא המרכז הרוחני העליון אשר בו מתאחדים ומתכנסים כל הכיתות והמפלגות להיות כגוש אחד, עם אחד ומשפחה אחת. ובשבת קודש אנו אומרים בתפילת מנחה: "אתה אחד ושםך אחד ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ, יום מנוחה וקדושה לעמך נתת, אברהם יגל, יצחק ירנן, יעקב ובניו ינוחו בו", כי ביום זה מתאספים ומתאחדים יחד, סבא ואבא, בן ונכד, בקדושה ובטהרה, וכל אחד לפי דרגתו, מתייחד ומתדבק עם קונו לשפוף לפניו שיחו.

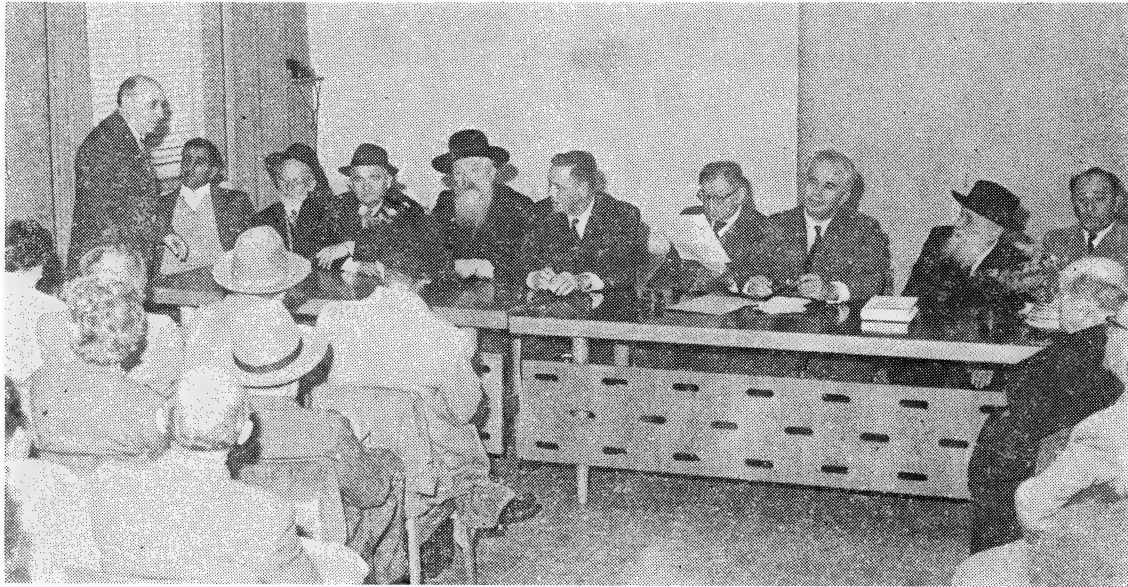
אמרו חז"ל על בלעם: "מברכותיו של אותו רשע אתה יודע מה היה בלבו: ביקש לומר להם שלא יהיה להם בתי-כנסיות ובתי-מדרשות, ויהפוך ה' את הקללה לברכה, ואמר להם: "מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל" (סנהדרין ק"ה). בלעם הרשע, אשר עליו אמרו חז"ל (ספרי, דברים, ל"ד): בפסוק "לא קם בישראל כמשה" — אבל באוה"ע קם — ואיזהו זה בלעם בן בעור, — התכוון להרוס את היסוד ולעקור השורש של קיום האומה הישראלית. מה שנותן בנו תוקף ועוז

תורת חיים ואהבת חסד ובה נמצאות כל המידות הטובות והישרות. —

„שלום הוא כלי המחזיק ברכה“, ולכן מזכירים את הקהל בביהכ"נ ומזהירים אותם על השלום: „תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם“. —

מטעם זה חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללים שעה אחת וחוזרין ושוהין שעה אחת (ברכות

גם שלא ימצאנו בביתו, או שהוא טרוד בעסקיו. על ידי זה שכל אחד בוא יבוא לבית הכנסת בכל יום; אם לפעמים נפקד מקומו בביהכ"נ, היה הקהל מתעניין לדעת את הסיבה, שמא ח"ו אינו בקריבריא, והולכים לביתו לבקר אותו, לקיים מצוות „ביקור חולים“ שהיא מצווה גדולה, וכדי לחזקו ולעודדו ולברכו לרפואה שלימה. —

חלוקת פרס האיגוד העולמי של יוצאי בסרביה לר' משה סבר על „מכלול המאמרים והפתגמים“ (בין היוסבים בנשיאות מימין לשמאל): הרב משה סבר, יצחק קורן, ד. זכאי, ח"כ יצחק רפאל (בשם איגוד יוצאי בנדרי בישראל מברך פנחס בנדרסקי)

בבית הכנסת, כל אחד ואחד לפי השגתו יכול לקבוע לו בכל יום זמן קבוע ללמוד: פרשת השבוע, נ"ך, הפרק היומי, פרק משניות, הדף היומי, חק ליש ראל, פרקי תהילים ומעמדות, באין מפריע. — ביהכנ"ס כל אחד ימצא את בעל אומנתו, כמו שאמרו חז"ל (סוכה נ"א): „מי שלא ראה דיפלוסטון של אלכסנדריא של מצרים לא ראה בכבודן של ישי ראל — שהיו בה ששים רבוא ביוצאי מצרים — ובימה של עץ באמצעיתה, וחזן הכנסת עומד עליה והסודרין בידו — ולא היו יושבין מעורבין, אלא זהבין בפני עצמן, כספין בפ"ע נפחין בפ"ע, וטרסיים בפ"ע, וגרדיים בפ"ע, וכשעני נכנס לשם, היה מכיר בעלי אומנתו ונפנה לשם, ומשם פרנסתו ופרנסת אנשי ביתו.“

גם בתי הספר היו יחד עם בתי הכנסיות, כדי שהמורים יחד עם תלמידיהם יתפללו בציבור, כמו שמצינו (ירוש', מגילה, פרק ג' א') ת"פ בתי כנסיות היו בירושלים, וכאז"ל היה לה בית ספר ובית תלמוד,

ל"ב), כי בביהכ"נ רואה כל אחד את ידידו, קרובו וחברו „חברים כל ישראל“. ושואל בשלומו ובשלום ב"ב ומשפחתו, ועל מצבו ופרנסתו, ועי"ז מתקרב כל אחד לרעהו ברגשי אהבה ואחוה, שלום ורעות, ולפי עמים גם עוזרים זה לזה: למי בפועל ממש: גמולת חסד בגופו או בממונו, ולמי בעצה טובה או המלצה. בבית הכנסת, כאשר כלל ישראל נתראה יחד, אם יש למי שהוא איזה שנאה בלב לחברו, אז בנקל הוא יכול לקיים „מצוות תוכחה“, שלא לעבור על „לא תשנא את אחיך בלבבך, הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא“ כי ידוע אשר „תוכחה“ מביאה לידי שלום ואהבה“ (ספרי, דברים פ"ב; ב"ר נ"ד, ג') ובמאמר החכם מכל האדם „טובה תוכחת מגולה מאהבה מסותרת“ (משלי כ"ז, ה) ופרטי מצוות תוכחה: „אפילו עד מאה פעמים ואפילו תלמיד לרב, ובנחת דווקא, שלא יביישנו“. — וזה יכולים לקיים דווקא בבית הכנסת, כי אם יבוא המוכיח לבית חברו, ישאלו האשה ובני ביתו „מי הוא זה אשר נעשה מוכיח לך?“ יש

בית-ספר למקרא ובית-תלמוד למשנה, וגם בתלמוד בבלי (גיטין נ"ח), אמרו חז"ל: «ארבע מאות בתי-כנסיות היו בכרך ביתר, ובכל אחת ואחת הי' בה ד' מאות מלמדי תינוקות».

אנחנו מחייבים להתאמץ בכל עוז להחזיר עטרה

ליושנה, ועושה שלום במרומיו ישים שלום, טובה וברכה עלינו ועל כל ישראל ויברך אותנו כולנו באור תורת החיים ואהבת חסד וצדקה ובגאולה שלמה במהרה בימינו.

(„בית הכנסת", גליונות ביהכ"נ ת"א, חוברת ב')

הצעה להקמת קרן פנסיה לפני יובל שנים

בעוד אנו עוסקים בהגשמת התהליך של הקניית אחת הזכויות הסוציאליות החשובות לאדם בתחום הגמלאות והפנסיה למאות אלפי חברינו באיגודים הארציים, במפעלים ובמוסדות באשר הם שם — והי' דברים הם כיום כאילו מובנים מאליהם — מן הראוי שנשקף אחורה על פני הדברים כשם שהיו לפני יובל שנים, עת היה הדבר מעין חזון רחוק ורק בודדים ויהידיהם הלמו ולחמו על הגשמת הרעיון האידיאלי הנכסף — ביטוח האדם לעת זקנה ולמקרה נכות. המעניין הוא, שלא רק אנשי-מדע, סוציולוגים וסטטיסטיקנים עסקו בבעייה זו, אלא גם אנשים שהיו רחוקים מהגישה המדעית בתחום זה — הדריכה אותם מחשבה הומניטרית גרידא, המיוסדת על המוסר החב-רתי בכלל ועל המסורת היהודית של אהבת-האדם

בפרט, כגון: העזרה והסעד לזקנים ונחשלים, תמיכה והגנה לאלמנות וליתומים וכו'.

נקלעה לידינו הצעה בשפה הרוסית מלפני 50 שנה (1914) בדיוק, המציעה לייסד קופת פנסיה וגמ' לאות ליד קופת הלוואה וחסכון בעיר בנדרי השוכנת ליד הנהר דנייסטר ברוסיה. ההצעה שלהלן אנו נותנים קטעים ממנה, היא בחתימת מ. ס. סברדליק, כתובה בלשון ברורה ומיוסדת על טבלת חישובים סטטיסטיים, בה מראה המחבר כיצד צריך וחיוב כל אחד לדאוג בעוד כוחותיו עמו — ליום הזקנה או למקרה של נכות. המציע, הרב משה סבר מזכרון-יעקב, הנודע בארצנו בספרו שפירסם בשם „מכלול המאמרים והפתגמים" בהוצאת „מוסד הרב קוק", המכיל 100 אלף פתגמי חז"ל וזכה לשני פרסים על כך.

הצעה

לייסד קופת פנסיה וגמלאות לעת-זקנה או במקרה של אובדן כושר-העבודה של חברי חברת הלוואה וחסכון בעיר בנדרי, רוסיה (בשנת 1914):

1. מטרת הקופה

קופת הפנסיה של חב' הלוואה וחסכון שמה לה למטרה לשלם פנסיה שנתית לחבריה שהגיעו לגיל הזקנה (סעיפים 9—10) ובמקרה של אובדן כושר הע-בודה. הפנסיה היא 100 רובלים לשנה בגיל 65; העודף בהון הפנסיונלי מתחלק בין חברי הקופה בגילים מ-60 עד 65 שנה.

2. הרכב הקופה וחובת החברים

א. חברים בקופה יכולים להיות רק חברים בקופת הלוואה וחסכון בבנדרי.

ב. כל חבר חייב לשלם לקופה את הסכומים, לפי הטבלה כדלהלן (מקוצבת):

הגיל בכניסה לקרן	25	30	35	40	45	50
תשלום שנתי	2	228	266	320	4	533
מס' שנות תשלום	40	35	30	25	20	15

ג. הגדרת זכות החברות וביטולה במקרה של פיגור או אי הכנסת התשלומים במועד. ההצעה היא בעלת 20 סעיפים ומפרטת את תוכן התקנות ביחס לסעיפים כמו: תשלומי פנסיה, זכויות החברים, גיהול אדמיניסטרטיבי וכו'.

המציע מסיים את הצעתו בשורות הבאות:

„ידוע לכול, כי לעת זקנה מאבד כל אדם את כושר-עבודתו ואם הוא לא הצטייד באמצעי קיום בגיל צעיר ייאלץ, בלית-ברירה, לפנות לעזרת קרוביו או מוסדות-צדקה. לכן שומה על החברים לחשוב ברצינות על אותם הימים, כשהם לא יוכלו בעבודתם הם לרכוש אמצעי-קיום לעצמם, שיוכלו לתבוע את העזרה לפי החוק ולא כמתנת-חסד”.

חבר הוועדה: מ. ס. סברדליק

(„גמלאות" — כתבי-עת לבעיות הביטוח הפנסיוני, חוב' 11-12, יולי 1965)

פעולות „אורט” ו„אוזע”

כשעשרות תלמידים עומדים ליד מכונות עם טרנס-מיסיות.

כמה וכמה מבני עירנו שעלו בשנות העשרים המוקדמות שומרים עדיין אתם תעודות „אורט”, בח-תימתו של ד"ר צ. שוורצמן, שהיה הרוח החיה בהקמת בית-הספר המקצועי הזה, ואף השתתף כציר בקונגרסים של „אורט” בחוץ-לארץ.

פעולת חברת „אורט”, מייסודם של מוסדות-העזרה האמריקניים „ג'וינט” וכד' הושיטה עזרה ליהודי מזרח-אירופה בעיקר, שהיו נתונים לעוני, למחסור ולמצוקה ללא-נשוא, לאחר מלחמת-העולם הראשונה ותקופת הפרעות באוקראינה. רכבות רבות של פליטי-חרב מצאו מקום-קבע וגם תחנת-מעבר על אדמת בסרביה ובין היתר גם בבנדרי שעל הדניסטר, שהיה השער

בית-הספר המקצועי „אורט” בבנדרי
(בשנות השלושים)
ההנהלה, המורים והתלמידים

בתחומי הסעד הוקמה בשנת 1923 בבנדרי גם חברת „אוזע” שהתמסרה בעיקר לעזרה רפואית וסעד. היא הציגה לה מטרה להילחם באפידמיות ובתמותת התינוקות. בבנדרי הוקמו אז המוסדות הבאים:

1. טיפת חלב ליונקים ומטבח חלב — („טרפאן מילך” און „מילך קיד”).
2. ריפוי במנורת קוורץ — („מעדיצינישער צענטר פון א קווארץ-לאמפ”).
3. מרכז רפואי לבתי-ספר — („מעדיצינישער צענטר פאר די שולן”).

הראשון לקליטת הללו, לאחר שהצליחו לעבור בשלום את הגבול.

גם בני בנדרי לא שפר עליהם חלקם, מאחר שמטה-לחמם נסגר כשנהפכה לעיר-ספר, ונותקה מרו-סיה. סיועו של „אורט” היה בכך, שאיפשר לעבור לעבודה פרודוקטיבית על-ידי רכישת מקצוע והשתל-מות בו, ארגון קואופרטיבים למקצועות שונים וכן בחקלאות. בעזרה זו נרכשו מכונות וכלי עבודה מודרניים למלאכה בתנאים נוחים, ניתנו הלוואות לקניית ציוד ולסידורים מקצועיים להקמת סדנאות ולרכישת מכשירים. בפעולות אלו נעזרו הן הפליטים והן מתושבי המקום.

בעתון „אונדזער צייט” מיום ז' שבט תרצ"ג — ינואר 1936, נתפרסמה תמונה של בית-הספר „אורט”,

בענדער

(טיגינא)

יזכור-בוך

רעדאגירט:

מיכלע ראזענבאום

ארויסגעגעבן פון די בענדערער לאנדסלייט
אין ישראל מיט דער באטייליקונג פון
די בענדערער לאנדסלייט אין אמעריקע
תל-אביב — תשל"ה — 1975

דערינערונגען

און

געשיכטלעכע

רעפּלעקסיעס

מיין היימשטאט בענדער

די שטאט זיך געדאכט ווי א שטענדיקע היים —
די וואסערן פון דניעסטער געפלאסן שטיל-שיין.
די גערטנער, די סעדער באצויבערט די שטאט,
געוועבט א לעגענדע פון לעבן און מוט.

איצט הייזער צעשטערטע... ערד-בערגלעך... חורבות...
עס הערט זיך א בת-קול, א ווייגעשריי.
דאס שרייען אין רוים די פארצוקטע נשמות —
זיי זוכן א תיקון — ווינד און וויי אונדז פאר זיי.

עס זאלן דעם יזכור אלע נאכזאגן —
ווינגערטנער, סעדער, אקאציע, נוסבוים,
אויך בוים פיאלעטע בלימלעך וואס טראגן
דעם ריח ווייט, ווייט-הויך אין רוים.

אלע, דארט אלע, זאלט איר יזכור זאגן!
אויך דער טייך דניעסטער מיט זיין שטיל פליסן —
ביי זיינע ברעגן אמאל יוגנט-טרוימען
געוועבט און געהאפט נאך פון גליק צו געניסן.

יזכור איז פאר די לעבעדיקע טייער,
פאר קומענדיקע דורות — זיי זאלן וויסן,
אז געשען איז אמאל א שוידערלעך פייער,
געצונדען פון מענטשן מיט חיות געוויסן...

און צייטן וועלן פארגיין, פארווישט וועלן ווערן
די אותיות אויף די אויפגעשטעלטע מצבות, נאך אין
רוים וועלן אייביק שוועבן די נשמות פון די אומ-
שולדיק-אומגעקומענע און פאדערן א תיקון:

כ'ויל מיין ווארט זאל אייביק וועקן,
זאל דערמאנען יענע צייטן,
גרויזאמע, פול שאנדע-פלעקן,
פול שטעכיק דראט פון אלע זייטן...

איך מוז דערמאנען דאס באוואוסטע —
וועגן מענטשן-מאד און שוידער,
וועגן חורבן-ערטער וויסטע,
וועגן אומגליק, בלוט און טרויער.

ווען איך וויל אנהויבן שרייבן די זכרונות וועגן
בענדער באהערשט מיך א באזונדער שווער געפיל,
ווייל נאך שרייבן וועגן מיין היימשטאט, אזוי ווי
איך געדענק זי פון קינדווייזאן, אלס רויקע שייך-
געבויטע שטאט, מיט לאנגע ברייטע גלייכע גאסן;
וועגן די מענטשן, וועלכע איך האב געקאנט און די
איינדרוקן וואס זענען פארבליבן פון אמאל, וויילט
זיך נישט. אבער דאס דאזיקע געפיל פירט מיך צו
א צייט-אפשניט וואס איז דורכגעפלאכטן מיט גע-
שעענישן פון א באזונדערן מין. דאס ברענגט מיך
אין גרויס פארלעגנהייט, פארשאפט מיר ווייטיק, פיי-
ניקט מיך ביז גאר און כ'מוז שרייבן וועגן דער
שטאט מיט קינות — ווייל דאס געפיל לאזט מיך
נישט זיך אפזונדערן פון דעם רושם, וואס ס'האט
אויף מיר געמאכט בענדער נאך דער צווייטער
וועלט-מלחמה, נאך מיין צוריקקערן פון סיביר.

דער בלוטיקער מבול וואס האט פארגאסן די וועלט
מיט אומשולדיק בלוט, האט אויך בענדער נישט
אויסגעמיטן און חרוב ונחרב געמאכט. די נאצישע
מערדער האבן אומגעבראכט די אלע, וועלכע האבן
נישט באוויזן פארלאזן די שטאט, פארן אנקום פון
אומגליק, און פארבליבן אין דער אלטער, איינגעזע-
סענער היים.

כאטש פיל פון אונדז, געוועזענע תושבים פון בענ-
דער, האבן געהאט דאס גליק איבערלעבן די דאזיקע
שווערע צייטן און דערצו נאך אנצוקומען קיין מדינת
ישראל; כאטש די שטאט בענדער עקזיסטירט נאך,
זי איז אויפגעבויט פון דאס ניי, און אפשר אפילו
שענער ווי פריער, זענען דאס נאך קאלטע, שטומע
שטיינער, ציגל, זאמד — קינסטלעך באהאפטן צווישן
זיך; אבער וועגן די מענטשן וואס זענען פארשניטן
געווארן דורך די נאצישע מערדער זאגן זיי גארנישט.

יזכור און קדיש נאך מיין שטאט

צום אנדענק פון אומקום פון ברידער, שוועסטער,
וואס האבן געלעבט ביי די ברעגן פון דניעסטער.
וואס נאך פון פארצייטן, פון טערקישן הער
דורות נאך דורות, געלעבט אין בענדער.

און אין טאג פון גבורה, שואה
מאָרטירער אַלע דאָ דערמאָנען
און דעם חורבן תוהו ובוהו,
נשמות וואָס נקמה מאָנען!

יאָרצייט־ליכטלעך וויל איך צינדן,
ליכטיק זאל זיי זיין אין קבר!
מיט וויפל ווייטיק איז פאַרבונדן
לאַנגזאַמער טויט פון יעדן אבר!

כ'ויל מיין וואָרט זאל בראַטן, ברענען
פאַר די הייליקע קרבנות
און זאל אויפטרײַסלעך און מאָנען
חשבון, שטראָף — אָן שום רחמנות!

אַז געדענקען אויף דור־דורות
נישט פאַרגעסן, שטענדיק האַסן —

פאַר דעם אומגליק, פאַר די צרות
פאַר די טויטע אויף די גאַסן...

פאַר די אומשולדיקע קליינע
עופהלעך אָן זינד, נאָך „גרינע“...
פאַר די טייערע, פאַר די שיינע...
פאַר זייערע קולכלעך נאָך דינע...

פאַר די אומגעבראַכטע אַלטע,
פאַר פאַרניכטן קראַנקע, שוואַכע,
פאַר די אין גאַזאַמערן דערשטיקטע,
פאַר די אויסגעמוטשעטע, בלייכע...

פאַר געהאַנגענע אין שמערצן,
פאַר באַגראָבענע נישט טויטע,
פאַר דערשטיקטע אָן צו קרעכצן,
פאַר די טויטע — אין פעלד... פאַרשנייטע.

אין אַנבליק פון חורבן זאלן מיינע זכרונות זיין אַ שטילער „קדיש“ און יזכור פון אַ פאַרווייטיקט האַרץ
פון אַ בענדערער תושב, פאַר די בענדערער קדושים.

די שטאַט

בענדער האָט זיך געפונען ביים דניעסטער וואָס
האָט צוגעגעבן אַ גרויסע חשיבות אונדזער שטאַט.
די גערטנער און סעדער האָבן נישט נאָר געשאַפן
אַן איינדרוקספולע פרעכטיקע לאַנדשאַפט און צו-
געגעבן שיינקייט, נאָר האָבן אויך געהאַט אַ באַ-
דייטונג אַלס וויכטיקער מקור פון פרנסה און אַלס
נוצלעך דערנערונג־צוגאַב. אַ געשמאַקער, צאַרטער
ריח פלעגט זיך פאַרשפרייטן אין דער לופטן מיטן
אַנקומען פון פריילינג, ווען די גערטנער און סע-
דער האָבן זיך צעבליט, ווען די לופט איז נאָך גע-
ווען זויבער־ריין און דער שטויב האָט נאָך קיין
שליטה נישט געהאַט.

די פרוכטן און טרויבן פלעגט מען עקספּאָרטירן
נישט נאָר אין ווייטע געגנטן פון דער צאָרישער אימ-
פּעריע, נאָר אויך קיין אויסלאַנד.

די אַלע אייגנשאַפטן פון אונדזער שטאַט האָבן
צוגעצויגן פיל באַזוכער און געשאַפן אַ מין לאַקאַלע
טוריסטיק, פון וועלכער פיל איינוווינער האָבן גע-
שעפט צוגאַב־פרנסה. די שטאַט בענדער פלעגט זומער
אויפנעמען אַ גרויסע צאָל געסט — ווער ס'פלעגט
קומען זיך באַדן אין דניעסטער, ווער אויפן „פרוכט-
סעזאָן“, אויפן „טרויבן־סעזאָן“. חוץ דעם האָבן עק-
זיסטירט אין בענדער אַפּר־ערטער — „באַריסאָוקאַ“,

„פּראָטאַגאָליאָוקאַ“ א״א, וווּ די לופט איז געווען
ריין און דער אַרום איז געווען פאַרפלאַנצט מיט
פרוכט און נוסבוימער, בעז״בוימער (סירען).
בענדער איז אַמאָל אויך געווען באַוויסט, מיט
בלאַטעס אין ווינטער, און וואַלקנס שטויב זומער-
צייט.

ווי ס'האָט זיך נאָר אָנגעהויבן דער האַרבסט אַזוי
איז אויסגעגאַסן געוואָרן אויף די גאַסן אַ טייך בלאַטע
און נאָר די אַנקומענדיקע פרעסט פלעגן אויסלייזן
די איינוווינער פון דעם.

אויב די בלאַטע איז געווען נישט גענוג פאַרפרוירן
פלעגן די וועגענער איינזינקען ביז דער אַקס פון
ראָד. דעמאָלט איז פאַר דעם פאַרער געווען — נישט-
אַהער, נישט־אַהין — און נאָר מיט זייטיקער הילף
פלעגט זיך איינגעבן באַפרייען דעם וואַגן פון איינ-
זינקעניש.

זומערצייט, אַז אַ בעל־עגלה האָט געאיילט און
געטריבן די פּערד, האָט ער אונטער זיך איבער-
געלאָזט אַ וואַלקן שטויב, אַז מען האָט די וועלט
נישט געזען פאַר זיך. אָבער צוליב אַלע אַנדערע
מעלות האָט מען אָפט פאַרגעסן וועגן דעם, פשוט
געמאַכט זיך נישט וויסנדיק.

פילאנטראפישע אינסטיטוציעס

אין בענדער, ווי אין אנדערע שטעט אין תחום, האבן עקזיסטירט פילאנטראפישע אינסטיטוציעס: "עזרת חולים", "מלבוש-ערומים", א יידישער שפיטאל און געבן אים א "מושב-זקנים". די אויבנדערמאנטע אינסטיטוציעס האבן זיך געהאלטן אויסשליסלעך אויף זאמלונגען און נדבות פון דער באפעלקערונג, ווייל קיין מלוכה-אונטערשטיצונג איז נישט געווען. זייער אפט פלעגט מען איינארדענען אונטן, בעלער און דער איינקונפט איז געגאנגען לטובת די דאזיקע אינסטיטוציעס און אויף הילף פאר נויטבאדערפטיקע. די שטיצע איז געווען ווייט נישט גענוגדיק, ווייל די נויט איז געווען גרויס און די מיטלען קליינע. מלבוש-ערום מים האט יעדן יאר, חוץ אנדערע הילף, באזארגט די קינדער פון דער תלמוד-תורה מיט ווינטער-קליידונג און שטיוול.

ס'האט אויך עקזיסטירט א "הכנסת-כלה" וואס איז געווען אנגעפירט דורך דעם איבערגעגעבענעם שו"ב הר' משהלע סווערדליק און אויך "הכנסת אורחים", אנגעפירט דורך דעם ח' הערש טולטשינער. גאר א באזונדערע און וויכטיקע, אין יענע צייטן, פילאנטראפישע דערשיינונג איז געווען די קיך ביי דער אלטער שיל. דאס איז געווען אן אויסערגעוויינלעכע ארבעט פון פרייוויליקע פרויען, מענער, יינגלעך, מיידלעך. זיי מוזן דערמאנען ווערן מיט גרויס כבוד. דאס איז געווען א שיינע פרייוויליקע ארבעט אין די שבתים און יום-טובים. אין הויף פון דער אלטער שיל פלעגט מען אוועקשטעלן גרויסע קעסלעך צום קאכן געשמאקט עסן פאר נויטבאדערפטיקע און בעיקר פאר יידישע סאלדאטן, וועלכע האבן זי געפונען אין די מיליטער-אפטיילונגען אין בענדערער פעסטונג און לאגער. אין די יארן פון דער ערשטער וועלט-מלחמה האבן זיך אין בענדער געפונען א באדייטנדיקע צאל סאלדאטן-יידן. אויף שיינע געדעקטע טישן זענען דא געווען צוגעגרייט מאלצייטן פאר זיי. אלע האבן געארבעט פרייוויליק, אן זוכן "אויסצייכענונגען", אן "מיוח-סיים" און "כבוד-ווער". אלע האבן געארבעט מיט מסירת-נפש. אלס יינגל האב איך גענומען אן אקטיוון אנטהיל אין דער ארבעט פון דער קיך.

קולטור-אינסטיטוציעס, לערן-אנשטאלטן

אין בענדער זענען געווען פינף קינאס, א זומער-טעאטער בעלאנאוו, א ספעציעלער גרויסער זאל פאר עפנטלעכע פארלעזונגען און טעאטראלע פארשטעלונגען — אן אוידיטאריע, די שטאטישע פושקינסקי-

ביבליאטעק (רוסישע), א יידישע ביבליאטעק מיט א באדייטנדיקער צאל ביכער אין דער רוסישער, יידישער, העברעישער שפראכן, א קליינער שטאט-מוזיי ביי דער "זעמסטווא" אא"וו.

אין שטאט האט עקזיסטירט א באדייטנדיקע שול-געזעץ. דריי מיידל-גימנאזיעס — די "קאזיאנע", גערמאני-מענקא און בויקא, דריי שטאטישע שולן פאר מיידלעך מיט "רויטע פארמעס", "גרינע פארמעס" און "שוואר-צע פארמעס", א "קאזיאנע" גימנאזיע פאר יינגלעך, רעאל-שול און א גרויסע צאל פאלקס-שולן.

די יידישע דערציונג-אנשטאלטן זענען באשטאנען פון א גרויסער צאל חדרים מיט דרדקי-מלמדים און פריוואטע שולן אין דער רוסישער שפראך. זיגבערמאן, ריינאמען, תלמוד-תורה אין דער רוסישער שפראך — טיאמקין און א שול פון לערער ליאנדערס. געווען נאך אונט-קורסן פון דער יידישער "קולטור-ליגע", ווו עס זענען געווען טעטיק די ה"ה סאבעל און לייב גארפיל, פרוזשאנסקי. ס'זענען געווען אויך פריוואטע לערער פון העברעיש — ה' פוסטילניק אא"וו.

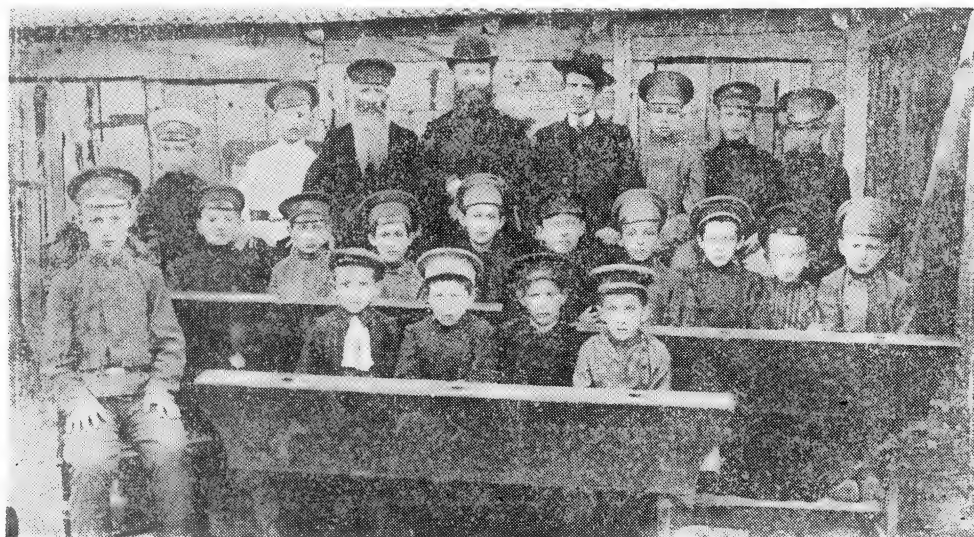
פארשטענדלעך, אז דאס האט נישט געקאנט בא-פרידיקן, אפילו אין יענע צייטן, די פראגרעסיווע יידישע קרייזן, וועלכע האבן גוט פארשטאנען, אז אלגעמיינע בילדונג וועט די יידישע יוגנט נישט קאנען באקומען אין די רוסישע פאלקס-און מיטל-שולן מחמת דעם אפשטאם און מאנגל אין פלאץ. און נאר א קליינע צאל אויסדערוויילטע האבן זוכה געווען אנגענומען צו ווערן אין די רוסישע שולן. ס'האט זיך געפילט א נויטווענדיקייט צו ענדערן די לאגע, דאס לעבן האט עס געפאדערט, אבער די פני העיר האבן נישט געקאנט אויסגעפינען דעם ריכטיקן וועג. די אנפירנדיקע אינסטאנץ פון דער יידישער בא-פעלקערונג איז געווען דער "קאמיטעט", די אזוי גערופענע פני העיר — פארמעגלעכע מענטשן מיט א קליינבירגערלעכער פסיכאלאגיע. דאס קולטור-לעבן איז געווען באגרענעצט. ס'האט זיך געפילט, אז ס'איז נויטיק א שטויס, וועלכער זאל אויפלעבן די דרימ-לענדיקע פעיקייטן און אויפועקן צו אקטיווער ארבעט. ס'האט געפעלט א לערן-אנשטאלט פאר יידישע קינדער וואס זאל קאנצענטרירן אלע דורשטיקע נאך יידישער ווי אויך אלגעמיינער בילדונג, שאפן א צענטער פון יידישן נאציאנאלן אקטיוו, אנמערקן א ריכט-ליניע פון אלגעמיינער, יידישער און רעליגיעזער בילדונג, אבער נישט אין די דרדקי-חדרים, וועלכע מ'האט געדארפט ארויסשטויסן פון דער שול-געזעץ.

איך מוז דערמאנען דעם חדר מתוקן פון יעקב לוניעווסקי ז"ל, ווו איך האב אויך געלערנט נאכן פארענדיקן מיין שטרענג-רעליגיעזן לערנען ביים אלטן

אפילו נישט געטראכט אז ענלעכע שוידערלעכע, אכ-
זריותדיקע, גרויזאמע טאטן ווי דער אומקום (שואה)
קאנען געשען. אפגעלערנט א בלאט גמרא האט זיך
געדאכט, אז דו האסט מתקן געווען א וועלט און לאנג
נאכן פארענדיקן דאס לערנען האט זיך געפילט א
נויטווענדיקייט צו לערנען א פרק משניות, אריינקוקן
אין מאמרי חז"ל. דא דארף איך דערמאנען מיט גרויס
דאנקבארקייט און פארערונג דעם טייערן, ערלעכן,
קלוגן משהלע שו"ב סברדליק ז"ל, א ייד א למדן,
ביי וועמען איך פלעג אויסלייען די נויטיקע משנה.
ווען ער איז דערנאך אנגעקומען קיין ישראל, האט ער,
דער רב רבי משהלע סבר, זיך פארנומען מיט מחקר
און טאקע פארפאסט, חוץ אנדערע אויסגאבן, דריי

מרדכי אלכסנדר ז"ל, ווי איך האב באקומען מיינע
ערשטע קענטענישן פון דקדוק, לויט דעם דורך אים
זעלבסט פארפאסטן „סדר דקדוק". א טייערער זקן איז
ער געווען. מיט גרויס דאנק און אכטונג דערמאן איך
אים. איך וועל קיינמאל נישט פארגעסן די צייט ווען
איך האב ביי אים געלערנט. געוויינט האט ער קעגן-
איבער דעם רבין, רב משהלע ז"ל, נעבן דער ניי-
געגרינדעטער יידישער פראגיימנאזיע.

אין יענע צייטן פלעגט זיך פארגנבען ביי מיר,
טיף-טיף אין הארצן, א ווילן אנצוקומען אין דער פראג-
גימנאזיע, אבער דער שולחן ערוך וואס כ'האב בא-
קומען, אלס מתנה פון דעם אלטן מרדכי ז"ל, אלס
אויסצייכענונג פאר מיין גוטן לערנען, האט שטארק

א „חדר מתוקן" אין דער אנפירערשאפט פון רב אברהם'ל קרייצמאן,
ר' ברוך קאלקער, חיים גלאס און זייערע שילער

בענדער, אין וועלכע ער האט צונויפגעזאמלט „פתגמי
חז"ל". א קאלאסאלע ארבעט וואס האט געפאדערט פיל
אנשטרענגונג, ידיעות אין דעם תלמוד-לאבירינט.

דאס רעליגיעזע לערנען — שפעטער אויך טיילווייז
אין בית מדרש — איז מיר צונוץ געקומען, ווען כ'פלעג
באוונן מיינע באקאנטע — קינדער פון שמואל אבא
סודיט, פרויקע ז"ל און חנה. שמואל-אבא, א ייד א למדן,
פלעגט כאפן א שמועס וועגן א פלוגתא... אבער דאס
לעבן האט געטאן זינס און ביסלעכווייז האט דאס גארן
נאך בילדונג אין דער יידישער פראגיימנאזיע אנגעהויבן
ווירקן, האט באצויבערט און גערופן. און עס איז
געשען... איך בין אויך געווארן א שילער פון דער
פראגיימנאזיע.

געוויקט און כ'פלעג דורכקומען מיט מיינע געדאנקען
— כ'פלעג ווידער אויפשטיין צו תיקון חצות, קלאגן
אויפן חורבן בית-המקדש, לויפן שבת פארטאג דורך
פינצטערע, שטילע, פארשנייטע גאסן צום אלטן בית-
המדרש, זאגן תהילים מיט חברה. איך דערמאן זיך די
פארנאכטן און נעכט פון ראש-חודש — מחדש זיין
די לבנה. ווי אין א חלום בין איך דאן געשטאנען, ווען
דער אלטער מרדכי פלעגט זיך צו מיר ווענדן מיט
א „שלום עליכם". כ'האב געוואלט פארשטיין דעם סוד
פון קיום העולם און מענטשן. און די קינדערשע פאג-
טאזיע האט זיך צעשפילט, נישט האבנדיק נאך גע-
לייענט זשול-ווערן. ווי גוט און גרינג איז מיר דעמאלט
געווען. דאס גלויבן, דאס טיפע גלויבן אין גאטס וונד-
דערבארע טאטן האט מיך אזוי באהערשט, אז כ'האב

די פראגמאנאזיע

בארקייט — איז דאס דער טייערער גריגארי יאקאלעוו-וויטש שווארצמאן, וועלכער האט געגעבן דער יידישער יוגנט, אין יענע צייטן, דעם שטויס צו בילדונג.

כדי צו שאפן געלט-מיטלען פאר די נויטבאדערפ-טיקע שילער פלעגט די גימנאזיע איינארדענען אונטן מיט א רייכן אינטערעסאנטן פראגראם. איך פלעג נעמען אן אקטיוון אנטהאלט ביים ארגאניזירן די דאזיקע אונטן, באטייליקנדיק זיך אין די טעאטראלע, מוזיקאלישע און דעקלאמאציע-אויפטריטן. די אונטן פלעגן דורכגיין מיט גרויס דערפאלג. איך געדענק גוט די פארשטעלונג-גען, די געזונגענע לידער, דעקלאמאציעס און דעם כארגעזאנג. ביי דער געלעגנהייט וויל איך דערמאנען סעני צעכאוואל, וועלכער פלעגט נעמען אן אקטיוון אנטהאלט אין די פארשטעלונגען. סעני צעכאוואל ז"ל איז נאך זיין אנקומען קיין ישראל באוויסט געווארן אלס באגאבטער ארטיסט אין העברעישן טעאטער „אוהל“. איך מוז דערביי דערמאנען אייניקע לערער: איסאק באריסאוויטש רעזניקאו, וועלכער האט זיך אויסגע-צייכנט מיט זיינע קענטענישן און קלוגשאפט, געווען א מלא וגדוש. סאלאמאן איסאקאוויטש און סאמאיל יאקאוולעוויטש גורין — א פילאלאג און אויסערגעוויינ-לעכער קענער פון געשיכטע, רוסישער שפראך און לאטיין. מאטל יאסיפאוויטש שייקעוויטש — א ווונדער-בארער מאטעמאטיקער.

„הזמיר“

גאר א באזונדער געשעעניש איז געווען דאס אנטשטיין פון דעם כאר „הזמיר“, וועלכער האט געהאט א גרויסע ווירקונג אויף דער יוגנט פון נאציאנאלן שטאנדפונקט.

אין בענדער האבן עקזיסטירט צענדליקער שילן, צווישן זיי עטלעכע מיט שטענדיקע חזנים און כארן א גאנץ יאר — די נייע שיל, סאדיגורער קלויז. די נייע שיל האט געעפנט ביים חנוכת הבית מענדל קרעפאס-טער, ווייל ער האט גענומען אן אקטיוון אנטהאלט אין איר אויפבויע. אגב דעם שליסל האב איך געזען הענגען אין סאלאן פון זיין וווינונג אין א ספעציעל קעסטעלע, ארוםגעבונדן מיט א שיינעם בלויען באנד. איך פלעג זיך דאן חבון מיט איסאק קרעפאסטער ז"ל און אריינ-קומען צו זיי אין שטוב מיט נאך חברים. געווען שילן מיט חזנים און „זענגערלעך“ וואס פלעגן מיטהעלפן דעם חזן. פון אט די כארן זענען שפעטער ארויסגעקומען באוויסטע, באגאבטע חזנים ווי אהרלע געלפאנד ז"ל אין לאנדאן, וועלכער האט אויך פריער אנגעפירט מיט א כאר, אין וועלכן איך בין געווען דער ערשטער סאליסט (אלט). דער חזן יוסף שווארצמאן ז"ל אין

די עקזיסטירנדיקע לערן-אנשטאלטן — די חדרים א"א האבן נישט געקענט באפרידיקן די באדערפענישן. אין יאר 1912 איז געקומען אן ענדערונג אין דער לאגע פון יידישן שולוועזן — אין דער פארם פון א יידישער פראגמאנאזיע, וועלכע איז געגרינדעט און אנגעפירט געווען דורך דעם אומדערמידלעכן לערער גריגארי יאקאוולעוויטש שווארצמאן (צבי בן יעקב שורצמן) ז"ל, וועלכער איז אראפגעקומען קיין בענדער. די פראגמא-נאזיע האט ארויסגערופן אן אויפלעבונג אין דער אפגעשטאנענער שטאט, ווו די יידישע באפעלקערונג האט געדרימלט און יעדער האט זיך פארפאלקומט אין אלגעמיינער בילדונג, אויף זיין שטייגער.

ס'איז כדאי צו דערמאנען צום גוטן א גרופע פראג-רעסיווע מענטשן — חובבי ציון, וועלכע האבן זיך באלד געשטעלט צו הילף דעם אומדערמידלעכן ג. י. שווארצמאן ז"ל. דאס זענען וועלוול וויסער, ישראל בלאנק, משה חכם, צבי כאלאדענקא, הערש קאגאן, אלעקסאנדראוו, פרוזשאנסקי, דערבארעמדיקער א"א. די יידישע געזעלשאפט האט באלד פארשטאנען, אז די פראגמאנאזיע פלאסטערט דעם וועג פאר יידישע קינדער אנצוקומען אויף די אוניווערסיטעטן און באקומען אקא-דעמישע בילדונג. גריגארי יאקאוולעוויטש איז נישט גרינג אנגעקומען זיין ארבעט אין די שווערסטע באדינ-גונגען פון צארישן אנטיסעמיטישן רעזשים, שפעטער אין די צייטן פון רומענישער אקופאציע פון בעסא-ראביע, ווי אויך קעמפנדיק קעגן די פינצטערע, אפגעשטאנענע יידישע עלעמענטן פון שטאט. נאר א דאנק זיין אומדערמידלעכער און איבערגעגעבענער ארבעט איז אים שטענדיק געלונגען אפצורופן די גזירות פון דער הערשנדיקער מאכט — בנוגע יידישער בילדונג בכלל און דער פראגמאנאזיע בפרט.

די געוועזענע תלמידים פון דער פראגמאנאזיע, וועלכע זענען פארשפרייט איבער גאר דער וועלט און האבן באקומען אקאדעמישע טיטלען — דאקטוירים, אינזשיניערן, אדוואקאטן און פארנעמען א בכבודיק ארט אין דער געזעלשאפט — וועלן מיט מיר זיכער זיין איינשטימיק, ווען איך וועל זאגן, אז אדאנק אים האבן זיי דערגרייכט הויך-בילדונג. ביי דער געלעגנהייט וויל איך מאכן א פארווירף די תלמידים, וועלכע געפינען זיך אין ישראל, ווייל זיי האבן נישט ארויסגעוויזן די נויטיקע אויפמערקזאמקייט און דאנקבארקייט בעת זיין אנקומען אין לאנד און אין זיין קליטה. איך וועל אים שטענדיק זיין דאנקבאר, דעם הויכגעשעצטן צבי בן יעקב שווארצמאן ז"ל. אויב עמעצער פון אונדזער שטאט דארף דערמאנט ווערן מיט יראת הכבוד, מיט דאנק-

באווסטן חזן קלימניק ז"ל אין קישעניעווער כאר-שיל אויף סינאפינאווסקי גאס. איך האב דאן פריי געלייענט נאטן וואס כ'האב געלערנט, לויט דעם ווונטש פון מיין פאטער, ביי דעם חזן גאלדשטיין ז"ל, אונדזערער א נאענטער שכן. אין יענער צייט האב איך אויך אנגע-הויבן זיך לערנען שפילן פיאנא ביי חיים שאכנאווסקי ז"ל, א גרויסער קענער פון פיאנא-שפילן. ער איז געווען באווסט אין בענדער אלס טובי שאכנאווסקי זון, אדער ווי מען פלעגט אים רופן — טובי חזן. אבער טראץ די אלע באמיונגען, מבינות און ליבע צו מוזיק

אמעריקע א"א. קיין בענדער פלעגן אראפקומען און זיך באזעצן א צאל חזנים ווי דער חזן גורמאן, וועלכער האט געהאט א שטארקע טענאר-שטימע און געדאוונט אין דער נייער שיל מיט א יאר-כאר, אין וועלכן איך האב גענו-מען אן אקטיוון אנטויל אלס סאליסט, דער חזן חייקל א"אנד. איין מאל איז אויך געקומען לייבעלע גלאנץ ז"ל, וועלכן מיר האבן געקענט פון זיין ציוניסטישער ארבעט אין קישעניעווער.

ביי אונדז אין שטוב איז נגינה געווען א היימישע זאך. מיר זענען געווען זעקס קינדער — יינגלעך, און

בענדערער כאר „הזמיר“

און טראץ מיין דערפאלג האט חזנות, אלס קאריערע, מיך נישט באצויבערט און נישט צוגעצויגן. ביי מיר האט זיך געשאפן א מיינונג, אז דער שליח ציבור און די מתפללים זענען פארשידנארטיקע און זיי די מתפל-לים וועלן קיינמאל נישט אויפנעמען און דורכדרינגען זיך מיט די הויכע געפילן וואס דער שליח ציבור לעבט איבער בשעת ער בעט פאר זיי. מיין מיינונג איז געווען, אז ביי דעם רוב מתפללים איז דאס א „פליכט“ און נישט קיין דערהויבן געפיל.

איך דערמאן זיך ווען לייבל גלאנץ ז"ל האט „געזאגט סליחות“ אין דער נייער שיל און שטארק אויסגענומען ביי די מתפללים. האט אים נאכן דאוונען הערש קאגאן ז"ל, דער אנפירער פון דער ציוניסטישער ארבעט אין בענדער א פרעג געטאן: „זאג מיר נאר לייבעלע, ווען דו האסט אויסגעזונגען מיט אזא שיינעם, פול מיט געפיל די ווערטער „רצה עתירתם בעמדם בלילות“ און האסט איינגעלייגט וועלטן נאך א מאל: „באויליג זייערע תפילות ווען זיי שטייען און בעטן בינאכט“ און נאך א מאל, אז מיר האט זיך געדאכט אז הקב"ה וועט דיר באלד ענטפערן „איך באויליג“ — זאג מיר, האסטו טאקע זיך געפונען אין עקסטאז פון פארגעסנקייט.

אלע האבן גוט געזונגען. מיין פאטער שלמה חייט ז"ל אדער ווי מען האט אים גערופן, שלמה-וועלוול ליטוואקס (מיין זיידע איז געווען פון ליטע) איז געווען א מנגן און געדאוונט אין דער נייער שיל ביז זיין פרייצייטקן טויט. די זמירות פרייטיק-צונאכט און בעת די סדרים פסח זענען געווען אן אויסנאם און האבן צוגעצויגן די אויפמערקזאמקייט פון די ארומיקע שכנים, וועלכע פלעגן שטיין ביי די פענצטער, כדי צו הערן דאס שיינע געזאנג. איך האב פארמאגט א שטארקן אלט. צווישן זינגער האט זיך דאס גערעכנט אלס דער ערשטער (אין בענדער און אפילו אויסער בענדער) און כ'האב געהאט גרויס דערפאלג. מיינע סאלא-נומערן „ומי שנותנים נר למאור“, „נכון כסאך מאז“, „ומפני חטאנו גלינו מארצנו“ און אנד. האבן געהאט א שם און מען פלעגט זיי נאכזינגען. גאר א גרויסן דער-פאלג האב איך געהאט בעת א קאנצערט אין דער „בלאגאראדנע סאבראניע“ אין קישעניעווער, איינגעארדנט און מיט דער באטייליקונג פון דעם באווסטן חזן פון בודאפעשט — טקאטש ז"ל. קישעניעווער איז געווען א שטאט מיט מבינים און קענער פון נגינה. נאך דעם קאנצערט בין איך אנגענומען געווארן אין כאר פון

אויסגעטון פון ערדישקייט און נאָענט צו דער שכינה?... איך גלויב, אַז לייבעלע גלאַנץ ז"ל האָט אים געענטפערט אַזוי ווי איך האָב געטראַכט: אַז דער שליח ציבור איז אין יענעם מאַמענט ווייט פון ערדישקייט, אָבער די מתפללים זענען, להיפוך, ווייט פון אַזאַ געפיל, ווייל ער פֿי רוב פאַרשטייען זיי אַפילו נישט דעם טייטש פֿין די תפילות.

דאָס אַנטשטיין פון דעם כאָר „הזמיר“ איז במילא נישט געווען קיין אויסערגעוויינלעכע דערשיינונג, ווייל ווי איך האָב פריער אָנגעוויזן, זענען געווען אַלע נוי-טיקע אומשטענדן און די נויטיקע זינגער און מבינים-אַנטיילנעמער. ס'האָט נאָר געפעלט אַ שטויס. און דעם שטויס האָבן געגעבן די ברידער בענדערסקי ז"ל. איינער פון זיי האָט געלערנט אין דער רעאַל-שול. אָנגעפירט מיטן „הזמיר“ האָט דער באַוואוסטער און באַגאבטער דיריגענט פֿיני פערציוק ז"ל. אין כאָר „הזמיר“ האָבן אַנטייל גענומען שילער, שילערניס, פראַפּעסיאָנעלע זינגער. דאָ דאַרף מען דערמאָנען דעם באַוואוסטן באַס — וואָלאָדיאַ קראַסילשטיק — וועלכער איז אַגב געווען אַ שטיקל צייט לערער פון מוזיק אין דער גימנאַזיע שוואַרצמאַן, די טע-נאָרן פון די כאָר-שילן און אויך מיר. דער ציל איז געווען שאַפן אַ יידישע נאַציאָנאַלע שטימונג דורך דורכפירן אַוונטן מיט אַ רייכן פראַגראַם פון יידישע און העברעישע פּאָלקס-לידער, פאַרלעזונגען, פיעסעס אא"וו. די אַוונטן זענען געווען אַרגאַניזירט און אויסגעפירט אויף דעם בעסטן און שענסטן אופן. וואַרשאַוויסקים (ז"ל) לידער האָבן פאַרנומען דאָס ערשטע אָרט אין פראַגראַם און זיי האָבן זייער אויסגענומען: „דאָרטן אונטער דעם בוים“, „קמץ אַלף אַ“, „אַ ליד פון פאַגאָם“, „אינקוויזיציע“ א"א. כדאי צו דערמאָנען, אַז פון דעם „הזמיר“ איז שפּעטער באַוואוסט געוואָרן די אַנטיילנעמערין זינאָ פיסטראָוואַ, וועלכע האָט פאַרמאָגט אַ שטאַרקע סאָפראַנאַ-שטימע. די אַוונטן האָבן געטראָגן אַ היימישן כאַראַקטער, אין אַ וואַרעמער יידישער סביבה. עס געדענקט זיך גוט, כאַטש עס זענען פאַרגאַנגען פיל יאָרן, די אויפטריטן פון זינאָ פיסטראָוואַ און מישאַ פאַסטאַן ז"ל מיט „שם שועלים ישׁ" — עס איז געווען ווונדערבאַר.

אין דער צייט פון דער רעוואָלוציע האָט דער שרייבער פון די שורות געגרינדעט אַ קליינעם אַרקעס-טער אַלס פיליץ פון דער געזעלשאַפּט „יידישע פּאָלקס-מוזיק“, אָבער מיטן אַקופירן בעסאַראַביע דורך רומעניע איז אַלץ זיך צעפאַלן.

געווען אין בענדער נאָך אַ ליבהאַבער-טעאַטער-טרופּע מיט יוסקי (יאַסקע) גאַלד בראַש. ס'האָבן אַנטייל

גענומען דאָרט אויך די ח"ח חרושטש, קאַניבערלאַצקי, אליק שטיין א"א.

די זכרונות, וועלכע איך האָב דאָ געבראַכט נעמען אַרום אַ תקופה ביזן יאָר 1924, ווען כ'האָב חתונה געהאַט מיט חוהלע ראַבינאוויטש פון דער שטאָט קאהול (דרום-בעסעראַביע). דאָס איז געווען „אַ ראַמאַן“, וועל-כער האָט זיך אַנטוויקלט בעת חוהלע פלעגט אַראַפקומען יעדן זומער אויף וואַקאַנסן צו איר שוועסטער צילע קרעפּאַסטער (וואָלאָדיע קרעפּאַסטערס פרוי), אויף קאַמענדאַנסקי גאַס, ביים סוף אַלעקסאַנדראָווסקי. זי האָט דעמאָלט געלערנט אויפן מעדיצינישן פאַקולטעט אין יאַסי. מיינע חברים און חברטעס: חמאַ שטראַטמאַן, איסאַק קרעפּאַסטער, פֿיני שרייבמאַן, מויסעי שטיפעל-מאַן (דערטרונקען אין דניעסטער), שוראַ גייסער, קלאַראַ פֿינקעלשטיין א"א איז אַ פֿריילעכע יוגנט-געזעלשאַפּט געווען. אין 1924, נאָך דער חתונה, בין איך איבערגעפאַרן וווינען אין קאהול (קאָגול). איינגטלעך האָב איך פאַרלאָזט די שטאָט אָנהויב 1921, ווען כ'בין איינגעלאָדן געוואָרן אַלס לערער פון דער טאַרוטינער העברעישער גימנאַזיע צו לערנען אַלגעמיינע לימודים אין דער העברעישער שפראַך, אויף אַ יאָר צייט. דערנאָך אַוועק אין מיליטערי-דינסט קיין ראַמאַן, אין דער רעזערוו-אַפיציר-שול. נאָכן פאַרענדיקן דאָס מיליטערי-דינסט, אין יאָר 1923, האָב איך געאַרבעט אַלס געהילף-בוכהאַלטער ביי שמואל קליינער ז"ל, ביז דער חתונה אין 1924.

געקומען קיין קאהול האָב איך זיך געוויילט אַריינ-געוואָרפן מיטן גאַנצן ברען אין געזעלשאַפּטלעכער אַרבעט — שטאַטישע-ציוניסטישע אַזוי ביז 1940, ווען בעסאַראַביע האָט זיך אומגעקערט צוריק צו רוסלאַנד, דאָס מאָל סאָויעט-רוסלאַנד. און דאָ הויבט זיך אַן גאָר אַן אַנדער קאַפיטל. אַ קאַפיטל פון שווערע איבערלע-בונגען, יסורים, צער און נע־ונד.

ביים אַנקומען פון דער סאָויעטישער מאַכט קיין קאהול בין איך נישט געווען אין שטאָט, ווייל איך בין געווען מאַביליזירט אין דער רומענישער אַרמיי. דערנאָך האָב איך זיך שוין קיינמאַל נישט אומגעקערט קיין קאהול, ווייל ס'וואָלט מיך געקאָסט די פֿרייהייט און כ'בין פאַרבליבן אין בענדער, נאָכן באַפֿרייען זיך פון דער רומענישער אַרמיי. אַלע ציוניסטן-אַקטיוויסטן און געזעלשאַפּטלעכע טוער זענען אַרעסטירט געוואָרן און נאָך אַ קורצער צייט פאַרשיקט געוואָרן קיין סיביר און אַנדערע ערטער אויף צפון. כמעט אַלע זענען אומגע-קומען, תהי נפשם צורה בצרור החיים. איך וויל נישט אָנגעבן קיין נעמען, ווייל אפשר וועל איך דורכלאָזן עמעצן. אָבער דער גורל האָט געוואָלט, אַז אויך איך

זאל נישט פארמיידן סיביר, אבער אין גרינגערע אומשטענדן.

אין יאר 1941 איז אויסגעבראכן די צווייטע וועלט-מלחמה. און מענטשן האבן אנגעהויבן וואנדערן, און בתוכם, איך מיט מיין פאמיליע. דאס אויסברעכן פון דער צווייטער וועלט-מלחמה האט אפגעשטעלט די רעפערעסיווע מאסמיטלען פון דער סאָויעטישער מאַכט, ווייל ס'איז געוואָרן אַ צעטומלעניש — מענטשן זענען נישט נאָר אַרויסגעריסן געוואָרן פון זייערע ווינערטער, נאָר פאַמיליעס זענען זיך צעפאַלן בשעת דעם ווילדן געיעג קיין טיף רוסלאַנד, כדי אויסצומיידן פאַרבלייבן, חלילה, ביים דייטש. איך און מיין פאַמיליע זענען אנגעקומען קיין צפון-קאָוקאַז, וווּ מ'האַט מיך מאַכט-ליזירט אין דער סאָויעטישער אַרמיי און אַוועקגעשיקט אויף דעם ראַסטאַווער פראַנט און פון ראַסטאַוויינער סטאַלינגראַד. איך בין געווען אַ קאַמאַנדיר פון אַ „רויטע פּאַן-אַפּטיילונג און האָב זיך אויסגעצייכנט מיט מיין אַפּטיילונג און דערפאַר באַקומען 2 וואַכן אורלוּב און אויך פאַרשידענע אויסצייכענונגען. אַבער וווּ פאַרט מען און וווּ איז מיין פאַמיליע? איך האָב פאַרלוירן די פאַרבינדונג מיט איר. דאָ קומט מיר צו הילף אַ צופאַל. איך בין אַריין אין צימער אויפן ברעג פון דער וואַלאַג, וווּ מ'האַט געבראַכט די פאַסט און צו מיין גרויסער פרייד האָב איך געפונען אַ פאַסט-קאַרטל פון מיין פאַמיליע. מ'קאָן זיך פאַרשטעלן די פרייד ווען איך בין אנגעקומען אומגעריכט צו מיין פאַמיליע. אַבער דאָס אַפּפאַרן צוריק ליגט מיר נאָך אין זכרון — ווען מיין טייערע, אומפאַרגעסלעכע מאַמע, האָט זיך מיט מיר געזעגנט אויף דעם שידוועג און אַזוי געוויינט, אַז כ'קאָן עס עד היום נישט פאַרגעסן... אַך, ווי ריכטיק עס איז אַז „אַ מאַמע איז פאַראַן נאָר איינע אויף דער וועלט“...

איך וועל נישט באַשרייבן מיין וואַנדערן ביז איך בין אנגעקומען אין מיין איינהייט קיין סטאַלינגראַד, ווייל דאָס וואַלט פאַרנומען אַ סך צייט און פּלאַץ, איך וויל נאָר באַמערקן אַז דאָס מזל האָט מיר צוגעשפּילט וואָס איך בין געבליבן לעבן, ווייל דעם גאַנצן וועג ביז סטאַלינגראַד האָב איך געהאַט אויסצושטיין אַן אַ צאַל שווערע באַמבאַרדירונגען פון דער דייטשער אַוויאַציע. געקומען קיין סטאַלינגראַד האָב איך געטראָפן אַ לאַגע אין מיין איינהייט — ווי נאָכן באַגראָבן אַ טויטן. פון מיין אַפּטיילונג וואָס איז באַשטאַנען פון כמעט 80 מענטשן — אַ טייל יידן — זענען פאַרבליבן כמעט אַ דריטל. די איבעריקע, אַזוי האָט מען מיר דערציילט שטאַמלענדיק, האָט מען ערגעץ אַוועקגעפירט, מען זאָגט אַז קיין סיביר. איך האָב פאַרשטאַנען, אַז מיין מזל איז אפשר געווען וואָס כ'האַב זיך געפונען אין אורלוּב.

אָבער אַזוי אַדער אַנדערש — סיביר האָט מיך נישט אויסגעמיטן. איך האָב אויך פאַרשטאַנען, אַז נאָכדרינגען זיך וואָס איז געשען אין איבעריק.

נאָכן פאַרענדיקן די גרויסע שלאַכט ביי סטאַלינגראַד איז עפּעס געשען אַזוינס — נישט צום פאַרשטיין — מ'האַט צענויפגעזאַמלט אַ גרויסע צאַל יידן, אוקראַינער, ווייסרוסן, רוסן א"א, צוגעשטעלט צו אַ „סאַסטאוו" מיט משאַ-וואַגאַנען... און קיין סיביר. פאַרוואָס? פאַר ווען? נישט געווען קיין פרעגן. מיר זענען אנגעקומען, נאָך לאַנגע מאַטערנישן, קיין סיביר; באַזעצט אין אַ „גאַראַ-דאַק" מיט הילצערנע באַראַקעס, מיט אַן אַרמיי-דיסציפלין און באַשטימט געוואָרן צו אַרבעטן ביים איינריכטן די צווייטע קאַלע-ליניע, פון דער טראַנס-סיבירער אייזנבאַן-ליניע, אין די ערטער וווּ די צוויי קאַלעס האָבן נישט עקזיסטירט. דאָס פעלן פון דער צווייטער קאַלע-ליניע האָט פאַרשווערט די באַוועגונג, בפרט, אין מלחמה-צייט און ערב דעם עפענען דעם יאַפאַנישן פראַנט, אויף דעם ווייטן מזרח.

נאָך, בערך, פיר יאָר בין איך באַפרייט געוואָרן. דרך אגב, אין סיביר האָב איך זיך דערוואַסט די סיבה פון מיין ווילן דאָרט. אַזוי האָט געוואַלט אַ צופאַל. דער צופאַל איז געווען אַ גניבה פון פוטער און קאַרטאָפּל וואָס מ'האַט געגנבעט און מיך געוואַלט אַריינמישן, ווייל דער פּאָליטרוק האָט זיך צו מיר געווענדט און געזאָגט אַז „פוטער און קאַרטאָפּל זענען געשמאַק, אַבער צוגעמישט מיט ציוניזם איז נאָך געשמאַקער". איך האָב זיך שטאַרק פאַרוואַנדערט, ווייל איך בין געווען פאַרעכנט צווישן די ערלעכע מענטשן און פּלוצעם... דער מיליציע-פּאָלקאָוויק (קאַלאַנעל) האָט מיר אַבער געזאָגט: „דער פראַקוראַר רעדט נאָרישקייטן. דו ביסט נישט אַזאַ, דו ביסט אַן ערלעכער, פיינער מענטש. האָב נישט קיין מורא, ס'וועט דיר גאַרנישט געשען. כאַטש מ'האַט מיר געהייסן דיך אַריינזעצן אין „חד-גדיא", ביז דו וועסט זיך מודה זיין". און אַ דאַנק גאַט, איך בין אַפּגעקומען נאָר מיט שרעק. ס'האַט זיך טאַקע אַרויסגעוויזן, אַז די מאַכט האָט זיך איבערצייגט אין מיין ערלעכקייט און מיר איז טאַקע גאַרנישט געשען. נאָכן באַפרייען זיך פון סיביר האָב איך געמאַכט אַ טעות וואָס האָט מיך געקאָנט קאַסטן פיל. און געשען איז פּאָלגנדעס:

פון סיביר האָב איך זיך צוריקגעקערט קיין בענדער און דאָס איז געווען מיין טעות. ווי די שטאַט האָט אויסגעזען האָב איך שוין באַשריבן, אַבער די מאַכט האָט זיך ווידער אנגעהויבן „דערנענטערן" צו מיר און אויפגעמישט דאָס גאַנצע קאַפיטל ציוניזם, יידישע פאַרטיי, קאַנדידאַט צום פאַרלאַמענט פון דער יידישער פאַרטיי און צוגעלייגט דערצו, אַז איך בין אַ „וורע"

דיטיעל" (שעדיקער) און עס האט זיך אנגעהויבן א
 "פרעגעניש" און א "זאגעניש". איך האב פארשטאנען,
 אז איך בין דארט איבעריק און, היות, איך בין נאך
 פריי דארף איך זיך רירן פון ארט. אבער וווהין? מיר
 איז געקומען צו הילף א גוטער פריינט — ז. ש. ז"ל,
 ער האט מיר געראטן פארן קיין ריגע, די הויפטשטאט
 פון לאטוויע (לעטלאנד). ריגע אלס הויפטשטאט איז
 געווען א רעזשים-שטאט און צושרייבן א ניי-אנגעקור-
 מענעם איז כמעט נישט געווען מעגלעך. אבער ווען מען
 האט געפונען ארבעט און א ווינפלאץ — איז גרינגער
 געווען צו ווערן צוגעשריבן. און אזוי איז געשען מיט
 מיר — איך האב געפונען ארבעט אלס א פאכמאן אין
 בוכהאלטעריע, א קליין צימער און באקומען דאס רעכט
 צוצושרייבן זיך אלס שטענדיקער איינוווינער פון ריגע.
 דאן האב איך ארויסגעפאדערט מיין פאמיליע.
 אבער ווייזט אויס, אז די יסורים און די איבערלע-
 בונגען האבן געוירקט און איך בין געפערלעך קראנק
 געווארן, אפגעלעגן אין שפיטאל א שטיק צייט און א
 דאנק גאט, אויסגעהאלטן און געזונט געווארן. דאס האט
 געוויינלעך פארשאפט פיל לידן מיין חוהלען און מיין
 טיערער מוטער ז"ל, וועלכע האט זיך אויסגעטענהעט

מיט דעם רבנו של העולם און אים פארגעלייגט א
 עסק — אַוועקגעבן מיר אירע יארן... איך מוז נאך א
 מאָל און נאך א מאָל זאָגן, אַז מיין מאַמע איז געווען
 נישט נאָר „איינע אויף דער וועלט", נאָר אויך די
 „בעסטע אין דער וועלט" ת. נ. צ. ב. ה. זאל דאָס זיין
 מיין אייביקער קדיש, טיערע מאַמע!

צום סוף וויל איך זאָגן:

בענדער, בענדער, דו עקזיסטירסט און וועסט עק-
 זיסטירן: אבער קוק זיך אַרום, עס פעלן דיר פיל, פיל
 איינוווינער, פאַרשוונדן די אומשולדיקע אויף אייביק.

סעדער, גערטנער אקאציע, בעז און אַנדערע גע-
 וויקסן! איר זאָלט בעת אייער בליונג אין פּרילינג, טריפן
 מיט מערערע טרערן, זיך אויסמישן מיט דעם טוי, כדי
 צו דערמאָנען די אומשולדיקע אומגעקומענע, וועלכע
 האָבן אַמאָל אייך געצערטלט!

טייך דניעסטער! נעם איין די טרערן וואָס טריפן
 פון אונדזערע אויגן. טראָג זיי און צעגיס זיי אין ימים
 און אַקעאַנען. זאָלן זיי זיין און רוישן און דערמאָנען
 דער מענטשהייט אירע אומווירדיקע טאַטן און זיין אַן
 אייביקע מצבה פאַר די אומשולדיקע אומגעבראַכטע!

אונדזער שטאט

נאָר פאַרן דריי מאָל אַ יאָר — צום טיראָספּאַלער יריד
אָדער אין דער דייטשער קאַלאָניע סולטס און אין
לינוויי.

בענדערער מנהיגים

הרב ר' אריה־לייב ווערטהיים און מיין עלטער־זיידע,
דער שוחט ר' עזריאל־משה איידלמאַן האָבן אין 1880
געוווינט אין פישאָן. אין 1812, ווען בעסאַראַביע איז
אריבער צו רוסלאַנד האָט די בענדערער קהילה, לויט
דער רעקאַמענדאַציע פון אָפּטער רב, מחבר פון ספר
„אוהב ישראל“, אויסגעקליבן אַלס רב ר' אריה־לייב
ווערטהיים; אָבער ער איז מרוצה געווען אַנצונעמען די
שטעלע מיטן תנאי, אַז דער שוחט זאָל זיין מיין עלטער־
זיידע און מען זאָל ביידע משפחות געבן, יעדע איינע,
אַ הויז איינס נעבן אַנדערן. ביידע משפחות האָבן זיך
דאָן באַזעצט אין בענדער.

דער צדיק הרב ר' איציקל, הר' אריה־לייבס אייניקל,
האָט איבערגענומען דעם כסא הרבנות אין 1875. ער
האָט דאָן אויפגעבויט אַ גרויסע קלויז מיט דער הילף
פון נכבדי העיר. פון דרויסן האָט דער בנין זיך נישט
אונטערשיידט פון אַנדערע בת־מדרשים. אינעווייניק
זענען די ווענט געווען געמאַלט מיט איילפאַרב. אויף
איין וואַנט אויסגעמאַלט דער כותל־המערבי; אויף אַ
צווייטער — אַלערליי פרוכטן פון ארץ־ישראל; אויף
דער דריטער — צוויי ריזן טראָגן אויף אַ שטאַנג אַ
צווייג מיט גרויסע וויינטרויבן. די זעונג וואָס צוויי פון
די 12 מרגלים האָבן געבראַכט צו משה רבנו; אויף
דער סטעליע, אין קיילעכדיקע ראַמען, אויסגעמאַלט די
מזלות און די נעמען פון די 12 שבטים.

ר' איציקל, חוץ דעם וואָס ער איז געווען רב, איז ער
געווען אַ „גוטער ייד“, אַ צדיק מיט חסידים און געהאַט
זיין חדר מיוחד, וווּ ער האָט געלערנט תורה, גענומען
קוויטלעך, געגעבן ברכות און געטיילט קמיעות. ער איז
געוואָרן דער ראש־הקהל, אין זיינע הענט האָבן זיך
געפונען די צדקה־אינסטיטוציעס — „עזרת חולים“,
„עזרת־נשים“, „הכנסת־כלה“ און „מעזת חסידין“.

אין יאָר 1880 איז פאַרברענט געוואָרן די באַד. ר'
איציקל האָט מיט קהלס הילף אויפגעבויט אַ נייע, אַלס
ראש־הקהל איז די באַד פאַרשריבן געוואָרן אויף זיין

אונדזער שטאַט בענדער, אין בעסאַראַביע, איז
געלעגן צווישן די שטעט קישעניעוו און אָדעס. אין
שטאַט איז געווען אַ לאַנגע אייזערנע בריק איבערן טייך
דניעסטער, אַ תפיסה, קאַזאַרמעס פאַר זעלנער און אַ
גרויסע פעסטונג, געבויט נאָך אין די צייטן פון דער
טערקישער הערשאַפט, וועלכע האָט געהאַט שליוועס
און ברייטע קאַנאַלן, כדי זיי זאָלן, אויב נויטיק, פאַר־
פלייצן אַלץ און דער שונא זאָל איר נישט קאַנען
אייננעמען.

דער בענדערער האָפן האָט זיך געפונען נעבן דאָרף
וואַרניצע, וווּ די טערקישע אַרבעטער („באַניבאַקעס“) —
פלעגן טראָגן אויף זייערע פלייצעס 7־פּודיקע זעק מיט
תבואה, אַנלאָדן זיי אויף באַרזשעס (ביי אַ הונדערט
וואָגן יעדן טאָג) און דאָן פלעגן זיי שווימען דורכן
דניעסטער, ביז דער עסטרייך־אונגאַרישער גרענעץ.

די קאַמיסאַנערן פון האָפן זענען געווען ר' הירש
גאַלריס און ר' אברהם ווייסער. קאַמיסאַנער פון
פאַסאַזשיר־שיפן וואָס האָבן קורסירט צווישן מאַגילעוו־
פּאָדאָלסק, בענדער, מאַיאַק און אַקערמאַן איז געווען
ר' בעני קליימאַן. אַ טייל סוחרים פלעגן ברענגען האַלץ־
קלעצער אַזש פון די וועלדער פון גאַליציע און עסטרייך
און זיי פלעגן אַנקומען געבונדענע מיט שטריק, דעמאַלט
פלעגט מען זיי זעגן אויף ברעטער און שינדלען.

זומער, ווען ס'האָט אָנגעהויבן טאָגן האָבן כאַכאַלן,
וואַלעכן און בולגאַרישע פויערים פון גיסקע, מאַלאַיעשט,
פאַרקאַן, קיצקאַן, טערניווקע, בוטאַר, טאַשליק, ספּעיע
און וואַרניצע געבראַכט צו פאַרקויפן עופות, אייער,
תבואה, פרוכטן און וויינטרויבן.

יונגע פויערים, וועלכע האָבן געאַרבעט ביי די וויינ־
טרויבן־סוחרים פלעגן מיט די באַרוועסע פיס טרעטן
אויף די וויינטרויבן און אויסקוועטשן דעם זאַפט, וואָס
מען פלעגט אַריינגיסן אין פעסער. רעליגיעזע יידן
פלעגן אַליין מאַכן וויין, נישט געשטרויכלט צו ווערן
פון „נסך“.

די בענדערער שניט־און גאַלאַנטעריי־סוחרים פלעגן
מוצא־ישבת דינגען ביי בעלי־העגלות וואָגנס, זיי אַנלאָדן
מיט סחורות, אויך איינפאַקן ברעזענטן, ביידלעך, שטריק
און הילצערנע פלאַקנס און זיך אַוועקלאָזן צו די ירידים
אין פאַקראָוו, בובעי, איינשיקראַק, וואַלאַנטיראַוואַק,
אַרציו, טשימישליע און ראַמאַנענקאַ. טייל פון זיי פלעגן

נאמען, ווייל ביי דער רוסישער רעגירונג האט, לויטן געזעץ, נישט עקזיסטירט קיין יידישע קהילה און ס'האט געהייסן: „אבטשעסטווא פאסאביע בעדנים“.

א טייל קהלשע פירער, מיטן נדבן ר' איצי ניסענבוים בראש, האבן פראטעסטירט קעגן ר' איציקלס אנפירן מיט קהלשע געלטער. א נייע קהילה האט איבערגענומען אלע צדקה-אינסטיטוציעס, פארהאלטן די שכירות פון ר' איציקלען און זיין זון ר' אליאמקע אויף $1\frac{1}{2}$ יאָר, און זיי האבן געלעבט אין דחקות.

ר' איציקלס גבאי איז געווען ר' נחמן קישינאווסקי, א גרויסער למדן, פון די חסידים-חב"ד. ער האט דערצויגן זיין אייניקל לייבל (געבליבן א יתום צו 5 יאָר). לייבל איז געווען מיינער א קרוב. ער און מיין ברודער בערקע האבן געלערנט אין קישעניעווער ישיבה. מיין ברודער, נאך דער חתונה, איז געווארן רב אין פעש-טעראו, געווען שוחט אין אדעס, בעת דער סאוויעטן-מאכט. ר' לייבל קישינאווסקי האט זיך באזעצט אין שוועדן, ווו ער האט דערצויגן א דור באוואוסטזיניקע יידן. פארן טויט באזוכט מדינת ישראל און דער פרע-זידענט זלמן שז"ר האט אים אויפגענומען מיט גרויס כבוד.

מיין זיידע, ר' לייזער קישינאווסקי, שוחט און חזן פון טיראספאל און זיין חבר, ר' פנחס מינקאווסקי, — חזן פון דער אדעסער-בראדער שיל, ביידע הייסע חסידים, פלעגן שאפן אייגענע חסידישע ניגונים פאר זייער רבין ר' איציקלען. מיין צווייטער זיידע, ר' חיים הירש איידלמאן, שוחט פון בענדער, כאטש ער איז געווען א גרויסער חסיד פונעם סאדיגורער רבין. איז געווען בעל-תפילה, א סך יאָרן, אין ר' איציקלס קלויז. ר' איצי איז געווען א ייד א גביר מיט אן אפענער האנט. דעם יידישן שפיטאל האט ער אויפגעבויט פון זיין אייגן געלט. די ארעמע יידן פלעגט מען דארט היילן אומזיסט. ער פלעגט יעדן טאג קאנטראלירן אין שפיטאל ווי מען באגייט זיך מיט די קראנקע און דאס כשרות. אויפן וועג האט ער ליב געהאט אפצושטעלן זיך ביי פייגע דער אלמנהס הויז, ווו דער מלמד ר' אהרן גימאזער האט געלערנט מיט זיינע תלמידים און זיך צוהערן צו די שיינע קלאנגען פונעם גמרא-ניגון. פייגעס הויז איז געווען פון ברעטער מיט א קאמישענעם דאך, דורך וועלכן ס'פלעגט אריין דער רעגן. ר' איצי האט אויסגעבויט פאר איר א ניי הויז פון ציגל מיט א בלעכענעם דאך, כדי די תלמידים זאלן נישט ליידן פון נאסקייט און קעלט.

ה' ניסענבוים האט באשולדיקט ר' איצל גאלדפארבן אין נאכמאכן וועקסלען אויף 40 טויזנט רובל מיט זיין חתימה. דער פראצעס האט זיך געצויגן עטלעכע יאָר און לסוף פארמשפט ר' איצל גאלדפארבן אויף 3 יאָר

תפיסה. דעמאלט האט די שטאט אים א נאמען געגעבן „איצל רעשטאנט“ (ארעסטאנט). גאלדפארבס משפחה האט אראפגעבראכט די גרעסטע עקספערטן און אדוואַ-קאטן, ביז מען האט באנייט דעם משפט. נאך 8 חדשים זיצן אין תפיסה האט מען גאלדפארבן באפרייט, אראפגענומען די שולד און ניסענבוים האט געמוזט באצאלן 40 טויזנט רובל קנס. פאר דעם געלט האט גאלדפארב אויסגעבויט א מויער פון 2 שטאק. אויפן ערשטן שטאק האט ער געעפנט א שניטקראם און דעם צווייטן שטאק פארוואנדלט אין גרעסטן חתונה-זאל אין בענדער, מיט א באלקאן אונטערן פרייען הימל, ווו ס'פלעגן פארקומען די חופות. נאך דער חופה איז א טייל ניגערקע אינוואניער אריין אין זאל זען ווי די מחותנים לאזן זיך ווילגיין מיט די געשמאקע מאכלים וואס ר' אלי בידניק האט צוגעגרייט און ווי זיינע ארויס-העלפערס האבן סערווירט די „גילדענע וועטשערע“, ווי ר' יאנקל בדחן האט צוגעזונגען „וויין-זשע, כלה, וויין“, אויסגערופן מיטן בדחנישן ניגון „דרשה-געשאנק“ און ווי ס'זענען ארויס די מחותנים מיט די „וואלצן“. „קאזאצקעס“ און „כשרע טענץ“ ביז אין טאג אריין; ווי די קלעזמער האבן באגלייט איבער אלע גאסן די מחור-תנים ביז צום חתנס הויז.

שילן אין בענדער

אין 1895 איז באשלאסן געווארן צו בויען א נייע שיל, וואס האט געדארפט קאסטן 40 טויזנט רובל. ר' יצחק ניסענבוים איז געווען פון די ערשטע מנדבים און אויך יעדער איינער האט בייגעטראגן לויט זיינע מעגלעכקייטן. אויך דאס אראפברענגען דעם חזן זאס-לאווסקי, מיט זיין כאר פון קיעוו, האט אריינגעבראכט א באדייטנדיקע סומע געלט.

אין 1900 האט מען אנגעהויבן בויען. במשך פון 3 יאָר האט מען עטלעכע מאל איבערגעבויט די מזרח-וואנט, ווייל זי האט זיך „אראפגעזעצט“, ביז מען האט פארבעטן אן איטאליענישן אינזשיניער און די שיל איז טאקע אויפגעבויט געווארן אין סטיל פון איטאליענישן רענעסאנס. פון צענטער סטעליע זענען אראפגעהאנגען 4 גרויסע אדלערס און ארום זיי פיל גאלדענע שטערן מיט קליינע בלויזע עלעקטרישע לעמפלעך, וואס האט געמאכט דעם עפעקט פון א ביינאכטיקן הימל. צווישן די אדלערס איז געהאנגען א גרויסע ליסטערע מיט 300 עלעקטרישע לעמפלעך, באפוצט מיט אראפגעהאנגע-גענע קרישטאלן. ס'זענען ביז דער סטעליע אויפגע-שטעלט געווארן 12 מאסינע קיילעכדיקע זיילן.

ווען ס'האבן פארפעלט פאנדן צום ארויסענדיקן די שיל האט מען זיך געווענדט צו דער אדעסער גבירטע,

השכל, מיט האַפענונגען און משיח וועט קומען, און אויך אריינברענגען דעם ציוניסטישן געדאַנק.

בעת אַן אומגליק, למשל, אַ קינד איז שטערבלעך קראַנק געוואָרן, פלעגט די פאַרצווייפלטע מאַמע זיך אַריינרייסן אין דער אַלטער שיל מיטן קאַפּ אין „אָרן קודש“, געוויינט, געקלאָגט, און גאָט זאָל זיך מרחם זיין און צושיקן אַ רפואה שלמה; אַן עלנטע אלמנה פלעגט שבת אַרויף אויפן בעלעמער און מיט אירע טענות, מיט אירע געוואָלדן מעכב זיין די קריאה, בשום אופן נישט געלאָזט עפענען די ספר-תורה צום לייענען, ביז די גבאים וועלן נישט צוואַנג צו געבן איר די נייטיקע הילף.

פרוי אשכנזי, וועלכע האָט מנדב געווען 10 טויזנט רובל. מען האָט, אָבער חושד געווען די צוויי אויסגעוויילטע נייע גבאים — ר' מענדל קרעפאָסטיער און ר' דוד סטאַליאַר אין פירן שלעכטע חשבונות און מען האָט פאַררופן אַ גרויסע אסיפה. די גבאים האָבן געשווירן ביי אַ ספר-תורה, און זיי זענען ריין פון די באַשולדיג-קונגען. מען האָט דאָן די שיל אַרויסגעענדיקט מיט ווייניקער באַפוצונגען. דאָס עפענען די שיל איז געווען באַגלייט מיט רעדעס, תפילות, חסידישע ניגונים און טענץ.

די אַלטע שיל איז געווען באַרימט מיט דעם וואָס יעדן ערב שבת, נאָכן דאווענען, האָבן די בעלי-בתים

ר' איציקלס שיל

די קצבים-שיל האָט געהאַט פאַר מתפללים די פאַרטיידיקער פון בענדער. שוין נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה האָבן זיי אַרגאַניזירט אַן „אַבאַראַנע“ (פאַרטיידיקונג) פון יונגע בחורים, וועלכע פלעגן נישט פאַרשווייגן שיכורע קאָזאַקן וואָס פלעגן אַנפאַלן אויף יידן. זיי פלעגן שלאָגן די קאָזאַקן מכות רצח, זיי אָנגע-לערנט למען יידעו. דער ראש פון דער „אַבאַראַנע“ איז געווען ר' זידל מאַרקמאַן.

די ציוניסטישע שיל איז באַשטאַנען פון משכילים, וואָס האָבן געשעפּט תורה פון די גרויסע שרייבער פון אַדעס — ח. נ. ביאַליק, אחד העם און זאב זשאַבאַ-טינסקי.

יעדן שבת, פאַרן לייענען די תורה, האָבן געהאַלטן דרשות וועגן העברעישע שרייבער און וועגן ציוניזם ר' משה חכם, יואל וואַדאוואַז און דוד פיסטראָוו וואָס האָט געהויבן דעם ניוואַ פון דער שיל.

גענומען אַן אורח אויף שבת — אַ מוכר-ספרימניק, וועלכער איז געקומען אין שטאָט מיט מחזורים, צאינה וראינהס, שמרס ראַמאַנען; אַ משולח פון ירושלים אָדער סתם אַן אַרעמאַן.

די אַלטע שיל האָט געהאַט אַן אומזיסטע כשרע קיך פאַר יידישע זעלנער, וועלכע פלעגן דאַרט עסן שבתים און יום-טובים. ר' דוד גאַרפילד האָט מיט איר אָנגע-פירט און ער פלעגט ברענגען עופות, פלייש און פיש. און מיר, קליינע חברה, פלעגן העלפן שיילן ציבעלעס און קאַרטאַפּל, דערלאַנגען דאָס עסן צו די טישן. די מתפללים פון דער שיל פלעגן יעדן פרימאַרגן זאָגן תהילים און לערנען „עין יעקב“.

עס פלעגן אָפט קומען מגידים אין שטאָט און זייערע דרשות האַלטן אין דער אַלטער שיל, מיט ספּעציעלע ניגונים „זאָגן מוסר“, דערציילן משלים מיט אַ מוסר-

אין 1937, ווען איך בין געווען אין בענדער, בין איך בייגעווען וויכוחים צווישן די אלגעמיינע ציוניסטן און רעוויזיאניסטן. אין יענער צייט האט זיך די ציוניסטישע באוועגונג פארשטארקט, דער דראנג קיין ארץ ישראל איז געווען גרעסער ווי אין די 20-קער יארן.

די שניידער-שיל, אין דער שיל זענען די מתפללים געווען ארעמער פון אנדערע יידישע איינוווינער, דאך האבן זיי זיך געלאזט קאסטן א סך געלט אראפצוברענגען די בעסטע חזנים פון גרויסע שטעט. זיי זענען געווען גרויסע מבינים אויף חזנות אפשר דערפאר, וואס במשך פון יארן, האט זיך ביי זיי אנטוויקלט א חוש פאר נגינה און ביי דער ארבעט פלעגן זיי נאכ-זינגען און נאכזאגן די חזנישע תפילות מיט אלע נוס-האות, וואריאציעס, געזאנגען און קלאנגען.

די רייכמאן-שיל האבן אויפגעבויט ר' חיים און שרה-פיגע רייכמאן. דאס איז פאקטיש געווען א בית מדרש אויף די לינישעס, אנגעפירט מיט דער שיל האבן ר' חיימס זון גרשון און זיין פרוי דבורה, ר' גרשונס זון אהרן און זיין פרוי געהערן צו דער "בענדערער טאשייט" אין ניו-יארק.

אין מיינע צייטן איז דארטן געווען גבאי דער פרוכט-קאמיסאנער, ר' אהרן-יאסל קריימער, שמחת-תורה פלעגן די מתפללים טראגן צום גבאים הויז א ספר-תורה און עטלעכע קלעזמער האבן זיי באגלייט. יינגלעך האבן געטראגן אנגעצונדענע ליכט און געפירט דעם גבאי אין שיל אריין מיט גרויס פאראד, טאנצנדיק און זינגענדיק.

בית-מדרש פון ר' יאשע (יוסף) שאפאשניק, ר' יאשע איז געווען א ייד א תלמיד-חכם, א חשובער עסקן פון דער בענדערער קהילה און ראש פון חברה ש"ס. ער האט זיך משדך געווען מיט דער טאכטער פון רבין ר' ישראל פון ריוזישן ז"ל. זיין פרוי — אסתר-סימא איז געווען א פירערין פון "הכנסת-כלה". זי איז אומגע-קומען אויף קידוש השם.

ר' יאשע איז במשך פון יארן געווען דער מכנים אורחים פון א סך רביים, געקומענע קיין בענדער — די זין פון ר' יחנטשע פון ראכמיסטריווקע — ר' מאטעלע, ר' נחומטשע און ר' דודל פון זלאטאפאליע; דער פאשקאנער רבי ר' יהודה-לייב פרידמאן און ר' נחומטשע, דער טאלנער רבי. יאשע האט שטענדיק געדעקט די אויסגאבן פאר די טישן פון די רביים.

אין ר' יאשעס בית-מדרש, וואס ער האט אליין אויס-געבויט, פלעגט יעדן דאנערשטיק אין אונט לערנען מיט יינגלעך און יונגעלייט דעם אורח-חיים, דער מלמד ר' הערשל טולטשינער, צווישן די "קלויזניקעס" זענען געווען פינע לערנערס און זיי האבן געקענט אויפקלערן די שווערסטע סוגיות.

דער בעל-תפילה פון דעם בית-מדרש, אין די ימים-נוראים, איז געווען מיין פאטער, ר' בן-ציון שוחט ז"ל. ר' יאשעס זון, ר' אבא, איז צו 19 יאר אויסגעוויילט געווארן אין דער בענדערער קהילה. אין 1938—1939 איז ער אין גאלאץ געווען דער אנפירער פון די דורכ-פארנדיקע פליטים, וואס זענען אויפן וועג פון פוילן געפארן קיין ארץ-ישראל. ער איז א ותיק פון "מזרחי". אלס תושב אין מדינת-ישראל איז ער א לאנגע צייט געווען ראש הקהל אין "גבעת שמואל". שוין העכער צוואנציק יאר איז ער באשעפטיקט אין תל-אביבער משרד הרבנות, אין דער אפטיילונג פאר משפחה-ענינים און ווי א חזן.

דער רב ר' שלמהקע ווערטהיים ע"ה

ווען ר' איציקל איז נפטר געווארן האט זיין זון, ר' שלמהקע איבערגענומען דעם כסא הרבנות. ר' שלמהקע איז געווען א תלמיד-חכם, א חקרן און א פראגרעסיווער רב. צוזאמען מיט זיין חבר ר' יהודה-לייב פישמאן פון אונגען — הרב י. ל. מיימון, מיניסטער פון רעליגיע אין ישראל, האבן זיי ארויסגעגעבן א העברעישן חודש-זשורנאל "היונה", א געוויסע צייט.

הרב שלמהקעס זון, ישראל, איז געווען מיין יוגנט-חבר. ער איז אומגעקומען אין בענדער בימי הצורר הנאצי ימח שמו. איך בין געווען א שטענדיקער איינ-גייער אין זייער שטוב. צו ר' שלמהקעס פלעגן אנקומען בריוו — פראגעס פון יידן פון די ארומיקע שטעט און שטעטלעך וועגן דינים, משפחה-ענינים און געלט-סכסוכים. א גרויסע מחלוקת איז דאן פארגעקומען אין טיראספאל — צווישן די טאלנער און סאדיגורער חסידים. זיי האבן נישט געוואלט זיך משדך זיין, האבן צו טאן איינער מיטן אנדערן, געווארן שונאים. דעמאלט האבן זיי אראפגעבראכט דעם רב ר' שלמהקעס און מיין זיידן ר' חיים-הירש שוחט, וועלכע האבן זיי אויסגע-מוסרט און געווארנט, אז דאס קאן אומברענגען דאס יידישע טיראספאל. ס'האט זיך זיי איינגעגעבן לייען דעם קאנפליקט און דער יונגער מתמיד, ישראל טשאפ-ליק, ר' אלי שוחטס פלימעניק, האט אנגעשריבן א שלום ושלוח כתב. ביידע צדדים האבן אונטערגעשריבן און אויסגעפירט דעם פסק.

ביי ר' שלמהקעס איז דער שמש געווען ר' זלמן. ער פלעגט אויפשטיין פיר א זיגער פארטאג, כדי צו וועקן די פרומע יידן צו עבודת הבורא. ער פלעגט ראמען די קלויז, באדינען דעם רב און אנטאן דעם רבס קינדער. ער איז געווען א ירא שמים, פלעגט זיך טובלען יעדן פרימארגן. ער פלעגט טראגן, סיי זומער און סיי ווינטער, הויכע שטיוול.

אין יאר 1908, שבועות, איז אויסגעבראכן א גרויסע שרפה. עס איז דאן אפגעברענט געווארן ר' איציקלס קלויז. זי איז אבער געווען „סטראכירט“. געליטן האבן די הייזער פון ר' איציקלס שכנים — ר' ירוחם בעקער, דער איינבינדער, ר' זיידל גאפמאן, בענדערער שוחט ר' וועלוול איידלמאן און דער שוחט ר' בן-ציון בער-דיטשעווסקי. די קהילה האט, יעדן איינעם פון זיי, ארויסגעהאלפן מיט 2 טויזנט רובל, כדי זיי זאלן פאר-ריכטן זייערע הייזער און דעקן די דעקער אויפסניי.

בענדערער מלמדים

אין די יארן 1895 — 1900 איז ביים דרדקי-מלמד ר' יאסל פפערער געווען איינגעפירט, אז מען האט געבראכט א 3-יאריק קינד צום ערשטן מאל אין חדר, האט מען אים אוועקגעזעצט אויף א בענקל און אנגע-טאן א טלית. אויפן טיש איז געלעגן א טאוול מיט די ערשטע דריי אותיות פון אלף-בית — גרויסע און געדרוקטע. דאס קינד האט געדארפט עטלעכע מאל זאגן: „אלף“, „בית“, „גימל“. און ווען דאס קינד האט עס געטאן, האבן אים זיינע עלטערן באווארפן מיט צוקערקעס און מען האט געזאגט, אז מלאכים פון הימל האבן דאס געטאן.

דער מלמד, ר' משה „דער קרומער“ האט געלערנט מיט זיינע תלמידים תנ"ך, שרייבן יידיש און העברעיש אויפן „שפיץ מעסער“. שמעון דער לערער איז געווען אן „אויפגעקלערטער“. ביי אים האט מען שוין גע-לערנט א פאר שעה די רוסישע שפראך. דער מלמד ר' אהרן נימאזער, וועלכער האט געוויינט נעבן דער תפיסה, האט געהאט ווייניק תלמידים. ווען ער האט געדונגען דעם גרויסן צימער ביי פייגען דער אלמנה, אויף דער מלמדישער גאס, האט ער שוין געהאט א סך תלמידים. ער האט מיט זיי געלערנט נאך גמרא און תוספות. דער מלמד ר' אלטער שוסטער, איז געווען א כעסן. ווען ער פלעגט זיך אנברוגן אויף א תלמיד, פלעגט ער אין אים ווארפן וואס עס איז אים געקומען אונטער דער האנט. אבער זיין אופן פון לערנען איז געווען אן אויסגעצייכנטער. אויב א יינגל האט גוט געקענט חומש מיט רש"י, פלעגט ער אים געבן א פאר מטבעות.

מיין מלמד, ר' אלי גאמבורד, איז געווען א יוצא מן הכלל. ער האט פארמאגט גרויס חריפות אין תלמוד און יידיש-וויסנשאפט. ער האט אונדז געלערנט חומש, רש"י, גמרא, יידיש און העברעיש און איבערזעצן אויף רוסיש. ער פלעגט האלטן גאנצע לעקציעס וועגן תורה-שבכתב און תורה שבעל-פה, וועגן זייער שורש און אנטוויקלונג. נישט יעדער האט אבער אפגעשאצט זיין

אופן פון לערנען. פון גאמבורדס חדר איז געווען א סך גרינגער אנצוקומען אין שווארצמאנס העברעישע גימ-נאזיע.

די ציון-אידיע

אין בענדער, פאר דער ערשטער וועלט-מלחמה, איז געווען א גרופע מיידלעך און בחורים וואס פלעגן יעדן שבת נאך מיטאג זיך צוזאמענקומען אויף א קאנספיר-ראטיוון אופן. זיי האבן געשמועסט און פאלעמיזירט אויף ציוניסטישע און קולטורעלע טעמעס. לייבל גאר-פילד איז געווען איינער פון די אנפירנדיקע חברים אין דער דאזיקער גרופע.

דער ציון-געדאנק האט שוין דעמאלט געהאט גע-שלאגן טיפע ווארצלען אין פארשיידענע קרייזן פון בענדערער יידנטום. עס האבן שוין עקזיסטירט אפ-טיילונגען פון „פועלי-ציון“, „צעירי-ציון“ וואס האבן זיך אנגעהויבן צו פארזאמלען און חלומען וועגן ציון. זיי האבן געלייענט און געזונגען העברעישע לידער. ח. נ. ביאליקס ליד „הכניסני“ מיט דער באקאנטער מעלאדיע איז געווארן זייער הימן.

יידישע אונט-קורסן

צוליב דער נאענטקייט פון אדעס מיט אירע ציוניס-טישע פירער און גרויסע יידיש-רוסישע און העברעישע שרייבער האט די ציוניסטישע באוועגונג געהאט א שטארקע ווירקונג אויף אונדזער יוגנט. ווער עס האט געקענט די בענדערער באדינגונגען און דעם מצב פון יידישן פאלקסשול-וועזן דארט, דער האט באגריפן דעם געוואלדיקן באדייט פון שאפן יידישע אונט-קורסן. דער קליינער קרייז גרינדער איז געווען באהויכט מיט א טיפן גלויבן אויסצוברייטערן דעם יידישן חינוך.

צו דער דאזיקער גרופע איז לייב גארפילד צוגע-שטאנען ווען ער איז געקומען אויף א באזוך פון אמע-ריקע. ער האט געהאלפן לערנען די קינדער יידיש-וויסן און גראמאטיק אן באליונג. לייבל גארפילדס חבר, דוד פרושצאנסקי, מיט וועמען ער האט געגרינד-דעט די קורסן איז געווען א ווונדערבארער דערציער.

די „קולטור-ליגע“ וואס איז אויך געשאפן געווארן האט פאר אונדז, יונגע חברה, געעפנט טיר און טויער אין דער יידישער ליטעראטור. מיר האבן איינגעזאפט די ווערק פון אונדזערע גרויסע דיכטער און שרייבער; אראפגעבראכט פון ליפקאן דעם שרייבער משה אלט-מאן, וועלכער פלעגט פארלייענען זיינע לידער, דעם גרויסן בעל-משלים אליעזר שטיינבארג און ער פלעגט

אונדז דערציילן-פארלייענען זיינע משלים. דאס אלץ האט אריינגעבראכט ווארעמקייט, פרייד און געזאנג.

דוד ווערטהיים

דוד ווערטהיים האט אין די יוגנט-יאָרן זיך אויפֿ- געהאלטן און שטודירט אין קיעוו.

אין 1917—1918 מחמת דער רוסישער רעוואָלוציע און די שוידערלעכע פאָגראַמען אויף יידן אין אוקראַינע האָבן טויזנטער פליטים גענומען שטראָמען קיין בע־ סאַראָביע, וואָס רומעניע האָט פאַרכאַפט פון רוסלאַנד. אויך דוד איז געווען צווישן זיי. ביז ער האָט זיך איינ־ געאַרדנט איז ער געוואָרן אַ העברעישער לערער פאַר יחידי סגולה. איך בין געווען צווישן זיינע ערשטע תלמידים — אין דער ווייבערשיל פון זיין זיידנס קלויז. נענטער האָב איך זיך באַקענט מיט אים נאָכן שאַפן אַ יידישע זעלבסטשוץ קעגן פאָגראַמשטישקעס. דאָס געווער אונדזערס איז באַשטאַנען פון העק און לאַנגע מעסערס, וואָס די קצבים האָבן געבראַכט; די שמידן — לאַנגע שפיציקע שטיקער אייזן און די טרעגערס — לאַנגע שטריק צו בינדן די אַנפאַלער. מיר, אַ צענדליק יינגלעך, פלעגן העלפן טראָגן „דאָס געווער“. די דער־ וואַקסענע פאַרטיידיקערס פלעגן אַרומגיין גאַנצע נעכט אויף שמירה.

דוד ווערטהיים האָט זיך איינגעגעבן צו פאַרגרע־ סערן די „צעירי־ציון“־פאַרטיי. מיט זיין באַשיידענער און צוציענדיקער פערזענלעכקייט איז ער גלייך גע־ וואָרן אַ וויכטיקער פאַקטאָר ביים אַנטוויקלען דעם ציוניסטישן געדאַנק. בענדער איז דאָן געווען אָפּגע־ שניטן פון די מיליאָנען יידן אין רוסלאַנד, געבליבן אַן יידישע צייטונגען, אַפילו אַן לערן־ביכער. אונדזער לערער מר יצחק רעזניקאָו האָט צוזאַמענגעשטעלט און אָפּגעדרוקט אַ פאַר לערן־ביכער פאַר די תלמידים פון שוואַרצמאַנס גימנאַזיע, געגרינדעט אַ יידישע ציי־ טונג — „דאָס יידישע פאַלק“, אַנגעפירט דורך בונ־ דישע שרייבער. דוד ווערטהיים צוזאַמען מיט חיים גרינבערג, מיט משה פאַסטאַן (רעדאַקטאָר פון דער צייטונג „ייד“ אין קישעניעוו), מיט לייבעלע גלאַנץ און שמעון שעכטער האָבן געהאַלפן גרינדן דריי ציו־ ניסטישע גרופעס: „החלוץ“, „גורדוניה“ און „החבר“ אונטער דער השפעה פון דער „צעירי־ציון“־פאַרטיי. די פאַרטיי האָט אויך געגרינדעט אַ הכשרה־פאַרמע מיטן נאָמען „מסדה“. דאָרט האָבן די חלוצים זיך אויס־ געלערנט די שווערסטע אַרבעטן און באַוויזן, אַז יידן טויגן סיי צו פיזישע און סיי צו גייסטיקע אַרבעטן. גרייטנדיק זיך עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל. ווען מען האָט געדאַרפט דורכפירן אַ הילף־אַקציע,

לטובת די חלוצים, האָט דוד ווערטהיים מאָביליזירט חיים גרינבערג, וועלכער האָט געהאַלטן אַ רעפּעראַט אין בעלאָגאָוס זאַל. אין שטאָט איז געוואָרן אַ יום־ טובדיקע שטימונג. די בעלי־עגלות און די דראַזשקאַ־ רעס האָבן אויסגעפּוצט זייערע פערד און וואָגנס מיט בלומען און ציוניסטישע פענער. אונדזערע פרומע עלטערן און כלי־קודש זענען אויך געקומען צו דער פייערונג. כאָטש דער רב צירלסאָן פון „אגודת ישראל“ איז דעמאָלט געווען אַ קעגנער פון ציוניסטישן גע־ דאַנק — אין יאָר 1935 האָט ער געענדערט זיין מיי־ נונג לטובת ארץ־ישראל.

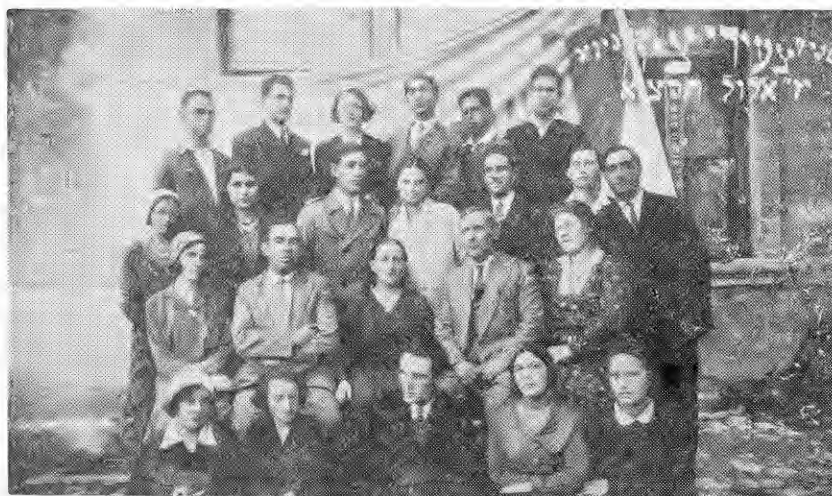
נאָך חיים גרינבערגס רעדע איז דער עטלעכע טויזנ־ טיקער עולם אויפגעשטורעמט געוואָרן. מענער האָבן אַוועקגעגעבן גאַלדענע זייגערס, פרויען האָבן אַראָפֿ־ גענומען זייער צירונג און געוואָרפן אין די טישטעכער, צוגעגרייט צו דעם צוועק. סיי אין בענדער און סיי אין אַמעריקע איז דוד ווערטהיים געווען איינער פון אונדזערע באַליבסטע און פאַפּולערסטע רעדנערס. זיינע רעדעס זענען געווען דורכגעדרונגען מיטן יידישן הו־ מאָר און יידישער פאַלקסטימלעכקייט. זיין לעבן האָט זיך געענדיקט בעת אַ שליחות לטובת מדינת ישראל.

יידישע פליטים פאָרן קיין ארץ־ישראל

אין די יאָרן 1918—1920 איז אין בענדער געווען תוהו ובוהו. אין אַפּריל 1918 האָבן די „באַלשעוויקעס“ געשיקט פון אוקראַינע צענדליקער שפּיאָנען. אין מאַי 1918 זענען עטלעכע טויזנט „רויטע גוואַרדייעס“ אויף פישער־שיפלעך, אַנגעלאָדן מיט פולעמאַטן, ביקסן און רעוואָלוערן אַריבער דעם דניעסטער. זיי האָבן צוגערעדט די בענדערער באַן־אַרבעטער צו אַן אויפשטאַנד. עס זענען אַרומגעגאַנגען קלאַנגען, אַז דאָס רומענישע מיליטער פון דער פעסטונג האָט אַרויסגעשטעלט אַ ווייסע פאַן און זיך אונטערגעגעבן. מען האָט אויך דערציילט, אַז זיי האָבן פאַרכאַפט די בענדערער „סיגוראַנצאַ“ און אַרויסגעלאָזן אַלע פאַלי־ טישע אַרעסטירטע און דערשאָסן דעם הויפט־מסור פאַפּאָוויטש.

אין יענער צייט האָבן זיך געפונען אין בענדער פראַנצויזישע זעלנער, וועלכע זענען מחמת דעם אַנפאַל פון די „רויטע גוואַרדייעס“, פאַרבליבן אין שטאָט. עס האָבן זיך אַנגעהויבן גרויסע שלאַכטן מיט הונ־ דערטער טויטע און פאַרווונדעטע. אויף דער פראַטי־ גאַלעווסקי גאַס, נומ. 89, איז איינגעשטעלט געוואָרן אַ מעדיצינישער פונקט. די „רויטע“ און די בענדערער באַן־אַרבעטער האָבן געהאַט אַ דורכפאַל, כאָטש זיי האָבן גענומען אין געפאַנגענשאַפט פראַנצויזישע און

„צעירי-ציון" אין בענדער

א גרופע פון „צעירי-ציון" מיטגלידער אין 1931

יוסף שפרינצאק ז"ל באזוכט „צעירי-ציון" אין בענדער — 23 יולי 1935

רומענישע זעלנער און זיי איבערגעפירט אויף שיפלעך אויף דער טיראספאלער זייט. ווען זיי האבן זיך צוריק געצויגן האבן זיי קיין שיפלעך שוין נישט געהאט און די רומענער האבן הונדערטער „רויטע“ און באך ארבעטער פון בענדער דערשאסן, און א געריכט. די רומענישע מאכט האט גענומען זוכן „רויטע גווארדיצעס“ און געמאכט רעוויזיעס און אבלאועס אין יעדעס הויז. זיי האבן געפונען העכער 300 יידישע פליכטלינגע פון אוקראינע און זיי ביינאכט ארויסגע- שלעפט פון די בעטן, אזוי אויך אין קישעניעוו, ווייל זיי האבן אנגענומען אלס שפיאן יעדן יידישן פליט. די בענדערער קהילה האט זיך פארלוירן. דאן איז באשלאסן געווארן זיך צו ווענדן צום דעפוטאט, הרב צירלסאן אין קישעניעוו, וועלכער פלעגט איינשטעלן זיין לעבן פארן יידישן כבוד אין קאמף מיט די רור מענישע אַנטיסעמיטישע סענאטארן און אויך צו שלמה הללס, דעם יידיש-העברעישן שרייבער, פארטרעטער און דירעקטאר פון אמעריקאנער „דזשאינט“. 24 שעה האבן זיי זיך משתדל געווען אין בוקארעשט ביז מען האט אלע פליטים באפרייט — מיט א באדינג, אז אין משך פון 2 וואכן מוזן זיי אוועקפארן קיין אמעריקע, קאנאדע אדער קיין ארץ ישראל. צו פארן קיין ישראל האט ענגלאנד געפאדערט סערטיפיקאטן פון לאנדאן. האבן בענדערער חברה געבראכט פון קישעניעוו א גראוירער, געדונגען א דרוקעריי אויף די אוונטן און דארט געמאכט פאלשע סערטיפיקאטן, מיט וועלכע מען האט געראטעוועט צענדליקער פליטים, וועלכע זענען אוועקגעפארן קיין ארץ ישראל.

שמחה צעכאוואל

שמחה צעכאוואלס משפחה, פון פאטערס ר' שלום צד, איז געווען פון די שרייבמאנס און פון דער מוטער קיילעס צד — פון די שוחטים פון טיראספאל, די קישיניאווסקיס, איינגעטונקטע אין חסידישן לעבן.

שמחה איז געווען ענלעך צום פאטער, ר' שלום, וועלכער האט געהאלטן די בענדערער שטאטישע וואג (די „טארגאוויצע“). פון דעם איז געווען גאר ווייניק חיונה פאר 7 נפשות. דאך האט ער זיינע זין געשיקט אין שווארצמאנס גימנאזיע און די טעכטער אין גע- ראסימענקאס גימנאזיע. שמחהס ברודער לוי איז גע- ווען א גוטער מאלער.

איך געדענק ווי שמחה פלעגט זינגען זיין זידנס ר' רפאל קישיניאווסקיס חזנישע ניגונים. אין שווארצ- מאנס גימנאזיע האט ער אונדז מזכה געווען מיט שפילן אלערליי ראָלן אויף אונדזערע פארשטעלונגען.

אין ארץ ישראל האט, משה הלוי, דער גרינדער פון

טעאטער „אהל“, אנטדעקט שמחהס טאלאנט, אריי- געצויגן אים אין דער טרופע פון 36 שוישפילער. שמחה האט געוויגן און געמאסטן יעדעס ווארט בעת שמועסן, אבער אויף דער בינע איז ער געווען א מייס- טער. 30 יאר איז ער געווען א גרויסער שוישפילער און אריין אין דער געשיכטע פון ישראל-טעאטער.

מאניע צעכאוואלס טאלאנטירטע טאכטער — תמר לאזאר איז א געבוירענע אין ישראל, זי האט גע- ענדיקט א לערער-סעמינאר, געדינט אין צה"ל, איז א פינע מאלעריין, סקולפטארין און שרייבערין. זי האט ארויסגעגעבן 55 ביכלעך קינדער-מעשיות. שטארק אויסגענומען האבן אירע ביכלעך „קאפיקו“ און „צי- פופו“. אין אירע דערציילונגען וועגן מאלפעס און זייערע קונצן איז אריינגעוועבט א סך אינפארמאציע וועגן ארץ ישראל און וועגן אנדערע לענדער וואס בארייכערט שטארק דעם קינדס וויסן און פאנטאזיע. תמרס עלטסטע טאכטער גייט אין אירע וועגן — זי ווייזט ארויס גרויס טאלאנט אין פאעזיע און זשור- נאליסטיק.

פראפ. צבי ארלינסקי

פראפ. צבי ארלינסקי איז נישט קיין געבוירענער בענדערער, אבער זיין פרוי דוניע איז מאיר פיינס טאכטער. ער איז פראפעסאר פון תנ"ך אין „היברו יוניאן קאלעדזש“ און זיך דערווארבן א וועלט-נאמען מיט זיינע תנ"ך-פארשונגען און אריגינעלע אידעען. זיין מאנומענטאלער בייטראג שליסט איין די איבער- זעצונג פון אונדזערע הייליקע שריפטן, די תורה אויף ענגליש. אלס הויפט-רעדאקטאר ברענגט ער, צוזאמען מיט נאך געלערנטע, נייע פארטייטשונגען פון דער תורה, מיט וועלכע א סך וויסנשאפטלער זענען מסכים און א גרויסע צאל ארטאדאקסישע רבנים, זענען נישט מסכים.

צבי ארלינסקי האט באקומען פיל אויסצייכענונגען פארן בארייכערן די יידיש-אמעריקאנער קולטור. ער איז א גרויסארטיקער רעדנער און באשאנקען מיט גרויס וויסן.

באערונג פון פראפ. יצחק פיין

אז דער ציוניסטישער געדאנק איז געווען פארשפרייט אין בענדער זעען מיר לויט דעם וואס ר' מאיר פיין האט געשיקט זיין יינגל יצחק, גלייך נאך זיין בר-מצוה, קיין פאלעסטינע שטודירן אין דער תל-אביבער „הרצ- ליה“-גימנאזיע. בעת יצחק איז געקומען אויף זומער- חופש קיין בענדער איז אויסגעבראכן די ערשטע וועלט-

ישראל איז ער בארימט געווארן נאכן ארויסגעבן זיינע ביכער — פאָעמעס, סאָטירעס און לידער: „מעטאלענע קוויטן“, „טריט אין באַגינען“, „אין מיין גלעזערנעם טורעם“ און „אין טריט פון דיין וואַנדער“. וועגן זיינע ווערק האָבן געשריבן רעצענזיעס פראַפ. סאַל ליפצין. יחזקאל בראַנשטיין, יוסף שה-לבן, ש. גלאַטשטיין, זרובבל א״א. אין זיין בוך פאָעמעס „אין טריט פון דיין וואַנדער“ נעמט ער אַרום דעם פּעריאָד פון היטלער-חורבן. ער שילדערט אינטערעסאַנטע טיפן פון אונדזער היימטשטאַט בענדער, וועלכע איז פאַרניכטעט געוואָרן דורך די נאַציס. צווישן די געלונגענע טיפן און גע-שטאַלטן ברענגט ער אַרויס זיינע אייגענע געפילן און עמאַציעס, זיינע רעאַקציעס און רעפּלעקסעס וועגן זיין זיידן, זיין פאָטער, זיין שכן ר' בן-ציון שוחט און דעם תהילים-וועקער ר' שחר דיאָרדע. מאַניק שרייבט ליי-דער, משלים, קינדער-דערציילונגען און ער גיט זיך אויך אָפּ מיט פילאַלאָגיע — אַלס מיטאַרבעטער פונעם „גרויסן ווערטערבוך פון דער יידישער שפראַך“.

אין סעפטעמבער 1973 איז י. מאַניק געשטאַרבן — אין בת-ים (מדינת ישראל).

הרב ד"ר אהרון ווערטהיים

אַלס דערוואַקסענער פלעגט אהרעלע אָפט קומען צוגאַסט קיין בענדער צו זיין זיידן הרב שלמהקע. נאָך דעם ווי ער האָט געענדיקט די תּחכּמוני ישיבה אין פּוילן האָט ער באַקומען סמיכות אויף רבנות ביים רב צירלסאָן פון קישעניעוו. אין 1924, ווען ר' שלמהקע איז נפטר געוואָרן, האָט זיין אייניקל איבערגענומען דעם כּסא הרבנות אין אונדזער שטאָט בענדער. אין 1926 איז ר' אהרעלע געקומען קיין אַמעריקע אַלס דעלעגאַט צו דער „מורח״ קאָנפּערענץ אין באַסטאָן.

שוין העכער 40 יאָר ווי ער איז דער מרא־דאָטאָר אין „בית המדרש בני ישראל פון לינדן הייטס“ אין ברוקלין. הרב ווערטהיים איז זייער איבערגעגעבן דער „ישיבת הרב קוק“ אין ירושלים. ער באַמיט זיך, אַז יעדן יאָר זאָלן געשיקט ווערן פּאָנדן פאַר דעם וויכטיקן מוסד. ער איז אויך פאַרבונדן מיטן יידישן לערער-סעמינאַר און פאַלקס-אוניווערסיטעט אין דער אָפּטייל-לונג פון יודאיקאַ-וויסנשאַפֿט. זיין דאָקטאָראַט האָט ער באַקומען אין דראַפּסי-קאַלעדזש אין פילאָדעלפיע אויף דער טעמע: חסידות.

אין זיין ספר „הלכות והליכות בחסידות“ זעט מען, אַז דער מחבר באַזיצט דעם נויטיקן וויסן פאַר אַזאַ בוך. זיינע טיפּע פאַרשונגען, דער גרינטלעכער אַנאַליז, ברענגען אַרויס דעם הלכהישן שטאַנדפּונקט. פאַר דעם צוגאַנג פאַרנעמט ער אַ גאָר חשובן אַרט אין דער

מלחמה. שפּעטער האָט ער שטודירט אין אַדעס, אין ווין און אין 1923 איז ער געקומען קיין אַמעריקע מיט זיין פרוי חיהקע. די טאָכטער פון הרב שלמהקע ווערט-היים ע״ה. אין אַמעריקע איז יצחק געוואָרן אַ לערער אין העברעישע און יידישע שולן. אין 1934 האָט ער באַקומען זיין דאָקטאָראַט אין „דראַפּסי-קאַלעדזש“, אין פילאָדעלפיע. אין משך פון 25 יאָר איז ער געווען פראַפּעסאָר פון יידישער געשיכטע אין באַלטימאָרער העברעישן קאַלעדזש.

פראַפ. פיינ איז באַערט געוואָרן פון דראַפּסי-קאַלעדזש פאַר זיינע עסייען, ליטעראַרישע אַרטיקלען און ספּע-ציעל פאַר זיין בוך „דאָס געבורט פון אַן אַמעריקאַנער יידישער קהילה“, וואָס נעמט אַרום 200 יאָר פון יידיש לעבן אין אַן אַמעריקאַנער שטאָט. דאָס איז נישט בלויז אַ כראָנאָלאָגישער צוזאַמענשטעל פון פאַקטן און מאַ-טעריאַלן, נאָר אויך אַ שילדערונג פון לאַנגן וועג און גרויסע שוועריקייטן פון יידישע עמיגראַנטן ביז זיי האָבן זיך איינגעוואַרצלט רעליגיעז, קולטורעל און מאַטעריעל אין אַמעריקע, און ספּעציעל אין באַלטי-מאָר. ס׳ווערן דאָרט געשילדערט משכילים, לומדים, מנהיגים, רבנים, אַרבעטס-עסקנים, פאליטישע פירערס פון די באַלטימאָרער יידן, עס ווערט אויך אַרויסגע-בראַכט די פּערזענלעכקייט פון דר. הערמאַן זיידעל, דעם „פּועלי-ציון“-פירער, דעם מיטאַרגאַניזאַטאָר פון יידישן לעגיאָן אין 1917, אין באַלטימאָר.

י. מאַניק (לעדערמאַן) ז"ל

י. מאַניק איז געבוירן אין אַ חסידישער משפּחה. זיין פאָטער איז געווען אַן אַנגעזעענער בעל-תפילה און אַ גרויסער ייד. מאַניק האָט געלערנט חומש, רש״י און גמראַ ביי אַ מלמד און מיט צוויי תלמידים פון שוואַרצמאַנס גימנאַזיע — זעליג סופר און שמחה צעכאַוואַל — אַלגעמיינע לימודים. שוין אַלס יינגל האָט ער אַרויסגעוויזן טאַלאַנט צו פּאָעזיע.

אין אַמעריקע האָט מאַניק שטודירט יידישע וויסנ-שאַפֿט אין שיקאַגאָ-אוניווערסיטעט. די ערשטע לידער, די סעריע „ניו-יאָרקער הימל“ האָט ער אַרויסגעגעבן אין ניו-יאָרק, אין די יאָרן 1930—1934. נאָך 10 יאָר זיין אין אַמעריקע האָט ער זיך באַזעצט אין ארץ ישראל, געאַרבעט אין קיבוצים, ביים בויען הייזער, אַלס שומר. באַטייליקט זיך אין דער באַפרייונגס-מלחמה, אין 1948. זיין גלענצנדיק ווערק האָט ער געשאַפֿן בעת די מלחמה-יאָרן 1942—1944 — דאָס ליד „אין טאָג פון נצחון“, די באַלאַדע „וואָס דער באַרג דערציילט“, די פּאָעמע „נאָכן פייער-שטורעם“, ווי אויך דאָס ליד „אין טראַכט פון כאַאַס“. אין ארץ-

פארשונג פון חסידים, ער ברענגט ארויס די שיטות פון חב"דער חסידים בראש מיט הרב ר' שניאור-זלמן מליאדי; ער דערציילט, אז בשעת ר' שניאור-זלמן האט אויפגעברויזט אין דביקות האט ער זיך צעזונגען און געשריען: „איך וויל נישט דיין גן-עדן, איך וויל נישט דיין עולם-הבא, איך וויל נאר דיר אליין!“ (גאט). אין זיין ספר אנאליזירט ער די שיטות פון די גרינדער פון חסידים. דעם בעל-שם-טוב, זיין שוואגער רבי אברהם-גרשון פון קיטעוו און זיינע תלמידים. ער ברענגט ארויס, אז ר' לוי-יצחק בארדיטשעווער בעת זיין דאווענען, זאגנדיק שמונה עשרה, איז געווען פול מיט התפעלות דווקא אין יידיש: „טאטע אין הימל, הארציקער פאטער“, און אנשטאט „רחמן“ פלעגט ער

זאגן „דערבארעמדיקער“. דערפאר איז זיין נאמען פארבליבן „דערבארעמדיקער“. צו. אנד. דערציילט דער מחבר, אז אין צארישן רוסלאנד האט מען געדארפט צאלן א ספעציעלן שטייער פארן טראגן א יארמולקע, אין הויך פון 5 רובל א יאר. הרב ווערט היים פירט דעם לייענער דורכן לאבירינט פון דינים, לערנען תורה, דאווענען, מנהגים פון חסידים און דאס התנהגות פון פארשידענע רביים — דאס פראווען טישן, מזכיר זיין זיך ביים רבין מיט א „קוויטל“, גרינדן אייגענע קלויזן און שטיבלעך און וועגן חסידישער טראכט. דער ספר ברענגט אריין ליכט און דערהויבנקייט און איז א וויכטיקער צושטייער אין דער פארשונג פון חסידים.

ב י י ם ד נ י ע ס ט ע ר

דער דניעסטער מורמלט שטיל און מיד.
א פיבער-טרוים, א ציטער פליט
אריבערן שוואַרצן אויבערפלאַך —
דער אייביקער סוד פון טונקעלן ליד.

איך האַלט די ביקס און ציל און שיס.
א רויטער פלעק די טונקל פאַרבט,
און ביי דעם גראַען וואַסער-ברעג
א שווערער פיבער-חלום שטאַרבט.

איך פאַל אַנידער אויף די קני,
אין מיינע אויגן ברענט די שרעק.
דער דניעסטער מורמלט און ער רוישט
און טראַגט די בענקשאַפט ווייט אַוועק.

דער דניעסטער מורמלט און ער רוישט
און קלאַפט די כוואַליעס צו דעם ברעג.
ער ברענגט דעם אומעט אונדז אַהער,
און טראַגט די בענקשאַפט ווייט אַוועק.

און פון די שוואַרצע כוואַליעס ווייט
א מידער הויך פון טויט און רו,
טאַכעט שטיל די פינצטער אויף
א מידער וואַסער פויגל-פלי.

און ס'קוקט מיך ווילד דער טונקל אָן:
„ווי קומסטו, פרעמדער, דאָ אַהער?
לאַז רוען, לאַז! דאָס האַרץ איז מיד,
און ס'איז מיין חלום טיף און שווער“.

ביים דניעסטער

בענדער אין ליכט פון דער געשיכטע

גערופן טיגיאנא. די קרימער טאטערן און קאזאקן האבן, פון צייט צו צייט, געמאכט איבערפאלן אויף בעסאראביע, ראבירט און חרוב געמאכט די געגנט. כדי צו פארהיטן זיך קעגן די איבערפאלן האט דער טערקישער סולטאן, סולעמאן דער צווייטער, אראפ־געבראכט 30.000 פאמיליעס קיין קאווישאן און אומ־געגנט. אזוי ארום איז דער דרומדיקער טייל פון בעסאראביע געווארן אפגעריסן פון מאלדאוויע.

אין 1572 האט מאלדאוויע ווידער מלחמה גע־האלטן מיט טערקיי און פארנומען בראילא, אקערמאן און בענדער. פיאטער דער גרויסער האט געפרוהט צונעמען דעם אויבערשטן טייל בעסאראביע פון די טערקן און איז, אפילו, געגאנגען צוזאמען מיט מאל־דאווע. אבער די טערקן האבן צעשלאגן די רוסישע ארמיי, וועלכע האט געליטן א שווערע מפלה. שפע־טער, אין דער צייט פון קאטערינא דער צווייטער, זענען אויסגעארבעט געווארן פלענער אויף איינצו־שליסן בעסאראביע מיט מאלדאוויע, אונטער דער רוסישער אימפעריע. קאטערינא האט פארפירט א מלחמה מיט די טערקן און פירשט גאליצין האט איינגענומען יאס און כאטין. 13 יאר שפעטער האט פאטיאמקין צוגענומען אטשאקאוו. סוואראוו האט צעקלאפט די טערקן נעבן פושקאן און רומניק, דער־נאך איינגענומען כאדזשיבי (די היינטיקע אדעס), אויך אקערמאן, איזמאיל און בענדער. אויפן גיסקער בארג, א דארף פון קליינרוסן וואס גרענעצט זיך מיט בענדער, איז פאראן א קליין בערגל וואס ווערט באַ־צייכנט אלס סוואראווס קבר.

ארום 1910, ווען מען האט אין בענדער צעגראבן די גאס ארום דער אלטער פעסטונג, צוצוגרייטן די גאס צום אויסברוקירן, האט מען געפונען צוגעדעקט בלוז מיט עטלעכע לאפאטעס ערד, ביינער פון טיוזנ־טער סאלדאטן, וואס האבן דורכגעמאכט די אויבנ־דערמאנטע מלחמות. זעט אויס, אזוי ווי זיי זענען געפאלן אזוי האט מען זיי ווארשיינלעך געלאזט ליגן, בלויז דער שטויב פון יארן האט זיי צוגעדעקט.

אין 1897 איז די בעסאראבער באפעלקערונג באשטאנען פון 47.6% מאלדאווער, 19.6% קליינ־רוסן און 11.8% יידן. די איבעריקע זענען געווען פון 12 אנדערע נאציאנאליטעטן. בענדערער אויפ־

אין 1912 זענען אין בענדער פארגעקומען גרויסע מיליטערישע פייערונגען אין זומערדיקן לאגער. דאס האט דעמאלט די רוסישע רעגירונג געפייערט דעם 100־יאריקן יובל זינט בענדער איז אויף שטענדיק פארבליבן אין די גרענעצן פון רוסלאנד.

בענדער האט צעטיילט בעסאראביע אויף אלט און ניי־בעסאראביע. אלט־בעסאראביע צום צפון־זייט און ניי־בעסאראביע צום דרום ביזן שווארצן ים. בענדער, צוזאמען מיט גאנץ בעסאראביע האבן דורכ־געמאכט זייער א סך מלחמות.

די געשיכטע פון בעסאראביע ציט זיך זינט דער אנטשטייונג פון קריסטנטום. אלס איינע פון די וועגן, וואס האבן געפירט צו דער ביזאנטישער אימפעריע, איז זי באפאלן געווארן פון פארשידענע נאציעס און ראסעס. אין 7־טן יארהונדערט איז בעסאראביע באַ־פאלן געווארן פון דער „בעסאָ־ראסע, וועלכע האט דעם געגנט א נאמען געגעבן בעסאראביע.

אין מיטן פון 13־טן יארהונדערט האט אלט־בעסאראביע געהערט צום גאליציאנער קעניגרייך און איז גיך אריבער צו דער הערשאפט פון די טאטערן. אין מיטן פון 14־טן יארהונדערט איז גאליציע צע־טיילט געווארן צווישן פוילן, ליטע און אונגארן. צו יענער צייט האט ליטע אנגעהויבן פונדערצושפרייטן איר איינפלוס אויף בעסאראביע. אין 1362 האט דער פירשט אלגזערד פארבונדן א מלחמה מיט די טא־טערן און האט צוגענומען ביי זיי די שטאט קארשעוו ביים דניעסטער. — אלגזערד האט אויך צוגעצויגן צו זיין איינפלוס פאדאליע און צוזאמען מיט די ליטוויש־רוסישע פירשטן האבן זיי זיך צעשפרייט ביזן שווארצן ים.

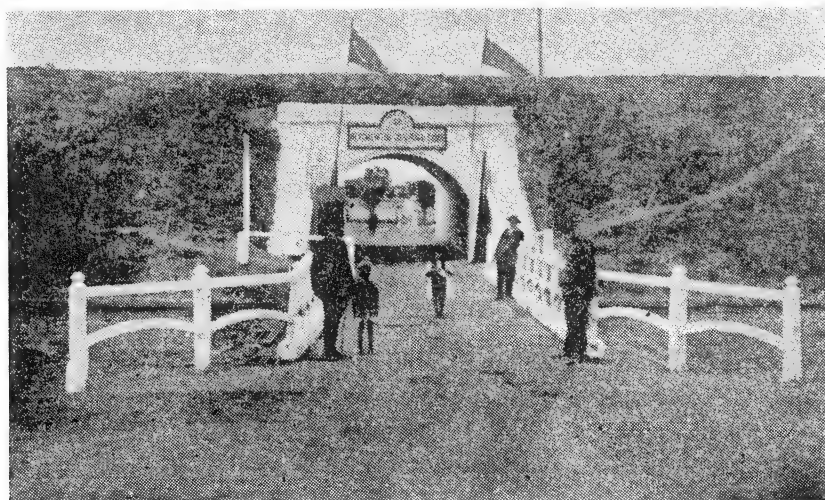
ביים אנפאנג פון 5־טן יארהונדערט זענען אויף דער רעכטער זייט פון דניעסטער אנטשטאנען א ריי נייע שטעט. צוערשט די שטאט בענדער וואס ווערט צוגעשריבן צום ליטוויש־רוסישן פירשט וויטאוט. (ל. ס. בערג: בעסאראביע, 1918).

די רומענער האבן צו דער צייט, ביסלעכווייז, איבערגענומען די הערשאפט איבער בעסאראביע. אבער אין מיטן פון 16־טן יארהונדערט האבן די טערקן פארבראכט די פעסטונגען פון קיליע און אקער־מאן און דערנאך בענדער (וואס די רומענער האבן

נאזיע פאר מיידלעך; אויך שטאטישע עלעמענטארע שולן און שפעטער אויך א העברעישע גימנאזיע פאר יינגלעך. א סך פון די יוגנטלעכע האבן שטודירט אלס עקסטערן. ס'איז כדאי אויך צו באמערקן אז, כמעט, אלע יידישע יונגעלייט וואס זענען געגאנגען אין א רוסישער שול, זענען נאך דריי בייטאג געקומען אין חדר, כדי צו דערגענצן זייער יידישע דערציונג. מיר האבן אויך געהאט א שיינע יידישע ביליאטעק. בענדער האט זיך געפונען אין א סטראטעגישן פונקט. געאגראפיש — א מיטלפונקט צווישן קישע-ניעו און אדעס און צווישן אלט און ניי-בעסאראביע, פלעגט זי צו יעדער צייט האבן די בעסטע טעאט-ראלע גאסטראלן פון אדעס און פון מלוכה-טעאטערס. ס'פלעגט אונדז אויך באזוכן דער צירק, די יידישע

האט געהאט ארום א העלפט מאלאדאווער, מערסטנס אין דרום. ארום דער שטאט האבן אממערסטנס גע-וווינט קליינרוסן. אין 1905 האבן די יידן אין בעסא-ראביע באטראפן 37.4% פון דער אלגעמיינער בא-פעלקערונג.

יידן האבן געוווינט אין בעסאראביע פון גאר אלטע צייטן. אנהויב 16-טן יארהונדערט האבן א סך יידן אימיגרירט פון פוילן און דייטשלאנד. ארום 1818 ווערן גערעכנט פינף טויזנט יידן אין בעסאראביע. אין 19-טן יארהונדערט קומען אן א סך יידן פון פוילן און ליטע, כדי צו געפינען בעסערע עקאנא-מישע באדינגונגען. אנדערע יידן האט די רוסישע רעגירונג „פארשיקט“ קיין בעסאראביע צוליב ראדי-קאלע און אנדערע חטאים.

די פעסטונג אין בענדער

טרופעס פון אדעס און ווארשע. מיר האבן פארמאגט אונדזערע אייגענע אמאטארן, טעאטער-טרופעס און א צאל קינעמאטאגראפן. זומער, אויפן בולוואר און אין זומערדיקן טעאטער, פלעגן שפילן גוטע ארקעסטערס פון מיליטערישן לאגער און אויך פריוואטע. דער דניעסטער מיט די שיפלעך און די בערג ארום דער שטאט, מיט די גוטע ווינטרויבן און פרוכטן, די געזונטע לופט פון די פרוכט-גערטנער, די אקאציעס, ריוזן, סיריען און אנדערע בלומען, פלעגן זומערצייט אריינברענגען וואקאציע-זוכער. שבת נאכמיטאג פלעגן בחורים און מיידלעך זיך אריבערשיפלען צו די גערט-נער און דארט פארברענגען. קיין בענדער פלעגן קומען פון דער גרויסער וועלט חזנים. מיר פלעגן אויך האבן גוטע מוזיקאלישע קאנצערטן, לעקציעס אא"וו. דער גרעסטער טייל פון די יידן זענען געווען

לויט דער יידישער ענציקלאפעדיע האט די יידי-שע באפעלקערונג אין בענדער, אין 1939, געציילט 12.000. די אלגעמיינע באפעלקערונג, 32.000 נפשות. עקאנאמיש האט זיך די יידן אין בענדער געלעבט גאנץ גוט. מערסטנס האבן זיי זיך פארנומען מיט מסחר. ס'זענען געווען אויך קליינע און גרעסערע ווארשטאטן און פאבריקן, צוויי גרויסע מעלמילן, א ביר-פאבריק, א זייף-פאבריק, „צעגעלניעס“ — די אלע האבן באשעפטיקט א צאל יידישע ארבעטער. דער בענדערער באן-דעפא האט באשעפטיקט נאר קריסטלעכע ארבעטער.

אין בענדער איז געווען א רוסישע טאגצייטונג מיט א יידישן ארויסגעבער. צוויי פרייע תלמוד-תורהס; מלמדים מיט גוטע חדרים — מאדערנע און אלטמאדישע; א רעאלי-שול פאר מענער און א גימ-

ציוניסטן. געווען אַ גרויסע גרופע טעריטאָריאַליסטן. אונטער דער השפעה פון צוויי יונגעלייט וועמען די רעגירונג האָט „פאַרשיקט“ אַפצוריקטן גלות אין בענ-דער — חיים גלאָס און דוד פרוששאַנסקי — איז אַרום 1909 געגרינדעט געוואָרן אַ „פועלי-ציון“ פאַראיין וואָס איז געוואָרן אַקטיוו און אַנגעזען אין די געזעל-שאַפטלעכע קרייזן. די „צעירי-ציון“ זענען געקומען שפּעטער, נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה. קיין „בונד-דאָוצעס“ זענען כמעט נישט געווען אין בענדער. יעדנפאלס נישט אַלס קיין אַרגאַניזירטע גרופע. יחידים, יידישע בחורים זענען געווען זייער אַקטיוו אין דער אַלגעמיינער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג, צוזאַמען מיט די רוסישע אַרבעטער פון אייזנבאַן-דעפּאָ. ס'האָבן אויך נישט געפּעלט קיין יידישע קאָמוניסטן, נאָכדעם ווי די באַלשעוויקעס האָבן זיך באַוויזן אויף יענער זייט דניעסטער.

ווען דאָס לעבן אין גרויס-בעסאַראַביע, איינ-שליסנדיק טיילן פון בוקאַוויןע, האָט זיך אַ ביסל איינ-געשטעלט אונטער דער רומענישער הערשאַפט, האָט זיך דעמאָלט געשאַפן די יידישע „קולטור-ליגע“ און בענדער האָט געהאַט איר אַפטיילונג; האָט געעפנט פרייע יידישע אַוונט-קורסן; האָט אַראָנזשירט קאַנ-צערטן און לעקציעס.

ביז דער ערשטער וועלט-מלחמה איז בענדער געווען אַ ברויזנדיק-לעבעדיקע שטאָט. יידן זענען געווען צופרידן מיט זייער אַרט לעבן און האָבן אַפילו נישט געחלומט צו עמיגרירן. אין פאַרגלייך מיט אַנ-דערע טיילן פון בעסאַראַביע, האָבן זייער ווייניק בענ-דערער יידן עמיגרירט קיין אַמעריקע. נאָך דער מלחמה און אונטער דער רומענישער הערשאַפט האָט בענדער אַנגעהויבן, ביסלעכווייז, אַפצושטאַרבן אין אַלע הינ-זיכטן. די יוגנט איז זיך צופאַרן, מערסטנס, קיין פראַנקרייך; אַנדערע קיין ענגלאַנד, ישראל און אַמע-ריקע. די שחיטות, בעת דער צווייטער וועלט-מלחמה, און די אומברחמנותדיקע באַהאַנדלונג פון די באַל-שעוויקעס, לגבי דעם ביסל איבערגעבליבענע יידישע בעלי-בתים, האָט געמאַכט אַ סוף צו אַ באמתדיקער גן-עדן-שטאָט וואָס האָט געהייסן בענדער.

ווי האָט זיך דער לעצטער בענדערער רב, ר' אפרתי אויסגעדריקט: „ס'איז אונטערגעגאַנגען אַ שיי-נע יידישע שטאָט, וווּ יידן האָבן געמאַכט אַ שיין לעבן, יעדן שבת פלעגן יידן אַרויסגיין פון 20 שילן אויף די גאַסן“. יידן האָבן געלעבט אין בענדער יידיש. אויב דאָס איז היינט בלויז אַ חלום, זאָל דאָס כאַטש פאַרציכנט ווערן.

אַ בענדערער טרעגער גייט דורך ביי ר' שליאַמקעס שול

רעליגיעז,

געזעלשאפטלעך

און קולטורעל לעבן

די שטאַט פון אמונה און קאנספיראציעס

(א בינעל זכרונות)

געהייליקט דעם אַנדענק פון מינע עלטערן
ר' מאיר און מאַטיאָ פֿיין ע"ה

ספּיראַטיוון פּלאַן: עס איז געקומען — אזוי האָט ער, וואָס איז געווען אַ דריי יאָר עלטער פון מיר, גע- זאָגט, — די צייט צו גרינדן אַן אַרגאַניזאַציע, אַזאַ מין חברה וואָס זאָל זיך אָפּגעבן מיטן לייענען הע- ברעישע ביכלעך.

איך בין שוין דאָן געווען אַ „העברעיסט“. ס'הייסט כ'האָב געלערנט ביי אברהם מלמד. געלערנט האָב איך תנ"ך און שומו שמיים, דקדוק. אַזאַ „העברעער" ווי איך איז דער פּלאַן זייער געפּעלן געוואָרן. מיר, דודעלע און איך, האָבן אַריינגעצויגן נאָך עטלעכע יינגלעך אין אונדזער עלטער. געווען אַ היפשע צאָל טייערע, גוטע חברים און געדענקען געדענק איך בלויז איינעם, סרול (ישראל) וואָדאָוואָז. געוויס זענען אין ישראל פאַראַן נאָך חברים פון אַט דער „קאנספּיראַ- ציע". איך געדענק ישראל, מסתמא דערפאַר, ווייל ער איז געווען דער סאַמע איבערגעגעבנסטער מיטגליד.

פון קאנספיראציע און קאנסטיטוציע צו אַ ביבליאָטעק

ער איז טאַקע פאַרבליבן אַ געטרייער חבר אויף לאַנגע, לאַנגע יאָרן. ווען דודעלע איז געוואָרן דער באַרימטער „פּועלי-צעירי-ציון"-פירער, דוד ווערטשהיים, פלעגט ער אָפט קומען קיין דרום-אַמעריקע און דאָרט זיך טרעפן מיט וואָדאָוואָז. דוד פלעגט נישט אויפ- הערן דערציילן ווי ישראל האָט אים אומעטום באַגלייט און באַדינט. דוד איז געווען בבחינת רב און ישראל וואָדאָוואָז איז געווען זיין גבאי, אַט ווי נחמן גבאי איז עס געווען אַ סך, אַ סך יאָרן גבאי ביי זיין טאָטן, דעם רב ר' שלמה (שליאַמקע) ווערטשהיים ז"ל.

אַ חברה מוז, פאַרשטייט זיך, האָבן אַ קאנסטי- טוציע. מיר האָבן אויסגעשריבן אַ סך תקנות. פון וועל- כע איך געדענק ביז היינט בלויז איינע: „זאָ סקאַק אַ וויסקאַק טשערעז אָקנאַ — דויע קאַפּייקי" (פאַר אַריינשפּרינגען אָדער אַרויסשפּרינגען דורכן פענצטער

דודעלע דעם רבס רופט מיר „גאַספּאַדין פֿיין"

„גאַספּאַדין פֿיין, גאַספּאַדין פֿיין!"

איך אַ יינגל פון אַ יאָר צען, בין עס געווען דער „גאַספּאַדין". גערופן האָט מיר אזוי דודעלע דעם רבס. מיר האָבן זיך געקענט, דודעלע און איך. מיין טאַטע ע"ה האָט געדאָונט ביים רב אין שיל. אַ ייד אַ סוחר, יישט פון די גרויסע סוחרים, האָט ער פונדעסטוועגן געהאַט אַ „שטאַט" אין „שפּיגל". דאָס איז שוין געווען אַ גאַנץ הויכע מדרגה. אין מזרח איז געזעסן דער רב. נעבן אים זיין מחותן, אַ גרויסער גביר און אַ גרויסער תלמיד-חכם, אַ חבדניק, ר' שעפּסל בערמאַן, מיט זיינע דריי זין, משה, לייבל און וועלוול. (אַלע פיר, דער טאַטע מיט די זין זענען נפטר געוואָרן אין ארץ- ישראל). מיט זיי איז געזעסן ר' שעפּסלס איידעם בערל אַבעלמאַן, וועלכער איז טראַגיש אומגעקומען אין בענדער. אין מזרח זענען אויך געזעסן די אַנגע- זעענסטע סוחרים פון שטאַט און די חשובע כלי-קודש. דאָרט אין מזרח איז, פאַרשטייט זיך, אויך געווען דער פּלאַץ פון דעם רבס זון, דודעלע.

ווער האָט עס אויסגעטראַכט, אַז אין שטעטל האָט געהערשט אַן אידילישע גלייכהייט? דער סאַציאַלער מרחק צווישן די מענטשן פון די לינישעס (די אַרעמע געגנט אין שטאַט) און די פון די הויפט-גאַסן איז געווען אזוי גרויס ווי דער עקאָנאָמישער און האָט געפונען זיין אויסדרוק אין יעדן ווינקל פון לעבן און אויך אין שיל. פונדעסטוועגן האָט איצל פֿיין (דאָס הייסט איך, אַ מיטלמעסיקן סוחרס אַ זון) זיך גע- שפּילט מיט דודעלע דעם רבס. נאָכן דאָוונען פלעגט מען אַ ביסל אַרומלויפן אין הויף און געשטיפּט. איך בין געווען „איצל", ער איז געווען דודעלע און דאָ פּלוצים „גאַספּאַדין פֿיין".

דודעלע האָט מיר אַריינגעפירט צו זיך אין „קאַמ- נאַטע" (צימער), פאַרקייטלט די טיר. איך האָב גע- מיינט אַז דאָ וועט קומען עפעס אַ שטיפּעריי. הויבט זיך נישט אָן. ער האָט פאַר מיר אויסגעלייגט אַ קאַנ-

צוויי קאפיקעס). דער „גאספאָדן פיין“ און די קאַנ-
סטיטוציע אין רוסיש זאָגן ביז גאַר אַ סך וועגן קול-
טורעלן לעבן פון מיטלקלאַס יידישע קינדער אין
בענדער, אָדער ווי מ'האַט די שטאַט גערופן „בענ-
דירקע“. דאָס איז געווען צוליב אירע באַרימטע בלאַ-
טעס. בענדערער ווינטרויבן און, להבדיל, בלאַטעס
זענען געווען אַ שם-דבר אין דער גאַנצער געגנט.

אין אַט דער שטאַט וואָס האָט געציילט אַרום 10.500
יידן, האָבן קינדער פון מיטלקלאַס אין דער היים על-
פיררוב גערעדט יידיש, אין גאָס רוסיש און געווען
אויך אַזעלכע, וועלכע האָבן געוואלט לייענען הע-
ברעישע ביכלעך.

פאַרוואָס-זשע קאַנספיראַציע? וואָס איז דאָ דער
סוד? וווּ איז דער חטא? גאַנץ פשוט, מען האָט מורא
געהאַט, דער עיקר, פאַר שעפּסל בערמאַן, וועלכער
האַט געהאַט אַ גרויסע השפּעה אין שטאַט בכלל און
באַזונדערס אויף זיין מחותן, דעם רב. ר' שעפּסל איז
נישט נאָר געווען ביז גאַר פרום, אַזעלכע זענען גע-
ווען אַ סך אין שטאַט. אַוודאי איז זיין מחותן, דער
רב, געווען נישט ווייניקער פרום פון אים. ער איז
אַבער געווען אַ ייד, אַ געפערלעכער קנאי. ביי אים
איז געווען רעכט צו רודפן די וואָס זענען מחלל-השם
מיט ביטול-תורה, מיט לייענען מעשה-ביכלעך און
לשון-קודש, רחמנא-לצלן.

טריף-פסולע ביכער אין דער וויבער-שיל

האַט מען זיך אויסגעהיט און אָנגעגאַנגען מיט
דער קאַנספיראַציע. אין דעם טאָג וואָס ס'זענען אַנ-
געקומען נייע ביכלעך „ניצנים“ און „פרחים“ פון
אַדעס, איז געווען אַן אמתער יום-טוב. דאָס מערק-
ווירדיקסטע איז וואָס די „וויסע-חברה-ניקעס“ האָבן
געפונען אַ זיכערן פלאַץ פאַר זייער ביבליאָטעק.
וועמען וועט איינפאַלן צו זוכן טריף-פסולע ביכער אין
דער וויבער-שיל, טאָקע פון דעם רבס בית-
המדרש?

דאָס איז געווען די ערשטע יידישע ביבליאָטעק
אין שטאַט, פון איר זענען שפּעטער אַרויסגעוואָקסן
אַנדערע אַרגאַניזאַציעס ווי דער „הזמיר“ און די
גרויסע יידישע ביבליאָטעק. פון יענע שפּעטערדיקע
יאָרן געדענק איך ספּעציעל מישאַ פאַסטאַן, ברוך
קאַוואַנסקי (אגדתי), דוד פיסטראָוו און זיין ברודער
און זיין שוועסטער זינא — גאַר אַ פינע זינגערין.
איך ווייס נישט ווי ס'איז געווען מיט אַנדערע,
איך ווייס אָבער אַז אויף דודן און מיר האָט אונדזער
קינדער-ביבליאָטעק-אַרגאַניזאַציע געהאַט אַ געוואָל-
דיקע ווירקונג. ערשטנס, זענען מיר ביידע פאַרבליבן

די נאָענסטע חברים ביז דוד איז געפאַלן אין האַוואַנע,
קובאַ, וווּ ער איז געווען אויף אַ שליחות פון דער
„הסתדרות“. אין דער קינדערשער חברה האָט זיך דוד
געלערנט די קונסט פון פירערשאַפט און ער איז מיט
יאָרן שפּעטער געפאַרן קיין אַמעריקע, וווּ ער איז
געווען דער פירער פון דער „פועלי-צעירי-ציון“-
פאַרטיי (1930 — 1943). און נאָך אַ סך מער: דאָס
אַמעריקאַנער יידנטום האָט זיך צוגעהערט צו זיינע
קלוגע רייד.

מיר, ווידער, האָט די קינדער-אַרגאַניזאַציע גע-
געבן דעם ערשטן שטויף צו פאַרן זיך לערנען אין
„הרצליה“ (תל-אביב), ווהיין איך בין אַוועק באַלד
נאָך מיין בר-מצווה.

רב שליאָמקע שרייבט זיך איבער

מיט ד"ר הערצל

צי האָט דער בענדערער רב געוויסט וועגן דער
געהיימער ביבליאָטעק, צי האָט ער זיך בלויז געמאַכט
נישט וויסנדיק? ווער קאָן עס וויסן, אויף באַשטימט.
עס לייגט זיך אויפן שכל, אַז ער האָט יאָ געוויסט און
שטילערהייט הנאה געהאַט וואָס די קינדער לייענען
העברעיש און ריידן וועגן ציוניזם, אַן ענין וואָס איז
אים געווען גאַר נאָענט צום האַרצן.

הרב שמעון שלמה ווערטהיים זצ"ל (רב שליאָמקע
ווי דאָס פאַלק האָט אים גערופן מיט ליבע) איז גע-
זעסן אויפן כסא הרבנות, אויף וועלכן ס'איז געזעסן
גאַנצע פופציק יאָר זיין טאָטע, דער צדיק ר' איציקל
און פאַר אים דער גאון ר' אריה לייב, וועלכער האָט
געגרינדעט די בענדערער גזע אין 1810. ווי זיין טאָטע
און זיידע האָט שמעון-שלמה אויך אָנגעהויבן אַלס
חסידישער רבי. ער האָט אָבער פרי פאַרלאָזט די
רבישאַפט, אויפגעהערט נעמען קוויטלעך און זיך אַפ-
געגעבן בלויז מיט רבנות. ווי אַ גרויסער תלמיד-חכם
האַט, ער, צוזאַמען מיט אַן אַנדער גרויסן באַרימטן
רב, ר' יהודה-לייב פישמאַן, שפּעטער — הרב י. ל.
הכהן מימון ז"ל, אָנגעהויבן אַרויסגעבן אַ הלכה-
זשורנאַל „היונה“, אין 1907. פון דעם פראַיעקט איז
גאַרנישט געוואָרן און די צוויי פריינט האָבן זיך אַרויס-
געלאָזט איבער די שטעט און שטעטלעך פון בעסאָ-
ראַביע און געמונטערט יידן צו לערנען גמרא, זיך
פאַרטיפן אין תורה שבעל-פה. ווען ס'איז אַנטשטאַנען
די „מזרחי“-באַוועגונג, זענען די צוויי געווען פון אירע
סאַמע ערשטע, טיכטיקסטע טוער. אין 1914 האָט ער
פאַרווירקלעכט זיין חלום. ער איז עולה געווען קיין
ארץ ישראל אַלס שליח פון אַ היפּשער צאָל בענדערער
יידן, וועלכע האָבן געוואלט עולה זיין און האָבן זייער

די יידיש-רוסישע ביבליאטעק אין בענדער

מען „ציט“ זיך... קיין בענדער

אין די יארן פון דער ערשטער וועלט-מלחמה איז בענדער געווען באקאנט ווי א שטאט, ווו מען קאן זיך ווי-נישט-איז ארויסדרייען פון גיין אין פייער. דער הויפט-גורם דערצו איז געווען הרב שמעון שלמה. זיין אונזען ביי דער מאכט איז געווען זייער א גרויסער גאן זיינע א פראטעקציע האט אפט געמיינט א „וויסער בילעט“, ד. ה. באפריינג פון מיליטער-דינסט. האבן זיך אנגעהויבן ציען קיין בענדער חשובע מענטשן, דער עיקר פון דער ליטערארישער וועלט. איינגעשטאן נען איז מען, פארשטייט זיך, ביים רב אין הויז. איך געדענק, אז צווישן די „שראבער“ זענען געווען ישראל רובין (י. רבקאי), אליעזר שטיינמאן ע"ה, (זיין צו-נאמען איז געווען „די צעדרייטע שיד“), דער אקטיאר דוד ורדי (מיינער א חבר פון די „הרצליה“ יארן), דער קדוש איציק גיטערמאן הי"ד, דער שפעטערדי-קער דירעקטאר פון „דושאניט" אין פוילן, וועלכער איז אומגעקומען דורך די נאציס ימ"ש. די און אג-דערע וועמען איך געדענק שוין נישט, פלעגן זיך „ציען“ — געזעסן גאנצע נעכט און געטרונקען שוואר-צע קאווע. געטאן אלץ צו פארלירן וואג, כדי זיך צו באפרייען פון „פאניען“. דאס און דעם רבס פראטעק-ציע האבן טאקע געהאלפן און א גרעסערע צאל יידישע טרייבער, פירער און דעם רבס מקורבים, צווישן זיי זיין טאטע, זענען באפרייט געווארן פון מיליטער.

רב, ווי דעם רב אין ציון. ער האט וועגן דעם פלאן זיך אפילו דורכגעשריבן מיט ד"ר הערצל. צום אומ-גליק איז דאן אויסגעבראכן די ערשטע וועלט-מלחמה. מיט א צעבראכן הארץ האט דער רב פארלאזט ארץ-ישראל און נאך חדשים וואנדערונגען איבער פאר-שידענע לענדער געקומען צוריק קיין בענדער. זיין הלום האבן פארווירקלעכט עטלעכע פון זיינע קינדער. זיינע צוויי טעכטער פערל ז"ל, א הויפט-שוועסטער אין „הדסה" און חנה ז"ל, די פרוי פון משה בערמאן ז"ל. ביידע זענען נפטר געווארן אין ישראל; יענטע איז געשטארבן י"א בשבט תשל"ג. זי איז געווען די פרוי פון דעם באקאנטן שרייבער יונתן ז"ל, געלעבט אין קיבוץ כברי. עס זענען נפטר געווארן אין ארץ-ישראל אויך דעם רבס בארימטע צוויי זין. דער בא-רימטער רב און מטיף לאומי יוסף ווערטהיים און דער ציוניסטישער פירער און א סך יארן אן אנגע-זענער באאמטער פון דער „סוכנות", אברהם ווערט-היים. עס לעבן, זיי צו לאנגע יאר, אין ישראל א גרע-סערע צאל פון דעם בענדערער רבס אייניקלעך און אור-אייניקלעך.

אויף דעם כסא הרבנות אין בענדער זענען א צייט געזעסן אויך ר' שמעון שלמהס זון, הרב יוסף און נאך דעם ר' יוספס זון הרב אהרן, (איצט אין ניו-יארק) און זיין איידעם הרב שמעון אפרתי, וועלכער לעבט אין ישראל און פארנעמט א הויכע פאזיציע צווישן רעליגיעזן יידנטום.

פון „דאלאי ניקאלאי“

ביז „מארקס גאָוואַריט“

און זיך געקוויקט מיט שטיקלעך „פרץ“. איצט האב איך דעם איינדרוק, אז פרץ איז געווען א תירוץ. אז פונקט ווי אונדזער העברעישער קלוב, איז עס געווען א „פועלי-ציון“ קאנספיראציע.

פארבליבן אין זכרון אן אנדער עפיזאד פון יענער צייט. עס קומען פאר פאלקס-וואלן פון דער בענדערער שטאט-פארוואלטונג. דוד ווערט היים, שוין נישט מער דודעלע, כאטש מיט דעם נאמען איז ער פארבליבן זיין גאנצן לעבן ביי דער משפחה און ביי א סך גאנץ ענטע פריינט, פארטרעט די „צעירי-ציון“. ער אגיר טירט פאר די קאנדידאטן פון זיין פארטיי. ער איז איינער פון די אָנגעזעענסטע מענטשן אין שטאט און צייכנט זיך אויס אלס גלענצנדיקער רעדנער. אין איינעם א טאג האט ער געפירט א פארזאמלונג נעבן דער אלטער שיל, אנטקעגן דער גאס פון דעם רבס הויז. דער רב האט פון זיין טויער געזען זיין קינד, געהערט זיין קול. ס'איז געווען א כמארנער טאג. ס'האט געבלאזן א שטארקער ווינט און דוד איז גע-ווען היפּשלעך צעהיצט. אין מיטן פון זיין רעדע האט זיך דורכגעשטופט צו אים נחמן גבאי און אים עפעס דערלאנגט. דער עולם איז געשטאנען פארגאפט. דוד איז צעטומלט געווארן ווען ער האט דערהערט דעם גבאי זאגן: „דודעלע, דער טאטע האט דיר געשיקט דאס שאליקל. ער בעט דיר זאלסט עס אנטאן, ס'בלאזט א שטארקער ווינט און דו קאנסט זיך, חלילה, פאר-קילן“. זיין גאנצן לעבן פלעגט דוד דערציילן די מעשה מיטן שאליקל. ער פלעגט דערביי צוגעבן: „מען טאר קיינמאל נישט פארגעסן צו דערלאנגען א מענטשן א שאליקל. די מידה דארפן מיר זיך אפּלערנען פונעם טאטן ע"ה“.

געראַטעוועט אַ ספּר-תּוֹרָה פּונעם חורבן

אָוועק אַ שטיקל צייט און די רומענער האָבן פאַרנומען בענדער. די יידן זענען זיך צעלאָפּן: ווער ס'איז אַריבער דעם דניעסטער און אָוועק אין אוק-ראַינע און ווער ס'איז אַנטלאָפּן קיין קאַוואָסאָ, קאַפּאַנקע און אַנדערע קליינע יידישע ישובים. אין בענדערער געגנט געדענק איך מער נישט ווי די גרויסע צאל בענדערער „בעזשענצעס“ (פליכטלינגע) וואָס האָבן געפונען פּלאַץ אין דעם קליינעם שטעטל. געווען איז מען פול מיט שרעק. איבערגעלאָזט האָט מען „קיני מיט מיני“ (אַלץ מיט אַנאַדער) און וואָס וועט זיין דער סוף? ווער ווייסט, צי וועט מען בכלל קאָנען צוריק קומען? מער פון אַלעמען איה, אָבער, געווען באַזאָרגט דעם רבס משפּחה און איך בין שוין דעמאָלט געווען אַ בן-בית, ווי איינער פון דער משפּחה, וואָס

אָנגעהויבן האָט זי זיך אַזוי שיין די רעוואָלוציע פון 1917. דאָס איז געווען איין גרויסער יום-טוב. מענטשן, יידן און קריסטן, האָבן זיך געקושט אין די גאַסן. די ריזיקע מאַסן-דעמאָנסטראַציע ביי דער „זעמ-סטוואַ“ איז געווען גאָר אַ דערהויבענע. איך קאָן איצט נישט באַנעמען ווי ס'איז געקומען דערצו, אַז איך זאָל באַגריסן דעם ריזיקן עולם פון דעם באַלקאן פון דער „זעמסטוואַ“. איך געדענק, ווי היינט, מיין געשריי: „דאלאי ניקאלאי“, (נידער מיט נאָקאַליען). מיין אַרונטעררייסן די קרוין וואָס איז געהאַנגען אויף דער וואַנט און דעם הילכיקן „הוראַ“-געשריי פון דעם עולם. מיין ערשטער לערער אין דער תּוֹרָה פון „דאלאי ניקאלאי“ איז געווען יאָסל שאַמפּאַנסקי, אַ „פּריקאַזש-טשיק“ אין טאַטנס קראָם. פלעגט יאָסל יעדן טאָג אַריינקומען צו אונדז אין הויז אַריין און אויסרופן, טאַקע דריי מאל: „דאלאי ניקאלאי“. ער האָט מיך אויך „אויפּגעקלערט“ בסוד-סודות וואָס די ווערטער מיינען און ווי הייליק זיי זענען.

יענעם פּרימאַרגן, ביי דער זעמסטוואַ, האָב איך די צוויי ווערטער אויסגערופן מיטן גאַנצן האַרצן און נשמה, געגלויבט באַמונה שלמה, אַז ס'הייבט זיך אָן אַ ניי קאָפיטל אין יידישן לעבן אין לאַנד. איך קאָן בשום אופן נישט דערקלערן ווי ס'איז געקומען צו דעם, אַז איך זאָל עס זיין דער רעדנער אויף יענער ריזיקער פאַרזאָמלונג. איך ווייס נישט מיט וואָס איך האָב פאַרדינט דעם כבוד. געווען איז שטאַט גרעסערע רעוואָלוציאָנערן פון מיר. געווען לייבל סאַבעל, וועל-כער פלעגט שטענדיק טענהען: מאַרקס גאָוואַריט (מאַרקס זאָגט). און מאַרקס זאָגט, איז דאָך נישט שיין. געווען דער בונדיסט אושאָן, וועלכער האָט געאַרבעט אין אַפּטייק ביי דעם אָנגעזעענסטן ציוניסט הערש קאַגאַן. געווען אַ גרופּע, אפּשר זענען זיי געווען „פועלי-ציון“, זיכער אין דעם בין איך נישט. איך געדענק זיידל שיינקער, לייבל גאַרפּינקל (איצט אין ניר-יאָרק). די מאַדערנע העברעישע לערער חיים גלאָס ע"ה און דוד פּרוזשאַנסקי ז"ל (געלעבט ביז די לעצטע יאָרן אין בענדער און געלערנט העברעיש און יידיש). איך בין געווען אַ „צוציק“ אין פאַרגלייך מיט זיי.

פאַרזאָמלונגען אויפן סטעפּ און אין שיל

איך געדענק ווי איך בין געווען אויף עטלעכע פאַרזאָמלונגען אויפן סטעפּ. דאָרט האָט מען געלייענט

איך בין עס טאקע געווארן אין 1920, ווען איך האב חתונה געהאט פארן רבס טאכטער, חיה (אגב, האבן מיר, איך און דוד, חתונה געהאט דעם זעלבן טאג). די דאגה פון דעם רבס משפחה איז געווען דודלעך. ער האט זיך איינגעקשנט און באשטאנען דערויף, אז ער מוז בלייבן אפהיטן די שיל און דאס הויז. ס'האבן נישט געהאלפן נישט קיין געבעטן, נישט קיין באפעלן. ער איז פארבליבן ווי א שומר. ס'זענען דאן אוועק עטלעכע טעג פון שרעקלעכן פחד.

ווי היינט שטייט פאר מייע אויגן דאס בילד: פלוצעם האט זיך אויפן שליאך פון בענדער קיין קאושאן באוויזן א מאן אין א שניצל מיט פאסטילעס אויף די פיס. פון דערווייטנס האט ער אנגעהויבן שרייען: „איך בין דא, איך בין דא“. דאס איז געווען דוד. ער האט געטראגן די קליינע ספרותורה וואס איז שטענדיק געווען ביים שווער אין קאבינעט. „אלץ, אלץ חרוב געווארן. דאס הויז צערויבט, אין דער שיל איז אריינגעפאלן א באמבע. א נס, א גרויסער נס, וואס ס'איז געבליבן גאנץ דאס שאפקעלע אין קאבינעט. האב איך ארויסגערעטעוועט די הייליקייט און זי געבראכט צו דיר, טאטע“. האט מען געוויינט אויפן חורבן פון דער שטאט און געזען אין דעם ספר א סימן, אז נאך נישט אלץ איז פארפאלן.

וכך הווה. אין עטלעכע טעג ארום זענען דריי „מרגלים“ אוועק פון קאושאן קיין בענדער. די דריי זענען געווען: דוד, חיהקע — דודס שוועסטער און איך, איר צוקונפטקער מאן. די שטאט איז געווען ווי אן עיר רפאים — האלב-טויט. דער רומענישער פאלי-ציאנט וועמען מיר האבן געזאגט „נושטי רומאנעשטיי“ („איך קען נישט קיין רומעניש“) האט זיך אויף אונז צעשריען מיט באנומענע קולות. ער האט עס געוויס באטראכט פאר א באליידיקונג. וואס הייסט עפעס מען פארשטייט נישט קיין רומעניש? איידער מיר זענען אריין אין הויז, טאקע ביי דער פארטקע, האבן צוויי סאלדאטן פארבראכט דודן. אונדזערע געשרייען האבן נישט געהאלפן. שעהען-לאנג זענען מיר געזעסן אין מוראדיקער שרעק. אוועק א טאג און א נאכט. ערשט פארטאג פאלט אריין אין הויז דוד. וואס איז געשען? צוויי סאלדאטן האבן אים פארשלעפט צום וואקזאל און דארט האט ער א גאנצע נאכט געזעגט האלץ.

דער אלטער טלית האט זיך אפגעזוכט

מיטן וואקזאל, מיט די באנען איז פארבונדן אן אנדער דערינערונג פון יענע פינצטערע טעג. געווען א שטיק צייט, ווען די רומענער פלעגן אנטאן דער באפעלקערונג געברענטע צרות. זיי פלעגן אויך דער-

טרינקען מענטשן אין דניעסטער. סוף סוף, האט מען באשלאסן שיקן א מענטשן קיין קישעניעו זיך משתדל צו זיין ביי דער העכערער מאכט. וועמען שיקט מען? דעם חשובסטן מענטשן פון שטאט — דעם רב. דער רב האט איינגעפאקט אין א קליין רענצל א טלית און תפילין (לויט א משפחה-טראדיציע האט דער בעש"ט, פון וועמען די ווערטהיים-משפחה האט געשטאמט, געדאוונט אין דעם טלית). אויפן וועג האט מען דעם צוג אפגעשטעלט און אלע וויילע צוריק געפירט קיין בענדער. ווען דער רב איז אהיים געקומען האט ער איינגעזען, אז ער האט, על פי טעות, גענומען א פרעמד רענצל. נישטא דער טלית, נישטא די תפילין. א תשעה באב איז געווען אין הויז. אזוי זענען אוועק עטלעכע חדשים.

אין איינעם א טאג האט א רומענישער אפיציר געבראכט א טלית און תפילין צו זיינעם א באקאנטן יידן און דערציילט ווי ער איז געפארן קיין קישעניעו און גענומען א פרעמד רענצל, אין וועלכן ער האט געפונען די „יידישע זאכן“. גרויס, אומגעהויער גרויס איז געווען די פרייד, נישט נאך ביים רב אין הויז, נאך אין דער גאנצער שטאט, וואס דער אלטער טלית האט זיך אפגעזוכט. אוודאי האט מען געוויינט, אז דאס איז מן השמים.

דער בענדערער „כודאזשיק“ אין 1961

מיט פינף יאר צוריק, אין אדעס, האט מיר דער „אינטוריסט“ געלאזט וויסן, אז אין בענדער איז אן עפידעמיע און איך קאן אהין נישט פארן. לויטן שמיכל פון דעם „אינטוריסט“—באאמטן האב איך פארשטאנען אז ס'איז א „מעשה“. דער שמיכל זיינער האט מיר ווי געלאזט וויסן, אז אויב איך וועל באשטיין וועט מען פארגעסן אין דער עפידעמיע. אזוי איז טאקע געווען. איך האב באצאלט פאר א טאקסי און אט בין איך, נאך א האלבן יארהונדערט, אין מיין געבוירן-שטאט.

די שטאט האב איך לחלוטין נישט דערקענט. איך האב יא געפונען עטלעכע מענטשן, יינגערע פון מיר ווי אויך עלטערע, מיט וועמען איך האב זיך געטראפן. ס'איז נאך נישט געקומען די צייט צו דערמאנען זייערע נעמען און ריידן וועגן אונדזערע שמועסן.

איין באגעגעניש וויל איך יא דערמאנען. דאס איז געווען מיט א יידן א זון, אן אמאליקן חבר און לערער. איך וויל פארצייענען בלויז איין קורצן טייל פון אונדזער לאנגן שמועס. לעבן לעבט ער, אזוי האט ער מיר געזאגט, פון זיין ארעמער פענסיע. „אבער“, האט ער צוגעגעבן מיט גרויס פרייד און „געהויבנקייט“, —

אבער אויף דער עלטער בין איך געווארן א „כודאזש-ניק“ (קינסטלער). ער האט דערזען דעם גרויסן פראגע-צייכן אויף מיין פנים און זיך אנגערופן מיט א מין קרומען שמייכל: „פארשטייט, איך בין ווידער א לערער. איך לערן צוויי יונגעלייט עברית. אוודאי טאר מען עס נישט טאן, ס'הייסט לויטן געזעץ איז עס א פארברעך, אבער מען גיט זיך אן עצה“.

אויף מינע ווייטערדיקע פראגעס האט ער גע-ענטפערט, אז אויב מ'וועט אים „כאפן“ איז עס א קליינער אומגליק, אפשר גאר א זכיה, ס'איז דאך קידוש השם. אי די צוויי יונגעלייט — דאס איז שוין אן אנדער מעשה. די צוויי לעבן מיט ישראל, זיי אטע-

מען מיט ציון. לערנען עברית איז פאר זיי נישט סתם זיך אויסלערנען העברעיש, יעדע מינוט וואס זיי לער-נען עברית פילן זיי ווי זיי וואלטן געווען אין ישראל און פאר ישראל זענען זיי גרייט אויף אלע קרבנות. יא, און וואס מיינט עס, אז ער איז געווארן א „כודאזשניק“? דא האט מיר דער זקן דערציילט, אז אזוי ווי אין גאנץ בענדער זענען נישטא קיין יידישע ספרים, מאלט ער די אותיות, די אלטע יידישע אותיות, פאר זינע צוויי תלמידים. ויהי מה...

בענדער, בענדער, די שטאט פון טיפער אמונה און געהויבענע קאנספיראציעס!

ליאון (יהודה-לייב) גארפילד (ניר-יארק)

אין גלגולים פון דער צייט

דריי דורות פון א בענדערער יידישער משפחה

(אויטאביאגראפישע און ביאגראפישע פארצייעכענונגען)

א זכות וואס איך טראג מיין עלטער-זיידנס נאמען

מיין עלטער-זיידן, יהודה-לייב גארפעל, געבוירן אין 1820, האב איך נישט געקענט, און נאך אים טאקע הייס איך מיט מיין ערשטן נאמען. פון דעם וואס מיין פאטער פלעגט מיר צומאל דערציילן וועגן זיין זיידן, האט זיך ביי מיר געשאפן א קלארע פארשטעלונג וועגן אים און ווען איך בין אונטערגעוואקסן האב איך עס באטראכט ווי א זכות וואס איך טראג מיין עלטער-זיידנס נאמען.

דער פאמיליע-נאמען גארפעל איז די פאררוסישטע טראנסקריפציע פונעם ווארט הארפעל, וואס קען מיין נען מסחר מיט האר און פעל פון בהמות, וועלכן מיין עלטער-זיידע האט געפירט. לויט מיין פאטערס בא-שרייבונג איז דער זיידע לייב געווען א ייד א גיבור, הויך און שטארק, מיט א לאנגער בארד און פיאות, ווי אלע יידן פון זיין צייט. מסחר איז נישט געווען זיין איינציקע באשעפטיקונג. דער זיידע לייב האט געשטאמט פון דער יידישער קאלאניע גאלאטשע, נעבן באלטע — פאדאליע, נישט ווייט פונעם לינקן ברעג דניעסטער. אין די רוסישע מעטריקעס זענען מיר אלע געווען פארשריבן נישט מיט דער באצייכענונג „מיעשטשאנין“, ווי אלע שטאטישע און שטעטלידיקע

יידן, נאר ווי „קאלאניסטן“, וואס האט באדייט לאנד-ווירטן, ערד-ארבעטער.

איין עפיזאד פון מיין פאטערס זכרונות האט גע-מאכט אויף מיר א באזונדער שטארקן איינדרוק. ווען ס'איז געקומען די צייט פון שניט, פלעגט דער זיידע לייב אוועקשטעלן אין א ריי צען ארבעטער, אפגעטיילט איינער פון אנדערן אויף א שטח, לויט דער לענג פונעם לאנגן הענטל פון דער קאסע. ער אליין, דער זיידע, פלעגט זיך שטעלן אין דער סאמע הינטערשטער ריי. אלע צען ארבעטער האבן, גלייכצייטיק, געדארפט א פאכע טאן מיט דער קאסע, בכדי נישט צו פאר-טשעפען די פיס פונעם פאדערשטן ארבעטער. מיין עלטער-זיידע איז אזוי ארום פארלאפן דעם וועג דער „סעמבל-לייך“, מיט איבער א יארהונדערט.

מיין עלטער-זיידע האט געהאט צוויי זין, יוסף (געב. 1840) — מיין זיידע און זיין ברודער, דער עלטער-פעטער הערש. ביידע זענען געווען געראטן אין זייער פאטער — „שטאלטנע“, קרעפטיקע דארפס-יידן פון אמאליקע יארן. מיין זיידע יוסף האט חתונה גע-האט אין דארף. די באבע חיה האט געבראכט אויף דער וועלט פיר זין און צוויי טעכטער; דוד דער בכור, מיין פאטער, און די אנדערע, לויטן עלטער: יחיאל, יחזקאל, חוה, פעסי און משה דער בן-זקונים. פאר די יינגלעך האט דער זיידע יוסף באזארגט גוטע מלמדים

און זיי זענען אלע אויסגעוואקסן יודע־ספר; די מיידלעך האָט מען געלערנט פון יידישקייט דאָס סאַמע נייטיקסטע וואָס אַ יידישע טאָכטער מוז קענען. די פרנסה אין דאָרף איז געווען נישקשדיק. דאָס הויז־געזינד פון אַכט נפשות האָט פון קיין דחקות נישט געוואוסט. אָבער דער זיידע יוסף האָט נישט געוואלט, אַז זיינע קינדער זאלן פאַרבלייבן דאָרפֿס־יידן און ער האָט אָנגעהויבן טראַכטן וועגן אַריבערפאַרן אין אַ שטאָט, אין בעסאַראַביע, וווּהיין עס האָבן זיך דעמאָלט געצויגן יידישע משפחות פון דער דניעסטער־זאַנע. דער גורל איז געפאלן אויף מיין טאָטן, דעם עלטסטן פון די קינדער, צו זיין דער ערשטער צו מאַכן דעם אַלטן יידישן „לך־לך“; קוים געוואָרן בר־מצווה, האָט מיין פאָטער זיך געלאָזט אין וועג אַריין קיין בעסאַראַביע, און ער איז פאַרפאַרן קיין בענדער.

דער „לך־לך“ פון מיין פאָטער קיין בענדער

דער דרייצן־יאָריקער דאָרפֿס־בּחור, דוד, האָט אין דער פרעמדער שטאָט זיך נישט פאַרלוירן. גאָר גיך איז ער אָנגעקומען ווי אַן אָנגעשטעלטער אין אַן אייזן־געשעפט. געאַרבעט האָט ער פון זעקס אין דער פרי ביז אַכט אין אַוונט. ווי ס'האָט זיך געפירט אין יענע ווייטע צייטן, האָט ער זיך אויפֿגעהאַלטן ביים באַלעבאָס און נאָך דעם שווערן אַרבעטס־טאָג נאָך גע־מוזט אַרויסהעלפֿן דער באַלעבאָסטע אין איר שטוב־אַרבעט. אָבער די לעבנס־חכמה וואָס דער זיידע יוסף האָט איינגעפלאַנצט אין זיינע קינדער, האָט אים לייכ־טער געמאַכט זיין שווערע מערכה: ער האָט זיך קיינ־מאָל נישט באַקלאָגט. און ווי פרום ער איז געווען, איז ער אויך געווען ערלעך און געטריי צו זיינע באַלעבאָטים. מיט געדולד האָט ער אַלץ פאַר ליב גע־נומען. ער האָט אָפֿגעהיט דאָס דאָוונען אין דער פרי און אויף דער נאַכט. שבת און יום־טוב פלעגט ער דאָוונען אין אַלטן בית־מדרש, וווּ ער האָט אָפֿילו גע־האָט זיין שטענדיקן פלאַץ נעבן אַ יידן, וואָס ער האָט געקענט, מיטן נאָמען — משה קאַנטער.

אַזוי זענען אָפֿגעלאָפֿן פינף קילעכיקע יאָר. דוד איז אונטערגעוואַקסן, אָבער אין זיין לעבן האָט זיך פאַר דער צייט גאַרנישט געביטן. ער האָט געאַרבעט אין זעלביקן אייזן־געשעפט און האָט נישט פאַרפּעלט קיין שבת אָדער יום־טוב צו פאַרנעמען זיין פלאַץ אין בית־מדרש נעבן זיין שכן, ר' משה קאַנטער. אַט דער ייד איז אויך געווען אַ קשה יום, אַ האַרעפּאַשניק ווי דוד. ער האָט געאַרבעט אין דער מיל פון שטאַטישן גביר פירשטנבערג; זיין ווייב האָט מען אין שטאָט גערופן: „רייזע די קרופּניטשקע“, ווייל זי האָט גע־האַנדלט מיט אַלערליי גרויפן און אַרויסגעהאַלפֿן דעם

מאָן אין דער פרנסה. דאָס פאַרפאַלק האָט געהאַט פינף קינדער, פיר טעכטער און אַ זון. דבורה די עלטסטע, און נאָך איר: ראָסי, חיהקא, גיטל און אפרים־יצחק. אין בית־מדרש האָט ר' משה אָנגעהויבן קוקן אויפֿן יונגן דוד מיט אַ פאַטערלעכן בליק. ער האָט אָנגע־הויבן פאַרבעטן דודן צו זיך אַהיים אויף שבת. דוד האָט זיך באַקענט געענטער מיט ר' משהס הויזגעזינד. די יונגע, שיינע מיידלעך האָבן אים אַרויסגעוויזן אַ סך פריינטלעכקייט. דער עלנטער בחור האָט דערפילט אַרום זיך אַ היימישע וואַרעמקייט.

עס האָט לאַנג נישט גענומען און מען האָט „גע־בראַכן טעלער“; ס'איז געשלאָסן געוואָרן אַ שידוך צווישן חתן דוד בר' יוסף הלוי גאַרפעל און הכלה דבורה בת ר' משה קאַנטער, למזל טוב. דער חתן איז אַלט געווען אַכצן יאָר, די כלה זעכצן. דבורה איז פאַר איר צייט, געווען אַ געבילדעטע מיידל. נישט גע־קוקט אויף זיינע באַגרענעצטע מיטלען, האָט משה קאַנטער געשיקט זיין עלטסטע טאָכטער אין אַ מאָדערנער שול, וווּ זי האָט געלערנט יידישע לימודים און אויך רוסישע, דייטש און אַריטמעטיק. דבורה האָט ליב געהאַט ליינענען ראָמאַנען, גיין אין יידישן טעאַטער און פלעגט נאָכזינגען גאַלדפאַדענס לידער. דערביי איז זי פאַרבליבן אַ פרומע יידישע טאָכטער. זי איז געווען ווי יידן פלעגן זאָגן: „צו גאָט און צו לייט“.

נאָך דער חתונה — מיליטער־דינסט

צו דער חתונה איז מיין זיידע געקומען מיט זיין גאַנץ הויזגעזינד. דער זיידע, די באַבע און זייער „מייזינעק“ משה זענען זינט דעמאָלט טאַקע געוואָרן בענדערער תושבים. דעם זיידנס אַנדערע קינדער האָבן, מיט דער צייט, אויך פאַרלאָזט זייער געבוירן־אַרט גאַלאַטשע. דער פעטער יחיאל האָט זיך באַזעצט אין טאַרוטינע (אַנטשיקראַק אין יידיש), ניי־בעסאַראַביע. מיט זיין נדן־געלט האָט ער דאָרט געעפנט אַן אייזן־וואַרג־קראַם. טאַרוטינע איז געווען דער צענטער פון עטלעכע איינגעפונדעוועטע דייטשישע קאַלאָניעס. דער פעטער יחיאל האָט געפירט מיט זיי געשעפטן און האָט מיט דער צייט מצליח געווען. דער פעטער יחזקאל האָט זיך באַזעצט אין קישעניעוו, וווּ ער האָט געהאַנדלט מיט אַלט אייזנוואַרג אַ־אַנד. מעטאַלן. אַט דער פעטער מיינער איז געווען אַ „קאַפּמענטש“ אויף חידושים. אַן אַ פען אין דער האַנט איז געווען ביי אים אַ שפּילכל אויסצורעכענען. אין געציילטע סעקונדן, וויפּל נאָדל־שפיצן מען וואַלט געקענט אויסלייגן אויפֿן שטח פון אַ ווערסט. ער האָט פאַרמאַגט אַ חוש פאַר הומאָר און איז געווען אַ מסתפק במיעוט. אַ מטופּל מיט זיבן קינדער פלעגט ער תמיד זאָגן, אַז ער בעט ביים

אויבערשטן צו פארדינען כאטשבי מיט איין רובל מער ווי ער דארף אויף חיונה פארן הויזגעזינד. אלע מיינע פעטערס זענען געווען פרום לויטן שטייגער פון זייער פאטער. אין קישעניעוו האט זיך אויך באזעצט די מומע פעסי. איר מאן האט געהאנדלט מיט היימישן בעסאראבער טאבאק, וואס א טייל יידישע קאלאניסטן האבן זיך ספעציאלזירט אין פלאנצן און טריקענען. די מומע חוה האט חתונה געהאט פאר א ישובניק פון כערסאנער דארף קוטשערגאן, ווו ער האט שפעטער געפירט א באקאליי-קראם. אזוי האט דעם זיידנס משפחה, אן אפשטאמיקע פון א יידישער קאלאניע אין פאדאליע, זיך צעשפרייט איבער פארשיידענע עקן פון בעסאראביע און דער שכנותדיקער כערסאנער גובערניע.

ס'איז אונטערגעקומען די צייט, ווען מיין פאטער האט זיך געדארפט שטעלן צום פריזיוו. ער איז דע-מאלט שוין געווען א טאטע פון צוויי קינדער — א מיידעלע, בתיה און א יינגעלע, אברהם. מיט נישט ווייניק שוועריקייטן האט ער זיך „ארויסגעדרייט" פון „דינען פאניען". איצט האט ער גענומען, מיט מער זיכערקייט, פירן זיין אייזן-געוועלב אויפן מארק. דערביי האט ער אנגעהויבן צוצוהאנדלען מיט אלטע אייזנס, מעטאלן און אלטע קאלאשן — ארטיקלען וואס האבן געהאט א גוטן אפגאנג ווי א שטייגער רוי-מאטעריאל אין אפגעשטאנענעם רוסלאנד דעמאלט. אין יענער צייט האט מיין פאטער געקויפט א הויז, נישט ווייט פון זיידן משה.

צען ברידער זענען מיר געווען...

די מאמע פלעגט קינדלען, מיט דער „פינקטלעכ-קייט פון א זיגער", צו יעדע דריטהאלבן יאר. זי האט זיך „אפגעשטעלט", ערשט ביים עלפטן קינד. מיין שוועסטער בתיה איז געבליבן א בת-יחידה צווישן צען ברידער. די ערשטע דריי זין האבן געהייסן ווי נאך די דריי אבות: אברהם, יצחק, ישראל; דאס פערטע קינד איז געשטארבן באלד נאך דער קימפעט. דערנאך זענען געקומען: לייזער, אהרון, לייב, חיים, פסח און נחמיה. חיים איז געשטארבן אין זיין זעקסטן יאר פון אן אומגליקספאל, באקומען א שטארקן קלאפ איבערן קאפ. נחמיה האט געענדיקט די רעאלע שול און איז געפארן קיין בעלגיע שטודירן. דארטן איז ער פארשלאפט געווארן. די מאמע איז גלייך אוועקגעפארן אהין ראטעווען איר קינד. זי האט נישט געשפארט קיין געלט און מ. די בעסטע דאקטוירים האבן, אבער, גארנישט געקענט טאן קעגן א געפערלעכער קראנקייט. די פארצווייפלטע מוטער האט קוים באוויזן אהיים

צו ברענגען איר זון, ער זאל שטארבן אין זיין געבוירן-שטאט בענדער. דער פארלוסט פון צוויי קינדער איז געווען פאר מיין מאמען א שווערער קלאפ. אבער איר גאטספארכטיקייט און פרומקייט זענען איר בייגעשטאן נען אריבערצוטראגן אירע אבידות און זיך צו טרייסטן מיטן טיפן גלויבן, אז א יידישע טאכטער וואס האט געבראכט אויף דער וועלט עלף קינדער איז, לפחות, פארזיכערט מיט אן ארט אין גן-עדן...

אין דער צייט פון מיינע קינדער-יאָרן איז בענדער שוין געווען, ווייט נישט קיין „פאנאטישע" שטאט. יידישע עלטערן האבן געזארגט וועגן א תכלית פאר זייערע קינדער און דאס לערנען אלגעמיינע לימודים איז ביי א סך יידישע עלטערן געשטאנען אויפן ערשטן ארט. מיינע עלטערן האבן געהערט צו יענער קאטע-גאריע באלעבאטישע יידן אין בענדער, ביי וועלכע דאס לערנען זייערע קינדער יידישע לימודים איז געשטאנען אין דער ערשטער ריי. נישט נאר די יינגלעך, נאר אויך מיין שוועסטער בתיה האט גע-קראגן, וואס מיר רופן היינט, א טראדיציאנעלע יידישע דערציאונג. זי האט שפעטער חתונה געהאט אין בענדער גופא. איר מאן, מרדכי-איצל אווערבוך האט געארבעט אין א „לעסנויע" (א געשעפט פון בוי-געהילץ). זייער שטוב איז בענדער איז, אפשר, געווען „היינטוועלט" שער" ווי מיינע עלטערנס, אבער טראדיציאנעל יידיש מיט אלע „פיטשעווקעס".

אויסער תנ"ך, דקדוק און מאטעמאטיק —

לערן איך אויך בוכהאלטעריע

פון מיינע לערן-יאָרן איז מיר באזונדערס פאר-בליבן אין זכרון די צייט וואס איך האב געלערנט ביי אברהם מלמד, כאטש זיין חדר איז געווען שוין גאר אנדערש ווי דער חדר אין אן אמאליק יידיש שטעטל. אברהם מלמד איז געווען א ייד א בן-תורה און א גוטער פעדאגאג דערצו. זיין גאנצער סטיל פון לערנען איז געווען א מין געמיש פון אלט-פרענקישקייט און וועלט-לעכקייט. זיינע תלמידים זענען מערסטנס געווען קי-דער פון מיטעלן און פארמעגלעכערן באלעבאטישן קלאס. אין אברהם מלמד „חדר מתוקן" (פון אונז באצייכ-נונג האבן מיר דעמאלט נאך נישט געוואוסט) האט מען געלערנט דעם גאנצן טאג. חוץ די שטאם-תלמידים, פלעגן נאך דריי א זיגער קומען גימנאזיסטן און שילער פון דער רעאל-שול, וואס האבן נאך זייערע לעקציעס געלערנט ביי אברהם מלמד יידישע לימודים. פאר א טייל לימודים, ווי דקדוק, מאדערנע העברעישע ליטעראטור, מאטעמאטיק און אנדערע, האט אברהם

געהאט ארויסהעלפערס. ער אליין פלעגט, דער עיקר, זיך אפגעבן מיטן לערנען תנ"ך און א ביסל גמרא. דער לימוד פון אריטמעטיק איז געווען צוגעשניטן פאר קאמערציאנעלע בארעכענונגען; בוכהאלטעריע לויט די „נייעסטע מעטאדן“ האט מיט אונדז געלערנט אן עלטערער בוכהאלטער פון עליע פערלמאנס מאנר-פאקטור-געשעפט.

ארום יאר 1909 איז אין אברהמלס שול אנגעקור-מען ווי א לערער פון העברעיש, א יונגערמאן פון פוילן, חיים גלאס. ער איז געווען א גאר גוטער הע-ברעיש-קענער, א לערער מיט אינטעליגענץ און דערצו האט ער אויך געקענט בוכהאלטעריע. אברהמל מלמד האט עקספלאטירט דעם בחור פון פוילן אויף גאר-נישט קיין שיינעם אופן. ער פלעגט אים הייסן ארבעטן לאנגע שווערע שעהן נאכאנאנד. פאר מיר, למשל, האט אברהמל געפאדערט פון גלאס, אז ער זאל מיט מיר לערנען עקסטערע בוכהאלטעריע. דער „אונטער-נעמערישער“ אברהמל האט אבער זיך געקליגט, אז דאס אפגעבן צייט ספעציעל פאר מיר זאל נישט גיין אויפן חשבון פון די לערן-שעהן במשך דעם טאג; דער יונגער לערער האט צוליב דעם געמוזט קומען צו מיר אהיים, צווישן זעקס און זיבן א זיגער אין דער פרי, אויפן וועג צו זיין ארבעט אין שול. זאוויע-רוכעס אין ווינטער, רעגנס, און די בענדערער בלא-טעס, וואס זענען געווען בארימט אין גאנץ בעסאר-ביע, זענען פארן לערער נישט געווען קיין אפהאלט. בוכהאלטעריע האט גלאס געלערנט מיט מיר לויט דעם ווארשעווער קארעספאנדענץ-קורס נאדיטש, וואס האט דעמאלט געהאט א שם אין אלע יידישע שטעט-לעך. א דאנק אט דעם עקסטערע-קורס זענען דער תלמיד און דער לערער געווארן נאענטע גוטע פריינט און מיר פלעגן אפט און א סך פירן שמועסן אויף פאליטישע טעמעס און אויך וועגן ציוניזם.

אונדזערע קינדער אין עול פון פרנסה

ווען די קינדער האבן אנגעהויבן אונטערוואקסן, זענען זיי געווארן דעם טאטנס ארויסהעלפערס אין זיין עול פרנסה. דעם עלטסטן ברודער, אברהמען, האט דער פעטער יחיאל ארויסגענומען צו זיך קיין טארווינע צו ארבעטן אין זיין געוועלב. אברהם האט געדינט דעם פעטער געטריי, כאטש קיין האניק האט ער ביי אים נישט געלעקט. אינאיינעם מיט דעם פעטערס אנדערע אנגעשטעלטע איז ער געשלאפן אויפן הארטן דיל. אין שנייען, קעלטן, בלאטעס פלעגט ער מיטפארן, יעדע צווייטע וואך, אויפן יריד קיין ארצין,

א דייטשישע קאלאניע, א צוואנציק ווערט פון טא-רוטינע; אברהם האט זיך ביים פעטער יחיאל, חלילה, נישט צו פיל איבערגעגעסן און די שכירות איז אויך געווען ווערט א שיבוש. אזוי האט ער אפגעדינט ביים פעטער עטלעכע יאר ביז ס'איז אונטערגעקומען די צייט ווען ער האט געמוזט גיין דינען „פאניען“.

מיין ברודער יצחק האט ארויסגעהאלפן דעם טאטן אויך ביז זיין צייט איז געקומען מען זאל אים צונעמען פאר א סאלדאט.

דעם ברודער ישראל האט אפגעגליקט מען זאל אים אויסבראקירן ביים פריזיוו מחמת א קליינעם מום. ער האט זיך געמאכט זעלבשטענדיק און געעפנט אן אייזנקראם אין טיראספאל — א גרעסערע שטאט אקעגנאיבער בענדער, אויף דער צווייטער זייט דניעסטער.

אויפן ברודער לייזער איז אויסגעפאלן דער גורל צו ווערן דעם טאטנס רעכטע האנט און זיין גרויסער ארויסהעלפער.

דער טאטע ע"ה איז כל ימיו געווען א שווערער הארעפאשניק, זינט זיין דרייצן-יאריקן עלטער, ווען ער איז געקומען קיין בענדער; באזונדערס אויס-מאטערנדיק אין זיין פרנסה איז געווען פאר אים דאס פארן יעדע צווייטע וואך אויפן יריד קיין בובעאו (וואלאנטירעווקע). דער וועג איז געווען, ווי אין דער גאנצער דניעסטער-געגנט, בארג-אויף, בארג-אראפ; אין רעגן-צייט אין טיפער בלאטע; ווינטער-צייט אין פראסט און שניי; דער וואגן, אנגעלאדן מיט אייז-ווארג, וואס די צוויי איינגעשפאנטע פערד האבן זיך ארויסגעשלאגן פון די כוחות צו שלעפן א מהלך פון א פערציק ווערט, מערסטנטייל אין דער פינצטער-ניש פון דער נאכט. ביי א בארג-אויף האבן אלע מיטפארערס געמוזט אראפ פונעם וואגן, כדי צו מאכן א ביסל לייכטער די פערד. אין א פינצטערער נאכט פלעגט לייזער מוזן גיין פון פארנט אכטונג צו געבן, אז די פערד זאלן נישט אראפ פון וועג און נישט פארשלעפן אין א ריפע (גרוב). פאר דער צייט וואס דער טאטע מיט לייזערן זענען געווען אויפן יריד, פלעגט די מאמע ווערן די קרעמערין, און איך פלעג צומאל זיך מאכן פריי פון מיין לערנען און איר ארויס-העלפן. מיין ברודער אהרן האט שוין געארבעט אין א „לעסנויע“ אין טשאדערלונגע. די איבעריקע קינד-ער זענען נאך געווען קליין און געאנגען אין חדר. זינט איציק איז אוועק אין מיליטער, זענען לייזער און די מאמע געווארן דעם טאטנס איינציקע ארויס-העלפערס.

מיין מאמע — די „אשת-חיל“ און „עקרת-בית“

אנפירן מיט דער באַלעבאַטישקייט אין הויז — דאָס איז געווען דער מאַמעס ע"ה מלאכה. מיר זענען אלע מאל געווען עטלעכע ברידער אין שטוב. אויף שבת אָדער אַ יום-טוב פלעגט קומען דער ברודער ישראל פון טיראָספּאָל. ביי אַ שבת-יום-טובדיקן טיש האָבן מיר תמיד געהאַט צוויי יידישע סאַלדאַטן פון דער פרעמד, וואָס האָבן געדינט אין בענדער. ס'איז שוין געווען ווי אַ טראַדיציע אין אונדזער פאַמיליע זיך צו באַפריינדן מיט צוויי יידישע סאַלדאַטן וואָס זאָלן זיין אונדזערע שטענדיקע היימישע בני-בית און, ווי גלייכע מיט גלייכע, אין דער חברה פון די ברידער און זייערע חברים. חוץ די סאַלדאַטן פלעגט דער טאַטע מיטברענגען, פרייטיק-צונאַכטס פון בית-מדרש, אַן אורח אויף שבת. האָט זיך אַמאָל געמאַכט אַז איך האָב זיך פאַרזאַמט אין שול און האָב דערזען אַן אורח וואָס איז פאַרבליבן ווי אומבאַמערקט פון די באַלע-באַטים, וואָס האָבן זיך געאַילט אַהיימצוגיין און ער, דער אורח, קוקט זיך אום אַ פאַריאושטער אויף אלע זייטן; פלעג איך, אַ קליין יינגל, אים פאַרבעטן צו אונדז אין הויז. אין אַזאַ פאַל פלעגן מיר שוין האָבן צוויי אורחים.

מיר פלעגן, נישט זעלטן, האָבן אויך געסט פון דער פרעמד, אַ קרוב, אַ געשוועסטערקינד אָדער אַפילו סתם גוטע פריינט, וואָס פלעגן זיך אַפּשטעלן אין בענדער אויף אַ פאַר טעג און אַמאָל טאַקע אויף אַ פאַר וואָכן. איז ביי אונדז תמיד געווען אַן אָפּענע שטוב און יעדער גאַסט איז געווען געווינטשן.

איך האָב קיין מאל נישט געהערט פון מיין מאַמען זי זאל זיך באַקלאַגן, אַז די אַרבעט אין הויז איז איר שווער. דאָס צוגרייטן דעם שבת פלעגט זי אָנהויבן דאָנערשטיק נאָך מיטאַג. זי פלעגט דערנאָך אויף זיין כמעט די גאַנצע נאַכט, פאַרפאַרעט מיטן באַקן חלות אויף שבת און ברויט אויף דער גאַנצער וואָך. די צייט וואָס דאָס טייג האָט געוירט אין דער מולטער, פלעגט זי אויסנוצן אויף אַנבאַקן אַ גאַנצן הויפן קאַרטאַפּל אָדער קאַבאַק-קנישעס, מאָן-פלעצלעך צו דער טיי און נאָך כדומה קלייניקייטן... אַז דאָס טייג איז „אויפֿ-געגאַנגען“, פלעגט זי צו ערשט אויספלעכטן צוויי חלות פאַרן ראש המשפּחה אויף „המוציא“, דערנאָך קלענערע קוילעטשן באַפּוצט מיט פייגעלעך — „המוציאס“ פאַר די קינדער.

דעם פרייטיקדיקן טאָג האָט זי געהאַט אַ שפּאַר ביסל צו טאָן מיט מאַכן די פיש: דעם גרויסן „נעס־טער-קאַרפּ“, די ווייסע מירענען, אַ סידיק, אַ העכט, קאַמבערלעך — אלע פריש-צאָפּלדיקע, וואָס דער פיי-

שער פלעגט צושטעלן דאָנערשטיק גלייך פונעם דניעסטער. עופות פלעגן זיך האָדעווען ביי אונדז אויפן הויף און דאָס גיין דאָנערשטיק צום שווחט פלעגט זיין מיין אַרבעט. קוגל פלעגט מיין מאַמע צוגרייטן חוץ פאַר דער משפּחה, אויך פאַרן רבין און אַמאָל פאַר אַ קרוב ביי דער געלעגנהייט פון אַ שמחה. מיטן צימעס נאָאיט פלעגט די מאַמע אונדז מכבד זיין שוין פרייטיק, ווען מיר פלעגן צוריקקומען פון ר' איציקלס באָד. דעם גאַנצן פרייטיקדיקן טאָג פלעגט זיך ציען אַ גערימל פון אַרעמעלייט, היימישע און דורכפאַרנדיקע. די מאַמע פלעגט יעדן פון זיי באַזאָרגן מיט אַ נדבה. זי פלעגט מיך אויך אַרומשיקן מיט פולע טעפלעך צו דער באַבע רייזען און צו אַנ-דערע אַרעמע קרובים. דאָס צוגרייטן דעם שבת פלעגט מיין מאַמע פאַרענדיקן ערשט מיט ליכט-בענטשן אויף די זיבן גלאַנציקע, מעשענע לייכטערס. ערשט דעמאָלט פלעגט זי זיך צוועצן צום שוין-געדעקטן טיש און „איבערכאַפּן דעם אָטעם“, טרינקען טיי און אָפּוואַרטן געמיטלעך דעם עולם פון דער שיל.

בנעיותדיק פלעגט זי ענטפערן יעדן איינעם אויף זיין „גוט שבת“, נאָכפאַלגן מיטן קוק דעם טאָג ווי ער שפרייזט אַהין און צוריק איבערן עסציער, זינגענדיק ווי פאַר זיך דעם „עסקינו סעודתא“, איידער ער מאַכט קידוש. נאָכן טאָגן און די אורחים פלעגן מיר, די זין, מאַכן קידוש, יעדער איינער לויט דער ריי, לויט זיין עלטער. די גאַנצע צייט פון דער פריי-טיק-צונאַכט סעודה האָט דער מאַמעס פנים געשיינט פון פרייד, טאַקע נאָר ווי די שכניה וואָלט אויף איר גערוט; דאָס איז געווען איר שוכר פאַר דער שווערער פראַצע. ביים זינגען די זמירות פלעגט זי מיטזינגען מיט דער גאַנצער חבורה ווי אין אַ גוט איינגע-שטודירטן כאָר.

דער טאַטע האָט אויף זיין אייגענעם אופן, פון צייט צו צייט, בייגעטראָגן ביים „צוגרייטן“ דעם שבת. דאָס איז געווען „מתן-בסתר“ פאַר אַן אַראָפּגעקומענעם באַלעבאַטישן בענדערער תושב, וואָס וואָלט זיך קיין מאל נישט געקענט באַשליסן צו בעטן הילף ביי עמעצן. אַז אַזאַ ענין איז דערגאַנגען צום טאָגן פלעגט ער אַרומלויפן צווישן די קרעמער צוזאַמענגעמען אַ פאַר רובל און אינאיינעם מיט זיין אייגענעם צושטייער איבערגעבן די סומע אין די הענט פונעם נצרך. נאָך קינדווייז האָב איך, נישט איין מאל, צוגעזען אַזאַ מין „טראַנזאַקציע“. איך האָב אַפילו געוויסט ווער ס'איז דער „באָדאַרפיקער“, אָבער אַלץ איז צוגעגאַנגען בסוד-סודות.

ווי איך האָב שוין פריער דערמאָנט, פלעגט די

מאמע פארבייטן דעם טאטן אין קראם יעדעס מאל ווען ער האט געמוזט אוועקפארן צוליב געשעפט-ענינים. חוץ דעם צוגרייטן דעם שבת פון דאנערשטיק אָן, האט דער מאמען נישט געפעלט קיין אַרבעט אין שטוב אויך אין די איבעריקע וואַכנטעג. אין אַ גרויסער משפּחה בלי עין-הרע, ווי די אונדזעריקע, האט אין יענע צייטן קיין מאל נישט געפעלט וואָס צו פאַר-ריכטן און פאַרלאַטען. זי פלעגט צו מאל ביי אַזאַ אַר-בעט אָפּזיצן העט ביז נאָך האַלבער נאַכט. ביי דער אַרבעט פלעגט מיין מאמע זיך צווינגען איינע פון די לידלעך וואָס האָבן געהאַט אַ שייכות מיט דער "מאָ-דערנער" צייט. מיט ערדאַרבעט, מיט ציון און דאָס גלייכן: "אין דער סאַכע ליגט די מזל-ברכה", אָדער וועגן דער בלום וואָס וואַלגערט זיך אויף די וועגן און יעדער טרעט זי מיט די פיס... און פאַרענדיקט זיך מיט די ווערטער: "ייד רופט מען מיד, פון ירושלים בין איך"... איך פלעג ליב האָבן צו זיצן נעבן איר און מיטזינגען.

בשייכות מיט מיין מאמען איז מיר פאַרבליבן איינגעקריצט אין זכרון מיין ערשטע רייזע אין אַ גרויסער שטאָט. מיין מאמע איז פאַרשלאָפט געוואָרן און מען האט זי געמוזט אָפּפירן קיין אָדעס, אין יידישן שפיטאַל. אַז זי האט אָנגעהויבן זיך פילן אַ ביסל בעסער, האט זי געבעטן דעם טאטן, אַז ווען ער וועט קומען זי זען נאָך אַ מאל, זאל ער מיטברענגען מיט זיך איינעם פון די קינדער, זי האט זיך זייער פאַרבענקט נאָך זיי. דער טאטע האט מיר מיטגענומען קיין אָדעס. ס'איז געווען ווינטערצייט און איך האב דעם גאַנצן וועג געציטערט פון קעלט אין נישט-געהיטן וואָגן. מיין רייזע איז געווען אַן אומזיסטע, ווייל צו דער מאמען האט מען מיר נישט צוגעלאָזט, איך בין נאָך געווען צו קליין. איך געדענק, ווי צוריק וועגס, אויפן וואַקזאַל אין אָדעס, האב איך נישט גע-קענט זיך אָפּחידושן פון די עלעקטרישע לעמפלעך וואָס הענגען מיטן קאַפּ אַראָפּ, אָדער אין אַ זייט. מיט אונדזערע בענדערער קעראַסין-לאַמפּן האט מען דאָס נישט געקענט באַווייזן...

דעם זיידנס משפּחה שטעלט אַ פוס

אין אַמעריקע

דערווייל האט דעם זיידנס משפּחה „געשטעלט אַ פוס" אין אַמעריקע. פאַסירט האט עס אַזוי: די באַבע חיה איז געשטאַרבן, און דער זיידע האט, גאר גיך, חתונה געהאַט צום צווייטן מאל. אַנשטאָט דער באַבע חיה האָבן מיר איצט געהאַט די באַבע מרים. דעם

זיידנס מיזינעק, דער קליינער משה, איז אַריבער צו אונדז אין הויז.

משה איז געווען אַ יינגל אַ ברען. צו זיינע דרייצן יאָר האט אַ פאַמיליע פון אונדזערע פריינט אים מיט-גענומען קיין אַמעריקע. אין ניו-יאָרק איז משה אַנ-געקומען אַרבעטן אין אַ קליינעם רעסטאָראַן אויף דער איסט-סייד. כדי צו קומען צו אַ תכלית האט משה געקליבן זיין שכירות ביי זיין באַלעבאַס. פון אַט די „אָפּשפּאַרענישן" האט זיך אויסגעלאָזט אַ טיך. נאָך דעם ווי דער קליינער אימיגראַנט האט אָפּגעאַרבעט וואָסערע פינף יאָר, האט זיין באַלעבאַס באַנקראַטירט. משה איז געבליבן „מיטן בייטשיל". מאַקס, ווי ער האט זיך שוין דעמאָלט גערופן, האט זיך נישט פאַרלוירן. ער האט אָנגעהויבן פאַרקויפן קאַלטע שפייזן וואָס ער האט אַרומגעטראָגן אין אַ קויש. עס האט לאַנג נישט געדויערט און מאַקס האט שוין געהאַט אַ „סטענד" אויף ען-סטריט מיט הייסע ווורשטלעך און לעמאַניאַד. ביסלעכווייז איז פונעם „סטענד" געוואָרן אַ שפייז-געשעפט אויף דער זעלביקער גאַס — „מאַקס ביזי בי" — מאַקס פלייסיקע בין. מיט דער צייט האט מאַקס זיך דערוואָרבן אַ צאַל אַזעלכע רעסטאָראַנען און פאַרקויפט מאכלים צו ביליקע פרייזן פאַרן ברייטן עולם. דער אויפטו פון מיין אַנקל מאַקס איז געוואָרן אַ שם-דבר אויך מחוץ ניו-יאָרק. אַ צאַל אַמעריקאַנער שרייבער פון יענע יאָרן דערמאָנען אים אין זייערע באַשרייבונגען פון אימיגראַנטישן לעבנס-שטייגער.

אויף דעם זיידן יוסף רוקט זיך די עלטער

אויף דעם זיידן יוסף ע"ה האט זיך אַ רוק געטאָן די עלטער. אין שטאָט האט מען אים שוין גערופן „דער אַלטער ר' יוסי". ער איז געווען אַ ייד אַ למדן, פלעגט ער יעדן שבת פאַר מנחה, לערנען אַ פרק משניות מיט יידן אין אַלטן בית-המדרש. שבת און יום-טוב צו קידוש ביי אונדז אין הויז פלעגט ער ליב האָבן צו ריידן דברי-תורה, דערמאָנען אַ מאמר פון דער גמרא אָדער פון אַנדערע ספרים און עס פלעגט אים ממש צוקומען אַ שטיק געזונט ביים אַרויסברענגען אַ שאַרפן געדאַנק פון די תו"ל.

ס'האט אַמאל זיך געמאַכט, אַז ער האט געטראָפן ביים קידוש אַ גאַסט, אַ למדן ווי ער אַליין, פלעגט ער פאַרפירן מיט אים אַ שמועס אין דברי תורה, און שוין טאַקע פאַרשפּעטיקן אַהיים צו קומען צו זיין יידענע וואָס האט געוואָרט אויף אים מיטן עסן.

מיט מיר פלעגט ער ליב האָבן צו ריידן וועגן דער יידישער מסורה, אַריינטעהענען אין מיר וועגן גיין

אין גאטס דרכים און זיין אָן ערלעכער ייד. דער זידע פלעגט מיך אויך אָפּט פאַרהערן אין לערנען. די יידישע לעבנס־חכמה וואָס ער האָט זיך אַזוי געמיט איינצור־פלאַנצן אין מיר, האָב איך פאַרשטאַנען אָפּצושאַצן ערשט מיט יאָרן שפּעטער. דעם זיידנס ווערטער האָבן זיך שטאַרק איינגעקריצט אין מיין זכרון, אפשר דער־פאַר וואָס אָט דער בענדערער אַלטמאָדישער ייד פון אַ גאַנץ יאָר, האָט זיך אָפּט באַנוצט מיט מיטלען פון דער מאָדערנער פּעדאַגאָגיק; זיינע מוסר־רייד זענען נישט תמיד געווען אַבסטראַקטע לומדות. אָט, למשל, טרעפט ער מיך צופעליק אויף דער גאַס און כהרף־עין האָלט ער שוין אין סאַמע מיטן פון זיין שטענדיקער מוסר־דרשה. פלוצעם ווייזט ער מיר אויף אַ בוים דערנעבן און הייסט מיר צוגיין ביז אַהין. ווען איך בלייב שטיין ביים בוים, רעדט ער צו מיר פון דער ווייטן: „דו זעסט, לייבל, אויב דו זאָלסט וועלן צור־קומען צוריק צו מיר, וועסטו שוין האָבן געמאַכט צוויי מאָל אַזוי פיל וועג, ווייל דאָס צוריק קומען צו אַ פּלאַץ פון וואָנען מען איז אַוועק, קומט תמיד אָן אַ סך שווערער. דערפאַר, זון מיינער, זיי געוואָרנט קיין מאָל נישט אָפּצוטרעטן פון רעכטן וועג“...

נישט געקוקט אויף זיין הויכן עלטער האָט דער זידע נישט אויפגעגעבן זיין שווערע מלאכה — צע־נויפפאַקן אַלטע בלעכן, וואָס כדי זיי אויסצוגלייכן האָט מען געמוזט אַרבעטן מיט אַ שווערן האַמער און אַרומ־בינדן דעם פאַק מיט דראָט. דאָס זיין אַ האַרעפּאַשניק איז אָבער אין בענדער, קאַנטיק נישט געוואָרן פאַר־רעכנט פאַר אַ מינדערווערטיקייט. להיפך, מיין זידע האָט מען פאַררעכנט צווישן די אָנגעזעענע באַלעבאַ־טים אין שטאַט מיט אַ חזקה אויף געוויסע כיבודים ווי, למשל, „מציצה“ אויף אַ ברי־ת־מילה און אַנדערע ענלעכע מצוות.

זינט משה איז אַוועק קיין אַמעריקע פלעגט די מאַמע מיך שיקן צום זידע צום סדר עס זאָל האָבן ווער צו פרעגן די פיר קשיות. מיין שר פאַר די פיר קשיות איז געווען אַ ניי היטל אויף יום־טוב.

נאָך דעם „ויברח“ פון מיין ברודער לייווער פאַר איך קיין אַמעריקע

דער ברודער אברהם האָט אָפּגעדינט ביי „פּאַניען“ און אַרויסגעהאַלפּן דעם טאַטן אין קראָם. אברהם האָט חתונה געהאַט מיטן פעטער יחיאלס עלטסטער טאָכ־טער — היידע. דער פעטער יחיאל האָט באַזאָרגט דאָס יונגע פאַרפאַלק מיט אָן אייזנקראָם אין אַרצין, וואָס ער פלעגט עפענען בלויז אין אַ יריד־טאָג. אברהם האָט פון דער יריד־קראָם געמאַכט אַ רעגולער גע־

שעפט. ער האָט גאָר גיך געוואונען דעם צוטרוי פון די דייטשן, פון די קונים פון דער קאַלאָניע און ער האָט געהאַט פרנסה בשפּע.

אַ צייט שפּעטער איז דער ברודער יצחק אויך געקומען אַהיים פון דינסט. איצט איז געקומען די ריי פאַרן ברודער לייווער צו גיין דינען אין מיליטער. מען האָט אים צוגעטיילט צו אַ פאַלק פון קישעניווער גאַרניזאָן. דאָס זיין אַזוי נאָענט פון דער היים איז פאַר־לייווערן געווען, פאַרשטייט זיך, אַ גרויסע פאַרלייכ־טערונג. זומערצייט איז זיין פאַלק געווען איינקוואַר־טירט אין מיליטערישן לאַגער אין בענדער און דעמאָלט איז לייווער געווען, כמעט, ווי ביי טאַטע־מאַמע אין דער היים. נישט געקוקט אויף די אַלע פאַרלייכטערונגען האָט לייווערן נישט איבעריק געשמעקט די קאַזאַרמע. ער האָט שוין געהאַט אָפּגעדינט קנאַפע צוויי יאָר, ווען ער האָט באַשלאָסן צו מאַכן אַ „ויברח“.

אַרום שבועות־צייט איז ער אַוועק קיין טיראַספּאַל צוזאַמען מיט זיין בענדערער כלה. דאָרט האָבן זיי געשטעלט אַ חופּה און אָן לאַנגע שהיות איז לייווער אַריבער די גרענעץ, מיט דער הילף פון אָן אַגענט. מיט עטלעכע וואָכן שפּעטער איז ער אָנגעקומען קיין אַמעריקע.

אין ניו־יאָרק האָט לייווער גלייך באַקומען אַרבעט ביים פעטער מאַקס. צו די זעקס חדשים נאָך זיין אָפּפאַרן האָט דער פעטער מאַקס צוגעשיקט צוויי שיפּסקאַרטעס, איינע פאַר לייווערס יונג ווייבל, די צווייטע פאַר מיר. איך בין דעמאָלט שוין אַלט געווען אַכצן יאָר און געווען אַן אַקטיווער חבר אין דער „פּוועלי־ציון“־גרופּע. אַ סך פון מיינע חברים זענען שוין אַוועק קיין פּאַלעסטינע. אָבער מיר האָט דער גורל, קאַנטיק, אָנגעצייכנט צו עמיגרירן אין קאַלומ־בוסעס מדינה. איך דאָרף דערביי באַמערקן, אַז איידער מיינע צוויי עלטערע ברידער, אברהם און איציק, האָבן געדאַרפט זיך שטעלן צום פריזיוו, האָט דער פעטער מאַקס געשיקט אויך פאַר זיי שיפּסקאַרטעס. די מאַמע האָט זיי, אָבער, נישט געוואָלט אָפּלאָזן פון זיך. זינט יענער צייט ביז דעם מאַמענט פון מיינ אָפּפאַרן האָבן זיך די דאָרטיקע באַדינגונגען אַ שפּאַר ביסל געביטן.

מיין טעטיקייט אין סאַציאַל־דעמאָקראַטישן „פּוועלי־ציון“

איך בין נאָך נישט געווען אין גאַנצן קיין „אויסגעגרינטער“ ווען איך האָב זיך אין ניו־יאָרק אָנגעשלאָסן אין „סאַציאַל־דעמאָקראַטישן“ פאַראיין „פּוועלי־ציון“, וואָס האָט זיך דעמאָלט אַקאַרשט גע־האַט אַרגאַניזירט. דער צוגאַב ס. ד. צום נאָמען

פועלי-ציון אין בענדער, 1913

ערשטע ריי — פון רעכטס צו לינקס: לייב גארפיל, שווארצמאן, חיים גלאס, בוקי קאווישאנסקי, לייבל סאבאל, צווייטע ריי: יידישער סאלדאט געדינט אין בענדער, א פועלי ציון, חיים קאווישאנסקי, דוד פרוששאנסקי, זיידל שענקער.

מארשירט אינאיינעם מיט דער אלגעמיינער ארבע-טערשאפט פון ניו-יארק. אין אונדזערע רייען האבן מיטמארשירט: באראכאוו, קענדזשערסקי, דער טעא-רעטיקער און גרינדער פון אונדזער פאראיין, און א גרעסערע צאל אנדערע פראמינענטע חברים. אז איך ווארף איצט א בליק אויף צוריק, אויף יענעם פעריאד, פיל איך זיך געהויבן וואס איך האב אין מיינע יוגנט-יארן געהאט דאס גליק צו ארבעטן צוזאמען מיט גרויסע יידישע פערזענלעכקייטן און אטעמען מיט דער לופט פון זייער גייסטיקער טעטיקייט. שפע-טער בין איך א צייט געווען דער סעקרעטאר פון אונדזער פאראיין.

כדי צו פארענדיקן דאס דאזיקע קאפיטל וועגן מיין מיטגלידערשאפט אין דעם ס.ד.פ.צ. פאראיין, וועל איך „פארלויפן דעם וועג“ מיטן אנווייזן, אז נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה און נאך דעם ווי איך בין צוריקגעקומען פון מיין רייזע קיין אייראפע ווי א דעלעגאט קיין בעסאראביע, בין איך פונדאסניי דערוויילט געווארן ווי דער סעקרעטאר פון פאראיין. אבער דא זענען אונטערגעקומען די פריע 20-קער יארן — די יארן פון דער קאמוניסטישער אידעא-לאגישער אינוואזיע אומעטום בכלל און אין אמע-ריקע בפרט. אונדזער וועלט-ארגאניזאציע האט א-גענומען א לינק-קאמוניסטישן פראגראם. אונדזער ס.ד.פ.צ. פאראיין, מיטן חבר קענדזשערסקין בראש איז געווען פון די ווינציקע וואס האבן זיך נישט געלאזט

„פועלי-ציון“ האט געדארפט באטאנען דעם לינקזום פונעם נייעם פאראיין לגבי דעם אפנייג אויף רעכטס פונעם צענטראל-קאמיטעט פון דער „פועלי-ציון“-פארטיי.

אין 1915 איז קיין אמעריקע געקומען בער בא-ראכאוו. ער איז גלייך צוגעשטאנען צום נייעם ס.ד.פ.צ. פאראיין. זיין זשעסט איז געווען א מין פרא-טעסט-דעמאנסטראציע קעגן דער אנפירערשאפט פון דער פארטיי, וואס האט ווי פאררוקט אין הינטער-גרונט דעם סאציאלזם און ארויסגעשטעלט אין פא-דערגרונט דעם ציוניזם.

קורץ נאך ב. באראכאוו זענען קיין אמעריקע געקומען א צאל פירנדיקע פועלי-ציוניסטישע פער-זענלעכקייטן פון ארץ ישראל וואס די טערקישע מאכט האט ארויסגעשיקט פונעם לאנד, מיטן מאמענט ווען טערקיי איז אריין אין דער מלחמה אויף דער זייט פון דייטשלאנד. די חברים בן-צבי, בן-גוריון, אלכ-סנדר כאשין, יעקב זרובבל און אנדערע פלעגן קומען צו די מיטינגען פון אונדזער פאראיין און דיסקוטירן מיט באראכאוו וועגן דער פאליטישער ליניע פונעם צענטראל-קאמיטעט. איך האב דעמאלט נישט פאר-שטאנען ווי אזוי אפצושאצן די זכיה וואס איז מיר געווען באשערט צו זיצן אפט אויף איין באנק נעבן בן-צבי, בן-גוריון און נעבן אנדערע בויער פון דער היינטיקער מדינת ישראל.

דעם 1-טן מאי 1916 האט אונדזער ס.ד.פ.צ.

בייגן. אלע פרווון פון לינקס און רעכטס אַרױפֿ־ צווינגען אונדז אַ פֿאַראײניקונג, זענען געבליבן אַן רעזולטאַטן.

צו יענער צייט האָט דער װעלט־פֿאַרבאַנד פון די לינקע „פּױעלי־ציון“ אין בערלין דעלעגירט קיין אַמעריקע דעם חבר אברהם רעווצקי, מיט דער מיסיע דורכצופירן ביי אונדז די פֿאַראײניקונג פון ביידע גרופירונגען. רעווצקי האָט אויך געהאַט די שליחות אויסצושליסן חבר קענדזשערסקין פון דער פֿאַרטיי, אין פֿאַל אויב ער וועט שטערן די פֿאַראײניקונג. קורץ נאָך רעווצקיס קומען אָהער איז צושטאַנד געקומען די שפּאַלטונג אין ס.ד.־פֿאַראײן. אַ גרופע חברים וואָס זענען מיטגעגאַנגען מיט רעווצקין האָבן זיך פֿאַראײניקט מיט די לינקע „פּױעלי־ציון“. דער שפּעטער פֿאַרשטאַרבֿענער חבר בצלאל שערמאַן איז דעמאָלט אויסגעוויילט געוואָרן ווי דער גענעראַל־ סעקרעטאַר פון דער פֿאַראײניקטער ל״פֿ־פֿאַרטיי. איך בין אויסגעוויילט געוואָרן ווי דער פינאַנץ־סע־ קרעטאַר.

אין לויף פון די יאָרן האָט די „פּױעלי־ציון“ פֿאַרטיי זיך אויסגעניכטערט פונעם קאָמוניסטיש־ באַלשעוויסטישן טשאַד און ס׳איז געקומען צו אַ דערנענטערונג צווישן אלע גרופירונגען. איך פֿער־ זענלעך בין געוואָרן אַריינגעצויגן אין אַנדערע גע־ זעלשאַפטלעכע ענינים. אַ פּױעלי־ציוניסט בין איך אָבער פֿאַרבליבן ביזן היינטיקן טאָג.

נאָך מיינע „גרינע יאָרן“ אין אַמעריקע — אַהיים קיין בענדער

ווי איך האָב שוין פֿריער דערמאָנט האָב איך מיט מיינע זכרונות וועגן ס.ד.פ.צ.־פֿאַראײן געמאַכט אַ כראָנאָלאָגישן קפיצת־הדרך. קער איך זיך אום צו־ ריק צום יאָר 1917.

איך האָב דעמאָלט שוין געהאַט הינטער זיך די ערשטע שווערע „גרינע“ יאָרן אין אַמעריקע. פון ניו־ יאָרק בין איך אַריבערגעפֿאַרן קיין סיראַקיוז, וווּ איך האָב שטודירט מיט התמדה און זיך געגרייט אַנצוקומען אין אוניווערסיטעט אויפן מעדיצינישן פֿאַקולטעט. מיינע פֿלענער זענען צעשטערט געוואָרן דורך דער אַלגעמיינער מאַביליזאַציע אין די פֿאַראײ־ ניקטע שטאַטן. קנאַפע צוויי יאָר בין איך געווען אַן אַמעריקאַנער סאַלדאַט. 14 חדשים פון אַט דער צייט בין איך געווען מיט דער אַרמיי אין פראַנקרייך. קורץ נאָך מײן באַפֿרייט ווערן פון מיליטער, אין מאַי 1920, בין איך געוואָרן אַ „דעלעגאַט“, איינער פון יענע צאָלרייכע יונגעלייט וואָס זענען אין יענעם

נאָכמלחמהדיקן פֿעריאָד געפֿאַרן אין דער אַלטער היים, אין שליחות פון אַ לאַנדסמאַנשאַפֿט אָדער אויף אייגענער איניציאַטיוו, צו ברענגען הילף די געלי־ טענע פון דער מלחמה און רעוואָלוציע. איך בין גע־ פֿאַרן אַהיים זען מיט וואָס מען קען ביייהילפֿיק זיין אונדזערע בענדערער, וואָס צו די נאָכמלחמהדיקע נויטן איז זיי צוגעקומען די ספּעציעלע פֿלאַג — די נייע מושלים איבער בעסאַראַביע — די רומענער. מײן טאַטנס מידה פון הכנסת־אורחים האָט דער־ גרייכט איר הויכפונקט מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. בענדער איז געוואָרן אַ זאַמל־ צענטער פֿאַר דער רוסישער אַרמיי, די צאָל יידישע סאַלדאַטן אין שטאַט איז איצט געווען נישט גרעסער ווי געוויינטלעך. מײן טאַטע האָט איינגעזען, אַז פֿאַר־ לאָזן זיך דערויף וואָס איינצולענע באַלעבאַטים וועלן נעמען אַהיים אַ יידישן סאַלדאַט אויף שבת, וואָלט געהייסן לאָזן דעם גרעסטן רוב יידישע סאַלדאַטן אין דער פרעמד, אַן אַ שבתדיקן טיש. אויף מײן טאַטנס איניציאַטיוו האָט אַ גרופע ברייטהאַרציקע בענדערער יידן זיך אונטערגענומען צו שאַפֿן אַן אומזיסטע קיך פֿאַרן יידישן סאַלדאַט. דער „רעס־ טאַראָן“ איז איינגעאָרדנט געוואָרן אין פֿאַליש פון אַלטן בית־המדרש. אין די פֿרייטאָג־צונאַכטן און שבת נאָכן דאָווען האָט יעדער יידישער סאַלדאַט זיך געקענט אַוועקזעצן ביי אַ היימישן טיש.

דער טאַטע און די אַנדערע זענען די גאַנצע צייט בייגעווען ווי די גאַסטגעבער. ערשט נאָך דעם ווי אלע סאַלדאַטן האָבן געהאַט אַפּגעגעסן, פֿלעגן זיי גיין אַהיים וווּ ווייב און קינדער האָבן זיי געדול־ דיק אַפּגעוואָרט. און אַזוי איז עס צוגעגאַנגען אויך אין די ימים־טובים. פסח צום סדר האָט אין דער סאַלדאַטן־קיך נישט געפֿעלט דער גוטער בעסאַראַבער וויין. פֿרישע פיש פונעם דניעסטער און אלע אַנדערע פסחדיקע מאכלים.

בענדער אין „בין הזמנים“ פון מלחמה, רעוואָלוציע, פֿאַגראַמען און אַקופאַציע

די ערשטע פֿאַר יאָר פון דער ערשטער וועלט־ מלחמה האָבן נישט אַריינגעבראַכט קיין באַזונדערע שינויים אין לעבן פון בעסאַראַבער יידן בכלל און פון בענדערער בפרט, סיידן דאָס וואָס אַ סך יונגע־ לייט זענען זיך צעלאָפֿן, כדי אויסצומיידן דאָס גיין דינען אין מיליטער און דערנאָך ריוויקירן מיטן לעבן פֿאַר דעם פֿאַרהאַסטן רוסישן רעזשים. אין געביט פון פרנסה האָט די מלחמה אַפילו געבראַכט אַ געוויסע שפּע. די רוסישע אַרמיי איז

פון איר הויכער עקאנאמישער מדרגה, מחמת זי האט אנגעוויירן דעם נאטירלעכן אפנעמער פון איר בארימטער שפע — דעם לינקן ברעג דניעסטער, די כערסאנער און אוקראינער שטעט און שטעטלעך. די בעסאראבער באפעלקערונג, די דארפישע ווי די שטאטישע, די מאלדאוואנער און די יידן זענען גע- בליבן אן פרנסה.

„פליטי-חרב“ פון אוקראינע ווערן הארציק אויפגענומען אין בענדער

פון יענער זייט דניעסטער איז די לאגע, ספע- ציעל פון דער יידישער באפעלקערונג, געווארן אלץ שווערער און שווערער. אין רוסלאנד איז אויסגע- בראכן דער בירגערקריג. אין גאנץ אוקראינע האבן געבושעוועט באנדעס, וואס האבן פארגאמירט און אומגעבראכט יידישע לעבנס און יידיש האב און גוטס. יידן האבן, אונטער אומבאשרייבלעכע סכנות, אנגעהויבן לויפן אויף דער רומענישער זייט, מיט דער האפענונג זיך דערשלאגן צו זייערע קרובים אין אמעריקע.

דער זאמלפונקט פון די פליטים איז געווען קי- שעניעוו. אבער אויך אין בענדער האבן זיך פאר- האלטן א גרויסע צאל „בעזשענצעס“. בענדערער יידן האבן געטאן אלץ וואס ס'איז געווען אין זייערע מעגלעכקייטן צו באזארגן די „בעזשענצעס“, קודם-כל, מיט א דאך איבערן קאפ. די פרויען האבן ארגאני- זירט א פרייע קיך אין איציל גאלדפארבס חתונה-זאל. יידישע באלעבאסטעס האבן, לויט דער ריי, געקאכט און סערווירט. יעדן טאג האט אן אנדער גרופע פרויען געארבעט אין דער גארקיד. די אלגעמיינע השגחה איבער דער קיך האט געהאט די רביצין, ר' שליאמקע ווערטהיימס פרוי.

איך בין צו יענער צייט אנגעקומען קיין בענ- דער ווי א „דעלעגאט“, ווי מען האט דעמאלט גערופן יעדן גאסט פון אמעריקע, וואס א סך לאנדסמאנ- שאפטן האבן טאקע געשיקט צו העלפן זייערע קר- בים און סתם פליטים פון זייערע געבוירן-שטעט- לעך.

אין טאג ווען ס'איז אויסגעפאלן מיין מאמעס „אטשערעד“ (ריי) צו קאכן און סערווירן, האב איך געהאט די געלעגנהייט זיך צו באקענען פון דער נאענט מיט אט דער יידישער הילפס-ארבעט. מיין מאמע איז געווען שטאלץ פון דעם וואס די רביצין פועלט ביי זיך צו פארוואנדלען פונעם עסן בלויז דעמאלט ווען דבורה (מיין מאמע) ארבעט דארטן, זי האט אין אזא טאג נישט געהאט קיין שום ספקות בנוגע כשרות.

געווען א קונה הכל. דער טאטע און די ברידער יצחק און אהרן זענען געווארן צושטעלער פון פארשידענע פראדוקטן פארן מיליטער און זיי זענען, פארשטענד- לעך, נישט געווען די איינציקע. א צאל פארמעגלעכע געשעפטסלייט האבן דעמאלט אנגעהויבן זיך ארויס- ציען קיין אדעס. מיינע ברידער האבן דעמאלט אפ- געקויפט דאס גרעסטע אייזן-געשעפט אין בענדער פון די ברידער מאנוס און האבן געפירט אין שטאט צוויי קראמען אין פארשידענע געגנטן. אין קערענסקיס צייטן האבן די דייטשן, א געוויסע צייט, אויסגעצויגן זייער פראנט ביז בענדער. די יידישע באפעלקערונג פון דער שטאט האט אויף יענע דייטשן נישט געהאט וואס זיך צו באקלאגן.

די דאזיקע „בעסערע“ צייט האט לאנג נישט געדויערט. גאר גיך האט זיך אנגעהויבן דער גרוי- סער כאאס. דער רומענישער פראנט איז זיך צע- פאלן. גרופעס סאלדאטן זענען אין פאניק געלאפן אהיים. אויף דער לינקער זייט פונעם דניעסטער, אין דער זעלבשטענדיקער אוקראינע האבן אנגע- הויבן בושעווען פארגאמערן אויף יידן. מיין ברודער ישראל וואס האט געוויינט אין טיראספאל ווו ער האט געפירט א גרויס אייזן-געשעפט, איז געווען דער ערשטער צו דערפילן די שיקאנעס פון די פעטליר- ראוצעס. דאס איז, אבער, געווען די ערשטע פאזע און ישראל מיט זיין משפחה זענען נאך אפגעקומען „מיט חסד“. אין בענדער האט מען א ליאדע טאג דערווארט דעם אריינקום פון בעסאראבער אקור- פאנט, די רומענער מיט זייערע הארדעס. אויף די בענדערער יידן איז אנגעפאלן א פחד. קרעמער האבן אנגעהויבן שליסן זייערע קראמען און זיך געלאזט לויפן קיין טיראספאל. די פארבליבענע האבן זיך פארשלאסן אין זייערע היימען אונטער זיבן שלע- סער. דער טאטע מיט דער משפחה זענען פארבליבן אין בענדער. דער טאטע און די ברידער האבן גע- האלטן וואך נעבן זייערע פארשלאסענע קראמען.

ווען די רומענער זענען אריינגעקומען אין שטאט, האט דער טאטע מיט די ברידער זיך פארשטענדיקט מיט זיי אויף רומעניש און זיי אויפגעקלערט, אז זיי דארפן זיי לאזן צורו. און אזוי איז עס צוגעגאנגען. נישט באוואכט אייגנטום האבן רומענישע סאלדאטן צעראבירט. עס זענען געווען יידישע קרבנות צווישן אזעלכע וואס די רומענער האבן, מיט אדער אן גרונט, באשולדיקט אין באלשעוויזם. ביז די לאגע האט זיך איינגעשטעלט האט די שטאט אויסגעזען האלב-טויט. עס האט זיך אנגעהויבן די פארארעמונג פון בענדער אונטער דער רומענישער הערשאפט, און לא דווקא בענדער אליין. גאנץ בעסאראביע איז אראפ

אין בין אויך בייגעווען אן אסיפה פון בענדערער באלעבאטן אין דער געביידע פון שטאטראט (א-פראווע), ווו מען האט ארומגערעדט דעם ענין פון הילף פאר די אנגעקומענע, נישט נאר פאר די וואס האבן זיך אפגעשטעלט אין בענדער, נאר דער עיקר פאר די פליטים אין קישעניעוו, ווו זייער צאל איז געווען גרויס. די יידישע, ברידערלעכע הילף אין א נויט, האט זיך דעמאלט צווייגעוויזן אין איר גאנצן פארנעם.

אין טאג איז מיין מאמע געווייר געווארן, אז איר שוועסטער גיטלס אן איידעם איז „געקומען“ פון טיראספאל און ער איז ארעסטירט אין דער רומענישער פאליציי. יענע נאכט זענען מיינע עלטערן נישט געשלאפן. אויפן צווייטן טאג האט מיין טאטע נישט גערוט ביז ער האט דעם יונגמאן געבראכט צו פירן אהיים פון געפענקעניש.

קורץ דערנאך איז אריבערגעקומען פון טיראספאל אויך מיין ברודער ישראל מיט זיין פאמיליע. זיי האבן די „אריבערפירערס“ געבראכט גלייך צו אונדז אין הויז. זיי האבן אויסגעמיטן די פאליציי-קאנטראל ביז מען האט ארויסבאקומען פאר זיי די נייטיקע פאפירן.

דאס לעבן אונטער די רומענער האט זיך בהדרגהדיק נארמאליזירט. פאר ישראלן האט דער ברוי-דער אברהם אפגעקויפט א גרויס איין-געשעפט אין אקערמאן און ס'איז אים אוועק נישט שלעכט. ישראל איז אין אקערמאן געווארן אקטיוו אין די ארטיקע יידישע געזעלשאפטלעכע ארגאניזאציעס, לויט דער גוטער טראדיציע פון אונדזער משפחה. די עקאנאמישע לאגע אין בעסארעביע בכלל און אין בענדער בפרט, האט מיט דער צייט זיך פארבעסערט. דאס לעבן איז מער-ווייניקער געווארן נארמאל. מיין טאטע איז געווארן דער גבאי ראשון אין אלטן בית-המדרש; דער ברודער יצחק האט מיטגעארבעט אין הילפס-קאמיטעט און אין דער חברה-קדישא; אהרן איז גע-ווען אקטיוו אין דער „צעיר-ציון“-ארגאניזאציע; די מאמע מיט די שנורן זענען געווען טעטיק אין די פארשידענע פרויען-קאמיטעטן.

די יארן צווישן ביידע וועלט-מלחמות זענען גע-פלאסן אין בעסארעביע אן גרויסע געשעענישן.

אין קום צוריק קיין אמעריקע און מיינע ברידער בלייבן

מיט מיין צוריקקומען קיין אמעריקע, ארום 1922, הייבט זיך אן א קאפיטל פון מיין פערזענלעכן לעבן וואס איך שליס נישט איין אין מיין איצטיקער טעמע:

„דריי דורות פון א בענדערער יידישער משפחה. איך גיב דא די בכורה די מיטגלידער פון מיין משפחה וואס זענען פארבליבן אין דער אלטער היים און וואס זענען דורכגעגאנגען אלע שבעה-מדורי-גיהנום אין די גלגולים פון דער צייט; אין אזא וועלט-קא-טאסטראפע ווי ס'איז געווען די צווייטע וועלט-מלחמה און גאר באזונדער דער גרויסער יידישער חורבן איז אפשר גאר נישט שייך אויסצוטיילן מיין משפחה. צי גאר א יחיד. אבער דאס וואס דער גורל האט באשערט מיין ברודער אברהמען, למשל, האט א שייכות, דורכויס, מיט בעסארעביע, און אברהםס הארטנעקייט און אויסדויער זענען אין תוך כח-ראקטעריסטיש פאר א בעסארעביער יידן. וועל איך דא ווייטער פארצייענען זיינע איבערלעבונגען און דעם גורל פון די איבעריקע מיטגלידער פון מיין משפחה.

דער ברודער אברהם, ווי איך האב שוין פריער דערמאנט, האט זיך באזעצט אין ארציו, איינע פון א צאל דייטשישע קאלאניעס וואס האבן עקזיסטירט אין בעסארעביע. אברהם האט געהאט א שם ביי די ארציוער דייטשן פון אן ערלעכן סוחר און ער האט זיך ארויפגעארבעט צו א געוויסן פארמעגן. אין יידישן ישוב אין ארציו איז אברהם געווען באקאנט מיט זיין ברייטער האנט. ווען עס האט זיך געהאנדלט וועגן צדקה, א קהלשן ענין אדער א כלל-יידישע אונטערנעמונג האט אברהם תמיד בייגעשטייערט פונקט אזא סומע ווי עס האט געשאפן דער גאנצער יידישער ישוב פון ארציו. אז א פארשטייער פון א יידישער וועלטלעכער אינסטיטוציע איז אראפגעקו-מען קיין ארציו, איז זיין אכסניה תמיד געווען אין אברהםס הויז. אויפן שטייגער פון אן אמאליקן יידישן שטאט-גביר, פלעגט אברהם נישט דורכלאזן די גע-לעגנהייט חתונה צו מאכן אן ארציוער ארעם מיידל, זי אויסשטייערן מיט נדן און מיט די איבעריקע הוצאות.

פאר די לינקע חברה-לייט אין שטעטל איז אברהם געווען „דער בורזשוי“, דער עקספלאאטאטאר. אין דער אמתן איז אברהם אבער געווען א הארע-פאשניק זיין גאנץ לעבן. ער האט שווער געהארעוועט אויף זיין פארמעגן. איינצוקויפן אנגרא-אייזנווארג פלעגט ער מוזן פארן אין די גרעסטע שטעט. ארציו איז געווען ווייט פון דער אייזנבאן און ער פלעגט מוזן זיך שלעפן מיט פערד און וואגן דורך די נעכט ביז צו א קליינער באן-סטאנציע, זיך דערנאך אי-בערזעצן אויף א גרעסערער סטאנציע, כדי אנצו-קומען קיין אדעס אדער קישעניעוו. אונטער די רו-מענער פלעגט אים אנקומען נאר שווערער זיך

צו דערשלאגן קיין גאלאץ, בראלע, יאסי אדער בור-קארעשט. בלויז די רייזעס האבן ביי אים צוגענומען א סך געזונט. זיין ארבעטסטאג פלעגט אברהם אנהויבן זעקס א זיגער אינדערפרי. ביז אכט אין אוונט פלעגט ער, אן אפרו, זיך דרייען ארום שווערן איינ-ווארג. קיין מאשינען צו שניידן, זעגן, אדער צוגרייטן די באשטעלונגען זענען נישט געווען בנמצא. אלץ פלעגט געטאן ווערן מיט דער האנט. יעדע אפגע-שפארטע פרוטה איז אברהמען אנגעקומען מיט שווע-רער מי. איך האב זיך בלויז אפגעשטעלט דערויף, כדי צו באווייזן ווי די באלשעוויקעס זענען זיך מיט אים באגאנגען ווען זיי זענען אריין קיין בעסאראביע ווי „די באפרייער“ פונעם רומענישן יאך.

„פון פאלק גענומען, דעם פאלק צוריקגעבן“

ווען די רויטע ארמיי איז אריין קיין ארציו, האט איינער פון די לינקע „חברים“ אין שטעטל געראטן אברהמען ער זאל נישט ווארטן ביז מען וועט קומען רעקוויזירן זיין געשעפט, נאר ער זאל זיך מעלדן פרייוויליק און איבערגעבן זיין פארמעגן דער ראטנ-מאכט. אברהם האט אים געפאלגט. פאר זיין גוטער אויפפירונג האבן די קאמיסארן אים פארזיכערט, אז ער וועט קריגן באצאלט פאר אלץ. מען האט געמאכט אן אינווענטאר-ליסטע און עס האט אויסגעזען ווי א קראנט געשעפט. די צייט איז געגאנגען און נישט נאר האבן די רעוואלוציאנערע מאכטהאבער נישט געהאלטן קיין ווארט, נאר מען האט אברהמען מיט זיין פאמיליע ארויסגעשטעלט פון זייער הויז און זיי באזעצט אין אן ענגער דירה.

אז אברהם האט איין מאל געפרוווט אויפווייזן דעם פארשטייער פון דער מאכט, אז דאס וואס ער האט פארמאגט איז אים אנגעקומען מיט שווערער מי און הארעוואניע און אים דערמאנט דעם צוואג צו באצאלן פאר דער רעקוויזיציע. האט ער געקראגן פונעם „באפרייער“ א קורצע און קלארע תשובה: „פון פאלק גענומען, דעם פאלק צוריקגעגעבן“.

קורץ נאך דעם ווי די נאציס האבן אנגעהויבן די מלחמה מיט סאוויעט-רוסלאנד, האט די רויטע ארמיי עוואקואירט בעסאראביע. אברהמען האט מען געגעבן צו וויסן מיט א טאג פריער, אז ער און זיין פאמיליע קענען זיך עוואקואירן, זיי טארן אבער נישט מיטנעמען מיט זיך מער ווי דאס סאמע נייטיקסטע. אברהם פרוי, היידא, איז געשטארבן אין וועג. איינער פון זיינע זין איז זינט א צייט שוין געווען אין ארץ-ישראל. ער האט זיך שפעטער מאביליזירט

אין דער בריטישער בריגאדע און זיך אפילו דערדינט צום ראנג פון א סערזשענט.

צוויי אנדערע זין וואס זענען געווען אינאיינעם מיט אברהמען, האבן די באלשעוויקעס מאביליזירט. אברהם אליין איז פארווארפן געווארן קיין מיטל-אזיע. אין דער ווייטער, פרעמדער שטאט האט אברהם די ערשטע צייט, פשוט געהונגערט. מיט דער צייט האט זיין פראקטיק פון א גרויסן סוחר אים גענוצט דערצו, אז ער זאל פארדינען קוים אויף א טרוקן שטיקל ברויט.

אין דער זעלביקער שטאט, ווו אברהם איז געווען זענען אויך פארווארפן געווארן אונדערע פלימעניצעס, די קינדער פון אונדזער שוועסטער, וואס אויך זי איז געשטארבן פון הונגער אויפן וועג פון דער עוואקוא-ציע. אברהם האט זיי מיט גארנישט נישט געקענט העלפן. אבער ווען ער פלעגט ארויס פון שטוב זוכן עפעס א פארדינסטל, פלעגן די מיידלעך זיך אריינגעבענען אין זיין צימער און דורכנישטערן אלע וויי-קעלעך, אפשר האט זייער פעטער ערגעץ באהאלטן א שטיקל ברויט...

זיינע איבערלעבונגען פון יענער צייט האט אברהם פארציכנט אין א טאגבוך, וואס געפינט זיך איצט אין מיין רשות. אגב, שפיגלט זיך אפ אין אברהםס פאר-צייכענונגען די גאנצע „פיינע“ סאוויעטישע ווירקלעכ-קייט, די גוילה און גניבה צווישן די סאוויעטישע באאמטע. אלע זענען דארט פארמישט אין באגנבענען די מלוכה. דער פרעמדער, ווי אברהם איז געווען, האט געהאט אויסצושטיין די גרעסטע בויונות און דערני-דעריקונגען, כדי צו פארדינען, פון צייט צו צייט, נישט מער ווי אויף א שטיקל טרוקן ברויט.

דער סך-הכל פון דער משפחה

ווען ס'איז געווארן קלאר, אז די מלחמה דער-נענטערט זיך צום סוף, האט אברהם אנגעהויבן א פאמעלעכדיקן מארשרוט אין דער ריכטונג פון בע-סאראביע. אזוי ארום האט ער זיך דערשלאגן ביז טשערנאוויץ, ווו עס האט זיך געפונען זיין זון שמואל מיט דער פרוי. שמואלס א שוואגער האט זיי געהאלפן אלע דריי זיך „אריבערפעלקען“ קיין רומעניע. פון בוקארעשט האט אברהם זיך געשטעלט אין פארביי-דונג מיט מיר און מיט די אנדערע ברידער אין אמעריקע. מיר האבן, פארשטייט זיך, זיי פארוארגט אלע דריי מיט געלט און זיי האבן זיך דערשלאגן קיין ציפערן, מיט דער האפענונג צו דערגרייכן פון דארטן קיין ארץ-ישראל. אבער די ענגלענדער האבן

דעמאלט נאך געהאט די מאכט און זיי האבן געזאגט: „ניין“. דער פאקט וואס אברהםס זון און שמואלס ברודער האבן געדינט אין דער בריטישער ארמיי, איז קאנטריק נישט געווען קיין איבעריקער יחוס פאר בעווינס קאמיסאָרן.

אבער די ישועה האט נישט פארזוימט צו קומען. ס'איז אויפגעקומען מדינת ישראל און אברהםס מיט זיין זון און שוור זענען געווען פון די ערשטע עולים אין דער זעלבשטענדיקער יידישער מדינה. גאר גיך האבן זיי זיך אלע דריי און שמואלס שוויגער באזעצט אין א „חרות“־קיבוץ.

אין 1951 בין איך געווען אין מדינת ישראל ווי א דעלעגאט צו א וועלט־קאנפערענץ פון בעסאראבער יידן. דעמאלט האב איך זיך געטראפן מיט אברהמען און מיט א צאל אנדערע מיטגלידער פון אונדזער משפחה, וואס מיר האבן זיך נישט געזען במשך פון קנאפע דרייסיק יאָר. פון זיי האב איך זיך דערוואוסט וועגן די פאסירונגען, וואס איך האב דא איבערגעגעבן בקיצור.

מיין ברודער אברהם איז אוועק פון דער וועלט אין אויגוסט 1968. ער האט געפונען זיין אייביקע רוי אויפן בית־עולם נעבן קיבוץ, אין מדינת ישראל.

אין אנבליק פון די צרות און ליידן וואס מיינע אייגענע האבן געהאט אויסצושטיין אונטער די באל־שעוויקעס, קען איך זאגן, אז מיינע עלטערן האבן געהאט די זכיה צו געפינען זייער אייביקע רוי — א צייט פריער איידער די „רויטע אַרמיי“ האט אַריינגעמארשירט קיין בענדער. מיין ברודער פסח איז אַראָפֿ־געקומען קיין אמעריקע אין 1921, נאָך מיין באַזוך אין בענדער. די ברידער יצחק און אהרן מיט זייערע משפחות זענען פאַרבליבן אין בענדער. די באַלשע־וויקעס האבן ביי זיי צוגענומען אַלץ. זיי אַרויסגע־יאָגט פון זייערע היימען און צוגעטיילט יעדן פון זיי צו איין צימער פאַר דער גאַנצער משפחה. זיי האבן זיך שווער געמוטשעט און מן הסתם פאַרמסרט גע־וואָרן ווי „בורזשויען“, „קאָנטרעוואָלוציאָנערן“. אין אַ שיינעם העלן טאָג האט מען אהרעלען אַרעסטירט און אים פאַרשפּאַרט אין אַ פּראַכט־וואַגאָן ביים וואָך־

זאַל. איציק האט זיך אויסבאַהאַלטן אין הויז פונעם רב ר' אפרתי. ווען ער האט זיך דערוואוסט, אז אהרן איז אַרעסטירט האט ער געזאגט דעם רב: „איך קען דעם ברודער נישט לאָזן אַליין“. ער האט זיך פריי־ווייליק געמאַלדן צו די מאַכטהאַבערס. מען האט זיי ביידן — יצחק און אהרנען פאַרשיקט קיין סיביר. זיי זענען ביידע אומגעקומען אויפן וועג צו זייער פאַרשיקונגס־אַרט. זייערע משפחות האבן מער נישט געהערט וועגן זיי גאַרנישט.

דעם ברודער ישראל וואס האט געלעבט אין אַקערמאַן האט די קאָמוניסטישע מאַכט אויך אַרעסטירט און אים געהאַלטן אַ לאַנגע צייט אין תּפּיסה. ער איז אַרויס פון דאָרט קראַנק און צעבראָכן. שפּע־טער האט ער אַ צייט געאַרבעט ווי אַן אַנגעשטעלטער איז אַן אייזן־געשעפט אין טשערנאָוויץ. ער איז דער־נאָך אַ לאַנגע צייט געלעגן אין בעט אַ שווער־קראַנק קער אינוואַליד. ער איז געשטאַרבן אין 1967. זיין פרוי חנה איז אַ יאָר שפּעטער אים נאָכגעגאַנגען. זיינע קינדער לעבן אין סאָויעט־רוסלאַנד.

די צוויי שוועגערנס חיהקע איציקס און חיהקע אהרלס וווינען אין קישיניעוו. מיט דער ערשטער שרייב איך זיך איבער; חיהקע אהרלס האט נישט געענטפערט אויף מיינע בריוו. אפשר מחמת מורא פאַר דער סאָויעטישער צענזור. אויף יעדן פאַל, מיר זענען אלע געוואָרן אַלט, און אָנהויבן אַ פאַרבינדונג פון דאָס ניי איז שוין צו שפּעט.

דער גורל פון אונדזער משפחה איז, אין פלוג גענומען, ענלעך צום אַלגעמיינעם יידישן גורל אין דער עפאָכע פונעם גרויסן יידישן חורבן. אבער די האַנט פונעם בלוטיקן פאַרטיליקער איז געווען צו קורץ צו דערגרייכן דאָס גאַנצע פאַלק.

די אור־איניקלעך פון יהודה־לייב גאַרפּעל, וואָס זיינע זין האבן זיך שפּעטער איינגעפונדעוועט אין דער יידישער בעסאַראַביע — זענען היינט צעוואָרפן איבער שטעט און קאָנטינענטן; נאָך אלע גלגולים, דרויסנדיקע און אינעווייניקסטע, בלייבן זיי פאַרוועבט אינעם נצח ישראל לא ישקר.

יצחק אבראמאָוויטש (טיגנינע-בענדער)

געווינדמעט דעם רב יוסף ווערטרהיים

דער קוואַל פון חכמה און פון תורה —
דאָס זענט איר, רבי, אָן צווייפל.
איר צעטרייבט די מרה-שחורה
וואָס קומט פון שוואַרצן טייוול,
איר צעבלאָזט דאָס איידעלע פייער,
וואָס געבויט איז אויף מאַראַל,
אויף מענטשן-ליבע וואָס איז טייער
און קומט פון תורה-קוואַל.

איר זענט דער שופר פון ווונדערצייט
וואָס בלאָזט פאַר אונדז תקיעה
און לערנט מיט אונדז דעם פשט
פון תורה, נביאים וכתובים.
איר לערנט אונדז מיט אייער וואָרט
דעם שבת היטן דעם הייליקן,
טאַקע אַ שבת פון ערשטן סאַרט
וועט יידישע שונאים פאַרטיליקן.

איר פלאַנצט איין דאָס געפיל
פון „ואהבת לרעך כמוך“,
און לערנט דעם לעבנסציל
דורך דעם שבת צו געפינען.
די ענערגיע און עקסטאַז
וואָס איר האָט באַנוצט
האָט באַוויזן פאַקטיש בלויז
די מאַראַלישע קראַפט וואָס איר באַזיצט.

שיכור האָט איר מיך געמאַכט
מיטן וויין פון דרשה, היינט,
איך בין געבליבן שטאַרק פאַרטראַכט
פאַרטראַכט, און עס האָט מיר געשיינט
איך זע דעם אַלטן רבי משה וואָס
שטייט און לערנט דאָ זיין עדה,
לערנט זי מיט גרויס התלהבות
מיט אַ מזכיר-נשמות-רעדע.

איך האָב געזען דעם אַלטן מנהיג,
ווי ער זאָגט שוין תפילה, דאָרט, ביים ים.
ווי ער שעפט שוין דאָרטן תענוג,
זעננדיק די מצריים מת על שפת הים
און עס דאַכט זיך מיר, איך הער שוין
דעם „אז ישיר“, אַט דעם זיסן,
זינגען דאָרט ווי אַ פאַרשוין
וואָס טוט פון גוטס געניסן.

איר האָט מענטשן וויינענדיק געמאַכט,
געגעבן מוט אָן אַ שיעור,
געמאַכט זיי בלייבן שטיין פאַרטראַכט,
נישט פריילעך אַזוי ווי פריער.
איך וויין אין האַרצן שטיל ביי זיך,
איך בענק און דורשט נאָך תורה.
נאָר איך וואָג נישט, רבי, בעטן אייך —
מיר שענקען פון דער סחורה...

מאי, 1939

זכרונות פון בענדערער ראבינאט

געוואָרן אין עלטער פון 84 יאָר ג' תמוז תרי"ד — 1854.

דער אַלטער צדיק איז געווען געשעצט נישט נאָר אין בענדער, נאָר אויך אין דער גאַנצער געגנט און ער האָט געהאַט פיל חסידים אין קישעניעוו, אין אָדעס און אין אַנדערע שטעט. זיינע חסידים האָבן אים געגעבן פיל געלט, אָבער ער פלעגט צעטיילן אַ סך צדקה. ווען ער איז נפטר געוואָרן האָט ער אָפגעשריבן אויף צדקה זיינע הייזער וואָס ער האָט פאַרמאָגט אין קישעניעוו.

פאַר דער צייט פון די פערציק יאָר פון זיין רבנות האָט זיך דאָס גייסטיקע לעבן פון בענדער צעבליט. מען קאָן דאָס זען פון דעם גרויסן אונטערשייד צווישן די צוויי רבנישע קאָנטראַקטן וואָס די שטאָט האָט געגעבן. דעם ערשטן — דעם אַלטן צדיק ר' אריה-לייב אין 1814 און דעם צווייטן זיין זון ר' שמעון-שלמה, וועלכער האָט פאַרנומען זיין פאַטערס שטעלע אין יאָר תרי"ד — 1854. דער ערשטער כתב — פון תקע"ד, 1814 — איז געשריבן קורץ און אין אַ פרימיטיווער פאַרם, מיט דרייסיק אונטערשריפטן אָן פאַמיליע-נעמען. נאָר ביים נאָמען און פאַטערס נאָמען — ווי יצחק בן-אברהם, ראובן בן-יעקב אד"ג. אַ גרויסער טייל פון די דרייסיק בעלי-בתים האָבן נישט געקענט אַליין זיך אונטערשרייבן און האָבן דאָס געטון „במסירת הקולמוס“. אָבער דער צווייטער כתב, פערציק יאָר שפעטער, פון 1854, איז שוין געשריבן אין אַ ווונדער-באַרער, קולטורעלער העברעישער שפראַך, מיט מער ווי 70 חתימות, און זיי זענען כמעט אַלע אונטער-געשריבן מיט די אייגענע הענט און אַלע האָבן שוין געהאַט פאַמיליע-נעמען. דאָס באַווייזט דעם קולטור-רעלן פראַגרעס וואָס די שטאָט האָט דורכגעמאַכט אין די דאָזיקע יאָרן.

דער אַלטער צדיק, ר' אריה-לייב ז"ל, האָט זיך געפירט לויט דעם שטייגער פון די אַלטע חסידישע פירער, וועלכע האָבן נישט געשריבן קיין ספרים און נישט געהאַלטן קיין לאַנגע דרשות. ער האָט מיט עניוּת געלערנט יידישקייט מיט זיינע חסידים דורך זיינע הייליקע מעשים-טובים. זיין דעוויז איז געווען, ווי ער פלעגט אָפט זאָגן, „בלבי צפנתי אמרתך“

נישט נאָר די פען אין דער האַנט, נאָר דאָס האַרץ אַליין ציטערט, ווען מען זעצט זיך צום טיש פאַר-צייכענען זכרונות פון יעדער יידישער שטאָט אָדער שטעטל, וועלכע זענען אונטערגעגאַנגען אין דעם לעצטן שרעקלעכן חורבן פון אונדזער דור. נאָך שווע-רער ווערט די אויפגאַבע, ווען די שטאָט וואָס מען דאַרף שרייבן וועגן איר, איז אויך די געבורטשטאָט פון שרייבער און פון זיין פאַטער, זידע און עלטער-זידעס ביז זעקס דורות.

בענדערער יידן, טייערע יידן, ווילע יידן! — אַט די דאָזיקע אָפשאַצונג האָב איך געקראָגן נאָך אין מיינע ערשטע קינדער-יאָרן, ווען איך האָב אָנגעהויבן זיך צוהערן צו די תורה-ווערטער, מעשיות און מופתים פון די זידעס און עלטער-זידעס, ווי עס איז דער חסידישער מנהג אין די רבנישע פאַמיליעס. אַט די געשיכטע איז פאַרצייכנט אין אַ מאָנוסקריפט פון מיין פאַטער ז"ל:

ווען מיין זידנס עלטער-זידע — באַוואוסט אין בענדער אַלס „דער אַלטער צדיק“ — ר' אריה-לייב ז"ל איז געוואָרן איינגעלאָדן צו ווערן רב אין בענ-דער — (דאָס איז געווען אין יאָר תקע"ד, 1814) איז ער דעמאָלט געווען רב אין אַ שטעטל פוסטשאַן אין פאָדאָליע. איז ער אַוועקגעפאַרן קיין מעזיבוב, וווּ עס האָט דעמאָלט געווינט זיין רבי, דער באַוואוסטער אָפטער רב, רבי אברהם-יהושע העשל ז"ל, באַקאַנט מיטן נאָמען פון זיין ספר „אוהב ישראל“, און ער האָט אים געפרעגט אָן עצה. האָט אים דער אָפטער רב געהייסן אָננעמען דאָס בענדערער רבנות. האָט אים דער זידע געפרעגט: דער רבי איז דאָך געווען רב אין יאַסי און ער איז פון דאָרט אַוועק קיין מעזיבוב, ווייל מען זאָגט, אַז די יידן פון מאָלאָוויע זענען אים נישט געווען צום האַרצן, פאַרוואָס-זשע הייסט דער רבי, אַז איך זאָל יאָ גיין קיין בענדער? (אין יענער צייט איז גאַנץ בעסאַראַביע געווען פאַררעכנט אַלס אַ טייל פון מאָלאָוויע) — האָט אים דער אָפטער רב געענטפערט: דאָס וואָס איך האָב געזאָגט איז נאָר געווען וועגן די יידן פון יאַסער געגנט, אָבער „בענ-דערער יידן“ — טייערע יידן, ווילע יידן.

ער איז דעמאָלט אַלט געווען 44 יאָר, און ער איז געווען רב אין בענדער פערציק יאָר. ער איז נפטר

(תהילים קי"ט) — אין מיין האַרץ באַהאַלט איך דאָס געטלעכע וואָרט.

זיין זון, ר' שמעון, איז פאַר זיין פאָטערס פטירה געווען רב אין הונטשעסט (בעסאָראַביע) און פון דאָרט האָט מען אים געבראַכט צו פאַרנעמען זיין פאָטערס שטעלע אין בענדער. ער האָט אָבער נישט מאַרד ימים געווען און ער איז געווען רב אין בענדער נישט מער ווי אַכט יאָר און ער איז נפטר געוואָרן אין קישעניעוו, כ' אדר תרכ"ב, 1862. פון דעם כבוד וואָס די קישעניעווער קהילה האָט אים געגעבן ביי זיין פטירה און ווי אזוי מען האָט אַרום זיין אוהל מקבר געווען, יאָרן שפעטער, די גרעסטע חשובסטע רבנים פון קישעניעוו, זעט מען ווי גרויס און חשוב ער איז געווען ביי זיי.

רבי שמעון-שלמה ז"ל האָט זיך שוין געפירט ווי די חסידישע רביים פון דעם נייעם דור, וועלכע האָבן געזאָגט תורה יעדן שבת און יום-טוב און זיינע חסידים פלעגן דערנאָך פאַרשרייבן זייער רבינס תורה. אזוי איז פאַרבליבן פון אים אַ גאַנצער ספר „אור השמש“ (אין מאָנסקריפט).

ווען רבי שמעון-שלמה איז נפטר געוואָרן איז זיין זון רבי יצחק — באַקאַנט אין בענדער אַלס רבי איציקל — אַלט געווען אין גאַנצן זעכצן יאָר. ביז ער איז געוואָרן 20 יאָר האָט אָנגעפירט מיט דעם ראַבי-נאָט אַ קאָמיטעט, אַ רעגענטן-ראָט פון די דיינים מיט בעלי-בתיים. דערנאָך האָט ער אַליין איבערגענומען זיין אַמט און ער איז געוואָרן זייער באַליבט און באַ-ווסט אין דער גאַנצער געגנט. ער האָט געהאַט פיל חסידים און נאָכפאַלגער אין קישעניעוו, אָדעס, אַקער-מאַן און אַנדערע שטעט אַרום.

רבי איציקל ז"ל האָט אויפגעכויט אַ גרויסע, שיינע קלויז אויף זיין הויף. ער האָט פינאַנסירט דאָס בויען פון אַ מאָדערנער מקוה און די שטאַטישע באַד אויף דער סערגעיעווסקי גאַס, וועלכע האָט זיך אַ לאַנגע צייט גערופן „דעם רבס באַד“.

רבי איציקל ז"ל האָט שוין אַליין געשריבן זיינע תורות, וועלכע ער פלעגט זאָגן ביי די שבתדיקע טישן און אויך אַנדערע ספרים — פירושים אויף תהלים, מגילת אסתר, הגדה של פסח אז"וו. ביי מיר געפינען זיך זיינע זיבן מאָנסקריפטן.

דער זיידע ר' איציקל איז נפטר געוואָרן ג' סיון תרע"ג — 1913 — אין יאָר פאַר דעם אויסברוך פון דער ערשטער וועלט-מלחמה. זיין זון, וועלכער האָט אויך געהייסן רבי שמעון-שלמה — נאָך זיין זידן — איז באַקאַנט אין בענדער מיטן נאָמען רבי שלוימקע, ער האָט שוין נישט געוואָלט זיין קיין חסידישער רבי און איז שוין געווען אויסשליסלעך אַ רב. ער איז

געווען אַ גרויסער תלמודישער געלערנטער. ער האָט געפירט אַ קאַרעספּאָנדענץ מיט די גרעסטע רבנישע פערזענלעכקייטן פון זיין דור און זיי האָבן אָנערקענט און הויך געשעצט זיין גדלות אין לערנען. אין דער זעלבער צייט איז ער אויך געווען אַ קלוגער, מאָדער-נער מענטש. באַלד נאָך דעם קישעניעווער פאַגראָם — 1905 — ווען אַ גרופע בעסאָראַבער יידן האָבן זיך אַרגאַניזירט צו פאַרן קיין ארץ-ישראל און גרינדן דאָרט קאַלאָניעס, איז רבי שמעון-שלמה געשיקט גע-וואָרן קיין פאַריז צום באַווסטן באַראָן ראַטשילד צו קריגן פון אים טיטצע פאַר דעם פראַיעקט. צום באַ-דויערן איז דעמאָלט אַרויס אַ פאַרבאַט פון דער טער-קישער רעגירונג מער נישט צו פאַרקויפן קיין ערד יידן אין ארץ-ישראל און דער באַראָן האָט זיי נישט געקענט העלפן. ער האָט זיי אָבער געגעבן לאַנד אין אַנאַטאָליען (טערקיי). און דער זיידע איז נישט געווען באַגייסטערט צו באַזעצן יידן אין אַן אַנדער לאַנד.

אין מאי 1914, עטלעכע מאָנאַטן פאַרן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט-מלחמה, איז רבי שמעון-שלמה געפאַרן קיין ארץ-ישראל אַלס טוריסט, מיט דער האַפענונג צו געפינען מעגלעכקייטן זיך דאָרט צו באַזעצן. אויפן שיף האָט ער זיך געטראָפן מיט אַ גרופע פאַרמעגלעכע יידן פון לאַדזש (פוילן) און ער איז זיי געפּעלן געוואָרן און זיי האָבן געגרינדעט אַ חברה מיטן נאָמען „עלה נעלה“ (דער באַקאַנטער סלאָגאַן פון חומש מיט וועלכן כלב בן יפונה און יהושע בן נון האָבן געשטורעמט קעגן די פאַלשע מרגלים מיט די זעלבע ווערטער — עלה נעלה — לאַמיר אַלע אויפגיין קיין ארץ-ישראל). די חברה האָט געהאַט פלענער צו בויען אַ נייע אינדוסטריעלע קאַ-לאַניע אין ארץ-ישראל און רבי שמעון-שלמה זאָל זיין זייער רב, און זיי האָבן אים געשיקט קיין פאַריז צום באַראָן ראַטשילד, כדי דעם באַראָן צו פאַראינטערע-סירן אין זייערע פלענער און צו קריגן זיין שטיצע. אָבער אין דעם טאָג וואָס דער זיידע איז אָנגעקומען קיין פאַריז איז אויסגעבראָכן די מלחמה און פון דעם גאַנצן פלאַן איז גאַרנישט געוואָרן. דער זיידע רב שמעון-שלמה האָט שוין געהאַט גרויסע שוועריקייטן ביז ער איז אָנגעקומען — ערשט אויף חנוכה — צו-ריק אַהיים פון פאַריז, דורך ארץ-ישראל, און ער איז מיט אַ גרויסער גרופע פליכטלינגע געפאַרן מיט פערד און וואָגן דורך די הויכע, מיט אייביקן שניי באַדעקטע באַלאַנגענע-בערג, דורך בולגאַריע, ביז ער האָט דער-גרייכט רומעניע און פון דאָרט אַהיים קיין רוסלאַנד. צוליב דער מלחמה האָט טערקיי פאַרשלאָסן די דאָר-

דאנעלן און מען האט נישט געקענט פארן — נישט מיט קיין שיפן און נישט מיט קיין באנען.

טראץ די אלע שוועריקייטן, וואס ער האט דורכגעמאכט אין זיין רייזע, איז אבער זיין ליבע צו ארץ-ישראל געווארן אזוי גרויס און שטארק, אז ער האט דאס איינגעפלאנצט אין די הערצער פון אלע זיינע קינדער און פריינט. ער האט אלץ געהאפט צו פאר-ווינקלעכן זיין חלום, באלד נאך דער מלחמה, און זיך באזעצן אין הייליקן לאנד. אבער דער גרויסער חורבן וואס איז געקומען אויף די יידן און אוקראינע, ביי דער ענדע פון דער ערשטער וועלט-מלחמה דורך די היידאמאקעס, פעטליראווצעס און דערנאך די באל-שעוויקעס, און אויך דער אומגליק וואס האט אים פער-זענלעך געטראפן, ווען זיין זון ר' אריה-לייב מיט אן אייניקל זענען דערהרגעט געווארן פון די שמוגלער, וואס האבן זיי באדארפט אריבערפירן דעם טייך דניעס-טער פון דער רוסישער זייט; דאס אלץ צוזאמען האט אויף אים געהאט א שרעקלעכע ווירקונג און ער איז קראנק געווארן און איז אוועק פון דער וועלט אין עלטער פון 60 יאר, ח"י שבט תרפ"ה — 1925.

די עקאנאמישע לאגע אין בענדער איז דעמאלט געווען א שווערע. ביי די רומענער איז די יידישע באפעלקערונג געווען פארארעמט. די הכנסה פון דער קהלה איז געווען „די קאראבקע“, דער אפצאל פארן כשרן פלייש און פון דעם האט מען באדארפט אויס-האלטן אלע כלי-קודש ווי די רבנים, דיינים, שוחטים און אויך פארשידענע אינסטיטוציעס — ווי דער שפי-טאל, מושב-זקנים און די תלמוד-תורה. אבער ווען די פרנסה איז געדריקט עסט מען ווייניקער פלייש און מען שעכט ווייניקער עופות, האט מען נישט געהאט פון וואנען צו צאלן אפילו די מיזעראבעלע שכירות וואס מען האט דעמאלט געצאלט. האט דעריבער די קהלה אין בענדער נישט געקענט פארלאנגען פון מיין פאטער, הרב ר' יוסף ז"ל, דעם זיידנס עלטסטן זון, אז ער זאל קומען פארגעמען זיין פאטערס רבנות. מיין פאטער האט דעמאלט פארגומען א וויכטיקע רבנות-שטעלע אין הרוביעשאוו, פוילן, און האט זיך שוין פארדינט א גרויסן נאמען אין דער רבנישער וועלט. ער האט געהאט, אן עין-הרע, א גרויסע פא-מיליע און זיין הצטרפות איז געווען גרעסער ווי בענדער איז דעמאלט געווען בכוח צו צאלן. דעריבער האט די קהלה דאן אנגענומען מיין פאטערס פאר-שלאג, אז דער בענדערער רבנות זאל איבערגיין פון זיידן ז"ל דירעקט צו דעם שרייבער פון די שורות. זיין עלטסטן אייניקל און זיין תלמיד.

דער זיידע, רבי שמעון-שלמה, איז נפטר געווארן

דאנערשטיק פאראכט און נאך דעם זעלבן אונט האט די קהלה מיט די חשובסטע בעלי-בתים אנגעשריבן א כתב-רבנות, אז זיי נעמען מיר אויף אלס רב אויפן זיידנס ארט. און ביז צו דער קבורה, פרייטיק אין דער פרי, האבן נאענט פון זעקס הונדערט בעלי-בתים געחתמעט דעם קאנטראקט אין די קהלה האט אים געבונדן אין א שיינעם לעדערנעם בונד און דער פרעזידענט, מר אלעקסאנדראוו, האט אים מיר איבער-געגעבן אויף אן אפיציעלן אופן, צו די שלשים פון דעם זיידנס פטירה.

פרייטיק אין דער פרי, אויף דעם אלטן הייליקן ארט, איידער מען האט באהאלטן דעם זיידן אין זיין קבר, אין אוהל פון זיין עלטער-זיידן, דעם אלטן צדיק, איז זיין מחותן, ר' שבתי בערמאן, איינער פון די חשובסטע פירער פון דער קהלה, א ייד א נדבן, א לובאוויטשער חסיד און א גרויסער בן-תורה, צוגע-גאנגען צו דער מיטה, ווו דער הייליקער נפטר איז געלעגן איבערדעקט אין שווארצן, און מיט א קול געשטיקט פון טרערן, האט ער אויסגערופן: „מזל טוב, מחותן, מיר האבן אויפגענומען אייער אייניקל אלס רב, צו זיין אייער ממלא מקום“. פאר א יונגערמאן ווי איך בין דעמאלט געווען — אין גאנצן צוויי און צוואנציק יאר אלט — איז דאס געווען אן אויסערגעוויינלעכע שרעקעדיקע, פיל-אחריותדיקע איבערלעבונג. און אזוי בין איך געווארן בענדערער רב. אבער מיין גורל, זעט אויס, איז נישט געווען צו פארבלייבן אין בענדער, און אפילו דער לעבנסלענגלעכער קאנטראקט פון דער בענדערער קהלה האט מיר נישט געקענט צוריקהאלטן פון אויסנוצן די מעגלעכקייט, וואס איך האב שפעטער געקראגן, צו פארן קיין אמעריקע.

פאר דער קורצער צייט פון מיין בענדערער רבנות וויל איך דערמאנען צוויי עפיוואדן. ווי עס איז בא-ווסט, פלעגט מען אין בענדער, אזוי ווי אין אנדערע יידישע שטעט אין אייראפע, נישט מאכן קיין הספד פאר יעדן פארשטארבענעם, נאר אין אויסערגעוויינ-לעכע באדינגונגען האבן די רבנים געדארפט מספיד זיין. דעם ערשטן הספד האב איך געמאכט אלס בענ-דערער רב, ווען עס איז אויסגעבראכן א פייער אין דעם רינג קלייטן אויפן „סאבארנעם“ פלאץ און עס איז דערהרגעט געווארן א יידישער יונגערמאן, א פריי-וויליקער אין דער פייערלעשער-בריגאדע, וואס האט געהאלפן לעשן דאס פייער און ראטעווען די ארומיקע געשעפטן און הייזער. די גאנצע שטאט האט זיך בא-טייליקט אין דער לוויה און ביי דעם נייעם בית-המדרש האט מען געמאכט א גרויסן הספד. דאס איז געווען 15 טעג אין חודש אב, א טאג וואס איז פאררעכנט

פאר א האלבן יום-טוב וואס מען זאגט נישט אין די שילן קיין תחנון, ווייל אין דעם טאג פלעגט מען אין בית-המקדש צוגרייטן דאס האליץ וואס מען האט גע- ברענט אויפן מזבח, און מען האט דאס גערופן "קרבת העצים". דער גרויסער עולם ביי דער לוייה האט שרעק- לעך געוויינט, ווען איך האב דערמאנט, אז אין דעם טאג וואס אונדזערע עלטערן אין בית-המקדש האבן געמאכט א יום-טוב ווען זיי האבן געבראכט א קרבן פון האליץ אויפן פייער פון מזבח, האבן מיר בענדערער יידן א פארשטערטן יום-טוב, ווייל מיר האבן געבראכט א מענטשלעכן קרבן אויפן פייער.

דער צווייטער עפיזאד אין געווען פאר פסח. גאנץ בעסארביע האט דאן געליטן פון א טריקעניש וואס האט פשוט געבראכט א הונגער אויף דעם פון גאט געבענטשטן לאנד, און ס'איז דערגאנגען צו א לאגע ווען עס איז נישט געווען גענוג מעל אויף מצות. די פרייזן זענען געווען הויכע און ארעמעלייט האבן נישט געקענט קויפן גענוג מצות אויפן גאנצן יום-טוב. די רבנים האבן געמוזט מתיר זיין צו עסן פסח מאמעליגע. מיר האבן געכשרט א מיל און מען האט געמאלן ספע- ציעל אויף פסח פאפשויעס און צוגעגרייט מעל אויף פסח ווי דער דין איז, ספעציעל אין הונגער-יאָרן.

באלד נאך דעם פסח האב איך געקראגן א מעג- לעכקייט צו פארן קיין אמעריקע. איך האב מיטגע- בראכט אן אויפרוף פון דער פארוואלטונג פון בענ- דערער שפיטאל און מושב-זקנים און גערעכנט צו קריגן שטיצע פאר זיי פון די לאנדסלייט און פון אונ- דערע קוואלן. אבער נישט אלע חלומות פון אייראפע קען מען רעאליזירן אין אמעריקע. מיינע לאנדסלייט אין ניו-יאָרק האבן מיך גראד פיין אויפגענומען, אבער די הילף וואס אונדזערע לאנדסלייט האבן געקענט שיקן קיין בענדער איז נישט געווען קיין גרויסע.

אכט יאָר נאך מיין פארלאזן בענדער, ווען די עקאנאמישע לאגע ווי אויך דער סאציאלער צושטאנד פון די יידישע קהלות אין פוילן זענען פארערגערט געווארן, צוליב די אַנטיסעמיטישע גזירות פון דער רעגירונג, האט מיין פאטער, הרב רבי יוסף ז"ל, בא- שלאסן צו פארלאזן זיין רבנות אין הרוביעשאוו און

קומען צוריק אין בענדער. ער איז אָנגעקומען קיין בענדער אין פּרילינג פון יאָר 1935. אין יענעם יאָר בין איך געווען אין בענדער אויף אַ וויזיט און דאָס איז געווען מיין לעצטע געלעגנהייט צו זען מיינע עלטערן און מיין געבורטשטאָט.

נישט מער ווי פינף יאָר איז מיין פאטער געווען רב אין בענדער, ווייל מיטן אויסברוך פון דער צוויי- טער וועלט-מלחמה, אין סעפטעמבער 1939, איז בע- סאַראָביע באַדראָט געוואָרן פון דער רוסישער פאָדע- רונג, אַז רומעניע זאָל זיי אָפּגעבן דאָס לאַנד צוריק. פאַר מיין פאָטער איז געווען אַ לעבנסגעפאַר אַרייַן- צופאַלן אין די הענט פון די קאָמוניסטן, צוליב זיין פאָליטישער אַקטיוויקייט אויף זיינע רבנישע אַמטן אין פוילן און ער האָט געמוזט פאַרלאָזן בענדער. מיט שוועריקייטן האָט ער געקראָגן אַ סערטיפיקאַט פון דער פאַלעסטינער רעגירונג און איז אָנגעקומען קיין ארץ-ישראל אויף פסח ת"ש, 1940.

איך וויל איבערגעבן זיינע ווערטער וועגן בענדער, פון אַ מאָנסקריפט וואָס איז אין מיין באַזיץ: "בענ- דער היתה עיר תהלה בצדקותיה ופזר נתנה לאביונים בכל הזמנים ובכל הדורות." — בענדער איז געווען אַ שטאָט געלויבט מיט איר פאַרשידענע צדקות פאַר אַרעמעלייט, אין אַלע צייטן און אין אַלע דורות.

אין די לעצטע יאָרן פון מיין פאָטערס לעבן, אין ירושלים, האָט ער זיך פאַרדינט אַ גרויסן נאָמען אין די רבנישע קרייזן און אין די ישיבות און מען האָט אים געגעבן דעם גרויסן כבוד וואָס מען האָט אים אַרייַנגענומען אַלס איינעם פון די אָפּציעלע רבנים אין בית-דין-צדק פון ירושלים, עיר הקודש.

די פריער דערמאָנטע נאָטיצן פון מיין פאָטער ז"ל וועגן בענדערער צדקה און וועגן אירע אינסטיטוציעס וואָס ער האָט אָנגעשריבן איידער ער איז נפטר גע- וואָרן אין ירושלים פון אַ האַרץ-קראַנקייט — כ"ג אדר ב' תש"ו — (1946), זענען אַ ריכטיקער באַווייז, אַז פאַר די אַלע הונדערט און דרייסיק יאָר האָבן די זעקס דורות רבנים פון אונדזער פאַמיליע ווערטוהיים געהאַט דעם זעלבן געפיל ווי דער אָפּטער רב ז"ל, אַז: בענדערער יידן זענען טייערע יידן, ווילע יידן!

בעסאראבער ציוניסטישע עסקנים

1910 — 1914

דער בעסאראבער יידישער ישוב איז פארזונקען אין אַ מינ שלווה ווי פאר אַ שטורעם, די ציוניסטישע עסקנות האלט אפ אירע גרעסטע דערפאלגן. אין וואס דריקט זיך אויס ציוניסטישע עסקנות אין יענע יארן? אין זאמלען קליינע סכומים פארן „קרן קיימת“, פארשפרייטן „שקלים“, פירן אַ קאמף פאר דעראבערן פארטרעטערשאפט אין די קהילות, פלעגן די העברעישע שפראך צווישן דער יוגנט, גרינדן שולן און קינדער-גרעטנער מיט העברעיש אלס אונטערריכט-שפראך, אפהאלטן קאנפערענצן און צוזא-מענפארן אצ"ו. אין די „סניפים“ ברענט, ממש, די ארבעט אונטער די הענט.

ציוניסטישע פערזענלעכקייטן באזוכן, פון צייט צו צייט, קישעניעוו און אנדערע גרעסערע שטעט פון בעסאראביע ווי אקערמאן, בענדער און בעליץ. זיי קו-מען אויף אַן אַוונט צו האלטן אַן עפנטלעכע רעדע און אַנטייל נעמען אין אַ באַנקעט נאָך דעם. זיי קומען און פארן אַוועק.

אין צענטער אָבער פון דער טאָג-טעגלעכער ציו-ניסטישער אַרבעט, אין די שטעט און שטעטלעך, שטייען די העברעישע לערער. זיי זענען דער רוח-החיים אויף די העברעישע קורסן און פריוואַטע לעק-ציעס. זיי פארשפרייטן „שקלים“ און זאמלען אין דער „בלוי-וויסער“ פושקע, זיי זאָרגן פאר „קערות“, ערב יום-כיפור אין די שילן פארן „קרן קיימת“, פאר שפענדן צו „יזכור“ און באזוכן חתונות מיטן זעלבן צוועק.

פאר איינער אַזא האַרציקער געשטאַלט, אַ פראַ-טאַטיפ און אַ סימבאָל פאר פיל אַנאַנימע ציוניסטישע עסקנים, וויל איך זאָ אַנצינדן אַ יאַרצייט-ליכטל. בענדער, ס'רוב חדשים פון יאָר באַדעקט מיט אַ שוואַרץ-געדיכטער בלאַטע, און נישט נאָר פוסגייער טאַפּטשען אין בלאַטע נאָר, אפילו, די דראַזשקע וואָס ברענגט געסט פון באַנהויף.

דער אַלטער לערער ר' ברוך כאַלאַדענקאַ איז ווי אַריינגעוואַקסן אין בענדערער פייסאַזש. זיין קאַפ איז פאַרדעקט מיט אַ שוואַרץ היטל און זיינע פיס שלעפן שווער גאַנצע הירודעס בלאַטע — פון דער פרי ביז ביינאַכט.

אַט האָט איר ר' ברוך כאַלאַדענקאַס אַ טאָג אַר-בעט: גלייך אינדערפרי שטעלט ער צוזאַמען אַ דריי פיר פאַרלעך צו זאַמלען פאַר „קרן קיימת“ אויף די חתונות וואָס וועלן פאַרקומען דעם אַוונט. דערנאָך גייט ער געבן צוויי פריוואַטע „שטונדן“ (זיין פרנסה), אַפ-געפטרט די „שטונדן“ לויפט ער צו אַ באַראַטונג וואָס קומט פאַר צווישן ציוניסטישע עסקנים, ביי הירש קאַגאַן אין „אַפּטעטשנע סקלאַד“, און דאָן ווידער צוויי „שטונדן“ — און ווידער אַרומלויפּענישן — ביז די שפּעטע אַוונט-שעהען.

אַ גאַנצן טאָג שלעפט זיך ר' ברוך אַרום איבער די גאַסן מיט זיין לאַנגן, פאַרשפריצטן ביז אין די קעשענעס קאַפטן, הוסט און ניסט און ציטערט פון קעלט.

אַחוץ זיינע טעכנישע ציוניסטישע אַרבעטן, האָלט ער אויך פאַר יעדן יום-טוב ציוניסטישע דרשות. חנוכה וועגן די חשמונאים, פורים אויף דער טעמע פון „לך כנוס“ און סוכות דרשנט ער דעם פסוק „ולקחתם לכם משלכם“.

אין שטוב פייפט ביי אים דער דלות. אָבער זיין פרוי פאַרשטייט אים און שאַצט אַפּ זיינע מעשים לטובת דעם הייליקן אידעאַל.

אַזוי האָט געלעבט ר' ברוך כאַלאַדענקאַ אין דער ארץ-ישראלדיקער אַטמאָספּער, אין זיין שטאַט בענדער, טאַפּטשענדיק אין בלאַטע — ווינטער, און איינזויגנדיק דעם שטויב פון בענדערער גאַסן — זומער. ער האָט דערצויגן אַ דור פאַר ציון, פאַר העברעיש, פאַר חלו-ציות, ביז ער האָט אויסגעהויכט זיין אידעאַליסטישע נשמה אויף אַ בעטל אין יידישן שפיטאַל פון בענדער.

כבוד זיין אַנדענק.

איך האָב שוין פריער דערמאָנט דעם „אַפּטעטשנע סקלאַד“ ווי אַ פאַרזאַמלונגס-פלאַץ פון ציוניסטישע עסקנים. הירש קאַגאַן איז געווען דער באַלעבאַס פון דעם סקלאַד. אַ הויכער, אַ שלאַנקער, מיט אַ ברוין, שפיציק בערדל און קלוגע אויגן, האָט ער אויך פאַר-מאַגט אַ שאַרפע צונג בעת אידעאַלאָגישע דיסקוסיעס און מיט זיינע באַפליגלטע ווערטער און שאַרפע פראַזן פלעגט ער תמיד טרעפן אין פינטל.

טאַג-איין טאַג-אויס, צווישן צוועלף און צוויי מי-

טאגצייט, פלעגט פארוואנדלט ווערן זיין ריינע, אויס-
געפוצטע קלייט אין א ציוניסטישן קלוב, ווו עס פלעגן
זיך טרעפן עסקנים און אלטע פריינט וואס די ציו-
ניסטישע אידעע האט נאך מער פארשטארקט זייער
פריינטשאפט.

יארן-לאנג איז דער „אפטעטשנער סקלאד“ געווען
א „בית-ועד“ פאר ציוניסטישער אקטיוויטעט אוי-
הייסע וויכוחים. אז א פרעמדער איז אין די שעהען

חנניה וולובץ (תל-אביב)

„עזרת-עניים“

אריינגעפאלן צו הירש קאגאן אין קלייט, איז ער
זיכער געקומען צו דער מסקנה, אז ביי יענע יידן איז
ציוניזם דער עיקר און פרנסה א טפל.

און בענדער איז נישט געווען קיין יוצא מן הכלל.
כמעט אין אלע שטעט און שטעטלעך פון בעסאראביע
האבן זיך געפונען אועלכע ארץ-ישראלדיקע „טערי-
טאריעס“, ווו עס איז געפלעגט געווארן דער אידעאל
פון „שיבת-ציון“ און דער רענעסאנס פון יידישן פאלק.

גער. די נויט אין דעם דערמאנטן יאר איז געווען
אומגעהויער גרויס.

אין דעם יאר האט זיך אויפגעהויבן דער יינגערער
דור, אראפגעווארפן די אלטע פרנסה-העיר און אריינ-
געבראכט א געוויסע ארדענונג אין די געזעלשאפט-
לעכע אינסטיטוציעס וועלכע האבן שוין פון לאנג
עקזיסטירט. די גרופע פון יינגערן דור האט דאן אויס-
געקליבן נייע מענטשן. אונטער דער אנפירערשאפט
פון אלכסנדרוב ז"ל איז אויף מיר און מיין פארשטאר-
בענעם חבר זלמן בר' חיים קאושאנסקי ארויפגעלייגט
געווארן די אויפגאבע צו באזארגן די נויטווענדיקע
הילף — אנהויבנדיק פון מתן בסתר ביז האלץ אויף
הייצונג, מצות און וויין אויף פסח און אנדערע בא-
דערפענישן. אין דער לייטונג זענען אויך אויסדער-
וויילט געווארן שמולעוויטש, פיסטראו, אנוטאו, שמלץ,
יאנקל קוטשוק, י. ח. לויט און אויך אנדערע, וועלכע
איך קען נישט, צו מיין באדויערן, ארויפברענגען אין
מיין זכרון. ביי זיי בעט איך אנטשולדיקונג.

אין דעם דערמאנטן יאר זענען אונדזערע הענט
געווען פארלייגט מיט ארבעט. מ'האט געמוזט שנארען
מיט דער נאז, כדי אויסצוגעפינען יענע פינע בעלי-
בתיים, וועלכע האבן זיך געשעמט אויסשטרעקן זייער
האנט און זיי אריינברענגען שטיל, בסוד-סודות, די
נויטיקע הילף אין שטוב אריין, אז זיי זאלן נישט פילן
זייער ווייטיק און קיין בושה. שוין אפגערעדט פון
פארווארגן יידישע קינדערלעך מיט א ווארעם מלבוש,
מיט א פאר שיכלעך, אויך מיט א טעפעלע ווארעמע
זופ, מיט א שטיקל פלייש און ברויט. ס'זענען אויך
געעפנט געווארן, דורך אונדזער אנשטאלט, ביליקע
קיכן פאר ארעמע משפחות און אזוי ארום געהאלפן
ברענגען אהיים א ווארעמע מיטאג.

אין דעם געביט איז באזונדערס געווען טעטיק

איבערבאלטערנדיק אין זכרון די געשעענישן פון
אונדזער שטאט און די פולסירנדיקע טעטיקייט
פון די קהלשע אנשטאלטן וועלכע האבן זיך באמיט
מיט אלע מעגלעכקייטן ארויסצוהעלפן די נויטבא-
דערפטיקע אין זייער טיפער נויט, וויל איך געוויסע
פאקטן, אלס אקטיווער מיטארבעטער אין דעם „עזרת-
עניים“ אנשטאלט, איינגעקריצטע אין מיין זכרון פאר-
צייכענען. ספעציעל דאס 1928-1929 יאר, דאס אזוי
גערופ. הונגער-יאר, וועלכעס האט זיך שווער אפגע-
רופן אין גאנץ בעסאראביע און אין בענדער איבער-
הויפט.

ווי באוויסט איז בעסאראביע שטענדיק געווען
אינע פון די זאטע געגנטן אין רוסלאנד. און מ'קען
זיכער זאגן, אז כל-זמן בעסאראביע האט געהערט צו
רוסלאנד. האט זי קיינמאל נישט געפילט וואס עס איז
הונגער. אירע רייכע פעלדער פלעגן צושטעלן גאנץ
רוסלאנד ברויט, וויין, פרוכט, וואל. מיט רעכט פלעגט
בעסאראביע אנגערופן ווערן דער קארן-קאמער פון
רוסלאנד.

אזוי איז געווען ביז די רומענער זענען אריין. אין
1918, קיין בעסאראביע און איבערגענומען דארט די
מאכט. אזוי ארום איז דער טייל אפגעשניטן געווארן
פון רוסלאנד. און ווי מיט א מעסער איז אפגעשניטן
געווארן די גאנצע יידישע פרנסה. די צווייטע סיבה
איז געווען, וואס די רומענער האבן געדריקט מיט
אלע מעגלעכקייטן ארויסצושלעפן דעם האנדל פון
יידישע הענט. און עס איז געקומען צו א פולשטענ-
דיקן חורבן אין יידישן לעבן. דאן זענען א סך יידישע
סוחרים פארארעמט געווארן. פינע יידישע בעלי-בתיים,
וועלכע זענען פריער געווען פון די שטיצער פאר די
נויטבאדערפטיקע, האבן זיך אליין געשטיקט פון הונ-

זענען דערביי נישט געזעסן מיט פארלייגטע הענט.
 חוץ דעם „עזרת-עניים“-אנשטאלט בין איך צוזא-
 מען מיט יאשא לעדערמאן אויסדערוויילט געווארן
 אלס סעקרעטאר פון דער יידישער קהילה.
 די יידישע אנשטאלטן האבן נישט אויפגעהערט
 צו פולסירן מיט פילזייטיקער טעטיקייט — ביז די
 אומגליקלעכע שואה איז געקומען און די דייטשן צו-
 זאמען מיט די רומענער ימ"ש האבן מערדעריש אומ-
 געבראכט אונדזער טייערע יידישע קהילה, אונדזער
 טייערע, פינע, יידישע און באלעבאטישע שטאט.

די פרוי ס. קישאניעווסקי, די פרוי פון דוד ברב אשר
 קישאניעווסקי. אבער ווי עס ווערט געזאגט ביי אונדז:
 „אין הקומץ משביע את האריה“. דאס ביסל קען נישט
 אנזעטיקן דעם לייב.

א שלעכטע, אומגעהויער אכזריותדיקע צייט איז
 אויסגעפאלן אין דעם דערמאנטן יאר. מיר דאכט זיך,
 אז ווער עס האט אין יענעם יאר איבערגעלעבט דעם
 אומגליק, וועט דאס קיינמאל נישט פארגעסן.
 אין קעגנזאץ פון דעם גרויזאמען בילד איז דער
 פאקט וואס די יונגע פרנסים פון אונדזער שטאט

די פינאנץ-קאמער („קאזנאטשייסטווא“) אין בענדער

די מלמדישע גאס

— א קרענצל זכרונות —

זייער המשך אין דער אלטער שיל און דער סאָנעגער-
רער שיל אויף די שכנותדיקע קוואַרטאַלן. די שילן
און, בלי ספק, די קצבישע שיל זענען געווען די פינף
גרויסע שילן אין שטאָט. זיי אלע, אַ חוץ דער נייער
שיל, האָבן געהאַט מייסטער־פּאַלקסטימלעכע וואָנט-
געמעלן, וואָס פלעגן פאַרכאַפּן דעם כוח־הדמיון ביי
קינדער. נאָך היינט געדענקט זיך מיר דאָס געמעל
אין ר' איציקלס שיל: אַ לייבנאַפּ וואָס קוקט פּחדים-
דיק אַפּיר פון הינטער אַ בוים אין וואַלד... די נייע
שיל — די גרעסטע — איז געווען די פּרעכטיקסטע
און דאָס האָט זי געקאַנט זיין, אַפּילו, אין אַ גרעסערער
שטאָט ווי בענדער. זי איז געווען אַ זעלטנ־קייט צוליב
איר ווונדערלעכער אַרכיטעקטאַניק; צוליב די גרינ-
גאַלדיקע פּרעסן-געפּלעכטן, וואָס האָבן אַרומגעזוימט
די הויכע, האַלב־רונדיקע פּענצטער; צוליב די פיר
ריון־אַדלערס מיט די אויסגעשפּרייטע פליגל אין די
ווינקלען פונעם הויכן, פירעקיקן קופּאַל, פון זייערע
טנאַבלען זענען אויף דינינקע שוורן אַראָפּגעהאַנגען
קרישטאַלענע קאַנדעלאַברעס, און אין מיטן — דער
גרויסער זשיראַנדאַל, — אַ ריון־קראַנץ בורשטינען,
וואָס האָט פאַרשיינט דעם מקום־קדוש, אַלץ איז
דאָ געווען בלענדיק־ווייס — די ווענט, דער סופּיט,
דער אַרונ־קודש מיט זיינע גילדערנע שניצער־יען
און קאַרניזן.

אַז ס'פלעגט קומען שבת, ווער שמועסט נאָך אין
אַ יום־טוב, פלעגט דאָס געסל, ממש, פאַרפלייצט ווערן
פון מענטשן — די מתפללים יום־טובדיק געקליידעטע
און אויפגעלייגטע, צוזאַמען מיט זייערע פרויען, אויס-
געפוצטע און באַצירטע, גייען אין שיל אַריין. ווער
פון זיי — אין באַגלייטונג פון די קינדער וואָס טראָגן
נאָך דעם טאַטן דאָס זיידענע טלית־זעקל.

אין צייט פון קריאת־התורה, צו אויסנעמעס, פלעגן
די מער "פרייע" שטיין אין דרויסן אין רעדלעך אַרומ.
דער שיל און שמועסן — "פאָליטיק", מענייני דיומא,
באוורצט מיט אַ גלייכווערטל, אַ וויץ.

דאָס איז געווען נאָר איין קוואַרטאַל אין איינער
פון די הויפטגאַסן אין בענדער.

פאַרוואָס האָט זי געהייסן מלמדישע גאס — איז
נישט באַוואָסט. מעגלעך, אַז צוליב די פילצאָליקע
חדרים וואָס האָבן זיך דאָרט געפונען, פון וועלכע
ס'האַט דאָרט געשוויבלט ווי אין אַ בינשטאַק.

די מלמדישע גאס האָט נישט געהערט צו די
רייכערע, פריזישע קוואַרטאַלן אין שטאָט, וווּ ס'האַבן
געוויינט די גבירישע פני, די האַלב־אַסימילירטע קהל-
פאַרזאָרגערס, דאָקטוירים, אינטעליגענטן. דאָ האָבן גע-
וויינט ס'רוב אומפאַרמעגלעכע און אַפּילו, גאַנץ אַרעמע
באַלעבאַטים. אין פרט, אַבער, פון טראַדיציאָנעלער
יידישקייט, פון רוחניות, איז דאָס געסל געווען אַ נגיד
און אפשר דאָס סאַמע יחוסדיקע אין שטאָט. אויפן
ענגן שטח פון דאָזיקן קוואַרטאַל איז געווען קאַנצענ-
טרירט גאָר אַ היבשער טייל פון דעם רעליגיעזן און
געזעלשאַפטלעכן לעבן פון בענדער.

חוץ די פיל חדרים זענען דאָ געווען פיר שילן:
"ר' איציקלס שיל", "די נייע שיל", וואָס האָט אַרייַן-
גענומען אין איין זייט פון איר פאַליש די שניידערשע
שיל און די באַדנער שיל. לעבן ר' איציקלס שיל,
אויפן ראָג, איז געווען דער "זאַל", וווּ יידן פלעגן
פּראָווען זייערע חתונות. אגב, פלעגט דער גרויסער
חתונה־זאַל אין די יום־טובים, און נישט זעלטן אויך
אין אַ שבת, פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ שיל מיט אַלע
פיטשעווקעס.

אויף דער מלמדישער גאס האָט געוויינט אַ גרע-
סערער טייל פון די שטאַטישע כלי־קודש: בעלי-
תפילה, שוחטים, דער מענאַקער, ר' פנחס דיין, בראש
מיטן הויפט־רב, ר' איציקל, און שפּעטער זיין זון
ר' שליאַמקעלע, וועלכער האָט פאַרנומען דעם גרויסן
פליגל אין זיין שול־הויף. ס'האַט דאָ נישט געפּעלט,
אַפּילו, דער שלום־עליכמדיקער פאַקנטרעגער, וואָס
פלעגט כסדר צופן דאָס שיטערע בערדל זיינס...

ר' איציקלס שיל און די נייע שיל האָבן געהאַט

ווען מ'האט געענדיקט דעם איבערבוי פון דער
שיל, ווערט דערציילט, האט מען זי צום חנוכה-הבית
געעפנט מיט א גאלדענעם שליסל.
דעם שליסל וועלן מיר היטן אויף אייביק.

וואו זענען זיי אהינגעקומען, די ליבהארציקע, טיי-
ערע פאלקס-מענטשן? אלץ איז חרוב ונחרב געווארן.
די שילן זענען געבליבן עלנט און פארטומט. זיי
שטייען און וויסטעווען — א זכר לחורבן.

י. מאַניק (לעדערמאַן) ז"ל

ש כ ר ד י א ר ד ע

ביים עק פון שטאט וואו ס'האט געווינט א גאנצע אַרדע
„געמיינע לייט“, טויכט-אויף דער אַלטער שכר די אַרדע.
א ייד — א ריז. שוין אין די ניינציקער. זיין פנים
דערמאנט דעם ווילנער גאון, כאטש קיין מחותנים
נישט אנגעקערט זיך לויט דער לומדות און דעם יחוס...
נאָר יאַרנלאַנג ווי ער אין שטאט פירט-אויס
זיין שליחות:

גייט-אום אין שבתדיקע, הייליקע פאַרטאָגן
פון שטוב צו שטוב „די קינדער“ וועקן תהלים זאָגן.
א ווינטער-נאַכט. אין דרויסן שניי-און-שטורעם הוליעט.
סע שלאָפט דאָס גאַנצע הויז אין וואָרעם איינגעטוליעט.

און פלוצלינג — פויק אין פענצטער און אַזא געהיימע
און טרויעריקע שטים יאַגט-אָן אויף אונדז אַן אימה.
צערודערט און צעוועקט אונדז פון די טיפסטע טרוימען,
און אויסגעצויגן רופט: „שטיי-אויף צום תהלים,
שלמה *!“

זיין טיפע עלטער, אומדערשראַקנקייט, זיין מרץ
אַרויסגערופן האָט ביי אַלעמען דרך-אַרץ.
און אפשר גאָר געווען, פאַרהוילן פון די בליקן —
אַ זינדיקע נשמה, זוכנדיק אַ תיקון...

* מיין פאָטער

„פועלי-ציון“ אין בענדער

געוועזן טעטיק אין יידישן לעבן — די ס. ס. סיימאוו-צעס א"א. אונדזער גרופע איז נישט געווען דאגמאטיש. נישט זעלטן פלעגן מיר אויסהערן א רעדנער פון אן אנדער פארטיי אדער ריכטונג אין ציוניזם און פאר-פירן מיט אים א דיסקוסיע. דער יונגער חיים גרינ-בערג פלעגט, פון צייט צו צייט, זיך אראפכאפן צו אונדז פון קישעניעו. זיין קומען צו אונדז איז תמיד געווען א סענסאציע.

צו א צונויפקום לכבוד א יום-טוב, ספעציעל חנוכה-צייט, פלעגן מיר שוין האבן מיט אונדז א צאל שטאטישע יונגעלייט. אזא צונויפקום פלעגט דעמאלט האבן דעם כאראקטער פון א חברישער מסיבה, מיט צובייסן, געזאנג און אנגענעמער אונטערהאלטונג. אזוי ארום האבן מיר באוויזן צו באאיינפלוסן א היפשן טייל פון דער בענדערער יידישער יוגנט מיט די שטרעבונג-גען פון דער פועלי-ציוניסטישער באוועגונג.

ביסלעכווייז האבן מיר איינגעשטעלט אן ענגערן קאנטאקט מיט אונדזערע חברים פועלי-ציוניסטן אין ארץ-ישראל. מיר האבן אנטוויקלט א געלט-אקציע לטובת דעם „פאלעסטינע ארבעטער-פאנד“. די אלגע-מיינע ציונים אין בענדער — זייער צאל איז געווען ווייט נישט אוועקצומאכן מיט דער האנט — האבן געהאט זייער אייגן מקום-קדוש און אפילו אן אייגענעם מטיף, ברוך כאלאדענקא. ער איז געווען א זעלטענער פאלקס-רעדנער. די מער אויפגעקלערטע באלעבאטישע תלמי-מלאכות האבן, בדרך כלל, זיך איידענטיפיצירט מיט די אלגעמיינע ציונים. זיי זענען אויך געווען פארבונדן מיט דער חברה „חובבי שפת עבר“ און פלעגן אראפ-ברענגען קיין בענדער העברעישע לעקטארן. אזעלכע לעקציעס פלעגן געוויינלעך נישט פארפעלן אויך די חברים פון אונדזער גרופע. פון די פראמינענטע בענ-דערער ציונים, אין יענער צייט, איז מיר באוונדערס פארבליבן אין זכרון: הערש קאגאן, ד"ר ש. בענדער-סקי, ישראל בלאנק, פאסטאן און אנדערע. א נישט-באדייטנדיקע צאל יוגנטלעכע האבן זיך אויך אויסגע-געבן ווי טעריטאריאליסטן. זייער מנהיג איז געווען א לערער פון רוסיש, א געוויסער כאדיק. ער און זיין פרוי האבן געכאפט דעם אנבליק פון די היינטיקע „היפּיס“. ער האט געטראגן לאנגע האר, א טשופרינע און א היפּשלעך געדיכטע בארד. אונדזערע לצים האבן

איך גלויב, אז מיינע זכרונות וואלטן היפשלעך אנגעוויירן פון זייער אלגעמיינעם אינטערעס, אויב איך זאל דא נישט פארצייענען גענויער דאס קאפיטל פון אט דער באוועגונג אין בענדער, במשך די יארן 1909 — 1914.

דער לערער חיים גלאס, ווי עס האט זיך שפעטער ארויסגעשטעלט, איז מגולגל געווארן קיין בענדער ווי א פאליטישער פארשיקטער קיין בעסאראביע. א קורצע צייט נאך זיין אַנקום, האט אויפגעטויכט אין בענדער א צווייטער יונגערמאן פון זעלבליקן שניט, דוד פרו-זשאנסקי. ער האט קענטיק געהאט הינטער זיך גרע-סערע רעוואלוציאנערע חטאים ווי גלאס. דערביי איז ער אבער אויך געווען א סך יידישער ווי יענער און איז געווען גוט באהאוונט אין דער העברעישער און יידישער ליטעראטור. פרוזשאנסקי האט אנגעהויבן געבן פריוואטע לעקציעס און איז גאר גיך געווארן באקאנט ווי איינער פון די בעסטע העברעישע לערערס אין שטאט. אויף פרנסה האט ער נישט געהאט וואס זיך צו באקלאגן.

אט די צוויי לערער, גלאס און פרוזשאנסקי האבן געהאט א שטארקע השפעה אויף דער יידישער יוגנט אין בענדער, אין יענעם פעריאד; ביידע האבן זיי א סך בייגעטראגן אין פרט פון וועקן דעם נאציאנאלן בא-ווסטזיין ביי דער בענדערער יידישער יוגנט. עס האט נישט גענומען לאנג און ס'איז אויפגעקומען א פועלי-ציוניסטישע גרופע (ארום 1909). צוערשט איז עס געווען א מין פרייער קלוב. מען איז זיך צונויפגעקומען שבת נאך מיטאג ביי א חבר אין הויז. טייל האבן געשפילט שאך, אנדערע האבן דיסקוטירט וועגן אק-טועלע פראבלעמען, שטאטישע ענינים אד"ג. מיט דער צייט זענען צוגעקומען נייע חברים; מען האט אויס-געטיילט פון זיך אן אויספיר-קאמיטעט וואס האט אראנזשירט לעקציעס. פון די בענדערער גופא זענען קיין סך לעקטארן נישט געווען. מיר האבן „עקספלא-אטירט“ דוד ווערטהיימס עלטערע ברידער (דוד איז דעמאלט נאך געווען צו יונג). פרוזשאנסקי האט אונדז, דער עיקר, מדריך געווען אין דער יידישער ליטערא-טור, ער האט אונדז אבער אויך אויפגעקלערט אלגע-מיינע יידיש-נאציאנאלע פראבלעמען און די פראגרא-מען פון די יידישע פארטייען, וואס זענען דעמאלט

ניסטישן קאנגרעס פון יענעם יאר האבן מיר באקומען א בריוו פון אונדזערע ארץ-ישראלדיקע חברים מיט דער בקשה מיר זאלן אפגעבן אונדזערע שקלים-שטי-מען פאר זייערן א חבר (זיין נאמען איז מיר, צום באדויערן, ארויס פון זכרון). אן אויסגעפרוווטן קעמ-פער פאר דער קיבוצים-באוועגונג. קעגן אים איז ארויס-געשטעלט געווארן די קאנדידאטור פון חיים גרינבערג, וואס איז אלעמען געווען אזוי הארציק נאענט. נאך א

אים געגעבן דעם צונאמען „מייבארדא“. דאס פארל זענען אויך געווען וועגעטאריער. כאדיק איז געווען אויך מיין רוסישער לערער. זיין טעריטאריאליזם האט מיך געלאזט קאלט. פאר א וועגעטאריאנער האט ער מיך אבער פארט געמאכט. דאס איז אין יענער צייט געווען א טייל פונעם אלגעמיינעם אידעאליזם. כאדיק האט א פאר מאל געפרוווט איינארדענען דעבאטעס צווישן זיין גרופע און ציוניסטן, וועגן דער טעריטא-

אן אייגנארטיק בילד :

יוסף טרומפלדור פארט צוריק קיין ארץ-ישראל אין 1913

מיט אים : שלמה בוכבינדער (22), זינא ראבינאוויטש (24) — „עליה שניה“. יוסף טרומפלדור (19) ; נעבן אים : שלמה לעווקאוויטש (לביא) פון עין-חרוד.

היציקער דעבאטע איז באשלאסן געווארן מיר זאלן אלע אפגעבן אונדזערע שטימען פאר דעם דעלעגאט פון ארץ-ישראל.

אבער ווי אויטענטישע „פועלי-ציון“ איז דער שלילת הגלות אונדז תמיד געבליבן פרעמד. ארום יענער צייט האט די „מאמע“ פונעם מאדערנעם יידישן טעאטער, אסתר-רחל קאמינסקי, גאטראלירט אין אדעס. ס'איז צו אונדז דערגאנגען די ידיעה, אז זי קומט מיט איר טרופע אויך קיין בענדער. מיר האבן קאנטיק שוין דעמאלט פארשטאנען אפצושאצן אסתר-רחל קאמינסקיס פארדינסטן פאר דער יידישער בינע. מיר האבן צוגעגרייט א פייערלעכן קבלת-פנים פאר דער גרויסער יידישער קינסטלעריין. בעת דער בענ-דערער פרעמיערע האט פרושנאנסקי באגריסט אסתר-רחלען פון דער בינע, איר צוגעטראגן א שיינעם אל-

ריאליסטישער באוועגונג, אבער קאנטיק אן דערפאלג. מיר, די „פועלי ציון“ זענען אנגעגאנגען מיט אונדזער ארבעט. כאראקטעריסטיש פאר די דעמאל-טיקע צושטאנדן איז דער פאקט וואס אונדזער עיקר-דיקע געלט-אקציע פארן פראלעטארישן „פ.א.פ.“ איז געווען די טראדיציאנעלע ערב יום-כיפורדיקע „קערה“ ביי די שילן, ווען יידן גיבן געלט פאר אלע צוועקן, בפרט פאר ארץ-ישראל. מיר פלעגן אויך זאמלען אויף חתונות. בעת די געסט זענען שוין געווען אויסגעזעצט ארום די טישן, פלעגט איינער פון אונדז (מיין ווייני-קייט אריינגערעכנט) זיך אויפשטעלן אויף א בענקל און אפעלירן צום עולם זיך צו באשטייערן פאר דעם „פאלעסטינער ארבעטער-פאנד“. אן אינצידענט פונעם יאר 1911 וועט צום בעסטן אילוסטרירן אונדזער פאר-האלטן זיך צו די בויער פונעם ישוב : ערב דעם ציו-

בום מיט א סך אונטערשריפטן און איר אויסגעדריקט אונדזער פרייד און טיפן דאנק פאר באַערן מיט איר קומען און שפיל.

צו יענער צייט האָבן מיר גענומען די איניציאטיוו צו גרינדן אין בענדער א יידישע ביבליאטעק. די עק-זיסטירנדיקע ביבליאטעק איז געווען פארעלטערט און אָפּגעלאָזן. עס האָט דאָרט לחלוטין געפעלט די מאַ-דערנע יידישע ליטעראַטור און איבערזעצונגען אין יידיש פון דער וועלט-ליטעראַטור. מיר האָבן געשאַפן די מיטלען און אַריינגעקראָגן אַ פאַר הונדערט עקזעמ-פלאַרן פון סאַמע נייטיקן. מיך האָט מען באַשטימט ווי דעם פאַרוואַלטער פון דער נייער ביבליאטעק, וואָס איז איינגעאָרדנט געוואָרן טאַקע ביי אונדז אין הויז. איך געדענק עס גענוי: דער ערשטער ליינער אין דער נייער ביבליאטעק איז געווען דוד ווערטשהיים.

ווינטער 1911—1912 איז בענדער „באגליקט“ געוואָרן מיט אַ לאַקאַלער רוסיש-יידישער צייטונג פון דעם פאַרמאַט וואָס מען פלעגט דעמאָלט באַצייכענען ווי אַ „גאַזעטאַ קאַפּיקאַ“. דער רעדאַקטאָר, אַן אינ-טעליגענטער יונגערמאַן, איז נישט געווען קיין בענ-דערער. עס האָט אַזוי פאַסירט, אַז איך האָב זיך באַ-קענט מיט אים אין באַן אויף זיין וועג קיין בענדער. איך בין געפאַרן פון אַדעס ווהיין מיינע עלטערן האָבן מיך געשיקט זיך אַ ביסל צו „דאַקטאָרן“ פון מיין פאַרשלאַפּט ווערן. דער יונגערמאַן האָט מיר גלייך, ביי דער ערשטער באַקאַנטשאַפּט, דערציילט וועגן זיינע פלענער אַרויסצוגעבן אין בענדער אַ צייטונג. איך האָב אים, פאַרשטייט זיך, אינפאַרמירט וועגן אונדזער גרופע און ער האָט דאָס געהאַט אין זינען. דער רע-דאַקטאָר פון דער יונגער צייטונג איז געווען פאַר-אינטערעסירט אַנצוקניפן פאַרבינדונגען מיט דער בענ-דערער יידישער געזעלשאַפּט און ער האָט מיר פאַר-געלייגט מיר זאָלן אַרגאַניזירן אַ מאַסקו-באַל מיט זיין מיטהילף און די הכנסה פונעם באַל זאָל גיין לטובת דעם „אַדעסער קאַמיטעט“. אונדזער גרופע האָט באַ-האַנדלט דעם ענין און באַשלאָסן, אַז מיר שליסן זיך אַן אין דער אונטערנעמונג, בתנאי, אַז דער רווח פונעם באַל זאָל ווערן געטיילט צווישן „אַדעסער קאַמיטעט“ און דעם „פאַלעסטינער אַרבעטער-פאַנד“. ס'איז גע-קומען צו אַ הסכם. דער רעדאַקטאָר האָט אַרויסגע-קראָגן ביי דער מאַכט די נייטיקע דערלויבעניש און די צייטונג האָט רעקלאַמירט דעם באַל מיט אַ בריי-טער האַנט. די בענדערער „פרייוויליקע פייערלעשער דרושינע“ האָט אין שטאַט געהאַט אַ חזקה אויף אַ יערלעכן מאַסקו-באַל, וווּ יידן זענען געווען אַן אַנ-געזעענער טייל פונעם עולם. נח, האָט זיך אַזוי גע-

מאַכט, אַז זייער און אונדזער באַל זענען על פי צופאַל באַשטימט געוואָרן אויף איין און דעם זעלביקן אָוונט. האָבן די פייערלעשער פאַרלאַנגט פון אונדז מיר זאָלן אונדזער באַל אָפּלייגן אויף אַן אַנדער דאַטע. אָבער אונדזערע בילעטן זענען, כמעט, שוין געווען אויספאַר-קויפט. דערצו האָבן אין דער „כאַפּטע“ זיך געגעבן צו פילן די באַרימטע „שוואַרץ-מאהניקעס (ס'איז גע-ווען דער פּעריאָד פון דעם בייליס-פּראָצעס אין קיעוו). מיר האָבן דעם באַל נישט אָפּגעלייגט. אין רעזולטאַט האָבן מיר דערגרייכט מיט אונדזער באַל אַן אויסער-געוויינלעכן קינסטלערישן און פינאַנציעלן דערפאַלג. אין יענער צייט איז אויך אונטערגעקומען די חתונה פון אונדזער פריינט חיים גלאָס. די כלה איז געווען אַן אַדעסער אינטעליגענט אַרבעטער-מיידל. מיט חיים גלאָסן בין איך געווען אַזוי חברי-אינטיים, אַז ער פלעגט מיר, אָפּילו, ליינען די בריוו וואָס ער פלעגט שרייבן צו זיין כלה קיין אַדעס און אירע ענט-פערס. דאָס יונגע פאַרל איז שפּעטער באַרימט געוואָרן ביי אונדזערע חברים מיט זייער אָפענער שטוב. חיהקע, די פרוי פון גלאָס, האָט אונדז אַלע מקרב געווען. אונדזערע חברים און חברות האָבן זיך געפילט ביי דער משפּחה גלאָס ווי ביי זיך אין דער היים. ברוך אגדתי (ראַבינאוויטש) וואָס איז שוין געווען באַקאַנט ווי אַ גוטער אימפּראַוויזאַטאָר, איז געווען פון די שטענ-דיקע אַריינגייערס צו זיי און ער פלעגט אונדז אונ-טערהאַלטן אויף אַן עכט קינסטלערישן אופן. פון די אַנדערע באַזוכער אין יענעם הויז וויל איך דאָ פאַר-צייכענען: רפאל שופמאַן (לעבט איצט אין כפר יחו-קאל), די שפּעטערדיקע שרייבערין זינא ראַבינאוויטש, ליובאַ באַרטניק, זיידל שענקער, פרייליך ליפשיץ (איר פאַטער איז געווען אַ באַרימטער לערער און פון די גרינדערס פון דעם „הזמיר“, דער בוכהאַלטער אין דער „קליינער באַנק“, פרוזשאַנסקי, איך, אַ צאָל שי-לער פון די העכערע קלאַסן אין דער רעאַל-שול און חברות פון דער גימנאַזיע. צווישן אונדזערע חברים האָבן זיך אויך גערעכנט אַנגעשטעלטע פון די גרע-סערע געשעפטן אין שטאַט און סטודענטן, וואָס פלעגן אַראַפּקומען קיין בענדער פון די גרויסע שטעט. מוני פאַסטאַן האָט מיך אַמאָל אָפּגעשטעלט אין גאַס און אַרויסגעוויזן אַן אינטערעס צו אונדזער גרופע. טאַקע דעמאָלט זענען מיר באַפריינדעט געוואָרן. קאַנטיק אָבער, אַז שוין דעמאָלט האָט ער געחלומט וועגן גאָר אַן אַנדער וועלט. קיין אַקטיווער חבר אין דער גרופע איז ער נישט געוואָרן...

דער דראַנג עולה צו זיין (פאַרן קיין פאַלעסטינע,

איז געשטאנען ח. נ. ביאליק און געלייענט דעם „העולם“. די צוויי בחורימלעך האבן געגאפט ווי שנעל ביאליק מישט איבער די בלעטלעך פונעם זשורנאל. פארשטייט זיך, אז מיר האבן נישט פארפעלט צו זיין שבת אינדערפרי אין דער אַזוי באַרימטער ציוניסטישער שול „יבנה“, וווּ אויפן הויף זענען צענדליקער יוגנט־לעכע געשטאנען אין רעדלעך אַרום אַ שרייבער און דער עיקר טאַקע אַרום ח. נ. ביאליק און געקליבן נחת פון די שיחות חולין פון די „גרויסע“. פרייטיק צונאַכטס האָבן מיר אויך נישט דורכגעלאָזט די „בראָדער“ טיל און זיך צוגעקוקט צו אַ סאַרט עולם, וואָס איז געווען פאַר אונדז אַ חידוש.

ווי עס האָט דעמאָלט געהייסן) האָט דערגרייכט אויך קיין בענדער. אָנהויב האַרבסט 1912 איז אָפּגעפאַרן פון בענדער אַ גרופּע חברים און חברות. אין אַדעס האָבן זיי זיך געדאַרפט אַרויפּזעצן אויף אַ פּראַכט־שיף, וואָס האָט קורסירט צווישן אַדעס און יפו. איך און נאָך עטלעכע חברים זענען מיטגעפאַרן זיי באַגלייטן. מיר האָבן פאַרבראַכט אין אַדעס עטלעכע טעג. נאָך היינט דערמאָן איך זיי מיט אַ געפיל פון גליק. פון אַלץ וואָס מיר האָבן זיך אָנגעזען אין דער שיינער שטאָט אַדעס האָט זיך מיר באַזונדערס פאַרגעדענקט, ווי איך און רפאל שופּמאַן, זענען געשטאַנען קעגנאַיבער דעם בוך־געשעפט „ביאליק און ראַוויצקי“. ביים אַריינגאַנג

„קולטור־ליגע“ אין בענדער

די „קולטור-ליגע“

די חברים האבן מיך דעלעגירט צו אט דעם צוזאמענקום פון יידישע קולטור-טוערס פון אלע דריי רומענישע פראווינצן. אין טשערנאָוויץ האָט איך געטראָפֿן אַ גוט־אַרגאַניזירטן פאַראײן לינקע „פּועל־ציון“, וואָס איז באַשטאַנען לרוב פון טשערנאָוויצער יידישע אינטעלעקטואַלן, מענטשן פון פרייע פראַפּעסיעס, נאָך פון די עסטרייכישע צייטן. פון יידישע שרייבערס האָב איך געטראָפֿן אויפֿן צוזאַמענפאַר די בעסאַראַבער יעקב שטערנבערג, אליעזר שטיינבאַרג, שלמה ביקל און משה אַלטמאַן — מיין האַטעל־שכן. איך האָב דערפאַר געהאַט די געלעגנהייט אָפּטער מיט אים צו כאַפֿן אַ שמועס. אַלטמאַן איז שוין דעמאָלט געווען אַ הייסער חסיד פֿון לענינס „תורה“ און איז רק באַשטאַנען דערויף, אַז בלויז דער קאָמוניזם איז בכוח צו פאַרענטפּערן די יידישע פראַגע. אַלטמאַנס טראַגישער גורל (ער האָט זיך ערשט אַרום די 50־קער יאָרן אַרויסגעריסן פון סיביר קיין מדינת ישראל אין גאַנצן אַ צעבראַכענער שאַרבן) איז אַ גוטער באַווייז דערויף ווי פאַרפירט ס'איז געווען פונעם „רוסישן אַקטאַבער“ אַ טייל פון דער יידישער אינטעליגענץ.

די אַלגעמיינע שטימונג אויפֿן טשערנאָוויצער צוזאַמענפאַר איז בדרך כלל געווען פראַסאַוועטיש. אין די באַריכטן פון די ערטער האָט זיך בפועל ממש געפילט אַ באַגייסטערונג פאַר די חברים פון יענער „זייט“ דניעסטער. דערביי האָבן, כמעט, אלע דעלעגאַטן זיך אויסגעגעבן ווי „בונדיסטן“. אַז ס'איז געקומען מיין ריי אָפּצוגעבן אַ באַריכט פון בענדער, האָב איך דערקלערט דעמאָנסטראַטיוו, אַז אין בענדער זענען קיין „בונדיסטן“ נישט פאַראַן. איך האָב איבערגעגעבן וועגן אונדזער קולטור־טעטיקייט, וועגן אונדזער אַרבעט צווישן דער לערנענדיקער יוגנט און האָב אויסגעפירט, אַז אַט די יוגנט איז באַהערשט פון יידיש־נאַציאָנאַלע און סאַציאַליסטישע אידעאָלן אין יידישן גייסט. איך האָב דעמאָלט געהאַט דעם איינדרוק, אַז אין זאָל פון דער קאַנפּערענץ האָט מען ווי אָפּגעזיפּצט מיט אַ פאַרלייכטערונג. נישט אלע דעלעגאַטן זענען קאַנטיק געווען איבעריק באַגייסטערט פון די קאָמוניסטישע און קאָמוניזירנדיקע באַריכטן.

אין אַלגעמיין אָבער איז דער צוזאַמענפאַר געווען ביז גאָר אינטערעסאַנט און באַלערנדיק. ס'איז באמת

פון אונדזער אַמאָליקער גרופּע „פּועל־ציון“ האָב איך נאָך געטראָפֿן אין בענדער בלויז עטלעכע געציילטע חברים. אין 1920 האָבן זיי אַרגאַניזירט בשותפות מיט אַ פאַר יידישע קאָמוניסטן אַן אָפּטיילונג פון דער „קולטור־ליגע“, וואָס איז דעמאָלט אויפגעקומען ווי

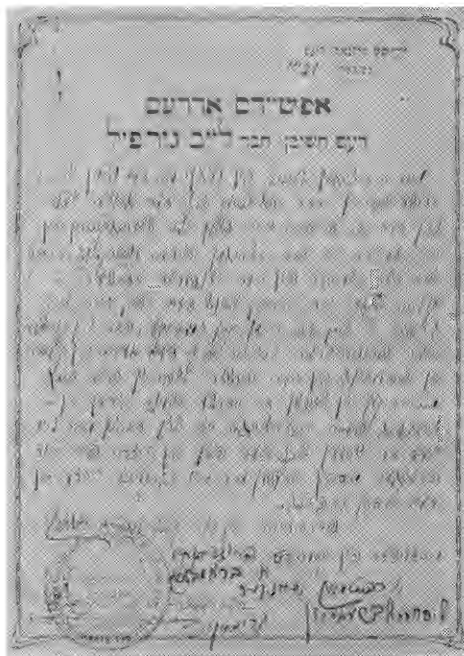

ליאון גאַרפילד

די צענטראַלע אַרגאַניזאַציע פאַר דער יידישער קולטור אין דער נייער „גרויס־רומעניע“ (דער אַלטער „רעגאַט“ בעסאַראַביע און בוקאווינע). לויט דעם גייסט פון יענער צייט איז דער קאָמוניסטיש־געשטימטער עלעמענט נישט געווען קיין מיעוט אין דער „קולטור־ליגע“ איבערן לאַנד. פרוזשאַנסקי, זיידל שענקער, לייבל סאַבאַל און אַ פאַר אַנדערע פון מיינע אַמאָליקע חברים האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין דער „קולטור־ליגע“. מיר האָבן אָנגעהויבן מיט גרינדן יידישע אָונט־קורסן פאַר יוגנטלעכע פון דער יידישער אַרעמקייט, וואָס האָבן נישט באַקומען קיין שום עלעמענטאַרע בילדונג. חוץ דעם לימוד פון יידיש האָבן מיר איינגעשלאָסן אין פראַגראַם פון די קורסן אויך העברעיש, אַריטמעטיק און פאַרשטייט זיך, אויך רומעניש צו זיין אין אַרדע־נונג מיט דער מאַכט.

זומער 1921 איז פאַררופֿן געוואָרן קיין טשערנאָוויץ אַן אַלרומענישער צוזאַמענפאַר פון דער „קולטור־ליגע“.

איז פייערלעך מיר געווארן צוגעטראָגן, מיט דער צו-
שטימונג פון אלע מיטגלידער פון דער בענדערער
„קולטור-ליגע“.

געווען א צונויפקום פון יידיש-שעפערשע קולטור-
טוערס. חוץ א צאל דורכגעטראכטע רעפערעטן, האָבן
טייל שרייבער פאַרגעלייענט פון זייערע ווערק. נאָך
אַלטמאַנס און שטערנבערגס פאַרלייענען האָבן זיך מיר
פאַרגעדענקט די אויפטריטן פון אליעזר שטיינבאַרג
און ד"ר שלמה ביקל. צווישן די אַנדערע באַשלוסן
פונעם צוזאַמענפאַר איז אויך אַנגענומען געוואָרן אַ
רעזאָלוציע. שטערנבערג האָט סוגערירט אַ פראַיעקט
פאַר אַ טעאַטער-גרופּע, וואָס זאָל באַזוכן אלע שטעט
און שטעטלעך פון די דריי רומענישע פראַווינצן. מען
האַט אויך געפלאַנט אַ מוזיק-סעקציע מיטן טראָפּ אויף
יידישער פאָלקס-מוזיק פאַר די יידישע פאָלקס-מאַסן.
צום פונקט אַרטאָגראַפיע פון דער יידישער שפראַך
איז באַשלאָסן געוואָרן. מיט אַ מערהייט שטימען, נישט
אַפצוטערעטן פון דער טראַדיציע און שרייבן העברעישע
עלעמענטן אין יידיש מיטן העברעישן אויסלייג. פאַר
מיין שטימען פאַר אַט דער רעזאָלוציע האָבן איך שפּע-
טער באַקומען דעם אמתן גאָב פון די בענדערער
קאָמוניזירנדיקע מיטגלידער פון דער „קולטור-ליגע“.
פון דעסט וועגן האָט דאָס זיי נישט געשטערט זיך צו
באַטייליקן אין דער צאתך לשלום מסיבה פאַר מיין
צוריקפאַרן קיין אַמעריקע. קורץ נאָך מיין צוריקקו-
מען פון טשערנאָוויץ. אַ וואַרעמער אַפשיידס-אַדרעס

ליאון גאַרפילד באַגריסט דעם פרעזידענט זלמן שז"ר ז"ל אין „בית הנשיא“, ירושלים

ווי מיר האבן געשפילט טעאטער?

צילינדערס נאך פאר אריינגאנגס-בילעטן פאר אים. זיין פלוניתטע מיטן האלבן טויז קינדער און מיט דער שוויגער זינער; מיר פלעגן זיך גרימירן מיט וואסער-פארבן (די ערשטע צייט) און אויסער פארקן פון פרומע ווייבער פלעגן מיר זיך נוצן אויך מיט פלאקס און קליאטשע.

חויז דעם סקאנדאל מיט ארקע דעם דיינס וואס האט אונדז פארטריבן מיט געוואלדן און געשרייען, האבן נישט געפעלט קיין אנדערע סקאנדאלן ווי, למשל, ווען רב צאל חזן (ר' בצלאל שטיינער) זכרוננו לברכה, א טייערער בריליאנטענער ייד מיט א מלאכיש פנים, האט געזוכט זיין שבתדיקע יארמולקע וואס איז ביי אים פלוצעם נעלם געווארן און ער האט, ממש, אי-בערגעקערט א וועלט, ווייל זיין טעכטערל (די צו-קונפטיקע גננת און דערצייערין אין דער העברעאישער גימנאזיע פון שווארצמאן), פלעגט עקספערדירן און צו-שטעלן דער טרופע ביז נאך דער פארשטעלונג — קאפאטעס, טלית-קטנס און פארשטייט זיך, אז די שבתדיקע יארמולקע איז געווען אינצווישן.

ס'פלעגן זיין אויך אנדערע שוועריקייטן ווען, למשל, איין ארטיסט האט נישט געוואלט שפילן קיין אפשטויסנדיקע ראָלן פון א קאריקאטור-געשטאלט אדער א מכשפה. אבער גאט האט אונדז נישט פאר-לאָזן און ס'האט זיך געפונען א קרבן — א באַגאבטער שפילער און זינגער — חיים פאַניש, וועלכער איז מסכים געווען מען זאל פון אים מאַכן א שוידערלעכע, אפשטויסנדיקע געשטאלט ווי די „באַבע יאכנע" און אים מאַכן א בויך פון קישנס; דער צווייטער איז געווען דער סטודענט דוד בענדערסקי, וואס האט געשמט מיט זיין לאַנגער נאָז און ער האט טאַקע געשפילט די ראָל פון אלוקים.

אַלע הכנסות פון די פארשטעלונגען זענען גע-ווינדמעט געוואָרן דער סאַציאַלער הילף — פאר דער אַרעמער יידישער באַפעלקערונג דורך די אינסטיטוט-ציעס „עזרת חולים" און „מלביש ערומים" און אנדערע הילפס-אָרגאַניזאַציעס.

אַנגעהויבן האט זיך אונדזער טעאטראַלע באַווע-גונג מיטן קומען פון א יידישער וואַנדער-און טע-אַטער-טרופע, וועלכע פלעגט זוכן פעיקע יונגעלייט פאר קליינע ראָלן אדער אַלס סטאַטיסטן אויף דער

די יידישע יוגנט אין בענדער, אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט-מלחמה, בעת דער רוסישער רע-וואַלוציע און אויך אין דער צייט פון דער רומענישער אַקופאַציע. האט אויסער אירע פאַליטישע און געזעל-שאַפטלעכע ניגונגען און טעטיקייטן, אויך געשטרעבט צו קולטורעלער אַרבעט בכלל און צו טעאטראַלער קונסט בפרט.

עס פאַרשטייט זיך, אז די „טעאטערס" האָבן אַנ-געהויבן זייער לעבן אין אַ גרויסן „סאַראַי" (שטאַל) אדער אויף אַ בוידעם און פאַר גויט פלעגט מען זיך אויך אַראַנזשירן אין אַ סקלאַד פון האַלץ. די פאַסנ-דיקע צייט פון די ספעקטאַקלען איז תמיד געווען, פאַרשטייט זיך, אין די שבתים און ימים-טובים, ווען אַלע זענען געווען פריי פון לערנען אין די שולן און פון אַרבעטן — אי די אַרטיסטן, אי דאָס פובליקום. ס'איז גאַרנישט אַזוי פשוט געווען צוזאַמענשטעלן דעם אַנסאַמבל פון די אַרטיסטן, רעזשיסאָרן, סופ-ליאַרן, קאַסטימען-מייסטער, גרימיר-ספעציאַליסטן, דע-קאַראַציע-מאַלערס, זינגערס און קופלעטיסטן, צענויפ-כאַרן סיוושעטן און קופלעטן, אַלץ צוזאַמענשטעלן, דרוקן אַפישן און פראַגראַמען, באַקומען די רעגירונגס-דערלויבענישן אא"וו.

אַנגעהויבן האט אונדזער טרופע איר עקזיסטענץ אין „הויף" ביי אַיטעלע דער רביצינס, דערנאָך האָבן מיר אַרויפגעקלעטערט „צום בוידעם" פון רב אַרקע דעם דיינס — טאַקע נעבן אַיטעלע דער רביצינס הויף, ביז רב אַרקע דעם דיינס, בכבודו ובעצמו, האט אונדז איין מאל אין אַ שבת געכאַפט בשעת-מעשה און פאַר-טריבן מיט געשרייען. מיר האָבן, נעבעך, געמוזט פאַר-לאָזן דאָס הויז מיט ברושה און חרפה און מאַכן אונ-דזערע רעפּעטיציעס און ספעקטאַקלען אין אַ סקלאַד פון האַלץ, אין אַ הויף אַנטקעגן דער „קאַזאַטשיסטווע" (מלוכה-באַנק).

די אַרבעט איז געווען איינגעטיילט צווישן דער ערשטער אַקטיווער גרופע: יאַסקע גאַלד און שמערל חרושטש זענען געווען די רעזשיסאָרן; מאַטל דעם דיינס איז געווען דער דעקאַראַטאָר; ציצות, קאַפּאטעס, יאַרמולקעס אד"ג פלעגן מיר אויסלייען אין די כלי-קודשדיקע הייזער; אַנטקעגן טעאטער „דעקאַדענס" פלעגט דער שניידער אונדז באַרגן קאַסטימען און

בינע. איין מאל ווען די טרופע פון קאמפאנייעץ האט געשפילט אין בענדער, האבן עטלעכע שפילער פון אונדז גענומען א גרויסן אנטיל און אפילו מיטגעפארן מיט דער טרופע קיין ווילנע. דאקטאר חין, רעדאקטאר פון דער יידישער בענדערער צייטונג אויף רוסיש, "יוזשני קראי" פלעגט שטיצן אונדזער טרופע און אויך שרייבן רעצענזיעס וועגן אונדזער שפילן, אונ-טערשרייבנדיק זיך מיטן פסעוודאנים "אדוס"; אין דער זעלבער צייט פלעגט דער פאָעט און שרייבער צבי כאַלאַדענקאָ שרייבן זיינע רעצענזיעס וועגן אונדז אין די אַדעסער צייטונגען.

איינע פון די ערשטע פאַרשטעלונגען אונדזערע איז געווען "דער תלמיד-חכם", וואָס איז געשטעלט געוואָרן אין דעם אוידיטאָריום-זאַל, אַנטקעגן דעם "אַסטראָג" (תפיסה) און דאָרט זענען אונדז איין מאל באַפאַלן רעליגיעזע יידן צוליבן פאַרקויפן בילעטן אום שבת. מיר פלעגן אויך שפילן אין טעאָטער "מאַזאַיקאַ" און אין דעם זומער-טעאָטער "בעלאַנאָוו".

אַמאל האָבן מיר איינגעלאָדן אויך אַ ספּעציעלן רעזשיסאָר — אַ גרויסער שיכור און קבצן נישט-דאָ-געדאַכט, וועלכער האָט געבען געליטן נויט און קעלט אין די ווינטערדיקע טעג און געכט אין בענדער. ווען ס'איז בכלל נישט געווען נישט קיין האַלץ, נישט קיין נאָפּט, האָט יעדער איינער פון אונדז געבראַכט פון זיין היים אַלערליי שיריים — שפּענער האַלץ, פלעשער נאָפּט, מעל און בוימל, און ווען ס'איז אין אַוונט נישט געווען קיין ברויט, האָט מען געקאָכט וואַרעניקעס...

עס פאַרשטייט זיך, אַז ס'זענען געווען "גאַסטסאַ-ליאַרן" און "שטערן" מכל המינים שהם און אויף די אַפישן אין די גאַסן פלעגט זיין אונטערגעשטראַכן די באַטייליקונג אין דער פּיעסע "טאַטע-מאַמע — צרות" אָדער "משומדת" פון באַליבטן אַרטיסט פון אַדעסער עולם — אַליק שטיין, וועלכער איז אין דער אמתן געווען דער זון פונעם בענדערער דאַמסקע שניידער — בערעלע שטיין וואָס איז געווען באַוואוסט מיטן נאָ-

מען בערעלע באַיס. אַזוי פלעגט מען אויך באַטאַנען די נעמען פון דער "קאַסקאַדנע סוברעטקע" ד. דאָרינאַ און פון די קופלעטיסטן — י. גאַלד, ג. טיליס, פ. פאַ-טליס און חיים פאַניטש, וועלכע פלעגן זיין באַוואוסט מיט זייערע לידער און קופלעטן ווי "מזל-טוב", "אָך יידעלע"; "ישמחו במלכותך" פון פּעפי ליטמאַנס לי-דער און מאַטיוון און כדי נאָך מער צוצוצען דעם עולם, פלעגט מען מוסיף זיין, אַז פ. פאַטליס וועט אויספירן "דער פירער פון דער וועלט" אָדער "וואָס אַ מיד קען". די פרימאַדאַנע איז געווען די באַוואוסטע פ. קאַניבערלאַצקי, און בסוד — משה בעקערס טאַכ-טער פון בענדער. די ראָל פון גאַלדפאַדענס "שולמית" האָט אויפגעפירט די באַליבטע בענדערער סאַפּראַנאַ-שטים — זינע פיסטראָוו, וועלכע איז טאַקע מיט דער צייט באַוואוסט געוואָרן אַלס אַ באַדייטנדיקע אַפערע-אַרטיסטין. דער רעזשיסאָר און דיריגענט פון אַלע לידער אין כאָר, אויף די פאַרשטעלונגען און אַפערעס-קעס איז געווען וואַלאַדיע (וועלוול) קראַסילשטיק.

נאָך דעם ווי די רומענער האָבן פאַרנומען בעסאַ-ראַביע און די אַלגעמיינע פּאָליטישע און עקאָנאָמישע לאַגע איז געוואָרן אַלץ ערגער און שליםער, איבער-הויפט פאַר דער יוגנט, האָט דאָס יונגוואַרג אַנגעהויבן פאַרלאָזן בענדער.

איך אַליין האָב געגנבעט די גרענעץ און אין אַ ביינאַכט אַריבערגעשווימען דעם דניעסטער און אַוועק קיין טיראַספּאָל. פון דאָרט — קיין אַדעס און אין יאָר 1920 בין איך אַרויסגעפאַרן מיט דער שיף "רוסלאַן" קיין סטאַמבול (קאַנסטאַנטינאָפּאָל). אין סטאַמבול האָב איך זיך באַגעגנט מיט בענדערער ערשטע חלוצים-פּיאַנערן אין דער יידישער קאַלאָניע "מסילה חדשה", און אין אַ צייט אַרום געקומען קיין ארץ-ישראל.

די שרייבערין רבקה דוידית ז"ל

אויך אנגעשריבן א ריי טעאטער-פיעסעס און זי איז געווען זייער פאפולער אלס פארפאסערין פון קינדער-ליטעראטור. אירע מעשהלעך זענען געווען זייער בא-ליבט ביי די קינדער, און זיי זענען דערשינען אין מערערע אויפלאגעס.

רבקה האט אויך איבערגעזעצט אויף העברעיש די גרויסע רוסישע קלאסיקער. א טייל פון גאגאל, טור-געניעוו, דאסטאיעווסקי, טאלסטאיי, טשעכאוו און מאק-סימ גארקי. און די שפראך פון די דאזיקע דערציילונג-גען איז אזוי נאטירלעך, אז עס איז שווער צו גלויבן, אז דאס איז איבערגעזעצט געווארן פון א צווייטער שפראך.

די שרייבערין רבקה דוידית ווערט דערמאנט אין ישראל, מיט כבוד און אכטונג.

די שרייבערין און טעאטראלאג, רבקה דוידית, איז געווען די שוועסטער פון דעם בארימטן ישראל-גענע-ראל אהרן דויד, דעם קאמאנדיר פון די פאראש-טיסטן, וועלכע האבן, אין יוני 1967, באפרייט אלט-ירושלים און געעפנט דעם וועג צום כותל-המערבי.

רבקה דוידית, געבוירן אין בענדער, איז געקומען קיין ארץ-ישראל אלס א 12-יאריק קינד. איר שפראך איז דעמאלט געווען רוסיש. אבער עס האט נישט לאנג געדויערט, און זי האט אזוי פערפעקט באהערשט די העברעישע שפראך, אז מען האט זי בא-צייכנט אלס אויסגעצייכנטע סטיליסטין. זי איז לאנגע יארן געווען דער טעאטער-קריטיקער פון „דבר“, מיט-געארבעט אין דעם גרויסן „הסתדרות“-פארלאג „עם עובד“, „תרבות וחינוך“, „הקיבוץ המאוחד“. זי האט

י. מאניק (לעדערמאן) ז"ל

נאך טרעפט זיך אצינד *

דעם אייביק צעשטראלטן.
און גענוס פונעם לעבן — קוים-קוימיק גענוג
דעם גוף צו דערהאלטן.
אזוי איז א לעבן פארגאנגען מיט תפילה צו גאט
אפילו ביינאכט אויפן קישן.
מיט זארג פארן קיום, מיט וויין און געזאנג
ביי יום-טובדיקע טישן.
און שבת-צו-נאכטס פלעגט אין ניגון די פרייד
שטייגן אלץ העכער.
ווען ער פלעגט ביים הבדלה-ליכט זוכן — געפינען
זיין שאטן אין בעכער.
נאך איין מאל אן אונט אַזא איז די פרייד
אים פלוצעם אנטרונען.
ער האט זיין שאטן אין בעכער וויין
שוין מער נישט געפונען.

נאך טרעפט זיך אצינד אז איך מאך צו די אויגן.
דערום איך מיט רעגונג
דאס אלטע, דאס ליבע געשטאלט. סע איז מיר באקאנט
זיין יעדער באוועגונג.
נישט הילכיק געווען איז זיין טראט, נישט געשטרעבט
אז זיין נאמען
זאל גיין אים פארויס איבער לענדער.
נאך שטיל זיך געגאנגען זיין וועג ביי דער זייט פון
דער וועלט.
אזוי ווי א פרעמדער.
מיט יעדן שלאג פון זיין הארץ באהעפט מיטן גייסט.

* פון דער סעריע „לויטערע וועגן“, געהייליקט דעם
אנדענק פון זיין פאטער שלמה מאניקס, אין זיין בוך לידער
„טריט אין באגונש“.

„הזמיר“

בונדיסטן און סתם אינטעליגענטן. איך האב באקומען פון דעם „הזמיר“ א מתנה — א גאלדענעם זייגער. א פאר יאר פריער, פאר אברהם חייטן, וועלכער האט געזונגען אלט, איז דער שענסטער אלט געווען מאטעלע באלאבאן ע"ה. ער האט געזונגען ביי פיניע חזן אין דער סאדיגורער שיל און זיך אויסגעצייכנט מיטן „צדיק ה' בכל דרכיו“. נאכדעם האט פיניע חזן אנגעהויבן „פלירטעווען“ מיט מיר. ער פלעגט אריינגעקומען צו אונדז אין הייז אריין און האט מיר געגעבן די זעלבע סאלא אויף נאטן. איך געדענק זי עד היום.

אין דער זעלבער צייט, אפשר א פאר יאר פריער, איז געווען נאך א שיינער אלט — יאסקע גאלד. ווען ער איז עלטער געווארן האט ער באקומען א טעגאר-שטימע און שפעטער, אין קישעניעוו און אדעס, איז ער געווארן אן אקטיאר.

מיר זענען א סך מאל געפארן — דער גאנצער „הזמיר“-כאר אויפן „פאראכאד“ (דאמפער) קיין טי-ראספאל און דער גאנצער כאר פלעגט מאכן רעפערטיציעס אויף דער פאלובע פון דעם פאראכאד. דאס געזאנג האט מען געהערט מיילן-ווייט. ווער עס לעבט נאך און געדענקט די תקופה, דעם פארגעניגן וואס מיר האבן דעמאלט געהאט, וועט דאס געדענקען זיין גאנץ לעבן. און מען קען טאקע נישט פארגעסן אונדזערע קאנצערטן, וואס מיר פלעגן געבן אין בענדער און אין דער סביבה, מיט גרויס דערפאלג און הצלחה. ליידער האט דער „הזמיר“ נישט לאנג עקזיסטירט.

ווי קום איך צום „הזמיר“? פיניע פערטשוק איז געווען דיריגענט אין דער נייער שיל, האט ער ארויסגענומען אלע אלטן פונעם כאר — מיר, ח. א. שטערנ-שאסן און נאך עטלעכע יינגלעך. אין „הזמיר“ אין בענדער האבן מיר אויך געזונגען דאס ליד „גרויסער גאט מיר זינגען לידער“, פון דיכטער שמעון פרוג.

פון די רבנים פון בענדער געדענק איך דעם אלטן צדיק רב איציקל ז"ל (ר' יצחק ווערטהיים), דערנאך רב שלאמקע ז"ל (ר' שמעון-שלמה ווערטהיים), ר'

דעם „הזמיר“ אין בענדער האט געשאפן א טרופע אקטיארן. די ערשטע פארשטעלונג איז געווען די „קאלדוניע“ (מכשפה) און חיים פאניטשן האט מען פאר-קלעבט זיינע גרויסע וואנצעס, אים אנגעטון ווי אן אלטע באבע, און ער איז געווען די באבע-יאכנע. ער האט געהאט א פושקעלע טאבאק, געשמעקט טא-באק און גענאסן און מ'פלעגט צובענטשן: צו געזונט זאל אייך זיין, באבעניו, אמן, לישועתך קיוויתי... אונדזער געלעכטער איז געגאנגען עד לב השמים, מיר האבן געוויסט, אז דאס איז חיים פאניטש.

איך — יוסף שווארצמאן — האב געשפילט דאס בר-מצוה יינגעלע, קראסילשטיק האט גענומען אן-טייל און זינע פיסטראוו האט געזונגען עטלעכע שיינע נומערן. דאן איז געקומען יאסקע גאלד קיין בענדער און ער האט געשפילט דעם „ישיבה בחור“, „קאלדוניע“, „דאס פינטעלע ייד“, „גאט, מענטש און טייוול“ און פריידעלע גאלדשטיין (מאטל בעקערס טאכטער) — קאניבערלאצקי האט געשפילט די הויפטראלן און גע-ווארן א באוויסטע אקטריסע. די אלע פיעסעס האט מען געשפילט אין בעלאגאוו טעאטער.

ווי איז יאסקע גאלדשטיין אהינגעקומען און ווי איז פריידעלע גאלדשטיין-קאניבערלאצקי, ווייס איך נישט עד היום הזה.

איך דערמאן זיך וואס מ'האט געזונגען אין „הזמיר“: „על נהרות בבל, שם ישבנו ובכינו“, „תחזקנה“ די רעפערטיציעס פלעגן זיין ביים לערער ר' ישראל ליפשיץ, אין זיין הייז. דאָרט איז געווען א גרויסער צימער, נאכן אריינגאנג אין הויף. אבער איינער האט געדארפט שטיין אין דרויסן און אכטונג געבן צי דער „גאראדאווא“ (פאליציאנט) קומט נישט, ווייל די ממשלה האט פארבאטן אונדזער טעטיקייט.

דער דיריגענט פון „הזמיר“ איז געווען פיניע פערטשוק און מיט אים וועלוול קראסילשטיק. זינע פיסטראוו איז געווען די גלאונע „סאפראנא-סאליסטקע“ (דערנאך איז זי געווארן א וויכטיקע אפערע-זינגערין). איך בין געווען דער גלאונער „אלט-סאליסט און קראסילשטיק — גלאונער „באס-סאליסט. בכלל זע-נען געווען חברים אין „הזמיר“ פון אלע שיכטן — גימנאזיסטן, סטודענטן, סאציאליסטן, רעוואלוציאנערן.

יוסעלע ז"ל (ר' יוסף בר' ש"ש ווערטהיים), ר' אהרלע (ר' אהרן בר' יוסף ווערטהיים), ר' מאטל יתום ז"ל. לעצטנס, פאר דער גרויסער צווייטער וועלט-מלחמה איז געווען ר' יוסעלעס איידעם הרב שמעון אפרתי, און נאך דער מלחמה — הרב ישראל בראנפמאן. פון די דיינים געדענק איך ר' אברהם'ל דיין ז"ל.

יעקב פיין (ניו-יארק)

די גרינדונג און טעטיקייט פון „מכבי“

און געשטארבן. גראנאווסקי פארלאזט, אין א געוויסער צייט ארום, בענדער.

ס'ווערט ארגאניזירט א קאמיטעט אונטער דער אנפירערשאפט פון דעם ציין-דאקטאר יארסלאווסקי און א. זיגבערמאן אלס סעקרעטאר. ס'ווערט אויך ארגאניזירט אן אינסטרוקטארן-ראט (אויב איך מאך נישט קיין טעות, אונטער דער אנפירערשאפט פון משה פאסטאן). דער אינסטרוקטארן-ראט באשטייט פון סוני עטליס, בעני שאפאשניק און יאשא פיין. יעדער אינ-סטרוקטאר מיט אן ארויסהעלפער פירן אן מיט א באשטימטער גרופע ספארטלער.

מיט דער צייט איז אין „מכבי“ געווען ביז עטלעכע הונדערט מיטגלידער, צווישן זיי א גרופע מיידלעך. נאך א פאר יאר ווערט דער פארזיצער פון „מכבי“ ד"ר גארפֿינקעל, דער וויצע-מעיאר פון בענדער. „מכבי“ קריגט א גרעסערן אָנזען און ווערט די פאפולערסטע ארגאניזאציע אין שטאט. זי האט שוין אן אייגענעם אַרקעסטער אונטער דער אנפירערשאפט פון ליאָוואַ שוואַרצמאן. ווען שוואַרצמאן פארלאזט בענדער פירט אן מיט דעם אַרקעסטער ווידא צערליוק און ווען צערליוק פארלאזט בענדער ווערט דער דיריגענט, יאָקיר קלייטמאן.

די פוטבאָל-קאָמאַנדע האָט שוין א ווייט-בלוי אונטפֿאַרם און, פון צייט צו צייט, טרעטן מיר אויף אין גאָלדפֿאַרבעס זאָל און איין מאל א יאר פירט מען דורך א באל אין דעם שטאָטישן אוידיטאָריום. מיר טרעטן אויך אויף אויסער דער שטאָט — אין קאָשאַן, אין טשימעשליע און אלע אויפֿטריטן, אן אויסנאָם, האָבן געהאַט א ריזיקן דערפֿאַלג. ביז גאר אימ-פּאָזאַנט פלעגן זיין די טראַדיציאָנעלע „ג-בעומר“ אויספֿולגן וואָס „מכבי“ פלעגט דורכפֿירן יעדעס יאר. די גאַנצע אַרגאַניזאַציע פלעגט אָועק אין באַריסאָווער וואַלד, וווּ מ'פלעגט פֿאַרברענגען דעם טאָג. הונדערט

אין יאר 1919 קומט קיין בענדער פון טיראספאל א פאמיליע — יצחק ביטינסקי. עס קומט מיט זיי זייער זון זאניא און זייער א חבר מוסיע גראנאווסקי. ביידע „מכבי“סטן פון טיראספאל, ביידע יונגעלייט אין עלטער פון 16—17 יאר. זיי קומען אין קאנטאקט מיט עטלעכע יוגנטלעכע און מען הייבט אן פראפאגירן די גרינדונג פון א ספארט-ארגאניזאציע „מכבי“, אין בענדער.

מיר, די ערשטע „מכבי“-מיטגלידער, פלעגן זיך פארזאמלען אין הויז פון סוני עטליס און נאך עטלעכע באגעגענישן ווערט באשאסן צו גרינדן א פוטבאָל-קאָמאַנדע. מ'הייבט אן שפילן פוטבאָל אויפן פעלד נעבן קרעפאסט. די בענדערער יידישע יוגנט פלעגט קומען קוקן ווי מיר שפילן, א סך פון די צוקוקערס ווערן פארכאפט פון דעם געדאנק צו ארגאניזירן א גימנאס-טישע אפטיילונג. מיר ווענדן זיך צום דירעקטאר פון דער העברעישער גימנאזיע ג. י. שווארצמאן ער זאל דערלויבן צו נוצן דעם גימנאזיע-זאל פאר גימנאסטישע איבונגען. ער גיט די דערלויבעניש און ס'ווערט ארגאניזירט א גרופע קינדער אין עלטער פון 7—10 יאר און א קליינע גרופע יוגנטלעכע ביז 17—18 יאר. נאך א קורצער צייט קומען זיך פארשרייבן נאך קינדער און נאך יוגנטלעכע. ס'ווערט ענג אין דעם גימנאזיע-זאל און מיר קלייבן זיך איבער אין זאל פון איצל גאלדפארב, א גרעסערער זאל, אין וועלכן ס'פלעגן דורכגעפירט ווערן חתונות. זאניא ביטינסקי ע"ה מיט דער הילף פון גראנאווסקי זענען געווען די אינסטרוקטארן. ביידע האָבן אָנגעהאַלטן אן אייזערנע דיסציפלין. די ארגאניזירטע גרופעס געוויינען זיך צו צו דער דיסציפלין און דאס האָט א סך פארגרינגערט די ארבעט פאר די צוקונפטיקע אינסטרוקטארן. ביטינסקי, וועמען ס'קומט דער פארדינסט פארן גרינדן דעם „מכבי“ אין בענדער, איז נאך א קורצער צייט פארשלאפט געווארן

טער מענטשן פלעגן אפוארטן די "מכבי"סטן, ווען זיי האבן אריינמארשירט אין שטאט אריין אין זייערע אוניפארמען. געגאנגען איז מען אין דער גרעסטער ארדענונג. ווען דער קישעניווער "מכבי" האט געבראכט אן אינסטרוקטאר פאר גימנאסטיק פון דער טשעכאסלאוואקישער ספארט-ארגאניזאציע "ספארטא", זענען די אינסטרוקטארן געפארן קיין קישעניווער גע- מען א קורס פון גימנאסטיק. דער אינסטרוקטאר ווערט איינגעלאדן קיין בענדער און ער גרייט צו אלע גרופעס צו א באל מיט אן אויסערגעוויינלעך אינטערעסאנטן פראגראם. צו דעם אונט זענען געקומען א סך קישעניווער "מכבי"סטן, בראש מיט זייער אינסטרוקטאר מאני פעלדמאן, ווי אויך זייער בלאזארקעסטער. ווען זשאבאטינסקי קומט, אין 1925, קיין בענדער ארגאניזירט "מכבי" א גרויסן קבלת פנים. דער גאסט שטאט אפ א וויזיט אין "מכבי", מ'דעמאנסטרירט פאר אים אלערליי גימנאסטישע איבונגען. ער לויבט די ארגאניזאציע און באגייסטערט זיינע צוהערער. פאר די לעצטע יארן איז דער אנפירער פון "מכבי" געווען דער אדוואקאט רובאשעווסקי. "מכבי"

קלייבט זיך אריבער אין זאל פון כאצקעלעוויטשן, ווו ס'איז געווען דאס קינא-טעאטער "נאוקא אי זשיון". ס'מוזן אויך דערמאנט ווערן די נעמען פון פרוי מאנוס, שלום חייט, מישא פאסטאן וועלכע האבן, יעדער אויף זיין שטייגער, ארויסגעהאלפן "מכבי". מיט דער קול-טורעלער ארבעט האט אנגעפירט א. זיגבערמאן און הערש קאגאן.

חוץ דעם וואס "מכבי" האט אנטוויקלט די יוגנט פיזיש האט מען אויך אנטוויקלט ביי דער יוגנט דעם נאציאנאלן געפיל און א גרויסע צאל פון בענדערער יוגנט איז אפגערעאטעוועט געווארן פון ווערן קעגנער פון דעם נאציאנאלן געדאנק. א דאנק "מכבי" איז א היפשע צאל פון בענדערער יוגנטלעכע אוועק קיין ישראל.

געווען נאך א סך גוטע חברים, געטרייע מיט-גלידער און אנפירער פון בענדערער "מכבי". צי זיי ווערן דא דערמאנט צי נישט, יעדער האט בייגעטראגן צו דער וויכטיקער ארבעט פון "מכבי" אין בענדער. צו אלע אמאליקע חברים שיק איך אונדזער טרא-דיציאנעלע "מכבי"-באגריסונג: חזק ואמץ!

דער דיכטער יהושע מאַניק (לעדערמאַן)

זיינע שאַפונגען ווערן איבערגעזעצט אויך אין העברעיש
און ענגליש.

י. מאַניק גיט זיך אויך אַפּ מיט פּילאַלאָגיע און
איז קאַרעספּאָנדענט און מיטאַרבעטער פונעם „גרויסן
ווערטערבוך פון דער יידישער שפּראַך“.

זיין בוך „אין טריט פון דיין וואַנדער“ איז זיין
פערטע לידער־זאַמלונג.

די לידער א. נ. „אין טריט פון דיין וואַנדער“,
פון י. מאַניק, זענען אָנגעפילט און איבערפולט,
טיילווייז — מיט דער גרויסקייט פון אַ תוכן, וואָס
איז אַריגינעל און וואָגיק אין זיין פאַרנעם און בלענדט
מיט דער עשירות פון מחשבה, און דער שיינקייט פון
אַ דיכטונג וואָס איז עכט, מיט אַ צוגאַב פון אַ נייגונג
און געוואָגטקייט, אַריינצוברענגען גאָר אַ נייעם זשאַ-
נער אין דעם המשך פון זיין דיכטונג.

דער נייער זשאַנער מיט וועלכן י. מאַניק אָפּע-
רירט, איז היפּשלעך קאָמפּליצירט, טיילווייז אומפאַר-
שטענדלעך מיט דער אַנדערשקייט פון זיין תוכן,
אַפילו — שפּראַך, אין דעם סטיליסטישן אויפזונג פון
זיין טעמאַטיק אין זיינע קאָסמישע לידער, א. נ.
„שטערן־לאַנדשאַפּט“ און אין די „לידער צו מיין ערד-
פּלאַנעט“, אין וועלכע דער דיכטער באַמיט זיך אייני-
צולעבן אין ... „אַ שפּאַן די ווייט פון יענער זייט
השגה“... אַזוי גיך אָבער ווי דער דיכטער ווענדט
זיין... בליק אויף צוריק... פאַרהיימישט ער זיך באַלד
צו דער נאַטירלעכער קלאַריט פון זיין ליד וואָס —

איז מיין היים, און מיין שילד, און מיין וואָפּן.

ווי אַ בולטע אילוסטראַציע צו זיין היים, שילד
און וואָפּן, קען דאָ דינען זיין סעריע לידער א. נ.
„עפר ואפר“, וואָס רירט מיט דעם פאַטאָס פון זיין
איבערלעבונג, אין שייכות מיט אונדזער גרעסטן חורבן.
שוין דער ערשטער אויפזונג זיינער א. נ.
„האַרבסט“, איכהט־אויף מיט דעם יאָמער־געקלאַג פון
אַ מקונן, וואָס ווייטיקט איבער דעם גורל פון זיין
בעסאַראַבער שטעטל, וווּ עס זענען

יהושע מאַניק (לעדערמאַן) ז"ל

געשטאַרבן אין סעפטעמבער 1973, אין בת־ים
(מדינת ישראל).

יהושע מאַניק (לעדערמאַן) איז געבוירן אין יאָר
1909 אין בענדער (בעסאַראַביע). ער האָט געלערנט
אין חדר און פרי האָט ער אָנגעהויבן זיך אָפּגעבן מיט
וועלטלעכער בילדונג, דערהויפּט אין דער רוסישער
שפּראַך.

אַלס יונג בחורל איז ער אַוועק קיין אַמעריקע, וווּ
ער האָט געאַרבעט און גלייכצייטיק פאַרגעזעצט לער-
נען, שטודירט אויך אין שיקאַגאָ־אוניווערסיטעט.

אין ניו־יאָרק דעביוטירט ער מיט אַ ליד אין דער
„פרייער אַרבעטער שטימע“ און באַלד, אין יאָר 1925,
איז ער אַוועקגעפאַרן ווי אַ חלוץ קיין ארץ־ישראל,
וווּ ער האָט דורכגעמאַכט אַלע נסיונות און פּיאַנערישע
אַרבעטן.

י. מאַניק איז טעטיק במשך דער גאַנצער צייט
ווי אַ יידישער דיכטער און באַטייליקט זיך מיט זיינע
שאַפונגען כמעט אומעטום, דאָ אין לאַנד און אין חוץ־
לאַרץ, וווּ עס לעבט און עס אַטעמט דאָס יידישע וואָרט.
ער שרייבט לידער, משלים, קינדער־דערציילונגען.

נישטאָ די שילן מער, דאָס אַלט בית־מדרש,
ווי יידן זענען נעכט דאָרט אויף געווען
(אין תהילמדיק צענויפגעווייזן).

— — — — —

און כווייס נישט ווי דער טאָג קאָן זיין דאָ טאָג,
און נאָכט קאָן זיין דאָ נאָכט אָן יידן.

מיט דעם זעלטענעם כוח פון אַ דיכטער־מקונג,
גידערט ער אַרונטער דעם בורא פון זיינע אומגעהויר־
ערע און מיסטישע הויכן נאָכן פייער־שטורעם, און ער
פירט אים אַ געפאָנגענעם איבער די חרובע שטעטלעך
און צווינגט אים צו זען... ווי לעבעדיק באַגראָבן ליגט
זיין פאָלק...

און גאָט, פאַרצווייפלט, וועט פאַרברעכן מיט
די הענט,
ער וועט אַ פרעג טאָן זיך אַ פראַגע מיט אַ טאָלק:
„פאַר וועמען מײן באַשאַף און ווער וועט רופן איצט
מײן נאָמען, אַז פאַרלוירן כ׳האַב מײן פאָלק“.

און דאָ ערשט קומט צום אויסדרוק די גאָליקייט,
ווייטיק, צער און נישט ווינציק איראַניע, פון דעם
צעווייטיקטן פאַעט:

און גאָט וועט רייסן קריעה, אַנטאָן אויף זיין קאָפּ
אַ זאָק מיט אַע
און גיין זיך זעצן שבעה אין זיין היכל.
נאָר ס׳וועט אַ נאָכרוף פון די קברים אים
צווייטן טאָג,
אַז „דאָסמאַל זענען מיר דיין קלאָג דיר מוחל,
מוחל, מוחל!“

און אין „טאָג פון נצחון“ קומען אים אין שלאָף
געשטאַכענע קינדער און פרעגן:

פאַר וואָסערע אַ זינד איז דאָס אַלץ אונדז געשען,
פאַר וואָסער אַ סיבה?

און זיך אַליין דערזעט ער, ווי אַ דיכטער —
אַ יתום, וואָס —

אַנשטאַט צו זינגען צעפינקלט, צעשטראָלט
און שפּיליק באַלאַדיש,

סע איז מיר געבליבן אַן אייביקייט לאַנג
צו זאָגן נאָר קדש.

שיינקייט פון קונסט, ווי די שיינקייט פון לעבן
אין אלגעמיין — איז אַלעמאַל פאַרוואַרצלט אין דער
שפּיל פון קאָנטראַסטן, ווי די שפּיל פון ליכט־און־
שאַטן, ווי בכלל דער רייץ פון קעגנזאָצן אין דעם

אויפזונג פון אַלע פאַקטאָרן אין דעם קאַלירפולן לעבן
פון וועלט און מענטש.

צוליב דעם איז כדאי זיך אַפצושטעלן אויף די
ליכטיקע מאַמענטן פון י. מאַניקס סעריע לידער,
א. נ. „גרינער נס“, אין וועלכער אונדזער חלוץ־פאַעט
אידענטיפיצירט זיך מיט דער דינאַמיק פון אונדזער
באַנייטער מדינת ישראל, באַלד, נאָך דעם צעווייטיקטן
אויפזונג זיינעם פון אונדזער גרויסן חורבן, אויף אַ
הינטערגרונט פון אַ מיסטיש־סימבאָלישער בילדלעך־
קייט, וואָס פאַרכאַפט דיך מיט דעם רייץ און דער
אייגנאַרטקייט פון דער סביבה אין „צפת“, למשל,
ווי —

אַ ווינט מישט אַ תהילמל אויף
און זאָגט אַליין תהילים...

חיפה ווידער, זעט אויס צו זיין, ווי אַ שטראַליקער
טעמפל. און אין זיין באַגייסטערונג בכלל פאַר דעם
לאַנד פון אונדזערע אבות, פילט ער באַשטימט, אַז —

סע איז מיר באַוויליקט
צו זיין דיין בעל־תפילה.

די אייגנשאַפט פון פאַטענצן צו זיין אַ בעל־תפילה,
אין די ראַמען פון דער שליחות פון אַ יידישן פאַעט
האַט י. מאַניק, אגב, געירשנט פון זיינע אבות, דער
עיקרשט — פון זיין פאַטער, וועמענס אַפשיין „איך
טראָג אויף מיין פנים“.

תל־אביב זעט אויס צו זיין אַ... סימפאָניע פון מי...
וואָס איז אַזוי כאַראַקטעריסטיש פאַר זיינע חלוצישע
אַנשויונגען, וואָס דינען אים פון תמיד אָן, ווי אַן עמוד
האש צו באַלייכטן זיין גאַנג אין דעם פרדס פון אונדזער
דיכטונג אויף יידיש לשון.

אַזוי־אַ, שפאַנט אונדזער דיכטער אַרום אין די
טונקלע אַלייעס פון אונדזער היינטיקער ישראל
און ער באַגייסטערט זיך דערמיט, וואָס דאָס דאָרף
האַט —

אויסגעפילט ערלעך די שעהען פון טאָג
מיט אַרבעט אין פעלד,
רוט איצט אין שלאָף, אין געשמאַקן.

ער פרייט זיך מיט דער שירה פון די אייגענע
צוויי הענט —

וואָס האָבן אויסגעטאַקט די שטאַט, די דערפער
און כביש נאָך כביש צעוויקלט און צעגלאַנצט,
און פרוכט צום טיש פון יעטוועדן באַדערפער
אויף באַרג־און־טאַל געכאַוועט און געפלאַנצט.

„שיראָיא“ ליענעט זיך ווי אַ מיסטישע מגילה פון
גאַרער ליבשאַפט צו דעם קאַלאַס לעבן, וואָס איז
אייביק און באַוועגט זיך אַלע מאָל צווישן זיין-און-
נישט-זיין. ס'איז אַ קאָסמישע ליבע אַזאַ, וואָס —

זי וואָכט איבער מיר און באַגלייט מיך,
אַפילו ווען דו ביסט נישטאָ מער.

„שיראָיא“ — דאָס איז:

די ערד,
אירע וועלדער און טייכן,
דער טאָג און דער ווינט,
און דער מענטש, און זיין גאַנג, —
דאָס איז דאָס געזאַנג,
וואָס געוואָלט האָט שיראָיא...

די לידער א. נ. „פון טאָטנס בעכער“ קענען דינען
ווי אַ שליסל צו י. מאַניקס פּסיכישער ביאָגראַפיע.
וואָס שורשט ווי אַ פּאָעט אין דער נגינה פון זיין טאָטן,
וואָס האָט געדינט —

אין שליחות פון ציבור, וואָס מיט פיין
באַלאַדן איז, זיך טוליעט צום באַלעמענער...

און אַלץ צוליב דעם, ווייל —

טאָטע האַלט

אַז מיט נגינה,
ווי מיט חכמה,
און מיט בינה,
שטייגט דער מענטש
אַ יעדער רגע
פון מדרגה
צו מדרגה...

פון דעם איז צו זען, אַז וואָס דער טאָטע האָט

דערגרייכט ביים באַלעמענער, האָט דער זון — דער פּאָעט
י. מאַניק — דערגרייכט אין אונדזער היינטצייטיקער
דיכטינג אויף יידיש-קודש, וואָס ער האָט אויפסניי
דעמאָנסטרירט מיט זיין לידער-בוך: „אין טריט
פון דיין וואַנדער“, וועלכעס איז אַן יעדן ספּק אַ צו-
שטייער צו דעם אוצר פון אונדזער דיכטונג, וואָס ער
אַליין האָט דערפירט עס זאָל זיין זיין היים, זיין שילד
און זיין וואָפּן, מיט וועלכע ער אָפּערירט ווי אַ געני-
טער, דערפאַרענער און אויך געוואָלטער פּאָעט, וואָס
האָט אַפילו דעם מוט און די געוואָלטקייט צו... אַנ-
דייטן די ליטעראַרישע שפּראַך... און זיך אַפילו... דער-
לויבט אַפּצוטערעטן פון דעם געוויינלעכן אויסלייג ביי
אַ קלענערע צאָל ווערטער, לשם אַנדייט... וואָס אונ-
דזערע געדולדיקע פילאָלאָגן וועלן דאַרפן באַשיידן דעם
זין פון זיין געוואָלטקייט און קאַרעקטקייט.

ידיעות פון איגוד יוצאי בסרביה בישראל — אויגוסט 1965.

י. נאָזניק (לעדערמאַן)

בן-ציון שוחט

און דאָ אַ באַלעבאַס — אַ יורד, הונגערט אינדערשטיל
און ס'שטייט נישט אַן אים צו באַקלאַגן זיך פאַר וועמען.
בן-ציון שיקט זיין הילף בסתר, מיט זהירות פיל,
כדי חלילה נישט באַליידיקן, פאַרשעמען.

אָווו האָט ער גענעכטיקט און געטאַגט, אין וועלכן הויז
דעריאָגט האָט אים באַלוין פון הונגער-טויט,
דעם שענדער,
אין יענע טעג, ווען ס'האָט די היטלערישע פלעדערמוז
איר ברוינעם פליגל אויסגעשפרייט אויף לענדער?

ס'איז גוט, ווען ס'קומט אַזאַ מינוט: פון קברדיקן שטייב
ס'ע שטייען-אויף די לאַנג-פאַרגעסענע געשטאַלטן!
בן-ציון שוחט איז געווען אַ ייד — אַ שטילע טויב,
און ווייט פון וואַכעדיקן טומל זיך געהאַלטן.

אַ לויטערע נשמה. ס'האַרץ מיט ליבשאַפט אַנגעקוועלט,
און נאָר געזוכט אַוועמען העלפן, טאָן אַ טובה.
און וועמען טובות טאָן האָט גראַד אין שטעטל
נישט געפעלט:
אַן „אָפּגעגעבענער“ דאָ, און דאַרט אַ ווייטע קרובה...

י. מאניק / לעדערמאן

דער טאטע זינגט א וואלעד

ס'וויינט די עלנטקייט
פון טרוימען
אין איין-סופן
פון די רוימען...

טאטע האלט,
אז מיט נגינה,
ווי מיט חכמה,
און מיט בינה,

שטייגט דער מענטש
איעדער רגע
פון מדרגה
צו מדרגה

צו די עולמות
די הויכע,
וואס דער צדיק
אי נאָר זוכה...

אז דער טאטע
זינגט א וואלעד,
מיינסטו, אז
דאס זינגט א מלאך.

אז דער טאטע
זינגט א וואלעד,
מיינסטו, אז
דאס זינגט א מלאך.

קאפ צום הימל
אויפגעבויגן,
און מיט צוגעמאכטע
אויגן,

הערט נישט אויף
ביים טיש זיך וויגן,
טיפ אריינגעקלערט
אין ניגון,

אין זיין יעדן קנייטש,
זיין ריינקייט —
ביז ער ברענגט-ארויס
די שיינקייט

מיט די אלע
זיבן חנען. —
דאכט זיך דיר,
אז פעלקער וויינען...

ישראל ראבינאוויטש

הגיון לחמשה עשר בשבט

„כי כימי העץ ימי עמי“
(ישעיה ס"ה, כ"ב)

די שפת קודש האבן זיי אָפּגעהיט און קאנסערווירט
וועגן דברי קדושה, תפילה, קריאה אא"וו.
אז זיי האבן צוליב פארשידענע סיבות פארביטן
זייערע נאציאנאלע לבושים האבן זיי נישט פארגעסן
אנצוטאן זייערע מלבושים שבת, יו"ט בעת מ'פירט
אויס רעליגיעזע זאכן צו יידישע מנהגים.

עס איז נישטאָ אַזאַ פּאַלק אויף דער גאַנצער
וועלט וואָס האָט אָפּגעהיט זיינע זכרונות, זיין עבר,
אזוי ווי דאָס יידישע פּאַלק.
ווען דאָ יידישע פּאַלק איז גענויט געווען צוליב
דעם לאַנגן גלות, צו פּאַרלאָזן די העברעישע שפּראַך,
האָבן זיי די שפּראַך פּאַרלאָזט וועגן דברי חול אָבער

אויב זיי האבן צוליב פארשידענע זאכן פארביטן זייערע יידישע נעמען אויף פרעמדע, באנוצן זיי זייערע יידישע נעמען ווען מ'רופט זיי אויס צו דער תורה און אנדערע תשמישי קדושה. אונדזערע עלטערן האבן פון אייביק אפגעהיט זייערע נעמען, שפראך און מלבוש שים, וואס אין דעם זכות זענען זיי אויסגעלייזט גע- ווארן.

ס'איז שוין טויזנט אכטהונדערט פינף און זעכציק יאָר, זינט דאָס יידישע פּאָלק איז פאַרטריבן געוואָרן און דערווייטערט פון זיין לאַנד און ערד, פון דעסט- וועגן האָבן זיי זייער לאַנד נישט פאַרגעסן, און ביי די תפילות אין גלות בעטן מיר אין דער צייט פון רעגן אויף טל, און ווינטער ווען עס איז אַ גרויסער שניי און אַלע ביימער זענען אָנגעטאָן מיט ווייסע מלבושים און דער גאַנצער ישוב פאַרגליווערט פון קעלט, אין דעם טאָג דערמאָנט דאָס יידישע פּאָלק זיין עבר און פייערט דעם נאַציאָנאַלן יום טוב ראש השנה לאילנות — חמשה עשר בשבט. — חמשה עשר בשבט הייבט זיך אָן אין ארץ-ישראל דער פרילינג, די אַלע ביימער נאָך דעם לאַנגן ווינטער, הויבן איצט אָן צו שפראַצן און צו בליען. דער ווינטער איז אַוועק, דער פרילינג קומט אין ארץ-ישראל און יעדער ייד דערמאָנט דעם עבר, ווען יעדער איז געזעסן תחת גפנו ותחת תאנתו. זוכט צו נעמען די פירות פון ארץ- ישראל און מיט אַ פריילעך האַרץ מאַכט ער ברכת הנהנין, נישט נאָר ברכת הנהנין אויך ברכת הזמן. ער מאַכט שהחיינו, וואָס די צייטן בייטן זיך, און פרייט

זיך אויף דעם קומען פון פרילינג אויף די ביימער, וואָרום דער ייד איז גלייך צו אַ בוים, כי כימי העץ ימי עמי, האָט געזאָגט דער נביא ישעיה בן אמוץ, וואָס ס'האָט געטראָפן דעם בוים, האָט געטראָפן דאָס פּאָלק ישראל.

אויף דעם בוים גייט אָבער פיל ענדערונגען, דער בוים טראָגט אָבער איבער אַלע פּורעניות, שטורעם- ווינטן, וואָס ווילן אים אויסראַמען פון זיין אָרט. די קליינע באַשעפּענישן וואָס זענען אויסגעוואַקסן אויף דעם בוים, די ווערעם וואָס האָבן זיך געשפּייזט פון דעם בוים, די קליינע חיות וואָס האָבן זיך געשפּייזט פון דעם בוים, די קליינע יצורים פרעסן אים, דעם בוים, קומט מען מיט העק אים צו פאַרניכטן. דער בוים קומט אין פייער; פון דעסטוועגן שטייט ער פעסט אויף זיין פלאַץ און טראָגט איבער אַלע שלעכטע פּורעניות וואָס ווילן אים אומברענגען.

דאָס יידישע פּאָלק איז געגליכן צו דעם בוים. ווען מ'רייסט אים אָפּילו אַרויס, וואַקסט ער אַרויס פון אַן אַנדער פלאַץ, וואָרום די קערנדלעך אין די צווייגן וואָס זענען צעשפּרייט שפראַצן אַרויס און פון זיי וואַקסט דער בוים ווידער. דער ייד איז אַ בוים; אין דעם טאָג פון ראש השנה לאילנות — חמשה עשר בשבט, ווען יעדער ייד נעמענדיק די פירות פון ארץ- ישראל, דערמאָנענדיק די אַלטע זיסע זכרונות פון דעם בוים מאַכט ער ברכת הנהנין וברכת הזמן און ס'שטאַרקט זיך אין אים די האַפּענונג אומצוקערן זיך אין אייגן לאַנד, ארץ האבות במהרה בימינו, אמן.

אברהם חייט (חולון)

מ א מ ע

ביי ונתנה תוקף מיט אַ טיפן גלויבן... ווען דו האָסט געבעטן פאַר די קינדער דיינע אַז פון חן, געזונט און מזל זאָלן זיי געניסן! דיין באַגער אין טרוים — דיינע קינדער זען, וואָס האָבן דיך פאַרלאָזט נאָך אין די קינדער-יאָרן, נישט באַשערט געווען פאַרווירקלעכן... פאַריתומט זיי פאַרבליבן מיט אַן אַנדענק נאָר פון דיר, כאַטש מיט גראַז פאַרוואַקסן ווערן שטעגן וואָס צום טייערן בערגל פירן, איין שטעגל אָבער אויסגעדראַשעט בלייבן פון דעם טייערן בערגל ביי צום האַרץ אין מיר.

ת. נ. צ. ב. ה.

אין אַן ערב־סוכות איז אַ בערגל ערד אויף דעם פעלד אין ריגע אויסגעוואַקסן און אַ שטיין אַ שטומען — אַ מצבה אויף דעם פרישן בערגל האָב איך אויפגעשטעלט און דיין טייערן נאָמען אויסגעקריצט אויף אים מיט אַ טיפן ווייטיק אין מיין האַרץ, — ווייל אונטער אים באַהאַלטן ליגט מיין מאַמע, וואָס געווען — די בעסטע אין דער וועלט. הייליקע מלאכים וועלן דיר אַ שירה זינגען און אויף דיין קבר שוועבן פאַר דיין מסירת־נפש, פאַר דיין טיפער ליבע, פאַר די הייסע טרערן וואָס דו פלעגסט פאַרגיסן בעת ראש־חודש בענטשן, בעת די ליכט אָנצינדן,

הרב משה סבר

וואס ביי אנדערע קולטור־פעלקער פאָדערט זיך דע-
רויף אַ גאַנצער אינסטיטוט. גענוג צו דערמאָנען ד"ר
צינבערג און זיין „געשיכטע פון ליטעראַטור ביי יידן“,
יהואס און זיין יידישע תנ"ך-איבערזעצונג. ד"ר שמחה
פעטרושקאָ און זיין יידיש-איבערזעצונג פון משניות,
נחום סטוטשקאָו און זיין „אוצר פון דער יידישער
שפראַך“ און גאָר לעצטנס, בבא-קמא, בבא-מציעא און
בבא-בתרא אין דער יידישער איבערזעצונג פון הרב
שמואל היבנער. און ווי אין יידיש, אַזוי אין העברעיש.
הרב משה סבר האָט אין משך פון אַ יובל יאָרן
איינגעזאַמלט אין זיין ווערק הונדערט טויזנט איינסן!
יעדער פתגם איז דאָך פיל מער ווי אַ וואָרט וואָס
דער לעקטיקאָגראַף זאַמלט פאַר זיין ווערטערבוך. שוין
אָפּגערעדט פון קאַטאַלאַגירן, סערגעירן, פעסטשטעלן
דעם אויטענטישן נוסח, ווען אַן אַפּאָריזם דערשיינט
אין פאַרשיידענע וואַריאַנטן אַזוי, און איבער אַלץ,
די ריזיקע אַרבעט פון רעדאַגירן. אַדאַנק זיין אויסער-
געוויינטלעכער התמדה, זיין פענאַמענאַלן זכרון און זיין
טיפער בקיאות האָט הרב משה סבר געשאַפן אַ ווערק,
וואָס ביי אנדערע פעלקער, ווי אויבן דערמאָנט, טוט
דאָס אַ גאַנצער שטאַב געלערנטע.
זיין נאָמען, איז אַ כערל אין דער קרוין פון גייס-
טיקן שאַפן פונעם געסאַראַבער יידנטום.

אין די יונגע, חלוצישע טעג בין איך אין מאָל
אין אַ זומער געקומען צום בציר אין זכרון-יעקב. ווי
איך שפּאַן אַזוי אין פרימאַרגן איבער די גאַסן פונעם
דאָרף, אויפן וועג צו די וויינגערטנער, קומט מיר אַנט-
קעגן אַ געשטאַלט, וואָס מיט יעדן טראָט ווערט עס
מיר עפעס קענטלעכער...
„דאָס איז, דאָכט זיך, הרב משה סווערדליק. ווי
קומט ער אַהער? אפשר אַ טעות?“

אַבער ער באַטראַכט מיך גאַנץ אויפּמערקעוודיק
און אויף זיין נישט-דרייסטן „גוט-מאַרגן“ ענטפערט
ער מיט אַ גוטמוטיקן שמייכל. אַ סימן: ער האָט מיך
דערקענט.

די איבעריקע טעג וואָס ס'איז מיר אויסגעקומען
צו זיין אין זכרון, האָב איך נישט פאַרפעלט צו דער-
פרעגן זיך און אויפּזוכן דאָס הויז פון מיין געהויבענעם
לאַנדסמאַן, וווּ איך האָב געהאַט דעם כבוד זייער
גאַסטפריינטלעך אויפּגענומען צו ווערן פון אים און
זיין פרוי.

וועגן זיין לעבנסווערק „מכלול המאמרים והפת-
גמים“ האָב איך זיך דערוואַסט פיל שפּעטער.

ס'איז נישט קיין זעלטענע דערשיינונג אין אונדזער
ליטעראַטור, אַז איין מענטש זאָל אויספירן אַן אַרבעט.

ליטעראַרישער פרס פון וועלט-פאַרבאַנד פון בעסאַראַבער יידן דעם רב משה סבר פון זכרון-יעקב

האָט באַקומען דעם פרס פאַר ליטעראַטור פאַרן יאָר
תשכ"ב, זונטיק, י"ח כסלו תשכ"ב (26.11.1961), אין
„בית-סוקולוב“, תל-אביב.
דער פרס איז געווען אַ באַשיידענער — 500 ל"י,
אַבער ער דריקט אויס די אַנערקענונג דעם רב פאַר
זיין אומגעהויער גרויסער און קאַנסעקוענטער 40-יאָר-
ריקער אַרבעט פון זאַמלען און קאַנצענטרירן די בעסטע
פערל פון יידישער חכמה און געדאַנק, וואָס זענען גע-
קומען צום אויסדרוק אין דער יידישער ליטעראַטור —
אין דער אַלטער אין ביז אונדזערע צייטן.
„איין מענטש, — זאָגט ח' קאַרן, — האָט געזאַמלט

„מיט אַ געפיל פון נישט ווייניק התלהבות טייל
איך מיט די אַנוועזנדע וועגן דער החלטה פונעם פרע-
זידיום פון וועלט-פאַרבאַנד פון בעסאַראַבער יידן צו
צוטיילן דעם פרס פאַר ליטעראַטור פאַרן יאָר תשכ"ב
דעם אויסגעצייכנטן רב ר' משה סבר פון זכרון-יעקב,
אַ בעסאַראַבער ייד, פאַר זיין השוּבן און גרויסן ווערק
„מכלול המאמרים והפתגמים“, וואָס איז אַרויסגעגעבן
געוואָרן דורכן „מוסד הרב קוק“ — האָט געזאָגט
ח"כ יצחק קאַרן אין זיין דערעפּענונגס-רעדע אויף דער
פיערלעכער און איינדרוקספולער פאַרזאַמלונג, אויף
וועלכער דער אַלטער רב פון זכרון-יעקב, ר' משה סבר

אין איין קאלאסאל ווערק 100 טויזנט יידישע גלייכ-ווערטלעך און מאמרי חז"ל, וואס זענען צעווארפן אין הונדערטער רעליגיעזע ווערק, אין ספרים פון הלכה און מדרש. נאך פון זיינע יונגע יארן איז דער רב סבר געווען דורכגעדרונגען מיטן ציוניסטישן געפיל וואס האט גורם געווען צו זיין עליה קיין ישראל אין יאר תרפ"ג. ער האט זיך באזעצט אין זכרון-יעקב, ווו ער האט געארבעט אלס שוחט און געווידמעט די פרייע צייט זיינע צום שטודירן און זאמלען מאמרי חז"ל. אין זיין ארבעט איז ער געווען באאיינפלוסט פון הרב אהרן היימאן ז"ל, וועלכער האט זיינער צייט זיך בא-שעפטיקט מיט זאמלען מאמרי חז"ל. דעם רב סברס ווערק איז פון א געוואלטיקן פארנעם און האט נישט זיין גלייכן אין דער רבנישער ליטעראטור. צום שלום פון זיין ווארט, ביי רוישנדיקע אפלאדיסמענטן פון די אנוועזנדע, גיט איבער ה' קארן דעם רב סבר דעם פרס.

דוד זכאי, דער מיטגליד פון רעדאקציע פון דער צייטונג „דבר“ שטרייכט אונטער אין זיין ארויסטרע-טונג, אז „דאס איז אן ערן-פארזאמלונג לכבוד א מענטשן, וואס זייער פיל זענען אים שולדיק רעס-פעקט.“ כ'האב געזען, דערציילט ה' זכאי, דאס קליינע און ענגע צימערל פונעם רב סבר, כ'האב געזען זיין טיש מיט בערג פון ספרים און איך בין איבערראשט געווארן, כ'האב געזען, אז דארט ווערט געטון אן אר-בעט, וואס האט נישט זינס גלייכן. דאס ווערק אנט-האלט נישט נאר מאמרי חז"ל, פארטיילט לויט זייער אביעקט: שבת, תורה, גאולה, מוות, חיים, אשה אא"וו — א זאך וואס איז ביז היינט נאך נישט געטון גע-ווארן. דאס איז א פאקט, און ס'איז נישט צום פאר-שטיין, ווי איין מענטש קען באהערשן אזא ברייטן און פילפארביקן מאטעריאל.

מר זכאי דערציילט וועגן דער מוסטערהאפטער ארדענונג, לויט וועלכער די מאמרים זענען פארטיילט און פיליזיטיק אנאליזירט און באטאנט, אז די פתגמים און מאמרי חז"ל זענען אנגעזעטיקט מיט אן אוצר פון חכמה פון פיל דורות, מיט תורה, אהבת ישראל און ארץ-ישראל, לעבנס-דערפארונג, עניני שמים ועניני ארץ, — אלץ קורץ און דייטלעך.

ח"כ יצחק רפאל, געהילפס-מיניסטער פאר גע-זונטהייט, באגרייט דעם רב סבר אין נאמען פון הרב י. ל. מיימון און מוסד הרב קוק. ער שטעלט זיך אפ אויף דער אייגנארטיקייט פונעם ווערק, זיינע סגולות און פילפאכיקער באדייטונג פאר די יעניקע, וועלכע וועלן זיך מיט דעם ווערק באנוצן.

דער מחבר, זאגט ח"כ רפאל, האט אנאליזירט און „צעשניטן“ יעדן מאמר אויף חלקים און אברים, און אויך זיי זענען אפגעשפילגט אין זיין ווערק. נישט נאר

מאמרים אנטהאלט דער ספר, נאר אויך אויסדרוקן און דיאלעקטן.

ס'האבן דעם מחבר באגרייט אויך מר יעקב לוי, דער פארזיצער פון דער שטאט-פארזאמלונג פון זכרון-יעקב און דעם רב סברס א בן-עיר, מר פנחס בענ-דערסקי.

אין א קורץ ווארט ענטפערט דער רב סבר די רעדנער און דאנקט דער פארזאמלונג פארן כבוד, וואס מ'טיילט אים צו. די פייערלעכע פארזאמלונג, זאגט דער רב סבר, איז גערופן געווארן צוליב מיר אין צוזאמענהאנג מיטן דערשיינען פון מיינ בוך „מכלול הפתגמים והמאמרים“, אבער דעם אמת געזאגט, זע איך אין דעם אפגעבן כבוד דער תורה, וועלכע אונ-זערע חכמים ז"ל האבן געלערנט, איינגעזאפט און זי איבערגעגעבן פון דור צו דור. איך בין נאר געווען אן אויספירער, א משמש בקודש, ווי פיל אנדערע פאר מיר, מיטן אפגעבן מיינע בעסטע יארן פאר זאמלען די פערל פון אונדזער אייביקער קולטור און זיי ברענג-גען פארן ברייטן עולם, אראנזשירט, רעדאגירט און צוגעגלעך פאר יעדן.

דער אלטער רב, זייענדיק טיף גערירט, האט אויסגעדריקט זיין פרייד צוליב דעם, וואס ער האט זוכה געווען צו זען ברכה אין זיין פיל-יאריקער אר-בעט און וואס זיין ווערק איז ארויסגעגעבן געווארן זייער שוין און מיט פיל טעם, דורך דעם מוסד הרב קוק און ער האט געבענטשט „שהחינו“.

צום סוף האט דער רב סבר געפונען פאר זיין חוב צו דערמאנען אויף דער דאזיקער פייערלעכער פארזאמלונג דעם חורבן פון די יידישע קהילות בכלל און אין בעסאראביע, בפרט, וועלכע זענען אומגעקומען אויף קידוש השם, און האט אונטערגעשטראכן דעם גרויסן זכות, וואס אים איז אויסגעפאלן עולה צו זיין קיין ארץ-ישראל, צוזאמען מיט זיין משפחה, מיט 40 יאר צוריק און זען מיט זיינע אויגן די „אתחלתא דגאולה“.

דער רב סבר האט צום שלום פון זיינע ווערטער געדאנקט דעם וועלט-פארבאנד פון בעסאראביע יידן פאר דער דאזיקער פייערלעכער צערעמאניע פון זיין כבוד וועגן, דעם רב מיימון און ח"כ יצחק רפאל פאר זייער הילף אינעם ארויסגעבן דעם בוך, אויך דעם פרעזידיום און דער פארזאמלונג פון מוסד הרב קוק, דעם רעדאקטאר מר א. דרום, דעם זעצער מר גרינ-בערג, וועלכע האבן געהאלפן פארפולקאמען דאס ווערק. ער האט אויך געדאנקט זיין פרוי רחל פארן שאפן די פאסיקע, רויקע אטמאספער, וואס האט אים דערמעג-לעכט זיין ארבעט און אלע, וועלכע האבן אים באגרייט אויף דער פארזאמלונג, און געווינטשן יעדן פיל שמחות

א לאז געטון צום הרב סבר, אים באלאגערט ממש און
מיד געמאכט מיט די אומענדלעכע ברכות, ווונטשן
און מיט דריקן זיינע שוואכע, מאגערע הענט פון אן
עילוי און תלמיד חכם...

(„בעסאראבער יידישע ידיעות“)

געווידמעטע קולטורעלע ווערק אין גייסט פון תורה
ועבודה.

ביי א געהויבענער שטימונג, אין אן אינטימער
און הארציקער אטמאספער, שליסט ח' קארן די פאר-
זאמלונג, נאך וועלכער פיל פון די אנוועזנדע האבן זיך

מרדכי סבר (תל-אביב)

הער, ברודער מיינער, הער...

הער,

ברודער מיינער, הער...

אונדז רודפן נאך קולות פון בענדער —

טאטעס, מאמעס, ברידער, שוועסטער,

ביי דער פעסטונג נעבן דניעסטער,

אין לעצטן שריי-באגער —

בענקענדיק אהער...

הער...

הער,

ברודער מיינער, הער...

פארגאנגען איז שוין אונדזער שטאט בענדער —

ווער פארניכטעט, ווער פארטריבן,

שוין קיין זכר נישט געבליבן...

א, איצטער איז בענדער

פארוואנדלט אין א טרער...

הער...

הער,

ברודער מיינער, הער...

ס'האט אויפגעלעבט א נייע שטאט בענדער — — —

נאך ווי פלאמען אין א שייער

איז אוועק אין רויך און פייער

דאס יידישע בענדער,

דאס יידישע בענדער...

הער...

צוויי דורות אין געזעלשאפטלעכן לעבן

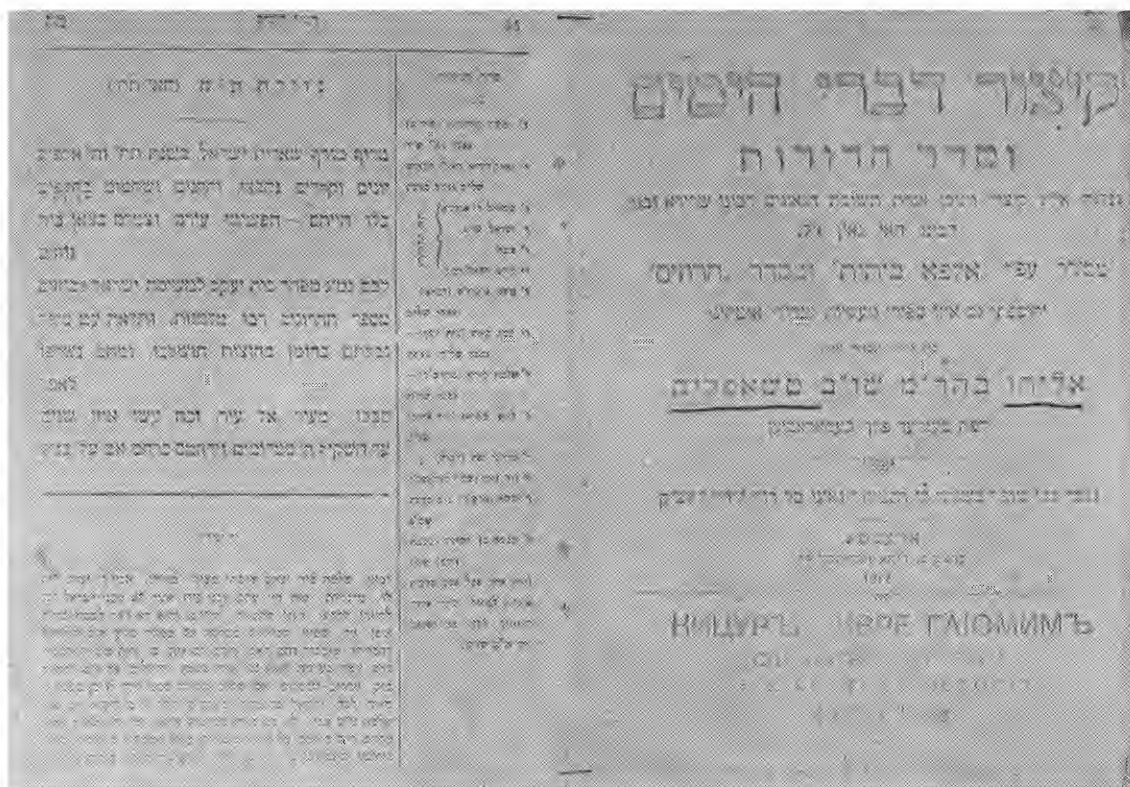
א גרופע עסקנים

„החלוץ הצעיר“ יוגנט
גייט ארויס אויף הכשרה

יוגנטלעכע דערציען זיך
אין „החלוץ הצעיר“
צו פראדוקטיווער ארבעט

שער-בלאט און איין זייט פונעם בוך „קיצור דברי הימים“ פון רב אליהו טשאפליק, ארויסגעגעבן אין אדעס, אין 1912

פון דער יידישער פרעסע

בענדערער נייעס

(פון דער אַרטיקלער יידישער פרעסע)

שרעקלעכער מאָרד אין בענדער

די „שקל“־אַקציע

בענדער

לעצטנס איז רעאָרגאַניזירט געוואָרן די אַרבעט פון אונדזער סניף. אַלע חברים האָבן זיך פונסניי אי-בערעגיסטרירט און ס'איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ נייער ועד אין פאָלגנדן באַשטאַנד: ד. פיסטראָוו — פאַרזיצער; ז. דרובעצקי — געהילפס-פאַרזיצער; מ. נויכאַוויטש — קאַסיר; רחל שוטמאַן — סעקרעטאַר. מיטגלידער: א. פיינהערץ, גאַלדענבערג, י. סאַלטאַ-נאַוויטש, שרה סלעפּאַי און קרוטיאַנסקי. מיר האָבן געעפנט אַ לייזן-זאַל, וווּ מ'קאָן באַ-קומען די גאַנצע ציוניסטישע און אַלגעמיינ-יידישע פרעסע.

ס'זענען אויסגעטיילט געוואָרן 4 חברים, וועלכע זאַמלען אַבאַנענטן פאַר „ערד און אַרבעט“. מיר זענען אויך צוגעטראָטן אינטענסיוו דורכצו-פירן די „שקל“־אַקציע.

א. פיינהערץ

„ערד און אַרבעט“, 10.5.1929

„עזרת עניים“ אין בענדער

זונטיק, דעם 3-טן מאי, איז אין לאַקאַל פון דער „פרימאַריע“ פאַרגעקומען די אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון „עזרת עניים“ פאַר דער צייט פון ערשטן יאַנואַר 1931 ביזן 18-טן אַפּריל ד. י. ווייל די פאַרזאַמלונג האָט יעדן אינטערעסירט זענען געקומען אַ גרויסע צאַל מיטגלידער. אַלס פאַרזיצער, דורך אַ געהיימער אַפּשטימונג, מיט אַ גרויסער מערהייט שטימען, ווערט אויסגעוויילט דער ה' אשר נוטאָו, אַלס סעקרעטאַרן — די ה' ש. וויסער און א. קראַסנאַוו.

דער קאַסיר ה' ז. קאַזשאַנסקי גיט איבער דעם געלט-באַריכט. נאָך אייניקע דעבאַטן און נאָך דעם ווי דער פאַרזיצער ה' א. נוטאָו לייזעט דעם באַריכט פון דער רעוויזיאַנס-קאַמיסיע, ווערט דער דינ-וחשבון אין סכום פון 229.806 לעי אַנגענומען. ס'ווערט אַרויסגע-טראָגן אַ דאַנק דעם קאַמיטעט פאַר זיין ענערגישער אַרבעט.

יואל קאַגאַן פון קישיניעוו, איז פלוצלונג פאַר-שוונדן געוואָרן זייענדיק אַרעסטירט אונטערן חשד פון באַלשעוויזם. ער איז געפונען געוואָרן אַ טויטער אויפן פרייען פעלד נעבן בענדער. צוזאַמען מיט אים האָט מען געפונען די טויטע קערפערס פון נאָך צוויי מענער און איין מיידל. די נעמען פון די דריי אַנדערע קרבנות פון וויסן טעראָר אין בעסאַראַביע זענען: דוואַסקין, שעכטמאַן און טאַמאַרע. די לעצטע איז מיט אַ צייט צוריק אַרעסטירט געוואָרן. מען האָט זי, אַבער, נאָך אַ קורצער צייט פון „אויספאַרשונג“ אויפן מיטל-אַלטערלעך-אינקוויזיטאָרישן אופן פריי געלאָזט, זאָגנ-דיק, אַז מען געפינט זי נישט שולדיק. נאָך אַ פאַר טעג האָט מען זי ווידער אַרעסטירט, כדי צו דערגאַנצן די אויספאַרשונג.

צוזאַמען מיט יואל קאַגאַן, דוואַסקין און שעכטמאַן האָט מען זיי געפירט פון קישיניעוו קיין בענדער, כלומרשט, צוליב אַ „קאַנפראַנטאַציע“ מיט אַנדערע אַרעסטירטע. נאָר אין דער זעלבער נאַכט, נאָך דעם ווי זיי זענען אַנגעקומען קיין בענדער, האָבן אַגענטן פון דער „סיגוראַנצע“ די פיר אומגליקלעכע קרבנות געפענטעט אין קייטן און זיי געפירט צום דניעסטער. פילנדיק וווּ מען פירט זיי, האָבן זיי זיך געוואָרפן צו דער ערד און נישט געוואָלט גיין. זייערע געשרייען האָט מען געהערט ביז אין שטאָט אַריין. די אַגענטן האָבן זיי געטריבן פאַרויס מיט די רעוואָלווערן. נאָענט ביים ברעג פון דניעסטער האָט דאָן איין אַגענט אַלע פיר געהרגעט, אַריינשניסנדיק יעדן פון זיי אַ קויל אין קאַפּ אַריין. דערנאָך האָט מען פון זיי אַראָפּגענומען די קייטן און זיי געלאָזט ליגן, כדי אַרויסצורופן די מיינונג, אַז עס האַנדלט זיך וועגן קאַנטראַבאַנדיסטן, וואָס זענען געכאַפט געוואָרן ביים פרווון שוואַרצן די גרענעץ.

דורכגייער האָבן דעם צווייטן טאָג געפונען די פיר הרוגים. איינער האָט נאָך געלעבט. ער איז אַבער גע-שטאַרבן אויפן וועג צום שפיטאַל.

„דאָס נייע לעבן“, 10.2.22

„עזרת־חולים“ בלימלטאג
בענדער, 3 מאי 1925

די קינדער־קאלאניע
פון „עזרת־חולים“
אין באַריסאָווקאַ

פייערלעכע דערעפענונג פון דער קינדער־קאלאניע אין באַריסאָווקאַ (1934/35)

סאַנאַטאָריע און קינדער-קאַלאָניע

דער „עזרת-חולים“ אין בענדער האט אויך דאס יאָר אויפגענומען אַריבער 40 מענטשן אין דער סאַנאַטאָריע אויף דער באַריסאָווקע, אַלע זענען זיי זעלבסט-פאַרשטענדלעך פון דער אַרעמער יידישער באַפעלקערונג, וועלכע נויטיקן זיך אין פרישער און גוטער דער-נערונג און אין גוטער לופט. מיר ווילן האָפּן, אַז די סאַנאַטאָריע וועט אויך דאָס יאָר, נישט קוקנדיק אויף דעם גרויסן קריזיס, ברענגען די זעלבע נוצן, ווי אין די פריערדיקע יאָרן און אזוי אַרום געבן אַ מעגלעכ-קייט די מענטשן וואָס געפינען זיך דאָרט מיט באַנייטע כוחות פאַרצוועצן זייער טאַגטעגלעכע אַרבעט.

די קינדער-קאַלאָניע, וועלכע מ'האט שוין נישט גערעכנט צו אַרגאַניזירן ווי יעדעס יאָר, איז אַ דאַנק דעם „דזשאַינט“ דאָך דערעפנט געוואָרן אויף דער באַריסאָווקע. ס'געפינען זיך דאָרט, כמעט 60 קינדער-לעך פון די אַרעמסטע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג. דער קאָמיטעט באַשטייט פון „אַזע“ און אַ טייל צוקאַפּטירטע מיטגלידער און באַזאָרגט די קינדערלעך מיט אַלעמען.

דער נישט-לאַנג דערעפנטער ביי אונדז „אַזע“ פונקט פונקציאָנירט זייער גוט, די יידישע באַפעלקערונג הויבט אָן וואָס ווייטער מער צו פאַרשטיין די נויטיקייט פון דער „אַזע“-אַפטיילונג. ס'איז צו האָפּן, אַז מיט דער צייט וועט זיך דער פונקט פאַרברייטערן.

בן-ישי

„אונזער צייט“, 7.8.31

שריפות אין בענדער

(איינצלהייטן וועגן דער גרויסער שריפה אין צענטער שטאָט. — אַ צווייטע שריפה אויף באַריסאָווקע.)

אַלס הספּה צו דער טעלעפּאָנאָגראַמע וועגן דער נעכטיקער שריפה קאָן איך אייך מיטטיילן פּאָלגנדיקע איינצלהייטן:

די שריפה האט מען באַמערקט 5.45 אינדערפרי אויפן דאָך פון דער בעקעריי פון יצחק געלפענבין אויף גאַגאַל-גאַס, אין הויז פון משה רעזניק, וואָס איז אין צענטער פון מאַרק. דאָס פייער האט זיך בלייבן שנעל אַריבערגעוואָרפן אויף רעכטס און לינקס און אין עטלעכע מינוטן האט זיך עס פאַרשפּרייט איבערן גאַנצן קוואַרטאַל, צווישן די גאַסן לערמאַנטאָו און סאַבאַרנע. ס'האָבן אָפּגעברענט די מאַנאָפּאַקטור-קלייטן פון די ה"ה: שינקאַר, מאָרדקאָוויטש, גרויסמאַן, ראַשקאָווסקי,

ה' כהנא פרוווט אַלע מאָל שטערן, אַבער ס'גיט זיך אים נישט איין; מ'טרעט צו צו די וואָלן פון 8 מיטגלידער אין קאָמיטעט, אַנשטאָט די אַרויסגעפאַ-לענע על פי גורל ה"ה א. דערבאַרעמדיקער, שמאַלץ צבי, שמוּלעוויטש שלמה, קראַסנאַו ג. און אַנשטאָט די ה"ה אַלעקסאַנדראָו א. וואָלאָוועץ ח. אַבראַמאָ-וויטש א. און קאַזאַשקאָו ז. וועלכע האָבן זיך פריי וויליק אָפּגעזאָגט.

עס ווערט אַריינגעטראָגן אַ פאַרשלאָג פון פאַר-זיצער פון „עזרת עניים“ ה' אַלעקסאַנדראָו אברהם, אַז די ה"ה דערבאַרעמדיקער, אַבראַמאָוויטש ב. בענ-דערסקי י. און שמאַלץ צ. זאָלן ווערן אויסגעוויילט איינשטימיק, ווייל פאַרלאָזנדיק, צוליב זיין עלטער דעם אַנשטאָלט, וויל ער, אַז די אַרבעט זאָל ווייטער געפירט ווערן, און די 4 מענטשן וועלן געוויס פאַרזעצן זיין אַרבעט לטובת דעם אַנשטאָלט. ווידער האט ה' כהנא געמאַכט פרוווט צו שטערן די אַרדענונג, אַבער אויך דאָס מאָל ווערט ער איינגעשטילט. ווען אַבער דער כ' א. קאַנאַן וויל זאָגן אייניקע ווערטער וועגן געערטן פאַרזיצער אַלעקסאַנדראָו, ווערט ער דורכן ה' כהנא ווידער איבערגעריסן. דאָן פלאַצט שוין דאָס געדולד פון די מיטגלידער און אויפגערעגטע שרייען זיי „גע-נוג טעראַריזירט!“ און ווען דער עולם ווערט איינגעשטילט ווערט אַריינגעטראָגן אַ פאַרשלאָג אויסצו-שליסן כהנא פון דער בענדערער יידישער געזעלשאַפט. דער פאַרשלאָג ווערט איינשטימיק אָנגענומען. נאָך דעם גייט מען תיכף איבער צום סדר היום. דער פאַרשלאָג פון ה' אַלעקסאַנדראָו ווערט איינשטימיק אָנגענומען. עס ווערן נאָך אויסגעוויילט אין קאָמיטעט: ה"ה מ. שאַפאַשניק, ח. מ. פישאָו, קאַראַסיק שלמה און קאַ-אושאַנסקי ב. אין דער רעזולטאַט-קאָמיטעט: די ה"ה קאַפּלעוואַצקי שלמה, אַבראַמאָוויטש, פראַנק, פיסטראָו און קראַסנאַו. פאַרזיצער ה' נוטאָו דאַנקט אָפּ אין נאָמען פון די פאַרזאָמלטע מיטגלידער די ה"ה אַלעק-סאַנדראָו, אַבראַמאָוויטש, וואָלאָוועץ און קאַזאַשקאָו ז. פאַר זייער ענערגישער און ערלעכער פיל-יאָריקער אַרבעט לטובת דעם „עזרת עניים“ וועלכן זיי פאַרלאָזן פרייוויליק, דערביי לייגט ער פאַר אויסצוויילן דעם ה' אַלעקסאַנדראָו אַלס לעבנסלענגלעכן ערן-פאַרזיצער. דער פאַרשלאָג ווערט איינשטימיק אָנגענומען מיט לאַנגדויערנדיקע אַפּלאַדיסמענטן. דער עולם פאַרלאָזט אַ צופרידענער די פאַרזאָמלונג.

בן-ישי

„אונזער צייט“, 7.5.1931

טאקסיר און סודיט, טשאפליק, באקאליי פון כאזין, פארבעריי פון ה' מ. רעזניק, רימעררי פון באלאבארער, די אפטייק פון פערדמאן און בעקעריי פון געלפענביין, ווי אויך די ווינונגען פון בילענקיס, קינער, ראש-קאוסקי, ב. ווערטהיים, ל. ווערטהיים, מ. רעזניק, כאזין און געלפענביין.

א דאנק דעם, וואס די שריפה איז אויסגעבראכן אינדערפרי און אלע קרעמערס זענען שוין געווען ביי די קלייטן האט זיך איינגעגעבן אפצוראטעווען, כמעט, אין גאנצן די סחורה. אן שאדן זענען די קרעמערס דאך נישט ארויס. פיל סחורות — מאנפאקטור, פארבן און באקאליי זענען פארנעצט, פארשמירט און צעשאטן געווארן. אממערסטן האבן געליטן: בן-ציון ראשקאווי-סקי, כאזין, די אפטייק פון פערדמאן, משה רעזניק, בילענסקיס און די ווערטהייםס.

חוץ רעזניקס און ראשקאוויסקיס דירות, וועלכע זענען סטראכירט ביז 100 טויזנט לעי יעדע, איז קיי-נער נישט געווען סטראכירט. דער שאדן באטרעפט אין אלגעמיין ביז 3 מיליאן.

צום פלאץ פון דער שריפה זענען תיכף געקומען דער פרעפעקט ה' סטאמאטאוו, דער פראקוראָר און אייניקע קאמיסארן, סערזשאנטן און א מיליטערי-אפ-טיילונג, וועלכע האבן געהיט די ארדענונג און די ארויסגעטראגענע אויף דער גאס סחורות און מעבל.

ארום 8 מיט 30 האבן א טייל פון די פייערלעשער געמוזט אפפארן אויף א צווייטער שריפה, וועלכע איז אויסגעבראכן אויף דער באריסאווע.

דאך האט זיך א דאנק דעם אנפירער ה' קאלעס-ניטשענקא איינגעגעבן ביז 10 א זיגער צו באזייטיקן די געפאר. ארום 1 א זיגער בייטאג איז דאס פייער לאקאליזירט געווארן.

די שריפה האט ארויסגערופן א גרויסע פאניק ביי דער היגער באפעלקערונג, וועלכע האט שוין א לענגערע צייט פון אזעלכע אומגליקן נישט געוואוסט.

בן-ישי

גראנדיעזער וואל-מיטינג אין בענדער

(א געשלעג פראוואצירט פון זיפשטיינס אגענטן — די פולשטענדיקע מפלה פונעם „מאשקע“ זיפשטיין. — דערפאלג פונעם מיטינג)

מיטוואך, 7 א זיגער אין אונט, האבן די פאר-שטייער פונעם יידישן צעטל פון בענדערער קרייז

איינגעארדנט א גראנדיעזע פארוואל-מיטינג אין דער אלטער שיל. דעם מיטינג האט פרעזידירט דער ה' ישראל בלאנק, קאנדידאט פון דער יידישער ליסטע. עס זענען אנוועזנד געווען אן ערך 800 מענטשן און די ארדענונג איז דאך געווען א מוסטערהאפטע.

דער ערשטער טרעט ארויס דער ה' בלאנק, וועל-כער שטעלט פאר די פארזאמלטע די קאנדידאטן פון דעם יידישן צעטל. ער שטעלט זיך אפ אויף דער וויכ-טיקייט פונעם צעטל און בעט, אז קיין איין יידישע שטימע זאל נישט פארלוירן גיין. ווען דער ה' בלאנק האט שוין געהאלטן ביים פארענדיקן, איז אנגעקומען ה' משה זיפשטיין מיט זיינע פארשיכורטע נאכשלע-פערס און האט אנגעהויבן צו שטערן די פארזאמלונג. דער גרויסער עולם האט אבער געפאדערט פולשטענ-דיקע רו און דער געווי. מושל האט געמוזט נאכגעבן.

דאן באקומט דאס ווארט דער ה' יוסף לערנער. אין א גלענצנדער רעדע שילדערט ער די לאגע פונעם רומענישן יידנטום. ער שטעלט זיך ברייטער אפ אויף דעם פראגראם פון דער יידישער נאציאנאלער פארטיי. דער עולם הערט דעם ה' יוסף לערנער מיט גרויס אינטערעס. דעם געווי. מושל זיפשטיין שמעקט עס נישט און ער הויבט אן ווייטער זוכן וועגן צום שטערן די פארזאמלונג. זיינע נאכטענצערס און די בלאקיסטן מיט וועלכע ער האט געשלאסן א קארטעל צו שטערן דעם מיטינג האבן זיך לויט זיין קאמאנדע גענומען צו דער ארבעט. זייערע שטערונגען, האבן אבער נישט גע-האלפן, ווייל דער גאנצער עולם איז געווען אזוי ענ-טוויאסטיש פארן יידישן צעטל, אז דער „מאשקע“ זיפשטיין האט ווידער געמוזט נאכגעבן. ווען אבער ה' לערנער האט אנגעהויבן צו ריידן וועגן בארשא א. א. האט אזש זיפשטיין „פארקלעמט“ ביים הארץ און ער האט דורך א קריגעריי און דערנאך א גע-שלעג אפגעשטעלט דעם ה' לערנער. דאס האט גע-מאכט א שלעכטן רושם אויף די פארזאמלטע, וועלכע האבן כמעט אלע באשלאסן צו שטימען פארן יידישן צעטל. דער ה' בלאנק און לערנער האבן געשלאסן דעם מיטינג נאך דעם ווי די מאכט האט איינגעשטילט דעם סקאנדאל. ווען זיפשטיין האט דערפילט זיין איינ-זאמקייט איז ער ארויף אויף דעם בעלעמער און אג-געהויבן צו בעטן די פארזאמלטע זיי זאלן אים נישט אומגליקלעך מאכן און זאלן שטימען פארן צאראניס-טישן צעטל אין פארלאמענט, אנדערש וועלן די צא-ראנעס, מאלדאוואנעס און גאגאוון נישט שטימען פאר אים אין סענאט און ער וועט בלייבן אן א מאנדאט און אן פרנסה. ווען דער עולם האט דאס דערהערט.

האט ער שוין פארשטאנען, אז זיפשטיין איז נישט מער ווי א מאנדאטן-כאפער און זיך אינגאנצן אפגעווארפן פון אים און זיינע "טובות", מ'שטיינס געזאגט. אזוי האט דער געז. "מושל" באקומען א פולשטענדיקע

מפלה און די יידישע שטימען וועלן אפגעגעבן ווערן נאר פאר דעם יידישן צעטל.

בן-ישי

„אונזער צייט“, 1.9.1931

אין קלעם פון נויט...

בענדער

אין דרויסן איז כמארגע. פייכטער נעפל. קאלטע נאסקייט. צעשמאלצענער, אויפגעפרעסענער פון נעפל שניי, אויסגעמישט מיט שמוץ, לאנגווייליק און שמוציק אויף אלע גאסן. עס שניידט זיך די אמתע, די ערב-פסחדיקע בלאטע. ס'ריונען ריטשקעס מיט בלאטיקער וואסער.

איך שפרייז צוזאמען מיט דעם פארזיצער פון דעם הונגער-קאמיטעט אין דער יידישער געטא באטראכטן די נויט, די נויט און עלנט, וואס פרוכפערט זיך און מערט זיך די לעצטע יארן ביי אונדז אזוי פיל.

היימישע באקאנטע בילדער. קברים-שטיבלעך. לעכער קליינע מיט שמאטעס פארשטעלטע, אנשטאט פענצטער. פון די קליינע נידעריקע, איינגעהויקערטע ווענט רינט מיט ציבערס. קיין שראנק, קיין טיש, קיין בעטל, קיין שום שטיקל מעבל, אויסער א שטיקל פרי-מעסט און א צעבראכן בענקל. קיין בעטגעוואנט!

וואו און ביי וואס פאר א יידישער פאמיליע, זאל זיין ביי דער ארעמסטער, איז קיין בעטגעוואנט נישט געווען!

וואס פאר א ייד, האט קיין קישעלעך נישט געהאט?!

און איצט, איז אוועק אזוי שלעכט, אזוי שלים, אזוי ביטער, אז מ'האט שוין דאס לעצטע קישעלע פארקויפט.

נאך וואס איבערדערציילן, וואס מיינע אויגן האבן געזען? דערויף דארף מען גאנצע ביכער שרייבן; שרייבן איבער דער גרויסער, קלאסישער נויט, אין וועלכער יידן זענען געבליבן שטעקן די לעצטע יארן. מיר זענען דאס ארעמסטע פאלק אין דער וועלט, דערצו האבן מיר זיך קיינמאל נישט אויסגעצייכנט מיט אונדזער געזונט אין די גלות-לענדער. תמיד קרענקלעכע, הוסטנדיקע, יאדעשלייזע, לונגען-ליידנדע, הארצליידנדע אא"וו. — איז זיך לייכט פארצושטעלן, וואס פאר א חורבן די נויט און דער הונגער

האבן געמאכט אין יידישן געזונט-צושטאנד. אט דא שמעקט איצט דער אומגליק. אומעטום וואו איך קום אין דעם הונגער-ראיאן, טרעף איך אין די קעלערס, ריכטיקער, אין די קברים-שטיבלעך, קראנקע מענטשן, קראנקע פרויען, קראנקע קינדער, נאר אנשטאט בעט-לעך ליגט מען אויף דער הוילער פאדלאגע, אויף א זאק שטרוי, אויף א פאר שמאטעס, מען ליגט, מען קרעכצט, מען פיבערט פון היץ און פון קעלט צוזאמען און מ'האט איין גרויסע, וויכטיקע בקשה צו דעם וואס לעבט אייביק: זיך מרחם זיין און צושיקן דעם טויט וואס גיכער.

און אט וואס מיינע אויגן האבן געזען דא אין די קברים-שטיבלעך אין בענדער: נסים!

עס ליגט אן אלטע קראנקע פרוי, הויט און ביין, א סקעלעט. א שיין פון א מענטשן. זי ליגט אויף א בינטל שמאטעס. די אויגן איינגעפאלן, קרעכצט און בעט זיך צום מלאך-המות, וואס ער איז תמיד אן איילנדיקער, און גראד בנוגע איר, מאכט ער עס אזוי פאמעלעך, אזוי לאנגזאם און וויל זי נישט באפרייען פון דעם לעבעדיקן גיהנום.

ס'איז קראנק די טאכטער, קראנק דער איידעם, וואס גייען אין צעריסענע שיך אן פאדעשוועס, אן ווארעמע קליידער, בליה און קריעה אנגעטון; ס'וויי-גען די פינג קינדערלעך, איינס פונעם אנדערן קלע-נער, וואס אדער מען טראגט א צעריסן העמדעלע אויפן לייב, אדער עס איז אדם-נאקעט, אלע פולע אין טשערעקעס און פרישטשעט; זיי זענען אויפגעפרעסן פון פאראזיטן, וואקסענע פנימלעך. זיי ליידן פון געל-זוכט, פון פיבער, פון גריפ, פון טשאכאטקע.

די טיר פון דעם קבר-שטיבעלע איז אפן, וויל אלצאיינס הייצט מען נישט, קאלט און גליטשיק און חושך און בית-עלמינדיק, קברים-מעסיק — אבער נסים! מען לעבט! דאכט זיך, אז לויט אלע וואר-שיינלעכקייטן, דארפן זיי אויסשטארבן אין איין שמע ישראל!

אגב, האט מיר אן אנדער פרוי פון קבר־שטיבל דערציילט כמסיחה לפי תומה, אז צוריק מיט דריי וואכן, איז ביי איר א קינד, א מיידעלע פון א יאר

א בייגל־פארקויפער

פינף, געשטארבן פון טיפוס און יענע וואך איז א קינד געשטארבן פון שקארלאטינע. איך דערמאן זיך, אז זי האט עס מיר נישט דערציילט ספעציעל, נאר דרך אגב, אינמיטן א שמועס און אזוי דערשלאגן רוזק, מיט דער רוזקיט, וואס די יידישע פרוי זאגט צווישן די ברכות, אויך יענע ברכה „שעשני כרצונו“, דריי קינד־דער געהאט, צוויי האט זיך גאט צוגענומען אין איין „שמע ישראל“ און דאס דריטע קינד גייט אום נאקעט און בארוועס און פאלט אפט איין און זי האט נישט קיין פאר שיקלעך פאר דעם און אין גרוב־שטיבל איז אזוי קאלט, קאלט.

ס'האט מיר א באקאנטער דערציילט וועגן אן אנדער שטעטל פון דעם הונגער־ראיאן, ווי ער האט געטראפן א ייד, וואס ערשט פארקיס יאר איז ער געווען ווי מ'זאגט ביי אונדז, א בעל־הבית און געפירט א שטוב און הייז, איז ער שטארק פארארעמט גע־ווארן, אבער גאט האט אים חוץ דער פארארעמטקייט צוגעשיקט נאך א „מתנה“ — א קרעבס, האט מיין באקאנטער געטראפן דעם יידן זיצן אויפן דיוואן און ציטערן פאר קעלט — און דער קרעבס־ליידנדער ייד

האט זיך מתנצל געווען: איך ווייס — זאגט ער — אז איך וועל שטארבן, איך בין נישט אזא נאר, אז איך זאל מיינען, אז מיט א ראק קען איך נאך א סך לעבן, אבער איין זאך וואלט איך געוואלט: שטארבן פונעם ראק און נישט פון קעלט.

די נויט און דער הונגער, ווי געזאגט, האבן אגב־געמאכט א חורבן אין יידישן געזונט. דער פלעק־טיפוס און די אנדערע עפידעמיעס זענען נישט קיין צופאל, ווייל מען הונגערט, מען גייט נאקעט און באר־וועס אין אן וועש און מען לעבט אין צעבראכענע, נידעריקע, נאסע, נישט געהייצטע שטיבלעך.

אט שטייט איצט ביים פארזיצער אין שטוב א הארעפאשנער יונגערמאן, ער איז נאך גאר יונג, נאר די נויט און די צרות האבן אים גרוי און אלט געמאכט, פאר דער צייט, און דער יונגערמאן וויינט בדמעות שליש און בעט זיך רחמים:

— איך וויל נישט ווערן קיין שנאָרער, איך וויל נישט אַנקומען צו מענטשלעכער גאָב. א פערד איז מיר געפאלן, גיט מיר... נישט גיט מיר, אַנטלייט מיר טויזנט לעי, לאָם איך מיר קויפן א פערד, און איך האָף צו גאָט — דער פריצייטיק גרוי־געוואָרענער יונגערמאן האט זיך א קלאָפ געטון מיטן פויסט אין האַרצן אַריין — איך האָף צו גאָט, אז איך זאל נאָך מיט מיינע אייגענע הענט אומקערן.

און נאָכאמאל שטייט האַרב די פראַגע וועגן די, וואָס שעמען זיך נאָך אויסצושטרעקן די האַנט, וועגן די וואָס זענען גרייט אויסצוגיין פון הונגער און פון דורשט, און „נישט אויסשטרעקן די האַנט נאָך מענטש־לעכער גאָב“.

א יידישע בעל־הביתישע פרוי, דער מאן פאר־דינט נישט, וואָס מ'רופט אָן א צעבראָכענע קאָפיקע, זעקס קינדער אין שטוב, דאָס עלטערע מיידל, א מאָ־דיסטקע, האָט זי נישט א שטאָך אַרבעט, דאָס עלטערע יינגל געווען ביז נישט לאַנג א „פריקאָזשטיק“, האָט זיך דאָס געשעפט פאַרמאָכט, און ווייטער קליינע פיצ־לעך קינדער, דאָס זעקסטע א זויג־קינד פון פינף חדשים, וואָס טוט מען? אין שטוב קיין שטיקל ברויט נישטאָ, אין קאָמיטעט זאָגט דער מאן: נישט דערלעבן זאל ער די שעה, אז ער זאל נעמען פונעם קאָמיטעט, הונגערט מען, אָבער א מאָמעס האַרץ קען נישט איי־בערטראָגן די צרות פון קינדער, מ'האָט אויספאַר־קויפט פון דער שטוב וואָס מ'האָט נאָר געקענט, מערער איז שוין נישטאָ וואָס צו פאַרקויפן — האָט זיך די פרוי פאַרדונגען בסוד סודות צו זויגן א קינד און באַקומט פאַר פיר מאָל אין טאָג גיין אַנזויגן א קינד, צוויי הונדערט לעי, דאַרף זי גיין א שטרעקע פון עטלעכע גאַסן, און זי דאַרף עס טון אזוי, אז די קינד־

דער און דער מאן זאלן עס נישט וויסן, ווייל „זיי וועלן זיך — זאגט זי — באגראבן פאר בושע“.

מאלט אייד וואס קען א פרוי וואס הונגערט, געבן איין קינד, ווער שמועסט צוויי ?

און זי גייט — די הונגעריקע פרוי — אקוראט און פינקטלעך פיר מאל אין טאג פאר צוויי הונדערט לעי א חודש זויגן א קינד, חוץ אירן.

מען דארף האבן אייזערנע גערוון אויסצוהערן אלצדינג וואס מען דערציילט זיך דא אן.

אבער ס'וואלט געווען נישט ריכטיק, אז איך האב געזען דאס מאל בלויז צרות. איך האב געזען אויך א ביסל נחת.

דאס הארץ האט זיך געפרייט צו זען, ווי הונדערט טער קינדער פון די דאזיקע ארעמע קעלער-שטיבלעך באקומען א ווארעמען פרישטיק און א ווארעמען מיטאג. אט זיצן זיי די קינדער מיט די צעריסענע שיכ-לעך, מיט זייערע צעפליקטע בורגוסלעך, מיט זייערע לעכערדיקע הויזלעך, זיצן אויסגעזעצט אויף בענק ביי לאנגע טישן און די פרויען פון קאמיטעט סערווירן זיי. יעדעס קינד באקומט א שטיק ברויט, א שיסעלע זופ און א שטיקל פלייש. פנימלעך פלאמען, אויגעלעך שיינען פון גליק און פון פרייד. געקומען די פארב אין יעדנס געזיכט. קינדער פון דער תלמוד-תורה, קינדער פון דער פרימארי-שול, קינדער פון די בא-ליידיקטע, באעוולטע זיצן ביים טיש און עסן. ס'קומען קינדערלעך פון צוועלף, צען, אכט... און אפילו פון דריי יאר. אט דראפעט ער זיך ארויף, דער קליינער דריי-יאריקער קאראפוזיק, מיט די צעפליקטע הייזע-לעך, דראפעט זיך אויף דער באנק און די פרוי קישי-ניאוסקי ווייזט מיר : זעט, באטראכט די שיינע שוואר-צע אייגעלעך זיינע, ווי ליב ער איז, ווי חנוודיק ער איז.

איך קוק זיך איין אין דעם קליינעם אורח : זיינע אייגעלעך בלישטשען, זיינע אייגעלעך פינקלעך, ווייל באלד זעצט ער זיך אוועק ביי א שיסעלע זופ. וואס דארף ער ? א ביסעלע זופ, נישט מער.

— יינגעלע, ווי אזוי הייסט דיין טאטע ? — פרעג איך זיין עלטער ברודערל, א „בחור“ פון א יאר זיבן. דאס יינגעלע שטאמלט :

— איך האב נישט קיין טאטן, איך בין א יתום.

— נו און דיין מאמע ?

— מיין מאמע הייסט שרה-ריווע.

— וואס טוט דיין מאמע ?

— מיין מאמע ארבעט אויפן טאג. איך מיט מיין ברודערל, מיט דעם א — האט ער מיר אנגעוויזן אויף דעם דריי-יאריקן קינד, בלייבן אין דער היים.

איך שטעל מיך פאר אין וואס פאר א דירה-מלוכה

זיי בלייבן, אן זארג פון א מאמעס אויג, אן עסן, אן טרינקען. אין צעפליקטע בגדימלעך, זע איך, גייען זיי. ווער קען אפשאצן די גרויסע ווערט פון קינדער-בארוג ?

זיצן דא הונגעריקע קינדער, יתומים, יתומות, גאסן-קינדער, עלנטע, ארעמע, פארשטויסענע, אבער ס'איז אויף זיי א נייע הויט געקומען : א שיסעלע ווארעמע זופ און א שטיקל ברויט. געבענטשט זאלן זיין די הענט, וואס זענען זיך עוסק מיט דער ארבעט. ס'ארא ריינקייט, א זויבערקייט דא איז און איך וואלט נישט געוואלט ביי דעם טראדיציאנעלן יישר-כוח פון אונדז קארעספאנדענטן אין דער פראווינק, מען מיסברויכט מיט אים, אבער די פרויען וואס גיבן זיך אפ מיט דער ארבעט, פארדינען זיכער א יישר-כוח. אבער דערלויבט מיר צו דערציילן וועגן א גרויסן יום-טוב, וואס מיינע אויגן האבן צוגעזען.

וואס פאר א יום-טוב ?

די פארוואלטערין פון דער רומענישער פרימארי-שול — א קריסטין, איז געקומען אין הונגער-קאמ-טעט און מיט טרערן אין די אויגן געבעטן מ'זאל קויפן די יידישע קינדער שיכלעך, ווייל זי קען נישט צווען דעם צער, ווי זיי קומען בארוועסע אין שול אריין. דער ארטיקער הונגער-קאמיטעט האט זיך אג-געשטרענגט און געקויפט עטלעכע צענדליק פאר שיכ-לעך, דערצו האט גאט אליין צוגעשיקט א מציאה : 75 לעי א פאר.

האט איר געמעגט זען ווי דער לאקאל פון דער קהילה, ווו מ'האט געטיילט די שיכלעך, איז באלא-גערט געווארן פון די קינדער און פון די עלטערן. צענדליקער קינדער מיט די לאנגע, געשענקטע, אויס-געקרימטע גרויסע קאמאשן-שיך אין וועלכע ס'רינט אריין — האבן געשלאנדערט אין דער בלאטע און געווארט אויף דער גורליקער ריי צו באקומען די פאר שיכלעך. אט זעצט מען אוועק א מאס נעמען ביי אן ארעם מיידעלע, די פיסעלעך זענען נאס, מען וואשט זיי ווי עס איז אפ און ס'ווערן אויף זיי ארויפגעצויגן א פאר זעקלעך און ס'הויבט זיך אן דער פראצעס פון מעסטן. איך קוק צו די אייגעלעך וואס פינקלעך, צו די פנימלעך וואס שיינען, צו דעם אויסטערלישן גליק, וואס שטראלט אראפ פון זייערע געזיכטער. ווער איז איצט גלייך צו זיי ? ווער ?

א פאר גאנצע שיכלעך, וואס ווערן נאכדעם ערשט צוריקגעלייגט אין שאכטל, צוגעטוליעט צום הארץ און אהיים געטראגן אין קעלער-שטיבל, ווען די פיסלעך שלאנדערן ווידער מיט די צעפליקטע שיך אין דער בלאטע.

זלמן ראזענטאל

„אונזער צייט“, 3.3.1936

אזכרה נאך די קרבנות פון די געשעענישן אין ארץ-ישראל

אייניקטער צ. ס. פארטיי „פועל-ציון“ — „צעירי-ציון“ — דער ה' ד. פיסטראווא.

די רעדנער ווייזן אן אויף די גרויסע פארדינסטן פונעם פארשטאנדענעם מנהיג און רופן די גרויסע צאל פארזאמלטע צו גיין אין די וועגן פונעם גאון הדור — נחום סאקאלאוו און אזוי ארום ארויסווייזן דערמיט די טרייהייט און איבערגעגעבנקייט צום פאר-שטארבענעם.

די פארזאמלטע זענען זיך פונאנדערגעגאנגען אין טיפן טרויער.

בן-ישי

„אונזער צייט“, 2.6.1936

ז'ער קרן-היסוד אין טייגע

די לעצטע טעג זענען ביי אונדז דורך אונטערן רושם פונעם קרן-היסוד. דער גרויסער מיטינג, וועל-כער איז פארגעקומען אין דער נייער גרויסער שיל, איז דערפנט געווארן דורך דעם פארזיצער פונעם קאמיטעט פון ק"ה' ישראל בלאנק. ער האט פאר-געשטעלט דעם גרויסן עולם דעם חשובן גאסט, די-רעקטאר פונעם ק"ה אין בעסאראביע ה' ש. פינסקי. נאכדעם האט ער דערטיילט דאס ווארט צו א באגריסונג פאר ה' פינסקי, הרב יוסף ווערטהיים, דעם פארזיצער פון דער קהילה ה' אשר נוטאוו, דעם פארזיצער פון די אלגעמיינע ציונים — א. דערבארעמדיקער, „פאר-אייניקטע פארטיי“ — ז. פיסטראווא און מזרחי — פ. פינקעל.

נאך די באגריסונגען איז דער ה' ש. פינסקי ארויסגעטרעטן מיט א זייער אינטערעסאנטן און אינ-האלטסרייכן פארטראג א. ד. ט.: „די איצטיקע לאגע אין א"י“. דער פארטראג איז אויסגעהערט געווארן מיט גרויס אויפמערקזאמקייט און דער עולם האט אפגעדאנקט דעם ה' פינסקי מיט לאנגדויערנדיקע אפלאדיסמענטן.

נאך דעם איינגעארדנטן מיטינג איז דער ה' פינ-סקי צוזאמען מיט די איבערגעגעבענע עסקנים: י. בלאנק, א. דערבארעמדיקער, פרוי ש. בלאנק, פ. פינ-קעל, ד. פיסטראווא א"א צוגעטראטן צו דער פראק-טישער ארבעט, וועלכע איז דורך מיט גרויס דער-פאלג, נישט קוקנדיק אויף דער נישט גינסטיקער צייט

צוריק מיט א פאר טעג האט די טיגנער קהילה איינגעארדנט אין דער נייער שיל די אזכרה נאך די קרבנות פון די לעצטע געשעענישן אין א"י. אלע פארשטייער פון די נאציאנאלע גרופירונגען זענען צו דער אזכרה איינגעלאדן געווארן. ביי א פול געפאקטער שיל האט דער חזן מ. כהן געמאכט אן „אל מלא“ די געפאלענע. אין נאמען פון דער ציוניסטישער אר-גאניזאציע זענען מיט רעדעס ארויסגעטרעטן די ה"ה הרב יוסף ווערטהיים (מזרחי), א. דערבארעמדיקער (אלגעמיינע ציוניסטן), ד. פיסטראווא (צ. ס. פארטיי „פועל-ציון“ — „צעירי ציון“), אין נאמען פון דער „נ. צ. א." ה' יאכניסאן. דער לעצטער איז געקומען מיט א רעדע פון א געוויסן שניט, אנווייזנדיק אז דער ה' זשאבאטינסקי האט נביאות געזאגט וועגן די גע-שעענישן. דאקעגן אלע פארשטייער פון דער ציוניס-טישער ארגאניזאציע רופן די גרויסע צאל פארזאמלטע זיך צו שטארקן און זיך נישט שרעקן פאר דער פרא-וואקאציע פון די אראבישע שאוויניסטן. זיי לייגן אויך פאר צו שטארקן די ציוניסטישע ארבעט און מיט גרעסערער ענערגיע און מוט פארגרעסערן די הכנסות פון די נאצי. פאגנד און אזוי ארום דערמעגלעכן נאך א גרעסערע עליה און אויך א שנעלערן אויפבוי פון לאנד און פאלק. די גרויסע מאסע אנוועזנדע סאלי-דאריזירן זיך מיט די לעצטע אויספירונגען און אין טיפן טרויער פארלאזן די פארזאמלטע די שיל.

בן-ישי

„אונזער צייט“, 6.5.1936

טרויער אזכרה נאכן טויט פון נחום סאקאלאוו אין בענדער

צוריק מיט א פאר טעג איז אין דער נייער שיל פארגעקומען א גראנדיעזע טרויער-אזכרה נאכן טויט פון נחום סאקאלאוו. די גרויסע שיל ווי אויך די „עזרת נשים“ זענען געווען געפאקט מיט מענטשן. דער חזן ח. כהן האט געמאכט די „מלא“ און דער גרויסער עולם האט שטייענדיק אין דער גרעסטער שטילקייט זי אויסגעהערט.

דער ערשטער איז מספיד דעם נפטר הרב יוסף ווערטהיים.

אין נאמען פון די ציונים כללים טרעט ארויס דער ה' דערבארעמדיקער. אין נאמען פון דער פאר-

פאר טיגניע. דאָס האָבן מיר צו פאַרדאַנקען די פעי-
קייטן פון דעם דירעקטאָר ה' ש. פינסקי.

לעקציע פון דיכטער ש. פינסקי

צוריק מיט אייניקע טעג האָט דער באַרימטער
דיכטער ש. פינסקי פאַרגעלעזן אַ ליטעראַרישן פאַר-
טראַג אין דעם לאַקאַל פון דער אוידיטאָריע וועגן י. ל.
פּרץ (די טויטע שטאַט, דאָס שטעטל, באַנטשע שווייג).
דער גרויסער זאַל איז געווען פול געפאַקט מיט
מענטשן, וועלכע האָבן זיך צוגעהערט צו יעדן וואָרט
פונעם לעקטאָר מיט גרויס צופרידנקייט און אויפ-

מערקזאַמקייט. דער 2-שעהדיקער פאַרטראַג האָט פאַר-
שאַפט דעם עולם אַ גרויסן נחת רוח און האָט אים
געגעבן אַ פולשטענדיק בילד פונעם יידישן לעבן אין
יענער צייט, ווי אויך וועגן די וויכטיקסטע לעבנס-
בראַבלעמען. דער עולם האָט וואָרעם אָפּגעדאַנקט ש.
פינסקין. ס'איז צו האָפּן, אַז דער ה' פינסקי וועט אין
גאָר אַ קורצער צייט אַרום פאַרלעזן נאָך אייניקע
פאַרטראַגן ביי אונדז אין טיגניע, אויף וועלכע דער
עולם וואָרט שוין אומגעדולדיק.

בן-ישי

„אונזער צייט“, 2.9.1936

אַרטאָגראַפיע אין די אַרטיקלען געענדערט

אַנדענק פאַר בענדערער קדושים אין „יער הקדושים" ביי ירושלים

(פון רעכטס צו לינקס): ז. דראַבעצקי, חנה בערמאַן, ד. פיסטראָוו
(10/8/1959)

(זע: „אַקופאַציע און שוואַה" ז' 347)

די ליי-און שפאַר-קאַסע (דאָס „יידישע בענקל“), 1925

אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון די מיטגלידער

די באַזאַמטע און די קליענטן

דוד ווערטהיים ע"ה

ער איז פון אונז פלוצעם אוועקגעריסן געווארן,
כ"ה ניסן, תשי"ג — אפריל 1953.

דוד ווערטהיים ז"ל האט אנגעהויבן זיין אינטער-
סיווע טעטיקייט נאך גאר יונג, אין בענדער. זיין גרוי-
סער טאטע און זיינע גרויסע זיידעס, וואס ציען די
גאלדענע קייט פון בעל-שם-טוב ז"ל האבן אין אים
איינגעפלאנצט די זייער איידעלע פלאנץ פון אהבת
ישראל און אהבת ארץ-ישראל. זיין גרויסער טאטע,
הגאון ר' שמעון-שלמה, וואס איז געווען א זעלטענער
ליבעראלער מענטש, פלעגט זאגן, „אז א ייד האט ליב
יידן און האט ליב ארץ-ישראל, וועט אים שוין דער
רבנו של עולם ממילא מוחל זיין אלע זינד..."
זיין ברענענדיקע יוגנט-פאנטאזיע האט אים גלייך
געפירט צו דער „צעירי-ציון"-באוועגונג אין בעסארא-
ביע, ווו ער האט שנעל באוויזן צו פאנגען יונגע נשמות
און ווארעמען יוגנטלעכע הערצער מיט זיינע פייער-
דיקע רעדעס און ליבלעכע באציונגען צו מענטשן.
זיין רעוואלוציאנערער מוט האט אים געגעבן כוח
צו רעוואלטירן נישט נאר קעגן דער צארישער און
דערנאך סאוויעטישער פאליציי, נאר אויך קעגן, להב-
דיל, זיין אייגענער עכט-פאנאטישער סביבה, וואס האט
נאך דעמאלט נישט פארשטאנען, אז די דאזיקע חל-
צישע בחורים זענען נישט ר"ל „קעגן משיח" נאר
פארקערט, אז זיי העלפן גאר משיח „דוחק זיין"
את „הקץ".

די עכט-יידישע שטאט בענדער האט שטענדיק
געהאט צו דערציילן שטוינענדיקע פאקטן וועגן דעם
יונגן ברענענדיקן בחור, וואס האט געקענט אונטער
דער נאז, ממש, פון פאליציסטן שטיין און ריידן פאר
גרויסע מאסן אין מיטן גאס אדער פון א באלקאן, און
צווישן זיינע צוהערער האבן זיך געפונען נישט נאר
יונגע בחורים און מיידלעך נאר אויך זייערע טאטעס,
חסידים פון זיין אייגענעם טאטן, וועלכע זענען גע-
שטאנען און געגאפט ווי אזוי א רבס א קינד האט עס
די „העזה" צו ריידן, כלומרשט, קעגן זיין אייגענער
דינאסטיע, קעגן זיין אייגן „פלייש און בלוט".

קומענדיק קיין אמעריקע האט דוד ווערטהיים
פריער אין „צעירי ציון" און דערנאך אין דער פאר-
אייניקטער פארטיי „פועלי-ציון" געשפילט א גלענצנ-
דיקע ראָל. ער האט געדינט דער פארטיי גאנצע דרייצן
יאָר אין דער ראָל פון גענעראל-סעקרעטאר און האט
פארטראטן די באוועגונג אויף פארשידענע וועלט-

קאנגרעסן און קאנפערענצן, און שטענדיק געטאן זיינע
פליכטן מיט א ברען אין הארצן און מיט זיין אייגע-
נעם אמת, ווי ער האט אים פארשטאנען. מ'האט אמאל
געקענט נישט מסכים זיין מיט ווערטהיים און אים
קריטיקירן, אבער אז ער האט געדינט דעם אידעאל
אונדזערן ווי א „נקי כפים ובר לבב", ווי א געטרייער,
אומדערמידלעכער, דינאמישער מענטש, ווי א מענטש
וואס איז פעזק צו ברענגען קרבנות — דאס האט קיי-
נער נישט געקאנט אפלייקענען.

לעצטנס האט חבר ווערטהיים געטראגן אויף זיך
שווערע לאסטן אין דעם „הסתדרות" קאמפיין, סיי אין
די שטאטן, סיי אין דרום-אמעריקע. אומעטום האט ער
אריינגעקראגן נייע צענדליקער טויזנטער פריינט און
פארערער פאר אונדזער אידעאל און אזוי אויך פאר
זיין צויבערנדיקער פערזענלעכקייט.

זיין טראגישער אומקום ביי דער ארבעט, ממש,
און אין מיטן דער ארבעט.

צווישן דערפילן איין פליכט אין מיאמי, פלארידא,
און א צווייטע פליכט אין האוואנא, קובא, ממש נישט
אפכאפנדיק דעם אטעם, לויפנדיק פון עראפלאן צו א
טעקסי איז דוד ווערטהיים אוועקגעפאלן אונטערן יאך
פון פליכטן, בעבודת הקודש, דינענדיק געטריי און
ערלעך דעם הייליקן אידעאל, וועלכן ער האט זיין
גאנץ לעבן געווינדמעט פון קינדווייז אן, ביזן אויס-
הויכן זיין לעצטן אטעם.

חבל על דאבדין ולא משתכחין.

אברהם ווערטהיים ז"ל

אין עלטער פון 66 יאָר איז נאך א לענגערער
קרענק געשטארבן דער טייערער חבר און פארזיצער
פון לאנדס-ראט, א. ווערטהיים ז"ל.

די אבידה איז א שווערע נישט נאר פארן פאר-
באנד, נאר אויך פאר פארשידענע אינסטיטוציעס אין
וועלכע דער נפטר איז געווען טעטיק.

א. ווערטהיים ז"ל איז געבוירן אין בענדער, בע-
סאראביע, ביי א באווסטער רבנישער משפחה, וואס
האט געצויגן איר יחוס ביז צום בעש"ט און איז גע-
ווען טעטיק אויף פארשידענע קולטורעלע, סאציאלע
און געזעלשאפטלעכע געביטן. פאר זיין עולה זיין קיין
ארץ-ישראל, אין 1929, האט א. ווערטהיים ז"ל געווינט
אין ווארשע א לענגערע צייט, ווו ער איז געווען פון
די טעטיקע „דזשאַנט"-עסקנים. אין לאנד איז ער
געווען טעטיק אין דער סוכנות און געשטאנען בראש
פון דער ארבעטס-אפטיילונג, אלס פארמיטלער אין אלע
ארבעטס-סיכסוכים.

נאכן אנטשטיין פון דער מדינה, האט ער פאר-
געזעצט זיין ארבעט אין ארבעטס-מיניסטעריום. טראץ
זיין הארץ-קראנקייט האט ער ממשיך געווען זיין גע-
זעלשאפטלעכע ארבעט מיט איבערגעגעבנקייט. צווא-
אנד. איז ער געווען פארזיצער פונעם בעסאראבער
לאנדס-ראט אין ישראל.

אין דער לוויה האבן זיך באטייליקט הויכע בא-
אמטע פונעם ארבעטס-מיניסטעריום, פון נאציאנאלע
אינסטיטוציעס און א סך פריינט.

אין נאמען פון בעסאראבער לאנדס-ראט האט אים
מספיד געווען ל. קופערשטיין, הרב אפרתי אין נאמען

פון דער פאמיליע, חזן לייב גלאנץ האט געמאכט
א „מלא“.

צו די שלושים פון א. ווערטהיים איז פארגעקומען
אן איינדרוקספולע אזכרה אין זאל פון קק"ל אין תל-
אביב. עס האבן מספיד געווען די ה"ה יצחק גרינבוים,
פראפ. פישל שנייערסאן, חזן לייב גלאנץ, י. קארן
און אין נאמען פון די בענדערער לאנדסלייט ד. פיס-
טראוו. חזן ל. גלאנץ האט דאן געמאכט א „מלא“.
חבל על דאבדין ולא משתכחין.

(„בעסאראבער יידישע ידיעות“,

מערץ 1958 — אדר תשי"ח)

פרויעז-ארגאניזאציעס אין בענדער

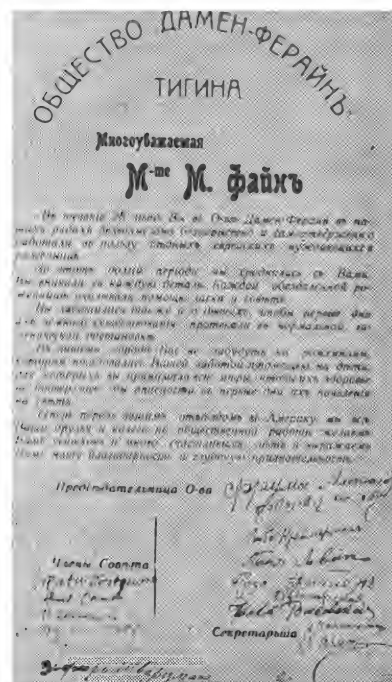
די „וויצ"א" פון בענדער

נישט באקאנטע נעמען באצייכנט — — —
 פאניע טשאפליק, שווארץ, בענדערסקי, — — —, — — —, יתום.
 (די ערשטע אויבן : בעטיע סווערדליק)
 — — —, פאגיס, בענדערסקי, — — —, בערמאן, ראזא פיין, ווייצגענדלער,
 פאניע רעזניק, — — —, שפרינצאק, רחל קאגאן, קראסנאפאלסקי,
 אידא קשיניאווסקי, סאניע סלעפאי, — — —, חנה אווערבוך.

א גרופע וויצ"א-מיטגלידערינס

„דאמען־פאראייין“ בענדער (טיגינא) — 1931

אָנערקענונג פון „דאמען־פאראייין“
דער פרוי מ. פֿיין
צו איר אָפּפּאָרן קיין אַמעריקע.

אקופאציע און שואה

בענדער נאָר דער שוואַה

מאָסן זענען אַנטלאָפֿן פֿון די נאַציס און עוואַקוירט זיך אין טיף רוסלאַנד. האָט די סאָויעטן-מאַכט געבן מעגלעכקייטן, יעדן ווער עס האָט נאָר געוואָלט זיך עוואַקוירן, יידן און נישט-יידן. אַ דאָנק דעם זענען געראַטעוועט געוואָרן פֿיל יידן. די בענדערער יידן האָבן געהאַט בעסערע מעגלעכקייטן זיך צו עוואַקוירן, ווייל זיי האָבן זיך געפֿונען אויפֿן ברעג פֿון דניעסטער. כִּ׳האַב געהערט פֿון זיכערע מקורות, אַז די בענדערער יידן זענען ווייניקער געטראָפֿן געוואָרן פֿון דייטש.

די מלחמה האָט זיך געענדיקט. די אַלע פֿון די יידישע משפּחות, וועלכע זענען געבליבן לעבן האָבן זיך אומגעקערט אין זייערע ערטער אַממערסטן דאָרט, וווּ זיי האָבן געווינט פֿריער. איך האָב בענדער נישט געקענט פֿאַר דער מלחמה, כִּ׳בין דאָרט קיין מאָל נישט געווען. אין יאָר 1945, אין חודש נאָוועמבער, האָב איך זיך באַפֿרייט פֿון דער אַרבעטס-אַרמיי ("טרוד-אַרמיי") און האָב זיך צוריקגעקערט אין מיין שטעטל, וווּ איך האָב געווינט פֿאַר דער מלחמה. אין קאַלאַראַש. דאָס שטעטל איז געווען חרובֿ כמעט 95 פֿראָצענט, און האָט מיר נישט געגעבן קיין מעגלעכקייטן צו באַזעצן זיך דאָרט. דעמאָלט האָט מיר הרב יוסף אַפֿלבוים, דער דעמאָליטיקער רב אין קישעניעוו, פֿאַרגעלייגט כִּ׳זאָל פֿאַרן קיין בענדער, ווייל זיי זוכן אַ מנהיג-דתי.

וואָס האָב איך דעמאָלט געטראָפֿן אין בענדער ? נאָכן סוף פֿון דער מלחמה, אין מאַי 1945, האָבן זיך יידן, ביסלעכווייז, אָנגעהויבן צוריקקערן אין זייערע אַלטע היימען. זיי האָבן שוין נישט געגלויבט אין "רויטן משיח" ווי פֿריער. זיי זענען שוין געוויינט געוואָרן מיטן שקר און טעראָר, מיט ליידן און יסורים. זי האָבן זיך אַ ביסל אָנגעהויבן אומצוקערן צום אַלטן רבֿנוֹר־של-עולם, מ'האַט אָנגעהויבן לויפֿן אויפֿן ביה"ק באַזוכן די מתים און דאָרט אויסגעגאָסן אַ ים טרערן. נאָך דעם האָבן זיי אַרגאַניזירט אַ מנין שבת און אויך אין מיטן וואָך, אויך אַ חברה-קדישאַ. די סאָדיגורער קלויז, וועלכע איז געבליבן גאַנץ, ווייל די דייטשן האָבן דאָרט געמאַכט אַ שטאַל פֿאַר פֿערד, איז תיכף פֿאַרנומען געוואָרן פֿון די יידן מיט מוט און העלדיש-קייט, און זיי האָבן טאַקע ראש-השנה אין איר מתפלל געווען. ביים אַרגאַניזירן די יידישע הנהגה האָבן אַנ-טייל גענומען יעקב קוצק, חיים-משה פישאָוו, יוסף-

אין בעסאַראַביע, אויפֿן ברעג דניעסטער, געפינט זיך די שטאָט בענדער, אָדער ווי מ'האַט זי גערופן אין רומעניע — טיגיאַנאַ. פֿאַר דער צווייטער וועלט-מלחמה האָבן דאָרט געלעבט, בערך, אַ פינף טויזנט יידישע משפּחות. אין שטאָט איז געווען 18 שילן, אַ יידישער שפיטאַל, אַ מושבֿ-זקנים, אַ יידישע גימנאַזיע, תלמוד-תורות וכדומה.

דאָס לעבן פֿון די אַרטיקע יידן איז געווען פֿונקט ווי דאָס יידישע לעבן אין די שטעט און שטעטלעך פֿון צאָרישן רוסלאַנד. אין יאָר 1918 זענען די רומענער געוואָרן די הערשער פֿון בעסאַראַביע. די באַשעפֿטי-קונגען פֿון די יידן זענען געווען אַלס סוחרים, מוכרים, בעלי-מלאכות, פֿרייע פֿראָפעסיעס און אַפֿילו עשרה-בטלנים האָבן אין שטאָט אויך נישט געפֿעלט. כסדר פֿאַריאַנט און פֿאַרפֿאַלגט פֿון דאָגות-פֿרנסה; פֿון גלות-חפֿזון וואָס האָט יעדן איינציקן געמאַטערט: וווּ נעמט מען אויף שבת? און ס'איז געווען שווער איבערצו-טראָגן דעם שוידערלעכן דרוק און דעם שטענדיקן פחד פֿאַרן צאָרישן "פֿריסטעף" (פֿריסטאָוו) און רומענישן קאָמיסאַר, וועלכע האָבן כסדר געזוכט ווי אַזוי אַרייַן צולייגן זייערע שמוציקע מערדערישע הענט אין די יידישע קעשענעס.

געבוירן בין איך אין יאָר 1915. איך געדענק בכלל נישט ווי אַזוי עס האָט אויסגעזען דאָס לעבן פֿון אחב"י אין בעסאַראַביע בעת דעם צאָרישן רעזשים. כִּ׳קען אויך נישט זאָגן, אַז ס'איז מיר גענוי באַווסט דאָס יידישע לעבן ביים רומענישן רעזשים. כִּ׳בין געווען צוגעבונדן צום בית-המדרש-באַנק, כמעט, בין אַרייַן-קום פֿון די סאָויעטן, אָבער פֿיל מאָל האָב איך גע-הערט פֿון בעלי-בתישע מענטשן, אַז זיי האָבן געבעטן גאָט אויפֿן אַרייַנקום פֿון די "רויטע", כלומר די סאָ-וועטן. און אַט האָט זיי גאָט געהאַלפֿן און די סאָויעטן האָבן אַקופירט בעסאַראַביע. פֿאַקטיש האָבן די יידישע מאָסן אַ ביסל אָפּגערוט און אָפּגעאַטעמט פֿונעם רו-מענישן טעראָר, וועלכער איז געווען זייער שטאַרק די לעצטע יאָרן פֿאַר זייער פֿאַרלאָזן בעסאַראַביע. צום באַדויערן האָט אָבער דאָס לאַנג נישט געדויערט, די באַפֿעלקערונג בכלל און יידן בפרט האָבן אָנגעהויבן פֿילן דעם שווערן דרוק פֿון דעם סטאַלין-שטיוול.

אין אָנפאַנג מלחמה, אין יאָר 1941, ווען יידישע

1945, האָט מען מיר אויפגענומען פארן מנהיג־דתי פון דער בענדערער קהילה.

די אָנפירערשאַפט פון דער דעמאָליטיקער קהילה איז באַשטאַנען פון יעקב קוצק יו"ר הקהילה, וועלכער איז געשטארבן אין יאָר 1949; יוסף־משה גאָלד־מאַכער, גבאי ראשון, עולה געווען קיין ישראל אין יאָר 1956 און איז נפטר געוואָרן אין יאָר 1967, אין ישראל; שלמה בורשטיין נ"י און יהודה־לייב אַלטער, וועלכער איז אין יאָר 1958 אַריבערגעפאָרן קיין ריגע און איז דאָרט נפטר געוואָרן; אין דער רעזידיר־קאָמיסיע איז געווען אַלטער איצקאוויטש, וועלכער איז שפּעטער אַרויסגעפאָרן פון בענדער; אברהם־דוד גיטערמאַן (איש־טוב), וועלכער לעבט ב"ה ביז היינט טיפן טאָג אין בענדער און נויכאוויטש.

נאָך דעם ווי מ'האָט אַ ביסל געבראַכט אין אַר־דענונג די שיל, האָבן מיר אָנגעהויבן אַרגאַניזירן און מאַכן אַרדענונג אויף די צוויי בתי־קברות, וועלכע זענען געווען אין שטאָט — דאָס אַלטע בה"ק, וועלכעס האָט זיך געפונען אין אונטערשטן טייל פון שטאָט, נישט ווייט פון דניעסטער, און דאָס נייע בה"ק, וועלכעס האָט זיך געפונען אין אויבערשטן טייל פון שטאָט. דאָס אַלטע בה"ק האָבן די דייטשן מיט די רומענער אָנגעהויבן צו רוינירן און די רוסן האָבן דאָס פאַר־ענדיקט. זייענדיק יו"ר הקהילה פון 1947 ביז 1957 איז מען פיל מאל געקומען צו מיר פון דער סאָויעט־מאַכט, אַז כּוֹזאַל אונטערשרייבן, אַז מיר גיבן אַפּ דאָס אַלטע בה"ק דער מלוכה, כדי דאָס צו ליקוידירן. אָבער איך האָב אַלע מאל זיי אַנטזאָגט און זיי פיל מאל געשיקט נעמען אַ דערלויבעניש ביי די וואָס ליגן דאָרט... פאַרשטייט זיך, אַז מ'האָט, מן־הסתם, דאָס צור־גענומען אָן אונדזער וויסן און מ'האָט דאָרט געמאַכט אַ פּלאַץ אויף צו האַלטן חזירים. אין אַ שיינעם טאָג, נאָכן פּרגן פון עטלעכע הונדערט חזירים האָט מען געמוזט רעזיגנירן פון דאָזיקן פּלאַץ, אָבער מיר האָבן געזען, אַז דאָס בית־הקברות איז שוין, כמעט, אינ־גאַנצן רוינירט. האָבן מיר אויסגערופן אין שיל, אַז ווער עס וויל און האָט קרובים קען ער זיי איבערפירן פון אַלטן בה"ק אויפן נייעם. אין יענער צייט האָבן מיר איבערגעפירט די פיר קברי־הצדיקים למשפּחת ווערטהיים אויפן נייעם בה"ק און אויפגעבויט אַ ניי שטיבל וואָס שטייט ביז היינטיקן טאָג. פון די שטייגער און מצבות פון אַלטן בה"ק האָבן די קריסטן, פון די שכנות־דיקע גאַסן, געבויט אַדער פאַרריכט זייערע הייזער און די מלוכה האָט אויפגעבויט אַ שטיינערנעם פלוז אַרום דעם סטאָדיאָן. זיי פלעגן זיך פאַרענטפערן, אַז דאָס האָבן נאָך די רומענער געמאַכט אין יאָר 1943. אין דער צייט פון סטאַלינס שווערער תקופה איז

משה גאָלדמאַכט, מאיר האַכמאַן, לייב אַלטער, אַלטער איצקאוויטש, אפרים סודיט, אברהם פינקלשטיין צי־ראַליס, אויך פיל אַנדערע יונגעלייט וואָס האָבן זיך דעמאָלט אומגעקערט אַלס מלחמה־אינוואַלידן. מ'האָט אויפגעראַמט די שיל, איבערגעצאָמט מיט אַ פאַרהאַנג פאַר ווייבער, געדונגען אַ חוץ אַ מלחמה־אינוואַליד — מר שוסטער — און אַזוי האָט מען געדאוונט דעם ערשטן ימי־נוראים נאָך דער מלחמה, ד. ה. אין יאָר 1945. אין דער צייט איז אויך אויסגעוויילט געוואָרן אַ מנהיג איבער אַלע ענינים וואָס געהערט צו יידיש־קייט. דער מנהיג איז געווען יעקב קוצק ז"ל.

הרב ישראל בראַנפמאַן מיטן חזן קופערמאַן
אין דער סאָדיגורער שיל אין 1954/55

יעקב קוצק איז אַלע זיינע יאָרן געווען אַ בוכ־האַלטער ביי זיידל קאַצאַפּ, ער איז געווען זייער אַ פיינער און נאָבעלער מענטש און אַ יידישער נאַציאָנאַליסט. און טאַקע אַ דאַנק דער איבערגעגעבנקייט פון יעקב קוצק און דער טריישאַפט פון פיל ב"ב אין שטאָט איז געגרינדעט געוואָרן אַ פעסטע יידישע קהי־לה. נאָך סוכות איז יעקב קוצק גערופן געוואָרן אין „גאַרסאָויעט“ (מועצה) וווּ מ'האָט אים געזאָגט, אַז ער מוז פאַררעגיסטרירן די קהילה אין סאָויעטישן מי־ניסטעריום אין קישעניעוו, דער מורשה לדת („אור־פּאַלאָמאַטשעני“) פאַר רעליגיע־ענינים האָט געדאַרפט אַ מנהיג־דתי, לויט ווי דער געזעץ האָט דעמאָלט גע־פאָדערט. און טאַקע דעמאָלט, דעם 15 נאָוועמבער

די באציונג צו מנהיגי הקהילה געווען זייער א שטרענגע און מיט א סך איבערלעבענישן. למשל, מ'האט אפט מאל גערופן אין „גאראיספאלקאם" און אלע מאל געגעבן נייע פארארדענונגען בנוגע דער שיל, בתי הקברות, מצות-באקן, אפילו וועגן אננעמען חזנים. אין 1948, נאכן אנטשטיין פון מדינת-ישראל, איז אין שיל פארגעקומען א „באזוך". מ'האט זיך פיל גע-גריבלט און געזוכט און איך אלס יו"ר הקהילה האב נישט געוואוסט וואס דא איז געשען. פארשטענדלעך, אז זיי האבן ביי מיר געפונען אלץ בסדר; אין א צייט ארום האב איך זיך דערוואוסט, אז אין דעם זעלבן טאג, און אפילו אין די זעלבע שעהען איז פארגעקומען א באזוך, כמעט, אין אלע יידישע קהילות וואס האבן געהאט א קאנצעלאריע. דאס איז געווען פארבונדן מיטן אנקומען פון פרוי גאלדע מאיר, אלס אמבאסאדאר דאר קיין ראטן-פארבאנד. דאן האבן פיל יידן אנגע-געבן ביטעס עולה צו זיין קיין ישראל; און די נ.ק.וו.ד. האט געמיינט, אז די יידישע קהילות זענען פארבונדן מיטן דאזיקן ענין. נאך דעם איז פארגעקומען דער דאקטוירים-פראצעס וואס איז יעדן ייד באקאנט, און אין יענער צייט האט מען אין יידישע קרייזן מורא געהאט, אז מ'זאל נישט ארויסשיקן אלע יידן קיין סיביר. אין סטאלינס צייטן האט זיך די נ.ק.וו.ד. נישט אריינגעמישט אין דער אנפירערשאפט פון דער קהילה. ד. ה. מ'האט געמעגט אין שיל אויסוויילן וועמען מ'ויל, דערפאר זענען אבער געווען פיל געהיים-אגענטן אין

שיל. זיי האבן צוגעטראגן דער מאכט אפילו „וויפל מאל ס'האט גענאסן" דער רב ביים דאווענען. אין די טעג פון ימים-נוראים האט מען געקענט באמערקן צווישן די מתפללים אפילו קריסטן, כ'מיינן צו זאגן איבער-געטוענע נ.ק.וו.ד.-מיטארבעטער. אין דעם פעריאד האט מען קיין באזונדערן דרוק אויף די יידן נישט געמאכט בנוגע מילה, חופה, שחיטה, א חוץ דעם וואס איך אלס רב, שוחט ומוהל האב געצאלט גרויסע שטייערן, אבער די יידן זענען מיר תמיד געקומען צו הילף. די בעלי-בתים האבן מיר זייער געהיט. איך אליין האב זיך אויך זייער געהיט, און על כולם האט מיר דער בורא עולם געהיט.

אנדערש איז געווארן נאך סטאלינס טויט, אין דער תקופה פון כרושטשאוו. די נ.ק.וו.ד. האט שוין דעמאלט געהייסן ק.ג.ב. מ'האט שוין נישט באמערקט קיין אגענטן אין שיל, אבער די וועלכע מ'האט געדארפט אויסוויילן אין דער אנפירערשאפט פון דער קהילה, האבן געדארפט זיין באשטעטיקט פון דעם „אופאלנא" מאטשענעס" מורשה-לדת און ס'האט זיך באקומען, אז אלע כמעט אויסגעוויילטע זענען געווען אזעלכע, וואס האבן געטאנצט מהיפית דער ק.ג.ב.

אין יאר 1957 האט מיר דער מורשה-לדת גע-הייסן זיך אנטזאגן צו זיין יו"ר הקהילה, און אין יאר 1960 האט מען מיר פארבאטן צו דינען אין דער קהילה אלס רב. כ'האב דעמאלט פארלאזט בענדער און בין איבערגעפארן קיין אדעס.

אין יענע פינצטערע טעג...

„אויפגעהויבן“ און פארטריבן געווארן, צווישן זיי — צוליב זייער סאציאלן און געזעלשאפטלעכן צושטאנד — ס'רוב יידן. די יידישע בעסארעביע איז פארגאסן גע- ווארן מיט א ים פון טרערן. „תשעה-באב“ צושטאנד האט געהערשט אין אלע הייזער, כמעט. מ'איז געזעסן אויף די פעקלעך און אומגעדולדיק און מיט פחד גע- ווארט, זיך צוגעהערט צו יעדן שארף: אט גייט מען, אט קומט מען דיר נעמען, אט קלאפט מען אין דער טיר... דער „פאטער און פירער פון אלע פעלקער“, טשינגיס-כאן דער 2-טער, האט געבושעוועט, ווי א מטרף. „מאסקווע גלויבט נישט קיין טרערן“. ס'האט קיינעם גארנישט געהאלפן, קיין געבעט, קיין טרערן, קיין פראגעס „פארוואס, פארווען“. ער, יאסיף „דער שרעקלעכער“, האט פארארדנט „אויסרייניקן“ די געגנט, און זיין באפעל האט מען אויסגעפירט הייליק, בלינד דערהייט, רויק, אבער מיט הארצרייסנדער אומברחמ- נותדיקייט. מיט עקשנות פון שטאל און אייזן און לויט פארויס-באשטימטע צעטלען.

טויזנטער בעסארעביע יידן, גאנצע משפחות, זע- נען אין יענע טרויעריקע טעג פארשיקט געווארן. וויפל — וויסט קיינער נישט. דאס ווערט געהאלטן שטרענג-געהיים, אלס מלוכה-סוד. דער „גולאג“ (גא- סודארסטווענויע אופראוולעניע לאגערע) וועט דאס קיינמאל נישט פארעפנטלעכן.

א טייל פון די פארשיקטע האט די סאוויעטישע רעגירונג, נאך סטאלינס טויט, דערלויבט זיך צוריק- קערן צו זייערע היימען און זיי זענען צוריקגעשטעלט געווארן אין זייערע רעכט. אייניקע האבן אפילו זייער פארמעגן צוריק באקומען לויט דער פארארדענונג פון כרושטשאוון.

די מערהייט אבער, 80 פראצענט פון די ארויס- געשיקטע, האט זיך נישט אומגעקערט. זיי זענען גע- פאלן א קרבן פון דעם ברוטאלן סטאלין-רעזשים און אומגעקומען. זייער געביין האט געפונען די אייביקע ר.ה. העט-ווייט פון זייערע קרובים און וווינערטער, אין די קאלטע געגנטן, ווו ס'וואיען ווייסע בערן...

געוויינלעך, אז מ'רעדט וועגן חורבן פון איירא- פעישן יידנטום, מיינט מען די מלחמה-קרבות. אין באצוג אבער צו בעסארעביע יידן איז דאס נישט אינגאנצן ריכטיק. דער חורבן פון דער יידישער בע- סארעביע האט זיך אנגעהויבן נאך אין יאר 1940, ווען סטאלין הרשע האט געבראכן אלע אירע אינסטיטו- ציעס, אויפגעלעזט די ארגאניזאציעס, „אויפגעהויבן“ און פארטריבן קיין סיביר, אלס „ספעציעלע צעטלעכעס“ (איבערגעוואנדערטע), פיל טויזנטער יידן און אריי- געווארפן אין די טורמעס און לאגערן פאר צוואנגס- ארבעט די אנפירנדיקע יידישע פערזענלעכקייטן, עסקנים און אינטעליגענץ.

זייער פיינלעך איז געווען פאר בעסארעביע דאס יאר 1940—1941, וואס האט אנגעווארפן אויף יעדן אומרו און פחד. פיל יידן, אלס א שטאטישער עלע- מענט, הויפטזעכלעך, זענען געלאפן פון שטאט צו שטאט און געזוכט צו פארשווינדן פונעם האריוואנט, בכדי אויסצומיידן דאס אריינשרייבן דעם בארימטן פאראגראף 39 אין די פאספארטן. מיט דעם דאזיקן פאראגראף האט מען מוכה געווען „נישט-פראדוקטיווע“ אדער „סאציאל-געפערלעכע“ עלעמענטן, וועלכע זענען געווארן פאטענציעלע קאנדידאטן אויף פארטריבן צו ווערן, פון זייערע אלטע וווינערטער, קיין סיביר. האט זיך אנגעהויבן צווישן יידן א געלויף, מ'איז געלאפן פון קישעניעוו, בענדער, סאראקע, בעליץ, כאטין א"א קיין טשערנאוויץ, לוואוו (לעמבערג), טארנאפאל, סטא- ניסלאוו. פון די שטעטלעך — אין די שטעט, פון די שטעט — אין די שטעטלעך, אבער אומזיסט. דאס אומפארמיידלעכע איז געקומען, און די שוידערלעכע טעג פון 13 און 14 יוני 1941 וועלן קיינמאל נישט פארגעסן ווערן. אין די דאזיקע טעג האט דער „חבר“ סטאלין דורכגעפירט אין בעסארעביע די „אויסרייני- קונג“ („טשיסטקע“) פון סאציאל-געפערלעכע און אומ- פארטוילעכע עלעמענטן, וועלכע האבן באדראט די אינטערעסן פון דער רעוואלוציע... צענדליקער טויזנטער בעסארעביע בירגער זענען

עדות דער קלערונג

(ארכיוו „יד ושם“, ירושלים)

סאראביע געווען ווי א „גן-עדן“, אבער מאטעריעל איז אונדזער שטאט געווען זייער אפגעשטאנען.

מיין פאטער האט מיך געלאזט לערנען שוויסעריי. איך האב געזען, אז אין בענדער איז קיין צוקונפט פאר א יונגן מאן נישטא, בין איך אין יאר 1933 ארויס-געפארן קיין גאלאץ (רומעניע) און זיך איינגעארדנט אין דער גרויסער גוס-פאבריק „פערניק“.

אין גאלאץ האב איך געלעבט א פאר יאר, דערנאך איבערגעפארן קיין בוקארעשט, און אין יאר 1938 האב איך חתונה געהאט מיט א בוקארעשטער מיידל — הינדע בת שמעון סעגאל.

איך האב נאך נישט באוויזן איינצוארדענען מיין משפחה-לעבן און ס'איז אויסגעבראכן דער צווייטער וועלט-קריג.

מיר האבן גלייך פארשטאנען, אז די רוסן וועלן צוריק אפנעמען בעסאראביע פון די רומענישע הענט, ווייל זיי האבן די גאנצע צייט נאר געווארט אויף אזא געלעגנהייט.

און, אין יאר 1940, האבן טאקע די רוסן „אז א טראפן בלוט“ צוריקגענומען בעסאראביע און מיר אלע, געבוירענע אין בעסאראביע, האבן באקומען רעכט צוריקצוקומען אהיים.

כאטש איך בין אלט געווען, בערך 8 יאר, ווען די רומענער האבן פארכאפט בעסאראביע, דאך האב איך גוט גערעדט רוסיש און אויך געקענט ליינען און שרייבן. אלע בענדערער יונגעלייט זענען געווען גע-בונדן מיט דער רוסישער קולטור, ליטעראטור, מוזיק, אזוי אפילו די יוגנט, וועלכע איז געווען ציוניסטיש געשטימט און ווייט פון קאמוניזם.

אין יאר 1940 בין איך מיט מיין פרוי צוריק געקומען קיין בענדער. באזעצט זיך אין מיין שטוב און באקומען א פאסטן אויף דער אייזנבאן-דעפא. מחמת מיין פאטער האט דאָרט פריער געארבעט לאנגע יארן.

איך בין געווען צופרידן. מיר האבן געטראכט, אז דער מאלאטאוו-ריבענטראפ-אפמאך וועט זיין „פעסט“

איך בין געבוירן אין יאר 1913, אין שטאט בענ-דער, בעסאראביע. אונדזער שטאט איז אויפן רעכטן ברעג פון דניעסטער. במשך פון 20 יאר רומענישער אקופאציע, איז בענדער געווען א גרענעץ-שטאט און דער דניעסטער איז געווען די נאטירלעכע גרענעץ צווישן רוסלאנד און רומעניע. אין בעסאראביע זענען געווען פיל יידישע שטעט און שטעטלעך, אין וועלכע עס האט געהערשט די מאלאדאוואנישע שפראך, אבער בענדער איז פון תמיד אן געווען א רוסישע שטאט מיט א פיינעם אינטעליגענטן קרייז פון יידישער יוגנט. די שטאט איז נאך באוויסט פון דער אלטער טער-קישער פעסטונג, וועלכע איז גרויס ווי א האלבע שטאט. מיין פאטער איז געווען א בלעכער און ווייל אין בענדער איז געווען א גרויסע אייזנבאן-סטאנציע מיט א גרויסן דעפא (אייזנבאן-ווארשטאטן), האט מיין פא-טער, נאך פאר דער רעוואלוציע דאָרט געארבעט, כאטש מען האט נישט גערן צוגענומען יידן צו דער ארבעט.

ביי אונדז אין שטאט איז געווען א גרויסע ציוניס-טישע באוועגונג. די בערך 20-טויזנטיקע יידישע בא-פעלקערונג האט אויסגעהאלטן א העברעישע גימנאזיע, געגרינדעט און אנגעפירט פון צבי שווארצמאן, וועל-כער איז נאך אין יאר 1934 געפארן קיין ארץ-ישראל. מיין פאטער האט מיר געגעבן א רעליגיעזע דער-צינונג. ביז 13 יאר האב איך געלערנט אין תלמוד-תורה און זי פארענדיקט.

מיט דער צייט האט זיך אונדזער געגנט א סך געענדערט. בעסאראביע איז אין יאר 1918, אקופירט געווארן דורך די רומענער און בענדער איז פאררעכנט געווארן ווי א „טריפה-שטאט“ מיט רוסישע נטיות און דעריבער האבן די רומענער געשטערט די אנטוויקלונג פון דער שטאט און מחמת דער גאנצער מסחר איז געלעגן אין יידישע הענט, האט קודם כל געליטן שונעם רעזשים די יידישע באפעלקערונג.

ס'דארף געזאגט ווערן, אז אין פארגלייך מיט דער לאגע פון די יידן פון יענער זייט דניעסטער, איז בע-

און דויערהאפטק. אבער דאס איז געווען אונדזער גרויסער טעות.

עס איז געקומען דער 21-טער יוני 1941. די דייטשן האָרדעס זענען באַפֿאלן רוסלאַנד, און מיט זיי צוזאַמען זענען אָנגעפֿאלן אויפֿן רוסישן בער אויך די קליינע מיין — אונגאַרן און רומעניע.

ספעציעל איז בעסאַראַביע געווען אויסגעשטעלט צו ליידן פֿון די רומענער, וועלכע האָבן ווידער אָנגעהויבן שאַרפֿן די ציין צו ווערן די בעל־הבתים אין בעסאַראַביע.

כמאַרעס פֿון דייטשישע עראַפֿלאַנען האָבן באַדעקט דעם הימל פֿון די רוסישע גרענעץ־פֿראַווינצן פֿון ווייסן ביזן שוואַרצן ים.

מיליאַנען פֿון דער ציווילער באַפֿעלקערונג — פֿרויען, קינדער און אַלטע לייט, האָבן פֿאַרפֿלייצט די וועגן און זענען געלאָפֿן פֿון דער גרענעץ טיף קיין רוסלאַנד.

מיין געבוירן־שטאָט בענדער האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָל אין ראַטעווען און העלפֿן צענדליקער טויזנטער פֿליטים אין די יאָרן פֿון דעם ערשטן וועלט־קריג און די יאָרן פֿון דער רוסישער רעוואָלוציע, און טויזנטער יידישע משפּחות אין ארץ־ישׂראל, אַמעריקע און אַנג' דערע לענדער געדענקען מיט דאַנקבאַרקייט דעם הכנסת־אורחים, וואָס זיי האָבן געפֿונען אין בעסאַ־ראַביע. די שטעט: קישעניעוו, בענדער, בעלז, סאַ־ראַקע, אַקערמאַן און אַנדערע האָבן זיך געטיילט מיטן לעצטן העמד און ביסן ברויט מיט די פֿליטים, וועלכע זענען געקומען און ספעציעל מיט די פֿליטים פֿון דער רוסישער רעוואָלוציע.

איצט, אַ האַלבן יובל יאָרן שפּעטער, זענען די דערמאָנטע שטעט אַליין אַריינגעפֿאלן אין אַ בלוטיקער מלחמה, און צענדליקער טויזנטער פֿליטים האָבן פֿאַר־לאָזן זייערע היימען און זענען אַוועק אויף ווייטע וועגן צו ראַטעווען דאָס לעבן. איבערגעלאָזט פֿאַרמעגנס, אַפּגעשפּאַרטע במשך פֿון צענדליקער יאָרן שווערער אַרבעט. דעם אמת געזאָגט האָט רוסלאַנד געטאָן אַלץ, כדי צו אַרגאַניזירן אַ באַרמאַלע עוואַקואַציע.

היות ווי איך בין געווען אין מלוכה־דינסט (גע־אַרבעט אויף דער אייזנבאַן), האָט מען מיך עוואַקוירט צוזאַמען מיטן פּערסאָנאַל און מיטן אינווענטאַר. מיט מיר צוזאַמען איז מיטגעפֿאַרן מיין פֿרוי און מיין מוטער. דער פֿאַטער האָט שוין נישט געלעבט און די אַנג' דערע בני־משפּחה זענען זיך צעלאָפֿן, וווּ ווער עס האָט געקענט.

נאָך אַ לאַנגער רייזע זענען מיר אָנגעקומען אין דער שטאָט ראָסטאָו אויפֿן טייך דאָן. דאָס איז געווען אין די ערשטע חדשים פֿון קריג. איבער גאַנץ דרום־

רוסלאַנד איז נישט געווען קיין אַרט וואָס האָט געקענט דינען ווי אַ מקום־מנוחה.

ראָסטאָו אַליין, פֿול מיט פֿליטים, האָט עוואַקוירט קינדער, פֿרויען און רעגירונגס־אינסטיטוציעס, אַזוי אַז זי איז נישט געווען די לעצטע סטאַנציע צו לויפֿן.

איך מיט מייענע חברים זענען מאַביליזירט געוואָרן צו דער אַרבעט. מיין מוטער מיט מיין פֿרוי זענען רעגיסטרירט געוואָרן ווי „בעזשענצעס“. מען האָט צייטווייליק געפֿונען פֿאַר זיי וווּ צו שלאָפֿן און געלעבט האָבן זיי אויף אַ „בעזשענסקי“ פֿאַיאַק — ראַציע פֿאַר פֿליטים. דאָס האָט אַבער געדויערט אַ קורצע צייט.

דער פֿראַנט איז „געלאָפֿן“ נאָך אונדז. די גאַנצע אכזריות פֿון די ערשטע חדשים פֿון „בליץ־קריג“ איז געפֿאלן אויף דער ציווילער באַפֿעלקערונג מער ווי אויפֿן מיליטער.

אין איינעם אַ טאָג בין איך אויף אַ פֿאַר שעה אַהיים געקומען זיך צו זען מיט מייענע טייערע און שוין מער זיי נישט געטראָפֿן. מענטשן האָבן מיר דער־צוילט, אַז מען האָט זיי עוואַקוירט ווייטער. ווהיין? דאָס האָב איך נישט געוואוסט און קיינער האָט מיר נישט געקענט זאָגן, ווייל די כוואַליעס פֿון דער עוואַ־קואַציע זענען געווען אַזוי גרויס, אַז מען האָט נישט געקענט פֿירן קיין שום ליסטעס פֿון די עוואַקוירטע.

מיין פֿרוי האָב איך ווידער געפֿונען, נאָך אַ האַלב יאָר, און מיין מוטער ערשט מיט 4 יאָר שפּעטער. זי איז אַוועקגעשיקט געוואָרן קיין טורקעסטאַן. אין דער צייט האָט זיך דערנענטערט דער פֿראַנט ביז ראָסטאָו און ווען די ערשטע סנאַריאַדן האָבן זיך אָנגעהויבן דערלאַנגען אין דער געגנט פֿון שטאָט, האָט מען אונדז אַרויסגענומען פֿון די וואַרשטאַטן, געגעבן געווער און געשיקט אויף דער ערשטער פֿראַנט־ליניע. מיך האָט מען געשיקט אויף דער ליניע באַטייסק־אַקסאָו. עס איז שוין געווען נאָוועמבער 1941. קאַלטע רעגנס און ווינטן פֿון שוואַרצן ים און פֿון צפֿון האָבן זייער באַשווערט דאָס זיין אויפֿן פֿראַנט, ווייל מיר זענען נישט געווען אָנגעטאָן גענוג וואַרעם.

אין אַזאַ קאַלטן, נאַסן האַרבסט־טאָג זענען די דייטשן איבערגעגאַנגען דעם טייך דאָן און „פֿונקט אויף מיין ליניע“ צווישן באַטייסק־אַקסאָו.

פֿאַרן איבערגיין דעם טייך האָבן די דייטשן דורכ־געפֿירט אַ שווערן לופֿט־און אַרטילעריע־אַטאַק. איך בין געלעגן אין שוצגרוב און לעבן מיר האָט עקספּלאַדירט אַ סנאַריאַד. עס האָט מיך אַ שליידער געטאָן און איך האָב פֿאַרלוירן דאָס באַוואוסטזיין.

ווי לאַנג איך בין אַזוי געלעגן ווייס איך עד היום נישט. מען האָט מיך דערמינטערט אין שפיטאַל, אין קראַנסדאָר. סיי חברים און סיי די קראַנק־שוועס־

טערס האבן מיר געזאגט, אז איך בין געווען אן באַ-
ווסטויין 2—3 וואָכן, אָבער לאַנגע חדשים נאָך דעם
האַב איך נישט געקענט זיך גאַרנישט דערמאָנען. איך
האַב פאַרלוירן דעם זכרון אויף אַן ערך 6 מאָנאַטן.
איך האָב צוביסלעך אָנגעהויבן צו ריידן, אָבער די
שמיצה איז מיר געבליבן אַ ביסל באַשעדיקט, ביזן
היינטיקן טאָג.

אַ שראַפנעל האָט מיר צעשפּליטערט דעם קאַפּ,
אַפּגעריסן אַ שטיק אויער און גורם געווען אַן אַלגע-
מיינע קאַנטווע מיט נערוון-אַנפּאַלן.

איך האָב „שפּאַצירט“ פון שפּיטאַל צו שפּיטאַל:
קראַנסדאָר, מינוואַדאָ און אַנדערע. דער לעצטער
שפּיטאַל מיינער איז געווען דער „מיליטערישער שפּי-
טאַל נומער 5“ אין דער שטאָט קאַגאַן אין אויב-
קיסטאַן.

אין די זומער-חדשים פון 1942 האָט מען מיך
געשטעלט פאַר אַ מעדיצינישער קאַמיסיע, וועלכע האָט
מיך אָנערקענט ווי אַ „קריגס-אינוואַליד“ פון דער
צווייטער גרופּע און באַפרייט פון מיליטער.

מיין פרוי איז געווען עוואַקוירט פון ראַסטאָוו.
איך האָב זיך דערוואַסט פאַרן פאַרוואַנדעט ווערן אַז
זי לעבט. זי איז צו מיר געקומען נאָכן באַפרייען פון
מיליטער קיין קאַגאַן און מיר זענען דאָרט געבליבן
ביזן יאָר 1943.

אין קאַגאַן האָב איך געמוזט לעבן אויף דער קליי-
נער פענסיע אָדער ראַציע פון אַ קריגס-אינוואַליד.
נאַטירלעך האָט עס אונדז נישט געקלעקט אויף
ברויט און ווי אַנדערע יידן האָב איך געמוזט אַ ביסל
צוהאַנדלען, כדי צו פאַרדינען דאָס טרוקן שטיקל ברויט
אָדער אַ ביסל קאַרטאָפּל.

איך בין אָבער נישט געווען קיין סוחר. איך האָב
אַלע יאָרן געאַרבעט און ווייל עס איז מיר זייער שווער
געווען דאָס לעבן ווי אַ אינוואַליד און נאָך דערצו
ווייט פון דער היים, האָב איך באַשלאָסן צו בעטן מען
זאָל מיך ווידער מאַביליזירן. מען האָט מיך אָבער שוין
אין מיליטער נישט געוואַלט נעמען. אָבער ווייל איך
האַב געהאַט אַ געוויסן טעכנישן סטאַזש, נאָך אַזוי פיל
יאָרן אַרבעט אויף דער אייזנבאַן, האָט מען מיך אַוועק-
געשיקט אויף אַ ספּעציעלן טעכנישן קורס אין דער
שטאָט אַמסק, אין סיביר.

איך האָב געענדיקט דעם קורס אַלס לייטענאַנט
פון אַן אַפּעראַטיווער מיליטערישער גרופּע (ו.א.א.ג.).
איך האָב מיך ספּעציאַליזירט אין אויפשטעלן וואָר-
שטאַטן פאַר אייזנבאַנען.

דאָס רוסישע מיליטער איז שוין דעמאָלט איבער-
געגאַנגען אין אַ פולער אַפּענסיווע. יעדער טאָג האָט

געבראַכט ידיעות וועגן צענדליקער באַפרייטע שטעט
און דערפער. דער רוסישער פראַנט האָט זיך אויסגע-
ברייטערט פונעם צענטער און פון צוויי זייטן — פון
צפון און דרום.

אין חודש יולי 1944 איז באַפרייט געוואָרן מיין
געבוירן-שטאָט בענדער. איך האָב גלייך געבעטן מען
זאָל מיך צוריק שיקן אַהין, כדי צוגרייטן די רעקאַנ-
סטרוקציע פון אייזנבאַן-דעפּאָ און דאָס האַרץ האָט אין
מיר זיך געפרייט צו זיין צוריק אין מיין היים.

אָבער פונקט אין דער צייט איז מיר אָנגעקומען
אַ ביטערע ידיעה, אַז מיין ברודער בערל (באַריס) איז
געפאַלן אויפן פראַנט, נעבן קעניגסבערג. איך מיט מיין
פרוי און מוטער זענען געבליבן אין בענדער ביז סוף
1945. אין אָנהויב 1946 זענען מיר אַריבער די גרענעץ
פון רומעניע. מיר האָבן נאָך נישט געוואוסט וואָס פאַר
אַ רעזשים עס וועט הערשן אין רומעניע.

אויך אין רומעניע האָט מען מיך אָנערקענט ווי
אַ קריגס-אינוואַליד. איך האָב באַקומען אַרבעט אין אַ
גוס-פאַבריק אין בוקאַרעשט. אַזוי האָב איך געאַרבעט
ביז 1950. לויט דעם הסכם צווישן רוסלאַנד און רו-
מעניע האָט מען געמוזט שיקן צוריק קיין בעסאַראַביע
די אַלטע, דאָרטיקע איינוואוינער און איך האָב נישט
געהאַט קיין גרויס חשק צוריק צו פאַרן קיין רוסלאַנד.
מיט גרויסע שוועריקייטן איז מיר געלונגען צו
קריגן אַ דערלויבעניש אַרויסצופאַרן קיין ישראל.
די מוטער מיינע איז געשטאַרבן אין טשערנאָוויץ
און איך מיט מיין פרוי זענען אָנגעקומען קיין ישראל
אין יאָר 1950.

מען האָט אונדז געשיקט קיין טירה הצפּונית. מיר
האַבן געלעבט אין אַ קליינעם צירף, קיין אַרבעט איז
נישט געווען, צו פיל עסן איז אויך נישט געווען. גלייך
נאָך אונדזער קומען האָט מען איינגעפירט די „ראַציע“-
סיסטעם. מענטשן האָבן זיך באַקלאָגט, מענטשן האָבן
געקרעכצט, אָבער איך האָב נישט געקענט פאַרשטיין
ווי שנעל די מענטשן האָבן פאַרגעסן ווי שווער מען
האַט „דאָרט“ געהונגערט. איך האָב געקלערט וועגן
דעם, אַז די שווערע מלחמה מיטן רוסישן „גן-עדן“
איז שוין אַ ווייטער חלום, בין איך געווען פול מיט
מוט און האַפענונג, אַז עס וועט נאָך זיין גוט. און איך
האַב קיין טעות נישט געהאַט. אין יאָר 1953 האָב
איך באַקומען אַ שטענדיקן פּאַסטן אין דער פאַבריק
„אַליאַנס“ (פאַבריק פון גומי-שינעס). פון דעם קליי-
נעם צירף זענען מיר אַריין אין אַ שיינעם שיכון און
איך בין אויך אָנערקענט געוואָרן ווי אַ קריגס-אינוואַ-
ליד מיט 50 פראַצענט אינוואַלידשאַפט. און אַזוי לעב
איך מיין נאַרמאַל, רויק לעבן. הלואי ביז 120. אַמין!

י. מאניק (לעדערמאן)

טיף אין די הארבסט-נעכט

מיר דאכט זיך, אז גאט וואנדערט אום
אין פארלאזענע געסלעך.

פון אנגסטקע קולות געשטיינט,
און ער וויינט...

א שיל דא — א זכר לחורבן,
וואו אייביק פארשטומט איז דאס קול פון בעל-תפילה;
א תורה, פאריתומט.
וואס האט מער נישט ווער זאל מיט איר זיך דא פרייען;

אן אלטע מנורה,
וואס ס'איז מיט איר אויסלעש
פארלאשן געווארן דא אלע שבתים...

טיף אין די הארבסט-נעכט
איך וואגל ארום איבער חרובע שטעטלעך.

א בלוטיקער שטראם, ווי א פייערשלאנג,
לויפט מיינע טריט נאך, פארלויפט מיר די וועגן.

ווי לאנג ערשט, אז דא האט געשפרודלט מיט לעבן,
אז ס'האט זיך געשנירלט לאנגאניקער ניגון,
און היימיש געווען איז דעם וואלד און דעם סטעפ
דער ווארעמער קלאנג פון מיין לשון?
ווי לאנג, אז דא האט געצוויטעט מיין יוגנט?
און איצטער — די סאוווע בלוז נעסטיקט אויף חורבות
און ס'לויפערט די ווינטמיל פאנטאזיש
מיט פליגל צעבראכן...

יהודה-לייב גארפילד (ניו-יארק)

בדמיה

ואעבר עליך ואראך מתבוססת בדמיה
ואמר לך בדמיה חיי, ואמר לך בדמיה חיי.
(יחזקאל ט"ז, ו')

אין אקטאבער 1941, ווען די דייטשן און רומענער
האבן מארשירט קיין אדעס, האבן זיי אויף די וועגן
אויסגעהרגעט טויזנטער יידן. אין דער צייט האבן די
בענדערער יידן, וואס זענען געווען אין מיט פונעם
מארש, פארלוירן א סך נפשות.
די פארבליבענע יידן פון בענדער האט מען גע-
זאלט איבערשיקן קיין טראנסדניעסטריע, אבער לויט
א געהיימען באפעל פון הויפט-שטאב אין בערלין,
אין 1942, לויט פאלגנדיקן אפיציעלן דעקרעט, איז
דאס אויף א קורצער צייט אפגעלייגט געווארן:
„לויט די געשפרעכן מיטן לעגאטיאנס-ראט
כאדאמיער און אבערשטורעמפירער אייכמאן (י.ש.),
טייל איך אייך מיט אין דער אנלאגע אין באצוג
צו „טיגאנא“ (בענדער) פון 30-סטן אויגוסט, 1941,
אין מיין שרייבן פון 5-טן מערץ 1942, האב איך
די פאלגנדיקע שטעלונג גענומען... צוליב שטע-
רונגען אין טראנספארטאציע און צוליב פארהאנד-

די אויסראטונג, פארפייניקונג און דערנידעריקונג
פון בעסאראבער יידן דורך די רומענישע וואנדארמען
צוזאמען מיט די נאצישע רוצחים, זומער 1941, פאר-
צייכנט לויט די ארכיוון אין „יווא“, ניו-יארק:
די רומענער האבן, מער ווייניקער, טאלערירט די
יידן פון אלט-רומעניע, כאטש די שטעט יאסי און
גאלאץ, וואס האבן געגרענעצט מיט בעסאראביע,
האט מען נישט געשאנעוועט. גענוג יידן אויך דארט
אויסגעהרגעט.
אונזער שטאט בענדער, ביים דניעסטער, האט
זייער פיל געליטן. פון איבער 15 טויזנט יידן זענען,
נאכן קריג, איבערגעצייגלט געווארן בלויז 58 איבער-
געבליבענע יידן (ווי ס'גייט אן די ווייטערדיקע טא-
בעלע). ווי ס'ווייזט אויס, זענען אין בענדער גופא
קיין פארניכטונגס-לאגערן נישט געווען. די מערסטע
זענען אויסגעקוילעט געווארן אויפן ארט, אנדערע
האט מען איבערגעשיקט קיין טראנסדניעסטריע.

לונגען מיט דער רומענישער מאכט, וועט טראנס-דינעסטריע איבערגעגעבן ווערן צו רומענישער פארוואלטונג אין אינטערעס פון געמיינזאמער קריגס-פירונג. אויפן פארלאנג פון דער רומענישער קאמענדאנטור זאל מען דערווייל אפשטעלן דאס איבערשיקן די יידן איבערן בוג, דערווייל זאל מען די יידן פון „טיגאניא“ (בענדער) איינ-שפארן אין לאקאלע צענטערן ביז דאס איבער-שיקן צום אסטען וועט מעגלעך ווערן.

אונטערגעשריבן פארן רומענישן גענעראל-שטאב, גענעראל-מאיר טאטאראמו; פארן דייטשן אבערקאמאנדיר, גענעראל-מאיר האופעפע.

ס'איז קיין צווייפל נישט, א סך בענדערער יידן זענען שוין פון פריער געווען קאנצענטרירט אין די פארשידענע לאגערן אין צפון-בעסאראביע. די פאלגנדיקע אפיציעלע פארארדענונג באווייזט ווי אומ-מענטשלעך און גרויזאם די דייטשן זענען זיך בא-גאנגען מיט די יידן אין די קאנצענטראציע-לאגערן: (1) אין יעדיניץ זענען אויסגעהרגעט געווארן א סך יידן. אנדערע יידן האבן געמוזט אויסגראבן אלגעמיינע קברים פאר 300 טויטע אין יעדן קבר און די מקברים אליין האט מען דערנאך דערשאסן.

(2) 10.000 יידן האט מען צענויפגעווארפן אין ליפקאן און כאטיץ. מ'האט זיי געפיניקט, זיי האבן געמוזט שווער ארבעטן און מ'האט זיי נישט דער-לויבט איינקויפן פראדוקטן פון מארק (פארצייכנט יולי, 1941).

(3) דעם 17-טן יולי 1941, קומען אן די געסטאפא מיט די רומענישע טרופן קיין קישעניעו און איבער צען טויזנט יידן ווערן אויסגעשאסן. די איבעריקע יידן האט מען איבערגעשיקט אין א לאגער, אין וואלה. (4) די ערשטע 300 יידן, וואס א רומענישער קארפאראל האט געבראכט צום דניעסטער אריבער-צופירן קיין טראנסדניעסטריע, האבן די דייטשן נישט דערלויבט אריבערצוגיין דעם דניעסטער. האט מען די יידן אריינגעפאקט אין וועגענער און זיי מכלומרשט געפירט צוריק. אויפן וועג, נעבן דארף וואלאטשי-נעסט, זענען די וועגענער שטיין געבליבן און מ'האט די יידן געהייסן אראפגיין מיט זייערע קלומעקס. מ'האט זיי איינגעטיילט אין גרופעס צו צען און זיי געהייסן אריבערשווימען דעם דניעסטער. די סאלדאטן האבן זיי נאכגעשאסן און דערהרגעט. די רומענער האבן דאן געזאגט צו די איבערגעבליבענע, אז אויב זיי וועלן איבערגעבן זייער געלט און צירונג וועט מען זיי לאזן אריבערגיין דעם טייך. די רוצחים האבן באלד באקומען עטלעכע הונדערט פינגערלעך און אנדערע צירונג, חוץ מזומן געלט. נאך דעם ווי די

יידן האבן זיך געלאזט אין וואסער, האט מען זיי נאכ-געשאסן און בלויז 60 מענטשן האבן זיך געראטעוועט און זענען געווען עדות פון דער פארניכטונג.

די פארשפארטע יידן אין די לאגערן האט מען פארמוטשעט מיט שווערער ארבעט; דערנידעריקט. אונטערדריקט, געקרענקט, געהונגערט און פארליי-זיקט. מיידלעך און פרויען געשענדט דורך די רומע-נישע סאלדאטן און אפיצירן. אויף דער אנדערער זייט פון דניעסטער האבן די דייטשן צוריקגעשיקט די יידן פון טראנסדניעסטריע-לאגער קיין אטאקי. פון נאיוא-סעליץ האט מען אויך איבערגעשיקט די יידן קיין אטאקי, אין א לאגער ביים ברעג טייך. די רומענישע פאטראלן האבן די יידן געפירט אהין און צוריק. די מידע און קראנקע האבן זיי דערשאסן. א סך פון די דערשאסענע האט מען אריינגעווארפן אין דניעסטער. די פאסירונגען זענען אויף א לאקאליזשן אופן איבער-געגעבן געווארן דער מאכט אין קישעניעו און די מאכט האט די באריכטן פארצייכנט — אוועקצולייגן. דעם 9-טן אקטאבער 1941, האט ד"ר פילדערמאן, דער פרעזידענט פון דער פעדעראציע פון די יידישע קהילות, זיך געווענדט צום מארשאל אנטאנעסקו אין נאמען פון דער פעדעראציע, אז ער זאל פארארדענען אפצושטעלן דאס ווייטערדיקע ארויסשיקן פון די יידן פון בעסאראביע אין בוקאווינע צו א זיכערן טויט.

דעם 12-טן אקטאבער 1941 איז פארארדנט גע-ווארן צו אינטערנירן אלע יידן פון בעסאראביע און בוקאווינע, קאנפיסקירן זייערע פארמעגנס; דערלויבן מיטנעמען בלויז עסן און קליידונג וואס יעדער קען טראגן אויף זיך.

דעם 14-טן אקטאבער — פראפעסאר אנטאנעסקו זאגט צו ד"ר פילדערמאנען אפצוהאלטן די דעפאר-טאציע פון פראפעסיאנאלן, געשעפטסלייט און פאר-טיזאנער. אבער ד"ר פילדערמאן בעט אויך, אז אלע אנדערע זאלן אומגעקערט ווערן אין זייערע היימען.

דעם 19-טן אקטאבער קריגט ד"ר פילדערמאן אן ענטפער פון מארשאל אנטאנעסקו, אז די שולד פון די יידן פון די צוויי פראווינצן באשטייט אין דעם, וואס זיי האבן געהאלפן די קאמוניסטן קעגן רומעניע און זיי קריגן איצט באצאלט פאר זייער אויפפירונג. דערווייל האט מען אין קישעניעו אכזריותדיק באהאנדלט אלע יידן. בלויז משומדים און די גוטע בעלי-מלאכות האט מען איבערגעלאזן. די לאגע אין די קאנצענטראציע-לאגערן איז געווארן וואס א מאל ערגער.

אקטאבער 16, 1941. א לאגער-אנפירער, האנס ראגער, איז געקומען צום לאגער פעטשערא און גע-פאדערט ארויסצוגעבן אלע מיידלעך פון 14 ביז 20

רומענישע אדמיניסטראציע האט דורכגעפירט אין סעפטעמבער 1941, אין די פאלגנדיקע ערטער:

בעליץ	—	—	—	—	2.923
קאהיל	—	—	—	—	47
אקערמאן	—	—	—	—	55
קיליא	—	—	—	—	130
איזמאיל	—	—	—	—	1.259
לאפושנע	—	—	—	—	215
ארגעוו	—	—	—	—	360
סאראקא	—	—	—	—	1.279
בענדער	—	—	—	—	58
טשערנאוויץ	—	—	—	—	49.497
סטאראדזשינעץ	—	—	—	—	4.311
כאטין	—	—	—	—	559

אין די לאגערן:

סעקוראין	—	יעדיניץ	—	20.909
מארקולעשט	—	—	—	10.737
ווערטושען	—	—	—	24.000
געטא קישעניעוו	—	—	—	10.096

די יידן פון טראנסדניעסטריע געהערן נישט צו דער דאזיקער טאבעלע.

לויט דער סטאטיסטיק פון פאר דער מלהמה- צייט זענען אין די דאזיקע פראווינצן געווען 274.036 יידן. די צאל איז נאך פארגרעסערט געווארן דורכן צופלוס פון טויזנטער יידן פון סאוויעט־רוסלאנד אין 1940. ס'ווערט גערעכנט, אז איבער 150.000 יידן זענען דערמארדעט געווארן דורך די נאציס און רומענער.

„מיינע אבות געהערן צום היינטיקן הויז ישראל. איך קום ארויס פון יענע קדושים וואס האבן דער וועלט א גאט און מאראל געגעבן און אויף שלאכט- פעלדער פון געדאנק געקעמפט און געליטן“.

יאר אלט, וועלכע מען דארף כלומרשט האבן פאר קראנקן־שוועסטערס אין מיליטערישן שפיטאל, אין דער געגנט פון וויניצע. מ'האט צוזאמענגעקליבן 150 מיידלעך, וועלכע מען האט אריינגעזעצט אין אפוארטן-דיקע פראכט־אויטאס. דערנאך האט מען די מיידלעך געפירט אין א דערביינקן וואלד, ווו מען האט זיי געשענדעט, געשלאגן און דערנאך דערשאסן. בלויז איין מיידל מיטן נאמען פרידא קאפלער, האט זיך געראטעוועט מיט דער הילף פון א דייטשן סאלדאט, וועלכער האט פריער געארבעט אין דאכא.

דעם 26סטן מאי — אין א פריערדיקער פאר- צייכענונג איז דערמאנט געווארן, אז מ'האט געפא- דערט פון ד"ר פילדערמאן צו צאלן א קאנטריבוציע פון 4 מיליאָרד לעי. אזוי ווי ד"ר פילדערמאן האט דאס נישט געהאט, האט מען פארארדנט אים צו דע- פארטירן קיין טראנסדניעסטריע. דעם 30סטן יולי 1941, איז ער דעפארטירט געווארן קיין טראנס- דניעסטריע.

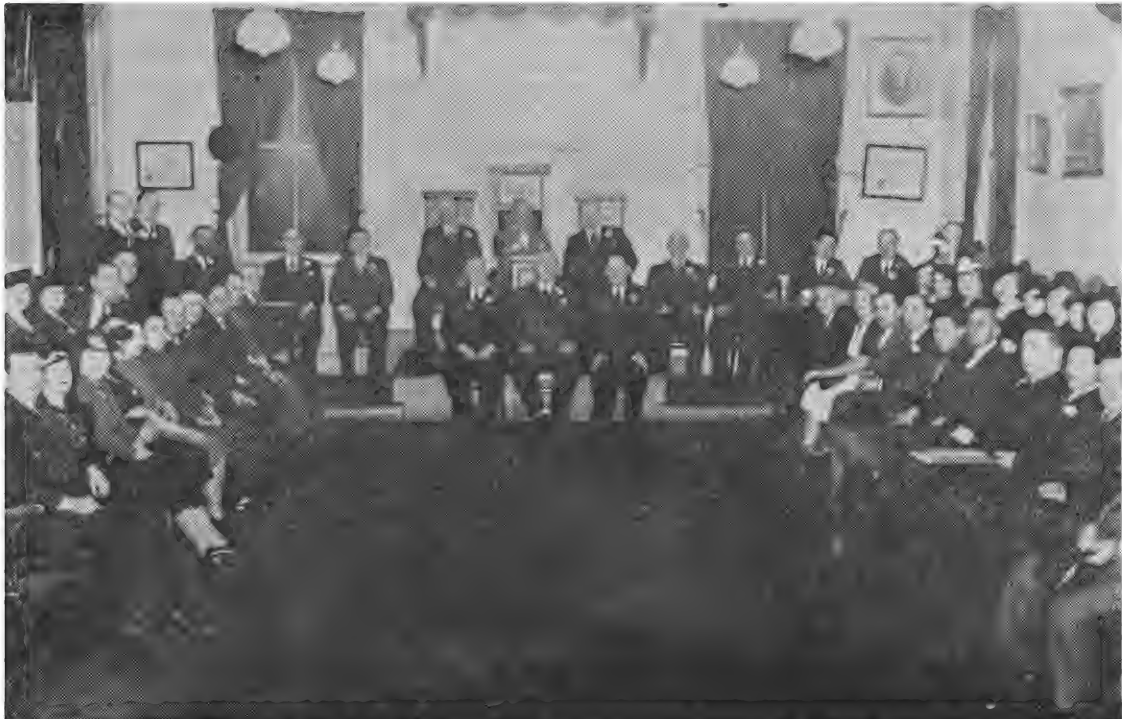
דעם 1טן יאנואר 1944 — מארשאַל אַנטאָנעסקו גיט ארויס די טאג־פארארדענונג: „מיר האבן בא- האנדלט די איינוווינער פון די אקופירטע געגנטן מיט איידלקייט און מענטשלעכקייט. קיינער איז נישט גע- שלאגן אדער בארױבט געווארן אין די פלעצער, ווו מיר האבן דורכגעמארשירט. מיר האבן קיינעם נישט דעפארטירט און אין אונדזערע לאגערן זענען קיין אומשולדיקע נישט פאראן. מיר האבן נישט ארויס- געריסן קיין משפחות, נישט קיין מענטשן צוליב נא- ציאנאלע אדער פאליטישע אינטערעסן“.

איך האב בלויז אויסגעקליבן עטלעכע מוסטערן פון די גרוילטאטן פון די נאציס מיט זייערע רומע- נישע מיטהעלפערס.

א טאבעלע פון דעם אויסראטונגס-פלאן וואס די

יהודה-לייב בר' דוד הלוי (ניר-יארק)

בענדערער סאסייעטי

די בענדערער סאסייעטי אין ניר-יארק אויף אן אזכרה לזכר די בענדערער יידן, אומגעקומענע אין דער שואה

אין 1920 און איז שטענדיק געווען און איז אויך איצט א לעבעדיקע און באוועגלעכע ארגאניזאציע אין אמע-
ריקע. זי שטיצט און קאאפערירט מיט אלע יידישע
געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס. ווען בעסארביע האט
געהאט א סך פון די אנטלאפענע פון רוסלאנד און די
עקאנאמישע לאגע אין בעסארביע איז געווען זייער
א קריטישע, האט די בענדערער סאסייעטי געשיקט
אהין פינאנציעלע הילף. זי האט אויך ברייטהארציק
געשטיצט אנדערע הילפס-אינסטיטוציעס, ביז דער
צווייטער וועלט-מלחמה.

ווען דער בעסארבער פארבאנד האט זיך גע-
גרינדעט זענען די בענדערער געווען א וויכטיקער
טייל און האבן א סך מיטגעהאלפן אין דער ארבעט
פון פארבאנד און שפעטער אין בעסארבער קאונסיל.
די בענדערער שטייען אין ענגן קאנטאקט מיט

בענדער איז געווען א שטאט מיט א קאלירפולער
פארגאנגענהייט. בענדער איז געשטאנען אויף א מיטל-
פונקט, צווישן אלט און ניי-בעסארביע. א וויכטיקער
זומער אפרופלאץ ביים דניעסטער — פרוכט-גערטנער
אויף איין זייט און בערג מיט ווינגערטנער פון דער
צווייטער זייט. די גרעסטע אקטיארן פון פעטערבורג,
מאסקווע און אדעס פלעגן גאסטראלירן זומער אין
בענדער, אויסנוצנדיק זייער וואקאציע-צייט. יידישע
פרנסה — בכבוד, אזוי אז ווייניק בענדערער יידן האבן
עמיגרירט קיין אמעריקע. א טייל יוגנטלעכע זענען
געפארן קיין פאריז שטודירן און דארטן שוין פאר-
בליבן; און א טייל זענען געפארן קיין פאלעסטינע.
נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה האבן אייניקע יוגנט-
לעכע ארבעטער עמיגרירט קיין אמעריקע.
די בענדערער סאסייעטי איז געגרינדעט געווארן

די לאנדסלייט אין ישראל און האבן דארטן געשאפן א לייקאסע פאר די אלע וואס נויטיקן זיך אין דעם. א גרויסער טייל פון די בענדערער לאנדסלייט זענען זייער ענטוויאסטיש און שטארק פאראינטערע-סירט אין דעם „בית יהודי בסרביה-צענטער“ אין תל-אביב און האבן בייגעשטייערט צום פאראייניקן דעם גוטן יידישן בענדערער נאמען מיט א גרעסערן

פינאנציעלן ביטראג צו דעם אויפבוי פון בעסאראבער הויז.

בענדער האט דורות-לאנג פארדינסטן אלס א שיי-נע יידישע שטאט, מיט טייערע בעסאראבער יידן און יידיש-געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס. זי קען אויך פארצייענען וויכטיק-שיינע מאנומענטן אינעם געזעל-שאפטלעכן לעבן דא אין אמעריקע.

„בעסאראבער ייד“, ביולעטין, 22.10.1967

בעסאראבער יידן בויען אינטענסיוו א בנין אין ישראל

די צייט ווערט קורץ, און אז אויב זיי וועלן נישט באלד טאן עפעס וועגן דעם ענין, וועלן זיי פארשפעטיקן די היסטארישע געלעגנהייט צו זיין שותפים מיט די אג-דערע בעסאראבער, וועלכע וועלן פארענדיקן דעם „בית יהודי בסרביה“.

דאס דאזיקע הויז איז א בעסאראבער מאנומענט, אין וועלכן אלע בעסאראבער יידן דארפן האבן א חלק. עס איז נאך פאראן פלאץ פאר די היגע סאסייעטיס און יחידים צוצוטראגן זייער חלק אין דעם דאזיקן מאנומענט, אז די געשיכטע זאל דאס פארצייענען.

צווישן די ארגאניזאציעס, וועלכע האבן זיך ביי-געשטייערט מיט גרויסע סומעס געלט פאר דעם דא-זיקן צוועק, זענען אויף דעם ערשטן פלאץ די באלטי-מארער בעסאראבער. אויף דעם צווייטן פלאץ שטייען די פיטסבורגער בעסאראבער. צווישן די יחידים זענען פאראן אזעלכע וויכטיקע פערזענלעכקייטן ווי די פריינט פון דעם געוועזענעם פרעזידענט משה ליבמאן, ע"ה, און אים צו לאנגע יארן, פון דעם איצטיקן פרעזידענט מאָריס גינצבורג, נ"י. פון די ניר-יאַרקער בעסאראבער סאסייעטיס האט בלויז די בענדערער סאסייעטי בייגע-שטייערט פאר א בענדערער צימער אין דעם „בית יהודי בסרביה“.

צי איר ווילט א צימער אויף אייער נאמען, אדער איר ווילט געבן א קלענערע ביישטייערונג, עס איז נאך אלץ צייט דאס צו טאן. איר האט איצטער די לעצטע געלעגנהייט. קיין צווייטן שאנס וועט איר שוין מער נישט האבן.

מיט ווארעמע גרוסן און מיט אכטונג,

לעאָן גאַרפילד,

נאַציאָנאַלער סעקרעטאַר

טאג-מארגן-שורנאל, ניר-יאַרק.

דער בעסאראבער פארבאנד, וואס האט זיך גע-גרינדעט אין אנהויב פון דער צווייטער וועלט-מלחמה, האט א סך אויפגעטאן צו העלפן די בעסאראבער שארית הפליטה. דער שרייבער פון די שורות האט אנגעהאלטן אלע וויכטיקע אַמטן אין דעם דאזיקן פאר-באנד און ער האט געטריי געדינט די בעסאראבער יידן אין משך פון דער גאנצער צייט. ווען דער קאלטער קריג האט אריינגעבראכט א קעלט אין אונדזערע רייען, האבן זיך די נאציאנאל-געשטימטע יידן אפגעשפאלטן פון דעם בעסאראבער פארבאנד. מיט דער הילף פון דעם כנסת-דעפוטאט יצחק קארן, דעם דינאמישן קישעניווער ייד, וועלכער איז דער פרעזידענט פון דעם וועלט-פארבאנד פון די בעסאראבער יידן, איז געשאפן געווארן דער בעסא-ראבער קאנסיל.

מיר האבן אין משך פון די יארן, געבויט שיכונים פאר די נייע עולים, בתי-קליטה, בתי-אבות און אג-דערע פראיעקטן. אבער יצחק קארנס קארדינאלער פראיעקט איז דער אויפבוי פון דעם „בית יהודי בסרביה“. דאס וועט זיין א גראנדיעזער בנין מיט א סך אויפגאבן און מיט גרויסע היסטארישע פעספעקטיוון. עס איז איבעריק אנצווייזן, אז די מערער בא-ווסטזיניקע בעסאראבער יידן, איבער דער גארער פרייער וועלט, האבן ענטוויאסטיש אונטערגעשטיצט דעם דאזיקן פראיעקט. דער בנין איז כמעט פארענ-דיקט. מען דערווארט איצטער, אז דער חנוכת-הבית זאל פארקומען אין דעם מאנאט מאי, אדער אין אנהייב יולי, היי-יאַר.

מיין כוונה איז צו ציען די אויפמערקזאמקייט פון די היגע, דער עיקר פון די ניר-יאַרקער, בעסאראבער יידן און סאסייעטיס, וועלכע האבן זיך נאך נישט בא-טייליקט אין דעם אויפבוי פון דעם דאזיקן בנין, אז

בענדערער פראגרעסיוו-בענעוואלענט-פאראיין

געווען די יעניקע, וועלכע האבן געהאלפן שאפן דעם בעסאראבער פארבאנד, אגב-אורחא איז לעאן גארפילד איינער פון די אקטיווסטע פירער און ווייס-פרעזידענט פון דעם בעסאראבער פארבאנד. א זייער וויכטיקע ראל שפילט ר' מאקס ברויטמאן, וועלכער איז דער טשער-מאן פון רעליף-קאמיטע, ער צוזאמען מיט ה' בידניק, ל. קלאטק, לעאן גארפילד, פאול גארפילד, י. גארנ-שטיין, ס. ראט און א. פורמאן, האבן געגרינדעט די רעליף-קאמיטע.

דוד כרמל

„דער בעסאראבער ייד“, יאנואר 1946

די ארגאניזאציע איז געגרינדעט געווארן אין 1920 פון 18 מיטגלידער, מיט ר' יוסף טאבאטשניק ע"ה בראש. ווען דער בעסאראבער פארבאנד האט זיך מיט 5 יאר צוריק געגרינדעט, איז די ארגאניזאציע געווען איינע פון די ערשטע זיך אנצושליסן אין דער רעליף-ארבעט. פאר די לעצטע עטלעכע יאר האבן זיי פארלוירן 3 פון די אקטיווסטע מיטגלידער: ר' יוסף טאבאטשניק ע"ה, ר' זעליג ברויטמאן ע"ה און ר' אליעזר סווערדליק ע"ה, וועלכער האט זייער פיל אויפגעטון סיי פאר די בענ-דערער און סיי פאר דעם בעסאראבער פארבאנד. דער פרעזידענט יוסף גארענשטיין, הרב משה ז. בערמאן, אברהם פורמאן און לעאן גארפילד זענען

פארזאמלונג פון בענדערער לאנדסלייט, אין תל-אביב אין 1969, אויף וועלכער ס'איז באשלאסן געווארן ארויסצוגעבן דעם בענדערער יזכור-בוך.

נאכווארט

אין בענדער, א דאנק איר טאפאגראפישער לאגע, האט פולמירט א פילפארביק געזעלשאפטלעך לעבן — אנהייבנדיק פון חסידים, ציוניזם און אלע זיינע אפֿ-צווייגונגען, בונדזיס און רעוואלוציאנערע שטראמען, וועלכע האבן געשטורעמט די וועלט אין די צארישע צייטן.

דער דור, וועלכער האט געהאט די זכיה געבוירן צו ווערן ביי דער שקיעה פון 19-טן און אויפן שוועל פון 20-סטן י. ה. איז געווען א דור באפליגלט מיט הויכע מאראלישע אידיען און טאקע א דאנק דעם האט געקאנט זיך צעבליען אונדזער ציוניסטישע אידיע. אבער צו אינדזער גרויס באדויערן איז דאס אלץ אוועק מיטן ווינט. דעריבער דארפן די זכרונות פון יענער צייט נישט פארגעסן ווערן, ווייל דער זכות פון אונדזערע עלטערן איז גרויס און דארף פאראייביקט ווערן און דאס וועט זיין אן אמתער חסד של אמת.

נישט דאס אינדיווידועלע לעבן פון יעדער משפחה באזונדער איז די באזע פון דעם דאזיקן יזכור-בוך, נייערע זכרונות וועגן אלגעמיינעם לעבן פון דער יידי-שער קהילה, פארבונדן מיט דער געזעלשאפטלעכער טעטיקייט אין בענדער.

אין אונדזער יזכור-בוך ווערן געבראכט פרעכטיקע קאפיטלעך פון יידיש לעבן ביז דעם דינסטן שטריך, וונדערבארע מאלערישע נאטור-בילדער פון בענדער און אומגעגנט, ארומגערינגלט מיט טייך און פעלד, אין אלע צייטן פון יאר; אויף דעם פאן ווערן אפגעשפיגלט אין די זכרונות יידישע שבתים און יום-טובים, דורות-דיקע יידישע פירעכץ און מנהגים; און דאס פאר-שטארקט נאך דעם באגריף פון דעם שוידערלעכן חורבן, פון דער שרעקלעכער שואה. דעריבער איז אונדזער יזכור-בוך דער אויפגעשטעלטער דענקמאל דעם דור וואס עקזיסטירט שוין מער נישט, די אלע וואס זענען פארשניטן געווארן און נישט דערלעבט עולה צו זיין אין אונדזער אומאפהענגיק יידיש לאנד — מדינת ישראל.

פ. בענדערסקי

פאראן ביי יידן א שיינער מנהג — גיין אויף קבר-אבות — דערמאנען און אפגעבן כבוד די פאר-שטארבענע. דער דאזיקער מנהג איז גלייכצייטיק פאר-בונדן מיטן שמידן די גאלדענע קייט, וואס פלעכט צענויף דעם יידישן נעכטן מיטן היינט, דעם עבר מיטן הווה — עס זאל, חלילה, נישט איבערגעריסן ווערן און ס'זאל נישט פעלן קיין איין רינג.

די יזכור-ביכער געשריבענע דורך די אלע וואס האבן אויסגעמיטן די שואה און דורך די, וועלכע זענען על-פי-נס ניצול געווארן פון די מערדערישע הענט, בעת דער שרעקלעכער אויסראטונג אין צייט פון דער צווייטער וועלט-מלחמה, דערמאנען און ברענגען ארויס דאס פולבלוטיק יידיש לעבן — טראץ אלע גזירות און באגרענעצונגען, אן א טעריטאריע, פרעמדע אין די אלע לענדער ווו זיי האבן זיך געפונען. ווי גרויס איז געווען דער גייסט ביי אונדזער פאלק!

זאל דער איצטיקער דור, ווי אויך דער קומענדיקער דור — ווען ער וועט קומען צום קאפיטל מרח-איראפעיש יידנטום לערנען און באנעמען דעם גייסט פון אמאליקן יידישן לעבן אין שטעט און שטעט-לעך, אין דערפער אין ישובים, צעשפרייטע אין גלות, אויך די בענקשאפט פון אונדז, בענדערער יידן, ווערט קיינמאל נישט געשטילט, און אויך מיר האבן באשלאסן און גענומען אויף זיך די שווערע אויפגאבע פון פאראייביקן אונדזער באליבטע שטאט, אלע אירע פינע יידישע בעלי-בתים — רעליגיעזע און פרייע, — אלע אירע אינסטיטוציעס און געזעלשאפטלעכע ריכט-טונגען.

א טייערע יידישע קהילה איז געווען בענדער און ס'איז באמת ווערט זי צו פאראייביקן!

אפשר האבן מיר צו שפעט זיך גענומען צו רע-אליזירן די דאזיקע גרויסע און וויכטיקע אויפגאבע. א סך קלענערע שטעטלעך אין בעסאראביע האבן דאס שוין לאנג געטון. מיר האבן אבער נישט קוקנדיק אויף אלע שוועריקייטן, נישט רעזיגנירט און אויסגעפירט אונדזער פליכט. ווי זאגט דאס שפריכווארט — בעסער שפעטער ווי, חלילה, קיינמאל נישט.

נרות נשמה

„נר ה' נשמת אדם”

(משלי כ', כ"ז)

יהושע אוצקובסקי

נולד בבגדאד בשנת 1915. בנעוריו היה פעיל בתנועת הנוער "גורדוניה".
בשנת 1936 עלה ארצה ומיד התייצב לשורות ה"הגנה". שירת חמש שנים במשטרה הבריטית וסיים שירותו בציון "טוב מאוד". (קיבל את "אות ההגנה" מס' 173)

בפרוץ מלחמת הקוממיות התגייס ל"צה"ל" ולחם בעמק ובגליל. הגיע לדרגת סמ"ר ובהשתחררו ציינו מפקדו בכתב כלוחם "מסור ונאמן במשך שנים רבות". ואכן "מסור ונאמן" — אלה היו הגדרות אשר איפיינו את אישיותו של יהושע, אשר תמיד היה מוכן להגיש עזרה לזולתו. וברוח זו גם ציינוהו מפקדיו. כשם שמילא בנאמנות את שירותיו הציבוריים, כך גם היה בעל אוהב ונאמן. ואולם הגורל התאכזר לו; הוא חלה במחלה קשה אשר לא יכול להתגבר עליה ונפטר כשהוא רק בן 54.

יהי זכרו ברוך!

אלי' אברמוביץ

ר' אלי' אברמוביץ נולד בשנת 1881. היה אחד מבעלי-הבתים החשובים בעירנו. יחד עם אחיו בווה היה מתומכי הקהילה היהודית, אבל אוזנו היתה קשובה גם ליחיד הנצרך: סוס כי נפל אצל מוביל המים או העגלון ופרה אצל החלבנית — ידעו שעליהם לפנות אל ר' אלי, — והוא יושיט להם עזרה.

גם בחלוצים תמך ע"י זה שסיפק להם אפשרות להכשרה.

ב־13 ליוני 1941, לפני שפלשו הנאצים לעירנו, הועברה משפחתו ע"י הסובייטים לרוסיה, והוא עצמו הוגלה לסיביר, שם נפטר כתוצאה מרעב במחנה ריכוז איבדל, מחוז סברדלובסק, ב־19 לנובמבר 1942.

מקום קבורתו לא נודע למשפחה.

תהיה נשמתו צרורה בצרור החיים, יחד עם נשמותיהם של כל קרבנות השואה.

מפי בנו ברוך

פ. ב.

יצחק אוצקובסקי

בנם של יפה ואברהם נולד בבנדרי בשנת 1909.
היה חבר "החלוץ" בעירו.
עלה לארץ ב-1929.
נפטר בא"י בז' בתמוז תש"ל — 11 ביולי 1970.
יהיה זכרו ברוך!

אשתו **צילה**
והבנות: **נטע ואביבה**

אברהם ויפה אוצקובסקי

י. מ. איידלמן, רעייתו ליבא ;
ובתם מינדל עם בח"ל

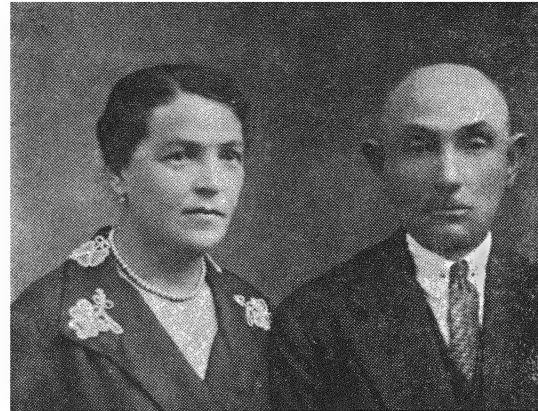
כוס יגונים

לזכר הורי הבלתי-נשכחים הי"ד — אבי יוסף-
מנדיל ואמי ליבא איידלמן ז"ל, שניספו בעת המלחמה
בתחילת שנות הארבעים, מהפצת הגרמנים בעת
נדודיהם בקווקז.
תהא נשמתם צרורה בצרור החיים.

יחיאל אפרתי

יצחק באוך, אפרים באיך, זינה באוך

מרדכי אטליס, מאסיה אטליס

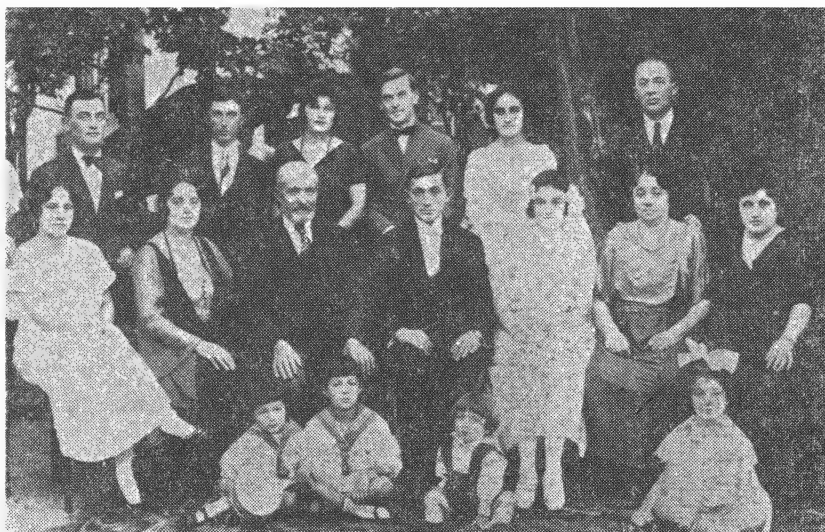
ציון לזכר בני משפחתי היקרים

אחותי זינה באוך, נולדה בתרס"ט — 1909,
נפטרה בח' אדר תשכ"ח — 1968.
בעלה יצחק באוך, נולד בתרס"ו — 1906, נפל
בקרבות סטאלינגראד במלחמת העולם השנייה, כקצין
בצבא האדום.
ישראל (סוניה) אטליס, תל-אביב

אבי ומורי מרדכי בן ישראל, נולד בשנת
תרל"ה — 1875, נפטר בח' תמוז תרצ"ו — 1936.
אמי הורתי מאסיה בת אפרים, נולדה בתרל"ח —
1878, נפטרה בי"ט אלול תשכ"ט — 1969.

הרש וויסר ואשתו חיה-בילה

גרו בבנדרי ברח' חרוזינה, בביתו של קרדונסקי.
הרש נולד בפשצ'ן בשנת 1864.
היה אחד הלומדים בעיר. בצעירותו למד בישיבה
והוסמך להיות דיין; אך מעולם לא עשה תורתו קרדום-
לחפור-בה. לאחר שנשא לאשה את חיה-בילה, בתו
של שמואל ברונפמן, התיישב בבנדרי והתפרנס מחנות
לקמח, ברח' חרוזינה (בסמוך לחנותו של רחמן). היו
לו שני בנים ושלוש בנות, שקיבלו חינוך תרבותי.
נפטר בשנת 1932, והוא בן 68. תנצב"ה.
אשתו חיה-בילה, הבת וירה שגנסקי, הבן הצעיר
שמואל (מוסיה), הבת שרה (סוניה) מרמיס, בעלה דוד
מרמיס ושני בנים — נהרגו כולם בידי הנאצים. הי"ד.

הרש וייסר,
אשתו חיה-ביילה
ומשפחתם

שאול (שואל)-ליב בוריס (אריה בורס) ואשתו חנה-אטל

חנה-אטל, רעייתו, עקרת-בית טובה, עזרה
בפרנסה והיתה פעילה במוסדות יהודיים, כגון בית-
החולים היהודי, "עזרת-נשים" ועוד.
נפטרה בשנת 1937, והיא בת 75.
לילדיהם — ששה בנים ושתי בנות — היקנו
הינוך תרבותי וההורים, לעת זיקנתם, זכו לראות את
כולם מסודרים.
ת. נ. צ. ב. ה.

בבנדרי התגוררו ברחוב קומנדנטסקיה, פינת רחוב
פושקין:

שואל-ליב היה אחד מבעלי-הבתים המכובדים
בעיר, סוחר תבואות ויינות. אדוק וחסיד של הרבי
מסדיגורא. היה נוהג להתפלל בבית-הכנסת הסדיגורי.
תרם ביד רחבה לכל המוסדות היהודיים שבעיר.

נפטר בשנת 1927, והוא בן 63.

שאול-ליב בורס,
אשתו חיה-אטל
ומשפחתם

מישה בלצר

„בהגיע שעתי, עטפוני בתכלת-לבן“, ביקש מישה מהוריו. ההורים רחוקים היו מיהדות, אך הבן — אהבת-ציון יקדה בלבבו.

ברוך-כשרונות היה. ניחון בנפש פיוטית. כתב שי-וים ברוטית, שראו אור. השירה, המתימטיקה, המוסיקה והציונות — היו תוכן-חייו.

בחוגי-הנוער היה מרצה על נושאים שונים: הפי-לוסופיה של ניטשה; תורת בורוכוב; על נושאים ספר-רותיים, ועוד.

נצטער צער רב, שבגלל מצב-בריאותו, נבצר ממנו להיות בין „המגשימים“ — החלוצים, שבדרכם האמין, בכל לבו.

יצא להשתלם באוניברסיטת ליאון, שבבלגיה, בתק-ווה שיעלה בידו להביא תועלת לעמו ולמולדתו — כשיסיים אותה — בבוא היום ויעלה לארץ. אך היום המיוחל לא בא...

המחלה שקיננה בו, שמה קץ לכיסופיו ולחלומו. מת בשחפת, בטרם מלאו לו תשעה-עשרה אביבים. בגווילי הספר של עירנו — ייצרר שמך היקר לעד, מישה היקר.

חברת-נעוריו

ל. ש.

נר-נשמה למשפחת ברומברג מבנדר

האב, ר' **אברהם** (זיידל) ב"ר חיים-יעקב ברומברג הגיע לארץ בשנת תשט"ז — 1955.

נפטר בארץ ביום כ"ו כסלו תשכ"ה — 1.12.1964.

האם **שׂיבָה** ב"ר אשר נפטרה ברוסיה, בעת האוקראינה (בשעת ההתקדמות הגרמנית לים הכספי) ביום כ"ו בשבט תש"ב — 13.2.1942.

הבת **מאניה**, נולדה בשנת תרפ"א — 1921.

נפטרה ברוסיה, סמוך לפטירת אמה, ביום י"ד באדר תש"ב — 3.3.1942.

הבן הבחור **אשר**, נולד בשנת תרע"ז — 1917.

נפל כחייל בצבא האדום, בחזית הפינית, ביום י"ד באב תש"ב — 28.7.1942.

תהא נשמתם צרורה בצרור החיים.

הבן והאח האבל,

זאב ברומברג

חנה ברון — חיים ברון

אלה אזכרה...

מחמלי-נפשי — הבלתי-נשכחים אמיי-הורתי **מרים ברון** נפטרה בשנת תרפ"ט — 1929 — בת 49.

אבי-מורי **חיים ברון** ניספה בנדודיו בתש"ח — 1948, בן 64.

אחותי האהובה **חנה ברון** נפטרה בשנת תשט"ו — 1955, בת 46.

גיסי היקר **ע. פרקנסקי** ניספה בשנת תש"ו — 1946, בן 50.

תהי נפשם צרורה בצרור החיים.

משה בראון

בין יתר המגינים ע"י הרב ה"רוא"ה קוק ל"שלוש סעודות" אשר שוחח עמהם בנעימים, עודדם וברכם על קיום מצוות ההגנה על כבוד האדם וכבוד התורה בכל נפשם ומאודם.

בנו היחידי יצחק בוכי (בוכבינדר) אף הוא הלך בדרכי אביו החלוץ והמגן, ובהיותו חבר קיבוץ "רמת הנגב" נפל במלחמת השחרור בעת פריצת הדרך לנגב בגזרת חוליקאת, היא חלץ בימינו, ביום י"א בתמוז תש"ח — 18.7.48 והוא בן 19 שנה.

שלמה בוכבינדר זכור ביותר מביקורו המרשים בקן "השומר הצעיר" בבנדרי בשנת 1922, עת סיפר על חייו חלוצינו בארץ ועל הגנת תל-חי. מפיו שמע הנוער שלנו לראשונה את השיר "הבה, נגילה"... ועם עלותנו ארצה, זכרנו לו את חסד המגע עמו והמשכנו בידדות המסור רתית כל השנים. ואכן, איש נעים-הליכות ועדין-נפש.

על הלך-רוחו הנאצל יעידו כמה שורות שכתב על תמונת תצלומו עם אחיו אליעזר בירושלים ב־1922 לחברה פ. י.: „...וימים יבואו, וכל אחד יתבודד בפינתו, ואז — יזכרו את הימים הטובים והרעים, שבילו בצוותא...”

בביקורי האחרון אצלו בראשית 1973, הראה לי שלמה בוכבינדר את חגורתו של יוסף טרומפלדור שהתחלף עמו אז — בימים ההם — למזכרת ולאות ידידות.

את אחיו אליעזר פגשתי בחיפה בתקופת חוסר-עבודה קשה ורעב ממש, עת התפרנס במקצועו כחייט. טוב-לב ומסביר-פנים היה אליעזר והתחלק עמי בדירתו הוא — באוהלו הקטן ליד עצי התאנים על הגבעה בהדר-הכרמל.

במרוצת השנים, בימי משבר, החל אליעזר לעבוד באניה והפליג לחוץ-לארץ ועקבותיו נעלמו. גירסות שונות מספרות על העלמו זה, ולא ברור במדויק אם נספה באניה שטבעה, או בקרבות המלחמה העולמית השנייה או בשואה. מה שברור שהוא איננו עוד בין החיים.

ת. נ. צ. ב. ה.

מרדכי סבר

האחים אליעזר ושלמה בוכבינדר

בתולדות העלייה לארץ מבנדרי, זכות נכבדה שמורה לאחים בוכבינדר שהיו מחלוציה הראשונים: הראשון — שלמה בוכבינדר — איש העלייה השנייה עלה ארצה בשנת 1913 עם עוד שני חברים מבנדרי — רפאל שופמן (אח"כ — איש כפר-יחזקאל) והסופרת זינה רבינו-ביץ. הם עלו יחד עם יוסף טרומפלדור ושלמה לבקוביץ (לביא) שהיה מראשוני עין-חרוד * — השני — אליעזר בוכבינדר — מראשוני העלייה השלישית.

שני האחים גדלו בבית-הוריהם המסורתי בבנדרי — החייט ר' חיים-יהודה ואשתו סוסיה. כשהתעתד שלמה לפני מלחמת העולם הראשונה לעלות ארצה, התנגדו הוריו לכך בטענה כי המשיח הוא שיביא את היהודים לארץ-ישראל. הרבה טלטולים עבר שלמה בחיי עבודה ובשמירה בקבוצת קולנדיה (היא — עטרות), בירושלים, בכנרת, בראש-פינה, באילת-השחר, בתל-חי, בעין-חרוד, בתל-אביב וכו'. בין היתר השתתף בהגנת הישיבה "עץ-חיים" בירושלים בשנת 1920. בימים ההם הוזמן

* התמונה מובאת בספר.

יהודית ב"ר מרדכי ברמן
נפטרה ביום י"ב באב

ר' חיים ברמן

ר' חיים ברמן ואשתו יהודית

אז בקרב יהדות רוסיה. בבית שררה אורה ציונית ולבנות ולבנים ניתן חינוך עברי.

מאורע, שלא נודע לרבים, ראוי לציין במסכת-חיי: ר' חיים היה איש העלייה השנייה, ובהיותו בארץ-ישראל עסק בהקמת טחנת-קמח בעיר הערבית אז — רמלה. בודד בימים ההם ביישוב הערבי, לא נסתייע לו להכות שורשים בארץ — בתיכונן ובנייה; ובצער דומם חזר לגולת בנדרי. הביא עמו לבנדרי כמה חפצים למזכרת, וכן שני כלבים גזעיים, שהאחד מהם נקרא „ליפנדזי“ (אולי שיבוש של התואר הערבי „אפנדי“).

מ. ס.

ר' חיים ברמן, בעל זקן אפור ופנים שחומים, היה תלמיד-חכם, איש תבונה עמוקה וסבר-פנים. בתקופת-חיי האחרונה היה אפוף במין שתיקה ארוכה, שהשתקף בה מעין חשבון-נפש אישי עמוק; היה זה דו-שיח אילם בינו לבין העולם הסובב אותו.

במלחמת-העולם הראשונה ובימי הפרעות שלאחריה היה מוצא בביתו כל יגע ונרדף, שהיה פתוח לכל דיכפין, מנוחה מטרדות הימים ומסבלותיהם.

ר' חיים היה יודע-נגן; ובהתעטף עליו נפשו הת-ייחד עם כינורו בשיר הנוגה „בכי ישראל“ שהיה נפוץ

יצחק בלמן

נולד תרס"ז — 1907.

נספה תש"ב — 1942.

לזכרו של אחי יצחק, אשר היה לקרבן-השואה ולא ידוע קברו איהו.

יצחק היה יותר מאשר אח: בכורה הנסיבות היה לנו גם אב וגם מחנך.

בשנת 1920 פקדה מגיפת הטיפוס את עירנו ואז נפטר אבינו, פנחס ז"ל, בהותירו את משפחתו בת עשר הנפשות ללא מקור-פרנסה. יצחק, שהיה אז רק בן 16, ותלמיד בי"ס תיכון, נטל על עצמו עול פרנסת המשפחה, כי אמו צפורה לא היתה מסוגלת לקבל על עצמה משימה זאת מהיותה חולנית.

בעזרת האחיות הבכירה, אודל, פתחו בשותפות עם אופה מאפיה-קונדיטוריה ויצחק היה למפיץ ה"סחורה" כששני סלים גדולים בידיו. בפוגשו חבר מספסל הלימודים היה משפיל עיניו מצער, על שנאלץ להפסיק לימודיו ולהנתק מחברת בני-גילו. אך את החובה כלפי משפחתו — שהצער ביניהם היה רק בן 4 שנים — מילא בנאמנות עד התגייסותו לצבא.

דוד בן-יצחק בוקשטיין

"דווידקה", כך קראנו לו תמיד בחיבה, כי אהוב היה וחביב על הכול. מימי נעוריו הצטיין כבעל-אופי חזק וחדור הכרה לאומית. היה מחונן בהומור דק ונוקב, בעל נפש עדינה; אהב לעזור לחבר ולהגן על החלש בצר לו. בהיותו עדיין תלמיד הגימנסיה הממשלתית בבנדרי וחבר "מכבי", השתתף בהדיפת התקפות-אלימות על נוער יהודי והגיב על השמצות עליו.

פעם אחרת, שוב יצא דוד להגן על כבוד עמו, כאשר תלמיד נוצרי חירף את היהודים (הגיעו הדברים לידי כך שעמד להתקיים מחוץ לעיר דו-קרב בין דווידקה לבין אותו תלמיד נוצרי. אך כאשר נודע הדבר לידידים וקרובים, מנעו זאת ממנו כדי לא לגרום לשפיכת-דמים ולאסון). ועוד פעם לימד לקח שני "מגדפים" אנטישמים, אשר פגשם ביחידות וכתש ראשיהם זה בזה, להוכיח שיש תגמול כשפוגעים בכבוד העם היהודי.

דווידקה הצטיין בגבורה ואומץ-לב; עם זה היה בעל לב-טוב ועדין, לכל ידידיו הוא זכור לטובה עד היום.

הוא נקטף בדמי ימיו כשהוא שותה בבלגיה לרגל לימודיו — בשנות העשרים לחייו. יהי זכרו ברוך!

מ ש פ ח ת ו ו ח ב ר י ו

אודל בלבן (מוזגובסקי)

האחות רחל בלבן-שוסטר, נולדה בשנת תרנ"ח —
 נפטרה בשנת תש"ל — 1970.
 האחות סימה בלבן, נולדה בשנת תרס"ד — 1904,
 נפטרה בשנת תרפ"ז — 1927.

נספח בשואה

אחי יצחק בלבן, נולד בשנת תרס"ז — 1907,
 נפטר בשנת תש"ב — 1942.
 אחי שלמה בלבן, נולד בשנת תרס"ט — 1909,
 נפטר בשנת תש"ב — 1942.
 אחותי אודל בלבן-מוזגובסקי, נולדה בשנת תר"ס —
 1900, נפטרה בשנת תש"א — 1941.
 בעלה אידל מוזגובסקי, נולד בשנת תרנ"ב — 1892,
 נפטר בשנת תש"ה — 1945.
 בנם פנחס מוזגובסקי, נולד בשנת תרפ"ה — 1925,
 נפטר בשנת תש"ד — 1944.
 בתם סוניה מוזגובסקי, נולדה בשנת תרפ"ז — 1927,
 נפטרה בשנת תש"ב — 1942.

פייגה בלבן

בינתיים אנו האחים והאחיות הצעירים גדלנו,
 למדנו ורכשנו מקצועות עד שכל אחד מאתנו יכול היה
 לעמוד ברשות עצמו ולתמוך גם במשפחה. כולנו חיי-
 בים על כך תודה ליצחק שאיפשר לנו זאת וגם הדרי-
 כנו בחוכמת-החיים ובדרך-ארץ.

יצחק הקים ברוסיה משפחה ונולדו לו בן ובת.
 ממשפחתנו רק אחותי ואני עלינו ארצה; את יתר
 בני המשפחה ובתוכם אחי יצחק והאחות אודל, פקד
 אותו גורל אכזר שפקד את כל בית ישראל בשואה.
 ת. נ. צ. ב. ה.

יונה בלבן, קב' חולדה

אלה אזכרה

בני משפחת פנחס בלבן מבנדרי

האב פנחס בלבן, נולד בשנת תרכ"ב — 1862,
 נפטר בשנת תר"פ — 1920.
 האם פייגה בלבן, נולדה בשנת תרכ"ו — 1866,
 נפטרה בשנת תרצ"ו — 1936.

בתם סימה מוזגובסקי, נולדה בשנת תרפ"ט — 1929, נפטרה בשנת תש"ב — 1942.
בנם בן-הזקונים הקרבן האלמוני, ששמו לא ידוע לנו, עמו נסתם הגולל על כל המשפחה שאיש ממנה לא נותר בחיים.
תהי נשמתם צרורה בצרור חי הנצח של עם ישראל בארצנו.
יונה בלבן, קבוצת חולדה

תתף בהנחת קו-הטלפון חיפה — עפולה והגיע לדרגת מפקח. אחד מראשוני המפקחים היהודים.
בקרב על כיבוש חיפה היה ממגיני מרכזית הטל-פונים בבורג, בעיר התחתית.
עד סוף ימיו עבד בדואר, והיה ידוע במסירותו לעבודה, בצניעותו ויושרו. איש תנועת העבודה, מסור לעקרונותיה.
יהי זכרו ברוך!

בתו שרה

לזכר גיסנו אריה, בן פנחס, בנדרסקי

אריה בנדרסקי ז"ל נולד ב-13.5.1908. בעל אופי נעים היה ותמיד עליז, על-כן חיבבוהו הכול וכינוהו בשם "לייבה".

במשפחתו הענפה שהיתה נאמנה לרעיון הציוני, ספג אהבת ישראל וחביבה לציון. לייבה היה יהודי גאה ולא יכול היה להשלים עם נגישות הגויים כלפי היהודים. זה גם הוביל אותו להצטרף לשורות "מכבי", ובמשך הזמן הגיע לדרגת מדריך בתנועה זו.

כציוני דגל ברעיון, שרק אם יחזור היהודי לעסוק ביגיעת-כפיים, יוכל לחזור לבנות את עמו וארצו. ברות

אברהם בורסוצקי
(תרנ"ט — תשכ"ד)

אברהם נולד בבנדרי בשנת תרנ"ט. הוריו שעסקו בחקלאות ובמסחר היו אמידים. בשנת 1920 עלה לארץ כשהוא נמנה עם החלוצים הראשונים של העלייה השני-לשית.

בארץ פנה לעבודת-כפיים. השתתף בכיבוש עמק-יזרעאל, מראשוני קיבוץ תל-יוסף. עבד בסלילת כבי-שים, ייבוש ביצות וכתוצאה מכך חלה במלריה.

לאחר עזיבתו את הקיבוץ השתקע בעפולה והיה מראשוני עובדי הדואר בימי המנדט. בתפקיד זה הש-

זאב ולאה בנדרסקי

בשואה הנאצית, או בנגישות השלטון הסובייטי —
כ"בורגנים".

משפחתי נמנתה עם נאמני התנועה הציונית — אחד
מבניה היה ד"ר שלמה בנדרסקי ז"ל.

אבי ז"ל זאב בנדרסקי, שאף כל ימיו לחיות בארץ-
ישראל. עלה עם כל המשפחה בסוף שנות העשרים,
לאחר ששלח תחילה את אחי הבכור כחלוץ עם העלייה
השלישית. אבי נפטר בארץ בכ"ב סיון תשט"ו. אמי ז"ל
נפטרה בכ"ט כסלו תשכ"ג ויחד עם אבי נחים בבית
העלמין בחיפה. הורי אבי, רב יחיאל-משה בנדרסקי
וסבתא מני ז"ל נפטרו בשיבה טובה בבנדרי. אבי-אמי
נפטר בצפת בשנת 1915.

זו גם הגשים רעיונו ע"י כך שלמד בבי"ס "אורט"
מלאכה המועילה לפי דעתו לחיי העם בארץ.

בשנת 1935 עלה ארצה במסגרת ה"מכביה" הרא-
שונה, כנבחר התנועה בעירו. כאן הקים משפחה ובית
מכנים-אורחים. נעים הליכות היה וסגולתו זו קירבה
אליו חברים וידידים. כיהודי בעל-הכרה, הצטרף לשר-
רות ה"הגנה" ומילא תפקידו בצניעות; כל חייו נהג
בענווה.

הוציא נשמתו בעבודתו בסדנה ב-19.4.71, בהותירו
אחריו את רעייתו דוסייה ואת בנותיו המיותמות,
האבלות עליו.

מפי גיסו אליעזר ופירה קישון

רשם פ. בנדרסקי

בני משפחת בנדרסקי

ממשפחתי הענפה בבנדרי נשאר קומץ: רק אלה
שהספיקו לעלות לארץ; האחרים נפטרו וקיפחו חייהם

סבי ר' יחיאל-משה, סבתי מני ודודתי נסיה בנדרסקי

משפחת בנדרסקי
 בשורה העליונה (מימין לשמאל) :
 פישל, סימקה, נחמה, פני, נסיה ;
 בשורה השניה, (מימין) יושב : בוקי

חיים בנדרסקי
 (שני משמאל למטה)

בוקי בנדרסקי
 (משמאל)

משפחת ר' בן-ציון שוחט (ברדיצ'בסקי)

ר' בן-ציון שוחט נולד לאביו ר' חיים-הירש, ש"ב וחזן בבנדרי. בגיל צעיר נתפרסם כ"עילוי" וניבאו לו גדולות. בהיותו בן י"ח, נשא לאשה את חיה-רבקה, בתו של השוחט והחזן, ר' אליעזר קישנובסקי מטי-ראספול.

ר' בן-ציון היה איש-תורה, חסיד וירא-שמיים. בימי הצאר מצא אפשרות להשתדל אצל השלטונות לשחרר מהשירות בצבא צעירים יהודים.

במלחמת העולם הראשונה ירדו מנכסיהם רבים מבני משפחתו ור' בן-ציון נחלץ לעזרתם.

היה בעל-תפילה בקלויז של ר' יוסי שאפושניק ב"מצודת החסידים", והשתייך לחבורה "אורח-חיים" אשר אחרי סיום תפילת-שחרית נשארו עטופים בטליתות ולמדו יום-יום דף גמרא ותוספות.

במלחמת-העולם השנייה, לפני כיבוש הנאצים, נמלט לרוסיה ובנדודיו הגיע לטצ'שקנט, שם גווע ברעב.

אנו, הבן, הבת, הנכדים והנינים שומרים בלבנו את זכר הורינו, אשר רוח ואהבת-האדם קרנה מהם על כל סביבתם.

ת. נ. צ. ב. ה.

לזכר הורי היקרים

אמי פסיה ילידת ליטה ואבי ישראל-שמואל יליד אוקראינה, הגיעו לבנדרי אחרי נשואיהם והקימו שם את ביתם. הם חיו חיי-עמל ישרים וגידלו את בניהם ובנותיהם לחיי עבודה ולדרך היושר. כל הימים הם התמסרו יחדיו לחינוך ילדיהם ולהכוונתם לקראת צאתם לחיים.

מלחמת העולם השנייה פגעה בהם קשה, בטלטה אותם ממקום אחד למשנהו, דרך סטאלינגראד עד לקאזקאן.

אחרי טלטולים ותלאות-המלחמה, שבו לבנדרי החי רבה והמרוקנת מיהודיה, כשהם עצמם שבורים ורצוצים בגופם ובנפשם. באחרית כוחותיהם השתדלו לשקם את ביתם וחיי המשפחה, אך לאחר שנים מספר הלכו לעולמם.

שבתי בליי

דודי, פישל בנדרסקי, הוגלה ע"י הסובייטים לסיביר, ושם הוציא נשמתו בעינויים גדולים. בנו חיים עלה לארץ ל"מכביה" הראשונה. כאן נפטר אחרי מחלה קשה ונקבר בנתניה. האח השני של אבי, דודי פיני, הוגלה לאסיה המרכזית, שם נדבקו הוא ואשתו במחלות מדבקות ונפטרו תוך סבל ורעב. אחות אבי נסה, אשר לא הספיקה לברות, נספתה ע"י הנאצים, יחד עם שאר יהודי בנדרי, ונקברה בקבר-אחים אשר מקומו לא ידוע.

בנו של פיני בנדרסקי, אריה, הידוע בשם לייבה, שאף הוא בא ל"מכביה" הראשונה ארצה נפטר בארץ.

ממשפחת אמי — הבוצלינים, — נספו בשואה מרדכי בוצלין (מצד אח אחד) ויצחק בוצלין ואחיו יעקב (מצד אחיה השני).

תהיה רשימה זו מצבת-זכרון לכל אלה שהעליתי זכרם.

שמואל בן-דור, חיפה

ר' בן-ציון ברדיצ'בסקי ומשפחתו ע"ה

שורה ראשונה: חיה-רבקה ע"ה, ר' בן-ציון ע"ה. בנו נחום-דוב ע"ה, היה רב בפשטרובה, ושוחט באודיסה.

בשורה שניה: צפורה ע"ה, הבת של ר' בן-ציון, ר' ישראל צפליק ע"ה, מחותן של ר' בן-ציון, נחום-דוב גרשטיין ע"ה, חתן של ר' בן-ציון.

בתמונה הגדולה: גיל כרמל ע"ה, חייל בצה"ל, הנין של ר' בן-ציון והנכד של דוד כרמל.

זאב (ולודיה) ברמן

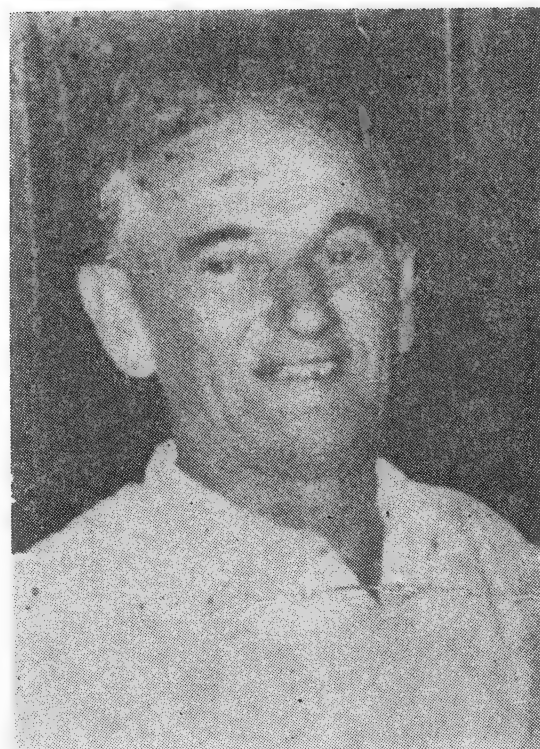
הקצין נחום גולדמן

בילדותו למד בבנדרי. בהיותו בן 18 עלה לארץ עם אביו, יוסף גולדמן ז"ל ועם אחיו יעקב.

מנמל ביירות הגיעו לא"י ברגל והתיישבו בפתח-תקוה. תחילה עבד נחום בחקלאות, אח"כ התגייס לחיל-הספר. בשנת 1921 עלה בדרגה. שירת בכל הארץ, ממטולה ועד ניצנה (עוג'ה אל-חאפיר בימי המנדט).

בשנת 1925 הוא עבר למשטרת א"י ושירת כקצין במשטרת פתח-תקוה. ב-1928, בהפגנת פועלים לעבודה עברית בפרדסי פתח-תקוה, הגן על הפועלים היהודים, וכעונש — הועבר עם משפחתו לבאר-שבע. באותם הימים היתה באר-שבע עיר ערבית ללא יהודי אחד. הוא שירת בה כשנתיים והועבר ליפו, ומשם לרחובות ולרמלה. ולבסוף נתמנה כעוזרו של הקצין שיף ז"ל במשטרת תל-אביב, והיה לצידו בעת הפעולה שגרמה לקיצים הטראגי.

קבוצת שוטרים, יהודים ואנגלים, ובראשם הקצינים שיף וגולדמן, יצאו לערוך חיפוש בעליית-גג באחד מרחובות תל-אביב, לאחר שנתקבלה ידיעה טלפונית. הקבוצה שמנתה את שני הקצינים היהודים עלתה לגג הבית, שם היה טמון מוקש, וכתוצאה מהתפוצצותו נפצעו רבים, וביניהם נהרגו שני הקצינים היהודיים.

בנו השלישי של שבתיל ברמן.

בילדותו נשלח ללמוד בישיבת חב"ד בניז'ין ע"י הומל, אולם הפסיק לימודיו וחזר לבנדרי, ושלא כמקובל במשפחתו למד מכונאות ונהיגה. נדד לסביבות חוטיין ועבד שם כנהג בבית-חרושת לסוכר.

בשנת 1923 עלה לארץ ועבד כסתת-אבנים בגדוד-העבודה בירושלים. עבר לגליל לעבוד אצל החקלאים במלחמיה, ומשם — לפתח-תקוה, לעבודה בחקלאות ובאריזה. הוא בנה את ביתו בכפר מעש, נטע פרדס וכרם, ועבד באופן עצמאי עם אשתו וילדיו.

היה פעיל ב"הגנה", ומונה לאחראי על השמירה ועל הנשק בכפרו. בתקופת מלחמת העולם השנייה התגייס לצבא הבריטי, ושירת בתנאים קשים במצרים. איש ישר ונאמן, שעבד בחריצות עד ליומו האחרון. נפטר בשנת 1955, בעת עבודה בפרדס. השאיר אחריו אשה, שתי בנות נשואות, ובן — יצחק, העובד בחברת החשמל, אף ממשיך לנהל את משק אביו. (בן זה נפצע בכל שלוש המלחמות של המדינה).

היה"רחל גרינברג

יחד עם כל אחיו היהודים שגורל אחד קשר אותם.
אהב את עמו וגורל עמו פגע גם בו.
אל נקמות, נקם את נקמתם!
מהבן הנשאר ועלה לארץ מרוסיה עם העליה הרוסית. —
בניו יצחק ודויד

לאחר זמן נודע כי היתה זו פעולת נקמה של אחד
מארגוני המחתרת, בעקבות חקירה שערכו השניים
בתיק שוד כספים מבנק הפועלים.

בימי חייו עזר הקצין גולדמן הרבה לשוטרים היהודים
דיים שנאלצו לעבוד בין הערבים והבריטים; כן הושיט
כל עזרה שביכולתו להגנת היישוב העברי, ועל כך
היה חשוד תמיד על הממונים עליו...
השאיר אחריו אשה ושלוש בנות.

על אלה אני בוכיה

בנדודי הרבים ברחבי רוסיה, אחרי השואה, הגעתי
לעיר-מולדתי בנדרי, כי שם השארתי חלק ממשפחתי —
אב ואח. קיוויתי למצוא אותם בין החיים; זה היה
חלומי. ומה רב הכאב, שלא רק הם כבר לא היו בין
החיים, אלא אפילו את קברם לא מצאתי. התחלתי
להקור אצל הנשארים בעיר ואשר חזרו אליה אחרי
הפינוי, והנה מה שנודע לי מפייהם:

אבי מוטי גרינברג שכל ימיו חי בעיר בנדרי, ובה
הוא עבד כקופאי אצל ל. בלנק מטחנת-הקמח, היה
ידוע כאיש נאמן וישר בתכלית הישרות, גם היה אדוק
מאוד. הוא לא רצה לעזוב את העיר בשעת הפינוי על
ידי הרוסים שנכנסו בראשונה לעיר. וכאשר חזרו לעיר
ב-1941 הרומנים-הנאצים ימ"ש, הובילו את אבי ואת
אחי הקטן שנדבק לאבא ז"ל עד המבצר ושם הרגו
אותם בירייה, יחד עם כל היהודים שנשארו בעיר.
ככה נקברו בקבר-אחים שעקבותיו לא נודעו, וגם
לא נשאר רישום כלשהו. מעשה-ההריגה נודע לי מפי
הגויים, הגרים לא רחוק מהמבצר.

ככה הלך אבי — הקדוש, הנכבד והחרד — לעולמו,

ר' מרדכי גרינברג
ובנו
נפלו בשואה

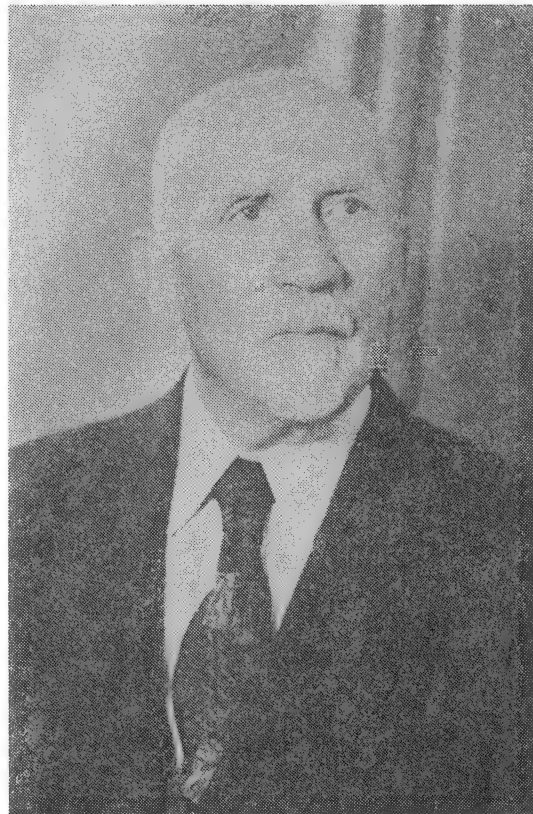
אמנו, אטל, נולדה בעיר הסמוכה לבנדרי, טיראס-פול. היא הצטיינה כעקרת-בית טובה ואם מסורה לילדיה וחינכה אותם ללכת בדרך הישרה. בהגיע השואה, עקרו הורי, יחד עם רבים מבני עירנו, לאסיה המרכזית, שם חיו עד שהשלטונות הסובייטים החליטו להחזיר את העקורים למקומות-מגוריהם הקודמים.

בדרך נפטרה אמנו היקרה בשנת 1944 ונקברה בעיירה אלכסנדרובקה מחוז קירובגרודסק; אבינו המ-שיך בדרכו לבדו. הוא חי בבנדרי, אך נמשך לארץ-מולדתו, ארץ-ישראל, ובשנת 1953 היה בין הראשונים שהשלטון הסובייטי התיר להם להגר. אבינו הגיע אר-צה, ומצא את בתו אידה, אשת ז. דבורצקי, אשר עלתה לארץ הרבה שנים קודם לכן.

אבינו הגיע לשיבה טובה ונפטר בשנת 1961.

תהיינה נשמות הורינו היקרים צרורות בצרור החיים.

בתם ובנם אידה יוסף ופומה

חיים-לייב ואטל גורנשטיין

אבינו, ר' חיים-לייב גורנשטיין, נולד לאביו ר' הערש-צבי גורנשטיין בצפת שבארץ-ישראל בשנת 1875. סבינו, איש חרד ושומר מצוות התורה וההלכה, חינך את בנו לפי המסורת היהודית ואהבת ישראל. בהיות אבינו בן שבע שנים חזרה משפחתו לרוסיה והתיישבה בעיר בנדרי. שם קיבל אבינו חינוכו, כמנהג אותם זמנים, ב"חדר". כאשר התבגר, הצליח הודות לת-כונותיו הטובות ולמרצו לרכוש לו אהדת רשות מסילת-הברזל, ונתמנה קבלן לצביעה בכל הקו מבנדרי עד רני. אבינו עסק בעבודתו גם בזמן שבנדרי עברה לרשור הרומנים עד השואה.

לא רק לפרנסת בני-ביתו עשה, אלא גם מצא ענין בעסקי-ציבור; היה בין התומכים הראשונים להקמת הגימנסיה שוורצמן, בה היה אחינו יוסף, אחד מתלמי-דיה הראשונים.

אברהם דימנט

חיים גלס

חיים גלס

נולד בתרמ"ו (1888) בבנדין, פולין. מנעוריו בתנו-
עה הציונית. עלה לארץ בעליה השנייה בשנת 1909.
עבד בעין-גנים וביפו. חלה בקדחת צהובה ונאלץ לע-
זוב את הארץ לשם ריפוי. היה מורה עברי בגימנסיה
העברית בבנדרי וחניך דורות של בני-נוער לאהבת
העם ולעלייה לארץ-ישראל.

בחזרו היה פעיל בתנועה הציונית-הסוציאליסטית
ובין מארגני "החלוץ" בבסרביה.

ב-1925 עלה שנית לארץ, אל משפחתו בקיבוץ
עין-חרוד.

ב-1930 חלה ונסע לצרפת להתרפא.

בן 43 במותו. הניח בקיבוץ אשה — חיה — ושני
בנים: זרובבל (גלעד) ויובל (גל).

חנה דימנט

אברהם וחנה דימנט

אבינו, אברהם דימנט, נולד בפולין בשנת 1878. בשנת 1908 הגיע לבסרביה והתיישב בבנדרי. שם הקים בשותפות עם ח. וולובץ יל"א, בית חרושת לשמן, שהיה קיים עד מלחמת העולם השנייה, עם כיבוש השלטון הסובייטי.

אמנו חנה, שנולדה ב-1888, מוצאה היה מאודיסה. כל חייה מילאה תפקידה כעקרת-בית ועזר-כנגד לבעלה. אבינו היה בעל מזג נוח ועדין. ביושרו שימש דוגמה לבניו וחינך אותם ברוח זו. ידו היתה פתוחה תמיד לעזור לנצרך, אשר פנה אליו. כמורכב הרים תרומתו בנדיבות לוועד-הקהילה.

זאנה

(תמונות אברהם וחנה — בעמ' 381)

בשנת 1941, בהגיע השלטון הסובייטי לעירנו וב-התקרב פעמי-המלחמה, הדריך את תושבי העיר היהודים לעקור לרוסיה האסיאטית. בדרך הארוכה לשם פגע אסון כבד במשפחתנו. בתו היחידה והקטנה של אחינו אריה, זאנה, חלתה באדמת. בתנאים הסניטריים תוך נסיעה בקרונות-משא ובכפור כבד, בלי עזרת-רופא ותרופות, נפטרה הילדה בת השלוש בייסורים. באין אפשרות להחזיק את הגופה הקטנה בקרון, עד שיגיע למקום קבע, עצרו את הרכבת בתחנה לא-ידועה בדרך

ומסרו את הגוויה לאיכרה רוסית לשם קבורה. האסון פגע קשה בהוריה וסביה והותיר פצע בלבם.

הורינו הגיעו יחד עם כל היהודים לעיר דזמבול, מיושבת על-ידי טאטרים. שררו שם רעב, לכלוך ועזובה וכתוצאה מאלו — גם מחלות מדבקות. אבינו, שהיה חלש בגופו, לא יכול היה להתגבר על כל התלאות ונפטר בז' טבת (1941). לווהו בדרכו האחרונה מספר יהודים מעירנו, ביניהם גם ח. וולוביץ יל"א, אמנו, אחינו אריה ואחותנו רעיה. גם קברו, בדומה לקבר נכדתו בנכר מקומו, ובוודאי לעולם לא נוכל לבקרם.

אמנו ואחינו אריה עם רעייתו הגיעו לארץ בשנת 1948. האח משה הגיע ארבע שנים קודם לכן, ואחותנו רעיה כעבור מספר שנים. אמנו זכתה לחיות בקרב המשפחה והגיעה לשיבה טובה. נפטרה בכ"ג בתמוז תשל"א והיא בת 82 שנה.

תהינה נשמות יקירינו, שהלכו מאתנו, צרורות בצרור החיים.

בניו

יוכבד ויינמן

לבית שלמה וצ'ארנה לויט בבנדרי
נולדה בחודש אלול תרס"ב — ספטמבר 1902;
נפטרה ביום כ' אדר תשכ"ט — 10.2.1969.

יוסף ב"ר אפרים דרברמידקר

נשלח שוב לחזית אל מאחורי קו־האויב בסביבת קיצי-קאני שבאיזור בנדרי, מקום שם ניהל תעמולה בין האיכרים והצבא הרומני: לא להילחם בסובייטים ול־הניח את נשקם.

במכתבו האחרון כתב לאמו: „את כותבת לי, אמא יקרה, כי אשמור על עצמי... ומי ינקום את נקמת דם הנקיים של בני עמנו שנשפך על־ידי הפאשיסטים? חובתי המוסרית והפטריוטית היא ל„הילחם“! — — והוסיף: „אני עומד לבצע משימה חשובה, שבעבורה, אם רק אצליח ואשאר בחיים, יעניקו לי אות־הצטיי־נות“...

אך לא זכה לאות־הצטיינות. ולאחר שהגיעה הידיעה על נפילתו, כתב חברו לחזית אל המשפחה, שיוסף היה בשירות מיוחד בעורף האויב ופעם בהיותו במקום־המיצפה על עץ, עת חיפשוהו ביער ונתקלו במקום־מחבואו, זרקו עליו רימון ולאחר שהשתרר השקט מצא חברו את המשקפת שלו על האדמה וכשטיפס על העץ, הגיע אליו ומצא אותו מת.

הוא נקבר בזולוטייבקה לא הרחק מבנדרי, עיר מולדתו. כגיבור נפל, כאחד החיילים האלמונים של עם ישראל בגולה הדוויה, בלוחמו באויב הנאצי־גרמני. תהא נשמתו צרורה בצרור החיים והתקומה של העם העברי במדינת ישראל.

יוכבד רעייתי ואמנו היתה יפת־מראה ויפת־רוח, אשת־חיל ועקרת־בית למופת. בשנת 1921 הקימה בית יהודי טוב ברוח מסורתית עם בעלה מרדכי ויינמן — שני הבנים שלמה ויעקב שנולדו להם, התחנכו לעבודה ולדרך־ארץ, ברוחה של א־הבית יוכבד, נשמתה עדן. עם מתן הצהרת־בלפור, התעוררו אצל יוכבד ומרדכי ויינמן געגועים לעלות ארצה עם שני הבנים, ובשנת 1925 נתגשמה תקוותם זו. ראש המשפחה עבד במקצועו כאופה והבנים התחנכו בגימנסיות „הרצליה“ ו„בלפור“ בתל־אביב, ולאחר מכן הלכו להגשמה בקי־בון.

לקריאתו של משה שרתוק (שרת) להתגייס לעזרת צבאות־הברית נגד הצורר הנאצי, התגייסו הבן הבכור לבריגדה והצעיר — לפלמ"ח.

כל אלה היו פרי חינוכם והשפעתם של אם הבנים ואביהם, שחיו כל השנים באווירה של אהבה והוקרה הדדית.

יוכבד לא הלכה בגדולות ורחוקה היתה מהבלטה עצמית והתפארות. אך ידועים מקרים של חן וחסד שהאצילה מרוחה, הלכה למעשה, בעזרתה לזולת בצר לו. ומעשה בצעירה ענייה שעמדה להתחתן ורכשה לעצמה בד לשמלה לקראת כלולותיה, אך לא היה לה כסף להוצאות התפירה. כשנודע הדבר ליוכבד, פנתה לכלה: „מה הבעיה? תני את הבד ואתפור לך...“

במעשה חסד זה ורבים אחרים, גילתה את נפשה האצילה, לדוגמה ולמופת.

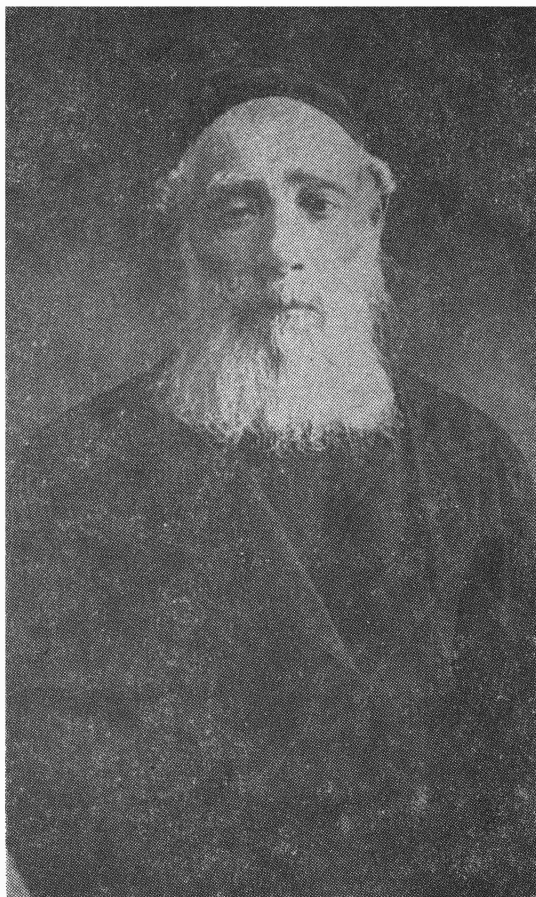
זכרה לא ימוש מקרב בני משפחתה, אוהביה ומכריה. ת. נ. צ. ב. ה.

יוסף דרברמידקר

יוסף, בן הרב אפרים ואיטה, נולד ביום ח' אדר תרע"ט — 4.2.1919 ונפל בחזית הרוסית נגד הנאצים (בגיל 25 שנים) ביום ב' באלול תש"ד — 21.8.1944.

השתלם באוניברסיטה בבוקארסט. עם כניסת הסו־בייטים לבסרביה, הפסיק השתלמותו — והתגייס ל„שי־רות העם“ לפי קריאת הקומסומול ועם זאת רצה גם לעזור להורים. עיקר עבודתו היתה — להרצות בכפרים ולעסוק בהוראה.

בפרוץ מלחמת העולם השנייה, נפצע פעמיים בחזית וזכה להצטיינות מטעם מפקדיו. עם החלמתו נשלח לקורסים של מדריכי סניטרים ומפקדו הזמין במיוחד את הוריו לראיון, ברצותו להכירם ולעמוד על טיבם — „מי הם שיכלו לגדל בן כזה לתפארת!“ תודות לידעתו את שפת־המקום — רומנית —

ר' יקותיאל ב"ר אהרן הוכמן

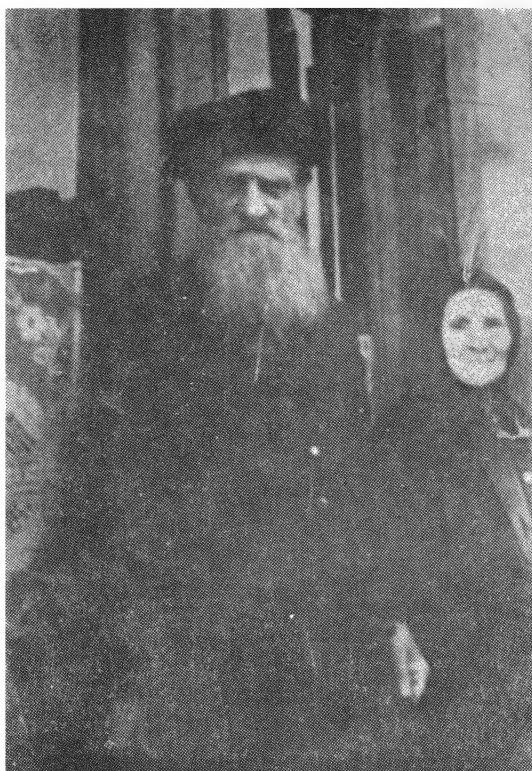
ר' יקותיאל, בן החסיד והמקובל ר' אהרן, הוכמן ז"ל, שימש דיין ושו"ב כ-30 שנה בעיירה וישניובסקי — בסרביה.

חסיד ותיק ות"ח שלא עבר עליו יום בלי לימוד בזהר, בש"ס ופוסקים. תמיד הקדים השחר וערך חצות מתוך בכיות והשתפכות הגשש, מכבד ומכובד, ולעולם לא נמצא רבב על בגדיו. בראשונה נסע לרבי דוד מליאובה ז"ל, ואח"כ התקשר לצדיק המפורסם רבי יצחק מבוהוש זצ"ל והיה נוסע להסתופף בצל רבו. אשתו מרת מילכה ביילה ע"ה, בת החסיד המפורסם

ר' יוסי חזן מהושי, היתה אשת-חיל, ענווה ומלאת-חן. חסידה, אצילת-נפש וטובת לב. לעת זקנתם גרו בבנדרי כ-10 שנים, שם נפטרה אשתו בב' דר"ח תמוז תרפ"ט, והיא בת ע"ז שנה. מקום קבורתה בבית-העלמין בבנדרי.

רבי יקותיאל עבר לבוהוש וגר אצל בנו הר' לוי. כחמש שנים הסתופף בצל אדמו"רי בוהוש, אך בשל געגועיו לשאר בניו, חזר לבנדרי ושם עוד חי כ-4 שנים. ר' יקותיאל נפטר בגיל פ"ד שנה בכ"א באדר שנת תרצ"ו. מנוחתו בבית העלמין בבנדרי. יהי זכרו ברוך.

הרב שלמה זלמן הוכמן

ר' לוי ב"ר יקותיאל הוכמן
ואשתו שרה-פייגה

ר' לוי הוכמן

ר' לוי הוכמן ז"ל, נולד בר"ח ניסן, תר"ל בעירייה הושי — רומניה. היה הבן הבכור של הדיין והשו"ב, ר' יקותיאל ז"ל, ודור שמיני — בן אחרי בן — לרה"צ ה"ק רבי זאב וולף קיציס זצ"ל. רבה של קהילת טול-טשין ותלמיד חבר של הבע"ש זצ"ל.

חסיד מובהק ונאמן היה לאדמו"רי בוהוש, ובפרט היה מסור וצמוד בכל נימי נפשו לרבו האדמו"ר ה"ק רבי ישראל שלום יוסף זצ"ל. מדי שנה בשנה נסע לבוהוש. אף בשנות המלחמה המסוכנות ביותר. חסיד ובעל מידות תרומיות וחרד לדבר ה', מדקדק מאד במצווה קלה כבחמורה, רב פעלים בשטח החסידות ובהשתדלות לטובת הזולת. הרבה לעשות למען זקני-ארץ-ישראל. תרם והתרים לטובת קרן הרמב"ן בכל שנותיו.

אשתו שרה פייגה ע"ה, היתה גם היא חסידה תמימה וישרה, אשת חיל ועדינת נפש. זכו להקים דורות ממשיכי דרך חייהם, מתוך אהבת תורה, אהבת ישראל ואהבת ארץ-ישראל.

בעיר בנדרי גרו כשלושים שנה. משם עברו למוינ-שטי ואח"כ לבוהוש וגרו בה כ-20 שנה. בטרם עלו לאה"ק גרו בגלץ ובבוקרשט. בכסלו תש"י זכו לעלייה

והשתרשו בתל-אביב בכפר-שלם. שנותיו האחרונות היו קודש ללימוד תורה, לתפילה מתוך דבקות בה, התעמקות בזוהר ולא פסק פומיה מגירסא. בשנות השואה שיכלו את הבנות, שיינה רחל הוכמן ע"ה, בת 22 ואחותה ברכה ובעלה משה אורינטליכר מרומנובקה הי"ד, את בנם המוכשר יעקב הוכמן בן 24 הי"ד שנספו בבסרביה. רק בנס נשארו בחיים בתם אסתר ובעלה דוד שינברג וב"ב בקישינוב. בא"י זכו להיות עם שני הבנים ר' משולם זוסיא הוכמן, רעייתו וב"ב, הרב שלמה זלמן הוכמן ורעייתו וב"ב. שתי הבנות — שלומית ובעלה הר' יהושע קרוק וב"ב ופסיא תחי' ובעלה ר' יוסף סיגלר ז"ל. זכו הזקנים לנכדים ונינים וכעשרה מהם, חיילים בצבא הגנה לישראל.

ר' לוי הוכמן נפטר בליל חמישי, פרשת חיי-שרה, כ' במרחשון. תשי"ז בגיל פ"ז, בת"א. הובא לקבורה בבית-העלמין הישן בטבריה, בחלקה שקנה לעצמו בשנות-חייו, קרוב לציוני של האדמו"רי אוסיאטין זצ"ל. יהי זכרו ברוך.

אשתו שרה-פייגה בת ר' ישראל דוד ע"ה נפטרה בג' בסיון תשכ"ד בבני-ברק. הובאה לקבורה בחלקה שרכשה לה בעוד חיה בבית העלמין בקרית-שאול, ת"א. יהי זכרה ברוך. הרב שלמה זלמן הוכמן

האחות פנינה לבית ורטהיים

ליוסיה דרברימדיקר

בת הרב אפרים ואיטה, נולדה ביום כ"ו מנחם-אב תרע"ה — 24.7.1915 ונפטרה ביום כ"ו באדר ב' — 29.3.1957. היתה בת חמודה ובעלת כשרונות. בשנת 1940 סיימה אקדמיה למשפטים בעיר יאסי; כה הצטיינה כעורכת-דין בהופעותיה בבתי-המשפט, שזכתה להערכה והוקרה מהשופטים ואף מאנשי הקטגוריה. בעת האווא-קואציה השתלמה ועבדה כאחות בביה"ח ואח"כ עבדה כלאבורנטית בתחום המשפטי במכון לאנטומיה ופאתולוגיה בצ'רנוביץ וזכתה להוקרה רבה מכל חבר העובדים ומהממונים עליה ולאחריה עמוקה מבני משפחתה, ידידיה ומכריה.

מותה ממחלה היכה בתדהמה והישרה יגון על בני סביבתה.

יהי זכרה ברוך לעד!

האחות פנינה ורטהיים (ליד השולחן) בבית-החולים „הדסה" בצפת, 1924 (ר' רשימה בעמ' 387)

האחות פנינה ורטהיים

זכות-אבות ודאי שברכה היא לכל אדם, אך לפרל'ה — כפי שקראנוה בלשון-חיבה — היחוס שלה היה יחוס-עצמה: בכל תכונותיה ומידותיה התרומיות שנת-ברכה בהן בכל דרך חייה.

חוסר מגזע אילן אציל ורב-פארות — בתו של הרב דמתא בבנדרי, רב שלמה'ניו (או כפי כינוי-חיבה בפי הבריות — רב שליומקה) גדלה פנינה בבית ועד לחכמים, שתורה וגדולה דרו בו בכפיפה אחת, ועל הכול שררה בו אווירה של אהבת ישראל וחיבת-ציון. אווירה זו היא שהאצילה על כל הבנים והבנות, אשר עם היותם דומים זה לזה בהרבה תחומים, הרי כל אחד ואחת מהם היה אישיות בזכות עצמה.

פרל'ה ירשה מאביה הדגול את המידות התרומיות: אצילות, תבונת-לב, רוח שלווה ומיושבת. אין תימה, איפוא, שהיתה מקובלת ואהובה על כל מי שהכיר אותה מקרוב.

היא זכתה להיות בקבוצת שבעה החלוצים המאורגנים הראשונים בבנדרי, בראשית העלייה השלישית בשנת 1920, שעשתה דרכה לארץ במושבה "מסילה חדשה" בטורקיה, בהנהלתו של הרב שפירא. משם המשיכו באונייה ארצה במשך 3 שבועות ופעמינו הראשונים הופנו אל אגם המושבות פתח-תקוה, בה עבדנו במשתלה של מר יאנובסקי.

גיסתי, רוזה טיומקין ז"ל, שעבדה כרופאת-שיניים ביושבי הגליל העליון, המליצה על פנינה ודיברה על לבה להתקבל לעבודה כאחות בבית-החולים "הדסה" בצפת.

בתפקידה החדש נתגלתה פנינה בכל גופה האנושי הנאצל, בהגשימה את היעוד של אחות רחמניה הלכה למעשה, בנכונותה להקריב משלה למען הזולת. ואכן היא ידעה לדלות עד תום את כל הטוב והנעלה שבנפשה ומתוך בגדי האחות הצעורים הקרינה על סביבתה מאי-שיותה המלבבת והביאה מזור וסעד לחולים וקשיי-יום. לימים גרו בצפת ארבעה מבני-עירנו — פנינה, גיסתי, רעייתי ואני, ושוב נהדקו חיינו כמשפחה קטנה אחת.

לאחר מכן, כשפנינה עבדה ל"הדסה" בירושלים והיתה לאחות מוסמכת, נתרחב מעגל ההוקרה והחיבה אליה במשפחת "הדסה" הענפה בבירה ושמה הטוב כדמות-מופת האיר גם את דרכן של האחיות הטירוניות שנכנסו זה עתה להכשרה במקצוע.

פנינה — כשמה כן היא, מהווה במסכת חייה רבי-המעש דף מזהיר של התקופה החלוצית שחלפה ללא

שוב, והליכתה ללא עת מאתנו השאירה חלל ריק בלב כל אוהביה, ידידיה ומוקיריה.

דמותה המאירה תלווה אותנו כל הימים.

פ. בנדרסקי

פנחס ורטהיים

איש החובה וההגשמה

על פנחס שהלך מאתנו ללא-עת דואב הלב ללא ניחומים. איש רעים להתרועע היה כבר בימי נעוריו, כשלמדנו יחדיו בבנדרי בשיבת "הקלויז הטלנאי" ובביהמ"ד של "לומדי משניות" בתקופת מלחמת-העולם הראשונה. כבר אז הצטיין בלימודיו אצל הרבי ר' לייבוש מפולין, שהוזמן במיוחד לבנדרי.

פנחס בן הרב ר' יוסל'ה וחנה ורטהיים, נולד בבנדרי ביום י' באלול תרס"ד (1904) ונפטר ביום ז' בכסלו תשכ"ט (28.11.1968) בתל-אביב. לאחר 43 שנות עבודה חלוצית בהתיישבות ובקואופרציה הצרכנית.

בימי מלחמת-העולם הראשונה, חי בבית אביו הרב בעיר אוסטילו, ולאחריה בעיר אוסטראה. ב-1921 למד בסמינר לרבנים "תחכמוני" בווארשה בהנהלת הפרופ'

שרה וולוביץ

באלבאן והוסמך להיתר-הוראה. ב־1925 עלה ארצה על מנת ללמוד באוניברסיטה העברית, אך בארץ החליט להיות חלוץ ומגשים ועלה להתיישבות עם חסידי־יאבלונה בכפר־חסידים. לרגל קדחת ממארת שפגעה במשפחה, נאלץ לעקור לחיפה ובימי המאורעות וחוסר־העבודה בשנות 1929—1931 עברו עליו ועל בני־ביתו ימי מחסור וסבל קשים שנשאום בדומייה. מחיפה עבר לעבוד במחלבת "תנובה" בפרדס־חנה. כשהנהלה עמדה על טיבו וכשרונותיו, נתמנה במהרה למנהל הסניף. אח"כ הוזמן לעבוד ב"המשביר המרכזי" בתל־אביב ולאחרונה — כמנהל "שילוב" — חברת בת של "המש"ביר".

היה בעל־משפחה מסור ושפע אור ושמחת־חיים סביבו, בהומור שלו וביחסיו עם בני סביבתו. לעת־מצוא היה מעלה פרקי פרוזה וחרוזים, שהיו לחוויה תרבותית למשפחתו ולבני חוגו.

זכרו הזוהר לא ימוש מקרבנו כל הימים.

חברו מרדכי

שרה וולוביץ

הספר שלוב אצלה בחובותיה היומיומיים כעקרת־בית וכאחראית למשפחתה. אהבה להתחלק עם שומעיה, על כל ספר טוב שקראה, מוסיקה ששמעה, בלט שראתה, הרצאה מעניינת ששמעה — נמשכה אל הטוב, הרוחני והמעניין.

בעיות הארץ העסיקו אותה, והיתה ערה להן. ביחוד התריעה נגד כל מיני שונאי־ציון ו"יודופובים", וכל אשר עוללו ליהודים, רק באשר יהודים הם... כל יודעיה שהכירוה מקרוב, מצטערים על הליכתה מאתנו, ויהיו דברים אלה קווים להעלאת דמותה כאשה יקרת־נפש, שהשפיעה מאצילותה על סביבותיה. יהי זכרה שמור עמנו.

פ. בנדרסקי

נולדה י"ד אייר (1892) נפטרה כ"ב אדר תשל"ב. שרה וולוביץ, בעלת המידות הטובות, — אשת ר' חנניה וולוביץ, יבדל לחיים ארוכים וטובים — בת ר' יהושע־ליב בוריס, שבביתו נשתלבה המסורת היהודית בתרבות הכללית, ששררה אז בקרב האינטליגנציה הרוסית.

שרה היתה אחת התלמידות הראשונות בגימנסיה הממלכתית לנערות, שיסדה אז הרשות הממלכתית בעיר רנו ("קאזיונאיא ז'נסקאיא גימנאזיא"). כך ספגה לתוכה מילדותה מהמסורת היהודית ואהבת ישראל, וגם מן התרבות הרוסית של הימים ההם.

אשה אצילת־נפש, תמיד צמאת־דעת. העריצה כל דבר תרבות, הן בכתב והן בעל־פה, שבאו לביטוי גם בהתנהגותה היומיומית. חובבת קריאה, וכאילו היה

משה טולצ'ינסקי

נר-נשמה לזכרו של אחי היקר והבלתי-נשכח משה בר' אברהם טולצ'ינסקי הי"ד.
נולד בבנדרי בשנת תרע"ב — 1912.
סיים חוק-לימודיו בגימנסיה העברית של שוורצמן בבנדרי.
נספה בשואה ע"י טמאי-אדם בשנת תש"ב — 1942.
יהי זכרו ברוך.

נחמן טולצ'ינסקי, תל-אביב

אברהם זיגברמן

נולד בשנת 1901 בבנדרי. נתחנך בחינוך כללי ולאומי בגימנסיה של שוורצמן בבנדרי. מנעוריו היה חובב ספר וספרות והצטיין בחיבוריו. התחנך על ברכי המסורת של טובי האינטליגנציה היהודית-הרוסית והושפע ממנה ביחסו לערכים ההומניטריים והתרבותיים. היה ציוני מסור עוד משחר נעוריו, חדור יחסי חיבה לתרבות היהודית ולאידאליים הלאומיים. שימש כתב קבוע בשני עיתונים רוסיים בבסרביה, ופירסם בהם כתבות והערות על החיים היהודיים ומוסדותיהם הציבוריים והלאומיים: על תנועת ה"מכבי", בתי-הספר

יאוה זינגר

נולדה ב"ז בתמוז תרס"ב — 22 ביולי 1902 באו-דיסה. לאחר פטירת אביה, עברה עם אמה (לבית אי-מאס) לבית סבא שלה, (שלמה בומאז'ני) בבאלטה ומשם הגיעה לבנדרי.

בבנדרי סיימה בית-ספר תיכון. עבדה בבית-המדרש קחת של מולמן. לאחר שביקרה באוניברסיטת יאסי עברה לגליץ — גם שם עבדה בבית-מרקחת. בעיר זו הכירה את בעלה, ששימש מנהל המשרד הארצישראלי וכל העלייה מרומניה לא"י היתה בתחום טיפולו. בנות בנדרי בדרכן לארץ התאספו בביתה.

בשנת 1933 עלתה לארץ עם משפחתה ועם הוריה, חיה ויששכר שליין. כל השנים גרה בחיפה. חלתה לפתע ונפטרה כעבור ימים מספר, ביום ה' באב תשכ"ח — 30.7.1968.

יהי זכרה ברוך!

המבכים אותה מרה:

בעלה, יוסף זינגר,

והבנים: דוד, נתן, גדעון

ומשפחותיהם

אנה (חנה) רויט (לבית זיגברמן)

אברהם זיגברמן

לעבוד בגלץ ומאוחר יותר בצ'רנוביץ בבית חרושת לטריקוטז' "הרקולס", שם הכירה את בעלה יהושע רויט.

בפרוץ המלחמה גויס בעלה, יהושע, לצבא האדום ואילו היא עם בתם הקטנה טניטשקה נדדו לרוסיה. בדרך סבלו מכל מיני פגעים ומהפצצות, עד שהגיעו לעיר אסטראכאן על הוולגה. יחד עם הרבה פליטים אחרים התגלגלו במוסדות ציבוריים שונים. ומפאת הצפיפות פרצה שם מגיפת האדמת, בה נדבקה הילדה ונפטרה בגיל 4 שנים.

לאחר שנשארה בודדה לגמרי, ורחוקה מבעלה המגויס ומבני משפחתה, התפרנסה מעבודתה בביח"ר לשימורי-דגים. באקראי פגשה את בעלה, שעדיין היה מגויס והגיעו לאסיה המרכזית.

בשנת 1948 עלו ארצה. תחילה גרו בפתח-תקוה ואח"כ עברו לרמת-גן.

מגיל צעיר סבלה ותלאות החיים השפיעו לרעה עליה. נפטרה בהתקף-לב, והיא בת 62 שנה — בכ"ה תשרי תשל"ב — 9.10.1971. בהשאירה אחריה בעל ואחיות.

הלאומיים על בעיות הקהילה המקומית והשאלות המור-ניציפליות בבסרביה בכלל, ועל הכול — על הציונות ובעיותיה מנקודת השקפה לאומית. היה פעיל במזכ"י רות אגודת ה"מכבי" בבנדרי ולפני עלייתו לארץ — בסוכנות היהודית בבוקרשט.

בשנים האחרונות השתייך לתנועה הרביזיוניסטית. היה בעל נימוסים תרבותיים, נעים-הליכות וחביב על ידידיו הציוניים מכל הזרמים שבאו עמו במגע. חי בתנאים חומריים צנועים. היה שמח בחלקו ובעל מאור-פנים. עלה לא"י בשנת 1944. מחלתה הממושכת של אשתו ומחלת לבו החישו את מותו בשנת 1960. יהי זכרו ברוך.

אניה (חנה) רויט

אניה (חנה) רויט נולדה בבנדרי לאביה המורה זליג זיגברמן ולרעייתו חיה. היא למדה בגימנסיה והיתה פעילה בתנועת הנוער הציוני. היא נתייממה בגיל צעיר מאביה והיה עליה לפרנס משיעורים את עצמה ואת אמה חולת-האסטמה. לאחר מכן עברה

לימדה ללא שכר, היו הסנוניות הראשונות בעירנו, בנדרי, שדיברו עברית בבית וברחוב, ומהן שהיו במרוצת הזמן למורות וגננות.

אך ראש חלומותיה של לאה היה להשתלם ולהיות גננת לילדי ישראל. מקום השתלמות כזה כבר היה קיים אז. הלא הם הקורסים לתורת פראבל בווארשה, בהנחתו של יצחק אלטרמן ז"ל. אך כיצד מגיעה נערה מעיר נידחת שברוסיה דאז, וללא אמצעים, למטרופולין הפולני הרחוק והנכרי? רצונה ומרצה של לאה סללו לפניה את הדרך. אחרי שסיימה את לימודיה שם, חזרה לעירנו וייסדה גן-ילדים, הוא הגן העברי הראשון בכל רחבי בסרביה. הגן זכה להצלחה גדולה ועורר הד רב

לאה חזין-קוטשר

בציבור. גננת מוכשרת היתה, שרכשה את אהבת הקטנים וההורים גם יחד, וזכתה אף להערצת החוגים הציוניים שהעריכו את פעולתה. אחרי שנים עברה לעיר קייסנוב וייסדה שם את "גן יבנה", אשר גם לו יצאו מוניטין.

קרוב לארבעים שנה המשיכה בעבודתה כגננת ואחר-כך כמורה בערי רומניה ובסרביה. רשת החינוך בגולה גדלה בינתיים והתרחבה, רבו המוסדות ועובדי החינוך, השפה העברית היתה לשפה רשמית, מוכרת

דניאל ב"ר מאיר חמליס

נולד בשנת תרכ"ה — 1865.
נפטר ביום י"א באלול תרע"ט — 6.9.1919.
ממכובדי-העיר, מצניע-לכת וישר-דרך.
ניהל בית מסורתי, שהיה פתוח לכל דכפין.
שקד על מתן חינוך טוב ותרבותי לבניו ולבנותיו, שגילו עירנות והשתתפו בחיים הציבוריים של הקהילה היהודית בכלל ובתנועה הציונית בפרט.
יהי זכרו ברוך.

הגננת לאה חזין-קוטשר

(אשת המשורר יעקב קוטשר)

בבית-מחסה לזקנות גלמודות וחשוכות-מרפא השיבה לאה את נפשה, נרדמה ולא נתעוררה עוד. שום נפש קרובה לא השאירה אחריה. אולם זכויות רבות לה ללאה, זכות ראשונים בשדה החינוך והתרבות בגולה, עוד לפני למעלה מיובל שנים.

בעודה נערה, בת להורים אדוקים ונכדת רב העיר, העיזה להתמרד נגד המסורת של "כבודה בת מלך פני-מה": רכשה לה השכלה וידיעת השפה העברית — והלכה להיות מורה לנערות צעירות, אשר אף הן נפשן יצאה אל העברית. לאה ותלמידותיה, אשר את רובן

נחמן (נשקה) חזין

לזכרם של בני-משפחתי שאינם אתנו עוד :
הרב **נחמן** (ר' נחמן דיין) ואשתו הרבנית **חנה ז"ל**,
בתם הרבנית מרת **באבקע** אשת הרב **ש"ש ורטהיים**
ז"ל, בניהם **אהרון ומוטיל** (מרדכי) **חזין ז"ל**.

לזכרה של ד"ר שרה חזין

קרובת משפחה היתה לי. ילידת בנדרי. הייתי קשור
רה בה מימי ילדותי. בפרוץ מלחמת העולם הראשונה
התנדבה לשרת בחזית כ"אחות רחמניה" ואף זכתה
לאות-הצטיינות עבור השירות המסור. כאשר פרצה
המהפכה, לא עברה למחנה הקומוניסטי, אלא נשארה
נאמנה למסורת אבותיה ויחד עם זה גם נאמנה ל"חלוק
הלבן" והושיטה עזרתה לאורח הסובייטי.
בפלוש צבאות היטלר ימ"ש לבסרביה, נדדה יחד
עם כל הפליטים לאוזבקיסטן. בדרך אבדו לה בני מש-
פחתה. אך האסון לא שבר את רוחה והיא התייצבה על
משמרתה והגישה עזרה לאוזבקים הסובלים.

ע"י השלטונות בבתי הספר ובגימנסיות העבריות.
במוסדות אלה למדו רבים מתלמידיה, והיא גם זכתה
לראותם עולים לארץ-ישראל, להגשים חלומם-חלומה —
ואני אחת מהם. כך הגשיכה עד שבא החורבן על תפוצת
ישראל בגולה ההיא.

רק בערוב ימיה הגיעה לארץ, שבעת סבל ותלאות,
בודדה ובחוסר-כל — כרבים הבאים מאותן הארצות.
כאן טעמה את הטעם המר של חיי עולה חדשה בגיל
גבוה. אך מרצה ורצונה עמדו לה והיא הגיעה לפינה
משלה, אפילו השתלבה זמן-מה בעבודת-הוראה, ועוד
שנים כיתתה את רגליה למקומות רחוקים לתת שיעור
לתלמיד — גם שלא על מנת לקבל פרס.

במשך שנים התגוררה במעוונה הדל בשכונת העיר-
לים, ישישה, בודדה. את הבא לפקדה היתה מקבלת
בלבביות וחמימות, מבלי להתאונן על גורלה ואף מבלי
להזכיר את עברה העשיר. רק על תלמידיה ותלמידותיה
היתה מדברת בחיבה והתרפקות, כאם המתגעגעת
לילדיה שרחקו ממנה.

בזמן מחלתה, כאשר מעיניה נשקפו לראשונה פחד
וויאוש, רציתי לעודדה והתחלתי להעלות זכרונות. בין
השאר, הזכרתי נשף-חנוכה מפואר ב"גן יבנה" על כל
פרטיו, ואף התחלתי לשיר את שיר החנוכה שלימדה :
ילדים נרות קחו, וזוגות-זוגות לכו — בחג החנוכה...
"עיני הקטנים נוצצו אז מגיל, וההורים המאושרים הס-
תכלו באהבה והתפעלות כך, העושה נפלאות", הו-
ספתי. היא מחתה דמעתה ושביב אור ניצת באישוניה,
שהתרחבו כמתאמצים לקלוט את כל הזיו והזוהר שהגיעה
מהזכרונות. "חזרי עוד פעם על השיר", ביקשה בקול
רפה.

תלמידיה ותלמידותיה, שאהבוה והיא אהבה אותם,
שהיא שמה בפייה את המלה העברית הראשונה, שה-
ציתה בלבם את האהבה וחלום המולדת, הוא החלום
שהביאנו עד הלום — ישמרו בלבם את זכרה.

לאה א.

נחמן (נשקה) חזין

בנם של הורינו מלכה ואברהם-אלי הי"ד שנספו
בשואה.

אחי נשקה עלה ארצה כחלוץ בשנת 1935, לאחר
ססיים חוק-לימודיו בגימנסיה העברית של ד"ר צבי
שוורצמן בבנדרי.

בארץ עבד רוב ימיו בבית החרושת "אתא" בכפר-
אתא. היה בעל-אופי אציל, צנוע, מישיר-לכת ואהוב
כל חבריו, קרוביו ומכיריו.

לאחר המלחמה בטרם נפרץ "מסך-הברזל", הורשתה לצאת כתיירת לתקופה של שלושה חדשים. שרה הגיעה ארצה ונשארה. היא נקלטה בבית-החולים תל-השומר במסגרת ארגון נשים "יעל". התחבבה על החברים לעבודה והחולים וכינה "אמא שרה". היא נקשרה בכל להט אהבתה לארץ ולכל הקשור בה. שנים מעטות הו-תיר לה הגורל לחיות בתוכנו. היא חלתה. אך גם בשכבה על מיטת חוליה בבית-החולים שפעה הומור, שהנעים את השיחה עמה. בביקורי האחרון אצלה, הצביעה על החותמת "מדינת ישראל" שעל גבי הסדין וניכר היה שהדבר הסב לה סיפוק רב.

עריית היתה בחייה, ואף איש קרוב לא היה עלי-ידה בעת שהחזירה נשמתה לבורא. אולי אותה חותמת "מדינת-ישראל" היתה לה לנחמה היחידה והאחרונה, כי על-כן שותפת היתה — אף לזמן קצר — לאותה מדינה קטנה שכה אהבה.

יהי זכרה ברוך.

ל. ש.

משפחת חייט

שמעון-שלמה בן זאב חייט

נולד בבנדרי ב-1872

נפטר בבנדרי ב-1913

העני חייט

בת אלטר ליטוין

נולדה בטאטרבונה 1872

נפטרה בריגה 1952

מרקוס (מאטל) חייט

נולד בבנדרי 1895

נרצח בבאקו (קאווקז) 1922

שלום בן שמעון-שלמה חייט

נולד בבנדרי 1897

נפטר 1941

יוסף בן שמעון-שלמה חייט

נולד 1907

נפטר 1929

מלכה לבית ברשטיין, היא אמנו. בגלל המקצוע של אבינו נדדו הורינו מעיר לעיר, בהענותם להזמנת קה"ל לות יהודיות, אשר אנשיהם השתוקקו להעניק לבניהם חינוך יהודי וכללי. כך הגיעו גם לבנדרי, שם ניהל את התלמוד תורה הרוסית. (את הבניין למוסד לימודי זה נדב לקהילה הנדבן מר וולוויל רבינוביץ).

אבינו נעזר ע"י מורים ללימודים עבריים, ניהל את תלמוד התורה עד ערוב ימיו. בתור יהודי גאה, לא פעם הגיע לוויכוחים עם רשות ממשלת הצאר. לפעמים גם התנגש עם הנוהג הממשלתי לנורמה אחוזית ביחס לתלמידי יהודים. אך לעולם לא נרתע וידע לעמוד על שלו. את תלמידיו ורמת כשרונותיהם הכיר היטב ובהשפעתו עליהם תרם לכך שסיימו לימודיהם התיכוניים. הודות לתכונותיו האישיות, רכש לו כבוד והוקרה מצד פקידי החינוך הממשלתי ואף זכה למדליה עבור השירות בשדה החינוך.

בשנת 1929 נסע לגליץ שברומניה בקשר עם מרפאת-שיניים בעיר זו ושם נפטר באופן פתאומי, שם גם נטמן.

ישראל בן שמעון-שלמה חייט

נולד 1904

נפטר 1928

משפחת יהושע בן איסר טיומקין

אבינו, רב יהושע בן איסר-דב טיומקין, נצר למשפחת טיומקין (הרב מטעם יונה טיומקין ביליסובטגרד ואחיו ד"ר ולאדימיר טיומקין מאודיסה) נולד בעיר מינסק בשנת 1866. בגיל צעיר התייתם מאביו ועבר עם אמו לגור אל דודו ר' אריה טיומקין שקיבל על עצמו את חינוך אבינו.

את ראשית השכלתו התחיל בישיבת וולוז'ין, וב-סיימו את לימודיו שם, המשיך ללמוד בבית מדרש ממשלתי למורים בימי הצאר, ואף הוסמך כמורה כללי מטעם הרשות. תואר זה העניק לו זכות-ישיבה בכל ערי רוסיה, דבר שנבצר באותו זמן מיהודים אחרים. בסיימו את בית המדרש למורים המשיך ללמוד בבי"ס לריפוי-שיניים וגם סיימו, אך לבו נמשך להוראה, אשר בה מצא סיפוק, בודעו לשלב את ידיעותיו העמוקות ביהדות והתרבות הרוסית.

צעדיו הראשונים של אבינו בשטח ההוראה החל בפתיחת פרוגימנסיה עברית בפריילוקי, יחד עם הבלשן אברהם אברונין ז"ל. שם נשא לאשה את תלמידתו,

מלכה טיומקין

ר' יהושע בן איסר-דב טיומקין

רוזה (טיומקין) עמנואל

מלכה טיומקין,
סוגיה ובת-שבע

ב ת י ה ק י מ א י ב

(לבית טיומקין)

מראשוני העלייה השלישית.

מתחילת שנות-העשרים עבדה במשק שלה בחדרה.

נפטרה בח' בשבט תשל"ה (20.1.1975).

ת.נ.צ.ב.ה.

אמנו מלכה, ילידת פריילוקי, מחוז פולטבה, קיבלה חינוך יהודי ונהירה היתה לה גם התרבות הרוסית. שפת ביתנו היתה רוסית, אך היות ואצל שני ההורים הלאומיות היהודית תפסה מקום נכבד, גם אותנו הילדים חינוכו ברוח זו. הודות לחינוך ולהדרכה שנתן לנו אבינו, נתקבלנו כתלמידות בגימנסיה הממשלתית הרוסית, וב-סיימנו אותה, פנינו ללימודים באוניברסיטה. עקב המ-הפכה ברוסיה, ב-1917, נאלצנו להפסיק לימודנו, חוץ מאחותנו הבכירה רוזה, שהספיקה לסיים לימודיה בשטח ריפוי-השיניים באודיסה.

בימי מלחמת-העולם השנייה, כאשר הרוסים הגיעו לעיר בנדרי, הוגלתה אמנו עם שאר אחיותינו לאסיה המרכזית, שם מצאה את מותה, יחד עם אחותנו סוניה ומקום קבורתן לא נודע.

סוניה היתה מורה אהובה על תלמידיה. הצטיינה בלימודים ריאליים ובמקצועות אלה הכינה תלמידים לגימנסיה. האחות הקטנה, בת-שבע, נפטרה בדמי ימיה, ונטמנה בבנדרי.

תהיינה נשמותיהן צרורות בצרור החיים.

מפי הבנות פ. ב.

ש ו ש נ ה (רוזה) ע מ נ ו א ל

(לבית יהושע טיומקין)

בתו הבכירה של המורה י. טיומקין, היתה רופאת-שיניים מדופלמת. עם בואה ארצה בשנת 1920 הופנתה ע"י מנחם שיינקין מטעם ועד הצירים לצפת, לשמש שם ובכל הגליל כרופאת-שיניים. היא ריפאה יהודים, ערבים ואנגלים, שהיו עובדי הממשלה, ועשתה עבודתה בנאמנות ובמסירות — ועל כך זכתה להערכה ולהוקרה. בין הפציינטים שטיפלה בהם היה גם המופתי של צפת, שהתייחס אליה בכבוד. שמעה הגיע גם לכווייט, והסולטן דשם בה לצפת לרפא אצלה שיניו ; בתום הריפוי העניק לה מתנה לאות תודה.

שושנה לא השתייכה בבנדרי לשום תנועה ציונית, אך למרות זה עם בואה ארצה התקשרה אליה בכל לבה ונפשה. בני העיר שהכירוה התייחסו אליה בכבוד ובחיבה.

נפטרה בכ"ב תשרי תשל"ה (8.10.1974) אחרי מחלה ממושכת. השאירה אחריה בן יחיד, מהנדס.

ת.נ.צ.ב.ה.

הרב ר' מרדכי (ר') מאטל (יתום)

בשנת 1917 חזרה המשפחה לבנדרי. ר' שליומקה מינה את ר' מוטיל לרב שני בעיר, ולאחר פטירתו של ר' שליומקה נתמנה לאב"בית-דין בבנדרי. על כס הרבנות בבנדרי כיהן עד 1934 ונפטר במיטב שנותיו, והוא רק בן 57 שנה.

מבין בניו של ר' מוטיל, האחר, ר' יוסף יתום, נתקבל כרב בקאושני אחרי שחזר מרוסיה. לפי חוקי המדינה של ממשלת רומניה חייב היה לסיים לימודים תיכוניים ולעמוד בבחינות בגרות ברומנית. ואכן, נכנס ללמוד בגימנסיה שוורצמן לשנה אחת ובאותו פרק זמן — כפי שמעיד יוסף רבינוביץ — למדו עוד מספר אנשים מבוגרים שחזרו מרוסיה. לר' יוסף יתום היה כשרון-הביטוי כדרשן. והוא הצטיין בדרשותיו למען "המזרחי".

האח השני היה שוחט במקום סבא ז"ל.

האחות נישאה לרב מטרנסילבניה (אשכנזי) שאחרי פטירת ר' מוטיל קיבל את מקומו בבנדרי.

האח משה, שהיה מורה במאנשטי, נפטר בגיל צעיר. כל בני הרב למדו בישיבות וכיהנו כרבנים ברוסיה ובבסרביה. וכך המשפחה התפזרה למקומות שונים.

ר' זידל שוחט

ר' זידל שוחט (יתום) הרב ר' מרדכי (ר') מאטל (יתום)

אבי ר' מוטילה בן ר' זידל שוחט, היה השוחט הראשון בבנדרי, ואמי, מרים לבית סליפה, גם היא נולדה שם.

למשפחה היו ארבעה בנים ובת אחת.

אחרי מלחמת-העולם הראשונה עברה משפחת הרב מוטיל לפסצ'נקה (אוקראינה), ושם כיהן כרב העיר. הרבה תלאות עברו על הרב ומשפחתו בעיר זו, אשר עברה מיד ליד בימי מלחמת-האחים ברוסיה, ועל הרב היה לקדם את פני נציגי כל ממשלה חדשה בלחם ומלח. בימי פטלורה היה על סף-המוות, כאשר קציניו החליטו להוציאו להורג ושלחו עמו שני חיילים על-מנת להוציא לפועל את גזר-הדין. בדרך פגשו את הכומר, וזה האחרון שאלו לאן מובילים אותו. כאשר סיפר ר' מוטל על גורלו המר, אמר הכומר: "אני אלך אתך, ומה שיקרה עמך, יהיה גם עמי". כך ניצל הרב. כאשר היה מתפלל ומגיע בתפילתו לפסוק "פודה ומ-ציל" היה בוכה ומברך את הכומר בעל הלב הטוב והרחום.

ר' מרדכי-דב כץ
(גיסו של הרב מרדכי (מאטל) יתום)
רעייתו אטל-שפרה כץ
(בת ר' זיידל שוחט)

שמואל כץ
בן מרדכי-דב ואטל-שפרה

נולד ביום י' באייר תרס"ט — 1.5.1909.
נפטר ביום ב' באייר תשל"א — 27.4.1971.
את האהבה לארץ-ישראל ולתקומת העם, רכש בתנועות-הנוער ובחוגים הציונים בעיר-מולדתו — בנדרי. הצטיין באישיותו הרב-גונית וביחסי-אנוש למופת. היה ישר ודיקן בחיי יום-יום, מעמיק מחשבה ואיש תרבות ורוח. תכונותיו אלו באו על ביטויין גם בעבודתו במרכז "תנובה" כמנהל-חשבונות אחראי במחלקתו.
היה בעל משפחה מסור ונאמן ושקד על חינוך מעולה לבניו, בהיותו עצמו דוגמה אישית בהליכותיו

אני עליתי לארץ מטעם "הפועל-המזרחי" ב-1934.
בשנת 1935 התארגנה בבנדרי תנועת "בני-עקיבא". אחי ברוך היה למדריך הנוער בתנועה זו והם התאספו בביתו. כל בני משפחתי השתייכו ל"מזרחי" (חוץ מאחי משה, שהיה רביזיוניסט).

כל אלה נשארו בגולה חוץ ממני. בבואי לארץ-ישראל התיישבתי ברחובות ושם בניתי את ביתי.

אליהו יתום

משה בן אליהו ושרה יתום

(נכדו של הרב ר' מרדכי יתום)

נולד בט' בשבט תרצ"ח (11.1.1938) ברחובות. סיים את לימודיו בבית-הספר "תחכמוני" שם, הצטיין כמחנך וכמדריך של צופים.

גויס לצה"ל בנובמבר 1955.

נפל בשעת מילוי תפקידו ביום כ"ו בניסן תשט"ז (7.4.1956) והובא למנוחת-עולמים בחלקה הצבאית בבית-העלמין ברחובות.

זאב כרמי

רית. זאב חי את חיינו ויחד התגברנו על המיכשולים, בהם נתקלנו בדרכנו, ובכמה וכמה מפעלים היה הראשון לביצוע. דמותו תשתקף לנו תמיד מצויריו שנשארו מהמפות הרבות ששירטט לחוברות-הסיכום שלנו.

כשהיו ימים קשים לקיבוץ וחברי קיבוצנו נלקחו לרפיח, עבד הוא יחד עם כל חברת הילדים ושקד למלא את מקום החברים החסרים.

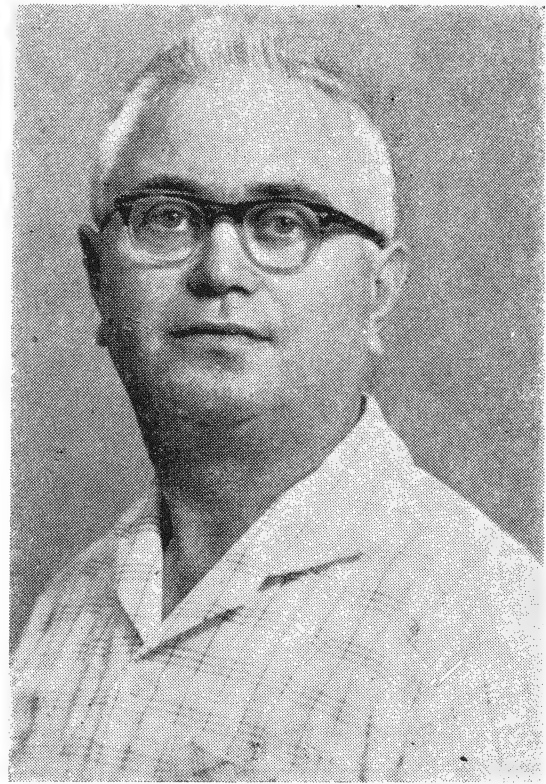
את נאמנותו הרבה לקיבוץ ואת הקשרים שקשר אתנו, רואים אנו בבירור מתוך ה"חזק ואמץ" ששלח לפני מותו.

וגם עתה גילה זאב נכונות רבה להפגין יחד עם חלק גדול של היישוב על העוול שגרמו לנו השולטים, בזה שהיגלו את פליטי החרב הנאצית, שהגיעו אחרי יסורים רבים לחוף מיבטחים היחידי והוא — ארץ ישראל. ובהפגנתו נפל חלל במאבק היישוב.

הגורל האכזרי הפריד בינינו, אך דמותו וזכרו יהיו שמורים בלבנו לעד.

קבוצת "עופר"

קיבוץ השומר הצעיר, מזרע

שמואל כץ

עם הבריות. איש נקי-כפיים היה ובר-לבב ונוהר מפגיעה בזולת. היה אחראי וחרוץ ורכש הערכה וחיבת הבריות על תכונותיו. קינן בו רגש האחריות ולמרות מחלת-הלב ממנה סבל, המשיך לעבוד ולהתאמץ מעל לכוחותיו, הן במקום עבודתו והן בבית.

מחלתו הכריעה אותו והוא בן ס"ב שנים במותו. בני משפחתו, ידידיו ומוקיריו יזכרוהו עד עולם.

אשתו בוזיה

ובניו דב וחיים

זאב כרמי

נפל בהפגנה נגד סגירת שערי העלייה בשנת 1946.

— "אסור להשתמש, אפילו לילד כמוני".

כך אמר זאב בצאתו מבית הוריו לחוצות חיפה, על-מנת להצטרף אל המפגינים אשר מחו נגד גירוש המעפילים מחופי הארץ.

בן 14½ היה בנפלו.

וכך כותבים חברי-קבוצתו לזכרו:

לפני כשנה הצטרף זאב לקבוצתנו ויחד שקדנו לבנותה וללכדה, כדי שתהיה לקבוצה קיבוצית ושומר

מאיר לוי (מוניה לב)

נולד בשנת 1902 להוריו ישראל ודינה לוי (אחיהם של דוד ושמחה, מניה ורבקה). בן שלוש התחיל ללמוד ב"חדר" של אברהם לבונסקי, והמשיך לימודיו אצל אלטר שוסטר, שמואל קראסילובר ויענקל לונבסקי. בגיל 9 נתקבל יחד עם אחיו — (כילדים יהודים יחידים) לבית-ספר של עובדי מסילת הברזל, בזכות האב, ששירת כפקיד ממשלתי במסילת-הברזל. בגיל 12 נבחן לכניסה לגימנסיה שוורצמן; מורו היה פניש, תלמיד גימנסיה הרצליה בתל-אביב, אשר חזר לבנדרי לפני פרוץ מלחמת-העולם הראשונה.

בהיותו בן 15 נסע לבקר את אחיו דוד, אשר עבד כמנהל חברה ליצוא פרי בסמרקנד, וחזר משם לאחר שנה, כאשר בנדרי היתה כבר תחת שלטון רומני. אחיו דוד ושמחה ואחותו מניה נשארו ברוסיה, ואתם נפגש רק כעבור שנים רבות: בשנת 1965 כאשר נסע, בלוזית אחותו רבקה, לביקור בברית-המועצות, והי קרובים החיים שם באו לראותם.

בשנת 1920 הצטרף מוניה לקבוצת בני-נוער בשם "צעירי-ציון", אשר החליטה לעלות לארץ. (עם הקבור צה נימנו: אברהם סורקיס, ל. צ'וברוצ'ר, דוד וייסר והצטרפו אליהם — פנינה ורטהיים, פנחס בנדרסקי ואשתו חוה, וכן גב' טיומקינה). הקבוצה יצאה לגא-לאץ. בעזרת שמואל פינלס, קיבלו מהקונסול הבריטי

ויזה עד קושטא. שם נפגשו עם ד"ר טיומקין, האחראי לעלייה, והוא העביר אותם למחנה-מעבר ב"מסילה-חדשה", אשר היתה עזובה ושוממה מאז מלחמת ג'מאל-פאשה עם היוונים.

לאחר שהייה שם במשך 6 שבועות, הגיעה קבוצה גדולה מרוסיה ובראשה ברל רפטור. כולם עלו על אוניית-משא מצרית "מחמודיה", ולאחר טיטולים בים במשך 14 יום, הגיעו ליפו. דרכם הראשונה היתה לפתח-תקוה שם חיו בקומונה וציפו לעבודה. רק ב-1921, לאחר הפרעות, כאשר נטשו הערבים מקומות עבודה, תפסו מקומם החלוצים ואף לא לזמן רב.

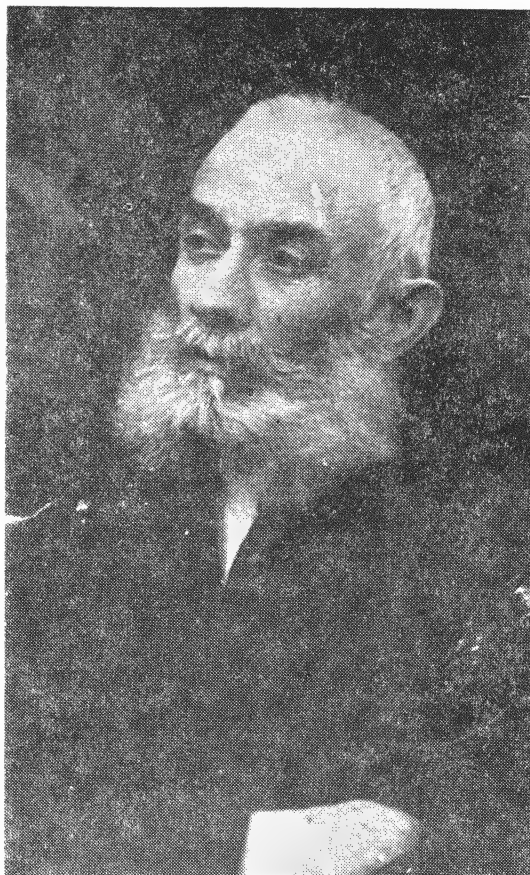
בשנת 1923, נסע מוניה יחד עם דוד חייט, לבקר את המשפחה בבנדרי, ושם גויס לצבא הרומני. הוא הצליח להשתחרר אחרי זמן קצר, וחזר ארצה ולפתח תקוה, שם חיכתה לו חברתו ברוניה שנישאה לו.

זמן-מה שירת במשטרת פתח-תקוה וכן במשטרת המנדט. לאחר מכן כמנהל-עבודה ב"מהדריץ", חברה לנטיעת פרדסים, עד שיצא לגימלאות.

מן הראו לציין לזכותו, שהעלה ארצה את הוריו, אשר חיו בתל-אביב והגיעו לשיבה טובה.

מוניה נפטר בכ"ח בכסלו התשל"ב (16.12.1971) כחודש בלבד לפני שמלאו לו 70 שנה. השאיר אשה ושלושה בנים וארבעה נכדים.

יהי זכרו ברוך.

ר' יעקב לונבסקי

ר' יעקב לונבסקי

המורה והמחנך

נולד בליטא בשנת תרכ"ג — 1863.

נפטר בבנדרי בשנת תרצ"ז — 1937.

מחנך דגול. הצטיין בגודל-רוח וברוחב-דעת, ביושר-לב ובאדיבות בלתי-רגילה לזולתו, כזקן כנער. ולא בכדי היה אהוב ביותר בעירנו, וביחוד בקרב תלמידיו, הזוכרים לו חסד מגעו המבורך — גם כעבור יובל שנים.

בידיעותיו הפדגוגיות בתחומי התלמוד, ההיסטוריה

והשפה העברית היה יסודי מאוד; אף היו לו שיטות מיוחדות משלו בהקניית הידיעות לתלמידיו.

ראש למשפחה בת עשרה בנים ובנות, שכבשו לעצמם מעמד מכובד בתחומי תרבות שונים, כאנשי-חברה ובעלי-מקצוע, המשרתים את הציבור באמונה. אצילות-רוחו השתקפה גם בהופעתו החיצונית, ובענינו רבות-זאתבונה ומביעות נסיון-החיים. דמותו זו שמורה, ותישמר, בלב כל מכיריו ומוקיריו, כל הימים. יהי זכרו ברוך.

מ. סבר

מרת רבקה ליפשיץ

נפטרה בשנת תש"ג — 1943, בת 68 ש.

ר' ישעיהו ליפשיץ

נפטר בשנת תרצ"ד — 1934, בן 62 ש.

הורינו הנערצים

תמיד גיליתם הבנה למאויינו ולפעילותנו בחיים
הציבוריים ולהתמסרותנו בלב ונפש לתנועה הציונית
בכלל — ולתנועת-הנוער בפרט.
על כל אלה אנו רוחשים לכם הוקרה רבה והכרת
תודה ונושאים בלבנו את זכרכם הקדוש באהבה רבה.
יחד עם העלאת נר לזכרכם הגנו מקיימים מצוות
יזכור לבני-משפחתנו היקרים, שאינם עוד —
לזכר אחינו חיים ואחיותינו חייקה וחנה הי"ד
שניספו יחד עם אמנו בטרנסדניסטריה בשנת תש"ג —
1943.

לזכר אחינו סנדר ז"ל, שנפל במלחמת-העולם
השניה על אדמת ברית-המועצות.

בניכם, אחותכם ואחיכם

צבי ומרדכי ליפשיץ, תל-אביב,

ליאון ליפשיץ ורחל, ברית-המועצות.

נר-נשמה ליקירינו הבלתי-נשכחים

אמנו רחל לבונסקי לבית רוטפרב, נולדה בפרוסקורוב, אוקראינה, בשנת תרל"ד — 1874. עלתה לארץ עם בעלה ונפטרה בארץ בשנת תשי"ב — 1952, בת 74.

ר' אברהם לבונסקי נולד באלט-קונסטנצין, אוקראינה, בשנת תרל"ב — 1872. במשך שנים חי בבנדרי, התפרנס מהוראת קרוא וכתוב לילדים והקים דורות של תלמידים. עלה לארץ בשנת 1933. נפטר בארץ בשנת תש"ב — 1942, בן 68.

אחינו משה לבנון, בן אברהם ורחל לבונסקי, נולד בבנדרי בשנת תרס"ג — 1903. חניך הגימנסיה שוורצמן. עזב את ספסל-הלימודים, למד מקצוע ועלה לארץ בשנת 1923. מראשוני המתיישבים במושב בית-עובד. הגורל התאכזר לו, חלה במחלה ממארת, שלא קם ממנה. נפטר בשנת תשכ"ג — 1963, בן 58.

משה לבנון

ראובן מילר

סיומה (שלמה) בן אריה מירוניאנסקי נולד
בשנת תרס"ט — 1909.
איש תרבות ויפה-נפש, חולם ולוחם למען עולם
יפה יותר. נפל על משמרתו מידי בני-עוולה.
נפטר ביום י"ד מנחם-אב
תש"י — 7.7.1941.

דוד (בן משה) מילר
צפורה (בת מאנוס) מילר

ר' מרדכי מלמוד

היה ממונה להשגחה על כשרות-הבשר ושימש כמנקה, מטעם הרבנות בבנדרי. יסד אגודה למתן בסתר, עזר לרבים, והיה הרוח החיה בה; לא פעם הוציא למטרות אלו מכספו וכן הרחיב את האמצעים לפעולתה על-ידי הלוואות, שנלקחו על אחריותו ועל שם חבריו לאגודה זו.
נפטר בבנדרי.
יהי זכרו ברוך.

שיינדל מלמוד

כל ימי חייה — עד 1934 — בבנדרי, היתה פעילה באגודה מתן בסתר וראתה בה עבודת-קודש.
זכתה לעלות לארץ-ישראל.
נפטרה ברחובות.
ת. נ. צ. ב. ה.

אשתו שיינדל מלמוד

דוד בן משה מילר מבנדרי
נפטר ברומניה בשנת תרצ"ו — 1936.

צפורה בת מנוס מילר

נפטרה ברוסיה בשנת תש"ד — 1944.

ראובן מילר (בן דוד וצפורה)

נפטר בארץ, בן 50.

עם בואו לארץ-ישראל עבד בעבודות חלוציות.
מסיבת מחלה, המיר אותן בעבודה משרדית.
שימש בתפקיד גובר מועצת הפועלים ברחובות.
נצרכים שפנו לעזרת המועצה מצאו בו עזר וסעד.
תודות לפעולתו המסורה נתחבב על ציבור הפועלים
בעיר זו והיה אהוב ביותר על הפועלים החקלאיים.
שראו בו חבר וידיד ותומך נאמן כל הימים.

ת. נ. צ. ב. ה.

(תמונתו בעמ' 404)

ר' מרדכי מלמוד

אין אייביקן אַנדענק פון אונדזערע ליבע עלטערן

זיידל און פריידע מאַרקמאַן

פון אונדזער ברודער יוסף, זיין פרוי דאָראַ, זייערע
קינדער יעקב און חיה, פון אונדזער ברודער לייבל,
זיין פרוי און מיידעלע, וועלכע זענען דערמאָרדעט
געוואָרן דורך די נאַצישע רוצחים.

די קינדער: בעטי און אברהם לערמאַן,
סעם מאַקס, משה און סאַל מאַרקמאַן
(אברהם לערמאַן איז דער זון פון סאַניא און
אליעזר לערמאַן).

שבתי מרלין

שבתי מרלין נולד בזוגיבקה באוקראינה. בזמן
המלחמה העולמית הראשונה נפל בשבי ההונגרי ושם
למד את השפה ההונגרית. שבתי היה מורה לעברית
בארציו. בשנת 1924 הוזמן ע"י צבי בן יעקב שוורצמן
להצטרף אל סגל המורים שלו. היה בעל ידיעות רחבות
במקצועות התנ"ך ובספרות העברית.
אחרי כיבוש בסרביה ע"י הסובייטים ברח מרלין
לדרום אסיה ואחרי המלחמה חזר לקייסנוב ועבד בתור
מורה. הסובייטים הכירו לו את כל הוותק בהוראה
בבתי-ספר העבריים והם שלחו אותו ללמוד באוניברסיטה
סיטא וכאשר סיים את לימודיו באוניברסיטה המשיך
בהוראה עד ימיו האחרונים.
שבתי מרלין מת בן 62 שנה ולא זכה להגשים את
שאיפתו לעלות ארצה.

ת. נ. צ. ב. ה.

רוזליה שוורצמן-מרלין

רוזליה יעקובנה שוורצמן-מרלין, נולדה בבלטה,
לאב שוחט ולסב מורה. בגיל ארבע התייתמה מאביה.
רוזליה למדה רוסית ועברה ללמוד באוניברסיטת
פטרבורג.
כשאחיה צבי בן יעקב, יסד את הגימנסיה העברית
בבנדרי, הצטרפה לסגל שלו. היא היתה מפעילי
ה"בונד". גם היתה חברה באיגוד של בית-הספר באי-
דיש שהיה בהנהלתו של טיומקין.
בשנת 1924 התחתנה רוזליה יעקובנה עם המורה
שבתי מרלין, אשר לימד עברית בגימנסיה ע"ש
שוורצמן.
אח"כ היתה פעילה בתנועה הציונית, אבל לצערה
הרב היא לא הגשימה את שאיפתה לעלות ארצה ומתה
בנכר בשיבה טובה, בת 84.

ת. נ. צ. ב. ה.

מופלג ונאמן לעצמו, לאמונתו ולרוחו, מקורי, אדיב ואוהב הבריות.

נעים הליכות ובר־מוסר עליון.

לעולם לא אשכח את גדיבותו והחסד שעשה עמנו: קבלת הפנים היפה והיחס החם, האהבה שגילה כלפינו.

שלושה ימים ישבנו בצל קורתו, בכבוד ובנפש חפצה, השביע רעבונו, והוא אשר הפיח בנו רוח עידוד וחיזוק בראשית צעדנו בימי דאגה ומבוכה. והמליץ בפני הנהלת פיק"א בזכרון־יעקב להעסיק אותנו בעבודה בפרדס „נולה". היתה זו עבודה קשה עם טירחה במשך זמן של חודש ימים. ואז ידעתי כי יש עוד להאמין באדם ובעתידו. יהא זכרו שמור אתנו.

אהרן קמינקר

תשי"ח 1957, חיפה.

אלה אזכרה...

אבי ומורי הדגול משה בר' ישראל סבר, מחבר הספר „מכלול המאמרים והפתגמים".

נולד בג' אדר תרמ"א — 3.3.1881.

נפטר בט' סיון תשכ"ז — 17.6.1967.

ר' ישראל בר' יצחק סברדליק

שו"ב ואיש־ציבור מכובד על הבריות בעיר בנדרים. עלה ארצה בשנת תרס"ז — (1907).

כהצי יובל שנים חי בזכרון־יעקב. עבד כשוחט המושבה וכיהן בתפקיד שופט־שלום באיזור זה בשומ"רן מטעם הרשות המקומית. שמו הלך לפניו כאיש־בינות ובר־אורין. היה ער להוויות עולם, קשוב לכל הפונים אליו ונענה לעזור לכל דורש.

נפטר בגיל 70 ביום כ"ו באייר תרצ"א בזכרון־יעקב. ת. נ. צ. ב. ה.

**לא פגשתי הרבה אנשים
אציל־רוח כמוהו**

קטע ממכתב־זכרונותיו של הפועל הוותיק אהרן קמינקר אל חברו בן־עירו מאַקרמן — נח צוקרמן (כיום מראשוני כפר־הס) — על ימי עלייתם ארצה בח' תשרי תרפ"א (1920), כיצד נקלע עם חבריו לזכרון־יעקב לחפש עבודה ומצאו בית פתוח, לב פתוח ויד סועדת ומעודדת אצל ר' ישראל השוחט ז"ל.

...הנני רואה לעצמי חובה קדושה לזכור ולהזכיר את המנחה האיש הדגול והיקר, השוחט ר' ישראל סורדליק ז"ל מזכרון־יעקב.

נדמה לי, כי לא אעבור את תחום האמת המחייבת, אם אומר מקצת משבח, ואגיד כי מעודי לא פגשתי הרבה אנשים אציל־רוח כמוהו: תלמיד־חכם, מתמיד וירא־שמיים,

(מימין לשמאל):

מאיר בר' משה סברדליק, נספה במרתפי הג.פ.א.
בשנת תרצ"ח; שפרה גיליק הי"ד לבית טשאפליק,
יעקב גיליק הי"ד, נספו בשואה באודיסה.

אמיהורתי האצילה רחל סבר לבית הרב
ר' מתת' מורגנשטרן.

נולדה בו' כסלו תרמ"ז — 4.10.1886.

נפטרה בא' תשרי תשל"ב — 2.9.1971.

אחותי, חמדת-לבי, דינה, שנכרתה מארץ החיים
לפני עלייתנו ארצה.

נולדה בי"כ כסלו תרע"ו — 27.11.1915.

נפטרה בי"ב אלול תרפ"א — 15.9.1921.

אחי מחמל-נפשי מאיר, טהר-הלב ואוהב האדם,
אשר תוך כמיהה לעולם יפה וחיי-אנוש נעלים, מת
מות-קדושים במרתפי הג.פ.א. ברוסיה הסובייטית.

נולד בג' כסלו תרס"ט — 27.11.1908.

נרצח בד' תמוז תרצ"ח — 3.6.1938.

דודי השנון, העילוי ואיש-האשכולות מאיר,
שציורו "שוויתי" קישט את ה"עמוד" בבית-הכנסת
דחסידי סדיגורה בבנדרי כל השנים. נפטר בדמי-
עלומיו בגיל 20, בו' טבת תרס"ז — 23.12.1906.

דודתי הענוגה רבקה, המחנכת הראשונה שלי,
שנפטרה באיבה בימי הרעב בארץ-ישראל, בגיל 25,
בזכרון-יעקב — בכ"ד תשרי תר"פ — 18.10.1919.

ויתר דודי וש"ב שהאצילו מרוחם הטובה על חיי
ביתנו ומהם למדתי תורה, חכמה ודרך-ארץ בימי חלדי.
תהי נשמתם צרורה בצרור החיים.

מרדכי סבר

ר' מרדכי (מאטל) סברדליק

ר' מרדכי (מאטל) בן אשר סברדליק

נולד בשנת תרל"ה (1875) בבנדרי — נספה בשואה בעיר בנדרי עם כל קדושי השרידים בעיר. התחנך במשפחה דתית והמשיך כל חייו בחיים מסורתיים-דתיים. קיבל חינוך תורני-מסורתי וגם רכש השכלה כללית בשפה הרוסית.

בימי הצאר עסק כספק מוצרי-מזון לצבא הרוסי בבנדרי. היה חבר מועצת העיריה עד נפילת המשטר הצאריסטי. אחרי כיבוש בנדרי ע"י השלטון הרומני היה חבר ועדה-הנאמנים של העיר כלפי הממשלה. איש-ציבור מובהק ופעיל בהנהלת מוסדות ציבוריים כלליים ויהודיים: פעל כאחראי להנהלה המשקית של בית-החולים היהודי מיסודו של י. ניסנבויטש ושל מושב הזקנים היהודי ומושב הזקנים הנוצרי. כיהן כגבאי בבית-הכנסת של הקצבים, היה ממייסדי וראשי הבנק להלוואה וחסכון. וכן לקח חבל בכל מיני מפעלים ציבוריים וחברתיים בחיי הקהילה היהודית בבנדרי.

הצטיין בנסיון-חיים וברוח-בליב ותמיד היתה ידו פתוחה לעזור ולסייע לכל נצרך בצר לו. הוא ורעייתו ליובה ז"ל גידלו 4 ילדים: 2 בנות — קלרה וליזה ושני בנים — אשר ויצחק. מהם — יצחק הלך בדרכי אביו בתחום הפעילות הציבורית בהסתדרות "מכבי" בבנדרי ומאז 1934 חי בארץ.

לזכר הורינו, אחותנו ואחינו היקרים שהלכו מאתנו ללא שוב —

אבינו מרדכי בן אשר סברדליק

אמנו ליובה לבית וייסגנדלר

ואחותנו קלרה הי"ד

שלושתם נספו בשואה בגיא-ההריגה בבנדרי בראשית שנות הארבעים.

אחינו אשר

שנפטר בארצות-הברית בשנות הששים.

ת. נ. צ. ב. ה.

הדואבים ליזה ויצחק

ד"ר יעקב סופר

יעקב, בן שאול והניה סופר, נולד בבנדרי בכ' תשרי תרס"ט (15 באוקטובר 1908). לאחר סיימו לימודיו בגימנסיה שורצמן, נסע ליאסי ללמוד רוקחות. והמשיך בבוקרסט, שם קיבל ב-1934 תואר "מגיסטר".

בפרוץ מלחמת-העולם השנייה, היה בקשינוב, אך הצליח לעזוב את העיר עוד לפני נפילתה בידי הגר-מנים. הוא נדד בערי רוסיה האסיאתית ושאף להגיע ארצה ולגדל בה את בניו. ב-1945 הגשים שאיפותיו: עלה לישראל והשתלב בעבודה בשירות המדינה. נפטר במחלת-לב בכ"ה תשרי תשי"ה (26.10.1957).

ד"ר אידה סופר

אמי ז"ל

גניה (יענטע) סולומון לבית שטיינבך
נולדה בבנדרי ב-1891.

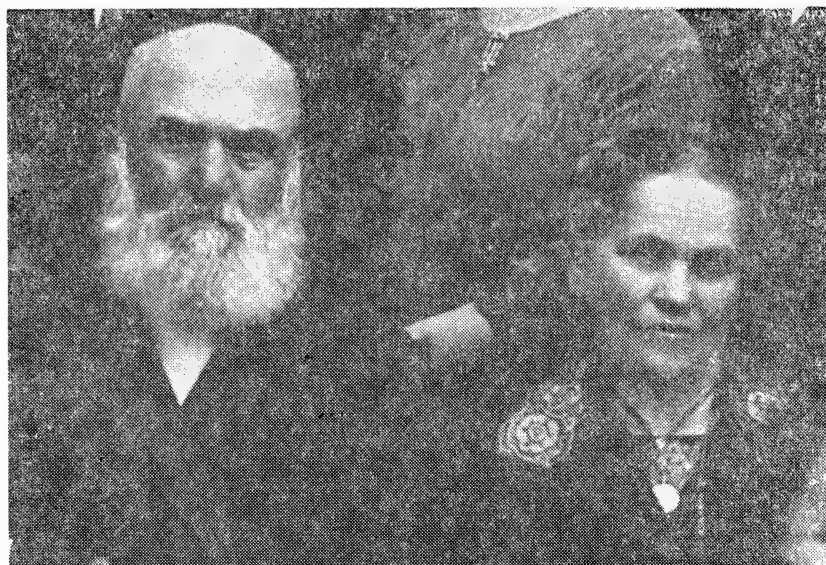
אבי ז"ל

ראובן סולומון

נולד ב-1876 באוקראינה.
התיישב בבנדרי — 1899.

ב-1941 עזבו את בנדרי, מאימת הכיבוש הגרמני. ב-1942 הגיעו ידיעות אחרונות מהם, מאיזור וורו-שילובגרד, שם מצאו מקלט באחד הקולחוזים. עם כיבוש וורושילובגרד בידי הגרמנים, נרצחו שם עם כל היהודים.

אחותי רוזה עם הילדות שניספו בשואה.
פנחס סולומון

לזכר הורינו היקרים **אבא — יונה ואמא — חנה סולומונוביץ**

ישראל אנשים תמימי-דרך ומישירי-לכת — אשר טיפחו וריבו שישה ילדים — שארבעה מהם אינם בחיים, והם:

שהתחבא בזמן השואה אצל גוי — והוא גירש מהמחבוא אותו, את אשתו וילדם —
 ובעת הבריחה ניספו.

מאיר ניספה ב-1944, בברחו מהגרמנים ימ"ש.

חסייה מתה באודיסה.
 תהא נשמתם צרורה בצרור החיים.

יוסף נלקח עם עוד 10.000 יהודים לעבודה על-ידי הגרמנים ימ"ש ולא חזר...

בני משפחת סודיט

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו

מנוחתו בקישינוב	נפטר כ"ו מנחם-אב תרצ"ב	ר' שמואל אבא בן דוד מנחם סודיט
מנוחתה בענדער	ב' ניסן תרצ"ט	אמי מירל בת אברהם יצחק סודיט
מנוחתו פאריז	י"ד טבת תשי"ט	אחי לוי מאיר בן שמואל אבא סודיט
בענדער	ט' חשון תשכ"ט	אחי מנחם-מענדל בן שמואל אבא סודיט
"	עשרה בטבת	אחי יוסף בן שמואל אבא סודיט
"	כ"ט כסלו תשכ"ב	אחי אפרים בן שמואל אבא סודיט
"	ו' אייר תש"ל	אחי משה נחום בן שמואל אבא סודיט
ניו-יארק	אינני זוכר יום מותה	אחותי גנעסיע בת שמואל אבא סודיט
בולגרד	נפגעה בשואה ומתה בדרך לקווקז בתש"א	אחותי גיטל בת שמואל אבא סודיט
בענדער		

שמואל אבא סודיט

נולד בבנדרי. נחשב לסוחר אמיד ומכובד. תלמיד-חכם. איש חסיד של הרבי ממושקאן. בעל משפחה גדולה ומלומדת. בצעירותו היה מזכיר גדוד בצבא, ושירת בקווקאז. היה גבאי בית-הכנסת סאדיגורה. בחנותו, שהיתה במרכז העיר, היה חדר מיוחד אליו נכנסו חסידי הרבי כדי לספר על דרכיו והנהגתו.

היה חבר ועד-הקהילה ואחד מחשובי העיר. ידוע כנדבן ואיש ישר-לב, אשר בביתו התאספו חוגים יהודיים ללימוד ש"ס ומשניות ולשמוע דברי תורה ומוסר.

בחגים היו הוא ואשתו נוסעים אל הרבי לשמוע תורתו. ובעת ביקורו של הרבי ממושקאן בבנדרי, היו הוא ופמלייתו אורחי-כבוד בביתו, בו גרו כל תקופת הביקור, ושם אף קיבלו את הקהל.

בנו, מנדל סודיט, הוגלה לסיביר ע"י הסובייטים למשך 15 שנים, בעוון בורגנות; שאר בניו היגרו לאמריקה.

(תמונתו בעמ' 19, בספר)

ישעיהו סודיט

ישעיהו בן דוד-מנחם סודיט

נצר למשפחות סודיט ואימאס. נולד בבנדרי ביולי 1885. בגיל רך נתייתם מאביו. למד בתלמוד-תורה ובבית-הספר העממי בבנדרי. בהגיעו למצוות נכנס בעול-החיים, החל עובד לכלכלתו בעסקיו של ר' משה טקסיר ז"ל.

ב-1909 נשא לאשה את שרה תבל"ח, בתו של ר' משה טקסיר. גידלו שתי בנות ובן. במשאו-ומתנו במסחר נהג ביושר ובהגינות, היה מצניע-לכת, מסור למשפחתו. מעורה בחיי הקהילה היהודית בבנדרי, ציוני מקובל על כל יודעיו.

ב-1935 עלה לישראל יחד עם משפחתו; לאחר חבלי-קליטה קשים רכש בית-מסחר למליחים בפתח-תקוה, שהשקיע בו עמל רב והתפרנס ממנו במשך עשרים ושבע שנה. אותה ההגינות שנהג בה בבנדרי, קיימה גם בעסק זה, והתחבב על כל קונו ומיודעיו. אהבתו למשפחתו היתה גדולה ומסירותו ללא-גבול, והנחת ממנה סיפקה את רוחו וממנה שאב את חדות-חיו.

בחיו השיא נכדים וזכה גם לנינים. ב-1963 חלה לפתע. נלקח מהחנות לביתו — והשיב נשמתו לקונו.

שמו הטוב, מסירותו ואהבתו את בני-משפחתו, וכל אדם, צניעותו וטוב-לבו — לא יישכחו מלבנו. גם קהל מכריו ומוקיריו מעלים מפעם לפעם את מסירותו, נדבנותו ויחסו החביב לבריות.

ת. נ. צ. ב. ה.

אשתו — שרה סודיט
בנו — מנחם סודיט
בנותיו:
מסיה גרינהולץ,
צפורה (בן-צבי) עצמון

נר-נשמה ליקירינו

מבית פסיה ואריה סייפר

פסיה ואריה סייפר

עלו לארץ בשנת תרפ"ד — 1924.

משה סייפר ובני-משפחתו

ניספו על-ידי המרצחים הגרמנים.

בימי השואה בעיר גלץ, רומניה

נשמתם עדן.

יצחק סופר

נפטר בשנת תשכ"ד — 1964.

היה מעורה בחיי הארץ, רב-פעלים בתחומים צי-
בוריים חשובים. מוותיקי ההגנה ופעיל במרכז ועדת-
התרבות.

אחותי בלהה רוזנשיין נולדה בשנת תרס"ז —
1907.

נספתה בשואה בשנת תש"א — 1941.
אחי יצחק סירקיס נולד בשנת תרס"ט — 1909.
נספה בשואה בשנת תש"א — 1941.

חבל על דאבדין ולא משתכחין.

ר' שמלק'ה סירקיס

אבי מורי ר' שמלק'ה (שמואל ב"ר יהודה-זאב)
סירקיס ז"ל, תלמיד-חכם ונדיב-לב, גבאי בבית-
המדרש דחסידי טלנא, חבר ועד-הקהילה ופעיל בכל
תחומי הישוב היהודי בבנדרי.

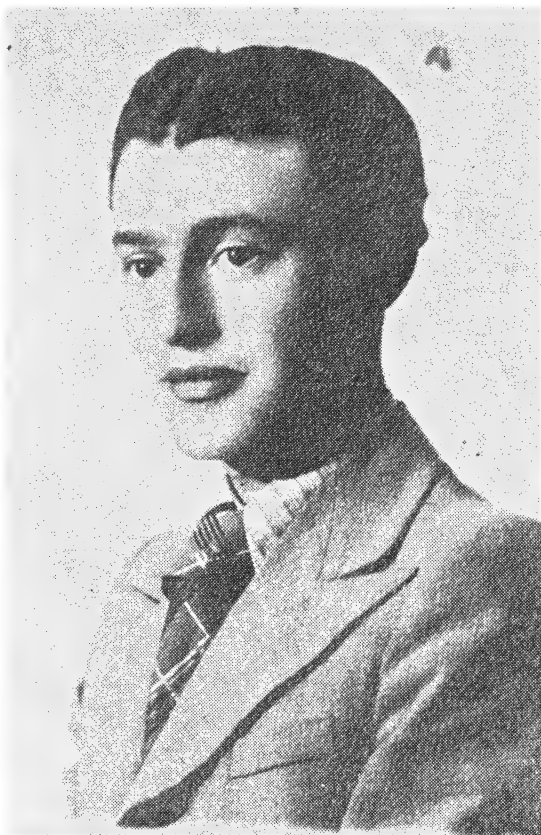
נולד בשנת תרל"ב — 1872.

נפטר בכ"ז בטבת תרע"ט — 29.1.1919.

אמיהורתי מרת דוֹבָה ב"ר בנימין לבית גקר
אשת-חיל ורבת-פעלים.

נולדה בשנת תרל"ט — 1879.

נפטרה בכ"ג בתשרי תש"ד — 22.10.1943.

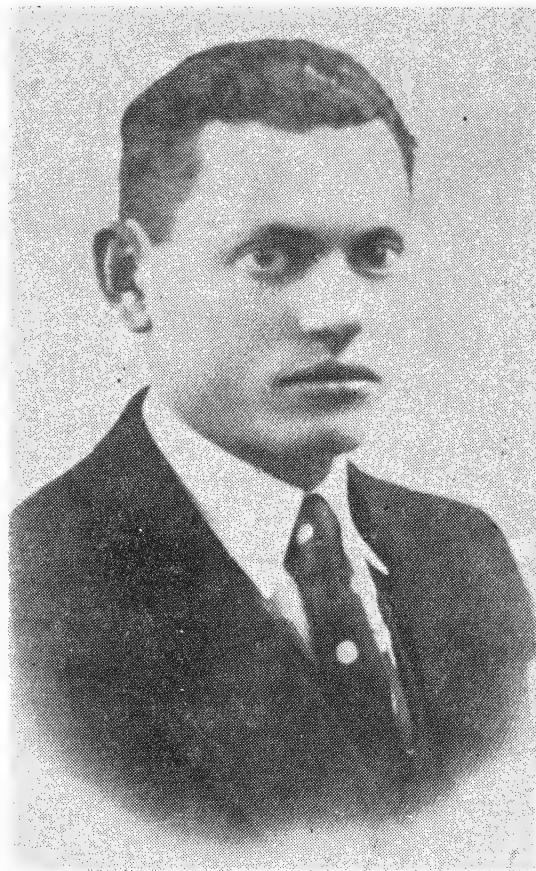
שמואל בורטניק (למשפחת סירקיס)

בן-אחותי שמואל בורטניק נולד בשנת תר"פ — 1920.
נפל בחזית סבסטופול (קרים — רוסיה) בשנת תש"א — 1941.
תהי נשמתם צרורה בצרור החיים.

ד"ר חיים סירקיס

ביתנו היה מרכז החיים למשפחה והיה פתוח לכל שליח-התנועה. ואמנו שהיתה מעניקה לכולם יחס חם ועידוד זכותה לכינוי „אם השומרים“.
אנו חייבים הרבה להורים והננו רואים לעצמנו זכות גדולה שהצלחנו להעלותם ארצה לפני השואה. כאן באו אל המנוחה, כשהם נהנים מבית חם ואהבת בניהם ונכדיהם.
מדי שנה מתכנסת המשפחה ופוקדת קבריהם בבית-הקברות של קיבוץ „מעברות“ ומעלה באהבה זכרם היקר.

הבנות

יחיאל סירקיס

אחי יחיאל סירקיס נולד בשנת תרע"א — 1911.
נספה בטרנדניסטריה בשנת תש"א — 1941.

הורינו פריידה ושאול פרנק

הורינו היו ילידי בסרביה — רוסיה, וביתם היה ספוג בעת ובעונה אחת רוח ציונית-לאומית ותרבות רוסית. אמא אהבה ספר ולקריאה מסרה עיתותיה הפנויות; ואילו אבא נהג לדקלם בפני ילדיו את שירי לרמונטוב וניקראסוב, וכל זה בצד עמלם הקשה בדאגה לפרנסת הבית ואחזקתו, ומאמצים להקנות לילדיהם השכלה. תכונות ההורים הטביעו חותמם על כל הבנים. וכאשר רובם הצטרפו לתנועת „השומר הצעיר“, מצאו אצלם הבנה ועניין לכל מה שהתרחש בקו.

פריידה פרנק

נולדה י"ט אדר תרל"ב (15.3.1872)
נפטרה ט"ז ניסן תשט"ו (28.3.1956)

שאול פרנק

נולד כ' ניסן תרל"ב (28.4.1872)
נפטר י' אלול תשכ"ה (7.9.1965)

רפאל פרידס

נולד בבנדרי ב' 1875 ונפטר שם ב' 1934.
תמים דרך, ישר עם אלוהים ואדם.
נוהג היה לחלק מתן בסתר לאיש הנמצא במצוקה.
גידל בניו לאהבת ארץ-ישראל.
אמנו היקרה, עזר כנגד אבינו במעשים טובים.
נולדה באקרמן, נספתה בשואה בבנדרי.
יהי זכרם ברוך.

מפי הבנים:

משה, ישראל, אברהם

(פ. ב.)

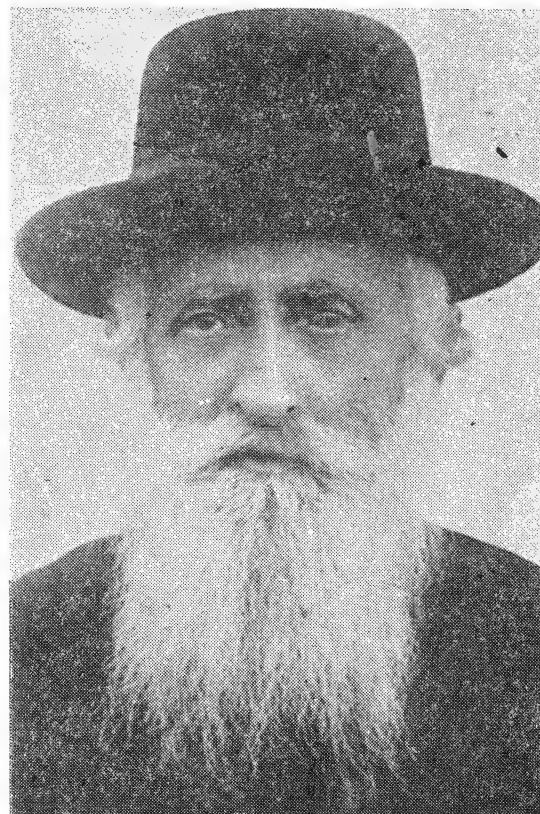
— ואזי נודע, שהגורם לתביעת הגירושין היא חמות מציקה... הגירושין נמנעו, והשלום הושב על כנו. יהי זכרם צרור בצרור החיים.

הבן י. פייער

צבי בן יוסף פסצ'ן

נולד בשנת 1891. עלה לארץ בתרפ"ה (1925). התחנך בבית מסורתי ולמד לימודי-קודש אצל מלמדים ולימודים כלליים בבי"ס עממי. מראשוני היבואנים בארץ. לאחר עלייתו פתח בית-חרושת למרצפות ואח"כ — בית-חרושת למחסני קרור ולדגים מעושנים. בעל מידות תרומיות, עסק בצרכי-ציבור באמונה, חביב על הבריות ומסביר פנים. שתי בנותיו למדו בגימנסיה "בלפור" בתל-אביב. נפטר בשנת 1962, בן 71. יהי זכרו ברוך.

ר' פנחס פייער — הדיין בבנדרי

אבי ואמי נולדו שניהם בוהלין, בעיירה פוטשאב (הסמוכה לקרמניץ). לפי המסורת במשפחתנו — ומפי אבא ז"ל — התייחס לגזע תלמיד הבעש"ט, ר' דוד ליקס זצ"ל. אבי נוהג היה לנסוע להמגיד מטריסק זצ"ל והיה חסיד שלו כל ימיו.

בהגיעו לבנדרי, נבחן ע"י הרב ר' איציקל ורטהיים (סבו של רבי יוסף ורטהיים) ונבחר על-ידיו ללמד תורה לנכדיו.

ר' איציקל המליץ למנות את אבא ז"ל לדיין בעיר בנדרי, קירבו וכיבדו. ואכן, אבי ניהל את הרבנות בדרך מעוררת כבוד וזכה באימונם של יהודי בנדרי; גם גויים, שהיה להם דין-ודברים עם יהודי, בחרו להישפט בפניו — וקיימו את פסק-דינו ביראת-כבוד. מאורע אחד, שהיה עליו לפסוק בו, מעיד על יושר-לבבו ואהבת-השלום שלו. היה מעשה, והגיעו אליו זוג צעיר, מאמידי קשינוב, שכבר היה להם ילד בן עשר, כדי להתגרש. כדרך הרבנים, ניסה להניאם ורצה להשכיך שלום ביניהם, אולם דבריו לא הועילו תחילה. אך הוא נכנס בעבי הקורה, הוסיף לחקור ולדרוש. אבי דיבר עם הבעל ביחידות ואמי שוחחה עם האשה

בתיה צלניק

אבינו גרשון, נפטר בגיל 32, בהותירו אחריו את אִמֵנו בת ה־30 וילדיה, מיותמים וללא מפרנס. אִמָּא נטלה על עצמה את עול־הפרנסה וגידול ילדיה. היא היתה אמיצה ובעלת אופי נוח ותכונות אלה קרנו ממנה על כל הסובבים אותה; תמיד ידעה לעודדם במלה חמה. כאשר גדלנו עלינו ארצה ואף היא הצטרפה אלינו. אהבתה לחיים סייעה לה להתגבר על פגעים רבים. אך המחלות גברו עליה, והיא נפטרה בשיבה טובה בט' טבת תשכ"ז — 22.12.1966, כשסביבה ילדיה ונכדיה.

זכרה קיים לעד.

לאה צלניק

יוכבד בת יעקב פסצ'ן

נולדה בשנת 1895.

היתה אם למופת. אשה יפת־נפש, ענווה וצדקנית.

נפטרה בשנת 1968, בת 73.

זכרה יהיה עִמָּנוּ לנצח.

הבנות

ל ז כ ר ו ן נ צ ח

ה"ה אליהו טשאפליק

תלמיד חכם, מחבר, שוחט פון בענדער
צום אייביקן אַנדענק פון אונדזער ליבן פאטער,
וועלכער איז נפטר געוואָרן י"ז תשרי תרצ"ט.
פון אונדזער ליבער מוטער דינה-רחל בת
ר' מרדכי יצחק ז"ל, וועלכע איז געשטארבן ט' אדר
תר"ע.
צום אַנדענק פון אונדזער שוועסטער שפרה,
איר מאַן יעקב גיליק און קינדער, אונדזער
שוועסטער מרים, איר מאַן מרדכי אַווערבאָך
און זייערע קינדער, וועלכע זענען דערמאָרדעט גע-
וואָרן דורך די נאַצישע רוצחים.
חבל על דאבדין ולא משתכחין.

די קינדער, ברודער און שוועסטער :
יעקב און זינא טשאפליק, טאָראַנטאָ ;
לאָנא אַווערבאָך, פילאדעלפּיאָ ;
יצחק און רחל טשאפליק, תל-אביב ;
חייקע און דוד גיליק, טאָראַנטאָ ;
משה און קאַטיא טשאפליק, טאָראַנטאָ
און אַלע אייניקלעך

לזכר אבינו האהוב אליהו צ'פליק

תלמיד חכם, מחבר, שוחט בבנדרי.
נפטר י"ז תשרי תרצ"ט.

אמנו האהובה דינה-רחל בת ר' מרדכי יצחק
נפטרה ט' אדר תר"ע.
אחותנו שפרה ובעלה יעקב גיליק וילדיהם
אחותנו מרים ובעלה מרדכי אַווערבאָך וילדיהם
שניספו בידי הרוצחים הנאציים.

חבל על דאבדין ולא משתכחין.

הילדים והאחים והאחיות :

יעקב וזינא טשאפליק, טורונטו
לנה אַווערבאָך, פילדלפּיה
יצחק ורחל טשאפליק, תל-אביב
חיקה ודוד גיליק, טורונטו
משה וקטיה טשאפליק, טורונטו
ונכדיהם

מרת אסתר-לאה צ'אליק
נפטרה בארגנטינה בשנת תשי"ח — 1958.

ת. נ. צ. ב. ה.

רחל צ'פליק

רחל נשארה בת יחידה להוריה נחום ועטיל סברדליק, לאחר שאחיה ראובן נפל במלחמת-העולם הראשונה ואחותה פריידל נפטרה בדמי-ימיה. לאחר פטירת אביה נכנסה לעול-העבודה בגיל צעיר. בשנת 1921 עלתה לארץ עם בעלה ובתם הקטנה ומיד השתלבה בעבודה יבו בזמן ניהלה את ביתה וגידלה ילדיה. רחל היתה עובדת "תנובה" במשך 27 שנה והצטיינה לא רק בעבודתה אלא גם בנכונות לעזור לחבריה — לכל מי שפנה אליה ואף לאלה שלא פנו, אך היא ידעה שהם זקוקים לסעד. כביטוי להערכה שרחשו לה חבריה בעבודה תשמש העובדה שבחרו בה כנציגיהם בכל מיני משימות של ארגון העובדים.

ר' ישראל-צבי צ'אליק

נפטר בארגנטינה בשנת תש"ו — 1946.
היה מהסוחרים המכובדים בבנדרי ומגבאי בית-הכנסת של הרב ש"ש ורטהיים ז"ל. הצטיין בתכונותיו התרומיות בפעילותו במוסדות שונים, כמו בית-החולים ותלמוד-תורה.
היה נציג הקהילה היהודית במועצת העירייה בשנים 1925—1928.
גם בבואנוס-אירס (ארגנטינה) היה מכובד ופעיל בחיי החברה ובחוגים הדתיים.

ת. נ. צ. ב. ה.

יוניא צוקרמן

נולד בקישינוב בשנת תרנ"ז — 1897.
נפטר בתל-אביב בשנת תש"ט — 1949.

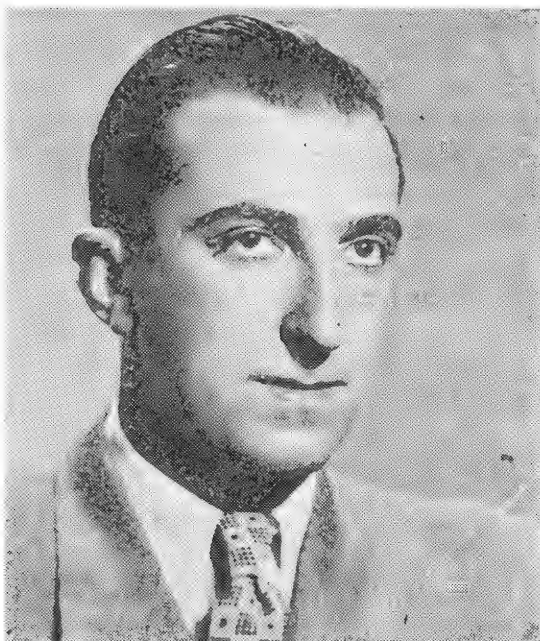
רחל צ'פליק

נולדה בשמחת-תורה, כ"ב תשרי תר"ס (26.9.1899)
נפטרה בתל-אביב, י"ח בשבט תשכ"ד (1.2.1964)

לילדיה — דינה, רבקה נחום ורותי — איפשרה
השכלה בבתי-ספר כלליים ומקצועיים, והם השתלבו
בשירות למולדת, תחילה מטעם המוסדות הלאומיים
בצבא הבריטי ולאחר-מכן ב"הגנה" ובצבא ההגנה
לישראל.

הם נישאו בחייה והיא הספיקה לרוות נחת מהם.
דמותה האצילה של רחל, כעקרת-בית, אשת-חיל
ואם מחנכת, אשר מילאה את כל תפקידיה באהבה
ונאמנות, חקוקה בלב כל ידידיה וקרוביה.

יהי זכרה ברוך.

אליעזר צוקרמן

נולד בבגדרי בשנת תרע"ט — 1919.
נפטר בתל-אביב בשנת תשי"א — 1951.

נר נשמה לבני משפחתי שניספו

אמי ריבה (רבקה) קרז'בסקי בת אהרון חזין,

נולדה בשנת תרמ"ב — 1882 וניסתה בשואה
בקולחוז בדרך ללנינגראד בשנת תש"ב — 1942.

אחותי בלומה, נולדה בשנת תר"ע — 1910
וניסתה בשנת תש"ב — 1942.

בן אחותי פנחס, נולד בשנת תרצ"ב — 1932
וניסתה בשנת תש"ב — 1942.

כולם ניספו ביריות מרצחים בימי הטרור האדום
והפלישה הנאצית-פאשיסטית.

זכרם שמור בלבנו עד עולם.

אבי פנחס-יוסף בר' מרדכי קרז'בסקי,
נולד בשנת תר"מ — 1880 וניסתה ע"י הבולשבי-
קים בשנת 1920 — תר"פ.

בלומה קרז'בסקי

נר-נשמה

להורי, לאחותי ולילדה היקרים ז"ל

אבי מנחם-מנדל קירשנר

נולד בשנת תרל"ה — 1875.

נפטר בכ"ח אדר א' תרפ"ו — 14.3.1926.

אמי אלקה בת שמעיה

נולדה בשנת תרל"ו — 1876.

נפטרה בי"ד חשוון תש"ט — 6.11.1949.

אחותי יפה (שיינדל)

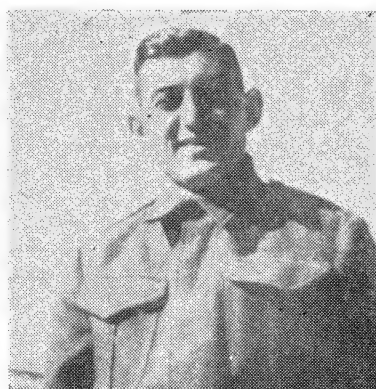
נולדה בשנת תרע"ב — 1912.

נפטרה בט' אלול תש"א — 1.9.1941.

אבי המנוח היה איש עמל ישר-לב, שנתייתם מאביו בנעוריו ונאלץ היה לשאת בעול המשפחה ובפרנסתה מגיל רך. למד את מקצוע המסגרות והמכונאות ומוזה נתפרנס כל ימיו. היה איש מסורת וחינך את ילדיו על ברכי היהדות וערכיה. נענה לכל דורש בעזרה חומרית ומוסרית.

על-אף היותי בן יחיד, הסכים אבי בהבנה, כי אעלה לארץ ואף התכונן בעצמו לעלות אחרי-כן ארצה, אולם לרגל עבודתו התקרר ונפל למשכב מדלקת-הריאות וכעבור זמן לא רב נפטר ונקבר בבנדרי.

אמי היתה עקרת-בית עדינת-נפש ומחנכת את ילדיה לערכי-אדם. בשנים ההן היתה קוראת את התפילות והתחינות בשבתות ובחגים באוזני נשים מקורבות. אחרי מות אבי עלתה אמי — יחד עם אחותי יפה — לארץ בשנות השלושים. גם בארץ הצטיינה במידותיה התרומיות ובין יתר מעשיה הטובים

משה קאושנסקי

(מיוצאי בית"ר בבנדרי)

בן ישראל ובתיה. נולד ב-12 ביולי 1917 בבנדרי (טיגינה), בסרביה, רומניה. קיבל השכלה עממית, היה חקלאי ושאף לעלייה. עלה ארצה ב-10 במארס 1939 באניה "קתינה". בשנות 1939—1940 עבד בפרדסים בהדר שליד רמתיים וגם קיבל חלקת-אדמה, שהיה מגדל בה ירקות. בשנות 1940—1941 למד בנתניה את מלאכת ליטוש היהלומים. ב-1941 התגייס לבריגדה העברית, יצא למצרים ומשם לאירופה ושהה בה עד 1946. כשחזר לארץ, אחרי שיחרורו, המשיך לעבוד כלוטש יהלומים. הביע את רצונו להצטרף לשוב חקלאי ולחיות כעובד-אדמה. בחודש פברואר 1948 הצטרף ללוחמי-השיחרור. בצבא ההגנה לישראל שירת בפלוגה אחת בחטיבת "הראל", גדוד "מוריה". כחייל קרבי השתתף מן היום הראשון בקרבות בסביבת ירושלים. השתתף בכיבוש גבעת חרבת-אל-לחם באי-זור לטרון. היה חייל אמיץ, דרוך לכל פעולה ומקפיד ביותר על שמירת סודות צבאיים.

בצאתו לפעולה מסוכנת נפל ליד משלט בית-תול, בקרבת ירושלים, בי"א בתמוז תש"ח (18.7.1948). הועבר להר-הרצל בירושלים ב-28.2.1950.

(„יזכור", משרד הבטחון, תשט"ז)

המנדבים לטובת קרן-הקיימת וקרן-היסוד. וכן התרים את האחרים שהלכו בעקבותיו. לא זכה לעלות לארץ-ישראל, ונפטר בבנדרי בשנת 1927. חבל על דאבדין ולא משתכחין.

פ. בנדרסקי

דוד קישון (קישניובסקי)

דוד קישון — וכפי שהכירוהו בבנדרי בשם קישיניובסקי, — נולד בשנת 1893. היה אחת הדמויות הבולטות בעירנו. פעילותו הציבורית הסתעפה ונתנה אותותיה בשטחים שונים. הוא היה מנהל בנק מול-דובה ובתפקיד זה שימש כתובת, שאליה פנו בבקשת עזרה סוחריה היהודים של העיר, שהיו הראשונים לסבול מהשפל במסחר. דוד קישון היה גם יושב-ראש לשכת המסחר — שנחשבה עמדה מכובדת בימי השל-טון הרומני.

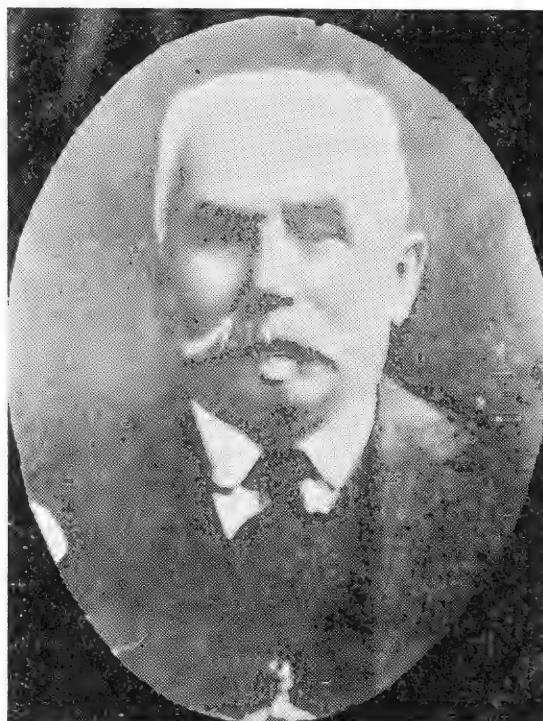
דאגה מיוחדת הקדיש לנוער שבעיר. בעזרתו נבנה בית-ספר למסחר, בו חולקו ספרי-לימוד ללא תשלום לתלמידים נזקקים. דוד קישון דגל בסיסמה „נפש ברי-אה בגוף בריא“; תרם ממרצו לתנועת „מכבי“ בעיר

תרמה ספר-תורה לבית-הכנסת שברחוב בוקי-בן-יגלי בתל-אביב ושילמה בעד החזקת מיטה אחת במושב הזקנים ברחוב העבודה בתל-אביב.

אחותי יפה, היתה מהפועלות הראשונות בבית-החרושת „לודזיה“ ונפטרה ממחלה ממושכת כשהיא מלאת צער ויגון על מותו הטראגי של ילדה היחיד מנחם ז"ל, בן החמש שנהרג מההפצצה האיטלקית על העיר תל-אביב בשנות הארבעים.

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים.

צבי קירשנר

אשר קישניובסקי

ר' אשר קישניובסקי היה ידוע בעירנו כסוחר אמיד שניהל עסקים נרחבים. הוא היה מנהלו של „בנק מול-דובה“, עד שמסר את ניהולו לבנו דוד. חלק בלתי-נפרד מעיסוקיו במסחר היתה פעילותו הציבורית. הוא היה האיש, שאליו פנה לעזרה כל נצרך; עגלון שסוסו נפל, יהודי עני שאשתו חלתה, אב שהיה צריך להשיא בתו ואין נדוניה עבורה.

ר' אשר קישניובסקי דאג לבנות את בית-הכנסת הגדול בבנדרי והשקיע מרץ רב בדאגתו לצרכי בני העיר. גם לתנועה הציונית נמשך. היה מראשוני

ושימש יו"ר שלה. בכוח תפקידו זה דאג לקבל סרטי פיקטים לעלייה לארץ-ישראל לחניכי "מכבי" וגם לנוער מתנועות אחרות. בעת ההיא הרבה צעירים יהודים סיכנו את חייהם ועברו את הדניסטר בדרכם לארץ, וכשהגיעו לבנדרי מצאו סעד ועידוד בביתו. דוד קישון זכה להערכה ולכבוד על מעשיו הטובים. עלה לארץ ונפטר בה בכ"ח אלול תשל"ב. זכרו יהיה שמור בלב כל יודעיו.

פ. בנדרסקי

מהנדס בובי (בן דוד)
קישון-קשיניובסקי
נולד 1920, נפטר 1973.

ר' שמואל קראסילובר

נולד בפתריליבה, שם גדל, נשא אשה ונולדו לו שתי בנות ובן. כאשר בשנת 1890 נפטרה אשתו, נטל את ילדיו ובא לבנדרי. שם נשא אשה שנייה ונולדו לו עוד 5 ילדים — שני בנים ושלוש בנות.

פרנסתו היתה על מלמדות, כך בכתריליבה וכך בבנדרי. החדר שלו היה ברח' בנדרסקיה. לאחר מכן עבר ללמד בתלמוד תורה, וחלק מתלמידיו עברו אתו. היה ידוע שהוא הרביץ בתלמידיו, ביחוד בעצם הבוהן שחסרה לו. אך התלמידים פחדו להתלונן על כך בפני הוריהם, כי הוא איים עליהם במכות חזקות יותר למחרת היום. בכל זאת חיבבוהו.

וסיפור העצם הוזי הוא: כאשר היה בן 6 באו לעיירה חיילים רוסים לחטוף ילדי יהודים לשרות הצאר ניקולאי. כאשר נודע על כך לאביו, ציווה עליו לשים את מבוהן על הסדן והוריד אותה בגרון — וכך נפטר מחובת הצבא.

מטבעו היה טוב-לב וכל הילדים במשפחה אהבו אותו.

ר' שמואל כתרייליבר היה כהן והשתתף בכל שמחות פדיון-הבן. תלמידיו היו מבתים מכובדים ובעלי-יכולת. נוסף לזה היו לו תלמידים שלמדו גמרא. בת"ת לימד עד יומו האחרון ומת שבע שנים בשנת 1928. בן 88 היה במותו.

הוא השאיר אחריו משפחה ענפה שחלק ממנה חיים בארץ.

(ראיין י. רביב —

מפי נכדו שואל זילברמן, רחובות)

(ר' רשימה מיוחדת עליו בעמ' 231)

זלמן קאושנסקי

חיים קאושנסקי

רחל קאושנסקי

סבי ר' חיים קאושנסקי, היה דמות ידועה ומכובדת בבנדרי. נודע בפקחותו ודעותיו היו מקובלות על הציבור. ולכן גם היה מפרנסי הקהילה היהודית. בהיותו סוחר מנוסה ומקובל כאיש ישר, נבחר לעמוד בראש לשכת המסחר הכללית בעיר והמחוז («קאמרה דה-קומרץ»), ובעד שירותו זכה לקבל אות-הצטיינות מאת מלך רומניה, פרדינאנד.

סבי גדל בבית יהודי מסורתי וברוח זו גם גידל את בניו ובנותיו, שבהתבגרם תרמו בכשרונותיהם לחיים היהודיים הציבוריים שבעיר. ידו היתה פתוחה לתמוך בנזקק לעזרתו וכן במוסדות ציבור ובקרנות לבנין הארץ. נפטר בבנדרי בכ"ג תמוז תרצ"א ומלוויו ספדו לו בדברי שבח.

ת. נ. צ. ב. ה.

מפי נכדו, עו"ד אליעזר קישון
פ. ב.

זלמן קאושנסקי

ר' זלמן קאושנסקי, בנו של ר' חיים קאושנסקי, היה בין הדמויות המכובדות והמיוחסות בבנדרי. נולד ב-12.2.1887. התחנך ברוח המסורת היהודית, ששמר לה אימונים כל ימי חייו.

ר' זלמן היה מהסוחרים החשובים בעירנו, מכובד ואהוד על כל יודעיו. הירבה להתמסר לענייני הציבור, לכלל ולפרט: בקהילה היהודית, כאשר עמד בראש אחת המחלקות; וכאשר דרושה היתה עזרה ליחיד. היה בין הראשונים להתייבב, לצורך התרמה, למען ארץ-ישראל, ואיש לא סירב לו.

בשנת 1950 הגיע ר' זלמן לארץ בלוויית רעיתו, כשבנו, העו"ד אליעזר קישון נמצא כבר בה. גם בארץ הכירו באישיותו ובחרו בו להיות גבאי בית-הכנסת, שבו התפלל.

ר' זלמן נפטר ב-9.4.1972 והוא שבע-שנים, בן 85. רעייתו, רחל — בת משה — נולדה בקשינוב ב-1888.

היתה פעילה בחיי הציבור בבנדרי.
הלכה לעולמה י' אייר תשל"ד — 2.5.1974.
ת. נ. צ. ב. ה.

מפי רעו: חנניה וולוביץ

ר' שמואל-יוסף קליבנסקי

נולד בוויילנא, בשנת תרט"ו — 1855.

נפטר בבנדרי, בשנת תרס"ט — 1909.

ר' שמואל-יוסף קליבנסקי ז"ל היה יהודי תלמיד-חכם ומרביץ תורה לילדי ישראל. למד בישיבה וקיבל סמיכות לרבנות. גילה רצון עז ללמוד ולהשתלם. עבר לחיות בבנדרי, שם נשא לאשה את אמי בת-שבע והקים משפחה מסועפת.

תוך כדי עבודתו בהוראה, גם היה פעיל בתחום צרכי-הציבור. היה בין מייסדי שני בתי-כנסת בבנדרי: בית-המדרש למשניות («משניות-שול») ובית-הכנסת לנגרים («די סטאלירשע שול»).

אבי עסק בהוראה, הן בתלמוד-תורה והן בבית-הספר המתוקן בבנדרי. עניו בהליכותיו, ער ונדיב לצרכי הזולת כל ימי חייו. יהי זכרו ברוך.

בת-שבע (בת פרץ) קליבנסקי

נולדה בשנת תר"כ — 1860.

נפטרה בישראל בתרצ"ה — 1935.

אמי בת-שבע היתה «עזר כנגד» נאמנה ומסורה לאבי, ר' שמואל-יוסף, זכרונו לברכה. הקימו יחד בית מבורך ומשפחה עניפה.

ת. נ. צ. ב. ה.

בנם שלמה לבני (קליבנסקי)

יצחק (איסאק) בן מנדל קרפוסטר

נולד 1900.

נפטר 1921.

מרדכי קרפוסטר

מרדכי, בן סוסל ומנדל קרפוסטר, נולד בבנדרי ב-24.8.1902. התחנך בגימנסיה שוורצמן. הוא התייתם מאביו בגיל צעיר ונאלץ להיכנס לניהול העסקים. שירת בצבא הרומני, למרות בריאותו הלקויה.

בשנת 1931 בא לארץ עם קבוצת תיירים לבדוק אם תנאי הארץ מתאימים לעלייתו. בגלל הלשנה בפני השלטון הבריטי, שהקבוצה באה בכוונה להישאר בארץ, נעצרו נוסעי האונייה; הנוסעים פתחו בשביתת-רעב, עד שמרכז העלייה הבטיח להם שישלחו להם סרטי-פיקטים, לאפשר כניסתם לארץ.

בשנת 1933 נשלחו הסרטיפיקטים שכללו גם את בני-המשפחה. ואכן בשנה זו עלה עם רעייתו ועם בנו בכורו.

ביום הראשון לבואו לחיפה החל לחפש עבודה; הוא המתין שעות ואף ימים עד שניתנו לו כמה שעות עבודה.

זאב (וולודיה) קרפוסטר

נולד ב-1886.

עלה לארץ ב-1956.

נפטר ברמת-גן ב-1965.

בשנת 1934, התחיל לעבוד ב"סולל-בונה" כטפסן.
בזמן המאורעות, כאשר שרר חוסר-עבודה עבד רק
מספר ימים בחודש, ואף במקומות מסוכנים כשכם
וג'נין.

לאחר שנים רבות עבר לעבוד במחסן "סולל-בונה".
בשנת 1967 יצא לגימלאות, לאחר 33 שנות עבודה
ב"סולל-בונה".

נפטר באופן פתאומי ב-20.4.1971 בהותירו אחריו
אשה, בן, בת ו-6 נכדים.

ציפא קגן

אהרן (ארל) קגן

אהרן (כהן) קגן — ומשפחתו

אבי ארל (אהרן קאגן ז"ל), בנו של לייבוש החזן
מבית-הכנסת הגדול בבנדרי, נולד בשנת תרמ"א —
1881.

היה עסקן ציבור לטובת בני-עירו, מסור בכל נפשו
ומאודו, פעיל במוסדות ציבור, כגון: "עזרת-חולים",
"מלבוש ערומים", בהנהלת בי"ס "אורט", במוסדות
צדקה ובארגון קיטנות-נופש-והבראה לילדים נזקקים.
עיקר משאת-נפשו היתה — להביא את הנוער המתבגר
בעיר לפרודוקטיביזציה, ללימוד מקצוע ועבודה. רוב
שנותיו עבד בבנק הלוואה וחיסכון בבנדרי ("דאָס
יידישע ביינקל").

גניה הוכמן (קגן) — אחות

מלחמת-העולם השנייה עקרה את הורי מעירם ומביתם. שניהם נפטרו בשנת תש"ג — 1943 מרעב וממחלות, בדרך נדודיהם לאוזבקיסטן שברוסיה. אחותי גניה קגן (הוכמן) נולדה בשנת תרע"ה — 1915. נתאלמנה בעת מלחמת העולם השנייה ולאחר נדודים ותלאות הגיעה לקולחוז בפלך סאראטוב ונרצחה שם בשנת תש"ד — 1944, כשהיא רק בת 29 במותה. היא היתה בוגרת גימנסיה, בעלת קול ערב והתכווננה לעלות ארצה בשנת 1941, אך לא זכתה לכך עקב פלישת הרוסים לבסרביה.

ת. נ. צ. ב. ה.

אריה כהן

היה אדם משכיל ורחב-אופקים בתרבות היהודית בכלל ובספרות יידיש בפרט, מתמצא בבעיות העולם ונואם מובהק. שמאלני בהשקפותיו, נוטה ל"בונד", אולם יהודי חם בלבו ובנפשו, ניהל בית מסורתי, אם כי לא אדוק. שימש כל השנים גבאי בבית-הכנסת "רחמן". הדריך את ילדיו להיות בתנועות-נוער ציוניות, ואכן, אני, בנו, השתייכתי לתנועת "השומר-הצעיר"; אחותי גניה ז"ל היתה חברה ב"צעירי-ציון" ואחי הצעיר, אברהם קגן, ייבדל לחיים ארוכים, שנשאר בבנדרי, חניך ילדיו לפי האמרה: "היה אדם בצאתך ויהודי באוהליך".

אמי, ציפה (צפורה) קגן, נולדה בטיראספול בשנת תרמ"ה — 1885. היתה עדינת נפש, עקרת בית למופת, וחינכה ילדיה למצוות ומעשים טובים.

חיים קפוסטא ואשתו בת-שבע

חיים קאפוסטא ואשתו בת-שבע

אבינו חיים נולד בשנת 1889 בכפר קופינקה, מחוז בנדרי, לאביו שהיה שו"ב העירה. הוא קיבל חינוך יהודי וספג בביתו אהבת-ישראל. פתח-ביתו היה תמיד פתוח וידו מושטה לעזרה ליהודים, ובמיוחד בלט הדבר בשנים 1919 — 1922.

בשנת 1919, כאשר התחולל קרב בין הרומנים לבין הבולשביקים מעבר לדנייסטר, ברחו הרבה מיהודי בנדרי מן העיר, מפחד היריות. הם נעו בכל הדרכים בהתרחקם מן העיר בנדרי לכיוון קאושנה וקופינקה. הפליטים שהגיעו לעיירה מצאו מקלט חם ולבבי בבית הורי, עד שיכלו לשוב לבנדרי.

לאחר מכן החלה התנועה של החלוצים מרוסיה, שעברו את הדנייסטר לבסרביה, תוך סכנת נפשות, בדרכם לארץ-ישראל. שוב נפתח בית הורי לקלוט את הצעירים הללו, ולהסתירם מפני הרומנים. הדבר היה כרוך בסכנת-נפשות, והיו דרושים אומץ ומסירות

רבה, ובכך עמדו הורי. ולא די בזה, אלא שאבי גם העסיק את החלוצים בעבודה בבוסתנים שהיו ברשותו כסוחר-פירות וייצואם לחלקי-תבל שונים. התועלת מזה היתה כפולה: החלוצים השתכרו למחייתם וגם הכשירו עצמם לעבודת-האדמה בארץ.

אמנו נולדה באומן בשנת 1889, לאביה, רב העיר. בדומה לאבינו, גם היא ספגה בבית הוריה אהבת-ישראל ומסורת יהודית והשתלבה באורח-חיו, כשמטרת שניהם — עזרה לזולת.

בשנת 1939 עלו הורינו ארצה. אנו הבנים והבת עם משפחותינו הגענו אחריהם.

בארץ עסק אבינו במסחר.

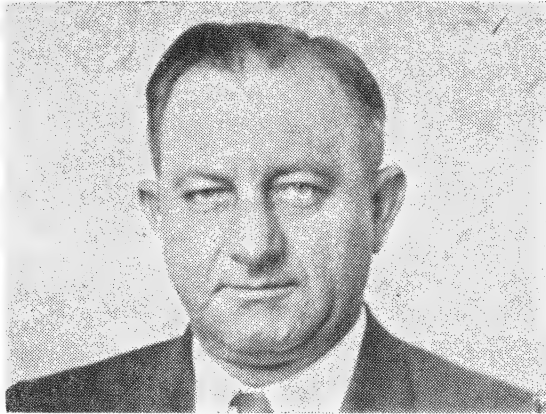
ב-9.7.1952 נפטרה אמנו ז"ל ובשנת 1956 הלך גם אבינו ז"ל לעולמו.

ת. נ. צ. ב. ה.

מפי בניו

פ. ב.

לזכר יקירינו שהלכו מאתנו בלא-עת

מוסיה (משה) בל

אבינו, משה רזניק ז"ל, היה יהודי מסורתי, שקט ועניו ועסק במסחר בצבעים בבנדרי. הוא חינך את ילדיו לתורה ולמעשים טובים ושימש לנו דוגמה במעשיו.

בפרוץ מלחמת העולם השנייה, כאשר נמלטנו מפני הפולש הנאצי, נדדנו — הורי, אני וילדי הפעוט — לאסיה התיכונית. הרבה תלאות וסבל עברו עלינו, מחסור ויסורים. ואז נפטר ילדי ואחריו — אבי.

בעלי, מוסיה בל, שהיה בוגר ביה"ס הריאלי בבנדרי וחבר תנועת הנוער בית"ר, נסע בשנת 1938 לטרינידאד (מושבה בריטית) שם עסק במסחר. היה בתוכניתנו להצטרף אליו, אך המלחמה שפרצה מנעה זאת ממני. הוא שלח לנו חבילות למקום-גלותנו באסיה ובכך עזר הרבה. קשר המכתבים בעזרת אחותי וגיסי שבארץ, לא תמיד התנהל בסדר. רק כעבור עשר שנים התירו שלטונות בריה"מ לי ולאמי לעזוב את רוסיה וב-27.7.1955 עלינו ארצה. בינתיים עבר בעלי לזונ-צואלה ואני באתי אליו לאחר פרידה של 17 שנים.

לזכר יקירינו, שהלכו מאתנו ללא-עת משה רזניק

אבינו משה רזניק

נולד בשנת תרמ"ב — 1882

נפטר (בן 64) בשנת תש"ו — 1946
באסיה התיכונית

בעלי מוסיה (משה) בל

נולד בשנת תרס"ח — 22.10.1908

נפטר (בן 60) ב-י' ניסן תשכ"ח — 4.4.1968

ובננו אברהם-יעקב (אברשה)

נפטר באסיה התיכונית

בן 4½ שנה בשנת תש"א — 1941

בייטים לאסיה המרכזית יחד עם בתם הבכירה חוה
ובנה היחיד. תוך סבל ויסורים רבים נפטר שם אבינו
ובנה של אחותנו חוה.

בשנת 1964 עלתה אמנו בלוויית הבת חוה ובעלה
ארצה. היא נפטרה בארץ בכ"ה אדר תשל"ד.

ת. נ. צ. ב. ה.

א. ס.

אהרן ליפא בר' יוסף רבינוביץ

נפטר בשנת ת"ש ברחובות

בגיל 75.

חיה בת אריה-לייב רבינוביץ

נפטרה בשנת תשט"ו ברחובות

בגיל 74.

בשנת 1964 עלינו יחד ארצה. מוסיה התכונן להת-
חיל בחיים מחודשים ומשותפים. השתקענו בגבעתיים
וציפינו לעתיד טוב יותר. אך הגורל רצה אחרת:
בעלי חלה וכעבור שבוע נקטף מתוכנו, לדאבוך-לבה
של משפחתנו.

חוה בל

לזכר אמנו האהובה —

פייגה צפורה (רזניק)

אמנו, מרת פייגה (צפורה) רזניק נולדה בשנת 1885
בקשינוב, בבית יהודי מסורתי, בו שררה אהבת
ישראל וציון.

היא סיימה בית-ספר כללי, אבל גם לאחר מכן
המשיכה בכוחות עצמה להשתלם בשפה הרוסית והת-
עניינה בספרות הקלאסית שלה.

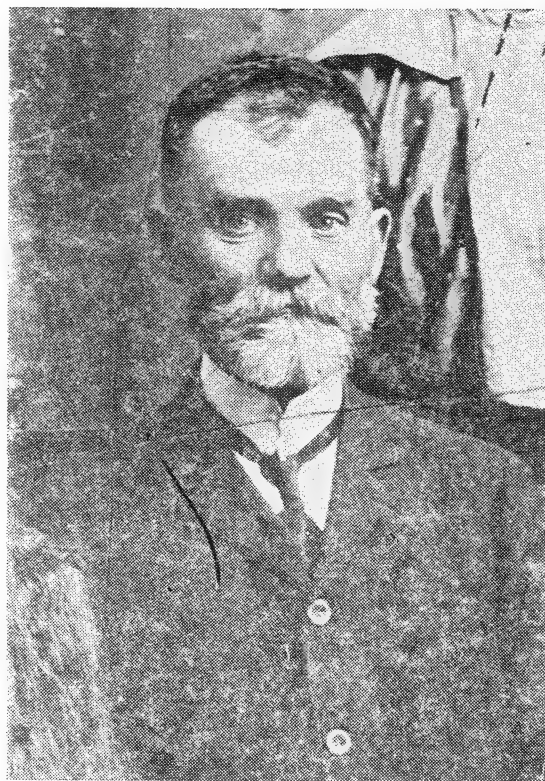
בשנת 1905 נשאה לאבינו מר משה רזניק ז"ל
ועברה לגור לבנדרי. בבנדרי מסרה הרבה מזמנה
ומרצה לפעילות ציבורית במוסדות צדקה ועזרה לע-
ניים. כמו-כן השתתפה בכל הפעילות של נשים ציוניות.
בזמן מלחמת העולם השנייה פונו הורי ע"י הסו-

ואשתו גולדה רזניק

ז"ל טיפל במסירות במשפחות אלו וכן עזר לפליטים מפולין וליטא והזמינם לסעוד על שולחננו. במשך כמה שנים הסתיר בביתו ובכרמיו את בני-חברו שלא התייצב לשירות הצבא, עד שבשנת 1917 פרצה המ- הפכה, ובכך הציל את חייו. בשנת 1919 חלה בטיפוס, שהשתולל באזורנו ונפטר בהיותו רק בן 56. יחד אתנו התאבלו על אבינו קרובים וידידים שהכירוהו כאדם ישר-לב ובעל מידות טובות. אמנו וכל בנותיה עלו לארץ בשנת 1929, אחרי שבשנת 1922 עלתה אחותנו הבכירה.

הניה ויינטרויב (רזניק)

זאב רזניק

זאב ב"ר יצחק, רזניק נולד בדובאסארי, אוק- ראינה, בשנת 1863. נפטר בבנדרי, בשנת 1919. אשתו, **גולדה** בת דב מבנדרי.

זאב, בן יצחק, רזניק

אבי ר' זאב ב"ר יצחק רזניק ז"ל, נולד בשנת 1863 בדובאסארי אשר באוקראינה. לפני פרוץ מלחמת- העולם הראשונה עברה משפחתנו דרך הגשר על הדניסטר לבנדרי. תחילה גרנו אצל קרובי-משפחה, אשר עזרו לנו בסידורים הראשונים. ואף לימדונו את לשון-המקום. לאחר-מכן עברנו לדירה משלנו, ברח' מיכאילובסקה (די מלמדישע גאס).

באותה תקופה היה מצבם הכלכלי של יהודי בנדרי קשה מאוד, והרבה ראשי-משפחה נאלצו להגר לאר- צות-הברית, בהותירם את בני-ביתם בחוסר כל. אבי

משפחת רזניק מבנדרי

לזכר אבינו וסבנו היקר ישעיה בן אריה רזניק
עלה לארץ ב־1921.
נפטר בארץ בי"ב אייר תרצ"ח (1938).

ישראל רוזלובסקי

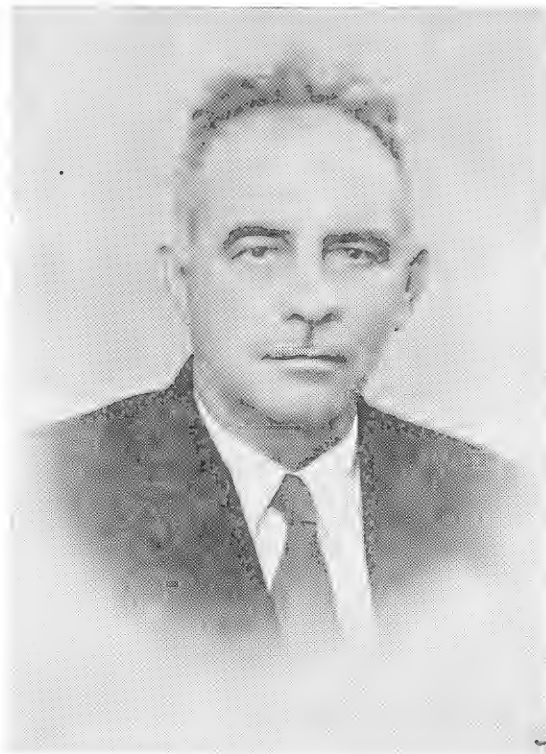
הורינו שדמותם נגד עינינו תמיד

אבינו, ר' ישראל רוזלובסקי ז"ל נחשב אחד הסו-
חרים האמידים בעירנו. כל אנשי המסחר שבעיר
התחשבו בו.
נאמן לאהבת ישראל, שירש מבית אביו, הגיע
לישראל והתיישב בה. תמיד נהנה מזיווה של הארץ,
ובה נפטר.
אמנו היקרה פרידה היתה ילידת קשינוב ושם
התחנכה, ספגה בה מהתרבות הרוסית של אותם הימים,
השתדלה להעניק גם לנו מהתרבות הזו.
גם היא כמו אבינו ז"ל נטמנה בארץ.
תהיה נשמתם צרורה בצרור החיים.

המבכים אותם: משה פרדיס,
אשתו צילה (בת רוזלובסקי),
אחותה מרי בישראל
ואחותנו אידה בארה"ב.
מפי הבנות — פ. ב.

רחל רוניק

צבי רוניק

לזכר בעלי, אבי, סבנו ואחינו היקר
צבי בן ישעיהו ורחל רוניק
 עלה לארץ ב־1933.
 נפטר בי"ז חשוון תשכ"ד (1963).
 לזכר אמנו וסבתנו היקרה
רחל בת שמשון רוניק
 נפטרה בד' אייר תרע"ח (1918) בבנדרי.
 לזכר בעלי, אבינו, סבנו ואחינו היקר
ישראל בן ישעיהו ורחל רוניק
 עלה לארץ ב־1921.
 היה ממפקדי ארגון ה"הגנה" בגוש דן.
 נפטר לאחר מחלה קשה בט"ו טבת תשכ"ט (1969).

ישראל רוניק

אלה אזכרה

הורי, אחי ויקירי הבלתי-נשכחים שהלכו מאתנו ללא עת

אבי מרדכי רדר, נולד בשנת תרמ"ג — 1883,
נפטר ביום ז' סיון תרע"ח — 18.5.1918.
אמי שרה רדר, נולדה בשנת תרמ"ג — 1883,
נפטרה ביום י"ח אלול תשכ"א — 30.8.1961.
אחי צבי רדר, נולד בשנת תרע"ד — 1914,
נפטר בגיל 6 בשנת תר"פ — 1920.
אחי יוסף רדר, נולד בשנת תרס"ט — 1909,
נפטר ביום כ"ז תשרי תשכ"ג — 25.10.1962.
דודי יחיאל רדר, נולד בשנת תרס"א — 1901,
נספה בהטבעת אניית המעפילים "סטרומה" בשנת
תש"ב — פברואר 1942.
ת. נ. צ. ב. ה.

אפרים רדר

אברהם שוורץ ואשתו בתיה

את הורינו אנו מבכים

אבינו אברהם בן אביגדור שוורץ ז"ל נולד בעיר
קיוב בשנת 1882. התחיל את פעילותו הציונית בצעיר-
רותו בעיר זו. קשור לתנועה הציונית, המשיך בפעיר-

לותו עד יומו האחרון. לעירנו הוא הגיע בשנת 1924
יחד עם משפחתו שהקים בעיר מולדתו.

בבנדרי הוא המשיך את דרכו בציונות ונבחר לע-
מוד בראש "קרן תל-חי" שהאמין בדרכה.

אבינו שהיה משכיל ואיש הספר, מקובל היה בצי-
בור האינטליגנציה של היהדות העברית. היה יוצר
לו מחשבה פילוסופית משלו. נוח לבריות, מאופק,
נעים-הליכות, היה רוכש לו ידידים רבים שהעריצו
אותו. אותנו חינוך ביד רכה והנחיל לנו את החוש לצדק
ולאמת בו היה מחונן.

בשנת 1947 עלו הורי ז"ל לארץ וכאן השתרשו.

ביום 5.3.1961 נפטר אבינו ונטמן באדמת תל-אביב.

אמנו בתיה לבית מ. לווינשטיין ז"ל, משפחה מיו-
חסת ומכובדת בבנדרי, נולדה ב-1884. התחנכה בבית
מסורתי ויחד עם זה גם בחינוך כללי חילוני.

כל השנים שאבינו היה חי היא היתה עוזרת כנגדה,
נאמנה לדרכיה.

אמנו ז"ל נפטרה בשיבה טובה בשנת 1972 ומצאה
את מנוחתה בבית-העלמין של תל-אביב.

מפי בתם פירה וחתנם אליעזר קישון
(פ. ב.)

צבי בן שלמה שמאלץ

"גריגורי סולומונוביץ" — קראוהו בבנדרי. נולד
בשנת תרל"ו — 1876 כבן למכונאי-מכניקה בבנדרי.
רעייתו (ילידת שנת תרמ"ד — 1884) היתה טאטיאנה
בת נחום אדלשטיין — שהיה פרקליט-מושבע (פרי-
סיאני פוברני) במקצועו.

בקומה התחתונה של ביתם הפרטי, ברחוב פאו-
לובסקאיה 37, ניהל ג. ס. שמאלץ את סדנתו הגדולה
למסגרות ולמכניקה וברחוב פושקינסקאיה — את בית-
החרושת לנסירת עצים.

ג. ס. שמאלץ כיהן כל השנים כסגן ראש-העיריה
בבנדרי וכן בתפקידים אחראיים בקהילה היהודית
שבעיר יחד עם הרב ורטהיים ואחרים. אחרי מות
רעייתו, הקים על חשבונו בית-אפייה למצות בשביל
היישוב היהודי ברחוב אלכסנדרובסקאיה, לזכר אשתו
ועל שמה.

כאיש-ציבור אחראי היה נוהג להשכים קום ולסייר
בבקרים בקצווי הכרך, לבקר בבתי עניים ולסעוד אותם
במחסורם, ובראש-ובראשונה — בנדבת-כספו מכיסו
הוא.

זאב וולודיה שמאלץ

טובה שפושניק

נולדה בשנת תרל"ה — 1875.

אהרן שפושניק

נולד בשנת תרל"ג — 1873.

אמנו ז"ל היתה עקרת-בית נאמנה ואשת-חיל למופת וכל מעייניה היו נתונים לשלומנו וגידולנו לקראת צאתנו לחיים. אבינו ז"ל נשא בעול הפרנסה והדאגה לחינוכנו. היה מעורה בחיי הציבור ובהנהגת הקהילה ומוסדותיה. היה אדם צנוע בהליכותיו, בורח מן הכבוד. תמיד ראה חובה לעצמו להיות לעזר ולסעד לנזקקים בקרב קהילת בנדרי.

משחר ילדותנו היכרנו את אבינו כקבלן לבניין ותעשיה ואחד מפעליו הזכורים לנו, היה — הקמת גשר-צף על הדיינסטר לפי הזמנת השלטונות שעמם היו לו קשרים הדוקים. מלבד זאת זכורים לנו אירועים ואפיזודות ממעשי אבינו למען הזולת ונזכיר רק שניים מהם:

הירש-צבי בן שלמה שמאלץ

עם כניסת הסובייטים לבנדרי בחודש יוני 1940, הוזמן על-ידי השלטונות הקומוניסטיים להמשיך בעבודתו הציבורית ולייצג את ענייני הקהילה היהודית. בחודש אוקטובר 1940 מת על משמרתו בהנהלת העירייה וגווע בידיו של הרב ורטהיים. בתו נאדיה ובעלה יוסף יחד עם בנם ויטא הושמדו על-ידי הגרמנים.

בנו וולודיה (זאב) חי עד פטירתו עם משפחתו בישראל. לוולודיה ז"ל ולרעייתו בלה לבית-קאפוסטה בן — אריה, שחי בקנדה ועוד בן — גדעון שרון — שחי בתל-אביב.

הבן השני של ג. ס. שמאלץ — הוא ד"ר אלכסנדר שמאלץ, שחי כיום בברית-המועצות.

נר-זכרון לזכרו של בעלי ואבינו הבלתי-נשכח

וולודיה (זאב) שמאלץ

אשתו בלה שמאלץ (תל-אביב),

בנו אריה שמאלץ (מונטריאול, קנדה),

בנו גדעון שרון (תל-אביב)

טובה ואהרן שפושניק

לפני פרידתנו אמר לי כדברים האלה, שאזכרם
תמיד :

„מי יודע, אם נראה עוד... זכור בכל מצב שתי-
מצא — היה בן-אדם!“

במרוצת השנים עלו ארצה שתי אחיות ואח אחד,
אך מאז מלחמת העולם השנייה נותקו הקשרים בינינו
כאן בארץ לבין משפחתנו בבנדרי.

רק לאחר השואה נודעו לנו הפרטים הבאים : אבא
(שנתאלמן מאמנו) יחד עם שתי בנותיו, חתנו ונכדיו,
כשהחלה הבריחה מפלישת הנאצים ימ"ש, העמיסו עגלה
עם מעט מטלטלים ויחד עם המוני בני-ישראל נמלטו
על נפשם אל פנים ברית-המועצות. לאחר טלטולים
ותלאות ללא-נשוא הגיעו יגעים ותשושים לקווקאז.

כעבור זמן קצר, עלה בידם להימלט מצפוני הטורף
הנאצי ימ"ש, אולם גיסי שכל הצרות והעינויים בדרך-
לא-דרך מוטטו את בריאותו ורוחו, נפטר בדמי ימיו.
הצער והיסורים שעברו על אבי בכלל ומותו של גיסי
הרסו כליל את אבי ואף הוא נפטר בנדודיו בארץ נכר.

אנו בני המשפחה מעלים נר זכרון ליקירינו שנעק-
רו באכזריות מאתנו ונישא את זכרם בלבנו כל הימים.

ת. נ. צ. ב. ה.

יצחק שפי

(א) בפרוס ימי החגים — ראש-השנה, יום-הכיפור-
רים וחג הפסח — היה אבי משתדל אצל קציף-העיר
כי ישחרר את החיילים היהודים לימי החגים וכש-
הרשיון ניתן, היה מארגן עם עוד יהודים שכל אחד
יזמין אחרי התפילה בבית-הכנסת חייל לביתו כאורח
לכל ימי החג. מלבד האיכסון לשמו, היתה המטרה
שחייל יהודי יחוש את קדושת החג כמו בביתו הוא.
ופעם כשהשלטון לא שיחרר את החיילים היהודים, הת-
גייס אבי יחד עם השוחט ר' משה סברדליק ז"ל ועוד
יהודים, לבקר אצל בעלי אמצעים ושם קיבלו מנות
מזון למכביר, העלו אותן על כמה עגלות והביאו
לחיילים היהודים במחנות הצבא שמחוץ לעיר לכבוד
החגים.

(ב) כאיש אמיד נוהג היה אבינו לתרום למוסדות-
סעד בקהילתנו. כמו — הכנסת כלה, בית-החולים
היהודי, עזרה ליתומים וכו'. אך מלבד זאת הירבה
לסייע באורח אישי וביוזמתו הוא לכל מיני נצרכים
בעירנו שנקלעו בדרכו או שפנו לעזרתו. בדרך זו נהג
לגבי זקן אחד עני שחי עם נכדתו היתומה. אבא דאג
לחינוכה וכשהגיעה לפרקה טיפל אישית בסידור כל-
לותיה, בלבושה וסידור ביתה עם בחיר-לבה.

בעלותנו לארץ, אני ורעייתי רעיה, בשנת 1925,
השארנו את אמא ואבא ושלוש אחיותינו ושני אחינו
בבנדרי, כשהמצב הפוליטי והכלכלי החל להידרדר
מטה מטה.

פנחס שטיינר

על אלה אני בוכיה...

משפחתי לבית שליומוב:

אבי-מורי יעקב ז"ל — נולד בשנת תרנ"א — 1891.
אמי-מורתי חיה ז"ל — נולדה בשנת תרנ"ג — 1893.
אחותי ריסה ז"ל — נולדה בשנת תרע"ו — 1916.
אחותי סימה ז"ל נולדה בשנת תרע"ט — 1919.
הורי, יעקב וחיה שליומוב ז"ל, היו ילידי העיר
בנדרי וגרו ברחוב סבורנאיה. אבי היה מסגר. בביתנו
היתה אהדה רבה לפעולות תנועות-הנוער הציוניות
ואבי קיווה, שלאחר עלייתו לארץ בשנת 1935, תעלה
גם כל המשפחה.

המלחמה שפרצה, שיבשה תוכניות אלה. יחד עם
בני עירנו האחרים שפנו ע"י הסובייטים, נדדו ברחבי
רוסיה והגיעו לאסיה התיכונה. הטלטולים גרמו לניתוק
בני-המשפחה ופיזורם במקומות שונים.

מפי קרובי-משפחה, שהצליחו לחזור אחרי המלחמה,
נודע לי, כי ראו אותם בדרכים על סף המוות, תשושים
וחסרי-אונים ממחלות וסבל בשנת תש"א — 1941.
מקום קברם לא נודע.

ת. נ. צ. ב. ה.

רוזה פנר

פנחס שטיינר

נולד: תרס"ט — 1909.

נפטר: י' באב תש"ל — 12.8.1970.

כך, בשקט, בצניעות, הקדמת והלכת מאתנו, אחינו
הבלתי-נשכח מבלי להכביד על קרוביך, ממש כפי
שנהגת בחיך. רוב הכאב. יום-יום ושעה-שעה, אינני
חדלה מלהגות בך ובחיך מאז ימי ילדותנו. הן כווג-
תאומים גדלנו יחדיו. ביתנו היה חמים ורווי-אהבה,
לקרוב ולרחוק, ותכונה זו ירשת במלואה!

פיניל'ה קראו לו מתוך פינוק. היה ילד רך וענוג
בעל פנים חיוורות ועיניים יהודיות עצובות. מתחת
ל"ירמולקה" נשתלשלו פאות מסולסלות בצבע הפשתן.
לא נרדם בלי אמירת: "קריאת-שמע" ובהקיצו —
ותפילת "מודה-אני" על שפתיו כשהוא מגיש ציציות
"הארבע-כנפות" לעיניו ומנשקן כפי שנהג אבינו ז"ל.
אמי קיוותה כי "בן-הזקונים" שלה יהיה רב בישראל,
כמו אביה.

זכורני, היום הראשון ללכתו ל"חדר" של ר' מרדכי-
שמואל המלמד: אלא הלבישה אותו במעיל ארוך וב-
חרדה כרכה לצווארו סודר חם — שלא יצטנן חלילה.

ה"בעה-עלפער" — העוזר למלמד — שמחה החיגר,
העמיסו על שכמו בחיפזון ונשא אותו ל"חדר". פיניל'ה
הצמיד את שפתיו למזוזה ונישקה והיפנה אלי מבט
עצוב כמתנצל: "איך ברירה, אחותי. ילד יהודי אנוכי
ומחוייב לשאת בעול-תורה". מבעד לחלון עקבתי אחרי
ה"בעה-עלפער" הבוסס ברגליו בבוץ ומתרחק עם אחי,
כשפתייתי-השלג נוחתים עליהם — ולבי עצוב עלי...

עברו שנים. אחי תלמיד בגימנסיה העברית של
שוורצמן. על אף חולשת-גופו הוא גם שוקד על לימודי-
קודש, ובערבי-חורף היה יושב ושונה עם מלמד-הגמרא,
לאור עששית מהבהבת, וצל שניהם מרצד על הקיר
הלבן. עם זריחת החמה היה משכים להניח תפילין
ולוחש בכוונה רבה: "וארשתיך לי לעולם". אזכור גם
את ליבוטיו וצעריו כש"התפקר" בהצטרפו ל"השומר-
הצעיר" שהיה בין ראשוני חבריה.

בן 16 היה כשנחלץ לעזור למשפחה. בכאב-לב ויתר
על חלום-ההגשמה ב"החלוץ" ובארץ, ונדד לקנדה
הרחוקה. רק בשנת תרפ"ו עלה לארץ והשתקע בירוש-
לים. כל חסכוניותיו שלח להורים שיוכלו לבוא ארצה,
ובכך הצילם מהתופת הנאצית. לארץ-ישראל הגיע
בידיים ריקות, והיתה זו שנת חוסר-עבודה חמור
ו"הסיוע" הדל לא השביענו לחם. ופעם קרה שבחזרנו
הביתה מצאנו את מעוננו נעול ומעט המטלטלים

שלנו — בחוץ. פנחס סירב לקבל „סיוע“ באמרו: „עבודה יש לחפש עד שתימצא“. ואכן, יצא עם כלי-עבודתו לתור בשכונות וחזר בשמחת-נצחון — עבד! אחי הענוג, המורה לשעבר ב„תלמוד-תורה“ שבקנדה היה לפועל המבוקש, בין אם בעבודות-בנין, ובין אם בשרברבות ובניקוי בורות-שופכין. הוא לא מאס בשום מלאכה ואף עבד כשומר במקומות מבודדים ומסוכנים. בחלוף המשבר — היה לחוצב. לא אחת מצאתיו בעבודתו שר בקולו הערב. את ה„בלמינה“ נהג להציג מיד אל לבו, כאילו לחש לה: „וארשיך לי“... לימים היה למרצה-מומחה ואף הכשיר למקצוע חלוצים שמקרב באו. היה מעובדי מפעל-רוטנברג בנהריים ומהראשונים שהקימו ביתם על החולות בקרית-חיים. ברוחו החלוצית שפעמה בו, המשיך במסירות לשאת

אחותי חנה שטיינר-מרגולית

(מהחברות הראשונות של „צעירי-ציון“ בבנדרי)

...אזכרנה משחר-ילדותי: נערה עירנית, רצינית, טובת-לב ונאת-מראה. נושאת בעול הבית ובטיפול בנן, הילדים, מתוך מסירות; בלילות שוקדת על לימודיה ובקריאה בספרים. כבר אז חלמה על ציון. כבת שש-עשרה היתה בהצטרפה אל „צעירי-ציון“ שבעירנו, למדה עברית תוך שקידה, והדיבור העברי שגור בפיה — חזיון נדיר בעירנו. בשבתות נתאספו בביתנו חבריה למפלגה; והיא, הצעירה, הרוח החיה בחבורה. קראו ספרות קלאסית בידיש, מתווכחים על קונגרסים ודנים על ה„הרצלזם“, ועוד. היו שרים שירי ציון בהתלהבות: „על אם הדרך“, „מקום שם ארזים“, „שאו ציונה נס ודגל“, ואחרים. המשפחה היתה שרויה במצוקה והיא נטלה על עצמה מה לנדוד לקנדה, כדי לעזור לה. חלמה להגיע משם למחוז-חלומותיה — לארץ-ישראל — אך הדבר לא נסתייע בידה.

אך לנו, הצעירים, ולהורים סייעה לעלות לארץ, ואת שני בניה חניכה לאהבת-ישראל ולחיבת ארץ-ישראל. בפרוץ מלחמת-השיחרור היה בנה בין הראשונים שהגיע עם מתנדבי הנח"ל. שני האחים, הם ובניהם, חיים בארץ, ובערוב-ימיה זכתה אף היא לבקר בארץ. בקנדה הקדישה את כל כוחותיה לפעולה למען ארץ-ישראל העובדת. שימשה מורה בתלמוד-תורה. חברת „פועלי-ציון“, יסדה בשנת 1925 את ה„פיוניר-ווימן“, יחד עם עוד כמה חברות. החברות והשליחות

בעול בחיי העבודה וההגנה. צנוע היה ונחבא אל הכלים. חייל אלמוני, ספוג תרבות ומעמיק חשוב. לאחרונה אזכורה: בשחרית בוקר-חורף אחד קר וגשום, נעור פנחס עם צלצול השעון כדרכו. ידעתי כי בריאותו נתערערה מאוד מאוד ורציתי לומר לו: „אחי, שוב ושכב, עמלת דיך!“ אך ידעתי כי לשווא אשחית דברי: פנחס התעטף במעיל-הגשם, חבש ברדס לראשו ויצא מן הבית. מבעד מסך של טיפות-הגשם הקולח ראיתיו הולך ומתרחק אל יום-העמל המקודש עליו, שנמשך ארבעים ושנים שנה. ינעמו לך, אחי, רגבי המולדת, אותה אהבת, שמרת ושרתת בנאמנות ללא-גבול.

אחותך לאה

מן הארץ העריצו את מסירותה והעריכו את פעולותיה. ארגון זה משמש עד היום פינת-אורה, שופעת פעילות וחמימות, בעיר הקרה-הצפונית וויניפג, ומשמשת חו-לייה מקשרת בין עיר זו בקנדה הרחוקה עם הארץ.

אחותי היקרה! בנכר הקר, תחת מעטה שלג וכפור מצאת מנוחתך; אך נשמתך הזכה תרחף תמיד במולדת, שאהבת אותה ונכספת אליה, ולא זכית לחיות בה.

אחותך לאה

ר' עליע שוחט — א תלמיד-חכם

א.

מאלן א געאגראפישע קארטע אויף א וויסן בויגן פאפיר, — אט-דאָ זעסטו ווי דער נעסטער פאלט אריין אין שוואַרצן ים. דאָ, ווייטער זענען דאָ נאך מדינות און ימען. נאָכדעם קומט מען צום ים-הגדול — ים התיכון. ביים ברעג פון ים התיכון, הייבט זיך אן ארץ-ישראל. אין מיטן ארץ-ישראל, נישט ווייט פונעם ים-המלח, געפינט זיך ירושלים עיר-הקודש. ביים ברעג, אויבן ליגט די שטאָט חיפה און נידעריקער — יפו. אין מיטן וועג, נענטער צו חיפה, געפינט זיך די קאָ-לאָניע זיכרון-יעקב. דאָרטן וווינט דער זידע ישראל...

אין אַ צייט אַרום האָט ער אונדז געבראַכט אַהיים אַ מתנה זיין אויבנדערמאָנטן ספר. „אדם הראשון“, הייבט אָן דערציילן דאָס ספר: „נברא ביום ששי למעשה בראשית, חי תתק"ל"... נאָכדעם קומט אַ גאָנ-צע סעריע נעמען, ווער און ווען איז געבוירן געוואָרן: שת, אנוש, קנן, מהללאל, ירד, חנוך, מתושלה, למך אאז"וו, לויט די מקורות, פאַרשטייט זיך. מיר האָבן דאָ אויסגעזעכנט: די אבות, נביאים, מלכים, אנשי כנסת הגדולה, די חשמונאים, תנאים, מפרשים, מאורי-הגולה, רבנים, מנהיגים ביזן אָנהייב פון אונדזער יאָרהונדערט... — זייערע מעשים און אויפטואַנגען.

אויך אַ באַגריף פון מוסר-השכל, האָב איך צום ערשטן מאל באַקומען אין פייערמאַנס-שיל, וווּ מיין פעטער עליע פלעגט דאווענען (אַקעגנאיבער זיין הויז). אויפן ארון-קודש זענען געווען אויסגעמאַלן מיט שיינע דרוק-אותיות די ווערטער פון אונדזערע חכמים:

אדם דואג על איבוד דמיו
ואינו דואג על איבוד ימיו.
דמיו אינם עוזרים,
ימיו אינם חוזרים.

משמע: דער מענטש באַדויערט זיין פאַרלוירן געלט, און באַדויערט נישט זיינע פאַרלוירענע טעג. דאָס געלט העלפט נישט. און די טעג קערן זיך נישט אום צוריק. און באמת, דער מאַטאָ איז תמיד געווען ווי אַן עמוד-אש פאַר זיינע אויגן אין זיין טאַג-טעגלעכן לעבן. אויב איך האָב קיין טעות נישט, האָט טאַקע ער אַליין דעם פתגם אויסגעמאַלן.

אין דער רוישיקער, יידישער שטאָט בענדער, האָט געלעבט אַ ייד, אַ גרויסער למדן. ווי אַ שוחט און דערצו אַ מטופל מיט 7 יתומים, האָט ער אויך געפונען צייט זיך אַפצוגעבן מיט דברים שעומדים ברומו של עולם, פילאַזאָפיע, אַסטראָנאָמיע, פאָליטיק, מקיים זיין מצוות ומעשים טובים, לערנען גמרא מיט פוסקים פאַר יידן אין דער סאַדיגורער קלויז; און ביינאַכט, ביז די קליינע שעהען — שרייבן אַ „קיצור דברי הימים וסדר הדורות“ פון אדם הראשון ביזן אָנהייב פונעם 20סטן יאָרהונדערט, מיט באַמערקונגען און קאָמענטאַרן פון אונדזערע גדולי-הדור, וואָס איז געדרוקט געוואָרן אין אָדעס, אין 1912.

מאז ועד עתה האָבן די פיל צרות, פורעניות און חורבנות, וואָס האָבן פאַרפלייצט די יידישע ישובים אין אייראָפּע, נישט אויסגעמיטן אונדזער שטאָט. אַ סך פון אירע איינוווינער זענען אומגעקומען דורך מיתות-משונות אין די הענט פון די דייטשע און רומענישע רוצחים, אין דער שטאָט אַליין, און אויף די טרויעריקע וואַנדער-וועגן קיין טראַנסדניעסטריע, סיביר און מיטל-אַזיע. די צוריקגעקומענע פון דער שארית-הפליטה, אַ 1200 משפחות, האָבן געטראָפן אין דער שטאָט חורבן אויף חורבן.

ב.

איך געדענק אָן אַוונט ביי אונדז אין שטוב, נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה, ווען דער פעטער עליע (אַזוי פלעגן מיר, קינדער, אים רופן, כאַטש ער האָט אָנגעקערט נאָר דעם טאַטן אַ פעטער), זיצנדיק מיט מיינע עלטערן ביים לאַנגן טיש ביי אַ גלעזל וואַרעמס, האָט זיך צעשמועסט וועגן מיין זידן ישראל ז"ל, וועלכער איז דעמאַלט שוין געווען אַ תושב אין ארץ-ישראל. פלוצעם טוט ער מיך אַ פרעג:

— זאָג מיר נאָר, מאַטעלע, צי וויסטו וווּ איז דאָס ערגעץ ארץ-ישראל?
— יא, — האָב איך, אַ דרדיקער חדר-יינגל גע-ענטפערט מיט זיכערקייט, — ס'איז דאָרט ווייט פון יענער זייט נעסטער (מיינענדיק דעם טייך דניעסטער). — הער זיך צו, — מאַכט ער צו מיר, אָנהייבנדיק

עלטערן אין חוץ-לארץ, אין די צוואנציקער יארן, און דא אין לאנד האב איך דאס ספר נישט געזען. איך האב מיך געווענדט צו זיין זון יצחק און ער האט מיר געזאגט, אז ווען ער איז געווען אין יאר 1938 אין בענדער האט ער מיטגעבראכט א שריד פון דעם ספר — מערסטנס שמות-בלעטלעך.

נאך פיל זוכענישן, האט זיך דאס ספר אפגעפונען ביי עליע שוחטס אן אייניקל, דא אין לאנד, אין דער הילע פון א העפט, אויף וועלכן ס'איז געווען אנגע-שריבן אויף רומעניש, אז „דער העפט פון דער פראג-צווישער שפראך געהערט דעם תלמיד אהרן אווער-בוך“. דאס איז געבליבן די איינציקע מצבה פון דעם תלמיד אהרן אווערבוך, השם ינקום דמו!

אויך אין דער נאציאנאלער ביבליאטעק פונעם ירושלימער אוניווערסיטעט געפינט זיך איין-איינציקער עקזעמפלאר פון דעם דאזיקן ספר, א יקר-המציאות. דאס זויבערע געשטאלט פון ר' עליע שוחט, דער ברייאנטענער מענטש און תלמיד-חכם, וועט תמיד שיינען צווישן די חשובע פערזענלעכקייטן פון דער יידישער קהילת-הקודש, פון דער שטאט בענדער.

מרדכי סבר

אין די שווערע, כמורנע טעג פון דער רוסישער רעוואלוציע, אומרוען און איבערפאלן איז דער פעטער עליע געווען אקטיוו אין דער יידישער זעלבסטשויץ. ער צוזאמען מיט זיין זון איציק און אנדערע מיטגלידער האבן אפגעשטויסן א פרוו צו באפאלן זיין הויז. א זעל-נער, רייטנדיק אויף א פערד, מיט אן אנטבלויזטער שווערד האט געשריען: „נידער מיט די זשידאוסקע קאמיסארן!“ און געוואלט זיך אריינרייסן אין הויף אריין. מיט א ביקס אין האנט האט דער פעטער גע-שאסן אויפן אנפאלער — געטראפן דעם פערד און דער זעלנער איז אנטלאפן...

דער פעטער עליע איז געשטארבן בשיבה טובה — זאט מיט נחת און כבוד, נאך איידער די בלוטיקע כוואליעס פון אומקום האבן פארפליצט אייראפע. אבער דאס אייניקל אהרן אווערבוך איז פארשניטן געווארן צוזאמען מיט זיין גאנצער משפחה פון די נאצישע רוצחים, ימח שמם וזכרם.

נאך צענדליקער יארן האב איך זיך דערמאנט אין פעטער עליעס ספר „דברי הימים“, פון וועלכן איין עקזעמפלאר האט זיך אמאל געפונען אויך ביי מיינע

אהרן הלפנד החזן הידוע

בילדותו היה לו קול סופרן פנומינלי ושר כמשורר אצל החזנים: אהרן הומניק (בארה"ב) משם גנבו אותו למקהלת החזן הידוע אברהם קאלעכניק ברקוביץ בקישיניב. וממנו גנבו אותו לחזן דוד משה שטיינברג (אודסה) בבגרותו כטנור לירי-דרמטי יוצא מן-הכלל שר כמשורר אצל החזנים יהודה-לייב קילימניק, ואחר כך אצל יונה דינוביצר.

שימש כחזן באודסה, קרמנצ'וג, גרודנה, ווארשה (טלומצקי). בשנת 1931 קיבל משרה במנצ'סטר ורוב שנתיו בלונדון כחזן מרכזי. (ראה דף 228)

נפטר בשנת 1965.

ת. נ. צ. ב. ה.

משה ביק

תיקוני-טעויות

- (א) בעמ' 216, כתוב: „האלוף־משנה אהרן דוידי הוא בנה של רבקה דוידית ז"ל", וצ"ל: אחי ה.
- (ב) בעמ' 263, טור ימין, נזכרים ר' איציקל ור' איצי. יש להבחין שהמדובר בר' איציקל הצדיק ורטהיים ור' איצי הגביר ניסנבוים (שהקים את בית־החולים היהודי — ר' „בראי המליץ", עמ' 45).
- (ג) בעמ' 380 טור שמאל השורה ה־5 מהסוף למעלה צריך לקרוא אידה, אשת ד. דרובצקי במקום דבורצקי.

התוכן

מ. תמרי : עם הספר	5	בהומט שואה	
פנחס בנדרסקי : דור לדור יביע אומר	7	הרב שמעון אפרתי : מיומנו של נע ונד	145
לתולדות העיר		צבי (גרש) סובול : עדות	156
מצודה ועיר-מחוז (מתוך אנציקלופדיה)	43	מירה גבע : גיא-ההריגה שליד המבצר	157
בשלהי המאה הקודמת	44	ד"ר ת. לביא-לוינשטיין : הסכם טיגנה	
אגרות-שלומים	49	והגירוש לטראנס-דניסטריה	158
בין שתי מלחמות-עולם		מאיר גרינברג : בנדרי אחרי חורבנה	160
בלה שרייבמן-ראב : יהודים בין מבצר ובין גשר	53	הרב ישראל ברונפמן : בנדרי אחרי השואה	162
נחמן לבונסקי : ימים שחלפו	55	שמואל דלמצקי : על קבר אבות	167
שבח (סיומה) בליי : בימי מלחמה ומהפכה	58	אישים	
מיכאל לנדאו : לאחים אהובים שאינם עוד	60	י. ל. טויבמן (יונתן) : שושלת הורטהיים	171
אריה שרייבמן : בספינת מפרשים בים סוער	62	י. ל. טויבמן (יונתן) : ר' יוסף ורטהיים	178
שמואל גלבוש : סיפור חיי בבנדרי	64	ד"ר שלמה בנדרסקי	180
חסידות בבנדרי		דוד אברמוביץ נתנון	181
ג. הוברמן : בנדרי בספרות החסידית	75	ד"ר ברוך ניסנבוים	182
יונה בלבן : הרב ר' משה וחסידי	77	הרב ר' אפרים דרבריימדיקר	183
בעליה השניה		אברהם אלכסנדרוב	183
רבקה מחניימי (חולדנקה) : בימי העליה השניה	81	ברוך חולדנקה	184
הגימנסיה שוורצמן		ד"ר אלכסנדר חין	185
בתיה שטיינר-פייגנבאום : גן-הילדים בגימנסיה העברית	93	דוד פרוז'נסקי	186
לאה שטיינר : הגימנסיה בימי-חולין ובשעות-התרוממות	95	הרש קוגן (צבי כהן)	187
נחמן לבונסקי : בית-הספר „תרבות" שלא האריך ימים	98	ד"ר צבי שוורצמן	189
תנועות-הנוער		זליג סופר	190
סוניה עטליס, יצחק סברדליק, ברוך קאושנסקי :		יעקב שווידיקי	192
אגודת „מכבי"	101	אברהם ורטהיים	192
מאיר הורודצקי : „השומר הצעיר"	105	דוד ורטהיים	193
פנחס בן-שואל (פינקו) „השומר הצעיר" —		אריה-לייב ונאדיה בלאנק	194
מראשוני ארגוני הנוער	108	ישראל בלאנק	195
יונה בלבן : תנועת „גורדוניה"	110	נח ליפשיץ	195
משה הורוביץ, מרדכי פרנק :		חנינא קרצ'בסקי	196
הסתדרות-הנוער „ביתר"	112	חיה גלס	198
עיר ויושבי-בה		יצחק רוניקוב	199
חיים רדי : חוטר לשני גזעים	117	ד"ר פ. ירוסלבסקי	200
לאה שטיינר : האחרונה לבית הצדיק מבנדרי	121	עם העליה השלישית	
מרדכי סבר : זכרונות בית אבי	123	יוסף רביב : בנדרי של אז — ותחת שלטון סובייטי	203
לאה בת חיה ובצלאל : עלבונה של ילדות	130	דוד וייסר : תמרוי-דרך לארץ-ישראל	206
לאה בת חיה ובצלאל :		לאה שטיינר : לדרך חדשה	209
אבי ר' בצלאל החזן וה„טאלנער קלויז"	131	לאה שטיינר : אגדת השרייבמנים — מעז יצא מתוק	210
קטיה שי (פייז) : רפרופי זכרונות — על ימים שחלפו	133	דוד כרמל : נסים על הים	212
אבא ספיר (שפושניק) : בית-אבא פתוח לרווחה	134	שורשים במולדת	
יחיאל אפרתי : טיפוס „עמך" בכבלי-המציאות	135	רבקה דוידית : יבלית	215
לאה שטיינר : נתיבי-היסורים	136	איתן הבר : לוחם ותיק בתפקיד חדש	216
לאה שטיינר : בנדרי שלי	137	מרדכי סבר : צילי ההד	217
לאה שטיינר : יחיאל הסנדלר מלמדני פרק בציונות	139	ד. בן-יחיאל : הדודה שלנו לאה	218
לאה בתי-חיה : המשכיל אציל-הנפש (על ד. א. נתנון)	141	נוף והווי	
		יעקב פיכמן : בסרביה (שיר)	221

311 . ליאון (יהודה-לייב) גארפילד : די „קולטור-ליגע“ .
 313 שמריה חרושטש : ווי מיר האבן געשפילט טעאטער ?
 315 דוד כרמל : די שרייבערין רבקה דוידית ז"ל .
 י. מאַניק (לעדערמאַן) :

315 . נאך טרעפט זיך אַצינד (ליד) . . .
 316 . יוסף שוואַרצמאַן : „הומיר“ . . .
 317 . יעקב פֿיין : די גרינדונג און טעטיקייט פון „מכבי“

יחזקאל בראַנשטיין :

319 . דער דיכטער יהושע מאַניק (לעדערמאַן) .
 321 . י. מאַניק (לעדערמאַן) : בן ציון שוחט (ליד) .
 322 . י. מאַניק (לעדערמאַן) : דער טאַטע זינגט אַ וואָלעך
 322 . ישראל ראַבינאוויטש : הגיון לחמשה-עשר בשבט .
 323 . אברהם חייט : מאַמע
 324 . י. מאַניק (לעדערמאַן) : הרב משה סבר . . .
 324 . ליטעראַרישער פרס דעם רב משה סבר . . .
 326 . מרדכי סבר : הער, ברודער מיינער, הער . . .

פון דער יידישער פרעסע

331 . בענדערער נייעס
 335 . אין קלעם פון נויט
 אזכרה נאָך די קרבנות פון די געשעענישן
 338 . אין ארץ-ישראל

אַקופאַציע און שואה

347 . הרב ישראל בראַנפמאַן : בענדער נאָך דער שואה .
 350 . ב. לוי : אין יענע פינצטערע טעג... . .
 351 . מיללער דוד : עדות-דערקלערונג
 י. מאַניק (לעדערמאַן) :
 354 . טיף אין די האַרבסט-נעכט (ליד) . . .
 354 . יהודה לייב גארפילד : בדמיק חיי ! . . .
 357 . יהודה לייב בר' דוד הלוי : בענדערער סאַסייעטי .
 358 . בעסאַראַבער יידן בויען אינטענסיוו אַ בנין אין ישראל
 359 . בענדערער פראַגרעסיוו-בענוואָלענט-פאַריין . . .
 361 . נאַכוואַרט — פ. בענדערסקי
 441 . מרדכי סבר : אַ תלמיד-חכם ר' עליע שוחט . . .

366 . נרות-נשמה

222 . מרדכי בן-משה סבר : דמויות וצללים שנגוזו . . .
 233 . רבקה (ריבה) טרר-דרובצקי
 236 . י. גבאי : שמחה צחובל
 237 . ישראל גור : צחובל ותפקידיו
 238 . י. מאַניק : עמוק בלילות סתוויים (שיר)
 ד"ר יוסף קרוק : „לכולנו רבי אחד“

239 . (על אברהם ורטהיים) . . .
 241 . יוסף שפירא : רחב-לבב (על דוד ורטהיים) . . .
 242 . מרדכי סבר : רב אלי שו"ב ז"ל — תלמיד-חכם ועילוי
 245 . משה סבר (סברדליק) : השפעת בתי-הכנסיות
 משה סבר (סברדליק) :

247 . הצעה להקמת קרן-פנסיה לפני יובל שנים .
 248 . פעולות „אורט“ ו„אוזע“
 442 . משה ביק : אהרן הלפנד החזן הידוע . . .

אינה אַל ט

דערינערונגען און געשיכטלעכע רעפּלעקסיעס

253 . אברהם חייט : מיין היימשטאַט בענדער . . .
 262 . דוד כרמל : אונזער שטאַט
 272 . איציק מאַנער : ביים דניעסטער (ליד) . . .
 273 . ליאון גארפילד : בענדער אין ליכט פון דער געשיכטע

רעליגיעז, געזעלשאַפטלעך און קולטורעל לעבן

פראַפּעסאָר יצחק פֿיין :

279 . די שטאַט פון אמונה און קאָנספּיראַציעס
 ליאון (יהודה-לייב) גארפילד :
 284 . אין גלגולים פון דער צייט
 297 . יצחק אַבראַמאוויטש : * (ליד)
 הרב ד"ר אהרן ווערטהיים :

298 . זכרונות פון בענדערער ראַבינאַט . . .
 302 . י. ל. יונתן : בעסעראַבער ציוניסטישע עסקנים
 303 . חנניה וולובץ : „עזרת-עניים“
 305 . י. מאַניק (לעדערמאַן) : די מלמדישע גאַס . . .
 306 . י. מאַניק (לעדערמאַן) : שכר דיאַרדע (ליד)
 ליאון (יהודה-לייב) גארפילד : „פועלי-ציון“

307 . אין בענדער

And I will turn the Captivity of My
People Israel and They shall build the
waste cities and inhabit them and they
shall plant Vineyards and Gardens and
eat the fruits of them and they shall no
more be plucked-up out of their land
I will give them.

Said Lord Thy God (Amos)

In Loving Memory of...

OUR DEAR PARENTS

**Shmuel — Abba Ben David — Menachem
and Mirle Bath Abraham — Yitzhak
Hanna Sudit — Abraham and Sonia Sudit**

In Memory of...

AN OLD BENDERER FAMILY

ASHER KLAYMAN

CLARA and BENNY KLAYMAN

Grandfather, Mother and Father
**Clara and Zeharya (Harry) Klayman
and Family**

In Memory of...

SAM SHER

Husband, Father, Grandfather

Rose Sher

Harry and Shirley Sher

Leslie and Paul Danziger

**Richard, Sandra, Barbara and Warren
Saltz, Al and Mary Scher, Linda Scher.**

In Revered Momery of...

OUR PARENTS

**GERSH BEN CHAIM and DEBORAH
RACHMAN**

Who left and admirable imprint in the life
of the Jewish people in Bendery
Aaron and Sarah Rachman

In Memory of...

My Dear Husband, Father
and Grandfather

FRED KORIN

Sarina and Children

In Loving Memory of...

FATHER and GRANDFATHER

BARNEY SKALET

Mr. and Mrs. **Richard Skalet** and Family
Mr. and Mrs. **Irving Skalet** and Family

In Memory of...

SAM ROSENBLATT

Dear Husband, Father and Grandfather
Betty Rosenblatt

Mr. and Mrs. **Joseph Rosenblatt**
and Children

Mr. and Mrs. **Martin Rosenblatt**
and Children

In Memory of...

OUR OLD BENDERER FAMILY

Our Parents

Mr. and Mrs. **MOSHE KANTOR**

**Herman and Sarah Kantor and Families
Detroit**

In Loving Memory of our Parents

ZEIDEL and FREIDA MARKMAN

our Brother **Joseph**, his wife **Dora**, their children **Jacob** and **Chaya**, our Brother **Leibel**, his Wife and child who were massacred by the Nazis.

The Children: Betty and Abraham Lerman, Sam, Max, Sol and Moishe Markman. Abraham Lerman is the son of Sonia and Eliezer Lerman.

The Lerman children: Shirley and Carl Smith — Larry and Diann Kent, and grandchildren: Dan, Ellen, Michael and Karen.

In Loving Memory of...

Our Beloved Brother and Father

ZELIG BROITMAN

Max and Jennie Broitman

Our children: Mr. and Mrs. **Kalman Broitman** and Family, Mr. and Mrs. **Harold Broitman** and Family.

In Loving Memory of our Parents

HENRY and ESTHER WINSAFT

Children **Murray** and **Mariann** and Grandchildren **Cheryl** and **Warren**.

David and Roslyn (Mana) Katz and Grandchildren **Wayne** and **Sharon**.

Our Brothers **David** and **Louis Winsaft**.

In Loving Memory of...

Our Father **ELI (SHOICHET) CHAPLICK**

Our Mother **DINA-RUCHEL**.

In Memory of...

Our Sister **SHIFRA**, her husband **YAAKOV GLICK** and children, our Sister **MIRIAM**, her husband **MORDECHAI AVERBUCH** and children who were massacred by the Nazis.

The children, brothers and sisters:

Jack and **Zina Chaplick**, **Lana Averbach**, **Isaak** and **Rachel Chaplick**, **Sonia**, — **Chaika** and **David Glick**, **Morris** and **Katia Chaplick**, Mr. and Mrs. **Niuma Glick** and Grandchildren.

Glick, Chaplick and Averbach families

In Loving Memory of...

ABRAHAM SEIDMAN

Abe was born in Bendery and was raised by his grandparents. His grandfather Reb Leib was the "Shamas" of the Old Synagogue. Abe came to America in 1910. He married Rose Tucker of Tarutino. They had three daughters. Both Abe and Rose were active in the Bendorer Society and the Ladies Auxiliary. Abe died in 1951 at the age of 66. His memory is cherished by his family and friends.

The Children and Grandchildren

Rose Seidman

In Loving Memory of **JEAN BIDNICK**

Jean Bidnick was a singularly interesting and wise woman. She was first of all, a good wife and mother, and reigned over her family with good sense, kindness and understanding. Jean also contributed in great measure to the economic successes of her family.

Jean possessed a fair knowledge of Jewish history, Jewish culture, and Hebrew writings. She was successful in bringing up one of her sons to the Rabbinate. A great devotee to Israel and Jewish cause, Jean was very active in the Bendorer Ladies' Auxiliary, serving for many years as its President. With the Ladies' Auxiliary, she raised funds for charity and Israel. But as the Good Lord willed it, Jean Bidnick expired in the midst of her serving the Jewish people and Israel.

Blessed Be Her Memory.

Henry Bidnick

Mama Jean Bidnick
"SICHRONO — LIBROCHO"
JEAN'S CHILDREN'S CIRCLE

Henry Bidnick
Doris and Mike Barnett
Helen and Jack Finkelstein
Renee and Marty Bidnick
Danny and Andee Bidnick
Rabbi Dov and Judi Bidnick

;In Loving Memory of our "Queen"
JEAN BIDNICK
OF BLESSED MEMORY
D. S. and L. Flooring Corp.

OUR GRANDMOTHER
(MAMA)

JEAN BIDNICK

Linda Bidnick — Robert Bidnick — Sandy Finkelstein — Leo Bidnick — Lenny Finkelstein — Stephen Bidnick — Beth Barnett — Alan Barnett — Eliot Bidnick — Eric Barnett — Brian Bidnick — Jockie Bidnick — Jason Bidnick — Simmie Bidnick.

In Revered Memory of...

LOUIS SVERDLIK
Husband, Father, Grandfather
Sam Sher

Mr. Mati Fein and his wife were very active in public matters. Mr Fein was a very busy man and yet never refused to accept a call to help someone. He confirmed the adage: If you want something done, go to a busy man.

They were active Zionists, filled with deep and understanding love of their people and history.

Let their Memory be Blessed.

In Memory of...

**MEIR and MATIA FEIN and
YOCKE (JOSE) FEIN**

**Parents and Brother of DONYA FEIN
ORLINSKY.**

**With our Felicitations on the Benderer
Society's Golden Anniversary**

**Dr. Harry M. and Donya Orlinsky
and our Children**

**Hon. Walter S. and Jo-Ann Orlinsky
and their son Eric**

Hon. S. Zeke and Rebecca Orlinsky.

The Families

WERTHEIM, FEIN and SHAY

In Memory of our Dear Parents

MEIR and MATIA FEIN

**Chaim-Moishe and Nochuma Fishov
and Brother Joseph (Yoka) Fein.**

**Isaak and Chaya, Rashi and Ruth,
Leibel and Zelda.**

Tova (Katia Fein) Shay.

Children and Grandchildren in Israel.

**Jacob and Rose-Fishov Fein, Saul and
Janette Fein and children Ira and
Miriam Fein Raskin and Daughter.**

DANIEL STEIMAN
and his wife BERTHA

IN MEMORY OF DANIEL STEIMAN

Although DANIEL STEIMAN was my Grandfather, I write about him as a personality. He was a worker who earned his living as a presser. He was a quiet, humble person, kindhearted and compassionate. I was virtually raised in my Grandparents' home and a constant topic of conversation between my Grandfather and Grandmother was how much can be done to help people. My Grandmother BERTHA STEIMAN is also involved in "Zeduka". At her advanced age, she is still busy working for Yeshivos and other good causes.

THE STEINMAN FAMILY

In Loving Memory of

EX PRESIDENT BENNY GREENBERG
Dedicated and true friend of the Benderers
Dear Husband, Father and Grandfather

ESTHER GREENBERG,
Children and Grandchildren

In Loving Memory of our

PARENTS AND GRANDPARENTS
WELVEL and SARAH-BELLA ZAICHEK
and HANNA and ABRAHAM MANELA
YEHUDI and ZINA MANELA.

Mr. and Mrs. WILLIAM MANELA and
children MARCY and PAMELA.

Mr. ABRAHAM MENELA, Mr. BENNY
MANELA, SHELA and NUCHEM MANELA,
PEISACH and CHAIM ZAICHICK, Brother
in Law EFRAIM FISHOV.

In Loving Memory of our Dear Parents...

MOISHE and HADASSA BALABAN.

Cantor Munish and Sarah Balaban,
Itzhok and Edith Balaban, Nechoma
and Jacob Zilberman.

In Memory of...

Cantor MORDECHAI-MOTEL and
CHARNA with three children massacred
by the Nazis.

SARAH-OUDEL and DAVID FISHMAN
YECHIEL-MICHEL, MAICA (CLARA) and
AARON GENDELMAN.

My dear departed wife DORA and I went back, in 1968, to visit our old city Bendery, where we spent our early youth. Dora met her three younger sisters and an older brother. This meeting seemed to put new life into her and it made her very happy. As for me, I met an older brother in poor health and two cousins. Otherwise, no old acquaintances.

Bendery has been entirely rebuilt and is unrecognizable, its population mostly gentile, and there is no Jewish life as we remember it.

However, we still love our old city and the people that we used to know. For the sake of their memory we will always keep close ties with our Benderer Society, with our dear sisters and brothers, and we will preserve our close friendship that has existed for the last 50 years. We shall continue working for humanity, for peace and for Jewish people.

ABRAHAM FURMAN (1970)

In Loving Memory of...

DORA FURMAN

Dear Wife-Mother-Grandmother

ABRAHAM FURMAN

Honorable **BERNARD FURMAN**

JESSIE FURMAN and children

KEITH and **BRANDON**

MURRAY and **SYLVIA FURMAN**
and children **IRA** and **FRANCINE**

In Loving Memory of our Dear Parents
MORDECHAI-YITZCHAK and **BASYA**
(**GURFEL**) **AVERBUCH**

THE MARGOLIS FAMILY

In honored Memory of our Grandfather
SCHMIEL MARGOLIS (Died in Bendery in
1921). Our Father — **MOSHE MARGOLIS**
(Died in U.S.A. in 1952)

Our Dear Mother **REBECCA MARGOLIS**,
Now 93 years old

The Sons: **WILLIAM**, **LEON** and **DAVID**

The Daughters: Mrs. **SYLVIA GREEN-SPAN** and Mrs. **ZELDA BUSH**

Our young Aunt **FRIMA MARGOLIS**,
37 years old, unmarried was taken from
her sick bed and murdered on the out-
skirts of Bendery in 1940.

Blessed be her memory.

<p>In Memory of beloved Parents ETIA and ELIK WEIZGENDLER. MARA WEIZGENDLER KATZ.</p>
--

In Loving Memory of our Grandparents

RACHEL and **TEVIA (Chozen)**

SCHACHNOVSKY.

Our Parents **CHAVA** and **SHLOIME**
GENDELMAN.

My Grandfather **Tevia** was killed in
1940 on the street in Bendery, my Father
Shloima and my Brother **Froika** perished
in a concentration camp in the Soviet
Union. My Brother **Zuka** was released a
cripple, after having served for five years
in a concentration camp in Siberia.

In Loving Memory of the Gurfel Family

Bottom line, left to right: Aaron, Is-rael, Isaak, Abraham Gurfel and M. Isaak Averbuch (brother in-law).

Second row: Edith, Clara (Isaak's), Clara (Aaron's) Basya.

Basya, the oldest child, died of star-vation during the evacuation to Siberia. Aaron and Isaak were exiled to Siberia by the Bolsheviks and never returned.

In Memory of...

BENJAMIN SVERDLIK

ZELDA-BETTY

IRVING and FLORENTINE SVERDLIK

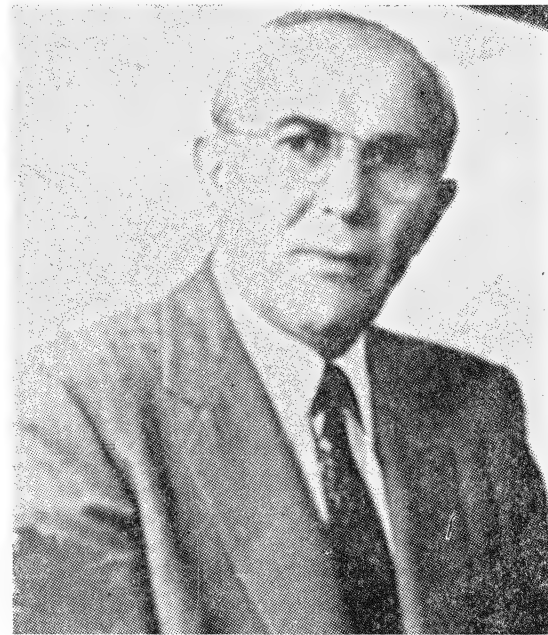
JOHN SVERDLIK

CHARLES and LORETTA STOCK

SAM and VERA SVERDLIK

STEPHEN and BARBARA

This space is dedicated to the Me-mory of three times President of the Benderer Society

IRVING FAERMAN

Irving, the son of Gershon Faerman, a communal leader in Bendery. Reb Ger-shon had built a beautiful synagogue on the outskirts of the town, so that the people in the neighborhood wouldn't have to walk to the center of town to a place of worship.

As for Irving, himself a successful businessman, he devoted a great deal of his skill and experience to the Society. His dedication and love for his Benderer friends is well remebered and greatly appreciated.

Irving married Rose, the daughter of Jacob and Bella Bendersky, who was his loving aid and companion.

ROSE FAERMAN and FAMILY (1970)

The honorable REB DAVID GARFIELD and his wife DVORA
who were so active in public matters

Happy is he that careth for the poor,
he shall be made happy on earth. He
causeth the woman to dwell in the midst
of her household, the joyful Mother of
ten sons and a daughter. (Psalm).

Dedicated to the loving Memory of
our Tended-Hearted-Pious Mother DEBO-
RAH GURFEL.

I come before Thee in the dawn of

morning to give thanks unto Thee. Do
good in Thy favor unto Zion, build Thou
the Walls of Jerusalem. May there be
Peace and Prosperity within Thy Walls.

Dedicated to the Loving Memory of
our kind-hearted Father DAVID GURFEL,
who was the Elder of the Psalm-reading
group and Gabai in the old Synagogue.

In Loving Memory of...

Our Parents

WELVEL and FEIGE WEINSAFT
Henry and Esther Winsaft and Children
Murray and Mariann and Grandchildren
Cheryl and Warren
David and Roslyn (Nana) Katz

In Loving Memory of our dear Parents...

SHMUEL and BRUCHA HAIS,
MORDECHAI and LIBBY SVERDLICK.
The children : LIZA and EZRA HAIS.
The grandchildren : JERRY, ROSIE,
LYNDA and MARK, SUSIE, BOB and
AARON, EDDIE and ROGER.

IN LOVING MEMORY

נר יזכור

עיני נגרה ולא תדמה מאין הפוגות איכה ג' מ"ט

**עס טרערט מיין אויג ווערט נישט שטיל
ווייל עס איז נישטא קיין איבעררייס**

MINE EYE TRICKLETH DOWN AND CEASETH NOT WITHOUT AN INTERMISSION

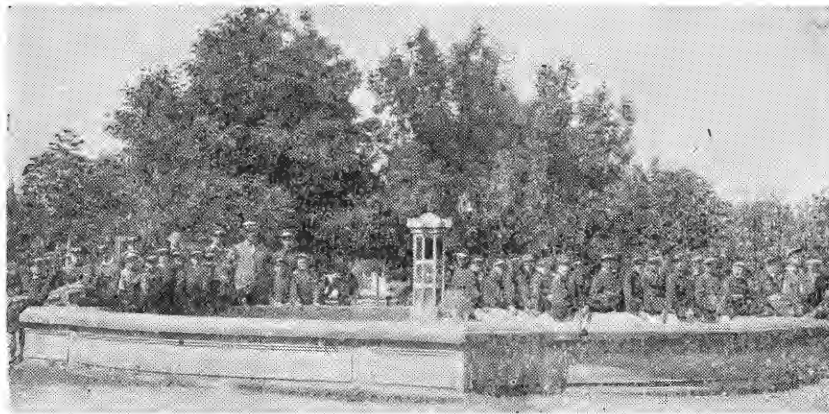

A carrier in the town

The purchaser of "Frishe Beigel" at
the Harrusine st. at Bendery

The Bulevard at Bendery

Community Center in Israel, they will remain for our future generations FOREVER.

Think of the loved ones who are no longer with us. Think of our martyred relatives and friends whose names will be

preserved on the pages of this book. You will then know, that by your endeavors they have not been forgotten.

Celia and I send you our blessings on the occasion of our Golden Jubilee.

LEON GARFIELD, PRESIDENT (1970)

This is a fine contingent of our younger generation, and our hope is that they will take over and carry on with the Society, perhaps in a more modernized form, but in our Jewish tradition.

Throughout the years, the Benderer Society has tried to carry on in the ways of our elders. It participated in the acti-

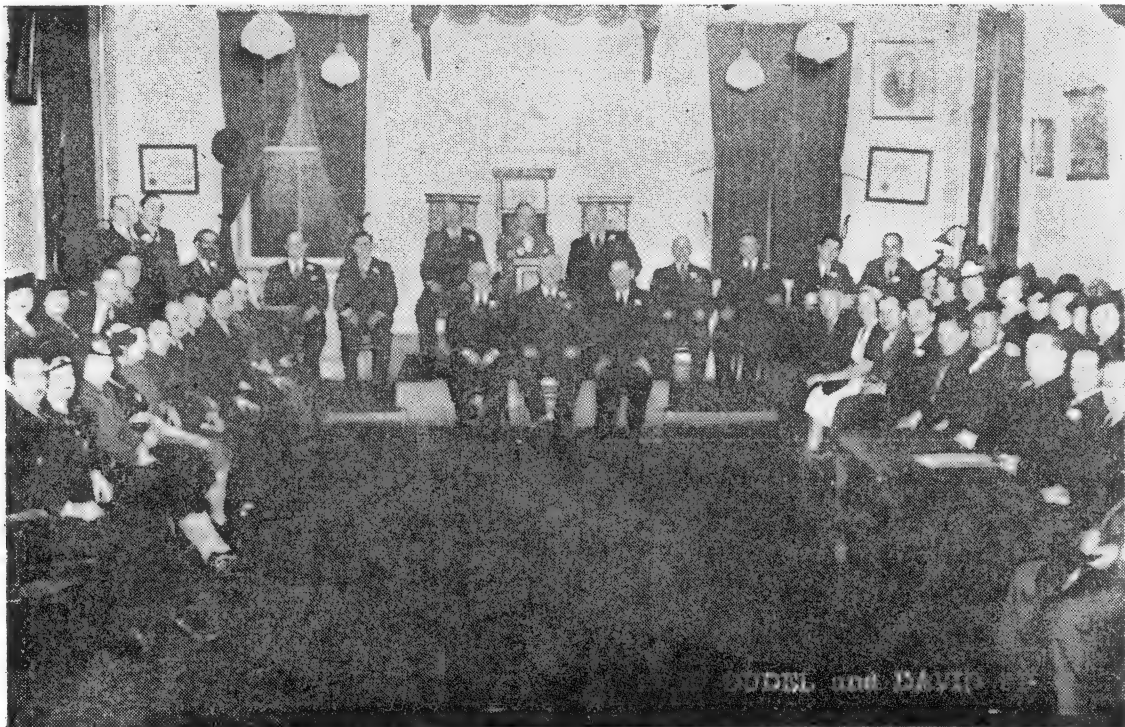
vities of all the Jewish welfare organizations and it gained for itself recognition worthy of much respect. We have been an integral link in the chain of organizations that helped keep our Jewish institutions at a high level of effectiveness in our local American Jewish community.

GREETINGS FROM THE PRESIDENT

The YIZKOR BOOK and the BENDERER ROOM in the Bessarabian House in Tel-Aviv are the two greatest accomplishments of our society in our life time. To us they are historical treasures.

During the 50 years of the society's existence we have accomplished a great

deal and we are, indeed, proud of the record. The question is: How long will the world remember what we did here? However, when the history of our people and our names will be recorded in print, and the society's name will be engraven in the Benderer room in the Bessarabian

The first meeting of the group in New York for the edition of
The YIZKOR BOOK

Elections were held every six month
One of the elected committees

office that they may have held, or from an important duty that they may have performed, we humbly apologize.

Our social functions culminated in getting together at least once a year at a dinner-dance in connection with our fund-raising campaign, but we maintained also other activities, such as lectures on health problems by one of our doctors, or by members of the Board of Health, usually illustrated with an appropriate film. We also had lectures on Jewish literature and on social or timely subjects and readings from the classics. We heard Abraham Revoutzky, David Wertheim, Yitzhok Korin, Baruch Chubinsky, our landsman David Carmel (the son of Ben-Zion Schoichet), Rabbi Aaron Wertheim, our guest from Israel, Pinchos Bendersky, and many speakers from the U.J.A., the Jewish National Fund, Histadrut, and Ort. At our installation of officers we used to arrange little parties with speakers or other entertainment. Practically every year we would hold memorial meetings for departed members, with Rabbi Dr. Aaron Wertheim officiating. We tried to keep our members busy.

During World War II, when we lost contact with Bendery, we tried to aid the American war effort. We joined the then newly formed Bessarabian Federation, to aid our refugees in the liberated parts of Russia and prison camps, and later in Cyprus and Israel. We made yearly contributions to the United Jewish Appeal, The Federation of Jewish Philanthropies, The American Histadruth, the Ort, the Red Cross, The American Jewish Congress, and the Jewish National Fund, and we also contributed through the Bessarabian Council for home building and other projects in Israel.

Looking towards the future, we take stock of what we have achieved and we consider who will carry on after us. Some of our members have managed to get their children to join the society. Among these are: the Furman sons, the Sverdlik sons, Sam Sher's sons, the Bidnick sons and daughter, Faerman's daughter and son-in-law, Louis Schisoff's son and son-in-law, Yanishefsky's son and daughter, Fishel Korin's daughters and in-laws, Henry Winsaft's sons and Sam Feldman's son.

As the years went by, Leon Garfield and Joe Gornstein exchanged secretarial positions. Later on Chaim Schisoff became the recording secretary. When

JOE GORNSTEIN and his wife LISA

Rabbi Moshe Berman entered the society, he became the financial secretary and Joe Gornstein took back the office of the recording secretary. Other financial secretaries were David Greenberg, Irving Sverdlik and Sam Roth. Recording secretaries were David Segal, Sam Shuchman, and Jacob Fine. When the relief committee was formed, Zelik Broitman became its first chairman. He brought in large sums of money into the relief treasury and after his death, his brother Max took over and continued to bring in even higher donations. It is almost entirely thanks to the work of the Broitman families that our society has been able to contribute generously to various institutions. Of course, many other members

did their share. Other relief committee chairmen were Henry Bidnick, Joe Gornstein, Moshe Sudit and Leon Garfield. Our first hospitaler (Bikur Cholim) was the dedicated member Velve Kiner. Having volunteered for it, he attended to his job concientiously and eagerly, and his contribution was invaluable. Those that followed did equally well. These were: Sam Feldman, Henry Winsaft, Abe Lerman, Moshe Sudit, Hymie Rosen, and Bettie Rosenblatt. Among the treasurers we had W. Kiner, S. Frank, B. Stein, Burech Sverdiik, Louis Garfield, and Paul Garfield. All our officers were dedicated to their tasks. The Free Loan Fund was managed by two fine men, Sam Frant and Aaron Reisman.

For a time elections were held every six months, but it became too cumbersome, and we changed to yearly elections. Other presidents that followed (not necessarily in this order) were: Charlie Cohen, Leon Garfield, Leiser Sverdlik, Henry Bidnick, Frank Sokoloff, Murray Furman, Lou Bornstein and Ben Greenberg. Among the Vice Presidents were Paul Garfield, Louis Garfield, Abe Furman, Joe Gornstein, Benjamin Kasloff, Benny Greenberg, Sam Feldman, William Gold, Al Sher, Henry Winsaft, Lou Bornstein, Murray Furman, and Harry Schreiber.

We singled out only some of our members, although there are many others worthy of mentioning. But as was noted earlier, this report is given from memory, and to those members, whose names may have been inadvertantly omitted from an

duced even further. It is for those reasons that we and many others found ourselves forced to seek better opportunities in a new land. A great number of Jews came to America soon after the Kishinever pogroms and prior to World War I. They made ends meet as best they could, working hard to make a living. Yet they felt happy and succeeded in educating their children hoping — and rightfully so — to give them a basis for a better life than they themselves had.

Life in large American cities has caused people from the same towns of origin, even members of large family circles, to unite for mutual protection in cases of emergencies, and also in order to meet and make friends with people with a common background.

Therefore, when a call went out to all **Benderer Jews in New York** to come to a meeting for the purpose of forming a Benderer Society, the response was immediate. The Benderer Progressive Benevolent Society became then a fact, and Joseph Tabachnick was elected its first president. Following is a list of the first organizers:

Joseph Tabachnick, Abram Galperin, W. Kiner, B. Stein, I. Alstein, C. Cohen, Louis Garfield, Sam Sher, B. Sverdlik, Mrs. Reisman, Max Smilowitz, Louis Klotz, Ch. Schisoff, Sam Weissman, B. Peckarsky, Sam Frank, R. Greenberg, and Max Kweller.

As was then the custom, elections of officers were held every six months. Cliques used to form, and then hotly contested elections took place. It gave the

members a chance to get excited, which no doubt they enjoyed. They took part in a government of their own. In the beginning, the Benderer Society conducted its business without a constitution and with temporary secretaries. In 1921, when Leon Garfield came back from a trip to Europe and Bendery, he was asked to assume the office of the financial secretary. Chaim Tessler was elected the recording secretary and Isaak Alstein the president.

Alstein called together a constitution committee at the home of Charles Cohen in the Bronx. Charles read a prepared text that followed along the lines of other societies. The constitution was adopted in Yiddish. Abram Galperin was elected the second president, before Alstein. All the three first presidents were men of fine calibre, experienced and talented leaders who attracted a great many to the society.

Among the newcomers were Joe Gornstein, Abram Furman, Henry Bidnick, Henry and David Winsaft, Paul Garfield, Welvel Galchovsky (who has later changed his name to William Gold), Moshe Verba, and others. Zelig Broitman was elected the fourth president and Joe Gornstein the recording secretary. The society's activities at that time consisted chiefly of paying out sick benefits and doctor's fees, and arranging yearly affairs to raise money for Bendery. Our yearly contributions amounted to about \$ 800. The largest portion was designated for the committee to aid the poor. We also donated to the Jewish Hospital, Home for the Aged, Esrath Holim, the Talmud Torah, "Malbish Arumim" and other charities.

THE BENDERER JEWS IN AMERICA

THE GOLDEN ANNIVERSARY OF THE BENDERER PROGRESSIVE
BENEVOLENT SOCIETY IN NEW YORK (1970)

By L. GARFIELD

The Benderer society exists since 1920. A description of its founding and activities was recorded in our 1960 year-book. Now, ten years later, as we reach our Golden Jubilee, the mood and tone are somewhat different, since this account is to be included in the Benderer "Yizkor Book", and since it is also intended to give credit to those members who have devoted much of their time, effort and energy to the development of the society, and who have thereby paved the way for future generations.

It started from a talk between an outstanding member of our society and his American-born son. The father was telling his son about his city of birth, Bendery. He described its acaccia trees blooming profusely in the spring, with their sweet aroma filling the city. He spoke of the town's lilacs, rosebushes and walnut trees, more than a century old. He remembered the Dniestre River with its swift current running downstream towards the Black Sea, and how, right after the Shevuoth, people would bathe and swim across the river to the sands on the opposite bank. Long stretches of fruit orchards owned by the Bulgarian villages lay close to the river front, and

peasant women, in their little row boats filled with baskets of sun-ripened fruit, used to cross the river into the city in order to sell their produce. North, West and South of the city lay huge vineyards with countless varieties of grapes. Vacationists would flock into the city in the summers and shows would then be given nearly every night in the summer-theater. People would stroll in the evenings on the boulevard, situated on a meadow, and listen to a military band. At this point the American son asked his father in amazement, "If life was so beautiful in Bendery, what made you come to America?" A good question! And now we have to tell him the rest of the story.

During the reign of the czars the country was actually governed by vicious bureaucratic, antisemitic ministers and advisors, who made it their business to persecute Jews. Jews were blamed for every rebellious movement against the monarchy. Consequently, pogroms were initiated by direct orders from the Interior Ministry. Admission to the university for Jewish boys was next to impossible. After World War I and the Rumanian annexation of Bessarabia, the economic outlook for the Jewish youth became re-

monkeys, and there are monkeys, who are nothing but human beings”.

Dr. Aaron Davidi, a sabra, the son of Levi Davidovich, and Grandson of Reb Moishe Portnoi of Bendery. Davidi studied in France and England, did research work in the continent of Africa and was “always” famous as Commander-in-Chief of the Israeli Paratroop Forces, especially when his Parashute brigades experienced some of the haviest fighting in the Six Day War on the Sinai and Jerusalem front.

At present, Davidi is a respected Professor of Geography at the Tel-Aviv University. Much has been written about him, and always with emphasis on his cool and precise reasoning as well as his profoundly human approach to problems.

Recently he was the participant in an interview with the journalist Mr. Dov Goldstein. (Maariv Dec. 6.1974) in which he promulgated some harsh imperatives. After depicting precisely the murderous

character of our Arab enemies, Professor Davidi declared:

“In our struggle with the Arabs, Israel will always be victorious; very overwhelmingly victorious — if we do not surrender (and this is the only condition). Any situation in which there is no absolute submission to the enemy, is in actuality, a continuation of the war with them. To submit to the Arabs — which is looked upon as the supposedly only solution to the end of the struggle — means: the establishment of a Palestine State in the territory of Israel. Every plan — other than resistance, not to yield and not to concede, must lead to this eventuality”. He asserts that Israel must not show the slightest weakness, and for the present, not to retreat from the smallest segment of the captured territory, “because this only enrages the Arabs”.

Professor Davidi concludes:

“I am against war. I am for peace and tranquility. But so long as we expect Arab aggression we must be ready to strike the hardest blow”.

States of America to enlighten their knowledge. Then she also visited Prof. Albert Einstein in Princeton. He was attentive to her telling him about the new established country of Israel. In 1953 she married the physicist David Zamir.

The Composer **Srul Irving Glick**, the grandson of Reb Eli (Shoichet) Chaplick of Bendery, was born in Toronto, Canada. There he began his musical studies, receiving his B.A. and M.A. degrees at the University of Toronto. In the years 1966-1960 Srul Glick served as the President of the Canadian League of Composers, and since 1964 has been a senior music producer for the CBC Radio Network. He is also the Choir-Director for Bet-Tikva Synagogue, Toronto. His "Suite Hebreaïque" is a version of an orchestral work originally written in Paris in 1961 and his choice of the instruments in it seems to be influenced by the fact that his brother is a clarinetist of considerable ability and his wife a concert pianist. Srul's father, David, was a cantor, and as a child Srul sang in his choir. This sort of Jewish music has become the actual source of inspiration not only for his own work, but for that of his numerous followers as well.

Professor Bernard Budinsky, (the grandson of Israel Chaplick), Member of the National Advisory Committee for Aeronautics at Langley Field (1945 — 1956). Member of the American and National Academy of Arts and Science, Member of the Institute of Aerospace Science, author of technical books. In 1974 received from the Alumni Association of The City College of New York the Townsend

Harris Medal Award which says: "Whether as a teacher at Harvard, where you are Professor of Structural Mechanics, or as a consultant to such organizations as General Electric, Avco and General Motors, or as a researcher on theory of structures in shell form, you have demonstrated a capacity to serve as a prime mover for opening new vistas of knowledge in the wondrous scientific explorations of space and undersea waters during the Twentieth Century. Through your research and writings on space vehicles, aircraft fuselages and vessels for ocean submersion, you are among the unsung heroes who made possible the trip to the moon and the exploration of our oceans' floors". Dr. Budinsky has been a Gugenheim Fellow, and has lectured at Moscow, Copenhagen and Rome Universities.

Tamar Bronstein-Lazar (Mania Tzechoval's daughter) is an authoress of 75 best-selling children-books. The books contain a great deal of information about Israel and other countries, radiating love for children of all lands. Besides writing she devotes much of her time to sculpturing. Quite frequently people who pass by her garden stop, ask her statues for the time, or about some address, mistaking them for human beings. She also paints and acts on stage. Her talent for acting brought her to the "Hasharon" stage-group in Tel-Aviv.

I asked her: "Why are the heroes of your books mostly monkeys, of all things?" "Because", she answered, "there are human beings who are nothing but

timore City Council. This makes him second in command to the Mayor.

He participates in the activities of "Habonim-Histadrut", American Jewish Congress and other worthy causes. He is married to Jo-Ann Mayer. Their children — Eric and Judith Adar.

Zeke Orlinsky, graduated from the Yeshiva Ohel Moshe, Stuyvesant High School (N. Y.) ; Columbia University and Georgetown University School of Law.

Served two years as Assistant State Attorney, Baltimore. Practices law and is also an advertising publisher in Columbia, Md. Married in 1967.

Rose Fishov Fein and Jacob Fein. Their children — Saul and Miriam.

Saul, graduated High School, 1955; graduated City College, N. Y. 1960. Works for Honeywell as Mechanical Engineer in Clearwater, Florida. In 1959 married Janette Offenbergl. Their children — Eric and Nancy.

Miriam, graduated Lafayette High School; Brooklyn College. Received her Masters at George Washington D. C. University. In 1965 married Ira Raskin. Their child — Seva.

Rabbi Dov Bidnick, the son of Harry and Jean, was born in New York. I recollect that when Dov was a student at the College, he had been advised to stay away from a scholarly career in Judaic studies, because there were few jobs in that field. Nevertheless, he studied to become a Rabbi. As a Professor at the Utica College he said: "Total Jewish commitment and involvement must be the corner stone and the rallying point if true Judaism

is to survive in Utica. With pride, humility and dignity we look at and scan the present and we see an aware Jewish youth blossoming forth. We see young ladies and young men taking their place with others in the new hallmark of Jewish learning — Yeshiva University and Stern College, we see a convention of Jewish youth sparked and spearheaded by our own interested "Haor" youth.

"The task is great, the time is short, the work plentiful. Oh, but the reward astronomical".

Professor Ada Zamir is the daughter of Rose and Abram Klayman of Bendery. Born in Eretz-Israel. She is a biochemist, a mother of three children and a housewife. In 1971 she won the \$2,500 Jeanette and Samuel Lubell prize. It is awarded every two years to an outstanding scientist under the age of 40 at the Weizman Institute of science in Rehovot, Israel. She received the award for her research into "The nature and mode of actions of Ribosomes". Dr. Zamir explains, that "Ribosomes are found in every living cell where protein is made". "One of our first discoveries was that ribosomes can be either active or inactive. They perform several functions and one of the things we want to find out is: which parts of the ribosomes' surface perform particular tasks. We're also investigating the effect of antibiotics on ribosomes".

In 1949, when Ada was studying in a Tel Aviv High School, she was chosen as one of the best students, with a group of other good students from various countries of the world, to visit the United

in "Fiddler", with Hershel Bernardi and Paul Lipson. Clive Barnes, the music-critic of the New York Times, said on February, 28, 1970: "Tevye's willful daughters were given by Rosalind Harris, and two understudies, Christine Jacobs and Jill Harmon, with David Garfield as Motel and Richard Morse as Perchik. All were very good, as were such various old-timers in "Fiddler" as Florence Stanly, Boris Aplon and Gluck Sandor".

In all the productions David acted Motel the tailor. After 3 years on Broadway with "Fiddler", he appeared as Solomon Rothshild in the "Rothshilds", also on Broadway. David is a member of the Actors' Studio and he received a Ph. D. in drama from the New York University.

Chaya Wertheim Fein and Professor Isaak Fein have two sons, Rashi and Leonard.

Rashi graduated from the Bridgeport central High School, and then from the John Hopkins University, where he received his B.A. in 1948, and Ph. D. in Political Economy, in 1956. He served in the U.S. Navy, 1944-1946. He is the 1971 recipient of the John Russel Award for outstanding contributions to academic medicine.

Since 1968 he has been at Harvard, wearing 3 hats: as the Professor of the Economics of Medicine, acting as the Assistant Director of the University's Center for Community Health and Medical Care, and as a member of the Faculty of Public administration in the J. F. Kenedy School of Government. He had been a Staff Member of President Truman's Com-

mission on the Health Needs of the nation, and a member of the Senior Staff of President Kennedy's Council of Economic Advisers. He is the author of 'Economic of Mental Illness', 1958; and "The Doctor Shortage", 1967. In 1949, married Ruth Bresslau. Their children: Alan, Michael, Karen and Bena.

Leonard, graduated from Forest Park High School, received B.A. and M.A. at the University of Chicago. Ph. D. at Michigan State University. Since 1970, has held two positions at Brandeis University, that of an Associate Professor of Politics and Social Policy, and Director of Hornstein Program in Jewish Communal Service. He is also a prolific author. His books include (a) "American Democracy", (b) "Politics in Israel"; (c) "Israel; Politics and People"; and (d) "The Ecology of the Public Schools". Has written innumerable articles for professional and general journals. Has served a consultant to many governmental and educational institutions. Is married to Zelda Kleiman. Their children — Rachel, Naomi and Jessica.

Donya Fein Orlinsky and Professor Harry N. Orlinsky, have two sons: Walter S. and Seymore Zeke.

Walter graduated from the Yeshiva Ohel Moshe, Lafayette High School (Brooklyn), John Hopkins University, and University of Maryland School of Law, 1964. Has since practiced law in Baltimore. Also has been active in politics in the liberal wing of the Democratic Party. After two terms in the Maryland State Legislature has been elected to a four-year term as the President of the Bal-

Her vocation lies in the field of Public Relations and she is doing very well in her work.

Liza and Ezra Hais are the parents of three daughters.

Rozella, the eldest, is married to Jerry, who runs a printing business. She is very active in the Hadassa organization, and has been elected the President of the St Louis chapter of the Hadassa. They have two children, Lynda 13, and Mark, 10.

Edith, a history teacher in High school, is married to Roger, a structural engineer.

Susie is married to Bob. Both hold Master's degrees in Psychology, Bob however chose a business-career and is the Manager of a large chain of ladies' apparel stores. They have two children, Aaron, 7 years old, and Beth, 7 months.

Clara and Harry Klayman have two sons, Daniel and Leon. Daniel graduated from the Bronx Heigh School of Science and he holds a B.A. degree of the Columbia University, 2 Master degrees, and a Ph. D. degree in organic Chemistry of the Rutgers University. Dr. Daniel Klayman has been a recipient of a Fulbright Scholarship to India at the School of Tropical Medicine in Calcutta. Three years ago he had been delegated to the Academy of Science in Moscow.

At present, he serves as the Head of the Organic Synthesis Section of Walter Reed Army Institute of Research in Washington, D. C.

Leon Klayman graduated from the Bronx High School of Science, received a B.A. degree at the New York University,

and had studied in the English Wisconsin University. Leon lives and works in St. Francisco, California.

Sonia and Paul Garfield have two sons, George and David. George had attended Yeshiva Etz-Chaim of Boro Park and the New Utrecht High School after that. He graduated from the Brooklyn College, where he received his B.A. and M.A. For two years he studied art at Pratt Institute in Brooklyn. He spent 2 years in the U.S. Army. He enjoys acting, and participated in many local theater-group productions, mostly with the Jewish Community House of Bensonhurst.

George appeared on the Board of Education television station W.N.Y.E. Chanel 25, and he also produced, and appeared in his own television program "Action", which tried to teach young people how to help solve some of the problems that exist in the N. Y. city. He has taught mathematics at Seth Low and at Lincoln High Schools. As a teacher, he has had ample opportunities to travel, he had travelled in Europe, Israel, Argentine, Brazil and India. At present he teaches mathematics at the John Dewey High School in Brooklyn.

David Garfield, attended the Yeshiva Etz-Chaim, and then the New Utrecht High School. Received his B.A. degree at the Columbia University in 1962. After a year and a half of post-graduate studies at Cornell University, he entered the professional theatre as an actor. Appeared in "Fiddler on the Roof" with Luther Adler in the first National tour of that musical, and later continued on Broadway

then reorganized as the Bessarabian Council, affiliated to the Histadruth Ge-
verkschaften Campaign.

Carmel is the author of over 400 articles in the "Day Jewish Journal", also in the journals "Lamishpacha" and "Undser Agen Vinkel". He has interviewed such celebrities as the violin virtuosos Bronislav Huberman, Misha Elman, Yasha Cheifetz, Isaak Stern and Pinchas Zuckerman, and such celebrities as Danny Kay, David Ben-Gurion, Golda Meir and Aba Eban.

Currently he is preparing an English book "Jewish famous personalities.

Rabbi Shlomo Carlebach, the son-in-law of David Glick and Chaika Chappellick-Glick of Bendery, is a vibrant per-

sonality who seeks to express his Hassidic heritage in the context of our times. Directly descended from a noteworthy Rabbinic line of scholars, he aims to make manifest the original message of Hassidism. He is an orthodox Rabbi — but he is also a folk singer and composer who gained a reputation as a unique artist with a rich repertoire consisting of prayer songs in Hebrew, Yiddish and English. The New York Times music critic Mr. Robert Shelton, commented, after a Carlebach appearance at Town Hall. "On this enthusiastic and affectionate response... He has the people with him... he can ask no more".

An alumnus of the Lakewood Yeshiva and Columbia University, the composer-singer is a missionary whose medium is music, and a star of international repute.

SOME OF OUR AMERICAN CHILDREN

By DAVID CARMEL

Celia and Leon Garfield have two children: a son Joseph, and a daughter Hanna-Raisa, professionally known as Kim.

Joseph graduated from the Junior Yeshiva Eitz-Chaim of Boro Park, then from the New-Utrecht High School, where he had been President of the graduation class, and received a B.A. degree at the Syracuse University, and a L.I.B. at the Brooklyn Law School.

He served in the U.S. Army during the Korean War.

He had been admitted to the Bar, but in the end has chosen a business career. Joseph is married to Deena. They have two children, a boy named Brian (Baruch) — David and a girl named Ethel-Mindy, (the English equivalent is Erica-Meg.)

Garfield's daughter Hanna-Raisa graduated from the High school of Performing Arts as Valedictorian, and later from the Hunter College, with honors, majoring in Philosophy.

OUR BENDERER LANDSMAN DAVID CARMEL

By JOSEPH HOROWITZ

David Carmel, the son of Reb Ben-Zion der Schoichet (Berdichevsky), studied at Schwartzman's Hebrew High School and at the Institute of Yiddish Literature in Bendery, before his coming to the USA in 1923.

BENZION BERDICHEVSKY (Shoichet)
and his honorable wife

In 1934, on a visit to Palestine, he helped to smuggle into the Port of Jaffa a group of 23 Jewish middleaged men, immigrants from Poland and Hungary.

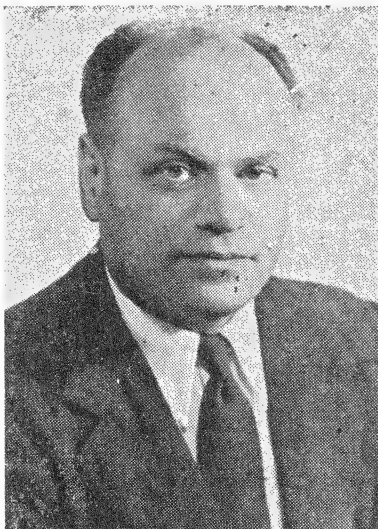
In 1942 he voluntarily organized in the East Bronx Poalei-Zion Center a group of "Habonim" youth, counting 43 boys and girls. On Sundays and holidays, for a period of four years, he had taught them Hebrew, Jewish history, Israeli dances, and Hebrew songs.

In 1945, upon the call of the President Sol Serwitz, the Vice President Leon

Garfield and Joe Gorenstein, one of the founders of the Bessarabian Federation, Carmel visited and interviewed the Presidents and Executive members of 20 Bessarabian Societies about their work in aiding the Bessarabian survivors from the Nazi atrocities. Thousands of food packages and sacks with clothes had been provided for the survivors. Carmel's interviews had been published by the Bessarabian Federation in the book "Der Bessarabier Yidd". The Bessarabian Federation had been dissolved in 1946, and

Mr. D CARMEL
with the refugees from the Nazis

The poet **SHIKA MANIK**

The poet **Shika Manik** is another distinguished Benderer. Professo Sol Lip-tzin gave an interesting review about Shika Manik's (Leiderman) Yiddish book "Along Your Wandering" (Trit Fun Dain Vander), where he says: "This fourth book of lyrics by a poet who left Bendery

for America, and then for Israel over three decades ago, contains a few poems of New York, reflecting his American experience and a few recalling his Bessarabian childhood, but more lyrics are based on his experiences as a chalutz. He catches the spirit of Safad, Tel-Aviv and Sodom. He sings about the blue Mediterranean, about the beautiful nights when the whole land appears like a temple. Sharply contrasted to these joyous lyrics of Israel are the poems devoted to the Holocaust".

The actor **Simcha (Senka) Tzechoval** started his career while still a student at the Benderer Shwarzman's High School where he used to appear at the concerts in numerous sketches, and Hassidic and Hebrew folk songs and monologues. After having settled in Eretz Israel and joining the Ha-Ohei Theatre, he has won instant acclaim from the audience and press for his performance in "Uncle Vania" (Chekhov).

of the most popular and beloved Yiddish and Hebrew speakers, he knew how to turn each of his speeches into a holiday for the Jewish community whenever he appeared, starting from Bendery, and later in any town in Bessarabia, the United States and South America.

Rabbi Dr. Aaron Wertheim had been the chief Rabbi of Bendery for a few years before he came to New York, where he was appointed the Rabbi of the Congregation Bnei-Israel of Linden Height in Brooklyn, N. Y. After a few years of studying he presented to the Dropsy College in Philadelphia, Pa. a thesis on Hassidism. His educational work entitled him to the degree of Ph. D. He published in Hebrew a study in the historical background of the teachings of the Hassidic Movement and its leaders from its beginning in the life of the Jewish people, devoting much space to Rabbi Israel Baal Shem Tov, the founder, Rabbi Levi Yitzhak of Berdichev, the well-known spokesman and defender of our people, Rabbi Shneur Zalmon of Liadi (Liubavicher) the builder of Hassidic thought, Rabbi Pinchas of Koretz, the champion of the ethical principles of life, and Rabbi Nachman of Bratzlav, the master of the message of and for Eretz Israel. Thanks to this study Dr. Aaron Wertheim has come

to be considered a distinguished scholar, particularly in the area of Hassidism.

Rivka Davidit (Davidovich) was born in Bendery and at the age of 12 (not knowing one word of Hebrew) she came with her parents to Israel. When she grew up, she established for herself a fine reputation as a theater critic (in the newspaper "Davar"), a playwright and a children's writer. She has been a co-worker of the Histadrut educational publishing houses: "Am Oved", "Tarbut Vechinuch" and "Hakibutz Hameuchad". Apart from all these, she has also translated into Hebrew a number of short stories by Russian classics: Gogol, Turgeniev, Dostoevsky, Tolstoy, Chekhov and Gorki. Rivka Davidit's reviews are highly respected in the literary world and her writings have been described as natural, simple and sincere.

Mordechai Seiver, the editor of many educational Hebrew booklets, is a fine translator of poems and articles from Russian and Yiddish into Hebrew. He translated short stories and poems of Shimon Frug, Nathan Alterman, Kadia Molodovsky, Shika Manik and others. The struggle for Israel's independence has inspired his script for a movie show. He has also published a biography of the deceased speaker of the Israeli Knesset (Parliament), Kadish Looz.

as an invaluable source for studying Hebrew literature.

Reb Moishe Seiver (Sverdlick), also a Shoichet, devoted his time to the studies of the Talmud, searching out the epigrams of wisdom and collecting them as he went along for a period of 40 years. After having settled in Eretz Israel, and after long years of hard work, he published his collected works in three large Encyclopedic volumes containing over a hundred thousand quotations and his own commentaries on them. In his works he recorded the deepest wisdom of the Jewish masters. His works can be found in the libraries of the universities throughout the world.

Dr. Isaak M. Fine is another outstanding personality. From 1943 until his retirement in 1967 a Professor of Jewish History at the Baltimore Jewish College, he also served for many years as Curator in the Baltimore and Boston Jewish Historical Society and had been honored by many fellowships and grants, has published a great number of research articles dealing with Jewish History. In his new book, "The Making of an American Jewish Community: The History of the Baltimore Jewish Community in the years 1773-1920", he goes beyond the chronological review of that period and describes the persecution of the Jews and their struggles before they came to this country. The book includes the stories of the lives of a great number of historical figures, and is written in a vivid and clear style.

Professor Harry M. Orlinsky, Dunia Fein's husband, the Professor of Bible at

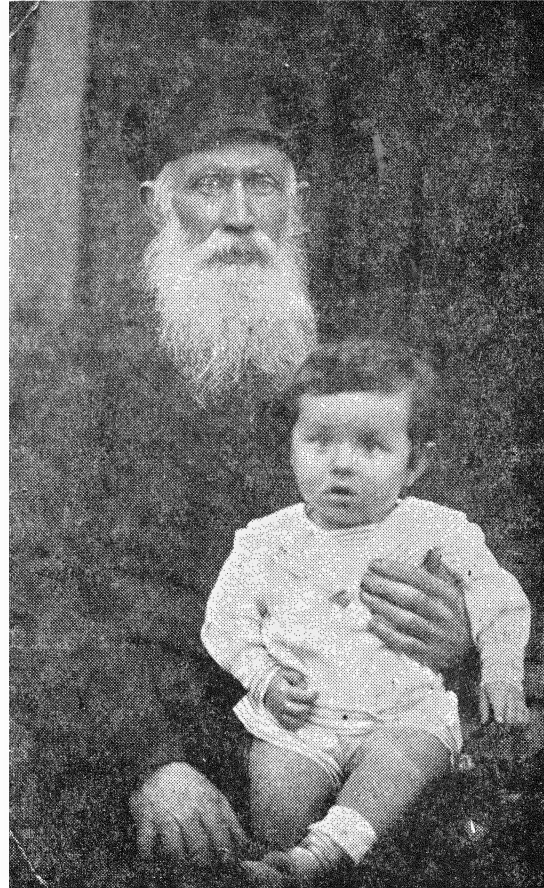
the Hebrew Union College — Jewish Institute of Religion in New York City, is an outstanding Bible scholar. In his book "Ancient Israel", he gives a brief narrative account of the history of the people who created the Hebrew Bible and an outline of the integral relationship between the development of their societies and the growth of the Biblical tradition.

His other contribution in the field of Biblical research is the editing of a new translation of the Torah. The text had been put into English directly from the traditional source as preserved throughout the centuries by the Masoretic scribes. Dr. Orlinsky has been a Gugenheim fellow and has lectured at Oxford, Jerusalem, Moscow and Rome Universities. He is considered one of the world's leading Bible scholars. He was also consulted by the archeologist General Yigael Yadin about the authenticity of the famous Dead Sea Scrolls bought from Jordanian Arabs for the sum of \$250,000 donated by Samuel Gottesman. The Scrolls are now in the possession of the National Museum in Jerusalem.

David Wertheim, the son of the very cultured Talmid-Chochom Rabbi Shliome, had elevated himself by his thorough knowledge of Judaism as well as by his extraordinary regard for the general humanitarian ideals. As a Poalei-Zion leader he proved not only a gifted orator, but also a person striving constantly to improve his mind, and a man able to endear himself upon all who came in contact with him, leading writers and thinkers as well as a wide following of appreciative friends from all walks of life. One

And now let us glance at the achievements of the Benderer Progressive Benevolent Society and the Ladies Auxiliary of New York. Its President, Abe Furman, has been active in the society for many years. Under the leadership of Leon Garfield, Irving Faerman, Louis Garfield, Abe Furman, Max Broitman, Joe Gorenstein, Henry Bidnick, Harry Winsaft, Moishe Sudit, Paul Garfield, Abe Lerman and Yasha Fein, the society helped to organize the "Council of Bessarabian Jews", affiliated to the "American Histadrut Gevekschaften Campaign". Leon Garfield, as the council's National Secretary, and David Carmel, as its Publicity Secretary, had helped to provide for more than 300 housing apartments for the Bessarabian refugees in Kiriat Israel near Tel-Aviv. The Benderer Society established a free loan fund for the Benderer newcomers in Israel, donated over \$9,000 (with the most help of Leon Garfield) for the new large building of "Beth Yehudey Bessarabia", which with its library, conference, and recreation halls serves the Tel-Aviv University students in their research work. This building serves as a center for various social activities, including dances for the Israeli soldiers on furlough and for the neighborhood youth, and conferences and lectures for the Jewish newcomers from the Soviet Union. The society is also helping the "Benderer Izkor Book", which is devoted to the history of the Benderer Jewish Community liquidated by the Nazis.

We derive great satisfaction from the fact that some of our Benderer Landsleit's creative effort have been recognized and esteemed. Especially deserving in

Reb Elie (Shoichet) Chaplick

this respect is **Reb Elie (Shoichet) Chaplick**, father of Yasha, Lana, Isaac, Chaika and Moishe. A famous Talmud scholar, he used to give Talmud lessons to 25-30 middle-aged Jews every night after the prayers in the Sadigerer School in Bendery. In 1912 he published in Hebrew "Kitzur Divrei Hayamim Veiseder Hadoroth", in which he included commentaries on our Prophets, Kings, the Macabees, and sages of the great Yeshivas, and some research about the deported from Eretz Israel to Babylonia 2500 years ago. His works had been praised by all the critics

The first group POALE ZION at Bendery

(1) L. Gurfild, (2) Pruzhansky, (3) Glass

meland in Eretz-Israel. During the refugee years (1918-1921) Goldfarb placed the Hall at the disposal of the women's committee as a free kitchen for the refugees and the poor.

When in 1920 Leon Garfield came on a visit from America, he met in Bendery his old Poalei-Zion friends: D. Pruzhansky, Dr. Bregman, Z. Shenker, A. Kogan, Z. Bromberg, L. Shneerson, Miss Dubosarsky, Sperling, Arbitman, Rabinovich, Mrs. Kremon, Mrs. Yasky and Chaim Glass. Together they organized a branch of the "Yiddish Cultural League", with a nursery for little children and an institute for Yiddish literature evening courses for boys and girls. All the above leaders of the league were acting as instructors without any pay. The same league was also responsible for the organization of a choir group under the direction of Zina Pistrow, the sister of David. Zina, a talented singer and musician, became

later a member of the Bucharest Opera House and also gave individual recitals in various cities.

I believe that our young American generation should know about our parents' enormous struggle in their efforts to make living. Antisemitism and persecutions forced us to leave Bendery and emigrate to the United States of America and to Israel. Those of us who came here had to struggle and work hard to raise our families.

The members of the Benderer Progressive Benevolent Society

The prosperous families would arrange more modern weddings. It is worth noting that the building where these weddings were held, was built and owned by Reb Itzil Goldfarb, (grandfather of Label Goldfarb from Montreal, Canada). The Chupa ceremony would take place on a huge outside balcony, which could hold more than 50 guests, and hundreds of people would be watching the ceremony, usually conducted by the Chief Rabbi Reb Shliomke Wertheim. Reb Itzil Goldfarb had been a President of the old Synagogue for a long time. During his term in office he rebuilt, renovated and redecoreated the old Beis-Medrash,

but kept its interior in the old tradition and spirit. After him Reb David Gurfel became the President.

Reb Itzil Goldfarb's wedding Hall was also used as the Zionist Synagogue on the Sabbath and holidays. Its spiritual leaders were: Baruch Cholodenko, Hersh Kogan, Israel Blank, M. Chacham, Yoel Vodovoz (Dora Furman's uncle) and David Wertheim. The guest lecturers who came to this Zionist Synagogue were Chaim Greenberg and Leibele Glanz and a number of Yiddish Poets who nourished our souls and minds with the true meaning of Jewish education, Jewish bravery and the hope of reviving the Jewish Ho-

HERSH KOGAN
The Zionist leader at Bendery

ISRAEL BLANK
one of the leaders of the Algemeine Zionisten

a few Bundists, Territorialists and Revisionists. We also had our Jewish amateur

The first group of Zionists at Bendery under the leadership of N. Lifshitz

theatre-group from which several fine artists emerged. To name but a few: Shmerl Chrush, Rose Kaniberlatzkaya, Panish, Rose Celnik, Liza Klotz-Gorenstein, Yoske Gorenstein, Bendersky, Krasilchik, Motke and Yosi Gold.

In addition to our own cantors: Tevya Schachanovsky, Kolochnick, Moishe Chazkelevich, Reb Pini from the Sadigerer

Head Hazan Reb Pini Mesonsnic at the Sadigure Synagogue

Shil, Balaban, Banish and Yosele Shwartzman, we used to enjoy the performances of the finest opera-troupes from the bigger cities and the most famous cantors from Russia.

Summertime, our city would become a vacation center and the greatest actors with their companies would then appear in our summer theatre.

We must devote at least a little space to the unusual honesty of our artisans. Here is an illustration: dressing up in her fineries to attend a wedding, my Mother notices that her diamond ring is missing, and she gives it up for lost. After some time, before another wedding, she takes her good dress to the best tailor in town, Reb Itzhok Furman (father of Abe), for a slight alteration. A few days later, Reb Itzhok brings my mother's dress back with the missing diamond ring, which he found hidden in the hem of the dress. And since we mentioned a wedding, let us now and here describe one. It usually started late in the afternoon and lasted till dawn. After the Chupa ceremony, the caterer and head waiter, Reb Elia Bidnick, (father of Henry), would announce that all the guests of the groom's side were to be served bouillon with mon-dlen. The bride's guests would simply sit and watch. The main dinner for all would take place about midnight. Before the last course, the sexton would announce that wedding gifts were then in order. Some would give a rubble, some half rubble, a few would bring gifts. The obvious reason for this procedure was that the money had to be used to pay the cooks, the waiters and the musicians.

The mandolin orchestra

In the Chedorim (private Jewish parochial schools), we were taught the traditional Jewish subjects.

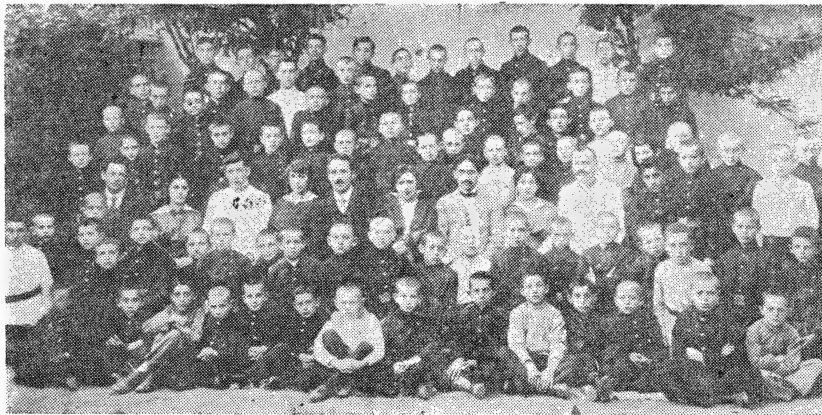

The Benderer philanthropist
Reb ITZIE NISSENBAUM

Our Jewish hospital had been built, subsidized and maintained by the philanthropist Reb Itzie Nissenbaum. Attached to the hospital was an old age home. We had other regular social services, like: Ezras Cholim, a committee to aid the sick and provide them with free drugs; Malbish Arumim, a committee to clothe the poor school children; Hachnosas Orchim, a free hostel for wayfarers; Hachnosas Caloh, a women's committee to aid the poor brides; a ladies' organization to aid women in childbirth and in distress.

The Benderer Jews were charitable and supported all Jewish causes. When Jewish refugees came streaming in from across the river, having escaped from the Ukrainian pogroms and Bolshevik revolution, the Benderer gave them shelter, food and services to ease their burden.

Politically, we had our share of Socialists, Zionists, Labor-Zionists, and also

The students of the first Hebrew high school
established by Dr. G. Y. Schwartzmann

Some of our students were active in the underground work, creating illegal Zionist cells, from which there later developed the groups of "Hecholutz", "Hashomer-Hatzair" and "Gordonia". We had also established several athletic groups, such as "Hatikva" and "Maccabi". Yasha Fein was our star in the socker football. In our school we also had a mandolin-orchestra and a drama-group, who used

to perform for our department, our students and our parents.

Welvele Rabinovich donated a building for the Talmud-Tore. The students there came from poor families and were given regular free warm lunches and some new clothing before the high holidays. A part of this came from the donations of the Benderer Society of New York.

The Maccabi group at Bendery

In the times of the Bolshevik Revolution (1917-1920), there appeared in Bender Sholom Shwarzbard (born in Izmail, Bessarabia), who came from Ukraina and started to organize the butchers and other boys into a self-defence group by training them in combat. This same Shwarzbard had also been active in the defence

There existed several Grammar and High Schools in our city. Shwartzman's Hebrew High School was perhaps the most prominent among them all. Gregor Yackovich Shwartzman had devoted all his life to his students, rich and poor alike. An exacting and demanding scholar and pedagogue, he dedicated himself to Hebrew

Shwarzbard's self-defence group

of the Ukrainian Jews during the Ukrainian pogroms led by the Atamans Machno and Petliura. 50 thousands Jews were killed in those pogroms. The list of the Ukrainian atrocities is long and inexhaustible. On May 26th, 1926, Shwarzbard recognized the General Petliura on a street in Paris, and killed him on the spot. Shwarzbard had been tried in a Paris court, but was found innocent.

studies, and, beside his educational activities, he also edited a Hebrew Geography book. Another of our teachers, Isaak Borisovich Reznikov, devoted himself to Yiddish and became the editor of the Bundist weekly newspaper "Dos Yiddishe Folk". Isaak Borisovich had also published a Hebrew Mathematics book. Still another of our teachers, Samuel Gorin, published a Hebrew History book, which many Hebrew Schools were making use of.

ever off duty. Our Sabbath meal would last a good two hours. Between courses we would sing the prescribed songs, as well as songs from the cantorial liturgy, Hassidic songs, and even the Jewish theatre songs. The Sabbath used to be a day of joy and relaxation.

During the first World War Bendery received an additional influx of soldiers. The newly arrived could not be adopted by the Jewish families, who were already "overloaded". But before long there was formed a committee, headed by Reb David Gurfel (the father of the Garfield brothers, Louis, Leon and Paul), which provided for the establishment of a free kitchen in the vestry of the old Beis-Medrash (synagogue). The kitchen was there to feed all the Jewish soldiers on Friday-nights, Sabbath-noons and all the Jewish holidays. Some of the food and chalas were donated, the rest was bought. The womenfolk cooked the fish, the soup and the chickens and kugel, condiments and wine were also served. The tables were usually covered with clean white cloths, tableware was provided and the members of the committee themselves were the waiters and also helped along with the rituals. The soldiers, away from home, were happy. So was the committee and all who helped.

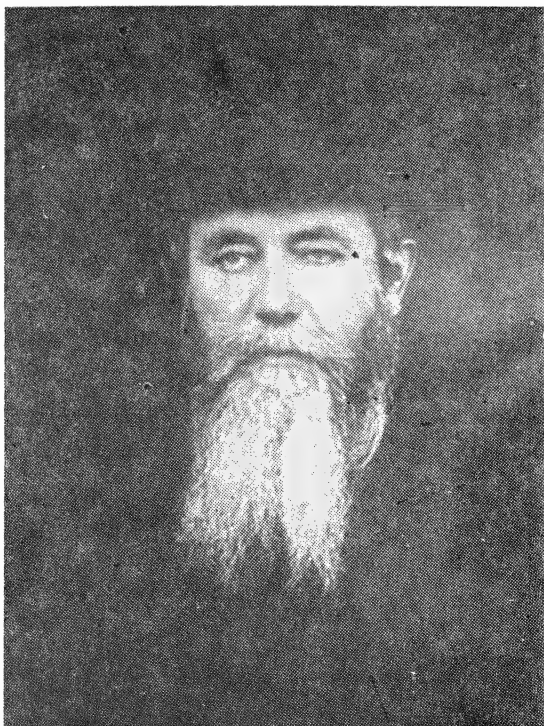
The name David Gurfel stood for love and kindness in our city. He worked hard, menaging entirely voluntarily the free kitchen.

Very often we kids used to help Reb David carry kosher food for the Jewish political prisoners to the 'Ostrog' prison.

The "Nye Shil", our newest synagogue which took a long time building, used to attract many people from other cities thanks to its interior, decorated in the style of the Italian Renaissance. Its President (Gabbai), was Reb Chaim-Moishe Fishov, father of Rose Fine.

Naturally, we pride ourselves upon the scholars, the renowned musicians, painters and other artists of our city, but we also remember the homage we owe to yet another group of our Benderer Jews, namely, to the drivers of the horse-drawn vehicles, who stoutly protected their Jewish honor.

To illustrate: when a group of antisemitic truck-drivers would start a fight with our Jewish boys, our boys would grab an oak pole used for rolling up barrels of wine or oil and swing it as if it were merely a whip. Those hit by it would be either dead or have their bones crushed. Those boys were so strong that with one stroke they could kill a man. Even the police would be frightened and in order to prevent any further disturbances, they would exact from those truck-drivers a written promise to abstain from any further fights. Here is also the place to mention that during the World War I new contingents of Kossacs were brought into the military barracks of our town. These Kossacks used to get drunk at night and beat up the defenseless Jews in the streets. And it was the butchers, (whose President-Gabbai was Zeidei Markman, the father of Betty Lerman and the Markman brothers), which formed a group of vigilants to take care of them.

Rabbi Shimon Shloime Wertheim

Wertheim. It had been build by David Wertheim's grandfather, Reb Itzikel, a scion of a Rabbinic family descended from the Baal-Shem-Tov, the 18th century founder of the Hassidism. It was traditional in style; its ceiling and walls were covered by oil-colors depicting the twelve Jewish Tribes and various fruits that grew in the ancient land of Israel. The Western wall was painted as a replica of the Western Wall of the Holy Temple in Jerusalem that remains standing to this day, a reminder of the glory of ancient Israel.

Besides his official function as the Chief Rabbi, Reb Itzikel acted, first and foremost, as a Hassidic Rabbi, receiving people in distress and praying for them to the Almighty to ease their lot. The

Rab Itzikel the father of Shloime Wertheim
of Rabbinic family descended from the
Baal Shem-Tov

needy would then leave a donation for the synagogue. The Gabbai, or the President of the synagogue, was Reb Meir Fein, the father of Isaak Fein, Katia, Jack Fine, the secretary of the Benderer Society, and Donia Orlinsky.

Other synagogues served every class and layer of our population, whether rich, poor, artisan, laborer, merchant, etc. Most young men used to come with their parents to pray in the synagogues, keeping thus up the tradition of the Jewish ethics and learning.

Upon leaving the synagogue, a parishioner would take with him along a stranger, who would be standing quietly near the door, indicating that he wants to be invited for a kosher Sabbath-meal. Beside the stranger, we would also have at our tables Jewish soldiers from the local regiment. These soldiers, who came from distant cities, were glad to find themselves in a warm Jewish home when-

food, on a square outside the city where also horses were bought and sold, and where huge city scales had been provided to weigh all the farm-produce and cattle. An official city ticket had to be issued as to the net weight of every product. The concessionaire for these scales was Shulom Tzechoval, father of Senka the actor, Levi the art-painter, Nechemia, and Mania Bronstein.

Bendery had two large flour-mills and several smaller ones, the latter patronized by the local farmers for grinding flour for their home-consumption. Situated by the river was also a beer-brewery, and many town-people would come there either walking or by rowing a boat, in order to enjoy the beer while watching the beautiful scenery of the river and the fruit orchards on the opposite bank. There were also several factories: a soap-factory, a tile-factory, several redbrick-factories, and beside these — numerous blacksmiths, machinists, (like Abe Lerman), wineries, cabinet makers. The town

possessed a number of ready-made men's clothing-stores and stores for farmers' wear, employing tailors for the elite as well as for the poor and the peasants.

To expand their sales and improve their incomes, some of the storekeepers used to pack up wagonloads of seasonal merchandise and travel to various farm centers, on their "market days". This was known as a "Yarid" or a market gathering, and the merchants supplied the farmers' needs while cashing in some extra income.

The Jewish population was orthodox, but not fanatically so. We had a Chief Rabbi, two Dayonim (assistant Rabbis) and twelve Shochtim, all of them learned and pious Jews. On Shabbath, and holidays, all the business establishments would be closed and only the drugstores would stay open.

Our twenty two synagogues would then be packed with parishioners. The more prominent among our synagogues was that of our official Rabbi

The prominent synagogue of the Rabbi and family Wertheim

Among the fruit merchants were Kornfeld (the father of Jean Bidnick), Levi Davidovich (the father of Zvi, Chabiba, the writer Rivka Davidit, and Aaron Davidi, Professor at the University of Tel-Aviv and former Commander of the Israeli Paratroopers), Chaim Capusta, Joseph Goldman (the father of Naum, Assistant Chief of the Police of Tel Aviv, killed by a bomb by subversives, Abram, Lily, Aniuta, Rivka and Mania), and Tevya (the cantor) Schachnovsky, the grandfather of Lia Gendelman-Segal.

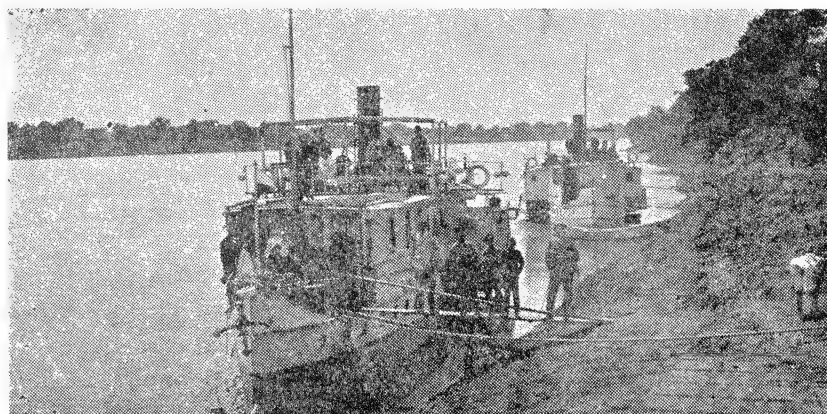
The favourable natural conditions: the climate, the black earth, the seasonal rains, the warm sunshine in daytime combined with cool nights, in addition to the love and care that the local farmer and his entire family put into their labors, produced fruits and vegetables with a taste unmatched elsewhere in the world.

The grain would be packed and then

shipped, sometimes by freight trains, but mostly in deep barges on the Dniestre, and up the river all the way to the Austrian border. The longshormen carrying the 200 lbs-sacks on their shoulders, were known as the "Banibakes", the descendants of the Turks. The agents expediting at the Varnitza Port were Hersh Goldins and Avremel Weisser, who also had a lumber yard. His manager in the lumber-business was Mordechai-Itzil Averbuch, the father of Clara Steinmetz.

Beside the grain-filled barges, Bendery also had passenger and freight steamboats, owned by the Yassky Brothers. These steamers, sailing the Dniestre from Mogilev Podolsk, through Bendery to Ackerman at the Black Sea, used to stop also at other cities. Expediting agent for these boats was Benny Klayman, the father of Harry, Clara and Dora.

Twice a week we used to have special markets for hay and other cattle-

The passenger and freight steamboats owned by the Yassky Brothers at Bendery

workers against the Rumanian occupation of Besarabia, Chaim-Leib nursed the wounded workers.

The trains were running from a northern town called Ungeni, close to the Rumanian border and the city of Yassi, through the Bessarabian capital city Kishinev on to Bendery, and further on, over a long iron bridge on the Dniestre River, to the city of Odessa. Those desiring to travel to the Southern part of Besarabia had to take the train running from Bendery to the town of Reni, close to the Rumanian city of Galatz.

To the east, south and west of the railroad lay vast stretches of wheat and farmland, reachable only by horse and oxen-drawn vehicles.

The city was surrounded by Moldavian and German settlements in the north ; Moldavian and Mallo-Russian in the south and west. To the east run the

Dniestre River, which has its source in the Carpathian Mountains and flows downstream to the Black Sea.

All along the Dniestre River, on both of its banks, spread vineyards and orchards, whose fruit and produce used to be brought into our city as early as three o'clock in the morning. The entire marketplace and its surrounding streets would then become jammed with the farmers' vehicles, filled with seasonal fruits and other produce. Some farmers used to bring in lambs, pigs, chickens, ducks, geese and pigeons. Jewish merchants would be there to meet them and bargains would be quickly reached, at prices prevailing from year to year, and varying only according to quality. The fruits would be packed in large straw baskets by professional packers and shipped to many distant cities in the country by freight trains.

The Dniestre River

B E N D E R Y

An invitation to view our city before World War II.

IN MEMORY OF MY GRANDSON GIL CARMEL

WHO DIED AS A SOLDIER IN THE ISRAELI ARMY.

By DAVID CARMEL

The sign at our railroad-station read Bendery II, the "y" at the end indicating the plural form of the name of our city. We had one more railroad-station, on the outskirts of our city, which had been the original and only station when the city was still small (probably still under the Turks). Not far from this old station the Turks had built a fortress surrounded by canals and hills. When the canals were filled with water, no enemy could penetrate the fortress.

In 1812, after the Russians drove the Turks out, the city started to develop and expand, and quickly became prosperous. It had then become an important railroad-center, with a depot employing many workers in its shops, and it was then that a new station was built and named Bendery II.

Chaim-Leib Gorenstein (father of Joe), was the man who did the contracting work for the depot. In 1918, during the uprising of the Russian railroad-

The entrance to the fortress at Bendery

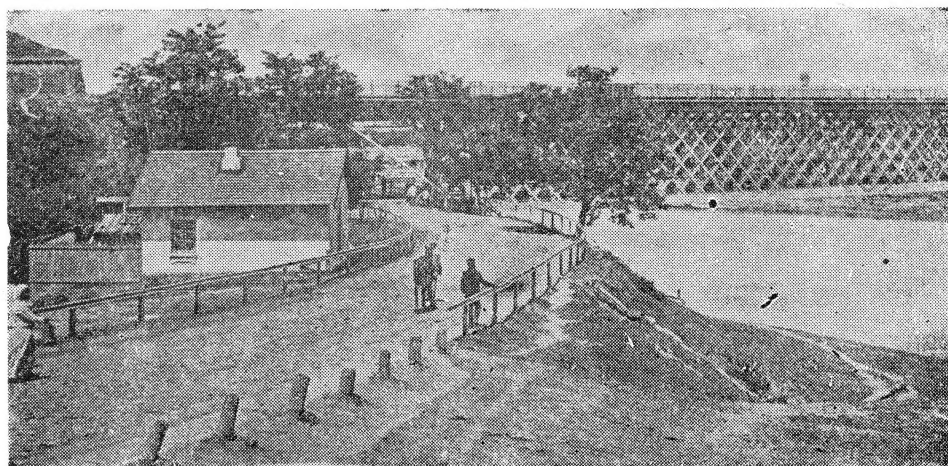
YIZKOR BOOK OF OUR BIRTH-PLACE

B E N D E R Y

&

HER HOLY CONGREGATION

Editor : DINA GINTON

THE COMMITTEE OF THE INMORTALIZATION AT NEW-YORK ARE :

President: A. Furman, L. Garfield, D. Carmel J. Y. Fain

Tel-Aviv 1975

SA

*PXW
(Bendery)
77-2793